

PREDSLAVENSKI KORIJENI BOŠNJAKA

KNJIGA I

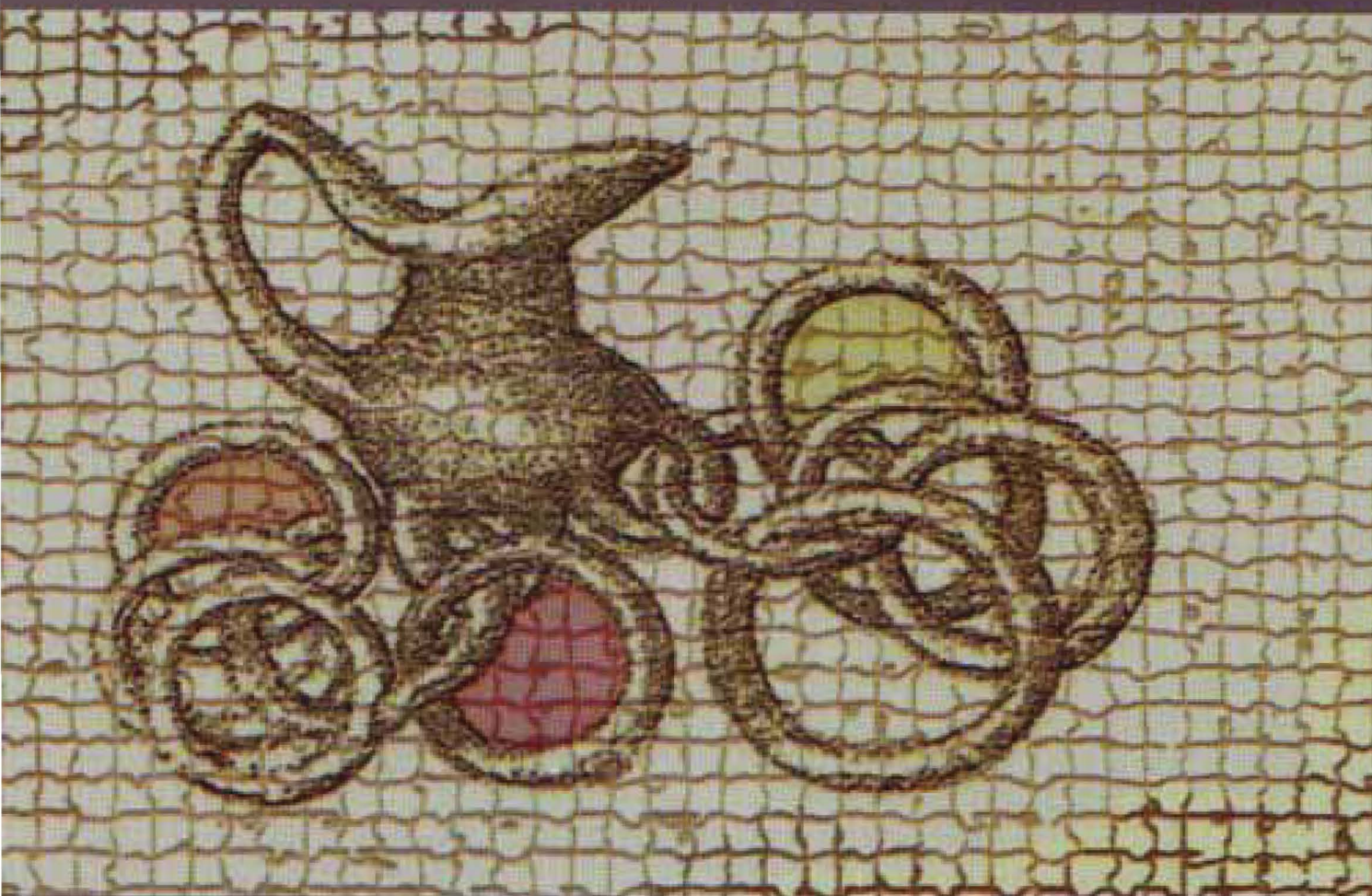
Ibrahim

PAŠIĆ

PREDSLAVENSKI KORIJENI BOŠNJAKA

OD PLANINE ROMANIJE DO ISTOČNIH GRANICA

RIMSKE PROVINCIJE DALMACIJE

MOSTAR, 2008.

I

IBRAHIM PAŠIĆ

PREDSLAVENSKI KORIJENI BOŠNJAKA

Knjiga I

PREDSLAVENSKI KORIJENI BOŠNJAKA

/OD PLANINE ROMANIJE DO ISTOČNIH GRANICA

RIMSKE PROVINCIJE DALMACIJE/

MOSTAR, 2008.

Izdavač:

Univerzitet "Džemal Bijedić", Mostar
Fakultet humanističkih nauka, Mostar

Za izdavača:

Prof. dr. Fuad Čatović

Recenzenti:

Akademik Idriz Ajeti
Prof. dr. Ahmed S. Aličić
Prof. dr. Dževad Jahić

Lektori:

Mr. Sanjin Kodrić
Niaza Imamović

Naslovna strana:

Zijad Pekmez

Copyright:

Doc. dr. Ibrahim Pašić

Kompjuterska priprema:

Nurko Hodžić

Štampa:

DES, Sarajevo

Tiraž: 1000

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

811.163.4*3'373.21:904] (497.6 Glasinac)

PAŠIĆ, Ibrahim

Predslavenski korijeni Bošnjaka. Knj. 1, Od
planine Romanije do istočnih granica rimske
provincije Dalmacije / Ibrahim Pašić. - Mostar :
Univerzitet "Džemal Bijedić", Fakultet
humanističkih nauka, 2008. - 727 str. : geogr.
karte ; 24 cm

Bibliografija: str. 645-672 i uz tekst

ISBN 978-9958-604-35-5

COBISS.BH-ID 16609030

SADRŽAJ

Uvodne napomene	13
-----------------------	----

Glava prva

Pristup temi	19
--------------------	----

Glava druga

Glasinačka onimija kao historijski izvor, historijat istraživanja i politički motivirani falsifikati	43
Glasinačka onimija u austrougarsko doba i politika integralnog bošnjaštva	46
Glasinac između dva rata u svjetlu onomastike i falsifikata	63
Onomastička istraživanja Glasinca u socijalističkoj Jugoslaviji	68

Glava treća

Pitanje kontinuiteta u glasinačkoj ilirskoj kulturi	77
Glasinački kulturni hijatus	77
Arheološko-historijske činjenice koje su protiv glasinačkog hijatusa	83
Kelti i Glasinac	88
Pitanje kontinuiteta glasinačke kulture u svjetlu arheoloških nalaza rimskog porijekla	96
Nedatirani i datirani rimski spomenici Glasinca koji negiraju glasinački hijatus	99
Kontinuitet sahranjivanja u ilirske gromile i etničko porijeklo sahranjivanog stanovništva	104
Stećci i muslimanski nišani na ilirskim gromilama	112

Glava četvrta

Glasinački nazivi predilirskog porijekla	125
Korana	127
Koran	128
Krašulj-polje	129
Metlica	130
Gunj	131

Glava peta

Glasinački nazivi ilirskog porijekla	135
Baltići	138
Batovo	140
Batovo	143
Batušnica	143
Bergalje	144
Bigalj	146
Bolozan	147
Borosko	150
Bradva	153
Buljukovina	155
Čiza	158
Dranjevac	159
Homarić	160
Japaga	161
Kotorište	161
Kulin	169
Kuli	178
Kulinova kosa	179
Lajanik	179
Luborić-polje	180
Mara	183
Misa	185
Obre	187
Očimeri	191
Odska	192
Olja voda	193
Olji laz	194
Orski potok	195
Ozan	196
Pariževići	197
Pešurići	198
Planje	199
Radava	201
Radava.....	202
Radovan.....	203
Skorlin	204
Stop	205

Susike	206
Tajno	207
Tatinica	208
Tmor	209
Tolini	211
Tulinići	213
Trubava	215
Udaša	216
Vrsan	217
Žepa	218
Glasinački nazivi s kompozitom <i>sal-</i>	221

Glava šesta

Glasinački nazivi grčkog porijekla i grčka kolonizacija Glasinca	235
Velika i Mala Ora	242
Osovo	244
Pinsko vrelo	251
Glasinac	252
Kanostrevci	256
Konovići	257
<u>Prača</u>	266
Teopompovi i Ptolemejevi izvori o Prači	272
<i>In comitatus Berez Pracha Byscupina vocata</i>	277
Arheološke potvrde trgovine između glasinačkih Ilira i Grka	281
Oronim Šarhon i pitanje metateze likvida u pračanskoj onimiji	283
Rajno brdo	287
Manipulacije s nazivom Rajno brdo	291
Pitanje kontinuiteta srednjovjekovnog trga Prača	293

Glava sedma

Glasinački nazivi latinskog porijekla	307
Bikin bunar	311
Borač	312
Brčigovo	316
Brgulje	317
Bronjići	318
Buč	318

Bučki potok	319
Bulkan	319
Čapulja	320
Čatrnja	321
Čubrići	321
Dretulj	322
Dumanjići (Dumonjići)	323
Furune	324
Galeta	324
Gire	325
Gulije	326
Gurdeš	327
Guta	327
Kaljina	328
Kopreni do	331
Komin	333
Komina	333
Kopito	334
Kitog	335
Kitoze	336
Kundina glava	337
Martanovca	338
Miljeci	338
Mrče	340
Otricevo	341
Pašić Kula	342
Petre polje	345
Plan	346
Posčen polje	347
Probičelje	348
Prosine	349
Rabar	349
Romanija	350
Rota	351
Rvać	351
Rusanovići	356
Sjeversko	356
Sijerci	360
Trojan	361
Veleš	362

Vitanj	364
Žunjevo brdo	365

Glava osma

Glasinački nazivi gotskog porijekla	371
Gudov do	373
Gudova glavica	374
Gačice	375
Konogovo	376
Godomilje	377

Glava deveta

Glasinački nazivi čija etimologija se može objasniti uz pomoć albanskog jezika	385
Arareva gromila	393
Barimo	394
Barinski potok	397
Bokljen	397
Burati	398
Dikalji	400
Kopila	402
Košutica	403
Krešnica	404
Kutuzero	406
Ljun	411
Maluš	413
Matino brdo	414
Podkunjica	416
Šena Krena	418
Šenkovići	420
Šipat	422
Varaga	423
Riječi albanskog porijekla u jeziku glasinačkih Bošnjaka	423

Glava deseta

Glasinački zoonimi predslavenskog porijekla	431
Banda	432

Bandulja	433
Junda	433
Dilbava	434
Kanda	435
Maldava	435
Malava	437
Murgonja	437
Divulja	438
Ohme	438
Jagrez	439
Janjota	440
Baljava	441
Baljota	442
Sagonja	443
Kaluša	443
Groša	443
Matorac	444
Brnjo	444
Bingo	445
Štene	445

Glava jedanaesta

Predslavenski kultovi Glasinca i kontinuitet istočnih granica rimske

provincije Dalmacije i srednjovjekovne Bosne	447
Dosadašnja istraživanja predslavenskih kultova Glasinca	448
Kult Vidasusa	451
Kult Silvana	462
Kult Thane	465
Kult Dijane	466
Kult zmije	469
Keltski kultovi	471
Značaj glasinačkih kultova u etnografiji Ilira Bosne i Hercegovine i	
Polimlja	478
Ilirska antroponimija Polimlja – sastavni dio opće antroponimije rimske	
provincije Dalmacije	482

Glava dvanaesta

Kult ilirskog boga Binda u bošnjačkoj tradiciji i onimiji Glasinca	493
---	------------

Osnovne teorijske pretpostavke ilirskog kulta Binda u glasinačkoj tradiciji i onimiji	494
Hydrografske prilike i tradicija Bošnjaka iz Novoseoca	500
Tradicija o glasinačkom Bandi u interpretaciji Ćire Truhelke	502
Komparacija arheoloških ostataka u Privlici kod Bihaća i na Bandinom Konaku	503
Vazeta s Bandinog Odžaka	505
Kult ilirskog boga Binda na Glasincu i austrougarska nacionalna politika ..	509
Falsificiranje legende o glasinačkom Bandi u interpretaciji Đorđa Stratimirovića	510
Interpretacija Franje Fiale o arheološkim ostacima na Bandinom Konaku i "Bandin han"	512
Falsifikati o glasinačkom Bandi SANU i Milenka Filipovića	516
Nepoznati dio bošnjačke glasinačke tradicije o Bandinom Konaku	521
Lingvistička suština imena Bando i izvora Banduša	522
Potvrda ilirskog boga Binda u Fojnici	526
Turcizmi odžak i konak i "turska groblja" na Bandinom Odžaku	527
Etnološka potvrda kulta Binda u glasinačkoj stočarskoj terminologiji	531

Glava trinaesta

Predslavenski etnički elementi u toponimiji Glasinca koji ukazuju na političko i teritorijalno organiziranje glasinačkih Ilira	537
--	-----

Glava četrnaesta

Predslavenska etnografija Glasinca	563
Grad	564
Selo	571
Jezičke prilike i pitanje bilingvizma	584
Zaključna razmatranja	603
Izvori i literatura	645
Registar ličnih imena	673
Registar geografskih pojmova	701

UVODNE NAPOMENE

Ova knjiga proširena je i dopunjena doktorska disertacija pod naslovom *Predslavenski etnički elementi u etnogenezi Bošnjaka s posebnim osvrtom na glasinačku ilirsku kulturu*. Disertacija je odbranjena na Katedri za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Prištini 24. 5. 2005. godine, pred međunarodnom znan-stvenom komisijom koju su činili akademik Idriz Ajeti, predsjednik, prof. dr. Jahja Drançolli, redovni profesor na Katedri za historiju Filozofskog fakulteta u Prištini, član, i prof. dr. Mithad Kozličić, redovni profesor na Odjelu za povijest Sveučilišta u Zadru, član.

Znanstvena istraživanja na kojima se ova studija zasniva započeta su vrlo davno, početkom sedamdesetih godina XX vijeka, kada je njen autor s uspjehom završio studij historije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i stekao zvanje diplomiranog profesora historije. U to vrijeme historiografija u Bosni i Hercegovini uglavnom je slijedila zvaničnu jugoslavensku i bosanskohercegovačku politiku i bila sluškinja politike. Sve do 1993. godine Bošnjacima je osporavano pravo na njihovo historijsko i etničko ime, tako da ova disertacijska tema u prvoj i drugoj Jugoslaviji nije bila moguća. O tome se argumentirano govori u ovoj studiji, posebno u kontekstu politički motivirane znanstvene djelatnosti Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH u Sarajevu i brojnih promjena glasinačkih naziva predslavenskog porijekla. Završetkom agresije na Bosnu i Hercegovinu u razdoblju od 1992. do 1995. godine, stekli su se osnovni politički uvjeti da se tema kandidira na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Međutim, tih godina s bosanskohercegovačke naučne scene zauvijek je otišla čuvena generacija jugoslavenskih prethistoričara i antičara. Smrću Alojza Benca, Borivoja Čovića i Ive Bojanovskog, u kratkom vremenskom periodu, bosanskohercegovačka znanost nepovratno je izgubila međunarodno priznate stručnjake za prethistoriju i antiku. Iza njih ostala je pustoš, što je dalo priliku nekim dotadašnjim anonimcima da se agresivno nametnu kao novi bosanskohercegovački "stručnjaci". Kandidiranje teme kod tih "stručnjaka" nije bilo moguće, posebno iz razloga što među njima ima i onih koji su već u penziji, a u svojoj naučnoj karijeri izveli su jednog ili nijednog doktoranda. Ljudska ljubomora i ego nemaju granica. Kod

tog novog "znanstvenog" soja, iz kojeg se, u skladu s latinskom izrekom *Non olet*, regrutira svojevrsna obrazovna mafija o kojoj se u bosanskohercegovačkim glasilima uveliko piše, bilo je iluzorno očekivati da se nađe znanstvenog i ljudskog razumijevanja za ovu temu, što je jedan od prvih razloga koji me prinudio da istu temu kandidiram na Katedri za historiju Filozofskog fakulteta u Prištini.

Svako zlo ima i svoje dobro. Doktorski studij u Prištini otvorio je mogućnost novih znanstvenih spoznaja i vidika, posebno s aspekta albanistike, bez koje je savremeni pristup iliologiji apsurdan i nemoguć. Davno je rečeno da su mnoge ilirske riječi, u više ili manje izmijenjenom obliku, završile u albanskom jeziku i da su Albanci izravni potomci Ilira, što je bio poseban naučni izazov. Naime, problem Ilira, svojim znatnim dijelom, problem je i etničkih Albanaca i albanskog jezika. Međutim, u tipičnoj ilirolološkoj sredini kakva je Priština kao osnovni uvjet doktorskog studija postavila se povijest albanskog jezika i njegove jezičke strukture, što je valjalo savladati i naučiti. Tako je, u vrijeme kada se u Evropi i svijetu uglavnom uči engleski jezik, trebalo krenuti iznova i učiti još uvijek nedovoljno istraženi albanski jezik. Trebalo je mnogo volje i snage da se počne – ispočetka. Posebna motivacija da se nauči novo i nepoznato bio je akademik Idriz Ajeti, najpoznatiji živi romanist-albanolog koji živi u Prištini. Za razliku od nekih albanskih znanstvenika koji su u to vrijeme predslavenske etničke elemente u etnogenezi Bošnjaka smatrali naučnom fantastikom, Idriz Ajeti imao je o tome drugačije mišljenje. S tim u vezi, posebno u nastanku disertacije iz koje je proizašla ova knjiga, uloga akademika Idriza Ajetija imala je presudan značaj. Prvi prištinski znanstveni počeci vezani su za Ajetijeve savjete i upute, što je vrlo brzo dalo prve pozitivne rezultate. Kada se stekla Ajetijeva prosudba da je kandidat u dovoljnoj mjeri ovladao historijom albanskog jezika i njegovom jezičkom strukturom te da je osposobljen da uradi predloženu temu, otvorena su vrata doktorskome studiju. Ajetijevo mišljenje prihvatila je i prištinska Katedra za historiju na čelu s prof. dr. Jahjom Drançolijem, šefom Katedre, koji se svesrdno prihvatio da bude kandidatov mentor. Kada je, pak, disertacija došla u fazu u kojoj se izriču prve ocjene o podobnosti teme i kandidata, u uvjerenju da se radi o originalnom znanstvenom djelu, članstvo u komisiji za njenu ocjenu i odbranu ponuđeno je međunarodnim ilirolološkim autoritetima kakvi su akademici Aleksandar Stipčević i Radoslav Katičić, prof. dr. Marin Zaninović, prof. dr. Mithad Kozlić, prof. dr. Zef Mirdita itd. Na taj način, u sredini koja je na putu svoje političke i znanstvene emancipacije i nezavisnosti, disertacija je dobila međunarodni značaj i tretman. Predloženo članstvo u komisiji neki su odbili iz zdravstvenih i drugih razloga, drugi su se kolebali i bili u dilemi može li se u razumnom roku uraditi tako složena disertacija, neki su smatrali da nisu stručni da ocijene rezultate komparativnog historijsko-lingvističkog metoda, dok se na ponuđeno učešće odazvao prof. dr. Mithad Kozlić. Svakako, svima onima koji

su propustili priliku da kao članovi komisije o disertaciji kažu svoju riječ, ova studija ponovna je prilika da dođu do riječi.

Knjiga koja je pred nama otkriva najstarije korijene bosanskog čovjeka i zemlje Bosne. Ona pokazuje u kojoj mjeri su na bosanskohercegovačkom tlu, posebno na području klasične glasilačke ilirske kulture, sadržani i očuvani predslavenski etnički elementi. Svakako, na osnovu njihovog sveukupnog broja i karaktera može se – ili ne može – govoriti o predslavenskim etničkim elementima u etnogenezi Bošnjaka i o njihovim predslavenskim korijenima. U tom smislu, uvjeren sam da će knjiga, isključivo znanstvenom argumentacijom, ne samo otvoriti jedno od najvažnijih i najmanje poznatih pitanja iz historije Bosne i Bošnjaka. Kao i sve druge naučne istine koje su, bilo gdje u svijetu, u formi doktorata znanstveno odbranjene, i ova studija je, prije svega, svojim najvećim dijelom, verificirana naučna istina.

Predslavenski etnički elementi u etnogenezi Bošnjaka nisu nikakav bošnjački povijesni ekskluzivitet, i etnička su svojina i bosanskih pravoslavaca i katolika, koji se tek u drugoj polovini XIX vijeka, pod utjecajima politički motivirane propagande iz Srbije i Hrvatske, počinju izjašnjavati kao Srbi i Hrvati. Njihova novija povijest uglavnom se svodi na povijest Hrvata i Srba i tretira u kontekstu opće hrvatske i srpske povijesti. Iz tog razloga, u dosadašnjim historijama Bosne malo je bosanstva, znatno više srpstva i hrvatstva, što ima za posljedicu politički motivirano i prenaplašeno slaveniziranje bosanske povijesti, posebno i iz razloga nacionaliziranja Bošnjaka u Srbe i Hrvate, kao i velikodržavnih projekata Srbije i Hrvatske i njihovih teritorijalnih aspiracija na Bosnu i Hercegovinu. Stoga, iz perspektive dosadašnje politički motivirane srpske i hrvatske historiografije o Bosni, nužno je posebno naglasiti da će ova studija u tim krugovima izazvati posebnu pažnju, da će biti dočekana "na nož", da će se po svaku cijenu nastojati osporiti, sve s ciljem da Bošnjaci i dalje ostanu "najstariji Srbi", "najhrvatskiji Hrvati" ili "cvijeće hrvatskog naroda".

Šta će se događati s ovom knjigom i njenim sadržajima? S obzirom na lingvistički metod, čijom se primjenom ovdje došlo do određenih znanstvenih činjenica, a čiji su, pak, rezultati već uopće, sami po sebi vrlo često upitni ili nekonačni, neki od pojedinačnih naučnih sudova iz ove studije, naziv nekog onima itd., vjerovatno će biti dovedeni u pitanje i argumentirano osporeni, što je u domenu znanstvene kritike, kojoj je inače podložno svako znanstveno djelo, posebno kada je riječ o onomastici, kao disciplini u kojoj je najteže dokazivati. Međutim, potpuno sam siguran da se ni u kojem slučaju ne može osporiti više od polovine sadržaja studije – što je, pak, donja granica koju je nužno doseći da bi se osporili njeni generalni zaključci. Upravo na ovaj način, u toku izrade doktorske disertacije, hrabrio me jedan poznati južnoslavenski lingvist i onomastičar iz bosanskohercegovačkog susjedstva čije uvaženo ime – da ga ne bih doveo u

situaciju da se pravda zbog toga što je pomagao emancipaciju bošnjačke znanosti – ne želim navesti. Naime, savremena južnoslavenska – a posebno srpska i hrvatska – historiografija i lingvistika, da bi osporila preko polovine sadržaja ove studije, u istom omjeru morale bi osporiti same sebe.

Najveći broj lingvističkih sadržaja studije utemeljen je u brojnim radovima najpoznatijih ilirologa i lingvista. Stoga, za generalno osporavanje filoloških i lingvističkih sadržaja studije, bilo bi nužno osporiti, prije svega, mnoge radove najpoznatijih lingvista i onomastičara kakvi su Antun Marjer, Petar Skok, Petar Šimunović, Aleksandar Belić, Milivoje Pavlović itd. Njihove brojne etimologije predslavenskog porijekla u ovoj studiji očigledno su analoški primijenjene na Glasinac i glasinačku onimiju. Drugim riječima, hidronimi *Korana* u Hrvatskoj i *Korana* u Žepi, s istovjetnim naglascima, ne mogu biti različitog porijekla, *Bandusia* u Apuliji i glasinačka *Banduša* na potpuno istovjetan lingvistički način povezane su s ilirskim božanstvom voda *Bindus* itd., itd. Iz tih razloga, kao znanstveno utemeljeno djelo, disertacija je dobila najviše ocjene. Svakako, u osporavanju svega što u Bosni nije hrvatsko ili srpsko tražit će se još veći "autoriteti" od onih koji su veliku većinu ove studije, kao odbranjenu doktorsku disertaciju, znanstveno verificirali. Veliku zabrinutost nekih "autoriteta" autor je već više puta osjetio, tokom izrade disertacije i ove knjige.

Zahvaljujem akademiku Idrizu Ajetiju i profesoru Jahji Drançolliju na zaslugama koje imaju u nastanku doktorske disertacije i ove knjige. Zahvaljujem i na svesrdnoj pomoći koju su mi tokom znanstvenih istraživanja nesebično pružale moje bosanskohercegovačke kolege, romanist prof. dr. Muhamed Nezirović i slavist prof. dr. Dževad Jahić, redovni profesori Filozofskog fakulteta u Sarajevu, i prof. dr. Omer Ibrahimagić, politolog, redovni profesor Fakulteta političkih nauka u Sarajevu. Zahvalnost dugujem i hrvatskom akademiku i najpoznatijem hrvatskom onomastičaru Petru Šimunoviću, koji je imao razumijevanja za stručnu literaturu koja je nedostatna u Bosni i Hercegovini i koju mi je slao iz Zagreba. Zahvalnost zaslužuju i akademik Aleksandar Stipčević, prof. dr. Zef Mirdita, prof. dr. Marin Zaninović, kao i prof. dr. Mithad Kozličić. Kontakti s uvaženim kolegama ostvareni tokom izrade disertacije te njihovi savjeti i mišljenja o pojedinim pitanjima bili su od velike koristi.

Poseban podstrek dodatnim istraživanjima, čiji znanstveni rezultati čine prošireni dio doktorske disertacije, dali su akademici ANUBiH Muhamed Filipović i Abdulah Sidran. Riječ je o dvojici dokazanih Bosanaca koji su imali

ljudske i znanstvene hrabrosti da 22. 12. 2006. godine promoviraju moju knjigu *Kulin & Prijesda, dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne* (Sarajevo 2006), premda je riječ o knjizi koja je nužno intonirana protiv Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i nekih iliroloških autoriteta. Zajedno sa Sidranom i Filipovićem bili su i prof. dr. Ahmed Aličić i prof. dr. Dževad Jahić. Neki od sadržaja iz te "male knjige" prelamaju se i u ovoj "velikoj knjizi". Među njima, od posebne važnosti jeste bosansko vladarsko ime *Kulin*, za koje se, poslije ove studije, više nikad ne može dokazati da nije ilirskog porijekla. Jer, to ime, u liku *Kulinus*, u antici je nosio jedan rimski vojnik, dok zemlja Bosna, bosanski čovjek, njegovi hidronimi, oronimi, ojkonimi, zoonimi, povijesni antroponimi kao što su najvažnija srednjovjekovna vladarska bosanska imena, bošnjački običaji itd. znatnim dijelom imaju predslavenske i uglavnom ilirske korijene.

Autorova je želja da znanstveni sadržaji ove knjige potaknu i omoguće bolju saradnju i razumijevanje između svih balkanskih i evropskih naroda koji u svojoj etnogenezi sadrže predslavenske etničke elemente. Kao što je općepoznato, na Balkanu tih etničkih elemenata u svojoj etnogenezi imaju, više ili manje, svi balkanski narodi. Posebna želja je da studija omogući i potakne još veće razumijevanje i saradnju između Albanaca i Bošnjaka, iz razloga što ih vezuje zajednička sudbinska povijest malobrojnih balkanskih naroda koji se stoljećima bore protiv asimilacije i strane dominacije.

Autor

Glava prva

PRISTUP TEMI

Kao što je već rečeno u uvodnim napomenama, knjiga *Predslavenski korijeni Bošnjaka* proizašla je iz doktorske disertacije *Predslavenski etnički elementi u etnogenezi Bošnjaka s posebnim osvrtom na glasinačku ilirsku kulturu*. Knjiga je rezultat višegodišnjih teorijsko-empirijskih promišljanja i istraživanja etnogeneze Bošnjaka. Da bi se došlo do spoznaja koje obuhvata, bilo je nužno ovladati složenom strukturom i metodologijom više različitih naučnih metoda, na osnovu kojih je bilo moguće istraživati predslavenske korijene Bošnjaka na jedan originalan i dosad nepoznat način.

Znanstvena otkrića koja se prezentiraju u ovoj studiji iz posebnog razloga odnose se na Glasinac, područje za koje je autor i zavičajno vezan.¹ Zavičaj se voli i nosi u srcu. Od praiskona, svaki čovjek u toku svog života bar jedanput osjeti neodoljivu potrebu za najdubljim spoznajama o sebi i svojim zavičajnim korijenima, i on ih počne raspirivati, a zatim svjesno ili nesvjesno istraživati, pri čemu i ne mora biti historičar. Tim istraživanjima ne zna se ni početak ni kraj. Pokreće ih svojevrsna "moć tla", kao sastavni dio zavičajne povijesti, čije početke R. Katičić datira u prethistoriju i antiku.² "Moć tla" svakog čovjeka makar jednom u životu učini "historičarom". Svakako, biti po struci historičar i baviti se historijom rodnog kraja velika je prednost. *Et plus sat, patriae facta referre, labor* (Ovid., *Trist.* II.).³ O svom zavičaju brojne spoznaje čovjek stječe od rođenja, prvo u tradicionalnoj "školi" roditeljskog doma, a zatim u "školi" sredine u kojoj odrasta, i te spoznaje izvan domicilne sredine nigdje se ne mogu naučiti iz prostog razloga što za njih nema učitelja. Tradicija roditeljskog doma i zavičajna sredina nude spoznaje koje se ne mogu naučiti ni u jednoj školi.

Istraživanje naslovne problematike trajalo je godinama. Prva faza dotad nepoznatih znanstvenih spoznaja o Glasincu sumirana je u autorovom magistar-

¹ Autor knjige rođen je na širem prostoru Glasinca, u selu Rakitnica, općina Rogatica. Majka mu je rođena u selu Novoseoci, u geografskom centru Glasinca.

² R. Katičić, *Proučavanje staroga Balkana i nacionalna povijest današnjih balkanskih naroda*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XVIII/16, Sarajevo 1980, str. 202.

³ "Divan je rad (napor) opisati historiju domovine."

skom radu *Politički motivi promjena antroponima i toponima u Bosni i Hercegovini*. Rad je odbranjen na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 2001. godine. U magistarskom radu prezentirana su prva historijsko-onomastička znanstvena otkrića: brojni bosanski antroponimi i toponimi predslavenskog porijekla, posebno na Glasincu, promijenjeni su i falsificirani u skladu s interesima austrougarske politike integralnog bošnjaštva i srpskog velikodržavlja.⁴ Ako se uzme u obzir da je starinačko stanovništvo Glasinca uglavnom bošnjačke nacionalnosti, ovim promjenama, u suštini, nastojao se promijeniti i izbrisati iz sjećanja predslavenski dio bošnjačkog naslijeđa. Kako navodi P. Šimunović, "najdjelotvornije je zatrti identitet jedinki i narodu ako mu zatreš jezik i dva najbitnija jezička biljega: ime i prezime"⁵. Od 1878. do 2003. godine već je bilo zatrto etničko ime "Bošnjak", kao i brojna druga domovinska bosanska imena koja su imenovali bošnjački preci.

Bošnjaci su pripadnici jednog od najstarijih i najmalobrojnijih naroda na Balkanu. Geografski su razmješteni između Srba i Hrvata, koji su im, skoro u potpunosti, pisali predslavensku i antičku povijest njihove domovine.⁶ Kod starijih bošnjačkih historičara prethistorija i antika na tlu Bosne i Hercegovine uopće se ne tretiraju,⁷ ili se tretiraju uzgred i površno, tako da Bošnjaci tek sredinom XIX stoljeća od svojih susjeda doznaju da se Bosna nekada zvala Ilirik.⁸ Razlog, svakako, nije u općem bošnjačkom neznanju, što je prvi uvidio Mehmed Handžić. Po njegovom mišljenju, Bošnjaci "nemaju ni malo interesa za istinom o svom predislamskom porijeklu i (...) za njih glavno da ostanu osvjedočeni muslimani pa makar u prošlosti bili ne znam što"⁹. Handžić je među prvima ustao

⁴ I. Pašić, *Politički motivi promjena antroponima i toponima u Bosni i Hercegovini*. Magistarski rad odbranjen je 11. 9. 2001. Dostupan je u biblioteci Fakulteta političkih nauka u Sarajevu.

⁵ P. Šimunović, *Hrvatska prezimena*, Zagreb 2006, str. 497.

⁶ V. Klaić, *Povijest Bosne*, Zagreb 1882, str. 27-42; V. Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925, str. 10-31; Isti: *Historija Bosne*, Beograd 1940, str. 19-93; Ć. Truhelka, *Bosna u doba prehistoričko*, Povijest Bosne i Hercegovine (reprint izdanja iz 1942), Sarajevo 1991, str. 78-102; A. Mayer, *Bosna u ilirsko doba*, Povijest Bosne i Hercegovine (reprint izdanja iz 1942), Sarajevo 1991, str. 103-120; M. Mandić, *Bosna i Hercegovina u rimsko doba*, Povijest Bosne i Hercegovine (reprint izdanja iz 1942), Sarajevo 1991, str. 121-137; A. Benac, D. Sergejevski, Đ. Mazalić, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1955, str. 110; A. Benac, B. Čović, N. Miletić, Đ. Basler, E. Pašalić, P. Andelić, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1984, str. 11-375; I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANUBiH, Djela, knj. LXVI, Sarajevo 1988, str. 7-411.

⁷ *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (Sarajevo 1900) autora Safvet-bega Bašagića-Redžepašića obuhvata period od 1463. do 1850. godine.

⁸ "Prema onome što prenose historije nemuslimana, ranije se Bosna zvala Ilirik." S. S. Hadžihuseinović Muvekit, *Povijest Bosne*, Sarajevo 1999, str. 7.

⁹ M. Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Bošnjaci i islam, Sarajevo 1998, str. 17.

protiv ove zablude čiju aktueliziranost, u različitim oblicima, susrećemo sve do danas.

Prva znanstvena sinteza o porijeklu Bošnjaka, knjiga autora M. Hadžijahića, nastala je tek 1991. godine i nosi naslov *Porijeklo bosanskih Muslimana*.¹⁰ Naslov studije nije, međutim, adekvatan. Bošnjački etnicitet u toj studiji obuhvaćen je pojmom *Musliman*, s velikim slovom *M*. U skladu s vjerskim značenjem riječi *musliman*, najstarije bošnjačke korijene, kao i mnogi drugi autori prije i poslije njega, Hadžijahić je vezao za pripadnike Crkve bosanske i njihov prelazak na islam. Značajan dio studije posvećen je pitanju nestanka bogumilstva i islami-zacije Bosne.¹¹ Studija otkriva apsurd kojem se u historiografiji još uvijek uveliko robuje: najstariji bošnjački korijeni datirani su u srednji vijek i utemeljeni u srednjovjekovno bosansko stanovništvo heretičke vjerske pripadnosti, iako je posve jasno da to srednjovjekovno stanovništvo ima svoje pred-srednjovjekovne korijene koji su, po logici stvari, stariji od srednjeg vijeka. Tako su bošnjački etnički počeci pogrešno datirani "u sredinu", kao što je i srednji vijek, u jezičkom i logičkom smislu, povijesna "sredina" složenog društveno-historijskog procesa koji ima svoj početak i koji ne počinje "iz sredine". Problem nije samo u dosadašnjoj bošnjačkoj indiferentnosti prema njihovim najstarijim korijenima. Mnogi historičari, pak, slijepi su i ograničeni u svom sinhronom razumijevanju povijesti. Ne shvataju da se povijest ne odvija po povijesnoj horizontali. Naprotiv, ona se događa dijahrono i po hronološkoj vertikali.

Godine 1992. na Bosnu i Hercegovinu izvršena je srpsko-crnogorska agresija, a nešto kasnije, uz velike ljudske i materijalne žrtve, Bošnjaci su se iz- zborili za svoje historijsko etničko ime *Bošnjak*.¹² Ovim su se stekli historijski uvjeti da bošnjački historičari potpuno slobodno istražuju i pišu o sebi.

Godine 1994. tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, napisana je knjiga *Bosna i Hercegovina od najstarijeg vremena do kraja drugog svjetskog rata*. Autor poglavlja o prethistoriji i antici na tlu Bosne i Hercegovine je Enver Imamović, arheolog. Izborom E. Imamovića za jednog od autora, redakcija studije ukazala mu je značajno povjerenje, tim prije što je u tim godinama s bosanskohercegovačke

¹⁰ M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Sarajevo 1991.

¹¹ Isto, str. 37 i d.

¹² Na Drugom bošnjačkom saboru, održanom 28. 9. 1993. godine u opkoljenom Sarajevu, plebiscitarno je prihvaćen naziv Bošnjak. O osnovnim tokovima bošnjačke etnogeneze i o historijskom imenu Bošnjak vidjeti u: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997, str. 6-18. S obzirom na naslovni interes disertacije, o stanovništvu na lijevoj obali Drine D. J. Deroko 1952. godine zapisao je: "Od Ibra u Srbiji, preko Sandžaka pa sve do Višegrada na Drini prostire se geografsko-etnografska oblast Stari Vlah. Stanovništvo ovog kraja ne razlikuje se od stanovništva u susjednom užičkom kraju. Tek dalje od Drine, preko njene leve obale, zapaža se razlika. Starovlašani to stanovništvo nazivaju Bošnjacima." D. J. Deroko, *Kajakom i splavom niz Drinu*, Beograd 1952, str. 15.

historiografske scene zauvijek otišla plejada poznatih imena bosanske prethistorije i antike kao što su Alojz Benac, Borivoj Čović, Ivo Bojanovski. Povjerenje nije opravdano. To se nije ni moglo očekivati od znanstvenika koji je svojevremeno bio u žarištu najznačajnijih znanstvenih događanja vezanih za prethistoriju i antiku – u Sarajevu koje je, sa svojim Centrom za balkanološka ispitivanja, svojevremeno bilo evropski znanstveni centar – i koji u nauci dotad nije ostavio značajnijeg traga. Imamovićeva počesto laička interpretacija bosanske povijesti, ne samo iz prethistorije i antike,¹³ ipak je aktuelizirala problem nekih vrlo osjetljivih pitanja iz bosanske povijesti, pitanja koja su se nužno postavila i koja su od strane nekih historičara odmah dočekana “na nož”. Imamovićeva znanstvena djelatnost za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu i radovi nastali u tom periodu ocjenjivani su i kao antipropaganda znanosti i struke.¹⁴ Bez obzira na vrijednost Imamovićevih radova, ipak se mora priznati da je E. Imamović, uopćeno i bez potrebne znanstvene argumentacije koja bi ga zaštitila od napada njegovih kritičara i protivnika, dirnuo “u osinjak” i aktuelizirao znanstvenu problematiku predslavenskih etničkih elemenata u etnogenezi bosanskohercegovačkog stanovništva,¹⁵ što se dugo vremena držalo na marigini.

Generalna teza E. Imamovića, koja se više ili manje provlači kroz više njegovih ratnih i poratnih radova, jeste tvrdnja da su Bošnjaci ilirskog porijekla,¹⁶ za razliku od bosanskohercegovačkih Hrvata i Srba, čije porijeklo je drugačije i za koje nije načisto da li su po svom porijeklu Slaveni ili srpsko-crnogorsko-hrvatski

¹³ Iako po struci arheolog, E. Imamović napisao je više problematičnih radova iz tematike bosanskog srednjovjekovlja, priča za osnovce, knjigu o bosanskom stanovništvu, bosanskoj vojsci itd.

¹⁴ Među historičarima koji su se distancirali od većine znanstvenih radova E. Imamovića nastalih tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu jesu akademik Dževad Juzbašić, Dubravko Lovrenović, Srećko Džaja, Ante Škegro itd. O kritikama u odnosu na radove E. Imamovića nastale tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu pisano je u *Oslobodenju* te časopisu *Dani*, a ovim se bavio i *Krug* 99 itd. Mitološki pristup bosanskoj povijesti E. Imamovića razmatrao se i na međunarodnoj konferenciji *Balkanska društva u promjenama; Upotreba historijskih mitova*, Sarajevo 7–9. 11. 2002. O tome vidjeti u: *Historijski mitovi na Balkanu* (zbornik radova), Institut za istoriju, Sarajevo 2003, str. 7–291. Kritički prikaz ratnih radova E. Imamovića i nekih njegovih teza sadrži i: I. Pašić, *Predslavenski etnički elementi u historijama Bosne i Bošnjaka, mit ili stvarnost?*, naučni skup *Bošnjački identitet u XX stoljeću*, održan 6. i 7. 10. 2003. godine u Sarajevu, Godišnjak bošnjačke zajednice kulture “Preporod”, Sarajevo 2003, str. 54–65.

¹⁵ Jedna od posljedica ove aktuelizacije jeste i nastanak magistarskog rada I. Pašića pod naslovom *Politički motivi promjena antroponima i toponima u Bosni i Hercegovini*. Zaslugom Envera Imamovića na istom fakultetu nastali su još neki magistarski radovi koji se bave prethistorijom i antikom Bosne i Hercegovine.

¹⁶ Navedenu tezu E. Imamović javno je prezentirao i u intervjuu koji je dao uredništvu lista *Preporod* povodom otkrivanja stećaka u temeljima džamije u Bijeljini (*Preporod*, islamske informativne novine, Sarajevo, maj 2003). U obrazloženju Imamović navodi da su tezu potvrdila “nedavna” (!) arheološka ispitivanja.

Vlasi.¹⁷ Hipoteza je nastala pod znatnim političkim utjecajem i posljedicama agresije na Bosnu i Hercegovinu, po principu "mi i oni". S tim u vezi, u djelu *Korijeni Bosne i Bosanstva* Imamović je ustvrdio da Bošnjaci vode porijeklo od ilirskog plemena *Bathiata*.¹⁸ Međutim, u studiji *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, koja je nastala kasnije, autor mijenja mišljenje i iznosi novo. Naknadno saznajemo da Bošnjaci, odnosno Bosanci, vode porijeklo od *Posena*, zatim *Bassana*, odnosno *Bosena*.¹⁹ Znanstvene nedosljednosti, koje su jedna od općih karakteristika znanstvenog rada E. Imamovića, izazvale su nove znanstvene kritike.²⁰

Godine 1997. napisana je *Historija Bošnjaka* Mustafe Imamovića. Ovim su Bošnjaci prvi put u svojoj višestoljetnoj povijesti dobili svoju historiju. Knjiga je djelo zaslužnog bosanskog historičara koji se najduže vremena bavio historijom države i prava. Doktorska disertacija M. Imamovića i kasnija studija pod naslovom *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine 1878–1914* (Sarajevo 1976) ubrajaju se u značajnija historiografska bosanskohercegovačka djela. Ova problematika, koja se tretira i u *Historiji Bošnjaka*, čini njen najvredniji dio. Međutim, što se više udaljavamo od austrougarskog perioda i približavamo antici i prethistoriji, historiografski sadržaji M. Imamovića sve više otvaraju problematiku i drugačijeg pogleda na navedene fenomene.

Prethistorijskom i antičkom periodu na tlu Bosne i Hercegovine u *Historiji Bošnjaka* nije posvećeno dovoljno pažnje. O ovoj problematici autor ukratko informira u podnaslovu *Geopolitički položaj Bosne i Hercegovine*. Na strani 22 spom-

¹⁷ E. Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1998, str. 60-62.

¹⁸ E. Imamović, *Korijeni Bosne i Bosanstva*, Sarajevo 1995, str. 24, 25.

¹⁹ E. Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, str. 9.

²⁰ Ono što tim kritikama daje za pravo i u onim pojedinačnim znanstvenim problemima o kojima se može diskutirati i gdje je možda Enver Imamović u pravu jeste činjenica da navedeni autor uopće ne odgovara na kritike. Ozbiljan znanstvenik trebao bi braniti svoja mišljenja, ukoliko je u njih zaista uvjeren. Naročito žestok protivnik Imamovićevih teza je Ante Škegro. O tome vidjeti u: A. Škegro, *Nekoliko pitanja iz najstarije povijesti Bosne i Hercegovine ili o najnovijim krivotvorinama u bošnjačkoj historiografiji*, Naučni skup *Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990–2000*, ANUBiH, Sarajevo 2003, str. 21-23.

Svojim znanstvenim nedosljednostima E. Imamović nanio je veliku štetu bošnjačkoj historiografiji. Izazvao je značajan znanstveni i javni animozitet prema istraživačkom bavljenju predslavenskim etničkim elementima, koji se u Bosni i Hercegovini, usljed Imamovićevih proizvoljnosti i znanstvenih nedosljednosti, počesto tretiraju bošnjačkim mitomanstvom, naučnom fantastikom itd. Zalažući se za bošnjački etnički ekskluzivitet koji izvodi iz predslavenskog ilirskog stanovništva, suprotno pozitivno utemeljenoj znanosti, koja, pak, predslavenske etničke elemente tretira kao zajedničku baštinu svih balkanskih naroda, E. Imamović unosi zabunu ne samo u bosanskohercegovačku znanost već i u savremeno javno mišljenje Bosne i Hercegovine, što ide na ruku etno-nacionalistima koji su za definitivne podjele Srba, Hrvata i Bošnjaka i za nestanak Bosne i Hercegovine.

inje doseljavanje Slavena u Bosnu, za koje kaže da su na bosanskohercegovačkom tlu zatekli "nešto romaniziranog stanovništva, uglavnom ilirskog i tračkog porijekla". Ovi navodi o zatečenom "ilirskom i tračkom stanovništvu" na tlu Bosne ukazuju na beogradsku historiografsku školu,²¹ kojoj se autor svjesno ili nesvjesno priklanja, a u kojoj se dugo vremena, iz političkih razloga, Albanci nastoje znanstveno eksterminirati i, prikazujući se potomcima Tračana, što dalje pozicionirati u odnosu na Ilire, pri čemu se albanska pradomovina izmiješta s područja današnje Albanije u nedefiniranu unutrašnjost Balkanskog poluotoka.²² Da je sintagma o "ilirskom i tračkom stanovništvu" – inače u historiografiji uglavnom odbačena kada su u pitanju Tračani²³ – mehanički preuzeta iz izvora srpske provenijencije, ukazuju kontradiktorni navodi istog autora na strani 24, gdje stoji da "tračko pleme (Besa) nije u Bosni ostavilo nikakvih tragova"²⁴.

Imamović se u svojoj *Historiji Bošnjaka* bavi i nekim onomastičkim pitanjima. Prije nego što pređemo na njihovu kratku elaboraciju, nužno je, u osnovnim crtama, upoznati se s onomastikom kao disciplinom koja u ovoj disertaciji zauzima značajno mjesto.

Pisani izvori najvažniji su historijski izvori. Oni su jezički izrazi prošlosti, potekli iz najrazličitijih jezika i pisama kojima je zapisan određen historijski sadržaj. Znanstvenom elaboracijom ovih izvora izvode se definicije i zaključci, naučni zakoni i sudovi. Ovim nastaju novi jezički izrazi sadašnjosti, oblikovane u historiografsko djelo. Najstarija prošlost bilo kojeg naroda, prije svega, povijest je njegovog jezika. Jezik je svojevrsna arheologija svijesti. Ovim se pred historičare, još u toku njihovih studija, neminovno postavlja pitanje jezika i jezičke povijesti.

²¹ Tezu o Tračanima i Ilirima na Balkanu na više mjesta elaborira K. Jireček. K. Jireček, *Die Romanen in der Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, I (Poglavlje o Rimljanima i Romanima na sjeveru Balkanskog poluotoka do doseljenja Slavena), Wien 1903, str. 11-25. i d.

²² O tome vidjeti u: H. Barić, *Istorija arbanaskog jezika*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga XII, Balkanološki institut, knjiga 1, Sarajevo 1959, str. 19-36.

²³ K. Patsch autor je teze o Tračanima kao stanovnicima zapadnog Balkana. C. Patsch, *Trakische Spuren an der Adria*, Jahreshefte der österr. Archäologischen Institutes, X, Wien 1907, str. 169-174. Upor.: G. Kazarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Traker*, Schiften zur Kunde der Balkanhalbinsel, II Quellen und Forschungen, vol. 5. Sarajevo 1914, str. 2. i d.; F. Nopsca, *Beiträge zur Vorgeschichte und Ethnologie Nordalbaniens*, WMBH, XII, (L912), str. 223; H. Jokl, *Albanisch Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft*, II, Strassburg 1917, str. 122. itd. Protivnici teze su: I. Županić, *Tragom za Pelazgima*, Narodna starina I, Zagreb 1922, str. 211-226; A. Mayer, *Bosna u ilirsko doba*, Povijest Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942, str. 108. i dr. Teza je "malo verovatna" i za V. Čorovića, autora *Historije Bosne* (str. 51), čime učenik K. Jirečeka nije prihvatio Patschovu tezu prihvaćenu od strane njegovog učitelja. Tezu u potpunosti ignoriraju autori kulturnih historija BiH A. Benac, D. Sergejevski itd. Upor.: I. Ilirsko-trački simpozijum *Paleobalkanska plemena između Jadranskog i Crnog Mora od eneolita do helenističkog doba*, ANUBiH, SANU, Sarajevo-Beograd 1991, str. 7-227.

²⁴ Isto, str. 24.

Osposobljavajući se za zanimanje, studenti historije uglavnom uče starogrčki i latinski jezik, kojima su napisana brojna djela važna za prethistoriju i antiku. Na ovaj način, uvode se u osnovnu lingvističku problematiku klasičnih jezika, bez čijeg bi poznavanja njihov rad bio nezamisliv. Poslije završenih studija, u naučnoj praksi, nije problem pročitati tekstove latinskih i grčkih pisaca. Poteškoće nastaju onog trenutka kada se određeni starogrčki ili latinski izraz nađe na drugom jezičkom polju, na historijsko-geografskom prostoru koji nije latinski ili grčki. Na tuđem prostoru starogrčki ili latinski izraz – koji ovdje uzimamo za onomastički primjer – pod utjecajem drugog jezika promijenio je svoj lik, i za njegovo pravilno razumijevanje i tumačenje nužna su složenija lingvistička znanja. Još veće probleme predstavljaju jezički izrazi pradavne prošlosti iz onih jezika koji se tokom studija historije ne izučavaju, kao što je ilirski, keltski, gotski itd. Tako se, više ili manje, svaki historičar, posebno prethistoričar i antičar, u svojoj znanstvenoj praksi neizostavno suoči s naučnom disciplinom koja se zove *onomastika*.

Pred onomastikom, koja se dijeli na nekoliko oblasti,²⁵ najveći broj historičara zastane. Riječ je o znanosti koja se bavi imenima i koja je znatnim dijelom jezička znanost, što pred historičara postavlja počesto nepremostive lingvističke probleme. Pa ipak, premda se u novije vrijeme onomastika najčešće tretira kao sastavni dio filologije i lingvistike,²⁶ kulturna historija, u čijim se okvirima proučava historija jezika, ipak joj ne dozvoljava da izađe iz historije.

Onomastika sa sobom nosi osoben i prepoznatljiv pečat istraživača koji se njome bavi. Kako ističe R. Katičić, "istraživanje imena zahtijeva vlastita teoretska

²⁵ Prema definicijama Petra Šimunovića, najpoznatijeg savremenog hrvatskog onomastičara, znanost koja se bavi imenima zovemo onomastika. U osnovi je grčka riječ ὀνομα, što znači *ime*. Skup imena jednog kraja čini onimiju (ὀνύμια) tog kraja. Riječ za označavanje i razlikovanje imenovanog objekta od istovrsnih objekata jeste vlastito ime ili onim. Onimima se imenuju ljudi (ἄνθρωποι) i tada govorimo o antroponimima, koje proučava antroponomastika. Kada se onimima imenuje dorični lokalitet (τόπος), onda govorimo o toponimu, koji proučava toponomastika. Toponimi jednog područja čine toponimiju tog područja. Jedni toponimi imenuju vode (ὕδωρ) i zovemo ih hidronimima. One koji imenuju površinu reljefa (ὄρος, "gora") zovemo oronimima. One koji se odnose na naseljena mjesta (ὄικος, "prebivalište") zovemo oikonimima i njima se bavi oikonomastika. P. Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Split 1986, str. 8.

²⁶ Tretiranje onomastike kao jezičke discipline, kao dio nauke o jeziku, započinje s F. Miklošičem, što se razmatra u njegovim radovima *Die Bildung der slavischen personennamen*, Wien 1860; *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen*, Wien 1864; *Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen*, Wien 1872–1874. Miklošićeva polazišta prihvatila je sovjetska lingvistička škola i B. Ташицкий: *Место ономастики среди других гуманитарных наук*, Вопросы языкознания, св. 2, Москва 1961. Po ovom autoru, "Ономастика является неотъемлемой частью лингвистики" (str. 7). Ovom mišljenju priklanja se i B. Н. Топоров. *Некоторые соображения в связи с построением теоретической топонимистики*, Принципы топонимистики, Академия наук СССР, Москва 1964. itd. D. Vujičić prihvaća mišljenje po kojem je onomastika samo dio lingvistike. (D. Vujičić, n. dj., str. 15.)

polazišta, vlastite metode, vlastita vrela, a od istraživača traži, uz dobru filološku naobrazbu, i sasvim specifično znanje, vještinu i iskustvo²⁷. Kao posebna disciplina u širokom okviru filologije, po mišljenju Katičića, "onomastika je osobito važna tamo gdje vodi cjelovitosti promatranja kakve bez nje ne bi bilo" jer "bez onomastike ostajemo nemoćni pred nekim najbitnijim pitanjima što ih postavlja naša filološka materija. To su u prvom redu pitanja o kontinuitetima i o njihovim prekidima, o simbiozama i etnogenetskim procesima, dakle pitanja što se postavljaju nezaobilazna su pri svakom pokušaju da se razumije kulturna i jezična povijest naših strana."²⁸ Ovim Katičić onomastiku nužno dovodi i na prag povijesti i historijske znanosti.

Onomastička istraživanja u vrijeme pozitivizma prvi su započeli historičari²⁹, i oni će se njima i dalje nužno baviti, bez obzira na lingvističku sujetu. Historičarima je još uvijek mjesto u onomastici, posebno kada su u pitanju historijski nazivi. Isključivo lingvistička analiza i interpretacija historijskih imena, bez historijskih obavještenja o njima, od prvorazrednih historijskih izvora počesto tvori apstraktne i besmislene pojmove bez povijesne suštine i sadržine.³⁰

Historičari su oduvijek imali potrebu da protumače mnoga historijska imena. U historiji Bosne, to su, prije svega, ime *Bosna* te *Katera* i *Desnek*, imena najstarijih bosanskih gradova koji se spominju u X stoljeću. Imena su zastupljena i u bosanskohercegovačkim udžbenicima za osnovnu i srednju školu. Bosanskohercegovački osnovnoškolski i srednjoškolski udžbenički nivo, na kojem se počesto razmatraju ova imena, predstavljaju privid iz kojeg se može pogrešno zaključiti da se o tim imenima sve zna. Naprotiv, Bošnjaci pripadaju onim narodima koji najmanje znaju o sebi. Pripadaju narodima kojima su drugi pisali njihovu najstariju povijest.

Unutar procesa emancipacije bošnjačke historiografije, imenima *Bosna*, *Katera* i *Desnek* bavio se i Mustafa Imamović u svojoj *Historiji Bošnjaka*. Imamovićevu interpretaciju, u vezi s porijeklom ovih imena, uzimamo kao tipične onomastičke primjere iz kojih se vidi povijesni značaj onomastike u bo-

²⁷ R. Katičić, *Značenje antroponomastike u našoj filologiji*, Novi jezikoslovni ogledi, Zagreb 1992, str. 217.

²⁸ Isto, str. 218.

²⁹ Jedan od poznatijih južnoslavenskih historičara koji je u svojim istraživanjima dosta uspješno primjenjivao onomastički metod lingvističke analize i interpretacije bio je Konstantin Jireček. K. Jireček, *Die Romanen in der Städten Dalmatiens wahred des Mitelalters*, Wien 1903. Isti: *Hrišćanski elemenat u topografskoj nomenklaturi balkanskih zemalja*, Zbornik K. Jirečeka, Beograd 1927. itd.

³⁰ Petar Skok bio je mišljenja da lingvist "ima samo da na osnovu svoga materijala kontrolira i dopunjava ono, što je historičar iz svojih vlastitih sredstava ustanovio" i da "historija i lingvistika imaju da idu uporedo. P. Skok, *Češka knjiga o vlaškom pravu*, GZM XXX, Sarajevo 1918, str. 315.

sanskoj historiji, jednako kao i njeno mjesto u dosadašnjoj bosanskoj i bošnjačkoj historiografiji. Istovremeno, dosadašnji znanstveni nivo elaboracije imena *Bosna* te *Katera* i *Desnek* znatnim dijelom pokazuje i opći nivo bosanskohercegovačke znanosti, a posebno onomastike i bošnjačke historiografije, kojima će trebati vremena da se osamostale u odnosu na politički i ideološki motiviranu srpsku i hrvatsku historiografiju i lingvistiku. Historiju Balkana i pojedinih balkanskih naroda sve do kraja XX stoljeća uglavnom su pisali Srbi, Hrvati, Bugari i Grci. Manjim narodima, kao što su Albanci i Bošnjaci, dugo vremena osporavano je osnovno narodnosno pravo i bila im je namijenjena sudbina asimilacije i nestanka.

U svojoj *Historiji Bošnjaka* Mustafa Imamović preskače prethistoriju i antiku. O prethistorijskom i antičkom periodu na tlu Bosne i Hercegovine ukratko informira u poglavlju *Srednjovjekovna Bosna*. Posebno razmatra postanak i značenje imena Bosna i zaključuje da u nauci o tome nema jedinstvenog mišljenja.³¹ Komentirajući pojedine znanstvene poglede na ovaj problem, autor odbacuje hipotezu Karla Patscha i Lajoša Thallóczya, koji su ime Bosna izvodili iz ilirske riječi *bos*, "što na albanskom označava mjesto gdje se ispire so"³². Prema mišljenju Mustafe Imamovića, Bosna bi po tome bila isto što i Solna zemlja ili Usora oko Tuzle, gdje se ispirala so. Za istog autora ni ova teza nije održiva, uz obrazloženje da "Solna zemlja nije u prvim stoljećima bosanske državnosti pripadala pojmu Bosne u užem smislu, nego oblasti Usora"³³. Iznoseći ostala mišljenja, Imamović informira da je Anton Mayer izvodio riječ *Bosna* iz prastare indoevropske osnove *bos* ili *bhog*, u značenju "vode tekućice"³⁴, te bi Bosna značila "isto što i rijeka". U tom smislu, M. Imamović informira da neki rimski izvori spominju "Bathuinus flumen"³⁵. Razmatranja o mogućem predslavenskom porijeklu imena *Bosna* autor dopunjuje informacijom po kojoj neki pisci ime Bosna dovode u vezu s latinskom riječju *bosina*, kojom se označava granica (*limes* ili *termines*). Imamović pretpostavlja da je ova riječ bila sačuvana u govoru Franaka "koji su u VIII st. na području Bosne bili graničari prema Bizantu"³⁶. Na kraju,

³¹ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 2000, str. 24.

³² Isto.

³³ Isto. S tim u vezi, u *Enciklopediji Jugoslavije* (II izdanje), tačnije u separatu *Bosna i Hercegovina*, stoji: "Prema mišljenju L. Thallóczya i K. Patscha ime Bosna potiče od albanske riječi *bos* u značenju slaniće za ispiranje soli, pa bi Bosna bila istovjetna Solnoj zemlji oko Tuzle, koja, međutim, nije u prvim vijekovima pripadala pojmu Bosna, nego oblasti Usora." *Enciklopedija Jugoslavije* (II izdanje), separat *Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*, Zagreb 1983, str. 79.

³⁴ Ime *Bosna* A. Mayer dovodi u vezu s ilirskim jezikom i indoevropskim korijenom *bhog* u značenju "voda tekućica" (A. Mayer, *Bosna u ilirsko doba*, *Povijest Bosne i Hercegovine...*, str. 107.), što Mustafa Imamović iz nepoznatog razloga ignorira.

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

odbacujući sve teorije o predslavenskom imenu, autor pretpostavlja da je negdje iza Karpata živjelo neko veće slavensko pleme Bosna koje se u ranom srednjem vijeku naselilo "u srednjoj Bosni i dijelu Dalmacije"³⁷. Posljednja pretpostavka nije originalna i preuzeta je od M. Vege.³⁸

Osnovna imena bosanske povijesti počesto se tretiraju ne samo ispod osnovne znanstvene razine pozitivno utemeljenih onomastičkih znanja. O njima se piše i bez uvažavanja osnovnih historijskih i geografskih činjenica, što čini i Mustafa Imamović. Autor odbacuje vezu imena *Bosna* s ilirskom riječi *bos*, uz potpuno pogrešnu argumentaciju da bi po tome Bosna bila isto što i Solna zemlja ili Usora oko Tuzle gdje se ispirala so, pošto "Solna zemlja nije u prvim stoljećima bosanske državnosti pripadala pojmu Bosne u užem smislu, nego oblasti Usora"³⁹. Slani izvori u okolini Tuzle nisu jedini slani izvori na tlu Bosne i Hercegovine. Ilirska plemena Ardijeji i Autarijati između sebe vodili su ratove zbog slanih izvora⁴⁰ koje su Tallóczy i Patsch identificirali s hidronimom *Slane vode* u Orahovici kod Konjica.⁴¹

U svim starijim i novijim studijama o Bosni i Bošnjacima razumijevanje imena **Bosna** konstantan je historiografski problem. Posljednji koji se njime bavi jeste Abid Đozić, u njegovoj doktorskoj disertaciji.⁴² S ovim pitanjem u vezi, međutim, Đozić ne iznosi svoj vlastiti stav. Po tom pitanju, navedeni autor zadovoljio se iznošenjem pojedinačnih mišljenja M. Vege⁴³, E. Imamovića⁴⁴, P. Skoka⁴⁵ i A. Kasumovića⁴⁶.

³⁷ M. Imamović, n. dj., str. 24, 25.

³⁸ "Mislim da su stari Slaveni doseljeni u centralnu Bosnu, donijeli sa sobom ime Bosna, kao što su to uradila neka druga slavenska plemena." M. Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1982, str. 15.

³⁹ M. Imamović, n. dj., str. 24. Pod utjecajem Veginog mišljenja, M. Hadžijahić smatrao je da su ime Bosna donijeli Moravljani u četvrtoj "velikoj seobi". M. Hadžijahić, *Bosna i Hercegovina u IX i X stoljeću*, Sarajevo 2002, str. 114.

⁴⁰ O tome pišu antički pisci Pseudo-Aristotel i Strabon. F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, ANUBiH, Djela, knjiga XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 1, Sarajevo 1969, str. 71.

⁴¹ L. Tallóczy, *Über die Bedeutung des Namens Bosna*, WMBH, I, Wien 1893, str. 335. C. Patsch, *Arch.-epigr. Untersuchungen zur Gesch. der römischen Provinz Dalmatien*, WMBH, 9. (1904), str. 241, 12 (1912), str. 79. Slani izvori poznati su i kod Gornjeg Vakufa. A. Rücker, *Salzquellen in Bosnien und Herzegovina*, WMBH, I, (1893), str. 336. i d.

⁴² A. Đozić, *Bošnjačka nacija*, Sarajevo 2003, str. 92.

⁴³ M. Vego je ime *Bosna* smatrao slavenskim imenom. M. Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, str. 15.

⁴⁴ E. Imamović ime smatra predslavenskim. E. Imamović, *Korijeni Bosne i bosanstva...*, str. 23, 24.

⁴⁵ P. Skok je smatrao da je ime *Bosna* "predslavenska (zajelo čak i predindoevropska) riječ". P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 191.

⁴⁶ A. Kasumović je mišljenja da je "prirodno zaključiti da je i ime Bosna predslavenskog porijekla". A. Kasumović, *Zašto jezik bosanski*, Preporod, Tuzla 1995, str. 67, 70.

Najstarija naselja na određenom geografskom prostoru svojim imenima svjedoče o nekadašnjem stanovništvu koje je u njima živjelo i koje ih je imenovalo. Kako navodi R. Katičić, "o prvotnom rasporedu stanovništva govori, doduše, najrječitije toponimija (...)"⁴⁷. Uz prvi spomen imena *Bosna*, na bosanskohercegovačkom tlu o tome svjedoči i ime grada Κάτερρα.⁴⁸ Mustafa Imamović u *Historiji Bošnjaka* iznosi pretpostavku po kojoj je ime ovog grada vjerovatno nastalo od grčke riječi *kastron*, kojom se općenito označava svako utvrđenje.⁴⁹ Ovim se jedan od najstarijih bosanskohercegovačkih gradova, u skladu s izrekom *Nomen est omen*, iz nepoznatog razloga bizantizira, premda su najpoznatiji ilirolazi i lingvisti odavno utvrdili da je domorodačkog ilirskog porijekla.⁵⁰ Pritom, Imamović u potpunosti ignorira još jedan bosanski grad – Σαληνές, koji A. Mayer dovodi u vezu s ilirskim *Salina*.⁵¹

Bošnjačka historiografija iz pera M. Imamovića u svojoj prethistoriji i antici još uvijek se nije oslobodila srpske historiografske škole. Riječ je o osnovnoj definiciji etno-historijske pripadnosti imena *Bosna* i najstarijih bosanskih imena uopće. Kao što je općepoznato, srpski historičari K. Jireček, V. Ćorović, D. Jovanović, M. Dinić, S. Ćirković itd. prostor današnje Bosne i Hercegovine tretiraju sastavnim dijelom Srbije.⁵² Shodno tome, u metodologiji srpske historiografske škole, najstarija bosanska imena osuđena su na zatiranje i nestanak.

⁴⁷ R. Katičić, *Značaj antroponomastike u našoj filologiji*, Onomastica Jugoslavica, knjiga 10, Zagreb 1982, str. 87.

⁴⁸ U istom djelu spominju se i Δεσνηκ i Σαλινες. De administrando imperio, Bonae 1840, c. 32, str. 159.

⁴⁹ M. Imamović, n. dj., str. 24. Od grčke riječi κάστρον (*kastron*) nastali su nazivi za mjesta *Kostur*, *Kostrc*, *Kosturun*. K. Jireček, *Die Romanen in der Städten dalmatiens wahred des Mitelalters*, I, Wien 1903, str. 43.

⁵⁰ τα Δεκάτερα Const. Porph. de them. 2, 29; de adm. imp. 29 u. 30. H. Krahe, *Die balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, str. 21. Upor.: A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Wien 1957, str. 182. U novije vrijeme S. Čače iznio je pretpostavku po kojoj su jadranski Kotor i Kotorac-Katera u Bosni osobiti toponimijski prežici. "Radilo bi se o starim gradinskim položajima za koje se u mjesnoj upotrebi utvrdilo ime koje je zapravo apelativ posuđen iz domorodačkog jezika. Tako bi **Cataro*- imalo, po prilici, funkciju brojnih naših oronima niza *Gradina*". S. Čače, *Promjene u naseobinskom sustavu kasnorimske Dalmacije: tragovi u toponimiji*, Folia onomastica Croatica, 7 (1998), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1998, str. 31. U ovoj studiji o apelativu kotor govori se u poglavlju o glasinackim nazivima ilirskog porijekla.

⁵¹ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Wien 1957, str. 290.

⁵² Kroz prizmu historijskih izvora u kojima se razmatra nastanak srednjovjekovne bosanske države, tome se argumentirano suprotstavila hrvatska historičarka Nada Klaić. N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb 1991, str. 5-28. Istovjetan stav N. Klaić je zauzela i prema hrvatskoj historiografiji koja nastoji dokazati hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu.

U tom cilju ona se dovode u sumnju, falsificiraju se, slaveniziraju i srbiziraju,⁵³ ili se, pak, što je najjednostavnije – znanstveno ignoriraju. I u novijoj hrvatskoj historiografiji kod nekih historičara prisutne su tendencije da se sve što je u vezi s autohtonim bosanskim imenima *Bosna* i *Bošnjaci* ospori i dovede u sumnju.⁵⁴

U vezi s bošnjačkom historiografijom, a u odnosu na predslavenske etničke elemente, nužno je zaključiti slijedeće: Bošnjačka historiografija – nastala u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine po cijenu velikih ljudskih žrtava Bošnjaka, koji su uspjeli odbraniti najveći dio Bosne i Hercegovine – prvi put u novijoj povijesti postala je ravnopravna srpskoj i hrvatskoj historiografiji. Bošnjački historiografi stekli su pravo da potpuno slobodno istražuju i pišu o povijesti Bosne i o predslavenskim etničkim elementima u etnogenezi Bošnjaka. Po ovom pitanju, u novim političkim prilikama, za kratko vrijeme iskristalizirala su se dva znanstvena mišljenja: Envera Imamovića i Mustafe Imamovića. Navedenoj znanstvenoj problematici Enver Imamović pristupio je nedosljedno i neozbiljno. Etničke korijene Bošnjaka vezao je isključivo za Ilire, iz čega je izveo ekskluzivan bošnjački etnicitet isključivo ilirskog porijekla, za razliku od bosanskih Srba i Hrvata, kojima, suprotno pozitivno utemeljenoj znanosti, osporava bilo kakve predslavenske etničke elemente u njihovoj etnogenezi. Ovim se E. Imamović uvrstio u nacional-romantičare i teoretičare nacije i tla. Na drugoj strani je druga krajnost. Mustafa Imamović po ovim pitanjima nije nimalo odmakao od srpske historiografske škole. U njegovim znanstvenim radovima slavenstvo je početni i važniji činilac u etnogenezi Bošnjaka nego što je to u djelima nekih srpskih i hrvatskih historioografa. S obzirom na autorovo cjelovito ignoriranje predslavenskih etničkih elementa u etnogenezi Bošnjaka, kojih se u svojoj etnogenezi ne odriču ni Srbi, Hrvati, Crnogorci itd., za Mustafu Imamovića može se reći da je utemeljitelj bošnjačkog historiografskog panslavizma.⁵⁵ Svakako, ni jedno ni drugo mišljenje dvojice Imamovića ne mogu izdržati ozbiljniju naučnu kritiku, što se pokazuje na primjeru Glasinca.

⁵³ Za najstarije bosanske gradove Kateru i Desnik V. Ćorović iznosi neutemeljenu tvrdnju po kojoj su u pitanju "čisto slavenski nazivi tih mesta". V. Ćorović, *Historija Bosne...*, str. 112.

⁵⁴ Hrvatskog pretpovjesničara i antičara Antu Škegru, u znanstvenoj kritici E. Imamovića i M. Imamovića, ne zanimaju brojni i više nego očigledni propusti bosanskohercegovačkih historičara u njihovim interpretacijama bosanskohercegovačke prethistorije i antike. Kritika A. Škegre reducirana je i selektivna, usmjerena na elaboracije imena *Bosna* i *Bošnjaci*. Cilj kritike je osporiti etničke korijene Bošnjaka, bilo da se oni vezuju za Ilire, bilo za slavensko ime *Bosna*. Sve ostalo, što je predmet stručne znanstvene kritike koja je iz Škegrinog domena, Škegru ne zanima. A. Škegro, *Nekoliko pitanja iz najstarije povijesti Bosne i Hercegovine ili o najnovijim krivotvorinama u Bošnjačkoj historiografiji*, ANUBiH, posebna izdanja, knjiga CXX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 36, Sarajevo 2003, str. 21-31.

⁵⁵ Slavenstvu kao početnom i isključivom činiocu u etnogenezi Bošnjaka Imamović je posvetio posebno mjesto u svom uvodnom referatu na naučnom skupu *Bošnjački identitet u XX stoljeću*, BZK „Preporod“, Sarajevo, 6. i 7. 10. 2003.

Glasinac je klasično područje evropske arheologije. To je planinska visoravan koja se nalazi između planina Romanije i Devetaka, oko 40 km istočno od Sarajeva. Na sjeveru je određuje brdo Kopito, na jugu rijeka Prača, dok prema istoku nema jasno određene granice, a koju jednim dijelom čini rijeka Rakitnica. U najširem smislu, pod Glasincem se podrazumijeva prostor između Rogatice i Vlasenice i Romanije i rijeke Drine.⁵⁶ Riječ je o stočarskom kraju u kojem su evidentirani arheološki ostaci čovjeka još u II mileniju pr. n. e. Osnovni povijesni pečat Glasincu dali su Iliri. Izuzetno povoljni prirodni uvjeti za stočarstvo uvjetovali su gustu ilirsku naseljenost glasinačkog kraja, o čemu svjedoči preko 20.000 ilirskih grobnih humki (tumula, gromila), od kojih je do 1963. godine arheološki istraženo 1.203.⁵⁷ Od 1888. godine do 1898. godine, u toku šest velikih arheoloških kampanja, na Glasincu su iskopani brojni vrlo značajni arheološki nalazi, pretežno iz željeznog doba, što je Glasincu osiguralo istaknuto mjesto u južnoslavenskoj i evropskoj arheološkoj literaturi⁵⁸ te uopće u povijesti svijeta.⁵⁹

Dosadašnja istraživanja Glasinca skoro u potpunosti imala su arheološki karakter. Na osnovu arheološkog materijala iskopanog na Glasincu, opći sud o glasinačkoj ilirskoj kulturi izveden je komparativnim i danas uglavnom zastarjelim arheološkim metodom. Uz arheološke izvore, znanstveni sud o glasinačkim Ilirima izveden je i na osnovu manjeg broja antičkih pisanih izvora koji se, u najvećoj mjeri, odnose na ilirsko pleme Autarijata. Ovim su, uglavnom, iscrpljeni svi dosad poznati historijski izvori o Glasincu. Kvalitativno nove pomake u historiji Glasinca mogu donijeti novi izvori, a to su – glasinački onimi predslavenskog porijekla. Riječ je o glasinačkim imenima mediteranskog, ilirskog, grčkog, keltskog, latinskog i gotskog porijekla, kao i o imenima glasinačkih

⁵⁶ O granicama Glasinca vidjeti u: M. Filipović, *Glasinac*, antopogeografsko-etnološka rasprava, SANU, Odjeljenje društvenih nauka, Srpski etnografski zbornik, knj. LX, Naselja i poreklo stanovništva, knj. 32, Beograd 1950, str. 7-18. Upor.: B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo 1976, str. 269.

⁵⁷ B. Čović, *Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja*, GZM, NS, XVIII, Sarajevo 1963, str. 42.

⁵⁸ Popis važnije literature koja se odnosi na Glasinac u prethistoriji i antici sadrži studija: A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, I, II, Sarajevo 1956, 1957. Bibliografiju arheoloških radova o Glasincu sadrži studija: A. Stipčević, *Bibliografija antičke arheologije u Jugoslaviji*, I, II, Sarajevo 1977. Najnovije podatke o arheologiji Glasinca sadrži: B. Čović, B. Govedarica, I. Čremošnik, N. Miletić, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom 3, Sarajevo 1988, str. 85-109. Ilirski aspekt glasinačke povijesti tretiran je u: A. Stipčević, *Bibliographia illyrica*, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 3, 5, 8, 12, Sarajevo 1967, 1974, 1978, 1984. A. Škegro, *Bibliographia illyrica* (Supplementum 1982, 1987.), ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 13, Sarajevo 1988.

⁵⁹ K. J. Narr..., *Povijest svijeta*, Naprijed, Zagreb 1977, str. 177.

zoonima predslavenskog porijekla. Ova imena, ne samo na Glasincu već i na bosanskohercegovačkom tlu uopće, uglavnom su nepoznata naučnoistraživačka tema. Sačuvana su u imenima glasinačkih hidronima, oronima, ojkonima, odnosno, glasinačkih makrotoponima i mikrotoponima. Značajan predslavenski leksički fond sadrže i glasinački zoonimi. Višestruki su uzroci zbog čega se ovim izvorima, koji su se nudili sami od sebe, u dosadašnjoj znanosti nije poklanjala skoro nikakva pažnja, iako je riječ o historijskim izvorima pomoću kojih je moguće proniknuti u složena pitanja etničkih odnosa, simbioze, kontinuiteta i diskontinuiteta, posebno s aspekta prijelomnih zbivanja na Balkanu krajem VI i početkom VII vijeka i slavenskih doseljavanja na Balkan. Kako je s pravom zaključio R. Katičić, antroponimija je "jedino vrelo za potanje upoznavanje etničkih i jezičkih odnosa na unutrašnjem Balkanu"⁶⁰.

U naslovu ove knjige posebno je istaknut nacionalni aspekt glasinačke povijesti. On proizlazi iz dosadašnjih etnoloških istraživanja geografskog područja koje čini klasično područje glasinačke ilirske kulture. Riječ je o prostoru na kojem Bošnjaci žive stoljećima i na kojem čine preko 90% starinačkog stanovništva. Na užem području Glasinca, od Romanije do rijeke Rakitnice i od planine Kopito do rijeke Prače, Bošnjaci čine jedino i isključivo starinačko stanovništvo. Srpsko stanovništvo koje danas živi na Glasincu na ove prostore doselilo se tek u XVIII i XIX vijeku.⁶¹ Na preostalom području Glasinca, koji se uglavnom nalazi na području današnje općine Rogatica, samo je osam srpskih rodova koji se u dosadašnjoj historijskoj i etnološkoj literaturi tretiraju kao starinački.⁶² Preko 90% starinačkog stanovništva i na ovom prostoru čine Bošnjaci. U oblasti Žepe,

⁶⁰ R. Katičić, *Značaj antroponomastike...*, str. 220.

⁶¹ U vremenu od 1930. do 1933. godine M. Filipović je na Glasincu ukupno evidentirao ukupno 163 srpska roda, od kojih je jedino rod Čajić ili Ivančajić sebe smatrao starincima iz Bosne (planine Romanije). Svi ostali srpski rodovi doseljeni su na Glasinac iz istočne Hercegovine i Crne Gore u XVIII i XIX vijeku. Od 38 bošnjačkih rodova, za njih 12 utvrđeno je starinačko glasinačko porijeklo. U starince nisu ubrojani starinački bošnjački rodovi iz okoline Rogatice koji su se doselili na Glasinac i koji čine veliku većinu ostalih bošnjačkih rodova Glasinca. M. Filipović, n. dj., str. 125-160. O doseljavanju Srba i Crnogoraca na Glasinac vidjeti u: E. Pelidija, *Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru od 1706.-1714. g.*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, 17, Sarajevo 1980, str. 101-129. Isti: *Pokušaj Porte da raseli Crnogorce početkom XVIII stoljeća* (magistarski rad), Sarajevo 1979, biblioteka Centra za bošnjačke studije, Sarajevo, inv. br. 347.

⁶² To su: *Spahići* iz Rogatice, *Balčaci* iz Živaljevića, *Vukašinovići* iz Vladevina i Drobnića, *Jovići* iz Gučeva, *Ivančajići* iz Nepravdića, *Pilindavići* iz Knežine i *Rajići* s Vrhovina. Nejasno je porijeklo rodova *Karišik* iz Rogatice, *Kanostrevac* iz Jasika kod Vjeternika i *Koroman* iz Sjetline. V. Kosorić, *Rogatica* (Naselja i porijeklo stanovništva), Rogatica 1966, str. 22, 23. U *Popisu čifluka u rogatičkom kadiluku*, iz 1835. godine, popisana su samo dvojica pravoslavaca koji su *der yed* – "u posjedu" uživali dva čifluka. To su z (zimija) Mićo iz Gučeva na čifluku *Drugi Ć. Blažijevići* u džematu Živaljevići, i z. *Janko Salihagić* na čifluku *Zilićina* u mahali Husejin-beg. Kako posebno naglašava A. Sućeska, *der yed* "naravno, nema značenja potpunog vlasništva (svojine)". A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju XIV/XV, 1964-65, Sarajevo 1969, str. 202, 221, 255.

koja je zbog svoje geografske izoliranosti tipična etnokulturna enklava u kojoj se ništa nije mijenjalo stoljećima, Bošnjaci čine 100% starinačkog stanovništva.

Posljednja agresija na Bosnu i Hercegovinu dovela je do velikih demografskih promjena u istočnoj Bosni. Hiljade Bošnjaka, ne samo u Srebrenici, postali su žrtve genocida i "etničkog čišćenja". Međutim, nasilne demografske promjene ne mogu promijeniti historiju i predslavenske etničke elemente u bošnjačkoj etnogenezi. Ne pomaže ni najnovije agresivno srbiziranje istočne Bosne, poput npr. nasilnog preimenovanja Foče u Srbiję itd.

Historiografska istraživanja glasinačkih onima predslavenskog porijekla što se interpretiraju u ovoj knjizi prvobitno su bila u funkciji doktorskog studija autora knjige. Osnovna disertacijska hipoteza glasila je: *Predslavenski etnički elementi u etnogenezi Bošnjaka čine značajan dio bošnjačke etnogeneze*. Kao i kod svake hipoteze koja pretendira da se definira plodnom, na njen nastanak utjecali su brojni faktori. Pa ipak, odlučujuću riječ imala je intuicija u kojoj se prelama "moć tla" ili domovinske povijesti, o kojoj je već bilo riječi. Prije svega, intuitivni osjećaj sigurno je vodio plodnoj hipotezi i dao snage i hrabrosti da se savlada jedna izrazito složena i teška tema.

U ovoj studiji znanstveni pristup glasinačkim onimima predslavenskog porijekla prije svega je – historijski. Prvo, istraživačkom primjenom historijskog i arheološkog metoda, najvećim dijelom u toku izrade doktorske disertacije, došlo se do saznanja o brojnim historijskim i arheološkim obavještenjima o glasinačkim onimima i ta povijesna saznanja čvrsto ih utemeljuju u glasinački historijski prostor. Zatim, etničko porijeklo arheološkog materijala uglavnom je otkrivalo identičnu jezičku pripadnost onimâ, posebno glasinačkih geografskih naziva koji se vrlo često odnose na poznate arheološke lokalitete. Jezikom svoje etničke pripadnosti i u kombinaciji s historijskim obavještenjima, pak, ovi nazivi posebno iskazuju dosad nepoznati dio glasinačke povijesti. Po svojoj suštini, oni čine značajan dio predslavenskih etničkih elemenata u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka.

Dijahroni tretman glasinačkih naziva predslavenskog porijekla vodi na prag historije više različitih jezika kojima su nazivi imenovani. Ovim se postavlja pitanje geneze i starosne slojevitosti pojedinih naziva, čime, u metodološkom smislu, istraživanja zalaze u lingvističku znanost. Lingvistička istraživanja provedena za potrebe ove studije imala su ciljan i ograničen domet: da otkriju etnojezičku determinaciju i identificiraju određeni naziv ili ime. Uz svaki predslavenski onim nastojao se dati osnovni lingvistički osvrt, bez opširnijih etimologiziranja. Na ovaj način historiografska znanost ušla je u lingvističko područje samo do određene granice: do onih spoznaja koje su historičaru dovoljne u razmatranju etno-historijske problematike Glasinca. Ovim dolazimo do onog dijela disertacije čiju suštinu i krajnji domet mogu cijeniti jezički stručnjaci.

U jezičkoj znanosti "najteži je, i najteže dokaziv u svojim krajnjim ishodi-
ma, posao kojim se bave etimolozi, lingvisti koji nastoje da prodru u tajne jezika,
u tajne postanka pojedinih riječi, naziva i imena"⁶³. Ovo je poseban izazov za
historičara. U ovim istraživanjima historičar ima značajne prednosti, ali i ne-
dostatke. Kao prednost u istraživanju pojedinih onomastičkih problema, na putu
ka njihovoj etničkoj identifikaciji, historičaru su na raspolaganju, prije svega,
brojna historijska obavještenja o nazivima sedimentirana u arheološkoj znanosti
i najstarijim pisanim izvorima. Tačna historijska obavještenja o nekom toponimu
za Petra Skoka bila su uvjet za ispravno tumačenje tog toponima.⁶⁴ Za Glasinac
su od posebnog značaja osmanski izvori. Na drugoj strani, u toku doktorskih
studija koje su prethodile ovoj knjizi, složena lingvistička znanja postavila su se
kao limitirajući istraživački faktor, te da bi se on nadišao, bilo je potrebno učiti
lingvistiku i ovladati onomastičkim znanjima lingvističke struke i izvršiti brojne
uvide u najznačajniju lingvističku literaturu, u kojoj su se iznašli brojni analogni
i već riješeni lingvističko-etimološki problemi koje je bilo moguće aplicirati na
Glasinac.

O općim odlikama lingvističkog metoda postoji više različitih mišljenja. R.
Katičić podvlači nesigurnost pri korištenju etimologija iz razloga što je značenje
pojedinih riječi počesto nepoznato te se mora računati s činjenicom da izvjesne
formalne sličnosti mogu biti slučajne. Katičićovo mišljenje nužno je uvažavati
kada je riječ o više ili manje izoliranim nazivima, o jednom nazivu ili "svjedoku"⁶⁵
kojim se ništa ne dokazuje. Na Glasincu, na kojem se nalazi više desetina na-
ziva koje nije moguće obrazložiti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava,
Katičićev sud nema veće vrijednosti. U historijskom smislu, znalo se da je Glasi-
nac ilirski, i od toga je trebalo poći, posebno iz razloga što je u nauci uglavnom
prihvaćeno mišljenje da ilirolška onomastička istraživanja "značaj mogu imati
samo onda ako se u njima pođe od teritorija za koje se sigurno zna da su bile
naseljene Ilirima"⁶⁶. Za Glasinac, to je više nego sigurno. Ako se u proučavanju
Ilira bilo gdje na Balkanu lingvistički metod nalazi na sigurnom tlu, onda je to
na Glasincu.

⁶³ A. Peco, DRAGOMIR VUJIČIĆ, Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine (ANUBiH, Djela, knjiga LVIII/32, Sarajevo 1982), Južnoslovenski filolog, XXXIX, Beograd 1983, str. 279.

⁶⁴ "(...) toponomastik ne može ispravno tumačiti značenje nekog toponima bez tačnih historijskih obavještenja o njemu." P. Skok, *Prilog metodi proučavanja romanizama u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zbornik radova Sveučilišta u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb 1951, str. 478, bilješka 59.

⁶⁵ Ovaj termin koristi M. Budimir. O tome vidjeti u: M. Budimir, *Mesto arbanaskog u krugu indoevropskih jezika*, Gjurmime albanologjike, 2, Prishtinë 1965, str. 5-13.

⁶⁶ M. Garašanin, *Nastanak i poreklo Ilira*, Iliri i Albanci, SAN, Beograd 1988, str. 18.

U postupku identifikacije predslavenskih naziva koji se tretiraju u ovoj knjizi, posebno toponima, primijenjen je metod čiji autor je Petar Šimunović. Umjesto prividno logičnog puta kojim je išla starija toponomastika – na način da od suponiranog korijena izolirano uzetog naziva protumači sadašnji toponimij-ski lik – prihvaćen je Šimunovićev metod prema kojem "treba ići od suvremenog stanja, od slavenskih elemenata, npr., koji su nam jasni s obzirom na tvorbene tipove, semantičke skupine i konstante koje su nazočne i ispitane u slavenskoj toponomastici, u starija razdoblja gdje je potvrdâ manje a kriteriji su prepoznavanja nesigurniji"⁶⁷. Jaka toponomastička interferencija na Glasincu, također, ukazivala je na predslavenska imenovanja, što je vodilo toponimskoj identifikaciji brojnih predslavenskih toponima. Pritom, uvidi u onomastičke baze, sadržane u građi Rječnika JAZU u Zagrebu i Skokovom *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* itd., ukazivali su na porijeklo naziva. Od koristi je bio i uvid u slavenske toponomastičke osnove Vl. Šmilauera.⁶⁸

Uvažavajući metodologiju naučnih predviđanja, u nekadašnjoj tipičnoj ilirskoj sredini, prije svega, predviđeni su nazivi ilirskog porijekla i za njihovu identifikaciju bilo je nužno izvršiti brojne uvide u ilirolološku literaturu koja se odnosi na ilirski jezik. To su djela najvećih poznavalaca ilirskog jezika H. Krahe⁶⁹ i A. Mayera⁷⁰, zatim djela D. Rendić-Miočevića⁷¹, P. Skoka⁷², R. Kati-

⁶⁷ P. Šimunović, *Toponomastika i istraživanje jezičkih prežitaka na Balkanu*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knjiga IX/7, Sarajevo 1972, str. 190.

⁶⁸ V. Šmilauer, *Handbuch der slawischen Toponomastik*, Československá akademie věd, Praha 1970.

⁶⁹ H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1950; Isti: *Lexikon altillyrischen Personennamen*, Heidelberg 1929; Isti: *Die Sprache der Illyrier*, I-II, Wiesbaden 1955-1960. Isti: *Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie*, Wiesbaden 1962. Isti: *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg 1954. Isti: *Sprachlichte Aufgliederung und Sprachbewegungen in Alteuropa*, Wiesbaden 1959. Isti: *Illyrisches*, Glotta XX, Göttingen 1932.

⁷⁰ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* I-II, Wien 1957-1958. Više pojedinačnih radova ovog autora navode se uz elaboraciju konkretnih onomastičkih problema.

⁷¹ D. Rendić-Miočević, *Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije*, Split 1948. Isti: *Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba*, Vijesnik za Arheologiju i historiju Dalmatinsku, Split 1949. Isti: *Novi epigrafički prilozi ilirskoj onomastici sa teritorije Dalmata*, Epigrafički vijesnik, Split 1953; Isti: *Onomastičke studije sa teritorije Liburna*, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru, Zadar 1955; Isti: *Onomastička pitanja sa teritorije ilirskih Dalmata*, GZM za 1951., Sarajevo 1951; Isti: *Prilog proučavanju naše ranosredovječne onomastike*, Starohrvatska Prosvjeta, Zagreb 1949; Isti: *Problemi romanizacije Ilira s osobitim obzirom na kultove i onomastiku*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 2, Sarajevo 1967.

⁷² P. Skok, *Studije iz ilirske onomastike*, GZM, Sarajevo 1918-1920. Isti: *Studije iz ilirske toponomastike*, Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, knj. I, sv. 1-2., Beograd 1923. Neke od onomastičkih problema koji se datiraju u predslavensko doba P. Skok tretira i u svom *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I-III, Zagreb 1971.

čića⁷³ itd.⁷⁴ Na osnovu dosad poznatih općih odnosa Ilira i Grka u prethistoriji i antici, na Glasincu su predviđeni i grecizmi, i za njihovu identifikaciju poslužila su djela M. Fasmera⁷⁵, I. Popovića⁷⁶ itd.⁷⁷ U odnosu na uspostavu rimske vlasti na Glasincu, što je uslijedilo na prijelazu iz stare u novu eru, znanstveno su predviđeni brojni latinizmi, čiju su identifikaciju, prije svega, omogućili brojni radovi P. Skoka.⁷⁸ Za moguću onimiju keltskog porijekla, pored općih djela iz keltske historije koja se tretiraju u II poglavlju disertacije, posebno su poslužila djela A. Holdera⁷⁹ i J. Pokornog⁸⁰. Ka identifikaciji glasinačkih naziva gotskog porijekla značajno su pomogla djela J. Kelemina⁸¹, H. Barića⁸², M. Abramića⁸³ itd.⁸⁴ Na kraju, u kontekstu onih ilirskih riječi koje su, u manje ili više izmijenjenom obliku sačuvane u albanskom jeziku i glasinačkih onima koje je moguće

⁷³ R. Katičić, *Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija*, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u prahistorijsko doba, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1964, str. 9-58. Isti: *Zur Frage der keltischen und pannonischen Namengebietes in römischen Dalmatien*, ANUBiH, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knjiga 1, Sarajevo 1965, str. 69-74. Isti: *Das mitteldalmatische Namengebiet*, *Živa antika*, god. XII, sv. 2, Skoplje 1963, str. 255-291. Isti: *Die illyrischen Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet*, *Živa antika*, god. XII, sv. 1, Skoplje 1962, str. 95-120. Isti: *Illyricum mythologicum*, Zagreb 1995. Isti: *Ancient Languages of the Balkans*, Pariz 1976.

⁷⁴ O ovoj problematici posebno vidjeti u: E. Marin, *Historijat i stanje istraživanja ilirske antroponimije s obzirom na njenu rasprostranjenost*, *Onomastica Jugoslavica* 7, Zagreb 1978, 197-202.

⁷⁵ M. Fasmer, *Греко-славянские заимствования*, Академии наук, т. XI, кн. II, Санктпетербург 1906, 386-413; т. XII, кн. II, Санктпетербург 1908, str. 197-289.

⁷⁶ I. Popović, *Grčko-srpske lingvističke studije*, Zbornik radova SAN, XLIV, Vizantološki institut SAN, knj. 3, Beograd 1955; Isti: *Pitanje hronologije grčkih pozajmica u istočno-slovenskim jezicima*, Zbornik radova SAN LIX, Vizantološki institut, knj. 5, Beograd 1958; Isti: *Hrišćanska grčka onomastika u Hrvata*, Zbornik radova SAN LIX, Vizantološki institut, knj. 5, Beograd 1958.

⁷⁷ W. Pape, *Vorterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig 1884. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.

⁷⁸ Naučni opus P. Skoka impozantan je i sadrži preko 300 radova. O bibliografiji Skokovih radova vidjeti u: *Ljetopis JAZU*, knj. 54, Zagreb 1949, str. 193-213; Retrospektivna onomastička bibliografija hrvatsko-srpska do godine 1975, Zagreb 1978, str. 246-261.

⁷⁹ A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, I-III, Leipzig 1894-1916.

⁸⁰ J. Pokorny, *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier*, Halle 1938.

⁸¹ J. Kelemina, *Goti na Balkanu*, *Časopis za zgodovino in narodnoprje*, 27/1932, br. 3-4, Maribor 1932.

⁸² H. Barić, *Lingvističke studije*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knj. I, Sarajevo 1954.

⁸³ M. Abramić, *Gli Ostrogoti nell'antica Dalmazia*, Spoleto 1956.

⁸⁴ Ostali značajniji radovi koji se odnose na Gote pobrojani su u poglavlju o glasinačkim nazivima gotskog porijekla.

objasniti uz pomoć tog jezika, prije svega, korišteni su radovi poznatih albanologa Idriza Ajetija⁸⁵ i Ekrema Čabeja⁸⁶ itd.⁸⁷

Uz osnovnu u prethodnom dijelu rada navedenu literaturu, u identifikaciji predslavenskih etničkih elemenata u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka korisno je poslužila i južnoslavenska onomastička starija i novija periodika, posebno *Arhiv za arbanašku starinu, jezik i etnologiju* (Beograd), *Živa antika* (Skoplje), *Južnoslovenski filolog* (Beograd), *Gjurmime albanologjike* (Priština), *Onomastica Jugoslavica*, glasilo međuakademijskog odbora bivše Jugoslavije (Ljubljana), *Onomatološki prilozi SANU* (Beograd), *Folia onomastica Croatica HAZU* (Zagreb) itd. Od evropskih lingvističkih časopisa tu je poznata *Glotta* iz Göttingena, *Balkansko ezikoznanie-Linguistique balkanique* iz Sofije itd.

Literatura koja se navodi uz glasinačku onimiju predilirskog (mediteranskog), ilirskog, grčkog, latinskog, keltskog i albanskog porijekla čini osnovnu i najvažniju onomastičku literaturu na osnovu koje je bilo moguće identificirati glasinačke predslavenske onime. Ona je znatnim dijelom selektirana s ciljem da zadovolji osnovne zahtjeve multidisciplinarnog historijsko-lingvističkog metoda. Svakako, potpuna lingvistička elaboracija svih onomastičkih problema koji se tretiraju u studiji, i cjelokupna literatura koja je u vezi s pojedinim lingvističkim problemima napisana, znatno nadilazi individualne znanstvene mogućnosti pojedinca, tim prije što iza sličnih znanstvenih istraživanja i studija, posebno veće geografske oblasti kao što je Glasinac, u pravilu stoje institucije, a ne pojedinci. Pa ipak, uzme li se u obzir ogroman intelektualni i fizički napor koji je uložan u ovu studiju, sva ova moguća pojedinačna ograničenja, vjerovatno, bitno ne umanjuju njenu vrijednost.

Iscrpna elaboracija svakog onomastičkog problema u ovoj studiji nije ni bila nužna, iz razloga što bi vodila nepotrebnoj i suvišnoj etimologizaciji, a koja bi, umjesto historije, u prvi plan istakla lingvistiku, kao primarnu istraživačku znanost. U ovoj disertaciji lingvistika ide iza historije, ili uporedo s njom, kako je to svojevremeno predlagao Petar Skok. Uz historijski i lingvistički (onomastički) metod, u disertaciju se povremeno uvode i etnološki te politološki metodološki elementi. Na kraju, sve zajedno završava u historiji, u *Predslavenskim korijenima Bošnjaka*.

⁸⁵ I. Ajeti, *Istorijski razvitak gegijskog govora Arbanasa kod Zadra*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga XVI, Balkanološki institut, knj. 3, Sarajevo 1961. Isti: *Albansko-srpskohrvatske jezičke studije*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knjiga 6, ANU-BiH, Sarajevo 1970. Isti: *O uzajamnim odnosima između albanskog i drugih balkanskih jezika*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knjiga 22, ANUBiH, Sarajevo 1986. Isti: *Vepra*, I-V, Akademia e shkencave dhe e arteve e Kosovës, Prishtinë 1997-2001.

⁸⁶ E. Čabej, *Studime gjuhësore*, I-VI, Prishtinë 1985-1988. Isti: *Studime etimologjike ne fushe te Shqipes*, I-VI, Akademia e shkencave e rps të shqipërisë, Tiranë 1982-1998.

⁸⁷ Ostala djela koja tretiraju lingvističku problematiku albanskog jezika navedena su u poglavlju o glasinačkoj onimiji koju je moguće objasniti uz pomoć albanskog jezika.

Ono što je u izradi disertacije predstavljalo najveći problem bio je neposredan istraživački rad na iznalaženju predslavenskih etničkih elemenata sadržanih u glasinačkim nazivima predslavenskog porijekla. Nazivi su situirani na velikom geografskom prostoru, od planine Romanije na zapadu, do rijeke Drine na istoku, i od općine Goražde na jugu, do općine Han-Pijesak na sjeveru. Riječ je o klasičnom području Glasinca. Na ovom prostoru do 1992. godine živjelo je više hiljada ljudi. Agresija na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine dovela je do genocida nad autohtonim stanovništvom glasinačkog kraja i do velikih demografskih promjena. Znatno broj glasinačkih Bošnjaka ubijen je. S ciljem da spase goli život, znatan broj ih se razbježao diljem Bosne i Hercegovine i svijeta. Mnoga bošnjačka naselja Glasinca zauvijek su ostala pusta. Iz tog razloga, terenska istraživanja u tim selima ne bi donijela rezultate. Terenska istraživanja bilo je nemoguće organizirati i zbog još uvijek prisutnog međunacionalnog nepovjerenja i niskog stupnja opće sigurnosti. U oblasti Glasinca još uvijek se kriju desetine ratnih zločinaca koje traži Međunarodni sud pravde u Haagu. Zbog toga, istraživanja su fokusirana uglavnom na izbjeglice koje su, kao informatori, autoru disertacije davali iskaze o svom zavičaju i o zavičajnim nazivima. I pored svih problema koji su pratili izradu disertacije, znanstveno je obrađeno oko 90% glasinačkog kraja.

U vrijeme pisanja ove studije iz štampe su izašle dvije druge knjige koje, s aspekta njihovih znanstvenih sadržaja i ove studije, imaju poseban značaj. Njihovi autori su M. Filipović, akademik ANUBiH u Sarajevu, i M. Marković, akademik HAZU u Zagrebu.

Akademik M. Filipović autor je višetomne studije *Historija bosanske duhovnosti*. Uvodni dio prve knjige, koja nosi podnaslov Prahistorija, komplementaran je uvodnim napomenama ove studije i ovom poglavlju. U svom uvodu M. Filipović definira odnos Evrope prema balkanskim narodima i kaže: "Evropa je inače sve slavenske, osobito balkanske narode, smatrala kulturno zaostalim, inferiornim i nekulturnim, tzv. 'nehistorijskim' narodima, koji nisu sposobni da samostalno i originalno stvaraju i time doprinose europskoj kulturi i čija su povijest i kultura takve prirode da značajnije ne mogu utjecati na ukupnost razvoja, strukturu, zatim na sadržaj i osobine europske kulture, zasnovane na tradicijama zapadnog kršćanstva, njegove kulture i načina mišljenja."⁸⁸ Autor posebno ističe "stav minimiziranja, negacije, nihilističkog odnosa i mišljenja o našoj duhovnoj

⁸⁸ M. Filipović, *Historija bosanske duhovnosti*, Prahistorija, Sarajevo 2004, str. 46.

povijesti i kulturnoj historiji, u kojem je glavna ideja bila da se u tom slučaju radi o duhovno praznom prostoru, te da je svaki pokušaj da se na njemu nešto traži i istražuje uzaludan i da ne može donijeti rezultata, odnosno da rezultati moraju biti minimalni i nebitni za ukupnu sliku duhovnog života i razvoja cijelog područja tzv. srpskohrvatskog jezika⁸⁹. U tom nihilističkom pristupu bosanskohercegovačkoj historiji, čiji vrlo bitni razlozi jesu i politički, "predstavnicima historijske znanosti kao i historije kulture i kulturologije uopće, smatrali su, a u većini su slučajeva bili podržani i od predstavnika našeg europizma, da je naša zemlja u civilizacijsko-kulturnom pogledu u cjelini, a osobito u pogledu svog misaonog i opće duhovnog naslijeđa, potpuno prazno područje, jedna prava Terra desserta, zemlja u kojoj se, u većem dijelu njene povijesti, ništa značajnijeg i bitnog, što bi bilo od nekog znanstvenog, kulturnog i duhovnog interesa, uopće desilo"⁹⁰. Kao dugogodišnji univerzitetski profesor i znanstvenik koji se preko 50 godina nalazio u žarištu bosanskohercegovačkih znanstvenih događanja, akademik Filipović svjedoči da su zvanični politički i državni organi, ali i akademski krugovi Bosne i Hercegovine, prema povijesti Bošnjaka, vrlo često imali "gotovo neprijateljski stav"⁹¹. Međutim, u studiji *Historija bosanske duhovnosti* Filipović taj stav definitivno razbija. U toj studiji, minucioznom primjenom historijskog metoda, M. Filipović otkriva kontinuitet bosanskohercegovačke duhovnosti, od paleolita do bronzanog doba, čime pokazuje da je *pitanje kontinuiteta* najvažnije pitanje bosanskohercegovačke povijesti.

Druga Filipovićeva knjiga nosi podnaslov *Duhovni život Ilira i srednjovjekovne Bosne*. U toj knjizi, prije svega, Filipović utvrđuje bosanskohercegovački kontinuitet ilirske duhovnosti koji se organski nastavlja na prethodni. U bosanskohercegovačkoj povijesti uopće, Ilirima pridaje poseban značaj. Autor ukazuje na činjenicu da su Iliri bosanskohercegovački prostor iz prethistorije uveli u historiju, bavi se pitanjima njihove opće povijesti, kulture, romanizacije, pokazuje njihov značaj i ulogu u Rimskom carstvu, razmatra pitanja ilirskih kultova i ilirske religije itd.

U knjizi u kojoj razmatra probleme ilirske duhovnosti M. Filipović postavlja vrlo važno pitanje: "(...) šta je to još uvijek ilirsko u nama, današnjim stanovnicima Bosne i Hercegovine, ne samo kroz ostatke njihove kulture, običaja i posebno toponomastike itd., nego i kroz problem etnogeneze našeg stanovništva, tj. postojanja ilirskog genetičkog naslijeđa u našem današnjem stanovništvu, njegovim običajima i kulturi (...), šta je to što su nam ilirska povijest i duh, iz faze njene multilateralnosti nastale u doba kasne antike, ostavili kao duhovno naslijeđe i zavjet, odnosno, kakva je i da li je moguća veza današnjeg multilateralizma u Bosni

⁸⁹ Isto, str. 41.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto, str. 22.

i Hercegovini i nekadašnjeg kasnoantičkog multikulturalizma i multireligioziteta koji je vladao u Iliricumu.”⁹²

Filipovićevo pitanje jedno je od najvažnijih pitanja ove knjige.

Uz Filipovićevo razmatranja u kojim dotiče pitanje multikulturalizma i multireligioziteta na tlu Bosne i Hercegovine – od najstarijih religijskih početaka, rimske i kasnoantičke multikulturalnosti, pa sve do pojave heretičke Crkve bosanske i krstaških ratova koji su pokretani protiv Crkve, nakon čega slijedi dolazak islama u Bosnu i Hercegovinu i prelazak njenih pripadnika na islam – posebno pristaje Ciceronova izreka *Sua cuique civitati religio est* – “Svaki grad (ljudska zajednica) ima religiju najprikladniju za sebe”. Izreka je odražavala oficijelni odnos Rima prema religijama drugih naroda koji su se nalazili u okvirima Carstva, a u bosanskoj situaciji ona je povijesna paradigma bosanskog suživota različitih naroda i kultura. S tim u vezi, nužno je dodati da, najvjerojatnije, zbog kontinuirane povijesne (antičke, srednjovjekovne, osmanske i savremene) multikulturalnosti na tlu Bosne i Hercegovine, koja se od strane bosanskih susjeda od sredine XIX vijeka nastoji osporiti te koja se još uvijek osporava (a što se u najbrutalnijem vidu pokušalo učiniti za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine), ove latinske izreke nema ni u jednoj latinskoj zbirci što se duže od jednog stoljeća štampaju u Beogradu i Zagrebu!

Po mišljenju M. Filipovića, odgovor na pitanje koje se tiče općeg ilirskog udjela u etnogenetskom i kulturnom naslijeđu bosanskohercegovačkog stanovništva nije moguć bez pomnih istraživanja. Znatan dio tih istraživanja proveden je za potrebe ove studije, i na Filipovićevo pitanje – studija nudi odgovor.

U Zagrebu je 2004. godine izašla iz štampe studija *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*.⁹³ Autor studije je hrvatski akademik Mirko Marković. Znanstvena problematika koja se razmatra u toj studiji u uskoj vezi je s problematikom ove knjige. S aspekta predslavenskih etničkih elemenata u etnogenezi glasinackih Bošnjaka, Markovićeva studija tretira sličnu znanstvenu problematiku na tlu Republike Hrvatske. Značajna je iz više razloga. Skepticima koji nisu vjerovali da je moguće napisati ovu knjigu Markovićeva studija, prije svega, indirektno pokazuje da je i u Bosni i Hercegovini moguće napisati knjigu sličnih tematskih sadržaja. Poseban značaj Markovićeve studije u tome je što ona otkriva sličan etnogenetski proces koji se događao i na današnjem hrvatskom tlu. A da je u prošlosti znatan dio današnje Republike Hrvatske, posebno onaj koji je poznat pod savremenim i povijesnim imenom Dalmacija, s današnjom Bosnom i Hercegovinom činio jedinstveno etnokulturno područje,

⁹² M. Filipović, *Historija bosanske duhovnosti*, Duhovni život Ilira i srednjovjekovne Bosne, Sarajevo 2006, str. 174.

⁹³ M. Marković, *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Zagreb 2004.

s općim kontinuitetom do 1463. godine, višestruko potvrđuje ova studija. Taj prostor povijesno je bliži Bosni, i Bosna njemu, nego što su, npr., veze dalmatinskih Hrvata s posavskim.

Na osnovu analize antičkih naselja i grčko-rimskih imena na tlu današnje Hrvatske, M. Marković zaključio je da u "kopnenoj unutrašnjosti Ilirika nema nigdje tragova o diskontinuitetu antičkog i hrvatskog stanovništva. Dapače, antička populacija našla je na tom dijelu zemlje svoje najbolje prirodno utočište."⁹⁴ Marković navodi da su na ovom prostoru ilirski stočari nomadi održavali svoje potomstvo od pamtivijeka. Gospodarske prilike kasnije doseljenih Hrvata karakterizirala je zemljoradnja, tako da su njihova naselja podizana u ravnicama i u riječnim dolinama, o čemu svjedoče brojni slavenski toponimi na tom prostoru. Na drugoj strani, toponimija u planinskim nadgorjima današnje Hrvatske "pretežito je romanska, tj. vlaška". "Hrvati nisu nikad imali potrebu da vlašku toponimiju mijenjaju, jer ona nije bila skopčana s njihovom gospodarskom situacijom. Prema tome, ni u ovom kraju nema pojave populacijskog diskontinuiteta."⁹⁵

⁹⁴ Isto, str. 215.

⁹⁵ Jedan od Markovićevih zaključaka je da "ni u Panoniji nema dokaza za populacijski diskontinuitet između antičkog i novodoseljenog stanovništva". Isto, str. 215, 216.

Glava druga

GLASINAČKA ONIMIJA KAO HISTORIJSKI IZVOR, HISTORIJAT ISTRAŽIVANJA I POLITIČKI MOTIVIRANI FALSIFIKATI

S obzirom na svu složenost problematike koja se razmatra u ovom poglavlju, ono je sintetizirana induktivno-deduktivna cjelina. Znanstveni problemi što se ovdje razmatraju imaju induktivno-deduktivni, odnosno deduktivno-induktivni tretman. Ovakav metodološki pristup bio je nužan iz razloga što na neka krupna pitanja iz ovog poglavlja ne može odgovoriti samo poglavlje, već cjelokupna studija kao jedinstvena znanstvena cjelina. Iz tih razloga, prilikom uvida u ovo poglavlje, treba imati na umu da se neka pitanja iz ovog poglavlja kontinuirano tretiraju i u drugim poglavljima knjige, posebno se razmatrajući s aspekta historijskog, arheološkog, politološkog, etnološkog i lingvističkog metoda.

Geografski pojam *Glasinac*¹ sadrži tri različita značenja. U najužem i, vjerovatno, prvobitnom obliku, stanovnici Glasinca pod tim pojmom podrazumijevaju polje koje se nalazi s istočne strane planine Romanije, u novije vrijeme poznato kao *Glasinačko polje*. Okruženo je visokim brdima i planinama, Romanijom i njenim ograncima, i to je *pravi Glasinac*. U širem smislu, pod Glasincem se podrazumijeva planinska visoravan koja se nalazi između planina Romanije i Devetaka, oko 40 km istočno od Sarajeva. Na sjeveru je određuje brdo Kopito, na jugu rijeka Prača, dok prema istoku nema jasno određene granice, a koju jednim dijelom čini rijeka Rakitnica. U najširem smislu, pod Glasincem se podrazumijeva prostor između Rogatice i Vlasenice te Romanije i rijeke Drine.²

¹ O ovom nazivu vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla.

² O granicama Glasinca vidjeti u: M. Filipović, *Glasinac*, antropogeografsko-etnološka rasprava, SANU, Odjeljenje društvenih nauka, Srpski etnografski zbornik, knj. LX, Naselja i poreklo stanovništva, knj. 32, Beograd 1950, str. 7-18. Upor.: B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo 1976, str. 269.

Prostor Glasinca, posebno u njegovom užem, ali i širem smislu, izuzetno je pogodan za stočarstvo, što je uvjetovalo naseljenost ovog kraja još u vrijeme II milenija pr. n. e. Glasinac se tada nalazio u okvirima tzv. *cetinske kulture*, prve dosad poznate kulturno-etničke zajednice na prostoru zapadnog Balkana.³ Kako se pretpostavlja, u periodu ranog bronzanog doba u Bosni i Hercegovini, u vremenu od 1800. do 1600. g. pr. n. e., pod najezdom stočarskog stanovništva koje je dolazilo s istoka ili jugoistoka, cetinska kultura na Glasincu potisnuta je, uništena ili asimilirana. Krajem II milenija novi etnički element dovršio je na prostorima Balkana, pa tako i na Glasincu, proces formiranja jedne široke kulturno-etničke zajednice koju će, kasnije, rimski i grčki pisci nazvati zajedničkim imenom *Iliri*.⁴

Proces imenovanja glasinačkih naziva star je koliko i njegovo najstarije stanovništvo. O stanovništvu Glasinca iz doba tzv. *cetinske kulture*, kao i o stanovništvu ove kulturne zajednice na jugozapadnom Balkanu uopće, ništa se ne zna. Moguće je da su njegovi tragovi sedimentirani u onim geografskim nazivima i riječima kojima ne znamo protumačiti ni lik ni značenje, i za koje se uglavnom smatra da su predindoevropskog ili mediteranskog porijekla. Kao što se otkriva u slijedećim poglavljima, neki od tih naziva zastupljeni su na Glasincu.

Prvo poznato stanovništvo Glasinca bili su Iliri. Kao i na ostalim prostorima Balkana, tragove o sebi ostavljali su uglavnom u geografskim i ličnim imenima. Problem ilirskih imena istovremeno je i problem ilirskog jezika, o kojem se mnogo ne zna. Pa ipak, pozitivno utemeljena ilirološko-lingvistička znanja, u metodološkom smislu, moguće je uvesti u glasinačku onimiju i utvrditi glasinačke nazive koji su izvjesno, najvjerovatnije ili vjerovatno ilirskog porijekla. Ovi nazivi brojniji su od ostalih predslavenskih naziva Glasinca.

Opći odnosi Ilira i Grka odavno zavređuju znanstvenu pažnju arheologa, historičara i lingvista. Za Grke je općepoznato da su, kao najmediteranskiji narod, osnivali kolonije na istočnom Jadranu (Corcyra, Pharos, Issa, Epetion itd.). U prvom redu kao trgovački, a ne osvajački narod, u dosadašnjoj znanosti smatralo se da nisu grecizirali jadransko zaleđe. Kao što se u ovoj studiji pokazuje, brojni glasinački nazivi grčkog porijekla, uz već poznate brojne arheološke i numizmatičke nalaze iste provenijencije, pokazuju da su etnički Grci kolonizirali Glasinac.

Pitanje Kelta u bosanskoj povijesti spada u one znanstvene probleme o kojima se također vrlo malo zna. Kao što je rečeno u prethodnom poglavlju, s aspekta povijesti glasinačkih Ilira, ovo pitanje ima vrlo važan značaj. U poglavljima koja slijede otkriva se da naziva keltskog porijekla na Glasincu nema. Ima ih tek na zapadnim prilazima Glasincu.

³ A. Benac, B. Čović, Đ. Basler, E. Pašalić, N. Miletić, P. Anđelić, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1984, str. 106.

⁴ B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo 1976, str. 270.

Rimljani su istočnu Bosnu osvojili na prijelomu era, u vrijeme careva Augusta i Tiberija.⁵ Definitivna uspostava rimske vlasti na Glasincu uslijedila je nakon sloma Batonovog ustanka (6–9. g. n. e.) i označila je početak romanizacije glasinačkih Ilira i prodor romanizama na Glasinac. Jedan od centara romanizacije bila je Rogatica. Kao što se naprijed otkriva, na Glasincu su zastupljeni brojni latinizmi.

S aspekta znanstvenih predviđanja, u glasinačkoj povijesti kasne antike nužno je predvidjeti i Istočne Gote. Općepoznato je da Goti nisu dirali u zatečeno administrativno-političko uređenje rimske provincije Dalmacije. Zanimala ih je vojna vlast koja ih je mogla dovesti na Glasinac, na područje najgušće ilirske populacije i najvažnijih ilirskih vojnih potencijala. Onomastička istraživanja glasinačkog kraja potvrđuju prisustvo Istočnih Gota na Glasincu.

Pitanje ilirskog jezika odavno je postavljeno i kao pitanje albanskog jezika i njegovog porijekla. Mada je savremena ilirolologija uglavnom dokazala albansko izravno porijeklo od starih Ilira,⁶ rješavanje mnogih lingvističkih pitanja međusobnih odnosa između ovih jezika i dalje je otvoreno. Otežano je nepoznavanjem ilirskog jezika, što je dovelo do različitih, pa i potpuno suprotnih mišljenja. Teza J. E. Thunmanna iz 1774. godine, po kojoj su Albanci ostaci Ilira,⁷ u radovima A. T. Linhart⁸ i G. von Hahna⁹ dobila je svoje jezičko i znanstveno utemeljenje, ali i ljute protivnike. Protivnici teze J. E. Thunmanna, C. Pauli¹⁰, H. Hirt¹¹, G. Weigand¹², V. Georgijev¹³, H. Barić¹⁴, kao i V. Pisani¹⁵, V.

⁵ I. Bojanovski, *Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIX/17, Sarajevo 1981, str. 126.

⁶ A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb 1991, str. 5.

⁷ J. E. Thunmann, *Untersuchung über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, I, Teil. Leipzig 1774, str. 249.

⁸ T. Linhart, *Versuch einer Geschichte von Krain und ubrigen Landern der Sudliccen Slaven Osterreich*, I, Laibach 1788, str. 155.

⁹ J. G. Hahn, *Albanesische Studien*, I-II, Jena 1854.

¹⁰ C. Pauli, *Altitalische Forschungen*, III, Die Veneter und ihre Schiffdenkmäler, Leipzig 1891.

¹¹ O udjelu H. Hirta u proučavanju Ilira vidjeti u: A. Stipčević, *Iliri...*, str. 12.

¹² G. Weigand, *Sind die Albaner die Nachkommen der Illyrer oder der Thraker*, Balkan-Archiv III (1927).

¹³ V. Georgijev, *Albanisch, dakisch-mysich und rumanisch: die Herkunft der Albaner*, Balkansko ezikoznanie, II, Sofija 1960.

¹⁴ O radovima protivnika Thunmannovih, Linhartovih i Hahnovih teza vidjeti u: Z. Mirdita, *Neki aspekti pitanja o ilirskoj osnovi albanskog etnosa*, Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1968, str. 157-167.

¹⁵ V. Pisani, *Les origines de la langue albanaise: questions de principes et de methode*, Studia albanica (1964), str. 41-45.

Chimočovski¹⁶, R. Katičić¹⁷, A. Rosseti¹⁸ itd. pokušavali su, i dalje pokušavaju, kabinetski riješiti ovaj problem, bez temeljnih onomastičkih istraživanja na tipičnom ilirskom prostoru kakav je Glasinac. Međutim, Glasinac pokazuje da je svaku hipotezu nužno provjeriti i na terenu. Na Glasincu su zastupljeni brojni nazivi koje je moguće objasniti uz pomoć albanskog jezika, te oni na nov način osvijetljavaju uzajamni odnos ilirskog i albanskog jezika. Mnoge albanske riječi sačuvane su i u bosanskom jeziku.

Davno je rečeno da su imena, ukoliko im se pravilno utvrdi postanak i značenje, prvorazredni historijski izvori. Prisutnost, ili odsutnost, na glasinačkom prostoru sadržajno sličnih imenskih osnova predslavenskog porijekla i istih tvorbenih formata, istovrsnih imenskih tipova i struktura, pouzdano svjedoči o glasinačkom predslavenskom stanovništvu. Predslavenska imena Glasinca baština su bošnjačkog glasinačkog stanovništva. U složenom mozaiku bošnjačke etnogeneze ona su njen najstariji dio.

GLASINAČKA ONIMIJA U AUSTROUGARSKO DOBA I POLITIKA INTEGRALNOG BOŠNJAŠTVA

Arheološka istraživanja Glasinca, poduzeta u austrougarsko doba, označila su opći znanstveni početak svih ostalih znanstvenih istraživanja tog kraja. U vrijeme punog procvata kulturnog evropocentrizma, poduzela ih je jedna od najmoćnijih i najbogatijih evropskih država XIX vijeka.¹⁹ Bosanskohercegovačko područje, u to vrijeme, "je smatrano za misionarsko područje, za prostor namijenjen civilizatorskim i kultivatorskim akcijama razvijenih naroda zapada i sjevera Europe"²⁰. S današnje vremenske distance, kada je moguće detaljno razmotriti

¹⁶ V. Cimočovski, *Prejardhja e gjuhës shqipe*, Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës, seria shkencat shoqërore, 12, Tiranë 1958.

¹⁷ R. Katičić, *Ancient Languages of the Balkans*, I, Pariz 1976, str. 163. A. Rosseti, *Thrace, daco-mesien, illyrien, roumanien et albanais: quelques precision*, Balkansko ezikoznanie, tom 20, Sofija 1977.

¹⁸ A. Rosseti, *Thrace, daco-mesien, illyrien, roumanien et albanais: quelques precision*, Balkansko ezikoznanie, tom 20, Sofija 1977.

¹⁹ "Europa je inače sve slavenske, osobito balkanske narode, smatrala kulturno zaostalim, inferiornim i zaostalim, tzv. 'nehistorijskim' narodima, koji nisu sposobni da samostalno i originalno stvaraju i time doprinose europskoj kulturi i čija su povijest i kultura takve prirode da značajnije ne mogu utjecati, zapravo da nikako ne mogu utjecati, na ukupnost razvoja, strukturu, zatim na sadržaj i osobine europske kulture, zasnovane na tradicijama zapadnog kršćanstva, njegove kulture i načina mišljenja." M. Filipović, *Historija bosanske duhovnosti*, Prahistorija, Sarajevo 2004, str. 46.

²⁰ Isto, str. 47.

i valorizirati austrougarske znanstvene učinke, moguće je utvrditi i opću prirodu tih istraživanja i njihove domete.

U austrougarskim istraživanjima Glasinca arheološka istraživanja imala su prioritet, pa su u periodu od 1888. do 1897. godine izvršena iskopavanja velikog obima i intenziteta. Do istraživanja Đerdapa, na tlu nekadašnje Jugoslavije i Bosne i Hercegovine ona su bila na prvom mjestu. U ovim istraživanjima, kao rukovodioci i znanstvenici, bili su angažirani Ćiro Truhelka, Đorđe Stratimirović i Franjo Fiala. Njihovi naučni izvještaji u razdoblju od 1889. do 1897. godine objavljeni su u *Godišnjacima Zemaljskog muzeja* u Sarajevu. Izvještaji sadrže manji dio onomastičke građe.

Povodom značajnih arheoloških otkrića u *Ararevoj gromili*, 1889. godine,²¹ Ć. Truhelka zapazio je njen neobičan naziv koji se ne može objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava. Već 1890. godine objavio je svoje mišljenje o tom nazivu: "Riječ 'arar' i danas je korijenom riječima u arbanaškom jeziku, koje znače gomilu kamenja, grobni humak, ukratko, – gromilu."²² Nešto kasnije, u radu pod naslovom *Hügelbräber und Ringwälle auf der Hochebene Glasinac*²³, Truhelka još jedanput razmatra naziv toponima i ponavlja svoje prethodno mišljenje, za koje saznajemo da je nastalo na osnovu usmenog saopćenja L. Thálloczyja. Thálloczy je Truhelku informirao o porijeklu riječi *arar*.²⁴ Vjerovatno, od tada datira Truhelkin interes za albanski jezik.²⁵

Na lokalitetima *Bandin Odžak* i *Bandin Konak* pronađeni su brojni arheološki nalazi iz bronzanog i željeznog doba. Truhelka ih je precizno datirao u prethistoriju. U vezi s nazivima navedenih arheoloških lokaliteta, Ć. Truhelka je od glasinačkog stanovništva saznao za legendu o glasinačkom *Bandi*, koju je doveo u vezu s Ilirima. Riječ je o jednoj od najznačajnijih glasinačkih legendi koja se, zbog svog posebnog značaja, u ovoj studiji razmatra u posebnom poglavlju. O toj legendi, koju će razmatrati u dva znanstvena rada, Ć. Truhelka je 1891. godine zapisao: "Narod veli da je tu po tradiciji stolica nekog starodrevnog junaka Bande. Tog Bandu narod crta nejasno i mračno, pa je po pričanju mučno odrediti izvjesnu epoku, u kojoj je Bando živio, pa bi već iz toga slijedilo da se i to pričanje oslanja na kaku prastaru tradiciju iz ilirskog doba, a za ime će se valjda još naći da je ilirskog podrijetla. Izvjesno je glede Bande, da su one razvaline što ih narod nazivlje Bandinim konakom, iz prehistoričkog doba. Te razvaline

²¹ U gromili su pronađeni brojni nalazi iz željeznog doba, među njima i korintski šljem.

²² Ć. Truhelka, *Iskopine na predistorijskom grobištu na Glasincu u godini 1890*, GZM za 1890. g., I, Sarajevo 1890, str. 393.

²³ Ć. Truhelka, *Hügelbräber und Ringwälle auf der Hochebene Glasinac*, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, Wien 1893, str. 110.

²⁴ Isto.

²⁵ Truhelka će kasnije pomno učiti albanski jezik, što će 1899. godine rezultirati njegovim *Njemačko-albanskim rječnikom*, koji je ostao u rukopisu. Ć. Truhelka, *Deutsch-albanisches Wörterbuch*, Zagreb 1995.

sastoje od nasipa, nasutog od sitnog kamenja, a obuhvataju u četvoro ogragjen, duguljasti prostor od 12 i 24 metra.”²⁶

Uporedo s legendom o glasinačkom Bandi i elaboraciji imena *Bando*, Truhelka se bavio i imenom *Bato*. Razlog Truhelkinog interesiranja za to ime je naziv toponima *Bátovo polje*, u kojem je vidio ilirsko ime *Bato*.²⁷ Na Batovom polju pronađeni su brojni arheološki nalazi glasinačke kulture.

Truhelkini radovi u kojima se razmatraju naprijed navedeni onomastički problemi, po svojoj suštini, tretiraju pitanje kontinuiteta glasinačke ilirske kulture i predslavenskih etničkih elemenata u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka, starosjedilaca Glasinca. Riječ je o glasinačkim onimima koji su prvi ukazali na predslavenske etničke elemente u etnogenezi Bošnjaka. Onomastičku problematiku Glasinca u svojim radovima Truhelka razmatra na znanstvenoj razini druge polovine XIX stoljeća. Istovremeno, njegova zapažanja o kontinuitetu sahranjivanja glasinačkog stanovništva u ilirske gromile, povezivanje podizanja glasinačkih gromila s bosanskom i albanskom narodnom tradicijom, naknadna sahranjivanja glasinačkog stanovništva u gromile itd. na multidisciplinarni način ukazuju na etno-kulturni kontinuitet na Glasincu. Ovim su se, tokom 1888. i 1889. godine, kada je Truhelka rukovodio arheološkim istraživanjima Glasinca, austrougarskoj znanstvenoj i političkoj javnosti počele otkrivati neželjene činjenice, suprotne općim ciljevima austrougarske imperijalne politike koja se vodila prema Bosni i Hercegovini. Riječ je, prije svega, o nacionalnoj austrougarskoj politici. U osnovi te politike Bošnjaci su bili neprijateljski element koji je 1878. godine oružjem branio okupaciju Bosne i Hercegovine i austrougarskoj vojnoj sili nanio značajne vojne gubitke. Određeni krugovi u Monarhiji čak su zagovarali iseljenje Bošnjaka muslimana iz Bosne i Hercegovine, “kao elementa nesposobnog da prihvati evropsku civilizaciju i kulturu”.²⁸ U takvim okolnostima bilo je iluzorno očekivati da austrougarska znanost objektivno istražuje etničku povijest stanovništva i da Bošnjake, po vjeroispovijesti muslimane, znanstveno utemeljuje u evropsku povijest.

Arheološka istraživanja Glasinca sve vrijeme su bila strogo nadzirana, ne samo od strane austrougarske vlasti i njenih politički motiviranih znanstvenika već i od evropske prokršćanski orijentirane naučne javnosti koja je u ev-

²⁶ Č. Truhelka, *Iskopine na prehistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890*, GZM, Sarajevo 1890, str. 393.

²⁷ Isto, *Hügelbräuer...*, str. 111.

²⁸ U Leipzigu 1886. godine publiciran je antimuslimanski pamflet pod naslovom *Bosniens Gegenwart und nächste Zukunft*, koji je pod naslovom *Sadašnjost i najbliža budućnost Bosne* objavio i zagrebački *Obzor*. S. Bandžović, *Deosmanizacija Balkana i bošnjački muhadžirski pokreti krajem XIX stoljeća*, Istraživanja, 2, Časopis Fakulteta humanističkih nauka, Mostar 2007, str. 310.

ropeizaciji "polubarbarske zemlje" davala svoj doprinos.²⁹ S tim u vezi, u toku arheoloških istraživanja Glasinca 1894. godine u Sarajevu je održan Kongres evropskih arheologa i antropologa i tom prilikom učesnici Kongresa posjetili su Glasinac. Arheološka iskopavanja Glasinca, kao i sve druge austrougarske znanstvene djelatnosti u to vrijeme, tretirana su u kontekstu naučne okupacije Bosne i Hercegovine, o čemu se govorilo javno. Posljednjeg dana Kongresa, svoje predavanje koje je održao učesnicima, L. Thálloczy završio je "apelom okupljenim naučnicima da oni kao istaknuti predstavnici internacionalne nauke pomognu Zemaljskoj vladi da izvrši 'naučnu okupaciju' Bosne i Hercegovine."³⁰

U vrijeme arheoloških istraživanja Glasinca Austro-Ugarska monarhija uveliko je provodila nacionalnu politiku "integralnog bošnjaštva", za koju je trebalo pridobiti bosanske Srbe i Hrvate i na taj način odvratiti ih od njihove nacionalne srpske i hrvatske politike okrenute Beogradu i Zagrebu.³¹ Kao što je općepoznato, integralno bošnjaštvo austrougarska je politički motivirana tvorevina koja je preferirala zajednički slavenski etnicitet Bošnjaka i bosanskih Srba i Hrvata, bez obzira na njihove konfesionalne razlike. Na ovaj način nastojala se onemogućiti srpska i hrvatska politika u Bosni i Hercegovini koja je u svojoj konačnici imala istovjetan cilj: podjelu Bosne i Hercegovine između Hrvata i Srba i pripajanje njenih teritorija Srbiji i Hrvatskoj. Na drugoj strani, bosanska cjelovitost i njen teritorijalni i politički integritet u okviru Austro-Ugarske monarhije bili su, prije svega, imperijalni politički interesi same Monarhije. Stoga, kako je to utvrdio M. Imamović u svojoj doktorskoj disertaciji,³² austrougarski historičari instrumentalizirani su u političke svrhe s ciljem da "naučno" dokazuju bošnjaštvo i učine ga elementom austrougarske zvanične političke ideologije.³³

²⁹ Definiciju Bosne i Hercegovine, kao polubarbarske zemlje, na Kongresu evropskih arheologa održanom u Sarajevu 1894. godine javno je izrekao Joch Ranke, profesor Univerziteta u Minhen-u i generalni sekretar Njemačkog antropološkog društva. O tome vidjeti u: H. Kapidžić, *Kongres evropskih arheologa i antropologa u Sarajevu u avgustu 1894*, Prilozi za ispitivanje istorije Sarajeva, II, Sarajevo 1966, str. 272.

³⁰ *Bosnische Post*, Nr. 66, 1894. Upor.: H. Kapidžić, *Kongres evropskih arheologa i antropologa u Sarajevu u avgustu 1894*, Prilozi za ispitivanje istorije Sarajeva, II, Sarajevo 1966, str. 274.

³¹ Bibliografiju važnijih radova o integralnom bošnjaštvu sadrži studija: M. Imamović, *Pravni i politički položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878-1914*, Sarajevo 1976, str. 69-80. O istoj temi je i studija: T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo 1987.

³² M. Imamović, n. dj., str. 71.

³³ L. Thálloczy u predavanjima koja je držao na diplomatskoj akademiji u Beču isticao je da se bošnjaštvo formira još u srednjem vijeku, po doseljenu Slavena na Balkan. "Dok je srpstvo na Jadranu i u unutrašnjosti zemlje počelo svoju političku kristalizaciju, dotle vidimo u dolini rijeke Bosne, koja geografski predstavlja kičmu današnje Bosne, nastanjivanje slavenskih plemena, koja su također na prelomu VI-VII vijeka na Balkansko poluostrvo došla i prvi put pod topografskim imenom Bošnjani, Bošnjak, pojavljuju se u XII. vijeku kao političko-istorijski individualitet koji igra veliku ulogu. (...) Sve ove narodnosti koje se u geografskom smislu, krat-

Integralno bošnjaštvo u Bosni i Hercegovini propagirano je sistematski, u svim slojevima bosanskohercegovačkog društva. Obuhvatilo je sve uzraste. Posebnu ulogu dobilo je u bosanskohercegovačkom školstvu,³⁴ kulturi³⁵ itd. Njegov cilj bio je, prije svega, izgraditi svijest o zajedničkom porijeklu bosanskohercegovačkog stanovništva i trajno učvrstiti austrougarsku vlast u Bosni i Hercegovini.

Znanstvenom valorizacijom i interpretacijom legende o glasinačkom Bandi, koja je u potpunom skladu s glasinačkom tradicijom,³⁶ arheoloških ostataka na Bandinom Konaku, onomastičkim definicijama imenâ *Arareva gromila*, *Batovo polje*, imena *Bando*, ukazivanjem na naknadna sahranjivanja Bošnjaka u ilirske gromile i narodnu tradiciju u njihovom podizanju itd., o čemu će kasnije biti posebno riječi, Truhelka je indicirao nepoželjno ishodište glasinačkih znanstvenih istraživanja. Naime, prvi rezultati istraživanja počeli su otkrivati značajne preislamske elemente u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka. Ovim je, svjesno ili nesvjesno, Truhelka ustao protiv austrougarske oficijelne nacionalne politike u Bosni i Hercegovini. Za razliku od politički motivirane zajedničke etničke matrice integralnog bošnjaštva, Truhelka je na Glasincu počeo otkrivati njenu suprotnost: različite etničke korijene glasinačkih Bošnjaka i bosanskih Srba i Hrvata. Upravo u to vrijeme, kada su zvanično objavljeni prvi rezultati Truhelkinih istraživanja, M. Hoernes odmah ga je, 1891. godine, smijenio s mjesta rukovodioca arheoloških istraživanja Glasinca.³⁷ "Neki metodološki nedostaci" u arheološkim istraživanjima Glasinca, kojima se obrazlaže Truhelkina smjena,³⁸ u sebi kriju znatno dublje razloge.

Bosanskohercegovačkim znanstvenicima u novije vrijeme pošlo je za rukom da otkriju osnovne političke motive austrougarske politike integralnog bošnjaštva i njene protagoniste. Siva eminencija režimskih znanstvenika u službi

ko zovu Južni Slaveni, predstavljaju u Srednjem vijeku tri političke nacije: Hrvate, Srbe i Bošnjake." (Oesterreich-Ungarn und die Balkanländer. Historisch-politische Vorlesungen, gehalten im Sommer-Semester, 1900, an. Der k. u. k. Consular-Akademie in Wien, Budapest 1901). Navedeno prema: M. Imamović, n. dj., str. 71.

³⁴ U austrougarskom udžbeniku *Povijest Bosne i Hercegovine za osnovne škole* (Sarajevo 1893) stoji: "Prije nego što su naši pradjedovi naselili Bosnu, stanovahu daleko na sjevero-zapadu, iza visokih brda, što se zovu Karpati." Stanovnici Bosne nazivaju se Bošnjacima koji pripadaju trima vjerama. T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo 1987, str. 256.

³⁵ Sredinom 1891. Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak pokrenuo je list *Bošnjak*. U ovom listu propagira se ideja da su elementi narodne identifikacije Bošnjaka jezik i slavensko porijeklo, a faktori koji su odvojili Bošnjake od ostalih naroda su klima, mjesni običaji i vjera. M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1999, str. 379.

³⁶ O ovoj problematici vidjeti u poglavlju: *Kult ilirskog boga Binda u glasinačkoj tradiciji i onimiji*.

³⁷ *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888-1988*, Sarajevo 1988, str. 40. Autor priloga o Č. Truhelki je N. Miletić.

³⁸ Isto.

austrougarske politike u Bosni i Hercegovini bio je M. Hoernes. O tom čovjeku danas postoje neosporna historijska saznanja koja nam omogućavaju da upoznamo njegove političke nazore i motive.

M. Hoernes u *Dinarskim putovanjima* (*Dinarische Wanderungen*) iz 1881. godine, godinu dana prije nego što će austrougarska politika integralnog bošnjaštva postati oficijelnom (1882–1903), prvi put javno je iskazao svoj animozitet prema Bošnjacima. Ustvrdio je da je predislamska generacija Bošnjaka "po cijenu svojih lovišta, štala i oružnica žrtvovala vjeru svojih predaka"³⁹. Na ovaj način, bošnjački povijesni izbor vjere islama, što je bio dobrovoljan izbor na koji je znatno utjecala srednjovjekovna bosanska narodna crkva i "vjera bosanska", Hoernes je doveo u vezu s najbizarnijim ljudskim potrebama. Kasnije, u djelu *Bosna i Hercegovina*, Bošnjake naziva "poturčenim Slavenima" (*vertürken Slawen*)⁴⁰ i "srpskim muhamedancima Bosne" (*serbische Mohammedaner Bosniens*).⁴¹ Svakako, Hoernesova mišljenja nisu znanstvena. Politički su motivirana i u skladu su s potrebama austrougarske politike integralnog bošnjaštva, u kojoj je posebno preferirano slavenstvo kao početni i osnovni činilac u etnogenezi bosanskohercegovačkog stanovništva.

I prije 1888. godine, kada je osnovan Zemaljski muzej u Sarajevu, M. Hoernes je postao "siva eminencija" u tom Muzeju i jedna od najuticajnijih ličnosti. Godine 1887. on je već savjetnik Benjamina Kalaja u oblasti nauke,⁴² 1893. godine referent ministru Zajedničkih financija Benjaminu Kalaju o arheološkim iskopavanjima u Bosni i Hercegovini,⁴³ referent B. Kalaju o *Glasniku zemaljskog muzeja* kao osnovi za unapređivanje *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina*,⁴⁴ autor mišljenja o prijedlogu Zemaljske vlade o razmjeni publikacija Zemaljskog muzeja,⁴⁵ izjavitelj Zajedničkom ministarstvu financija (Odjeljenje za BiH) o stanju u Zemaljskom muzeju, muzejskoj biblioteci i iskopavanjima,⁴⁶ izjavitelj Zajedničkom ministarstvu financija (Odjeljenje za BiH) o putu u Bosnu u cilju pregleda novih arheoloških nalaza i nalazišta.⁴⁷ Početkom 1894, uz saglasnost Uprave carevog dvora, postavljen je za stalnog

³⁹ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, str. 169.

⁴⁰ M. Hoernes, *Bosnien und Herzegovina*, Wien 1889, str. 96.

⁴¹ Isto, str. 38.

⁴² H. Kapidžić, n. dj., str. 31.

⁴³ Isto, str. 57.

⁴⁴ Isto, str. 93.

⁴⁵ Isto, str. 105.

⁴⁶ Isto, str. 112.

⁴⁷ "Dr. M. Hoernes zum ständigen Consulanten des bos. herceg. Abteilung des Reichsfinanzministeriums in allen Museal-und sonstigen wissenschaftlichen Fragen bestellt und demselben zu diesem Behufe ein Honorar jährlich 1200 fl..." Arhiv Bosne i Hercegovine, Zajedničko ministarstvo financija, Nr. 1908/BH-1894. Isto, str. 114.

savjetnika Zemaljskog muzeja.⁴⁸ Iz arhivske građe koja se odnosi na njegovu djelatnost u Muzeju, posebno iz njegovih *izvještaja* i *mišljenja* koje podnosi Zajedničkom ministarstvu financija (Odjeljenje za BiH) sve do 1903. godine,⁴⁹ vidi se da se ni jedna važnija odluka u Zemaljskom muzeju u tom periodu nije mogla donijeti bez M. Hoernes. Postavljen je i za urednika poznatih *Naučnih saopćenja iz Bosne i Hercegovine* (*Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina*),⁵⁰ čime je došao u poziciju da kontrolira sve što je u ime historijske znanosti nastajalo u Zemaljskom muzeju u Sarajevu i odlazilo iz ove ustanove u svijet. Arhivska građa o njegovoj djelatnosti u tom periodu otkriva ga i kao cenzora, koji je posebno cenzurisao Ćiru Truhelku.⁵¹ "Čovjek Kalajeva povjerenja i izbora, Moric Hoernes je imao u svojim rukama dugi niz godina, sve do svoje smrti 1916. g., ne samo redakciju 'Wissenschaftliche Mitteilungen' nego i svu naučnu problematiku vezanu za okupaciono područje."⁵² Svakako, ono što je u razmatranju naše teme od posebnog značaja jeste slijedeće: Hoernesovo ispolitizirano mišljenje o porijeklu Bošnjaka bilo je u koliziji s predslavenskim etničkim elementima koje je, u etnogenezi glasinčkih Bošnjaka, na Glasincu počeo otkrivati Ćiro Truhelka.

Smjena Ć. Truhelke s položaja rukovodioca arheoloških istraživanja Glasinca uzrokovana je vrlo krupnim razlozima, što se vidi iz činjenice da je za rukovodioca arheoloških istraživanja na Glasincu postavljen bečki građevinski inženjer Đorđe Stratimirović, "čovjek bez iskustva u iskopavanju tumula"⁵³ i "amater u arheologiji".⁵⁴ Ovim se dogodio prividan apsurd: stručnog arheologa i historičara u arheološko-historijskim istraživanjima zamijenio je nestručnjak i inženjer. Međutim, s obzirom da je austrougarski osnovni uvjet za znanstvenu

⁴⁸ Isto, str. 127.

⁴⁹ U tom periodu Hoernes podnosi izvještaje i daje svoja mišljenja: o pitanjima zvaničnog izvještaja o Kongresu arheologa, o iskopavanjima u Butmiru, o iskopavanjima na Ilidži, o molbama koje pristižu u Muzej, o nalazima iz Ripča, o znanstvenim pošiljkama koje iz drugih naučnih ustanova, o naučnim ekskurzijama, o distribuciji naučnih glasila Muzeja, o otkupima arheoloških nalaza, o akvizicijama, o pristupnicama Muzeja drugim naučnim ustanovama, o numizmatičkoj razmjeni, o angažovanju pojedinih stručnjaka za potrebe Muzeja, o iskopavanjima u D. Dolini i o preporukama za stručno usavršavanje (Vejsil Ćurčić). H. Kapidžić, n. dj.,

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Zemaljska vlada u Sarajevu 24. juna 1899. godine dostavila je Zajedničkom ministarstvu financija (Odjeljenje za BiH) tekst znanstvenih predavanja K. Hörmanna i Ć. Truhelke, namijenjenih kao referate na predstojećem arheološkom kongresu u Kijevu. S tim u vezi, o tim referatima svoje "mišljenje" dao je M. Hoernes. U odnosu na referat Ć. Truhelke, Hoernes osporava Truhelkina mišljenja o pravcima kojima je na bosanskohercegovačko tlo dolazila bronzana kultura, osporava Truhelkino mišljenje o upotrebi željeza u latenskom periodu, itd. O tome vidjeti u: H. Kapidžić, *Naučne ustanove...*, str. 269-272.

⁵² H. Kapidžić, *Kongres evropskih arheologa...*, str. 266.

⁵³ H. Kapidžić, *Naučne ustanove...*, str. 269-272.

⁵⁴ P. Andelić, *Visoko i okolina kroz historiju*, 1, Visoko 1984, str. 166.

saradnju bilo "prihvatanje kompromisa sa vlastima oko pitanja sprovođenja nacionalne politike"⁵⁵, postavljanje Stratimirovića na tako važnu funkciju ipak ne iznenađuje. Austrougarskim vlastima bilo je najvažnije da znanstvena istraživanja Glasinca ne protivrječe nacionalnoj politici integralnog bošnjaštva. Na drugoj strani, Ć. Truhelka kasnije je postavljen za rukovodioca arheoloških istraživanja u Donjoj dolini kod Bosanske Gradiške,⁵⁶ gdje je obavljao iste poslove koje je prethodno obavljao na Glasincu: rukovodio arheološkim iskopavanjima. Međutim, nepovjerenje prema Ć. Truhelki trajalo je još dugo vremena, najvjerovatnije za sve vrijeme njegovog djelovanja u Zemaljskom muzeju za vrijeme austrougarske vlasti. To se posebno vidi tokom održavanja Kongresa evropskih arheologa u Sarajevu 1894.godine. Za vrijeme održavanja Kongresa, koji se održava u organizaciji institucije u kojoj je zaposlen kao arheolog, Ć. Truhelka je najobičniji kustos, koji učesnike Kongresa informira o zbirci kostima i etnografskih predmeta. Po završetku Kongresa, po instrukciji Zemaljske vlade upućene Muzeju, dobio je zadatak da opiše posjetu učesnika Kongresa "zbirci kostima i etnografskih objekata."⁵⁷

Prema tome, smjena Ć. Truhelke uslijedila je iz vrlo važnih političkih razloga austrougarske nacionalne politike u Bosni i Hercegovini. U interesu te politike, u vrijeme kada se nije znalo za predslavenske etničke elemente kojih ima i u etnogenezi bosanskih katolika i pravoslavaca, odnosno Hrvata i Srba,⁵⁸ u Zemaljskom muzeju u Sarajevu očekivalo se da će znanstvena istraživanja Glasinca potvrditi da se bošnjačka etnogeneza u svojim najbitnijim sadržajima ne razlikuje od etnogeneze bosanskih Hrvata i Srba. Vjerovatno je da su neki od tadašnjih znanstvenika bili i "znanstveno" uvjereni u to "bratstvo i jedinstvo", odnosno u slavenstvo kao isključivi faktor u etnogenezi bosanskohercegovačkog stanovništva. Međutim, početak znanstvenih istraživanja Glasinca krenuo je u sasvim drugom pravcu. I kao što je već rečeno, prva istraživanja, kojima rukovodi Truhelka, odmah su otvorila pitanje predslavenskih etničkih elemenata. Pored naknadnih sahranjivanja Bošnjaka u ilirske gromile i etnoloških survivala, otvoreno je još jedno pitanje: pitanje glasinačkih naziva neslavenskog porijekla. Ovi nazivi, za koje se u ovoj disertaciji pokazuje da su zastupljeni u znatnom broju, umjesto znanstvenih i onomastičkih, postali su novi politički problem. Tako se

⁵⁵ M. Niškanović, *Pregled etnoloških istraživanja Bosne i Hercegovine*, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Istorijski institut SANU u Beogradu, Beograd 1995, str. 138.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ H. Kapidžić, *Kongres evropskih arheologa i antropologa u Sarajevu u avgustu 1894*, Prilozi za ispitivanje istorije Sarajeva, II, Sarajevo 1966, str. 284.

⁵⁸ Spoznaje o većim ili manjim predslavenskim etničkim elementima u etnogenezi svih balkanskih naroda novijeg su datuma, nastale znatno kasnije od arheoloških istraživanja Glasinca. O tome vidjeti u: A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb 1991. (Poglavlje o ilirskim ostacima na Balkanu nakon propasti antičke civilizacije), str. 58-64.

političkom interesu austrougarske nacionalne politike i integralnom bošnjaštvu suprotstavila glasinačka onimija predslavenskog porijekla, posebno onaj njen dio koji se po svojoj arheološkoj suštini nije mogao izbjeći i ignorirati i koji se morao u naučnim izvještajima nazvati svojim imenom. Glasinački arheološki lokaliteti nisu bezimeni i imaju svoja imena. Jedan od načina da se izbjegnu ti nazivi bio je – falsifikat.⁵⁹

S Đ. Stratimirovićem, koji će na Glasincu ostati jednu godinu, otpočinja grubo falsificiranje glasinačke historije i onimije. S obzirom da je Hoernes Bošnjake smatrao "srpskim muhamedancima", razumije se da je Stratimirović dobio odriježene ruke da ih srbizira. Glasinački toponimi, koji su u nužnoj povijesnoj vezi s antroponimima, također su se našli na Stratimirovićevoj meti.

Truhelkinu definiciju prethistorijskih arheoloških ostataka na Bandinom Odžaku, bez ikakve kritičke ograde u odnosu na prethodnu Truhelkinu interpretaciju, Đ. Stratimirović pokušao je anulirati falsificiranom i izmišljenom legendom o glasinačkom Bandi, koji je, u Stratimirovićevoj interpretaciji, datiran u osmanski period. S ciljem da se glasinački Bando još više involvira u osmanski period i u njemu zauvijek ostane, Đ. Stratimirović je nazivima *Bandin Odžak* i *Bandin Konak* pridodao još jedan potpuno izmišljen naziv: *Bandino groblje*.⁶⁰

U interpretaciji Đ. Stratimirovića, "na lijevu ruku od Rešetnice, ispod istoimenih kuća a blizu vrela Jasikovca, ima mjesnost koju narod zove 'Misa'. Tu se vide temelji dvaju starih građevina (...). Narod veli da je tu bila crkva, a riječ 'misa' razumije katoličku bogomolju."⁶¹ Crkvu na lokalitetu *Misa* bošnjačka glasinačka tradicija ne poznaje. Riječ je o grubom falsificiranju toponimske suštine i bošnjačke narodne tradicije, kao i o kristijanizaciji toponima koji može biti ilirskog porijekla.⁶²

Đ. Stratimirović nije se dugo zadržao na Glasincu. Razlog tome nije samo njegova nestručnost, već i više nego očito falsificiranje arheološke i etnološke suštine koju je zatekao na Glasincu. Stratimirovićeви falsifikati bili su odveć smion i izrazito grubi. Njegovu smjenu možda najbolje obrazlažu navodi M. Hoernesa, koji ga je i postavio i smijenio s funkcije rukovodioca arheoloških istraživanja.

U svojim *Arheološkim studijama u Bosni* iz 1891. godine M. Hoernes navodi: "Upravnik ovogodišnjih otkopavanja gosp. Stratimirović, zahvatio je za ispitivanje zemljišni trokut, čije su skrajnje tačke Gradac u Sokocu (vis sa

⁵⁹ O političkim motivima promjena glasinačkih antroponima i toponima vidjeti: I. Pašić, *Politički motivi promjena antroponima i toponima u Bosni i Hercegovini*. Magistrski rad odbranjen je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 11. 9. 2001. Pohranjen je u biblioteci Fakulteta.

⁶⁰ Đ. Stratimirović, n. dj., str. 328, 333. O ovoj problematici posebno vidjeti u poglavlju *Kult ilirskog boga Binda u bošnjačkoj tradiciji i onimiji Glasinca*.

⁶¹ Đ. Stratimirović, *Opis polja Glasinca*, GZM za 1891, IV, Sarajevo 1891, str. 331.

⁶² Vidi: *Misa*, u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla.

novom srpsko-pravoslavnom crkvom), okrugli gradac kod Kusača i neka gradina kod Košutice, koju je Stratimirović nazvao 'Marinkovim gradom'.⁶³ Iz ovih navoda vidi se da je Stratimirović glasinačku gradinu samoinicijativno imenovao (nazvao) *Marinkovim gradom*. U naziv gradine involvirao je srpsko lično ime koje se ni po čemu ne može dovesti u vezu s pretpovijesnom i antičkom glasinačkom poviješću. Gradina, koja je nedvojbeno ilirska, nikako ne može biti "Marinkov grad", i to primarno zato što *Marinko* nije ilirsko ime. Ovaj grubi falsifikat posebno je očit ako se ima u vidu da su sve glasinačke gradine locirane na karsnim brdima i nepodesne za zemljoradnju te da su oduvijek javna, a ne privatna dobra. Naprotiv, iz Stratimirovićevog falsifikata proizlazi neka vrsta urbanog predija, grad nekog Marinka, iz čega bi se moglo zaključiti da je u pitanju značajnija ličnost. Međutim, ni historija niti glasinačka tradicija ne poznaju nikakvog Marinka.

Stratimirovićev falsifikat ne razotkriva samo bošnjačka tradicija. Posebno ga razotkriva činjenica što je istu gradinu, u svom prethodnom radu pod naslovom *Sa Glasinca*, tretirao i pod njenim autentičnim imenom: *Gradina*.⁶⁴

Jedan od razloga zbog kojih je Stratimirović ubrzo smijenjen najvjerovatnije je njegovo očito i brutalno srbiziranje glasinačke historije, što je bilo u izvjesnoj koliziji s austrougarskim političkim interesima. Najvećeg protivnika u politici integralnog bošnjaštva austrougarska država imala je u agresivnom srpstvu, koje nije prihvatilo austrougarsku nacionalnu politiku u Bosni i Hercegovini. Stratimirović je bio lojalan austrougarski podanik i činovnik, a na Glasincu, prije svega – nacionalni Srbin. Iskoristio je priliku koja mu se pružila – priliku da srbizira Glasinac.

Slijedeći izrazito lukav Stratimirovićev falsifikat odnosi se na legendu o glasinačkom Bandi, koja je već bila znanstveno valorizirana od strane Stratimirovićevog prethodnika Ćire Truhelke i dovedena u vezu s Ilirima. U to vrijeme Bošnjaci Glasinca nisu se mnogo zanimali za arheološka istraživanja i u njima su uglavnom učestvovali kao jeftina radna snaga. Istinom svoje tradicije Stratimirovićeve falsifikate nisu mogli zaustaviti niti spriječiti, što nije mogao ni Ćiro Truhelka. Nestručnjak Stratimirović imao je političku potporu da falsificira ne samo Glasinac i glasinačku tradiciju: Stratimirovićeve falsifikati smionu osporavaju znanstvena mišljenja dokazanog znanstvenog stručnjaka kakav je svojevremeno bio Ćiro Truhelka.

U interpretaciji Stratimirovića, glasinački narod tradiciju o glasinačkom Bandi "dovodi u svezu sa porodicom Šahinpašić"⁶⁵. Po Stratimiroviću, "narod

⁶³ M. Hoernes, *Arheološke studije u Bosni*, GZM za 1891. godinu, IV, Sarajevo 1891, str. 350.

⁶⁴ "Marinkov grad kod Košutice stoji na visu imenom Gradina." Đ. Stratimirović, *Sa Glasinca*, GZM za 1892. godinu, IV, Sarajevo 1892, str. 343. Autor ove nesuvisle rečenice ne uvažava činjenicu da je *gradina* augmentativ od *grad*.

⁶⁵ Šahinpašići su jedna od najstarijih glasinačkih begovskih porodica.

priča da je Bando kupio po Glasincu vojsku za sultana. Uzimao je sve mlade momke, a među njima Srpče, jedinca u majke. Kukavna⁶⁶ se mati molila Bandi da joj ostavi uzdanicu, no bijesni Bando je posiječe (...).⁶⁷ Stratimirović potom navodi da je navedeno Srpče napredovalo i postalo pašom Bosne. Po toj tradiciji, Srpče je postalo bosanski paša. Ovaj paša, "srpskog porijekla", kasnije se vratio na Glasinac i posjekao "buljukbašu Bandu". Od ovog paše, navodi dalje Stratimirović, "veli narod, vode porijeklo bezi Šahinpašići"⁶⁸.

Prilikom etnoloških istraživanja porijekla stanovništva osnovno metodološko pravilo nalaže da se prvo utvrdi i zapiše tradicijsko predanje u rodu čije porijeklo se istražuje, a u ovom slučaju to je rod Šahinpašić. Stratimirović to nije učinio, iz razloga što je znao da se tradicijsko predanje Šahinpašića ne uklapa u srpsku etničku matricu. Za vrijeme Stratimirovićevog boravka na Glasincu, Šahinpašići su nastanjivali širu oblast Glasinca, te Stratimirović nije imao nikakvih poteškoća da komunicira s njima. Znatno kasnije, to će učiniti srpski akademik Milenko Filipović i od Hasan bega Šahinpašića, koji je 1934. godine živio u Rogatici, dobit će informacije u kojima nema ni riječi o srpskom porijeklu Šahinpašića.⁶⁹ U bošnjačkoj glasinačkoj tradiciji, posebno u rodu Šahinpašić, nikad niko nije čuo da su glasinački Šahinpašići srpskog porijekla te da su u bilo kakvoj vezi s glasinačkim Bandom. Zbog toga, u interpretaciji Stratimirovića, "argumentacija" o porijeklu Šahinpašića falsificirana je i pripisana srpskoj glasinačkoj tradiciji premda se ona, u hronološkom smislu, na Glasincu ne može datirati u osmanski period.

Tradicija o glasinačkom Bandi i njeno dovođenje u vezu s glasinačkim bošnjačkim rodom Šahinpašić, u interpretaciji Đ. Stratimirovića, zanimljiva je ne samo zbog perfidne tendencije da jednu legendarnu ličnost pseudoznanstveno datira u osmanski period. Interpretacija sadrži opću srpsku tendenciju srbiziranja Bošnjaka. Ona je posljedica geopolitičko-nacionalne teze Vuka Karadžića "Srbi svi i svuda"⁷⁰ i njene kasnije velikosrpske pseudoetnološke kreacije nastale iz pera Jovana Cvijića, po kojoj su Bošnjaci "najstariji Srbi".⁷¹

Godine 1892. za rukovodioca arheoloških istraživanja Glasinca postavljen je František Franjo Fiala (1861–1898), arheolog. Na Glasincu je ostao sve do 1897. godine, kada su istraživanja završena. Kao što se na više konkretnih

⁶⁶ Ovaj pridjev zasigurno ne pripada leksici glasinačkih Bošnjaka. "Kukavna mati" je sintagma nastala iz pravoslavnih običaja po kojima se, poslije smrti, kuka na grobu umrlog. Poznato je da se u tu svrhu kod Srba i Crnogoraca unajme i posebne narikače koje kukaju.

⁶⁷ Đ. Stratimirović, n. dj., str. 333.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ M. Filipović, n. dj., str. 117.

⁷⁰ Vuk Karadžić isticao je da su Bošnjaci "po rodu i po jeziku pravi Srbi". V. Karadžić, *Etnografski spisi*, Beograd 1985, str. 84.

⁷¹ Ovakav sud Cvijić izvodi na osnovu sufiksa *-ić* kojim se završavaju brojna bošnjačka prezimena. J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje*, tom III, Beograd 1931, str. 74.

primjera pokazuje u ovoj disertaciji, ovim je austrougarska znanost na Glasinac dovela stručnjaka, a austrougarska politika – poslušnika. Istovremeno, na Glasinac je došao stručnjak koji je mogao stručno procijeniti valjanost prethodnih Truhelkinih definicija i zaključaka, posebno po pitanju Bandinog Odžaka i Bandinog Konaka. Fiala će Truhelkin naučni sud o ovim problemima relativizirati i dovesti u sumnju, na što će, kasnije, Truhelka odgovoriti.

U vezi s glasinačkim ojkonomom *Bandin Odžak* i toponimom *Bandin Konak*, bez ikakvog kritičkog uklona u odnosu na prethodno mišljenje Ćire Truhelke, F. Fiala je 1892. godine zapisao: "Naselište je vrlo staro, blizu sela ima sredovjekog nadgrobnog kamenja i podor nekakog kapeli sličnog zdanja. Zapadno su odondud u kotlini razvaline Bandinog konaka, koje valjda potječu od kakvog sredovječnog hana, a na Dautovom brdu je nekoliko turskih nišana."⁷² Nešto kasnije, u istom naučnom izvještaju, Fiala za Bandin Konak navodi još jedan naziv: "Pri ulazu u dolinu vide se ostaci primitivne utvrde koju narod zove Bandin han, duga 28. m. x 10."⁷³

Premda je već bio odavno smijenjen s rukovodećeg položaja arheoloških istraživanja na Glasincu, Ć. Truhelka nije se pomirio s pseudoznanstvenom valorizacijom arheološkog materijala koji je otkrio na lokalitetu *Bandin Konak*. Nije prihvatio Fialino mišljenje da je Bandin Konak "sredovječni han". U radu pod naslovom *Hügelbräber und Ringwälle auf Glasinac*, iz 1893. godine, Truhelka je objavio i obznanio valorizaciju arheoloških nalaza prethistorijskih ostataka iskopanih na lokalitetu *Bandin Konak*.⁷⁴ U tom radu Truhelka ističe da su na Bandinom Konaku, na osnovu oglednog iskopavanja (Stichprobe), pronađeni ostaci iz bronzanog doba, ostaci jela (Speisereste) i ulomci posuda (Gefässfragmente). Ove ostatke Truhelka je precizno datirao u prehistoriju.⁷⁵ Za ime *Bando* ustvrdio je da je neosporno ilirsko ime.⁷⁶ Ovim je Truhelka osporio Fialinu dataciju arheoloških ostataka na Bandinom Konaku, a koja je, u hronološkom smislu, trebala potvrditi falsifikate Đ. Stratimirovića.⁷⁷ Istovremeno, na ovaj način Truhelka je ponovo iskazao i potvrdio svoju naučnu dosljednost, kojoj je bio i ostao vjeran u svim svojim radovima koji se odnose na Glasinac.

⁷² F. Fiala, *Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892*, GZM za 1892, IV, Sarajevo 1892, str. 425.

⁷³ Isto, str. 430.

⁷⁴ Ć. Truhelka, *Hügelbräber und Ringwälle auf Glasinac*, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, Wien 1893, str. 111.

⁷⁵ "Das prähistorische Alter derselben bewisen die bei einer Stichprobe vorgefundenen Bronzen, Speisereste und Gefässfragmente." Isto.

⁷⁶ "Der zweite, unstreitig illyriche Name Bando findet sich in der Benennung der Ortschaft Bandin odžak, des Berges Bandino brdo und in Bandin konak." Isto.

⁷⁷ O ovoj problematici vezanoj za *Bandin Odžak* i *Bandin Konak* detaljno se raspravlja u poglavlju *Kult ilirskog boga Binda u glasinačkoj tradiciji i onimiji*.

Od 1882. do 1897. godine F. Fiala rukovodio je arheološkim istraživanjima Glasinca, daleko od Č. Truhelke, koji je iskopavao Donju Dolinu. Na osnovu brojnih nalaza koji su u tom periodu iskopani na Glasincu, primjenom isključivo tipološkog arheološkog metoda, glasinačka ilirska kultura dobila je svoju znanstvenu valorizaciju.

Mada se u stručnoj literaturi Fialini naučni rezultati s Glasinca smatraju pouzdanim,⁷⁸ oni nisu analizirani i valorizirani s aspekta austrougarske nacionalne politike integralnog bošnjaštva, što je jedan od prvih razloga da se dovedu u sumnju. Fialin pokušaj da anulira prvobitno Truhelkino mišljenje o arheološkim nalazima na Bandinom Odžaku i Bandinom Konaku ukazuje na nove sumnje, koje se kasnije višestruko potvrđuju. U tom smislu posebno je karakteristična Fialina interpretacija arheoloških ostataka na nekropoli u glasinačkom selu Vrhlažje.

U poglavlju koje slijedi elaborirano je višestruko potvrđeno naknadno sahranjivanje u glasinačke ilirske gromile, i ono, na svoj način, zorno potvrđuje kontinuitet grobnog mjesta i predslavenske etničke elemente u etnogenezi glasinačkog bošnjačkog stanovništva. Ovu činjenicu jedino su mogle osporiti multinacionalne nekropole sa zajedničkim zemnim ostacima Bošnjaka i bosanskih pravoslavaca. Iz Fialinog izvještaja proizlazi da je Fiala u glasinačkom selu Vrhlažje pronašao jednu takvu nekropolu. O groblju u selu Vrhlažje Fiala je zapisao: "Nijesam skoro vidio na ovako malom prostoru zgrnutu toliku množinu različitih grobova na okupu: 13 gromila, 48 sredovječnih biljega, sredovjekih turskih grobova, starijih i novijih pravoslavnih grobova, svi tijesno jedni uz druge čine čudnovatu sliku."⁷⁹

Fialin prikaz multikulturnog groblja u selu Vrhlažje pokazuje "historijske korijene" integralnog bošnjaštva na Glasincu. Iskazano jugoslavenskom političkom floskulom iz vremena druge Jugoslavije, tipično "bratstvo i jedinstvo". Međutim, interpretacija arheološke suštine na nekropoli nije vjerodostojna i ona je – falsifikat. U selu Vrhlažje, u zaseoku Podgradina pored Radovića kuća, na lokalitetu Borci, gdje se u Fialino vrijeme nalazilo 48, a 1971. godine 42 stećka i dva velika stara nišana s ukrasom topuza, nema nikakvog starog pravoslavnog groblja.⁸⁰ Do nekropole je aktivno pravoslavno groblje pravoslavne porodice Radovića, za koje je M. Filipović utvrdio da su se u XIX vijeku iz Crne Gore, iz oblasti Pive i Banjana, naselili na šire područje Glasinca.⁸¹

U vrijeme Fialinog boravka na Glasincu promijenjeno je nekoliko autentičnih glasinačkih geografskih naziva. Rogatički oronim *Ljun*, koji se može

⁷⁸ B. Čović, *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja BiH*, Sarajevo 1988, str. 52.

⁷⁹ Isto, str. 723.

⁸⁰ Š. Bešlić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971, str. 251.

⁸¹ M. Filipović, n. dj., str. 207, 210.

objasniti uz pomoć albanskog jezika,⁸² promijenjen je u *Lunj*.⁸³ Promjena je vrlo smiona i gruba iz razloga što je *Ljun* vrlo frekventan naziv za brdo koje se nalazi odmah iznad Rogatice. *Rājno brdo*, jedan od najvažnijih glasinačkih arheoloških lokaliteta, Fiala je promijenio u *Rajino brdo*.⁸⁴ Naziv glasinačkog sela *Prinčići* (od lat. *princeps*) promijenjen je u *Primčići*,⁸⁵ glasinački ojkonom *Vukosalići*, s ilirskim *-sal-*,⁸⁶ promijenjen je u *Vukosavljevići*.⁸⁷ Stari glasinački naziv *Banj stijena*, još uvijek sačuvan u jeziku glasinačkih Bošnjaka, promijenjen je tako što je prvom kompozitu dodan samoglasnik *a*, čime je starobosanski pridjev *banj* ("banov") postao "banja" "toplica".⁸⁸ Ilirska gradina pored glasinačkog sela Košutica, s autentičnim nazivom ilirskog porijekla *Kotorište*,⁸⁹ postala je *Kotarište*.⁹⁰ U promjeni posljednjeg naziva najvjerovatnije je učestvovao i M. Hoernes.⁹¹

Motive promjena glasinačkih naziva iliro-romanskog porijekla nužno je sagledati u svjetlu onomastičke prirode sličnih glasinačkih naziva predslavenskog porijekla, koje je u tom smislu definirao Č. Truhelka. Kao što je već rečeno, za naziv toponima *Arareva gromila*, *Batovo* i antroponima *Bando*, Č. Truhelka utvrdio je ilirsko porijeklo. U tipičnoj ilirskoj sredini kakav je Glasinac, poslije Truhelkine smjene, uporedo s arheološkim istraživanjima, bilo je za očekivati da se slična onomastička istraživanja nastave. S aspekta naučnih predviđanja, bilo je posve logično predvidjeti nove glasinačke nazive predslavenskog porijekla, posebno i zbog toga što je na njih Č. Truhelka eksplicitno ukazao slijedećim riječima: "Es finden sich auf dem Glasinac noch viele nichtslavisches Ortsbenennungen, wovon ein grosser Theil altillyrischen Ursprungs sein dürfte. Ich unterlasse die Aufzählung derselben, da der Sprachforscher sie leicht von der Special-

⁸² O tome vidjeti u poglavlju u kojem se tretiraju glasinački nazivi koje je moguće objasniti uz pomoć albanskog jezika.

⁸³ "Od Rogatice je vodio stari jahači put kroz prijetmet između Lunja i Matovog brda..." F. Fiala, *Rimski grobovi s paljevinom kod Rogatice*, GZM za 1895, Sarajevo 1895, str. 199.

⁸⁴ F. Fiala, *Uspjeh pretraživanja prehistorijskih gromila na Glasincu godine 1893*, GZM V, 1893, Sarajevo 1893, str. 719. O etimološkim razlikama između *Rajno brdo* i *Rajino brdo* vidjeti u elaboraciji toponima *Rajno brdo* (u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla).

⁸⁵ O ovoj promjeni detaljno se govori u poglavlju u kojem se razmatraju ilirska država i glasinački Iliri.

⁸⁶ A. Mayer, *Ilirski „sal“*, Nastavni vjesnik, 41/1932, Zagreb 1932, str. 121, 122.

⁸⁷ O ovoj promjeni vidjeti: *Vukosalići* (u poglavlju o glasinačkim imenima ilirskog porijekla).

⁸⁸ O promjeni ovog naziva i njegovom porijeklu detaljno vidjeti u: I. Pašić, *Od hajduka do četnika*, Sarajevo 2000.

⁸⁹ Ovaj autentični naziv donosi Č. Truhelka. Č. Truhelka, *Iskopine na prehistorijskom grobištu na Glasincu u godini 1890*, GZM za 1890, III, Sarajevo 1890., str. 307-314. Naziv korektno interpretira i I. Bojanovski. I. Bojanovski, *Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja XIX/17, Sarajevo 1981, str. 172.

⁹⁰ O etimološkoj razlici između *kotor-* i *kotar-* vidjeti u elaboraciji naziva *Kotorište* (u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla).

⁹¹ O tome vidjeti u elaboraciji naziva *Kotorište*.

karte ablesen kann.”⁹² Međutim, M. Hoernes, Đ. Stratimirović i F. Fiala znali su da glasinački nazivi iliro-romanskog porijekla još više potvrđuju predslavenske etničke elemente u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka, što nije bilo u interesu austrougarske nacionalne politike. Upravo iz tih razloga, trebalo je dovesti u sumnju dotadašnja znanstvena otkrića Ć. Truhelke, posebno njegov etnološko-arheološko-historijski sud o glasinačkom *Bandi*. Važan problem bio je i naziv gradine *Kotorište*.⁹³ Za ostale glasinačke nazive, koji se u nastavku arheoloških istraživanja u naučnim izvještajima nisu mogli izbjeći i za koje se znalo ili moglo pretpostaviti da su iliro-romanskog porijekla, ne samo da je izostala onomastička valorizacija. Promjenom onomastičkog lika, ili etnološke suštine koja je ukazivala na iliro-romansko porijeklo, nazivi su – falsificirani. Pošto falsifikati i nova otkrića falsificirane suštine ne idu zajedno, u nastavku znanstvenih istraživanja na Glasincu nije pretpostavljen ni utvrđen ni jedan novi naziv iliro-romanskog porijekla. Brojni predslavenski nazivi Glasinca jednostavno su – ignorirani.

Uz Glasinac, drugi vrlo važan bosanskohercegovački arheološki lokalitet za koji je posve sigurno da je za vrijeme austrougarske vlasti tretiran na sličan način, a njegova arheološka suština znatnim dijelom prekrivena velom tajne, jesu *Mile* (Arnautovići) kod Visokog. Na tom lokalitetu tokom ljeta 1909. godine K. Patsch izvršio je prva arheološka istraživanja, koja je nastavio i 1910. godine. Pronađeni predmeti nisu uneseni u inventarne knjige, “nego su oskudno ili nikako označeni završili rasuti po spremištima muzeja”⁹⁴. Rezultati istraživanja nikad nisu objavljeni, a dokumentacija nije pohranjena u arhiv. U jednom kraćem izvještaju od 3. avgusta 1909. godine Patsch navodi da na lokalitetu “nije pronađeno ono što je ustvari potaknulo iskopavanje, naime rimske ruševine, nego srednjovjekovna crkva tako velikih dimenzija i izvedbe, da nije mogla biti od lokalnog značaja”⁹⁵. Međutim, kao i F. Fialu na Glasincu, demantira ga Ć. Truhelka. U *Godišnjem izvješću o radu Zemaljskog muzeja za 1909. godinu*⁹⁶ Truhelka navodi da je na istom lokalitetu pronađena “monumentalna crkvena zgrada iz vremena bosan.

⁹² Ć. Truhelka, *Hügelbräber...*, str. 111.

⁹³ O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla.

⁹⁴ D. Zadro, *Franjevačka crkva i samostan sv. Nikole u srednjovjekovnim Milima (Arnautovići kod Visokog)*, Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo 2004, str. 65.

⁹⁵ H. Kapidžić, *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*, Arhiv Bosne i Hercegovine, tom VI, Sarajevo 1973, str. 353-354.

⁹⁶ V. Ćorović, *Naučni rad zemaljskog Muzeja Sarajevo*, GZM XXVI, Sarajevo 1914, str. 33. U svim zapisnicima sjednica Zemaljskog muzeja iz 1909. i 1910. godine Truhelka je “Leiter des Museum”, “Leiter und Kustos”, “Kustos und Museumsleiter” i on je, po službenoj dužnosti, autor godišnjih izvještaja. H. Kapidžić, *Naučne ustanove...*, str. 350-399.

skih kraljeva, koja je djelomice sagrađena na temeljima starije manje crkve a pod njom bijahu opet temelji rimske zgrade. S tim u vezi, nužno je naglasiti da je u "temeljima rimske zgrade" sadržana povijesna simbolika najstarijih temelja bosanske povijesti koja se od strane južnoslavenskih panslavista zataškava i ignorira od Glasinca do Visokog, i na brojnim drugim lokalitetima širom Bosne i Hercegovine. Patsch u svom izvještaju o arheološkom lokalitetu u selu Arnautovići prešutio je postojanje temelja rimske zgrade, koje će kontinuirano prikrivati za sve vrijeme arheoloških istraživanja Arnautovića. Kako je Truhelka došao do tih spoznaja i pod kojim okolnostima su obznanjene u *Izvješću*, preostaje da se istraži. U istom *Izvješću*, za predstojeću 1910. godinu o iskopinama u Arnautovićima institucionalno je najavljeno: "O ovim iskopinama, koje je tehnički nacrtao g. arhitekt Niman, izvjestiće se u 'Glasniku zem. Muzeja' potanje tek 1910, uz prilog planova i nacrtu, kada se dovrši iskapanje nekropole"⁹⁷. U slijedećoj godini istraživanja su završena, a izvještaj, međutim, nikad nije objavljen. Pritom, treba posebno naglasiti da su arheološka istraživanja u Arnautovićima "najveće iskapanje rimskog odjeljenja u prošloj godini"⁹⁸, pa je utoliko neobjavljivanje izvještaja još intrigantnije. Problem arheološkog lokaliteta u Arnautovićima "riješeno" je na taj način što je nalazište – zatrpano!⁹⁹

Nema nikakve sumnje da se na arheološkom lokalitetu *Mila* (Arnautovići), kao i na Glasincu, nalaze arheološki dokazi bosanskohercegovačkog povijesnog etničkog kontinuiteta, koji je u Milama i vladarski bosanski kontinuitet iz razloga što su u Milama sahranjeni Stjepan II i Tvrtko I.¹⁰⁰ Arnautovići (srednjovjekovno *Mila*) zasigurno je još jedan od problema austrougarske politike integralnog bošnjaštva koji je potrebno temeljito istražiti. Prvi znanstveni uvid u dosadašnju historiju *Mila* otkriva nove falsifikate i falsifikatore, u tolikoj mjeri da će za elaboraciju *Mila* biti potrebna posebna knjiga.¹⁰¹

Neprincipijelno postupanje K. Patscha u odnosu na arheološki lokalitet u Arnautovićima odavno je izazvalo znanstvene sumnje. Marian Wenzel u više navrata iznijela je tezu da je iskopavanje u Arnautovićima bilo grubo zataškano, iz razloga što je smatrala da se otkriće grobnice Tvrtka I pod stećkom u arnautovićkoj crkvi bilo suprotno bošnjačko-bogumilskoj povijesti srednjovjekovne Bosne propagira-

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Godine 1976, tokom revizionog iskopavanja u Arnautovićima, P. Anđelić je zapisao: "Uvidjelo se da su ruševine nakon Patschovog iskopavanja bile ponovo zatrpane: slojevi nasipa bili su debeli desetak centimetara na zidovima, do preko jednog metra u unutrašnjosti crkve." P. Anđelić, *Visoko i okolina kroz historiju* (period srednjeg vijeka), Visoko 1984, str. 196; "Ruševine su zatrpane i ostavljene bez zaštite." D. Zadro, *Franjevačka crkva...*, str. 65.

¹⁰⁰ P. Anđelić, *Grobovi bosanskih kraljeva u Arnautovićima kod Visokog*, GZM XVII, Sarajevo 1962.

¹⁰¹ O visočkim Milama na ovom mjestu najavljujem posebnu studiju.

noj od strane austrougarskih vlasti.¹⁰² Pa ipak, osnovni razlog zataškavanja jeste – zataškati povijesni etnički kontinuitet bosanskohercegovačkog stanovništva, kao i njihovih srednjovjekovnih vladara koji su stolovali u današnjim Arnautovićima i čiji su značajni korijeni u prethistoriji i antici.

Godine 1897. završena su austrougarska istraživanja Glasinca. Po istraživanjima, opću valorizaciju glasinačkog arheološkog materijala uradio je M. Hoernes. Prije konačne valorizacije, najvažniji arheološki nalazi s Bandinog Odžaka – među kojima je kulturna vazeta koja se koristila u obredima posvećenim bogu Bindu i koja je u neposrednoj vezi s legendom o glasinačkom *Bandi*¹⁰³ – misteriozno su nestali,¹⁰⁴ povodom čega nije pokrenuta ni najobičnija istraga. M. Hoernes, primjenom arheološkog tipološkog metoda, valorizirao je glasinački arheološki materijal i – utvrdio glasinački hijatus. S onomastičkog aspekta, što je dosad bilo potpuno nepoznato, Hoernes je indirektno valorizirao i onomastičke falsifikate i politički motivirane promjene autentičnih glasinačkih onima: *Bando*, *Luborić-polje*, *Ljun*, *Krašulj-polje*, *Banj-stijena*, *Prinčići*, *Rajno brdo*, *Bjelosalići*, *Vukosalići*, *Kotorište*.

Ignoriranje glasinačkih onima predslavenskog porijekla za vrijeme arheoloških istraživanja Glasinca nikako se ne može opravdati. Za multidisciplinarna

¹⁰² M. Wenzel, *Bosnian history and Austro-hungarian policy: some medieval belts, the bogumil romance and king Tvrtko graves*, Peristil: Zbornik radova za povijest umjetnosti, XXX, Zagreb 1987, str. 29-54. Ista: *Bosnian history and austro-hungarian policy*, The Zemaljski muzej, Sarajevo, and the Bogumil romance. Guildford: Museum management and Curatorship, Butterworths, Vol. 12, Issue 2 (June), Oxford 1993, str. 127-142; *Bosanska povijest i austrougarska politika*: Zemaljski muzej u Sarajevu i bogumilska romansa, Erasmus, časopis za kulturu demokracije, 15 (veljača), Zagreb 1996, str. 83-72; *Bosanski stil na stelcima i metalu /Bosnian style on tombstones and metal*, Sarajevo 1999, str. 19-53, 169-205.

¹⁰³ O tome posebno vidjeti u poglavlju o kultu boga Binda u glasinačkoj tradiciji i onimiji.

¹⁰⁴ S tim u vezi, u podnaslovu *Hügelbräber bei Bandin-Odžak*, Hoernes piše: "Da es nach vorliegenden Berichten nicht möglich war, die Identität der angeführten Objecte mit den aus diesen Grabungen stammenden, derzeit in der prähistorischen Hofsammlung aufbewahrten Fundstücken durchgehends festzustellen, muss ein Verzeichniss der letzteren folgen, woraus sich zunächst nicht alle vorhandenen Gegenstände aufgezählt erscheinen. Wie sich dieser Rest auf die einzelnen Tumuli vertheilt, und welche Objecte unter den oft unbestimmten (auch wohl irrthümlichen) Bezeichnungen unserer Berichterstatter zu verstehen sind, wird wohl für immer fraglich bleiben." M. Hoernes, *Grabhügelfunde von Glasinae in Bosnien*, Separatabdruck aus Band XIX [der neuen Folge Band IX] der Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien 1889, str. 5.

istraživanja Glasinca Austro-Ugarskoj monarhiji nije nedostajalo stručnog kadra. Glasinac je arheološki istraživao u vrijeme najvećeg procvata uporedne lingvistike. U to vrijeme, proučavanjem ilirskog jezika bave se Carl Pauli, Herman Hirt, Norbert Jokl, Paul Kretschmer¹⁰⁵ itd. Austro-Ugarska monarhija bila je jedna od najbogatijih država Evrope i svijeta, te je na Glasinac mogla dovesti koga je htjela. Međutim, kao što je već rečeno, njena politika u Bosni i Hercegovini i Glasincu, personificirana u imenu M. Hoernesa, spriječila je Ć. Truhelku da nastavi s onomastičkim istraživanjima. Sve što je moglo ukazati na predslavenske etničke elemente u etnogenezi Bošnjaka, u Beču je bilo nepoželjno. Vjerovatno iz tog razloga Ć. Truhelka svoj rad pod naslovom *Les restes illyriens en Bosnie* objavljuje u Parizu.¹⁰⁶

Godine 1908. u Sarajevu je osnovan *Institut für Balkanforschung*. Po znanstvenoj prirodi, institucija je bila predodređena za balkanološka istraživanja predslavenskih etničkih elemenata uopće. U potpunosti je ignorirala Glasinac, što je svojevrsan apsurd: najveće i najzanimljivije arheološko nalazište za *Institut für Balkanforschung* nije imalo nikakvog značaja.

GLASINAC IZMEĐU DVA RATA U SVJETLU ONOMASTIKE I FALSIFIKATA

Završetkom Prvog svjetskog rata prestaje austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini. Glasinac se tada našao u okvirima Države Slovenaca, Hrvata i Srba, koja će se ubrzo nazvati Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno, 1929. godine, Kraljevinom Jugoslavijom. U novoj državi došlo je do značajnih društveno-političkih promjena koje će se odraziti i na Glasinac. U novoj državi za kratko vrijeme Srbi su uspjeli uspostaviti opću hegemoniju. Historijska znanost o Glasincu uskoro dobija srpska obilježja.

U zajedničkoj južnoslavenskoj državi Beograd je postao centar za onomastička istraživanja. Tom znanstvenom problematikom bavio se *Seminar za arbanašku filologiju*, kojim je rukovodio Henrik Barić, i *Institut za balkanologiju*, kojim su rukovodili Petar Skok i Milan Budimir (1934). Ni ove institucije nisu poduzimale nikakva onomastička istraživanja Glasinca, te se o ovoj problematici, iz literature koja je nastala između dva svjetska rata, može saznati vrlo malo. Jedan od značajnijih bosanskih historičara iz tog perioda, osposobljen i za onomastičke studije, bio je Vladimir Ćorović.

¹⁰⁵ A. Stipčević, *Iliri*, str. 12.

¹⁰⁶ U ovom radu Truhelka ponovo elaborira naziv *Batova*. Ć. Truhelka, *Les restes Illyriens en Bosnie*, Paris 1900, str. 6.

U studiji *Bosna i Hercegovina* V. Ćorović prihvata mišljenje M. Hoernesa o glasinačkom hijatusu.¹⁰⁷ U istoj studiji tretira i neke onomastičko-ilirističke probleme. Kao primjere iz malo poznatog ilirskog jezika, za koji je smatrao da se očuvao u ilirskim ličnim imenima i topografskim nazivima, smatrao je nazive "u vezi s imenom Bato"¹⁰⁸ kakvi su bosanski nazivi *Batovo*, *Batotići*, *Batuša*, *Batići* i sl. S tim u vezi, zasigurno je da je Ćorović mislio na glasinačko *Batovo*, kako se naziva poznato polje kod rogatičkog sela Rusanovići, što se kasnije otkriva u njegovoj *Historiji Bosne*. U studiji *Bosna i Hercegovina*, bez navođenja izvora iz kojeg je preuzeo informaciju, Ćorović nastavlja: "Ime Arareva gromila na Glasincu izvodi se od reči arar, koja se očuvala u albanaškom i još uvek označava humku."¹⁰⁹ Posljednji navodi preuzeti su od Ć. Truhelke.

U *Historiji Bosne* V. Ćorović ponovo se vraća na glasinački toponim *Batovo*. Informacije o tom glasinačkom nazivu znatno su iscrpnije: "Po vrlo poznatom ilirskom vođi Bati ili Batonu i po tom inače popularnom imenu kod Ilira gotovo je sigurno da su nastali mesni nazivi, kao na Glasincu, slavnoj nekropoli ilirskoj, *Batovo*; *Bato* i *Batotići* u bliskom čajničkom srezu: *Batuša* u Gornjem Vakufu s tim starim i neslovenskim nastavkom -uša; *Batotići* u sarajevskom srezu i sl."¹¹⁰ Autor ponavlja prethodne navode o Ararevoj gromili i dopunjuje ih informacijom da L. Thálozcy i Ć. Truhelka ovo ime "izvode od *arar* što u arbanaškom označava tumul"¹¹¹. Na istom mjestu, u bilješci broj 1, Ćorović navodi: "Bez vrednosti je studija Ć. Truhelke, *Les restes illyriens en Bosnie*, Paris 1900."¹¹²

Političke prilike u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca karakterizira kontinuirana velikosrpska hegemonija koju je, u najradikalnijem smislu, slijedio četnički pokret.¹¹³ Opća srbizacija Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata čini osnovu tadašnje velikosrpske politike. Cilj srpske politike između dva rata bio je da se od Bosne i Hercegovine naprave ekskluzivno srpske zemlje. Međutim, najveća prepreka srbizaciji je bosanskohercegovačka historija. Stoga, velikosrpskom političkom cilju podređena je i Srpska akademija nauka i umjetnosti (SANU) u Beogradu, sa zadatkom da se na pseudoznanstven način ospore naučne istine o Bosni i Hercegovini, putem politički motiviranih naučnih istraživanja, studija i falsifikata. Pod patronatom Beogradskog univerziteta i SANU, u vrijeme šestojanuarske diktature i najveće razgradnje Bosne i Hercegovine,¹¹⁴ na Glasinac 1930. godine došao je etnolog Milenko Filipović.

¹⁰⁷ V. Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925, str. 18.

¹⁰⁸ Isto, str. 24.

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ V. Ćorović, *Historija Bosne*, Beograd 1940, str. 60.

¹¹¹ Isto.

¹¹² Posljednji Ćorovićevi navodi su kontradiktorni, iz razloga što su njegove informacije o ostacima Ilira uglavnom preuzete i iz Truhelkinog navedenog djela. Isto.

¹¹³ O četnicima u Bosni i Hercegovini između dva rata vidi: N. Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*, ANUBiH, Djela, knj. XL, Sarajevo 1971.

¹¹⁴ Bosna i Hercegovina tada je podijeljena na četiri banovine čije granice su izlazile iz Bosne i Hercegovine.

Činjenice iz političkog života srpskog i bosanskog akademika Milenka Filipovića, brižljivo čuvane i prikrivane sve do 2000. godine, definiraju ga u jednog od najvećih i najradikalnijih kreatora velikosrpske politike. Prije 1938. godine postao je član Srpskog kulturnog kluba u Beogradu, intelektualnog stožera velikosrpstva. Tokom Drugog svjetskog rata bio je "stručnjak za nacionalno pitanje" pri vrhovnoj komandi četničkog pokreta Draže Mihajlovića, član Civilnog štaba Draže Mihajlovića u Beogradu i član Odbora stručnjaka pri Centralnom nacionalnom komitetu Draže Mihajlovića. Kako se o njemu od 2000. godine i u beogradskoj literaturi može pročitati, neki njegovi naučni radovi predstavljaju "jedinstven primjer korišćenja istorijske i etnografske nauke u genocidne svrhe"¹¹⁵.

Na osnovu brojnih falsifikata iz bošnjačke povijesti Glasinca što su sadržani u Filipovićevoj studiji *Glasinac*, nema nikakve sumnje da je i navedena studija napisana u iste genocidne svrhe: u svrhu genocida nad Bošnjacima. Cilj studije bio je: falsificirati bošnjačku povijest i Bošnjake prikazati narodom koji u Bosni i Hercegovini nema nikakvih historijskih korijena.

Za vrijeme boravka na Glasincu od 1930. do 1933. godine M. Filipović upoznao je brojne onime koji se ne mogu objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava: *Bandin Odžak*, *Pariževići*, *Bjelosalići*, *Karatića brdo*, *Komina*, *Kanostrevci*, *Luborić-polje*. Kako se, u metodološkom smislu, odnosio prema ovim nazivima najbolje pokazuje primjer s glasinačkim oronomom *Kômina*, kako se naziva jedna ilirska gradina na istoimenoj zaravni iznad sela Pariževići.

U toku istraživanja naselja i porijekla stanovništva u nekadašnjoj Visočkoj nahiji, dvadesetih godina XX vijeka, M. Filipović susreo se s nazivom: *Komin*.¹¹⁶ Uvidom u studiju *Visočka nahija* vidi se da je za navedenu riječ konstatirao da nije slavenska i da je grčkog porijekla.¹¹⁷ Kasnije, na Glasincu, Filipović se susreo s istovjetnom riječi,¹¹⁸ odnosno s istovjetnim toponimskim nazivom ženskog roda.¹¹⁹ Međutim, iz politički motiviranih razloga, na vlastitom primjeru, iznevjerio je princip javnosti naučnog znanja i ignorirao je etimologiju glasinačkog naziva, premda mu je bila poznata. Glasinačkoj *Komini*, koja je imenica ženskog roda, promijenio je onomastički lik i falsificirao je u imenicu muškog roda (lok.

¹¹⁵ M. Stanišić, *Projekti "Velika Srbija"*, Beograd 2000, str. 13, 87, 125, 178, 179.

¹¹⁶ Njiva u Čekrčićima, brdo u Čifluku, vrelo i šuma u Vratnici. M. Filipović, *Visočka nahija*, Naselja i poreklo stanovništva, Beograd 1928, str. 217, 406.

¹¹⁷ Filipović se u obrazloženju porijekla riječi *komin* pozvao na *Rječnik zagrebačke Akademije i Bernekerov Slavisches Etymol. Wörterbuch*. M. Filipović, n. dj. Isto.

¹¹⁸ Tokom arheoloških istraživanja istočnih obronaka Glasinačkog polja, F. Fiala je 1892. godine zabilježio: "Na jugoistočnom ogranku gore Mlagja, prema Šenkovačkom polju, na zaravanku Komini, nalaze se ostaci rasute gradine." F. Fiala, *Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892*, str. 414.

¹¹⁹ Za finalno *-a* u glasinačkom nazivu *Komina* očito je da je nastalo kontaminacijom s femininumom *gradina*, odnosno s istoimenom gradinom koja se nalazi na Komini.

Kominima). Autentični naziv, "za svaki slučaj", upisao je u posebnu zagradu: (Komina).¹²⁰

Filipovićeve srbizacija glasinačkih naziva predslavenskog porijekla posebno je došla do izražaja u srbiziranju glasinačkog ojkonima *Bjelosalići*. Pod imenom *Bilosalić* selo je popisano u osmanskim defterima iz 1516. godine i krajem XVI vijeka.¹²¹ U popisu čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835. godine¹²² i arheološkoj literaturi koja je nastala u vrijeme arheoloških istraživanja Glasinca selo je popisano kao *Bjelosalići*.¹²³ Posljednji naziv, još uvijek sačuvan u jeziku glasinačkih Bošnjaka, M. Filipović krivotvorio je kao – *Bjelosavljevići*. S ciljem da se autentični naziv još više relativizira, u posebnu zagradu izdvojio je još jedan krivotvoreni alternativni naziv: (*Bjelasovići*).¹²⁴ Na osnovu reambulacije geografskih karata koja je na Glasincu izvršena u to vrijeme, geografske karte nastale iz 1930. godine ponijet će još jedan, treći krivotvoreni naziv – *Bjelosavići*.¹²⁵ Naziv je zastupljen u monografiji *Rogatica*.¹²⁶ Najvjerovatnije, kreator posljednjeg naziva također je Filipović.

Naziv *Bjelosalići* patronimični je složeni naziv koji čine kompoziti *Bjelosal-* i sufix *-ići*. Prilikom krivotvorenja, u drugom kompozitu, koji sadrži ilirsko *-sal-*,¹²⁷ suglasnik *l* je promijenjen u *v*, čime je bitno promijenjena patronimska suština. Patron *Bjelosal* postao je *Bjelo-sav*. Falsifikatom **Bjelosavljevići* u drugi kompozit involvirano je tipično srpsko ime *Savo*.¹²⁸ Iz Filipovićeve falsifikata proizlazi da je u selu nekad živio Srbin, neki bijeli (sijedi) Savo, te da je po njemu selo dobilo ime.

Promjenom onomastičkog lika Filipović je također promijenio *Karatića brdo* u *Karačića brdo*,¹²⁹ *Gosinju* u *Kosinju* i *Gosinu*.¹³⁰ Ojkonim *Pariževići* jed-

¹²⁰ "Šume ima iznad i oko sela po brdima: Bukovači, Crnom Vrh, Mladu, Kominima (Komina) i Debelom Brdu." M. Filipović, *Glasinac...*, str. 231.

¹²¹ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik* (period 1301-1599. godine), Rukopis ANUBiH, Sarajevo 1980, str. 32/2, 50/2.

¹²² A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku 1835. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju XIV-XV/1964-65, Sarajevo 1969, str. 249.

¹²³ Č. Truhelka, *Gromile na Glasincu*, GZM za 1889, I, Sarajevo 1889, str. 26. Đ. Stratimirović, *Opis polja Glasinca...*, str. 324. Č. Truhelka, *Kulturne prilike...*, str. 106.

¹²⁴ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 243.

¹²⁵ Specijalne karte bivše JNA iz 1953–1959, Sokolac. Na kartama stoji da su urađene na osnovu reambulacije iz 1930. godine.

¹²⁶ V. Kosorić, *Rogatica* (Porijeklo i pripadnost stanovništva), Sarajevo 1966, str. 14.

¹²⁷ O tome posebno vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla i podnaslovu *Glasinački nazivi s kompozitom sal-*.

¹²⁸ *Savo* je srpsko ime grčkog porijekla izvedeno od grčkog Σάβας. R. Jovičević, *Lična imena u staroslavenskom jeziku*, Beograd 1985, str. 15.

¹²⁹ O tome vidjeti u elaboraciji oronima *Karatića brdo*.

¹³⁰ Najstariji naziv planine je *Gostinja* i u vezi je s *gostima*, svećenicima Crkve bosanske. O tome vidjeti u poglavlju o predslavenskim kultovima Glasinca.

nostrano je datiran u srednji vijek.¹³¹ Naziv ilirskog porijekla *Luborić-polje*, uz pomoć neutemeljene legende o "Relji-Luburi", promijenjen je u *Luburić-polje*.¹³² U skladu sa Stratimirovićevim falsifikatima koje se odnose na legendarnog *Bandu*, izmišljen je još jedan dio "tradicije" o glasinačkom *Bandi*.¹³³

U vrijeme Filipovićevih antropogeografsko-etnoloških istraživanja Glasinca, na planini Romaniji promijenjen je još jedan predslavenski toponim neospornog mediteranskog i kasnijeg ilirskog porijekla: *Krašulj-polje* u *Kračulje polje*.¹³⁴ Iz brojnih radova koji su prethodno napisani o mediteranskom i ilirskom *krās*,¹³⁵ očito je da se u vrijeme promjene u naučnim krugovima pouzdano znalo da je naziv polja predslavenskog porijekla.

Falsifikati M. Filipovića učinjeni su iz razloga što je Filipović uvidio značaj glasinačkih naziva predslavenskog porijekla u bošnjačkoj etnogenezi. Kao sljedbenik četničke ideologije, po kojoj je Bosnu i Hercegovinu trebalo "očistiti" od nesrpskog stanovništva,¹³⁶ on je sistemski ignorirao predslavenske etničke elemente u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka s ciljem da ih prikaže narodom koji na Glasincu nema nikakvih historijskih korijena. S obzirom na autorova velikosrpska uvjerenja, vjerovatno je da je, tokom svog boravka na Glasincu, Filipović inicirao osnivanje sokolačkog Udruženja četnika za slobodu i čast otadžbine, koje je na Sokocu osnovano 1934. godine,¹³⁷ odmah po okončanju Filipovićevih istraživanja.

Na Glasincu M. Filipović nije definirao nijedan toponim predslavenskog porijekla. Za naziv planine Romanija, za koji je ocijenio da ga treba komentirati, naveo je da nije iz rimskog doba i da su ga imenovali romanski Vlasi. Smatrao je potrebnim da posebno naglasi da se romanijski Vlasi ne mogu tretirati autohtonom: "koji opet nisu morali biti i poreklom iz te oblasti"¹³⁸.

¹³¹ Vidi: *Pariževići* (u poglavlju o glasinačkim ilirskim imenima).

¹³² O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla.

¹³³ O tome detaljno vidjeti u poglavlju *Kult ilirskog boga Binda u glasinačkoj tradiciji i onimiji*.

¹³⁴ O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima predilirskog (mediteranskog) porijekla, *Krašulj-polje*.

¹³⁵ O tome vidjeti u: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, str. 180.

¹³⁶ Službena naredjenja Draže Mihajlovića od 20. 12. 1941. godine koja je slao svojim potčinjenim komandantima četničkih jedinica na terenu nagovještavala su četničke namjere prema Bošnjacima: "Tačka 4. Očistiti državnu teritoriju od svih nacionalnih manjina i anacionalnih elemenata. Tačka 5. Stvoriti direktnu i neprekinutu granicu između Srbije i Crne Gore i Srbije i Slovenije, čišćenjem Sandžaka od muslimanskog stanovništva i u Bosni i Hercegovini od muslimanskog i hrvatskog stanovništva." *Dokumenti o izdajstvu Draže Mihajlovića*, tom I, Državna komisija za dokumentovanje zločina okupatora i njegovih saradnika, Beograd 1945, str. 10-13.

¹³⁷ N. Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, ANUBiH, Djela, knj. XL, Sarajevo 1971, str. 68-78.

¹³⁸ Isto.

M. Filipović u studiji *Glasinac* prezentirao je tezu o "smenama stanovništva" na Glasincu. "Smene stanovništva" o kojima je riječ bizarno koincidiraju sa smjenama turista u nekom turističkom centru: jedni dolaze, borave određeno vrijeme i odlaze, a smjenjuju ih drugi. Po Filipoviću, "sa dolaskom Kelta izvršena je na Glasincu prva poznata smena stanovništva kakvih će biti i docnije. Verovatno je u doba seobe naroda i na Glasincu bilo smenjivanja raznih naroda, ali o tome nema podataka. Sigurno je samo jedno, naime da su Srbi početkom srednjeg veka smenili neko starije stanovništvo."¹³⁹

Za srednjovjekovno stanovništvo Glasinca M. Filipović naveo je da nije dovoljno poznato te da su ga činili Vlasi i Srbi. Pritom, Srbima pridaje prioritet: "Glavno stanovništvo Glasinca u poznijem srednjem veku predstavljali su Srbi."¹⁴⁰ Za osmansko doba konstatira: "Do kraja XVIII veka na Glasincu prevladaju muslimani, o čijem se poreklu ne zna ništa", uz napomenu da je "i u toku tog perioda na Glasincu bilo pravoslavnog stanovništva"¹⁴¹. Po Filipoviću, "tog (pravoslavnog) sloja stanovništva vremenom takođe nestaje: kuge, hajdučija i ratne nevolje su ga veoma proredile"¹⁴².

Posljednji Filipovićevi navodi, o nestanku pravoslavnog stanovništva Glasinca, napisani su iz razloga što u vrijeme Filipovićevih istraživanja na Glasincu nije živio nijedan starinački pravoslavni rod, i ta činjenica tražila je svoje objašnjenje. Na drugoj strani, starinačko stanovništvo Glasinca tada je činilo devet bošnjačkih rodova,¹⁴³ dok za tri bošnjačka roda nije utvrdio porijeklo.¹⁴⁴

ONOMASTIČKA ISTRAŽIVANJA GLASINCA U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

Poslije Drugog svjetskog rata pri Naučnom društvu Bosne i Hercegovine osnovan je *Balkanološki institut*, koji je 1962. godine prerastao u *Centar za balkanološka ispitivanja*. Osnovni zadatak Centra, koji još uvijek djeluje pod patronatom ANUBiH, jeste "izučavanje života, jezika i kulture starobalkanskih naroda, prvenstveno Ilira i Tračana, i njihovog udjela u etnogenezi kasnijih balkan-

¹³⁹ Isto, str. 196.

¹⁴⁰ Isto, str. 82.

¹⁴¹ Isto, str. 196.

¹⁴² Isto.

¹⁴³ Isto, str. 127-128.

¹⁴⁴ Isto, str. 143.

skih naroda", kako stoji u njegovim osnivačkim aktima.¹⁴⁵ U Centru su djelovala mnoga poznata naučna imena s područja bivše Jugoslavije.¹⁴⁶

U socijalističkoj Jugoslaviji za očekivati je bilo da se u Centru za balkanološka ispitivanja počne s onomastičkim istraživanjima Glasinca, posebno iz razloga što je Glasinac iznova privukao znanstvenu pažnju arheologa i historičara prethistorije i antike Alojza Benca i Borivoja Čovića. Međutim, kao i u austrougarskom dobu, novo interesiranje za Glasinac bilo je i ostalo isključivo u okvirima arheološke znanosti. Redukcijom i ponovnom revalorizacijom glasinačkog arheološkog materijala pohranjenog u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, koja je objavljena u studiji *Glasinac* (I i II), A. Benac i B. Čović reafirmirali su i još više osnažili tezu o glasinačkom hijatusu, o čemu se detaljno elaborira u slijedećem poglavlju. B. Čoviću i A. Bencu, nešto kasnije, u Centru se pridružio arheolog Blagoje Govedarica. Revidiranjem dotadašnjih znanstvenih mišljenja o sveukupnom broju glasinačkih gromila i zalaganjem da se taj broj umanjuje, nasuprot Ć. Truhelki, koji je smatrao da ih ima vrlo mnogo,¹⁴⁷ B. Govedarica indirektno je podržao tezu o hijatusu.¹⁴⁸

S aspekta osnovne djelatnosti Centra za balkanološka ispitivanja i znanstvenih projekata koji su u Centru za vrijeme socijalističke Jugoslavije planirani, kao i njihovih rezultata, nužno je naglasiti da je Centar dijelio sudbinu svih ostalih značajnijih naučnih institucija u Bosni i Hercegovini. Kako navodi svjedok tih događanja i učesnik u više znanstvenih projekata ANUBiH, akademik Muhamed Filipović, "država Bosna i Hercegovina je, od svoje obnove 1943. godine,

¹⁴⁵ *Elaborat o formiranju Centra za balkanološka ispitivanja pri Naučnom društvu NR BiH iz februara 1962. i Prethodni program rada Centra za balkanološka ispitivanja iz juna 1962. godine.* Autor *Elaborata i Prethodnog programa rada* je Alojz Benac. F. Barišić, *Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, ANUBiH, Godišnjak, knj. XIII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 11, Sarajevo 1976, str. 24.

¹⁴⁶ A. Benac, B. Čović, N. Cambi, B. Đurđević, S. Gabrovec, P. Ilijevski, M. Suić, N. Tasić, R. Katičić, P. Šimunović, M. Garašanin, I. Ajeti, B. Ferjančić, Ž. Mikić, F. Papazoglu, F. Barišić, D. Rendić-Miočević itd.

¹⁴⁷ O velikom broju glasinačkih gromila Ć. Truhelke je 1888. godine zapisao: "U polju, što se oko Kusača prostrlo, pruži mi se čudan vidik: kud god okom krenuh, ugledah sred smreka nebrojene gromile jednu do druge, a sam po sebi rodni kraj postao se silnog nasutog kamenja napola pustim." Truhelka je u svom vidokrugu pokušao izbrojati gromile. Zbog njihovog velikog broja ubrzo je odustao od brojanja. Tokom arheoloških istraživanja Glasinca Truhelka je utvrdio ukupno 100.000 tumula. Ć. Truhelka, *Gromile na Glasincu*, GZM, I, Sarajevo 1888, str. 25, 27.

¹⁴⁸ B. Govedarica iznio je tvrdnju da se najveći broj glasinačkih gromila odnosi na recentne gromile nastale čišćenjem obradivog zemljišta. Isti autor, priklanjajući se mišljenju F. Fiale o broju od oko 20.000 tumula, zalaže se da se ovaj broj još više umanjuje. B. Govedarica, *Novi arheološki prilozi istraživanju tumula na glasinačkom području*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XVII, Sarajevo 1978, str. 32.

svagda bila pod nekom vrstom suspenzije izvjesnih svojih suverenih prava", tako da nijedan bosanskohercegovački znanstveni projekt nije dovršen kao kolektivno djelo koje je pomogla država.¹⁴⁹ Povijest Bošnjaka bila je posebno nepoželjna znanstvena tema. "Prema povijesti Bošnjaka zvanični politički i državni organi, ali i akademski krugovi, vrlo često imali su gotovo neprijateljski stav".¹⁵⁰

Počeci organiziranih onomastičkih istraživanja na tlu druge Jugoslavije datiraju se u 1956. godinu, kada je, tim povodom, Savjet akademija nauka Jugoslavije održao sastanak u Beogradu. Na tom sastanku odlučeno je da se osnuje Međuakademijski odbor za onomastiku kao i pojedinačni republički onomastički odbori.¹⁵¹ Bosanskohercegovački onomastički odbor djelovao je pri ANUBiH. Zadatak svih odbora bio je prikupljanje onomastičke građe s područja Jugoslavije i ispis građe iz pisanih i arhivskih vrela. Kako 1966. godine o rezultatima desetogodišnjih onomastičkih djelatnosti i postignutih rezultata informira hrvatski akademik Petar Šimunović, "onomastički odbor u Bosni i Hercegovini, unatoč sredstvima koja je imao, nije poduzeo gotovo nikakav rad na području ove Republike"¹⁵². Iako je za takve djelatnosti u Bosni i Hercegovini, posebno na Odsjeku za srpskohrvatski jezik Filozofskog fakulteta u Sarajevu, bilo stručnog kadra, Šimunović informira da "odboru nedostaje dovoljno stručnjaka koji bi se posvetili ovom radu"¹⁵³. Posljednju informaciju Šimunović je najvjerovatnije dobio od ANUBiH. Međutim, stvarni razlozi zbog čega onomastička znanost u Bosni i Hercegovini nije odmakla dalje od početka nisu kadrovski.

Onomastička istraživanja na tlu Bosne i Hercegovine nisu bila politički interes, i to prije svega Beograda. Kako se pokazuje u zaključcima ove studije, navedena istraživanja na tlu Bosne i Hercegovine i njihovi rezultati povijesno i onomastički utemeljuju jedan od najbrojnijih i najstarijih bosanskohercegovačkih naroda, Bošnjake, u antičku i predslavensku povijest Bosne i Hercegovine, što nije bilo u interesu SANU u Beogradu, a vjerovatno i nekim krugovima u Zagrebu. Bošnjaci su tada bili nepriznat narod, s tendencijom da se nacionaliziraju u Srbe i Hrvate.

Naučna istraživanja u Centru za balkanološka ispitivanja u Sarajevu bila su pod strogom kontrolom Službe državne bezbjednosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke republike Bosne i Hercegovine. Kako pokazuju nedavno otkriveni historijski izvori, osnivač i direktor Centra Alojz Benac

¹⁴⁹ Ti nezavršeni projekti su *Historija naroda Bosne i Hercegovine*, *Historija kulture Bosne i Hercegovine*, *Historija književnosti Bosne i Hercegovine*, *Enciklopedija Bosne i Hercegovine*. M. Filipović, *Historija bosanske duhovnosti*, str. 16.

¹⁵⁰ Isto, str. 22.

¹⁵¹ P. Šimunović, *Današnje stanje proučavanja jugoslovenske toponomastike*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. IV, Sarajevo 1966, str. 196.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Isto.

sve do 3. 9. 1975. godine bio je saradnik ("agent") Uprave državne bezbjednosti (UDBA), od 1966. godine Službe državne bezbjednosti (SDB).¹⁵⁴ Izbrisan¹⁵⁵ je iz aktivne saradničke mreže Centra SDB Sarajevo uz obrazloženje da je prezauzet redovnim poslovima i da "na Fil. fakultetu imamo dobra uporišta, a takodje i u Centru za balkanološka ispitivanja u Sarajevu"¹⁵⁶.

Centar za balkanološka ispitivanja u Sarajevu nikada nije brojao više od 4-5 uposlenih znanstvenika.¹⁵⁷ I pored toga, u ovoj naučnoj ustanovi SDB je imao "dobra uporišta", što podrazumijeva množinu saradnika SDB-a od najmanje dvojice ljudi, Benca i još neke nama nepoznate osobe, a možda i više njih. Potreba za "dobrim uporištima", među 4-5 uposlenika, zasigurno nije bila motivirana strahom od masovnog okupljanja i udruživanja većeg broja "unutrašnjih ili vanjskih neprijatelja". Razlozi za jakim nadzorom Centra od strane SDB-a bili su sasvim drugačije prirode i u vezi su s osnovnom djelatnošću Centra, a to je naučnoistraživački rad. Kao što je već rečeno, osnovna djelatnost ovog Centra bila je "*izučavanje života, jezika i kulture starobalkanskih naroda, prvenstveno Ilira i Tračana, i njihovog udjela u etnogenezi kasnijih balkanskih naroda*", odnosno onih balkanskih naroda koji su tretirani pod odrednicom "narod". Nasuprot tome, historija Bošnjaka u XIX i XX stoljeću historija je njihovog nacionaliziranja u Srbe i Hrvate. Sve do 1993. godine Bošnjaci su nepriznat narod, a postali su priznati tek kada su se, uz velike ljudske žrtve za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu, oružjem izborili za svoj nacionalni identitet. Prema tome, u odnosu na osnivačke akte Centra i opću politiku koja se do 1993. vodila prema Bošnjacima, apsurdno je i pomisliti da se u Centru istražuju bilo kakvi predslavenski elementi u etnogenezi Bošnjaka, na Glasincu ili na nekom drugom mjestu. U Centru se nije mogla proučavati i afirmirati etnogeneza onih naroda koji nisu tretirani kao narod, što je nadzirala SDB, a koja je bila u rukama Srba.¹⁵⁸

Ono što je nužno posebno naglasiti jeste činjenica da u Centru za balkanološka ispitivanja, koji jos uvijek djeluje pri ANUBiH, nije bilo, i još uvijek nema, zaposlenih znanstvenika iz reda bošnjačkog naroda koji bi se bavili predslavenskim etničkim elementima.¹⁵⁹ U navedenoj instituciji, od njenog osnivanja

¹⁵⁴ I. Bešlić, *Čuvari Jugoslavije*, Posušje 2003, str. 848, 849.

¹⁵⁵ U aktu kojim se briše iz aktivne saradničke mreže stoji: "Po potrebi će se kontaktirati kao op. veza." Isto.

¹⁵⁶ Isto.

¹⁵⁷ Kao naučni radnici Centra, osamdesetih godina XX vijeka u Centru su bili zaposleni: A. Benac, B. Govedarica, Ž. Mikić i A. Škegro.

¹⁵⁸ Prvi načelnik OZNA-e za Bosnu i Hercegovinu bio je Uglješa Danilović. Njegovi nasljednici u rukovodstvu Ozne bili su uglavnom Srbi. Najzvučnije ime među srpskim suradnicima UDBA-e je Vojislav Šešelj, kojem se trenutno sudi u Haagu. Isto.

¹⁵⁹ Kao naučni radnici Centra, od osamdesetih godina u Centru su bili zaposleni: A. Benac, B. Govedarica, Ž. Mikić i A. Škegro. Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu posljednja trojica napustili su Bosnu i Hercegovinu. Da se djelatnost Centra ne bi potpuno ugasila, honorarno

do danas, prisutan je nevjerovatan apsurd: u Centru koji se bavi izučavanjem starobalkanskih naroda i njihovim udjelom u etnogenezi kasnijih naroda nema znanstvenika iz reda najbrojnijeg i jednog od najstarijih balkanskih i bosanskih naroda.¹⁶⁰

Dosadašnji odnos Centra za Balkanološka ispitivanja u Sarajevu prema Bošnjacima, s aspekta njegovih statutarnih djelatnosti, posebno karakterizira doktorska disertacija Dragomira Vujičića, bivšeg uposlenika ANUBiH i saradnika Centra, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*¹⁶¹. U toj disertaciji, čiji rukopis je nastao 1978. godine, autor je objavio rezultate znanstvenih istraživanja hidronima u lijevom slivu rijeke Drine. Istraživanja podrazumijevaju i hidronime Glasinca, iz razloga što glasinački hidronimi, po svom geografskom određenju, pripadaju hidronimskom području lijevog sliva Drine.

U pristupnom poglavlju, koje se odnosi na pristup proučavanju hidronima u lijevom slivu Drine, D. Vujičić ističe da je tokom sakupljanja i bilježenja hidronimske građe u vremenu od 1969. do 1971. godine obišao cijelo slivno područje Drine na bosanskoj strani, od Šćepan-Polja, pa nizvodno do Bijeljine, te da su njegovim terenskim istraživanjima obuhvaćena i slivna područja svih pritoka u lijevom slivu Drine.¹⁶² Navodi da na teren nije išao s prethodno utvrđenim stavom o tome da se "samo zapisuju vodni tokovi iznad pet, deset ili petnaest kilometara, kako se to ponegdje i čini, nego je zapisan svaki hidronim za koji smo čuli i koji je mogao biti identifikovan na terenu"¹⁶³. Zabilježeni nazivi u toku terenskih ispitivanja upoređivani su i dopunjavani materijalom iz skica i karata katastarskih ureda pojedinih općina te sa specijalnim kartama Vojnogeografskog instituta, razmjere 1:50000, kao i s općom i regionalnom historijskom i lingvističkom literaturom.¹⁶⁴ Kako se o tom naučno-istraživačkom radu D. Vujičića kasnije izrazio A. Peco, jedan od članova Komisije za ocjenu disertacije, Vujičić je prikupio sve hidronimske nazive na ovom području "do posljednje barice u Bosanskoj Posavini u lijevom slivu Drine"¹⁶⁵. Disertacija je dobila visoke ocjene, kao "prva

su angažirani penzionirani znanstvenici Zdravko Marić i Veljko Paškvalin. Akademik Dževad Juzbašić, koji se ne bavi prethistorijom i antikom i koji je od strane ANUBiH 2000. godine postavljen za direktora Centra, bavi se historijom Bosne i Hercegovine u austrougarskom dobu.

¹⁶⁰ Prvu kritiku antibošnjačke kadrovske politike koja se vodi u Centru za balkanološka ispitivanja u Sarajevu objavio sam u radu: I. Pašić, *Predslavenski etnički elementi u historijama Bosne i Bošnjaka, mit ili stvarnost?*, Godišnjak BZK Preporod, god. III, Sarajevo 2002, str. 63. Vjerovatno pod utjecajem kritike, 1. 6. 2005. godine u Centar je na određeno vrijeme primljena Melisa Forić, diplomirani profesor historije. U isto vrijeme, autoru ovih navoda, doktoru historijskih nauka, vrata Centra su zatvorena.

¹⁶¹ D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, knj. LVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 33, Sarajevo 1982.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ A. Peco, DRAGOMIR VUJIČIĆ, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, Južnoslovenski filolog XXXIX, Beograd 1983, str. 280.

monografija ovog tipa kod nas" s "obiljem građe i objašnjenja", kao "izvršna studija iz oblasti onomastike"¹⁶⁶. Da li se možemo složiti s ovim ocjenama?

U svojoj disertaciji D. Vujičić je na širem području Glasinca, od planine Romanije do rijeke Drine, na područjima današnjih općina Sokolac i Rogatica, izostavio brojne hidronime predslavenskog porijekla čiji nazivi su višestoljetna kulturna baština Bošnjaka. Riječ je o hidronimima *Korana*, *Udaša*, *Bolozan*, *Ozan*, *Pinsko vrelo*, *Mara*, *Olja voda*, *Banduša*, *Bergajski potok*, *Kitoze*, *Katovsko vrelo*, *Bučki potok*.

Većina ovih hidronima ucrtana je u geografske karte koje posjeduje Centar i koje je Vujičić koristio prilikom izrade disertacije.¹⁶⁷

Kao što se svojevremeno nalazio pod strogom paskom CSB-a, znanstveni rad Centra za balkanološka ispitivanja danas se nalazi pod sofisticiranom kontrolom srpske i hrvatske politički motivirane znanosti. Najnovija iskustva s tim Centrom pokazuju da u tom Centru nije moguće objaviti važniji znanstveni rad koji neće biti recenziran u Srbiji ili Hrvatskoj. U tom neprincipijelnom postupanju s nepoželjnim znanstvenim radovima srpsko-hrvatska redakcija *Godišnjaka* Centra iza sebe ima osobu za koju se, po njenom imenu i prezimenu, može pretpostaviti da je Bošnjak.¹⁶⁸ To je direktor Centra akademik Dževad Juzbašić, čije muslimansko ime i prezime, kao i akademska titula, čine prividan *signum* da taj Centar pripada i Bošnjacima.¹⁶⁹ Kao što je u evropskoj povijesti XIX vijeka evropska željeznica simbolizirala evropsku političku i kulturnu supremaciju nad koloniziranim narodima a njene tračnice trasirale put poput onog *Drang nach Osten* itd., tim istim stazama još uvijek se kreće i akademik Juzbašić. Kao historičar i znanstvenik nema nikakve veze s antikom i onomastikom, istražuje željeznice za vrijeme austrougarske vlasti i – direktoruje Centrom. Uz Juzbašićevu saglasnost, neprincipijelnom i "anonimnom" recenziranju redakcija *Godišnjaka* Centra pribjegava i kod onih radova koji tretiraju najosjetljivija pitanja iz bosanske političke povijesti i za koje se, iz tih razloga i u smislu neprihvatanja *Lupo ovem committere*, unaprijed i kategorički zahtijeva da ne budu recenzirani u Srbiji i Hrvatskoj.¹⁷⁰ Naprotiv, u Centru za balkanološka ispitivanja srpski i hrvatski znanstvenici imaju potpun monopol i odlučujuću riječ. Pošto se radi o krucijalnim temama

¹⁶⁶ Isto, str. 282, 283.

¹⁶⁷ Ljubaznošću bibliotekara Centra D. Bodula date su mi na uvid sve geografske karte Centra.

¹⁶⁸ Nacionalna pripadnost je privatnost, i iz tih razloga Juzbašićeva stvarna nacionalna pripadnost autoru ove knjige ostala je nepoznata.

¹⁶⁹ Akademik Juzbašić često ističe da se dovoljno ne razumije u predslavensku i antičku znanstvenu problematiku koja se istražuje u Centru, što ga ne sprečava da godinama obnaša rukovodeću funkciju direktora Centra. Na drugoj strani, izvršno se razumije u neprincipijelno postupanje s nepoželjnim znanstvenim radovima koji se dostavljaju Centru i odabir "podobnih" recenzenata koji recenziraju te radove.

¹⁷⁰ ANUBiH, akt broj 01-02-339 1205 od 27. 6. 2005. I. Pašić, *Kulin i Prijesda, dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 2006.

iz bosanske političke povijesti,¹⁷¹ za recenzente tih radova, da bi recenzije imale što veću težinu, angažiraju se poznata znanstvena imena.¹⁷² Pritom, cilj recenzije nije da u znanstvenom radu ukaže na moguće propuste s ciljem da se oni otklone, da se autoru recenziranog rada omogućí da rad korigira i poboljša. Cilj tih netransparentnih recenzija znanstvena je *damnatio memoriae*, u kontekstu općeg nihilističkog odnosa srpske i hrvatske znanosti prema bosanskohercegovačkoj nauci.¹⁷³

Predslavenski nazivi Glasinca, od Milenka Filipovića do danas, bili su i ostali veliki problem politički motivirane hrvatske i srpske znanosti, posebno SANU u Beogradu. Svakako, oni su i problem prosrpskog i prohrvatskog Centra za balkanološka ispitivanja u Sarajevu. Od Šestojanuarske diktature 1929. godine, kada se Bosna i Hercegovina počinje otvoreno razgrađivati i srbizirati, srbiziranje Glasinca očigledno je i konstantno. Na Glasincu se brutalno zatire sve ono što nije srpsko. Ono što je moguće "znanstveno" prisvojiti, prisvaja se kao srpsko. To se posebno vidi iz postdejtonske studije *Hidronimi Srbije* autorice Zvezdane Pavlović.¹⁷⁴

U studiji *Hidronimi Srbije* svi hidronimi lijevog sliva Drine tretiraju se kao – srbijanski i srpski. Navedeno svojatanje bosanskih hidronima datira se iza srpsko-crnogorske agresije na Bosnu i Hercegovinu, u 1996. godinu, i predstavlja čin kontinuirane srpske agresije koja nije samo oružana. Radi se o kontinuiranoj institucionalnoj agresiji SANU u Beogradu na Bosnu i Hercegovinu, u ovom slučaju na bosanskohercegovačku hidronimsku nomenklaturu.¹⁷⁵ Bosanskohercegovački hidronimi u studiji Z. Pavlović ne tretiraju se kao hidronimi države Bosne i

¹⁷¹ Jedno od krucijalnih pitanja koje se razmatra u radu *O ilirskom porijeklu srednjovjekovnog bosanskog vladarskog imena Prijezda* je pitanje da li je rodonačelnik bosanske vladarske dinastije, ban *Prijesda*, u srednjovjekovnu Bosnu došao iz Hrvatske ili je autohton u Bosni. Da bi se "dokazalo" da je došao ("prijezdio") iz Hrvatske u Bosnu, u hrvatskoj lingvistici izmišljen je glagol **prijezditi*. Isto.

¹⁷² Autorski rad *O ilirskom porijeklu srednjovjekovnog bosanskog vladarskog imena Prijezda*, i pored decidnog odbijanja autora da se rad recenzira u Srbiji i Hrvatskoj, recenzirao je hrvatski akademik Radoslav Katičić. Jedno vrijeme Centar nije tajio Katičićevu recenziju. Međutim, kada je autor zatražio da mu se dostavi fotokopija ili prijepis recenzije s namjerom da se recenzija javno objavi i obznani, Centar nije udovoljio zahtjevu. Štaviše, dotad poznati recenzent R. Katičić odjednom je postao nepoznat i "anoniman". Isto.

¹⁷³ Svijetli primjeri neslaganja sa znanstvenom politikom ANUBiH i njenog Centra su bosanskohercegovački akademici Muhamed Filipović i Abdulah Sidran, promotori knjige *Kulin i Prijesda, dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 2006. Promocija je održana u Bošnjačkom institutu, Fondacija Adil-bega Zulfikarpašića, 22. 12. 2006. godine. Uz Filipovića i Sidrana, u promociji knjige uzeli su učešća i prof. dr. Ahmed S. Aličić i prof. dr. Dževad Jahić.

¹⁷⁴ Z. Pavlović, *Hidronimi Srbije*, Institut za srpski jezik SANU, Nova serija, knj. 13, Beograd 1996, str. 7-422.

¹⁷⁵ Studiju su recenzirali akademik Pavle Ivić i Aleksandar Loma.

Hercegovine, već kao hidronimi Republike Srpske, premda ta tvorevina, nastala na genocidu i etničkom čišćenju,¹⁷⁶ po odredbama Dejtonskog sporazuma nije subjekt međunarodnog prava. Da se ne radi o metodološkim ili nekim drugim razlozima,¹⁷⁷ pokazuje činjenica da se u istoj studiji hidronimi lijevog sliva Drine iz Goražda i okoline, koji se nalaze u Federaciji Bosne i Hercegovine, također svojataju i tretiraju kao srpski.¹⁷⁸

Predslavenski i nesrpski identitet brojnih glasinačkih hidronima, kao i mnogih drugih naziva koji su do ove disertacije bili falsificirani, zatirani ili znanstveno ignorirani, znanstveni je odgovor na velikosrpsko političko, znanstveno i genocidno nasilje nad Glasincem. Kada je riječ o hidronimima, među 9.300 srpskih hidronima koji su uneseni u studiju Z. Pavlović nema brojnih glasinačkih hidronima predslavenskog porijekla, o čemu se govori u zaključnim razmatranjima ove disertacije. To nesumnjivo znači da se glasinačka prethistorija i antika bitno razlikuju od prethistorije i antike na tlu Srbije. Prije svega, glasinačka i bosanskohercegovačka povijest znatno su starije od srpske. Glasinački hidronimski nazivi *Korana*, *Olja voda*, *Odska*, *Ozan*, *Bolozan*, *Orski potok*, *Mara*, *Olijački potok*, *Banduša*, kojih uopće nema na tlu Srbije, pripadaju najstarijoj indoevropskoj hidronimiji Evrope i predslavenskoj Evropi, zajedno s Bošnjacima, koji te nazive baštine u zajednici s najstarijim narodima Evrope.

Iz historijata dosadašnjih onomastičkih istraživanja Glasinca mogu se izvesti slijedeći osnovni zaključci:

1) Onomastičkim istraživanjima Glasinca prvi se bavio Ć. Truhelka. U njegovim radovima elaborirani su toponimi *Arareva gromila*, *Batovo* i antroponim *Bando*.

Glasinačke nazive predslavenskog porijekla Ć. Truhelka tretirao je objektivno i bez predrasuda, dijahrono i u njihovoj dijalektičkoj vezi s glasinačkom narodnom tradicijom i historijom.

3) Truhelkine onomastičke definicije s Glasinca u skladu su s arheološkim i etnološkim izvorima koji ukazuju na predslavenske etničke elemente ilirskog porijekla u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka.

¹⁷⁶ Po presudi Međunarodnog suda pravde u Haagu od 26. 2. 2007. godine vojska i policija Republike Srpske odgovorne su za genocid u Srebrenici.

¹⁷⁷ "Uneta su i imena reka koja se prema političkoj podjeli nalaze izvan Srbije, ali su radi potpunosti, celovitosti hidrološke slike sliva obuhvaćena." Isto, str. 15.

¹⁷⁸ Slivno područje Osanice, Mravinjske rijeke, Pothranjenske rijeke, kao i znatan dio slivnog područja Prače na desnoj strani vodotoka, u političkom smislu pripadaju Federaciji Bosne i Hercegovine. U studiji Z. Pavlović navedena slivna područja tretiraju se kao srpska.

4) Iz razloga austrougarske nacionalne politike, Ć. Truhelka onemogućen je u daljem istraživanju glasinačkih onima predslavenskog porijekla.

5) Iz razloga austrougarske nacionalne politike, Đ. Stratimirović i F. Fiala falsificirali su brojne glasinačke predslavenske nazive i narodnu tradiciju koja ih dovodi u vezu s Ilirima.

6) Iako je Truhelka ukazao na mnoge predslavenske nazive Glasinca, poslije njegove smjene onomastička istraživanja Glasinca nisu nastavljena.

7) Između dva svjetska rata Glasinac je znanstveno srbiziran. U interesu srbizacije, u to vrijeme nastali su novi i brojni onomastički falsifikati.

8) Centar za balkanološka ispitivanja u Sarajevu znanstvena je ekspozitura politički motivirane srpske i hrvatske znanosti.

9) Glasinački nazivi predslavenskog porijekla, s izuzetkom nekoliko onima zastupljenih u radovima Ć. Truhelke, nikad nisu tretirani kao historijski izvori o glasinačkim Ilirima i njihovom udjelu u etnogenezi kasnijeg stanovništva.

Glava treća

PITANJE KONTINUITETA U GLASINAČKOJ
ILIRSKOJ KULTURI

GLASINAČKI KULTURNI HIJATUS

Kako se interpretira u historijskoj literaturi, na osnovu istraživanja ilirskih gradina i nekropola sa zemljano-kamenim humkama (tumuli, gromile), na Glasincu je potvrđen kontinuitet života od srednje bronz (oko 1500. g. pr. n. e.) do srednjeg latena (oko 250. g. pr. n. e.). Neki historičari smatraju da se glasinačka ilirska kultura sredinom latena gubi, kada u tumulima nestaje karakterističnog glasinačkog materijala. Ovim je, prema mišljenju istih historičara (o kojima će kasnije biti više riječi), na Glasincu došlo do kulturnog vakuuma koji je trajao od sredine latena do II vijeka naše ere. Ovo razdoblje od četiri stoljeća u nauci je poznato kao "glasinački kulturni hijatus".¹

Autor i prvi protagonist glasinačkog hijatusa je Moriz Hoernes. Proučavanjem tipova raznih predmeta i njihove hronologije izračunao je trajanje glasinačke kulture na nekih 600 godina, od oko 900. do oko 300. godine pr. n. e.² S tim u vezi, nužno je odmah naglasiti da je definicija hijatusa u potpunosti kolizija s onim što je po pitanju hronologije glasinačke ilirske kulture, na Kongresu evropskih arheologa u Sarajevu 1894. godine, izrekao njen neposredni istraživač Franjo Fiala. Tom prilikom, na znanstvenom skupu koja je bio posvećen Glasincu i u vezi s glasinačkim gradinama i nekropolama, Fiala je istakao da gradine i nekropole "vremenski padaju u period prije 6. odnosno 5. vijeka nove ere,³ kad se uzmu u obzir i rimski nalazi, onda se oni produžuju do

¹ I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANUBiH, Djela, knj. LXVI, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 6, Sarajevo 1988, str. 170, 171.

² M. Filipović, *Glasinac*, Antropogeografsko-etnološka rasprava, SANU, Beograd 1950, str. 69. Navedeno prema: Hoernes-Behn, *Kultur der Urzeit*, III 53.

³ Štamparska greška, treba: "stare ere".

perioda između 5. i 6. vijeka nove ere.”⁴ Na Kongresu, i na sesiji o Glasincu, učestvovao je i M. Hoernes.⁵

Nešto kasnije, jedan od prvih sljedbenika M. Hoernesa postao je srpski historičar V. Ćorović. U studiji *Bosna i Hercegovina*, nastaloj 1925. godine, Ćorović navodi da glasinačka ilirska nekropola, “iako ima izvesnih manjih nalaza iz rimskog doba, u celini svojoj ograničena je na dosta usko vreme”. Po mišljenju Ćorovića, “važno je i vrlo zanimljivo, da u njenim gromilama ima vrlo malo oblika iz poznije latenske periode i da naselje, tako bogato do tog vremena, posle toga nema nikakva većeg značaja, niti znaka nekog intenzivnijeg života”⁶. Sve ovo Ćorović doslovno ponavlja i u svojoj *Historiji Bosne* iz 1940. godine.⁷

Milenko Filipović, po pitanju glasinačkog hijatusa, slijedi Hoernesa i mišljenje srpske historiografske škole. U antropogeografskoj i etnološkoj studiji *Glasinac*, nastaloj na osnovu Filipovićevih istraživanja Glasinca od 1930. do 1933. i objavljenoj 1950. godine, Filipović je ustvrdio da je najezdom Kelta izvršena krupna promjena na Glasincu. Osnovne zaključke o tome Filipović je formulisao na slijedeći način: “Onog časa kada se javljaju prvi počeci latenske kulture, odjedanput, nestaje glasinačke kulture, kao da su njeni nosioci sasvim izumrli ili se iselili. Nekada bogato kulturno tlo postalo je odjednom sterilnim.”⁸ “Nestalo je prehistorijske kulture i njenih nosilaca.”⁹

Kao i V. Ćorović, svoje mišljenje o hijatusu M. Filipović izvodi na osnovu malobrojnih arheoloških ostataka iz latenskog perioda. Istovremeno, Filipović osporava dotadašnja mišljenja po kojima je Glasinac bio središte velikog ilirskog ustanka protiv Rimljana od 6. do 9. godine n. e. i Batonovih Ilira. Po Filipoviću, “sedište Desicijata”¹⁰ i dinastije Batonovića bilo je oko donjeg toka Stavnje, u današnjim selima Župči i Mahali, kod rudnika Breza”, u srednjoj Bosni.¹¹ Pritom, nužno je konstatirati da Filipovićeva mišljenja o navedenoj problematici nisu ničim argumentirana. Prilikom njihovog izvođenja Filipović se ne poziva ni na kakve historijske izvore i literaturu.

M. Filipović je na Glasincu, bez ikakve znanstvene argumentacije, izmislio novi ranosrednjovjekovni “hijatus”, po kojem “izgleda da je srednjovekovnog glasinačkog stanovništva nestalo ili da se proradilo naglo i iznenada”¹². Za ostatke tog stanovništva, odnosno za srednjovjekovno glasinačko stanovništvo, Filipović

⁴ H. Kapidžić, *Kongres evropskih arheologa i antropologa u Sarajevu u avgustu 1894*, Prilozi za ispitivanje istorije Sarajeva, II, Sarajevo 1966, str. 282..

⁵ Isto, str. 271. i d.

⁶ V. Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925, str. 18.

⁷ V. Ćorović, *Historija Bosne*, Beograd 1940, str. 40.

⁸ M. Filipović, n. dj., str 74.

⁹ Isto, str. 75, 76.

¹⁰ Na ovom mjestu Filipović pogrešno navodi ilirsko pleme Desicijata.

¹¹ Isto.

¹² Isto, str. 93.

je smatrao da su to bili Srbi. Po Filipoviću, "Srbi su početkom srednjeg veka na Glasincu smenili neko starije stanovništvo"¹³. Za Bošnjake Glasinca navodi: "Do kraja XVIII veka na Glasincu prevladaju muslimani, o čijem se poreklu ne zna ništa"¹⁴.

Iz radova Ć. Truhelke indirektno proizlazi kontinuitet glasinačke ilirske kulture. Truhelka je ukazao na kontinuitet u podizanju ilirskih tumula, na naknadno sahranjivanje u tumule i na ilirsko porijeklo legende o glasinačkom Bandidi itd., o čemu će kasnije biti više riječi. Istovremeno, u jednom od svojih radova iz 1893. godine Truhelka je istakao oskudnost glasinačkih arheoloških nalaza iz mlađeg željeznog doba, iz čega je izveo zaključak da je puni procvat glasinačke ilirske kulture trajao u razdoblju prije keltske invazije, u razdoblju neposredno prije IV vijeka pr. n. e.¹⁵

Ukazujući na oskudnost arheoloških nalaza iz mlađeg željeznog doba, Truhelka ne izvodi zaključak o potpunom gašenju glasinačke ilirske kulture, što se posebno vidi iz njegovih slijedećih navoda: "Da te kulture nije tek od jedan put nestalo, samo se sobom razumije; ona je možda još stoljećima vegetirala, ali ne više u prvašnjoj krepčini, pa u to doba propadanja biće da je postao po gdje koji komad male vrijednosti, po gdje koja gruba patvorina starijih oblika i iz toga doba valjda potječu one gromile, u kojim je nagjeno onako malo priloga."¹⁶ Svakako, arheološkim metodima koji su arheolozima bili na raspolaganju krajem XIX stoljeća nije se mogla utvrditi hronologija brojnih nalaza koji, sami po sebi, nemaju tipoloških paralela. Pitanjem oskudnosti arheoloških nalaza iz navedene epohe Truhelka se bavi i u jednom od svojih posljednjih radova, u Napretkovoju *Povijesti Bosne i Hercegovine*, za koju je napisao poglavlje *Bosna u prehistoričko doba*.¹⁷

U Napretkovoju *Povijesti*, u vezi s Glasincem, Ć. Truhelka ističe da u razdoblju oko 400. godine pr. n. e. "kulturni inventar gromila postaje sve oskudniji i konačno prestaje se s građenjem gromila. To je vjerovatno u vezi s provalom Kelta na Balkan, koja ih je po Diodoru 310./9. pr. Kr. dovela do Delfa u Grčkoj i koji su na svom putu kroz Bosnu potukli Autarijate te ih potisnuli na jugoistok, a kasnije se na opustjelom glasinačkom teritoriju naseliše Daesidijati..."¹⁸

¹³ Isto, str. 196.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Ć. Truhelka, *Poblize odregjivanje prehistoričkih nahogjaja u Bosni i Hercegovini iz željeznog doba*, GZM, V, Sarajevo 1893, str. 116.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Ć. Truhelka, *Bosna u doba prehistoričko*, *Povijest Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1942, str. 78-102.

¹⁸ Isto, str. 96.

Godine 1957. nastala je studija *Glasinac* (I i II) autora A. Benca i B. Čovića.¹⁹ U ovom djelu iznova je potvrđen glasinački hijatus. Izveden je na osnovu tipološke analize arheoloških nalaza iz ukupno 223 ilirska groba s Glasinca.²⁰ Tipološki metod u analizi glasinačkog arheološkog materijala, koji je s aspekta najnovijih arheoloških metoda i u hronološkim izvođenjima znatno zastario i počesto nepouzdan, jedini je metod na osnovu kojeg je utvrđena hronologija glasinačke kulture. Analiza nije izvršena "in situ", već na arheološkoj građi koja je poslije austrougarskih istraživanja Glasinca pohranjena u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Pritom, nužno je odmah konstatirati da je taj broj od 223 tumula – u odnosu na 1.200 iskopanih ilirskih tumula na Glasincu i sveukupan broj od 20.000 do 100.000 tumula koji se na Glasincu pretpostavlja – izuzetno mali, i nije dovoljan za tako važne i dalekosežne zaključke koji su iz njega izvedeni.

U interpretaciji Benca i Čovića, među glasinačkim tumulima se "nije našao ni jedan iz zadnja dva vijeka prije rimske okupacije i dva prva vijeka n. e.", tako da je uslijedio "nagao prekid života u III vijeku prije n. e."²¹ S tim u vezi, autori hijatusa priznaju da je "neobično teško objasniti nagli prekid ove ilirske civilizacije u srednjem latenskom dobu. Za to ne postoje nikakvi opravdani historijski razlozi. Nije poznata nikakva ratna ili druga katastrofa koja je u III vijeku pr. n. e. mogla uništiti ovu dugovjeku kulturu."²²

Pitanje glasinačkog hijatusa B. Čović elaborira i u studiji *Od Butmira do Ilira*.²³ Po Čoviću, od sredine IV stoljeća ("čak možda i nešto ranije") "počinje postepeno opadanje broja stanovništva, naglo slabljenje domaće produkcije, siromašenje i opća dekadencija. Na prelazu iz četvrtog u treće stoljeće taj se proces ubrzava da bi oko sredine trećeg stoljeća ovi, nekad dobro naseljeni krajevi u kojim je cvala kultura željeznog doba, po mišljenju Čovića ostali praktično pusti." Čović pretpostavlja da je do toga došlo pošto se plemenski savez ilirskog plemena Autarijata "iscrpio sam u sebi" i zatim počeo raspadati, na što su mogle utjecati "dugotrajne suše koje su iscrpljivale pašnjake, ili pomor stoke i ljudi kao posljedica epidemija". Kao argumentaciju iz koje izvodi zaključke, Čović se poziva na arheološke nalaze iz tumula poznate na osnovu arheoloških izvještaja Ć. Truhelke, Đ. Stratimirovića i F. Fiale. S tim u vezi, nužno je odmah naglasiti da se iz arheoloških izvještaja navedenih autora, nastalih u austrougarsko doba, ne mogu izvesti tako radikalni zaključci, posebno onaj kojim se tvrdi da je Glasinac sredinom III stoljeća praktično ostao pust. Ovim se Čović u potpunosti slaže s V. Ćorovićem i M. Filipovićem i stavovima srpske historiografske škole.

¹⁹ A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, I i II, Sarajevo 1957.

²⁰ A. Benac, B. Čović, n. dj.

²¹ Isto, str. 56.

²² A. Benac..., I, str. 55.

²³ B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo 1976, str. 288.

B. Čović o Izvještajima, na koje se poziva, informira na slijedeći način: "Izvještaji Ć. Truhelke, Đ. Stratimirovića i F. Fiale objavljeni su u starim sveskama Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (1889. - 1897.); kako je do te literature danas dosta teško doći, upućujem čitaoca na studiju A. Benca i B. Čovića, Glasinac I i II, Sarajevo 1956. i 1957. godine."²⁴ Riječ je o neuobičajenom znanstvenom redukcionizmu koji nema nikakvog opravdanja i koji je nastao s određenim ciljem. S tim u vezi, nužno je podsjetiti da je *Glasnik* Zemaljskog muzeja, o kojem govori Čović, svojevremeno bio jedno od najpoznatijih naučnih glasila u Evropi, da je distribuiran diljem svijeta i da ga posjeduju sve značajnije univerzitetske biblioteke u Evropi. Samo u Sarajevu navedene "stare sveske" posjeduju nekoliko biblioteka.²⁵

U studiji *Glasinac* (I i II) kontinuitet u sahranjivanju u ilirske gromile hronološki je ograničen isključivo na razdoblje ilirske glasinačke kulture i sahranjivanja u antičkom dobu koja karakteriziraju tumuli sa spaljenim mrtvacem i tumuli sa skeletnim grobovima. Nijednom nije navedeno da mnoga naknadna sahranjivanja datiraju u rimsko doba, što višestruko potvrđuju arheološki Izvještaji. Također, u *Glasincu* (I i II) uopće se ne spominju višestruko potvrđena naknadna sahranjivanja koja datiraju u srednji vijek, niti ona iz najnovijeg doba, o čemu će kasnije biti više riječi. O brojnim stećcima i muslimanskim najstarijim nišanima na ilirskim gromilama, koji su posljedica kontinuiteta, u ovoj studiji nema ni riječi.

Svoje hronološki posljednje mišljenje o glasinačkom hijatusu B. Čović je sumirao u V knjizi *Praistorije jugoslavenskih zemalja*, gdje stoji: "Faza Vb, definisana 1957. godine, uočljiva je za sada, samo na Glasincu. Sadržaj njenih grobova, malobrojnih i dosta siromašnih, čine kasni tipovi nakita unutarbalkanskog ili helenističkog porijekla (T. LXV, 1, 5, 6, 11, 13, 14) zajedno s onim koji dolaze kao rezultat uticaja sa sjeverozapada (T. LXV, 2-4, 7, 8-10, 12). Zatim, početkom trećeg stoljeća st. e. nastaje potpuno ćutanje arheoloških izvora, kao da je došlo do totalne depopulacije čitavog tog područja."²⁶

F. Papazoglu, također, bila je pristalica i pobornik glasinačkog hijatusa. Tumačila ga je iseljenjem glasinačkih Autarijata s Glasinca. Smatrala je da je ovim došlo do potpunog izumiranja glasinačke kulture (250. g. pr. n. e.).²⁷

²⁴ Isto, str. 270.

²⁵ U Sarajevu navedena godišta GZM iz Sarajeva posjeduju Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, biblioteka Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta, Arhiv Bosne i Hercegovine, Arhiv grada Sarajeva, biblioteka Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, biblioteka Historijskog muzeja, kao i franjevačke biblioteke u Sarajevu, Visokom, Fojnici itd.

²⁶ B. Čović, *Glasinačka kultura*, Praistorija jugoslavenskih zemalja, knj. V, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1987, str. 633.

²⁷ "U jednom svom ranijem radu (Papazoglu, *Ardijejci*, 79. pri. 36), raspravljajući o teritoriji Ardijejaca, izložila sam uzgred pretpostavku da bi Autarijati mogli biti žitelji Glasinca, jer mi se činilo da bi inače neshvatljiv nagli preokret koji se zapaža u glasinačkoj kulturi oko sredine IV

Jedan od posljednjih protagonista glasinačkog hijatusa u srpskoj arheološkoj i historiografskoj školi je Milutin Garašanin. Njegovo mišljenje o ovom problemu iskazano je u radu u kojem razmatra nastanak i porijeklo Ilira.²⁸ U ovom djelu Garašanin kaže: "O poslednjim vekovima pre n. e. zna se na zapadnom Balkanu još uvek vrlo malo. Faza Glasinac Vb, koja se datira krajem IV veka, pokazuje u materijalnoj kulturi jake keltske uticaje, no istovremeno i znatno osiromašenje i opadanje Glasinca. Posle ovoga perioda život na Glasincu praktično nestaje. S druge strane, arheološka istraživanja sigurno su pokazala da prodor Kelta nije na zapadnom Balkanu ostavio dubljeg traga, niti je doveo do smene u stanovništvu."²⁹

Analizom arheološko-historiografske građe u kojoj se tretira pitanje glasinačkog hijatusa, nužno je izvesti slijedeće zaključke:

1) Autor hijatusa je M. Hoernes.

2) Naučne pristalice hijatusa pripadaju srpskoj arheološko-historiografskoj školi i, uz M. Hoernesa, oni su: V. Ćorović, M. Filipović, A. Benac,³⁰ B. Čović,³¹ F. Papazoglu, M. Garašanin.

3) Suština definicija o hijatusu, koji se datira u period od mlađeg latena do II vijeka n. e., je: "Glasinac nema nikakvog većeg značaja niti znaka nekog intenzivnijeg života" (V. Ćorović); najezdom Kelta izvršene su krupne promjene na Glasincu: "nestalo je prethistorijske kulture i njenih nosilaca" (M. Filipović); "uslijedio je nagao prekid života" (Benac-Čović); "ovi nekad dobro naseljeni krajevi (...) ostali praktično pusti" (B. Čović); "kao da je došlo do totalne depopulacije čitavog tog područja" (Čović); "došlo do potpunog izumiranja glasinačke

veka, nestajanje starih oblika i krajnje osiromašenje koje karakteriše posljednju fazu ove kulture, kao i njeno potpuno izumiranje posle dve tri generacije, oko 250. godine, mogli da se objasne iseljenjem Autarijata." F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, ANUBiH, Djela, knj. XXX/1, Sarajevo 1969, str. 84.

²⁸ M. Garašanin, *Nastanak i poreklo Ilira*, Iliri i Albanci, SANU, Naučni skupovi, knj. XXXIX, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 10, Serija predavanja održanih od 21. maja do 4. juna 1986, Beograd 1988, str. 63.

²⁹ Isto, str. 63, 64.

³⁰ A. Benac je studirao klasičnu filologiju i arheologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, gdje je diplomirao 1937. godine. B. Čović, *Biografija Alojza Benca*, Alojz Benac, Sexagenario dictatum, ANUBiH, Godišnjak, knj. XIII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 11, Sarajevo 1976, str. 11.

³¹ B. Čović studirao je, diplomirao (1954) i doktorirao (1965) na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Z. Marić, *Akademik Borivoj Čović*, ANUBiH, Godišnjak, knj. XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 28, Sarajevo 1992-1997, str. 157.

kulture" (F. Papazoglu); "život na Glasincu praktično prestaje" (M. Garašanin); Kelti, na svom putu kroz Bosnu u pravcu Grčke, potukli Autarijate i potisnuli ih na jugoistok, a na opustjelom teritoriju Autarijata kasnije se naselili Desitijati (Ć. Truhelka). Pritom, u odnosu na prethodna mišljenja, posljednje mišljenje Ć. Truhelke, znatno je fleksibilnije. Iako se u njemu precizno ne definira "kasnije" naseljavanje Desitijata na Glasinac, ono eksplicitno ne definira hijatus. Pod pojmom "kasnije" podrazumijeva se određeni protok vremena, koji može biti veći ili manji.

ARHEOLOŠKO-HISTORIJSKE ČINJENICE KOJE SU PROTIV GLASINAČKOG HIJATUSA

Pitanje kontinuiteta glasinačke ilirske kulture postavilo se još u toku prvih arheoloških istraživanja Glasinca kojima je rukovodio Ć. Truhelka. Na određeni kontinuitet ukazivale su, prije svega, brojne ilirske gromile kojima je Truhelka našao paralelu u najnovijem dobu, u običajima Albanaca³² i bosanskog stanovništva. S tim u vezi, Truhelka je zapisao: "Slično se često po selima i u Bosni dešava, te se nagju grobovi iz najnovijeg vremena koji su zasuti duguljastom gromilom od kamenja, a i tu kao da imamo staru tradiciju koju je narod i nehotice mjestimice pridržao."³³

Istražujući ilirske gromile, Truhelka je prvi ukazao na naknadna sahranjivanja i na arheološke ostatke iz kasnijeg doba. Naveo je da "veliku pažnju i opreznost iziskuju pri pretraživanju gromila kasnije sahranjene lešine, jer one o koječem odlučuju pri prosugjivanju gromile"³⁴. Naveo je i konkretne podatke: u jednoj gromili u Kusačama pronađeno je 6 skeleta, sahranjenih "još dublje, u ilovači," a pored njih "našlo se nekoliko kamenitih ploča, kakvih ima mnoštvo po sredovječnim grobljima"³⁵. Istražujući ovu pojavu, Truhelka je utvrdio da su se tri slične kamene ploče nalazile na samoj gromili i da su kasnije, kao pogodan građevinski materijal, odvezene i ugrađene u sokolačku crkvu.³⁶

Posebnu pažnju zavrđuje Truhelkino mišljenje o jednoj legendi koju je čuo od glasinačkog stanovništva. Riječ je o legendi o glasinačkon. Bāndi, za koju je Truhelka pretpostavio da se oslanja "na kaku prastaru tradiciju iz ilir-

³² Pozivajući se na informaciju privatnog karaktera, Truhelka ističe da "po toj vijesti i Arbanasi u nekim krajevima podižu pokojnicima gromile". Ć. Truhelka, *Iskopine na predistorijskome groblju na Glasincu u godini 1890.*, GZM, I, Sarajevo 1890, str. 394.

³³ Isto.

³⁴ Isto, str. 392.

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

skog doba³⁷. Ovim je pitanje kontinuiteta glasinačke ilirske kulture dobilo i etnološku dimenziju.³⁸

Pitanje kontinuiteta glasinačke ilirske kulture indirektno proizlazi i iz naučnih izvještaja Franje Fiale. Potvrđujući Truhelkinu konstataciju o naknadnom sahranjivanju u ilirske gromile, Fiala ukazuje i na rimski materijal koji je pronađen u ilirskim gromilama.³⁹

Pitanje kontinuiteta glasinačke ilirske kulture od srednjeg bronzanog doba do rimskih vremena razmatrano je i u *Kulturnoj istoriji Bosne i Hercegovine*. Autori dijela o prethistorijskom i rimskom dobu u ovoj historiji, Alojz Benac i Dimitrije Sergejevski, pripadaju poznatim naučnim imenima i stručnjacima za prethistoriju i antiku. U vezi s Glasincem i glasinačkim tumulima A. Benac piše: "Detaljnou analizom ovih tumula ustanovljeno je da na tom području imamo jedinstven i kontinuirani kulturni razvoj od srednjeg bronzanog doba do rimskog vremena, pa i dalje. To znači da od polovine II milenija (1.500–1.400 god.) treba računati sa početkom čiste protoilirskoe kulture na Glasincu i okolnim predjelima. Prema tome od srednjeg bronzanog doba nema lutanja u oblasti ilirskog pitanja istočne Bosne."⁴⁰

Po pitanju mlađeg željeznog doba A. Benac ističe: "Prvo, Iliri tada ulaze u veće plemenske formacije, i drugo, Kelti prodiru u ove krajeve. Ovom drugom faktoru se ranije pridavao suviše veliki značaj u razvoju ilirske kulture na teritoriji Bosne i Hercegovine. Danas je on sveden na pravu mjeru."⁴¹

U vezi s prodorom Kelta, Benac navodi: "Ilirske grupe su nastavile svoj dugogodišnji kulturni razvoj. To se vidi na Glasincu, u sojeničkim naseljima Donje Doline i Ripča kao i na gradinskim naseljima (Debelo Brdo kod Sarajeva, Varvara na izvoru Rame i sl.)."⁴²

Alojz Benac kasnije će revidirati svoje mišljene o kontinuitetu glasinačke ilirske kulture i prikloniti se mišljenju po kojem su Kelti prekinuli taj kontinuitet. Ono što je posebno važno jeste činjenica da se Benac, odbacujući ranije mišljenje i prihvatajući novo, nikada nije kritički osvrnuo na svoje nekadašnje poglede na navedenu problematiku. U naučnom svijetu, promjene naučnih mišljenja o određenim problemima su valjane ako se zasnivaju na novoj i dotad nepoznatoj

³⁷ Isto, str. 393.

³⁸ Pošto je u pitanju izuzetno važna legenda, koja se vezuje za kult ilirskog boga Binda, ona se posebno razmatra u poglavlju *Kult ilirskog boga Binda u glasinačkoj tradiciji i onimiji*.

³⁹ "Jedan je nagjen kostur u spoljašnjem sloju gromile s rimskom oblučastom fibulom, više puta je nagjeno paljevine s rimskim fibulama, u jednoj prilici i takve s rimskim ključem i sa dva rimska novca iz 3 vijeka po Hristu." F. Fiala, *Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892.*, GZM, Sarajevo 1892, str. 442.

⁴⁰ A. Benac, D. Sergejevski, D. Mazalić, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1955, str. 38.

⁴¹ Isto, str. 50.

⁴² Isto, str. 51.

argumentaciji, na novootkrivenim izvorima koji na drugi način osvjetljavaju historijski problem itd. Zbog čega je Benac odbacio prvobitno mišljenje o kontinuitetu glasinačke ilirske kulture, to samo on zna.

Đ. Mano-Zisi i Lj. Popović, u studiji pod naslovom *Iliri i Grci* ukratko se dotiču keltskih prodora na Balkan i njihovog miješanja s ilirskim plemenima Liburnima i Japodima. S tim u vezi, navedeni autori ističu: "Pri ovakvim mešavinama koje nastaju oko III-I v. pr. n. e. Iliri nepobedivo čuvaju svoje etničke i kulturne oblike. Oni su ostali kompaktni na velikim prostranstvima centralnog dela Balkana."⁴³

Pitanjem kontinuiteta glasinačke ilirske kulture bavio se i Đuro Basler. S tim u vezi, Basler je smatrao da "na tom području imamo jedinstven i neprekinut kulturni razvoj od srednjeg bronzanog doba pa sve do dolaska Slovena u ove krajeve u VII vijeku. Prema tome, treba računati da se u rogatičkom kraju Iliri nesmetano razvijaju od oko 1.500. godine prije nove ere pa do početka slovenske ere."⁴⁴

Kontinuitet glasinačke ilirske kulture nije sporan ni za Esada Pašalića. U studiji *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini* Pašalić navodi: "Sarajevsko polje, Rogatica sa okolinom i srebrenički rudarski kraj predstavljaju područja koja su bila dobro naseljena u praistorisko doba, a u njima su konstatovana veća i brojnija rimska naselja. To su samo važnija područja i oblasti u kojima se jasno pokazuje kontinuitet intenzivnije naseljenosti prije dolaska Rimljana i u doba njihove vladavine. Na većini ovih mjesta i područja konstatovan je kontinuitet naseljavanja i u srednjem vijeku."⁴⁵

Istražujući antičke komunikacije na tlu Bosne i Hercegovine, I. Bojanovski utvrdio je da je preko Romanije i Glasinca vodila važna magistralna cesta koja je povezivala dolinu Neretve, srednju i istočnu Bosnu (Salona – Argentaria – Sirmium). Od ove ceste sačuvali su se ostaci agera (planum) i brojni miljokazi.⁴⁶ Međutim, uz cestu nigdje nisu primijećeni bilo kakvi tragovi usputnih objekata poput naselja, prihvatilišta ili taberni, za koje Bojanovski s pravom pretpostavlja da ih je bilo, s obzirom da je cesta dugo i intenzivno korištena. Bojanovski pretpostavlja da su naselja i usputni građevinski objekti uz cestu građeni od mekanog materijala (uglavnom drveta), zbog čega nisu sačuvani njihovi ostaci. "Jer, nemoguće je i zamisliti da je na jednoj dionici ove planinske ceste, dugoj preko 45 km, nije bilo prihvatilišta da bi se u njima putnici sklonili i odmorili, pogotovo kada je riječ o bezvodnom kraju kakav je Glasinac s Ravnom Romanijom.

⁴³ Đ. Mano-Zisi, Lj. Popović, *Iliri i Grci*, Beograd 1959, str. 68.

⁴⁴ Đ. Bazler, *Monografija Rogatica* (antički period), Sarajevo 1966, str. 26.

⁴⁵ E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1960, str. 80.

⁴⁶ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, III, *Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, XIX/17, Sarajevo 1981, str. 129.

A da se na Romaniji i u rimsko doba živjelo, potvrđuju dosta česti grobni prilozi iz glasinačkih tumula (gomila), najčešće naknadni ukopi.⁴⁷

U istom radu Bojanovski se ukratko osvrće na glasinačku ilirsku kulturu, za koju navodi utvrđen kontinuitet od srednje bronz (oko 1500. g. pr. n. e.) sve do sredine latena, oko 250. g. pr. n. e. U vezi s glasinačkim hijatusom, autor kaže: "Iz nama nepoznatih razloga glasinačka kultura se gubi sredinom latena, tj. u tumulima nestaje karakterističnog 'glasinačkog' materijala."⁴⁸ Uz napomenu da su po cijelom Glasincu i na širem području, u glasinačkim tumulima sporadično otkopani i prilozi iz rimskog doba (stilusi, spatule, noževi, pincete, dlijeto, ključevi, strelica, fibule, novci, staklo, keramika i opeka, uz naknadne ukope), Bojanovski zaključuje: "Čini se da sve to ukazuje da život na Glasincu nije bio nikada potpuno zamro, iako postoji izvjestan hijatus što se tiče materijalnih nalaza, koji se opet javljaju u rimsko doba, ali u mnogo skromnijem obliku."⁴⁹

U studiji *Bosna i Hercegovina u antičko doba* I. Bojanovski ponovo se dotiče glasinačkog hijatusa. S tim u vezi ističe da je cijelo područje Romanije, za razliku od kotline kojom protječe rijeka Rakitnica, bilo "u dva do tri posljednja stoljeća prethistorije, a također i u rimsko doba, slabije naseljeno"⁵⁰. Autor ističe da su po Glasincu i na širem području Romanije rijetki nalazi iz vremena rimske vlasti,⁵¹ čime revidira ranije mišljenje o čestim grobnim prilozima iz rimskog doba. U vezi s datacijom rimskih spomenika, Bojanovski navodi: "Većina tih (grobni) priloga datira iz 3. i 4. st."⁵², iz čega se može zaključiti da se neki spomenici iz rimskog doba, u hipotetičkom smislu, mogu datirati i u raniji period. Potom, Bojanovski zaključuje da "život na Romaniji nije nikad zamro u potpunosti" te da se ostaci stočarskih naselja u ovom kraju, građenih od drveta, nisu mogli sačuvati.⁵³

U istoj studiji Bojanovski navodi da se na Glasincu, u periodu od 1.500 g. pr. n. e., pa sve do sredine latena, negdje oko 250 g. pr. n. e., na osnovu arheoloških nalaza potvrđuje kontinuitet tzv. *glasinačke kulture*. Autor potom iznova interpretira svoje ranije, naprijed izneseno mišljenje o hijatusu, a koje je, po svojoj suštini, doslovno preuzeto od pristalica hijatusa o kojima je već bilo riječi. Bojanovski ga vezuje za istovremeni političko-etnički hestanak nosilaca glasinačke kulture: "Iz nama nepoznatih razloga ova se kultura, a čini se

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto, str. 173.

⁵⁰ I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANUBiH, Djela, knj. LXVI/6, Sarajevo 1988, str. 169.

⁵¹ "Stilusi, spatule, noževi, pincete, dlijeta, ključevi, strelice, fibule, keramika, novci, staklo i ulomci opeka." Isto.

⁵² Isto.

⁵³ Isto.

i političko-etnička zajednica, sredinom latena gubi, kada u tumultima nestaje karakterističnog 'glasinačkog' materijala."⁵⁴ U istom radu, nešto kasnije, Bojanovski ipak iznosi svoje originalno autorsko mišljenje o tom problemu: "Taj fenomen u stručnoj literaturi nije do kraja objašnjen, iako se to pokušalo tezom o etničkoj smjeni na ovim širinama. Navodno je nakon seobe Autarijata u Dardaniju došlo do kulturnog vakuuma, koji je trajao sve do rimskog vremena, kada je varošica u Rogatici doživjela procvat (2. st.), ali se, sudeći po arheološkim nalazima, ta obnova života u mnogo skromnijem obliku javlja na Glasincu."⁵⁵

Analizom znanstvenih radova I. Bojanovskog u kojima autor indirektno ili direktno dotiče problem glasinačkog hijatusa, očito je da je kod Bojanovskog po tom pitanju bilo značajnih kolebanja. I pored nekritičkog akceptiranja i doslovnog prepisivanja tuđih mišljenja o hijatusu, u onom dijelu autorovih radova u kojima je Bojanovski originalan pitanje glasinačkog hijatusa ostavljeno je otvorenim.

Znatan broj radova u kojima se negira glasinački hijatus ukazuje, prije svega, na otvoreni znanstveni problem. Đ. Basler, E. Pašalić, Đ. Mano-Zisi i Lj. Popović decidno negiraju hijatus. Ovo pitanje kod Ć. Truhelke i I. Bojanovskog nije u potpunosti razjašnjeno i u njihovim mišljenjima ima izvjesnih kolebanja. A. Benac negirao je hijatus, a potom, bez ikakvog obrazloženja, priklonio se njegovim pristalicama.

⁵⁴ Isto, str. 170.

⁵⁵ Isto.

KELTI I GLASINAC

Matične oblasti Kelta⁵⁶ nalazile su se oko gornjih tokova rijeka Rajne, Rone i Dunava. Od druge polovine V stoljeća pr. n. e. do početka III stoljeća pr. n. e. traju keltske migracije, kojima su Kelti preplavili kontinentalni dio Evrope. Zauzeli su sjevernu Italiju (oko 400. g. st. e.), a opsadu Rima od 390. do 385. g. st. e. napustili su tek poslije bogatog otkupa. Od druge polovine IV stoljeća počinje keltsko osvajanje srednjeg Podunavlja i Panonske nizije, koje su zaposjeli u cjelini. Potom slijede njihovi pohodi na jug, u Makedoniju i Grčku. Suzbijeni pred Delfima od strane udruženih grčkih snaga (279. g. st. e.), Kelti stalno naseljavaju južnoslavensko Podunavlje, Posavinu i Pomoravlje,⁵⁷ zasnovaivši plemensku zajednicu Skordiska.⁵⁸ Jedno drugo keltsko pleme, Taurisci,⁵⁹ naseljavaju sjeverozapadni dio Balkana. Njihova nezavisnost traje posljednja tri vijeka stare ere, kada podunavske Kelte, prethodno ugrožene od strane germanskih plemena, konačno pokoravaju legije ranog Rimskog carstva.

U razmatranju općeg odnosa Kelta i glasinackih Ilira nužno je, prije svega, definirati opće granice keltskog teritorijalnog rasprostiranja i tačke njihovih povremenih dosega u etnički teritorij Ilira nastanjenih na tlu današnje Bosne i Hercegovine. Pošto je općeprihvaćeno to da su Kelti naselili prostor sjeverno od rijeke Save i Pomoravlje, Sava čini prirodnu južnu granicu, "dok Drina čini granicu prema zapadu, bar u njenom gornjem toku"⁶⁰. Stoga se južnoslavenski prostor smatra pograničnom zonom za matične oblasti kako zapadnih, tako i istočnih Kelta.⁶¹

⁵⁶ O Keltima je napisana brojna literatura: H. Hubert, *Les Celtes depuis l'époque de la Tène et la civilisation celtique*, Paris 1974; P. M. Duval, *Les Celtes*, Paris 1977; V. Buhvald, A. Holveg, O. Princ, *Rečnik grčkih i latinskih pisaca antike i srednjeg veka* (Tuskulum leksikon), Beograd 1984; G. Dobesch, *Die Kelten in Österreich nach den ältesten Berichten der Antike*, Wien-Köln-Graz 1980; B. Gavela, *Rois et états celtiques dans les balkans (Essai critique sur l'historiographie antique et moderne se rapportant aux Celtes balkaniques)*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, XIV/12, Sarajevo 1975; Isti, *Epoha keltske kulture na Balkanu*, Zbornik FFB, XIII-1, Beograd 1976; Isti, *Kada i zašto su Kelti došli u Srednje Podunavlje*, Živa antika, I, Skoplje 1951; Isti, *Skordisci u našoj zemlji prema antičkim piscima*, ibid.; N. Vulić, *Oktavijanov ilirski rat i izgnanje Skordiska iz Gornje Mezije*, Glas SKA, LXII, Beograd 1907; Isti, *Kelti u našoj zemlji*, Glas SKA, CXI, Beograd 1926.; V. Miroslavljević, *Materijalna kultura Skordiska*, Zbornik Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, I, Zagreb 1951, itd.

⁵⁷ B. Jovanović, *Keltska kultura u Jugoslaviji* (uvod), Praistorija jugoslavenskih zemalja..., V, str. 805-814.

⁵⁸ O izvorima za historiju Skordiska vidjeti: B. Jovanović, *Izvori za istoriju Skordiska*, isto, str. 815-855.

⁵⁹ O izvorima za historiju Tauriska vidjeti: D. Božić, *Izvori za istoriju Tauriska*, Praistorija jugoslavenskih zemalja..., V, str. 855-897.

⁶⁰ B. Jovanović, str. 811.

⁶¹ Isto.

Iako su Kelti stalno zaposjeli samo sjeverne oblasti današnjeg južnoslavenskog prostora, Pomoravlje i oblast Panonske nizije sjeverno od Save, ipak su utjecaji latenske kulture povremeno prodirali duboko na jug Balkanskog poluotoka (nekropola *Krajčinovići* u zapadnoj Srbiji ili *Gostilj* na obali Skadarskog jezera). Međutim, kako se smatra, ove keltske grupe bile su podložne procesu asimilacije od strane domorodačkog stanovništva i bile su brzo asimilirane. "Stoga je sasvim opravdano zaključiti da južno od Tauriska, odnosno Skordiska, stalno nastanjenih keltskih populacija na Balkanu, više nije bilo."⁶²

Iscrpan pregled arheoloških nalaza keltskog porijekla na tlu Bosne i Hercegovine, koji se datiraju između 370. g. st. e. do 9. god n. e., dao je Zdravko Marić.⁶³ Uglavnom, riječ je o arheološkom materijalu keltskog porijekla koji je iskopan na ravničarskom prostoru Semberije i lokalitetima *Dvorovi* i *Brdo* u Donjoj Mahali kod Bijeljine⁶⁴ te *Rapanović-Polju*.⁶⁵ Na osnovu ovih nalaza B. Jovanović pretpostavio je da su Semberija i Mačva mogle imati ulogu polaznih područja za dalje keltsko prodiranje u srce centralnog Balkana, i to dolinom Drine.⁶⁶ Međutim, prema dosadašnjim saznanjima, planinske oblasti istočne Srbije i istočne Bosne ne pružaju nikakve tragove keltskog naseljavanja. Nekropole u Mahrevićima (jugoistočna Bosna) i Krajčinovićima (jugozapadna Srbija) svjedoče o "izvanredno snažnim uticajima, koji prožimaju centralne ilirske oblasti i sa helenističkog juga i keltskog severa"⁶⁷. Po mišljenju Z. Marića, ravnomjerno raspoređeni nalazi arheološkog materijala keltskog porijekla na tlu Bosne i Hercegovine ne isključuju mogućnost njihovih povremenih boravaka na tlu BiH.⁶⁸

Onomastička istraživanja na tlu Bosne i Hercegovine bacila su novo svjetlo na problem Kelta u Bosni i Hercegovini. U ilirskom onomastikonu na tlu BiH evidentirano je više keltskih imena, naročito u dolini Neretve,⁶⁹ Podrinju,⁷⁰ i

⁶² Isto.

⁶³ Z. Marić, *Keltski elementi u mladom željeznom dobu Bosne i Hercegovine*, GZM (A), NS XVIII, Sarajevo 1963.

⁶⁴ M. Kosorić, *Rezultati zaštitnog iskopavanja na lokalitetu Brdo*, Članci i građa za kulturnu historiju istočne Bosne, VIII, Tuzla 1970, str. 41.

⁶⁵ M. Kosorić, *Rezultati istraživanja praistorijskih naselja na području Semberije*, ČGT XIV, Tuzla 1982, str. 125.

⁶⁶ B. Jovanović, str. 828.

⁶⁷ Isto, str. 848.

⁶⁸ Z. Marić, *Keltski elementi u mladom željeznom dobu BiH...*, str. 63-83.

⁶⁹ Za neka domorodačka imena na području Civitas Nare(n)siuma koja obično dolaze u kognomenu smatra se da su keltska, kao Boio, Iacus, Laiscus, Posaulio i Mascelio. I. Bojanovski, n. dj., str. 137. Ovim imenima G. Alföldy dodaje i Bricussa i Mallaius. G. Alföldy, *Dalmatien – Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Mit einem Beitrag von Andras Moscy, Budapest, Akademiai kiado 1965, str. 233.

⁷⁰ G. Alföldy čak 15 domorodačkih imena s područja Municipium Malvesiatium smatra keltskim: Aioia, Andetia, Baeta, Bidna, Catta, Dussona, Enena, Iaca, Madusa, Matisa, Nindia, Sarnus, Seia, Totia i Pineta. Isto, str. 54. R. Katičić analizom keltskog materijala Alföldyjeve popis sveo

Bosanskoj Krajini.⁷¹ Ova imena ne samo da potvrđuju keltsku prisutnost na prostoru gdje su potvrđena: imena su posljedica međusobnog miješanja i simbioze između Ilira i Kelta.

Jedan od važnih znanstvenih problema koji otežava utvrđivanje sveopćih odnosa između glasinačkih Ilira i Kelta jeste problem identifikacije glasinačkih Ilira. Ovaj problem posebno je važan u odnosu na glasinački hijatus i Autarijate. Kao što je naprijed rečeno, hipoteza o glasinačkom hijatusu polazi od pretpostavke po kojoj su Kelti, na svom putu prema Grčkoj, potukli glasinačke Autarijate i potisnuli ih prema jugoistoku, čime je, po mišljenju Čovića, došlo do depopulacije Glasinca. Međutim, pripadnost glasinačkih Ilira plemenu Autarijata dosta je upitna i o tome nema naučne saglasnosti.

Za Ć. Truhelku smatra se da je prvi iznio tezu po kojoj su glasinački Iliri bili Autarijati,⁷² premda je po tom pitanju kod Truhelke bilo određenih dilema.⁷³ Nešto kasnije H. Kiepert obznanio je suprotnu tezu po kojoj su glasinački Iliri bili Desitijati.⁷⁴ Prihvatajući Kiepertovo i istovjetno mišljenje K. Patscha o ovom problemu, A. Mayer i M. Mandić u teritorij Desitijata uključili su i jedan dio Sandžaka.⁷⁵ Po W. Tomascheku, oblast Desitijata, iz centralne Bosne, prostirala se preko Rogatice, Višegrada i Goražda, sve do Pljevalja.⁷⁶ A. Benac i B. Čović, uglavnom na osnovu arheološke argumentacije, za glasinačke Ilire, jedno vri-

je na svega tri imena koja su "zasigurno keltska": Catta, Iaca, Totia. R. Katičić, *Nindiaurfrage der keltischen und panonischen Namensgebiete im römischen Dalmatien*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. III/I, Sarajevo 1965, str. 53-76.

⁷¹ Na području Municipiuma Raetinum u Pounju G. Alföldy kao keltska i "vjerovatno keltska" navodi slijedeća imena: Ammida, Andes, Iaritus, Matera, Maxa, Mellito, Muntanus, Nantia, Nonntio, Parmanic(us), Poia, Sarius, Seneca, Sicu, Silus, Sinus. G. Alföldy, *Dalmatien...*, str. 41. R. Katičić Alföldyjevu listu svodi na svega tri "sigurno keltska" (Ammida, Matera, Seneca). R. Katičić, n. dj., str. 55-63.

⁷² B. Čović, *Izvori za istoriju Autarijata*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. V, Sarajevo 1967, str. 115.

⁷³ S tim u vezi, Truhelka navodi: "Područje nekropola ne stješnjava se samo na glasinačku visoravan, nego se prostire od vrela Bosne istočno do preko Drine a sjeverno do doline Prače. Gromile spolja svuda pokazuju isti način gradnje, a u koliko su na drugim mjestima pretražene, daju takogjer nahogjaje iste kulturne vrste (Foča, Sarajevo, Sobunar.)." Ć. Truhelka, *Pobliže odregjivanje prehistoričkih nahogjaja u Bosni i Hercegovini iz željeznog doba*, GZM, V, Sarajevo 1893, str. 116. Etličku identifikaciju glasinačkih Autarijata Truhelka je iznio u jednom od svojih posljednjih radova: *Povijest Bosne i Hercegovine (Bosna u doba prehistoričko)*, HKD Napredak, Zagreb 1942, str. 96.

⁷⁴ H. Kiepert, *Formae orbis antiqui*, XVIII, Berlin 1903.

⁷⁵ A. Mayer, M. Mandić, *Povijest brvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1942, str. 118, 119, 122.

⁷⁶ W. Tomaschek, *Mitteilungen der geographischen Gesellschaft*, Wien 1880, str. 565.

jeme, također su smatrali da su bili Desitijati.⁷⁷ Ova mišljenja našla su odraza i u lokalnim studijama koje se odnose na glasinačko-rogatički kraj.⁷⁸

D. Garašanin reafirmirao je Truhelkinu tezu o Autarijatima kao nosiocima glasinačke kulture. Garašanin je ustvrdio da je Glasinac *najzapadniji* ogranak ilirske kulture Autarijata, iza koje je ostao jedan kompaktan i velik arheološki kompleks čiji se geografski centar nalazi oko gornje i srednje Drine.⁷⁹ Na istoku Garašanin je teritoriju Autarijata proširio sve do zapadne Morave.⁸⁰ Istovjetnu pretpostavku, uglavnom na osnovu pisane historiografske građe, zastupala je i F. Papazoglu.⁸¹ Pod utjecajem radova D. Garašanina i F. Papazoglu⁸², B. Čović kasnije je revidirao svoje prvobitno mišljenje o glasinačkim Ilirima, smatrajući da su u pitanju "po svoj prilici, Autarijati"⁸³. Također, pod utjecajem M. Garašanina, F. Papazoglu i B. Čovića, M. Zotović istočnu Bosnu i zapadnu Srbiju u bronzanom i željeznom dobu tretira kao jedinstveno etno-kulturno područje.⁸⁴

Identifikacija glasinačkih Ilira kao Autarijata u novije vrijeme znatno je relativizirana znanstvenim mišljenjem koje pod tim imenom pretpostavlja veći broj srodnih ilirskih plemena. F. Papazoglu prva je pretpostavila da je ime Autarijata skupno ime za obilježavanje neodređenog broja ilirskih plemena, onih koja su živjela u zaleđu Ardijejaca i Dardanaca.⁸⁵ Na osnovu posebnih studija o teritorijalnoj rasprostranjenosti, kulturnom i društvenom razvoju ove zajednice

⁷⁷ A. Benac, B. Čović, n. dj., II, str. 26.

⁷⁸ D. Basler, *Rogatica...*, str. 29.

⁷⁹ M. Garašanin, *Praistorija Srbije*, I, Beograd 1973, str. 470-508. Upor.: D. i M. Garašanin, *Istorija Crne Gore*, I, Titograd 1967.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Pretpostavku po kojoj su glasinački Iliri bili Autarijati F. Papazoglu prvi put iznijela je u radu *O teritoriji ilirskog plemena Ardijeja*, Zbornik Filozofskog fakulteta, VII, Beograd 1963, str. 79. Ista pretpostavka ponovljena je u studiji *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, ANU-BiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo 1969, str. 84.

⁸² "Eventualnu pripadnost 'glasinačke kulture' starijeg željeznog doba Desitijatima bili smo pretpostavili A. Benac i ja (Glasinac II, str. 26). Nakon kasnijih istraživanja uvjerio sam se da za ovakvu pretpostavku nema osnova ni u metodološkom pogledu ni u samom arheološkom materijalu." B. Čović, *O izvorima za istoriju Autarijata*, str. 114.

⁸³ B. Čović, *Od Butmira do Ilira...*, str. 284. Zajedno sa Ž. Mikićem, Čović smatra da je "glasinačko područje" ustvari samo zapadni dio jedne šire oblasti koju karakteriziraju sahranjivanje pod tumulima i određene druge, specifične forme materijalne kulture. B. Čović, Ž. Mikić, *Praistorijske lubanje iz grobova glasinačkog područja*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XI, Sarajevo 1973, str. 29, bilješka 1.

⁸⁴ M. Zotović, *Problem mladog gvozdenog doba u zapadnoj Srbiji u svetlu otkrića u Krajčinićima kod Priboja*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXV, Sarajevo 1987, str. 54.

⁸⁵ F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, ANUBiH, Djela, knj. XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo 1969, str. 85, 86.

plemena, koje su u novije vrijeme objavili M. Suić⁸⁶, B. Čović⁸⁷, F. Papazoglu⁸⁸ i M. Zotović⁸⁹, danas se uglavnom ustalilo mišljenje da je matično i prvobitno područje Autarijata, odnosno ovog plemena koje je dalo ime široj zajednici plemena, bilo oko planine i rijeke Tare. Ovo mišljenje sintetizirano je u *Praistoriji jugoslovenskih zemalja*. Po mišljenju A. Benca, "dajući svoje ime susjednim plemenima, teritorija Autarijata se proširila na dio istočne Bosne, na jugozapadnu Srbiju, dok su povremeno na jugu dopirali do Skadarskog jezera. U VI i V vijeku pr. n. e. snaga plemenske zajednice ili plemenskog saveza Autarijata je silno porasla, ekonomska moć plemenskih prvaka je potvrđena vrlo bogatim grobnim sadržajima i ta snaga će im omogućiti prodor prema području Tribala, Dardanaca i Peonaca."⁹⁰ Po istom autoru, Autarijati su barem jednim dijelom tvorci kulturnog tzv. balkanskog geometrijskog stila i posebnih tipova nakita, oruđa i pogrebnog rituala u jedinstvenom kulturnom kompleksu "Glasinac-Mati", koji obuhvata širi prostor istočne Bosne, zapadne Srbije, velikog dijela Crne Gore i sjeverne Albanije.⁹¹

Na osnovu Strabonovih vijesti (Strab. VII, 5, 119), Benac smatra da su u vrijeme svog najvećeg uspona Autarijati izvršili snažan pritisak na svoje istočne susjede Tribale i Dardance, što se datira u V stoljeće pr. n. e.⁹² Po mišljenju Benca, krajem V stoljeća snaga autarijatske zajednice počinje naglo slabiti, da bi u drugoj polovini IV vijeka pr. n. e. sasvim oslabila. Njihova dalja sudbina vezana je za neke prirodne nesreće (prema geografu Agatarhиду s ostrva Knida iz sredine II vijeka pr. n. e., neviđena množina žaba koja se izlegla u oblacima padala je na zemlju, zagadila vodu i hranu) koje su prisilile dijelove autarijatske zajednice na matičnom prostoru da se isele prema istoku i jugu.⁹³

Posljednje vijesti o Autarijatima kažu da je jedan njihov dio makedonski kralj Kasandar (oko 310. g. pr. n. e.) naselio oko planine Orbela (Bjelasice?), dok su drugi potražili utočište kod Geta, na ušću Dunava.⁹⁴ Ovim Autarijati definitivno nestaju s historijske scene.

Pitanje odnosa Kelta i glasinačkih Ilira, bez obzira da li su oni Autarijati ili Desitijati – pri čemu ove posljednje F. Papazoglu tretira dijelom velike autari-

⁸⁶ M. Suić, *O granicama Autarijata*, Istorijski zapisi, XIII/1-2, Cetinje 1957.

⁸⁷ B. Čović, *O izvorima za istoriju Autarijata*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, V/3, Sarajevo 1976.

⁸⁸ F. Papazoglu, n. dj., str. 69.

⁸⁹ M. Zotović, *Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdenog doba zapadne Srbije*, Savez arheoloških društava Jugoslavije, XXVI, 1985, str. 125.

⁹⁰ A. Benac, *O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji*, *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, V, 785.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto, str. 786.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Isto.

jatske prazajednice⁹⁵ – nužno je razmotriti i s aspekta općih odnosa Kelta i Ilira. U tom smislu, vrlo važno je utvrditi da li njihovi odnosi imaju konstantan neprijateljski karakter koji bi podrazumijevao međusobno potiranje u smislu savremenog pojma etničkog čišćenja određenog geografskog prostora od pripadnika druge plemenske zajednice. Svakako, misli se na Glasinac i na pretpostavku po kojoj su Kelti potisnuli glasinačke Ilire na jugoistok, usljed čega je Glasinac opustio, kako se pretpostavlja u srpskoj arheološko-historiografskoj školi.

U jednom od prvih radova koji je napisan o problemu Kelta na Balkanu, nastalom uglavnom na osnovu pisanih izvora, N. Vulić postavio je važno pitanje: da li je vjerovatno da su se Autarijati pomjerali iz svojih sjedišta zbog upada Kelta.⁹⁶ Pitanje je postavljeno zbog Strabonovih obavještenja po kojima su Autarijati zagospodarili nad Tribalima, Tračanima i Ilirima te da su Autarijate prvo uništili Skordisci, a poslije Rimljani (καταστρεφόμενοι δέ ποτε οἱ Αὐταριᾶται Τριβαλλοὺς ἀπὸ Ἀγριανῶν μέχρι τοῦ Ἰδῆρου καθήκοντας ἡμερῶν πεντεκαίδεκα ὁδὸν ἑρῆρξαν καὶ τῶν ἄλλων Θρακῶν τε καὶ Ἰλλυριῶν).⁹⁷ S tim u vezi Vulić je smatrao da je moguće da se 20.000 Autarijata povlače ispred Kelta, "ali to se ne može ničim dokazati"⁹⁸. Po mišljenju Vulića, izvedenom na osnovu analize pisanih izvora (Diodor XX, 19), "po svoj prilici, ovde nije govor ni o celom plemenu, nego samo o jednom njegovom delu (20.000) koji se iseljava"⁹⁹.

Rimski historičar Arijan (Illyr. 4.) o propasti Autarijata piše: "Oni su propali zbog toga što su oskrvnili Apolonov hram, jer su zajedno s Molistomom i s Keltima koji se zovu Kimbri (Μολιστόμῳ γὰρ αὐτοὺς καὶ Κελτοῖς τοῖς Κίμβροις λεγομένοις) napali na Delfe. Pretrepevši u tom pohodu velike gubitke, oni se vrate kući, ali usled ogromnog broja žaba i miševa moraju ostaviti svoju zemlju i pobegnu čak Getima."¹⁰⁰ Prema tome, iz ovog izvora proizlazi savezništvo između Kelta i Autarijata i njihov zajednički pohod na Delfe. O Autarijatima, kao narodu koji je u ranija vremena išao na Delfe, Arijan govori još na jednom mjestu (Arrian, 5 μνήμη τῶν δι' Αὐταριᾶς ἐς πάντας Ἰλλυριοὺς συμπεσόντων).¹⁰¹

Vulićevom analizom pisanih izvora o Autarijatima bavio se M. Garašanin. Premda je riječ o jednom od najpoznatijih protagonista glasinačkog kulturnog hijatusa, Garašanin je bio prinuđen priznati jednu od bitnijih činjenica koje ne-

⁹⁵ F. Papazoglu, n. dj., str. 83, 86.

⁹⁶ N. Vulić, *Kelti u našoj zemlji*, Glas srpske kraljevske akademije, CXXI, drugi razred, 66, Beograd 1926, str. 75.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Isto, str. 76.

⁹⁹ Isto, str. 86.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Isto, str. 88.

giraju hijatus: "Mišljenja o pomeranjima Autarijata u vezi sa pritiskom Kelta ne nalaze svoju potvrdu u izvorima, kako je to pokazao Vulić."¹⁰²

Savezništvo između Kelta i Autarijata o kojem piše Arijan historijski je posve moguće, a analogno se izvodi iz etničke strukture keltskog plemena Skordiska. U novijim radovima koji se odnose na ovu problematiku Skordisci se tretiraju kao mješovita etnička populacija, koju, pored Kelta, čine i domoroci: Panonci, Iliri, Tračani i, kasnije, Dačani.¹⁰³ Stari pisci ističu da su Skordisci živjeli zajedno s Tračanima i Ilirima (Strabon, Apijan). U vezi s ovim etničkim mješavinama Đ. Mano-Zisi i Lj. Popović zaključili su da "Iliri nepobedivo čuvaju svoje etničke i kulturne oblike" te da su "ostali kompaktni na velikim prostranstvima centralnog Balkana".¹⁰⁴

U jednom od novijih radova o Ilirima i ilirskoj državi P. Cabanes razmatra odnos Kelta i Ilira. Po mišljenju Cabanesa, preseljenje 20.000 Autarijata 310. g. pr. n. e. na granicu između Makedonije i Trakije ne može se tretirati kao posljedica kretanja Kelta prema jugu. "To je jamačno preuranjeno, ali nije nemoguće da je prvi galski napad pomogao Autarijatima da se pokrenu."¹⁰⁵

Poznato je da su Kelti u vrijeme pohoda u Panoniju na taj prostor dolazili sa ženama i djecom, iz čega je izveden zaključak da se radilo o seobi naroda.¹⁰⁶ Općepoznato je to da su se neka keltska plemena naselila i u Trakiji i Maloj Aziji. S aspekta hipoteze o keltskom potiskivanju glasinačkih Ilira s Glasinca, nužno je postaviti vrlo važno pitanje: zbog čega se Kelti nisu naselili¹⁰⁷ na Glasinac ako su s tog prostora potisnuli Ilire, tim prije što je Glasinac čuven po idealnim uvjetima za stočarstvo? Ukoliko su potisnuli Autarijate, rudno bogatstvo Glasinca, posebno u dolini rijeke Prače,¹⁰⁸ drugi je bitan razlog koji je mogao privući Kelte da se nasele u tom kraju. Ovi idealni uvjeti za život nepromjenjiva su historijska kategorija, te oni, u svim historijskim epohama, kontinuirano uvjetuju veliku naseljenost ovog kraja.¹⁰⁹ Stoga, da li je moguće povjerovati da je Glasinac, u

¹⁰² M. Garašanin, *Iz istorije Kelta u Srbiji*, Istoriski glasnik, 3-4, Beograd 1953, str. 4.

¹⁰³ B. Jovanović, n. dj., str. 812.

¹⁰⁴ Đ. Mano-Zisi, Lj. Popović, *Iliri i Grci...*, str. 68.

¹⁰⁵ P. Cabanes, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Zagreb 2002, str. 80.

¹⁰⁶ N. Vulić, n. dj., str. 80.

¹⁰⁷ Poslanstvo Kelta rimskom Senatu 186. godine pr. n. e. (Livije, XXX, 54, 55) žali se Rimljanima da ih je na dolazak u Italiju nagnala prenaseljenost njihove zemlje, nužda i nedostatak obradivog zemljišta.

¹⁰⁸ Na području Prače potvrđeni su nalazi bakarne i željezne rude. Na dva lokaliteta evidentirani su stari rudokopi u kojima se kopao bakar. Tokom srednjeg vijeka zasigurno se eksploatiralo željezo. U najstarijim osmanskim defterima na području Prače popisana su četiri rudnika željeza. O tome posebno vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla i grčkoj kolonizaciji Glasinca.

¹⁰⁹ "To je planinski kraj bogat šumom, pašnjacima i livadama, a ne oskudijeva ni vodom, mada mnogi izvori u suhim ljetima izdaju. Za zemljoradnju nema velike mogućnosti izuzev nešto župnije doline Rešetnice, zemlja je u poljima dosta posna: kroz tanak sloj humusa probija svuda

razdoblju od 250. g. pr. n. e. do II vijeka n. e., kako pretpostavljaju pristalice glasinačkog hijatusa, pusto i nenaseljeno područje?

Keltskom potiskivanju glasinačkih Ilira protive se arheološki nalazi s Glasinca. Osnovni indikator direktnog keltskog prisustva na određenom području jeste njihova karakteristična siva keramika radena na lončarskom vitlu.¹¹⁰ Slične keramike na Glasincu, međutim, nema. Metalni proizvodi keltskog porijekla s Glasinca, uglavnom iz ranog i srednjeg latena,¹¹¹ kao i na japodskom području,¹¹² svjedoče tek o jačim kulturnim utjecajima.

ljuta krečnjačka podloga, a nadmorska visina je uglavnom preko 900 metara. Ali su uslovi za stočarstvo izuzetno povoljni i ono je ovdje bilo osnovna privredna grana gotovo 40 stoljeća." B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo 1976, str. 269. Kontinuitet guste naseljenosti, uvjetovan istim prirodnim uvjetima, na Glasincu je prisutan i u srednjem vijeku. Srednjovjekovnu naseljenost Glasinca moguće je utvrditi na osnovu broja stećaka. Na Glasinačkom polju, i pored mnogih uništavanja, još uvijek ih je sačuvano 516, što iznosi 20,6 stećaka na jedan kvadratni kilometar. Na tlu Bosne i Hercegovine na jednom kvadratnom kilometru njenog prostora nalazi se 1,145 stećaka. Na osnovu ovih pokazatelja očito je da je Glasinac i u srednjem vijeku spadao u najnaseljenija područja Bosne i Hercegovine. I. Pašić, *Od hajduka do četnika*, Sarajevo 2000, str. 29. Na prostranim glasinačkim pašnjacima bilo je mjesta i za dubrovačku stoku. Godine 1404., 24. oktobra, jedan Vlah iz katuna Prvorinjića u Dubrovniku obavezao se "da će donijeti stoku dubrovačkog trgovca Lukca Ostrovića 'usque ad Glasiinaca a Obra'". Dana 10. oktobra 1406. godine u Dubrovniku je zabilježen prijenos stoke "in Vlassinez ad domum Budche". Dana 14. augusta 1425. godine Hlapac Stanković Vlah obavezao se "da će donijeti stoku dvaju vlastelina dubrovačkih, Gučetića i Bobaljevića 'usque Glasinac'". Dana 12. januara 1428. godine Dubravac Miličević, Vlah, obavezao se u Dubrovniku "da će nositi stoke vlastelina Dimitra Gradića i drugova njegove karavane, koja 'iter parat in Subsunic' (podgrade Zvornika), 'usque ad locum dictum ecclesiam de Glasinac'". Dana 25. maja 1428. Stanihna Stanković Vlah donijet će stoku vlastelina Luke Sokorčevića "usque Glasinacium ad ecclesiam". Dana 27. juna 1428. godine stoka vlastelina Žuna Saračića i drugova nosit će se "ad Glasinac penes ecclesiam unam". Dana 25. augusta 1428. godine Dubravac Miličević prenijet će trgovcima stoku "ad ecclesiam Glasinac". Dana 12. novembra 1429. godine "Hlapac poći će sa stokom vlastelina Vlaha Bobaljevića i drugih 'usque ad ecclesiam nominatam Glasinac'". K. Jireček, *Glasinac u srednjem vijeku*, GZM, 2, god IV, Sarajevo 1892, str. 99-101. Sve do između dva svjetska rata Konavljani su dolazili na Glasinac da kupuju volove. "Stalno se održavaju iste veze, i seljaci znaju po imenu dubrovačke trgovce koji ovamo dolaze." M. Filipović, n. dj., str. 29.

¹¹⁰ Keltske sive keramike nema ni na japodskom području u Lici i Bosanskoj Krajini, unatoč vijesti Strabona (4. 6. 10) i Stefana Bizantinca, na osnovu kojih su Japodi mješavina Ilira i Kelta, odnosno "Kelti u Iliriku". O tome vidjeti u: B. Raunig, *Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda*, ANUBiH, Djela, knj. LXXXII, Sarajevo 2004, str. 13 i d.

¹¹¹ Ranolatenske fibule pronađene su na lokalitetu Planje, u gromili 1. Č. Truhelka, *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine...*, str. 122. Na istom lokalitetu, u gromili 31, pronađeno je šest fibula iz srednjeg latena. U gromili 35 pronađena je jedna keltska fibula koja nije datirana. F. Fiala, *Rezultati pretraživanja prehistorijskih gromila na Glasincu godine 1895*, GZM, Sarajevo 1895, str. 561. Na planini Gostinji, u gromilama 21, 32 i 35, pronađene su tri ranolatenske fibule i šest fibula iz srednjeg latena. F. Fiala, isto, str. 556, 561.

¹¹² B. Raunig, isto.

Na osnovu uzajamnih odnosa Ilira i Kelta na Balkanu nužno je izvesti slijedeće zaključke:

1) Teritorijalno rasprostiranje Kelta u Podunavlju daleko je od Glasinca, sjeverno od rijeke Save i istočno od gornjeg toka rijeke Drine.

2) Odnosi Kelta i Ilira nisu imali karakter stalnih neprijateljstava i apsolutnog potiranja pripadnika jednog ili drugog naroda na određenoj teritoriji kao što je Glasinac.

3) Tezu o Autarijatima koje su Kelti potisnuli s Glasinca relativiziraju različita znanstvena mišljenja o identifikaciji glasinačkih Ilira.

4) Tezu o Keltima koji su potisnuli Autarijate s Glasinca ne prihvataju N. Vulić, Đ. Mano-Zisi, Lj. Popović te P. Cabanes. Jedno vrijeme ovu tezu nije prihvatao ni A. Benac. I. Bojanovski o tezi zauzima rezerviran stav.

5) Tezu o Autarijatima koje su Kelti potisnuli s Glasinca relativiziraju mišljenja po kojima su Autarijati skupno ime za više ilirskih plemena.

6) Pisani izvori ne potvrđuju tezu o pomjeranjima Autarijata pred keltskim pritiskom.

7) Arheološki nalazi s Glasinca ne potvrđuju direktno prisustvo Kelta na području glasinačke ilirske kulture.

8) Glasinački hijatus ne može se dokazati keltskim potiskivanjem glasinačkih Ilira s Glasinca.

PITANJE KONTINUITETA GLASINAČKE KULTURE U SVJETLU ARHEOLOŠKIH NALAZA RIMSKOG PORIJEKLA

Na Kongresu evropskih arheologa održanom u Sarajevu 1894. godine, posebno na osnovu glasinačkih nalaza rimskog porijekla, istraživač glasinačke ilirske kulture F. Fiala glasinačku kulturu datirao je u period od VI. stoljeća pr. n. e. do V-VI stoljeća n. e.¹¹³ Upravo na osnovu nalaza rimskog porijekla koji se hronološki naslanjaju na predrimske, F. Fiala je tom prilikom indirektno negirao glasinački hijatus. Međutim, pod utjecajem M. Hoernes, Fiala će kasnije promijeniti svoje mišljenje i prikloniti se Hoernesu. Da li to znači da se F. Fiali rimski

¹¹³ Na naučnoj sesiji Kongresa posvećenoj Glasincu Fiala je istakao da gradine i nekropole "vremenski padaju u period prije 6. odnosno 5. vijeka nove ere (štamarska greška, treba: "stare ere", prim. I. Pašića) a kad se uzmu u obzir i rimski nalazi, onda se oni produžuju do perioda između 5. i 6. vijeka nove ere." H. Kapidžić, *Kongres evropskih arheologa i antropologa u Sarajevu u avgustu 1894*, str. 282.

arheološki materijal otkrivao u povijesnom kontinuitetu i da se F. Fiala kasnije odlučio negirati taj kontinuitet?

Svi zastupnici glasinačkog hijatusa, više ili manje, ističu opću oskudnost arheološkog materijala s Glasinca, što se, po njihovom mišljenju, dogodilo sredinom latena. Nedostatak bilo kakvih arheoloških nalaza u razdoblju od 250. g. pr. n. e. do kraja II stoljeća n. e., ilirskog, keltskog, rimskog ili nekog drugog porijekla, u stručnoj literaturi tumači se općom depopulacijom glasinačkog kraja, zamiranjem i općim prestankom života. Pošto se u ovaj period datira uspostava rimske vlasti nad Ilirima koji su nastanjivali prostor današnje Bosne i Hercegovine, pristalice hijatusa, kao argumentaciju u korist hijatusa, redovno ističu i nedostatak glasinačkog arheološkog materijala rimskog porijekla.

Kako se iz stručne literature može zaključiti, rimski arheološki materijal s Glasinca javlja se tek krajem II st. n. e. Inventarne podatke o ovom arheološkom materijalu, iskopanom na Glasincu za vrijeme austrougarske vlasti, sadrže naučni izvještaji Č. Truhelke, Đ. Stratimirovića i F. Fiale. Iz analize izvještaja očito je da su arheološki nalazi rimskog porijekla – mnogobrojni. Za rimske spomenike Glasinca posebno se zanimao i I. Bojanovski.

Katalog rimskih nalaza iskopanih na širem području Glasinca (Sokolac–Rogatica), sačinjen uglavnom na osnovu Truhelkinih, Stratimirovićevih i Fialinih naučnih izvještaja, Bojanovski počinje općom konstatacijom: "Relativno su česti rimski prilozi u tumulima –naknadni ukopi."¹¹⁴ Ovi nalazi su: "*Fibule*: Taline, GZM 1890, 70, sl. 26, Gom. XI = WM I 1893, 74, sl. = Benac-Čović, *Glasinac* I, 15, T. XV, sl. 9; Bradve (Kramer-Selo), GZM 1899, 391, T. VI, sl. 1; Čitluci, GZM 1892, 400 i 402, Gom. I, sl. 19 = Benac-Čović, *Glasinac* II, T. XXX, sl. 1 i str. 16, T. XXXII, sl. 12, 13, 14, GZM 1893, 748, Gom. VI: Borovsko, GZM 1892, 438, Gom. I; Podpečine, GZM 1893, 753 Gom. IX, sl. 67; Jarevići, GZM 1894, 749, Gom. X, sl. 43; Osovo, GZM 1895, 539, Gom. I, sl. 5 = Benac-Čović, *Glasinac* I, str. 18, T. XXIII, sl. 16; Brankovići, GZM 1896, 457, Gom. XII. *Stilusi* (željezni): Čitluci, GZM 1892, 405, Gom. IV = Benac-Čović-Sušnik, *Rukopisni katalog Glasinac* (RKGL), Zemaljski muzej, Sarajevo, Rusanovići, GZM 1894, 732 = RKGL; Okruglo, GZM 1896, 448, Gom. I = Benac-Čović, *Glasinac* I, 16, T. XX, sl. 7 i 8 = RKGL; *Spatula* (željezna): Osovo, GZM 1896, 445, Gom. IX, sl. 25 = RKGL; *Novci*: Hrastovača, GZM 1892, 398, Gom. XIII (Constantinus Chlorus?); Čitluci, GZM 1892, 402 Gom. I, (mala bronza IV st.) = Benac-Čović *Glasinac* II, 16 T. XXXII sl. 12, 13 i 14; Vražići, GZM 1893, 748, Gom. V, (Licinius, a drugi novčić izlizan); Taline, GZM 1893, 745, Gom. II (Konstantinovo doba); Rusanovići, GZM 1894, 730, Gom. VI, (Diokletianus); Planje, GZM 1895, 544, Gom. IV (bronza IV

¹¹⁴ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, III, *Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Sarajevo, knj. XIX/17, Sarajevo 1981, str. 144.

st.); Okruglo, GZM 1896, 449, Gom. III (Kvinar IV st.); Brankovići, GZM 1896, 454, Gom. IV (Constantinus II); *Natpis*: Živaljevići, GZM 1897, 599, Gom. I (*Iunoni reginae Marcus Ulpius Marcianus cum suis libens posuit*). Ovaj votivni kamen vjerovatno je ovamo došao slučajno. *Narukvice*: Vražići, GZM 1893, 740, Gom. V = RKGL (plavo i bijeklo staklo); Rusanovići, GZM 1894, 745, Gom. LXXXV (Bijelo staklo) i Osovo, GZM 1897, 593, Gom. II = RKGL (plavo staklo). *Staklo*: Brankovići, GZM 1896, 456, Gom. V. Staklo je nađeno i u nekim drugim gromilama. *Noževi*: Čitluci, GZM 1893, 748, Gom. VI, sl. 60: Vrhlažje, GZM 1894, 724, Gom. II, sl. 8; Taline, GZM 1895, 550, Gom. XX = RKGL. *Pinceta*: Rusanovići, GZM 1895, 535, Gom. X = RKGL. *Dli-jeto*: Rusanovići, GZM 1896, 456, Gom. V i vjerojatno Vražići, GZM 1893, 740, Gom. V, sl. 53 a i b. *Ključevi*: Mlađ, GZM 1892, 418. III Rusanovići, GZM 1895, 537, Gom. XXIV. *Keramika*: Čitluci, GZM 1893, 748, Gom. VI; Podpečine, GZM 1893, 753, Gom. VIII; Rusanovići, GZM 1894, 730, Gom. VI i 1895, 537, Gom. XXIV. *Opeka*: Rusanovići, GZM 1895, 537, Gom. XXVIII i drugdje. *Strelica*: (trobridna): Brankovići, GZM 1896, 455, Gom. IV, sl. 48.¹¹⁵

Arheološki nalazi iz rimskog doba, koje navodi I. Bojanovski, kao i rimski nalazi što ih sadrže naučni izvještaji Ć. Truhelke, Đ. Stratimirovića i F. Fiale, nisu potpuni. Sveukupan glasinacki arheološki materijal rimskog porijekla znatno je brojniji. U interesu njegovog potpunog i sveobuhvatnog razmatranja nužno je ukazati na značajne dopune.

F. Fiala u naučnom izvještaju za 1893. godinu navodi: "...ali ove je godine raskopano više grobova u podobi gromile, gdje su uz lešine nagjene jedino rimske rukotvorine. To su gromila V. kod Vražića i VIII. i IX. kod Podpečina. Mora se istaknuti da takvi rimski tumuli ili tumuli iz rimskog doba nikad nemaju okrugao već vazda eliptičan položaj, a po materijalu su vazda nasuti od zemlje i od tucanika."¹¹⁶ Također, u selu Planje iskopana je jedna "čisto rimska grobnica"¹¹⁷. U izvještaju za 1895. godinu također stoji da je pronađeno "5 rimskih gromila"¹¹⁸. Nije precizirano gdje su pronađene gromile, šta je u njima pronađeno i na osnovu čega su datirane. Pa ipak, ovi podaci imaju izuzetnu važnost.

Rimske eliptične gromile s Glasinca, nastale s ciljem da pruže posljednje zemno utočište osobama koje su na Glasincu živjele za vrijeme rimske vlasti, dokazuju neospornu naseljenost Glasinca za vrijeme rimske uprave. Za razliku o nekih drugih arheoloških artefakata koji su za vrijeme rimske vlasti na Glasinac mogli doći trgovinom itd., po pitanju rimskih gromila nema nikakvih dilema.

¹¹⁵ Isto, str. 144, 145.

¹¹⁶ F. Fiala, *Uspjeh pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1893.*, GZM, V, Sarajevo 1893, str. 760.

¹¹⁷ Isto, str. 565.

¹¹⁸ F. Fiala, *Rezultati...*, str. 460.

Gromile rimskog porijekla na Glasincu svjedoče o životu na Glasincu, a protiv hijatusa i depopulacije Glasinca za vrijeme rimske uprave.

Analizom arheoloških izvještaja nastalih u austrougarsko doba, u odnosu na rimske spomenike koji su u tom periodu pronađeni na Glasincu, uočava se značajna pravilnost: nijedan spomenik nije datiran u period od III vijeka pr. n. e. do I vijeka n. e. Ova pravilnost otvara dvostruku dilemu: a) ona potvrđuje hijatus; b) ukazuje na selektivan prikaz rimskih spomenika iz razloga koji nisu znanstvene prirode, a kojima se želi dokazati hijatus. Riječ je o dilemama koje je moguće razriješiti prirodom i datacijom onih rimskih spomenika koji su pronađeni kasnije.

NEDATIRANI I DATIRANI RIMSKI SPOMENICI GLASINCA KOJI NEGIRAJU GLASINAČKI HIJATUS

Opći karakter rimskih arheoloških spomenika s Glasinca u najnovije vrijeme sumiran je u *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine* iz 1988. godine.¹¹⁹ Uvidom u navedenu arheološko-historijsku sintezu moguće je utvrditi značajan broj novih arheoloških nalaza s Glasinca koji su austrougarskim naučnim radnicima ostali nepoznati. Broj i opći karakter novootkrivenih spomenika, a posebno njihova datacija, od posebnog su značaja kada je u pitanju glasinački hijatus.

Na lokalitetu *Bor*, Stari Brod, Rogatica, nalaze se rimski spomenici i srednjovjekovna nekropola.¹²⁰ U selu *Borovsko*, Rogatica, među 20 prethistorijskih tumula, otkriven je jedan naknadni ukop iz kasnijeg rimskog doba (IV st.).¹²¹ Na lokalitetu *Bradva*, Kramer-Selo, Rogatica, uz šest prahistorijskih tumula, konstatirana je jedna naknadna sahrana iz rimskog doba (IV st.).¹²² Na lokalitetu *Brankovići*, Brankovići, Rogatica, među prahistorijskim tumulima otkrivena su i dva naknadna ukopa iz rimskog doba (kasno Carstvo).¹²³ Na *Ciganskoj Sokolovini*, Rogatica, pronađena su dva rimska groba s priložima iz kasne antike.¹²⁴ Na lokalitetu *Crkvina*, Klečkovac, Sokolac, u srednjovjekovnoj nekropoli pronađen je rimski spomenik s prikazom konjanika. Nije datiran.¹²⁵ Na lokalitetu *Crkvina*, Plješivica, Rogatica, otkriveno je rimsko naselje koje je datirano u vremensko razdoblje od I do IV vijeka n. e. (ostaci građevine orijentirane I-Z i brojni frag-

¹¹⁹ *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1988.

¹²⁰ Rimski spomenici su u sekundarnoj upotrebi. *Arheološki leksikon...*, str. 91.

¹²¹ Isto, str. 92.

¹²² Isto.

¹²³ Isto, str. 92.

¹²⁴ Isto, str. 93.

¹²⁵ Isto.

menti rimske opeke).¹²⁶ Na lokalitetu *Čitluci*, Čitluci, Sokolac, nalaze se prethistorijska nekropola, od koje je istraženo osam tumula iz VI do IV st. pr. n. e., i rimski grobovi (tri naknadna ukopa iz rimskog doba). Rimski grobovi nisu datirani.¹²⁷ Na lokalitetu *Drijenjak*, Vragolovi, Rogatica, u srednjovjekovnoj nekropoli s 169 stećaka nalazi se rimski spomenik (stela) s likom Atisa. Spomenik nije datiran.¹²⁸ Na lokalitetu *Groblje*, Zakomo, Rogatica, na srednjovjekovnoj nekropoli nalazi se rimski nadgrobni spomenik s prikazom ljudskih figura (III st.).¹²⁹ Na lokalitetu *Hrastovača*, Kula, Sokolac, na prethistorijskoj nekropoli, otkrivena je jedna naknadna sahrana iz rimskog doba (kasno Carstvo).¹³⁰ Na lokalitetu *Hreljin Grad*, Čitluci, Sokolac, otkriveno je prethistorijsko gradinsko naselje i kasnoantičko utvrđenje.¹³¹ Na lokalitetu *Mramorje*, Okruglo, Rogatica, nalaze se prethistorijski tumuli iz bronzanog i željeznog doba i dva groba iz rimskog doba (IV st.).¹³² Na lokalitetu *Osovo*, Osovo, Rogatica, nalaze se prethistorijski tumuli iz bronzanog i željeznog doba i dva rimska groba koji nisu datirani.¹³³ Na lokalitetu *Planje*, Planje, Rogatica, nalaze se prethistorijski tumuli i rimski grob koji nije datiran.¹³⁴ Na lokalitetu *Plješivica*, Plješivica, Rogatica, nalazi se nekoliko rimskih spomenika u sekundarnoj upotrebi nad srednjovjekovnim grobovima. Rimski spomenici nisu datirani.¹³⁵ Na lokalitetu *Pohovac* (Puhovac), Baltići, Sokolac, nalazi se prethistorijska gradina i kasnoantičko utvrđenje.¹³⁶ Na lokalitetu *Potpećine*, Kusače, Sokolac, nalaze se prethistorijski tumuli iz bronzanog i željeznog doba i rimski grob koji nije datiran.¹³⁷ U gradu *Rogatica* otkriveni su brojni rimski spomenici koji se datiraju od I do IV stoljeća n. e.¹³⁸ Na lokalitetu *Rusanovići*, Rusanovići, Rogatica, nalaze se prethistorijski tumuli iz bronzanog i željeznog doba i nekoliko naknadnih ukopa iz rimskog doba koji nisu datirani.¹³⁹ Na lokalitetu *Stari Brod*, Stari Brod, Rogatica, nalazi se rimska nekropola, vila rustika i dvije antičke zidane grobnice. Spomenici nisu datirani.¹⁴⁰

¹²⁶ Isto.

¹²⁷ Isto, str. 94.

¹²⁸ Isto.

¹²⁹ Isto, str. 98.

¹³⁰ Isto, str. 99.

¹³¹ Isto.

¹³² Isto, str. 102.

¹³³ Isto, str. 103.

¹³⁴ Isto, str. 104.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Isto, str. 105.

¹³⁷ Isto, str. 105.

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ Isto, str. 106.

¹⁴⁰ Isto.

Analiza nedatiranih spomenika iz rimskog doba pokazuje njihov značajan broj: spomenik s prikazom konjanika iz *Klečkovca*, Sokolac; tri groba iz *Čitluka*, Sokolac; stela s likom Atisa s lokaliteta *Drijenjak*, Vragolovi, Rogatica; dva groba iz *Oso*,¹⁴¹ Osovo, Rogatica; grob iz *Planja*, Planje, Rogatica; spomenici s lokaliteta *Plješivica*, Plješivica, Rogatica; grob iz *Potpečina*, Kusače, Sokolac; nekoliko naknadnih ukopa iz *Rusanovića*, Rusanovići, Rogatica; rimski spomenici iz *Starog Broda*, Rogatica. Nedatirani su i temeljni zidovi neke monumentalne zgrade pronađeni na lokalitetu *Drijenke*, na putu za Čadovinu¹⁴² i odlomak ploče sa srednjovjekovne nekropole u Krnjićima, Žepa, koji tipološki odgovara rimskoj steli.¹⁴³

Nedatirani rimski spomenici dovode u sumnju dosadašnju opću dataciju rimskog perioda na Glasincu. Izravno, dovode u sumnju hipotezu o glasinačkom hijatusu. Otvaraju mogućnost da se neki od navedenih spomenika mogu datirati u razdoblje glasinačkog hijatusa, između II stoljeća pr. n. e. i II stoljeća n. e.

Između dva svjetska rata, u naselju Stari Brod, Rogatica, otkriven je spomenik prvorazrednog značaja koji se datira u sporno razdoblje glasinačkog hijatusa. To je epigrafski natpis u kojem se spominje *Flavius Bato* i koji je datiran u doba ranog Principata.¹⁴⁴ Bato je višestruko potvrđeno ilirsko ime koje je ostavilo značajnog traga u toponimiji Glasinca.¹⁴⁵

U *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine* nije unesen epigrafski spomenik iz Starog Broda. Čudnovato je ignoriran i pored činjenice što se u *Leksikonu* posebno tretira rimsko nalazište u Starom Brodu, kod Rogatice, zajedno s brojnim drugim daleko beznačajnijim nalazima s istog lokaliteta, kao što su arhitektonski fragmenti vijenca itd.¹⁴⁶ Zbog čega ova nedosljednost i da li je riječ o znanstvenom previdu? Iz kojih razloga je izostavljen epigrafski nalaz, mada je općepoznato to da je pismo, posebno latinsko, kojim je ispisan spomenik, jedna od najvažnijih civilizacijskih tekovina čovječanstva? Da li se na taj način svjesno ignorirao spomenik koji negira glasinački hijatus? Da li je riječ o kontinuitetu antibošnjačke znanstvene politike koja se vodila i još uvijek vodi prema bošnjačkoj kulturnoj baštini u Centru za balkanološka ispitivanja u Sarajevu?¹⁴⁷

¹⁴¹ U jeziku Bošnjaka Rogatice i Glasinca lokativ od Osovo je *Oso*. O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla.

¹⁴² I. Bojanovski, n. dj., str. 162, 163. Navedeno prema: K. Patsch, GZM, 1910, str. 203; Cf. TIR K 34, str. 103.

¹⁴³ M. Petrić, *Žepa, porijeklo stanovništva*, GZM, sveska XIX, NS, Etnologija, Sarajevo 1964, str. 141, 156.

¹⁴⁴ *Flavius Bato*, Spomenik 77 (1934) 16 n. 20 Stari Brod KP. R. Katičić, *Tri starobalkanska nomina sacra*, Ilyricum mythologicum, Zagreb 1995, str. 128. Upor.: D. Sergejevski, *Rimska groblja na Drini*, GZM, Sarajevo 1934, str. 23-33.

¹⁴⁵ Vidi: *Batovo*, *Batovo*, *Batušnica* u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla.

¹⁴⁶ *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom 3, Sarajevo 1988, str. 106.

¹⁴⁷ Redakcioni odbor *Leksikona* činili su Đuro Basler, Borivoj Čović, Nada Miletić i Veljko Paškvalin. Autor priloga o Starom Brodu je I. Čremošnik.

U razdoblje glasinačkog hijatusa datira se i rimski republikanski i carski novac (Musidia, Postumia, Vespazianus) pronađen u Podžeplju (Han-Pijesak). Riječ je o tri rimska dinara koja je od nepoznatih vlasnika otkupio Zemaljski muzej u Sarajevu 1902. godine.¹⁴⁸ Datacija ovog novca također osporava hijatus i opću dataciju od ranije poznatog rimskog novca pronađenog na Glasincu, za koji se smatralo da je isključivo iz III i IV stoljeća n. e.

Uvidom u *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine* može se zaključiti da su još neki arheološki nalazi iz rimskog doba također datirani u razdoblje glasinačkog hijatusa, posebno u prva dva stoljeća n. e. To su: rimsko naselje u Plješivici, Plješivica, Rogatica, datirano u razdoblje od I do IV vijeka n. e. i brojni rimski spomenici iz Rogatice datirani u isto vrijeme. Uz epigrafski nalaz iz Starog Broda, datiran u razdoblje ranog Principata, ovi spomenici, sami za sebe, nedvosmisleno dovode u pitanje glasinački hijatus.

Iznenaduje da rimski spomenici otkriveni u Rogatici dugo vremena nisu bili datirani. Da li se na taj način nastojao održati stereotip o glasinačkom hijatusu? Datacija nekih spomenika, još uvijek nepotpuna, uslijedila je tek s pojavom *Arheološkog leksikona Bosne i Hercegovine* 1988. godine.

Antička Rogatica nikada nije bila arheološki istraživana. Svi nalazi iz rimskog doba pronađeni su slučajno. S današnje vremenske distance vrlo teško je shvatiti da je područje Glasinca, na kojem nije nađen nijedan antički natpis, istraživano punih osam godina (1889–1897.), a da se, u isto vrijeme, nije poklonila nikakva značajnija pažnja Rogatici, gdje su se arheološki ostaci, među njima i brojni epigrafski spomenici, nudili sami od sebe i slučajno otkrivali prilikom oranja, kopanja temelja za kuće i gospodarske objekte itd. U vrijeme arheoloških istraživanja Glasinca za Rogaticu se nedvojbeno znalo da je bila antičko naselje. Novčana sredstva, koja u austrougarskim istraživanjima Glasinca nikada nisu bila nedostatna, zasigurno nisu bila problem da se pristupi istraživanju. Slučajni arheološki nalazi u Rogatici otkrivani su uglavnom na čistom prostoru, na njivama itd., gdje su se bez ikakvih većih imovinsko-pravnih poteškoća mogla organizirati arheološka iskopavanja.¹⁴⁹ Međutim, stječe se dojam da je, iz nekog posebnog razloga, Rogatica namjerno ostavljena po strani, iako se i u tadašnjim naučnim krugovima znalo da je na osnovu arheoloških nalaza u Rogatici, posebno iz epigrafskih spomenika, moguće datirati i precizno razgraničiti prethistorijsko doba od rimskog. Na ovu izuzetno važnu činjenicu, koju je nužno tretirati i u svjetlu glasinačkog hijatusa, eksplicitno je ukazivao Č. Truhelka.

¹⁴⁸ K. Patsch, *Pojedini nalazi iz rimskog doba*, GZM, Sarajevo 1902, str. 6. Upor.: I. Bojanovski, n. dj., str. 146. K. Patsch ne navodi okolnosti pod kojim su dinari pronađeni, da li su pronađeni na jednom ili na više različitih lokaliteta itd.

¹⁴⁹ Njive u dijelu grada koji se zove *Mabala*, njive *Maslulovine* i *Gromionice* na padini Ljuna, na kojima su slučajno iskopani antički nalazi, spominje K. Patsch. K. Patsch, *Biljelke...*, str. 202–206. Isti: *Položaj rimskih naselja...*, str. 467–469.

U radu *Gromile na Glasincu* Ć. Truhelka ilirske gromile i antičke spomenike u Rogatici tretira u njihovoj povijesnoj i dijalektičkoj vezi. Jezikom historičara, čiji mnogi radovi su ispisani riječima poete, za rogatičke ilirske gradine kaže: "Nagjoh ih opet po brdinama, koje opasaše varoš Rogaticu kao zelen vijenac."¹⁵⁰ Potom nastavlja: "Gromile oko Rogatice mogle bi s toga postati znamenite, što je tu nekoć bila rimska naseobina, kojom je prolazila znamenita cesta, što je spajala dalmatinsko primorje s Risinijem (današnjim Pljevljem), te je njome dopirao uticaj rimskih osvajača i u ove krajeve. Na temelju iskapanja, što bi se ovdje poduzelo, bilo bi možda moguće komparativnim putem konstatovati u koliko je rastavljeno u Bosni prethistoričko doba od rimskog."¹⁵¹

Prijedlozi Ć. Truhelke, da se Rogatica arheološki istraži, nisu usvojeni iz razloga što su austrougarska arheološka istraživanja antike bila u domenu K. Patscha, arheologa koji je dosljedno sprovodio austrougarsku politiku integralnog bošnjaštva. Arheološka istraživanja Rogatice samo bi potvrdila povijesni ilirsko-rimski kontinuitet, što je bilo u koliziji s Hoernesovim hijatusom. Austrougarska arhivska građa pokazuje da je u to vrijeme između K. Patscha i Ć. Truhelke vladalo nepovjerenje.¹⁵² Svakako, Ć. Truhelka nije mogao imati povjerenja u arheologa kojem je u prvom planu bilo ostvarenje austrougarske nacionalne politike, pa tek onda znanost. S tim u vezi K. Patsch, premda je bio prvi školovani arheolog u Bosni i Hercegovini, nikad nije objavio rezultate svojih najvažnijih arheoloških istraživanja; o Mogorjelu i Arnautovićima¹⁵³ gdje se, kao i u Rogatici, otkrivao etnički kontinuitet bosanskohercegovačkog stanovništva. U Mogorjelu, na temeljima rimske utvrđene vile podignuta je dvojna kasnoantička bazilika s baptisterijem i nekropolom, a na istom lokalitetu nalazi se i srednjovjekovna nekropola.¹⁵⁴ U Arnautovićima, na temelje rimske zgrade, nalaze se ostaci crkvenih građevina i srednjovjekovna nekropola,¹⁵⁵ o čemu je već bilo riječi u prethodnom poglavlju. U Rogatici, pored brojnih epigrafskih spomenika, etnički kontinui-

¹⁵⁰ Ć. Truhelka, *Gromile na Glasincu*, GZM, Sarajevo 1899, str. 29.

¹⁵¹ Hamdiji Kapidžiću pripadaju zasluge što je, kao dugogodišnji arhivski radnik, sabrao i priredio izdanje svih zapisnika Zemaljskog muzeja nastalih za vrijeme austrougarske vlasti. Iz opće analize zapisnika H. Kapidžić izveo je zaključak da je između K. Patscha i Ć. Truhelke "vladalo nepovjerenje" Kao stručnjak za austrougarski period u historiji BiH Hamdija Kapidžić nije mogao proniknuti u dublju pozadinu i izvornu suštinu tog nepovjerenja, koje se prelamalo i na pitanju Rogatice. H. Kapidžić, *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*, Arhiv Bosne i Hercegovine, Grada, tom VI, Sarajevo 1973, str. 29.

¹⁵² Isto, 29.

¹⁵³ U znanstvenom opusu K. Patscha Arnautović i Mogorjelo tretiraju se kao "dva svakako najvažnija arheološka iskopavanja čije rezultate nikada nije objavio" D. Zadro, *Ostavitina Carla Patscha u Münchenskom Südost-institutu*, Bosna franciscana, godina XI, broj 18, Sarajevo 2003, str. 262.

¹⁵⁴ *Arheološki leksikon BiH*, 3, str. 331.

¹⁵⁵ O Milama (Arnautović) pripremam posebnu studiju.

itet otkrivao se i u haremima rogatičkih džamija, što je K. Patschu bilo dobro poznato.¹⁵⁶ Iz tih razloga, ono što je u Rogatici bilo više nego očigledno i o čemu je K. Patsch ostavio samo kratke zabilješke,¹⁵⁷ arheološki je bilo ignorirano.

U vezi s nalazima rimskog porijekla pronađenim u glasinačkim ilirskim gromilama nužno je zaključiti slijedeće:

Rimski nalazi u glasinačkim gromilama su brojni.

Datacija rimskih spomenika s Glasinca izvršena je isključivo komparativnim metodom, kojim, s aspekta savremenih arheoloških metoda, nije moguće utvrditi apsolutnu hronologiju.

3) Brojni rimski spomenici iskopani na desetak glasinačkih lokaliteta, koje nije moguće datirati komparativnim metodom, nisu datirani. Za neke od tih spomenika može se pretpostaviti da se datiraju u razdoblje glasinačkog hijatusa.

4) Brojni rimski spomenici iz Plješivice, Rogatice, Starog Broda i Podžepļa datirani su u razdoblje glasinačkog hijatusa i oni negiraju hijatus.

5) Rimski spomenici s Glasinca nisu odlučujući faktor kojim se može potvrđivati ili negirati glasinački hijatus.

KONTINUITET SAHRANJIVANJA U ILIRSKE GROMILE I ETNIČKO PORIJEKLO SAHRANJIVANOG STANOVNIŠTVA

U razmatranju etničkih problema raznih društvenih formacija, od neolita do rane historije, način sahranjivanja ima prvorazredan značaj. Riječ je o jednom od najvažnijih elemenata duhovne kulture. U identifikaciji ilirskog etnosa način sahranjivanja je, zapravo, "i najvažniji, jer on opet ima jednu od primarnih uloga za etnička opredjeljivanja (inhumacija ili inceneracija, zgrčen ili izdužen položaj mrtvaca, humke ili ravni grobovi, vrste priloga itd.)."¹⁵⁸ Svakako, način sahranjivanja određenog naroda ili etničke grupe posebno dobija na značaju ako se utvrdi kontinuitet istovjetnog grobnog prostora koji postaje sakralan za više generacija istog etniciteta.

¹⁵⁶ O tome posebno vidjeti u poglavlju o etnografiji Glasinca.

¹⁵⁷ K. Patsch, *Položaj rimskih naselja u Sopotnici i Rogatici*, GZM, Sarajevo 1907. Isti: *Bilješke iz dnevnika*, GZM, Sarajevo 1910.

¹⁵⁸ A. Benac, *O identifikaciji ilirskog etnosa*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XI, Sarajevo 1973, str. 100.

Dosadašnja istraživanja predslavenskih etničkih elemenata na Balkanu pokazala su značaj načina sahranjivanja starosjedilačkog predslavenskog stanovništva i povijesnog kontinuiteta u sahranjivanju u istovjetan grobni prostor. Na naučnom skupu u Sarajevu koji se 1968. godine bavio predslavenskim etničkim elementima u etnogenezi Južnih Slavena ovoj temi posvećeno je nekoliko radova.¹⁵⁹ Na osnovu načina sahranjivanja i njegovog kontinuiteta, Z. Vinski definira autohtone elemente na jugozapadnom Balkanu koji su preživjeli doseljavanja Slavena na Balkan.¹⁶⁰ Na osnovu analize grobnih priloga, Š. Batović i O. Oštrić zaključili su da Hrvati, po doseljenju u Dalmaciju, koriste ranija kulturna mjesta i da na predslavenskim humcima podižu svoje crkve, što govori o kontinuitetu kulturnih mjesta.¹⁶¹ Svakako, ovi zaključci izvedeni su na osnovu arheoloških zemnih ostataka najstarijih slavenskih doseljenika čija su starohrvatska groblja situirana uz predslavenska grobišta.

Znatan broj znanstvenika koji su se bavili glasinačkim Ilirima redovno raspravlja o načinu njihovog sahranjivanja, o čemu je napisana brojna literatura.¹⁶² I pored toga, iz tih radova nije moguće u potpunosti saznati da li se ovaj kulturni fenomen može tretirati u sinhroniji, da li je i u kojoj mjeri prisutan do najnovijeg doba te da li sadrži neke predslavenske elemente u etnogenezi

¹⁵⁹ Simpozijum *Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slavena*, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. XII, Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. 4, Sarajevo 1969, str. 5-309.

¹⁶⁰ Na osnovu specifičnih kulturnih priloga u grobovima, Z. Vinski utvrdio je postojanje autohtonog predslavenskog stanovništva prvenstveno na zapadnobalkanskom i centralnobalkanskom prostoru, a donekle i na prostoru nekadašnjeg jugoslavenskog Podunavlja do ruba jugoistočnih Alpa. Posebnu pažnju posvetio je velikim grobljima na redove iz V-VI stoljeća, grobljima na redove srednje veličine iz VI stoljeća, malim grobljima i pojedinačnim grobovima iz V i VI stoljeća, skupinama pojedinačnih i porodičnih grobova u nadsvođenim grobnicama Bosne, Hercegovine i dalmatinske Hrvatske iz kasnog V i VI stoljeća, skupinama groblja iz VI-VIII stoljeća različite veličine u zaklonjenim područjima kako u albansko-crnogorskoj regiji tako i u Istri te kasnoantičkim grobljima urbanih naselja (Salona, Narona, Scadrone, Asseria, Burnum) iz VI i ranog VII stoljeća. Na osnovu nalaza u grobovima, Vinski je zaključio da starosjedilačko stanovništvo rimske provincije Dalmacije potječe prvobitno od ilirsko-keltske loze. Z. Vinski, *Autochtone Kulturelemente zur Zeit der slawischen Landnahme des Balkanraums*, Simpozijum *Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slavena*, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. XII, Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. 4, Sarajevo 1969, str. 171-201.

¹⁶¹ Š. Batović, O. Oštrić, *Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja*, Simpozij *Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slavena...*, str. 258.

¹⁶² Pored inventarskih podataka i naučnih izvještaja Hochstättera, Höernesa, Truhelke, Stratimirovića i Fiale, način sahranjivanja glasinačkih Ilira posebno se tretira u: B. Čović, *Pogrebni običaji prahistorijskih stanovnika glasinačkog područja*, GZM, NS, XVIII, Sarajevo 1963, str. 42-62. U ovom radu Čović, na osnovu načina sahranjivanja (spaljivanje i sahranjivanje) i grobnih priloga, konstatira kontinuitet u sahranjivanju od ranog bronzanog do u "puno željezno doba", iz čega izvodi zaključak o nesumnjivom etničkom kontinuitetu na ovom području.

starinačkog glasinačkog bošnjačkog stanovništva. U potrazi za odgovorom na ovo krucijalno pitanje, problem sahranjivanja glasinačkih Ilira nužno je, prije svega, postaviti i elaborirati kao historijski problem.

Tokom arheoloških istraživanja Glasinca arheolozi su utvrdili brojna naknadna sahranjivanja u ilirske gromile. S objavljivanjem ovih podataka prvi je počeo Ć. Truhelka. Tako je, po Truhelkinom saopćenju, u 1890. godini otkopano nekoliko gromila "gdje o kasnijem sahranjivanju nema sumnje"¹⁶³. U jednoj većoj gromili pored sela Kusače sahranjeno je naknadno šest osoba "još dublje, u ilovači". Svih šest kasnije sahranjenih osoba okrenuto je prema jugu.¹⁶⁴ Truhelka također navodi da je u Bradvi, kod Kramer-Sela, u jednoj ilirskoj gromili pronađeno "5 naknadno sahranjenih osoba"¹⁶⁵.

Kao što je već rečeno, Ć. Truhelka je naknadno sahranjivanje u glasinačke gromile doveo u vezu s narodnom tradicijom bosanskog i albanskog stanovništva¹⁶⁶. U istom kontekstu, Truhelka je obrazložio naziv Arareve gromile na Glasincu i objasnio da riječ *arar* u albanskom jeziku znači gomilu kamenja, grobni humak.¹⁶⁷

F. Fiala u naučnom izvještaju za 1892. godinu izvještava o nalazima u gromili broj 2 u Hrastovači i navodi da je u spoljašnjoj površini gromile otkriven kasniji ukop.¹⁶⁸ U gromili broj 1 u Čitluku su "u razno vrijeme kasnije sahranjivane lešine"¹⁶⁹. U gromili broj 8 u Bandinom Odžaku, uz arheološke ostatke iz ilirskog doba, pronađeno je i "10 od zapada prema istoku položenih kostura (naknadno sahranjeni?)"¹⁷⁰. U gromili broj 57, na planini Gostinji, pronađen je srednjovjekovni grob i jedan željezni krst.¹⁷¹ U gromili broj 2 u selu Planje nađeni su "fragmenti ljudskih kosti i sredovječni čavli"¹⁷². U gromili broj 14 u istom selu nađene su dvije naknadno sahranjene osobe.¹⁷³ U selu Osovo pronađena je jedna "rimski lešina" naknadno sahranjena u gromilu.¹⁷⁴ Na planini Gosinji, u gromili broj 17, pronađene su dvije naknadno sahranjene osobe.¹⁷⁵ U gromili broj 3 u

¹⁶³ Ć. Truhelka, *Iskopine na predhistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890*, GZM, I, Sarajevo 1890, str. 392.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Isto, str. 394.

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ F. Fiala, *Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892*, GZM, IV, Sarajevo 1892, str. 395.

¹⁶⁹ Isto, str. 402.

¹⁷⁰ Isto, str. 427.

¹⁷¹ F. Fiala, *Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1894*, GZM, Sarajevo 1894, str. 737.

¹⁷² F. Fiala, *Rezultati... g. 1895*, GZM, Sarajevo 1895, str. 544.

¹⁷³ Isto.

¹⁷⁴ Isto, str. 564.

¹⁷⁵ Isto, str. 556.

selu Rusanovići konstatirano je naknadno sahranjivanje koje je datirano u srednji vijek.¹⁷⁶

U *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine* uvrštena su još neka naknadna sahranjivanja u ilirske gromile. Tako se za prethistorijsku nekropolu *Borci*, *Vrlazje*, *Rogatica*, navodi da sadrži jedan ranosrednjovjekovni grob, dok je kasnosrednjovjekovnih, bez priloga, "znatno više"¹⁷⁷. Na lokalitetu *Crkvina*, *Sjeversko*, *Rogatica*, na prethistorijskoj nekropoli, u centru tumula, nađeno je pet srednjovjekovnih grobova (XII–XIII v.).¹⁷⁸ U prethistorijskoj nekropoli *Čitluci*, *Sokolac*, pronađena su dva ukopa iz ranog srednjeg vijeka.¹⁷⁹ Na lokalitetu *Gučevo*, *Rogatica*, na prethistorijskoj nekropoli pronađen je naknadni ukop koji se "može datirati u raniji srednji vijek"¹⁸⁰. Na lokalitetu *Kovačev Do*, *Kula*, *Sokolac*, na prethistorijskoj nekropoli pronađen je jedan grob iz ranog srednjeg vijeka.¹⁸¹ Na lokalitetu *Plješivica*, *Plješivica*, *Rogatica*, na prethistorijskoj nekropoli pronađen je jedan grob iz ranog srednjeg vijeka.¹⁸² Na lokalitetu *Podiljak*, *Sjeversko*, *Rogatica*, na prethistorijskoj nekropoli pronađeni su "grobovi iz ranog srednjeg vijeka"¹⁸³. Na lokalitetu *Previja*, *Kula*, *Sokolac*, na prethistorijskoj nekropoli "konstatovan je i jedan naknadni ukop iz srednjeg vijeka"¹⁸⁴.

U prikazu naknadnih sahranjivanja u ilirske gromile Ć. Truhelka ne navodi, niti pretpostavlja, etnicitet sahranjivanog stanovništva. Pa ipak, vezujući pojavu za narodnu tradiciju Bosne, on indicira etnicitet naknadno sahranjivanih, za koje se može uopćeno pretpostaviti da pripadaju "bosanskom stanovništvu". F. Fiala ne nudi ni indicije. U vezi s naknadnim sahranjivanjem u ilirske gromile, o čemu piše u više svojih radova o Glasincu, Fiala nijednom ne iznosi, niti pretpostavlja, etničku pripadnost stanovništva koje je svoje mrtve sahranjivalo u ilirske grobnice. Fiala samo konstatira činjenicu: sahranjivanje u ilirske gromile trajalo je "duže vremena"¹⁸⁵. Tako su u autorovim izvještajima bez etničke pripadnosti ostali zemni ostaci svih naknadno sahranjenih osoba koje su, u ilirske gromile, ukopavane za vrijeme rimske vlasti, a "takvih je slučajeva prekopavanje više iznijelo"¹⁸⁶. Bez etniciteta su i osobe koje su u isti grobni prostor naknadno

¹⁷⁶ F. Fiala, *Rezultati prekopavanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1896*, GZM, Sarajevo 1896, 1896, str. 430.

¹⁷⁷ *Arheološki leksikon...*, 3, str. 92.

¹⁷⁸ Isto, str. 93.

¹⁷⁹ Isto, str. 94.

¹⁸⁰ Isto, str. 98. Upor.: B. Čović, *Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja*, GZM, NS, XVIII, Sarajevo 1963, str. 48.

¹⁸¹ Isto, str. 100.

¹⁸² Isto, str. 104.

¹⁸³ Isto, str. 105.

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ F. Fiala, *Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892*, str. 442.

¹⁸⁶ Isto.

sahranjivane u srednjem vijeku: "Relativno ne rijetko nagjeno je kasnije sahranjenih lešina iz srednjeg vijeka, koje se po različitom stepenu, kako su sačuvane kosti, lasno mogu raspoznati."¹⁸⁷ Fiala čak i ne pretpostavlja o kojem je srednjovjekovnom stanovništvu riječ. Na kraju, po hronologiji kroz povijesnu vertikalnu Glasinca, navodi: "Nagju se katkad i take lešine, koje potječu iz novijeg i najnovijeg vremena, i to od **posljednih ustaških bojeva**."¹⁸⁸ (Istaknuo I. P.)

Fialina neodređenost po pitanju etničkog porijekla i vjerske pripadnosti stanovništva koje se naknadno sahranjivalo u ilirske gromile na Glasincu nije nepoznanica niti naučna "tajna". Fiali je, najvjerovatnije, bilo jasno da naknadno sahranjivanje u tuđe grobove nije u skladu s kršćanskim tradicijama i da srednjovjekovno glasinačko stanovništvo koje je takvo što prakticiralo nije pripadalo ni katoličkoj ni pravoslavnoj crkvi. Prvi kršćani na tlu Bosne i Hercegovine zabranjivali su pokopavanje pokojnika u tuđe grobove, a prekršitelji su plaćali kaznu.¹⁸⁹ Takav stav kršćanstvo je zadržalo sve do danas. Međutim, na osnovu brojnih primjera s Glasinca koji pokazuju naknadna sahranjivanja u ilirske gromile, a pored kojih nema nikakvih kršćanskih crkvi,¹⁹⁰ očito je da taj običaj nije proizašao iz kršćanskih tradicija. Ove običaje moguće je nazvati pagansko-ilirskim, a vremenom su, najvjerovatnije, postali običajima Crkve bosanske,¹⁹¹ koja nije bila ni katolička ni pravoslavna.¹⁹²

Iz posljednjih Fialinih navoda o "posljednim ustaškim bojevima" očito je da je riječ o bitkama koje su se vodile u vrijeme bošnjačkog otpora austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. godine. Navedene "bojeve" na Glasincu protiv austrougarske vojske vodili su glasinački Bošnjaci. Poginuli austrougarski vojnici zasigurno nisu ukopavani u ilirske gromile i njihova vojna groblja još uvijek su sačuvana na Glasincu. Iz tog vremena, posebno je poznata velika bitka na Mladu, koja se dogodila 29. 9. 1878. godine.¹⁹³ Poslije navedene te ostalih bitaka

¹⁸⁷ Isto, str 443.

¹⁸⁸ Isto,

¹⁸⁹ "Kršćani 4. i 5. stoljeća su zabranjivali pokopavanje pokojnika ispod tuđih spomenika. Za prekršitelje ovog običaja se određivala kazna u novcu: 2, 3 zlatnika ili 1000 dinara." M. Vego, *Bekija...*, str. 155.

¹⁹⁰ Predstavnici zajednice bosanskih "krstjana" na Bilinom polju 1203. godine obavezuju se mađarskom kralju i predstavnicima katoličke crkve da će njihova groblja biti pored pored bogomolja (Cimiteria habebimus iuxta oratoria, in quibus fratres sepeliuntur et aduenientes, si casu ibi obierint.). F. Šanjek, *Bosansko-humski (hercegovački) krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb 1975, str. 60.

¹⁹¹ Na Glasincu se 1441. godine nalazilo jedno od važnijih sjedišta dualističkog krivovjerja u srednjovjekovnoj Bosni. Isto, karta važnijih dualističkih središta.

¹⁹² O Crkvi bosanskoj napisana je brojna literatura. Bibliografiju važnijih radova nastalih do 2002. godine sadrži studija: S. Jalimam, *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla 2002.

¹⁹³ "Borbe za južnu i istočnu Hercegovinu počele su u drugoj polovini septembra. Okupacione snage od 7.600 vojnika krenule su 19. septembra preko Romanije u tri kolone ka Glasincu, gdje se 6.500–9.000 boraca otpora utvrdilo na brdima Mlad i Vitanj. Do žestoke borbe je došlo 29.

u ilirske gromile sahranjivani su poginuli Bošnjaci. Fiala namjerno izbjegava da ih imenuje. M. Filipović kasnije će nastaviti na isti način i korigirat će Fialu u vezi s njegovim navodima koji se odnose na "posljednje ustaške bojeve". Filipović će napisati da je stanovništvo poznijih vremena, "sem današnjeg stanovništva", smatralo gromile „svetim mestima i upotrebljavalo ih kao svoja groblja”¹⁹⁴. Prema tome, tendenciozno će ignorirati Bošnjake kao narod koji je, u skladu s tradicijom, sve do 1878. godine u ilirske gromile sahranjivao svoje mrtve.

Stariji autori znanstvenih radova o Glasincu, i pored očitih predrasuda u vezi s naknadnim sahranjivanjima u ilirske gromile, ipak su nam ostavili određene podatke o toj pojavi. A. Benac i B. Čović u svojim najznačajnijim radovima o glasinačkoj kulturi pojavu u potpunosti ignoriraju.¹⁹⁵ Posebno iznenađuje da B. Čović, u radu pod naslovom *Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog kraja*, uopće ne spominje naknadna sahranjivanja. Na drugoj strani, na osnovu načina sahranjivanja (spaljivanje i sahranjivanje) i grobnih priloga na Glasincu, konstatira kontinuitet u sahranjivanju od ranog bronzanog do u "puno željezno doba", iz čega izvlači zaključak o nesumnjivom etničkom kontinuitetu na ovom području do mlađeg željeznog doba.¹⁹⁶

Iz Čovićevih radova stječe se dojam da navedeni autor namjerno ignorira naknadna sahranjivanja, ili da o njima ništa ne zna. Pa ipak, uvidom u Čovićev rad *Praistorijske lubanje iz grobova glasinačkog područja* vidi se da je u potpunosti upoznat s ovom pojavom. U posljednjem radu, naknadna sahranjivanja Čoviću su poslužila kao dokaz kojim osporava antropološke rezultate A. Weisbacha iz 1895. godine¹⁹⁷ i, vjerovatno, samo radi toga Čović ih reducirano i ograničeno koristi, zarad određenog cilja i reducirane razine dokazne moći. Vjerovatno iz razloga da se naknadna sahranjivanja ne bi mogla koristiti u druge dokazne svrhe i iz njih izvesti drugačiji zaključci, u istom kontekstu Čović naglašava: "Kako se, s druge strane, sahranjivanje praistorijskog stanovništva ovog područja u ove tumule naglo prekida u toku 3. stoljeća n. e., postoji tu jasan diskontinuitet koji traje 4-5 stoljeća u toku kojih je moglo doći do postupene smjene stanovništva (odnosno do ponovnog naseljavanja jednog pustog ili posve rijetko naseljenog područja novim stanovništvom koje ne predstavlja potomke 'glasinačkih Ilira' željeznog doba."¹⁹⁸

septembra kod Bandina Odžaka i Šenkovića u kojoj je iz stroja izbačeno 478 austrougarskih vojnika, od kojih su 87 poginuli. Srazmjerno broju trupa, to je bio najveći gubitak okupatora na bosanskom ratištu." I. Hadžibegić, *Foča za vrijeme austrougarske vladavine 1878–1918*, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, XXXI-XXXIII, Sarajevo 1982, str. 103.

¹⁹⁴ M. Filipović, n. dj., str. 74.

¹⁹⁵ Glasinac, I i II, *Praistorija jugoslavenskih zemalja, bronzano i željezno doba*.

¹⁹⁶ B. Čović, *Pogrebni običaji...*, str. 42–62.

¹⁹⁷ A. Weisbach, *Prehistoričke lubanje sa Glasinca*, GZM, VII, Sarajevo 1895, str. 105. i d.

¹⁹⁸ B. Čović, isto.

Pitanjem gromila i njihove etničke pripadnosti na jugozapadnom Balkanu bavio se A. Škobalj.¹⁹⁹ Proučavajući pojavu na tlu Hrvatske i Bosne i Hercegovine, smatrao je da su i Južni Slaveni, u Poljicama kod Splita, po Bosni i Hercegovini, na Glasincu²⁰⁰ itd., podizali svojim mrtvima gromile. Ova tvrdnja za Glasinac nema nikakve dokazne moći, posebno iz razloga što arheologija na Glasincu u ranom srednjem vijeku ne potvrđuje Slavene. U grobovima u kojima su potvrđeni naknadni ukopi nalazi ilirskog porijekla imaju primat. I sam Škobalj ne vjeruje da se umrli pripadnici različitih naroda mogu sahranjivati u iste grobove.²⁰¹ Pa ipak, u tretiranju ove pojave bilo je dosta spekulacija s ciljem da se naknadna sahranjivanja pripišu Slavenima.²⁰²

O doseljavanju slavenskog stanovništva na Glasinac, u VI i VII vijeku, ne zna se ništa. Arheološki nalazi o tome šute. Tokom arheoloških istraživanja Glasinca, na ovom području pronađen je samo jedan grob za koji je F. Fiala uopćeno ustanovio da je ranoslavenski.²⁰³ Za ostale ranosrednjovjekovne grobove s Glasinca koji se navode u *Arheološkom leksikonu* nije utvrđena etnička pripadnost grobova.

Za odnos glasinačkog stanovništva prema ilirskim gromilama F. Fiala utvrdio je da je obilježen karakterom svetosti gromila, o čemu je već bilo riječi. Pošto Fiala ne precizira o kojem je stanovništvu riječ i da li bošnjačko ili srpsko stanovništvo gromile smatra svojim svetim mjestima, nužna su određena pojašnjenja.

Pravoslavno stanovništvo Glasinca, koje se doselilo se na Glasinac u XVIII i XIX vijeku, na Glasincu je zateklo ilirske gromile koje su kulturna baština starosjedilačkog bošnjačkog stanovništva. Za doseljeno pravoslavno stanovništvo, u prvo vrijeme, ove gromile nisu imale nikakvog drugog značaja osim onog koje

¹⁹⁹ A. Škobalj, *Obredne gomile*, Čiovo 1970.

²⁰⁰ Isto, str. 247.

²⁰¹ "Teško je vjerovati da bi Slaveni ili bilo koji drugi narodi, pa i sami Cigani, tuđe grobove upotreabili za svoje ukope. To se nigdje na svijetu ne događa, pa ni onda, kada su to neke skupocjene grobnice, a kamo li obične gomile kamenja, koje može svatko lako nasuti. Grobove su svi narodi svojim pokojnicima na poseban način podizali i jako ih častili, dok su od tuđinskih grobova zazirali." Isto, str. 249.

²⁰² U svojoj diskusiji na simpoziju *Predslavenski etnički elementi u etnogenezi Južnih Slovena*, Mostar 1968, B. Čović izjavio je: "Činjenica je, i ja sam imao priliku na vlastitim terenskim istraživanjima da se u to uvjerim, da se, na primjer, Slaveni ukopavaju u praistorijske tumule. Ali, ako se radi o tumulima u kojima su najmlađi praistorijski grobovi iz IV vijeka prije naše ere, a ukopani su u njih slavenski grobovi iz IX, X ili XII vijeka, ja se bojim da tu pravog kontinuiteta niti ima, niti ga može biti. A ostavljam ljudima koji se bave slavenskom arheologijom ili našom historijom u tim periodima da kažu zašto su se ti naši preci, naši neposredni preci, voljeli ukopavati u tumule." N. dj., str. 288.

²⁰³ F. Fiala, *Uspjesi prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892*, GZM za 1892, IV Sarajevo 1892, str. 593. Identifikacija grobnih ostataka paušalna je, bez precizne arheološke argumentacije.

zemljoradnici pridaju recentnim gromilama nastalim trijebljenjem kamena s livada i njiva. Ovaj odnos vjerovatno je djelimično promijenjen u vrijeme kada se saznalo da gromile sadrže zanimljive i vrijedne grobne priloge, što se moglo otkriti slučajno – raskopavanjem ilirskih gromila, čiji je kamen vjerovatno poslužio kao građevinski materijal, građa za ograde pašnjaka i njiva itd. Ovim se otvara još jedan problem: odnos pravoslavnog stanovništva prema ilirskim gromilama i grobnim priložima.

Brojni vrijedni predmeti od bronzе i željeza, oružje, nakit ili “blago” u glasinačkim gromilama, glasinačkom bošnjačkom stanovništvu oduvijek su bili poznati. Ć. Truhelku je svojevremeno zanimalo iz kojeg razloga gromile ipak nisu pljačkane i zašto nisu završile kao i brojni opljačkani arheološki lokaliteti širom svijeta. S tim u vezi, Truhelka je od domicilnog stanovništva saznao šta se dogodilo ljudima koji su se htjeli domoći “blaga” iz gromila i koji su počeli raskopavati gromile kod sela Kusače. S tim u vezi, Truhelka navodi: “Ukaza im se golema prikaza, duh, koji je ustao iz gromile, te uzrastao toliko, da mu se glava neba dotakla. Kopači, prestrašeni ove prikaze, onesvijestiše se, a kad se osvijestiše, nestalo je duha. Odonda, svak se plašio raskopavati gromile.”²⁰⁴

U legendu o duhu koji čuva ilirske gromile od pljačkaša utkan je onaj dio bošnjačke tradicije koji je nastao s ciljem da se sačuvaju groblja predaka. Na ovaj način, putem legende, gromile su postale sveta mjesta koja čuvaju natprirodne sile. Legenda je vjerovatno nastala u XVIII vijeku, kada se na Glasinac počinju naseljavati prvi pravoslavci iz istočne Hercegovine i Crne Gore. Pravoslavno stanovništvo na Glasincu masovno se bavilo hajdučijom,²⁰⁵ i legenda je imala za cilj da ga spriječi da ne pljačka gromile. Upravo je selo Kusače, “gdje se pojavio duh”, jedno od glasinačkih sela koje je početkom XIX vijeka bilo opustošeno kugom i gdje se počinju naseljavati prvi pravoslavci.²⁰⁶

Naknadna sahranjivanja u glasinačke ilirske gromile pripadaju kulturnoj baštini Bošnjaka. Skoro sva glasinačka bošnjačka groblja, budući locirana na ilirskim tumulima, potvrđuju neosporne kulturne veze bošnjačkog etnosa s ilirskim

²⁰⁴ Ć. Truhelka, *Gromile na Glasincu* (Izveštaj o iskopinama 1888.), GZM, I, Sarajevo 1888, str. 25.

²⁰⁵ O tome vidjeti u: I. Pašić, *Od hajduka do četnika*, Sarajevo 2000.

²⁰⁶ Od 1930. do 1933. godine u selu Kusače na nekadašnje bošnjačke stanovnike jedino su podsjećala dva seoska muslimanska groblja. Pripadnici pravoslavnog roda Bašović “prvi su se naselili u Kusače pre više od sto godina. U Kusačama nisu nikoga zatekli.” M. Filipović, n. dj., str. 221-222.

grobištima. Pošto se slične pojave na jugozapadnom Balkanu u dosadašnjoj literaturi uglavnom vezuju za kontinuitet grobnog mjesta, bez izvođenja dalekosežnijih zaključaka o etničkom kontinuitetu stanovništva, ova pojava, sama za sebe, u dosadašnjoj južnoslavenskoj empiriji nije bila dovoljan dokaz etničkog kontinuiteta. Pa ipak, ona s velikom vjerovatnoćom indicira značajne predslavenske etničke elemente u etnogenezi Bošnjaka. Zajedno s ostalim dokazima koji se prezentiraju u ovoj disertaciji, ona prestaje biti indicijom i kvalitativno dobija na dokaznoj moći kojom se potvrđuje kontinuitet.

STEĆCI I MUSLIMANSKI NIŠANI NA ILIRSKIM GROMILAMA

Glasinački stećci, srednjovjekovni nadgrobni spomenici, jedno su od najvažnijih historijskih obilježja Glasinca. Na Glasincu su evidentirane brojne nekropole.²⁰⁷ Godine 1971. na Glasinačkom polju nalazilo se ukupno 516 stećaka, na osnovu čega je izveden podatak da se na jednom kvadratnom kilometru polja nalazilo 20,6 stećaka.²⁰⁸ U odnosu na 1,145 stećaka po jednom kvadratnom kilometru na sveukupnom prostoru države Bosne i Hercegovine, nema nikakve sumnje da je koncentracija bosanskog stećka na Glasincu među najgušćim u Bosni i Hercegovini. Riječ je o srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima Glasinca s kontinuitetom grobnog mjesta istorodnog stanovništva čiji su korijeni u prethistoriji i antici.

Ć. Truhelka je prvi obznanio da je na jednoj velikoj gromili kod sela *Kusače* pronađeno "nekoliko kamenih ploča" te da su tri takve ploče, kao građevinski materijal, završile u zidovima glasinačke crkve.²⁰⁹ Na tjemenu gromile broj 3 u *Rusanovićima* evidentirano je devet stećaka.²¹⁰ U selu *Okruglo* kod Rogatice lokalna srednjovjekovna nekropola stećaka nalazi se na ilirskim gromilama.²¹¹ Na gromili broj 11 u selu *Brankovići* kod Rogatice evidentiran je jedan stećak.²¹² U selu *Vrlazje* evidentirano je na jednom mjestu 13 gromila, 48 stećaka i "sredovjekih turskih grobova"²¹³. U selu *Živaljevići*, u središtu srednjovjekovnog groblja koje je brojalo 207 stećaka, nalazila se gromila promjera 16 m. Dva stećka bila su na vrhu gromile, a na njenom kraju pronađen je rimski žrtvenik

²⁰⁷ Na užem području Glasinca posebno se izdvaja nekropola na Crkvini s ukupno 344 stećka. Š. Bešliagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971, str. 244.

²⁰⁸ I. Pašić, *Od hajduka do četnika*, str. 29.

²⁰⁹ Ć. Truhelka, *Iskopine... u godini 1890*, str. 394.

²¹⁰ F. Fiala, *Rezultati... 1896*, str. 430.

²¹¹ Isto, str. 448.

²¹² Isto, str. 457.

²¹³ Isto, str. 723.

posvećen Junoni.²¹⁴ Manje bošnjačko muslimansko groblje u selu *Brezje* nalazi se na "gorostasnoj gromili, kojoj na južnom okraju ima turski nadgrobni kamen iz srednjeg vijeka. U okrajke gromile zadiru se obični turski grobovi."²¹⁵

U novijoj arheološkoj literaturi stećci s područja glasilačke ilirske kulture tretirani su u *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine*. Uglavnom, riječ je o podacima koje potpisuje Nada Miletić. Iz *Leksikona* se mogu razabrati nekropole koje su zaposjele prethistorijske i antičke tumule, ili na kojima se nalaze rimski spomenici: Na lokalitetu *Bor* u selu Stari Brod, Rogatica, zajedno su situirani rimski spomenici i srednjovjekovna nekropola sa 105 stećaka.²¹⁶ U selu *Brankovići*, Rogatica, na četiri tumula nalaze se kasnosrednjovjekovni grobovi pod stećcima.²¹⁷ Na lokalitetu *Brdo* u selu Lađevine, Rogatica, nalaze se prethistorijski tumuli i srednjovjekovna nekropola s 32 stećka.²¹⁸ Na lokalitetu *Crkvina* u selu Klečkovac, Sokolac, nalaze se rimski spomenici i srednjovjekovna nekropola s 30 stećaka.²¹⁹ Na lokalitetu *Crkvina* u selu Sjeversko, Rogatica, nalaze se prethistorijski tumuli i pet srednjovjekovnih grobova.²²⁰ Na lokalitetu *Čavke* u selu Sjeversko, Rogatica, nalazi se prethistorijski tumul i pet stećaka u obliku sanduka.²²¹ Na lokalitetu *Čitluci* u istoimenom selu u općini Sokolac nalaze se prethistorijska nekropola s tumulima, rimski spomenici i srednjovjekovni grobovi.²²² Na lokalitetu *Drijenjak* u selu Vragolovi, Rogatica, nalazi se rimska stela s predstavom Atisa i srednjovjekovna nekropola sa 169 stećaka.²²³ Na lokalitetu *Groblje* u selu Zakomo nalazi se rimski spomenik s prikazom ljudskih figura i nekropola sa 100 stećaka.²²⁴ Na lokalitetu *Korita* u selu Brankovići nalazi se nekropola s 22 stećka; pretpostavlja se da je situirana na prethistorijskom tumulu.²²⁵ U *Luburić-polju*, na velikom prethistorijskom tumulu, nalazi se srednjovjekovna nekropola s 42 stećka.²²⁶ Na lokalitetu *Mramorje* u selu Okruglo, Rogatica, nalaze se prethistorijski tumuli, dva rimska groba i pet grobova pod stećcima iz kasnog srednjeg vijeka.²²⁷ Na lokalitetu *Okruglo*, Rogatica, nalaze se dva manja prethistorijska tumula na kojima je smješteno 13 stećaka u obliku sanduka.²²⁸

²¹⁴ Isto, str. 599.

²¹⁵ F. Fiala, *Rezultati...* 1895, str. 546.

²¹⁶ Isto, str. 92.

²¹⁷ Isto.

²¹⁸ Isto.

²¹⁹ Isto, str. 93.

²²⁰ Isto, str. 93.

²²¹ Isto.

²²² U tumulima su se nalazila dva groba iz srednjeg vijeka. Isto, str. 94.

²²³ Isto, str. 94.

²²⁴ Isto, str. 98.

²²⁵ Isto, str. 100.

²²⁶ *Arheološki leksikon...*, 3, str. 101.

²²⁷ Isto, str. 102.

²²⁸ Isto, str. 103.

Na lokalitetu *Ovlagija* u selu Seljani, Rogatica, nalazi se prehistorijski tumul na kojem je smješteno šest stećaka u obliku sanduka.²²⁹ Na lokalitetu *Ovrčje-Miletić*, Sokolac, nalaze se dva prehistorijska tumula na kojima je situirana nekropola s oko 62 stećka u obliku sanduka i sarkofaga.²³⁰ Na lokalitetu *Plješivica* nalazi se srednjovjekovna nekropola s 89 stećaka i nekoliko rimskih spomenika u sekundarnoj upotrebi.²³¹ Na lokalitetu *Podomar* u selu Mičivode, Sokolac, nalazi se prehistorijski tumul na kojem je smješteno osam stećaka u obliku sanduka i sarkofaga.²³² Na lokalitetu *Raskršće* u selu Dolovi, Rogatica, nalazi se 15 tumula i srednjovjekovno groblje s oko 50 stećaka.²³³ Na lokalitetu *Rudine*, Sokolac, nalazi se prehistorijski tumul na kojem je smješteno 12 stećaka.²³⁴ U selu *Rusanovići*, Rogatica, nalaze se prehistorijski tumuli, rimski grobovi i ranosrednjovjekovni grobovi pod stećcima.²³⁵ Na lokalitetu *Vlasulje* u selu Čadovina, Rogatica, nalazi se prehistorijski tumul na kojem je smješteno devet stećaka u obliku sanduka.²³⁶ Na lokalitetu *Živaljevići*, Rogatica, nalazi se prehistorijska nekropola, rimska ara posvećena Junoni te 207 stećaka.²³⁷

S aspekta etničke pripadnosti glasinačkog stećka, za podatke iz arheološkog *Leksikona* može se reći da nisu potpuni. S aspekta etnogeneze Bošnjaka i bosanskog stećka, podaci su ne samo nepotpuni. Nema nikakve sumnje, podaci Nade Miletić su tendenciozni. To se posebno otkriva iz činjenice da je N. Miletić na više mjesta u *Leksikonu* ignorirala vrlo važna obavještenja: da se srednjovjekovne nekropole nalaze uz bošnjačka muslimanska groblja. Te informacije odranije su zastupljene u historijskoj literaturi i one su Nadi Miletić zasigurno bile poznate.

U *Arheološkom leksikonu* bošnjačka pasivna i aktivna groblja koja se nalaze uz stećke izostavljena su za slijedeće nekropole:

Pored nekropole u Luburić-polju nalazi se "nekoliko starih nišana s ukrasima"²³⁸ koji nisu zabilježeni u *Leksikonu*. Također, u selu Vrhbarje, na lokalitetu *Popovac*, izostavljeni su podaci o ostacima starog muslimanskog groblja s prizmatičnim nišanima na kojima se vide predstave konja i ptica.²³⁹ Za nekropolu u selu Žunovi kod Knežine u *Leksikonu* se jednostrano navodi da se nalazi "uz pravoslavno groblje"²⁴⁰. Za istu nekropolu nije navedeno i musliman-

²²⁹ Isto, str. 104.

²³⁰ Isto.

²³¹ Isto.

²³² Isto, str. 105.

²³³ Isto.

²³⁴ Isto, str. 106.

²³⁵ Broj stećaka nije utvrđen. Isto.

²³⁶ Isto, str. 108.

²³⁷ Isto, str. 109.

²³⁸ Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 242.

²³⁹ Isto, str. 245.

²⁴⁰ *Arheološki leksikon...*, 3, str. 109.

sko groblje: uz nekropolu "nalaze se i ostaci starog muslimanskog groblja, sa nišanima, a u blizini su i ilirski tumuli"²⁴¹. Za nekropolu *Podbrdalje* u Žepi nije navedeno: "Do stećaka je aktivno muslimansko groblje."²⁴² Uz srednjovjekovnu nekropolu *Tulež* u Žepi²⁴³ nije navedeno da se nalazi uz "staro i novo muslimansko groblje sa nišanima na kojima se nalaze ukrasi polumjeseca, mača, jabuke i zastave"²⁴⁴. Za nekropolu u Žepi u *Leksikonu* je navedeno da je 10 stećaka uzidano u džamiju.²⁴⁵ Iz nepotpune informacije može se izvesti pogrešan zaključak da su stećci odnekud doneseni i uzidani, kao građevinski materijal. Međutim, "na mjestu današnje džamije bila je nekropola od koje je do danas preostalo 10 stećaka u obliku sanduka koji su ugrađeni u zgradu džamije i dvorišni zid"²⁴⁶. Za nekropolu *Brdo* u selu Dumanjići²⁴⁷ nije navedeno da se na udaljenosti od 200 m od nekropole nalazi starije i novo muslimansko groblje, na kojem je nišan s ćirilskim natpisom koji se odnosi na Sulimana Uškopicu.²⁴⁸ Nekropola u selu *Živaljevići*²⁴⁹ nalazi se uz pravoslavno i muslimansko groblje "na kome ima starih nišana sa ukrasima jabuke i sablje"²⁵⁰. Uz nekropolu *Mramorje* u Staroj Gori ne nalazi se samo pravoslavno groblje:²⁵¹ uz istu nekropolu je "malo dalje i muslimansko savremeno groblje"²⁵². U *Kramer-Selu* "nekada je bila nekropola od koje je danas preostao samo 1 sanduk ugrađen u obližnju zgradu. (...) U blizini je muslimansko groblje."²⁵³ N. Miletić također ne informira da je uz nekropolu *Torić* u selu Lepenici²⁵⁴ "staro muslimansko groblje"²⁵⁵. Za nekropolu *Trnovik* u selu Okruglo²⁵⁶ N. Miletić ne navodi da se nalazi u blizini "dva stara nišana, od kojih je na jednome predstavljena ljudska figura, što je sasvim neuobičajeno"²⁵⁷. "Dva stara nišana sa ukrasom topuza" također se nalaze uz nekropolu u selu *Vrlazje*.²⁵⁸ Uz nekropolu *Drijenjak* u selu Vragolovi²⁵⁹ "odmah do stećaka su stari

²⁴¹ Š. Bešlagić, str. 245.

²⁴² Isto, str. 245.

²⁴³ *Arheološki leksikon...*, str. 107.

²⁴⁴ Š. Bešlagić, *Stećci...*, str. 246.

²⁴⁵ *Arheološki leksikon...*, str. 109.

²⁴⁶ Š. Bešlagić, *Stećci...*, str. 245.

²⁴⁷ *Arheološki leksikon...*, str. 92.

²⁴⁸ Š. Bešlagić, *Stećci...*, str. 247.

²⁴⁹ *Arheološki leksikon...*, str. 109.

²⁵⁰ Bešlagić, *Stećci...*, str. 248.

²⁵¹ *Arheološki leksikon...*, str. 103.

²⁵² Bešlagić, *Stećci...*, str. 248.

²⁵³ Isto, str. 249.

²⁵⁴ *Arheološki leksikon...*, str. 107.

²⁵⁵ Bešlagić, *Stećci...*, str. 249.

²⁵⁶ *Arheološki leksikon...*, str. 107.

²⁵⁷ Bešlagić, *Stećci...*, str. 250.

²⁵⁸ Bešlagić informira da je do stećaka i "savremeno pravoslavno groblje". Isto, str. 251.

²⁵⁹ *Arheološki leksikon...*, str. 94.

muslimanski nišani na kojima su isklesane životinjske figure i motivi polumjeseca, rozete, luka i buzdovana²⁶⁰. Također, N. Miletić u vezi s nekropolom *Vlasulje* u selu Čadovina ne informira:²⁶¹ "Sasvim blizu je stari muslimanski nišan sa natpisom na sve četiri strane, koji spominje Hasana i Ahmeta, dva Radilovića sina..."²⁶² Na drugoj strani, redovno informira o nekropolama uz koje se nalaze pravoslavna groblja: *Bor* u Starom Brodu, *Brezje* u Sočicama, *Gluhovina* u Berkovićima, *Izborine* u Pjevčičima, *Kalauzovići* u Sokocu, *Krst* u Širijevićima-Sijercima, *Mandra* u Sokocu, *Mramorje* u Behećima, *Mramorje* u Osovu-Dolovima, *Mramorje* u Staroj Gori, *Pešurići* u Pešurićima, *Plješivica* u Rogatici, *Podstrane* u Živaljevićima, *Rančići* u Žljebovima, *Seljani* u Seljanima, *Vidrići* u Vidrićima, *Vražalice* u Vražalicama, *Zakomo 2* u Zakomu i *Žunovi* u Žunovima, Sokolac.²⁶³

U studiji *Glasinac* M. Filipović navodi da su pravoslavna groblja "osnivana većinom na mestu starih, u prvom redu srednjovekovnih, grobalja"²⁶⁴. U tom kontekstu navodi groblja u Šenkovićima, Sokocu, Baltićima, Barama, Sijercima, Čavarinama, Čitlucima i Crkvini. Navedena "pravoslavna groblja" u Filipovićevoj studiji nisu datirana s razlogom: zato što potječu iz novijeg vremena. Riječ je o pravoslavnim grobljima u naseljima u kojima su nekada isključivo živjeli Bošnjaci i u njih su se tek u novije vrijeme doselili Srbi, uglavnom u XIX vijeku. U svim ovim naseljima još uvijek su vidljivi ostaci starih muslimanskih grobalja.²⁶⁵

Pravoslavna groblja koja se na prostoru Glasinca nalaze uz srednjovjekovne nekropole nužno je tretirati u hronološkom kontekstu starinačkog bošnjačkog i doseljeničkog pravoslavnog stanovništva. Za osam srpskih rodova koji se na području općine Rogatica smatraju starinačkim moguće je pretpostaviti da su njihova groblja također starinačka i da mogu biti u povijesnoj vezi s nekom od srednjovjekovnih nekropola. Neke od nekropola stećaka na području Rogatice mogu pripadati rogatičkim starinačkim pravoslavnim rodovima. Međutim, na užem području Glasinca, gdje uopće nema starinačkih srpskih rodova, pravoslavci ne mogu baštiniti srednjovjekovne nekropole kao svoja etnička groblja. Pa ipak, u *Leksikonu* se navodi sedam²⁶⁶ nekropola na područje općine Sokolac za koje se kaže da se nalaze uz pravoslavna groblja. Kako objasniti navedenu pojavu?

²⁶⁰ Bešliagić, *Stećci...*, str. 252.

²⁶¹ *Arheološki leksikon...*, str. 254.

²⁶² Bešliagić, *Stećci...*, str. 254.

²⁶³ *Arheološki leksikon...*, 3, str. 91-109.

²⁶⁴ Isto, str. 51.

²⁶⁵ O ovoj problematici vidjeti u: I. Pašić, *Od hajduka do četnika*, Sarajevo 2000. (Podnaslov *Bošnjačka mezarja Glasinca*, str. 127-129.).

²⁶⁶ *Kalauzovići, Krst-Širijevići, Mandra, Rančići, Vidrići, Vražići, Žunovi. Arheološki leksikon...*, str. 91-109.

Pravoslavna groblja na Glasincu koja se nalaze uz srednjovjekovne nekropole nastala su poslije doseljavanja pravoslavaca na taj prostor u XVIII i XIX vijeku. I kao što je pravoslavac, odmah po doseljenju, znao pitati glasinačkog zemljovlasnika, bega: "Daj mi, aga, đe da živim", a beg pružao čibuk prema nekom od svojih brda i govorio: "Eno ti",²⁶⁷ na sličan način i u kontekstu ukmećivanja doseljenog pravoslavnog stanovništva nastajala su i pravoslavna groblja. O njihovoj lokaciji također je odlučivao vlasnik zemlje. Iz tog razloga, posve je logično da novija pravoslavna groblja nastanu uz stečke. Glasinački beg bio je musliman i svom kmetu pravoslavcu nije dozvoljavao grobno mjesto u muslimanskom haremu, čemu se protive islamski propisi. Na drugoj strani, pravoslavcima je dozvoljavano da svoja nova groblja podižu uz stečke iz razloga što su stećci tradicionalna glasinačka kršćanska groblja starosjedićkog stanovništva ilirskog porijekla, koje će dolaskom Osmanlija prijeći na islam i uz svoja prethodna groblja kasnije podizati islamska groblja s islamskim obilježjima. Prema tome, muslimanski nišani koji su locirani uz stečke svjedoče o etničkom kontinuitetu glasinačkih Bošnjaka sa srednjovjekovnim glasinačkim stanovništvom, dok novija pravoslavna groblja na Glasincu, također locirana uz stečke, nikako ne mogu svjedočiti o povijesnom kontinuitetu glasinačkih pravoslavaca na Glasincu. Kao što je u svojim istraživanjima pokazao M. Filipović, glasinački pravoslavci potječu iz Hercegovine i Crne Gore. Doseljavanje na Glasinac prekinulo je njihov povijesni kontinuitet, koji nije utemeljen u Glasinac i koji se nalazi na hercegovačkom i crnogorskom tlu. Svakako, doseljavanjem pravoslavaca na Glasinac nisu se mogla "preseliti" i njihova dotadašnja pravoslavna groblja, odnosno dotadašnji crnogorski i hercegovački kontinuitet pravoslavnog grobnog mjesta. Prema tome, bošnjački etnički kontinuitet – iskazan kroz kontinuitet grobnog mjesta koje u svojoj najstarijoj podlozi sadrži ilirsku gromilu – datira se od ilirskih vremena i traje do savremenog doba. Pravoslavnog etničkog kontinuiteta na užem području Glasinca uopće nema, dok je na području općine Rogatice malobrojan i neznatan.

Odnos glasinačkog pravoslavnog stanovništva prema stećcima na svoj način pokazuje da glasinački stećci, u povijesnom smislu, ne pripadaju glasinačkim pravoslavcima. Za glasinačke pravoslavce stećci nisu značili ništa više od pukog građevinskog materijala i otesanog kamena pogodnog za uzidičanje u neku gradnju. Skrnavljenje stećaka poprimalo je posvećenu djelatnost u slavu najveće pravoslavne svetosti – pravoslavne crkve. Prilikom izgradnje pravoslavne crkve na Sokocu, sredinom XIX stoljeća, stećci s nekropole u Gracu pored Sokoca²⁶⁸ i s nekropole u Vidrićima²⁶⁹ završili su kao građevinski materijal u njenim temelji-

²⁶⁷ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 40, bilješka br. 41.

²⁶⁸ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 202.

²⁶⁹ Isto, str. 85.

ma i zidovima. Kao pogodan građevinski materijal, stećci su pravoslavcima²⁷⁰ poslužili i za izgradnju mostova u Luburić-polju²⁷¹, za most na Trubavi pod Donjim Odžakom²⁷² i za dva mosta na ponornici Rešetnici.²⁷³ Od 1933. do 1970. godine na sličan način na Glasincu su u potpunosti uništene 22 nekropole i 13 stećaka s nekropole *Bandin Odžak*.²⁷⁴ Neka od pravoslavnih uništavanja imaju kriminalan karakter pljačkanja grobnih priloga.²⁷⁵

Paradigma etničke pripadnosti glasinačkog stećka i njegovog uništavanja sadržana je u stećku koji se nalazio na nekropoli *Grebnice* u selu Pobrači. Stećak je imao svoje ime: *Vrapčev kamen*.²⁷⁶ Pod stećkom je sahranjen jedan od predaka bošnjačkog glasinačkog roda *Vrabac*.²⁷⁷ Od 1933. do 1970. godine, u selu koje je sve više postajalo jednonacionalno srpsko selo,²⁷⁸ stećak je uništen.²⁷⁹

U odnosu na lokacije glasinačkih i rogatičkih stećaka i najstarijih muslimanskih nišana, što je transparentna činjenica s kojom je teško manipulirati, F. Fiala bio je prinuđen da objektivno potvrdi zatečeno stanje: "Sredovječni biljezi nasagjeni su na glavicama gromila, dok su stariji turski grobovi često složeni uz okrajke prehistorijskih gromila."²⁸⁰ Ovu pravilnost, pored Truhelkinih i Fialinih navoda, potvrđuju skoro sva ostala bošnjačka glasinačka aktivna groblja koja se nalaze na ilirskim gromilama: u Borovsku, Gornjoj Rakitnici,²⁸¹ Pariževićima, Novoseocima, Pavičićima, Bjelosalićima, Košutici, Vrlazju, Bandinu Odžaku itd.

U povijesnoj vertikali bošnjačkog etničkog kontinuiteta, iskazivanog kroz kontinuitet jedinstvenog grobnog mjesta, važnu kariku čine rimski nadgrobni

²⁷⁰ Sela iz kojih potječu uništene nekropole pripadaju selima glasinačkih pravoslavaca.

²⁷¹ Isto, str. 85.

²⁷² Uzdani su stećci s nekropole u Pedišama. Isto.

²⁷³ Riječ je o uništenim stećcima s nekropole u Gazivodama. Isto, str. 86.

²⁷⁴ Podaci o uništenim nekropolama preuzeti su od M. Filipovića. Uništene nekropole su: *Gradac, Kusače, Pediše, Gazivode, Vis, Baltići* (dvije nekropole), *Borovik, Plandište, Sajice, Brajakovići, Vranjevići, Margetići, Previja, Sijerci, Smrtići, Šenkovići, Čitluk, Glavica, Bandin Odžak, Djedovci, Jakšin Dol, Ravne*. I. Pašić, *Od hajduka do četnika...*, str. 117.

²⁷⁵ "Otkopavajući 1929. mramorove u Vidrićima, seljaci su u grobovima nalazili 'tahte', kakve se i sada stavljaju u grobove oko mrtvaca mesto kovčega." M. Filipović, str. 86. U navedenom selu 1929. godine nije živio nijedan Bošnjak. Posljednji su pomrli od kuge u XIX stoljeću. O tome vidjeti u: Isto, str. 218.

²⁷⁶ M. Filipović, str. 86.

²⁷⁷ U posljednje vrijeme rod *Vrabac* uglavnom je nastanjen u glasinačkom selu Kuti.

²⁷⁸ Godine 1933. u selu je bilo 7 muslimanskih i 22 pravoslavne kuće. M. Filipović, str. 224. Pobrači su danas jednonacionalno srpsko selo. Nije poznato od kada u selu ne žive Bošnjaci (vjerovatno od Drugog svjetskog rata).

²⁷⁹ Stećak nije zastupljen u novijoj literaturi o stećcima.

²⁸⁰ F. Fiala, *Uspjesi prekopavanja...* 1894, str. 723.

²⁸¹ Staro bošnjačko groblje u Gornjoj Rakitnici kod Rogatice nalazi se na velikom ilirskom tumulu, a uz koji su srednjovjekovni stećci.

spomenici. Prije svega, nužno ih je tretirati autohtonim nadgrobnim spomenicima domorodačkog glasinačkog stanovništva ilirskog porijekla koje je u periodu romanizacije Ilira prihvatalo rimsku kulturu, rimske pogrebne običaje i obilježja. Naročito su poznati oni iz rimskog urbanog naselja Rogatice.

Po obavještenju K. Patscha, rimski nadgrobni spomenici u Rogatici nalazili su se na lokacijama bošnjačkih džamija, "in situ" i u sekundarnoj upotrebi. Na groblju Husein-begove ili Arnautovića džamije nalazio se "zidani pravokutnik". Za taj spomenik, kako Patsch informira, Bošnjaci iz Rogatice "...vele, da je od starine muslimanski veliki zajednički grob, ali po našem mnijenju prijeće to biti antikna gragja"²⁸². U predvorju džamije, kao ezantaš, nalazila se ara posvećena Jupiteru.²⁸³ Na istom džamijskom prostoru, koji se zbog muslimanskog groblja koje ga je pokrivalo nije mogao istraživati, "pod zemljom nalazi se šuplji prostor, pokriven tesianom sedrom"²⁸⁴. Vjerovatno je riječ o antičkoj grobnici kakve su pronađene u Starom Brodu. Još jedna ara od vapnenca, s natpisom u kojem se spominje *P. Ael(ius) Clemens* nalazila se u avliji Muftine džamije i služila je kao ezantaš mujezinu.²⁸⁵ Na osnovu ovih spomenika Patsch je zaključio da se u Rogatici, za vrijeme rimske vlasti, nalazilo veliko svetište posvećeno Jupiteru, "kojemu valjda pripadaše i veliki četverac kome je prorez 0,52:0,55 m. što uz br. 2 leži u predvorju Arnautovićeve džamije"²⁸⁶.

Zbog velikog broja rimskih spomenika, kako je svojevremeno zabilježio J. Asboth, Rogatica je bila "pravi muzej antike"²⁸⁷. Ti svojevrzni "muzejski eksponati" nalazili su se u dvorištima kuća, ispred džamija itd., i rogatički Bošnjaci smatrali su ih svojim spomenicima i svojom kulturnom baštinom. Nisu dozvoljavali da se spomenici skrnave. Posebno je poznat slučaj kada je autohtona bošnjačka rogatička porodica Holučlić²⁸⁸ ispred svoje kuće 1866. godine oružjem zaštitila antički spomenik na kojem se nalazio epitaf *T. Cl(audio) Maximo dec(urioni) c(oloniae) Ris...*²⁸⁹ Iz sličnih razloga, u očima stranaca koji su se zanimali za antičke spomenike rogatički Bošnjaci stekli su epitet negostoljubivih ljudi. Na

²⁸² K. Patsch, *Bilješke iz dnevnika*, GZM, Sarajevo 1910, str. 202.

²⁸³ I(ovi) o(ptimo) m(aximo) [?T] Fl(avius) Alba(n)us (duo)vir [guin] g(uennalis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). CIL III 8368 = 12747.

²⁸⁴ Isto. Moguće je da se u džamijskom haremu nalazila rimska kasnoantička grobnica na svod, kakve su pronađene u Starom Brodu.

²⁸⁵ K. Patsch, *Položaj rimskih naselja u Sopotnici i Rogatici*, GZM, Sarajevo 1907, str. 468.

²⁸⁶ Isto.

²⁸⁷ J. Asboth, *Bosnien und die Hercegowina*, Reisbilder und Studien, Wien 1888, str. 229.

²⁸⁸ Riječ je o begovskoj bošnjačkoj porodici.

²⁸⁹ Kada je pruski konzul u Sarajevu Otto Blau 1866. godine, u društvu s tajnikom francuskog konzulata E. Pricot de St. Marie, pokušao da pomakne spomenik, na njih je, kako piše Blau, navalio Avdibeg Holučlić s vikom i oružjem u ruci, te su se oni okanili toga posla. O. Blau, *Reisen in Bosnien und der Hercegowina*, Berlin 1887, str. 91.

negostoljubivost Rogatičana prema strancima ljubiteljima starina ukazuju i K. Patsch²⁹⁰ i S. Lerchenfeld.²⁹¹

U kontekstu povijesnog kontinuiteta, srednjovjekovnim stećcima na glasinačkim ilirskim gromilama pripadaju i oni stećci koji se nalaze na prostoru ilirskih utvrđenih naselja. Na prethistorijskoj gradini u selu Preljubovići (na lokalitetu *Hrid*), kod Sokoca, nalazi se nekropola s 13 stećaka (devet sanduka i četiri sljemenjaka).²⁹²

S ekonomskog stanovišta, srednjovjekovni stećak, počesto težak i preko 10 tona, u srednjovjekovnoj Bosni svojevremeno je bio skup i prestižan nadgrobni spomenik. Podizali su ga imućniji, vlastela itd. Običan, siromašan svijet sahranjivao se u gromile. Stoga je F. Fiala u izvještaju za 1896. godinu zapisao da je pronađeno i "mnoštvo sredovjekih gromila" u kojima su nađeni nalazi i iz ranijih epoha.²⁹³ "Sredovjeke gromile", pak, na svoj način otkrivaju povijesni kontinuitet nekadašnjih ilirskih gromila.

Povijesni kontinuitet glasinačkog stanovništva, koji proizlazi iz glasinačkih grobišta, nastojao se osporiti naučnim izvještajima za koje se može reći da su – falsifikati. Posebno tendenciozan i nevjerodostojan je izvještaj F. Fiale iz 1896. godine o groblju u selu Vrlazje, o čemu je već bilo riječi. Sličan prikaz glasinačkih grobalja sadrži studija *Glasinac* autora M. Filipovića. U toj studiji groblja su elaborirana u posebnom podnaslovu. S tim u vezi, u prvoj rečenici kojom se počinje razmatranje ove problematike Filipović odmah iznosi kardinalnu neistinu: da stara groblja na Glasincu nisu u organskoj vezi s naseljima u kojima se nalaze.²⁹⁴ Tvrdnja je politički motivirana, tendenciozna i nevjerodostojna, posebno kada je riječ o muslimanskim grobljima. Za muslimanska groblja Filipović ističe još jednu netačnu konstataciju, po kojoj su ona "zasnovana na čistinama, gdje nije bilo ranijih grobalja: samo je košutičko groblje sasvim blizu jedne srednjovjekovne nekropole"²⁹⁵.

Srpska groblja na Glasincu Filipović je podijelio na groblja "starijeg pravoslavnog stanovništva u doba pre kuge (druga polovina 18 veka)" i groblja "današnjeg pravoslavnog stanovništva".²⁹⁶ Podjela je proizvoljna i zasnovana na potpuno neutemeljenoj tvrdnji. Za ovakvu podjelu pravoslavnog stanovništva i njegovih grobalja u historijskim izvorima nije moguće iznaći nikakvu historijsku

²⁹⁰ K. Patsch, *Bilješke iz dnevnika: 1. Rogatica*, GZM, Sarajevo 1910, str. 201-203.

²⁹¹ A. Freichher, S. Lerchenfeld, *Bosnien das Land und seine Bewohner*, Wien 1878, str. 73-74.

²⁹² Š. Bešlić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971, str. 242.

²⁹³ F. Fiala, *Rezultati... 1896.*, str. 460.

²⁹⁴ "Ne uzimajući u obzir stara groblja, kojih je uopšte velik broj a koja nisu više u organskoj vezi s naseljima u kojima su, današnja glasinačka groblja dele se u dve grupe: pravoslavna i muslimanska groblja." M. Filipović, *Glasinac...*, str. 15.

²⁹⁵ Isto.

²⁹⁶ Isto.

potvrdu. Protivvrjeći joj i sam Filipović u svojoj studiji, sa 163 srpska roda koja je evidentirao na Glasincu, od kojih nijedan nije starinački. Prema tome, srpsko stanovništvo Glasinca ne može se dijeliti na starije i mlađe, iz razloga što starije glasinačko stanovništvo čine isključivo Bošnjaci.

U odnosu na etnicitet osoba koje su sahranjivane ispod stećaka, od posebne važnosti su antropološka istraživanja Ž. Mikića. Navedeni autor je, na osnovu istraživanja skeletnih ostataka u srednjovjekovnim nekropolama Raška Gora kod Mostara, Pavlovac kod Sarajeva, Fratrova Glavica i Parlovi kod Imotskog, Desivoje kod Gacka, Kraljičin Nasip i Bilo Polje u Buškom Blatu, Grborezi kod Livna i Mistihalj kod Bileće, ispod stećaka utvrdio zemne ostatke dinarskog antropološkog tipa s brahikiranom lobanjom. Za ovaj antropološki tip općenito se smatra da je ilirskog porijekla.²⁹⁷ Skeletni ostaci iz navedenih nekropola podvrgnuti su osteometrijskoj analizi Antropološkog instituta "J. Gutenberg" Univerziteta u Mainzu i prikazani su na dendrogramu 2. Rezultati "sasvim jasno odvajaju nekropole sa stećcima od ostalih etničkih grupacija Balkana"²⁹⁸. S obzirom da su stećci tipična kulturna pojava Bosne i Hercegovine – s manjim brojem stećaka u pograničnim područjima Srbije, Crne Gore, Dalmacije i Hrvatske – očito je da se radi o jednom zasebnom etno-kulturnom prostoru. Istraživanja o etničkoj pripadnosti sahranjivanog stanovništva pokazala su da "antropološkim ostacima Slovena iz prvog talasa naseljavanja na današnjem stepenu istraženosti ne raspolažemo, nema dovoljan broj zajedničkih elemenata, tako da se u trodimenzionalnom sistemu našlo sasvim razdvojeno"²⁹⁹. Pojava brahikiranih i hiperbrahikiranih serija lobanja oba pola "može da se veže za blizinu jadranske obale i tj. zonu rasprostiranja starog mediteranskog tipa stanovništva i u srednjem veku"³⁰⁰. Na kraju, Mikić je za sahranjivane osobe ispod stećaka zaključio "da su autohtonog (antropološki neslavenskog) tj. pretežno vlaškog porekla itd."³⁰¹. Za antropološki sadržaj navedene populacije, koja je autohtonog porijekla, karakteristična je "veza između poznog praistorijskog i recentnog stanovništva koje je brahikiranog dinarskog tipa i da je ona asimilirala tokom

²⁹⁷ "Sumirano, pokazalo se da su Iliri, odnosno ilirska plemena autohtonog porekla i da je za njih na centralnobalkanskom prostoru vezan postanak i razvoj dinarskog antropološkog tipa." Ž. Mikić, *O fizičkoj antropologiji u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja, knj. XXXII, Sarajevo 2002, str. 533.

²⁹⁸ Ž. Mikić, *Prilog antropološkoj strukturi skeleta iz nekropola sa stećcima u Jugoslaviji*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXIII/21, Sarajevo 1985, str. 63.

²⁹⁹ Isto.

³⁰⁰ Istraživanja su pokazala da je ovoj populaciji najbliže srednjovjekovno stanovništvo Rumunije. Isto, str. 67. Istu problematiku Ž. Mikić razmatra u radu *Prilog antropologiji stanovništva Jugoslavije od kasnog rimskog doba do kasnog srednjeg vijeka*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXII, Sarajevo 1984, str. 5-111.

³⁰¹ Isto.

srednjeg veka u svoje biološko jezgro sve migrante, uključujući i Slovene³⁰². Pritom, pod autohtonom vlaškom populacijom nužno je podrazumijevati autohtono starosjedilačko bosansko stanovništvo ilirsko-romanskog porijekla, ili "prave Vlahe"³⁰³, kako neki historičari nazivaju i razlikuju autohtone bosanske Vlahe od aromunskih Vlaha.

O porijeklu bosanskog stečka, koji se razvio iz rimskog sarkofaga, zorno svjedoči epigrafski natpis koji je Ć. Truhelka objavio u svom poznatom radu o bosanskom ćirilskom pismu *bosančici*. Rad i natpis objavljeni su u prvom broju *Glasnika Zemaljskog muzeja* u Sarajevu 1889. godine. Natpis se nalazio na stečku s nekropole "kraj Orahovca pokraj Drine putem iz Višegrada u Samobor"³⁰⁴. Iz Truhelkine transkripcije vidi se da je natpis ispisan najstarijom varijantom bosančice. Slova L P L u natpisu stoje uspravno, a V i S položeno. Natpis glasi: LVPVLS.³⁰⁵

Truhelka nije uspio dešifrirati natpis, i to stoga što nije mogao pretpostaviti onomastički kontinuitet srednjovjekovne Bosne i njene ilirsko-romanske tradicije. Natpis ga je doveo u dilemu koju je izrazio na slijedeći način: „Tu bi se možda našao dojam turskoga pisma, koje takogjer ne zna za vokale, a sudeći po tome da slova SL stoje na desno, imao bi se natpis čitati s desna na lijevo.“³⁰⁶ Međutim, čitanje zdesna nalijevo ne rješava problem.

Na stečku iz Orahovca zapisano je antičko ime: LUPUL(U)S.³⁰⁷ Naime, u latinskom pismu općepoznato je da veliko slovo V označava glas U. Ispuštanje posljednjeg samoglasnika U nastalo je tipičnim rimskim kraćenjem posljednjeg sloga.

Natpis na stečku iz Orahovca dragocjen je primjer iz historije bosanskog jezika. Ispisan je nevješto, u vrijeme prvih početaka bosanskog ćirilskog pisma i još uvijek snažne tradicije latinske epigrafike u Bosni. Kao što je višestruko potvrđen bilingvizam u nazivima nekih bosanskih srednjovjekovnih toponima predstavljao civilizacijski kompromis, slično se dogodilo i s latinskim pismom i bosančicom. Pisar natpisa očito je bio nevješt bosančici, i natpis je ispisao na latinskom jeziku, bosanskim pismom.

Po mišljenju I. Bojanovskog, kognomen *Lupus*, upravo potvrđen u Podrinju, gdje je pronađen natpis, pripada kalkiranim imenima Ilira.³⁰⁸ Stoga, osoba sahranjena ispod stečka u Orahovcu najvjerovatnije je ilirskog porijekla.

³⁰² Ž. Mikić, *O fizičkoj antropologiji...*, str. 533.

³⁰³ R. Jeremić smatrao je da je od Foče do planine Romanije, još krajem XV ili u prvoj polovini XVI vijeka, bilo "pravih Vlaha". R. Jeremić, *Has Hoča*, Glasnik geografskog društva, Beograd, sv. 11, str. 100.

³⁰⁴ Ć. Truhelka, *Bosančica*, Prilog bosanskoj paleografiji, GZM, I, Sarajevo 1889, str. 74.

³⁰⁵ Isto.

³⁰⁶ Isto.

³⁰⁷ I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 328.

³⁰⁸ I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, str. 188.

Od XV i XVI vijeka, kada bosančica počinje postepeno ustupati mjesto *arebici*, arapskome pismu prilagođenom glasovnom sistemu bosanskog jezika, u Bosni će nastati brojni arapsko-bosanski zapisi slični onom iz Orahovca. Svaka-ko, tome je dotadašnja tradicija Bosne odavno utrla put. Ideja arebice začeta je u ilirsko-romanskoj kulturnoj tradiciji Bosne.

Pretpovijesno-antički i kasnoantičko-srednjovjekovni kontinuitet naselja glasinačkog stanovništva ogleda se i u naseobinskom kontinuitetu potvrđenom na najznačajnijim ilirskim utvrđenim naseljima, na ilirskim gradinama. Povijesni antičko-srednjovjekovni slijed arheološki je potvrđen na gradini u Miševini (Rogatica),³⁰⁹ gradini u Šenkovićima,³¹⁰ Girsom Gradu,³¹¹ gradini u Preljubovićima,³¹² gradini Vitanj³¹³ i na Hreljinom Gradu³¹⁴ na Glasinačkom polju, na obroncima gradine Gradić na Gosini i obroncima Podilijaka, ispod gradine Ilijak kod Sjeverskog.³¹⁵ Od posebnog značaja je Borač, najveći srednjovjekovni grad glasinačkog kraja i jedan od tri najveća grada srednjovjekovne Bosne. Podignut je na prostoru Velike gradine i Male gradine kod sela Varošište (Rogatica).³¹⁶ Oglednim i manjim sondažnim iskopavanjem u temeljima srednjovjekovnog grada pronađena je prethistorijska (ilirski) keramika.³¹⁷ Prethistorijski i antički nalazi pronađeni su i u temeljima srednjovjekovnog Bobovca,³¹⁸ Visokog,³¹⁹ Jajca³²⁰ i mnogih drugih srednjovjekovnih gradova na tlu Bosne i Hercegovine.³²¹ Opsežnija arheološka istraživanja svih glasinačkih gradina, čiji je najveći broj neistražen, zasigurno će donijeti nove spoznaje kontinuiteta.

³⁰⁹ Na gradini se nalazi srednjovjekovni grad za koji I. Bojanovski navodi da je pripadao Pavlovićima. *Arheološki leksikon...*, 3, str. 97.

³¹⁰ Gradina je prethistorijski lokalitet i srednjovjekovno utvrđenje. Isto, str. 98.

³¹¹ Prethistorijska gradina i srednjovjekovni grad. Isto, str. 95.

³¹² Na gradini, koja nije arheološki istraživana, nalazi se nekropola stećaka. Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 242.

³¹³ Gradina s prethistorijskim tumulima, kasnoantičko utvrđenje i srednjovjekovni grad. I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, str. 169. *Arheološki leksikon...*, 3, str. 96.

³¹⁴ Prethistorijsko gradinsko naselje i kasnoantičko utvrđenje. *Arheološki leksikon...*, 3, str. 99.

³¹⁵ *Arheološki leksikon...*, str. 105.

³¹⁶ P. Anđelić, *Izveštaj o probnom iskopavanju na srednjovjekovnom gradu Boraču*, GZM, sv. XVII, NS, Sarajevo 1962, 159.

³¹⁷ "Jednu probnu sondu pokušao sam napraviti i na tzv. Velikoj gradini, unutar glavnog gradskog utvrđenja. Međutim, sonda je udarila na neku podzidu od krupnog kamena sa nasipom u kojem se naišlo na prahistorijsku (ilirsku) keramiku i na nekoliko željeznih čavala." Isto, str. 163.

³¹⁸ *Arheološki leksikon...*, 3, str. 15.

³¹⁹ Isto, str. 27.

³²⁰ K. Patsch, *Prilozi našoj rimskoj povijesti*, GZM, XXII, Sarajevo 1910, str. 191.

³²¹ O tome vidjeti u *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine*, 2 i 3.

Glava četvrta

GLASINAČKI NAZIVI PREDILIRSKOG PORIJEKLA

Za doseljenje Indoevropljana sa sjevera na Balkanski poluotok uglavnom se smatra da se dogodilo u rano prethistorijsko doba. U znanosti prevladava mišljenje da su se, početkom drugog milenija pr. n. e., na Balkan prvo doselili Grci, a za njima Iliri i Tračani. Grci su naselili jug Balkana i egejski bazen, Iliri balkanski sjeverozapad, a Tračani sjeveroistok. Pretpostavlja se da se doseljavanje nije dogodilo odjednom, nego u etapama, što je za Grke više nego sigurno. Na Balkanu, Indoevropljani su zatekli starinačko stanovništvo koje Tukidid naziva Tyrsenima¹, a Homer Pelasgima.² Posljednje ime, koje se u početku odnosilo samo na zatečene stanovnike Tesalije, grčki pisci proširili su na ostala zatečena starosjedilačka plemena, tako da Tukidid u Pelasge ubraja i Tyrsene. Jezik starosjedilaca vršio je osjetan utjecaj na jezike doseljenih naroda, "što se ogleda u čitavom nizu fonetskih i morfoloških pojava"³.

Za proučavanje predindoevropskog jezika, koji se u stručnoj literaturi počesto naziva mediteranskim, poseban značaj imaju natpisi u minojском figur-alnom i linearnom pismu pronađeni u egejskoj oblasti i neki toponimski nazivi koje nije moguće objasniti uz pomoć indoevropskih jezika. Komparatist A. F. Pott prvi je utro put proučavanju predindoevropskih toponima,⁴ čime su se kasnije bavili C. Pauli,⁵ F. Hormnel,⁶ K. Oštir⁷ itd.⁸ Pitanjem porijekla pojedinih predindoevropskih naziva na jugozapadnom Balkanu⁹ povremeno su se, između

¹ Po Tukididovom svjedočenju živjeli su na Lemnosu.

² *Pelag-skoi* od *pelagos* "ravnic".

³ H. Barić, *Istorija arbanaškog jezika*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knj. XII, Balkanološki institut, knj. 1, Sarajevo 1959, str. 33.

⁴ Utvrdio je podudaranje sufiksa *-nth* u grčkim toponimima i sufiksa *-nd* u toponimima Male Azije. A. F. Pott, *Die Personennamen und ihre Entstehung auch unter Berücksichtigung der Ortsnamen*, 1853, drugo izdanje 1859, str. 451. Navedeno prema: H. Barić, isto.

⁵ *Eine vorgriechische Inschrift von Lemnos*, I, 1866.

⁶ *Archiv für Anthropologie*, 1890.

⁷ *Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft*, 1921.

⁸ O počecima predindoevropskih istraživanja uopće vidjeti u: H. Barić, *Istorija arbanaškog jezika...*, str. 34, 35, 36.

⁹ Po mišljenju P. Šimunovića, mediteransko, odnosno paleobalkansko porijeklo toponima na istočnoj obali Jadrana utvrđuje se po slijedećim kriterijima: "a) da je dotični toponim zasje-

dva svjetska rata i u poratnom periodu, bavili i H. Barić i P. Skok.¹⁰ U isto vrijeme, pitanjem predgrčkog stanovništva na Balkanu bavio se M. Budimir.¹¹

Na osnovu dosadašnjih znanstvenih mišljenja te pretpostavke po kojoj je od Kavkaza do Pirineja postojala jedna neindoevropska etno-lingvistička povezanost i veliki most od kojeg su "ostala dva krajnja stuba, izmakla talasima indoevropskih doseljenika koji su tokom vremena preslojili sve ostalo: kavkaski na istoku i baskijski, nova faza iberškog jezika, na zapadu"¹², na Glasincu se teško mogu znanstveno predvidjeti nazivi predilirskog porijekla. Međutim, svaku teoriju nužno je provjeriti na terenu.

U glasinačkoj toponimiji zastupljeno je nekoliko naziva iz čijih se likova odmah vidi da im etimologija izlazi iz južnoslavenskih jezičkih okvira. Uglavnom je riječ o jedinstvenim nazivima na tlu Bosne i Hercegovine. Na osnovu nekih već utemeljenih naziva istovjetnih ili sličnih onomastičkih likova i analogija koje su primjenjive na glasinačke nazive, moguće ih je povezati s onim riječima za koje neki autori navode da su mediteranskog porijekla. Pritom, nužno je napomenuti da se radi o složenoj i najmanje poznatoj lingvističkoj problematici, u kojoj ima različitih mišljenja o karakteru i jeziku Pelasga¹³ itd., što izlazi iz okvira ovog rada. To su prvi nazivi iz geografske nomenklature Glasinca koji pokazuju da je riječ o jedinstvenoj geografskoj nomenklaturi, što se posebno otkriva u slijedećim poglavljima.

dočen u grčkih i rimskih pisaca, ali se grčkim i latinskim jezikom ne može protumačiti, *b*) da se dotični toponim opetuje na širem mediteranskom području, kao npr. imena naših istočnojadranskih otoka: *Meleta, Corcyra, Cissa, Arba, Asparos, Issa, Pharos*, *c*) da se na širem području u različitim imenima pojavljuju slični ili identični završni segmenti, koji se mogu manje-više poistovjetiti s tvorbenim morfemom, *d*) da se opetuju slični ili identični osnovni segmenti imena, *e*) da arheološki i drugi spomenici materijalne i duhovne kulture svjedoče posredno o vremenu nastanka toponima, *f*) da je lokalitet na koji se toponim odnosi gospodarski i strateški važan, naseljen, ili je zbog sličnih razloga bio davno imenovan." P. Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Split 1986, str. 37.

¹⁰ Uglavnom je riječ o nazivima jadranskih otoka *Meleta, Corcyra, Cissa, Arba, Asparos, Issa, Pharos*.

¹¹ M. Budimir, *Pelasto-Slavica*, Rad JAZU, knj. 309. O hronologiji radova iz ove problematike istog autora informira S. Josifović. O tome vidjeti u: S. Josifović, *Nova mišljenja o indoevropskim jezičkim supstratima*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. IV, Novi Sad 1959, str. 97-115.

¹² M. Budimir, isto.

¹³ O tome vidjeti u: F. Lochner-Hüttenbach, *Die Pelasger* (Arbeiten aus dem Institut für vergleichende Sprachwissenschaft, hrsg. von Wilhelm Brandenstein, 6), Wien 1960. Recenzija djela: R. Katičić, *Živa antika* 12/1963, str. 409-411.

KORANA

*Korana*¹⁴ je naziv za manji bunar koji se nalazi u središtu sela Ljubomišlje, u Žepi. Centralni položaj hidronima, u odnosu na geografsku mikroareu sela, ogleda se i u činjenici što se bunar nalazi između dva seoska lokalna puta. Dubok je devet metara i obzidan je kamenom. Nad bunarom je kamena ploča. Kamenim pločama popločan je i prilazni prostor oko bunara. Ne presušuje. I za najsušnijih godina jedna polovina bunara ispunjena je vodom.¹⁵ Najstarije stanovništvo naseljeno u neposrednoj blizini hidronima, za koje se može pretpostaviti da je sagradilo i koristilo bunar, najvjerojatnije pripada prethistoriji. Obližnje brdo zove se *Gradina*.

Naglasak u imenu bunara *Korana*, na prvom slogu i samoglasniku *o*, koje je kratkouzlazno *o*, istovjetan je naglasku u imenu hrvatske rijeke *Korana*. Istovjetno ime i naglasak podrazumijevaju istovjetnu i zajedničku etimologiju.

T. Maretić naziv *Korana* pokušao je izvesti od fitonima *kōra* "Rinde".¹⁶ Đ. Daničić za isti naziv smatrao je da je "tamnog postanja".¹⁷ U vezi s porijeklom ovog naziva između E. Dickenmanna i H. Krahea vodila se znanstvena prepiska iz koje se vidi da je H. Krahe bio u određenoj dilemi. Za hidronim *Korana* ostavio je mogućnost ilirskog porijekla.¹⁸ Nije se mogao odlučiti da li je ime *Korana* povezano s keltskim *Karner* ili ima veze s albanskim *kronje* "Qelle".¹⁹

H. Barić naziv hidronima *Korana* doveo je u vezu s predromanskim *karr*- "kamen, usp. bask. *karri* "krš".²⁰

Barićevo mišljenje o predromanskim porijeklom naziva *Korana* na Glasincu je moguće povezati s kamenim pločama oko bunara, čime se otkriva zadovoljavajuća motivacija u njegovom imenovanju.

U vezi s nazivom *Korana* P. Skok navodi Barićevo tumačenje i proširuje ga mogućom vezom "i sa trako-ilirskim **krōn*: dorski κρᾶνα, jonskoatički κρήνη

¹⁴ Iscrpne podatke o ovom hidronimu dao je Mustafa Balaš, prof., rođen u Ljubomišlju, na čemu mu se zahvaljujem.

¹⁵ Po informacijama Mustafe Balaša i Saliha Čolića iz Ljubomišlja.

¹⁶ T. Maretić, *Imena rijeka i potoka u hrvatskim i srpskim zemljama*, Nastavni vijesnik, I, Zagreb 1893, str. 10. S tim u vezi, E. Dickenmann primijetio je da Maretićevo rješenje ne zadovoljava ni u semantičkom ni u formalnom smislu.

¹⁷ Đ. Daničić, Osnove 142. Navedeno prema: E. Dickenmann, *Studien zur Hydronymie des Savessystems*, Budapest 1941, str. 184.

¹⁸ Po mišljenju Krahea, *Korana* bi se tada mogla povezati s ojkonomom *Corinium* s istim odnosom kao i u *Rhizina-Rhizinium*. Isto.

¹⁹ H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, str. 17, 43. Upor.: Isti: *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg 1929, str. 100, 141, 145.

²⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, str. 152.

‘izvor’, κρουνός ‘jet d’ eau’, upor. stnord. *kronn* f, ags. *broen*, *hoern* ‘flot’²¹.

Kōrana je naziv još jednog bosanskog hidronima. Tim imenom naziva se rječica koja teče kroz Grahovsko polje, u općini Grahovo.²²

Korani je ime selu u Visočkoj nahiji 1468. godine.²³ Ukoliko nije riječ o pisarskoj pogrešci,²⁴ naziv sela mogao bi se dovesti u vezu s ilirskim etnikom *Cerauni* (Plin. III).

KORAN

Imenom *Kōran* naziva se kamenito brdo koje se nalazi sjeverno od Prače. Prostor južno od brda naziva se *Potkōran*. Ovi nazivi, još uvijek sačuvani kod bošnjačkog domicilnog stanovništva Prače i okoline, nisu upisani u novije geografske karte. Upisani su u najstariju austrougarsku topografsku²⁵ i vojnu kartu nastalu na osnovu kartografskih izvještaja prikupljenih 1894. godine.²⁶

Istovjetan naziv *Kōran* nosi i brdo koje se nalazi južno od Pala, pored Sarajeva. I ovaj naziv ucrtan je u najstariju austrougarsku topografsku i vojnu kartu.²⁷ Istovjetni naziv nosi i mlađe naselje pored brda, nastalo u novije vrijeme.

Porijeklo naziva *Koran* nije moguće precizno utvrditi. Za naziv je moguće da je bio izložen složenoj jezičkoj kontaminaciji. Naziv je primjer iz kojeg se vidi zbog čega se posao etimologa smatra najtežim.

U potrazi za nazivima koji se po analogiji mogu dovesti u vezu s nazivom oronima *Koran*, posebno iz lingvističkih razloga i zbog istovjetnog naglaska,²⁸ put vodi do naziva hidronima *Kōrana*, pritoke Kupe. S obzirom da se naziv hidronima *Korana* izvodi iz predromanskog *karr*- ‘kamen’, usp. bask. *karri* ‘krš’, i da je glasinačko brdo kamenito, veza s glasinačkim oronimom ima svoje prvo znanstveno uporište.

Druga mogućnost je da je naziv izveden od grčkog κεραινός ‘munja’, što se posebno razmatra u poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla, ili od ilirskog etnika *Cerauni* (Plin. III).

²¹ Po mišljenju Skoka, ovamo spada i alb. toponim *Kruj*, m (1415) = *Kruja* f. Isto.

²² Topografska karta JNA 1:25 000, Marinkovci 089-4-2, štampano 1977.

²³ Sumarni popis bosanskog sandžaka iz 1468. g., 29 v.

²⁴ U osmanskim popisima česta je alternacija *k* : *g*. *Gorani* je ime sela kod Visokog.

²⁵ M. Marković, *Descriptio Bosnae & Hercegovinae*, Zagreb 1998, str. 363.

²⁶ K. u. K. militärgeographisches Institut, ZONE 30 KOL XIX, Nach Zeichenschlüssel 1894 mit folgenden Änderungen, Terrain: J. Fitz u. Asst. Grob.

²⁷ *Koran*, 1012. Isto.

²⁸ Naziv se razlikuje po naglasku od albanskog *kōran* ‘riba’, tako da se iz lingvističkih i semantičkih razloga teško može povezati s albanskom riječi.

R. Katičić informira da κόρρανος, usp. gr. κοίρανος, u jeziku starih Makedonaca znači "vladar".²⁹

Historijski razlozi koji su u vezi s Pračom³⁰ ukazuju da se povezivanju pračanskog *Koran* s gr. κερουνός "munja" mora dati izvjesna prednost.

KRAŠULJ-POLJE

Krašulj-polje nalazi se na romanijskoj visoravni, s desne strane magistralnog puta Sarajevo – Sokolac. Pod navedenim imenom polje je upisano u vojnu austrougarsku kartu romanijskog kraja,³¹ što je autentičan toponimski naziv.³² Međutim, u novijim geografskim jugoslavenskim kartama naziv je promijenjen u *Kračulje polje*³³ i *Krači polje*.³⁴ Promjena autentičnog naziva uslijedila je po reambulaciji iz 1930. godine i datira se u vrijeme šestojanuarske diktature i najveće razgradnje Bosne i Hercegovine. U to vrijeme namjerno su promijenjeni brojni glasinački nazivi predslavenskog porijekla.³⁵

Naziv polja izveden je od široko rasprostranjenog apelativa "krās, gen. *krāsa*, m (Istra, ugarski Hrvati) = krās (15. v., Krk) = *kars* ili *kras* '1° kamen oštar tvrde pećine (Belostenec), 2° toponim, horonim (južnja Kranjska, sjeverna Istra) = *krāsa* f (Istra) "zemlja kamenita 2° (Korlevići, Krnica, Slovinci istarski) loš, kamenit pašnjak, koji se ne može kositi, 3° toponim, dio Rijeke"'³⁶.

Za apelativ *krās*, što je izvedeno od mediteranskog *carsus*, općenito se smatra da je mediteranskog porijekla, u mlađoj fazi "iliro-dačka riječ" u vezi s lat. (glose) *caris*, *carisis* "nomen saxi...".³⁷

²⁹ R. Katičić, *O jeziku i narodnosti starih Makedonaca*, Alojz Benac, Sexagenario dictatvm, ANU-BiH, Godišnjak, XIII/11, Sarajevo 1976, str. 347.

³⁰ O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla.

³¹ Austrougarska karta 1:75 000, Zone 30 KOL XIX, SARAJEVO, K. u. K. Militärgeographisches Institut,

³² *Krašulj-pölje* pod svojim autentičnim nazivom sačuvano je u jeziku Bošnjaka iz Zečića itd.

³³ Karta JNA 1:100 000, Sarajevo, izrađeno na osnovu reambulacije iz 1930 godine, dopunjeno 1953.

³⁴ Karta JNA 1:25 000, br. evidencije 000076, Romanija-jug, sadržaj dopunjen 1973. godine, štampano 1974.

³⁵ O tome vidjeti u poglavlju pod naslovom *Glasinačka onimija kao historijski izvor, historijat istraživanja i politički motivirani falsifikati*.

³⁶ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 180.

³⁷ Isto.

Glasovnom promjenom *carsus* > *krās-* > *kraš-*, koju karakterizira metateza likvida kao u *Scardona* > *Skradin*, nastala je osnova *krāš-*, na koju je dodan sufiks *-ulj*.³⁸ *krāšulj*.

Polje, kao i susjedno Glasinačko polje, nalazi se na plitkoj karsnoj podlozi. Na ovaj način, toponimska situacija na terenu u potpunosti opravdava povezivanje *krās* > *Krāšulj pōlje*.

U rejonu rogatičkog sela Mislovo jedna manja planina zove se *Krāšulje*. Naziv je istovjetnog porijekla kao i *Krāšulj-pōlje*. U odnosu na suglasnik *s* koji nije promijenjen u *š*, rogatički naziv vjerovatno je stariji od naziva romanijskog polja. Sufiks *-ulje* slavenskog je porijekla³⁹ i u periodu slavenizacije glasinačkog kraja došao je na predslavensku osnovu.

P. Skok iz iste osnove (poimeničenog pridjeva ženskog roda *krāsna*) izvodi naziv bošnjačkog prezimena *Hrasnica*. S tim u vezi, kao naziv mediteranskog porijekla nužno je tretirati istoimeni oronim *Hrāsnica* koji se nalazi sjeveroistočno od rogatičkog sela Dub.⁴⁰ Karsno tlo oronima u skladu je s ovim izvođenjem.

Danas nepoznato selo *Kraševac*, u vilajetu Kral 1468. godine, pripadalo je posadnicima tvrđave Bobovac.⁴¹

Krasanović i *Krasan-polje* su ojkonom i toponim (u selu Krasanović) kod Srebrenice.⁴² *Krasinac* je zaselak u seoskoj općini Filipovića Odžak u kotaru Glamoč.⁴³ *Krasulje* su selo kod Ključa.⁴⁴ *Krašeni Do* je zaselak u selu Žabica kod Ljubinja.⁴⁵ *Kraševo* je selo kod Tešnja.⁴⁶ *Krašići* su zaselak u selu Karauzovići kod Goražda.⁴⁷ *Krašje* je zaselak u selu Međuriječ kod Čajniča.⁴⁸

METLICA

Imenom *Mètlica*, lok. *Mètlici*, naziva se glasinački toponim koji se nalazi na dijelu Glasinačkog polja između Drpinog brda i sela Novoseoci. Naziv nije moguće objasniti južnoslavenskim jezičkim sredstvima.

³⁸ O sufiksu koji se nalazi "i u drugim slavinama" vidjeti u: Isto, III, str. 542, 543.

³⁹ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 543.

⁴⁰ Karta JNA 1:25 000, br. evidencije 00049, Sjemeć, štampano 1975.

⁴¹ Sumarni popis bosanskog sandžaka iz 1468. godine, 131 v.

⁴² *Rječnik naseljenih mjesta...*, str. 138.

⁴³ Isto, str. 138. Filipovića Odžak starina je poznatog bosanskohercegovačkog akademika Muhameda Filipovića.

⁴⁴ Isto, str. 139.

⁴⁵ Isto, str. 327.

⁴⁶ Isto, str. 139.

⁴⁷ Isto, str. 123.

⁴⁸ Isto, str. 170.

Za slovenački ojkonom *Metlika* Kranzmayer je pretpostavio da je japodski grad ΜΕΤΟΥΛΟΝ.⁴⁹ Premda je u lingvističkom smislu Kranzmayerova pretpostavka ostala nedokazana, ona ipak ukazuje na predslavenski naziv.

Po mišljenju P. Skoka, *mětlica* (Dubrovnik) je deminutiv od *mèta* f "mentha silvestris". "Da je ime te biljke postojalo i u balkanskom latinitetu dokažu rum. *mintă*, arb. *mëndërë* pored *mënnërë*."⁵⁰

Kako informira P. Skok, "Grčko μινθῆ > lat. *mentha* potječe prema Meilletu iz nepoznatog mediteranskog jezika."⁵¹

GUNJ

Gúnj, gen. *Gúnja*, m., je naziv za brdo koje se nalazi iznad glasinačkog sela Novoseoci. Proteže se u pravcu istok – zapad i povezuje dva prethistorijska lokaliteta, *Veliku gradinu* i *Malu gradinu*. Brdo je pod navedenim nazivom ucrtano u sve specijalne geografske karte.

*Gúnjače*⁵² su toponim koji se nalazi zapadno od rogatičkog sela Borovsko. Kao i za *Koran*, i za *Gunj* nije moguće utvrditi pouzdanu etimologiju.

P. Skok informira o "*gúnj*, gen. *gúnja*, m (14. v., Vuk)" u značenju "1° haljina određene vrste, ženska odjeća (Sutomore), 2° (ŽK) bijelj, ćebe".⁵³ "Riječ je balkanska, u značenju odjeće: arb. *gunë* 'Mantel vom Ziegenhaar', rum. *gună*, bizantinski = ngr. γου(ν)να". Skok pretpostavlja da ova riječ, poznata u kasno-latinskom kao *dunna* "Pelz", možda potječe iz "keltskoga ili bolje iz praevropskog supstrata..."⁵⁴

Kako informira V. Vinja za riječ *gúnjina* "ogrtač od neštavljene kože", danas se radije govori o balkanskom arealu riječi i njezinu iranskom postanju: usp. ahruc. *gugnizzō* "scialle a striscie".⁵⁵

Glasinački oronim vrlo je teško datirati iz razloga što su riječ prihvatili mnogi narodi. Glas *nj* (n') iz *nn* nalazi se u srpskom, hrvatskom, bosanskom,

⁴⁹ ΜΕΤΟΥΛΟΝ je japodski grad poznat po njegovom upornom otporu rimskom caru Oktavijanu 35. godine prije naše ere. Pitanje ubikacije grada i dalje je otvoreno. Po A. Mayeru, to nije Mörtling (slov. Metlika) "ist zu wenig begründet (*Metulum* < *Metul-ika*?)". Mayer pretpostavlja da se grad nalazio kod sela Čakovec u blizini Josefstala (hrvatski Josipdol). A. Mayer, n. dj., I, str. 229-230.

⁵⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 415.

⁵¹ Isto.

⁵² Karta JNA 1:25000, br. evidencije 008688, Goražde 2-4 (Kovanj), štampano 1975.

⁵³ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 634.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ V. Vinja, *Jadranske etimologije*, Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, Djela HAZU, knj. 74, Zagreb 1998, str. 184.

slovenačkom, bugarskom poljskom i ruskom jeziku,⁵⁶ što znači da je naziv oronima mogao nastati u periodu slavenizacije Glasinca. Pa ipak, imajući u vidu geografski položaj oronima, između dvije ilirske gradine, vjerovatno je da je naziv vrlo star.

Ispod brda *Gunj*, na njegovoj južnoj strani, nalazi se selo Novoseoci, a ispod sela mikrotoponim *Potkonjica*. Naziv *Potkonjica* nastao je pučkom etimologijom, od *Potkunjica*, što je višestruko potvrđen glasinački mikrotoponim.⁵⁷ Prema tome, naziv *Gunj* mogao je također nastati pučkom etimologijom, od albanskog oronimskog apelativa *kunj*.

Jedna od mogućnosti je da je glasinački naziv mlađeg, aromunsko-vlaškog porijekla.⁵⁸ U prilog vlaškom porijeklu naziva ide činjenica da je brdo kame-nito.

U osmanskome popisu nahije Borač iz 1468/69. godine popisano je selo *Zagunjice*.⁵⁹ Iste godine popisano je dio sela *Zgunja*, koje pripada Osatu⁶⁰, i selo *Gunja* u nahiji Sjenica.⁶¹

Gunja je zaselak u selu Paunci kod Ustikoline.⁶² *Gunjavci* su zaselak u selu Nazda kod Dervente.⁶³ *Gunjača* je zaselak u selu Hlapčevići kod Visokog.⁶⁴ *Gunjače* su zaselak sela Brestovsko kod Kiseljaka.⁶⁵ *Gunjačići* su zaselak sela Bogušići (Vraničići) kod Foče.⁶⁶ *Gunjani* su zaselak sela Mratinići kod Kreševa.⁶⁷ *Gunjevci* su selo kod Bosanske Dubice.⁶⁸ *Gunjevci* su zaselak u selu Priboj kod Zvornika.⁶⁹ *Gunjevići* su zaselak u selu Zavodište kod Foče.⁷⁰ *Gunjevići* su zaselak u selu Cerani kod Tešnja.⁷¹

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima čija se etimologija može objasniti uz pomoć albanskog jezika.

⁵⁸ S. Georgijević oronimski termin *gunja* izvodi iz rum. *gheuno* "stena", "kameni blok" – "oronimi *Gunja*, brdo u Drlačama (Sokolska nahija), *Gunjice*, brdo u Vraniću (Lepenica), *Guništa*, vis u Novom Koritu (Timok), brdo u Buljkovcu, i dr." S. Georgijević, *Narodna etimologija u našoj toponomastici*, Pitanja književnosti i jezika, knj. III, sv. I i II, Sarajevo 1956, str. 127.

⁵⁹ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik, period 1301-1599*, Rukopis ANUBiH, Sarajevo 1980, str. 48.

⁶⁰ Sumarni popis bosanskog sandžaka iz 1468/69, 114 r.

⁶¹ Isto, 8 v.

⁶² Isto, str. 203.

⁶³ Isto, str. 185.

⁶⁴ Isto, str. 102.

⁶⁵ Isto, str. 96.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto, str. 96.

⁶⁸ Isto, str. 96.

⁶⁹ Isto, str. 228.

⁷⁰ Isto, str. 96.

⁷¹ Isto, str. 43.

Od glasinačkih naziva koji se, više ili manje, mogu obrazložiti analogijama iz mediteranskog jezika, *Krašulj-polje* i *Korana* čine se najizvjesnijim glasinačkim nazivima mediteranskog porijekla. Zajedno s ostalim nazivima iz ovog poglavlja, glasinački nazivi predindoevropskog porijekla na istom području indiciraju veliku starinu glasinačke onimije.

U elaboraciji pojedinih glasinačkih naziva predslavenskog porijekla, analognim znanstvenim uporedbama njihovih likova, otkrivaju se još neki mogući tragovi mediteranskog jezika na Glasincu. Moguće je da tragove tog jezika, više ili manje, sadrže: zoonim *Maldava*, oronim *Komina*, ojkonomi *Mrče* i *Košutica*. Nazivi nisu uvršteni u ovo poglavlje iz razloga što je o njihovom porijeklu moguće suditi i na drugi način i što je o tim nazivima, ipak, donesen sud o njihovom nemediterskom porijeklu. Svakako, nedostaci isključivo lingvističkog metoda ne dozvoljavaju čvrste i neosporne definicije. U odlučivanju o porijeklu tih naziva prevagu je odnijela historijska argumentacija u kombinaciji s lingvističkom, u odnosu na isključivo lingvističku. Stoga, navedeni nazivi uvršteni su u poglavlja o glasinačkim nazivima ilirskog i latinskog porijekla.

Glava peta

GLASINAČKI NAZIVI ILIRSKOG PORIJEKLA

Glasinački nazivi ilirskog porijekla u uskoj su vezi s osnovnim povijesnim obilježjima Glasinca u prethistoriji i antici, čemu su osnovni pečat dali glasinački Iliri. Kao posljedica višegodišnjih, uglavnom arheoloških istraživanja glasinačkog kraja, od planine Romanije na zapadu do rijeke Drine na istoku i od Prače na jugu do graničnih područja današnjih općina Olovo i Vlasenica na sjeveru i sjeverozapadu, o glasinačkim Ilirima stekla su se brojna historijska obavještenja sadržana u brojnoj arheološkoj i historijskoj literaturi, o čemu smo govorili u prvim poglavljima i što nije potrebno ponavljati. Riječ je, uglavnom, o ostacima materijalne kulture pronađenim u glasinačkim gromilama i o njihovoj valorizaciji s aspekta arheološke znanosti. Na osnovu arheologije, kao pomoćne historijske nauke, stvoren je i opći historijski sud o glasinačkoj ilirskoj kulturi. Pritom, osnovni zaključci doneseni su na osnovu tipološkog arheološkog metoda, danas u znatnoj mjeri zastarjelog, na osnovu kojeg nije moguće utvrditi apsolutnu hronologiju glasinačke kulture. U dosadašnjem znanstvenom sudu o Glasincu, što je posebno elaborirano u trećem poglavlju studije, postoje krupne teorijsko-empirijske praznine, posebno kada je riječ o tzv. glasinačkom hijatusu pod kojim se podrazumijeva etnički i kulturni vakuum na Glasincu u vremenu od sredine latena do drugog stoljeća naše ere. Kao što je pokazala minuciozna analiza svih dosadašnjih izvora i znanstvenih radova koji se odnose na hijatus, riječ je o znanstvenom problemu o kojem su mišljenja podijeljena. Ono što posebno usložnjava taj problem, jeste činjenica da on sadrži značajnu političku dimenziju, koja se prelama kroz austrougarsku politiku integralnog bošnjaštva i politiku srpskog velikodržavlja, zaključno s denacionalizacijom Bošnjaka za vrijeme socijalističke Jugoslavije. Novija povijest Bošnjaka povijest je njihovog nacionaliziranja u Srbe i Hrvate. Svakako, u svemu tome, od strane srpske historiografske škole s posebnim obzirom politički se motivira i nacionalizira ona bošnjačka povijest koja se odnosi na bošnjačku etnogenezu. U ovoj studiji otkriva se da se predslavenski etnički elementi u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka, i Bošnjaka uopće, falsificiraju, mijenjaju, zatiru i ignoriraju. Riječ je o vrlo složenom problemu koji nije jednostavno spoznati i besprijekorno elaborirati. U historiografiji je i inače posebno teško elaborirati političku motivaciju, a njeno

dokazivanje uvijek nosi rizik od politički motiviranog dokazivanja koje se može pripisati historičaru koji dokazuje. Pa ipak, o svemu odlučuju činjenice. One koje nas uvode u ovo poglavlje su: 1) Dosadašnji sud o glasinačkoj ilirskoj kulturi isključivo je tipološko-arheološki i nije donesen s aspekta onomastike kao pomoćne historijske nauke. 2) Ako je na Glasincu došlo do kulturnog vakuuma i hijatusa ili višestrukih "smena stanovništva na Glasincu", kako propagira M. Hoernes i srpska arheologija i etnologija, na Glasincu se ne mogu predvidjeti nazivi ilirskog porijekla, posebno u nekom većem broju. 3) Ako su na Glasincu sačuvani nazivi ilirskog porijekla, posebno u većem broju, oni ukazuju na kulturni i etnički kontinuitet i negiraju hijatus.

Posebnu poteškoću u utvrđivanju glasinačkih naziva ilirskog porijekla predstavljaju oni glasinački nazivi koji su mlađi i koji su imenovani od strane srednjovjekovnih Vlaha. Njihov neslavenski jezički oblik nastao je u srednjem vijeku. Neki glasinački nazivi imenovani su od strane "pravih Vlaha", kako neki od historičara nazivaju kontinentalne Romane nastanjene na tlu današnje Bosne i Hercegovine ili autohtone bosanske Vlahe,¹ ali i od strane aromunskih Vlaha koji su na tlo Bosne i Hercegovine dolazili u srednjem vijeku, posebno za vrijeme osmanske vlasti koja ih je planski naseljavala na opustjele zemlje. Osmanski defteri u istočnoj Bosni, popisanim imenima poreskih obaveznika, potvrđuju i jedne i druge. Onomastičke survivale iz ilirskih vremena vjerovatno sadrže antroponimi *Dasa*², *Raguš*³. Na aromunske Vlahe ukazuju imena s postpozitivnim članom *-ul*: *Dančul*⁴, *Radul*⁵ itd.

¹ Po mišljenju R. Jeremića, tokom srednjeg vijeka na prostorima od Foče do Romanije bilo je još krajem XV i početkom XVI vijeka "pravih Vlaha". R. Jeremić, *Has Hoča*, Glasnik geografskog društva, sv. 11, str. 100, navedeno prema: M. Filipović, *Visočka nahija*, Naselja i poreklo stanovništva, knj. 25, Beograd 1928, str. 215.

² Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV III, Sarajevo 2000, str. 73. Prevodilac deftera A. Kupusović pored imena upisala je upitnik, vjerovatno u dilemi da li je dobro prevela ovo neobično ime. Ime je zapisano i na srednjovjekovnoj nekropoli Žakovo, u Popovu polju, na stećku u obliku ploče, na kojem se nalazi natpis: *a se Dasa leži* / M. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, knj. II, Sarajevo 1964, str. 53/ Š. Bešlić pogrešno je smatrao da je *Dasa* žensko ime. Riječ je o jednom od najraširenijih ilirskih kognomena rimske provincije Dalmacije: *Dasa* (*s*), m. Na tlu današnje Bosne i Hercegovine kognomen je potvrđen u Varcar-Vakufu, Lisičićima kod Konjica (kao *Dazas*) i Suhači kod Livna. O tome vidjeti u: A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Wien 1957, str. 109. H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg 1929, str. 34.

Dana 11. siječnja 1260. godine u Dubrovniku, Kalenda Tripunov de Lampino daje svoj imetak u Kotoru unuci Beli (*mee Belle, filie Dausi*). /T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, Supplementa I, Zagreb 1998, str. 240-241/ U istoj ispravi više puta je potvrđeno ime *Dausa*. Vjerovatno je riječ o raguzejskoj varijanti ilirskog imena *Dasa*.

³ U selu Karatić u nahiji Borač popisan je čifluk Džafera Raguševog. /Opširni popis..., str. 167/ O ovom imenu podrobnije vidjeti u poglavlju o političkom i teritorijalnom organiziranju glasi-
načkih Ilira.

⁴ Opširni popis..., II, str. 543.

⁵ Isto, str. 552, III, str. 65.

U srednjem vijeku na Glasincu je dolazilo do etničkih miješanja stanovništva, što je ostavilo različite tragove u glasinačkim imenovanjima. Zbog toga, u onomastičkim istraživanjima Glasinca, historijski razlozi nalažu da se vidi da li su pojedini nazivi imenovani ne samo ilirskim već i aromunskim ili makedo-romanskim jezikom. Riječ je o izuzetno složenom problemu kojem je nužno pristupiti s velikim oprezom. Istina, neslavenski oblici pojedinih naziva, nastali u srednjem vijeku, u svojim srednjovjekovnim jezičkim izražajima sadrže riječi ilirskog ili latinskog porijekla čija je jezička povijest na Glasincu otpočela u prethistoriji i antici i koje su se protokom vremena više ili manje promijenile, kao što se zakonomjerno mijenja svaki jezik i riječi u svim jezicima svijeta. Glasinački Vlasi, nekadašnji predslavenski starosjedioci i kasniji srednjovjekovni stočari, u stalnom miješanju s aromunskim ili makedoromanskim Vlasima, na Glasincu čuvaju, prenose, ali u određenoj mjeri i mijenjaju njegove najstarije nazive. Uporedo s tim, imenuju se i nastaju novi nazivi. Riječ je o vrlo složenom procesu koji je tekao stoljećima i koji je u glasinačkoj onimiji ostavio brojne tragove. Imenovanja predslavenskog glasinačkog stanovništva predslavenskim jezicima Glasinca traju do velike seobe naroda. Definitivno prestaju njegovom slavenizacijom, slaveniziranjem autohtonih glasinačkih i doseljenih Vlaha. S tim u vezi, složenost problema, kao samo jedan zoran onomastički problem, na svoj način pokazuje vlaško ime *Mituloš*⁶ popisano u selu Vihre u nahiji Borač, 1604. godine. Imenu je na aromunsko *-ul* dodat još jedan sufiks: *-oš*. U ovom slučaju, iz historijskih razloga nužno je isključiti *-oš* kao sufiks mađarskog porijekla. Moguće je da je sufiks *-oš* srednjovjekovna varijanta nekadašnjeg ilirskog sufiksa *-s*,⁷ koji je u procesu simbioze mogao doći na aromunski sufiks. Historijski i fonetski razlozi, također, dozvoljavaju još jednu mogućnost: da je aromunsko ime grecizirano nastavkom *-os* koji je u mlađoj fazi promijenjen u *-oš*.⁸

Osmanski popisi koji se odnose na područje glasinačke ilirske kulture sadrže znatan broj dvojnih naziva naselja i toponima imenovanih od strane srednjovjekovnih aromunskih Vlaha, koji su se za vrijeme osmanske vlasti doseljavali na Glasinac. Aromunski Vlasi svojim aromunskim jezikom imenovali su neke glasinačke toponime čiji se prethodni imenski lik, istovremeno, i dalje čuvao u jeziku starosjedilačkog stanovništva. Dvojni nazivi znatno olakšavaju odvajanje glasinačke onimije izvornog ilirskog porijekla od aromunskovlaške. Pošto se

⁶ Čifluk Mahmuda, sina Mituloša. Isto, str. 36.

⁷ O sufiksu vidjeti u: H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, str. 67, 68.

⁸ S tim u vezi, P. Skok navodi: "Kao što kod Srba i Hrvata ima rum. imena slaviziranih nastavkom *-ović* (isp. *Ursulović* u arandelskom hrisovulju i t. d.), tako kod Cincara ima greciziranih nastavkom *-os*, n. pr. *Gorgoljatos* (trgovac u Sarajevu) od od macedo-rum. *gurguliat* ili *gurguliatos* = okrugao (v. Dalmetra, *Dictionar macedo-roman*, str. 103.)." P. Skok, *Češka knjiga o vlaškom pravu*, GZM XXX - 1918, Sarajevo 1918, str. 308.

znatnim dijelom radi i o etnološkoj znanstvenoj problematici, ona se elaborira u posljednjem poglavlju studije.

U dosadašnjoj znanosti samo je pet glasinačkih onima tretirano s aspekta predslavenskih etničkih elemenata i ilirske onomastike. To su toponimi *Arareva gromila*, *Batovo* i antroponim *Bando*, koje je razmatrao Ć. Truhelka, i hidronim *Prača* i ojkonom i hidronim *Žepa*, kojima se bavio M. Pavlović. Za ove onime utvrđeno je autogeno ilirsko porijeklo. Svi ostali nazivi koji se tretiraju u ovom poglavlju nisu znanstveno elaborirani, što na svoj način govori o velikoj teorijsko-empirijskoj praznini kada je riječ o predslavenskim nazivima Rogatice i Glasinca.

BALTIĆI

Baltići su jedno od najpoznatijih glasinačkih sela. Nalaze se u neposrednoj blizini Sokoca, s njegove zapadne strane. Na Puhovcu, više sela, nalazi se velika prethistorijska gradina, a oko nje, i na prostoru sela, brojne ilirske gromile.⁹ Groblje na seoskom lokalitetu Borovik "je produženje srednjovekovnog groblja, u kom su mnogi stećci"¹⁰. Drugo srednjovekovno groblje, zvano Mramorje, nalazi se kraj puta koji prolazi između Ražanog i Crnog brda. Blizu jednog izvora, koji su naseljeni Srbi u XIX vijeku nazvali Drobnyačka voda, M. Filipović je evidentirao još jedan nedovršen stećak.¹¹

Iako prethistorijska, antička i srednjovekovna groblja nedvosmisleno ukazuju na veliku starost naselja, ono se u historijskim izvorima javlja dosta kasno. U popisu čifluka rogatičkog kadiluka iz 1835. godine, selo *Baltići* popisano je kao posjed bošnjačkog begovskog roda *Tanković*. U popisu, bezi Tankovići tada su na samom Glasincu imali 17 čifluka i 12 porodičnih baština.¹² M. Filipović, bez ikakve valjane argumentacije¹³ i u suprotnosti s tradicijom roda, za Tankoviće izmislio je da su porijeklom iz Azije, "i da im je predak bio došao kao seiz uz

⁹ Ć. Truhelka, *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba*, Sarajevo 1914, str. 106.

¹⁰ M. Filipović, *Glasinac*, antropogeografsko-etnološka rasprava, SANU, Beograd 1950, str. 205.

¹¹ Isto. Na osnovu navedenih podataka, i njihove usporedbe s kataloško-topografskim pregledom stećaka evidentiranih na tlu BiH 1971. godine, naseljeni Srbi u međuvremenu od 1934. do 1971. godine potpuno su uništili srednjovekovne nekropole u selu i raznijeli stećke kao pogodan građevinski materijal. O uništavanju stećaka na Glasincu vidi: I. Pašić, *Od hajduka do četnika*, Sarajevo 2000, str. 116-121.

¹² A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku*, Prilozi za orijentalnu filologiju XIV-XV/1964-1965, Sarajevo 1969, str. 198.

¹³ O etimologiji prezimena vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima albanskog porijekla.

nekoj pašu"¹⁴. "Predanje" je izmišljeno s ciljem da Tankoviće liši njihovih bosanskih korijena, u skladu s velikosrpskim političkim intencijama između dva svjetska rata, kada su Bošnjaci tendenciozno nazivani "Turcima". Prezime *Tanković* rimskog je porijekla.¹⁵

Po mišljenju P. Skoka, *baltā* > cinc. *batā* "bazen, velika ravnica okružena bregovima" je "tračko-ilirski leksički ostatak."¹⁶ "Na Balkanu nalazimo u rum. *baltā* = arb. *baltē* = ngr. βόλτη, βόλτος u istom značenju. Ne može se raditi o posuđenici iz južnoslav. jer nema likvidne metateze. Nema druge nego uzeti da je u ilirotračkom postojao oblik **balta* s istim značenjem."¹⁷

Naziv sela Baltići najvjerovatnije je nastao od ilirske riječi *balta*¹⁸ = "močvara". Po mišljenju H. Krahe, riječ je prihvaćena i u drugim jezicima. Potvrđuje veze ilirskog i albanskog jezika, u alb. *bal'tē* = "blato, močvara".¹⁹ U albanskoj toponimiji riječ je višestruko potvrđena.²⁰ Poznata je i u romanskom jeziku srednjovjekovne Dalmacije, u značenju plitkog barovitog jezera.²¹

S obzirom na rumunsko *baltā*, teoretski, naziv *Baltići* na Glasinac mogli su donijeti i aromunski Vlasi. Ova mogućnost manje je vjerovatna iz dva razloga: značenje rum. *baltā* nema utemeljenja u terenskoj situaciji u selu, za razliku od ilirskog *balta* "močvara". Također, seoske ilirske gromile pokazuju da je na istom mjestu u prethistorijsko i antičko doba postojalo naselje za koje se podrazumijeva da je imalo neko ime.

Glasinačko selo Baltići jedino je glasinačko selo koje obiluje vodom. U zaseoku Puhovcu "gotovo svaka kuća ima svoju živu vodu". Jedan dio sela je močvaran. Tri seoske njive nose naziv *Bara*.²² Prema tome, ilirsko *balta* "močvara" u potpunom je skladu s općim odlikama seoskog tla.

Naziv sela Baltići teoretski bi mogao potjecati i od turske riječi *bâlta* (*bâl-ta*) = ubojita sjekira.²³ Ovoj mogućnosti decidno se protive odlike seoskog tla koje je barovito.

¹⁴ M. Filipović, n. dj., str. 205.

¹⁵ K. Jireček, *Die Romanen in den Städten dalmatiens während des Mittelalters*, str. 59.

¹⁶ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, JAZU, Zagreb 1971, str. 121.

¹⁷ Isto, str. 169.

¹⁸ H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, Wiesbaden 1955, str. 116. Upor.: A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Wien 1957, str. 201.

¹⁹ Isto.

²⁰ *Bâlta e Bârdhë*, kodër, Gjirokastër; *Bâltës së Bârdhë*, përroi i Bâltëz, -a, fshat, Fier; *Bâltëz, -a* (sot bashkuar me fsh. Portëz), fsh., Fier; *Bâltëz-Kôte, -a*, fsh. i shpërng., Fier; *Bâltish i*, shpat, Tiranë; *bâltishit*, përroi i shpat, Tiranë. *Fjalor i emrave gjeografikë të Republikës së Shqipërisë*, Akademia shkencave e Shqipërisë, Instituti i gjuhësise dhe i letërsisë, Tiranë 2002, str. 19, 20.

²¹ K. Jireček, *Die Romanen in der Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Wien 1903, str. 18.

²² M. Filipović, n. dj., str. 204.

²³ A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1958, str. 118.

U *Rječniku* JAZU u Zagrebu, Đ. Daničić navodi riječ BALTA, f. pelta, mali štit, samo u Bjelostijenčevu rječniku. Pretpostavlja se da je latinskog ili grčkog porijekla. AR, I, str. 169.

BATOVO

Bátovo je naziv polja koje se nalazi ispod jugoistočnih obronaka planine Gostinje. Okružuju ga bošnjačka sela Dobrač, Brezje, Rusanovići i Jarovići. Na širem prostoru polja, na kojem se nalaze brojne ilirske gromile, tokom arheoloških istraživanja Glasinca pronađeni su brojni arheološki nalazi ilirskog porijekla.²⁴ U polju se nalazi i srednjovjekovna nekropola od koje je sačuvano 16 stećaka,²⁵ što svjedoči i o srednjovjekovnoj naseljenosti.

U središnjem dijelu Batova jedan dio polja naziva se *Bátovac*.

Tokom arheoloških istraživanja Glasinca, Č. Truhelka otkrio je brojne arheološke ostatke na Batovu polju, što je rezultiralo nastankom onomastičkog interesa za etimologiju naziva. U skladu s ilirskim porijeklom arheološkog materijala, Truhelka je u imenu polja vidio ilirsko ime *Bato*.²⁶ Ime je doveo u vezu s varijantom *Baton*, kako se nazivaju dvojica vođa ilirskih plemena Desitijata i Breuka u ustanku protiv Rimljana 6–9. g. n. e.²⁷ Ovim je toponim definiran kao ilirski, što će kasnije prihvatiti i V. Čorović²⁸ i V. Kosorić²⁹.

Epigrafska potvrda imena *Bato*, na širem prostoru Glasinca, pronađena je u Starom Brodu na rijeci Drini.³⁰ U odnosu na glasinački hijatus, njena datacija u stariji Principat³¹ ima poseban značaj, o čemu je već bilo riječi.

Značajne spoznaje o onomastičkom problemu *Batovo* pružaju osmanski izvori. U Opširnom popisu sandžaka Bosna iz 1604. godine, rogatičko selo Kovačica popisano je kao: "Selo *Batočeva*, drugim imenom *Kovačica*"³². U dvojnomo nazivu očito je da je *Batočeva* *possessivum* i da je selo dobilo naziv po njegovom osnivaču ili vlasniku koji se zvao *Bato*. Ova činjenica ima poseban značaj, s obzirom da se selo *Kovačica* upravo nalazi na južnom obodu Batova polja, što znači da su *Batovo polje* i *Batočeva* svoje nazive dobili po istoj osobi. *Batočeva* potvrđuje da je naziv *Batovo polje* izveden od imena *Bato*. Vjerovatno se radi o značajnoj osobi, koja

²⁴ Č. Truhelka, *Kulturne prilike...*, str. 105.

²⁵ *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 91.

²⁶ Č. Truhelka, *Hügelbräber und Ringwälle auf der Hochebene Glasinac*, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, Wien 1893, str. 111.

²⁷ Isto.

²⁸ V. Čorović, *Bosna i Hercegovina*, str. 24.

²⁹ "Izgleda da i naziv sela Batovo u naselju Soćicama vodi porijeklo od imena Batona, slavnog vojskovođe ilirskog plemena Desidijata." V. Kosorić, *Rogatica* (Naselja i porijeklo stanovništva), Sarajevo 1966, str. 12.

³⁰ ...malvi... et Fl(avio) Bat(oni) parenti(bus) [p]osuit, D. Sergejevski, *Rimska groblja na Drini*, GZM za 1934, Arheologija, Sarajevo 1934, str. 23. Upor.: R. Katičić, *Illyricum mythologicum*, Zagreb 1995, str. 128.

³¹ R. Katičić, isto.

³² Opširni popis..., III, str. 117.

se može dovesti u vezu s imenom desitijatskog vođe u velikom ilirskom ustanku 6–9. g. n. e.

Dvojni naziv *Batočeva drugim imenom Kovačica* ne dozvoljava da se glasinački onimi izvedeni od imena *Bato* s apsolutnom sigurnošću smatraju nazivima nastalim u predslavensko doba. Ime *Bato* jeste ilirsko, međutim, njega su na Glasinac mogli donijeti i srednjovjekovni Vlasi, koji su u svojoj antroponimiji sačuvali neka od ilirskih imena. *Bato* je zasigurno i srednjovjekovno vlaško ime.³³ Na ovu mogućnost srednjovjekovnih imenovanja ukazuju još neki glasinački dvojni nazivi iz osmanskih izvora, znatnim dijelom imenovani od strane srednjovjekovnih Vlaha.³⁴ Pa ipak, predslavensko imenovanje je izvjesnije. Četiri glasinačka naziva izvedena od antroponima *Bato*, od kojih su tri u arei Batova polja, pokazuju da se radi o značajnijoj ličnosti glasinačke povijesti, najvjerovatnije predslavenske. Malo je vjerovatno da je tako značajna ličnost mogao biti neki srednjovjekovni Vlah.

Kompozit *Batočeva* mogao je biti imenovan u osmansko doba, za razliku od *Batova polja* i toponima *Batovac* koji su, najvjerovatnije, stariji nazivi. Još jedna mogućnost, koja se u razmatranju ovih problema ne može u potpunosti isključiti, jeste da su vlaški doseljenici, po doseljenju u Kovačicu u XVI–XVII vijeku, svoje novo naselje imenovali po nazivu polja koje su zatekli na Glasincu.

Najznačajnije radove o ilirskom imenu *Bato* napisali su R. Katičić³⁵ i J. Šašel³⁶. R. Katičić utvrdio je da ime pripada domorodačkoj antroponimiji ilirskih provincija i da je netipično zastupljeno u svim imenskim područjima Ilira, i u Dakiji i kod doseljenika iz Dalmacije.³⁷ Posebnu pažnju zavređuje činjenica da se, kao Βάρτων javlja i kao čest sastojak grčke antroponimije. Zastupljenost imena u grčkoj antroponimiji, po mišljenju Katičića, svjedoči o dodirima između Ilira i Grka, koji su mnogo stariji od rimskog vremena.³⁸ Povezano je s mitom i kultom, smatra se kao *nomen sacrum*.³⁹ Ženska varijanta imena Βάτεια/Βατίεια čvrsto je ukorijenjena u legendarnoj predaji o Troji.⁴⁰

³³ U sumarnom popisu Bosanskog sandžaka, u nahiji Goražde, 1468/69. godine, popisan je timar Radoja Batevića. Sumarni popis iz 1468/69..., 80 v.

³⁴ O tome vidjeti u posljednjem poglavlju disertacije.

³⁵ R. Katičić, *Drei altbalkanische Nomina sacra*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. IX/7, Sarajevo 1972, str. 105–129.

³⁶ J. Šašel, *Akte des VI. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, Beč 1964, str. 352–368.

³⁷ R. Katičić, *Drei altbalkanische Nomina sacra...*, str. 108.

³⁸ Isto, 109. Veze između glasinačkih Ilira i Grka prije rimskog doba razmatraju se u poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla, gdje se potvrđuje Katičićev zaključak.

³⁹ Isto, str. 111.

⁴⁰ Isto. O tome posebno vidjeti na stranama 111–119.

O etimologiji imena postoji više različitih mišljenja.⁴¹ Ukoliko je u dvojnomo nazivu *Batočeva* drugim imenom *Kovačica* riječ o bilingvizmu, u kojem je *Kovačica* slavenski kalk ilirskog *Bato*, značajnu prednost nužno je dati mišljenju H. Krahea koji je predložio da se ime *Bato* poveže s galskom posudenicom u latinskom *battuere* "udarati", i s galskim imenom *Batus* (CIL III 3593, Budim).⁴² Glasinački dvojni naziv ne isključuje mogućnost da se praslavensko i sveslavensko *kòvati*, *kijem* (čekićem), od čega je nastalo *Kovačica*,⁴³ semantički poveže s lat. *battuere*. Istoj porodici riječi pripadaju glagoli *bàtit*, *bătît*, *bătîti* "tući, udarati", potvrđeno na Korčuli,⁴⁴ *abătiven* "utučen, slomljen", također potvrđeno na Korčuli, i *abătît* "oboriti", potvrđeno u Boki.⁴⁵

Ilirsko ime *Bato* nužno je tretirati i kroz opću semantičku vezu s franačkim vladarskim imenom *Martel*, u značenju "čekić".⁴⁶ Kao što je općepoznato, franački vladar Karlo Martel imao je vrlo snažan udarac rukom, poput čekića kojim se

⁴¹ W. Schulze pripisao je ime predindoevropskom jezičkom sloju. /W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Göttingen 1904, str. 132/ Ć. Truhelka smatrao je da bi *Bato* moglo značiti "vladar". /Ć. Truhelka, *Hügelbräber und Ringwälle auf der Hochebene Glasinac*, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, Wien 1893, str. 111/ Povezivalo se s libijskom riječi βάττος koja znači "kralj". /W. Schulze, n. dj., str. 86, 555. E. Fischer, *korrespondenz-Blatt der Anthropologischen Gesellschaft* 1914, str. 5/ Podlogu za indoevropsko etimologiziranje, prevodeći *Bato* kao *Celer*, dao je E. Vetter /*Glotta* 20 (1932), str. 32/. H. Krahe predložio je da se ime *Bato* poveže s galskom posudenicom u latinskom *battuere* "udarati" i galskim imenom *Batus* (CIL III 3593, Budim). Vetter, pak, nudi svoju etimologiju i dovodi ime u vezu sa značenjem "brzi" /*Glotta* 30 (1943), str. 61. i dr./ Ovome se pridružio M. Budimir /*Revue internationale des études balkaniques* 2 (1936), str. 195. i d./ W. Brandenstein pretpostavio je vezu između ilirskog imena *Bato* i trojanskog Βατεια, Βατιστα, smatrajući da *batieia* znači "Ort der Celeris", dakle nešto kao "mjesto Brze" /*Die Völkerkichtten von Troia*, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft 92 (1938) 316; *Zur Frühgeschichte der Tyrhener*, *Revue des études indo-européennes* 3 (1943) 80 i d. Upor.: H. Krahe, *Die Welt als Geschichte* 3 (1937), str. 286 i d./ Alf i Torp latinsko-galskom *battuere* priključili su german-sko *baduō* "borba" /*Wortchatz der germanischen Spracheinheit*, Göttingen 1909, str. 256/, što je podržao A. Mayer /*Glotta* 32 (1953), str. 305 i d.; *Die Sprachen der alten Illyrier*, II, Wien 1959, str. 20 i d./ Posljednji se etimologijom imena bavio A. Heubeck. I on vjeruje da ime Βατεια, Βατιστα, u Troadi treba povezati s balkanskim *Bato* i misli da mu je značenje "brzi, brza" u čemu ga slijedi i H. Frisk /*Griechisches etymologisches Wörterbuch* 1, Heidelberg 1960, str. 226/.

⁴² Isto.

⁴³ "kòvati, kījē, ..., svesl. i prasl. (*-ku.), "obrađivati gvožđe i druge metale čekićem". P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. II, JAZU, Zagreb 1972, str. 170.

⁴⁴ V. Vinja navedeni glagol, zastupljen na Korčuli u veoma različitim složenicama, izvodi iz venedijanskog *bater* "tući, udarati, isprašivati..." (Boerio 68-69) što je nastalo od lat. *battuere*. V. Vinja, *Jadranske etimologije*, Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, I, Djela HAZU, knj. 74, Zagreb 1998, str. 50.

⁴⁵ Vinja navedene riječi izvodi iz tal. *abbattere* < kasnolat. *abatt(u)ere*. Isto, str. 11.

⁴⁶ Riječ je, kao *martel* m "čekić" potvrđena i u Boki itd. (Od lat. *martellum* "Hammer" REW 5379.) V. Vinja, n. dj., str. 179.

kuje gvožđe, zbog čega je dobio još jedno ime. Južnoslavenska antroponimijska paralela franačkom imenu je bošnjačko i srpsko prezime *Čekić*. Svakako, u dalekoj prošlosti, snažan udarac rukom, poput kovača koji to čini čekićem kad kuje gvožđe, prije svega, cijenjen je s aspekta ratničke vrline ratnika koji snažno udara svojim oružjem. Dalje povezivanje vodi k predslavenskom *bāt* s osnovnim značenjem "predmet nalik na glavu, kijača (v), kijac (v.), s drškom kojom se udara"⁴⁷.

Najvjerovatnije, ime *Bato* je u značenju "udarač".

BATOVO

Imenom *Batovo* naziva se jedna od mahala u naselju Knežina, sjeverozapadno od Sokoca. U okolini Knežine nalaze se mnoge ilirske gromile, što ukazuje da su najstariji stanovnici Batova bili Iliri. Srednjovjekovni kontinuitet naselja potvrđuje seoska nekropola stećaka zvana *Mramorje*.⁴⁸ O povijesnom kontinuitetu stanovništva tokom osmanskog doba svjedoče osmanski popisi, u kojima se Knežina od 1469. godine redovno popisuje.⁴⁹

Naziv mahale *Batovo* najvjerovatnije je ilirskog porijekla, izveden od ilirskog imena *Bato*.⁵⁰

BATUŠNICA

Imenom *Batušnica*⁵¹ naziva se jedna veća livada u bošnjačkom selu Čavčići⁵², u Žepi. Najstarije predslavensko naselje u blizoj seoskoj okolini nalazilo se na obližnjem brdu *Gradina*.

⁴⁷ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 120.

⁴⁸ Š. Bešlić, *Steći...*, str. 242.

⁴⁹ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik, (period 1301-1599.)*, Sarajevo 1980, str. 20.

⁵⁰ Vidi elaboraciju naziva *Batovo polje*.

⁵¹ Informacija je dobijena na osnovu vlastitih istraživanja toponimije Žepe. Višestruko je potvrđena od Bošnjaka iz Čavčića, koji su se u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine, u znatnom broju našli u Sarajevu, kao izbjeglice. Prema njihovim informacijama, brda im se zovu: Bokšanica, Radava, Tuk, Panjak, Studenača, Čepelj, Kudmer, Gusinac, Dobričanj, Mrdež, Borak, Palež, Gradina, Tesla, Svinjačka, Zlovrh. Livade: Zagaj, Batušnica, Šabovina, Pogonj, Jeminovac, Jelici, Kitog, Trla, Torine, Beške, Prevoznice, Bare, Ponor, Ravne, Ledenice. Njive: Sadavice, Tovarnica, Podosoj, Zagaj, Trsta, Jasika, Zaborak, Močarci, Badanj, Šljivica, Kusa, Kopila, Trnovac, Krčevina.

⁵² Selo Čavčići mlađeg je postanja. Godine 1835. popisano je kao čifluk u ruci Numana Sivca. A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, POE, XIV-XV/1964/65, Sarajevo 1969, str. 230.

Naziv *Batušnica* najvjerovatnije je predslavenskog porijekla. Pod jednim uslovom, moguće ga je izvesti iz keltskog imena *Batus*⁵³ (*s* > *š*): ukoliko je u ovom antroponimu naglasak na dugom *-a-* za koje je općepoznato da u južnoslavenskim jezicima nije pretrpjelo glasovne promjene. Ime *Batus* također je moglo nastati kraćenjem, od ilirskog *Batonianus*⁵⁴ (*Batonius*⁵⁵) > **Batus*. U tipičnoj ilirskoj sredini kakva je Žepa, gdje se potvrđuje više naziva ilirskog porijekla, izvjesniji je naziv nastao od ilirskog antroponima.

Na predslavensku nomenklaturu sličnog porijekla u Čavčićima ukazuje naziv seoskog brda *Radava*, koji nije moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava.⁵⁶

BERGALJE

Imenom *Bèrgalje* naziva se planinski vijenac koji se, u pravcu sjever – jug, proteže sjeverno od Prače. Oronim se nalazi u arealu brojnih predslavenskih toponima kao što su *Koran*, *Velika Ora* i *Mala Ora*, *Sarhon*, *Tolini*, *Tolić*. Urtan je u najstariju austrougarsku kartu.⁵⁷

U novije vrijeme oronim je, uglavnom, poznat pod nazivom *Bèrgaje*, što je nastalo pod utjecajem pučke etimologije i kontaminacijom *-galje* s “gaj”, “šuma”.

Sredinom brda protiče *Bèrgajski pōtok*. Hidronim je izostavljen u studiji o hidronimima u lijevom slivu Drine, čiji autor je D. Vujičić. Primjer je dosadašnjih znanstvenih ignoriranja glasinakih naziva predslavenskog porijekla.

Naziv *Bèrgalje* (*Bèrgaje*) nije moguće objasniti južnoslavenskim jezičkim sredstvima.

U razmatranju da li je osnova *Berg-* ilirska ili keltska, H. Barić tretira je ilirskom i navodi kao imensku bazu “imena naroda *Bergalalei*, pa *Bergintrum*, *Bergomum*, *Bergine civitas* u Liguriji, *Bergium*, *Bergidum*, *Bergula*, *Bergusia* i t. d. na Iberskom poluostrvu ne mogu biti keltska, jer se u keltskim imenima mjesta javlja samo stepen Ø, tj. ievr *bhygh* = *prakelt. brig*”⁵⁸. Iz tračkog jezika, I. Duridanov navodi primjere *Bèrgé* (Strab.) “village in Bisaltitia”, *Bèrgépolis* (Steph. Byz.) “town in Thracia”, *Bèrgison* “fortess on the upper course of Hebros (Marica)”, *Bèrgulê*

⁵³ CIL III 3593, Budim.

⁵⁴ CIL III 14633, Novae.

⁵⁵ Ova imenska varijanta tipična je za Rim, tako da je manje vjerovatna u Žepi.

⁵⁶ Vidi: *Radava*.

⁵⁷ K. u. K. Militärgeographisches Institut, Nach Zeichenschlüssel 1894 mit folgenden Änderungen, ZONE 30 KOL. XIX, Sarajevo.

⁵⁸ H. Barić, *Ilirske jezičke studije*, JAZU, Zagreb MCMLVIII, str. 26.

(Prok.) "town in Turkish Thracia, today Ljule-Burgas".⁵⁹ S tim u vezi, K. Oštir navodi: "Glede metateze primerjaj illyro-trak. *Bargullum* : Βράγυλος."⁶⁰ Naziv ilirskog ojkonima *Bargullum*⁶¹, H. Krahe izvodi iz ilirskog "Grund" elementa *Barg-* i tretira kao *Barg-ulum*.⁶²

Osnova *Berg-* sadržana je u Ribezovom etimološkom izvođenju iz indoevropskog korijena *bherg'h* "visok", kojem pripada sanskr. *Brhánt* "jak, visok"; arm. *berj* "visina"; galski *Admagetobriga*, *Are-brigium* (in monte situm), alpsko pleme *Brigiani* (monticolae), *Brigantes*, *Brigantia*, danas *Bregenz* u Vorarlbergu; germ. *Burgund*, što je najstariji naziv za otok Bornholm, odatle i etnik *Burgundiones*.⁶³ Po mišljenju A. Mayera, osnova sadrži etimologiju antičkog Biziminja i pridonosi njegovoj ubikaciji u Podgoricu.⁶⁴

U nazivu *Bergalje* nije izvršena metateza likvida što otvara problem njegove datacije. Ako bi se povijest sličnih imenovanja u istočnojadranskoj toponimiji mehanički primijenila na Glasinac, to znači da se glasinački naziv ne bi mogao datirati dalje od X stoljeća. Međutim, više sličnih glasinačkih naziva u kojima nije provedena metateza, kao što su *Skorlin*, *Baltići*, *Martanovca*, pokazuje da se glasinačka povijesna imenovanja ne mogu tretirati na istovjetan način kao slična imenovanja u Dalmaciji. To se posebno odnosi na oronimski naziv *Sarhon*, koji se nalazi u blizini Bergalja i u čijem nazivu i jeste i nije izvršena metateza. Naziv je poznat kao *Sarhon* i kao *Sohran*.⁶⁵ Iz tog razloga, naziv *Bergalje* nužno je tretirati nazivom ilirskog porijekla. Naziv je sačuvalo autohtono glasinačko stanovništvo čija se slavenizacija dogodila iza X stoljeća. Iz istih razloga, tipičnih glasovnih promjena slavenske provenijencije bio je pošteđen i glasinački hidronim *Mara*.⁶⁶

⁵⁹ I. Duridanov, *The Language of the Thracians*, The Thracian onomastics, Internet http://members.tripod.com/~Grozniyat/thrac/thrac_4al.html, 1990, str. 3.

⁶⁰ K. Oštir, *K pred slovanski etnologiji Zakarpatja*, Etnolog, Glasnik Kr. etnografskega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1926/1927, str. 10.

⁶¹ *Bargullum*, Liv. 29, 12, 13 zum J. 205 beim Friedensschluß zwischen Rom und Makedonien genannt, wonach es zusammen mit den Parthinern, Dimalum und Eugenium an Rom fiel. Vgl. Βάργυλα in Makedonien, Hierokl. 8, Konst. Porph., them II 50, 2.

Dazu Βράγυλος Hierocl. Synecd. 7; Konst. Porph., them. II 2, 49. 'εν Βραγύλαις BHC. 45, 1921, 18, III 70 Delphi. Bischofsitz in der byz. Eparchie Macedonia II, die Pelagonien bis zum orestischen Argos umfaßte. Ferner Βέρρη Illyricum, Hierokl. 7. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, str. 77. Βράγυλος, Hierocl. Synecd. 7. Konst. Porph., them. II 49, 18. Ort bei Parthicopolis in Päonien, vgl. Tomaschek, *Die alten Thraker* II 2, 62. Isto, str. 94.

⁶² H. Krahe, *Die alten balkannillyrischen Geographischen Namen*, Heidelberg 1925, str. 83.

⁶³ F. Ribezzo, *La lingua degli antichi Messapii*, Napoli 1907, str. 23.

⁶⁴ A. Mayer, *Doprinosi poznavanju rimskih cesta u Dalmaciji*, VAHD 51/1930-1934, str. 147.

⁶⁵ O tome posebno vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla.

⁶⁶ O tome vidjeti u elaboraciji hidronima *Mara*.

U antičkoj topografiji Bosne i Hercegovine *Berginium*, *Berginio* (Rav. IV 19), je rudarsko naselje na cesti *Assinio* = *mun. Azina(tium)* (?) u Lici, CIL III 8783 – *Servitium* negdje na Uni (kod Bos. Novog?) “ali nema elemenata za ubikaciju.”⁶⁷ Ovim se osnova *Berg-* na tlu današnje Bosne i Hercegovine višestruko potvrđuje kao ilirska.

U albanskoj toponimiji *Bargulle* je selo koje se nalazi sjeverno od grada Polican.

BIGALJ

*Bīgalj*⁶⁸ je brdašce koje se nalazi sjeverno od rogatičkog sela Kukavice, uz rijeku Rakitnicu.

Etimologija navedenog ojkonima pripada složenijim etimologijama glasinačkih naziva predslavenskog porijekla. Na osnovu dosadašnjih onomastičkih radova koji tretiraju etimologiju sličnih naziva izvedenih iz iste osnove, prvo što se za ovaj naziv može sa sigurnošću reći je činjenica da naziv nije slavenskog porijekla.

Istražujući toponimiju otoka Šipana, P. Skok susreo se s pluralnim nazivom *Bīge*,⁶⁹ što je ime male uvale kod rta Debela Glava prema Pompejanskim Vratima. Naziv je uvrstio u one nazive koji “zvuče doduše neslovenski, pa ma da su to neslovenska imena, ne možemo ih ipak sa sigurnošću ubrojiti u dubrovačko-romanske riječi”⁷⁰. S tim u vezi, Skok informira da je “možda ista riječ koja i biga ‘svežanj, snop’ na Hvaru,⁷¹ ali se ne zna, čega se upravo tiče. U arbanskom bigë znači ‘grana’, a u romanskim jezicima ‘uređaj, koji služi za dizanje, greda i t. d’. To je lat. biga”.⁷²

U svom poznatom *Etimologijskom rječniku* Skok elaborira riječ “biga f (Hvar) ‘1° svežanj, snop (*biga* obruča), 2° toponim (Šipan)’ = *biga* (*kruha*, Milna, Brač), 3° štruca kruha, dugi komad kruha većinom kod kuće pečen”. Dopunjuje značenja albanskog *bigë*,⁷³ ali ne donosi etimologiju riječi.

⁶⁷ I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANUBiH, Djela, knj. LXVI/6, Sarajevo 1988, str. 375.

⁶⁸ Karta JNA 1:25 000, br. evidencije 00051, Rogatica, štampano 1975.

⁶⁹ P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Jadranski institut JAZU, Zagreb 1950, str. 236, 237, 241.

⁷⁰ Isto, str. 236.

⁷¹ Ovdje se Skok poziva na *Rječnik* JAZU, I, str. 288.

⁷² Isto, str. 237. U bilješci br. 18, Skok se poziva na: Meyer-Lübke, *Romänisches etymologisches Wörterbuch*, br. 1095. G. Meyer, *Etimologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, str. 36 s. v.

⁷³ “1° Zweig, kleiner Ast, Stengel, bei Hochzeitgebrauchen aufgefällte Strange, 2° um ein Stöckchen gebundener Blumenstrauß, 3° eine Art Schleuder, die in einem oben gespaltenen Stöckchen besteht”. P. Skok, isto.

Na istom mjestu, u *Rječniku* Skok posebno elaborira riječ "*bīgar*, gen. -*gra* m = *bigor* (Makedonija) 'siga (Srbija), sedra, bijela zemlja ka' usirena (Pavlinović)". Također, toponim i hidronim: potok *Bigar* kod sela Sige (Srbija), studenac *Bigor* blizu Dečana (14.XIVv.), *Bigre* (valjda ak. pl.), selo zabilježeno u spomenicima.⁷⁴ Uz informacije o hidronimu *Bīgrenaci* historijskom ojkonomu *Bīgrenica* (14. XIV v.) u Srbiji, Skok zaključuje: "S obzirom na geografsku raširenost (Srbija, Bugarska, Makedonija i Albanija) riječ je predslavenska, možda iliro-tračka, iz oblasti naziva za kamenje (kao *karpa*, v.)."⁷⁵

Dileme o etimologiji rogatičkog oronima *Bīgalj* otklanja oronimska situacija na terenu. Brdašće je neposredno pored rijeke i najvećim dijelom čini ga sedra.

S obzirom da je rogatički oronim situiran na području glasinačke ilirske kulture, s nazivom u vezi s riječi *bīgar*, gen. -*gra* m, za koju se pretpostavlja da je predslavenska i da je u značenju sedrastog tla, s velikom vjerojatnošću može se ustvrditi da je oronim ilirskog porijekla.

Dočetno -*lj* u *Bīgalj* mlađeg je postanja. Vjerovatno je nastalo kontaminacijom, moguće s *būbūlj* "obao kamen".

Kroz Vidoški Grad, koji se nalazi u Vidovom Polju iznad Stoca, teče rijeka koja se danas zove *Bregava*, što je pučki naziv koji je nastao pod utjecajem pučke etimologije. Starije ime rijeke je *Bigava*.⁷⁶ Posljednji naziv hidronima ilirskog je porijekla.

Biganjina Bara naziv je zaseoka u selu Veletovo Gornje kod Višegrada.⁷⁷

BOLOZAN

Imenom *Bolōzan* naziva se izvor koji se nalazi južno od rogatičkog sela Godomilje. Popločan je velikim kamenim pločama koje su poredane oko izvora. Na području sela, F. Fiala istražio je 1896. godine sedam tumula s ukupno 14 grobova koji uglavnom pripadaju starijem željeznom dobu.⁷⁸ Na istom području hidronima, u Podilijaku kod Sjeverskog, B. Govedarica istražio je jedan tumulus koji je sadržavao 9 grobova s 14 skeleta iz srednje faze starijeg željeznog doba i mlađeg željeznog doba.⁷⁹

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, Sabrana djela, II, Sarajevo 1981, str. 455.

⁷⁷ Rječnik naseljenih mjesta..., (1910), str. 301.

⁷⁸ *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 95.

⁷⁹ B. Govedarica, *Novi arheološki prilozi istraživanju tumula na glasinačkom području*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XVII/15, Sarajevo 1978, str. 27, 28.

Naziv je jedinstven na tlu Bosne i Hercegovine. Nije ga moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava.

Naziv je zasigurno složen: *Bol-ozan*, što znamo na osnovu činjenice da se 300 metara sjeverno nalazi hidronim *Ozan*.⁸⁰

Složeni naziv *Bol-ozan* isključuje mogućnost da je hidronimski naziv osmanskog porijekla, nastao od turcizma *boròzan* "trubač" što Đ. Daničić povezuje s *bolòzan*, uz informaciju da je poznata samo jedna potvrda u nekoj narodnoj pjesmi, iz koje je riječ ušla u Vukov rječnik.⁸¹ Motivacija hidronimskog naziva s *boròzan* "trubač" malo je vjerovatna.⁸² Glasovna promjena *boròzan* > *bolòzan* na Glasincu nije posvjedočena, tim prije što se jedna planinska kosa na desnoj strani Prače, južno od sela Varošište, zove *Borozanska kosa*.⁸³

Hidronim *Bolozan* nalazi se na području na kojem je voda najveća blagodat, što je posebno dolazilo do izražaja u dalekoj prošlosti kada je stanovništvo, uglavnom, živjelo od stočarstva. Bez izvora, koji su služili i za napajanje stoke, život na Glasincu bio je nezamisliv.

M. Filipović, tokom etnoloških istraživanja Glasinca, zabilježio je da čobani iz jedne glasinačke seoske zajednice, makar između sebe bili i u zavadi, "čim se pojave drugi čobani sa strane, pa pođu na njihovu pašu ili vodu, oni će se odmah izmiriti i zajednički istupiti da odbiju strance"⁸⁴. Riječ je o odbrani strateški najvažnije opće seoske svojine, o odbrani vode koja znači život. Ovaj glasinački običaj, najvjerovatnije, ima pretpovijesne i antičke korijene i ostatak je nekadašnje plemenske i rodovske tradicije, o čemu posebno svjedoči naziv *Bolozan*.

Prvi imenski kompozit *Bol-* nastao je na isti način kao i istoimeni nazivi dalmatinskih naselja: *Bôl* na otoku Braču i *Ból* kod Splita. Nazivi su nastali od latinskog *vallum*.⁸⁵ *Ból* označava zemljana utvrđenja i palisade. U romanskim jezicima riječ se očuvala sve do danas. Promjena početnog konsonanta *v* > *b* nastala je u razdoblju kasne antike i jedna je od općih karakteristika vulgarnog

⁸⁰ Vidi laboraciju hidronima *Ozan*.

⁸¹ Rječnik JAZU, I, str. 533, 556.

⁸² Hidronimska situacija na terenu posebno isključuje mogućnost da je naziv hidronima motiviran bučnim izviranjem ("trubljenjem").

⁸³ Specijalna karta 1:25 000, Kovanj, br. evidencije 00059. Oronim je dobio ime po bošnjačkom rodu *Borozan*, čiji pripadnici su nastanjeni u tom kraju. Iz osmanskih popisa sela Godomilja gdje se hidronim *Bolozan* nalazi, kao i u narodnoj tradiciji, rod *Borozan*, ili *Bolozan*, nije poznat.

⁸⁴ M. Filipović, *Beleške o narodnom životu i običajima na Glasincu*, GZM, n. s, sv. X, Sarajevo 1955, str. 123.

⁸⁵ P. Skok, *Ból*, *Etnolog*, Glasnik kr. etnografskega muzeja v Ljubljani, X–XI, Ljubljana 1937–1939, str. 349.

latiniteta.⁸⁶ *Bol* pripada najstarijem romanskom sloju.⁸⁷ Na ovaj način, po principu analogije i etimologije dalmatinskih naziva, omogućen je važan ekskurs u najstariju povijest hidronima: hidronim je bio okružen zemljanom utvrdom koja je služila za njegovu odbranu.

Kompozit *-ōzan*, u skladu s fonetskim promjenama do kojih je došlo u vrijeme slavenizacije Glasinca, moguće je izvesti iz imena ilirskog hidronima Ἰάσων pod kojim je zabilježena jedna rijeka u Albaniji.⁸⁸ Kao što je općepoznato, strano kratko *a* u južnoslavenskim jezicima daje *o*, dok je glas *z* u riječima stranog porijekla nastao od intervokalnog *s*.⁸⁹ Fonetski znatno jači naglasak u *Ōzan* u zajedničkoj riječi (*Bolozan*) preuzeo je naglasak.

U skladu s etimologijama iz najstarije evropske hidronimije, koje razmatra H. Krahe, kompozit *-ōzan* moguće je izvesti iz hidronimske osnove **al(a)*: *Alsa* > *Ausa*,⁹⁰ *Aslantia* > *Auzance*.⁹¹

Kompozit *-ozan*, u *Bolozan*, kao i naziv susjednog hidronima koji nije složen i koji se zove *Ozan*, imaju poseban značaj u razmatranju odnosa između mesapskog i ilirskog jezika. Mada se u posljednje vrijeme negiraju veze između ovih jezika,⁹² čini se da glasinački hidronimi dokazuju suprotno. Na mesapskom novcu iz Ugenta ispisana je epihorska legenda: *aosen*, *aoze*, *ozan*, za koju je H. Krahe smatrao da je izvedena kraćenjem od *Uzentum*.⁹³ Navedene mesapske riječi vjerovatno su u vezi s glasinačkim hidronimskim nazivima *Bolozan*, *Ozan* i *Kitoze*. Ovim se H. Krahe, koji je davno uočio veze između ilirskog i mesapskog jezika, još jednom potvrđuje kao najveći znalac ovih jezika. Svakako, na ovaj način najvjerovatnije se potvrđuju do sada poznate veze između mesapskog i albanskog jezika.

D. Vujičić, u elaboraciji hidronima *Ōsanica*, na osnovu velikih kamenih gromada u koritu rijeke, semantički je doveo njen naziv u vezu s korijenom *as-* "kamen".⁹⁴ Potvrdu za takav korijen našao je u staroiranskom *asman*, lit. *ašmuō*

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ N. Vajs, *Geografske oznake romanskog podrijetla u našoj otočkoj toponimiji*, Onomastica jugoslavica, knj. 10, Zagreb 1982, str. 361.

⁸⁸ Zapis je u genitivu, kao εἰς καθολίων ἀντικρὺ τοῦ Ἰάσωνος, ἐξ οὐπερ ἐξεληλύθει τὸν μέγαν ἱκέϊσε στόλον καταλιπών, Anna Komn. 10, 8.

Fluß in Albanien. A. Mayer, *Die Sprache...*, I, str. 64. Upor.: H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, str. 16, 81.

⁸⁹ *Azija*, *Cezar*, *konzul*, *kriza*, *muzika*, *verzija*, *rezultat*. B. Jurišić, str. 106.

⁹⁰ Fl. in Venetien. H. Krahe, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg 1954, str. 49, 57.

⁹¹ Nfl. Des Clain nördl. Von oitiers. Isto, str. 52.

⁹² E. G. Polome, *The Position of Illyrian and Venetic*, Ancient Indo-European Dialect, Berkeley, Calif. 1996, str. 111.

⁹³ H. Krahe, *Die Sprache Illyrier*, str. 35.

⁹⁴ D. Vujičić, *Hidronimi u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, knj. LVIII, Sarajevo 1982, str. 73.

(pored *akmuō*) "kamen". Na osnovu naziva više hidronima s tim korijenom⁹⁵, D. Vujičić iskonstruirao je hidronimski korijen za *Osanicu*: *osan-*.⁹⁶ Premda je Kraheovo izvođenje hidronima *Auzance* iz hidronimske osnove **al(a)* vjerovatnije, Vujičićovo postuliranje ipak se ne može odbaciti. U semantičkom smislu, *-ozan* u *Bolozan* može se dovesti u vezu s velikim kamenim pločama kojima je izvor popločan.

U Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, u selu Ravna u nahiji Vrtar, dva puta je popisana danas nepoznata mezra *Boluča*.⁹⁷ Navedeni toponim iz današnje Žepe, s bazom *bol-* može se dovesti u vezu s prvim kompozitom hidronima *Bolozan*. Na prostoru mezre vjerovatno se nalazio rimski *vallum*.

BOROSKO

Naziv sela *Bòrosko* jedinstven je na tlu Bosne i Hercegovine. Selo se nalazi desetak kilometara sjeverozapadno od Rogatice. Nastanjeno je isključivo Bošnjacima iz rodova *Kapo*, *Hečo* i *Zukan* (*Zukanović*). Kape i Zukani u selu su starosjedioci; u rodu *Hečo* postoji tradicija da su se za vrijeme osmanske vlasti u Borosko doselili iz Crne Gore. Rod *Kapo* nastanjen je i u susjednom selu Kramer-Selo.

Bòrosko je jedan od onih glasinačkih naziva čiji oficijelni naziv, u općinskoj administraciji i na geografskim kartama, nije u skladu s nazivom domicilnog bošnjačkog stanovništva. Oficijelni naziv sela je *Borovsko* i taj naziv najvjerovatnije je nastao pod utjecajem pučke etimologije i pogrešnog povezivanja seoskog naziva s fitonimom *bor*. Međutim, u jeziku Bošnjaka, ne samo matičnog naselja već i šire okoline, redovno se kaže: *Bòrosko*. Bošnjački izgovor naselja potvrđuju i najstariji pisani izvori.

U osmanskom popisu vilajeta Bosna, iz 1468/69. godine, selo je popisano kao *Borosko*.⁹⁸ U Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, u nahiji Borač popisano je selo *Boroskovica* za koje A. Kupusović pretpostavlja da bi moglo biti današnje Borovsko.⁹⁹ U ovom pretpostavljanju značajno je to što su

⁹⁵ *Asanka* na Šljonsku u Poljskoj, *Asinkon* na Korzici, Ἀσινῆ u Lakoniji, *Asamum* u Dalmaciji Ἀσσυμός – potok u Trakiji. Isto, str. 73. Navedeno prema: Lehr-Splawiński, *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*, Poznań 1946, str. 87.

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. g., SV II, str. 575, 576.

⁹⁸ Sumarni popis vilajeta Jeleč, cijelog i onoga što mu je pripojeno, i vilajeta Bosna, cijelog i potpuno, Zeamet Borač, Čataldže i Olova osim rudnika, u posjedu Mustafa-bega, sina Argurova, selo *Borosko*, domova 5, neoženjenih 2, prihod 381. /rukopis, s osmanlijsko-turskog jezika dešifrovao, preveo i obradio A. S. Aličić/.

⁹⁹ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV III, str. 62.

u Boroskovici popisana tri mlina,¹⁰⁰ iako se Borovsko ne nalazi pored rijeke. U istom popisu posebno je popisano i: *selo Borovsko pripada Borču* i u selu također tri mlina, od kojih je jedan zapušten.¹⁰¹ Iz ovih podataka može se zaključiti da su *Boroskovica* i *Borovsko* jedno selo, popisano 1604. godine dva puta pod različitim nazivima. Sličnih dupliranja naziva u osmanskim defterima ima više. Najvjerojatnije, stanovnici sela, na obližnjoj rijeci Rakitnici posjedovali su tri mlina. Čitanje *Borovsko* A. Kupusović, nužno je još jedanput provjeriti, iz razloga što se prevodioci osmanskih deftera prilikom prevođenja često povode za oficijelnim savremenim nazivima.¹⁰²

Kako je nastao oficijelni naziv *Borovsko*? Njegov nastanak vjerojatno je posljedica pučke etimologije, nastale s ciljem da se naziv motivira. Najvjerojatnije, dodavanjem suglasnika *v* bazi *Boro-*, i sufiksa *-sko*, napravljen je posesivum, u uvjerenju da je seoski naziv izveden od imena *Boro*. Pučka etimologija mogla je nastati vrlo davno, možda i u vrijeme slavenizacije Glasinca kada se izgubilo predslavensko značenje naziva.

Najstariji stanovnici naselja zasigurno su bili Iliri. Ilirske gromile nalaze se u samom selu i u njegovoj najbližoj okolini. U reljefnoj austrougarskoj karti Glasinca, u koju su ucrtane, seoski prostor označen je znatnim brojem bijelih piknjica koje ih označavaju.¹⁰³ U ljeto 1892. godine, tokom austrougarskih arheoloških istraživanja, u selu je istraženo 6 gromila.¹⁰⁴ Arheološki nalazi potvrdili su opće odlike glasinačke kulture i kontinuitet tradicije. Jedan od arheoloških nalaza ima poseban značaj. Otkriven je slučajno, prilikom kopanja rake u aktivnom seoskom groblju, kada je pronađena bronzana glava ovna. Fiala je nalaz datirao u rimsko doba.¹⁰⁵ Nalaz, na svoj način, potvrđuje kontinuitet grobnog mjesta i domicilnog stanovništva. Selo je bilo naseljeno i za vrijeme rimske vlasti. U jednom od 20 prethistorijskih tumula, na prostoru sela, otkriven je naknadni ukop iz kasnijeg rimskog doba (IV st.)¹⁰⁶

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Isto, str. 24, 25.

¹⁰² U *Historijsko-geografskom rječniku* za period 1301–1599. godine, autora N. Filipovića stoji da je 1469. godine selo popisano kao *Borovsko*. Međutim, uvidom u defter iz 1468/1469 godine, otkriva se *Borosko*, što je na istovjetan način pročitao Ahmed S. Aličić, prevodilac deftera. Objavljivanje deftera, u prevodu A. S. Aličića, očekuje se u 2007. godini.

¹⁰³ Č. Truhelka, *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba*, Sarajevo 1914, str. 105.

¹⁰⁴ F. Fiala, *Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljeto 1892*, GZM, IV, Sarajevo 1892, str. 438.

¹⁰⁵ "Pri kraju da ovdje još spomenem jedan predmet, što ga je borovski muktar našao prigodom otkopavanja jedne rake, a to je u slici naslikana ovnova glava od bronce. Čini se, da je to bio držak, ili ručica oveće bronzane posude. Po slogu spada taj komad u kasnije rimsko doba, ako ne čak u vizantijsko. Poblje ispitivanje na samom mjestu nije bilo moguće, pošto je ondje uregjeno tursko groblje." F. Fiala, n. dj., str. 440.

¹⁰⁶ Isto, str. 92.

Selo Borovsko uvršteno je u Akademijin *Rječnik*.¹⁰⁷ Porijeklo naziva Đ. Daničiću ostalo je nepoznato. Vjerovatno zbog dileme oko sufiksa *-sko*, za pridjev *borovski* Daničić navodi da je zastupljen samo u Stuićevu rječniku i da je riječ "nepouzdana".¹⁰⁸

Naglasak u *Bòrosko* istovjetan je s naglaskom osnove *Bòr-*. Naime, kako navodi Tomo Maretić, što prihvata Antun Mayer, kod izvedenica na *-sko* naglasak je uglavnom isti kao i u osnovnim imenicama,¹⁰⁹ što znači da naziv sela nije izveden iz fitonima *bor*.¹¹⁰ I terenska situacija na području ojkonima na svoj način protivi se tom izvođenju. Zbog manje nadmorske visine, na seoskom području uopće ne rastu borovi ili jele. Seosko rastinje čini isključivo bjelogorična šuma, žbunje i posebno: brojne smreke. Za *Bòrosko* je tipična smreka i ona je seoska fitonimska posebnost posebno na dijelu prema Rudinama i Borovskom polju. Iz tih fitogenih razloga naziv sela motiviran je po smreci.

Po mišljenju A. Mayera u ilirskom jeziku **bara* je "Fichte"¹¹¹, "smreka". Vokal *a* u prvom slogu ilirskog **bara*, najvjerovatnije, nije bio naglašen, kao ni vokal *a* u drugom slogu, što je i u prvom i drugom slogu seoskog naziva dalo *o*: **bara* > *boro-*. Na ilirsku osnovu *boro-* kasnije je došao sufiks *-sko*. Lingvističko izvođenje u potpunosti opravdava fitonimska situacija na terenu i arheološke činjenice o Borosku.

Istraživanja ilirskog i keltskog jezika J. Pokornog otkrivaju predslavenski sufiks *-sko*.¹¹² Zastupljen je u "apulischen PN Δαξίσκος (Krahe, *Lekikon* S. 40)", u Βερτίσκον ὄρος (Ptol. 3, 13, 19; Strabo 7, 329, fr. 10), u ličnim imenima *Laiscus* i *Loiscus*, hidronimima Τιβίσκος, Τραμάρισκα, ojkonimima Μουρύσκη, Δορίσκος.¹¹³ Prema tome, *-sko* u *Borosko*, također, može biti keltsko-ilirskog porijekla.

Sud o ilirskom porijeklu ojkonima *Bòrosko* tipičan je primjer plodonosne primjene multidisciplinarnih metoda. Ilirska etimologija naziva u potpunosti zadovoljava lingvističke, arheološke i fitonimske činjenice o Borosku.

¹⁰⁷ AR, I, str. 556.

¹⁰⁸ AR, I, str. 556.

¹⁰⁹ T. Maretić, *Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb 1899, str. 369. Upor.: A. Mayer, *Doprinosi poznavanju rimskih cesta u Dalmaciji*, Vjesnik za arheologiju hrvatsku i dalmatinsku, 51/1930–1934, Zagreb 1934, str. 129.

¹¹⁰ Da *Bòrosko* nije izvedeno od fitonima *bor* odbranio sam kao znanstvenu činjenicu o kojoj se vodila žučna rasprava tokom odbrane magistarskog rada *Politički motivi promjena toponima i antroponima u Bosni i Hercegovini*. Rad je odbranjen na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 11. 9. 2001. godine pred komisijom čiji je jedan član bio lingvista, prof. dr. Hanka Vajzović.

¹¹¹ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, Wien 1959, str. 18.

¹¹² J. Pokorny, *Zur urgeschichte der Kelten und Illyrier*, Halle 1938, str. 46.

¹¹³ Isto.

BRADVA

Brádva je naziv za južni zaselak Kramer-Sela, zapadno od Rogatice. Na ovom lokalitetu, tokom arheoloških istraživanja Glasinca od 1889. do 1897. godine, ukupno je iskopano 5 ilirskih gromila.¹¹⁴ Kontinuitet naseljenosti u rimsko doba potvrđuje jedna rimska fibula pronađena u jednoj gromili¹¹⁵ i ukop iz rimskog doba (IV st. n. e.).¹¹⁶ U gromilama su pronađeni i arheološki ostaci pet naknadno sahranjenih osoba iz srednjeg vijeka,¹¹⁷ što također svjedoči o kontinuitetu naselja i stanovništva. Srednjovjekovni kontinuitet evidentan je na osnovu nekropole stećaka koja se nalazila u obližnjem Kramer-Selu.¹¹⁸

Iznenaduje da F. Fiala u svojim arheološkim izvještajima uopće ne spominje Bradvu.

Kako informira H. Barić, "poreklo slov. **bordy* u stsl. *brady* "ᾠξινῃ ascia, πέλεκυς, σκέλαρνον securis, bug. *brádva*, srhrv. *brädva* slov. *brädva*, *brädlja*, nije još prečišćeno"¹¹⁹. Mladenov i Štrekelj su mišljenja da je slov. **bordy* srodno s pragermanskim **bardo*, za razliku od H. Barića koji je smatrao da je riječ o pozajmljenici balkanskogermanskog porijekla.¹²⁰

Riječ *brädva* (vrsta sjekire), za koju P. Skok smatra da je posuđenica iz balkanskog germanskog,¹²¹ u južnoslavenskim zemljama poznata je tek od XVI vijeka.¹²²

Ova čisto lingvistička razmatranja, sama za sebe, u utvrđivanju etimologije glasinačkog naziva, nisu dovoljna. Od značaja je naglasak, različit u glasinačkom *Brádva* i južnoslavenskom *brädva*. Ilirsko porijeklo arheološkog materijala iskopanog na Bradvi na svoj način ukazuje da se radi o nazivu ilirskog porijekla.

Glasinački naziv *Brádva* najvjerovatnije je nastao od ilirskog kognomena *Bradua*¹²³. Ovaj zaključak snažno podupiru glasovni zakoni i predslavensko *bra-* za koje, na osnovu analogije *Brattia* > *Brač*, sa sigurnošću znamo da nije pretrpjelo nikakvih glasovnih promjena. Za sufiks *-va* od ranije se pretpostavlja

¹¹⁴ Č. Truhelka, *Kulturne prilike...*, str. 104.

¹¹⁵ Č. Truhelka, *Iskopine na predistorijskom grobištu na Glasincu u godini 1890*, GZM, Sarajevo 1890, str. 390.

¹¹⁶ *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 92.

¹¹⁷ Isto, str. 392.

¹¹⁸ Š. Bešlagić, *Stećci...*, str. 249.

¹¹⁹ H. Barić, *Istorija arbanaškog jezika...*, str. 113.

¹²⁰ Barić informira da je L o e w e 318 prvi naslutio da je riječ o balkanskogermanskoj pozajmljenici, uz napomenu da gotski oblik **bardô* nije dokumentovan, a ni gotska reč za "bradu". Isto.

¹²¹ Po mišljenju Skoka, riječ je posuđena od Gepida. P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 196.

¹²² AR, I, str. 580.

¹²³ *Titus Beusantis qui et Bradua*, CIL III C. L0.11. (*Bra*)*dua* Beusantis, C. 14. A. Mayer, n. dj., I, str. 94.

da je ilirski.¹²⁴ Za antroponimski primjer ilirskog imena s tim sufiksom, P. Skok navodi ilirsko ime *Bradua*.¹²⁵

Naziv *Bradva* antroponimskog je porijekla. Imenovan je po imenu Ilira koji je živio na mjestu lokaliteta. Vjerovatno je riječ o značajnijem rodovskom starješini.

Naziv *Krâmer-sëlo* znatno je mlađi od naziva *Brâdva* i nastao je u srednjem vijeku. Potvrđuje kontinuitet naselja i stanovništva koje je u svojoj mladoj fazi vlaško stanovništvo. Stanovnici Kramer-Sela najvjerovatnije su pripadali autohtonim bosanskim "pravim Vlasima". Općepoznato je da su se bavili karavanskom trgovinom. Vođa jednog karavana, koji je imao 10–100 konja kojima se prevozila roba, zvao se *kramar*¹²⁶. Po toj riječi nastao je naziv *Kramer-Selo*.

Iz Kramer-Sela potječe starinački bošnjački rod s neobičnim prezimenom: *Kâpo*. Slično crnogorsko prezime *Kape*¹²⁷, M. Pavlović izvodi iz oronimske osnove *kapa*, tj. "glava".¹²⁸ E. Benvenist pretpostavlja da lat. *caupō* "stoji možda u nekoj vezi sa gr. *kápēlos* 'sitan trgovac, kramar'¹²⁹, što može biti u vezi s glasinačkim prezimenom koje potječe iz sela za koje je sigurno da je centar karavanske trgovine na Glasincu u srednjem vijeku. Druga mogućnost je da se u glasinačkom prezimenu krije nekadašnji latinski gentilicij *Kapius*,¹³⁰ za vrijeme rimske provincije Dalmacije potvrđen u Baškoj.¹³¹ Tim imenom mogao se zvati i romanizirani Ilir Bradve.

Jedan zaselak sela Monjari, kod Visokog, zove se *Bradve*.¹³²

¹²⁴ P. Skok, *Studije iz ilirske toponomastike*, GZM XXXII, Sarajevo 1920, str. 35.

¹²⁵ Isto, str. 39.

¹²⁶ M. Vego, *Naselja...*, str. 128. Han, u kojem su odsjedali karavani na putu između Han-Pijeska i Vlasenice, zove se *Han Kram*. U srednjovjekovnom Dubrovniku *kramar* je sitni seoski trgovac. K. Jireček, *Istorija Srba*, II, Beograd 1952, str. 186.

¹²⁷ Kod M. Pavlovića ispisano je bez naglaska.

¹²⁸ M. Pavlović, *Terenske situacije i etnonimske perspektive u Ilirikumu*, Južnoslovenski filolog, knj. XXX, sv. 1-2, Beograd 1973, str. 506.

¹²⁹ Benvenist navodi da se ni jedna ni druga riječ ne podaju unutarjezičkoj analizi, uz pretpostavku da je posrijedi "pozajmica iz nekog istočnog jezika". Lat. *caupo* je pozajmljeno u germanski, gdje je dalo njem. *kaufen* i *verkaufen*, a iz germanskog riječ je prešla u slavenski. E. Benvenist, *Rečnik indoevropskih ustanova*, (preveo A. Loma), Novi Sad 2002, str. 88.

¹³⁰ W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904, str. 145.

¹³¹ CIL 13293, a (3133).

¹³² Riječnik naseljenih mjesta..., str. 179.

BULJUKOVINA

Buljukovina je ilirska gradina koja se nalazi na južnom obodu Glasinačkog polja, između Megarskog brda i Vitnja. Prema istraživanjima Č. Truhelke, prečnika je 60 m i ima dvostruki bedem.¹³³

U arheološkoj literaturi o Glasincu naziv ilirske gradine bilježi se dvostruko: kao *Bulukovina*¹³⁴ i *Buljukovina*¹³⁵, što ukazuje na određene dileme u vezi s konsonantom *l* : *lj*.

Naziv je, najvjerovatnije, kreacija pučke etimologije. Kao i mnoge druge predslavenske riječi čije značenje je nepoznato, predslavenski naziv tražio je motivaciju. Izvorni naziv gradine sazvučan je s turcizmom *büljuk* m, (od turskog *bölük* "odjeljak, odjeljenje, tabor vojske"), u značenju 1° "četa vojske, kompanija", 2° "odred, dio, razdeljak", 3° "jato, skupina, grupa",¹³⁶ i on na Glasincu nije nepoznat. Kako je zabilježio M. Filipović od 1930. do 1933. godine, na Glasincu za stado ovaca kaže se "buljuk"¹³⁷ i ta pozajmljenica iz turskog jezika dovedena je u vezu s gradinskim nazivom. Na pučku osnovu dodato je *-ovina* (posesivno *-ov-* i augmentativni sufiks *-ina*, u kontaminaciji s *gradina*).

Na pučku etimologiju naziva *Buljukovina* posebno ukazuje činjenica da osmanski popisi Bosne, koji sadrže preko 11.000 toponima,¹³⁸ ne poznaju toponim *Buljukovina*, što dovodi u pitanje tursko porijeklo. Naziv ne može biti izvornog i prvobitnog turskog porijekla i zbog činjenice što se odnosi na ilirsku gradinu za koju je sigurno da je prije osmanskog osvajanja Bosne imala ime, koje nije moglo nastati od turske (orijentalne) riječi.

Naziv glasinačke gradine sadrži ilirsku bazu *bul(l)-*, *byl(l)-*¹³⁹ i moguće ga je povezati s ilirskom riječi Βυλλιακη. To je ilirsko oblasno ime Βυλλιακή koje je zabilježio Strabon.¹⁴⁰ U opisu južnog Ilirika, Strabon navodi da poslije Apolonije dolazi Βυλλιακή (*Byliaca*) i Oricum i njegova morska luka Panormus, i

¹³³ Č. Truhelka, *Prehistoričke gradine na Glasincu*, GZM, III, Sarajevo 1891, str. 312.

¹³⁴ Isto, str. 406. Upor.: M. Hoernes, *Grabhügelfunde von Glasinac in Bosnien*, Separatabdruck aus Band XIX [der neuen Folge Band IX] der Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien 1889, Tafel I.

¹³⁵ Isto, str. 312. Upor.: isti, *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba*, (reljefna karta Glasinca), Sarajevo 1914, str. 105.

¹³⁶ A. Škaljić, *Turcizmi u hrvatskosrpskom-srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1985, str. 153.

¹³⁷ "Na Glasincu se ne kaže stado nego 'buljuk', koji može biti 'mali' ili 'veliki buljuk'. Buljuk je od ovaca ili od goveda, a za konje se veli 'ardela.'" M. Filipović, *Glasinac...*, str. 28.

¹³⁸ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 3.

¹³⁹ Βουλ-ῖνοι, Βυλλῖονες, Βύλλ-ις, Βουλλ-ις, Bul-us (oder Bulius?) illyr. Personennamen (CIL III, 4372), Tri-bul-um, Ga-bul-eo, Βυλ-αἴον, -αἴωρα. H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, str. 84.

¹⁴⁰ Strab. VII 5, 8, Chrest. Strab. VII 38. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, str. 100.

Keraunska brda gdje su usta Jonskog zaliva, gdje počinje Jadran.¹⁴¹ U ilirološkoj literaturi, Βυλλιακή se tretira kao oblasno ime (Gebiet), kao oblast ilirskog plemena Βιοϋλις, Βυλλιονες.¹⁴² H. C. Hamilton Βυλλιακή (*Byliaca*) tretira kao teritorij između Apolonije i Oricuma.¹⁴³ U etnogeografskim kartama ilirskih plemena, pleme Byllioni uglavnom se smješta u taj prostor.¹⁴⁴

S ilirskim geografskim nazivom Βυλλιακή također je nužno povezati ilirsko ime *Bullas*¹⁴⁵ potvrđeno u Naroni.¹⁴⁶ F. Ribezzo, također, informira o "venetsko-ilirskom" imenu *Bulus* i dovodi ga u vezu sa Strabonovim vijestima o ilirskim Βουλινο, Βυλλιονες i mesapskim *bollihi*.¹⁴⁷ "Bul, sin Abejev" je *grammatéis koinóna* Balaićana, naroda koji je činio ilirski savez plemena južne Ilirije, najvjerojatnije na početku II stoljeća naše ere.¹⁴⁸ U istu vezu ide i ime *Bul(i)us*.¹⁴⁹

U u prvom slogu riječi *buljuk-* moglo je nastati od ilirskog diftonga *ou* (*au?*), s osloncem na analogiju "ie. **lougio* (*leuq*), sti. *rōcās* svjetleći;; gr. λευκός svietao; lat *lux*, *luceo*; lit. *lāukas* (bljedolik; polje; uzpor. lat *lucus*, hrv. *Banja Luka*); stsl. *lučb*"¹⁵⁰.

Kao i ilirsko Βυλλιακή, glasinačka *Buljukovina* mjesno je ime manje geografske oblasti. To se posebno vidi i iz specijalne geografske karte u kojoj su posebno navedeni nazivi *G(ornja) Buljukovina* i *D(onja) Buljukovina*.¹⁵¹ Gornja Buljukovina, s istoimenom gradinom (911 m), nalazi se na prvom većem obronku južnog dijela Glasinačkog polja, Donja Buljukovina obuhvata i južni dio Glasinačkog polja, između sela Pavičići i pećine Megare. Oblasno ime, na svoj način, dovodi u pitanje stočarsku motivaciju u imenovanju gradine. U stočarskom smislu, cjelokupni prostor Glasinca velika je Buljukovina, i nije jasno iz kojih razloga bi se taj naziv, da je on turskog porijekla, odnosio na brdo, a ne na južni dio neimenovanog glasinačkog polja koje je za stočarstvo znatno pogodnije od strmog gradinskog brda. Prirodno stanište stoke je polje, a ne strmo brdo

¹⁴¹ Strabonov izvor, u ediciji i prevodu na engleski jezik od strane autora H. C. Hamiltona, glasi: (...) "After Apollonia comes Byliaca, and Oricum and its seaport Panormus, and the Ceraunian Mountains, where the mouth of the Ionian Gulf and the Adrias begins." Internet, <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus:text> 1999.01.0198:book=7:chap 1990.01.01.

¹⁴² A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, str. 100.

¹⁴³ "The territory (not the city of Byllis) between Apollonia and Oricum." www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus:text 1999.01.0198:book=7:chap 1990.01.01., bilješka 71.

¹⁴⁴ M. Korkuti, *Parailirët, Ilirët, Arbërit*, Tiranë 2003, fig. 1. N. Ceka, *Ilirët*, Tiranë 2001, str. 42. J. Wilkes, *Iliri*, Split 2001, str. 11.

¹⁴⁵ H. Krahe, *Lexikon...*, str. 25

¹⁴⁶ CIL III 1818.

¹⁴⁷ CIL III, 4372. Strab. 7, 326. F. Ribezzo, *La lingua degli antichi Messapii*, Napoli 1907, str. 7.

¹⁴⁸ P. Cabanes, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Zagreb 2002, str. 151.

¹⁴⁹ Bato Buli CIL III 4372. H. Krahe, *Lexikon...*, str. 25.

¹⁵⁰ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Zagreb 1944, str. 55.

¹⁵¹ Topografska karta JNA, br. evidencije 00081, Prača, štampano 1975.

i gradina na brdu. Oblasno ime *Buljukovina*, prije svega, podrazumijeva teritorij koji je pripadao ilirskoj gradini, odnosno ilirskom plemenu koje je nastanjivalo gradinu i njegovim pašnjacima.

Povezivanje Βυλλιακή > *Bŭljuk* + *ovina* otvara pitanje ilirskog plemena koje je nastanjivalo gradinu. Ilirski oblik Βυλλιακή upućuje na pleme *Byllinoi*, čemu se protive pisani izvori koji ovo pleme smještaju u južnu Iliridu. U obzir dolaze i *Bulini* za koje se pretpostavlja da su nastanjivali prostor između rijeka Krke i Cetine.¹⁵² Etnički prostor *Bulina* ilirolazi izvode iz djela *Orbis descriptio* koje se pripisuje Skymnosu iz Hijosa. Prema navedenom autoru, Iliri zauzimaju jadransku obalu "od *Bulina* i *Hilejaca* (u visini otoka *Visa*) do *Haonije*"¹⁵³. Skymnos ne informira o ilirskim plemenima koja su nastanjivala unutrašnjost i Glasinac, niti o jeziku tih plemena u kojem je posve moguća riječ Βυλλιακή, koja ipak nije etnik. Čini se da je ključ za razrješenje naziva glasinačke gradine upravo u ilirskom jeziku i u ilirskoj riječi, koja je bila rasprostranjena na širem ilirskom prostoru.

A. Mayer ilirizme Β[ο]υλλις, Βυλλιονες izvodi iz zajedničke jezičke osnove i ilirske riječi **bullid*, iz čega se vidi da su *Bulini* i *Byllinoi* srodni nazivi. U vezi s *Buljukovinom*, od posebne je važnosti što je ilirsko **bullid* "Burg"¹⁵⁴ ("utvrda"), a glasinačka gradina jeste ilirsko utvrđeno naselje.

Naziv glasinačke gradine *Buljukovina* u vezi je s nazivom peonskog grada Βυλάξωπα.¹⁵⁵ Peonsko Βυλάξ- također je izvedeno iz ilirskog **bullid* "Burg" ("utvrda") i u potpunom je semantičkom skladu s peonskim utvrđenim gradom. Prema tome, glasinački naziv *Buljukovina* od značaja je i za peonski jezik. Ilirsko porijeklo Βυλάξωπα na svoj način pokazuje da peonski jezik nije u potpunosti "bijela mrlja na jezičkom zemljovidu Balkana", kako je to smatrao R. Katičić.¹⁵⁶ Kako se pokazuje i na više drugih primjera u ovoj studiji, ilirska plemena nisu govorila različitim jezicima, iako su među njima određene dijalekatske razlike posve izvjesne.

Princip dosljednosti zahtijeva da se razmotri da li je naziv *Buljukovina* mogao nastati od osnove koja nije ilirska. U tom smislu, postoji teoretska mogućnost izvođenja naziva od nekoliko antroponima čije porijeklo nije najjasnije.

Milica Grković u *Rečniku ličnih imena kod Srba* razmatra porijeklo imena *Bulat*, *Bulin*, *Bulbn*. Imena su sadržana u dečanskim hrisovuljama. Ova imena u *Rečniku* tretirala je srpskim imenima, smatrajući da su izvedena iz antroponima

¹⁵² J. Wilkes, *Iliri*, str. 112.

¹⁵³ ANONYMI (SCYMNI SHII, ut fertur) "Orbis descriptio", str. 413-416, *Geographi Graeci minores*, ed. Karl Müller, vol. I, Parisiis 1855, str. 213.

¹⁵⁴ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, Wien 1959, str. 29.

¹⁵⁵ R. Katičić, *Peonci i njihov jezik*, *Živa antika* XXVII, sv. 1, Skoplje 1977, str. 28.

¹⁵⁶ Isto.

Bula.¹⁵⁷ Za antroponim *Bula* smatrala je da je izveden od antroponima Budimir, Budislav, Bulat itd. U istom *Rečniku* tretira se i ime *Bulko* kao srpsko ime, uz obrazloženje da je "izvedeno od Bul(a) + ko"¹⁵⁸. Međutim, u kasnijem radu o imenima u dečanskim hrisovuljama M. Grković mijenja etimološki sud o imenima *Bulat*, *Bulin*, *Buln* i otvara dilemu o njihovom slavenskom ili neslavenskom porijeklu.¹⁵⁹ Mada se dilema eksplicitno ne odnosi i na ime *Bulko*, s obzirom na istovjetan imenski korijen *Bul-*, ona se podrazumijeva. S tim u vezi, bez obzira na dileme o porijeklu navedenih antroponima, oni se kao srpski antroponimi moraju isključiti iz naziva glasinačke gradine. Srpska doseljavanja na Glasinac datiraju se u XVIII i XIX stoljeće, u vrijeme kada je glasinačka gradina zasigurno imala svoj današnji naziv.

U selu Veličani u Popovu, u Hercegovini, jedna seoska mahala zove se *Buljkovina*.¹⁶⁰ Za razliku od glasinačkog naziva u kojem su dva samoglasnika *u*, hercegovački naziv nastao je od antroponima Buljko.

ČIZA

Imenom *Čiza* naziva se toponim koji se nalazi u ruševinama srednjovjekovnog grada Borča kod Rogatice, s njegove sjeveroistočne strane.

Đ. Mazalić doveo je ovaj naziv u vezu sa srednjovjekovnom carinom i toponimom *Carina* u Borču, iako se radi o različitim toponimima. Naime, Mazalić uopće nije objasnio kako se toponim *Carina* izmjestio na novu lokaciju, udaljenu od toponima *Čiza* oko pola kilometra, dok je toponim *Čiza* ostao na starom mjestu!¹⁶¹ I pored toga, smatrao je da je naziv toponima izveden "od latinskog *sis*a i *assisa* a označava *prestatio tributi*, dakle, u vezi je s carinom"¹⁶². Mazalićevo tumačenje nikako se ne može prihvatiti.

Izvođenju *sis*a (*assisa*) > *Čiza* protive se lingvistički razlozi. Č nikako ne može nastati od *s*. U romanskim, grčkim i turskim pozajmljenicama glas *č* postao je od *k* ispred palat. vokala *e* i *i*.

¹⁵⁷ Ime je povezano s antroponimima "Budimir, Budislav, Bulat, itd." M. Grković, *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd 1974, str. 48.

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ Bulat, Bulin, Buln. M. Grković, *Imena u dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad 1983, str. 163.

¹⁶⁰ Lj. Mičević, *Popovo u Hercegovini*, Hercegovina, antropogeografske studije, Gacko 2004, str. 638.

¹⁶¹ "Ima i lokalitet *Carina*, koji se nekim slučajem prenio na drugi lokalitet, udaljen oko pola kilometra odatle." Đ. Mazalić, *Jos jedno tumačenje naziva Čiza, jednog mjesta pod ruševinama Borča, nekadašnjeg dvora Pavlovića*, GZM XI, Arheologija, Sarajevo 1956, str. 224.

¹⁶² U svom dokazivanju Mazalić se poziva na zgradu nekadašnje carinarnice u Palermu koja se, po Mazaliću, zove Ciza (Zisa). Mazalić različite nazive čita identično!? Isto.

S obzirom da se toponim nalazi u ruševinama srednjovjekovnog grada, očito je da se arheološki datira u predosmansko doba, tako da ga je vrlo teško dovesti u vezu s turcizmom *čiza* f "granična crta, fig. granica, mjera"¹⁶³.

Naziv toponima *Čiza* nužno je dovesti u vezu s nazivom antičkog grada na otoku Pagu, *Cissa*, koji A. Mayer izvodi iz **kisā*.¹⁶⁴

Paški ojkonom, kojeg P. Skok dovodi u hipotetičku vezu s mediteranskom biljkom *κισσός*, u svom dalmatsko-romanskom obliku poznat je kao *Caska*, f.¹⁶⁵

Mnogi bosanski srednjovjekovni gradovi podignuti su na nekadašnjim ilirskim gradinama.¹⁶⁶ Zasigurno je to i Borač koji se nalazi na prostoru Velike gradine i Male gradine, i koji nije značajnije arheološki istraživani. Svakako, srednjovjekovno podizanje grada Borča, čiji naziv nije slavenskog porijekla,¹⁶⁷ nije potrla i izbrisalo dotadašnju geografsku nomenklaturu na prostoru na kojem je grad podignut. U općem povijesnom kontinuitetu, na tlu glasilačke ilirske kulture, i Bosne i Hercegovine uopće, najznačajniji kontinuitet upravo je kontinuitet njenih gradskih naselja koja nastaju iz ilirskih gradina.

DRANJEVAC

*Dránjevac*¹⁶⁸ je zaselak sela Hotičina. Selo se nalazi na južnim obroncima Romanije i administrativno pripada općini Pale. Da se radi o vrlo starom naselju potvrđuje znatan broj neistraženih gromila koje se nalaze u okolini sela. U samom selu nalazi se srednjovjekovna nekropola s 221 stećkom.¹⁶⁹ Selo je popisano u osmanskome defteru iz 1468. godine,¹⁷⁰ što potvrđuje višestoljetni povijesni kontinuitet naselja. U neposrednoj blizini je i zaselak *Primčići* čiji naziv nije slavenskog porijekla.¹⁷¹

¹⁶³ A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatsko-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo 1985, str. 178.

¹⁶⁴ *Cissa* Plin. III 151. Rav. V 24 (408, 21). ins. *Sissa* Tab. Peut. *Gissa* Olin. III 140. *Kissa* [im zusa-mengeschrieben Σκιρδάκισσα Konst. Porph. Adm. 29. (140, 10)]. *Procurator bafii Cissensis, Venetiae et Histriae* Not. Dign. Occ. XI 67. A. Mayer, *Die Sprache...*, I, str. 191.

¹⁶⁵ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 253.

¹⁶⁶ N. Miletić, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, (Ranoslovensko doba), Sarajevo 1984, str. 393.

¹⁶⁷ O tome vidjeti u poglavlju o glasilačkim nazivima latinskog porijekla.

¹⁶⁸ Rječnik naseljenih mjesta..., str. 103.

¹⁶⁹ Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 262.

¹⁷⁰ Selo je popisano kao timar Mehmedija, ceribaše u zemlji Pavlovića. Sumarni popis bosanskog sandžaka iz 1468, 65 r.

¹⁷¹ O tome vidjeti u poglavlju o političkom organiziranju glasilačkih Ilira.

Ime zaseoka jedinstveno je u Bosni i Hercegovini.

Naziv zaseoka nije moguće objasniti uz pomoć bosanskog jezika, tako da se našao na udaru pučke etimologije. Naziv je pogrešno doveden u vezu s imenicom *dronjak* "star i prljav komad tkanine ili odijela",¹⁷² što je rezultiralo pučkim nazivom *Dronjevac*. Posljednji naziv zastupljen je u novijim geografskim kartama.¹⁷³

Osnova *Dranj-* u *Dranjevac* u potpunosti se izvodi od ilirskog "ἄρνις ἔλαφος (Hesych)"¹⁷⁴, što H. Krahe dovodi u vezu s alb. geg. *drëni*¹⁷⁵, tosk. *drëri* "Hirsch", od staroalbanskog **drani-* = idg. **dhroni-*, s vokalnom paralelom u grčkom θρόνος "bunt".¹⁷⁶ Nazivsko *-njevac* u posesivnoj je funkciji i mlađeg je postanja.

Najvjerovatnije, naziv je zoonim ilirskog porijekla, motiviran jelenom.

HOMARIĆ

Imenom *Hòmarić* na Glasincu naziva se brdo koje se nalazi zapadno od sela Novoseoci, između Novoseoca i Bogovića. U specijalne karte uneseno je kao *Omarić*.

Naziv je nastao deminutivnom tvorbom na *-ić*, od *Homar*¹⁷⁷, kako se na Glasincu naziva crnogorična šuma homare ili omorike.

Naziv potječe od srodnih riječi *molika*, *omorika*, za koje P. Skok smatra da su isključivo balkanske "i potječu zacjelo još iz predrimskog ilirotračkog doba, nalazile su se zacjelo i u balkanskom latinitetu"¹⁷⁸.

Početno *h* u nazivu *Homarić*, obzirom da je u *Omorika* *o* protetsko,¹⁷⁹ nužno je tretirati kao tipičan bosanski glas *h* koji se dodaje mnogim riječima.

Pored široke zastupljenosti apelativa *homāra*, na tlu Bosne i Hercegovine 1910. godine, nalazilo se pet ojkonima s osnovom *Homar-*.¹⁸⁰

¹⁷² O tome vidjeti u *Rječniku JAZU*, II, str. 790, 791.

¹⁷³ Topografska karta 1:25 000, br. evidencije 000076, Romanija - jug, 1974.

¹⁷⁴ H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, Wiesbaden 1955, str. 44.

¹⁷⁵ O albanskoj riječi vidjeti u: E. Çabej, *Studime gjuhësore*, I, Prishtinë 1976, str. 136, 137.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Ovim imenom naziva se i jedno naselje u nekadašnjoj općini Ozren, kotar Sarajevo. Riječnik naseljenih mjesta BiH 1910, str. 102.

¹⁷⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 451.

¹⁷⁹ P. Skok protetsko *o* tumači članom od *lu-*, *la+* *morika* "(tako u bug. pored *morikva*) moglo je nastati *omorika* kao u tal. *alloro* < *la* + *laurus* krivim rastavljanjem". Isto.

¹⁸⁰ Homar, mj. s. opć. Ozren; Homar, Petrovo Vrelo; Homar, Velji Lug; Homari, Blagaj; Homar-nica, Hotočina. Riječnik naseljenih mjesta..., str. 102.

JAPAGA

Imenom *Japaga* naziva se šuma iznad glasinačkog sela Prinčići. Nalazi se na zapadnom obodu Glasinačkog polja, prema planini Romaniji.

M. Filipović u svojoj studiji *Glasinac* glasinački oronim navodi u nominativu: *Japaga*, jedanput u lokativu: *Japagu*,¹⁸¹ i dva puta u prvom licu množine: *Japage*.¹⁸²

U oblasti Vlasenice nalazi se još jedan istovjetan naziv: selo *Japaga*.¹⁸³

U svom *Etimologijskom rječniku*, P. Skok informira da je *japaga* f (srednja Dalmacija, Pavlinović) "u šumi duboka jama među škripama".¹⁸⁴ Bez etimološkog obrazloženja, upućuje na Miklošića koji je ovu riječ uporedio s turskim glagolom *jap-mak* "pokriti", i na Matzenauera koji je riječ doveo u vezu s džagatajskim *jap* "fossa".¹⁸⁵

Neobično ime *Japaga*, M. Bajraktarević doveo je u vezu s Ilirima. Po mišljenju Bajraktarevića, "od Japoda (Mešavine Kelta i Ilira) moglo bi biti da su ostala imena *Japaga* za neka naselja i rečice u Bosni".¹⁸⁶

U latinskom jeziku *lapygia, ae, f* je drugi antički naziv za Kalabriju ili Apuliju, za koje je poznato da su ih nekad nastanjivali Iliri.¹⁸⁷

Najvjerojatnije, naziv glasinačkog oronima *Japaga* ilirskog je porijekla.

Areal rasprostranjenosti riječi, koja je rasprostranjena u srednjoj Dalmaciji, Bosni i Apuliji, ukazuje na mogućnost da je riječ općeilirska, kao i neka ilirska kulturna imena.¹⁸⁸

KOTORIŠTE

Kotorište je naziv za ilirsku gradinu pored sela Košutica. Nalazi se na jednoj strmoj uzvisini na lijevoj strani važnog puta koji s Glasinca vodi u pravcu

¹⁸¹ M. Filipović, n. dj., str. 30, 244.

¹⁸² Isto, str. 244, 261.

¹⁸³ Rječnik naseljenih mjesta..., str. 111. Imenom *Japaga* naziva se i jedan zaselak u selu Stijena u općini Cazin. Isto.

¹⁸⁴ Toponim: zaselak u požeškoj dolini, pl. t. *Japage* (Bosna, Donja Tuzla). P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 755.

¹⁸⁵ Isto.

¹⁸⁶ M. Bajraktarević, *O etničkoj strukturi balkanskog poluostrva*, Cvijićev zbornik u spomen 100. godišnjice njegovog rođenja, SANU, Beograd 1968, str. 232.

¹⁸⁷ O tome vidjeti u: A. Benac, *Iliri u Apuliji*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXVI/24, Sarajevo 1988, str. 43-67.

¹⁸⁸ R. Katičić, *Tri starobalkanska nomina sacra*, *Illyricum mythologicum*, Zagreb 1995, str. 125-160.

Han-Pijeska. Ć. Truhelka za glasinačko Kotorište naveo je da se, svojim oblikom, razlikuje od svih ostalih glasinačkih gradina.¹⁸⁹ Put pored gradine slijedi konfiguraciju terena i obavlja gradinu u pravcu jugozapad – sjever. Zbog velike starosti puta, Bošnjaci Glasinca u XIX stoljeću nazivali su ga "Jerinina cesta". Kao što pokazuje toponimska situacija na terenu, gradina je imala zadatak da kontrolira taj važan put koji s Glasinca vodi na sjeveroistok.¹⁹⁰

U onomastičkim radovima koji tretiraju osnovu *kotor*- najčešće se uzima ime grada *Kôtor* u Boki Kotorskoj, za koje se smatra da je predslavenski toponim ilirskog porijekla, prvobitno proparoksitona, što se vidi iz Konstantinove grafije Δεκάρτα.¹⁹¹ U djelu K. Porfirogenita *De administrando imperio*, osnova je potvrđena u nazivu bosanskog grada Κάτερτα.¹⁹² S obzirom da je glasinački naziv u vezi s pretpovijesnom ilirskom gradinom, njegovo porijeklo nužno je tretirati kao i pretpovijesno porijeklo naziva *Kotor* u Boki Kotorskoj. Međutim, u politički motiviranoj historiografiji očite analogije nastoje se ignorirati falsifikatom. Iz razloga koji nisu znanstvene prirode, u dosadašnjoj znanosti bilo je pokušaja da se glasinački naziv promijeni i slavenizira.

Uz znanstveni rad Ć. Truhelke pod naslovom *Prehistoričke gradine na Glasincu* priložena je geografska karta Glasinca na kojoj je ucrтана gradina *Kotorište*.¹⁹³ U tekstualnom dijelu rada gradina je, također, navedena pod svojim autentičnim nazivom: *Kotorište*.¹⁹⁴ Međutim, nešto kasnije, u radu istog autora pod naslovom *Hügelgräber und Ringwälle auf der Hochebene Glasinac*, objavljenom u Naučnim saopćenjima iz Bosne i Hercegovine koja su izlazila u Beču, priložena je ista karta s krivotvorenim nazivom: *Kotarište*.¹⁹⁵ U tekstu rada više

¹⁸⁹ "Na brdu Kotorištu više hana Košutice nagjoh utvrdu koja se svojom osnovom od svijeh razlikuje. Utvrda sastoji se od dva nasipa koji se usporedo u razmaku od 20 m. a duljinom do 90. m. malo u zavoj protežu." Uz arheološki izvještaj priložena je i arheološka karta Glasinca u koju je ucrтана gradina pod nazivom *Kotorište*. Ć. Truhelka, *Iskopine na prethistoriskome grobištu na Glasincu u godini 1890*, GZM za 1890, III, Sarajevo 1890, str. 307-314.

¹⁹⁰ Isto.

¹⁹¹ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 171.

¹⁹² "Catarum Decadaron Rav. IV; Guido 114 (541, 24) Decadaron Rav. V 14 (379, 15) τὰ Δεκάρτα Konst. Porph. Them. II 61 15, adm. Imp. 29, 30. Δεκάρτα Theophan. Contin. V 53, p. 289 Bonn; Niketas Akominatos 5, 4, p. 206, Bonn, in *Culfo Cattaro; Decatarum* Presb. Diocl. C. 31 (ed. Šišić 329. 333). (...)"

In Bosnien gibt es drei Kotor, eins davon erwähnt Konst. Porph., adm. Imp. 32: τὸ Κάτερτα A. Mayer, ..., I, str. 182.

¹⁹³ Ć. Truhelka, *Prehistoričke gradine na Glasincu*, GZM za 1890. g., knj. III, Sarajevo 1890, str. 307.

¹⁹⁴ "Na brdu Kotorištu više Hana Košutice nagjoh utvrdu koja se svojom osnovom od svijeh razlikuje..." Isto, str. 314.

¹⁹⁵ Ć. Truhelka, *Hügelgräber und Ringwälle auf der Hochebene Glasinac*, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina, Wien 1893, str. 66.

puta je, bez ikakvog obrazloženja, ponovljen krivotvoreni naziv: *Kotarište*.¹⁹⁶ Na koji način je u geografskim kartama i radovima Ćire Truhelke nastala razlika u nazivima, nije teško odgovoriti: urednik Naučnih saopćenja bio je M. Hoernes, siva eminencija austrougarske politike integralnog bošnjaštva u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Upravo je Hoernes i smijenio Truhelku s položaja rukovodioca arheoloških istraživanja Glasinca i postavio Đorđa Stratimirovića: zato što je Truhelka glasinačku povijest tretirao znanstveno i bez ikakvih predrasuda.¹⁹⁷ Austrougarska politika integralnog bošnjaštva politika je opće slavenizacije bosanskohercegovačkog stanovništva i u njoj nije bilo mjesta za ilirizme koji bi mogli osporiti austrougarski nacionalno-politički model. U vrijeme kada se u evropskoj znanosti zasigurno znalo da je bokokotorski Kotor naziv ilirskog porijekla, s velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da je autor falsifikata M. Hoernes. Najvjerovatnije, falsifikat je bio namijenjen evropskoj naučnoj javnosti i imao je za cilj da je dovede u zabludu.

M. Filipović u svojoj studiji *Glasinac* autentični naziv *Kotorište* također je promijenio u *Kotarište*.¹⁹⁸ Falsificirani naziv *Kotarište* preuzima i B. Čović.¹⁹⁹

U razmatranju trase rimske ceste koja je vodila preko Glasinca, na osnovu terenskih istraživanja, I. Bojanovski navodi da se ova cesta s Ravne Romanije (1246 m) "spuštala do Podromanije (oko 850 m.), a zatim preko Baltića, Sokoca (872 m.) i Vidrića vodila na Turbe u Košutici, prešla preko visoravni Kotorište i sišla u Žljebove"²⁰⁰. Autentičan naziv, *Kotorište* isti autor još jedanput navodi i kao gradinsko naselje.²⁰¹ Ovim se I. Bojanovski potvrđuje kao objektivan arheolog i historičar koji je, u svojim radovima koji se odnose na Glasinac, autentično navodio glasinačke nazive.²⁰²

Sondažna iskopavanja na gradini *Kotorište* provedena 1980. godine, tokom kojih je otkriven kulturni sloj iz bronzanog i željeznog doba, od strane B. Goveđarice i V. Lekovića, na terenu, još jedanput su potvrdila autentičan gradinski naziv: *Kotorište*.²⁰³

Zbog čega je *Kotorište* falsificirano u *Kotarište*? Na ovo pitanje moguće je odgovoriti poslije uvida u lingvističku literaturu u kojoj se tretiraju *kotor-* i

¹⁹⁶ "Walburg von Kotarište", itd. Isto, str. 70.

¹⁹⁷ O razlozima Truhelkine smjene detaljno se govori u drugom poglavlju.

¹⁹⁸ "...Gradine na Prisoju i Kotarištu... Kotarište kod Košutice(...)" M. Filipović, n. dj., str. 66.

¹⁹⁹ B. Čović, *Die Befestigungen und befestigte Siedlungen des Glasinacer Gebietes*, Međunarodni kolokvij "Utvrdena ilirska naselja", ANUBiH, Posebna izdanja, knj. XXIV/6, Sarajevo 1975, str. 101.

²⁰⁰ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji – Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIX/17, Sarajevo 1981, str. 172.

²⁰¹ Isto.

²⁰² O tome vidjeti i u elaboraciji oronima *Ljun*.

²⁰³ *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 97.

kotar-. Ovim pitanjem, u kontekstu studija iz ilirske toponomastike, bavio se P. Skok. P. Skok jeste bio veliki stručnjak, ali i režimski čovjek, i ta vrsta ljudi nije imuna na politiku.

P. Skok osporava istovjetno imensko porijeklo Kotoru u Boki Kotorskoj s "Kotor u Bosni na tri mjesta v. AK Rj. 1. c"²⁰⁴, premda priznaje da "jedno od tih piše Konstantin začudo također s oslabljenim *a > e* (pojava je karakteristična samo za romanske riječi) το Κότερα, danas Kotor kod Sarajeva (po Jukiću)"²⁰⁵. Ovdje se Skok bez stvarnog znanstvenog razloga čudi zapisu Konstantina Porfirogenita. Umjesto da zapis protumači dosljedno i na istovjetan način kao i istovjetan zapis imena *Kotor* u Boki Kotorskoj, Skok, kao "argumentaciju" u vlastitom čuđenju navodi: "Ali ova riječ dolazi na srp.-hrv. teritoriji u izvedenicama: -*a*: *Kotora* u Srbiji, -*ac*: *Kotorac* u Bosni, -*ača*: *Kotorača* u Srbiji, -*ište*: *Kotorište* u Bosni, *Kòtorsko* u Bosni. Morao je dakle postojati u našem jeziku apelativ *kotor* jer bi inače bila nemoguća izvedenica na -*ište*." Skok pronalazi taj apelativ ali ne "u našem jeziku" već "u bugarskom jeziku: '*kótor* pored *kótara* = *tor*'"²⁰⁶. Pritom, ne dopušta ni kao mogućnost da bi bosanski *kotor* mogao biti ilirski apelativ na kojeg je moglo doći slavensko -*ište*, tim prije što je A. Mayer pretpostavio, na osnovu tri bosanska Kotoru, "da je ta riječ bila u ilirskom jeziku obična"²⁰⁷.

Antun Mayer na drugi način tretira bosanske nazive. Pretpostavlja da se "na te bosanske Kotore" možda odnose i neke potvrde iz starog vijeka: "Stari pisci pominju u Panoniji pleme tog imena: *Catari* Plin. Nat. Hist. III 148, *Catarienses* Not. Dign. Occ. 7, 62, a tako i na natpisima: *n[umerus] Caddarensium* Inscr. Rhenanae ed. Brambach 1317., *numerus Cattharensium* ibd. 1293, 1377 k, 1491 e, 1497, 1550 d. Nažalost nam nije moguće odrediti točnije smještaj tih bosanskih Kotorana, jer ih Plinije spominje samo u popisu panonskih plemena, koja je poredao alfabetskim redom njihovih imena, a Nottia dignitatum, taj državni kalendar, spominje ilirske čete Kotorana, koje su služile u Iliriku. Možda su ti panonski Kotorani stanovali oko sadašnjih bosanskih Kotoru, jer granica između Dalmacije i Panonije nije točno poznata, a možda se i mijenjala; išla je, kako se misli, oko 20 rimskih milja ili 30 km južno od Save i paralelno s njom tamo, gdje brežuljkasto područje njezine doline prelazi u gorje (Up. PATSCH, Wiss. Mitt. Bosn. V 229 i d., Sitz. - Ber. Akad. Wien 214/1, pag. 54)."²⁰⁸

²⁰⁴ "Kao što je u našem jeziku nekada morao postojati *dobrova* pored *dobrava* (cf. Dubrovnik, Berneker o. c. 215), tako je postojao *kotor* pored *kotar*." P. Skok, *Studije iz ilirske toponomastike*, GZM XXXII, Sarajevo 1920, str. 32.

²⁰⁵ Isto.

²⁰⁶ Isto. U *Rečniku SANU* stoji: "Ako se stočna hrana zdene na padini, ima oko sebe ogradu od vrljika, vrzine ili pročca. To se zove *kótor*. U bosanskoj krajini to se zove *kotar*." *Rečnik SANU*, Beograd, knj. X, str. 333.

²⁰⁷ A. Mayer, *Catarensia*, Zbornik Historijskog instituta JAZU, Zagreb 1954, str. 96.

²⁰⁸ A. Mayer, *Catarensia*..., str. 96.

Slobodan Čače, također, pretpostavlja da su jadranski *Kotor* i bosanski *Kotorac-Katera* toponimijski prežici domorodačkog porijekla.²⁰⁹ Smatra da je riječ o starim gradinskim položajima "za koje se u mjesnoj uporabi utvrdilo ime koje je zapravo apelativ posuđen iz domorodačkog jezika. Tako bi **Cataro* imalo, po prilici, funkciju brojnih naših oronima niza *Gradina*."²¹⁰

Ilirski apelativ *kotor*, koji su A. Mayer i S. Čače doveli u vezu s "bosanskim Kotorima", otvara sasvim izvjesnu mogućnost da je najveći broj bosanskih naziva s osnovom *Kotor-* ilirskog porijekla. To se zasigurno odnosi na glasinačku gradinu *Kotorište*²¹¹, na kojoj su njeni ilirski stanovnici iz sebe ostavili brojne arheološke ostatke.²¹² Još jedan arheološki lokalitet skoro istovjetnog naziva *Kotorišće*,²¹³ kod Kotor-Varoši, arheološkim nalazima iz prethistorije koji su iskopani na lokalitetu tog imena, nedvosmisleno potvrđuje ilirsko porijeklo naziva glasinačkog i kotorvaroškog Kotorišta. Na drugoj strani, *tor* – kao gospodarski objekt iz domena stočarstva – nikada se ne podiže na vrletnim brdima, niti mu je mjesto unutar dvojnog kamenog bedema koji gradinu Kotorište štiti s njene sjeverozapadne strane.²¹⁴ Ilirska gradina, po svojoj suštini, utvrđeno je ilirsko naselje²¹⁵ i nikako ne može biti *tor*. Naprotiv, neuobičajen oblik glasinačke gradine, a vjerovatno i gradine *Kotorišće* kod Kotor-Varoši, doveo je do naziva s ilirskom osnovom *kotor-*, koju je etimološki objasnio jedan od najvećih ilirologa A. Mayer, o čemu će kasnije biti više riječi. U istom smislu, bosanski planinski vrhovi s osnovom *Kotor-*, kao što je planinski vrh (1107 m) u općini Ulog,²¹⁶ i istoimeni planinski vrh (719 m) pored bosanske varoši Kreševo,²¹⁷ logički i semantički ne mogu se dovoditi u vezu s gospodarskim terminom *tor*. Povijesnu suštinu glasinačke i

²⁰⁹ S. Čače, *Promjene u naseobinskom sustavu kasnorimske Dalmacije, tragovi u toponimiji*, HAZU, Folia onomastica Croatica, knj. 7, Zagreb 1998, str. 31.

²¹⁰ Isto.

²¹¹ *Kotorište* je naziv za ilirsku gradinu pored sela Košutica. Nalazi se na jednoj strmoj uzvisini na lijevoj strani važnog puta koji s Glasinca vodi u pravcu Han-Pijeska. Č. Truhelka za *Kotorište* navodi da se, svojim oblikom, razlikuje od svih ostalih glasinačkih gradina: "Na brdu Kotorištu više hana Košutice nagioh utvrdu koja se svojom osnovom od svih razlikuje. Utvrda sastoji se od dva nasipa koji se usporedo u razmaku od 20 m. a duljinom do 90. m. malo u zavoj protežu." Uz arheološki izvještaj priložena je i arheološka karta Glasinca u koju je ucrtana gradina pod nazivom *Kotorište*. Č. Truhelka, *Iskopine na prethistoriskome grobištu na Glasincu u godini 1890*, GZM za 1890, III, Sarajevo 1890, str. 307-314. Upor.: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom 3, Sarajevo 1988, str. 97.

²¹² Sondažna istraživanja gradine, koja su proveli B. Govedarica i V. Leković 1980. godine, potvrdila su nalaze iz bronzanog i željeznog doba. *Arheološki leksikon...*, isto.

²¹³ Na lokalitetu su pronađena dva bronzana kelta s ušicom. *Arheološki leksikon...*, II, str. 131.

²¹⁴ "(...) dok su ostale strane branjene prirodnim strminama." *Arheološki leksikon...*, isto.

²¹⁵ O tome vidjeti u: A. Benac, *Utvrdjena ilirska naselja*, I, ANUBiH, Djela, knj. LX, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4, Sarajevo 1985, str. 7-189.

²¹⁶ Topografska karta JNA 1:25 000, Ulog 128-2-1, sadržaj dopunjen 1973, štampano 1975.

²¹⁷ Topografska karta JNA 1:25 000, Tarčin 111-1-3, sadržaj dopunjen 1973, štampano 1975.

kotorvaroške gradine i neosporne arheološko-historijske činjenice koje su s tim gradinama u međusobnoj vezi ne može promijeniti lingvistika, čak i kada iza suprotstavljenog lingvističkog mišljenja stoji jedno od velikih lingvističkih imena kao što je P. Skok.

Nazivi s osnovom *Kotor-* bitna su odlika i povijesna karakteristika bosanske onimije. Na tlu Srbije potvrđena su dva naziva s tom osnovom, na tlu Hrvatske tri.²¹⁸ Na tlu Bosne i Hercegovine, nazivi su znatno brojniji, i od onih koji su svojevremeno bili poznati A. Mayeru, P. Skoku i S. Čači. Pored ilirskih gradina *Kotorište* i *Kotorišće* i Porfirogenitove *Katere*, osnovu *Kotor-* sadrže: srednjovjekovni grad i nahija *Kotor* u župi Vrbanji u porječju istoimene rijeke, desne pritoke Vrbasa,²¹⁹ selo *Kotorovce* – has Isa-bega Ishakovića 1445. godine,²²⁰ selo *Kotorac* u nahiji Sarajevo 1469. godine,²²¹ selo *Kotraže* u Zvorničkom sandžaku 1519. i 1533. godine,²²² otkonim i tvrđava *Kotor varoš* u nahiji Vrhovine 1540. godine,²²³ *Kotor* u nahiji Lijevče 1540/42,²²⁴ *Kotoras* u nahiji Osat 1540/42,²²⁵ *Kotoršić* u nahiji Dubrovnik krajem XVI vijeka,²²⁶ mezra *Kotorac* u nahiji Sarajevo 1542. i 1562. godine,²²⁷ kasaba *Kotorsko* u nahiji Tešanj iz 1604. godine,²²⁸ skela *Kotorsko* u nahiji Kobaš iz 1604. godine,²²⁹ selo *Kotorsko* u nahiji Dobor iz 1604. godine,²³⁰ mezra *Kotorsko* u nahiji Dobor iz 1604. godine,²³¹ brdo i selo *Kōtorac* (*Kōtarac*)²³² koji se nalaze iznad bosanske varošice Kreševo,²³³ *Ko-*

²¹⁸ *K o t o r i ě*, "selo u županiji požeškoj", *K o t o r i b a*, mjesto na ušću Mure u Dravu, spominje se tek od XVII st., *K o t o r* kod Crikvenice. S. Čače, *Promjene u naseobinskom sustavu kasnorimске Dalmacije, tragovi u toponimiji*, str. 29. Upor.: A. Mayer, *Catarensia...*, str. 96.

²¹⁹ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982, str. 177.

²²⁰ Selo je tada bilo mali trg, s 21 domom. H. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine, Sarajevo 1964, str. 14.

²²¹ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik*, Rukopis ANUBiH, Sarajevo 1980, str. 21.

²²² *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka* (iz 1519. i 1533. godine), ANUBiH-SKA, Sarajevo 1986, str. 57, 59, 62, 129.

²²³ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 23.

²²⁴ Isto, str. 44.

²²⁵ Isto, str. 45.

²²⁶ Isto, str. 52.

²²⁷ H. Šabanović, isto.

²²⁸ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. III, str. 384.

²²⁹ Isto, str. 507.

²³⁰ Isto, sv. 1/2, str. 380.

²³¹ Isto, str. 368.

²³² Topografska karta 1:25 000, Tarčin, Vojnogeografski zavod, 1975.

²³³ Na brdu *Kōtorac* (Riječnik naseljenih mjesta u BiH, Sarajevo 1910, str. 269.), za koje se kod mjesnog stanovništva čuje i *Kōtarac*, otkrivaju se tragovi nekog vrlo starog naselja koje nije arheološki istraživano. Na istom lokalitetu Đ. Basler evidentirao je tragove suhozida za koji je pretpostavio da je iz prethistorije. /Đ. Basler, *Kreševo – Kiseljak – Fojnica*, GZM, IX, Sarajevo 1954, str. 301/ Da se na brdu nalazio neki grad, o kojem u historijskim izvorima nema nikakve potvrde, govori i predanje koje kaže: "Širiš voda, Bubrež polje, na Kotor gradu zakopano tri kace blaga, da koza rogom zarovi, našla bi ga." Predanje je kulturna baština stanovnika Kreševa i

tora, selo u Kozari,²³⁴ *Kotor*, selo kod Mrkonjića.²³⁵ Imenom *Kotórница* naziva se manja rječica i istoimeno naselje u općini Živinice.²³⁶ Pošto se navedeno naselje ne spominje u historijskim izvorima vjerovatno je mlađeg postanja, nazvano po hidronimu, koji je svoj naziv posudio ojkonomu.

Za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, s korijenom *Kotor-*, 1910. godine, evidentirana su slijedeća naseljena mjesta: *Kotor* u općini Bilajce u kotaru Varcar-Vakuf; *Kotor* u mjestu Gustovara u kotaru Varcar-Vakuf; grad *Kotor-Varoš*; sela *Gornji* i *Donji Kotorac* u općini Gornji Butmir u kotaru Sarajevo; zaselak *Kotorac* u selu Stojčići kod Kreševa; mahala *Kotorište* u Kotor-Varoši; planinske kolibe *Kotorača* u Fazlagića Kuli kod Gacka; selo *Kotorsko* u kotaru Derventa; zaselak *Kotaradža* u selu Borci, kotar Konjic; zaselak *Kotarevac* u selu Kopljenica, kotar Ključ; zaselak *Kotari* u selu Stijena, kotar Cazin; zaselak *Kotarina* u selu Zakmur, kotar Foča.²³⁷

Poznato je i bošnjačko prezime *Kotorić*.²³⁸

U cilju znanstvenog rješenja historijskog i lingvističkog problema *Kotor*, historijske činjenice potrebno je suprotstaviti lingvističkim. Pritom, nužno je imati na umu da je historijski metod često pouzdaniji od lingvističkog. Lingvistima, koji u problemu *Kotor-* vide sveslavensko i praslavensko *kôt* – “Art Fischfang”, “staja za svinje, drvena pregrada za ovce ili koze”²³⁹, lingvistima koji su, poput Petra Skoka, bosansko *Kotor-* objašnjavali etimologijom slavenskog porijekla, nužno je postaviti jednostavno pitanje: Zbog čega su u Hrvatskoj i Srbiji geografski nazivi s osnovom *Kotor-* rijetki, dok ih je u Bosni i Hercegovini čitav niz? Pitanje je posebno umjesno ako se ima u vidu da o slavenskim doseljavanjima na tlo Hrvatske i Srbije svjedoče brojni historijski izvori, a o slavenskim vojnim pohodima u Bosnu samo tri, na osnovu čega je B. Grafenauer zaključio da o “Avarskoj Bosni” – “ništa ne znamo”²⁴⁰.

sačuvalo se u Kreševu /zabilježeno po kazivanju Ante Buzuka iz Polja, Kreševo/. Godine 1953, Đ. Basler evidentirao je u Kreševu kameni kasnoantički vijenac koji je služio kao kamen za uzajamivanje na konja (binjektaš). Vjerovatno potječe s obližnjeg brda *Kotorac* (*Kotarac*).

²³⁴ S. Čače, str. 29.

²³⁵ Isto.

²³⁶ Rječica i zaselak nalaze se uz put Sarajevo – Tuzla. Nazivi su akcentirani na osnovu kazivanja Dušana Milovanovića (1930) iz Kotornice.

²³⁷ Riječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1910, str. 135-136.

²³⁸ Smrtovnica u Dnevnom avazu od 15. 8. 2001. Aziza Kotorić, rod. Omičević, sahranjena u mezarlucima Šušnjari – Doboj.

²³⁹ O tome vidjeti u: P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 168.

²⁴⁰ B. Grafenauer, *Proces doseljavanja Slovena na zapadni Balkan i u istočne Alpe*, Simpozijum “Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena”, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4, Sarajevo 1969, str. 30.

Ako historijski izvori ranog srednjeg vijeka pokazuju da su srednjovjekovna Srbija i Hrvatska znatno izloženije slavenskim napadima i naseljavanjima nego Bosna, što je činjenica; ako su ranofeudalna Hrvatska i Srbija više slavenske zemlje od Bosne i ako je *kotor* sveslavensko i praslavensko *kôt* – “Art Fischfang”, zbog čega je situacija s rasprostranjenošću geografskih naziva s tom osnovom, ako je ona slavenska, u potpunosti nelogična? Ako je *kotor* nastalo od *kôt* – “Art Fischfang”, zbog čega u Hrvatskoj i Srbiji nema više geografskih naziva s tom osnovom?²⁴¹

Areal rasprostranjenosti naziva *Kotor*, prema mišljenju A. Mayera, “vraća se na teritorij koji je jednom bio ilirski”²⁴². Pored Ilirika, u djelima antičkih pisaca u taj areal uključen je i prostor Dardanije.²⁴³ Uz tri povijesno potvrđena dardanska Kotora, na Kosovu, u općini Skënderaj, jedno albansko naselje još uvijek se zove *Kotor*. Prema tome, ova široko rasprostranjena ilirska riječ relativizira ona znanstvena mišljenja koja pretpostavljaju velike (ili isključive) razlike u jeziku ilirskih plemena.

Na osnovu činjenice da su svi Kotori situirani na brdima, A. Mayer ponudio je prihvatljivu etimologiju riječi i doveo je u vezu sa staroirskom riječi *chatir*, u značenju “grad”, i kimrijskim *cader*, u značenju “kula” – od indoevropskog korijena **kat-* “plesti, pletati”.²⁴⁴ Mayerova etimologija uglavnom je prihvaćena.²⁴⁵ Dvojni gradinski kameni bedem glasilačkog *Kotorišta* zasigurno je bio u skladu s Mayerovom etimologijom.

Rodonačelnik srednjovjekovne vladarske dinastije Kotromanića imao je tri imena, *Uban*, *Prijesda*, *Kotroman* i to su imena ilirskog porijekla.²⁴⁶ Prvi kompozit trećeg banskog imena *Kotro-man* najvjerovatnije je nastao od ilirske riječi *Catarum*.²⁴⁷ Metatezom *-or > -ro*²⁴⁸ iz ilirskog *Kotor* moguće je izvesti kompozit

²⁴¹ Ova pitanja prvi put postavljena su u: I. Pašić, *Kulin & Prijesda, dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 2006, str. 47.

²⁴² A. Mayer, n. dj., str. 96.

²⁴³ *Κάτταρος* aed. IV 4 (120,7), *Καταφέτερος* 120, 10, “što je izdavač Haury pravom popravio u *Κάτταρος έτερος*, t. j. ‘drugi Kotor’ i *Καταρηκός* 120, 8.” A. Mayer, isto.

²⁴⁴ Mayer ističe da su primitivni narodi utvrde pravili od pletera. Isto, str. 97. Upor.: isti, *Nast. Vjesnik* 41, 1933, str. 118.

²⁴⁵ “Polazeći od toga da se najstariji potvrđeni lik imena Kotora može analizirati kao **De-catarum*, Mayer je predložio indoevropsku etimologiju polazeći od korijena **gat-* ‘flechten, Flechtwerk’, preko proširenog oblika **got-or-*. Povezao je naš toponim sa staroirskim *catbir*, odnosno velškim *cader* ‘Burg’, ističući da je tvrđava Kotor prirodno branjen položaj. Smatra se da inače da je do značenjskog pomicanja od izvorog ‘plesti, oplitati’ prema pojmu ‘utvrđeno mjesto’ došlo preko značenja ‘pletana ograda, plot’ odnosno ‘ograđeno mjesto’. S. Čače, str. 29.

²⁴⁶ I. Pašić, *Kulin & Prijesda...*, str. 17-51.

²⁴⁷ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Wien 1957, str. 182.

²⁴⁸ Prvi koji je indirektno ukazao na metatezu likvida u banskom imenu bio je Tomo Maretić. Ime je doveo u vezu sa staroslavenskim i ruskim *koropa* u značenju “pugna”, iz čega je zaključio “da je u svezi prvi dio imena *Kotroman* mjesto **Kotoroman* ili **Koteroman*, premda mi nije sasvim ja-

Kotro-, što indicira na mogućnost da ban Kotroman, najvjerojatnije, potječe iz jednog od brojnih bosanskih Kotora.

Nema nikakve sumnje, znatan broj bosanskih naziva koji u svojem nazivu sadržavaju osnovu *Kotor-* ilirskog je porijekla. Njihova brojnost u vezi je s ilirskim plemenom provincije Panonije koje Plinije Stariji (umro 79. g. n. e.) u svojoj *Naturalis Historia* bilježi kao *Catari*.²⁴⁹ S obzirom da je granica rimske provincije Dalmacije obuhvatala ravničarske predjele današnje sjeverne Bosne, oko 30 km južno od Save, prisutnost tog plemena na savremenom bosanskohercegovačkom tlu posve je izvjesna. Prisutnost je i posve logična, posebno ako se uzme u obzir da svojim najvećim dijelom provincija Panonija ulazi u teritorij današnje Bosne i Hercegovine, na tlo Hrvatske i Srbije – neznatno. S tim u vezi, u potpunom skladu je i rasprostranjenost naziva s osnovom *kotor-*. Oni su na tlu Bosne i Hercegovine brojni, na tlu Hrvatske i Srbije – neznatni. Svaki drugi zaključak, posebno onaj koji bi pokušao negirati povijesne, arheološke i lingvističke činjenice predslavenske provenijencije, koje su s *Kotor-* u čvrstoj uzajamnoj vezi, imao bi proziran panslavistički karakter.

Pretpostavka M. Imamovića, po kojoj je ime bosanskog grada *Katera* vjerojatno nastalo od grčke riječi *kastron*,²⁵⁰ u potpunosti je pogrešna, o čemu je već bilo riječi. Po mišljenju K. Jirečeka, od *kastron* su nastali nazivi za mjesta *Kostur*,²⁵¹ *Kostrc*, *Kosturun*.²⁵²

KULIN

Imenom *Kūlin* naziva se brdo koje se nalazi na obroncima planine Romanije, zapadno od sela Šahbegovići. Na istom brdskom masivu nalazi se i *Šahinski grad*,²⁵³ prethistorijska gradina smještena na dominantnom vrhu s kojeg se kontrolira skoro čitavo područje užeg Glasinca.²⁵⁴ Fortifikacija i kulturni sloj

san uzrok ispatku glasa *o* ili *e*; cf. ipak malorusko *котрий* = rus. *который*, staroslov. *который*. T. Maretić, *O narodnim imenima...*, str. 120.

²⁴⁹ Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, III, 148. Upor.: D. Diefen, *Die geographischen Bücher* (II, 242 – VI Schluss der *Naturalis Historia* des C. Plinius Secundus mit vollständigen kritischen Aparat), Berlin 1904, str. 43.

²⁵⁰ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1999, str. 25.

²⁵¹ O etimologiji naziva vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla.

²⁵² "C a s t r u m srednjogrč. *κοστρον* grad u imenima mjesta Kostur, Kostrc, Kosturun." K. Jireček, *Die Romanen*, str. 43. Pa ipak, Jirečkov *Kostur* ima drugačiju etimologiju. O tome vidjeti u slijedećem poglavlju.

²⁵³ *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, 3, str. 106.

²⁵⁴ Uže područje Glasinca uglavnom se odnosi na geografski prostor koji je obuhvaćen arheološkim istraživanjima Glasinca provedenim u vrijeme austrougarske vlasti. O geografskim determinantama užeg područja Glasinca govori se u drugoj glavi studije.

utvrđenja uništeni su gradnjom relejne stanice 1974. godine. Arheološki ostaci na ovom lokalitetu datirani su u vjerovatno bronzano i (ili) željezno doba.²⁵⁵

Istočno od rogatičkog sela Zakomo nalazi se još jedno brdo koje se također zove *Kulin* (756).²⁵⁶

Nazivi oronima *Kulin* nastali su od antroponima *Kulin*. Na ovaj zaključak posebno upućuje naglasak u nazivu oronima, istovjetan s naglaskom u srednjovjekovnom vladarskom bosanskom imenu *Kūlin*. Ban Kulin najpoznatiji je bosanski ban za čije ime je općepoznato da se očuvalo i u narodnoj tradiciji Bosne.²⁵⁷

Porijeklo naziva glasinačkih oronima nužno je dovesti u vezu s porijeklom bosanskog vladarskog imena *Kulin*. Za ovo vladarsko ime T. Maretić pretpostavio je da je izvedeno od imena *Cosmas*²⁵⁸. M. Grković pretpostavlja da je možda nastalo od imena *Nikola*.²⁵⁹ Utvrdili smo da je ilirskog porijekla.²⁶⁰

Antroponim Kulin i istovjetni nazivi glasinačkih oronima, u imenskoj bazi sadrže rijedak ilirski korijen *Cul-* zastupljen u više ilirskih antroponima. Jedan od njih je kognomen *Culus*²⁶¹. Iz kognomena *Culus*, u skladu sa zakonomjernim razvojem ilirske onomastike, nastao je gentilicij *Culius*.²⁶² Epigrafski natpisi s ovim imenima pronađeni su u Rideru, u Dalmaciji. Imenski korijen *Cul(c)-* također je zastupljen u ilirskom gentiliciju *Culcius, a*.²⁶³ Uz riditska imena, od posebnog

²⁵⁵ Isto (B. Govedarica).

²⁵⁶ Specijalna karta razmjera 1:25 000, br. evidencije 008688, Goražde 2-4 (Kovanj), štampano 1974.

²⁵⁷ Iz bosanskog srednjovjekovlja u bosanskoj tradiciji jedino se sačuvalo ime bosanskog bana Kulina. "I danas još živi u narodu rieč: 'Počeo pripoviedati koješta od Kulina bana'" itd. V. Klaić, *Povijest Bosne*, Zagreb 1882, str. 65.

²⁵⁸ T. Maretić, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*, Rad JAZU, knj. 81, Zagreb 1886, str. 116. Maretićevu dilemu u vezi ove pretpostavke izražava i upitnik koji je upisao iza imena *Cosmas*(?). Ovo ničim argumentirano pretpostavljanje nisu prihvatili lingvisti i historičari, tako da nije poznata niti jedna lingvistička ili historiografska studija koja poistovjećuje, ili dovodi u bilo kakvu vezu, imena *Kulin* i *Cosmas*. Naprotiv, lingvistička nastojanja da se riješi ovaj problem krenula su u potpuno suprotnom pravcu koji nije donio rješenje.

²⁵⁹ M. Grković, *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd 1974, str. 116. U istoj studiji srpsko ime *Kozma* ne dovodi se u vezu s imenom *Kulin*, čime je indirektno odbačena Maretićeva veza između ovih imena.

²⁶⁰ I. Pašić, *O bosanskom vladarskom imenu Kulin*, Radovi s Naučne konferencije "Osam stotina godina Bilinopoljske izjave", Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici 1/2003, Zenica 2003, str. 31-39. Isti: *Kulin & Prijesda, dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne*, Zenica 2006.

²⁶¹ *Culus Acenius*. D. Rendić-Miočević, *Ilirske onomastičke studije*, III, Živa antika, Skoplje 1971, str. 162.

²⁶² Isto. Primjeri slične imenske tvorbe u ilirskom jeziku su: *Aplius* od *Aplus*, *Avittius* od *Avitus*, *Annius* i *Annaius* od *Anna*, f. itd. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, Wien 1959, str. 210.

²⁶³ *Culcia C. Secunda an XXC* und deren Kinder *C. Culcius Ingenuos*, *C. Culcius Primus*, *C. Culcius Secundus*, *Culcia Prisca* CIL III 4255, Neckenmarkt, Scarbantia. Isto.

značaja je ime ilirskog etnonima *Culici*²⁶⁴. S aspekta ilirske onomastike, to je najvažnije ilirsko ime s bazom *Kul-*. Kao etnonimsko ime, ono podrazumijeva znatno veću onomastičku zastupljenost i geografsku rasprostranjenost od običnih ilirskih imena s tom bazom.

Ilirsku bazu *Kul-* također sadrži ilirsko ime *Kulo*. Na tlu Ridera trostruko je potvrđeno.²⁶⁵ D. Rendić-Miočević ime *Culo* smatrao je ženskim ilirskim imenom i dubletom muškog imena *Culus*. Ženska pripadnost imena utvrđena je na osnovu završnog *-o*, kojim "odreda završavaju" riditska ženska imena.²⁶⁶

Na arheološkom lokalitetu *Ruduša* kod Sinja pronađena je ilirska stela na kojoj je, po mišljenju B. Gabričevića, zapisano ilirsko ime *Cuio*.²⁶⁷ Zbog oštećenosti natpisa, čitanje B. Gabričevića je pogrešno. Ilirsko ime **Cuio* nigdje nije potvrđeno, što također dovodi u sumnju Gabričevićovo čitanje. T. Knez pravilno je pročitao natpis.²⁶⁸ Iz Knezovog čitanja vidi se da je zapisano ime *Culo*. Na pravilno i prihvatljivo čitanje T. Kneza posebno ukazuju riditske potvrde imena *Culo*.

Premda je ilirski kognomen *Culus* poznat još od 1960/61. godine,²⁶⁹ R. Katičić u svojim radovima koji se odnose na ilirska imena i ilirska imenska područja²⁷⁰ iz nepoznatog razloga ignorira ovo ime. U Katičićevim radovima koji se tematski odnose na ilirsku onomastiku, Katičić ignorira i sva druga ilirska imena izvedena od ilirske baze *Cul-*, premda značajna brojnost tih imena nesumnjivo ukazuje na posebno imensko područje. Ilirska imena *Culus*, *Culius*, *Culo* samo

²⁶⁴ Ovo ilirsko pleme spominje Plinije u *Naturalis historia*, 3, str. 130. Stefan Bizantinac za Κουλικοί kaže da je to narod uz Jonski zaliv (Jadransko more), da ga spominje Hekatej "opisu Evrope i da je nazvan po gori koju Apolonije Rodanin naziva Kaulijačkom. R. Katičić, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rodanina*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, VII, Sarajevo 1970, str. 95.

²⁶⁵ D. Rendić-Miočević, *Ilirske onomastičke studije*, III, Živa antika, Skoplje 1971, str. 167.

²⁶⁶ "No, ni muška imena na *-o* nisu nepoznata ni rijetka u ilirskom, pa tako ni u riditskom onomastikonu." D. Rendić-Miočević, isto, str. 170.

²⁶⁷ Ispod fotografije spomenika stoji: "Nadgrobnni spomenik iz Sinja (lokalitet Ruduša) na kojem se pominju ilirska imena PAIO i CUIO. I. st. posl. Kr. Muzej Cetinske krajine, Sinj. (Po B. Gabričeviću)". A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb 1991, str. 53.

²⁶⁸ Po čitanju T. Kneza natpis glasi: PAIO TOTIVS IMPLANT FILIA CVLO T. Knez, *Situlska umjetnost u Jugoslaviji*, Simpozijum "Duhovna kultura Ilira" (Herceg-Novi, 4-6. novembra 1982), Posebna izdanja ANUBiH, knj. LXVII, Sarajevo 1984, str. 117, T 4.

²⁶⁹ Diadora 2 (1960-61), str. 226. Upot.: G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 183.

²⁷⁰ R. Katičić, *Die illyrischen Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet*, Živa antika, god. XII, SV 1 tom, Skoplje 1962, str. 95-120. Isti: *Das mitteldalmatische Namensgebiet*, Živa antika, god. XII, SV 2 tom, Skoplje 1963, str. 255-292. Isti: *Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija*, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. IV, Sarajevo 1964, str. 9-58.

na tlu Ridera imaju ukupno pet potvrda.²⁷¹ Uz senjsku potvrdu *Culo* i etnonim *Culici*, ukupno sedam antroponimskih potvrda ilirskih imena s korijenom *kul-* nesumnjivo otkrivaju Katičićevu znanstvenu nedosljednost.

Lingvistička analiza antičkog korijena *Cul-* pokazuje da on u bosanskom jeziku nije pretrpio nikakve glasovne promjene, i to ne samo s aspekta povijesnih promjena pojedinih glasova od kojih je tvoren. Od posebnog je značaja što se ilirski korijen u bosanskom jeziku očuvao u svom povijesnom troglasu *Cul-*, kao jedinstvena i istovjetna fonetska ilirsko-bosanska cjelina.

U povijesnom razvoju glasa *k* (*Cul-* poznato je da on u romanskim riječima "ostaje i kod nas"²⁷², Za pretslavensku glasovnu grupu (*C*)-*ul-* također je poznato da se u bosanskom jeziku nije promijenila i da je ostala *-ul*.²⁷³ Latinski kognomen *Baculus* sadrži predslavenski troglas *-cul-* koji u bosanskom jeziku, u savremenom bosanskom prezimenu *Bakula*,²⁷⁴ nije pretrpio nikakvih glasovnih promjena.²⁷⁵ Od posebnog značaja je činjenica što je latinski kognomen *Baculus*²⁷⁶ potvrđen na tlu rimske provincije Dalmacije, što na istom prostoru potvrđuje povijesni antičko-srednjovjekovni fonetski kontinuitet glasovne grupe *kul-* koja se ne mijenja. Također, ruska posudnica *kulič* "uskršni kolač", izvedena iz grčkog *κουλλίκιον*,²⁷⁷ novi je dokaz da se neslavenska glasovna grupa *kul-* u slavenskim jezicima ne mijenja. Prema tome, ilirski korijen *cul-* lingvistički je posve izvjestan u antroponimu i glasinom oronimu *Kulin*.

Lingvistička analiza dočetka *-in* samo potvrđuje ilirsko porijeklo antroponimskog i oronimskog korijena *Kul-*. U južnoslavenskoj onomastici, a posebno toponomastici, nazivi sa sufiksom *-in* su rijetki, a "njihove osnove nisu posvema jasne"²⁷⁸. Nejasnoće su posebno izražene kod onih naziva čija akcentuacija nije poznata. U našem slučaju akcenat je poznat i on je u antroponimu i oronimu *Kulin* na prvom slogu i samoglasniku *u* koje je kratkouzlazno *u*. Prema tome, imenski sufiks *-in* u ovom slučaju ne može biti slavenski adjektivni nastavak *-in* zbog naglaska. Riječ je o sufiksu neslavenskog porijekla, najvjerovatnije ilirskog. Ilirsko *-in* nalazi se u više ilirskih naziva, kao što su *Corini* > *Karin*, *Nedinum* >

²⁷¹ *Culo* (3), *Culus* (1), *Culius*, *a* (1). D. Rendić-Miočević, n. dj., str. 167.

²⁷² B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, Glasovi i oblici u povištnom razvoju, Zagreb 1944, str. 92.

²⁷³ B. Jurišić navodi primjer *kapula* < **cepulla*. Isto.

²⁷⁴ Naziv *Bakule* početkom XX stoljeća nosila su 4 bosanska ojkona: zaselak *Bakule* u naselju Batin kod Posušja, zaselak *Bakule* u naselju Kuljani, Banja Luka, zaselak *Bakule* u naselju Mrakodo, Bosanska Kostajnica, selo *Bakule* u naselju Posušje. Riječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1910, str. 6.

²⁷⁵ Za bosansko prezime *Bakula* M. Vego utvrdio je da je "sigurno, porijeklom od latinske riječi *baculus*, koja označava štap". M. Vego, *Bekija kroz vijekove*, Sarajevo 1964, str. 48.

²⁷⁶ CIL III 2127 (8595), Burnum. G. Alföldy, *Die Personennamen...*, str. 161.

²⁷⁷ Po mišljenju slavista, riječ je posuđena poslije V stoljeća. M. Mihaljević, *Slavenska poredbena gramatika*, 1. dio, Zagreb 2002, str. 166.

²⁷⁸ P. Skok, *Romanstvo i slavenstvo na jadranskim otocima*, JAZU, Zagreb 1950, str. 28.

Nadin, Pisino > Pazin itd.²⁷⁹ Završno *-in* može biti i latinski sufiks koji može doći na ilirske osnove, kao u *Scampinus* (sc. Fluvius) > *Škumpi*, ili pak, kojim se mogu izvoditi ilirski etnikoni, kao *Arupini* od *Arupium* itd.²⁸⁰

Za ilirski sufiks *-ona* općepoznato je da on daje hrvatsko ili bosansko *-in*.²⁸¹ Isti sufiks može nastati i na drugi način. U antroponimskom i oronimskom imenu *Kulin*, sufiks *-in* mogao je nastati i od ilirskog *-ôn* koje prelazi u slavensko *-yn*, što na kraju daje *-in* (*Culo > *Culon > Culin*).²⁸² Pošto je ilirsko ime *Culo* neosporno, to ime najvjerojatnije je bilo poznato i u varijanti **Culon*. Analogna imenska paralela općepoznata je u ilirskom imenu *Bato – Baton*.²⁸³

U italijanskoj antroponimiji antičke Italije, I. Kajanto navodi vojničko ime *Culinus/na*.²⁸⁴ Ime je ispisano na nadgrobnom spomeniku. Riječ je o usamljenom imenu za koje je posve izvjesno da je u Italiju došlo sa strane i da ne potječe iz Italije. To ime nosio je vojnik za kojeg se s velikom vjerojatnošću može pretpostaviti da je bio Ilir. Desetina drugih ilirskih imena poznata je s drugih nadgrobničkih spomenika rasprostranjenih diljem Rimskog carstva, gdje su ih donosili ilirski vojnici za koje je općepoznato da se početkom naše ere počinju mobilizirati u rimsku vojsku.²⁸⁵

W. Schulze informira o latinskim imenima *Colionius* (CIL XIV 3099, Praeneste), *Culius* (CIL VI 1058), *Cullonius* (CIL V 5006) koja oprezno dovodi u vezu s etrurskim *culni, culiu*.²⁸⁶ Od posebne važnosti je što Schulze primjećuje da je "teško razlikovati etrurska imena od ilirskih".²⁸⁷ S obzirom da je navedena imena W. Schulze proučavao na početku XX stoljeća, on u to vrijeme nije mogao znati za ilirski Rider i riderska ilirska imena rimske provincije Dalmacije, iz razloga što u Schulzeovo vrijeme nisu bila poznata. Ridersko ilirsko ime *Culius*,

²⁷⁹ Dočetak *-in* na ovim i sličnim primjerima elaborira P. Skok. P. Skok, *Studije iz ilirske toponomastike*, Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etimologiju, knj. I, sv. 1-2, Beograd 1923, str. 22, 23. Upor.: A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, Wien 1958, str. 140.

²⁸⁰ Isto.

²⁸¹ *Albona > Labin, Flanona > Plomin, Salona > Solin, Narona > Norin* itd.

²⁸² "(...)illyr.-ûn aus -ôn ging ins Slawische als -yn- über, das dann zu -in- wurde." A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, Wien 1959, str. 140.

²⁸³ *Bato lib.* CIL III, 1801 (O421) Narona, *Batoni filio* CIL III, 12800 Fatnica KP, itd. R. Katičić, *Illyricum mythologicum*, Zagreb 1995, str. 127.

²⁸⁴ *Culinus/na* XIV 2428 soldier; Christ. IV CR 3666 (Woman second eg.); cf. *culina* and Onom. Stud. 29; gent. Rare Schulze 306,7. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 161.

²⁸⁵ Kao što je općepoznato, Batonov ustanak (6–9. g. n. e.) dogodio se usljed novačenja ilirskih mladića u rimsku vojsku.

²⁸⁶ W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904, str. 306, 307.

²⁸⁷ Ovo Schulzeovo zapažanje imalo je poseban značaj za M. Budimira, u kontekstu njegovih razmatranja o mjestu albanskog jezika u krugu indoevropskih jezika. O tome posebno vidjeti u: M. Budimir, *Mesto arbanškog u krugu indoevropskih jezika*, Gjurmime albanologjike, 2, Beograd 1965, str. 9.

istovjetno s *Culius* (CIL VI 1058), u nauci je poznato tek od 1971. godine. Najvjerovatnije, ilirskog porijekla je i ime *Cullonius* (CIL V 5006).

Ilirska imena na tlu Italije stara su koliko i rimsko-ilirske veze. Kao što su rimski vojnici u rimsku provinciju Dalmaciju donosili svoja latinska imena, sličan proces tekao je i u suprotnom pravcu. Iliri na tlo Italije, uglavnom kao rimski vojnici, donose ilirska imena. Među tim imenima posebno mjesto pripada ilirskom imenu *Varo* (Varra f.).²⁸⁸ Bez obzira što je višestruko potvrđeno na tlu Italije, svi poznatiji ilirolozi saglasni su da je ilirskog porijekla.²⁸⁹ Kao jedan od najpopularnijih ilirskih kognomena u rimskoj provinciji Dalmaciji, ulaskom Ilira u krug rimske kulture i civilizacije, Iliri su kognomen *Varo* prenijeli i na Apenine i u sve rimske provincije. Mnogo se raširio i među rimskim građanima, u Rimu i provincijama.²⁹⁰ Zbog opće popularnosti našao je mjesta i u općem latinskom repertoaru imena.²⁹¹ Na isti način s prostora rimske provincije Dalmacije u Italiju su došla ilirska imena *Culinus*, *Culius* itd.

O ilirskim imenima na Apeninskom poluotoku u južnoslavenskoj znanosti napisan je samo jedan znanstveni rad čiji autor je Emilio Marin. Naslov rada na svoj način otkriva njegove ograničene znanstvene domete i glasi: *Pristupno istraživanje ilirske onomastike na Apeninskom poluotoku*.²⁹² Istovremeno, isti naslov na svoj način otkriva i ograničene znanstveno-pristupne ciljeve, koje je autor sam sebi postavio prije nego što se odlučio za navedenu temu. Pa ipak, vrijednost rada je u tome što on, krajem sedamdesetih godina XX stoljeća, ukazuje na potrebu sistematskog proučavanja brojnih ilirskih imena na tlu nekadašnjeg Rimskog carstva, a posebno na tlu Apeninskog poluotoka. Svakako, u Marinovom radu nije zastupljena nijedna varijanta ilirskih imena s korijenom *Cul-*. Rad je ostao, kako naglašava i njegov autor, "pokušaj proučavanja" naslovne problematike i "početna faza takova povijesnog istraživanja (...)"²⁹³ – koje od strane E. Marina nije dovedeno do kraja. U tom hronološki i geografski reduciranom radu, E. Marin je razmatranja ilirskih imena na Apeninskom poluotoku sveo na ukupno 148²⁹⁴ imena koja na Apeninskom poluotoku pripadaju "onim Ilirima koji su se u vrijeme Rima nalazili ili su došli ili su bili dovedeni na njihov središnji teritorij

²⁸⁸ H. Krahe, *Lexikon altillirischer personennamen*, Heidelberg 1929, str. 123.

²⁸⁹ Isto, upor.: D. Rendić-Miočević, *Onomastička pitanja sa teritorije ilirskih Dalmata*, GZM za 1951, Sarajevo 1951, str. 40. I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANUBiH, knj. 6, Sarajevo 1988, str. 147, itd.

²⁹⁰ Isto.

²⁹¹ I. Kajanto, *The Latin Cognomina...*, str. 264.

²⁹² E. Marin, *Pristupno istraživanje ilirske onomastike na Apeninskom poluotoku*, *Živa antika*, god XXVII, sv. 2, Skoplje–Skopje 1977, str. 412-442.

²⁹³ Isto.

²⁹⁴ Isto, str. 430-431.

(...)“²⁹⁵. Izostavljena su ilirska imena posvjedočena u sjevernoj Italiji i u gradu Rimu, uz obrazloženje da bi ilirska imena iz grada Rima “zahtijevala posebno istraživanje”²⁹⁶. Pritom, autor informira da do broja od 148 ilirskih imena na Apeninskom poluotoku nije došao na osnovu samostalnih znanstvenih istraživanja, već je taj broj preuzet iz fundusa ilirskih imena sadržanih u studiji *Gli Illiri dell' Italia imperiale romana* autora R. Vulpea.²⁹⁷ Vulpeov ilirski fundus preuzet je u uvjerenju da je “najupotrebljiviji za demonstraciju nove metode u istraživanju ilirske onomastike na Apeninskom poluotoku i za ogledno istraživanje”²⁹⁸. Iako je autor uvjeren da je njegov rad napisan “specifičnom metodologijom na temelju strogo definirane građe”²⁹⁹, ostaje nejasno iz kojeg razloga, makar u formi bilješke, u radu nije spomenut poznati lingvista W. Schulze koji se, uopće i na tlu Italije, uspješno bavio proučavanjem ilirskih imena, i čije radove posebno navodi jedan od pionira u proučavanju ilirske onomastike na tlu rimske provincije Dalmacije D. Rendić-Miočević.³⁰⁰

Uz imena s korijenom *Kul-* na tlu antičke Italije W. Schulze potvrđuje još jedno vrlo važno ime: *Brissinius* koje dovodi u vezu s ilirskim imenima *Brisia*, *Brizidia*.³⁰¹ Na ovaj način, na tlu antičke Italije potvrđuju se dva imena koja su u čvrstoj vezi s vladarskim srednjovjekovnim bosanskim imenima *Kulin* i *Prijesda* < *Brisda* < *Brizidia*.³⁰² Ta imena na tlo Italije donijeli su ilirski vojnici.

Epigrafska potvrda ilirskog vojničkog imena *Culinus/na*, na tlu Italije, otkrila je istovjetan imenski oblik identičan s bosanskim vladarskim imenom *Kulin*. U odnosu na ilirske imenske varijante *Culus*, *Culius*, *Kulo*, **Kuli*, s lingvističkog i povijesnog aspekta, oblik *Culinus/na* posve je logičan i on pokazuje historijske korijene srednjovjekovnog bosanskog banskog imena koje je utemeljeno u prethistoriju i antiku. Na drugoj strani, u dosadašnjim isključivo lingvističkim obrazloženjima imena *Kulin*, hronološko-povijesni aspekt tog imena u potpunosti je ignoriran. Imena – homonimi, izvedena iz različitih etimoloških osnova i istovjetnog oblika, na istom povijesnom i kulturnom prostoru su nemoguća. Ta imena nužno je tretirati od njihovih najstarijih početaka, u povijesnom i lingvističkom slijedu. S obzirom da Dalmacija zajedno s Bosnom i Hercegovinom i Sandžakom do Polimlja u prethistoriji i antici čini jedinstvenu etno-kulturnu cjelinu, porijeklo navedenih hrvatskih prezimena, također, može biti ilirsko, što je vrlo vjerovatno.

²⁹⁵ Isto, str. 412.

²⁹⁶ Isto, str. 417.

²⁹⁷ R. Vulpe, *Gli Illiri dell' Italia imperiale romana*, Ephemeris Dacoroimana, III, Roma 1925.

²⁹⁸ Isto, str. 415.

²⁹⁹ Isto, str. 411.

³⁰⁰ D. Rendić-Miočević, *Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije*, Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. LII, Split 1948, str. 34.

³⁰¹ W. Schulze, str. 37, 270.

³⁰² O tome vidjeti u: I. Pašić, *Kulin & Prijesda...*, str. 17-51.

Imenica romanskog porijekla "1. *kūlen* m. ima značenja a) *vrsta djevenice, debelo crijevo ili čmar koji se nadjeva svinjskom krvlju, brašnom, mašću (...)* b) *trbuh, drob*"³⁰³. Od romanskog *kūlen*, u kontaminaciji s banskim imenom *Kulin*, od XVII vijeka nastao je imenski oblik *Kūlen*. O postanku tog imenskog lika P. Budmani piše: "Postao je ovaj oblik tijekom što je narod pomiješao ovu riječ s 1. *kūlen* po pučkoj etimologiji, te je izgovor i akcenat kao kod 1. *kūlen*."³⁰⁴ Prema tome, imenski oblik *Kulin* ne može se izvoditi iz *kulo* "crijevo", *kulj* "sušast", *kulja* "drob", kako hrvatska prezimena *Kulin* i *Kulinić* izvodi P. Šimunović.³⁰⁵ Bansko ime, kao i hrvatska i bošnjačka prezimena *Kulin*, *Kulinić*, ne potječu iz navedene romanske riječi. S aspekta banskog imena, romansko *kūlen* ne sadrži imensku atribuciju dostojnu imena najznačajnijeg srednjovjekovnog bosanskog bana i ne odgovara jednoimenom izrazu banskog imena. Stoga, iz povijesnih razloga, bansko ime *Kulin* ima daleko značajnije i uzvišenije značenje od "crijevo, trbuh, drob" i o tome će kasnije biti više riječi. Pritom, Šimunovićeva etimologija u odnosu na glasinačku toponimiju je apsurdna. U bosanskom jeziku *kulj*, *kulja* je veliki čovječiji trbuh koji se teško nosi, posebno uz brdo. Da taj apelativ dođe na vrhove glasinačkih brda i da njihovi nazivi budu motivirani po trbuhu, malo je vjerovatno.

Posve je izvjesno i nema nikakve sumnje da je jezgreno geografsko središte imena *Culinus*, *Culius* na jugozapadnom Balkanu što, uz epigrafske potvrde, višestruko potvrđuje ilirska, bosanska srednjovjekovna, osmanska³⁰⁶ i savremena bosanska toponimija i antroponimija³⁰⁷. Na drugoj strani, istovjetno ime na tlu Italije usamljeno je ime i nema množinske potvrde u italijanskoj toponimiji i antroponimiji. Na italijanskom tlu nedostaje mu vertikalna antroponimske i toponimske disperzije i kontinuirane pojavnosti od antike do savremenog doba.

Povijesni kontinuitet ilirskog korijena *Cul-* na jugozapadnom Balkanu potvrđuje antroponimija srednjovjekovne Dalmacije. K. Jireček, tokom svojih istraživanja romanskih imena srednjovjekovne Dalmacije, u Dubrovniku je pronašao nobilsku porodicu čije je prezime od 1286. do 1321. godine zapisivano kao *Culo*, *Cul*, *Culio*, *Gulio*.³⁰⁸ U Kotoru 1330. godine, živio je neki *Marcus de*

³⁰³ Rječnik JAZU, V, str. 772, 773.

³⁰⁴ Isto, str. 773.

³⁰⁵ P. Šimunović, *Hrvatska prezimena*, Zagreb 2006, str. 227.

³⁰⁶ Godine 1477, u nahiji Blagaj, u džematu Budisava sina Branka, popisao je vlaški poreski obaveznik *Mihajil sin Kulina*. Poimenični popis sandžaka Vilajeta Hercegovina..., str. 153.

³⁰⁷ Na području Glasinca, to je bošnjačko prezime *Kulovac* u Žepi, koje je nastalo od antroponima *Kul* ili *Kulo*. Na prostoru između Goražda i Čajniča nastanjen je starinački bošnjački rod *Kulin*.

³⁰⁸ *Culo*, *Cul*, *Culio*, *Gulo*, Raguzaner Nobiles 1286–1321., Palma f. g. Petri de C. c. presbyter Nicola de Culo 1321. K. Jireček, *Die Romanen in den städten dalmatiens während des mittelalters*, II, Wien 1904, str. 22.

Culu (*Culli*).³⁰⁹ Navedene porodice Jireček tretira romanskim. Svakako, to su romanske porodice čiji su najstariji korijeni ilirsko-romanski. Ovim se u povijesnoj vertikali onomastičkog kontinuiteta jugozapadni Balkan još jedanput potvrđuje kao nekadašnji ilirski prostor na kojem su nastala ta imena i s kojeg potječu.

Iz Jirečkovice elaboracije romanskih imena s korijenom *Kul-* očito je da je u srednjovjekovnoj Dalmaciji istovremeno egzistiralo više imenskih varijanti s tim imenskim korijenom: *Culo*, *Cul*, *Culio* itd. Uz navedena imena ide i ime *Kulin* potvrđeno u Dubrovniku 1301. godine.³¹⁰ Pošto područje srednjovjekovne Dalmacije zajedno s današnjom Bosnom i Hercegovinom još u ilirska vremena čini jedinstveno imensko područje,³¹¹ za pretpostaviti je i više srednjovjekovnih bosanskih imena s ovim korijenom. Pored imena *Kulin*, jedno od tih posve izvjesnih imena u srednjovjekovnoj Bosni je ime *Kul*.³¹²

U glasinačkoj toponimiji oronimi s korijenom *Kul-* su brojni. Uz oronime *Kuli* i *Kulinova kosa*, čija elaboracija slijedi, na Glasincu su ukupno utvrđena četiri naziva s bazom *Kul-*, čime se Glasinac potvrđuje kao tipično ilirsko područje s tom osnovom. Višestruka zastupljenost osnove na klasičnom ilirskom području na svoj način isključuje mogućnost da je ime *Kulin* latinski kognomen etrurskog ili nekog drugog porijekla.

U albanskoj antroponimiji imena *Culinë-a* i *Cule-ja* pripadaju staroalbanskim imenima.³¹³ Albanska imena u vezi su s ilirskim *Cul-* i bosanskim *Kulin*.

³⁰⁹ K. Jireček, n. dj., II, str. 22.

³¹⁰ Zapis glasi: "Die primo mensio februarii (1301.) Volcoslaus de Culino Dragosclauam de Bosena ancilam...etc Marcuso de Barulo pro uperperis octa, quos... etc. Iudex Marinus Dersie et Martholus de Mauressa, testes (X facta)." Zapis je ispisan na dosta oštećenom papiru i nije najjasniji. Navode "Volcoslaus de Culino" identično su pročitali: G. Čremošnik, *Kancelarijski i notarski spisi 1278 - 1301*, sveska I, Beograd 1932, str. 177, i J. Lučić, *Spisi dubrovačke kancelarije*, Zagreb 1993, knj. IV, str. 112. Ljubaznošću dr. Ante Šoljića, arhiviste, i Ive Veselića, arhiviste, zaposlenih u Dubrovačkom arhivu, u ljeto 1999. godine omogućeno mi je da izvršim uvid u zapis i da ga skeniram.

³¹¹ R. Katičić, isto.

³¹² Na srednjovjekovnoj nekropoli u Parganima kod Zvornika nalazi se stećak u obliku sljemenjaka s natpisom koji se datira u XIV–XV vijek. Iz natpisa se vidi da je ispod stećka sahranjen Milica Crnić. Pisar natpisa je Kulduka. Autori dosadašnjih čitanja ovog natpisa i imena, Lj. Stojanović, Š. Bešlić i M. Vego, smatrali su da je ime pisara *Kulduk*, premda to ime nije nigdje potvrđeno. Smatralo se da je ime turskog porijekla, izvedeno od turske riječi *koltuk*, *kultuk*, u značenju "naslonjač, stol". Pritom, promjenu glasovne grupe *lt > ld* M. Šimundić tumačio je šire shvaćenim značenjem, "kao oslon, potpora roditeljima".

Čitanje pisarevog imena s natpisa u Parganima, kao *Kulduk*, u potpunosti je pogrešno. Ime pisara je *Kul*, i ono je u natpisu odvojeno poluglasom od *duk*. U srednjovjekovnoj Bosni *Duk* je osobno muško ime, u značenju "vojvoda". U ovom slučaju, *duk* ima, najvjerovatnije, preneseno značenje, i označava najboljeg dijaka u ispisivanju natpisa na stećcima. I. Pašić, n. dj., str. 35, 36.

³¹³ M. Pirraku, *Podudarnosti imena bratstava Albanaca s prezimenima kod Hrvata*, Zbornik referata s treće onomastičke konferencije, Dubrovnik 10–13. listopada 1979, *Onomastica jugoslavica*, knj. 10, Zagreb 1982, str. 183.

Gradina *Kuljenovci* kod Dervente prethistorijski je arheološki lokalitet, vjerovatno iz bronzanog doba.³¹⁴ *Kulin* je danas nepoznat toponim zabilježen u nahiji Šubin u XVI vijeku.³¹⁵ *Kuliš* je selo zabilježeno u nahiji Saraj 1604. godine.³¹⁶

KULI

Imenom *Kulī* naziva se veće brdo koje se nalazi sjeverno od glasišačkog sela Kutī. Brdo je ucrtano u austrougarsku vojnu kartu iz 1885. godine.³¹⁷

Naziv nije moguće obrazložiti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava.

Kao i kod naziva oronima *Kulin*, i ovaj naziv izveden je iz ilirske baze *Kul-*. Naziv oronima najvjerovatnije je hipokoristik antroponima *Culius* (*Kulinus*).

Kod Bošnjaka u selu Kutī, za naziv *Kuli* moguće je čuti još jedan naziv: *Kuštravica*. Riječ je o mlađem nazivu slavenskog porijekla koji je u vezi s *kūštrav*, *kuštrava*, *kuštrica*, *kuštronja*, *kuštraš*.³¹⁸ Naziv je motiviran rijetkom "kuštravom" šumom koja prekriva znatan dio brda. Novijeg je datuma i imenovan je u vrijeme kada se značenje naziva *Kuli* u potpunosti izgubilo.

Prema informacijama dobijenim s terena, vrh brda je kamenit i oštar i liči na otesani šiljak. Njegov izgled u vezi je s etimologijom naziva *Kuli*, o čemu će kasnije biti više riječi.

Kuli je danas nepoznata mezra u selu Gorica u nahiji Lašva.³¹⁹ *Kulino Brdo* je prethistorijski lokalitet u Gradačcu.³²⁰ *Kulište* je prethistorijski lokalitet u Kruškovom polju kod Bosanskog Šamca.³²¹ *Kuliješ* kod Kiseljaka arheološki je lokalitet iz rimskog doba.³²²

³¹⁴ *Arheološki leksikon...*, 2, str. 64.

³¹⁵ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik i atlas Bosne i Hercegovine za period 1301-1599. godine*, str. 32.

³¹⁶ Prevodilac deftera A. Handžić smatra da se radi o današnjem selu Kuliješ u blizini Rakovice, zapadno od Sarajeva. Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV 1/1, Sarajevo 2000, str. 206.

³¹⁷ K. u. K. Militärgeographisches Institut, Nach Aufnahme 1885, ZONE 29 COL. XX.

³¹⁸ O tome vidjeti u: P. Skok, II, str. 223.

³¹⁹ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV 1/2, Sarajevo 2000, str. 239.

³²⁰ Na lokalitetu je pronađena prethistorijska ostava zlatnog nakita iz srednjeg ili kasnog bronzanog doba. *Arheološki leksikon...*, II, str. 78.

³²¹ Na lokalitetu se izoravaju predmeti iz neolita, kasnog bronzanog ili starijeg željeznog doba, mlađeg željeznog doba i rimskog doba. *Arheološki leksikon...*, II, str. 78.

³²² Na širem prostoru lokaliteta nailazi se na rimsku ciglu i novčiće. *Arheološki leksikon...*, III, str. 22.

KULINOVA KOSA

Kulinova kosa (983)³²³ je oronim koji se nalazi južno od rogatičkog sela Pokrivenik. Naziv je hibridni, ilirsko-slavenskog porijekla.

Prvi imenski kompozit izveden je od antroponima *Kulin*.

Praslavensko i sveslavensko *kòsa* i činjenica da je antroponim *Kulin* srednjovjekovno bosansko vladarsko ime, ukazuju da je naziv oronima najvjerojatnije nastao u srednjem vijeku. Potvrđuje predslavenske etničke elemente u srednjovjekovnoj onomastici i onomastički kontinuitet na području glasinačke ilirske kulture.

Tri glasinačka oronima, dva s nazivom *Kulin* i jedan s nazivom *Kuli*, ukazuju na značajnu pravilnost koja vodi k semantičkom rješenju baze *Kul-*: sva tri naziva označavaju planinske visove. Prema tome, očito je da je etimologija naziva u nekoj vezi s izgledom tih planinskih vrhova. Čini se da je etimološko rješenje u supstratu iz grčkog jezika. O. Has iz supstratne grčke riječi ξύλον izvodi bazu **ku-lo-* u značenju "behauener Pfosten" ("tesani, okresani direk, stub").³²⁴

Na osnovu supstratnog porijekla grčkog ξύλον može se pretpostaviti istovjetna riječ i u ilirskom jeziku koji je nedovoljno poznat. Predgrčki i predilirski supstrat, nastali na jedinstvenom geografskom području Balkana, zasigurno su imali mnoge zajedničke predindoevropske korijene.

LAJANIK

Imenom *Lajànik* naziva se jedna veća livada u selu *Kramer-Selo*.

Ispod livade nalazi se izvor *Podlajànik*.

Nazive je moguće dovesti u vezu s *lāja* f "ime crnoj ovci (Bruvno, Bosna, Dobroselo, Lika), crnoj kozi (Bastaji, Daruvar)" što je, po mišljenju P. Skoka, posuđenica iz rumunskog *lăiu* "crn".³²⁵ Skok je pretpostavljao da je riječ "vjerojatno ostatak iz govora srednjovjekovnih Vlaha u našim zemljama", a po svom porijeklu "balkanska pastirska riječ vjerojatno ilirotračkog porijekla."³²⁶

³²³ Specijalna topografska karta bivše JNA razmjera 1:25 000, br. evidencije 00051, Mededa.

³²⁴ O. Has, *Lexikalische Anklänge an Slavisches in den Sprachresten Kleinasiens und Griechenlands*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. II, Sarajevo 1961, str. 97.

³²⁵ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 260.

³²⁶ Isto.

U glasinačkom nazivu očito je da je *lāj* nekadašnji pridjev u značenju "crn", na koji je dodan slavenski sufiks *-nik* kojim se izražava mocija.

Motivacija u imenovanju glasinačkih naziva vjerovatno je nastala po crnom kamenu, koji se nalazi u podlozi livade (njive) i s kojim su se njeni korisnici mogli upoznati izoravanjem. Kamen crne boje posebno je uočljiv u podzidi izvora.

Skokovo mišljenje o rumunskom *lainu* otvara mogućnost aromunskog porijekla srednjovjekovnih stanovnika Kramer-Sela. Na drugoj strani, vjerovatno ilirsko porijeklo pridjeva *laj*, zastupljenog u dva glasinačka naziva situirana u središtu glasinačke ilirske kulture, dovodi u pitanje rumunsko posredstvo i aromunske imenitelje naziva. Riječ je mogla biti zastupljena i kod "pravih Vlaha", kako neki historičari nazivaju bosanskohercegovačke srednjovjekovne Vlahe autohtonog bosanskog porijekla.

Glasinačke nazive, prije svega, nužno je tretirati u kontekstu onomastičkog kontinuiteta i s aspekta brojnih autohtonih naziva ilirskog porijekla. Jedan od tih naziva, situiran u Kramer-Selu i koji se nikako ne može dovesti u vezu s rumunskim jezikom, je ojkonom *Brádva*, o kojem je već bilo riječi.

LUBORIĆ-POLJE

*Lùborić-pòlje*³²⁷ je poznato glasinačko polje koje se nalazi između glasinačkih sela Vidrići i Košutica. Istovjetan naziv *Luborić-polje*³²⁸ upisan je i u arheološku kartu Glasinca. Riječ je o jednom od poznatijih lokaliteta glasinačke ilirske kulture. Na prostoru polja nalaze se brojne prethistorijske gromile i one su ucrtane u arheološku kartu.³²⁹

Novije geografske karte nose naziv *Luburić-polje*³³⁰ i taj naziv u posljednje vrijeme prevladava, posebno kod glasinačkih Srba. Međutim, u jeziku glasinačkih Bošnjaka, iako rijetko, još uvijek se može čuti autentični naziv: *Lùborić-pòlje*.³³¹

Glasinački naziv *Lùborić-pòlje* našao se na udaru pučke etimologije i politički motiviranog etnologa SANU Milenka Filipovića. Naziv je bio nejasan doseljenom pravoslavnom stanovništvu koje ga je dovelo u vezu s hercegovačkim prezimenom *Luburić*.³³² Veza je uslovljena hercegovačkim porijeklom glasinačkih

³²⁷ K. u. K. Militärgeographisches Institut, nach Zeichenschlüssel 1894 mit folgenden Änderungen, ZONE 30 KOL XIX, SARAJEVO.

³²⁸ Č. Truhelka, *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba*, Sarajevo 1914.

³²⁹ Isto.

³³⁰ Topografska karta 1:100 000, Goražde 1971, i d.

³³¹ Taj naziv, u jeziku glasinačkih Bošnjaka, lično sam više puta čuo.

³³² *Rječnik JAZU*, VI, str. 184.

pravoslavaca i njihovim tradicijskim spoznajama o hercegovačkom prezimenu.³³³

M. Filipović, tokom etnoloških istraživanja Glasinca, bez ikakvog povijesnog uporišta, pokušao je promijeniti naziv polja u *Reljino polje*. U vezi s nazivom polja naveo je da "(neki vele da je polje dobilo oba imena po jednom istom čovjeku, po nekom Relji Luburi)"³³⁴. Za **Relju Luburu*, također bez ikakvog valjanog dokaza, naveo je "kazivanje kako su se Marko Kraljević i Miloš Obilić bacali kamena, pa je Marko Kraljević bacio kamen iz Reljina u Glasinačko Polje"³³⁵. Filipović nije ni pokušao objasniti očitu nelogičnost: iz kojeg razloga je polje dobilo dvojni naziv po "jednom istom čovjeku". Također, nije objasnio iz kojeg razloga "izvan Glasinca niko ne zna za naziv Luburić-Polje nego ga zovu Reljino Polje"³³⁶, mada je i iz navedenog potpuno jasno da je autentični naziv polja domicilni bošnjački naziv. Filipovićeve kontraverze u vezi naziva *Luburić-polje* na svoj način pokazuju njegov cilj: u glasinačku povijest, u kojoj nema srpske starije, interpolirati falsificiranu srpsku tradiciju i falsificiranu srpsku povijest. Iz tog razloga, glasinačkog **Relju* doveo je u vezu s "Reljom od Pazara", "Reljom Krilaticom", "Hreljom", vojskovođom srpskog kralja Uroša III Dečanskog i cara Dušana,³³⁷ itd. Očito, riječ je o politički motiviranom srbiziranju autentičnog glasinačkog naziva, srbiziranju *Luburić-polja* i srbiziranju Glasinca.

Terenska situacija na *Luburić-polju* otkriva njegovu etimologiju. Na polju se nalaze brojne ilirske gromile ili tumuli. Za vrijeme austrougarskih istraživanja, na prostoru između Mehaginog dola – *Luburić-polja* – Previjske iskopano je 110 tumula.³³⁸ U suštini, riječ je o brojnim manjim brežuljcima nastalim nasipanjem kamena i zemlje koji čine ilirske grobove. Neki od tumula u polju dosta su veliki. Na jednom od njih nalazi se srednjovjekovna nekropola s 42 stećka.³³⁹

Glasinački naziv je složen: *Lub-or-ić*. Za prvi kompozit s velikom vjerovatnoćom može se prepostaviti da je izveden od ilirskog **lub-* "Hügel"³⁴⁰ ("brijeg"). Ilirsku osnovu *lub-* H. Krahe otkriva u ilirskom ojkonomu *Bi-lub-io*.³⁴¹ Na osnovu Livijevog podatka (Liv. 31, 36, 6) o makedonskom naselju *Otto-lobus*, Mayer ostavlja mogućnost da ilirska osnova, također, može glasiti i **lob-*,

³³³ Glasinački pravoslavci vode porijeklo iz Hercegovine i Crne Gore. O tome vidjeti u: M. Filipović, *Glasinac*, SANU, Beograd 1950.

³³⁴ Isto, str. 91.

³³⁵ Isto.

³³⁶ Isto, str. 217.

³³⁷ Isto.

³³⁸ Č. Truhelka, *Kulturne prilike...*, str. 105.

³³⁹ *Arheološki leksikon...*, III, str. 101.

³⁴⁰ A. Mayer, *Die Sprache...*, II, str. 72.

³⁴¹ It. Rom. 467. H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, str. 83, 91.

što prihvaća M. Marković,³⁴² i što otklanja značajne fonetske prepreke. S obzirom da je "iz različitih jezika došlo u nas *u* prema izvornome *ō*"³⁴³, glasovna promjena **lob-* > *lub* posve je izvjesna.

U radu u kojem razmatra etimologiju slovenačkog ojkonima *Ljubljana*, A. Grad indirektno je ponudio mogućnost izvođenja glasilačkog *Lub-* iz lat. *alluvio*: *alluvio* + *-ana* > *alluviana* > *luviana* > *lubiana* > *lubljana* > *ljubljana*.³⁴⁴ U semantičkom smislu, u odnosu na kamen i zemlju koji su nanášeni nad ilirske grobove na Luburić-polju, Gradovo izvođenje u vezi s etimologijom glasilačkog naziva ima određenog smisla i ne može se u potpunosti odbaciti.

Za *-or-* u *Lub-or-ić*³⁴⁵ posve je moguće da je u vezi s *ar(a)-* iz naziva *Arđreva grōmila*, što je domicilni bošnjački naziv za poznatu ilirsku glasilačku gromilu u kojoj su nađeni brojni arheološki nalazi glasilačke kulture.³⁴⁶ Po mišljenju Truhelke, ime *Arđreva gromila* na Glasincu izvodi se od riječi *arar*, "koja se očuvala u albanaškom i još uvek označava gromilu kamenja, humku"³⁴⁷. Truhelkino mišljenje ima potporu norveškog lingviste Alf Torpa koji je ukazao na mesapsko-arbanašku analogiju između mesapskih riječi *veinam aran* i albanskog *arē*, *arēn*.³⁴⁸ Ove riječi, zastupljene i na području južne Italije i Sicilije, tretiraju se u radovima E. Čabeja, G. Meyera i V. Pisanija.³⁴⁹ Albanolozi smatraju da pripadaju onim albanskim riječima koje nalaze svoju paralelu u ilirskom jeziku.³⁵⁰

Najvjerojatnije, *Luburić-polje* je "polje brežuljkastih (kamenih) humki".

³⁴² M. Marković, *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Zagreb 2004, str. 69.

³⁴³ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, str. 57.

³⁴⁴ A. Grad, *K etimologiji toponima Ljubljana*, *Onomastica jugoslavica* 7, Zagreb 1978, str. 27-35.

³⁴⁵ Sufiks *-ić* vjerovatno je nastao u vrijeme slavenizacije naziva.

³⁴⁶ Č. Truhelka, n. dj., str. 119. U gromili je pronađen vrlo lijep pās koji se sastoji od bronzanih astragalnih šipki, okovi kaiša, masivne grivne i narukvice od bronz, 8 fibula, niz jantarevih zrna, dva pehara s ručicom, i, po Truhelki, najljepši nalaz gromile: "krasan korintski šljem". Č. Truhelka, n. dj., str. 120.

³⁴⁷ Č. Truhelka, *Iskopine na predistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890*, GZM, I, Sarajevo 1890, str. 393. Upor.: V. Čorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925, str. 24. Č. Truhelka, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, Wien 1893, str. 110. Iz posljednjih saopćenja vidi se da je porijeklo naziva *Arđreva gromila* Truhelka preuzeo po usmenom saopćenju L. Thalóczyja.

³⁴⁸ A. Torp, *Indogermanische Forschungen*, 5, 201 (1895). I. Ajeti, *Studije iz istorije albanskog jezika*, Akademija nauka i umjetnosti Kosova, Priština 1982, str. 23.

³⁴⁹ "I pari Gustav Meyeri fjalēn *arē* te shqipes e pat lidhur me ἄρουα τὰ ἡρακλεωτικά κάρουα tē Hezikut, tē cilēn V. Pisani (te vepra e cituar, f. 127) është i prirur ta shohē si një element ilir në dorishten." E. Čabej, *Mbi disa elemente ballkanike të lashta në Italinë Jugore e në Sicili*, Studime gjuhësore IV, Prishtinë 1987, str. 398.

³⁵⁰ Tragajući za mogućim elementima podudaranja između ilirskog i albanskog jezika na morfološkom planu, I. Ajeti navodi slaganje postpozitivnog člana *a*, *i* u riječima *ana*, *mali* arbanaskog sa sufikslnim morfemima *a*, *i* u toponimima *Scopdra*, *Scupi* ilirskog jezika, što bi bilo slaganje na polju nominalne fleksije ilirskog i arbanaskog, "iako je to, mora se reći, zbog vremenskih teškoća, krajnje sumnjivo". I. Ajeti, *Studije...*, str. 20.

Slavenska toponomastička osnova *lubz* "Baumrinde", "kora na drvetu", malo je vjerovatna u nazivu glasinačkog polja. Nedostaje joj motivacija i semantička veza u odnosu na "polje".

*Lubovo*³⁵¹ je srednjovjekovni arheološki lokalitet u Šipovu. *Lubnice* i *Lubničko brdo*³⁵² su srednjovjekovni arheološki lokaliteti u Srebrenici. *Lubihva* i *Lubihova* su danas nepoznata sela popisana u sumarnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1468. g.³⁵³ U nahiji *Borač* 1604. godine, u blizini glasinačkog sela Nepravdići, popisano je danas nepoznato selo i mezra *Lubotina*.³⁵⁴

MARA

Màra je žepski hidronim. Tim imenom naziva se jači izvor na planini Sjemeč, između planinskih vrhova Zlovrh i Zvijezda.³⁵⁵

Premda se nalazi u geografskim kartama, hidronim nije zastupljen u etnološko-historijskim radovima o Žepi, niti u disertaciji D. Vujičića.

Gornjošleski hidronim *Mohra*, pritočicu Oppe, J. Pokorny izvodi iz ilirskog *mar-* "Sumpf", u vezi s dako-tračkom rijekom Μάρτζ.³⁵⁶

M. Fasmer pokazao je da je neslavensko *mar-* u slavenskim jezicima dalo *mor-*: *Mohra* u Gornjoj Šleziji, *Morawa* u Galiciji, istočno od Wilna, *Moricy*, ojkonom kod Novgoroda u Rusiji i *Morica* "Flufs im G. Orel".³⁵⁷

H. Krahe hidronime izvedene iz predslavenskog **Mara* tretira najstarijim hidronimima Evrope: "*Mara, jetzt *Mo(h)ra*, čech *Moravice*, Nfl. d. Oppa (→ Oder),³⁵⁸ *Mara, jetzt *Mohra*, Nfl. d. Biele im Glatzer Kessel,³⁵⁹ *Marà*, Fl. im Bez. Lazdijai (Litauen)".³⁶⁰

Hidronimska situacija na terenu u potpunom je skladu sa značenjem ilirskog *mar-* "Sumpf" "bara, močvara", o čemu informira J. Pokorny. Izvor se nalazi

³⁵¹ *Arheološki leksikon...*, II, str. 187.

³⁵² Na Lubničkom Brdu nalazi se 27 stećaka. *Arheološki leksikon...*, III, str. 74.

³⁵³ Sumarni popis Bosanskog sandžaka iz 1468, 94 v, 94 r.

³⁵⁴ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV III, Sarajevo 2000, str. 480.

³⁵⁵ Karta JNA 1:50 000, Višegrad 1, 1967.

³⁵⁶ "heute *Marol*, der genau lat. *mare*, kelt *mori* entspricht". J. Pokorny, *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier*, Halle 1938, str. 6.

³⁵⁷ Isto.

³⁵⁸ "N. Jokl, Eberts Reallex. VI 35 f.; E. Schwarz, Mitt. d. österr. Inst. f. Geschichtsf. 43 (1929) 251; ders., ON d. Sudetenländer (1961) 22; J. Pokorny, *Urgeschichte* (1938) 6." H. Krahe, *Die Struktur der alteuropäischen Hydronimie*, Mainz 1963, str. 329.

³⁵⁹ E. Schwarz, a. a. O. Isto.

³⁶⁰ J. Otrębski, Ling. Posn. I (1949) 203 u. 212, 7 (1959) 285; W. P. Schmid, BzN. 9 (1958) 209. Isto.

na livadi usred šume i izrazito je barovit. Voda iz izvora ističe na ravan prostor i čini baru. Da bi se izvoru moglo nesmetano prilaziti, put do izvora popločan je kamenim pločama.

Na veliku starost hidronimskog naziva indicira činjenica da je na mjestu izvora u zemlju ukopana drvena stublina. Slični izvori u slavenskoj hidronimskoj nomenklaturi nazivaju se *Stūblina*.³⁶¹ Iako posjeduje stublinu koju u novije vrijeme čini metalna cijev promjera jedan metar, izvor nije imenovan po stublini koja je u ranijoj prošlosti mogla biti i od drveta. U vrijeme slavenskih imenovanja na području Žepe hidronim je već imao svoje predslavensko ime.

Bošnjaci Žepe vjeruju da je voda s izvora vrlo ljekovita.³⁶²

U vezi s nazivom žepskog hidronima stoji vrlo važno pitanje: iako pripada najstarijim hidronimima Evrope, zbog čega kratko nenaglašeno *ā* u *Mara* nije promijenjeno u *o* (*Mar-* > *Mor-*). Odgovor je također u vezi s neizvršenom metatezom likvida u oronimskim nazivima *Skorlin*, *Bergalje*, *Baltići*, *Sarhon*, *Martinovica*. Odgovor na postavljeno pitanje jedan je od važnijih zaključaka ove studije: nenaglašeno *ā* nije promijenjeno u *o*, kao i odsustvo metateze likvida u *Skorlin*, *Bergalje*, *Sarhon*, *Baltići*, *Martinovica*, iz razloga što bošnjačko stanovništvo Žepe, premda danas govori slavenskim jezikom, znatnim dijelom nije slavenskog porijekla. Nazivi nisu pretrpjeli slavenske glasovne promjene i očuvali su se zahvaljujući autohtonom vlaškom stanovništvu ilirskog porijekla čija je slavenizacija nadživjela deseto stoljeće, do kada je trajala metateza likvida. Slavenizacija glasinačkog predslavenskog stanovništva, ne samo u Žepi već uopće, trajala je znatno duže od X stoljeća. Do tada, najveći dio stanovništva Žepe nije govorio slavenskim jezikom. Iz tih razloga, u hidronimskom nazivu *Màra* nisu izvršene glasovne promjene karakteristične za slavenske jezike.

Jezička slojevitost žepskih naziva na svoj način otkriva povijesne etničke prilike u Žepi. Najstarijem ilirskom sloju, pored oblasnog i hidronimskog imena *Žepa*, u potpunosti pripadaju žepski historijski toponimi *Argonica*, potvrđena 1469. godine³⁶³ i *Solun*, potvrđen 1516. godine.³⁶⁴ Najstarijoj ilirskoj hidronimskoj nomenklaturi, najvjerovatnije, pripada i žepska *Mara*.

Naziv žepskog hidronima na svoj način postavlja problem uzajamnih odnosa između ilirskog i albanskog jezika. U albanskoj hidronimskoj nomenklaturi u oblasti Anamalit, na Kosovu, potvrđen je hidronim *Kroni Mara*.³⁶⁵ *Kroni* je zasigurno ilirskog porijekla, što se pokazalo u elaboraciji hidronima *Korana*, a s

³⁶¹ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 351, 352.

³⁶² Po kazivanju Ramiza Čavčića iz Žepe itd.

³⁶³ N. Filipović, str. 28. Filipović ostavlja mogućnost da se zapisani ojkonom može pročitati i kao Irgonice.

³⁶⁴ Isto, str. 37. Zapisani naziv može se pročitati i kao *Solin*.

³⁶⁵ M. Ahmetaj, *Vështrime gjuhësore rreth onomastikës së Anamalit*, Gjurmime albanologjike, Seria e shkencave filologjike 34-35, 2004-2005, Prishtinë 2006, str. 116.

obzirom na mišljenje J. Pokornog o porijeklu osnove *mar-*, istog ilirskog porijekla je i naziv *Mara*. Međutim, u albanskom jeziku *kënetë*, a je "močvara", "bara". Za tu vrstu hidronima, i za hidronime uopće, u albanskom jeziku ne postoji riječ koja bi sadržavala hidronimsku bazu *mar-*.

S obzirom da osnova *mar-* nije sadržana u albanskom jeziku, hidronim *Mara* u Žepu nisu mogli donijeti albanski stočari. Oni nisu poznavali tu riječ. S obzirom da su, po prirodi stvari, hidronimi najstariji nazivi i da je žepski hidronim i prije albanskih stočarskih kretanja zasigurno imao neko ime, neznatna je mogućnost da je taj naziv u Žepu donesen s Kosova, iz oblasti Anamalit. U odnosu na opću hronologiju svih hidronima s bazom *mar-*, te da se na Glasincu također potvrđuju hidronimi *Odska*, *Orski potok* i *Olja voda* čije hidronimske osnove pripadaju najstarijoj evropskoj hidronimiji, hidronim *Mara* nužno je tretirati autohtonim i glasinačkim. Navedeni hidronimi potvrđuju Glasinac geografskim područjem najstarije evropske hidronimije koja na Glasinac nije donesena s prostora Albanije ili iz neke druge oblasti. Prema tome, iz navedenih fakata i činjenice da osnova *mar-* nije zastupljena u albanskom jeziku proizlazi da je ona znatno starija od albanskog jezika, što ovaj zaključak posebno povezuje s mišljenjem H. Krahea o velikoj starosti navedene osnove. Vjerovatno, radi se o hidronimskoj bazi koja pripada najstarijem sloju ilirskog jezika.

Trag najstarije evropske hidronimije na Glasincu, s bazom *mar-*, čini se da je sačuvan i u nazivu hidronima *Màrin bûnar*. Hidronim se nalazi na sjevernom dijelu planine Romanije.³⁶⁶ Izgleda da je u nazivu, pod utjecajem pučke etimologije, došlo do kontaminacije naglaska u *Màra* s naglaskom u ličnom ženskom imenu *Màra*, na osnovu čega je na predslavensku osnovu došlo mlađe *bûnar*.

Za hidronim (izvor) *Marica*, koji se nalazi jugozapadno od Potočana u općini Odžak,³⁶⁷ nije jasno da li je izveden od antroponimskog deminutiva *Mari-ca* ili u sebi sadrži ilirsko *mar-*.

MISA

Imenom *Misa* naziva se toponim u Glasinačkom polju, južno od Sokoca. Kako informira Đ. Stratimirović, "na lijevu ruku od Rešetnice, ispod istoimenih kuća a blizu vrela Jasikovca, ima mjesnost koju narod zove 'Misa'. Tu se vide temelji dvaju starih građevina (...). Narod veli da je tu bila crkva, a riječ 'misa'

³⁶⁶ Karta bivše JNA 1:100 000, SARAJEVO, dopunjeno 1953.

³⁶⁷ Karta bivše JNA 1:25 000, Svilaj, štampano 1978.

razumije katoličku bogomolju.”³⁶⁸ Kako je 1933. godine zabilježio M. Filipović, na lokalitetu *Misa* “ima mramorova”³⁶⁹.

Glasinački toponim *Misa* jedinstven je u bosanskohercegovačkoj toponimiji. Na području susjedne Dalmacije, gdje su situirani brojni toponimi motivirani po kršćanstvu i gdje bi se, ukoliko se pod toponimom *razumije katolička bogomolja*, mogao logički predvidjeti istovjetan toponim, on nije zabilježen. Prema tome, upitno je njegovo kršćansko porijeklo.

Glasinačko *Misa* ne može se poistovjetiti s kršćanskim terminom *misa* iz lingvističkih razloga. Kako navodi Petar Skok, “(...) važan kršćanski termin *mīsa* u slovenskim ustima *mōša*, t. j. iz lat *i* razvi se palatalni poluglas, odakle nastade u našim zapadnim krajevima *maša*, češkom *mše*”³⁷⁰.

U bošnjačkoj glasinačkoj tradiciji i tradicijskoj geografskoj nomenklaturi postoji *Misa*, ali na tom lokalitetu ne postoji crkva.³⁷¹ Istina, u historijskim izvorima iz prve polovine XV vijeka u Dubrovačkom arhivu više puta spominje se “mjesto nazvano Crkva na Glasincu”, “Crkva zvana Glasinac” i “Crkva na Glasincu”.³⁷² Navedena crkva nema nikakve veze s toponimom *Misa*. Prije svega, za tu “crkvu” nije dokazano da je bila katolička ili pravoslavna crkva.³⁷³ Glasinačka “crkva” iz dubrovačkih izvora nema patrona, što je opće pravilo kada su u pitanju katoličke ili pravoslavne crkve. Stoga, pod “mjestom zvanim Crkva na Glasincu”, i ostalim nazivima pod kojima se crkva spominje, valja podrazumijevati mjesto u kojem je sjedište Crkve bosanske na Glasincu, odnosno Crkvu bosansku na Glasincu čije sjedište se nalazilo na lokalitetu Crkvina, pored sela Bjelosalići.³⁷⁴ U dosadašnjoj literaturi o tom problemu sjedište glasinačke “crkve” nije sporno i redovno se locira na mjesto toponima Crkvina pored Bjelosalića,³⁷⁵ što je učinio i D. Stratimirović.³⁷⁶

³⁶⁸ D. Stratimirović, *Opis polja Glasinca*, GZM za 1891, IV, Sarajevo 1891, str. 331.

³⁶⁹ M. Filipović, n. dj., str. 226.

³⁷⁰ P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike*, svezak I, Zagreb 1940, str. 181.

³⁷¹ U neposrednoj blizini Mise, Bošnjaci iz sela Novoseoci posjedovali su zemljoposjede, koje su obrađivali sve do 60-tih godina XX vijeka. Nikad niko od njih nije čuo za bilo kakvu crkvu na mjestu toponima.

³⁷² K. Jireček, *Glasinac u srednjem vijeku*, GZM za 1892, IV, Sarajevo 1892, str. 99.

³⁷³ O tome vidjeti u: I. Pašić, *Od hajduka do četnika*, Sarajevo 2001, str. 8-36.

³⁷⁴ Kao što je već rečeno, u važnija središta dualističkog krivovjerja na tlu Bosne i Hercegovine F. Šanjek ubraja i Glasinac. U geografskoj karti u koju su ucrtani centri, na Glasincu je ucrtana “kuća” bosanskih krstjana i godina 1441. F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku...*, str.128, 129.

³⁷⁵ M. Filipović, n. dj., str. 78.

³⁷⁶ D. Stratimirović, n. dj., str. 332.

Za glasinački naziv *Misa* postoji mogućnost da je predslavenskog porijekla. Naziv je mogao nastati od ilirskog kognomena *Misau*.³⁷⁷ Toponim je također mogao dobiti naziv po ilirskom gentiliciju *Misau*(i?)³⁷⁸.

S obzirom na neizvršene glasovne promjene (o > u > y > i, također ū > y > i), glasinačko *Misa* najvjerojatnije se sačuvalo vlaškim posredništvom.

U *Rječniku* JAZU stoji da je *Misa* – muško ime. Pretpostavlja se da je od milja, "mjesto Misajlo ili mjesto Mislen"³⁷⁹. U *Rječniku* nije ostavljeno ni kao mogućnost da ime može biti predslavenskog porijekla.

P. Skok u razmatranju krčko-romanske sintagme *mis luc* indirektno nudi još jednu etimološku mogućnost za glasinački toponim: "(...) *mis luc* < lat. *medius* > *mis*(...)"³⁸⁰.

Stratimirovićevo falsificiranje toponimske suštine na lokalitetu *Misa*, i dovođenje njegovog naziva u vezu s kršćanskim terminom *misa*, tendenciozno je kristijaniziranje bošnjačke tradicije, što kasnije nastavlja M. Filipović. Bez ikakvog povijesnog osnova, na mjestu glasinačke džamije iz XVI vijeka, koja se nalazila u Podromaniji, Filipović je izmislio još jednu crkvu.³⁸¹

OBRE

Obre su glasinačko selo koje se nalazi sjeverno od Prače.

Prvi poznati pomen sela je iz početka XV stoljeća. Godine 1404, jedan Vlah iz katuna Prvotinjića u Dubrovniku obavezuje se da će prenijeti robu trgovca Lukca Ostrovića "usque ad Glasinača a Obra".³⁸² U osmanskim defterima prvi put selo je popisano 1468. godine kao *Obri*³⁸³ i popisuje se za sve vrijeme osmanske vlasti.³⁸⁴

³⁷⁷ *Vero Misai f. Miles ex clas Raven.* CIL IX 3892, *Lacus Fucinus.* A. Mayer, n. dj., I, str. 231. Upor.: H. Krahe, n. dj., str. 76. Korijen *Mis-* također nose ilirski kognomeni *Misau* i *Miso*. Isto.

³⁷⁸ H. Krahe smatrao je ovaj gentilicij ilirskim. H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, str. 76. G. Alföldy je mišljenja da je "vielleicht venetisch". G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 100.

³⁷⁹ *Misa*, m. ime, valjda od milja mjesto Misajlo ili mjesto Mislen." AR VI, str. 752.

³⁸⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 432.

³⁸¹ "Priča se da je na Podromaniji bila nekada crkva, pa je od nje načinjena džamija, koja je prenetu u Novoseoce." M. Filipović, n. dj., str. 206.

³⁸² K. Jireček, *Glasinac im Mittelalter*, Wissenschaftliche Mitteilungen aus B. u. d. H., II, 320-322.

³⁸³ Tada je imalo 7 kuća, 4 neoženjena i 1 udovicu. Sumarni popis Bosanskog sandžaka iz 1468, 38 r.

³⁸⁴ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 29.

U nahiji Borač, 1604. godine, popisano je danas nepoznato selo *Obrovica*.³⁸⁵ Iste godine u nahiji Vrtar popisana je vojnučka zemlja *Obrinjak*.³⁸⁶

U dosadašnjoj bosanskohercegovačkoj historiografiji petnaest bosanskohercegovačkih toponima s nazivom *Obri*, *Obrov* uzimani su kao dokaz o "avarskoj invaziji" na Bosnu i Hercegovinu.³⁸⁷ Potpuno nekritički i pogrešno, svi toponimi jugozapadnog Balkana s bazom *obr-* smatrani su toponimima avarskog porijekla i tretirani kao "dokaz" avarskog prisustva na tom prostoru.³⁸⁸ S obzirom na "raspored toponima tipa Obar", M. Hadžijahić je pretpostavljao da su se Avari odmah i naseljavali na prostoru koji su osvajali.³⁸⁹

Kako informira P. Skok, ime *Obar* ruski je naziv za tursko-tatarsko pleme Avara.³⁹⁰ "U značenju 'div' (upor. *ispolin*) nalazi se u češ. *obr*, pridjev *obrovský*, polj. *obrzym* pored *olbrzym* i u luž. srp. U južnoslav. nije se očuvao taj naziv ni u prvom ni u drugom značenju; vjerovatno u toponomastici *Obarska* (Bosna, Tuzla, selo) i prilogu *obarski* (Lika, Bukovica) 1° žestoko, nemilo, 2° otvoreno, iskreno, ozbiljno (Barilović, Velemerić)."³⁹¹

Iz Skokove elaboracije imena *Obar* proizlazi da se južnoslavenski toponimi s bazom *obr-* ne mogu pouzdano tretirati toponimima avarskog porijekla, tim prije što je ime *Obar* ruskog porijekla. Međutim, P. Skoku, koji se samo povremeno bavio ilirološkim problemima, ostala je nepoznata posve izvjesna etimologija ilirskog porijekla za ime *Obar*.

Naziv *Obri* (Obre) u potpunosti se izvodi iz ilirskog etnika *Abri*. Kratko predslavensko *a* u slovenskim jezicima daje *o*, dok se *-bri* oslanja na analogiju *Bratia* > *Brač*.

Abri (Ἀβρι-πο-ι) su ilirsko pleme koje pripada "Ilirima u užem smislu", te se smještaju na područje južnog Ilirika i u kontinentalno zaleđe Lješa.³⁹²

A. Mayer etnik Ἀβρι-πο-ι izvodi iz ilirske osnove **abi-* "Tanne", lat. *abi-ēs* "jela".³⁹³ Bazu *abr-* H. Krahe nalazi u Ptolemejevom naselju Ἀβρι-πο-ι-ον u srednjoj Italiji (Ptol. 3, 1).³⁹⁴ Prema tome, glasilački naziv *Obre* ilirskog je porijekla.

Posebno je zanimljivo što je selo *Obre* okruženo bjelogoričnom šumom u kojoj, uglavnom, izostaje jela. Toponomastika objašnjava slična imenovanja. Seoski naziv primjer je toponimske pravilnosti po kojoj "toponim obično nije

³⁸⁵ Opširni popis sandžaka Bosna iz 1604. godine, SV. III, str. 165.

³⁸⁶ Isto, sv. II, str. 564.

³⁸⁷ N. Miletić, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1984, str. 390.

³⁸⁸ V. Čorović, *Historija Bosne*, str. 101, 102.

³⁸⁹ M. Hadžijahić, *Bosna u IX i X stoljeću*, Sarajevo 2004, str. 97.

³⁹⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 535.

³⁹¹ Isto.

³⁹² W. Pajakovski, *Illirówie*, Poznań 1981, str. 17, 31, 48 i d.

³⁹³ A. Mayer, *Die Sprache...*, II, str. 2.

³⁹⁴ H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, str. 78.

motiviran glavnim obilježjem zemljopisanog objekta (...)”³⁹⁵. Seoski naziv vjerovatno je motiviran nekim usamljenim (velikim?) stablom jela koja se u ilirsko doba nalazila u selu. Nije isključena mogućnost veze s ilirskim kultom, u vezi s prirodom.

Arheološka istraživanja Glasinca nisu potvrdila prisustvo Avara na Glasincu. Indirektno, avarsku prisutnost ne potvrđuju ni ranosrednjovjekovni grobovi njihovih saveznika Slavena, iz razloga što tih grobova na Glasincu nema. Kao što je već rečeno, samo jedan ranosrednjovjekovni glasinački grob F. Fiala definirao je slavenskim. Iz tih razloga, na historijskom ilirskom prostoru, gdje arheologija skoro isključivo potvrđuje Ilire, naziv *Obre* nužno je tretirati nazivom ilirskog porijekla.

Ilirsko *abroi* “jela” u bosanskohercegovačkoj toponimiji ostavilo je brojne tragove. *Obri* je danas nepoznat toponim popisan u nahiji Dubrovnik 1485. godine.³⁹⁶ Naziv *Obri* nosio je još jedan danas nepoznat toponim popisan u nahiji Rama 1489. godine.³⁹⁷ *Obrila* je, također, nepoznat toponim popisan u nahiji Hrtar 1485. godine.³⁹⁸ *Obrovče* je danas nepoznat toponim popisan u nahiji Borač 1540–1542. godine.³⁹⁹ *Ostrvac*, *Obri* je, također, nepoznat toponim popisan u nahiji Brod krajem XVI vijeka.⁴⁰⁰

Влатко Обриновић jedan je od dvanaest Bošnjana koji svjedoče na Tvrtkovoj povelji iz 1354. godine.⁴⁰¹

Osmanski popisi višestruko potvrđuju vlaška imena izvedena iz osnove *obr-* < *abroi*. Samo na prostoru vilajeta Hercegovina potvrđena su slijedeća imena: *Obri*,⁴⁰² *Obro*,⁴⁰³ *Obročin*,⁴⁰⁴ *Obrik*,⁴⁰⁵ *Obrila*,⁴⁰⁶ *Obrilo*.⁴⁰⁷ U selu Sokolovići

³⁹⁵ “(...) *Borčevik*, *Divuše*, *Vodice*, *Rovan* ne označuju lokalitete u kojima preovladava *bor*, *diviza*, i koji obiluju vodom ili po ravničastu izgledu, već upravo zato što je tih elemenata inače malo, pa se ističu svojom izoliranošću.” P. Šimunović, *Bračka toponimija*, str. 187. Neposredan bosanskohercegovački primjer je toponim *Krnja Jela* kod Bosanskog Petrovca, gdje se nalazi prethistorijska gradina. / *Arheološki leksikon BiH*, II, str. 162/

³⁹⁶ N. Filipović, n. dj., str. 14.

³⁹⁷ Isto, str. 25.

³⁹⁸ Isto, str. 14.

³⁹⁹ Isto, str. 41.

⁴⁰⁰ Isto, str. 51.

⁴⁰¹ V. Thalóczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kormendskog arhiva*, GZM XVIII, Sarajevo 1906, str. 410, 411. Isti: *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914, str. 23. Na strani 39. pogrešno: “Vlatko Obrenović”.

⁴⁰² Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, str. 34, 41, 89, 98, 100, 116, 137.

⁴⁰³ Isto, str. 168, 375.

⁴⁰⁴ Isto, str. 290.

⁴⁰⁵ Isto, str. 167.

⁴⁰⁶ Isto, str. 103, 145.

⁴⁰⁷ Isto, str. 506.

u Rudom, jedan zaselak popisan je kao *Obreman*⁴⁰⁸. Iz povijesnih razloga, ova imena ne mogu biti avarskog porijekla. Avarska vlast na tlu Bosne i Hercegovine ograničena je na relativno kratak period od oko 200 godina.⁴⁰⁹ Avari, kao ratnički i konjanički narod koji je stalno u pokretu, nisu se naseljavali na Balkanu. Iz tih razloga, navedena vlaška imena ni u kom slučaju ne mogu biti imena avarskog porijekla. Kao i naziv ojkonima *Obre*, imena su ilirskog porijekla i uglavnom su muškog roda.⁴¹⁰

Dosadašnja znanstvena mišljenja o petnaest bosanskohercegovačkih toponima s nazivima *Obri*, *Obrov* i njihovo isključivo izvođenje od ruske riječi *obar*, čime se "dokazivala" slavensko-avarska "invazija" na Bosnu i Hercegovinu, najobičniji su politički motivirani mit nastao s ciljem da se Bosna i Hercegovina što više slavizira i prikaže kao slavenska i srpsko-hrvatska zemlja. Taj rusizam u Rusiji je nastao tek u XIII stoljeću, u vrijeme mongolsko-tatarske vlasti nad Rusijom, kada započinje druga faza leksičkih utjecaja drugih jezika na ruski jezik.⁴¹¹ Rusizam *obar* iz XIII vijeka nema nikakve veze s Avarima s kraja VI i početka VII vijeka, posebno s onim Avarima koji su u ranom srednjem vijeku prodirali na Balkan. Noviji znanstveni radovi u kojima se tretiraju povijesni odnosi Rusa i Južnih Slavena – a oni su kao posljedicu tih odnosa na Balkanu ostavljali jezičke tragove u oblicima južnoslavenskih rusizama – na svoj način pokazuju da je rusizam *obar* u ranom srednjem vijeku i na bosanskohercegovačkom tlu – nemoguć. Da je taj rusizam u Bosnu i Hercegovinu došao s Avarima, ili kasnije, on bi se u Bosni i Hercegovini i sačuvao, kao što se sačuvao u češkom, poljskom i jeziku lužičkih Srba. On se nije sačuvao u bosanskom jeziku iz razloga što se skromni počeci prodiranja rusizama na jugozapadni Balkan datiraju tek u 1262. godinu,⁴¹² u znatnijoj mjeri tek u XVIII stoljeće.⁴¹³

Arheologija na svoj način ukazuje na predslavensko porijeklo naziva brojnih bosanskohercegovačkih arheoloških lokaliteta koji u svom imenu sadrže osnovu *Obr-*. Prije svega, to je poznati prethistorijski arheološki lokalitet *Obre* 1, 2, i 3, kod Kaknja.⁴¹⁴ *Velika Obarska* kod Bijeljine arheološko je nalazište na kojem je iskopano "dosta ulomaka rimske cigle i keramike na površini od cca 10 hektara"⁴¹⁵. *Obardi* je ime sela koje se nalazi na trasi antičkog puta Komini

⁴⁰⁸ Isto, str. 227.

⁴⁰⁹ O tome vidjeti u: N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb 1994, str. 22.

⁴¹⁰ Oblik *Obrila* ženskog je roda.

⁴¹¹ J. Ajduković, *Uvod u leksičku kontaktologiju*, Teorija adaptacije rusizama, Beograd 2004, str. 54.

⁴¹² Godine 1262, srpski pisar Bogdan i jedan ruski pisar s novgorodskog područja prepisali su "Ilovičku krmčiju", što je najstariji prepis srpske redakcije staroslavenskog jezika.

⁴¹³ O tome vidjeti u: J. Ajduković, *Uvod u leksičku kontaktologiju*, str. 56.

⁴¹⁴ *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 10 i d.

⁴¹⁵ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, III, *Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIX, Sarajevo 1981, str. 160.

(*Municipium S...*) – Kolovrat na Limu gdje je otkriveno “rimsko nadgrobno kamenje” i rimski miljokaz.⁴¹⁶ *Obarak* je drugo ime za arheološki lokalitet “Debela Međa”, koji se nalazi u selu Vranićima kod Ustikoline i gdje se “izoravaju temelji rimskih zgrada i rimski građevinski materijal (opeke dim. 30 x 30 i 15 x 15 cm)”.⁴¹⁷ *Obre*, Konjic, je arheološki lokalitet na kojem se nalazi prethistorijski tumulus i srednjovjekovno groblje.⁴¹⁸ *Obrovac* (Grmuša, Brkići, Bihać) arheološki je lokalitet na kojem se nalazi gradina kasnog bronzanog i željeznog doba i srednjovjekovni grad.⁴¹⁹ *Oborci* kod Donjeg Vakufa neistraženi su arheološki lokalitet na kojem su vidljivi ostaci zgrade (crkva?) i nekropola od oko 80 stećaka.⁴²⁰ Neuobičajen pluralni oblik ukazuje da je naziv, najvjerovatnije, nastao pod utjecajem pučke etimologije koja ga je dovela u vezu sa stočarskim terminom *obor*. *Oborak* je neistražen arheološki lokalitet u Đurđeviku, Živinice, na kojem se nalazi srednjo-vjekovna nekropola sa 6 stećaka.⁴²¹ I ovaj naziv, najvjerovatnije, nastao je pod utjecajem pučke etimologije: *Obar* > *obor*.

Obárčanin je starinački bošnjački rod iz Goražda.

OČIMERI

U arheološkom izvještaju o istraživanjima Glasinca za 1897. godinu, F. Fiala izvještava da je navedene godine na lokalitetu *Očimeri* kod sela Kalimanići iskopano sedam tumula s osam grobova.⁴²²

U *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine* isti lokalitet navodi se kao *Hočimeri* 1.⁴²³ *Leksikon* potvrđuje istraživanja F. Fiale. Jedan tumul s arheološkog

⁴¹⁶ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, V, *Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXV, Sarajevo 1987, str. 109. Navedeno prema: K. Patsch, GZM 1900, str. 189. A. Evans, AR, I, str. 43, (po Mülleru “Grabstein mit typischen Brustbildern, aber ganz zerstörte Inschrift”). K. Patsch, WM BH VIII, str. 119. M. Hoernes, AEM IV, str. 196, ali bez oznake nalazišta, v. Patsch GZM 1894, str. 488 = WM BH IV, str. 294). Prema informacijama J. Kneževića /*Mostovi*, 1983, str. 82/, u seoskom groblju nalazi se rimski nadgrobni spomenik.

⁴¹⁷ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, V, *Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija*, str. 122.

⁴¹⁸ *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 221.

⁴¹⁹ Isto, II, str. 23.

⁴²⁰ Isto, II, str. 183.

⁴²¹ Isto, str. 108.

⁴²² F. Fiala, *Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897*, GZM, Sarajevo 1897, str. 603.

⁴²³ *Arheološki leksikon...*, III, str. 98.

lokaliteta datiran je u srednje bronzano doba, drugi u starije željezno doba. U istom *Leksikonu* navode se i *Hoćimeri* 2, kao srednjovjekovni lokalitet na kojem se, pored muslimanskog groblja, nalaze 24 stećka.⁴²⁴ Na muslimanskom groblju nalaze se dva nišana koji pripadaju najstarijim muslimanskim nišanima u Bosni. Š. Bešliagić lokalitet navodi pod imenima *Hoćimer* i *Oćimer*.⁴²⁵

Naziv nije moguće objasniti bosanskim jezikom. Iz nepoznavanja etimološke suštine naziva, Bošnjaci iz sela Kalimanići još uvijek su u dilemi: da li je naziv *Ōćimēr* ili *Hōćimēr*, kako je zabilježio Š. Bešliagić, ili *Ōćimeri* ili *Hōćimeri*, kako stoji u arheološkoj literaturi.

Naziv *Oćimeri* najvjerovatnije je stariji. *Hoćimeri*, s protetskim *h* koje karakterizira bosanski jezik, mlađi je naziv.

S velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da je naziv *Oćimeri* (*Hoćimeri*) ilirskog porijekla. Na ilirsko porijeklo posebno ukazuje sufiks *-er(i)* višestruko potvrđen kao ilirski.⁴²⁶ Sufiks *-r* P. Skok smatra "zacijsko" ilirskim sufiksom i pokazuje na primjerima *Tragurium* > Trogir, *Tilurus* (Cetina), *Corcyra* (?), *Catarum* > Kotor, *Massarum* > Mosor itd.⁴²⁷

ODSKA

Ōdska (rijeka) je lijeva pritoka Drine. Protječe između Osanice i Goražda. Drugi naziv za istu rijeku je *Mravinjska rijeka*.⁴²⁸ U svojoj doktorskoj disertaciji o hidronimima lijevog sliva Drine, D. Vujičić ignorira etimologiju riječnog naziva i spominje ga uzgred, u kontekstu elaboracije Mravinjske rijeke.

Ōdska je jedinstven naziv na tlu Bosne i Hercegovine i nije ga moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava.

Naziv hidronima slavenska je prilagodba imena nastalog od antičkog hidronimskog naziva *Adua*. Navedeno hidronimsko ime posvjedočeno je kod Polibija, Plinija i Tacita.⁴²⁹ Osnova hidronimskog naziva je *ad-* što je u bosanskom jeziku dalo *od-*.

⁴²⁴ Isto.

⁴²⁵ Š. Bešliagić, *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, ANUBiH, Djela, knj. LIII, Sarajevo 1978, str. 31.

⁴²⁶ Ortsnamen: Jader, Rider. Personennamen: Dazier. H. Krahe, *Lexikon altillyrischen Personennamen*, Heidelberg 1929, str. 147.

⁴²⁷ O tome vidjeti: P. Skok, *Studije iz ilirske toponomastike*, GZM XXXII, Sarajevo 1920, str. 29-33.

⁴²⁸ D. Vujičić, *Hidronimi u lijevom slivu Drine...*, str. 78.

⁴²⁹ "Ἀδία Polib. II 32 2: ὁ Ἀδοῦας ποταμός Strab. IV 192 u. ö; *Addua* (v. l. *Adua*) Plin., n. h. III 118; *Adua* Tac., hist. II 40 usw." H. Krahe, *Die struktur der alteuropäischen Hydronymie...*, str. 306.

Sufiks *-sko* u *Odska* feminiziran je u *-ska* u kontaminaciji s dočetnim *-a* u *rijeka* i predslavenskog je porijekla. Taj sufiks već je razmatran u elaboraciji ojkonima Borovsko. Kao što je već rečeno, istraživanja ilirskog i keltskog jezika J. Pokornog pokazala su da je riječ o predslavenskom sufiksu *-sko*.⁴³⁰ Zastupljen je u "apulischen PN Δαξισκος (Krahe, *Lekikon* S. 40)", u Βερτίσκον ὄρος (Ptol. 3, 13, 19; Strabo 7, 329, fr. 10), u ličnim imenima *Laiscus* i *Loiscus*, hidronimima Τιβίσκος, Τραμάρισκα, ojkonimima Μουρυίσκη, Δορίσκος.⁴³¹

Imenom *Addua* nazivaju se pritoke rijeka Poa i Dobera i njihov naziv J. Pokorny povezuje s lavest. *adu-* "Bach", "Wasser", lit. *odmenis* "Flufsmündung".⁴³²

Hidronim *Odska* ima poseban značaj za Glasinac i Bosnu i Hercegovinu. Zajedno s još nekim glasinačkim hidronimima, kao što su *Olja voda*, *Udaša*, *Mara*, povezuje glasinački i bosanskohercegovački prostor s najstarijom evropskom hidronimijom.

OLJA VODA

Olja vōda je hidronim u rogatičkom selu Otricevo. Tim imenom naziva se jači izvor koji izvire ispod velikih kamenih ploča⁴³³ i s kojeg se selo snabdijeva vodom. Ubrzo ponire i poslije jedan km ponovo izvire i ulijeva se u rijeku Praču.

D. Vujičić u svojoj doktorskoj disertaciji o hidronimima u lijevom slivu Drine, u potpunosti ignorira hidronim.

Olja voda pripada onim nazivima koji se ubrajaju u najstarije evropske hidronimske nazive. Riječ je o slaviziranom nazivu hidronimskog imena *Ala*, kako se naziva nekoliko hidronima koje je H. Krahe potvrdio na prostoru od Norveške do Italije.⁴³⁴ Po mišljenju H. Krahea, **al(a)* je hidronimska osnova u značenju "Quelle"⁴³⁵ "izvor, vrelo".

⁴³⁰ J. Pokorny, *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier*, Halle 1938, str. 46.

⁴³¹ Isto.

⁴³² J. Pokorny, *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier*, Halle 1938, str. 4.

⁴³³ Po navedenim kamenim pločama imenovan je autohtoni seoski bošnjački rod *Ploča*.

⁴³⁴ "A l a, Bach u. Stadt an der Erch, A. Scherer, *Gedenkschr. F. P. Kretschmer II* (1957) 129. "A l a (?), jetzt *Able*, Nfl. d. Schwülme (→ Weser), Kr. Uslar, Reg.- Bez. Hildesheim, F. Witt, *Beiträge* (1912) 201, A l a, Fl. z. Valdres-Tal (Jönköping, Norwegen), O. Rygh, *Norske Elvenavne* (1904) 3; H. Krahe, *BzN.* 4 (1953) 51, "A l a, (lit. *Ala*), jetzt (slav.) *Ola*, r. Nfl. d. Berezina im Kr. Bobrujsk, K. Būga, *Roczn. Slawist.* 6 (1913) 37 = *Riktiniai Raštai I* (1958) 529." H. Krahe, *Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie...*, str. 307. U baltičkoj geografskoj nomenklaturi ima više apelativa s hidronimskom bazom *ala-*: *alaūšai*, *ālaūšos*, лужа, место, где много воды, *alkā*, маленькое болото, пруд. А. Г. Невская, *Балтийская географическая терминология*, Москва 1977, str. 14.

⁴³⁵ Na osnovu letonskog *aluōts* "Quelle". O tome posebno vidjeti u: H. Krahe, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg 1954, str. 49.

Slavizirani naziv zakonomjerno slijedi glasovne zakone bosanskog jezika. Strano nenaglašeno *a* u bosanskom nazivu promijenjeno je u *o*, što je karakteristika najstarijih južnoslavenskih posuđenica iz tuđih jezika. Za bosanski glas *lj* poznato je, između ostalog, da nastaje asimilacijom od *l*,⁴³⁶ čime se u potpunosti objašnjava glasovna promjena *Ala* > *Ōljā*.

Naziv hidronima jedinstven je hidronimski naziv na tlu Bosne i Hercegovine i šire. Istovjetnog ili sličnog naziva hidronima, izvedenog iz osnove **al(a)*, na Balkanu nema.

Potvrda hidronima *Ala* > *Ōljā* u središtu glasinačke ilirske kulture ukazuje da je riječ *Ala* bila zastupljena i kod Ilira. Na Glasincu, najnaseljenijem ilirskom staništu jugozapadnog Balkana, tu riječ Slaveni su mogli čuti isključivo od Ilira. Prema tome u malo poznatu leksiku ilirskog jezika nužno je uvrstiti riječ *ala*.

Glasinački naziv *Ōljā vōda* u glasinačkoj onimiji ima izuzetan značaj, posebno iz razloga što su hidronimi najstariji nazivi koje je čovjek imenovao. S hidronimskog aspekta i s hidronimom *Olja voda*, uz hidronimske nazive *Odoka*, *Udaša* i *Mara*, Glasinac ulazi u najstariju evropsku povijest. Svakako, nazivi su onomastička i etnička baština glasinačkih Bošnjaka iz čega se vidi da Bošnjaci, i po nazivima svojih hidronima, pripadaju najstarijem evropskom stanovništvu.

OLJI LAZ

Ōlji lāz je naziv za jednu njivu u selu Otricevo. Mikrotoponim se nalazi pored hidronima *Ōljā voda*, o kojem je već bilo riječi.

Prvi imenski kompozit nastao je tako što je hidronim posudio naziv mikrotoponimu.

Lāz je sveslavenski i praslavenski poljoprivredni termin u značenju "krčevina".⁴³⁷ Njiva je svojevremeno nastala krčenjem šume.

Riječ *lāz* svojevremeno su posudili dalmatinski Romani, Rumuni, Mađžari i Albanci. Iz književnog i kolokvijalnog govora potisnuta je sinonimima *krč*, *krčevina*,⁴³⁸ što ukazuje na njenu veliku starost.

Naziv mikrotoponima nastao je u vrijeme slavenizacije Glasinca.

⁴³⁶ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Zagreb 1944, str. 115.

⁴³⁷ Raširen toponim. O tome vidjeti u: P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 278.

⁴³⁸ Isto.

ORSKI POTOK

Ōrskī pòtok desna je pritočica Čemernice (→ Prača → Drina). U doktorskoj disertaciji o hidronimima u lijevom slivu Drine etimologijom naziva bavio se D. Vujičić.

U vezi s nazivom hidronima D. Vujičić navodi: "Teško bi bilo pretpostaviti da je posses. – prvi dio ovog mikrohidronima – napravljen od kakve druge baze nego od osnove *orbl-* (*orbls*) 'Aquila', koja u ovim bosanskim govorima poznatim fonetskim izmjenama daje *ōrō* (< *orao*), od čega je posesivnim sufixom mogao biti izveden oblik odr. prid. *ōrskī*, mj. uobičajenijeg *ōrlovskī*."⁴³⁹

Izvođenje naziva *Ōrskī pòtok* iz osnove *orbl-* (*orbls*) "Aquila" tipičan je primjer tendenciozne slavenizacije bosanskih hidronima predslavenskog porijekla. Predslavenske hidronime u svojoj disertaciji, D. Vujičić, uglavnom, ignorira ili tendenciozno interpretira. Ne radi se o znanju ili neznanju. Iz popisa disertacione literature vidi se da se D. Vujičić koristio djelom H. Krahea: *Die Struktur der alteuropäischen Hidronymie*, Wiesbaden 1962.⁴⁴⁰ U tom kapitalnom djelu o najstarijoj evropskoj hidronimiji višestruko su elaborirani brojni evropski hidronimi s indoevropskom bazom **ara-*, posebno oni koji u slavenskim jezicima daju *Ohre, Ohra, Ora, Oraha, Hora, Horaha, Horana*.⁴⁴¹ Navedene znanstvene činjenice D. Vujičić u potpunosti ignorira. Na ovaj način ne dopušta ni kao mogućnost da bi *Ōrskī pòtok* mogao biti naziv predslavenskog porijekla.

Naziv *Ōrskī pòtok* predslavenskog je porijekla, izveden iz jedne od najstarijih indoevropskih hidronimskih osnova **ara-* "in Bewegung setzen"⁴⁴².

Istovjetnog porijekla, iz osnove **ara-*, izveden je naziv hidronima *Ōrnica*, kako se naziva desna pritočica St. Jadra (→ Jadar → Driñača → Drina). D. Vujičić naziv tog hidronima doveo je u vezu s bazom *or-* i praslavenskim glagolom i ratarskim terminom *orati*.⁴⁴³

Slavensko *Oraha*, što je po mišljenju H. Krahea nastalo od **ara-*, otvara mogućnost da su hidronimi *Ōrahovica*⁴⁴⁴ i *Ōrahovački pòtok*⁴⁴⁵ također izvedeni

⁴³⁹ D. Vujičić, *Hidronimi u lijevom slivu Drine...*, str. 93.

⁴⁴⁰ Isto, str. 209.

⁴⁴¹ "A r a, jetzt *Ohre*, 1. Nfl. d. Elbe (nördl. Magdeburg), mit ON. *Ohrdorf*, 780 *Ara, Ora*, 786 *Hora*, 937 *Horaha, Horana* usw; *ultra Aram fluvium* Adam v. Bremen II 22, Sch. l. 18 (19).... "A r a (?) jetzt *Ohra*, 1. Nfl. d. Apfelstädt (→ Gera → Unstrut → Saale) mit ON. *Ohrdruf*." H. Krahe, *Die Struktur der alteuropäischen Hidronymie*, Abhandlungen der Geistes- und socialwissenschaftlichen Klasse der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Wiesbaden 1962, str. 314, 315.

⁴⁴² H. Krahe, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg 1954, str. 49.

⁴⁴³ D. Vujičić, n. dj., str. 152.

⁴⁴⁴ Desna pritoka Prače. Isto, str. 87.

⁴⁴⁵ Lijeva pritočica Drine. Isto, str. 103.

iz predslavenske osnove. D. Vujičić ove nazive dovodi u vezu s fitonimskim apelativom *orečch*.⁴⁴⁶

Hidronimi *Ōrskī pòtok* i *Ōrnica*, situirani u graničnim područjima glasilačke ilirske kulture, nedvosmisleno pokazuju da je indoevropska hidronimska osnova **ara-* bila zastupljena i kod Ilira.

OZAN

Imenom *Ōzan*, s kratkouzlaznim akcentom na prvom slogu i samoglasniku *o*, naziva se izvor koji se nalazi oko 500 m južno od rogatičkog sela *Godomilje*. U elaboraciji porijekla naziva ovog hidronima, prije svega, neophodno je konstatirati nekoliko važnih činjenica: 1) Na veliku starost naziva odmah upućuju velike kamene ploče kojima je izvor popločan i o kojima se u tradiciji domicilnog stanovništva ništa ne zna. Slični onomastički subjekti nisu se mogli lahko preimenovati "jer njihovo preimenovanje ne bi sankcionirao velik broj njihovih korisnika"⁴⁴⁷. 2) Naziv nije moguće obrazložiti južnoslavenskim jezičkim sredstvima, posebno zbog toga što sadrži elemente apstraktne imenice s nultim sufiksom, što nije karakteristično za drevnu slavensku toponimiju.⁴⁴⁸ 3) U neposrednoj blizini hidronima nalaze se još dva izvora, *Ūdaša* i *Bolōzan*, čiji slični nazivi sadrže čestotu imenskih pojava neslavenskog porijekla.

Izvor *Bolōzan*, nalazi se oko 300 m južno, dok je izvor *Ūdaša* oko 1500 m zapadno od izvora *Ozan*. Iznenađuje da niti jedan od ovih izvora D. Vujičić ne spominje u svojoj studiji o hidronimima u lijevom slivu Drine,⁴⁴⁹ premda su oni, pod svojim autentičnim nazivima, ucrtani i upisani u specijalne karte.⁴⁵⁰

Naziv *Ozan* fonetski je posve moguće izvesti iz imena ilirskog hidronima **Ασων* pod kojim je zabilježena jedna rijeka u Albaniji.⁴⁵¹ Hidronimska osnova u ovom ilirskom hidronimu je **als-* koju H. Krahe tretira na primjerima *Alsa* > *Ausa*, *Alsantia* > *Auzance*, o čemu je već bilo riječi.

⁴⁴⁶ Isto, str. 87, 103, 152, 193, 197.

⁴⁴⁷ P. Šimunović, *Toponomastika i istraživanje jezičkih prežetaka na Balkanu*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 7, Sarajevo 1972, str. 193.

⁴⁴⁸ Isto, str. 194.

⁴⁴⁹ D. Vujičić, *Hidronimi u lijevom slivu Drine...*, str. 7-219.

⁴⁵⁰ Topografska karta 1:25 000, Br. evidencije 00067, Sjeverno, Vojnogeografski institut u Sarajevu 1975.

⁴⁵¹ εἰς καθάλισον ἀντικρὺ τοῦ Ἀσωνος, ἐξ οὗπερ ἐξεληλύθει τὸν μέγαν Ἰκεῖσε στόλον καταλιπὼν Anna Komn. 10, 8.

Fluß in Albanien. A. Mayer, *Die Sprache...*, I, str. 64. Upot.: H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, str. 16, 81.

PARIŽEVIĆI

Imenom *Pariževići* naziva se poznato glasinačko selo. Nalazi se na južnom obodu Glasinačkog polja. Na pretpovijesnu i srednjovjekovnu naseljenost seoskog prostora ukazuje *Gradina* koja se nalazi pored dola Podbukovača. Na Gradini je situirana velika srednjovjekovna nekropola.⁴⁵² Premda arheološki ostaci u okolini sela upućuju na kontinuiranu naseljenost i veliku starost, u pisanim historijskim izvorima selo se spominje relativno kasno. U popisu čifluka u Rogatičkom kadiluku 1835. godine, u džematu Glasinac, selo je popisano kao čifluk. Zapisano je ukupno dva puta pod nazivom *Pariževići*.⁴⁵³ Bilo je u posjedu nekog Šendera Čauša. Inače, bošnjačka porodica *Šender* pripada starinačkim glasinačkim rodovima i od pamtivijeka živi u Pariževićima.

Stanovnici sela u svakodnevnom govoru za svoje selo kažu – *Pärževići*.

Naziv sela Pariževići odavno je izazvao naučnu pažnju. Pitanjem porijekla naziva bavio se Tomo Maretić, autor IX toma *Rječnika JAZU* u Zagrebu. Po mišljenju Maretića, porijeklo seoskog naziva je "tamnog postanja"⁴⁵⁴. M. Filipović, pak, smatrao je da je selo patronimik i da se prozvalo po njegovom bivšem stanovniku koji se zvao *Pariž*. Naveo je da je *Pariž* srednjovjekovno ime za *Parisa*, Prijamova sina, jednog od glavnih junaka *Ilijade*, te da je ime došlo na Glasinac pod utjecajem "omiljene lektire u srednjem veku kod Južnih Slovena, kao i kod drugih naroda u tadašnjoj Evropi". Filipović ni na koji način ne dokazuje kako je ime "došlo" na Glasinac. Naveo je da dubrovački pisci Ranjina i Lucić pišu to ime kao *Pariž*, te da se u čakavskom i bugarskom tekstu "te priče" grčki junak zove *Pariž*.⁴⁵⁵

Najslabija strana Filipovićevog obrazloženja u vezi s nazivom *Pariževići*, kako to indirektno i sam priznaje, jeste u činjenici da "u do sada objavljenim izvorima iz srednjega veka nema takvog imena za nekog našeg čoveka"⁴⁵⁶. Međutim, to ime sačuvano je u geografskoj nomenklaturi Glasinca i ono na Glasincu nije usamljeno ime, već se nalazi u arci brojnih drugih naziva koji su predslavenskog porijekla.⁴⁵⁷

Po mišljenju H. Krahea, *Paris*⁴⁵⁸ je i ilirsko ime, do sada poznato kao jedan od kompozita složenih ilirskih imena *Asso-paris* i *Voltu-paris*.⁴⁵⁹ Pored Krahea,

⁴⁵² M. Filipović, *Glasinac...*, str. 232.

⁴⁵³ A. Sućeska, n. dj., str. 247.

⁴⁵⁴ AR, IX, str. 651.

⁴⁵⁵ M. Filipović, n. dj., str. 83.

⁴⁵⁶ Isto.

⁴⁵⁷ O tome vidjeti u glasinačkim nazivima grčkog porijekla.

⁴⁵⁸ H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg 1929, str. 86.

⁴⁵⁹ Isto.

J. Pokorny⁴⁶⁰ i P. Kretschmer⁴⁶¹ također ovo ime smatraju ilirskim. Kao *Paris* potvrđeno je u Meziji superior.⁴⁶² Pored Ilira, kao Πόρις prihvatili su ga i Tračani.⁴⁶³

Ime Paris u ilirskom onomastikonu potvrđuje i ilirski naziv jedne rijeke u Panoniji: Πάρισος.⁴⁶⁴

Po mišljenju B. Gavele, drugi dio antičkog naziva za glavni grad Francuske Pariz, *Lutecia Parisiorum*, označava ime ilirske provenijencije,⁴⁶⁵ što prihvata i M Budimir.⁴⁶⁶

P. Skok pretpostavio je da je naziv sela *Pariževići* nastao od arapske riječi *fariz*, = *fariž*, (f > p) "sinonim: konj".⁴⁶⁷ Kako u arapskom *fāris* znači "Reiter, Ritter", Skok je smatrao da riječ "nije došla k nama iz tog vrela, nego iz srg. φάρης".⁴⁶⁸

Naziv glasinačkog sela *Pariževići* najvjerovatnije je ilirskog porijekla. Vjerovatno je nastao po imenu njegovog nekadašnjeg ilirskog stanovnika i značajnije ličnosti koja se zvala *Paris*. Najvjerovatnije, istovjetnog porijekla je i ojkonom *Pareževići*, selo kod Kiseljaka u srednjoj Bosni.

Kontinuitet u sahranjivanju stanovništva Glasinca u ista groblja, od Ilira do Bošnjaka, potvrđen je i u selu *Parževići*, što je činjenica poznata svakom glasinačkom Bošnjaku. Najstarije seosko groblje nalazi se na lokalitetu Nova Brda, ispod šume Bukovače. Bošnjačko groblje nalazi se na prostoru ilirskih gromila, koje su zajedno s bošnjačkim nišanima ograđene u istu ogradu.

PEŠURIĆI

Pěšurići su rogatičko selo. Nalaze se ispod planine *Tmor*⁴⁶⁹, na antičkoj komunikaciji između Višegrada i Rogatice gdje je "u starini i danas bila raskrsni-

⁴⁶⁰ J. Pokorny, *Zur urgeschichte der Keltet und Illyrier*, str. 14.

⁴⁶¹ Glotta 13, str. 211. Anm. 2.

⁴⁶² V: J 13, 207 *alumnus*. A. Mócsy, *Vorarbeiten zu einem Onomasticon von Moesia superior*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 6, ANUBiH, Sarajevo 1970, str. 166. Mócsy se nije bavio porijeklom imena.

⁴⁶³ Isto, str. 153.

⁴⁶⁴ A. Mayer, n. dj., I, str. 258.

⁴⁶⁵ B. Gavela, *Predanja i znanja o starom Balkanu*, Beograd 1978, str. 67.

⁴⁶⁶ M. Budimir, *Mesto arbanaskog u krugu indoevropskih jezika*, Gjurmime albanologjike 2, Prishtinë 1965, str. 7.

⁴⁶⁷ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 506.

⁴⁶⁸ P. Skok, isto.

⁴⁶⁹ Naziv oronima ilirskog je porijekla. O tome vidjeti u elaboraciji naziva *Tmor*.

ca lokalnih putova⁴⁷⁰. U selu se nalaze dvije nekropole stećaka, jedna s deset spomenika, druga s jednim stećkom u obliku dvostrukog sarkofaga.⁴⁷¹ Selo nije arheološki istraživano. Nalazi se u rejonu sela Živaljevići u kojem su pronađeni brojni arheološki spomenici iz prethistorije, antike i srednjeg vijeka.⁴⁷² Za vrijeme osmanske vlasti, selo nije posebno popisivano i vjerovatno je administrativno pripadalo nekom od većih susjednih sela.

Naziv sela jedinstven je na tlu Bosne i Hercegovine i ne može se objasniti južnoslavenskim jezičkim sredstvima.

Množinski oblik slavenskog sufiksa *-ić*, *-ići*, otkriva naziv staništa rodonačelnika sela Pešurića za kojeg se u prvi mah može pretpostaviti da se zvao **Pešur*. Pošto to ime na južnoslavenskom prostoru nije potvrđeno, moguće ga je pretpostaviti kao hipokoristik nekog neslavenskog imena koje u slavenskim jezicima može dati oblik **Pešur*. Takvo ime postoji. Hipokoristički oblik **Pešur* u potpunosti se izvodi iz srednjovjekovnog bosanskog imena *Opeša*, koje je potvrđeno u Goraždu 1477. godine.⁴⁷³ Također, kako informira T. Maretić, *Opeša* je ime mahale u Hercegovini čije postanje je tamno.⁴⁷⁴ Tamnog postanja je i naziv za biljku *Opešnica*, lat. *ranunculus*.⁴⁷⁵

Naziv je složen: *Peš-ur-ići*.

Srednjovjekovno bosansko ime *Opeša*, a s tim u vezi i ojkonimsku bazu *Peš-*, moguće je izvesti iz ilirskog **apā* (*apas*, *apis*) "Wasser, Fluß"⁴⁷⁶. Po mišljenju A. Mayera, u pisanim izvorima ta ilirska riječ dobro je posvjedočena.⁴⁷⁷

Ur- u *Pešurići* moglo je nastati od ilirskog *-or* (**Opešor*).

Najvjerovatnije, naziv sela *Pešurići* ilirskog je porijekla.

PLANJE

Imenom *Plānje* naziva se manje bošnjačko selo u općini Rogatica. Nalazi se na sjeverozapadu općine, u pravcu susjednog Glasinca. Pored rogatičkih

⁴⁷⁰ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, V, *Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija...*, str. 135.

⁴⁷¹ Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 254.

⁴⁷² *Arheološki leksikon...*, III, str. 109.

⁴⁷³ *Radić sin Opeše*. Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina iz 1477. godine, str. 193.

⁴⁷⁴ *Rječnik JAZU*, IX, str. 47.

⁴⁷⁵ Šulek (s naznakom da se govori u Božjakovini u Hrvatskoj). Isto.

⁴⁷⁶ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, str. 9, 10.

⁴⁷⁷ ΑΠ-ΕΥ-ΕΣΤΑΙ in Daunien, ven. *Apōnus*, Stammesname *Ap-uli* (*Apulia*), *Colapis*, *Sal-apa*, *Sal-ap-ia*, *Syr-ap-illi* (*Sūr-apus*), *Messāpus* (Verg. Aen. VII 691 u. ö.), (*Messāpia*) (Ov. met. XIV 513), *Anāpis* (Ov. met. V 417), Σόλπη λίμνη (Lykophron 1129). A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, str. 9, 10.

Plānja, na tlu Bosne i Hercegovine poznata su još dva ojkonima s istom bazom: *Orašje-Planje* između Teslića i Tešnja i *Gornje Planje* u selu Višnjica, kotar Fojnica.⁴⁷⁸ Sva tri naziva, brojnim arheološkim nalazima koji su u njima pronađeni, indirektno se datiraju u prethistoriju i antiku.⁴⁷⁹

Okolina sela obiluje brojnim ilirskim tumulima. Godine 1895, istraženo ih je petnaest. Nalazi iz tumula datiraju se u srednje i, naročito, kasno bronzano doba. Jedan grob je iz željeznog, a jedan iz rimskog doba. Planje su posebno važan lokalitet za hronologiju bronzanog doba glasinačkog područja.⁴⁸⁰ Na kontinuiranu naseljenost ukazuju nalazi iz gromila: brojni predmeti od bronzе i željeza, "čisto rimska grobnica" iz IV vijeka, srednjovjekovni čavli i dvije naknadno sahranjene osobe u gromili broj 14.⁴⁸¹

Tokom osmanske vlasti selo se redovno popisuje. Godine 1469. popisano je kao *Plane*.⁴⁸² Pod istim nazivom popisano je i u kasnijim defterima iz 1485, 1489. i krajem XVI vijeka.⁴⁸³ U Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, selo je popisano kao *Planje*.⁴⁸⁴ Prema tome, asimilacija *n > nj* (*Plane > Planje*) dogodila se u razdoblju od XVI do XVII vijeka.

Bošnjački rod *Plānja*, od pamtivijeka nastanjen u selu, pokazuje da je seoski naziv nastao od antroponima.

Antroponimsku osnovu *plan-* sadrže ilirska imena *Planus*, potvrđeno u Rideru,⁴⁸⁵ i *Planius*, potvrđeno u Dakiji i Nauportu.⁴⁸⁶ Imenom *Plana* zvao se jedan rimski kastrum na dalmatskom području.⁴⁸⁷

F. Nopsca početkom XX vijeka istraživao je etnologiju sjeverne Albanije. Među starim "poganskim" imenima Albanaca zabilježio je ime *Plani*.⁴⁸⁸

Na Kosovu, u općini Prizren, jedno naselje zove se *Pllanjam*. Naziv je nužno dovesti u vezu s glasinačkim *Planje*.

⁴⁷⁸ Rječnik naseljenih mjesta..., str. 210.

⁴⁷⁹ Oraš-Planje kod Tešnja poznati je lokalitet mineralne vode za koju je poznato da su je koristili stari Rimljani. Danas se mineralna voda eksploatira i isporučuje na tržište pod imenom *Princes*, Tešanj. Višnjica je jedan od najpoznatijih arheoloških lokaliteta na području Fojnice i Kiseljaka, gdje je pronađeno više epigrafskih spomenika / "Tem(o) Aur(elia) ta mater eius viva sibi fec(it) et nepoti su(o) Marcel(ino)", itd. P. Anđelić, *Lepenica*, Sarajevo 1963, str. 166/.

⁴⁸⁰ *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 104. F. Fiala, *Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1895...*, str. 544. Grupa autora: *Praistorija jugoslovenskih zemalja, bronzano doba*, str. 262, 263, 414, 415, 421, 426, 430, 432.

⁴⁸¹ F. Fiala, isto.

⁴⁸² N. Filipović, n. dj., str. 31.

⁴⁸³ Isto.

⁴⁸⁴ Opširni popis..., SV III, str. 91, 92.

⁴⁸⁵ Ma., *Planu[s] Verzu[l?]us*, GBM. 1951, str. 61, Rider. A. Mayer, *Die Sprache...*, I, str. 272.

⁴⁸⁶ *Plani Verzonis Scaietis*, CIL III C(er). VI, a. 139, *Planus Sextilius Feucontis* f. 10722, Nauportus. *Volta Lassionia Plani* f. 10723, cbd. Isto.

⁴⁸⁷ *C. Marcio Iust. vet. ex adoptione, nat(ione) Delm(atae) castru Planae*, CIL XI 76 Ravenna. Isto.

⁴⁸⁸ F. Nopsca, *Prinosi starijoj povijesti sjeverne Albanije*, GZM, Sarajevo 1910, str. 361.

P. Šimunović informira o slavenskom *plana* u značenju "neplodan, jalov"⁴⁸⁹. S obzirom na historijska obavještenja o glasinačkom ojkonimu, mali su izgledi da je izveden iz osnove slavenskog porijekla.

Posve izvjesno izvođenje seoskog naziva iz ilirskog antroponima *Planus*, ili *Planius*, analogno je izvođenju lat. *planus* > *Plana*, *Velika Plana*, *Mala Plana* i dr.⁴⁹⁰

RADAVA

*Ràdava*⁴⁹¹ je višeznačni naziv: za zaselak rogatičkog sela *Šena Krend*⁴⁹² i za istoimene hidronime, izvor i potok. Izvor se nalazi uz glavni put koji vodi dolinom rijeke Rakitnice. Potok protječe kroz zaselak.

S aspekta imenovanja, u ovom primjeru hidronim je posudio ime ojkonimu.

Nazivi hidronima su vrlo stari, što se može zaključiti po dva veća kamena korita u koja se slijeva voda iz izvora. Stanovnici okolnih sela ne pamte kada su korita isklesana i postavljena uz izvor.

Osnova **ard-* višestruko je potvrđena hidronimska osnova. Ovu bazu S. Mladenov doveo je u vezu sa staroindijskim *árdati*, *rdati* "тека, изтичам", od čega izvodi ime *Arda*, pritoke Marice.⁴⁹³ Ovo tumačenje prihvata i Georgiev.⁴⁹⁴ A. Mayer u mesapskom *ardannoa* identificirao je korijen ἄρδ- "natapati"⁴⁹⁵, čime je otvorena mogućnost da istoimena hidronimska osnova može biti i ilirska. M. Pavlović je osnovu **ard-* proširio na Kelte i priključio starim osnovama **dru*, **var*, **dri*, sa semantičkom nijansom "naporno, nasilno se probijati", a nalazi je u imenu makedonske rijeke *Radika* (s izvršenom metatezom) i pomenute bugarske rijeke *Arda*, gdje metateza nije izvršena.⁴⁹⁶ D. Vujičić istovjetnu bazu (s izvršenom metatezom) nalazi u hidronimu *Ràdiña*.⁴⁹⁷

⁴⁸⁹ P. Šimunović, *Toponimija nerežiške općine*, ANUBiH, Radovi, knj. XXXVIII, Sarajevo 1970, str. 120.

⁴⁹⁰ M. Pavlović, *ONOMASTICA ILLYRICA*, Onomastička studijska situacija, problemi i metodi, Onomastica Jugoslavica I, Ljubljana 1969, str. 34-36.

⁴⁹¹ Riječnik naseljenih mjesta BiH..., str. 278.

⁴⁹² Ovaj ojkonim elaborira se u poglavlju o glasinačkim nazivima čija etimologija se može obrazložiti uz pomoć albanskog jezika.

⁴⁹³ S. Mladenov smatrao je da je ime bugarske rijeke *Arda* tračkog porijekla. С. Младенов, *Арда, Марица и Тунца*, Годишник на Народната библиотека в Пловдив, София (1925) 1927, str. 225 i d.

⁴⁹⁴ В. Георгиев, *Българска етимология и ономастика*, София 1960, str. 33.

⁴⁹⁵ A. Mayer, *Staroilirske studije*, Nastavni vjesnik, knj. XL, Zagreb 1930-1931, str. 39.

⁴⁹⁶ M. Pavlović, *Onomastica illyrica*, Onomastica Jugoslavica, knj. I, Ljubljana 1969, str. 32.

⁴⁹⁷ D. Vujičić, *Hidronimi u lijevom slivu Drine...*, str. 156.

Hidronimska situacija na terenu u skladu je sa značenjem mesapskog ὄρδ – “natapati”, što je nužno dovesti u vezu s hidronimskim sufiksom *-va* za koji se odavno pretpostavlja da je ilirski.⁴⁹⁸ Hidronim se nalazi u središtu glasinačke ilirske kulture, iz čega je nužno izvesti zaključak da je hidronimski naziv *Radava* ilirskog porijekla.

U Poimeničnom popisu sandžaka vilajeta Hercegovina, iz 1477. godine, popisan je vlaški antroponim *Radavac*⁴⁹⁹.

Ardaxanus je rijeka u Iliriku, južno od Lješa.⁵⁰⁰

RADAVA

Višeznačni naziv *Ràdava* zastupljen je i u centru Glasinca. Tim imenom naziva se izvor u glasinačkom selu *Gazivode* i veći obradivi kompleks zemljišta koji čine njive i sjenokosi.⁵⁰¹ U reljefnoj karti Glasinca, na kojoj su bijelim pikn-jicama prikazane prethistorijske gromile, ovaj prostor zauzima centralno mjesto. Posebno je boldiran: *Radava*.⁵⁰² Tokom arheoloških istraživanja Glasinca, u Radavi je evidentirano osamdeset tumula,⁵⁰³ od kojih je iskopano devetnaest.⁵⁰⁴ Iznenaduje da ovaj lokalitet nije zastupljen u *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine*.

Kao i kod Radave u dolini rijeke Rakitnice, o čemu je već bilo riječi, i u ovom slučaju hidronim je posudio naziv toponimu.

Oronimski naziv *Ràdava* nosi i jedno brdo pored sela Čavčići, u Žepi.

Glasinački nazivi *Radava* nastali su na istovjetan način kao i nazivi istoimenog hidronima i zaseoka sela Šena Krena, što nije potrebno ponavljati. Terenska situacija glasinačkog hidronima i toponima, uz brojna arheološka obavještenja o najstarijim stanovnicima Ilirima, koji su živjeli u njihovoj blizini, ukazuje da su ovi nazivi ilirskog porijekla.

⁴⁹⁸ P. Skok elaborirao je ilirski sufiks *-va* na primjerima Budva, Pliva, Lašva itd. P. Skok, *Studije iz ilirske toponomastike*, GZM XXXII, Sarajevo 1920, str. 38.

⁴⁹⁹ *Vuklija sin Radavca*. Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina..., str. 242.

⁵⁰⁰ W. Pajakovski, *Ilirowie*, Poznań 1981, historijske karte na str. 16, 48, 106, 142, 158 i d.

⁵⁰¹ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 226.

⁵⁰² Č. Truhelka, *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba...*, str. 105.

⁵⁰³ Č. Truhelka, *Die nekropolen von Glasinac in Bosnien*, Bericht über die im Herbst 1888 vorgenommenen Ausgrabungen, Separatabdruck aus Band XIX [der neuen Folge band IX] der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien 1889, str. 6.

⁵⁰⁴ Isto, str. 104.

RADOVAN

*Ràdovân-Česme*⁵⁰⁵ je izvor koji se nalazi u mikroarei glasinačkog hidronima i oronima *Ràdava* o kojima je već bilo riječi, u glasinačkom selu Gazivode. Pod nazivom *Radovan* ucrtan je u sve specijalne karte Glasinca.

Prvi imenski kompozit izveden je iz ilirske hidronimske osnove **ard-*. Riječ je o maskuliranju femininuma *Ràdava* > *Ràdovân*. Istovjetan maskulinum, izveden iz istoimene oronimske osnove **ard-*, na Glasincu poznat je iz toponimskog naziva *Ràdovân*,⁵⁰⁶ kako se naziva polje koje se nalazi jugoistočno od rogatičkog sela Vragolovi.

Prvi imenski kompozit teoretski je moguće izvesti od postverbala *radovati se* i antroponima *Radovan*. Ovu mogućnost, u ovom slučaju, nužno je odbaciti iz nekoliko razloga: a) *Radovan-Česme* dvojni je naziv u kojem se, najvjerojatnije, kao i kod većeg broja sličnih glasinačkih dvojnih naziva koji se tretiraju u ovoj disertaciji, očuvao trag nekadašnjeg bilingvizma i semantičkih korelacija. Prema tome, naziv *Radovan-Česme* nužno je razlikovati od naziva *Radovanove česme*. Za posljednji naziv, koji nije potvrđen na Glasincu, moglo bi se tvrditi da je izveden od antroponima *Radovan*. b) Hidronim se nalazi u mikroarealu nekoliko naziva s predslavenskom bazom **ard-*. c) Hidronimi su najstariji nazivi. Pravoslavno stanovništvo, iz čijeg etnosa potječe antroponim *Radovan*, počinje se naseljavati na Glasinac i u selo Gazivode tek u XVIII i XIX stoljeću. Prethodno, u Gazivodama su živjeli Bošnjaci, na koje podsjećaju toponimi: "Asanov bunar, Asanovo Plandište, Čutajin do, Čutajino groblje, Odžakluk, Pirin gaj, Hodina dola, Dautovo Brdo"⁵⁰⁷. Kako navodi M. Filipović, prije pravoslavnih naseljavanja, u Gazivodama su živjeli bošnjački rodovi *Čutajija* i *Nesiren*.⁵⁰⁸

Na izvođenje naziva glasinačkog hidronima iz predslavenske osnove *ard-* ukazuju brojni nazivi bosanskih hidronima s tom osnovom. Južno od sela Rore, u općini Glamoč, jedan izvor, također, nosi dvojni naziv: *Ivanovac (Radovan)*.⁵⁰⁹ Kao i kod glasinačkog hidronima, u dvojnog nazivu sadržani su tragovi nekadašnjeg bilingvizma. Bazu *ard-* sadrži i hidronim *Radoč* u Kočerinu.⁵¹⁰ *Radovan vrelo* je hidronim koji se nalazi južno od sela Turalići, u općini Vlasenica.⁵¹¹ Najvjerojatnije, pučkom etimologijom i ovaj naziv je doveden u vezu s antroponimom *Radovan*. Istovjetnog postanja je i naziv *Radovanovo vrelo* koje

⁵⁰⁵ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 226.

⁵⁰⁶ Topografska karta 1:25 000, br. evidencije 008688, Goražde 2-4 (Kovanj), 1974.

⁵⁰⁷ Isto, str. 226, 227.

⁵⁰⁸ Isto.

⁵⁰⁹ Topografska karta JNA 1: 25 000, Rore 090-3-2, štampano 1977.

⁵¹⁰ Topografska karta JNA 1: 25 000, Kočerin 126-2-2, štampano 1976.

⁵¹¹ Vojna karta JNA razmjera 1:100 000, Kladanj, prvo izdanje štampano 1971. godine.

se nalazi sjeveroistočno od gračaničkog sela Sjenina.⁵¹² Međutim, naziv *Radušica*, kako se naziva lijeva pritoka Usore južno od Jelaha,⁵¹³ ne može se dovesti u vezu s navedenim antroponimom. U Dobošnici u općini Puračić, jedan izvor zove se *Radovac*, drugi *Radojka*.⁵¹⁴ Najvjerovatnije, i ovim nazivima kumovala je pučka etimologija. Za *Radovski potok*, u Čečavi u općini Tešanj,⁵¹⁵ vjerovatno je da se nekad zvao **Rad potok*.

SKORLIN

Skòrlin je naziv za zapadnu vrlo strmu stranu brda Jasik (1067), koje se nalazi sjeverno od glasinackog sela Košutica.⁵¹⁶

Naziv je jedinstven na tlu Bosne i Hercegovine.

Iz geografskih karata vidi se da je *Skorlin* najstrmija planinska kosa u tom dijelu Glasinca. Izrazita strmina planinske kose motivirala je njen naziv.

Osnova *skor-* vrlo je česta u ilirskoj toponimiji⁵¹⁷ i izvodi se iz ilirskog **sk-erd-/skard-* "steil".⁵¹⁸ Oronimsko *-lin* ima paralelu u imenu ilirskog (keltskog?) božanstva *Tullinus*.⁵¹⁹ F. Heichelheim i H. Krahe doveli su ime tog božanstva u vezu s noričkim oronimom Τοῦλλον (Strab. IV, str. 207), hidronimom *Tullina* ("heute *Tulln*"), kako se naziva jedan potok u srednjoj Austriji, i ilirskim ženskim imenom *Tullia*⁵²⁰ višestruko potvrđenim u Veneciji, Istri i Dalmaciji⁵²¹.

U nazivu *Skorlin* nije izvršena metateza likvida i to se, po prvoj mogućnosti, može objasniti pretpostavkom da je oblik bez metateze do nas došao vlaškim

⁵¹² Vojna karta JNA razmjera 1:100 000, Sjenina, štampano 1978.

⁵¹³ Vojna karta JNA razmjera 1:100 000, Jelah, štampano 1968.

⁵¹⁴ Vojna karta JNA razmjera 1:100 000, Puračić, štampano 1968.

⁵¹⁵ Vojna karta JNA razmjera 1:100 000, Čečava, štampano 1978.

⁵¹⁶ K. u. K. Militärgeographisches Institut, nach Zeichenschlüssel 1894 mit folgenden Anderungen, ZONE 30 KOL. XX, Rogatica. Upor.: Topografska karta 1:25 000, br. evidencije 02861, Goražde 2-1 (Sokolac), 1974. Upor.: M. Filipović, str. 215.

⁵¹⁷ *Scordus mons*, *Scodra*, *Scordisci* i sl.

⁵¹⁸ Jokl je doveo u vezu ilirski naziv *Skardōna* i lakonsko Σκαρδοῦλη po njihovim lokacijama u blizini strmih stijena, što je povezao s "lit. *skardius* 'steil', *skardis*, *skardys*, Gen. *skardzio* 'steiles, Flußuter', zu *skérdziu* 'zzerspringen', Wurzel *sger-d-* 'sschneiden' mit ähnlicher Bedeutungsentwicklung wie in lat. *saxum* : *secāre*." A. Mayer, *Die sprache...*, II, str. 107.

⁵¹⁹ H. Krahe, *Die Sprache...*, str. 86.

⁵²⁰ *Victorina Tullia*, Iader, CIL 10004a, D. Rendić-Miočević, *Ilirska onomastika na rimskim natpisima Dalmacije*, Split 1948, str. 63.

⁵²¹ Isto. O rasprostranjenosti imena na tlu rimske provincije Dalmacije vidjeti u: G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 129.

posredništvom. Međutim, slavenski refleks *Šar* za ilirsko *Skardus*⁵²², bez izvršene metateze, pokazuje da uzroci za neizvršenu metatezu mogu biti uzrokovani i drugim razlozima.

Neizvršena metateza likvida u nazivu *Skorlin* pokazuje da je slavenizacija Glasinca trajala i poslije X stoljeća.

Korlin je naselje u Crnoj Gori, oko 20 km sjeveroistočno od Nikšića. Naziv crnogorskog naselja vjerovatno potječe od latinskog imena *Coriolanus*, slav. *Koriolan*.

STOP

Stòp je selo u Žepi. Pošto se nalazi u neposrednoj blizini matičnog i oblasnog naselja *Žepa*, na udaljenosti od oko 100 metara istočno od središnjeg naselja,⁵²³ za *Stòp* se može reći da je zaselak *Žepe*. Da je naselje vrlo staro, može se pretpostaviti po ilirskom porijeklu oblasnog i matičnog naziva naselja *Žepa*⁵²⁴ i po srednjovjekovnim nekropolama stećaka sela *Stop*, koje se nalaze na lokalitetima *Tulež*, *Trojan*⁵²⁵ i *Mramor*.⁵²⁶ Uz srednjovjekovnu nekropolu, na lokalitetu *Tulež* nalaze se i dva najstarija muslimanska nišana s ukrasima polumjeseca, mača, jabuke i zastave.⁵²⁷ Muslimanski nišani potvrđuju srednjovjekovno-osmanski kontinuitet naselja i stanovništva. U historijskim izvorima, selo *Žepa*, pod imenom *Žip(a)*, prvi put popisano je u Sumarnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1468. godine i imalo je 29 domova.⁵²⁸ U osmanskim izvorima, naziv sela *Stòp* javlja se kasnije. Selo je pod imenom *Stop* popisano u osmanskom defteru iz 1540/1542. godine. U tom popisu N. Filipović nije uočio činjenicu da je današnje selo *Stop* tada imalo dvojni naziv i pročitao ga je pogrešno, kao *Bracin Istup*⁵²⁹, vjerovatno u smislu glagola *istupiti*, *istupati*, što se vidi i iz činjenice da nije uspio da ga ubicira u

⁵²² Na neizvršenu metatezu u *Scardus* ukazuje M. Budimir, bez objašnjenja lingvističkih razloga iz kojih metateza nije izvršena. M. Budimir, *Mjesto arbanskog u krugu indoevropskih jezika*, Gurmime albanologije 2, Prishtinë 1965, str. 12.

⁵²³ Topografska karta bivše JNA razmjera 1: 25 000, *Žepa*, br. evidencije 00059, štampano 1975. i s individualnim sufiksom *-in*, *stopānin* m "Herr, "Gemahl"

⁵²⁴ O tome vidjeti u ovom poglavlju: *Žepa*.

⁵²⁵ Naziv je latinskog porijekla. Vidi: *Trojan*.

⁵²⁶ Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 246.

⁵²⁷ Isto. Upor.: M. Petrić, *Etnološko-folkloristička istraživanja u Žepi, Porijeklo stanovništva...*, str. 21.

⁵²⁸ H. Šabanović, V. Palavestra, *Žepa i njena okolina u prvim decenijama turske vlasti*, Etnološko-folkloristička istraživanja u Žepi, GZM, sveska XIX, n. s., Etnologija, Sarajevo 1964, str. 40.

⁵²⁹ Drugi dio naziva nužno je pročitati kao *Stop*. N. Filipović, n. dj., str. 48.

savremenu geografsku kartu. U Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, selo, također, ima dvojni naziv i popisano je kao *Pračin Istop*⁵³⁰.

Naziv sela *Stòp* M. Petrić izveo je "od starog oblika *stlp* kako se u srednjem vijeku nazivao veći komad zemlje."⁵³¹ Izvođenje je lingvistički pogrešno. Samoglasnik *o* u nazivu *Stòp* nikako nije mogao nastati od suglasnika *l*.

Naziv sela istovjetnog je ilirskog porijekla kao i imenica "*stòpanin*, (Vuk, jugozapadni krajevi, (-in individualni sufiks) 'domaćin, domadar, gazda'"⁵³². Nalazi se u bug. *stopán* i s individualnim sufiksom -in *stopánin* m "Herr, "Gemahl", u albanskom *stopán* "praefectus pastoribus", gdje je, po mišljenju P. Skoka, posuđenica iz srpskohrvatskog i bugarskog.⁵³³ Riječ se nalazi još kod Rumuna gdje je poznata kao *stāpin* i u rumunskom je domaća latinska riječ, "sa svim fonetskim karakteristikama domaćih riječi (nenaglašeno *a* > *ă*, naglašeno *a* pred nazalom *i*, upor. *veteranus* < *bātrîn* 'star')"⁵³⁴. Skok pretpostavlja da se u albanskom očuvalo prvobitno slavensko značenje riječi *stopanin*, na osnovu čega objašnjava "balkansko-lat- **stapánus*" u značenju "glavar pastirske zajednice", uz napomenu da je "zacijselo iliro-tračkog porijekla".⁵³⁵

Ukoliko je Skokovo etimologiziranje valjano, seoski naziv slavizirana je i skraćena izvedenica od ilirskog **stapanus* "glavar pastirske zajednice". Etimološko značenje naziva u potpunosti se uklapa u situaciju na terenu. Matično naselje *Žepa* vjerovatno je bilo naselje ilirskih stočara, a njihov starješina za svoje boravište odabrao je najljepšu seosku lokaciju: današnji *Stop* koji se nalazi pored izvora rječice *Žepe*.

Stop je zaselak srebreničkog sela Orahovice.⁵³⁶ *Stopani* su selo kod Kotor-Varoši.⁵³⁷ *Stopići* su selo u okolini Čajniča.⁵³⁸

SUSIKE

*Sùsike*⁵³⁹ su manje selo koje se nalazi na sjevernom obodu romanijske visoravni. Naselje je novijeg datuma i nije evidentirano u pisanim izvorima.

⁵³⁰ OP, SV II, str. 521.

⁵³¹ M. Petrić, *Etnološko-folkloristička istraživanja u Žepi*, GZM, sveska XIX, n. s, Etnologija, Sarajevo 1964, str. 23.

⁵³² P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 339.

⁵³³ Isto.

⁵³⁴ Isto.

⁵³⁵ Isto.

⁵³⁶ Rječnik naseljenih mjesta..., str. 194.

⁵³⁷ Isto, str. 269.

⁵³⁸ Isto.

⁵³⁹ Topografska karta 1:100 000, Goražde 1970.

Naziv je jedinstven na tlu Bosne i Hercegovine.

Naziv savremenog naselja moguće je dovesti u vezu s riječi "sūsāk, gen. -āka m. (Vuk, Srijem, Došen) 'krbanj, tikvanj, tikva'". Prema Daničiću riječ je tuđa. S nepostojanim *a* mjesto *ā*, *sūsak*, gen. *sūska*, m (Benkovac, Stankovci, Dalmatinska zagora i Ravni kotari) znači "drveni vrč za vino (2-3 litre, zavrnutog drška, koji ne siže do dna posude, domaće izrade)".⁵⁴⁰

Susak, lat. *Sansacus*, je ime otoka u lošinjskom arhipelagu. P. Skok lat. *Sansacus* izvodi iz grčkog fitonima *sāmpsychon* "mažurana".⁵⁴¹ Biljka "Origanum majorana"⁵⁴² tipična je za Mediteran i ne uspijeva na Glasincu, tako da je u nazivu *Susike* nužno isključiti fitogeno porijeklo.

Glasinački naziv sadrži predslavensku osnovu *sus-* nejasnog značenja. U središtu glasinačke ilirske kulture osnova može biti ilirskog porijekla. Sufiks *-ike* na predslavenskoj osnovi ima paralelu u *Seg-est-ika*. Dočetno *-e* u *-ike* tvori pluralia tantum.

TAJNO

Imenom *Tājno*, n. nazivaju se bunar i istoimena lokva u glasinačkom selu Šenkovići.⁵⁴³

P. Skok informira o sveslav. i praslav. *tājati*, *tāje* impf. (Vuk) (*iz-*, *raz-*) u značenju "stillare, kapati, prokapljivati", = *tājati*, *tāje* (Srijemsko Podunavlje, Futog) "kad bure ili korito propušta tečnost polako" = *tājēt*, *tājī* (Kosmet, subjekt *burīlo*) "kad sasvim pomalo curi(...)"⁵⁴⁴. Navedeno Skokovo obrazloženje nije potpuno.

J. Pokorny ime rijeke *Zaya* izveo je od lirskog **Tāja* **(Tauja)*.⁵⁴⁵ Obzirom da se u stranim riječima u bosanskom jeziku *t*, kao i dugo *a*, ne nazive mijenjaju, glasinačkih hidronima moguće je izvesti od suponiranog **Tāja* **(Tauja)* > *Tajno*. U osetijskom *thayn* je u značenju "schmelzen, tauen", abg. *taja*, *tajati* "schmelzen", russ. *Talka* "Smelzbach".⁵⁴⁶

F. Bezljaj, u obrazloženju slovenskog hidronima *Tajna*, istoimenog zaseoka i potoka *Tajnsca* u poriječju Ložnice kod Št. Andraža, između ostalog, navodi: "Nejasno ime: izvedeno botisi od *tajati* 'schmelzen, tauen' (Vasmer, *REV* III 84)

⁵⁴⁰ P. Skok, III, str. 365.

⁵⁴¹ P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo...*, str. 46.

⁵⁴² *Rječnik JAZU*, VI, str. 547.

⁵⁴³ M. Filipović, n. dj., str. 233.

⁵⁴⁴ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 434.

⁵⁴⁵ J. Pokorny, *Zur urgeschichte der Kelten und Illyrier*, Halle 1938, str. 14.

⁵⁴⁶ Isto.

ali *tajiti* "verbergen" (Vasmer, *REW* III 69). Pri osamljenih imenih dalmatinskih otočkov *Tajnik* in *Tajan* misli Skok, *Slav. i rom.* I 216, da se imenuje tako po legi.⁵⁴⁷

Obzirom da su hidronimi najstariji nazivi uopće, glasinački hidronimi s imenom *Tājno* najvjerovatnije su ilirskog porijekla.

TATINICA

Imenom *Tatinica*⁵⁴⁸ naziva se zaselak sela Stari Brod, na Drini. Riječ je o jedinstvenom nazivu na tlu Bosne i Hercegovine.

Tatinica je poznati arheološki lokalitet važan za hronologiju ranog bronзаног doba na Glasincu. F. Fiala i V. Čurčić istražili su u naselju tri groba u kojima su pronađene urne s poluugljenisanim ljudskim kostima i sitnim priložima od kosti i kamena (perle, igla, kremen i nožić). Grobovi pripadaju eneolitu, iako nisu pobliže određeni.⁵⁴⁹

U Sumarnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1468. godine, selo je popisano u okviru nahije Vratar, kao *Tatnica*.⁵⁵⁰ U Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, u nahiji Hrtar popisana su sela *Gornja Tatovnica* i *Donja Tatovnica*.⁵⁵¹ Da je riječ o današnjoj Tatinici vidi se i po tome što je među prihodima Gornje Tatovnice upisan prihod od skele na Drini "u granicama pomenutog sela"⁵⁵². Po skeli na Drini, gdje se *brodila* Drina, Stari Brod dobio je svoje ime.

Mogućnost da je naziv nastao od djetinje riječi *tāta*, zastupljene u svim jezicima, otklanjaju do sada potvrđene varijante ove riječi. Deminutiv od *tāta* pravi se sufiksom *-ica* (*tātica*). Oblik *tātinica*, kao deminutiv ili possessivum od *tāta*, nije poznat.⁵⁵³

P. Skok, u njegovoj poznatoj studiji *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, na otoku Mljetu navodi usamljen toponim *Tatinica*, koji dovodi u vezu s vrlo čestim otočkim nazivom *Tatinja*.⁵⁵⁴ Posljednji naziv Skok tretira kao pri-

⁵⁴⁷ F. Bezljaj, *Slovenska vodna imena*, II, Ljubljana 1961, str. 253.

⁵⁴⁸ Riječnik naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine, str. 267.

⁵⁴⁹ *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 107. B. Čović, *Pogrebni običaji...*, str. 45.

⁵⁵⁰ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 43. Upor.: H. Šabanović, V. Palavestra, *Žepa i njena okolina u prvim decenijama turske vlasti*, GZM. n. s, Etnologija, Sarajevo 1964, str. 40.

⁵⁵¹ S. Buzov dovela je ovaj naziv u vezu s današnjim naseljem *Tatinica*. Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV II, str. 484, 485.

⁵⁵² Isto.

⁵⁵³ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 447.

⁵⁵⁴ P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo...*, str. 214.

djevsku izvedenicu od praslavensko-keltskog leksema *tat* "kradljivac, gusar"⁵⁵⁵. Pritom, nužno je dodati da je morfem *tat*- vrlo čest i u ilirskoj onimiji.⁵⁵⁶

Historijski naziv ojkonima *Tatovnica* moguće je raščlaniti na *Tato-vnica*, pri čemu je očito da je suglasnikom *v* i slavenskim sufiksom *-nica* napravljen *possessivum*. Kao što je poznato u više slučajeva, taj sufiks može doći na pred-slavenske osnove.

Historijske nazive ojkonima *Tatnica* i *Tatovnica*, kao i savremeni naziv *Tatinica*, moguće je izvesti od keltsko-ilirskog leksema *tat*, ili od ilirskog imena *Tato*⁵⁵⁷ u kojem se, u fonetskom smislu, može pretpostaviti dugo *a*.

Moguće je da je *Tatinica* nekadašnje ilirsko kultno mjesto. M. Suić informira da iz Buljesovca, u Hrvatskoj, potječe jedan ilirski epigrafski spomenik u kojem se spominje ilirsko božanstvo *Tato*.⁵⁵⁸

TMOR

Tmör je višeznačni rogatički naziv. Označava dva brda, *Veliki* i *Mali Tmör*, koja s jugoistoka zatvaraju rogatičku kotlinu. Na sjeveroistočnim obroncima Velikog Tmora, u rejonu sela *Šatorovići*, nalazi se ojkonom *Tmörni dô*.

Naziv *Tmor* ilirskog je porijekla. Ilirolozi su suglasni da je naziv nastao od indoevropskog **temā* = "mračan, taman" i sufiksa *-r*.⁵⁵⁹ P. Hr. Ilievski smatra da su oblici *Tomoros*, izvedeni iz iste osnove, ilirskog, a možda i predilirskog porijekla.⁵⁶⁰

Ilirski oronim *Τομαρος* bilježi više antičkih pisaca⁵⁶¹ što je, po mišljenju H. Krahea, planina *Tomaro* ili *Tomór* u današnjoj Albaniji.⁵⁶² P. Hr. Ilievski isti oronim navodi kao *Tomoros* i *Tomorica*.⁵⁶³ Također, *Tomoros* je planina u južnom

⁵⁵⁵ Isto, str. 262. *Etimologijski rječnik...*, III, str. 434.

⁵⁵⁶ *Tata, Tatianus, Tato, Tatoia, Tatta, Tattaia, Tattaris, Tattuia, Tatus, Tatulo, Tatusius-a*. A. Mayer, *Die Sprache...*, I, str. 329-331.

⁵⁵⁷ *Tato Pos(umi)* CIL III 8095, Öst. Jahresh. III, B. 106, Prahovo. *Tato fil(ius-a)* 2749 = 9802, cf. pg. 1035, Stražine, Hügel bei Vrlika. *Ael Tatoni dec(urioni)* 843, Largiana Dac. Dazu: *Tattuni v. f.* III 11600 Virunum Nor. A. Mayer, *Die Sprache...*, I, str. 330. H. Krahe, *Altilyrische Personennamen...*, str. 111. G. Alföldy, *Die Personennamen...*, str. 305.

⁵⁵⁸ Ovo božanstvo Suić tretira kao ilirski *Deus Patrius*. M. Suić, *Tato-ilirski Deus Patrius*, *Starinar*, n. s. 11/1960, Zagreb 1960, str. 93-97.

⁵⁵⁹ H. Krahe, *Die Sprache...*, str. 98.

⁵⁶⁰ П. Хр. ИЛИЕВСКИ, *Антички елементи во охридската топонимија*, *Živa antika* XXVIII, Skoplje 1978, str. 91.

⁵⁶¹ Strabon VII, 7, 9. IX, 5, 11, Plin. IV, 6, Vergil., *Visol.* VIII, 44, *Aen* V, 620.

⁵⁶² Isto.

⁵⁶³ Oronim se, po navodima Ilievskog, nalazi između rijeka Devol i Osum. П. Хр. ИЛИЕВСКИ, *Антички елементи...*, str. 90.

Epiru u čijem se podnožju nalazi čuveno svetište Zeusa Dodonskog, kao i planinski vrh na planini Galičici, između Ohridskog i Prespanskog jezera. Selo *Morane*, južno od Skoplja, u srednjovjekovnim izvorima dokumentovano je kao *Tomorane*.⁵⁶⁴

Za oronime *Timor* (Hercegovina), *Tomor*, *Tomorica* (Albanija), P. Skok navodi: "Bit će ilirska riječ u vezi s *tumeo*, *tumor*, *tumulus*, *tumba* < gr. τύμβος 'Grabhügel, Erdhügel'".⁵⁶⁵ Kraheovo mišljenje o bazi **temā* iz koje su izvedeni nazivi, što prihvaća i P. Hr. Ilievski,⁵⁶⁶ znatno je uvjerljivije.

Za ilirsko porijeklo naziva *Timor* može se reći da je općeprihvaćeno. Ilirsko porijeklo naziva i njegov povijesni kontinuitet tretiraju se i u historijskoj vertikali srednjovjekovne Bosne i Hercegovine.⁵⁶⁷

Pored hercegovačkog *Timor* i rogatičkih naziva, naziv *Tmōr* nosi i jedna bosanska planina sjeverno od Pazarića. *Tumarsko brdo* (*Lisja glava*) je oronim koji se nalazi južno od sela Mičijevići u općini Maglaj.⁵⁶⁸ *Tomare* je brdo u selu Biograd⁵⁶⁹ kod Nevesinja.⁵⁷⁰

Nazivi *Tmōr* posebno su brojni u Polimlju. Tim imenom naziva se veće brdo koje s južne strane zatvara rudansku kotlinu.⁵⁷¹ U literaturi s kraja XIX vijeka može se pročitati da se u okolini Rudog još jedno brdo nazivalo imenom *Tmorić*.⁵⁷² Treći oronim na prostoru općine Rudo s nazivom *Timor* nalazi se u rejonu rudanskog sela Dubac.⁵⁷³

Istog porijekla kao i *Timor* je srednjovjekovno bosansko ime *Tmar'ko* i prezime *Tumarlić*.

U diplomatskoj službi bosanske velikaške porodice Pavlovića, duži niz godina, bio je krstjanin Vlatko Tumarlić. Ime ovog redovnika Crkve bosanske spominje se prvi put 17. septembra 1403. godine kada se kao poslanik kralja Ostoje nalazio u Dubrovniku, gdje je vodio pregovore o miru između Bosne i Re-

⁵⁶⁴ Isto, str. 91.

⁵⁶⁵ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 470.

⁵⁶⁶ *Tomoros* = "Crna Gora". П. Хр. ИЛИЕВСКИ, *Антички елементи...*, str. 91.

⁵⁶⁷ S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd 1964, str. 35.

⁵⁶⁸ Karta JNA razmjera 1:25 000, Vasiljevci, štampano 1978.

⁵⁶⁹ Nevesinjski *Biograd* najvjerovatnije je semantički kalk od ilirskog naselja i naziva *Sidrona*, koje se spominje kod Klaudija Ptolemeja. O tome vidjeti u: I. Pašić, *Sidrona*, Znakovi vremena, jesen-zima 2006, Sarajevo 2007.

⁵⁷⁰ Topografska karta bivše JNA 1:25 000, Zovi Do, br. evidencije 00035, 1972; Udrežnje, br. evidencije 00048, 1972.

⁵⁷¹ Karta bivše JNA razmjera 1:50 000, Vardište 1949.

⁵⁷² S. S. Ranković, *Opis Rudoga i njegove okolice*, Bosansko-hercegovački istočnik, Mjesečni duhovni časopis za crkveno-prosvjetne potrebe srpsko-pravoslavnog sveštenstva, april-maj 1892, Sarajevo 1892, str. 157.

⁵⁷³ Specijalna karta..., Višegrad.

publike.⁵⁷⁴ U Dubrovačkom arhivu, ime Vlatka Tumarlića (Vlatcho Tumurlich) spominje se sve do 7. aprila 1423. godine.⁵⁷⁵

Prezime Tumarlić najvjerojatnije je nastalo od muškog imena **Tumar*. Ime nije zabilježeno u srednjovjekovnim izvorima Dalmacije i Bosne, što ukazuje na onomastički survival najvjerojatnijeg ilirskog porijekla.

Po autorima Akademijinog *Rječnika*, *tumar* je vojvoda u svatovima u Hrvatskoj. Glagol *tumarati* je u značenju "lutati". *Tumariti* je glagol u značenju "naglo ući, bahnuti". *Tumare* je selo u maglajskom kraju, a *Tumarica* naziv mahale sela Parsela u Donjoj Tuzli.⁵⁷⁶ Porijeklo osnove *tumar*- nije elaborirano.

U februaru 1423. godine, u Dubrovniku je boravilo poslanstvo Radoslava Pavlovića. Činili su ga bosanski "krstjani", gost Radin i Tumrko.⁵⁷⁷

Jedinstveno bosansko ime Tumr'ko ilirskog je porijekla. Ima istovjetno značenje kao i brojni bosanski oronimi s nazivom *Tmor* izvedeni od indoevr. *temā = "mračan", "taman".⁵⁷⁸ *Tumrko* je onaj koji je namrgođen, mračan, taman.

Samoglasnik *u* u imenu *Tumrko* nastao je s ciljem da razbije tešku suglasničku grupu *tm*. Sadržan je i u albanskom srednjovjekovnom imenu iz 1308. godine: *Tumurist*.⁵⁷⁹ Ime je jedna od varijanti nastalih na istoj jezičkoj osnovi ilirskog porijekla.⁵⁸⁰

TOLINI

U rejonu Prače, sjeverno od sela Vinča, četiri brežuljka zovu se zajedničkim imenom *Tolini*. Riječ je o jedinstvenom nazivu na tlu Bosne i Hercegovine i jugozapadnom Balkanu.

Brežuljci su ucrtani u najstarije austrougarske karte.⁵⁸¹

⁵⁷⁴ A. Babić, *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni*, Iz istorije srednjovjekovne Bosne, Sarajevo 1972, str. 162.

⁵⁷⁵ Isto. Upor.: M. Šunjić, *Izvori za istoriju Bosne i Hercegovine, (srednji vijek)*, III, 0424. Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1975.

⁵⁷⁶ AR, XVIII, str. 909.

⁵⁷⁷ A. Babić, n. dj., str. 163.

⁵⁷⁸ H. Krahe, *Die Sprache...*, str. 98. Upor.: A. Mayer, n. dj. I, str. 341.

⁵⁷⁹ A. Mayer, ..., Isto.

⁵⁸⁰ Isto.

⁵⁸¹ Topografska karta Bosne i Hercegovine iz 1888. godine, sekcija Sarajevo. M. Marković, *Descriptio Bosnae & Hercegovinae*, Zagreb 1998, str. 363. ZONE 30 KOL XIX, K. u. K. Militärgeographisches Institut, nach Zeichenschlüssel 1894 mit folgenden Änderungen.

Nekoliko manjih brdskih vrhova istočno od brda *Bergalje*⁵⁸² zovu se *Tolići*, što je pluralni deminutiv od *Tolini*. I ovaj naziv jedinstven je na tlu Bosne i Hercegovine. Zastupljen je u najstarijim austrougarskim kartama.

U *Etimologijskom rječniku* P. Skoka zastupljen je glagol "*tòliti*, -*im* impf. (Vuk, objekt *muku*) (*po-*, *u-*), sveslav. (osim češ., polj.), praslav. 'utaložiti, tražiti, umi(va)ti'"⁵⁸³. S tim u vezi, Skok navodi na -*ica*, *potòlica* (Istra, Bella, Stuić), "isto pridjev na -*it* *potolit* "koji se polagano diže (brijeg, obronak; metafora)". Prasl. kauzativum *toliti* < *ie. *toleiō* "učiniti tihim" odgovara posvema stir. *tuilim*, *tuilid* (3. 1.) "spavam". To je praslav-keltski leksem. Prijevoj **tol-*, kojemu odgovara u baltičkoj grupi niži prijevojni stepen *tylū*, *tilti* "schweigend werden" potvrđen je još u arm. *tolum* "lasse", tal. *tollo*.⁵⁸⁴

Izgled glasinačkih Tolina i Tolića u potpunosti se može dovesti u vezu s pridjevom *potolit*. Brežuljci su pravilnih kružnih geometrijskih oblika, što je zorno uctrano u austrougarsku kartu. Vrlo blagih su padina i polagano se uzdižu iz oronimske osnove.

U grčkom jeziku θόλος je riječ koja se spominje u *Odiseji* i njome se označava uzana okrugla građevina u kojoj se čuvalo posuđe što se koristilo prilikom gozbi i svečanosti. U Ateni tim imenom nazivala se okrugla zgrada u kojoj su jeli pritani.⁵⁸⁵ Riječ je poznata u značenju "voûte, coupole, rotonde; étuve voûtee"⁵⁸⁶. Vjerovatno se može dovesti u vezu s praslavensko-keltskim leksemom *toliti*.

Sufiks -*in* u nazivima *Tolin(i)*, po naglasku osnove na kojoj se nalazi, potvrđuje da nije slavenski adjektivni nastavak -*in*. Riječ je o sufiksu neslavenskog porijekla, najvjerovatnije ilirskog. Ilirsko -*in* nalazi se u više ilirskih naziva, kao što su *Corini* > *Karin*, *Nedinum* > *Nadin*, *Pisino* > *Pazin* itd.⁵⁸⁷ Dočetak -*in* može biti i latinski sufiks koji može doći na ilirske osnove, kao u *Scampinus* (sc. Fluvius) > *Škumpi*, ili pak, kojim se mogu izvoditi ilirski etnikoni, kao *Arupini* od *Arupium* itd.⁵⁸⁸

⁵⁸² Ovaj naziv tretira se u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla.

⁵⁸³ "Slov. *tolažiti*, *tolažnik* ima -*ažiti* od unakrštanja sa *blažiti*. Odatle apstrakum na -*ast*, -*est* (upor. *bolest*) *pòtoles* (Lumbarda, u izrazu *dāt ditētu pòtoles* ('bluditi dijete') = "*pòtolast* f (Dubrovnik, familijarno; Prčanj, Lastovo) 'sloboda'. Ta se riječ kao nerazumljiva narodnom jezičkom osjećanju u Lumbardi pučkom etimologijom obraća u *pùtores* (v. *pust* i *rasti*)."⁵⁸⁴ P. Skok, II, str. 479.

⁵⁸⁴ Isto, str. 480.

⁵⁸⁵ F. Petračić, *Gërcko-hèrvatski rěcnik*, str. 889.

⁵⁸⁶ E. Čabej, *Studime gjuhësore*, II, Prishtinë 1986, str. 368.

⁵⁸⁷ Dočetak -*in* na ovim i sličnim primjerima elaborira P. Skok. P. Skok, *Studije iz ilirske toponomastike*, Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etimologiju, knj. I, sv. 1-2, Beograd 1923, str. 22, 23. Upor.: A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, Wien 1958, str. 140.

⁵⁸⁸ Isto. O ilirskom sufiksu -*in* posebno vidjeti u: H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*. Heidelberg 1925, str. 44-46.

Na osnovu sufiksa *-in*, riječ *Tolin*, plur. *Tolini*, može biti keltsko-ilirski leksem. Na ovaj zaključak upućuje i area glasinačkih naziva koji se mogu dovesti u vezu s keltskim jezikom. Zastupljeni su u blizini Tolina i Tolića, na jugoistočnim prilazima Glasincu.⁵⁸⁹

TULINIĆI

U selu *Sirjevići*, na obroncima Romanije, jedan zaselak zove se *Tulinići*.⁵⁹⁰ Riječ je o jedinstvenom nazivu na tlu Bosne i Hercegovine. Vjerovatno se radi o selu *Tulinca* koje je, kao pusto, popisano u nahiji Glasinac 1468. godine.⁵⁹¹

Tulojevići su zaselak u selu Hrenovica kod Prače.⁵⁹²

U općini Banovići jedno selo zove se *Tulovići*. U selu se nalazi gradina na kojoj su pronađeni arheološki ostaci iz kasnog bronzanog doba i srednjeg vijeka.⁵⁹³ Naziv gradine je *Tulov grad*.⁵⁹⁴

Nazive *Tulinići*, *Tulovići* i *Tulica* nije moguće obrazložiti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava.

Glasinački naziv nastao je od antroponima *Tulin*. *Tulica* je femininum od *Tulin*.

M. Grković ime *Tul* u dečanskim hrisovuljama tretira kao neslavensko ime.⁵⁹⁵

U albanskoj antroponimiji, *Tuli* je staro "pogansko" ime.⁵⁹⁶

U Splitu od 1080. do 1111. godine spominje se neki *Duymus de Tulo*.⁵⁹⁷

U Opširnom popisu sandžaka Hercegovina, iz 1477. godine, popisana su vlaška imena *Tulan*⁵⁹⁸, *Tulo*⁵⁹⁹ i *Tulić*.⁶⁰⁰

Vlaška imena *Tulan*, *Tulo* i *Tulić*, kao i naziv *Tulinići*, ukazuju na predslavenska imenovanja. U koje je u pozajmljenicama iz različitih jezika do nas

⁵⁸⁹ O tome vidjeti u poglavlju o predslavenskim kultovima Glasinca.

⁵⁹⁰ Riječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1910, str. 258.

⁵⁹¹ Sumarni popis sandžaka Bosna 1468. godine, 173 v.

⁵⁹² Riječnik naseljenih mjesta..., str. 244.

⁵⁹³ Gradina se nalazi u samom selu, južno od puta koji iz Banovića vodi u Turiju. Gradinu je arheološki istraživala 1975. godine M. Kosorić. *Arheološki leksikon BiH*, II, str. 106.

⁵⁹⁴ S ekipom "Bosanskih piramida sunca" lokalitet sam obišao 9. 11. 2006. Tom prilikom, naziv *Tulov grad* višestruko je potvrđen od strane Bošnjaka nastanjenih u Tulovićima.

⁵⁹⁵ M. Grković, *Imena u dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad 1983, str. 208.

⁵⁹⁶ F. Nopcha..., n. dj., str. 361.

⁵⁹⁷ K. Jireček, *Die Romanen in der Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, II, Wien 1904, str. 66.

⁵⁹⁸ Poimenični popis sandžaka Hercegovina..., str. 205, 244.

⁵⁹⁹ Isto, str. 350.

⁶⁰⁰ Isto, str. 490.

došlo prema izvornom *ō* ne dozvoljava povezivanje s ilirskim kognomenom *Tullius*, potvrđenim u Naroni⁶⁰¹ i imenom ilirskog ili keltskog(?) božanstva *Tullinus*.⁶⁰² F. Heichelheim i H. Krahe doveli su ime tog božanstva u vezu s noričkim oronimom *Toῦλλων* (Strab. IV, 207), hidronimom *Tullina* ("heute Tulln") u srednjoj Austriji, i ilirskim ženskim imenom *Tullia*⁶⁰³ višestruko potvrđenim u Veneciji, Istri i Dalmaciji⁶⁰⁴. O tim imenima informira i J. Pokorny.⁶⁰⁵ Međutim, navedena vlaška imena i glasinački naziv mogli su se sačuvati i bez izvršene glasovne promjene *ō > u*, vlaškim posredništvom, što je vrlo vjerovatno.

S aspekta slavenskih glasovnih promjena, vlaška imena *Tulan*, *Tulo* i *Tulić* i glasinački naziv također je moguće dovesti u vezu s ilirskim imenom *Tolenses*.⁶⁰⁶

Onomastička analiza naziva *Tulinići* i njegovo antroponimsko porijeklo pokazuju vrlo značajne paralele s antroponimima *Kulin* i *Kuli*, od kojih su nastali nazivi za istoimene glasinačke oronime. Antroponimi *Kulin* i **Tulin* imaju zajednički sufiks *-in* što je, najvjerovatnije, najstariji oblik tih imena s ilirskim sufiksom. Druga zajednička karakteristika ovih imena je u tome što su potvrđena u varijanti s ilirskim sufiksom *-o*: *Kulo* i *Tulo*. Posebno je zanimljivo što imaju i zajedničke hipokoristične forme na *l*: *Kul* i *Tul*, što je mlađa, srednjovjekovna varijanta tih imena. Ove pravilnosti nužno je tretirati kao naučne pravilnosti iz kojih se izvode naučni zakoni i sudovi. Osnovni zaključak je: *Kulin* i posve izvjesno ime **Tulin*, kao i *Kulo* i *Tulo*, ilirska su imena. Na ilirsko porijeklo antroponima s osnovom *tul-* indirektno upućuje i staro albansko ime *Tuli*.

Tulek je zaselak u selu Podgora kod Visokog.⁶⁰⁷ *Tulešići* su zaselak sela Tupci kod Čajniča.⁶⁰⁸ *Tuli* je zaselak u selu Zupci kod Trebinja.⁶⁰⁹ *Tulica* je zaselak u

⁶⁰¹ I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina*, str. 385.

⁶⁰² CIL V 4914. H. Krahe, *Die Sprache...*, str. 86.

⁶⁰³ *Victorina Tullia*, Iader, CIL 10004a, D. Rendić-Miočević, *Ilirska onomastika na rimskim natpisima Dalmacije*, Split 1948, str. 63.

⁶⁰⁴ Isto. O rasprostranjenosti imena na tlu rimske provincije Dalmacije vidjeti u: G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 129.

⁶⁰⁵ "Der Flufs *Tulln*, 884 *Tullina*, soll vom Namen des Schöpfels *Toῦλλων* (Strabo) abgeleitet sein, aus idg. **tul-no-*, zu aisl. *pollr* 'Baum, Pfock'; battisti stellt weiter dazu den südtiroler ON *Tuennö*, 1191 *Tulleno*, und den Völker-namen *Tulliasen*. Die endung *-ina* kann sowohl keltisch (vgl. Britann. FN *Sabrina* 'Severn'), wie auch illyrisch (vgl. in Picenum die FN *Batinus*, *martinus* und den pannon. FN *Bathinus*) sein. Vgl. Die ullyr. PN *Tullus*, *Tullia* (Krahe, Lexikon 120). Anders Sigvart, Glotta Bd. 8, S. 147." J. Pokorny, *Zur urgeschichte der Kelten und Illirier*, str. 13.

⁶⁰⁶ CIL III 10982. A. Mayer, *Die Sprache...*, I, str. 341.

⁶⁰⁷ Rječnik naseljenih mjesta..., str. 213.

⁶⁰⁸ Isto, str. 294.

⁶⁰⁹ Isto, str. 293.

selu Vlahovići kod Sarajeva.⁶¹⁰ *Tulići* su zaselak sela Stekerovci kod Glamoča.⁶¹¹ *Tulišća* je zaselak sela Djedin Do u Dusini.⁶¹² *Tulovići* su selo kod Ustikoline.⁶¹³ *Tulovići* su zaselak u selu Krstac kod Foče.⁶¹⁴ *Tulica* je selo u Kiseljaku kod Sarajeva.⁶¹⁵

Iz Gračanice kod Visokog vodi porijeklo bošnjački rod *Tulić*.⁶¹⁶

TRUBAVA

Imenom *Trubava* naziva se zaselak glasinačkog sela *Brajakovići* i seoski hidronim, ponornica kraćeg toka što teče u neposrednoj blizini sela.

Trubava je jedinstven naziv na tlu Bosne i Hercegovine.

Naziv *Trubava* ne može se obrazložiti južnoslavenskom leksikom. Po P. Skoku, ilirski sufiks *-ua*, "hrvatski *-va*"⁶¹⁷, u onim riječima čiju osnovu "ne možemo protumačiti iz slavenskih jezičkih sredstava, moglo bi se kod riječi, koje ovako svršuju, doista raditi o ilirskim riječima"⁶¹⁸.

Za naziv *Trubava* s velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da je ilirskog porijekla.

Naziv *Trubava* ušao je i u Akademijin *Rječnik*.⁶¹⁹ Autorima *Rječnika* porijeklo naziva ostalo je nepoznato.

Moguće je da je naziv ojkonima imenovan od strane srednjovjekovnih Vlaha i da je mlađeg postanja. U Popisu bosanskih spahija na rijeci Prutu popisan je dvojni naziv *Trubava ili Brejakovići*.⁶²⁰

⁶¹⁰ Isto, str. 307.

⁶¹¹ Isto, str. 268.

⁶¹² Isto, str. 59.

⁶¹³ Isto, str. 293.

⁶¹⁴ Isto, str. 112.

⁶¹⁵ Na seoskom lokalitetu *Barenjak* sačuvana su dva stećka u obliku sanduka. *Arheološki leksikon...*, III, str. 14.

⁶¹⁶ U Gračanici je rođen Muhamed Hazim Tulić (1908–1968). M. Traljić i dr., *Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu*, 450 generacija, Sarajevo 2000, str. 71.

⁶¹⁷ P. Skok je elaborirao ilirski sufiks *-va* na primjerima *Budva*, *Pliva*, *Lašva* itd. P. Skok, *Studije iz ilirske toponomastike*, GZM XXXII, Sarajevo 1920, str. 38.

⁶¹⁸ Isto.

⁶¹⁹ AR, XVIII, str. 779.

⁶²⁰ O dvojnim nazivima vidjeti u posljednjem poglavlju o etnografiji Glasinca.

UDAŠA

Jedinstvenim bosanskohercegovačkim imenom *Udaša* naziva se izvor koji se nalazi oko 1 km jugozapadno od rogatičkog sela Godomilje. Pored izvora prolazi stari seoski put koji povezuje sela Babljak i Sjeversko. Većina puteva u ovom kraju prethistorijskog je porijekla.⁶²¹ Na veliku starost hidronima, čiji naziv nije moguće obrazložiti južnoslavenskim jezičkim sredstvima, ukazuju i velike kamene ploče kojima je prostor oko izvora popločan. Za Bošnjake iz Godomilja, i okolnih sela, izvor ima poseban značaj. Svake godine na Ilindan, 2. augusta, izvor se daruje sitnim novcem.⁶²² Vjeruje se da darivanje izvora donosi sreću. Običaj bacanja sitnog novca u izvor prakticiraju ne samo muslimani Bošnjaci već i pravoslavni Srbi. Za ovu tradiciju nema nikakve sumnje da se datira u antička vremena. Kao što je općepoznato, bacanje novčića u fontane jedan je od rimskih običaja.

Iz nepoznavanja etimološke suštine naziva, kao rezultat pučke etimologije nastala je legenda po kojoj je neku djevojku ostavio momak. Ona je zbog toga, na mjestu bunara, uzdahnula, i po djevojačkom uzdahu izvor je nazvan *Udaša*.⁶²³

Naziv *Udaša* nije moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava. Vjerovatno zbog toga, i pored činjenice da je upisan u specijalne karte bivše JNA, D. Vujičić u svojoj doktorskoj disertaciji o hidronimima u lijevom slivu Drine ignorira naziv.

S aspekta glasovnih promjena koje su strane riječi pretrpjele u bosanskom jeziku, osnovu hidronimskog naziva moguće je izvesti iz najstarije evropske hidronimske osnove *aud-* > *ud-*, s osloncem na hidronimsku glasovnu promjenu "*Auma* > *Uma* (slavisiert)"⁶²⁴. Iz povijesti glasova i glasovnih oblika poznato je da diftong *au* prelazi u *u*.⁶²⁵ Pritom, za sufiks *-ša* postoji mogućnost da je nekadašnji ilirski sufiks *-sa*, višestruko potvrđen u ilirskoj hidronimiji.

⁶²¹ Uz prednju konstataciju, Bojanovski informira da je jedan put iz Rogatice vodio u Podžeplje te da se vezivao za komunikaciju preko Romanije. Od ovog puta lokalne veze išle su za Žepu i Stari Brod na Drini. Na tome pravcu su Sjeversko i Živaljevići. I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, III, *Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIX, Sarajevo 1981, str. 187.

⁶²² Ovaj običaj višestruko je potvrđen, od strane Bajre Bogilovića iz Godomilja nastanjenog u Sarajevu itd.

⁶²³ Informator legende je Meho Vatreš (1964) iz Ribioca.

⁶²⁴ H. Krahe, *Sprache und Vorzeit...*, str. 54.

⁶²⁵ B. Jurišić, n. dj., str. 56.

Hidronimska baza *Aud-*, čije porijeklo je u indoevropskom **ud(e) s-kjo*, **udes-kjo* **udes* "voda",⁶²⁶ pripada najstarijim hidronimskim osnovama Evrope. Višestruko je potvrđena u najstarijoj evropskoj hidronimiji. Bazu sadrže: *Auda*, rijeka u Narbonskoj Galiji u južnoj Francuskoj; *Audana* (?) ("jetzt *Aue*, r. Nfl.") u Leine b. Gandershim, u historijskim izvorima potvrđena u desetom stoljeću u obliku *in flumen Audan*, 1013. kao *in Audan*, 1021. kao *Auganagavvi* ("fur **Audanagavvi*"); i *Audena*, rijeka u Liguriji, potvrđena još kod Livija (XLI 19. 1.).⁶²⁷

Tradicija o darivanju izvora metalnim novcem, sama po sebi ukazuje na značaj hidronima. Stoga, i bez lingvističkih činjenica, očito je da je *Udaša* jedan od najstarijih i najvažnijih glasinačkih hidronima. Zaključak o velikoj starini hidronimskog naziva posebno proizlazi iz činjenice da se dva susjedna hidronima *Ozan* i *Bolozan*, na osnovu porijekla njihovih naziva, također datiraju u prehistoriju i antiku, a nemaju tradiciju darivanja metalnim novcem. Uz tradiciju o glasinačkom Bandi koja potječe iz pretpovijesnih i antičkih vremena, tradicija darivanja izvora metalnim novcem, i bez drugih dokaza koji su brojni, pokazuje da su glasinački Bošnjaci narod koji ima antičke tradicije. To znači da hidronimski naziv *Udaša* do Bošnjaka nije mogao doći bilo kakvim posredništvom nekog drugog naroda za koji bi se moglo pretpostaviti da je na Glasincu živio prije Bošnjaka, jer se u tom slučaju ne bi preuzela tuđa tradicija i prihvatila kao svoja.

VRSAN

*Vrsan*⁶²⁸ je ime rogatičkog brda koje se nalazi na obroncima rogatičke planine Plješivice. Na brdu i u njegovoj okolini, Ć. Truhelka prvi je ukazao na brojne prehistorijske gromile koje je 1895. godine istraživao F. Fiala. Istraženo je šest tumula s neutvrđenim brojem grobova. Najstariji nalazi pripadaju srednjem bronzanom dobu, a nekoliko grobova je iz kasnog bronzanog doba.⁶²⁹ Na istom prostoru planine Plješivice otkriveni su rimski spomenici i ostaci srednjovjekovne crkve.⁶³⁰

⁶²⁶ Οσκίος, Εκίος, *Oescus*. В. Георгиев, *Българска етимология и ономастика*, Sofija 1960, str. 42, 100.

⁶²⁷ H. Krahe, *Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz 1963, str. 319.

⁶²⁸ Ć. Truhelka, *Gromile na Glasincu*, GZM za 1889, I, Sarajevo 1889, str. 29.

⁶²⁹ *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 104.

⁶³⁰ Isto.

Naziv nije moguće objasniti bosanskim jezikom, što se vidi i iz neuobičajenog lokativa koji je zabilježio Truhelka: *na Vrsan*.⁶³¹

Složena konsonantska grupa *Vrs-* u govoru glasinačkih Bošnjaka vjerovatno je kraćena u *Vs-*, na što upućuje još jedan Truhelkin oblik: "*Na – Vsan*"⁶³². Posljednji oblik na svoj način pokazuje Truhelkine dileme oko autentičnog naziva, a one su uzrokovane jezičkim informacijama koje je Truhelka od nepoznatog informatora dobio na terenu.⁶³³

Naziv je složen: *Vrs-an*.

Prvi imenski kompozit, najvjerovatnije, nastao je glasovnom promjenom *Urs-* > *Vrs-*. U tudicama čije porijeklo je u stranim jezicima, glas *r* nastao je od *ur*: *Curtica* > *Krk*, lat. *urceus* > *vrč*, lat. *Urbanus* > *Vrban*.⁶³⁴ Od latinskog *ursus* nastala su prezimena *Vrsajko*, *Vrsajković*, (*Vrsalović?*).⁶³⁵ Prema tome, naziv brda mogao bi biti latinskog porijekla, od latinskog *ursus*, *i*, *um*, "medvjed". Međutim, sufiks *-an* ukazuje na naziv ilirskog porijekla.

Po mišljenju H. Krahea, lirsku bazu *urs-* sadrži ilirski naziv "Ursaria. ins. Ursaria Tab.; Rav. 5, 24. – ethn. g. pl. Ursariensium not. dign. occ. 37. 21."⁶³⁶ što je savremeno ime lošinjskog ostrva Orser. Naziv ostrva, kao i istarskog naselja, tal. *Orsera* > hrv. *Vrsar*, P. Skok izvodi od latinskog *Ursaria*.⁶³⁷ Kao i H. Krahe, A. Mayer smatrao je da je otočni naziv ilirskog porijekla.⁶³⁸

ŽEPA

Žepa je višeznačni naziv. Tim imenom naziva se šira oblast uz rijeku Drinu, sjeveroistočno od Rogatice. Riječ je o izrazito zabačenoj oblasti daleko od važnijih puteva i komunikacija, prirodno zaokruženoj strmim planinama i kanjonom rijeke Drine. Na području Žepe nalazi se više bošnjačkih sela od kojih je najpoznatije istoimeno selo *Žepa*. Imenom *Žepa* naziva se i istoimena rijeka, lijeva pritoka Drine. U selu Krivače, u Žepi, jedan zaselak zove se *Žep*.

⁶³¹ Ć. Truhelka, isto.

⁶³² Ć. Truhelka, *Die nekropolen von Glasinac in Bosnien*, Bericht über die im Herbst 1888 vorgenommenen Ausgrabungen, Separatabdruck aus Band XIX [der neuen Folge band IX] der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien 1889, str. 7.

⁶³³ Na brdu, Truhelka je evidentirao 10 velikih i 25 manjih tumula. Isto.

⁶³⁴ B. Jurišić, ..., str. 74.

⁶³⁵ P. Skok, III, str. 548.

⁶³⁶ H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, str. 39.

⁶³⁷ Po mišljenju Skoka, naziv "potpuno odgovara hrvatskim toponimima Medveja u Istri ili Mededa u Bosni". P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo...*, str. 49.

⁶³⁸ A. Mayer, *Die Sprache...*, I, str. 350.

Tokom arheoloških istraživanja Glasinca, oblast Žepe nije istraživana, iako se na tom području nalaze brojne ilirske gromile. Iz rimskog doba je odlomak ploče koji tipološki odgovara rimskoj steli, pronađen na srednjovjekovnoj nekropoli u Krnjićima.⁶³⁹ Srednjovjekovnu naseljenost potvrđuju brojne nekropole stećaka: u Krnjićima, Ljubomišlju, Stopu, Žepi, Ribiocima, Vrataru, Slapu i Pripećku.⁶⁴⁰ Stara muslimanska groblja u Krnjićima i selu Stop situirana su uz stećke.⁶⁴¹ Posebno je zanimljivo da su u skoroj prošlosti u Žepi, pored srednjovjekovnih nekropola, održavane dove (molitve) za kišu.⁶⁴²

U pisanim izvorima, selo *Žepa*, pod imenom *Žip(a)*, prvi put popisano je u sumarnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1468. godine i imalo je 29 domova.⁶⁴³ U istom defteru popisana su i sela *Kutezero*, *Lilebraje*, *Mioča*, *Tatnica*, *Budković*, *Podžip*, *Podrenik*, *Parabuče*.⁶⁴⁴ Tokom osmanske vlasti *Žepa* je pripadala nahiji Vrtar.

Naziv *Žepa* jedan je od najstarijih bosanskih naziva. Najveći doprinos njegovom tumačenju dao je M. Pavlović. Uspio ga je protumačiti na osnovu uporednojezičkih studija i koincidencije u francuskoj toponimici i Ilirikumu. Po mišljenju Pavlovića, naziv sadrži varijantnu oronimsku bazu **gal*, **gel*, **gab*, **geb*, **gep* sa značenjem "sjenovito brdo, kamenjar", i pokazuje dvojnu vremensku orijentaciju: a) s oblicima kakvi su prethodno navedeni, tj. s oblicima prije romanske palatalizacije, i b) poslije toga procesa – s oblicima **žab*, **žeb*, **žep* (s prelazom *g* u *ž*). Stariji oblik *Gepa* očuvao se kao toponim u dolini Južne Morave i nedaleko od Raške (Stari Vlah). Starijem obliku, po mišljenju Pavlovića, odgovaraju hidronim *Žepa*, oronim *Žepa*, toponim *Žepče*, svi u Bosni.⁶⁴⁵ Oblici **gap*, **gep* iz retoromanskog, kako navodi Pavlović, odgovarali bi keltskome *Gabro Magnus*.⁶⁴⁶

⁶³⁹ M. Petrić, *Žepa, porijeklo stanovništva*, GZM, sveska XIX, n. s., Etnologija, Sarajevo 1964, str. 141, 156.

⁶⁴⁰ Š. Bešliagić, *Stećci*, kataloško-topografski pregled, Sarajevo 1971, str. 245-247.

⁶⁴¹ Isto.

⁶⁴² Molitve je predvodio hodža. Povorka s učesnicima dove kretala se od žepske džamije prema groblju na Tuležu, gdje se održavala prva molitva. Potom, povorka je nastavljala put prema groblju na Podbrdalju u Krnjićima. Ophod se završavao na Hladeniku, na žepskoj planini Bukoviku. Na svim navedenim lokalitetima, pored muslimanskih grobalja, postoje i ostaci srednjovjekovnih nekropola. V. Palavestra, M. Petrić, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u Žepi*, Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine, odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 8, Sarajevo 1964, str. 176, 177.

⁶⁴³ H. Šabanović, V. Palavestra, *Žepa i njena okolina u prvim decenijama turske vlasti*, Etnološko-folkloristička istraživanja u Žepi, GZM, sveska XIX, n. s., Etnologija, Sarajevo 1964, str. 40.

⁶⁴⁴ Isto.

⁶⁴⁵ M. Pavlović, *Les coïncidences toponymiques en France et en Illyricum*, Gjurmime albanologjike, Instituti albanologjik i Prishtinës 1, Prishtinë 1968, str. 24. Upot.: isti, *Onomastica illyrica – Onomastička studijska situacija, problemi i metodi*, Onomastica jugoslavica 1, Ljubljana 1969, str. 36. i 37.

⁶⁴⁶ Isto.

Oronimsku bazu *žep sadrže nazivi dva brda koja se nalaze sjeverozapadno od Žepe, u pravcu Han-Pijeska. To su *Veliki Žep* i *Mali Žep*.⁶⁴⁷

Iz radova M. Pavlovića zaključuje se da naziv *Žepa* nije slavenski i da je, najvjerovatnije, ilirskog porijekla.

Na osnovu Pavlovićevih radova, u vezi s porijeklom naziva hidronima *Žepa*, D. Vujičić je zaključio "da su neke elemente u vidu hidronima i drugih toponimskih vrijednosti prenosili Kelti, upravo Gali, kroz Italiju u Ilirikum". Prema mišljenju Vujičića, Iliri su od Kelta mogli primiti naziv *Žepa*.⁶⁴⁸

U povelji bana Stjepana II Kotromanića iz 1331. godine, u kojoj zajedno s bratom Vladislavom knezu Vuku Vukoslaviću i bratu mu, knezu Pavlu, poklanjaju "zemlju Banicu s Pečima",⁶⁴⁹ sa župom Banicom poklonjeni su i "obi Žepini"⁶⁵⁰, što Lj. Thallóczy razumijeva kao "dvije Žepe"⁶⁵¹. U nahiji *Neretva* 1468/69. godine, popisan je danas nepoznat toponim *Žipe*.⁶⁵² U nahiji *Brod* 1485. godine, popisan je toponim *Žepljice*.⁶⁵³ U nahiji *Neretva* 1485. godine, popisan je danas nepoznat toponim *Žepje*.⁶⁵⁴ 1516. godine *Žipa*.⁶⁵⁵ U nahiji Uskoplje 1516. godine popisan je danas nepoznat toponim *Žip*.⁶⁵⁶ U nahiji *Visoko* 1485. godine, popisan je također nepoznat toponim *Žepna*.⁶⁵⁷

U Žepi od pamtivijeka žive isključivo Bošnjaci. Geografska izoliranost stanovništva našla je odraza u izuzetno rijetkim bošnjačkim prezimenima, kao što su prezimena *Česko*, *Vilić*, *Kulovac*, *Sivica*, *Balaš*, *Hrvačić* itd.⁶⁵⁸ Iz Popisa čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835. godine, vidi se da su u Žepi tada živjeli još neki bošnjački rodovi rijetkih prezimena: *Ujković*, *Teho*, *Podžo*, *Špijuda*.⁶⁵⁹

Onomastička slika Žepe izuzetno je složena. Uz naziv *Žepa*, najstarijem onomastičkom sloju pripadaju hidronim *Mara*, ojkonom *Stop*, i historijski toponimi *Solun* ili *Solin* i *Argonice*, o kojima je već bilo riječi. Mlađem periodu

⁶⁴⁷ Specijalna karta bivše JNA iz 1976. g. razmjera 1: 25 000, Han-Pijesak.

⁶⁴⁸ D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 33, Sarajevo 1982, str. 112.

⁶⁴⁹ Najvjerovatnije predslavensko, od lat. *petia* "klupko".

⁶⁵⁰ Lj. Thallóczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kormendskog arkiva*, GZM XVIII, Sarajevo 1906, str. 408.

⁶⁵¹ Isto, str. 418.

⁶⁵² N. Filipović, *Histor.-geogr. rječnik...*, str. 5.

⁶⁵³ "Žilice, Žepljice", isto, str. 13.

⁶⁵⁴ Isto, str. 16. U istoj nahiji 1489. godine popisan je toponim *Žeblje*, *Žepjna*. Vjerovatno se radi o istovjetnom toponimu.

⁶⁵⁵ Isto, str. 34.

⁶⁵⁶ Isto, str. 36.

⁶⁵⁷ Isto, str. 20.

⁶⁵⁸ M. Petrić, *Žepa, porijeklo stanovništva*, GZM, sveska XIX, n. s. Etnologija, Sarajevo 1964, str. 15-40.

⁶⁵⁹ A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, str. 226-231.

pripadaju latinizmi i brojna srednjovjekovna imenovanja u kojima je moguće razabrati onime aromunskog i albanskog porijekla. O tim nazivima govori se u slijedećim poglavljima.

GLASINAČKI NAZIVI S KOMPOZITOM *SAL-*

Bosanska srednjovjekovna antroponimija (znatnim dijelom i dalmatinska) sadrži jednu tipičnu onomastičku crt. To su brojni bosanski antroponimi s kompozitom (formantom) *sal-*. Ima ih vrlo mnogo, u tolikom broju da ih nije moguće ni približno obuhvatiti bez posebne studije. Zastupljeni su u srednjovjekovnim bosanskim⁶⁶⁰ i u osmanskim izvorima,⁶⁶¹ spisima dubrovačkog arhiva,⁶⁶² arhivima ostalih primorskih gradova itd. Od tih antroponima izvedeni su nazivi za brojne bosanske ojkonime. Višestruko su potvrđeni i rasprostranjeni na jedinstvenom etnokulturnom prostoru srodnih ilirskih plemena Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Polimlja, odnosno, onog prostora koji se u ovoj disertaciji, putem kompozita *sal-*, iznova otkriva i potvrđuje kao jedinstveno etno-kulturno područje. Taj poseban etno-kulturni prostor, od Jadranskog mora do Polimlja, u ovoj studiji posvjedočen je jedinstvenim ilirskim kultom koji je supstituiran kršćanskim kultom Svetog Ilije,⁶⁶³ jedinstvenim ilirskim imenskim područjem,⁶⁶⁴ zajedničkim otporom ilirskih plemena koja su se na tom prostoru suprotstavila rimskoj okupaciji, Ptolemejevom kartom rimske provincije Dalmacije iz koje se vidi da je u provinciju Dalmaciju ulazilo i Polimlje, istočnim granicama Tvrtkove države.⁶⁶⁵ Istočne granice ovog jedinstvenog prostora u prethistoriji i antici, u kontekstu razmatranja o etničkim granicama ilirskog plemena Autarijata i u skladu s Ptolemejevom kartom, od ranije su pretpostavljali A. Mayer,

⁶⁶⁰ Jedna od poznatijih bosanskih ličnosti sredinom XV vijeka bio je bosanski vojvoda Petar Vojsalić. S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd 1964, str. 281, 287, 303.

⁶⁶¹ Kompozit *-sal* zastupljen je u svim osmanskim popisima Bosne. Između ostalog, nosi ga i poznata vlasteoska bosanska porodica *Vukovića - Desisalica*, za koje je neosporno da su dolaskom Turaka prešli na islam. *Ferhat beg Vuković - Desisalić* podigao je poznatu Ferhadiju džamiju u Sarajevu / A. Handžić, *O širenju islama u Bosni – s posebnim osvrtom na srednju Bosnu*, Studije o Bosni, Istanbul 1994, str. 79/, itd.

⁶⁶² Brojni antroponimi s kompozitom *sal-*, zastupljeni u velikom broju u spisima Dubrovačkog arhiva, zavređuju posebnu studiju. Između ostalog, u jednom pismu Skenderbega, "gospodara bosanskog", upućenom Dubrovčanima 1478. godine, saznajemo da se njegov sluga zvao *Vlaho Radosalić / Ć. Truhelka*, *Tursko - slovjenski spomenici dubrovačke archive*, GZM za 1911. g., Sarajevo 1911, str. 49/ itd.

⁶⁶³ O tome vidjeti u poglavlju o predslavenskim kultovima Glasinca.

⁶⁶⁴ Isto.

⁶⁶⁵ Isto.

M. Mandić i W. Tomaschek, o čemu je već bilo riječi. U novije vrijeme, taj zajednički dalmatinsko-bosansko-sandžački prostor, također, potvrđuje katunska oblast stočarenja, geminacija u bosanskom jeziku, tendencija pojednostavljanja afrikata, izoglosa riječi *vatra*,⁶⁶⁶ teritorijalna rasprostranjenost stećaka.

Ono što imena s kompozitom *sal-* čini izrazito bosanskim i dalmatinskim jeste činjenica da ih nema na tlu srednjovjekovne Srbije. U stotinama srpskih imena iz Dečanskih hrisovulja niti jedno nije zastupljeno s kompozitom *sal-*,⁶⁶⁷ što je činjenica koja ima posebnu vrijednost. Ona pokazuje da kompozit *sal-* nema povijesnog utemeljenja na geografskom prostoru koji se nalazi istočno od Polimlja, na prostoru na kojem je nastala ranofeudalna srpska država. Na drugoj strani, povijesni prostor na kojem je u srednjem vijeku višestruko potvrđen kompozit, istovremeno je etnički prostor srodnih ilirskih plemena što, samo po sebi, indicira ilirsko porijeklo kompozita na bosanskohercegovačkom i dalmatinskom tlu.

U južnoslavenskoj lingvistici dugo vremena nije se pravila razlika između kompozita *sal-* i *slav-*. Izjednačavanjem prvog i drugog, u suštini, kompozit *sal-* bizarno je slaviziran. Međutim, kada je prevođenje najstarijih osmanskih izvora, na desetinama onomastičkih primjera, pokazalo da *sal-* i *slav-* nisu isto, stekla se neophodna kritična masa različitih povijesno-lingvističkih činjenica zbog kojih se kompoziti više nisu mogli tretirati kao sinonimi. Prvi koji je uočio ove razlike i ukazao na njih bio je hrvatski lingvista Mate Šimundić.

Na osnovu dva zapisa imena *Radosal* iz 1477. godine, što su popisana u Brotnju, kao i popisanih imena *Belosav*, *Radosav* i dva puta *Vladislav* u istom izvoru, M. Šimundić zaključio je da bosanska prezimena *Bojsalić*, *Gojsalić*, *Vojsalić* i sl. "valja drugačije gledati".⁶⁶⁸ Do tada se isključivo smatralo da su prezimena tvorena glasovnim promjenama od *Bojslavić*, *Gojslavić*, *Vojslavić*. Međutim, M. Šimundić spoznao je da posljednja prezimena "nijesu pak povezivana s imenskim oblicima *Bojsal*, *Gojsal*, *Vojsal*"⁶⁶⁹. Ovim je dobro postavio problem čije rješenje nije doveo do kraja.⁶⁷⁰

U srednjovjekovnim izvorima koji se odnose na Bosnu, kompozit *sal-* je zastupljen u velikom broju i bez posebnih istraživanja primjere s ovim kompozi-

⁶⁶⁶ Granica rasprostranjenosti ove neslavenske riječi na istoku ide od Nikšića na Bijelo Polje, i dalje na sjever. O tome vidjeti u posljednjem poglavlju.

⁶⁶⁷ O tome vidjeti u: M. Grković, *Imena u Dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad 1983. Ista: *Rečnik imena Banjskog, Dečanskog i Prizrenskog vlastelinstva u XIV veku*, Beograd 1986.

⁶⁶⁸ M. Šimundić, *Osobna imena i prezimena u historiji Brotnja od najstarijih vremena do 1878. godine*, ANUBiH, Radovi, knj. LXXXIV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 23, Komisija za lingvistička pitanja, Sarajevo 1989, str. 255.

⁶⁶⁹ Isto.

⁶⁷⁰ Oblik *Radosal* Šimundić je protumačio preko pos. pridjeva "Radoslavj > Radosavlj, potom vlj > lj : Radosalj. Sada l - lj > l - l i dobije se Radosal. Napokon, Radosal disimilacijom l - l > ∅ - l." Isto.

tom nije moguće pobrojati.⁶⁷¹ Velika množina kompozita *sal-* otkriva najvažniju onomastičku odliku bosanske antroponimije: bosanska srednjovjekovna antroponimija je antroponimija s kompozitom *sal-*. Od posebne važnosti je to što su u više izvora, u istoj ispravi, zastupljeni formanti *sal-* i *slav-*,⁶⁷² iz čega se vidi da se oni u srednjem vijeku, jedan od drugog, međusobno bitno razlikuju.

Novija literatura o antroponimskom elementu *slav-* otkriva i definitivno pokazuje da su *sal-* i *slav-* različitog porijekla i da ih je nužno različito tretirati. Imenski elemenat *slav-* nastao je iz indoevropske osnove **klew*, **klu*, grčki *klewos* i u značenju je "slava."⁶⁷³ Elemenat *sal-* vodi u ilirsku onimiju.

Sal- je čest i široko rasprostranjen element u ilirskoj antroponimiji i toponimiji. Višestruko je potvrđen u nazivima mjesta i ličnih imena kao Σαλαγγώ, Σαλαξ, Σαλδήνσιοι, Σαλήσιοι, Σαλλας, Σαλωνιάννα, *Saldis*, *Salina*, *Salla*, *Salona*, *Salthua*, *Saluntum*, *Salvia*.⁶⁷⁴ Odatle je nastao drevni naziv *Salinis*, što je najstariji naziv za Tuzlu.⁶⁷⁵ Prema Pliniju (*Alpium populus* III, str. 17), jedno od ilirskih plemena Naronitanskog konventa koje je pružilo žestok otpor Rimljanima 35. g. pr. n. e. zvalo se Σαλασσοίς (*Salassoí*, *Sallasi*).⁶⁷⁶

Porijeklo bosanskog i glasinačkog srednjovjekovnog *sal-* neophodno je sagledati analitički, s aspekta geografske rasprostranjenosti ilirskog *-sal* u ilirskoj geografskoj nomenklaturi. Mada je R. Katičić utvrdio opća imenska područja ilirskih imena, za ovu analizu lična imena nisu najpouzdanija, zbog toga što su na određeni prostor mogla doći slučajno, trgovinom itd. Ojkonimi su znatno pouzdaniji iz razloga što, uglavnom, nisu pokretni i što su u prostor utemeljeni znatno trajnije od antroponima. Rasprostranjenost ilirskih ojkonima s kompozitom *sal-* na Balkanu treba da pokaže da li je ilirsko *sal-* u vezi sa srednjovjekovnim bosanskim *sal-*, odnosno da li se radi o zajedničkoj toponomastičkoj odlici bosanske i dalmatinske prethistorije, antike i srednjega vijeka. Jedan od vrlo važnih rezultata ove analize treba da pokaže da li je ilirsko *sal-*, u geografskom smislu, komplementarno srednjovjekovnom *sal-* i da li je rasprostranjeno na istom prostoru. Rezultati analize su slijedeći:

Geografskoj nomenklaturi Ilirika i kasnije rimske provincije Dalmacije, s kompozitom *sal-* pripadaju: hidronim Σαλαγγών Apolonija Rođanina ili

⁶⁷¹ Samo u *Monumenta serbica* kompozit *sal-* je zastupljen: str. 102, 189, 222, 225, 227, 229, 234, 237, 243, 281, 283, 305, 318, 357, 361, 365, 370, 379, 376, 382, 395, 397, 440, 450, 471, 532, 557, itd. F. Miklošič, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Graz 1964.

⁶⁷² Isprava bosanskog vojvode Stjepana izdata Dubrovčanima u Nevesinju 10. oktobra 1435. Isto, str. 383, i d.

⁶⁷³ P. I. Ilievski, *Grčko-slovenski paraleli vo antroponimijata*, (Iminja na -slav), Literaturen zbor 1-2. Skopje 1991, str. 25.

⁶⁷⁴ A. Mayer, n. dj., str. 289-293. Upor.: H. Krahe, *Die alten...*, str. 96.

⁶⁷⁵ Isto, str. 290.

⁶⁷⁶ Navedeno prema: I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, str. 105.

Ravenjaninov *Salon*,⁶⁷⁷ mjesto *Saldis* koje se nalazilo između Sirmiuma i Marsonie (Tab. Peut; Rav. IV 19 (214, 20) Σαλ(λ)ις Ptol. II 15, 4.),⁶⁷⁸ *Sallina* kod Aquincuma⁶⁷⁹ u vezi s tuzlanskim κάστρον τὸ Σαληνες, lat *Salinis*,⁶⁸⁰ panonska *Salla* (Ptol. II, 14, 4.),⁶⁸¹ poznata *Salona* kod Splita, Σαλονιάννα u unutrašnjosti Dalmacije,⁶⁸² *Salvia* (Sućurac kod Salone),⁶⁸³ *Saluntum* kod Nikšića⁶⁸⁴ i *Salthua* u Riječanima kod Grahova.⁶⁸⁵ Svakako, uz ove ojkonime i na istom prostoru idu i etnonimi *Salviatae*⁶⁸⁶ i Σαλασσοί (*Salassoī*, *Sallasi*).⁶⁸⁷

Području koje se nalazi istočnije od istočne granice rimske provincije Dalmacije pripada samo jedan ojkonim s kompozitom *sal-*: dačanska utvrda Σαλεβρίς.⁶⁸⁸

Kao što se vidi, analiza rasprostranjenosti ilirskih ojkonima s kompozitom *sal-* pokazuje njihovu tipičnu rasprostranjenost na prostoru koji je nekad pripadao rimskoj provinciji Dalmaciji i južnoj Panoniji. Niti jedan predslavenski ojkonim s kompozitom *sal-* nije potvrđen na prostoru antičke Mezije, odnosno matičnom području srednjovjekovne Srbije. Iz ovih činjenica proizlaze vrlo važni zaključci.

Ilirski ojkonimi s kompozitom *sal-* uopće nisu utemeljeni na geografskom prostoru srednjovjekovne srpske države. Taj kompozit u srednjovjekovnoj srpskoj antroponimiji, imenima u Dečanskim hrisovuljama itd., u potpunosti izostaje. Opće odsustvo tog kompozita kod srpskih i dečanskih Vlaha otkriva njihovo drugačije porijeklo od bosanskih i dalmatinskih Vlaha. Vlasi popisani u Dečanskim hrisovuljama, kao i ostali Vlasi na tlu srednjovjekovne srpske države, uglavnom su aromunski Vlasi. Na drugoj strani, na tlu srednjovjekovne bosanske države i Dalmacije vrlo čest antroponimski kompozit *sal-* u bosansko-dalmatin-

⁶⁷⁷ M. Marković, *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Zagreb 2004, str. 193.

⁶⁷⁸ A. Mayer, n. dj., str. 289.

⁶⁷⁹ "Ort an der Donnauferstraße von Aquincum nach Taurunnum." Isto, str. 290.

⁶⁸⁰ "Es ist Tuzla in Ost-Bosnien(...)" Isto.

⁶⁸¹ "Ort in Pannonien an der Straße von Poetovio nach Carnuntum." Isto, str. 290.

⁶⁸² "Stadt im Inneren Dalmatiens(...)" Isto, str. 292.

⁶⁸³ "Sućurac bei Salona." Isto, str. 293.

⁶⁸⁴ "Ort an der binnenländischen Straße von Naronia nach Scodra, südlich von Anderva (Nikšić)." A. Mayer, n. dj., str. 292.

⁶⁸⁵ Isto.

⁶⁸⁶ O ovom ilirskom plemenu za koje se smatra da je nastanjivalo prostor Glamočkog polja vidjeti u: D. Sergejevski, *Rimski kameni spomenici sa Glamočkog polja*, GZM XXXI/2, Sarajevo 1927.

⁶⁸⁷ U ilirskoj geografskoj nomenklaturi na Balkanu, s bazom *sal(l)-* H. Krahe navodi: Sal-ona, Σαλ-ωνα, Salonae opp, Sal-on fl. Σαλωνιάννα opp. Sal(l)-untum opp. Σάλλ-ας, illyr. Personennamen, Sal-oninus, Cognomen, Σαλ-ήσιοι, μοῖρα Παϊόνων, Sal(l)-entini, Σαλ(λ)ῖνοι, Σαλ-αῖται. H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, str. 96, 97.

⁶⁸⁸ "Fortesë në Dakinë Analumase. Proc. De aed. IV 4." Ilirët dhe Iliria të autorët antikë, str. 577.

skoj vlaškoj antroponimiji otkriva da se autohtoni srednjovjekovni dalmatinski i bosanski Vlasi po svom porijeklu razlikuju od aromunskih.

Kompozit *sal-* indirektno ukazuje i na pravce vlaških migracija. Bosanski i dalmatinski Vlasi nisu se kretali prema istoku i nisu prelazili istočne granice nekadašnje rimske provincije Dalmacije, jer tog kompozita s istočne strane granice nema. S tim u vezi, vlaška kretanja s prostora srednjovjekovne Bosne k srednjovjekovnoj Srbiji ne potvrđuju ni historijski izvori. Na drugoj strani, aromunski pravac migracija, s prostora današnje južne Srbije i Makedonije vodi na sjever i sjeverozapad. Aromunski Vlasi prelaze granicu rimske provincije Dalmacije, miješaju se s autohtonim bosanskim i dalmatinskim Vlasima, bave se uglavnom stočarstvom, a vremenom se i naseljavaju po Dalmaciji i Bosni. Kao što je općepoznato, migracije aromunskih Vlaha na tlo Bosne i Hercegovine i Dalmacije naročito su intenzivirali Turci.

Kompozit *sal-* u srednjovjekovnoj bosanskoj antroponimiji predslavenskog je porijekla. Nastao je od ilirskog *sal*⁶⁸⁹, u kontaminaciji s latinskim *sāl*⁶⁹⁰, u zajedničkom značenju "so". Riječ je o mineralu koji je igrao ključnu ulogu još u pretpovijesnim civilizacijama, kao što je Halštat. Posvećena je tvar, mineral koji povezuje čovjeka s Bogom, što je vidljivo na više mjesta u Starom i Novom Zavjetu.⁶⁹¹ Život Ilira, koji su poznati kao stočarski narod, nije se mogao ni zamisliti bez soli, zbog koje ratuju Autarijati i Ardijsi itd.

Iako nam nije poznat naglasak u ilirskom *sal-*, na osnovu naglaska u latinskom *sāl-* koji je na vokalu *a* koje je dugo *ā*, s velikom vjerovatnošću može se pretpostaviti da je naglasak u ilirskoj i latinskoj riječi bio identičan.

Ilirsko i latinsko *sal-* "so" egzistiralo je u kontaminaciji s hidronimskom osnovom **sal(a)*.⁶⁹² Iz geografske i antroponimske nomenklature zastupljene na

⁶⁸⁹ A. Mayer, *Ilirski sal*, *Nastavni vjesnik*, 41/1932, Zagreb 1932, str. 121, 122. Upor.: *Sal- nē Salona Salluntum Sallentini*. E. Čabej, *Ilirštija dhe shqipja*, *Studime Gjuhësore IV*, Prishtinë 1978, str. 199.

⁶⁹⁰ Za naziv *Sali* na Dugom otoku, P. Skok informira da potječe "iz rimskih vremena". P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo...*, str. 118.

⁶⁹¹ Jošua, IV, 5; Ezek, VI, 9; Eklez., 39, 26 i dr. "Vi ste sol zemlje", rekao je Krist svojim učenicima u Govoru na gori (Matej, 5, 13). Nakon razaranja Sodome i Gomore, Lotova žena pretvorena je u stub soli. Kod brojnih naroda, so je povezana s mitskim svojstvima i vjerovanjem da je čudesna. Povezuje se s hljebom kojim Slaveni i drugi narodi dočekuju goste, što se tumači činjenicom "da je prva neolitička poljoprivreda bila povezana i s dobijanjem soli". M. Zaninović, *Sol u antici naše obale*, ANUBiH, Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu, Sarajevo 1991, str. 255.

⁶⁹² **s a l (a)* (apreuß. *Salus* 'Regenbach', mir *sal* 'Meer'. lat *salum* 'Meer, Strömung eines Flusses') (...) Iz ove osnove H. Krahe izvodi: "Σαλα, (so Strabo VII 291) *Sala*, Flüsse in Thüringen und Franken; *Saale*, Nfl. der Leine; *Sale*, Nfl. der Elsoff (Kr. Wittgenstein); *Sala*, Fl. in Pannonien; **Salia* > abrit **Halia* > mengl. *Hail*, Fl. in Huntingdonschire; *Sala*, Fl. in Galien (= franz. *Selle*, span. *Sella*); *Salia* (Mela III 14), Fl. in Spanien; *Salera* > *Sauldre*, Fl. in der Sologne (südl. Der Loire); *Salon*, Fl. in Dalmatien; **Salantia* > *Salence* u. dgl. Mehrfach als Bachname in der Schweiz; *Salantas*, Nfl. der Minija in baltischem Gebiet." H. Krahe, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg 1954, str. 50, 51.

tlu rimske provincije Dalmacije, po mišljenju H. Krahea, hidronimskoj osnovi pripadaju: "Σαλας, (so Strabo VII 291), *Sala*, Fl. in Pannonien; *Salon*, Fl. in Dalmatien"⁶⁹³. Prema tome, iz Kraheovih istraživanja indirektno proizlazi da je velika većina onima s formantom *sal-*, potvrđenih na tlu rimske provincije Dalmacije i provincije Panonije, izvedena iz ilirskog *sal-*.

Jedan od primjera povijesnog kontinuiteta ilirskog *sal-* na Glasincu nalazi se u notarskoj zadužnici od 4. VII ? 1402. godine, registriranoj u Dubrovniku. U zadužnici je navedeno ime dužnika: *Žun Kranisalić* iz Prače.⁶⁹⁴ Riječ je o bosanskom trgovcu koji je učestvovao u kreditnoj trgovini srednjovjekovnog Dubrovnika. U insignijama navedene osobe, dva onomastička elementa utemeljena su u ilirsko-romanska vremena i u uzajamnoj su vezi. To je ime *Žun*, i kompozit *-sal-*. Po K. Jirečku, ime *Žun* slavenski je hipokoristik nastao od veoma raširenog romanskog imena *Junius*.⁶⁹⁵ Posljednje ime poznato je i kao latinski gentilicij⁶⁹⁶ široko rasprostranjen na prostoru rimske provincije Dalmacije,⁶⁹⁷ odakle je u procesu romanizacije prodro i u ilirski onomastikon Glasinca. Na osnovu epi-grafskog natpisa u kojem se spominje *Iunius T. Verecundus nati(one) Del(mata) (miles clasis Ravenna)*⁶⁹⁸, očito je da je gentilicij bio prihvaćen i od Ilira.

So je svoje ime dobila po boji.⁶⁹⁹ S obzirom da se radi o bijeloj boji, imena s kompozitom *sal-* dobijale su osobe bijele puti.

Bjēlosalići su jedno od poznatijih glasinačkih sela. Nalaze se u središnjem dijelu Glasinačkog polja. Neposredna okolina sela bila je naseljena u prethistoriji i antici, o čemu svjedoče *Mala Gradina* i *Velika Gradina* što se nalaze jugozapadno i zapadno od sela, kao i veliki broj gromila u polju, u pravcu susjednog sela Nevoseoci. Selo je bilo najveće srednjovjekovno naselje na Glasinačkom polju, što potvrđuje seoska nekropola stećaka koja je najveća na Glasincu i broji

⁶⁹³ Isto.

⁶⁹⁴ I. Voje, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, ANUBiH, Djela, knj. 29, Sarajevo 1976, str. 55.

⁶⁹⁵ Po K. Jirečku, ime *Žun* slavenska je varijanta hipokoristika nastalog od veoma raširenog romanskog imena *Junius*. K. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, I, Wien 1903, str. 41.

⁶⁹⁶ W. Schulze, ..., str. 470.

⁶⁹⁷ G. Alföldy, *Die Personennamen*..., str. 90, 91.

⁶⁹⁸ Isto.

⁶⁹⁹ Zaključak pripada W. Schulzeu. Izveden je povezivanjem "ind. *sal* 'Salz', germ. **salva* (ahd. *salo*, *salawer*) 'dunkel, schmutzig', lat. *salix* 'Weide', ahd. *salaba* ds., lat. *saliva* 'Speichel', abg. *slina*." H. Krahe, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, Wien 1959, str. 97.

344 stećka.⁷⁰⁰ Nalazi se na lokalitetu Crkvina, odmah pored sela, u čijoj blizini je bila srednjovjekovna dubrovačka carina i sjedište glasinačke Crkve bosanske.⁷⁰¹ Naseljenost sela u osmanskome dobu potvrđuje *Ōčuskō groblje* nazvano po starinačkom glasinačkom bošnjačkom rodu *Očuz*.⁷⁰²

U osmanskome popisu iz 1516. godine, u nahiji Borač, popisan je danas nepoznat toponim *Bilosalić*⁷⁰³ i on se ponavlja i u popisu iz kraja XVI vijeka.⁷⁰⁴ S velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da se pod ovim nazivom krije kasniji naziv *Bjelosalići* potvrđen u Popisu čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835. godine⁷⁰⁵ i arheološkoj literaturi koja je nastala u vrijeme arheoloških istraživanja Glasinca.⁷⁰⁶

⁷⁰⁰ Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 244. Po ukupnom broju nadgrobnih spomenika, nekropola se nalazi na vrlo visokom četvrtom mjestu u Bosni i Hercegovini.

Na osnovu činjenice da se na užem dijelu Glasinačkog polja, prema kataloškim podacima iz 1971. godine, sačuvalo ukupno 516 stećaka, u odnosu na površinu Polja proizlazi da se na jednom kvadratnom kilometru na Glasincu nalazi 20,6 stećaka. Prema istim podacima iz 1971. godine, na tlu Bosne i Hercegovine na jednom kilometru kvadratnom nalazi se 1,145 stećaka. Na osnovu navedenih podataka, uz činjenicu da je veliki broj glasinačkih stećaka prije 1971. uništen, nesumnjivo proizlazi da je Glasinac u srednjem vijeku bio jedno od najnaseljenijih mjesta u Bosni i Hercegovini. I. Pašić, *Od hajduka...*, str. 29.

Srednjovjekovna naseljenost Glasinca u antičko doba proporcionalna je njegovoj srednjovjekovnoj naseljenosti, iz čega se, uz ostale dokaze, može izvesti zaključak o povijesnom kontinuitetu glasinačkog stanovništva.

⁷⁰¹ Crkva se u dubrovačkim izvorima iz 1426–1430. godine spominje ukupno pet puta pod slijedećim nazivima: "crkva u Glasincu", "mjesto nazvano crkva glasinačka", "crkva zvana Glasinac". Iz činjenice da se niti jednom ne pominje njen patron, što je obavezno pravilo kada su u pitanju katoličke i pravoslavne crkve, zasigurno je da je bila heretička. O dubrovačkim izvorima u kojima se pominje crkva vidi: K. Jireček, *Glasinac...*, str. 99.

U važnija središta dualističkog krivovjerja na tlu Bosne i Hercegovine D. Mandić i F. Šanjek ubrajaju i Glasinac. U geografskoj karti u koju su ucertani dualistički centri, na Glasincu je ucertana "kuća" bosanskih krstjana i upisana godina 1441. F. Šanjek, *Bosansko-bumski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb 1975, str. 128, 129.

⁷⁰² Rod s istim prezimenom *Ōčuz*, koji nije u rodu s *Očuzima* s Glasinca, poznat je iz okoline Visokog. U hrvatskim srednjovjekovnim izvorima od 1203. do 1232. godine više puta spominje se *comes Ochuz Albensi*, *Ochuz vesprimiensis comitatus tenentibus*, *Ochoz comite Pasoniensi*, *Ochius supruniensi*, *Ochius curiali comite regine, bano et comite Worostiensi*. Godine 1221. u izvorima se javlja i sin navedene osobe, *Ochuz comes pater bani Ochuz*, itd. T. Smičiklas zapisao ime čitao je kao *Ohuz*. /T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, vol. III, JAZU, Zagreb 1905, str. 35, 69, 71, 129, 183, 199/ Ime se može čitati i kao – *Očuz*. U *Istoriji hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* autora T. Maretića stoji da se latinsko *ch* prije svega čita kao *č*. /T. Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, JAZU, Zagreb 1889, str. 368/

⁷⁰³ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik (period 1301-1599. g.)*, Rukopis ANUBiH, Sarajevo 1980, str. 32.

⁷⁰⁴ Isto, str. 50.

⁷⁰⁵ A. Sućeska, n. dj., str. 249.

⁷⁰⁶ Č. Truhelka, *Gromile na Glasincu*, GZM za 1889, I, Sarajevo 1889, str. 26. Đ. Stratimirović, *Opis polja Glasinca...*, str. 324. Č. Truhelka, *Kulturne prilike...*, str. 106.

Istim imenom *Bjèlosalići* naziva se još jedno selo između Knežine i Čevljanovića, sjeverozapadno od Sokoca. Nalazi se u neposrednoj blizini Glasinca. I ovo selo zasigurno je bilo naseljeno u srednjem vijeku, što se može zaključiti po seoskim nekropolama stećaka zvanim *Tinjac* i *Do*.⁷⁰⁷

Nazivi *Bjèlosalići* izvedeni su od antroponima *Bjelosal* i sufiksa *-ići*. Mada sadrže ilirsko *sal-* malo je vjerovatno da su nastali prije srednjeg vijeka.

Odsustvo kompozita *sal-* u srpskoj antroponimiji vjerovatno je bio razlog M. Filipoviću da glasinački ojkonimski naziv *Bjèlosalići* krivotvori u – *Bjelosavljevići*. Definicija falsifikata očigledna je i neosporna. U patronimičnom složenom nazivu *Bjèlosalići*, krivotvoren je drugi kompozit i ilirsko *-sal-*, na taj način što je u *-sal-* suglasnik *l* promijenjen u *v*, čime je bitno promijenjena patronimska suština. Patron *Bjelo-sal* postao je *Bjelo-sav*, kome je pridodan adjektivni sufiks *-ljevići*. Ovim je nastalo *Bjelosavljevići*, čime je u drugi imenski kompozit involvirano tipično srpsko ime *Savo*⁷⁰⁸. Iz Filipovićevog falsifikata proizlazi da je u selu nekad živio Srbin, neki bijeli (sijedi) Savo te da je po njemu selo dobilo ime.

Iz povijesti južnoslavenskog glasa *v*, koji je M. Filipović involvirao u kompozit *-sal-* umjesto glasa *l*, očito je da *v* nije nastalo od *l* niti u svom nastanku ima bilo kakve veze s glasom *l*.⁷⁰⁹ Prema tome, promjena tipičnog bosanskog kompozita *-sal-* u *-sav-* politički je motivirana promjena nastala s ciljem srbizacije bosanskog onima.

Vjerovatno s ciljem da što više relativizira i ospori autentični naziv, pored falsifikata *Bjelosavljevići*, M. Filipović u studiji *Glasinac* u posebnu zagradu izdvojio je još jedan krivotvoreni "alternativni" naziv: (*Bjelasovići*).⁷¹⁰ Ni dva falsifikata nisu bila dovoljna. Na osnovu reambulacije geografskih karata, koja je na Glasincu izvršena u to vrijeme, geografske karte nastale iza 1930. godine ponijet će još jedan, treći krivotvoreni naziv – *Bjelosavići*.⁷¹¹ Najvjerovatnije, autor posljednjeg falsifikata također je Filipović. Očito, ilirsko *-sal-* u glasinačkom nazivu *Bjèlosalići*, za M. Filipovića bilo je veliki problem.

U neposrednoj blizini *Bjèlosalića*, jugozapadno od glasinačkog sela Mrvići, nalazi se toponim *Vukosalići*. Bošnjaci Mrvića, Novoseoca, Pavičića, i Glasinca uopće, Vukosaliće su zvali i još uvijek zovu – *Vukosalići*. Posljednji naziv još uvijek se može čuti kod Bošnjaka Novoseoca i Pavičića. Pošto se naselje ne spominje u historijskim izvorima, moguće je da je u osmansko doba popisivano u ok-

⁷⁰⁷ Š. Bešlić, n. dj., str. 239.

⁷⁰⁸ *Savo* je srpsko ime grčkog porijekla izvedeno od grčkog Σάβας. R. Jovičević, *Lična imena u staroslovenskom jeziku*, Beograd 1985, str. 15.

⁷⁰⁹ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Glasovi i oblici u povijesnom razvoju, Zagreb 1944, str. 81-83.

⁷¹⁰ Isto, str. 243.

⁷¹¹ Specijalne karte bivše JNA iz 1953–1959, Sokolac. Na kartama piše da su urađene na osnovu reambulacije iz 1930. godine.

virima obližnjeg sela *Karatić*, koje se, najvjerovatnije, nalazilo na mjestu obližnjeg *Karatića* brda.

Naziv *Vukosalići* također je srbiziran⁷¹² u – *Vukosavljevići*. Najstariji pogrešan naziv upisan je u reljefnu kartu Glasinca nastalu početkom XX vijeka,⁷¹³ što kasnije slijede sve geografske karte.

Još jedan glasinački naziv s kompozitom *-sal-* je ime sela *Vratisalići*, u općini Rogatica. U osmanskim izvorima selo se prvi put spominje 1540. godine.⁷¹⁴ Najvjerovatnije, i ovaj naziv nastao je u srednjem vijeku.

D. Vujičić bio je zagovornik teze po kojoj *-sal* treba čitati kao *-salj*. U vezi s imenima uklesanim na hercegovačke stećke, Vujičić piše: "Formalno, ovdje bi spadali i pridjevci uz lična imena na području Stoca: *Radosalić* (15-16. v.), *Vladisalić* (15-16. v.) i *Pribisalić* (kod Nevesinja, 1468), ali je ovdje vjerovatnije čitanje *-ljić*, što znači da je u osnovi prisvojni pridjev."⁷¹⁵ Očito, kao i M. Filipoviću, i D. Vujičiću je ncsrpsko i ilirsko *-sal* predstavljalo veliki problem, kao i predslavenski nazivi hidronima lijevog sliva Drine i Glasinca koje je u svojoj doktorskoj disertaciji lukavo ignorirao, o čemu se na više mjesta govori u ovoj studiji. Na sreću, u Bosni i Hercegovini još uvijek ima desetina imena⁷¹⁶ koji sadrže kompotiz *-sal*, koji se još uvijek čita i izgovara kao *-sal*.

Glasinačka onimija ilirskog porijekla potvrđuje arheološke činjenice o ilirskom stanovništvu koje je nastanjivalo Glasinac u prethistoriji i antici. Od svih glasinačkih naziva predslavenskog porijekla, ilirskih je najviše, ukupno 47. Uz činjenicu da je i znatan broj glasinačkih romanizama, također, imenovan od strane romaniziranih Ilira tokom romanizacije, nužno je izvesti prvi zaključak: osnovni pečat glasinačkoj onimiji predslavenskog porijekla dali su Iliri.

⁷¹² U *Rečniku ličnih imena kod Srba* /M. Grković, Beograd 1974/, u koji su uvrštena i sva povijesna imena, iz žičkih hrisovulja itd., nema imena *Bjelosal* i *Vukosal*.

⁷¹³ Č. Truhelka, *Kulturne prilike...*, str. 105.

⁷¹⁴ N. Filipović, n. dj., str. 45.

⁷¹⁵ D. Vujičić, *Iz antroponimije srednjovjekovnih natpisa u Hercegovini*, Zbornik šeste jugoslovenske onomastičke konferencije, Beograd 1987, str. 286.

⁷¹⁶ Iz bošnjačkog sela *Berisalići* kod Kladnja (Riječnik naseljenih mjesta ..., 13.) potječe istoimni bošnjački rod *Berisalić*. Zaselak *Berisalića Lavlići* istovjetnog je porijekla kao i dalmatinski otočni naziv *Lavsia* za koji je P. Skok smatrao da je "očito keltsko-ilirski pridjev očuvan u latinskom izrazu *lapides lausiae* "škriljevac". P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo...*, 128.

Najveći broj glasinačkih naziva ilirskog porijekla poznati su arheološki lokaliteti glasinačke ilirske kulture i na njima su pronađeni brojni artefakti ilirskog porijekla. Ako se od ukupnog broja glasinačkih naziva ilirskog porijekla oduzmu, uglavnom, oronimski nazivi na kojima, po prirodi stvari, nisu uobičajeni arheološki nalazi, a njih je ukupno 17, proizlazi da 30 glasinačkih naziva ilirskog porijekla imaju svoju arheološku potvrdu u arheološkom materijalu ilirskog porijekla. Na ovaj način, ilirski jezik i ilirski arheološki predmeti čine povijesni sklad. Drugim riječima, na Glasincu arheologija potvrđuje lingvistiku.

U glasinačkoj onimiji ilirskog porijekla zastupljeni su brojni nazivi koji su jedinstveni na tlu Bosne i Hercegovine. Jedinstveni nazivi su: *Bigalj*, *Bergalje*, *Bolozan*, *Čiza*, *Kuli*, *Kulin* (dvostruki naziv), *Lajanik*, *Luborić polje*, *Misa*, *Očimeri*, *Odska*, *Olja voda*, *Olji laz*, *Ozan*, *Pešurići*, *Susike*, *Tatinica*, *Tolini*, *Trubava*, *Udaša* i *Žepa*. Uz ove nazive može se ubrojiti i ojkonom *Pariževići*, koji je još poznat i kao naziv za istoimeno selo u Kiseljaku kod Sarajeva. Nazivi su tipični za Glasinac.

Ostali glasinački nazivi ilirskog porijekla potvrđeni su na širem ilirskom i bosanskohercegovačkom prostoru. Neki od njih tipični su za današnji teritorij države Bosne i Hercegovine. To je, prije svega, osnova *kotor-* koja je u nazivu glasinačke ilirske gradine neospornog ilirskog porijekla i koju u velikom broju susrećemo diljem Bosne i Hercegovine. Velika brojnost ove osnove može se tretirati na nekoliko načina: kao ilirski prežitak ili slavenski leksem, ili kao zajednički ilirsko-slavenski leksem. Svakako, ni jednu od ovih mogućnosti na tlu Bosne i Hercegovine nije moguće u potpunosti isključiti. Pa ipak, njena dvostruka antička zastupljenost na tlu Dardanije, i neznatna zastupljenost na tlu Srbije i Hrvatske, pokazuju da je najveći broj bosanskih Kotora ilirskog porijekla. Uz ovu osnovu idu i osnove **ard-* (*Radava*), *bat-* (*Batovo*, *Batušnica*), *kul-* (*Kuli*, *Kulin*, *Kulinova kosa*), **temā* (*Tmor*).

Glasinačka onimija ilirskog porijekla potvrđuje općepoznato onomastičko pravilo: hidronimi su najstariji nazivi. Na Glasincu, to su: *Bolozan*, *Mara*, *Odska*, *Olja voda*, *Orski potok*, *Ozan*, *Udaša*, *Žepa*, *Radava*, *Radovan*. Kao posebno zanimljive i tipične za Glasinac nužno je izdvojiti: *Bolozan*, *Odska*, *Olja voda*, *Ozan*, *Udaša*. Tvorbeni kompozit *oz-* zastupljen je i u nazivu hidronima *Kitoze*, koji je zbog romanskog *Kit-* uvršten u glasinačke nazive latinskog porijekla.

U odnosu na Kraheovu hidronimsku dataciju, glasinački hidronimi *Odska*, *Mara*, *Olja voda*, *Orski potok*, *Udaša* pripadaju najstarijoj evropskoj hidronimiji. S obzirom da Glasinac oskudijeva u vodi, hidronimi su u ilirskoj povijesti imali poseban značaj.

Glasinački nazivi ilirskog porijekla nude značajne spoznaje o ilirskoj antroponimiji. Velika brojnost ilirske populacije na Glasincu, vjerovatno najveća na Balkanu, od ranije je mogla pretpostaviti najveći broj ilirskih imena zastupljenih

na jednom području. Ukoliko su sve naše etimologije tačne, na Glasincu su bila zastupljena slijedeća ilirska imena: *Bato*, **Batus*, *Bradua*, *Culus*, *Culo*, *Culinus*, **Misa*, *Paris*, **Tulin*, **Tulo*, *Tullia*, *Tato*. S obzirom da su po ovim nazivima imenovani značajni onomastički subjekti, ojkonomi i toponimi, može se pretpostaviti da je riječ o značajnijim i historijskim ličnostima Ilira. Moguće je da se radi o rodovskim starješinama (*princeps*) ili vojnim starješinama i herojima koji su se istakli u ratu. Među njima, najpoznatije ime je *Bato*, koje je na Glasincu posve izvjesno. Ovo ime na Glasincu može se vezati za ime poznatog ilirskog vođe u ustanku 6–9. g. n. e.

U glasinačkoj oronimiji višestruko je zastupljena oronimska osnova *kul-*. Oronimi s tom osnovom ukazuju na ilirski kognomen *Culus*, vjerovatno i u gentilnoj varijanti *Culius* i na kognomene *Culo* (*Culo* > **Culon* > *Culin*) i *Culinus*. Vjerovatno se u ovim imenima kriju značajne osobe, rodonačelnici ili vojskovođe. Značaj ovih imena kod Ilira, o čemu se može samo pretpostavljati, najvjerovatnije je utjecao na opstojnost imena *Kulin*, koje susrećemo kao srednjovjekovno vladarsko bosansko ime.

Iz naziva *Bolozan* nužno je izvesti nekoliko zaključaka. Prije svega, to je nedostatnost i značaj vode na Glasincu. Iz činjenice da je navedeni izvor bio ograđen i utvrđen, proizlazi da je bio u svojini jednog roda ili bratstva. Drvenom odbrambenom palisadom izvor je branjen od pripadnika drugih rodova koji su oskudijevali vodom za ljude i stoku. Posve je izvjesno da su se oko ovog i sličnih izvora između ilirskih lokalnih rodova vodili pravi mali ratovi. Njihov daleki eho predstavljaju sukobi glasinačkih čobana oko izvora koji su se događali sve do Drugog svjetskog rata, o čemu je pisao M. Filipović. Svakako, nedostatnost i značaj vode na Glasincu, posebno u vrijeme suša, našli su odraza i u kultu Binda, ilirskog božanstva izvora, što se elaborira u posebnom poglavlju.

Savremene hidrografske prilike na Glasincu, koje se nisu mnogo promijenile u odnosu na stanje u prethistoriji i antici, mogu pretpostaviti približan broj ilirskog stanovništva koje se koristilo nekim izvorima. Izvori *Bolozan*, *Ozan* i *Udaša*, spadaju u jače izvore koji stvaraju potoke. Može se pretpostaviti da su ovi izvori bili dostatni za najmanje hiljadu ljudi i za njihovu stoku. I pored toga, zbog izvora su se vodili sukobi, što znači da je broj korisnika izvora bio znatno veći. Ovu pretpostavku egzaktno potvrđuje broj ilirskih gromila koji se na Glasincu broje od 20.000 do 100.000 jedinica. Prema tome, nedostatnost vode na Glasincu uvjetovana je brojnom ilirskom populacijom koja je živjela od svojih stada i koju je valjalo svakodnevno napajati. Stoka je bila i osnovni izvor bogaćenja.

Glasinačka onimija ilirskog porijekla pruža nova saznanja o ilirskoj religiji i kultovima. Riječ je o izuzetno važnim nazivima koje je bilo nužno izdvojiti u posebno poglavlje i komplementarno elaborirati kombinacijom lingvističkog i historijskog metoda.

Broj od 47 glasinačkih naziva ilirskog porijekla rigorozan lingvistički sud vjerovatno će osporiti u određenoj mjeri. U onomastici se nikada ne može računati s potpuno egzaktnim činjenicama i sigurnim pokazateljima. Pa ipak, zasigurno je da se među glasinačkim nazivima ilirskog porijekla, koji su uvršteni u ovo poglavlje, ne može osporiti velika većina ilirskih naziva, posebno onih koji su izvedeni primjenom utemeljenih analogija, a njih je znatan broj. Teoretski, postoji određen procenat vjerovatnoće da neke od izvedenih etimologija ne pripadaju ovom poglavlju, da su izvedene na osnovu pogreški itd. Taj isti, ili približan procenat, nužno je uzeti u obzir i u ostalim glasinačkim nazivima predslavenskog porijekla, iz prostog razloga što se do tih naziva došlo primjenom istovjetnog historijsko-lingvističkog metoda. U tom multidisciplinarnom metodu nema lingvističkih ili historijskih posebnosti. Metod je usavršavan na osnovu ravnomjernog proučavanja ilirske, grčke, keltske, latinske, gotske i ilirsko-albanske historije i onimije. Zbog čega je ovo važno istaći? Zbog toga što istovjetan metod daje približno iste rezultate. Primjena istovjetnog metoda, uz sve njegove dobre i loše strane, pokazuje veći broj ilirskih naziva na Glasincu nego što su nazivi latinskog porijekla, premda su latinska lingvistika i onomastika znatno razvijenije od ilirske. Prema tome, osnovni pečat etnogenezi glasinačkog stanovništva dali su Iliri. Ovim se potvrđuje mišljenje ilirologa D. Rendić-Miočevića, koji je na simpozijumu o predslavenskim etničkim elementima u etnogenezi Južnih Slavena, održanom u Mostaru 1968. godine, u svojoj diskusiji istakao da su Iliri činili osnovnu jezgru svekolikog stanovništva na jugozapadnom Balkanu tokom čitavog antičkog doba, "a aspekti romanizacije ih ni u kom slučaju nisu e t n i č k i r a s t o č i l i"⁷¹⁷. Ovim navodima D. Rendić-Miočević odlučno se suprotstavio prijedlogu B. Čovića koji je na istom Simpozijumu predložio da se starosjedilačko balkansko stanovništvo, koje ulazi u slavensku etnogenezu, nazove Romejima ili Romanima.⁷¹⁸

⁷¹⁷ Simpozijum "Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena", ANU-BiH, Posebna izdanja, knj. XII, Sarajevo 1969, str. 298.

⁷¹⁸ "Mi smo držali dva simpozijuma koji su pitanju Ilira bili posvećeni, pa ako se i nismo mogli složiti šta pod tim pojmom ko od nas, čak i arheologa, da ne govorimo i istoričara, podrazumijeva, nadam se da će ta stvar teći kako treba i da će se konačno razjasniti. Ako govorimo o periodu kad Slaveni počinju da se naseljavaju, dajte bar da govorimo o Romejima ili Romanima, podrazumijevajući pod tim širokim i opštim pojmom romanizovane ostatke onih mnogobrojnih etničkih grupa, plemena i naroda koje smo tako često neodgovorno krstili Ilirima i čitave one serije drugih etničkih elemenata koji su se tu doseljavali u toku četiri ili pet vijekova Rimske Imperije i onih prvih talasa seobe naroda." Isto, str. 288. Prijedlog B. Čovića lukava je konstrukcija sračunata da promijeni najvažniji etnički naziv prethistorije i antike na Balkanu, etnonim *Iliri*. Očito, Čovićeva namjera bila je da relativizira etničke korijene svih onih naroda koji imaju ilirskih korijena. Prijedlog koincidira s brojnim falsifikatima u glasinačkoj onimiji, posebno s Čovićevim ignoriranjem i srbiziranjem arheološkog lokaliteta *Rajno brdo*.

Glasinački nazivi ilirskog porijekla u uskoj su vezi s glasinačkim nazivima koji se mogu objasniti albanskim jezikom. Najveći broj tih naziva, kao što je *Arareva gromila*, *Maluš*, *Matino brdo*, *Varage* itd. mogao se bez ikakvih poteškoća uvrstiti u poglavlje o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla. Ovom poglavlju još pripadaju neki glasinački nazivi čije porijeklo je, s aspekta dosadašnje znanosti, još uvijek nejasno i za koje se može pretpostaviti da su također ilirski. Jedan od tih naziva, kojeg uzimamo kao primjer, je glasinački toponim *Tāline* na kojem je istraženo 59 tumula iz bronzanog i željeznog doba.⁷¹⁹ Porijeklo istovjetnog naziva na otoku Pašmanu i P. Skoku ostalo je nepoznato.⁷²⁰

Kosovsko naselje *Talinoc*, u općini Ferizaj, vjerovatno se može dovesti u vezu s glasinačkim *Taline*.

Na kraju, jedan od najvažnijih zaključaka koji se izvodi iz ovog poglavlja je: glasinačka onimija ilirskog porijekla negira glasinački hijatus. Brojni glasinački nazivi ilirskog porijekla svjedoče o etničkom kontinuitetu. Sličan etnički kontinuitet, izveden istim metodama i na osnovu prethistorijskih i antičkih naziva, evidentiran je na tlu Italije, Španije, Francuske, Koruške.

⁷¹⁹ *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 107.

⁷²⁰ P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo*, str. 84, 138.

Glava šesta

GLASINAČKI NAZIVI GRČKOG PORIJEKLA
I GRČKA KOLONIZACIJA GLASINCA

O grčkim i greciziranim imenima kod Južnih Slavena,¹ kao i o posuđenicama grčkog porijekla u slavenskim jezicima,² već je napisana brojna literatura. U hronološkom smislu, pri razmatranju ovih problema, bilo je pokušaja da se neka ruska imena grčkog porijekla datiraju u helenističko doba.³ Datiranje nije izdržalo ozbiljniju znanstvenu kritiku,⁴ tako da se danas, uglavnom, smatra da su ova imena ulazila u staroslovenski jezik Južnih Slavena u vrijeme misionarske i prevodilačke djelatnosti Ćirila i Metodija.⁵ Prvi utjecaji grčkog jezika na jezik Makedonaca i Bugara počeli su u vrijeme slavenskog doseljavanja na Balkan.⁶ Kada je riječ o Srbima i Hrvatima, I. Popović ove utjecaje datira nekoliko stoljeća kasnije, u razdoblje prije XII vijeka.⁷

Prema Fasmerovom mišljenju,⁸ koje prihvata i I. Popović,⁹ grčki lingvistički elementi u južnoslavenskom jeziku u primorju ne mogu se pripisivati utjecaju

¹ O tome i osnovnoj literaturi koja tretira ovaj problem vidjeti u: R. Jovičević, *Lična imena u staroslovenskom jeziku*, Beograd 1985.

² Najznačajnije radove iz ove problematike napisao je M. Fasmer: M. Fasmer, Греко-славянские заимствования, Академические наук, т. XI, кн. II, Санктпетербург 1906, str. 386-413; т. XII, кн. II, Санктпетербург 1908, str. 197-289, itd. Za južnoslavensku problematiku, vidi: I. Popović, *Novogrčke i srednjegrčke pozajmice u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Zbornik radova SAN XXXVI, Vizantološki institut SAN, knj. 2, Beograd 1953. Isti: *Grčko-srpske lingvističke studije*, Zbornik radova SAN XLVI, Vizantološki institut, knj. 3, Beograd 1955. Isti: *Hrišćanska grčka onomastika u Hrvata*, SANU, Zbornik radova Vizantološkog instituta, knj. 5, Beograd 1958.

³ Κύριλλος, Κύπρος, Νικηφόρος, А. П. Якубинский, История древнерусского языка, Москва 1953, str. 331-337.

⁴ I. Popović, *Pitanje hronologije grčkih pozajmica u istočnoslovenskim jezicima*, Zbornik radova SAN LIX, Vizantološki institut, knj. 5, Beograd 1958, str. 101, 102.

⁵ R. Jovičević, n. dj., str. 5.

⁶ Sredinom VIII vijeka Slaveni su preplavili čak i Peloponez. O tome vidjeti u: B. Ferjančič, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom I, Beograd 1955, str. 287; tom II, Beograd 1959, str. 75.

⁷ I. Popović, *Grčko-srpske lingvističke studije...*, str. 151.

⁸ M. Fasmer, *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*, Abhandl. der Preuss. Akad., Phil.-hist. Kl. 3.

⁹ I. Popović, *Grčko-srpske lingvističke studije...*, str. 149.

antičkih grčkih kolonija na Jadranu¹⁰, poprimljeni su romanskim posredništvom. M. Pavlović o tome ima nešto drugačije mišljenje – ostacima iz grčkih obalskih kolonija smatra riječi *kimak* i *liket*, kao i nazive “*Vis* (*Lissa*, *Lysia* kod Prokopija iz Cezareje, c. 192), o. *Hvar* (*Pharos*) i sl.”¹¹

Neposredno preuzetim pozajmicama iz bizantijske epohe smatraju se one grčke pozajmice koje su poznate isključivo u primorju¹² i za koje se smatra da ih nema u unutrašnjosti Balkana.

U literaturi koja se odnosi na uzajamne odnose Južnih Slavena i Grka, Bosna i Hercegovina posebno se ne tretira. Zbog toga, o grčkim utjecajima na bosanski jezik može se samo pretpostavljati. Pretpostavku čine osnovanom brojni glasinački nazivi koji se mogu objasniti uz pomoć grčkog jezika. Pritom, nužno je posebno naglasiti da se glasinački lingvistički materijal grčkog porijekla znatno razlikuje od one leksičke građe koju su proučavali Fasmer, Popović itd. Kao što se naprijed otkriva, neki glasinački nazivi grčkog porijekla ukazuju na znatno veću starinu i na arhaisko doba.

O etničkim Grcima prisutnim na prostoru nekadašnjeg Ilirika i rimske provincije Dalmacije, svjedoče brojna grčka imena ispisana na epigrafskim spomenicima pronađenim na tom prostoru. G. Alföldy, koji je istraživao ovaj problem, na području rimske provincije Dalmacije utvrdio je 436 izvornih grčkih i 89 latiniziranih grčkih imena.¹³ Grčka imena na ovom prostoru nužno je tretirati kao neosporne historijske činjenice, koje se znatnim dijelom odnose i na područje današnje Bosne i Hercegovine. O znatnoj prisutnosti Grka u antičko doba, svjedoči i sedam grčkih kultova koji su se štovali na bosanskohercegovačkom tlu.¹⁴

Prilikom razmatranja glasinačkih naziva grčkog porijekla, neophodno je odmah ukazati na problem njihove datacije. Neki od naziva zasigurno se ne mogu datirati u prehistoriju i antiku, jer nisu imenovani od etničkih Grka. Njihovo porijeklo može biti srednjovjekovno i na Glasinac su ih mogli donijeti Vlasi. Kao što je poznato, pred slavenskom najezdom, znatan broj vlaškog (aromunskog) stanovništva povukao se prema grčkoj etničkoj zoni “gdje je bio izložen ne samo

¹⁰ O ovoj problematici vidjeti u: P. Lisičar, *Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu*, Skoplje 1951.

¹¹ M. Pavlović, *Perspektive i zone balkanističkih jezičkih procesa*, Južnoslovenski filolog XXII, knj. 1-4, SAN, Beograd 1957–1958, str. 232.

¹² *Sidro, katarka, plima, liva* (jugozapadni vjetar u Dubrovniku), *abtapod, atapod, kit, muruna, polanda(?)*, *koravica(?)*, *avgunar, komarda(?)*, *spilja, dikela, dikilja, kolomat(?)* drmun. V. Popović, isto, str. 149, 150.

¹³ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 359–363.

¹⁴ E. Imamović, *Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1977, str. 207–299.

grčkim kulturnim uticajima već dobrim dijelom i samoj etničkoj asimilaciji”¹⁵. Višestoljetno miješanje vlašskog i grčkog stanovništva ostavilo je traga u kulturi, u jeziku i u tradiciji ovih vlaških grupa koje su se, potom, selile i u sjeverozapadne oblasti Balkanskog poluotoka. N. Jorga primijetio je da je govor balkanskih Vlaha iskvaren “čudnovatim grčkim riječima”¹⁶. Posve je moguće da su, poslije vlaških doseljavanja koja su na ove prostore pokrenuli Turci, riječima istog porijekla imenovani i neki glasinački nazivi.

Jezički materijal sadržan u osmanskim defterima nahije Borač, nekim onomastičkim primjerima, ukazuje na vrlo stare grčko-bosanske veze. Prije svega, to je višestruko potvrđeno ime *Stipan*¹⁷ = Στέφανος za koje se smatra da je na zapadni Balkan “očigledno ušlo u ono vreme kada su još Vizantinci vršili misio-narske poslove i kod Hrvata”¹⁸. Ovo ime nisu mogli donijeti, u srednjovjekovno i osmansko doba, u istočnu Bosnu, Vlasi koji su se ranije miješali s Grcima, iz razloga što je u tom obliku potpuno nepoznato u istočnim dijelovima Balkana, na području Srbije i Makedonije. Ovo ime, istovjetno s bosanskim vladarskim imenom *Stipan*,¹⁹ samo je jedan od dokaza koji isključuju mogućnost da srednjovjekovno stanovništvo Glasinca, u nekoj većoj mjeri, vodi porijeklo od aromunskih Vlaha doseljenih s prostora današnje Grčke.

Neki od glasinačkih naziva, koje je moguće objasniti uz pomoć grčkog jezika, povijesno su mogli nastati još u prethistoriji i antici. Pritom, veze Glasinca s Grčkom nisu samo lingvističke. Glasinački arheološki materijal grčkog porijekla ukazuje na nekadašnje grčko-ilirske veze. Zbog toga, u cilju sveobuhvatnog razmatranja ovog problema nužno je razmotriti glasinački arheološki materijal grčkog porijekla i njegov karakter.

Dosadašnja istraživanja glasinačke ilirske kulture uglavnom su se odnosila na ispitivanja materijalne kulture glasinačkih Ilira. I pored toga, značajni

¹⁵ Vlahi nastanjene između Prespe i Kostura, u X vijeku spominju vizantijski historičar Kedrin Halkokondila je zabilježio u XV vijeku da Vlasi naseljavaju područje od Dakije do Pinda. Krajem X vijeka sele se Vlasi iz Larise u unutrašnjost Bugarske, a kao vojnici javljaju se u grčkoj službi 1091. godine u borbama protiv Pečenega i zatim 1166. u borbi protiv Mađara. Od XII do XV vijeka, Tesalija je u tolikoj mjeri naseljena vlaškim stanovništvom da se naziva *Velika Vlaška*, dok se Erolija u isto vrijeme nazivala *Mala Vlaška*. Kadlec i Skok konstatiraju da migracije Vlaha prema sjeveru počinju od Pinda, odakle idu jednim pravcem u Bugarsku i dalje preko Dunava, a drugim na sjeverozapad prema Jadranskom moru. Š. Kulišić, *Neki etnički problemi u predanjima o starom stanovništvu dinarske oblasti*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 3, Sarajevo 1967, str.235.

¹⁶ N. Jorga, *Istorija Rumuna*, Vršac 1935, str. 50.

¹⁷ Opširni popis Sandžaka Bosna iz 1604. godine, Sarajevo-Zurich 2000, str. 46, 62, 121, itd.

¹⁸ Promjenu $\phi > \pi$, I.Popović datira u vrijeme od dolaska Slavena na Balkan do kraja srednjeg vijeka. I. Popović, *Grčko-srpske lingvističke studije...*, str. 136, 145.

¹⁹ Ban Stipan II Kotromanić (1432–1453) itd.

arheološki nalazi grčkog porijekla odmah su postavili pitanje karaktera grčkog arheološkog materijala, kao i puteva njegovog prodiranja na Glasinac. Ovim, nedovoljno rasvijetljenim pitanjima, najviše se bavila Maja Parović-Pešikan.²⁰

Prema istraživanjima M. Parović-Pešikan, u glasinačkim ilirskim gromilama nađen je veliki broj predmeta grčkog porijekla. Zastupljeni su, uglavnom, u obliku raznih tipova bronzanih i keramičkih sudova. Uz ove nalaze susreće se i manji broj predmeta ratničke opreme (šljem, knemide, umbo od štita), kao i bronzani ukrasi u obliku fibula, prstenja i igala ukosnica. U hronološkom smislu, ovi nalazi uvršteni su u *arhajsku* (VII–VI v. pr. n. e.), *klasičnu* (V–IV v. pr. n. e.) i *helenističku grupu* (od kraja IV do I v. n. e.).²¹

Iz glasinačke ilirske kulture M. Pešikan izdvojila je znatan arheološki materijal grčkog porijekla. U tzv. *arhajsku grupu* uvrstila je dvije bronzane zdjele pronađene u ilirskim gromilama u Ilijaku i Čitlucima.²² Analogije sličnim sudovima nalaze se u arheološkom materijalu srednjeitaljskih etrurskih grobova. Po mišljenju F. Matza, ovi sudovi vjerovatno su služili u pogrebnom obredu, a potječu iz prednje Azije gdje su poznati već u IX st. st. e. U srednju Italiju dospjeli su posredništvom feničanskih trgovaca, krajem VIII st. pr. n. e.²³ S tim u vezi, M. Parović-Pešikan glasinačke zdjele datirala je u kraj VIII ili početak VII st. pr. n. e.²⁴ U istu grupu uvršteno je još nekoliko zdjela, tzv. *phidlai mesomphaloi*, široko rasprostranjenih po čitavom grčkom svijetu. Na Glasincu ih je nađeno pet; po jedan primjerak pronađen je u gromili II, grob 1, u Osovu (inv. 18101), u gromili I u Ilijaku i u gromili I, grob 1, u Brezju (inv. 12001). Dva primjerka pronađena su u u gromili I, grob 2, u Brezju (inv. 11999 i 12000).²⁵ Po mišljenju M. Parović-Pešikan, porijeklo ovih *fidjala* je iz grčkih jonskih gradova Male Azije.²⁶ Datirane su u rano arhajsko doba.²⁷ *Arhajskoj grupi* s Glasinca, također, pripadaju: dvije bronzane zdjele s ravnim dnom iz Osova i Ilijaka,²⁸ koljenice

²⁰ M. Parović-Pešikan, *O karakteru grčkog materijala na Glasincu i putevima njegovog prodiranja*, Starinar, n. s., knj. XI, Beograd 1960, str. 21–45.

²¹ Isto, str. 21.

²² Humka II, grob 1, u Ilijaku (inv. br. 5410), humka I, grob 5, u Čitlucima (inv. 2851). Zdjele su sasvim slične i razlikuju se jedna od druge samo veličinom: prečnik zdjele iz Ilijaka je 17 cm, a one iz Čitluka 19 cm. Isto.

²³ F. Matz, *Altitalische und vorderasiatische Riefelschalen*, Klio, 30 (1937), str. 112.

²⁴ M. Parović-Pešikan, isto, str. 23.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto. O bibliografiji radova koji se odnose na posude vidjeti kod M. Parović-Pešikan.

²⁷ Isto.

²⁸ Datirane su u prvu polovinu VII ili kraj VIII st. pr. n. e (inv. 18102) i (inv. 5411). Isto.

(knemide) iz groba 5, gromila I u Čitlucima,²⁹ umbo od štita³⁰ iz istog groba, šljem iz Arareve gromile,³¹ bronzani sud iz Ilijaka u obliku dubokog kiliksa ili skifosa arhaiskog doba,³² figura vepa na bronzanoj ploči iz Zagrađa,³³ i brojni primjerci arhajske keramike čiji su ulomci pronađeni u Osovu,³⁴ Sjeverskom,³⁵ Rusanovićima,³⁶ Godomilju,³⁷ i Ilijaku.³⁸

Na osnovu grčkog materijala arhajske grupe nadenog na Glasincu, M. Parović-Pešikan odredila je nekoliko centara proizvodnje iz kojih je grčka trgovačka roba dolazila u unutrašnje oblasti Balkanskog poluotoka. Po njenom mišljenju, to su: južna i srednja Italija (odakle su se uvozili neki tipovi bronzanog posuda), zatim Jonija, odakle potječu bronzane fijale i arhajska keramika. U VII i VI vijeku grčki gradovi u Maloj Aziji i na otocima doživljavaju ekonomski i kulturni procvat. U to vrijeme, gradovi Jonije, "a naročito bogati Milet, trguju s cijelim (tada poznatim) svijetom i svuda osnivaju svoje trgovačke faktoriije-emporije i kolonije".³⁹

²⁹ Datirane su u period od VII do VI st. pr. n. e. Isto. A. Benac i B. Čović nisu se izjašnjavali u prilog uvoznog karaktera čitlučkih knemida i poredili su ih s ranijim, ravnim knemidama, s urezanim i reljefnim ornamentom (iz ilijačkih humki II, III, XIII), koje su smatrali lokalnim proizvodima nastalim pod utjecajem srednjoitalskih knemida i po uzoru na njih. (Isti: *Glasinac II*, str. 37 i 47.) S tim u vezi, M. Parović-Pešikan ističe da čitlučke knemide nemaju nikakvih lokalnih crta, ni po tehnici proizvodnje, ni po obliku. M. Parović-Pešikan, str. 24, bilješka 15.

³⁰ Po mišljenju F. Meharta, umboi pronađeni na teritoriji nekadašnje Jugoslavije nesumnjivo pokazuju crte sličnosti s grčkim primjercima. G. von Merhart, *Über blecherne Zierbuckel (Faleren)*, Jahrbuch des R. G. Zentralmuseums, Mainz, br. 3, (1956), str. 79. Po mišljenju M. Parović-Pešikan, umboi s prostora Bosne i Hercegovine mogu se datirati u period druge polovine VII ili u početak VI st. p. n. e. M. Parović-Pešikan, str. 24.

³¹ Datiranje šljema, po mišljenju M. Parović-Pešikan, "ne prelazi granice VI ili početka V v. st. e." Isto, str. 25. Na istom mjestu autorica navodi iscrpnu bibliografiju radova posvećenih grčkim bronzanim šljemovima.

³² Inv. br. 5413. Datiran je u VII st. pr. n. e. Isto.

³³ Vepar iz Zagrađa sve do najsitnijih detalja podudara se s figurama veprova na korintskim vazama. F. Fiala i M. Parović-Pešikan figuru datiraju u VI st. pr. n. e. Isto.

³⁴ Isto, str. 26, 27.

³⁵ Odlomci suda nejasnog oblika u gromili VII (inv. 14172), odlomak zida otvorenog suda, odlomak suda ukrašenog dvjema širokim vodoravnim trakama, odlomak zida istog suda s tragovima mjesta pričvršćivanja ručice s ornamentom širokih traka tamnog laka, odlomak ručice okruglog presjeka. Ovi nalazi pripadaju prosto *jonskoj keramici*. Znatan broj ulomaka jonske keramike s Glasinca očuvan je u fragmentima, bez tačno određenog mjesta nalazišta i inventarnog broja. Isto.

³⁶ Inv. 11897, odlomak dna velikog i visokog suda, odlomak dna suda od crvenkaste gline (inv. 11515). Isto.

³⁷ Gromila III, inv. 14075. Isto.

³⁸ Odlomak malog otvorenog suda (kiliksa) s koso postavljenom ručicom. Isto.

³⁹ Isto.

Glasinačkom arheološkom materijalu *klasične grupe*, po mišljenju M. Parović-Pešikan, pripadaju: gvozdeni mač nađen u gromili I u Štrbcima,⁴⁰ bronzano cjedilo iz Čitluka,⁴¹ bronzani pehar s jednom drškom iz gromile V u Čitlucima,⁴² keramički sud istog tipa iz iste gromile V u Čitlucima,⁴³ velika srebrna fibula iz Rusanovića,⁴⁴ 12 primjeraka dvostrukih igala s Gosinje planine, Čitluka, Bandinog Odžaka, Rusanovića i Rudina-Rusanovići,⁴⁵ bronzani prstenovi iz Rudina-Rusanovići, s ovalnim štitovima na kojima su ugravirani likovi,⁴⁶ bronzana naušnica iz Rudina-Rusanovići,⁴⁷ keramički skifosi iz Čitluka, Hrastovače i Godomilja,⁴⁸ odlomci bronzane zdjele iz Brankovića,⁴⁹ i bronzana strelica skitskog tipa iz Ilijaka.⁵⁰

U zaključcima koji se odnose na glasinački arheološki materijal klasične grupe, M. Parović-Pešikan navodi da se u ovom periodu, za razliku od prethodnog, prekida uvoz iz Italije i Jonije. Umjesto toga, razvija se trgovina sa zanatsko-trgovačkim centrima kontinentalne Grčke, među kojima najvažniju ulogu igra Atina.⁵¹

Helenistička grupa arheološkog materijala iskopanog na Glasincu sadrži sitne odlomke uglavnom sive keramike, koji često ne daju predstavu o obliku suda.

⁴⁰ Mač ima velike sličnosti s grčkom mahajrom. Pored Donje Doline, slični mačevi na tlu Bosne i Hercegovine pronađeni su u Gorici pored Ljubuškog i u Sanskom Mostu. Datiraju se u period od V do III st. pr. n. e. O ovoj problematici i literaturi u kojoj se ona razmatra vidjeti kod M. Parović-Pešikan. Isto, str. 28.

⁴¹ Inv. 2971. Datirano je u V st. pr. n. e. Isto.

⁴² Inv. 2969.

⁴³ Ovi nalazi datirani su u V stoljeće pr. n. e.

⁴⁴ Gromila 58, grob 1. Fibula je datirana u V st. pr. n. e. Fibule ovog tipa nađene su u mnogim mjestima u Bosni i Hercegovini: Gorica, Štrbci, Debelo Brdo, na teritoriji Srbije u Podunavlju, i u Trebeništu u Makedoniji. O bibliografiji radova iz ove problematike vidjeti kod M. Parović-Pešikan.

⁴⁵ Za ove igle postoji i drugačije mišljenje – da su mjesni ilirski proizvod. M. Parović-Pešikan, pak, pokazuje kako su bile široko rasprostranjene na skitskom prostoru, uz Crno more. Povezujući ovu činjenicu s brojnim istovjetnim nalazima na tlu Grčke, ona pretpostavlja da su igle grčki proizvod. O ovoj problematici vidjeti kod M. Parović-Pešikan. Isto.

⁴⁶ Datirani su u drugu polovinu IV stoljeća pr. n. e. Prstenovi su pronađeni u gromili II, grob 2, u Rudinama-Rusanovići, i u gromili III i V u Brankovićima. Na prstenu iz gromile III jasno se vidi lik krilatog konja Pegaza. Na prstenu iz gromile V nalazi se lik krave koja kleči na prednjim nogama i dječaka koji svira na dvojnoj flauti. Isto.

⁴⁷ Gromila III, grob 2, u Rudinama-Rusanovići. Pripada vrlo starom tipu naušnica nalik na mijeh. Datirana je u kraj V ili u IV stoljeće. Isto.

⁴⁸ Inv. 2598. Za crvenofigurni skifos s likom sove, pronađen u gromili V, grob 1, u Čitlucima i skifos na prstenastom postolju iz Godomilja ne navode se inventarni brojevi. Skifosi su datirani u V–IV st. pr. n. e. Isto.

⁴⁹ Inv. 13841. Datirana je u početak V st. pr. n. e. Isto.

⁵⁰ Inv. 5701. datirana je u V st. pr. n. e.

⁵¹ Isto, str. 34.

Među njima naročito su brojna dna malih zdjela. Po mišljenju M. Parović-Pešikan, ovoj grupi pripadaju: odlomci dna male zdjele poluloptastog oblika na vrlo niskom postolju i dno plitkog tanjira iz Vrlazja,⁵² odlomak dna suda iz Jarevičkog Brda,⁵³ dno manjeg suda iz Rudina-Rusanovići,⁵⁴ odlomci dna vrlo plitkog tanjira na niskom prstenastom postolju i dvostruko profiliranog masivnog oboda velike zdjele od sive gline, iz Rudina,⁵⁵ dno čašice tankih zidova na dosta visokom prstenastom postolju iz Okruglog,⁵⁶ i odlomak dna duboke zdjele, odlomak oboda poluloptaste zdjele sa zaobljenim obodom, odlomak zida i oboda plitke zdjele, sve iz Rusanovića.⁵⁷ Prema mišljenju M. Parović-Pešikan, glasinačko posuđe od sive gline potječe iz nekog od grčkih jadranskih centara gdje je, počev od IV vijeka st. e., nikao veći broj kolonija i manjih naselja trgovačkog karaktera.⁵⁸

U zaključnim razmatranjima, izvedenim na osnovu proučavanja grčkog uvoznog materijala pronađenog u ilirskim gromilama na Glasincu, M. Parović-Pešikan zaključuje: "Veze ilirskog plemena kojemu je pripadala glasinačka nekropola s grčkim svetom uspostavljene su vrlo rano. Počev od kraja VIII veka one se ne prekidaju sve do doba osvajanja Ilirije od strane Rimljana. Naročito se dobro one prate u arhaisko i klasično doba."⁵⁹

Dosadašnji znanstveni sud o glasinačkom arheološkom materijalu grčkog porijekla, izveden je isključivo na osnovu empirije arheološke znanosti i komparativnog arheološkog metoda. S tim u vezi stoje i brojni glasinački nazivi grčkog porijekla, koji se u ovom poglavlju razmatraju. Ovi nazivi, posebno oni za koje se ne može dokazati da su ih na Glasinac donijeli aromunski Vlasi, uz arheološku argumentaciju o kojoj je već bilo riječi, otvaraju problem ponovne i multidisciplinarne valorizacije predslavenskih etničkih elemenata grčkog porijekla na Glasincu.

Najveći znanstveni problem glasinačkog onomastičkog materijala grčkog porijekla jeste njegova datacija. S aspekta povijesti grčkog jezika, za neke glasinačke onime posve je izvjesno da pripadaju njegovoj mlađoj srednjogrčkoj i novogrčkoj fazi. U sveukupnoj onimiji Glasinca, ovi nazivi zauzimaju značajno mjesto.⁶⁰

⁵² Ulomci su zavedeni pod istim inventarnim brojem 13881. Isto.

⁵³ Inv. 6996.

⁵⁴ Bez inv. broja.

⁵⁵ Gromila IV iz Rudina, inv. br. 7565, gromila III, inv. br. 13622.

⁵⁶ Gromila III, inv. br. 14273.

⁵⁷ Gromila 18, inv. br. 13663, gromila 92, bez inv. broja. Isto.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto, str. 36.

⁶⁰ Srednjogrčkoj i novogrčkoj fazi grčkog jezika mogu se pripisati slijedeći glasinački nazivi: *Drmnik* < gr. δρυμῶν, toponim i istoimeni potočić u selu Kalimanići; *Kalimanići*, selo u općini Rogatica čiji naziv je nastao od antroponima *Kaliman*; *Mandre*, selo u općini Rogatica; *Pediše* < *pediśa* (Vinja, 3, 11) < παιδεύω, selo u općini Sokolac; *Mader* < gr. μάγερας, selo u općini Rogatica; *Margetići* < gr. μαργαρος, selo u općini Sokolac; *Parabutići* < παρόβυστος, selo u Žepi. Mlađeg postanja su, najvjerojatnije, nazivi *Kostur* i *Podkostur* u oblasti Prače.

Prvi kriterij u elaboraciji glasinačkih naziva koji mogu imati starogrčko porijeklo, i koji su uvršteni u ovo poglavlje, jeste starogrčki jezik kojim ih je moguće razumjeti i obrazložiti. Riječ je o atipičnim nazivima jedinstvenih onomastičkih likova nepoznatih na jugozapadnom Balkanu.

Drugi kriterij je očita arheološka povezanost tih naziva s Grčkom. Brojni arheološki nalazi grčke provenijencije iskopani su na lokalitetima koji nose grčka imena. Riječ je o najpoznatijim glasinačkim arheološkim lokalitetima. Pritom, nužno je posebno naglasiti važnu znanstvenu pravilnost koja je već potvrđena u prethodnom poglavlju: etničko porijeklo arheološkog materijala uglavnom je komplementarno jezičkom porijeklu naziva arheološkog lokaliteta. Za arheološki lokalitet na kojem su iskopani nalazi grčkog porijekla, ukoliko ti nalazi nisu došli posredstvom trgovine, s velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da nosi grčko ime. Na ovaj način arheologija potvrđuje lingvistiku, i obratno. Također, arheološke i lingvističke činjenice ukrštaju se s historijskim.

Historijski izvori antike potvrđuju prisustvo etničkih Grka na Glasincu. U rogatičkom selu Živaljevići, pronađena su dva epigrafska spomenika s natpisima u kojima se spominju dvojica Grka, *Ulp(ius) Apo(llo)dorus* i *M. Ulp(ius) Marcianus* (Markianos?).⁶¹ I. Bojanovski pretpostavlja da su njihovi očevi ili djedovi došli na Drinu u vrijeme Trajanovih nastojanja da oživi rudarstvo u istočnoj Bosni.⁶²

Znatan broj Grka boravio je u susjednoj Domaviji.⁶³ Službena formula *colonia metalli Domaviani* upućuje da su ovamo dovedeni kao kolonisti (*deductio*) rudari i metalurzi.⁶⁴

VELIKA I MALA ORA

Sjeverno od naselja Prača, iznad kanjona istoimene rijeke koja u tom dijelu vodotoka pravi veći luk pod uglom od 90 stepeni, nalaze se dva oronima s jedinstvenim nazivima na tlu Bosne i Hercegovine. To su planine *Vēlika Ōra* i *Mālā Ōra*.

⁶¹ I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, str. 173.

⁶² Isto.

⁶³ Prisustvo grčkog elementa u Domaviji potvrđuje jedan grčki nadgrobni natpis iz Biljače, zatim natpis na *tabuli defixionum* i lončarski žig *Glycon*. Na romanizirane Grke indiciraju i neka latinizirana imena s grčkim kognomenom: *Catilia Tryphena* i njen suprug *Iulius Aticus*, a vjerovatno i Trifenin sin *M. Catilius Maximus*. "Direktnih potvrda o robovima nema ali zato srećemo osobe libertinskog porijekla, kao što je već pomenuta *Catilia Tryphena*, koja je svome mužu Juliju Atiku, također nekadašnjem robu, u brak dovela sina Marka Katilija Maksima." I. Bojanovski, n. dj., str. 201-202.

⁶⁴ Isto, str. 197.

Neobični nazivi glasinačkih oronima, austrougarske kartografe, koji su iscrtaivali najstariju geografsku kartu glasinačkog kraja, zasigurno su doveli u dilemu. Nazive nije moguće protumačiti uz pomoć južnoslavenskih jezika. Iz tog razloga, austrougarski kartografski izvještaj s terena, na osnovu kojeg je nastala geografska karta, vjerovatno je sadržavao autentične nazive *Velika ora* i *Mala ora*. Najvjerovatnije, misleći da je riječ o pogreški i da su nazivi izvedeni od zoonima – u kabinetskoj valorizaciji izvještaja i daleko od Prače – austrougarski kartograf je u geografsku kartu upisao: *Vk. orao* i *ML. orao*.⁶⁵ Ovi pogrešni nazivi ispravljeni su u austrougarskoj vojnoj karti nastaloj na osnovu kartografskog izvještaja iz 1894. godine. U toj karti stoji: *Vk. ora* i *ML. ora*.⁶⁶ Međutim, etimološke nedoumice, izazvane nepoznavanjem značenja *ora*, kasnije su našle odraza u pučkoj etimologiji. Dodatkom suglasnika *h* na drugi imenski kompozit, što se dogodilo u novije vrijeme, pučka etimologija od ovih naziva napravila je fitonime: *Veliki Orab* i *Mali Orab*. Pod posljednjim nazivima oronimi su upisani u novije geografske karte.

Upliv pučke etimologije u onimiju uzrokovao je psihološkim razlozima. Riječ *ora*, koja ne pripada bosanskom jeziku, dovedena je u vezu s fitonimom *orab*. Ovim je došlo do pučke kreacije naziva tako što je veća planina imenovana velikim, a manja malim orahom. Pučkoj motivaciji, kao i obično, nedostaje logika. Orasi ne rastu na planinama, pogotovo ne veći orah na većoj planini. Riječ je o tipičnom primjeru etimološki različite fonetske sazvučnosti, iz koje nastaju pogrešne etimologije: *ora* – *orab*. Inače, u pučkim etimologijama fitonim *orab* od ranije zauzima značajno mjesto, čemu je primjer naziv hidronima *Ornica*, kako se naziva pritoka Jadrta. Po mišljenju informatorâ koje je D. Vujičić konsultirao u vezi s ovim nazivom, "ime *Ornica* dato je zato što protiče 'kroz jedan dio Orašja', tj. mjesta gdje rastu orasi".⁶⁷

Oronimske nazive *Velika* i *Mala Ōra* nije moguće protumačiti uz pomoć bosanskog jezika. U odnosu na oronimsku suštinu naziva, izvođenje iz latinskog *hōram ae*, f"ura, sat", od čega je nastalo tal. *ora* i alb. *orë*, kao i južnoslavensko *ōra* (pored *hora*), u značenju "zgodno vrijeme za kakav posao",⁶⁸ nema nikakvog logičnog opravdanja i ne dolazi u obzir.

⁶⁵ Topografska karta Bosne i Hercegovine iz 1888. godine, sekcija Sarajevo. M. Marković, *Descriptio Bosnae & Hercegovinae*, Zagreb 1998, str. 363.

⁶⁶ K. u. K. Militärgeographisches Institut, Nach Zeichenschlüssel 1894. mit folgenden Änderungen, Terrain: J. Fitz u. Asst Grob.

⁶⁷ Vujičić iz slijedećih razloga ukazuje na pučku etimologiju: "1) zato što bi izvedenica prema *orab* morala glasniti ili *orašnica* ili *orahovica*, kakve su (mislimo na ove posljednje) obične tvorbe od fitonimskih baza i kakve smo, konačno, nazive već razmatrali u ovoj građi (up. *Orahovica*, *Orahovački potok* i sl.) i – 2) zato što od eventualnog *orašnica* nikako nije mogla nastati *ornica*." Isto.

⁶⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb 1974, str. 562.

S velikom vjerojatnošću može se pretpostaviti da nazivi *Velika* i *Mala Ora* potječu od starogrčke riječi ὄρος "brijeg, brežuljak, gora". Ovo povezivanje potvrđuju i glasovni zakoni bosanskog jezika i semantika. Hrvatski i bosanski vokal *o* razvio se iz praslavenskog *o*, koje odgovara prajezičnom *ō* (kratkom *o*, dok je dugo *ō* prešlo u *a*).⁶⁹

OSOVO

Osovo, gen. *od Ōsōg*, lok. *iz Ōsōg*, jedinstven je naziv na tlu Bosne i Hercegovine. Tim imenom naziva se poznato rogatičko selo za čiji naziv Tomo Maretić navodi da je "nejasna postanja"⁷⁰. "Nejasno postanje" objašnjavaju arheologija i lingvistika.

Tokom arheoloških istraživanja Glasinca, u Osovu je ukupno istraženo 15 ilirskih gromila⁷¹ u kojima su pronađeni značajni nalazi ilirskog i grčkog porijekla, o čemu je već bilo riječi. U jednoj gromili pronađena je bronzana rimska fibula,⁷² što svjedoči o kontinuitetu sahranjivanja u ilirske gromile i u rimsko doba. Srednjovjekovni kontinuitet naselja i stanovništva potvrđuje više seoskih nekropola s ukupno 150 stećaka: u zaseoku *Dolovi* na lokalitetu *Mramorje*, u zaseoku *Terzići* na lokalitetu *Karačevina*, u zaseoku *Halije* na lokalitetu *Tirin han*.⁷³ Selo je popisano u najstarijem osmanskom popisu iz 1469. godine, i za sve vrijeme osmanske vlasti redovno se popisuje.⁷⁴

Osovo je tipičan primjer glasinačkog naziva predslavenskog porijekla koji je do nas došao u znatno promijenjenom obliku. Kako je izgledao njegov prvobitni oblik nije moguće utvrditi bez lingvističkih istraživanja jezika Bošnjaka koji od pamtivijeka žive u ovom naselju. Istraživanje, koje je provedeno na više ispitanika i glasinačka tradicija potvrđuju dvije vrlo važne činjenice: a) prvobitni onomastički lik ojkonima i, 2) kontinuitet naselja i stanovništva koji potvrđuju arheološki i historijski izvori.

Svi stanovnici iz sela Osova, na pitanje odakle su, bez izuzetka kažu: *iz Ōsōg*. Niko od njih neće reći ono što bi, u skladu s gramatikom bosanskog jezika trebalo čuti: *iz Ōsova*. Posljedni lokativ u jeziku glasinačkih Bošnjaka u pot-

⁶⁹ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, Glasovi i oblici u povijesnom razvoju, I, Zagreb 1944, str. 52.

⁷⁰ AR IX, str. 562.

⁷¹ Ć. Truhelka, *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba*, Sarajevo 1914, str. 105.

⁷² F. Fiala, *Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1895*, GZM, Sarajevo 1895, str. 539.

⁷³ Š. Bešlić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971, str. 250.

⁷⁴ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik* (period 1301-1599. g.), Rukopis ANUBiH, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1980, str. 29.

punosti je nepoznat. Također, ne samo stanovnici sela već i svi Bošnjaci iz okolnih glasinačkih sela, koji su u stalnoj vezi sa stanovnicima Osova i s nazivom njihovog sela, bez izuzetka kažu: *iz Ōsōg*. Ovim se *iz Ōsōg* potvrđuje kao isključiv i frekventan lokativ, gen. *od Ōsōg*. U ovom jezičkom obliku sedimentirana su najstarija stoljeća glasinačke povijesti i u njemu se krije prvobitni oblik ojkonima.

Lokativ *iz Ōsōg* pokazuje da je prvobitni naziv naselja glasio: **Osogovo*. Na tlu Bugarske istovjetan naziv sačuvan je u nazivu planine: *Osogovo*.⁷⁵

Glasinački naziv *Osovo* nastao je u skladu s općom tendencijom pojednostavljivanja jezika, kraćenjem **Osogovo* > *Osovo*.

Oronimski naziv *Osogovo*, na tlu Bugarske, potpuno je usamljen naziv. O porijeklu tog naziva, u bugarskoj znanosti postoje tri različita mišljenja. K. Kalabov naziv je izvodio iz starogermanskog *asni*, *asi*, bzw. *ōs* "Gott" i *gawi* (*gewi*, *gowi*) "gau" "божа лѣка", i dovodio ga u vezu s rudarima Sasima.⁷⁶ D. Dečev naziv je pokušao objasniti slavenskim *osēg* (*opseg*) "Umfang, Inhalt".⁷⁷ I. Duridanov odbacio je prethodna mišljenja, uz obrazloženje da nije vjerovatno da saska etnička manjina, koja je u srednjem vijeku potvrđena u okrugu Kočani, imenuje tako važan objekat. Dečevu etimologiju imena osporio je činjenicom da je ime, s aspekta slavenskih jezika, teško izvesti, da lingvističko izvođenje imena iz slavenskog *osēg* ("aus *o-*, *ob-* 'herum' und *sog-*(?)") nema nikakvog uporišta u drugim slavenskim jezicima, te da semantički ne zadovoljava.⁷⁸ Duridanov je prvobitno pretpostavio da je ime dako-mezijskog ili tračkog porijekla.⁷⁹

U vezi s porijeklom naziva *Osogovo*, u posljednjem radu u kojem iznova tretira taj naziv, I. Duridanov mijenja prvobitno mišljenje. Odlučio se za tračko porijeklo. Naziv je doveo u vezu s ind. **Ok'o-ghḍuā* (-os) or **Ok'o-ghḍuom* što je, po njegovom mišljenju, dalo tračko **Asagav-* "stony country, stony mountain", povezano s gotskim *gawi* "country, countryside", starim visokonjemačkim *gawi*, njemačkim *gau*, armenskim *gavar* "country, district", predgrčkim *gaia*.⁸⁰

Dosadašnja razmatranja bugarskih znanstvenika o nazivu *Osogovo* nužno je dovesti u vezu s Glasincem i glasinačkim nazivom *Osovo*. Iz tog razloga, u razmatranju etimologije glasinačkog *Osog*, neophodno je izvršiti uvid u najvažnije onomastičke fakte koji su ih doveli do njihovih rješenja.

Izvođenje bugarskog naziva iz starogermanskog *asni*, *asi*, bzw. *ōs* "Gott" i *gawi* (*gewi*, *gowi*) "gau" "божа лѣка", nema povijesnog značaja za Glasinac i istovjetan glasinački naziv **Osogovo*. Na Glasincu, i u Osovu posebno, nikada se

⁷⁵ I. Duridanov, *Der Bergname Osogovo, Ein Beitrag zur alten Oronymie des Balkan*, Balkansko ezikoznanie – Linguistique Balkanique, Sofia 1967, str. 57-60.

⁷⁶ П. Делирадев, *Осогово*, София 1927, str. 13.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ I. Duridanov, n. dj., str. 58.

⁷⁹ Isto, str. 60.

⁸⁰ I. Duridanov, *The Language of the Tracians*, Internet, http://members.tripod.com/~Grozniyat/thrac/thrac_4a2.html, IV. The Tracian onomastics., str. 9. 10.

nisu eksploatirale nikakve rude koje bi na Glasinac mogle dovesti rudare Sase. Glasinac ne spada u rudna područja Bosne. Kao što je u bosanskohercegovačkoj povijesti općepoznato, u srednjem vijeku Sasi su boravili u rudnicima srebra i zlata u srednjoj Bosni i Srebrenici. Prema tome, glasinački naziv iz povijesnih razloga ne može se dovesti u vezu sa Sasima i objasniti starogermanskim jezikom.

Izvođenje bugarskog naziva *Osogovo* iz slavenskog *osèg* (*opseg*) "Umfang, Inhalt" ne samo da semantički ne zadovoljava, kako je primijetio I. Duridanov. Protiv tog izvođenja su još neki lingvistički razlozi. Ukoliko se pretpostavi da je *Osogovo* naziv slavenskog porijekla, kako je smatrao D. Dečev, bosanski slavenski vokal *o* nikako nije mogao nastati od također slavenskog vokala *è* (*Osog* < *osèg* (*opseg*)). Iz povijesti glasova i glasovnih oblika u hrvatskom i bosanskom jeziku, poznato je da u nekoliko stranih (njemačkih) riječi dolazi *o* umjesto izvornog *e*: *majstor* < *Meister*, *logor* < *Lager*.⁸¹ Pošto riječ *osèg* (*opseg*) u bugarskom i bosanskom jeziku nije strana riječ, već slavenska, *Osog-* nikako nije moglo nastati iz *osèg* (*opseg*).

Na nemogućnost izvođenja naziva bugarskog *Osogovo* i glasinačkog **Osogovo* iz slavenskog *osèg* (*opseg*), posebno ukazuje sufix *-ovo*. Sufiks *-ev/-ov* (*-ovo*) je sveslavenski pridjevski sufix i znači pripadanje.⁸² U ovom slučaju, očito je da je glasinačko naselje **Osogovo* pripadalo osobi koja se zvala **Osog*. Navedena osoba vjerovatno je bila osnivač naselja.

Mišljenje I. Duridanova, da je bugarski naziv tračkog porijekla, ostalo je u domenu pretpostavke koja je bez čvršćeg historijskog i lingvističkog oslonca. Naziv nije moguće vezati ni za jednu do sada poznatu tračku riječ, iz prostog razloga što slična riječ u tračkom jeziku nije potvrđena i ona se može samo pretpostavljati, što čini i Duridanov. Posebno je teško prihvatiti da se radi o izolovanoj riječi sadržanoj u tako važnom nazivu kao što je naziv *Osogovske planine*. Duridanovo pretpostavljeno **Asagav-* na povijesnom tračkom teritoriju ostaje usamljeno.

Za glasinački naziv posebno je neprihvatljiva Duridanova etimologija **Asagav-* "stony country, stony mountain", u vezi s gotskim *gawi* "country, countryside, starim visokonjemačkim *gawi*, njemačkim *gau*, armenskim *gavar* "country, district", predgrčkim *gaia*. Selo *Osovo* nije kamenito. Također, pod glasinačkim nazivom nije moguće podrazumijevati "country, district". Selo nije oblasni naziv. U osmanskim popisima ono je samo jedno od brojnih popisanih sela u nahiji Borač. U Popisu čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine *Osovo* je selo koje pripada oblasnom nazivu i džematu Živaljevići.⁸³

⁸¹ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, str. 54.

⁸² P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 496.

⁸³ A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju XIV-XV 1964-1965, Sarajevo 1969, str. 217, 261.

Duridanova etimologija tračkog porijekla ni iz historijskih razloga ne može se aplicirati na Glasinac. Kao što smo pokazali u pristupnom poglavlju, prisustvo tračkog etničkog elementa na tlu Bosne i Hercegovine u nauci je odavno odbačeno.

Bugarskim znanstvenicima, koji su pokušali objasniti porijeklo naziva *Oso-govo*, čini se da su ostali nepoznati vrlo važni historijsko-lingvistički izvori koji su u vezi s imenskom pripadnošću. To je, prije svega, Ptolomejev izvor i ojkonom *Ἀσσυκαλὶς* (Ptol.) koji J. Pokorny ubicira u Šleziju, na područje nekadašnje Velike Germanije.⁸⁴ Naziv pruža zanimljive lingvističke mogućnosti koje se ne mogu zanemariti kada je riječ o antroponimu **Osog* od kojeg su nastali bugarski i glasinački naziv.

Ἀσσυκαλὶς je, najvjerovatnije, složen naziv: *Ἀσσυ-καλὶς*. Čini se da drugi kompozit pruža znatno lakše i posve izvjesno objašnjenje. Najvjerovatnije, kompozit *-καλὶς* u svojoj osnovi sadrži veoma raširen grčki pridjev *καλός*, η, όν, *sup.* *κάλλιστος* "lijep, krasan"⁸⁵.

Po konjekturi Ptolomejeve karte, koja se odnosi na *Germania Magna*, H. Krahe ojkonom interpretira kao *Ἀύσανκαλεῖ*.⁸⁶ Smatrao je da naziv sadrži "-nk- Elemente", što J. Pokorny preuzima i interpretira kao *Ἀ(υ)σσυκαλὶς*.⁸⁷ Glasovna grupa *-nk-*, u jedinstvenoj riječi *Ἀσσυκαλὶς* (*Ἀύσανκαλεῖ*), otežava njeno razbijanje i raščlanjivanje naziva na dva kompozita. Ovim se otvara važno lingvističko pitanje: da li je naziv zaista složen ili se radi o jedinstvenoj riječi. Čini se, pak, da je riječ o složenom nazivu koji krije privid grčkog guturalnog nazala γκ. Najvjerovatnije, naziv je nastao tvorbom iz dviju različitih riječi, od kojih druga počinje guturalom κ. U tom slučaju, prema interpretaciji J. Pokornog, prvi kompozit je *Ἀσσυ-*, što u južnoslavenskim jezicima daje *Osog-*. Svakako, samo lingvističko teoretiziranje relativizirano je činjenicom da nema znanstvene suglasnosti oko toga kako uistinu glasi Ptolomejev ojkonom i nema veće vriednosti bez povijesno potvrđenog antroponima iz kojeg je moguće izvesti ime **Osog* > *Osogovo*.

Jedina antroponimska baza iz koje je, uz manje poteškoće,⁸⁸ moguće izvesti ime **Osog*, je mikenska antroponimska baza *Asôq-*, potvrđena u mikenskoj antroponimiji u imenima *Asôquios* i *Asôquieia*. Za sada, nije poznato neko slično neslavensko ime koje bi u južnoslavenskim jezicima moglo dati **Osog*. Imena

⁸⁴ J. Pokorny, *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier*, Halle 1938, str. 7.

⁸⁵ "Dobar, vrstan, vrli, valjan, sposoban, prikladan, plemenit, slavan, sretan."

⁸⁶ H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Name...*, str. 56.

⁸⁷ J. Pokorny, n. dj., str. 86.

⁸⁸ Za promjenu *As-* > *Os-* moguće je osloniti se na analogije u *Apsarum* > *Osor*, *Massarum* > *Mosor*. Promjena *ô* > *o* nije najjasnija. Iz glasa *q*, s obzirom da u stranim riječima hrvatsko i bosansko *g* postaje od *k* (*ἄστικός*, *astacus* > *jastog*), moguće je izvesti dočeto *g* u **Osog*.

Asôquios i *Asôquieia* potvrđena su u Miken, Knososi i Pilosu.⁸⁹ Po mišljenju P. Hr. Ilievskog, nastala su od široko rasprostranjenog toponima, hidronima i oikonima *Asôpos*, potvrđenog kod Homera (*Il.* 4, 383; *Od.* 11, 260), na tlu Beotije, Arike, Plateje, Peloponeza "и други места."⁹⁰

Da li je na Glasincu, u tipičnoj ilirskoj sredini, moguće mikensko ime?

Znanstvenici koji su se bavili mikenskim tekstovima odavno su uočili više mikenskih imena koja su dovedena u vezu s ilirskim i mesapskim imenima. Tako je V. Georgijev mikensko ime *Da-zo* poistovjetio s ilirskim imenom *Dazas*.⁹¹ A. Schrerer doveo je u vezu: *Pa-ti* (KN As 1516, 17; Dd 1281) s ilirskim *Pantis*; *Pa-to-ro* (KN Uf 198) s ilirskim *Patron*; *Sa-sa-jo* (KN Df 1290) s ilirskim *Sasai-us*.⁹² O. Landau mikensko ime *Te-u-to* objasnio je bazom ilirskog ženskog imena *Teuta*,⁹³ početno *Et-* u *E-ti-me-de-i*, *E-ti-ra-vo*, *Etimēde(h)* i *EtilaFos* komparirao je s ilirskim imenima *Etleva*, *Ettritius*.⁹⁴ Za ilirsko ime *Daetor* i ilirski sufiks *-tor*, pretpostavio je da su u vezi s mikenskim *Da-i-to* (KN X 5953), u vezi s homerskim *Δαίτορ* ili *Δαίτον*, *Δαῖτος*.⁹⁵ Vl. Georgiev sugerirao je identifikaciju mikenskog *Me-za-ne* (PY Fn 50,4) i *Me-za-na* (CN 3,1) s mesapskim *Juppiter Menzana*.⁹⁶ Razmatrajući istu znanstvenu problematiku, P. Hr. Ilievski zaključio je da deset do dvadeset mikenskih imena, ispisanih linearnim pismom B, sadrži neke ilirske elemente.⁹⁷

Vrlo vjerovatno porijeklo naziva *Osovo*, iz mikensko-grčkog imena *Asôquios*, na svoj način ukazuje na mikensko-(grčko)-ilirске veze. Multidisciplinarni pristup tom problemu posebno ide u korist navedenih veza i višestruko otvara posve

⁸⁹ П. Хр. Илиевски, *Податци за балканската ономастика од најстарите грчки писмени извори*, ANUBiH, Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije, Sarajevo 1985, str. 163.

⁹⁰ "Asôpion с називи на една месност во Атина, а *Asôpis* е наречен и еден извор, покрај тоа што обично означува ќерка на Асон. *Asôpos* е и лично име, споним на реки, најчесто син на Посејдон, господарот на водите или на богот Океан. Тесната врска на ова име со вода е очигледна. Но неговата етимологија не е многу јасна. Во првиот дел се претполага именската *asis*, *asios* 'кал' (обично од море) 'тиња' (...)." Isto.

⁹¹ V. Georgiev, *Lexike des inscr. Creta-myc.*, Sofia 1955. Navedeno prema: P. Hr. Ilievski, *Illyrian Personal Names in The Mycenaean-Greek Onomasticon* ?, Živa Antika, god. XXV, sv.1-2, Skoplje-Skopje 1975, str. 413.

⁹² A. Schrerer, *Geschichte der griech. Sprache* I, 4 th ed., 1969, Sammlung Götschen, p. 11. Navedeno prema: P. Hr. Ilievski, *Illyrian...*, str. 412, 413.

⁹³ O. Landau, *Mykenisch-griechische Personennamen*, Göteborg 1958, str. 166.

⁹⁴ Isto, 160.

⁹⁵ Isto, 142.

⁹⁶ Vl. Georgiev, *Second suppl. au Lexique*, Sofia 1956, p. 58.

⁹⁷ U zaključnim razmatranjima P. Ilievski navodi da identifikacija navedenih mikenskih imena nije lahak zadatak, uz napomenu da se mnoga od njih mogu interpretirati kao grčka. Za *Da-zo* pretpostavlja da je identično etniku *Daskios*, *Tu-u-to* vjerovatno *Theutos*. Oporava vezu *Pa-ti*, *Pa-to-ro* s ilirskim *Pantis*, u korist povijesnog grčkog imena Πάντι, Πάντων. Za ime *Sa-sa-jo* smatra da nije grčkog porijekla i da je vjerovatno ilirskog. P. Hr. Ilievski, n. dj., str. 421.

izvjesnu mogućnost da je mikensko-grčko ime *Asōquios* iz Grčke doneseno na Glasinac. Na tu mogućnost posebno ukazuju i brojne druge arheološke grčko-glasinačke veze koje se razmatraju u ovoj studiji, kao i arheološki materijal grčkog porijekla iskopan u selu Osovo. To su brojni arheološki nalazi grčke provenijencije: primjerak posude *philai mesomphaloi* iz gromile II, grob 1, bronzana zdjela s ravnim dnom iz iste gromile i brojni ulomci keramike koju M. Parović-Pešikan smatra najstarijom arhajskom grčkom keramikom na Glasincu.⁹⁸ Od posebnog je značaja kameno žezlo grčkog porijekla s bogato izrađenim usadnikom.⁹⁹ Riječ je o vladarskom i putničkom simbolu, čije je prvobitno značenje "glasnički štap", što je atribut grčkih putnika koji na određeni prostor "dolaze s vlašću".¹⁰⁰ Pošto je dolazak grčkih putnika na Glasinac više nego izvjestan, što se u ovoj studiji na brojnim arheološkim i onomastičkim primjerima višestruko potvrđuje, proizlazi da je u današnje Osovo s tim žezlom došao *Asōquios*, rodonačelnik grčke naseobine u Osovu.

U dataciji arheoloških nalaza, keramički nalazi smatraju se najpouzdanijim i znatno pouzdanijim od metalnih, iz razloga što je keramika postojanija i nije izložena oksidaciji i propadanju. Najstarija glasinačka keramika grčkog porijekla u selu Osovo nije nikakva arheološka slučajnost i u potpunom je skladu s hronologijom lingvističkih činjenica koje seoski naziv vezuju za Grke i mikensko-grčki jezik. Najstariji nalazi keramike grčkog porijekla, koji se datiraju u VII stoljeće pr. n. e. – uz bronzanu posudu *philai mesomphaloi* i zdjelu s ravnim dnom koje su datirane u VIII ili početak VII stoljeća pr. n. e. – otkrivaju i datiraju nekadašnje grčko-glasinačko stanište **Osogovo*.

Brojni arheološki nalazi iz Osova, datirani u rano arhajsko doba, ukazuju na približnu dataciju i vremenski okvir u kojem je nastalo naselje *Osovo* < **Osogovo*. Najvjerovatnije, naselje je formirano u VIII vijeku pr. n. e., kolonizacijom etničkih Grka. Datacija u rano arhajsko doba moguća je i iz razloga što grčka imenska osnova *Asōq-* > **Osog-* pripada najstarijem sloju mikenske (grčke) antroponimije.

Porijeklo naziva *Osovo* od antroponima **Osog* < *Asōq-*, koji je u svom grčkom liku vjerovatno sadržan u prvom dijelu složenog naziva *Ασσυκαλις*, posve je izvjesno. Ovim se *Osovo* definira kao neosporan i jedan od najstarijih glasinačkih naziva predslavenskog porijekla. Prosudba o grčkom porijeklu naziva, i njegovoj dataciji u VIII stoljeće pr. n. e., komplementarna je grčkom arheološkom materijalu i njegovoj dataciji u rano arhajsko doba.

⁹⁸ Odlomak dna suda od crvenkaste gline (inv. 11515) u vidu dosta visokog prstenastog postolja koji, po mišljenju M. Parović-Pešikan, vjerovatno predstavlja "najraniji među primercima grčke keramike s Glasinca" (VII st. pr. n. e.), odlomak iz humke IX, inv. 14047, odlomak zida suda čiji se oblik ne može uspostaviti, odlomak oboda velike otvorene zdjele rodosko-jonske keramike iz početka VI v. pr. n. e.

⁹⁹ A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, 2, str. 47.

¹⁰⁰ O tome više vidjeti u istom poglavlju, u elaboraciji naziva *Rajno brdo*.

Elementat *g*, sadržan i u glasinačkom genitivu i lokativu *Ōsōg* < *Asōq*-, karakterističan je za predgrčku i grčku antroponimiju. Grčka imena Λόχ-αγος, Στράτ-αγος, Λᾱγος¹⁰¹ i makedonsko Κόρρ-αγος¹⁰², objašnjavaju grčko porijeklo dočetnog *g* u glasinačkom genitivu i lokativu *Ōsōg*. Element *g* u posve izvjesnom imenu **Osog* < *Asōq*- sadržan je i u starogrčkom ὄγος, ὄ (ᾠω) "vođa, vojvoda".¹⁰³ H. Krahe isto značenje pridaje i drugom imenskom elementu u makedonskom imenu Κόρρ-αγος¹⁰⁴ i u imenu Λάσ-αγος, koje smatra ilirskim i bliskim prethodnom imenu.¹⁰⁵ Grčko ὄγος, ὄ (ᾠω) vjerovatno je u vezi s Ptolomejevim -αγ- (Ασαγ-), najvjerovatnije i s mikenskim -ōq. Ovim se, uz kameno žezlo iskopano u Osovu i njegovu simboliku, s velikom vjerovatnoćom otkriva da je **Asōquios* ime vođe, vojvode, predvodnika koloniziranih Grka koji ih je doveo u današnje Osovo. U vrijeme slavenizacije Glasinca, oblik **Asōquios* dat će **Osogovo*.

Grčko porijeklo naziva *Osovo* moguće je da potvrđuje i jedinstveno bošnjačko prezime *Tiro*. Pripadnici tog roda pripadaju najstarijim glasinačkim rodovima i starinci su u selu.

D. Vujičić u svojoj doktorskoj disertaciji o hidronimima u lijevom slivu Drine bavio se nazivom *Tirina vōda*, kako se naziva pritoka Jaseničke rijeke.¹⁰⁶ U vezi s ovim nazivom zapisao je: "U ovom vodnom imenu pridjevski dio na *-ina* izveden je od nekakvog, nama nepoznatog, hipokoristika *Tiro*, koji je, vjerovatno, od nekog imena stranog-možda germanskog-porijekla. U *Leksiku prezimena SR Hrvatske* (str. 677), istina, nalazimo dosta porodica s prezimenom *Tir*, ponajviše u slavonskim i prekosavskim mjestima, zatim prezime *Tirić* i sl."¹⁰⁷

Bošnjačko prezime *Tiro* u potpunosti se izvodi iz grčkog antroponima Τύρος.¹⁰⁸ Antroponim s ovim imenom potvrđen je na Korčuli, gdje se nekad nalazila grčka kolonija.¹⁰⁹

¹⁰¹ A. Fick, F. Bechtel, *Die griechische Personennamen*, Göttingen 1894, str. 41. U ilirskoj onomastici H. Krahe posebno tretira "g-Elemente", koji dovodi u vezu s nazivom ilirske utvrde *Corrhagus* (Livije, 31, 27). Ostavlja mogućnost da je naziv izveden od makedonskog(?) imena Κόρρ-αγος". S istim elementom zastupljeni su nazivi Στδραγα (Const. Porph. De adm. imp. 30), Βόρρ-αγος "Illyr. Kastellname (Proc. Aed. 4, 4)" i etnikos Πελ-αγ-ῖ-τ-αι. H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, str. 73.

¹⁰² H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, Wiesbaden 1955, str. 57.

¹⁰³ F. Petračić, *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1875, str. 8.

¹⁰⁴ *gori-αγος "Heer-führer". H. Krahe, n. dj., str. 57.

¹⁰⁵ "Λάσ-αγος auf einer Terrakotte aus Salonae (PN.-Lex. 62 f.) stellt sich neben Κόρρ-αγος (s. d.)." H. Krahe, *Die Sprache...*, str. 57.

¹⁰⁶ D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, knj. LVIII, Sarajevo 1982, str. 173.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904, str. 37.

¹⁰⁹ Τύρος, Brunšmid Inschr. Und Münz. der griech. Städte Dalmatiens 8 (Kerkyra incl.). Isto.

Rogatički naziv *Osovo* (Gornje i Donje Osovo, općine Živaljevići i Godomilje), V. Skarić tumačio je istočnoslavenskim i zapadnoslavenskim imenima *osa*, *osika*, *osina*, što je naziv za jasiku.¹¹⁰ Na ovaj način dokazivao je prvu slavensku seobu na jug, na tlo Bosne i Hercegovine.¹¹¹ Skarićevo dokazivanje nema vrijednosti. Rogatičko *Osovo* nije nastalo od *osa*, *osika*, *osina*, tim prije što arheologija ne poznaje ranoslavenske grobove na Glasincu.

PINSKO VRELO

Pinskô vrêlo nalazi se u selu *Sudići*, u kanjonu rijeke Prače. Izvire iz stijene u velikom mlazu i odmah se ulijeva u rijeku Praču. Po legendi koja se sačuvala u obližnjem bošnjačkom selu *Vragolovi*, u vrelu se utopilo više ljudi.¹¹²

U doktorskoj disertaciji o hidronimima u lijevom slivu Drine, iz nepoznatog razloga, D. Vujičić *Pinsko vrelo* u potpunosti ignorira.

Naziv *Pinsko vrêlo* nije moguće objasniti južnoslavenskim jezičkim sredstvima.

Terensku situaciju u kojoj se nalazi izvor karakterizira uski kameniti kanjon rijeke Prače u kojem ima vrlo malo vegetacije, koju čine rijetke vrbe i rakite što rastu uz riječno korito usječeno između velikih stijena. U okolini izvora, i na njegovom širem području, koje je relativno niske nadmorske visine, uopće nema crnogorične šume, tako da se naziv ne može dovesti u vezu s latinskim *pinus*, f "bor".

Naziv *Pinsko vrêlo* nužno je dovesti u vezu sa starogrčkim πίνω "piti". Riječ je kod antičkih pisaca višestruko potvrđena.¹¹³

I u srednjogrčkom i novogrčkom jeziku πίνω je glagol u značenju "piti", što otvara teoretsku mogućnost da je hidronim imenovan u novije vrijeme. Da li je naziv starogrčkog ili srednjogrčkog porijekla?

Protiv recentnog naziva stoji činjenica da su hidronimi najstariji nazivi, što znači da je glasinački izvor i prije srednjovjekovnih vlaških migracija imao svoje ime. Pošto mnogi glasinački hidronimi pripadaju najstarijoj hidronimiji Evrope, protiv naziva vlašskog porijekla, također, stoji činjenica da su se imeno-

¹¹⁰ V. Skarić, *O geografskoj nomenklaturi...*, str. 30-53. Upor.: M. Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, Sarajevo 2004, str. 94, 95.

¹¹¹ Isto.

¹¹² Po kazivanju Feride Đafo iz Vragolova.

¹¹³ Kod Homera, Herodota, Plutarha itd. F. Petračić, *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1875, str. 681. Prema informaciji I. Ajetija, Tomašek spravnjuje tračku riječ *pinon* "piće" s arb. *pi*, grč. *pino* (pijem), slov. *piti*, *pijem*. I. Ajeti, *Studije iz istorije albanskog jezika*, Akademija nauka i umetnosti Kosova, Posebna izdanja, knj. 4, Priština 1982, str. 25.

vanja najvažnijih glasinačkih hidronima dogodila u prethistoriji i antici. Naziv hidronima *Pinsko vrelo*, posebno i zbog legende koja se za njega vezuje, ukazuje na njegovu važnost. Imenovanje hidronima vjerovatno se nije dogodilo u novije vrijeme.

GLASINAC

Naziv *Glāsinac*¹¹⁴ je jedan od naziva za koji se smatra da je "tamnog postanja"¹¹⁵. U dubrovačkim srednjovjekovnim izvorima najčešće se spominje pod nazivom *Glasinač*, rjeđe kao *Glassinača*, *Vlasinez*.¹¹⁶

Na samom Glasincu, *Glasinac* je naziv za polje koje se nalazi s istočne strane planine Romanije. "Ono je na severozapadu, severu, istoku i jugu sraslo s nekim manjim poljima i uvalama, koje su ispredvajane kosama neznatne visine, a sav taj splet od plitkih udolina i niskih kosa čini jedno jedino polje opkoljeno visokim brdima i planinama, Romanijom i njenim ograncima. To je pravi *Glasinac*."¹¹⁷

Narodno objašnjenje naziva *Glasinac* kaže da se "predeo zove tako stoga što je uvek bio na glasu sa svog stočarstva"¹¹⁸. Svakako, riječ je o pučkoj etimologiji.

U selu *Šahbegovići*, na istočnim obroncima Romanije, nazivom *Glāsinci* nazivaju se sjenokosi koje čini potpuno ravno tlo. Naziv je novijeg postanja. Imenovan je pučkom etimologijom i pučki je sinonim za ravno tlo = *Glasinac*.

Naziv *Glasinac*, pod kojim se podrazumijeva čuvena ilirska kultura čiji ostaci su višestruko potvrđeni na Glasinačkom polju, zasigurno je vrlo star naziv. Analogno datiranju glasinačke ilirske kulture, i bez lingvističke potpore, s velikom vjerovatnoćom može se datirati u prethistoriju.

Glasinac pripada onim nazivima koje lingvistika tumači bez dilema i u potpunosti. Naziv se besprijekorno objašnjava homerskom riječi γλῶσσα, ης,

¹¹⁴ Prema istraživanjima M. Filipovića, tim imenom naziva se i jedno mjesto u selu Mamićima u Mostarskom srezu. U Tuzlanskom srezu, u selu Gornje Dragunje, nalazi se zaselak *Glasinčar* za koji Filipović pretpostavlja da čuva uspomenu na nekadašnje doseljenike s Glasinca. U vezu s Glasincem Filipović dovodi nazive mjesta *Glasnica* u Pljevaljskom srezu, *Glašinac* i *Glasovik* u Prokupačkom srezu, zemlju *Glašinac* u selu Tabanovac u Mlavi i katolički rod *Glasnović* ili *Glasinović* u Janjevu na Kosovu. M. Filipović, *Glasinac*, antropogeografsko-etnološka studija, SANU, Beograd 1950, str. 7.

¹¹⁵ O. Franck, *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, Leipzig 1932, str. 140.

¹¹⁶ K. Jireček, *Glasinac im Mittelalter*, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosna und Herzegovina, II, str. 320-322.

¹¹⁷ M. Filipović, n. dj., str. 8.

¹¹⁸ Isto, str. 7.

η, "jezik", u metonimijskom značenju "narod, pleme".¹¹⁹ Herodotov i Tukididov lik γλωσσαν (γλωσσαν ἔναι, νομίζειν) "govoriti jezik koji"¹²⁰ u hrvatskom i bosanskom jeziku zakonomjerno daje *Glasin-*.¹²¹ Na grčku osnovu došao je opći slavenski sufiks *-ac*, vrlo čest u tvorbi toponima i apelativa.¹²²

Posve je izvjesno da je grčka riječ γλωσσα, ης, ostavila traga u prethistorijskoj toponimiji Balkana. *Keraunijska brda*, na sjevernoj granici Epira, završavaju se "u strmom i isturenom rtu (κάβο Γλωσσα, Capo Linguetta, Kara Burun)"¹²³. S aspekta tumačenja naziva Glasinac, naziv rta ima prvorazredan značaj. Motiviran je, vjerovatno, jezičkom i etničkom granicom između ilirskog i grčkog svijeta koja se nalazila upravo na Keraunijskim brdima. Stoga, u smislu u kojem su ga razumijevali prethistorijski i antički Grci, pod pojmom κάβο Γλωσσα moguće je podrazumijevati granicu s inorodnim i brojnim (ilirskim) stanovništvom.

U geografskom smislu, grčki naziv κάβο Γλωσσα nalazi se u arei grčke pokrajine Haonije. S velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da je imenovan od strane haonskih Grka. U kontekstu elaboracije naziva *Konovići*, koja slijedi, otkriva se da su iz Haonije potekle još neke vrlo značajne glasinačko-grčke veze. Naziv *Glasinac*, posve je izvjesna posljedica ilirsko-grčkih veza. Kao i naziv κάβο Γλωσσα, imenovan je od strane etničkih Grka.

Grčko porijeklo naziva *Glasinac* utemeljeno je i historijski opravdano. Brojne i različite glasinačke arheološke nalaze grčkog porijekla nužno je tretirati isto kao i brojne i različite grčke riječi kojima su izvorno nazivani oblici grčke keramike, grčke kacige, knemide, nakit, itd., itd. Grčki jezik u prethistoriji, a vjerovatno i u antici, bio je zastupljen i na Glasincu. On nije bio i govorni jezik većine stanovništva, koje je bilo ilirsko. Međutim, grčkim jezikom nazivali su se brojni proizvodi grčkog zanatstva koji su arheološki potvrđeni na Glasincu. Iz primjera *Osovo* < **Osogovo* može se pretpostaviti da je znatan broj tih predmeta proizvodila grčka zajednica u Osovu, posebno onu vrstu keramike koja pripada prostoj *jonskoj keramici*.¹²⁴

¹¹⁹ F. Petračić, *Grčko-hrvatski rječnik*, str. 171.

¹²⁰ Isto.

¹²¹ Početni glas *g* u nepromijenjenom obliku zastupljen je u desetini južnoslavenskih imena grčkog porijekla (R. Jovičević, n. dj., str. 176), u *grava* > *Gravosa* > *Gruž* (Škok: *Slavenstvo i romanstvo*, str. 110.) itd. Za glas *l* poznato je više primjera u kojima se taj glas u riječima stranog porijekla ne mijenja (*Salona* > *Solin* itd.). Grčkom *ō* odgovara dugo *ō*. Vokal *o* odgovara prajezičnom *ō* (kratkom *o*, dok je dugo *ō* prešlo u *a*) (B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice* I, str. 52). Grčko *σ* (σσ) ostaje nepromijenjeno i daje *s* (Θεσσαλονικη ili Σαλονικη > *Solun*). Grčko *-αν* u bosanskom jeziku daje *-in*.

¹²² P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 4.

¹²³ R. Katičić, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rodanina*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. VII, Sarajevo 1970, str. 114.

¹²⁴ M. Parović-Pešikan, n. dj., str. 27.

Geografski položaj κάβο Γλῶσσα, u arei grčke pokrajine Haonije, jedan je od prvih razloga da se haonska zemlja ubicira kao nekadašnja domovina glasinačkih Grka. Kao što se naprijed otkriva, sličnih razloga ima više.¹²⁵ Svakako, haonski Grci svojim jezikom imenovali su oblast u koju su se doselili. Na Glasincu su zatekli brojne ilirski "narod, pleme", što je rezultiralo nazivom *Glasinac*.

Glasinački Iliri vjerovatno su za geografsku oblast Glasinca imali neko svoje ime. Zbog čega se ono nije očuvalo, vjerovatno nikada nećemo saznati. Ilirski jezik i njegova sudbina još uvijek su velike nepoznanice. Na drugoj strani, grčki jezik bio je najsuperiorniji i najugledniji jezik Mediterana, kao i njegovi nosioci. Prestižni grčki oklopi, knemide, grčki šljem, nakit i posude itd., po svom nastanku imenovani su jezikom koji je kod glasinačkih Ilira bio prestižan i cijenjen, koliko i grčka skupocjena roba. Po logici stvari, kao što se i danas uče najrašireniji i najprestižniji jezici svijeta, i glasinački Iliri, posebno trgovci, učili su grčki jezik. Također, u povijesti jezika vrlo davno su nastali pojmovi o "ljepšem" i "boljem" ili "finijem" jeziku i o "lošijem", pa svijet nastoji da imitira "bolji" jezik.¹²⁶ Fenomen ima i sociolingvističku dimenziju. Kako navodi R. L. Trask, "(...) govornici manje uglednih jezika često se željno razmeću vladanjem uglednijim jezicima time što uvode neke njihove riječi u vlastiti govor"¹²⁷. Na Glasincu, naziv *Pariževići*, u čijoj osnovi je homersko *Paris*, ne isključuje i mogućnost utjecaja grčke književnosti i grčke kulture uopće. Stoga, moguće je da je glasinačka grčka zajednica naziv *Glasinac* vremenom nametnula kao općenarodno ime.

Na prisustvo etničkih Grka na Glasincu, koji su najvjerovatnije imenovali naziv *Glasinac*, može upućivati i jedinstven bosanski historijski toponim potvrđen u Opširnom popisu bosanskog sandžaka iz 1604. godine. To je baština *Andronja*, popisana u selu koje nosi dvojni naziv: "Selo *Batočeva*, drugim imenom *Kovačica*".¹²⁸

"Ανδρῶν je grčko ime.¹²⁹ Najvjerovatnije, to je ime zemljoposjednika po kojem je u selu *Batočeva drugim imenom Kovačica* imenovan njegov nekadašnji zemljoposjed – koji će u kasnijim vremenima dobiti status srednjovjekovne baštine. U lingvističkom smislu, imenski naziv¹³⁰ ukazuje na prisustvo etničkih

¹²⁵ Na ovaj zaključak upućuje crtež grčkog broda na jedra s grčke knemide iskopane u Ilijaku.

¹²⁶ P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike*, Zagreb 1940, str. 161.

¹²⁷ R. L. Trask, *Temeljni lingvistički pojmovi*, Zagreb 2005, str. 256.

¹²⁸ Opširni popis... III, str. 119.

¹²⁹ Ime je zapisano na epigrafskom spomeniku pronađenom u ruševinama grčkog hrama na lokalitetu Dragamesto u Akarnaniji, među petericom sudionika gozbe Zeusa Karaiosa ili Keraiosa. U natpisu se spominje i jedan pripadnik ilirskog plemena Delmata, Βάβο Δελμάτα, što otkriva grčko-delmatske veze koje se datiraju u II stoljeće pr. n. e. M. Zaninović, *Delmatsko-grčki odnosi na Jadranu*, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1976, str. 306.

¹³⁰ Da se imenski starogrčki korijen *Andr-* nije promijenio u bosanskom jeziku, potvrđuje starogrčko ime *Andreas* – od kojeg je nastao slavenizirani lik *Andrija*.

Grka na Batovu polju. U starogrčkom jeziku ἀνδρών, ὠνος, jon. ἀνδρεών je "soba ili blagovalište muževah *Hdt. Tr.*"¹³¹. Također, kako navodi Vitruvije, *andron* je drugo ime za *mesauloe*, prolaze između dva peristila i prostora za goste u grčkoj kući,¹³² što je u Kovačici moglo motivirati naziv zemljišnog prostora u obliku prolaza između nekih subjekata koji nam nisu poznati. Benvenist u sintagmi *wánah andrôn* otkriva još jednu mogućnost: da je riječ o "zajednici ljudi"¹³³, koja je posve moguća u Batovu polju. Pa ipak, s obzirom da je grčka riječ prešla u latinski, porijeklo naziva glasinačke baštine može biti i rimsko. Grčke *mesauloe* Rimljani su nazivali imenom *andron*.

Fonetski zakoni bosanskog jezika, također, dozvoljavaju da se jedinstven rogatički ojkonom *Oškoplje* poveže s imenom grčkog božanstva Ασκληπιός, posebno iz razloga što je *Oškoplje* teže povezati s općepoznatim bosanskim oblasnim nazivom *Uskoplje*.¹³⁴ Povezivanju naziva *Oškoplje* s "usko polje" protivi se naziv visa *Gradac Oškoplje*, što je rogatički prethistorijski arheološki lokalitet iz željeznog doba.¹³⁵ U Popisu čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine, posebno su popisana dva čifluka pod nazivom *Oškoplje*. Dva puta, također su popisani i čifluk i selo *Uskopljice*¹³⁶ u džematu Osječani, iz čega se vidi da je riječ o različitim nazivima.

Jedan od atributa grčkog božanstva Ασκληπιός je šišarika.¹³⁷ *Gàleta*, od lat. *galla*, ae f "šiška, šišarika", je manja planina (1103) koja se nalazi samo 3 km vazdušne linije južno od Oškoplja.¹³⁸ Moguće je da su seoski i oronimski naziv u uzajamnoj vezi, te da je planinski naziv *Gàleta* latinski kalk nekadašnjeg grčkog naziva za planinu. Kalk je mogao nastati početkom naše ere, poslije uspostave rimske vlasti na Glasincu.

¹³¹ F. Petračić, n. dj., str. 70.

¹³² Vitruvius, *De architectura libri decem*, (Preveli na hrvatski jezik M. Lošpac. V. Bedenko), Zagreb 1999, str. 133.

¹³³ E. Benvenist, n. dj., str. 266. Prema Plutarhu, *Likurg*, gl. X i XII, "(...)drugarstva za istom sofrom zovu se u Krećana andrije(...)" M. N. Đurić, *Istorijski izvori*, Beograd 1997, str. 10.

¹³⁴ Tim imenom naziva se poznata srednjovjekovna župa u dolini Rame. *Uskoplje* je ojkonom u općini Trebinje. *Uskopljice* su zaselak u rogatičkom selu Vražalice. Rječnik naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine, 1910, str. 297.

¹³⁵ *Arheološki leksikon...*, III, str. 96.

¹³⁶ A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju XIV–XV, 1964–65, Sarajevo 1969, str. 225, 264.

¹³⁷ D. Srećević, A. Cermanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd 1989, str. 58.

¹³⁸ Karta JNA 1:25 000, br. evidencije 00067, Sjevsko, štampano 1975.

KANOSTREVCİ

Imenom *Kanostrevci* naziva se glasinačko selo koje se nalazi na istočnim obroncima Glasinačkog polja. U arheološkoj literaturi o Glasincu selo nije poznato, iz razloga što na seoskom prostoru, na kojem ima više ilirskih tumula, nisu vršena arheološka iskopavanja. U blizini sela je toponim *Podgradac*.¹³⁹ Na veliku starost naselja upućuje i stari Kanostrevački bunar, na kojem se nalazila ploča. U okolini ima stećaka.¹⁴⁰ A. Bejtić u svojoj monografiji *Rogatica*, donosi historijsku kartu rogatičkog kraja u koju su ucrtani Kanostrevci. Karta je napravljena na osnovu najstarijih osmanskih deftera i ojkonominske situacije u nahijama Pavle, Bistrica i Sokol.¹⁴¹

Riječ je o jedinstvenom nazivu na tlu Bosne i Hercegovine.

S obzirom da je potvrđen i lik *Konostrevci*,¹⁴² njega je moguće dovesti u vezu s latinskim *cānistrum* "kotarica od trske" (*cānistr* > *konostr* + *evci*). Latinska riječ grčkog je porijekla.

V. Vinja riječ *kanastrél* m zool. "jakopska kapica" (*Pecten jacobaeus*, P. opercularis), potvrđenu u Nerezinama i M. Lošnju, izvodi iz *canestro* "košara" (usp. starije dalm. *konistra*, Skok, 2, 144), što je nastalo od lat. *canistrum* (gr. κάναστρον).¹⁴³ Shodno tome, Kanostrevci (Konostrevci) bi podrazumijevali nekadašnje naselje ljudi koji su se bavili izradom košara.

Terenska situacija na mjestu ojkonima ne objašnjava nastanak njegovog naziva. Selo se nalazi u brdovitom i planinskom kraju gdje ne raste trska od koje bi se izrađivale košare. Na drugoj strani, izrada košara od pruća višestoljetna je i uobičajena djelatnost u svakom seoskom domaćinstvu na Glasincu, i nije nikakva zanatska posebnost karakteristična za određeni broj ljudi ili naselje. U okviru svakog seoskog domaćinstva stoljećima se izrađuju pletene košare za vlastite potrebe. Ovim se dovodi u pitanje *cānistrum* > *canestro* > *Kanostrevci*.

Grčka riječ κάναστρον u bosanskom jeziku daje *Konostr*-, što objašnjava alternativni lik *Konostrevci*, koji je zabilježio M. Filipović¹⁴⁴ i koji se nalazi na nekim geografskim kartama.¹⁴⁵ Prema tome, vokal *a* u *Kanostrevci* moguće je objasniti disimilacijom, koja se, najvjerojatnije, dogodila u novije vrijeme. To bi

¹³⁹ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 225.

¹⁴⁰ Pošto selo u historijskom izvoru iz 1711. g. ima dvojni naziv: *Kanostrevci* ili *Pobnatići*, u povijesne spomenike naselja nužno je ubrojiti i Gradinu u današnjim Pobraticima i srednjovjekovnu nekropolu *Grebnice* na kojoj se jedan stećak zove *Vnapčev grob*. Isto, str. 224, 225.

¹⁴¹ A. Bejtić, *Rogatica* (period turske vladavine), Sarajevo 1966, str. 17.

¹⁴² Specijalna karta JNA 1:25 000, br. evidencije 00067, 1975.

¹⁴³ V. Vinja, *Jadranske etimologije*, II, str. 54.

¹⁴⁴ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 225, 263.

¹⁴⁵ Specijalna karta JNA 1:25 000, br. evidencije 00067, 1975.

značilo da *Kanostrevci* pripadaju najstarijim glasinačkim nazivima grčkog porijekla, kao i oblasna imena *Glasinac*, *Prača* itd.

F. Petračić u svom grčkom rječniku ukazuje na homersku riječ "κάνεον, τό *att. stp.* κανοῦν τό (pogl. κώνησ) pr. od tèske pletena košara, onda posuda neka iz kovi ili ilovače, *canistrum* osbt. za kruh i posvećeni ječam kod žrtve *Hom. Eu. Thk. Dem. i dr.*"¹⁴⁶ Ovim se otvara mogućnost da su se u Kanostrevcima izrađivale kultne i votivne posude od metala (bronze?) i ilovače.

Konačan sud o etimologiji naziva *Kanostrevci*, tj. da li je naziv latinskog ili grčkog porijekla, vjerovatno će dati arheologija. Arheološka istraživanja sela trebaju utvrditi da li su se u selu izgrađivale posude od ilovače ili bronze, ili je naziv latinskog porijekla. Za sada, s obzirom na činjenicu da su pletene košare od pruća sastavni dio svakog glasinačkog domaćinstva, prednost ima grčko porijeklo.

KONOVICI

Imenom *Kónovići* naziva se širi prostor koji povezuje dva vrlo značajna glasinačka arheološka lokaliteta, međusobno udaljena oko jedan km vazdušne linije.¹⁴⁷ To je geografski međuprostor između Ilijaka i Rajnog brda, poznatijih arheoloških nalazišta na Glasincu. Arheološki lokaliteti i predmetni naziv nalaze se u južnom dijelu klasičnog Glasinca, u rejonu današnjih glasinačkih sela Vinograd i Gornja Vinča. Koliko je do sada poznato, riječ je o jedinstvenom nazivu.

Arheološki lokaliteti *Ilijak* i *Rajno brdo* situirani su na manjim brežuljcima kojima dominiraju prethistorijske nekropole. Historijska uloga navedenih brežuljaka bila je da pruže zemaljsko i zemno utočište najznačajnijim prethistorijskim ličnostima tog kraja. A. Benac i B. Čović imenovali su ih "kneževima".¹⁴⁸ Gdje su živjele navedene osobe? Na gradini *Ilijak*, što potvrđuju ostaci jedne od najvećih gradina na Glasincu,¹⁴⁹ i na međuprostoru između Ilijaka i Rajnog brda koji se zove *Konovići*. Naziv je jedinstven na tlu Bosne i Hercegovine i nije ga moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava.

¹⁴⁶ F. Petračić, *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1875, str. 422.

¹⁴⁷ *Konovići* su zastupljeni u svim geografskim kartama Glasinca.

¹⁴⁸ A. Benac i B. Čović navode da je taj naziv "manje-više proizvoljan, ali treba da znači poglavicu nove društveno-teritorijalne jedinice". A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, II, str. 123, bilješka 47.

¹⁴⁹ B. Čović, *Die Befestigungen und befestigte Siedlungen des Glasinacer Gebietes*, Međunarodni kolokvij "Utvrdena ilirska naselja", Mostar, 24–26. oktobra 1974, Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 6, Sarajevo 1975, str. 95.

Za arheološke nalaze na Ilijaku i Rajnom brdu, za njihov najveći broj, smatra se da su ilirskog porijekla. Shodno tome, s aspekta znanstvenih predviđanja, za naziv *Konovići* nužno je pretpostaviti ilirsko porijeklo. Međutim, s onim što nam je poznato o ilirskom jeziku, naziv nije moguće objasniti uz pomoć tog jezika. Naprotiv, put k etimologiji naziva vodi u starogrčki jezik.

Toponim *Konovići* jedan je od rijetkih toponima Glasinca kojeg je, s aspekta starogrčkog jezika, moguće objasniti na dva načina. Objašnjenja su zasnovana na historijskim i lingvističkim mogućnostima približne vrijednosti, tako da se vrlo teško odlučiti kojem obrazloženju dati prednost.

Toponim *Kónovići* moguće je izvesti iz grčkog homerskog imena Κῶων. H. von Kamptz ime izvodi od starogrčkog -κῶων: κοῖω, "nehme wahr, schaue, achte auf" i tretira kao "Kurzform".¹⁵⁰ Ovim se definira toponimska osnova *Kon-*. Imensko *-(o)vići* mlađeg je slavenskog postanja i u posesivnoj je funkciji.

Toponim *Konovići* također je mogao nastati od starogrčkog etnika Χάονες, lat. Hāōnes, um, m. Pod etnikom se podrazumijevaju *Haonjani*, epirsko pleme prozvano po Haonu, bratu Helenovom, odatle Chāōnia, ae, f (Χαονί(α) i Chāōnius, *adj.* "haonski = epirski". Za grčko *x*, u posuđenicama grčkog porijekla, poznato je da je u jeziku Hrvata i Bošnjaka dalo *k*.¹⁵¹ Grčko -άο- u bosanskom jeziku kontrakcijom ili stezanjem dvaju vokala može dati dugo *ō*¹⁵² (Χάον > *Kón-*).

Za naziv *Konovići* vrlo vjerovatno je da je u vezi s brojnim arheološkim nalazima grčke provenijencije koji su iskopani na Ilijaku i Rajnom brdu.¹⁵³ Za te nalaze, kao i za arheološki materijal grčkog porijekla na Glasincu uopće, do sada se isključivo smatralo da su na Glasinac dospjeli trgovinom. Nije se moglo ni zamisliti da je, makar jedan dio tog materijala, na Glasinac mogao dospjeti

¹⁵⁰ Ime je zastupljeno i kao tvorbeni kompozit složenih grčkih imena Δηϊ-κῶων, Δημο-κῶων, Ἴππο-κῶων. H. von Kamptz, *Homeric Personennamen*, Göttingen 1982, str. 204.

¹⁵¹ Kod Srba se izgovara kao *h* (prema grčkom). O tome vidjeti u: B. Jurišić, n. dj., str. 92.

¹⁵² Iz brojnih primjera stezanja ili kontrakcije dvaju vokala u jedan vidi se da se prvi vokal gubi: *posal* > *posao* > *poso*; *reka* > *reko*; *pitao* > *pito*; *pojas* > *poas* > *pas* itd.

¹⁵³ To su bronzane knemide iz tumula II, grob 9, i tumula XVI, 2, 3. A. Benac i B. Čović navode da je porijeklo knemida "vrlo teško ustanoviti". Pretpostavili su da potječu iz južne Italije i da su trgovinom dospjele na Glasinac. Déchelette je tvrdio da ukrasi knemida imitiraju djela grčke arhajske umjetnosti. W. Gaerte je konstatirao da su se bronzane knemide pojavile na Kipru u kasnom mikenskom dobu. Zatim, to je lučna fibula s nesimetričnom četvrtastom nogom (T. XXXIV) koja pokazuje "očiglednu zavisnost od poznatog grčkog tipa lučnih fibula sa bogato ukrašenom nogom, koji pripada dobu "kasnog geometrijskog stila". O tome vidjeti u: A. Benac, B. Čović, n. dj., str. 37, 38. Po mišljenju M. Parović-Pešikan, *arhajskoj grupi* pripadaju: bronzana zdjela iz Ilijaka, tumul II, grob 1. (Inv. br. 5410), zdjela *philai mesomphaloi* iz tumula I, bronzana zdjela s ravnim dnom iz Ilijaka (Inv. 18102), bronzani sud iz Ilijaka u obliku dubokog kiliksa ili skifosa arhajskog doba (Inv. 5413) i brojni primjerci arhajske keramike. U klasičnu grupu datirana je strelica skitskog tipa iz Ilijaka (Inv. 5701). M. Parović-Pešikan, n. dj., str. 21-29.

grčkom kolonizacijom. Uopće nije uzimana u obzir činjenica da počeci grčkih putovanja po stranim zemljama, motivirani potragom za metalom, datiraju prije 800. godine pr. n. e.¹⁵⁴ i da se iz tih putovanja ne može isključiti unutrašnjost Balkana i Glasinac. U to vrijeme, pojedini etnički Grci naseljavaju se u Siriju i Italiju, na prekomorske prostore koji su znatno udaljeniji od Glasinca. U potpunosti je ignorirana činjenica da je raspad eubejske zajednice, krajem VIII vijeka pr. n. e., doveo do još jednog mnogo većeg talasa iseljavanja iz kontinentalne Grčke, iz Jonije i s ostrva, i da su prvi pustolovi donijeli kući vijesti o mogućnostima koje su postojale u stranim zemljama, u trgovini, vojnoj službi, poljoprivredi.¹⁵⁵ Zasiurno je da su i s Glasinca u Grčku stizale slične vijesti.

Rejon Prače, na Glasincu, nije geološki istraživani. Pa ipak, s aspekta grčke potrage za metalima, koja je dovela do prvog grčkog kolonizacionog vala, Prača i njena bliža okolina nikako se ne mogu isključiti kao rudonosno područje koje je zanimalo Grke. Novija istraživanja pokazuju da je oblast Prače jedno od najstarijih rudnih područja u Bosni i Hercegovini. Mehmed Ramović, najpoznatiji istraživač starih rudnika na tlu Bosne i Hercegovine, u okolini Prače otkrio je dva lokaliteta s tragovima eksploatacije rude bakra.¹⁵⁶ Rudarske djelatnosti u blizoj okolini Prače, čiji obim nije u potpunosti poznat, kontinuirano su nastavljene i u srednjem vijeku.¹⁵⁷ S uspostavom osmanske vlasti, u okolici Prače popisana su četiri rudnika željeza.¹⁵⁸

Naziv *Konovići*, zajedno s ostalim nazivima grčkog porijekla u arei Prače, baca posve novo svjetlo na arheološke nalaze grčkog porijekla na Ilijaku i Rajnom Brdu, kao i na Glasincu uopće. Ime *Konovići*, u vezi s grčkim arheološkim materijalom, jedan je od prvih indikatora koji ukazuje na etničke Grke koji su se doselili na Glasinac. Na osnovu isključivo arheološke argumentacije, na veze između Glasinca i Grčke od ranije ukazuje M. Parović-Pešikan. Ona navodi da "skoro sva starija glasinačka keramika koja se da odrediti ili potiče iz Jonije, Arike,

¹⁵⁴ "Neki su se čak naselili tamo gdje su ga mogli naći, na sjevernoj obali Sirije pre 800. godine, u Italiji nešto kasnije, a možda i na južnoj obali Crnog mora." Dž. Forest, *Oksfordska istorija Grčke i helenističkog sveta*, Beograd 1999, str. 16.

¹⁵⁵ Isto.

¹⁵⁶ Ramović ne precizira pračanske rudarske lokalitete. M. Ramović, *Nalazišta ruda zlata, bakra, kalaja, željeza, srebra, olova, žive, antimona i arsena u SR BiH*, Radovi sa simpozijuma "Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka", Zenica 1999, str. 14.

¹⁵⁷ "U djelu Ludwiga Albrechta Gebharda o Dubrovniku, piše da su u doba Kulina bana u brdima Jahorine (Jakotina) kod Sarajeva dva brata bogata trgovca iz Dubrovnika, kopali rudu." M. Vego, *Rudarstvo u Bosni i Hercegovini u srednjem vijeku*, Radovi sa simpozijuma "Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka", Zenica 1999, str. 189.

¹⁵⁸ Hladilo (Vrhprača), Čelopek, Grabvica, Busovac. A. Handžić, *Rudarstvo i rudarski trgovi u Bosni u drugoj polovini XV vijeka*, Radovi sa simpozijuma "Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka", Zenica 1999, str. 300, 301.

možda i Beotije, ili predstavlja imitaciju ovih proizvoda¹⁵⁹. Istovremeno, dovodi u pitanje ona mišljenja koja umjesto tih oblasti prenaplašeno stavljaju u prvi plan južnu Italiju kao dominantnu oblast odakle se na Glasinac uvozila grčka roba. Iako ne isključuje srednjoitalske i glasinačke veze,¹⁶⁰ za M. P. Pešikan "trgovina s Jonijom i kontinentalnom Grčkom ima presudan značaj"¹⁶¹.

Na širu oblast Jonskog mora, odakle, najvjerovatnije, potječu kolonizirani Grci, od ranije je posebno ukazivala prosta jonska keramika višestruko potvrđena na Glasincu. Pritom, u vezi s tim problemom nije se ni pokušalo odgovoriti na važno pitanje: Zašto je najjednostavnija grčka keramika predmet razmjene između glasinačkih Ilira i Grka? Odgovor na postavljeno pitanje važan je iz razloga što su proste i za proizvodnju jednostavne stvari neuobičajene u trgovini između geografski udaljenijih oblasti. Proste stvari, po prirodi stvari, ne traže posebnu i složenu tehnologiju izrade, što znatno proširuje centre njihove proizvodnje i krug ljudi koji ih proizvodi. U trgovini ne donose visok profit. Posebno prosta keramika, koja je za dugo transportovanje teška i čiji je transport uvijek izložen riziku transportnih oštećenja. Iz tih razloga, malo je vjerovatno da se tako prosta i teška roba iz Jonije transportovala u Crno more, pa potom Dunavom, Savom i Drinom u istočnu Bosnu i na Glasinac.¹⁶² Riječ je o putu koji se mjeri hiljadama kilometara i koji je, i pored najsavremenijih sredstava komunikacije, još uvijek izuzetno dug i dugotrajan. Znatno izvjesnija mogućnost je pretpostavka da se prosta jonska keramika, pronađena na Glasincu, najvjerovatnije proizvodila gdje je i pronađena, tj. na Glasincu, i da su je, zajedno s Ilirima koji su u procesu proizvodnje mogli davati jeftinu radnu snagu, *in situ* proizvodili doseljeni jonski Grci. Posebno i iz razloga što se izradom grčke keramike, čak i one koja se tretira umjetničkom, ni na tlu Grčke nisu bavili isključivo Grci.¹⁶³

¹⁵⁹ M. Parović-Pešikan, n. dj., str. 37.

¹⁶⁰ M. Parović-Pešikan pretpostavlja da su te veze vodile trgovačkim putem preko sjeverne Italije, Slovenije, dolinom Save do ušća Drine, Drinom do Višegrada i Glasinca. Isto.

¹⁶¹ M. Parović-Pešikan pretpostavlja nekoliko puteva koji su povezivali Glasinac i Grčku. Tokom I milenija, pretpostavlja veze između jonskih kolonija na zapadnoj crnomorskoj obali i Ilirije, rijekom Dunavom, Savom i njihovim pritokama ka Glasincu. Za veze s kontinentalnom Grčkom pretpostavlja puteve: 1) Put od Halkidika duž Vardara i Morave do Dunava, gdje se spajao s dunavskom magistralom. Za isti put pretpostavlja da je duž Zapadne Morave mogao izbijati na Drinu i u istočnu Bosnu. 2) Drugi put mogao je voditi od srednje Grčke kroz Tesaliju i dolinu Haliakmona, "pa preko Kastorije, Korče i Sv. Nauma na Ohrid, i dalje, preko Kičeva, Tetova i Kosova Polja, zatim duž Ibra i Zapadne Morave izbijati na Drinu i na Glasinac". Isto, str. 37-44.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Potpisi grnčara na atenskim vazama otkrivaju srazmjerno veliki broj neatenskih imena, "pa čak i negrčkih imena(...)". Dž. Bordman, Dž. Griffin, O. Mari, *Oksfordska istorija Grčke i helenističkog svijeta*, Beograd 1999, str. 380.

Crteži lađe na knemidama iz Ilijaka mogu ukazivati na nekadašnji zavičaj njihovih korisnika: na sjeverozapadnu oblast Jonskog mora, tačnije, na epirsku oblast Chaoniu koja se nalazila neposredno uz more.¹⁶⁴ Navedene crteže – prvobitno nacrtane na bronzanom oklopu za prsa čiji materijal je naknadno iskorišćen za izradu knemida – B. Čović razumijevao je i tumačio vezama glasinačke ilirske kulture s kulturom Mati u Albaniji, “čijem inventaru pripadaju pomenuti istovetni primjerci ovakvih oklopa”.¹⁶⁵ Čović je smatrao da navedeno glasinačko i albansko defanzivno oružje, i crteži, potječu “iz iste radionice ili škole koja je morala biti locirana negdje na južnom Jadranu”¹⁶⁶. S tim u vezi, Čović zaključuje: “Ako je, možda, glasinačke primjerke izradio na samom Glasincu neki od putujućih majstora, on je morao poticati iz tih krajeva i morali su mu biti dobro poznati ovakvi brodovi, sa svim njihovim tehničkim pojedinostima.”¹⁶⁷

Posljednji Čovićev zaključak, o mogućem putujućem majstoru koji je nacrtao crteže brodova na glasinačkim knemidama, u koliziji je s Čovićevom konstatacijom da ilirsko stanovništvo, nastanjeno u dubokoj unutrašnjosti Balkana, slične brodove “nije moglo poznavati kao vrstu prevoznog sredstva”¹⁶⁸. Glasinački Ilir od navodnog “putujućeg majstora” nije mogao naručiti crtež broda, iz razloga što je taj crtež, ne samo za poručioca već i za druge glasinačke Ilire, bio apstraktan i besmislen. Crtež broda, kao ukrasni detalj na knemidama i sl., za glasinačkog Ilira nije imao nikakvog smisla.

Datacija najstarijih arheoloških nalaza iz Ilijaka i Rajnog brda, u početak željeznog doba, hronološki je podudarna s počecima grčke kolonizacije. Ti počeci, čiji putevi su vodili u unutrašnjost Balkana, u potpunosti su nepoznati. Izvori o grčkoj kolonizaciji u zakonomjernoj su vezi s kulturom i kulturnim dometima pojedinih grčkih kolonija. O onim kolonijama koje su se nalazile uzduž najvažnijih antičkih puteva i komunikacija, u žarištu najvažnijih društvenih i političkih zbivanja, i gdje je nastajala urbana grčka kultura – a s njom obrazovanje i pismenost čemu je zoran primjer Sicilija – izvora ima dovoljno. O najstarijim grčkim kolonijama, koje su nastale u udaljenijem mediteranskom zaleđu, kao što je jugozapadni Balkan, ne mogu se očekivati neke posebne vijesti, posebno o manjim kolonijalnim centrima koje su činili izgnanici ili pustolovi. Pa ipak, u grčkom povijesno-kulturnom naslijeđu moguće je, ako ništa više, razabrati ma-

¹⁶⁴ S tim u vezi, vidjeti geografsku kartu u: L. Pareti, *Stari svijet od 1200. do 500 god. pr. n. e.*, “Naprijed”, Zagreb 1967, str. 88.

¹⁶⁵ O tome vidjeti u: B. Čović, *Od Butmira do Ilir...*, str. 236. Isti: *Umjetnost kasnog bronzanog i starijeg željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali i u njenom zaleđu*, Simpozijum “Duhovna kultura Ilira”, Herceg-Novi, 4–6. novembra 1982, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LXVII, CBI knj. 11, Sarajevo 1984, str. 20.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ Isto.

kar zrno indicirane povijesti koja se može, s više ili manje vjerovatnoće, dovesti u vezu s Haoncima i Glasincem.

Stefan Bizantinac u svom djelu *Etnici* (Εθνικά) iz VI vijeka naše ere, pozivajući se na geografa Hekateja Milečanina koji je živio u VI stoljeću pr. n. e, zabilježio je: *Deksari, haonski narod, susjedi Enhelejaca, kako piše Hekatej u opisu Evrope. Stanuje pod gorom Amirom.*¹⁶⁹ Ni pleme Deksa ni gora Amir "nisu nam poznati iz drugih vrela"¹⁷⁰.

G. Zippel odbacio je mišljenja¹⁷¹ po kojima Deksa valja izjednačiti s ilirskim Dasaretima nastanjenim na prostoru od Ohridskog jezera prema Korči i primorskim ravnicama,¹⁷² što u novije vrijeme ponovo izjednačava N. G. L. Hamond.¹⁷³ Prvenstveno iz topografskih razloga, Zippel je prihvatio identifikaciju gore Amira kao Tomora, što je s oprezom podržao i R. Katičić.¹⁷⁴

Ukoliko su Zippelove i Katičićeve pretpostavke o povezivanju *Amir < Tomor* opravdane, iz lingvističkih razloga i makar u teoretskom smislu, ovom povezivanju pripada i Glasinac i glasinačka onimija grčkog porijekla. Povezivanje opravdavaju brojni arheološki nalazi grčkog porijekla iskopani i u selu Osovo, gdje se, najvjerovatnije, nalazio drugi grčki kolonijalni centar. Kolonija se nalazila u neposrednoj blizini rogatičke planine *Tomor*.

Za razliku od povezivanja *Amir < Tomor* – za koje se mora primijetiti da u do sada poznatim glasovnim promjenama koje su strane riječi pretrpjele u bosanskom jeziku nema čvršćeg uporišta – najbliža toponimija Konovića nudi izuzetno zanimljive i znatno izvjesnije povijesno-lingvističke mogućnosti. Naime, općepoznato je da doseljeni narodi u novu domovinu sa sobom donose svoje najznačajnije nazive iz prvobitnog zavičaja, kao sastavni dio nekadašnje domovinske povijesti. U domovini Haonaca nema nikakve sumnje da je to Κεραύνια ὄρη, *Keraunijska gora*, za koju je općepoznato da je činila granicu između grčkog i ilirskog svijeta. Ribezzo naziv izvodi iz ilirsko-epirskog *kerau-no-s* "pun hridi"¹⁷⁵, iako je moguće izvođenje i iz grčkog κεραυνός "munja". Ilirsko-epirsko *kerau-no-s*, ili grčko κεραυν- u bosanskom jeziku daju *Koran*.

Kōran je planina koja se nalazi južno od Konovića. S lijeve strane planine, kao sastavni dio zajedničkog planinskog masiva, nalaze se oronimi *Velika* i *Mala*

¹⁶⁹ Fragment 73 FHG i 103 F Gr Hist. R. Katičić, *Enheleji*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XV, Sarajevo 1977, str. 7.

¹⁷⁰ Isto.

¹⁷¹ O tome vidjeti u: C. Bursian, *Geographie von Griechenland*, sv. 1. Leipzig, Teubner, 1862, str. 20.

¹⁷² G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig, Teubner, 1877, str. 13.

¹⁷³ N. G. L. Hammond, *A History of Macedonia*, Volume 1: Historical Geography and Prehistory, Oksford 1977, str. 94.

¹⁷⁴ R. Katičić, n. dj., str. 8.

¹⁷⁵ Navedeno prema: H. Barić, *Ilirske jezične studije*, JAZU Zagreb MCMXLVIII, str. 8.

Ora. Ove nazive, u istom poglavlju, već smo razmatrali i pokazali da se izvode iz grčkog ὄρος "brežuljak, gora". Prema tome, oronimska situacija na terenu, arheologija i lingvistika, otvaraju posve izvjesnu mogućnost da su današnji oronimi *Koran* i *Veliki i mali orah* nekad imali zajedničko ime *Κεράυνια ὄρη. Moguće je da su u kasnija vremena slavenski jezik i pučka etimologija, iz nerazumijevanja etimološke suštine oronima, od tog nekad jedinstvenog naziva napravili dva, od kojih se prvi ne može objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava, dok je za drugi sigurno da se u nedavnoj prošlosti zvao *Velika i mala ora*.

Protiv povezivanja Κεράυνια ὄρη > *Koran* + *Velika i mala ora* (*Veliki i mali orah*) stoji mogućnost da je oronim *Koran* predilirskog (mediteranskog) porijekla, kao i činjenica da se, istočno od naselja Pale, još jedno brdo također zove *Koran*. Istina, posljednji naziv također je mogao nastati od ilirsko-epirskog *kerau-no-s* ili grčkog Κεραυνος, posebno iz razloga što se nalazi u bližoj arei.

U neposrednoj blizini Konovića nalazi se *Kòstûr* i *Pòdkostûr*, zaseoci sela *Vinograd*.¹⁷⁶ U skladu s brojnim nazivima predslavenskog porijekla koji se razmatraju u ovoj studiji, nazivi su u novijim geografskim kartama promijenjeni i obuhvaćeni rumuniziranim neologizmom **Kusturi*.¹⁷⁷ Toponimska situacija na terenu, kao ni narodna tradicija domicilnog stanovništva, ne dozvoljavaju da se *Kòstûr* izvede od bizantijskog i novogrčkog κάστρος "utvrđenje, zamak".¹⁷⁸ Na tlu zaseoka nema nikakvih arheoloških ostataka bilo kakve utvrde, niti je poznaje narodna tradicija. Iz tih razloga, taj naziv nužno je tretirati stratigrafski, od prethistorije i antike do srednjeg vijeka. Njegovi najstariji počeci mogu biti kao i u *Κεράυνια ὄρη. Vjerovatno je da je donesen na Glasinac. Fonetski se izvodi iz nekoliko grčkih riječi. Χάστρος, latinski *Castor, oris*, m, je eponim i tako se zvao sin spartanskog kralja Tindareja i Lede, brat Poluksov.¹⁷⁹ U grčkom jeziku κάστρος je zoonim "dabar", i po toj riječi nastao je naziv za *Kostursko jezero*, današnje Ohridsko jezero. Ime grada *Kostur*,¹⁸⁰ koji se nalazi na jezeru i koji se u antičko

¹⁷⁶ U popisu naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine iz 1910. g. popisan je *Potkostur*, kao zaselak sela *Vinograd*. Popis naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine, 1910, str. 304.

¹⁷⁷ Karta JNA 1:100 000, SARAJEVO, izrađeno na osnovu reambulacije iz 1930, dopunjeno 1953. godine. Upor.: Karta JNA 1:25 000, Prača, br. evidencije 00081, štampano 1975. U rumunskom jeziku *custûr/a* je sječivo (noža), čakija.

¹⁷⁸ Imenom *Kòstûr* nazivaju se fortifikacione razvaline na lijevoj obali Drine niže Zvornika. P. Skok pretpostavlja da se radi o grčkoj izvedenici od *Kòstûr*, gen. *Kostûra* = gr.-lat. *Castoria*, tut. *Kesrie* (XIV v.). P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 166.

¹⁷⁹ Prema grčkom vjerovanju, Kastor i Poluks u sazviježđu su pokazivali mornarima morske puteve.

¹⁸⁰ U srednjovjekovnim izvorima, grad se prvi put spominje u gramati Vasilija II 1019. godine. Prema informaciji M. Argirovskog, u toponimiji slavenskih zemalja mjesna imena obrazovana iz grčkog κάστρος dosta su rijetka i registrovana su u "SFRJ, Eg. Makedoniji i Albaniji". Argirovski ne navodi konkretne potvrde naziva. M. Аргировски, *Кон етимологијата на името на град Костур*, *Onomastica Jugoslavica* 7, Zagreb 1978, str. 130.

doba zvaao *Celetrum* i Διοκλητιανούπολις¹⁸¹, M. Fasmer¹⁸² i V. Mikov¹⁸³ izvode iz grčkog κόστος. Prema tome, za naziv *Kōstūr* moguće je da je na Glasinac donesen iz oblasti haonskog zaleđa i Ohridskog jezera. Kada je donesen taj naziv na Glasinac, teško je reći. S obzirom da se ohridska Kastoria u antici zvala *Celetrum* i Διοκλητιανούπολις, to se moglo dogoditi u periodu kasne antike, ali – i u srednjem vijeku, o čemu će kasnije biti riječi.

Približnu znanstvenu težinu više ili manje mogućih lingvističkih pretpostavki, sa sobom nosi još jedna pretpostavka koja nije lingvistička i koja se, u vezi s naseljavanjem Grka na Glasinac, posebno ako potječu iz Haonije, mora uzeti u obzir. U razmatranju ovih pitanja, nužno je obratiti pažnju na logiku nekadašnjeg grčkog svijeta, u odnosu na ilirski. Spoznaja logike i nekadašnjih ideja omogućava pouzdan znanstveni povijesno-geografski putokaz u rekonstrukciji njihove realizacije. Inače, spoznaja povijesne ideje intelektualno je najteži zadatak historičara, determinacija idejne realizacije – čisto zanatski posao. Rješenju našeg problema i njegovoj historijskoj spoznaji vodi vrlo važno pitanje: koji Grci su najbolje poznavali Ilire i njihov etnogeografski prostor? Nema nikakve sumnje da su to bili njihovi najbliži grčki susjedi, a to su Haonci. Haonska povijest znatnim dijelom je i ilirska.¹⁸⁴ U tom povijesnom susjedstvu i suživotu Haonaca i Ilira, u psihološkom smislu, stoji opći trend početaka grčke kolonizacije i nekadašnjih grčkih ideja o geografskim pravcima i krajnjim odredištima kolonizacije u VIII v. pr. n. e. Nema nikakve sumnje da su o idejnim pravcima migracija, i budućim kolonijalnim centrima, odlučivale pouzdane informacije o krajevima koji nude život. Činjenica je da su najpotpunije informacije o Glasincu, od ranije imali Haonci, koji su znali da je Glasinac "Eldorado".

Haonska spoznaja o izuzetnim prirodnim uvjetima za život na Glasincu zasigurno je stara koliko i disperzija tipičnih glasinačkih proizvoda u haonski kraj. Brojan arheološki glasinački materijal, iz VIII i VII v. pr. n. e., potvrđen je u najjužnijoj ilirskoj graničnoj oblasti, na području na kojem su se Haonci us-

¹⁸¹ Prema Prokopiju, Justinijan je obnovio porušeni Dioklecianopolis, koji se kasnije, na osnovu naziva jezera na kojem se nalazio, javlja pod imenom *Kastoria*. "Da li je Justinijanov grad bio duga veka i kad ga nasleđuje srednjovjekovna kstorijska, nije nam poznato." F. Papazoglu, *Makedonski gradovi u rimsko doba*, Skopje 1957, str. 184.

¹⁸² M. Fasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941, str. 192.

¹⁸³ В. Миков, *Произход и значине на имената на нашите градове, села, реки, планини и места*, Софија 1943, str. 234.

¹⁸⁴ Pitanje etnografije najjužnijih ilirskih plemena redovito se preklapa s haonskom poviješću. O tom pitanju, s aspekta ilirske države, vidjeti u: P. Cabanes, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Zagreb 2002, str. 11-172.

pijevali Ilirima povremeno nametnuti i kao vladari¹⁸⁵ – vjerovatno s istovjetnim žezlima kakva su iskopana na Ilijaku, Rajnom brdu i Osovu.

Posve izvjesna mogućnost, da su pripadnici grčkih Haonaca kolonizirali Glasinac, proizlazi i iz historijskih izvora koji pokazuju haonsku sklonost ka koloniziranju drugih zemalja i haonsku disperziju. Kako navodi H. Krahe, južnoitalski Χῳνες odgovaraju epiirskim Χῳνες.¹⁸⁶

Jedan od izuzetno važnih dokaza koji izravno dokazuje prisustvo grčkih trgovaca na Glasincu, odnosno kolonizaciju Glasinca, je otkriće većih količina grčkog novca. Novac je 1852. godine pronađen u okolini Prače.¹⁸⁷ Radi se o čak 2.000 primjeraka, od kojih je sarajevski trgovac Makso Despić otkupio 30.¹⁸⁸ Nalaz se dogodio u vrijeme kada se na slična otkrića gledalo kao na "zakopano blago" čija jedina vrijednost je bila sekundarna, izražena u fizičkoj težini plemenitog metala od kojeg je novac iskovan. Prava šteta je što nalaz nije znanstveno obrađen. Također, A. Mikanec precizno ne informira o tačnom mjestu nalazišta. S velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da novac potječe iz Konovića, ili iz njegove neposredne okoline.

Koliko je do danas poznato, prvi se kovani novac u Grčkoj pojavljuje u VII st. pr. n. e. "kada trgovina na Sredozemlju cvjeta već više od stotinu i pedeset godina"¹⁸⁹. Ključno razdoblje za razvoj grčke trgovine je kraj VII st. pr. n. e. kada joj se povećava opseg "i kada se odvaja od aristokratskog trgovanja te kad konačno gubi elemente razmjene darova i prestižnih predmeta, kao što je bilo krajem mračnog doba ili kao što se zadržalo u odnosima s periferijom ili tamponzonama". Iz tih razloga, posebno iz razloga što se u pračanskom depou nalazi i novac otoka Tasosa¹⁹⁰, za koji se pretpostavlja da je na Crnome moru u VI st. pr. n. e. bio zajedničko sredstvo plaćanja,¹⁹¹ počeci robno-novčane razmjene u Prači mogu se datirati u kraj VII st. pr. n. e. ili u prvu polovinu VI st. pr. n. e.

¹⁸⁵ U arheologiji se posebno tretira kultura Glasinac-Mati, koja predstavlja najjužniju ilirsku materijalnu kulturu. Rekonstrukcijom arheološkog materijala s lokaliteta Bodinaku (Pazhok), Andrea (Barc), Kuc i Ziu i kulture u oblasti Korče, Hammond je izveo dokaze o "haonijskom režimu" nad ovim područjem, prije VI stoljeća pr. n. e. O tome vidjeti u: J. Wilkes, *Iliri*, Split 2001, str. 61.

¹⁸⁶ H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, str. 48 i 105. Upor.: M. Suić, *Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma u starije željezno doba*, VAHD 55/1953, str. 71, bilješka 1. "Ce sont la Χῳνιᾶ et les Χῳνες en Italie méridionale et la Χῳνιᾶ et les Χῳνες en Epire." R. Katičić, *ILLYRO-APENNINICA*, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1976, str. 181.

¹⁸⁷ A. Mikanec, *Nekoliko numizmatičkih nalaza iz Bosne*, GZM za 1906, Sarajevo 1906, str. 109.

¹⁸⁸ Isto. Upor.: *Arheološki leksikon BiH*, I, str. 126.

¹⁸⁹ M. Milićević-Bradač, *Grci na Crnom Moru*, Zagreb 2004, str. 25.

¹⁹⁰ *Arheološki leksikon...*, I, str. 126.

¹⁹¹ M. Milićević-Bradač, str. 25.

Vrlo vjerovatna glasinačka kolonija u Konovićima, pored grčkog kolonijalnog centra u Osovu, otvara problem broja grčkih centara na Glasincu. Da li su kolonizirani Grci na Glasincu osnovali jedan kolonijalni centar ili više centara? Kako pokazuje arheologija i lingvistika, može se govoriti o dva kolonijalna centra, jednom sa središtem na Ilijaku i Rajnom brdu, koji će kasnije oformiti trgovište u Prači, i drugom u Osovu.

U odnosu na veličinu nekih grčkih kolonija u mediteranskom svijetu, koje su se vremenom uzdigele kao značajne društveno-političke i ekonomske zajednice, glasinački kolonijalni centri su znatno manji. Vjerovatno su ih osnivale manje skupine haonskih pustolova ili izgnanika. Prema Plutarhu, koji je potjecao iz Heroneje u Beotiji, "Grci koji su živjeli sjeverno od Akrokeranije (κάβο Γλῶσσα, Capo Linguetta, Kara Burun (Kep Gjuhezes) bili su prognanici"¹⁹².

U razmatranju grčke kolonizacije Glasinca i grčkog kolonijalnog centra u rejonu Prače, s aspekta primjene multidisciplinarnih metoda i činjenica, koje se primjenom tih metoda sukcesivno otkrivaju i stječu, pronalazak grčkog novca u okolini Prače ima prvorazredan značaj. Pritom, nužno je još jednom napomenuti da je poznat samo njegov mali dio od ukupno 2.000 primjeraka, koliko ih je pronađeno u depou. Radi se o 30 moneta iz Despićeve zbirke. Pa ipak, u tom relativno malom broju od 30 primjeraka, sadržan je makro-kosmos antičkog svijeta. U toj zbirci, A. Makanec utvrdio je novac grčkih gradova: Neapolis, Thasos, Croton, Massilia, Abdera, Istros, kao i novac Aleksandra III Makedonskog.¹⁹³ Osim novca Aleksandra III Makedonskog, sav taj novac potječe iz grčkih kolonija rasprostranjenih diljem Mediterana, što je činjenica od prvorazrednog značaja. U kakvoj su vezi navedene grčke kolonije s Pračom? Nema nikakve dileme da su te veze trgovačke i da je grčki novac u Praču dospio trgovinom. Ako je riječ o trgovini – a broj od 2.000 primjeraka grčkog novca ukazuje da je riječ o vrlo značajnoj trgovini i znatnoj razmjeni trgovačke robe između Grka i Ilira – na Glasincu je morao postojati trg na kojem se trgovalo. Taj trg je *Prača*.

PRAČA

Prača se prvi put spominje u poznatoj povelji Bele IV iz 1244. godine, kao posjed katoličke biskupije u Bosni *in comitatu Berez Pracha Byscupina voca-*

¹⁹² Isto.

¹⁹³ A. Makanec, n. dj., isto. Upor.: *Arheološki leksikon BiH*, I, str. 126.

ta.¹⁹⁴ Nada Klaić navedenu povelju smatra falsifikatom.¹⁹⁵ Pa ipak, bez obzira da li je povelja falsifikat ili nije, podaci koji su u njoj sadržani zasigurno se oslanjaju na srednjovjekovnu¹⁹⁶ geografsku nomenklaturu Bosne i Prače koja nam je danas nepoznata. Zapis *in comitatu Berez Pracha Byscupina vocata* pripada latinskim izvorima čije je tumačenje za najeminentnije južnoslavenske historičare bilo i ostalo – nerješiva enigma. Zapis je prije više od jednog stoljeća izazvao raspravu o tome kako ga treba tumačiti, o čemu su mišljenja još uvijek podijeljena. Konstantin Jireček pročitao ga je samo djelimično.¹⁹⁷ Aleksandar Hoffer¹⁹⁸ smatrao je da se podatak odnosi na posjed u župi Vrhprači. Krunoslav Draganović navedeni zapis pročitao je: "u županiji Borač Prača Biskupina."¹⁹⁹ Po mišljenju Hazima Šabanovića, tekst treba čitati kao "in comitatu Verech Prača Byscupina vocata" i u prijevodu "u knežini (ili župi) Vrh-Prači (posjed) zvani Biskupina".²⁰⁰ Desanka Kovačević-Kojić smatrala je da sporni tekst treba čitati kao "in comitatu vrch Pracha Byscupina", u prijevodu "u župi Vrhprači posjed zvani biskupina".²⁰¹

Znanstvenicima koji su se bavili spornim tekstom nisu bile poznate činjenice o pretslavenskoj Prači. Izrazito polihistorijski problem razmatran je monohistorijski, sinhrono i po horizontali srednjeg vijeka. Sredinom XIII stoljeća, kada je povelja Bele IV napisana, Prača je još uvijek imala žive tradicije nekadašnjeg čuvenog trga čiji počeci su u prethistoriji, posebno iz razloga što je i u to vrijeme bila čuveni srednjovjekovni trg. Povijest Prače, povijest je njenog trgovačkog kontinuiteta, trgovačkog prestiža i ugleda koji se stvarao i potvrđivao stoljećima i koji nije prekidano. Nekadašnja pretpovijesna i antička trgovina, povijesne su osnove trgovačke srednjovjekovne Prače, jednog od najpoznatijih trgovačkih centara srednjovjekovne Bosne. Iz tih razloga, nema nikakve sumnje da je u XIII vijeku sâm pomen imena *Prača*, u kolokvijalnom ili oficijelnom smislu, kao što je onaj u povelji Bele IV, sa sobom nosio osnovnu povijesnu

¹⁹⁴ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, IV, Zagreb 1906, str. 236-240. Upor.: A. Fermendžin, *Acta Bosnae*, str. 113. Theiner, *Monumenta Slav. Merid.*, I, str. 298. I. Bojanovski, *Pavlovci na Prači*, Naše starine XIII, Sarajevo 1972, str. 71.

¹⁹⁵ N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb 1994, str. 112 i d.

¹⁹⁶ S obzirom da je N. Klaić smatrala da naručioca falsifikata "treba tražiti na području ugarske crkve ili točnije kaločke nadbiskupije i to utoliko prije što je, kako je poznato, bosanski biskup sufragan kaločkog nadbiskupa", odnosno, da falsifikat potječe iz XIII stoljeća, onomastički termini iz povelje ne gube na svojoj vrijednosti. Isto, str. 115.

¹⁹⁷ K. Jireček, *Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku*, Zbornik Konstantina Jirečeka, I, SAN, Beograd 1959, str. 242-243.

¹⁹⁸ A. Hoffer, *Dva odlomka iz povećeg rada o kršćanskoj crkvi u Bosni*, Spomen knjiga iz Bosne (biskupu Strossmayeru), Zagreb 1901, str. 59-88.

¹⁹⁹ K. Draganović, *Katolička crkva u sredovječnoj Bosni*, Povijest Bosne i Hercegovine, knj. 1, drugo izdanje, Sarajevo 1991, str. 702.

²⁰⁰ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982, str. 131.

²⁰¹ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978, str. 22, 23.

atribuciju mjesta i čuvenog trgovačkog naselja. Koja riječ, kao povijesni pečat, može iskazati pračansku povijesnu atribuciju? Čini se da je to sporna riječ *Berez* u povelji Bele IV. Prije nego što se iznova pokuša odgonetnuti etimologija navedene riječi, u smislu nove i vrlo vjerovatne pretpostavke, neophodno je razmotriti posve izvjesnu etimologiju riječi *Prāča*.

Imenom *Prāča* bavio se Milivoje Pavlović.²⁰² Ime je doveo u vezu s ilirskim plemenom Partina i osnovom *part-*, za koju je smatrao da je pretrpjela metatezu (or/ar/ra), dok je *-t-* palatalizirano pred slavenskim sufiksom *-ia*.²⁰³ Kao analognu paralelu, Pavlović je naveo glasovnu promjenu *Rača* < **Arče(m)*, dok se tretiranje *ti* kao *č* (u *Rača*) oslanja na analogiju u *Brač* < *Barzo*, *Brattia*.²⁰⁴ Metatezu osnove *part-* i Pavlovićevo lokaliziranje Partina u dolinu rijeke Prače, kako ističe M. Pavlović, prihvatio je i A. Mayer.²⁰⁵ Pavlovićev sud o nazivu *Prača*, prihvatio je i D. Vujičić.²⁰⁶ U vezi s Joklovom etimologijom *Parthini*, Παρθῖνοι "stanovnici obale", jedino je H. Barić izrazio izvjesnu rezervu koju ostali lingvisti nisu uspjeli povezati s Pračom. Barić je pokazao da *th* u *Parthini* ukazuje na *s*,²⁰⁷ dok *č* u *Prača* otkriva predslavensko *t*.²⁰⁸ I pored toga, Pavlovićeva etimologija hidronima i ojkona *Prača* u dosadašnjoj znanosti uglavnom se smatrala utemeljenom. Pa ipak, u ovoj studiji otkriva se znatno uvjerljivije rješenje, koje nije isključivo lingvističko.

Osnovni problem povezivanja ilirskog plemena Partina s nazivom *Prača* historijsko-topografske je prirode i predstavlja najslabiju stranu Pavlovićevog tumačenja. Činjenica je da niti jedan od historičara ne potvrđuje Partine u

²⁰² M. Pavlović, *La metatesi slava PART-PRAČA come criterio per la localizzazione dei Partini, stirpe illirica della epoca Ottaviana*, Archivum Romanicum XXV, 1941, str. 171-187.

²⁰³ Isto. Upor.: D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 33, Sarajevo 1982, str. 83.

²⁰⁴ Južnoslovenski filolog, knj. XXII/1-4, Beograd 1957-58. Navedeno prema: D. Vujičić, n. dj., str. 83. U vezi s procesima metateze, Pavlović nazive *Prača* i *Ustiprača* spominje i u radu *Onomastica Illyrica* (Onomastica Jugoslavica, I, Ljubljana 1969, str. 43).

²⁰⁵ Navedeno prema: M. Pavlović, n. dj., str. 43.

²⁰⁶ D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, knj. LVIII, Sarajevo 1982, str. 18-161.

²⁰⁷ "(...) u ilirskome slovo *th* i slovo *s* (je) identično (...)". D. Popović, *Prilozi čitanju i razumevanju raznih strana*, Beograd 1957, str. 287.

²⁰⁸ O tome vidjeti u: H. Barić, *Ilirske jezičke studije*, JAZU, Zagreb MCMXLVIII, str. 10.

poriječju rijeke Prače,²⁰⁹ tim prije što se do sada smatralo da su Glasinac nastanjivali Autarijati ili Desitijati.

O etničkom teritoriju Partina postoji nekoliko različitih mišljenja i nijedno nije u vezi s Pračom. N. Vulić, A. Domaszewski i V. Čorović, Partine lokaliziraju u srednji tok rijeke Drine.²¹⁰ Za isto pleme, Ivo Bojanovski smatrao je da je bilo nastanjeno na prostoru jugoistočne Hercegovine.²¹¹ Kada je riječ o ovom plemenu i njegovoj ubikaciji na tlu Bosne i Hercegovine, bosanske Partine nužno je razlikovati od istoimenih makedonskih Partina.²¹² Prema tome, po pitanju Prače i Partina, u dosadašnjoj znanosti, lingvistika i historiografija imaju potpuno različita stanovišta. Njih je moguće usaglasiti plodonosnom kombinacijom historijskog i lingvističkog metoda: novim historiografskim spoznajama o antičkoj i grčkoj Prači, što neminovno vodi u posve novo lingvističko tumačenje.

Naziv *Prāča* izvodi se od starogrčke riječi *πρᾱτήριον*, τό "trg, trgovišće, sajmište". S obzirom da u grčkom jeziku naglasak može stajati samo na posljednja tri sloga riječi,²¹³ da cirkumfleks može stajati samo na dva posljednja sloga, i to samo na dugim vokalima²¹⁴, te da u starogrčkim riječima s više slogova, prema Vendryèsovoj formuli, krajnji dugi slogovi preuzimaju naglasak,²¹⁵ u grčkoj riječi *πρᾱτήριον* vokal *a* dugo je *a*. Prema tome, pošto dugo *a* u stranim riječima ostaje bez promjene, glasovna promjena *πρᾱ*²¹⁶ > *Pra*- posve je izvjesna. Fonem *č* u *Prāča*, razvio se kao refleks za grčko τ, što je općepoznata glasovna promjena više puta potvrđena u toponimiji Dalmacije.²¹⁷ Primjeri istovjetne glasovne promjene, u kojoj se predslavensko *t* ispred *e* mijenja u *č*, višestruko su potvrđeni na prostoru istočnojadranske toponimije: *puteus* > *Pučiste*,²¹⁸ *puteus* > *pūč* "1 studenac, bu-

²⁰⁹ U doktorskoj disertaciji, autor ove studije prihvatio je Pavlovićevu etimologiju, na osnovu čega je bio prihvatio lokalizaciju Partina u oblast rijeke Prače. Na osnovu novih činjenica i spoznaja o tom problemu, prvobitni sud se revidira.

²¹⁰ "Okolo sredine Drine behu *Partini*, čije saplemenike spominju i mnogi pisci i u okolini Drača. U užičkoj okolini našli su se dva votivna spomenika podignuta Jupiteru Partinu." V. Čorović, *Historija Bosne*, I, SKA, knj. CXXIX, Beograd 1940, str. 53.

²¹¹ Ubikacija Bojanovskog temelji se na "podudarnosti etnonima *Parth-eni* i toponima *Pard-ua*, današnji Gornji Gradac kod Ljubinja." I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, str. 105.

²¹² O tome vidjeti u: S. Josifovski, *Oktavijanovo ratovanje u Iliriku*, Živa antika, god. VI, Skoplje 1956, str. 150 i d.

²¹³ Mjesto naglasaka u grčkom jeziku određuje se brojanjem slogova i određivanjem duljine slogova od kraja riječi.

²¹⁴ Z. Dukat, *Gramatika grčkoga jezika*, Zagreb 1982, str. 6.

²¹⁵ P. Garde, *Naglasak* (prevodilac Dragutin Raguž), Zagreb 1993, str. 107, 108.

²¹⁶ Starogrčki naglasak bio je tonski i pod zavinutim oblikom glas *ᾱ* se najprije uzdizao, a onda spuštao.

²¹⁷ U dalmatinskoj toponimiji supstituiranje romanskog fonema *t* hrvatskim *č* karakterizira najstarije romanizme. O tome vidjeti u: P. Šimunović, *Bračka toponimija*, Zagreb 2004, str. 173.

²¹⁸ "Uz obalu nalazio se izvor vode koji se latinski zove *puteus*. Tu riječ preuzeše i Slaveni od Roma na u obliku *puč*. Tako nastade *Pučiste*." P. Škok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, str. 173, 176. Upor.: P. Šimunović, *Bračka toponimija...*, str. 173.

nar, 2) 'jama ispod morske razine gdje je voda salâmastrana, nije za piće, nego za kuhanje (...)''²¹⁹, toponimi *Puč*, *ponta od Puča* itd.²¹⁹ Navedena glasovna promjena nije karakteristična isključivo za istočnojadransku toponimiju, i događala se i na bosanskohercegovačkom tlu, što višestruko potvrđuje bosanskohercegovačka toponimija: *Pučišće* je zaselak sela Monjari kod Visokog.²²⁰ *Pučenik* je ime sela kod Bosanske Krupe²²¹ i istoimenog zaseoka u selu Vođenica kod Bosanskog Petrovca.²²² *Pubare – Pučile* je selo kod Bijeljine.²²³ *Puč* je ime dvije lokve, u selu Cеровac kod Trebinja²²⁴ i u selu Bobovišta kod Trebinja.²²⁵ *Zapučica* je danas nepoznato selo popisano u nahiji Osat 1468. godine.²²⁶ Posljednji naziv posvjedočen je uz sjevernu granicu glasilačke ilirske kulture.

Nestanak grčkog -ήριον u πρᾶτήριον moguće je objasniti općom tendencijom pojednostavljivanja jezika, i kraćenjem dužih i komplikovanijih riječi, posebno iz razloga što je grčka riječ Slavenima bila duga i teška. Dočetno -a u *Prāča* najvjerovatnije je nastalo od dočetnog -a u *rijeka*, o čemu će kasnije biti više riječi. Pritom, treba posebno naglasiti da je glasovna promjena πρᾶτήριον > *Prāča* lingvistički znatno izvjesnija od Pavlovićevog izvođenja *Partini* > *Prača* i, za razliku od Pavlovićeve argumentacije koja je isključivo lingvistička, ima svoju arheološku, numizmatičku i historijsku argumentaciju. Dogodila se u jezičkoj oazi grčkog jezika čije su neke riječi, sve do razvijenog feudalizma, uspijevale da se odupru općepoznatim glasovnim promjenama karakterističnim za strane riječi u južnoslavenskim jezicima. O tome zorno svjedoči naziv oronima *Sarhon* poznat i kao *Sohran*, s izvršenom i neizvršenom metatezom likvida, i antroponimija pračanskih srednjovjekovnih trgovaca, o čemu će kasnije biti više riječi.

Pavlovićevo mišljenje o metatezi *Part-* > *Prač-*, uz ostale brojne grčko-glasinačke veze koje su do sada iznesene, nije argumentacija koja ide u prilog metateze. Kao što se naprijed otkriva, grčku kulturnu zonu na jugozapadnom Balkanu uglavnom ne karakteriše metateza likvida, o čemu će kasnije biti više riječi.

Pored naziva za ojkonom, *Prāča* je i hidronimski naziv za lijevu pritoku Drine. Rijeka *Prāča* izvire ispod planine Jahorine. Riječni izvor zove se *Vrèlo Prāče*. Neposredno uz izvor nalazi se selo *Vrhprača*. Rijeka se ulijeva u Drinu na mjestu koje se zove *Ūstiprača*. U vezi s ovim hidronimskim nazivima, a posebno s imenom rijeke *Prāča*, neophodno je odgovoriti na vrlo važno pitanje: Koji

²¹⁹ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 65.

²²⁰ Riječnik naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine..., str. 179.

²²¹ Isto, str. 232.

²²² Isto, str. 308.

²²³ Isto, str. 232.

²²⁴ J. Dedijer, *Hercegovina...*, str. 511.

²²⁵ Isto, str. 543.

²²⁶ Sumarni defter bosanskog sandžaka iz 1468. g., 113 r.

je naziv stariji – da li je to hidronimski naziv *Prača* ili istoimeni ojkonim? Ko je kome pozajmio naziv? Do znanstveno utemeljenog odgovora moguće je doći jedino ako se prethodno utvrdi povijesni značaj istoimenih onima koji su oni u prošlosti imali za okolno stanovništvo. U ovom onomastičko-povijesnom ogledu, početna prednost svakako pripada hidronimu, iz razloga što su hidronimi, uglavnom, stariji nazivi. U tom smislu, ako bi se o starosti naziva sudilo isključivo na osnovu empirije, može se pretpostaviti da je naziv hidronima *Prača* stariji i da je on posudio ime ojkonimu.

Povijesni značaj hidronima *Prača*, ogleda se prvenstveno u značaju riječne vode za napajanje ljudi i stoke. Međutim, klisura kroz koju *Prača* protječe bogata je brojnim manjim ili većim izvorima, tako da je taj značaj relativan. Pošto se radi o manjoj planinskoj rijeci, ona nema plovni, ribolovni, ili neki drugi značaj. Najvećom dužinom toka protječe kroz duboki kanjon. Obale joj nisu najpodesnije za zemljoradnju. Ovo je uglavnom sve iz čega je moguće izvesti relevantnu motivaciju za nastanak riječnog naziva. Kada se sve ove značajke uzmu u obzir, vrednuju i znanstveno valoriziraju, vrlo se teško odlučiti čemu dati prednost. Pritom, nužno je napomenuti da se naselje *Prača* nalazi u srednjem toku rijeke i da po svom geografskom položaju ravnomjerno pokriva cjelokupan riječni tok. Posljednja činjenica otvara posve izvjesnu mogućnost da je ojkonim posudio ime hidronimu, tim prije što je poznat primjer da značajnije naselje posudi ime rijeke.²²⁷

Na osnovu velikog broja ilirskih tumula na Glasincu, kojih po procjeni stručnjaka ima od 20.000 do preko 100.000, i o čemu se na više mjesta govori u ovoj studiji, nema nikakve sumnje da je Glasinac u prethistoriji i antici spadao u najgušće naseljena područja Balkana. Najbrojnija ilirska populacija na jugozapadnom Balkanu, najvažnija je povijesna činjenica Glasinca koja je u biti odredila najvažnije tokove glasinačke povijesti. Riječ je o brojevima u povijesti, u ovom slučaju o broju ljudi i broju novčanih moneta ili novčanoj masi, što je jedno s drugim, uvijek i svagda, u čvrstoj uzajamnoj vezi. Na Glasincu, trgovina je ona djelatnost koja povezuje te brojeve. S aspekta trgovine, nema nikakve sumnje da je Glasinac bio najveće tržište na tlu današnje Bosne i Hercegovine. Broj od 2.000 grčkih moneta koje su pronađene u okolini Prače – u tolikom broju kao nigdje drugdje na tlu Bosne i Hercegovine, a vjerovatno i šire – svjedoči o velikom obimu trgovačkih poslova, koji su se u prethistoriji i antici odvijali na Glasincu.

Velike količine novca pronađene u okolini Prače precizno lociraju glasinački tržišni centar u Praču. Na drugoj strani, novci grčkih kolonija Neapolis, Thasos,

²²⁷ Sličan primjer poznat je iz hidronimskog naziva *Salon*, koji je potvrđen u Dalmaciji. Taj naziv rijeke *Salon* dobila je po imenu grada *Salona*. M. Suić, KOYPKOYUM (PTOL. II 16, 6), Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 3/1964–1965. i 1966–1967, str. 43.

Croton, Massilia, Abdera, Istros, geografski rasprostranjenih od zapadnih obala Mediterana do Crnog mora, obuhvataju cjelokupan grčki svijet. To znači da je s aspekta trgovine, što neposredno ili posredno, sav taj svijet bio prisutan u Prači. Za grčke trgovce glasinačko tržište imalo je izuzetan značaj koji je moguće razumjeti poređenjem sa savremenim najmnogoljudnijim tržištima.

Porijeklo moneta pronađenih u Prači na svoj način govori odakle potječe grčki kapital prisutan na Glasincu. Iz Neapolisa, Thasosa, Crotona, Massilie, Abdere, Istrosa, više ili manje, najvjerovatnije potječu i trgovci koje je trgovina dovela na Glasinac. Iz tih razloga, glasinački trg u Prači bio je poznat i čuven.

TEOPOMPOVI I PTOLEMEJEVI IZVORI O PRAČI

Veliki obim trgovačkih poslova u Prači i njihov opći značaj u prethistoriji i antici, postavljaju problem pisanih historijskih izvora o tom trgu. Tako značajan trg morao je biti poznat antičkim piscima, bar nekima od njih. Pritom, prilikom razmatranja ovog problema, nužno je odmah naglasiti činjenicu da su antički pisci vrlo malo poznavali unutrašnjost nekadašnjeg Ilirika i rimske provincije Dalmacije. O istočnoj obali Jadrana, kuda su vodili pomorski putevi, ostavili su znatno više podataka.²²⁸ Također, rimski i grčki pisci prvenstveno su se interesirali za velike događaje, ratne pohode, bitke, vojskovođe i druge istaknute ličnosti. Iz tih razloga, brojni bosanskohercegovački arheološki nalazi prethistorije i antike, gradskih naselja, vojnih logora, rimskih puteva, seoskih vila, epigrafskih spomenika itd., nemaju adekvatne potvrde u pisanim izvorima. Život na današnjem tlu BiH u prethistoriji i antici bio je daleko od antičkog pera, što je u historijskoj nauci ostavilo veliku prazninu. Na historijskim kartama na kojima su ubicirana važnija prethistorijska i antička naselja zapadnog Balkana, prostor Bosne i Hercegovine još uvijek se doima kao *terra deserta*. Svakako, to ne znači da je taj prostor bio prazan i nenaseljen, odnosno, da se u njemu nisu nalazila neka od važnijih mjesta. Jedno od najvažnijih bio je Πρατήριον, odnosno Prača.

Najstariji pisani izvor, kojeg je moguće dovesti u vezu s trgovom u Prači, datira se u IV stoljeće pr. n. e. i njegov autor je grčki historičar Teopomp.²²⁹ U redakciji Pseudo Aristotela, po interpretaciji Mithada Kozličića, u tom izvoru stoji:

"A priča se da je između mentorske i histarske [zemlje] planina zvana Delfij s visokom glavicom (vrhom – op. M. K). Kad se Mentori, koji obitavaju na Jadranu,

²²⁸ O tome vidjeti u: M. Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990.

²²⁹ O Teopompu vidjeti u: M. N. Đurić, *Historija belenske književnosti*, Beograd 1986, str. 456-458.

uspnu na tu glavicu, gledaju lađe što uplovljavaju u Crno More; da postoji i neko mjesto na pola razdaljine (valjda između Crnog i Jadranskog mora- op. M. K.) gdje se razvilo zajedničko tržište, pa trgovci s Ponta dolaze i prodaju lezbljansku, hijsku i tasku robu, a oni s Jadrana kerkirske amfore (da li sa vinom ili žitom, s obzirom da se podrazumijeva da su bile pune !?- op. MK).²³⁰

U Teopompovom izvoru, za nas je od posebne važnosti navedeno trgovište. Iz izvora se može zaključiti da se nalazilo na pola razdaljine između Crnog i Jadranskog mora, što s pravom pretpostavlja i M. Kozličić. Za navedeno trgovište Kozličić, također, pretpostavlja da "vjerovatno može biti jedino Teopompov emporij na obali rijeke Naron (....) uz napomenu da je Pseudo Aristotel vrlo moguće pod tim trgovištem podrazumijevao općenito trgovinu duž istočne obale Jadranskog mora"²³¹. Posljednje pretpostavke M. Kozličića proizlaze iz činjenice što je navedeni autor (kao i svi njegovi prethodnici) pogrešno zaključio da navedeno trgovište u tom izvoru nije imenovano, odnosno, da se spominje kao "neko mjesto" koje se razvilo kao zajedničko "tržište".

Etimologija naziva *Prača* u značenju "trg, trgovište" prvi je razlog da se Teopompov izvor dovede u vezu s Pračom. Naime, Teopompov Πρᾶτήριον ne može se shvatiti i razumjeti kao neimenovano trgovište, kako se tretira u dosadašnjoj historijskoj literaturi i što je, vjerovatno, pogrešno zaključio i Pseudo-Aristotel. Trgovište koje po historijskom izvoru ima međunarodni značaj, zasigurno je imalo i međunarodno poznato ime. Iz tih razloga, tako značajan trg u historijskim izvorima prethistorije i antike nije tretiran kao bezimeni trg. Naprotiv, naziv tog trgovišta u potpunosti objašnjava lingvistika. Teopompovo *trgovište* zove se Πρᾶτήριον, u grčkom značenju "trg, trgovište", što je današnja *Prača*.

Drugi razlog da se Teopompov podatak o trgovištu, na koje dolaze trgovci s Ponta i s Jadrana, poveže s Pračom, je u geografskoj činjenici da se Prača nalazi na prostoru "na pola razdaljine" između Crnog i Jadranskog mora. Zaključak o "pola razdaljine" izveden je na osnovu antičkih predodžbi o kopnenoj razdaljini između dva mora. Svakako, s aspekta savremenih geografskih znanja, antičke predodžbe o tom prostoru nisu u potpunosti tačne, iz razloga što je Prača znatno bliža Jadranskom moru nego Crnom.

Treći vrlo važan razlog iz kojeg je nužno Teopompov izvor dovesti u vezu s Pračom je grčki novac koji je pronađen u Prači. Između ostalog, primjerci novca potječu i iz grčke kolonije Thasos.²³² Podatak je u potpunom skladu s Teopompo-

²³⁰ M. Kozličić, *Historijska geografija...*, str. 169. Kozličićeva interpretacija komplementarna je albanskom prijevodu u: S. Islami, *Ilirët dhe Iliria te autoritet antike*, Tirana 1965, str. 42.

²³¹ M. Kozličić, *Historijska geografija...*, str. 70.

²³² Otok Thasos (*Thásos*) nalazi se na sjeveru Egejskog mora i u najstarije vrijeme bio je naseljen narodom tračkog porijekla koji se zvao Sinti (*Sintoi*). Oko 680. g. pr. n. e. na otok dolaze kolonisti s otoka Parosa. O tome vidjeti u: M. Milićević-Bradač, *Grci na Crnome moru*, Zagreb 2004, str. 50 i d.

vom informacijom u kojoj se kaže da se na navedenom trgovištu prodaje i taska roba.

Kozličićeva pretpostavka o Teopompovom emporiju na rijeci Naron, kao mjestu pod kojim je moguće podrazumijevati Teopompovo trgovište, ni iz lingvističkih razloga ne može se prihvatiti. *Emporij i trgovište* u starogrčkom jeziku jesu srodne, ali i različite riječi. Grčko ἔμποριον, ἡ u značenju je "trgovina, obrt, veletrgovina, pomorska trgovina", u općem smislu "posao, zanat, obrt, trgovačka roba".²³³ Prethodno značenje "pomorska trgovina" i imenica istog korijena ἔμπορος, ὁ "onaj koji se vozi na tuđoj lađi, kao putnik", ipak pokazuju da se radi o riječima koje se više odnose na pomorsku trgovinu, prije nego na kopnenu. Na drugoj strani, riječ πρᾶτήριον, τό znatno je preciznija i određenija u svom značenju, kao "trg, trgovište, sajmište"²³⁴, i ni na koji način nije vezana za more. Također, analizom navedenih riječi, posebno iz značenja "sajmište" koje stoji uz πρᾶτήριον, vidi se da je πρᾶτήριον značajniji i veći trg od emporija. To svakako znači da je trg u Prači imao veći značaj od manjih emporija na Jadranu.

Veličina antičkog trga u Prači, u skladu sa grčkim πρᾶτήριον, τό, u odnosu na neke manje trgovačke centre na Jadranu koji se u historijskim izvorima navode kao ἔμποριον, ἡ, proizlazi i iz činjenice da je Glasinac u prehistoriji i antici jedno od najnaseljenijih područja na zapadnom Balkanu. Brojna ilirska populacija na Glasincu, koja je trgovala s Grcima, u odnosu na obim trgovačkih poslova, zahtijevala je znatno veći trg. Navedenu činjenicu, na Glasincu posebno potvrđuje arheologija: brojni arheološki predmeti grčke provenijencije iskopani na Glasincu prevazilaze obim manjih trgovačkih poslova i ukazuju na veći, sajamski oblik trgovine.

O antičkim naseljima istočnog Jadrana i njihovim nazivima nema većih nepoznanica i dilema. Sva važnija antička naselja na istočnoj obali Jadrana, pod svojim antičkim imenima, višestruko su potvrđena u djelima antičkih pisaca. Na tom prostoru trgovišta s imenom Πρᾶτήριον nema, iz razloga što se ono nije nalazilo na rijeci Naron. Da se tako važno trgovište, o kojem govori Teopomp, nalazilo na Neretvi, zasigurno bi u Teopompovom izvoru bilo ubicirano u (uz) taj prostor, a ne "na pola razdaljine", kako u izvoru stoji. Teopompovo "pola razdaljine", ako se razumije kao razdaljina između Crnog i Jadranskog mora, nikako ne može biti na Jadranu ili u njegovom najbližem zaleđu. Prema tome, Teopompov Πρᾶτήριον je – Prača.

Pisani trag prehistorijskog i antičkog naselja i trga u Prači, s djelimično korumpiranim nazivom, čini se da se nalazi i u djelu antičkog geografa Klaudija Ptolemeja.

²³³ F. Petračić, n. dj., str. 266.

²³⁴ Isto, str. 708.

Od II stoljeća naše ere pa sve do XVI stoljeća, Klaudije Ptolemej²³⁵ jedan je od najvećih kartografskih autoriteta. Njegovo kapitalno djelo *Geografija* nije sačuvano u originalu već u prijepisima, kojih do XVI stoljeća ima ukupno 31.²³⁶ *Geografija* sadrži brojne geografske podatke.²³⁷ Na osnovu tih podataka geografi i historičari, s više ili manje uspjeha, ubiciraju Ptolemejeve onime. Ubiciranje je otežano činjenicom da su topografski podaci Ptolemeja, usljed pogreški Ptolemejevih prethodnika i informatora, kao i zbog brojnih prepisivanja, uglavnom netačni.²³⁸

Na tlu Panonije, superior Ptolemej u svojoj *Geografiji* informira o naselju Πράϊτώριον...π ὅ π" δ'.²³⁹ Na V karti Evrope, u vatikanskom rukopisu "Urbinas 82" koji se smatra najpouzdanijim, naselje je ucrtano uz rijeku Savu, s njene gornje strane. Na karti, naziv naselja ispisan je sitnom minuskulom, kao Πραιτώρι(?).²⁴⁰

Pitanjem ubikacije Ptolemejevog *Praitoriona* bavio se Mirko Marković. U poglavlju u kojem razmatra antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena u panonskom dijelu savsko-dravskog međurječja, na osnovu *Geografije* Klaudija Ptolemeja iz II stoljeća naše ere, Mirko Marković informira da je posavska magistralna cesta, koja je iz Siscije vodila prema Servitiumu, imala jednu međupostaju koja se nalazila na ušću Une u Savu. "U Ptolomejevoj 'Geografiji' ona se naziva Πράϊτώριον a na Peutingerovoj tabli Praetorium."²⁴¹ Prema tome, Marković je *Praitorion* ubicirao na prostor ušća Une u Savu. Pritom, Marković se nije bavio etimologijom naziva. Za grafiju Πράϊτώριον, koja se razlikuje od Πράϊτώριον...π ὅ π" δ', ne informira iz kojeg prepisa *Geografije* je preuzeta.

²³⁵ C. Müller, *Claudii Ptolemaei Geographia*, vol. I i II, Paris 1883–1891; O. Cuntz, *Geographie des Ptolemaeus*, Berlin 1923; J. Fischer, *Claudii Ptolemaei Geographiae*, Codex Urbinas Graecus 82, 4 Bd., Leipzig 1932; P. Schnabel, *Text und Karten des Ptolemaeus*, Leipzig 1938; J. O. Thomson, *History of ancient Geography*, Cambridge 1948; R. R. Njuton, *Prestuplenije Klavdija Ptolemeja*, Moskva 1985; M. Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990, str. 289–309.

²³⁶ A. E. Nordeskiöld, *Facsimile-Atlas to Early History of the Cartography with Reproductions of the Most Important Maps Printed in the XV and XVI Centuries*, Stockholm 1889.

²³⁷ M. Kozličić, isto.

²³⁸ O. Cuntz, *Die Geographie des Ptolemaios*, Berlin 1923, str. 19.

²³⁹ *Claudii Ptolemaei Geographia*, II 15, 6, edit Carolus Fridericus Augustus Nobbe, Lipsiae 1881, str. 129.

²⁴⁰ L. Jelić, *Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji*, GZM X, Sarajevo 1898.

²⁴¹ M. Marković, *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Zagreb 2004, str. 170. U bilješci kojom argumentira podatak, Marković se poziva na: Ptolemaeus, *Geogr.*, II, str. 14, 4.

Albanski priređivači antičkih izvora o Ilirima, isti podatak iz Ptolemejevog izvora transkribirali su na isti način, kao *Praitorion*. Ne tretiraju ga putnom stanicom na ušću Une u Savu, kao M. Marković, već kao “qytet në Panoni. Ptolem. II 14, 4”²⁴².

Ivo Bojanovski, koji se bavio rimskim komunikacijama na tlu Bosne i Hercegovine i rimskom putnom stanicom *Ad Praetorium* na ušću Une, Ptolemejev Πραΐτώριον ne poistovjećuje s *Praetorium*.²⁴³ Za posljedni naziv Bojanovski navodi: “Od značenja ‘šator pretora’, zapovjednika vojske, naziv je prešao i na rezidenciju namjesnika, na putne stanice za službena lica (*tabernae et praetoria per vias militares fieri iussit* sc. Neron, CIL III 6123), pa na bolje kuće, palače, dvorce na ladanju itd.”²⁴⁴

Πραΐτώριον iz Ptolemejeve *Geografije* najvjerovatnije je pogrešan naziv, vjerovatno korumpiran lik grčkog Πραΐτήριον “trg, trgovište, sajmište”. Do pogrešne grafije naziva moglo je doći tokom prepisivanja izvora, možda i usljed nedovoljnog poznavanja starogrčkog jezika od strane nepoznatog prepisivača. Inače, grčka riječ Πραΐτήριον nije bila posebno frekventna riječ. U rječnicima grčkog jezika vrlo je rijetka.²⁴⁵

Kao što je već rečeno, mnogi Ptolemejevi geografski podaci su pogrešni.²⁴⁶ Posebno je pogrešan i neprihvatljiv kartografski položaj Πραΐτώριον-a koji se, najvjerovatnije, usljed Ptolemejeve pogreške, ili usljed brojnih prepisivanja karte koja nisu bila dosljedna originalu, u *Geografiji* i na V karti Evrope našao na pogrešnom mjestu – u Panoniji superior, po mišljenju M. Markovića, na ušću Une u Savu. Greška je vrlo vjerovatna, posebno iz razloga što se toponim imenovan grčkim jezikom, historijski i lingvistički, ne može razumjeti, objasniti i prihvatiti na tom mjestu. Na ušću Une u Savu, i u toj arei, mogao je postojati trg, ali nema povijesnog osnova da u svom imenu nosi bilo kakav grčki pečat, da se zove Πραΐτώριον, odnosno Πραΐτήριον. Naprotiv, iz historijskih i lingvističkih razloga, taj naziv pripada Prači. Prema tome, Ptolemejev Πραΐτώριον glasilačka je Prača.

²⁴² Ilirët dhe Iliria te autorët antikë, Tiranë 2002, str. 573.

²⁴³ *Arheološki leksikon BiH*, II, str. 37.

²⁴⁴ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji IV*, - Rimska cesta Siscia-Sirmium (Tab. Peut.) i njena topografija, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. XXII, Sarajevo 1984, str. 165.

²⁴⁵ Grčko Πραΐτήριον ne sadrži niti jedan noviji rječnik srpskohrvatsko-grčkog jezika.

²⁴⁶ Kako smatra E. Šimek, što prihvata i A. Cermanović-Kuzmanović, “Sigurno je da je Ptolomej, pošto nije bio u mogućnosti da uoči i da prokontroliše podatke svojih izvora, morao i da pogreši.” A. Cermanović-Kuzmanović, *Jugoslovenske zemlje na Ptolomejevoj karti*, Monumenta cartographica Jugoslaviae, Odabrao i priredio Gavro A. Škrivanić, Beograd 1975, str. 11.

in Comitatus Berez Pracha Byscupina vocata

No, vratimo se spornom tekstu povelje Bele IV iz 1244. godine. U tom tekstu izgleda da se otkriva veličina i slava nekadašnjeg prethistorijskog trga u Prači. Navodi iz povelje *in comitatus Berez Pracha Byscupina vocata* mogu biti u vezi s velikim pretpovijesnim i antičkim značajem trga Prača. Nekadašnju slavu trg je uspio sačuvati i u srednjem vijeku, kao jedan od najpoznatijih bosanskih trgova.²⁴⁷ Naime, svi historičari koji su se bavili Belinom poveljom nisu uspjeli razumjeti i valjano pročitati ključnu riječ *Berez*. Kao što je već rečeno, K. Draganović, M. Hadžijahić *Berez* su čitali kao *Borač*,²⁴⁸ H. Šabanović kao *Verech*,²⁴⁹ D. Kovačević-Kojić kao *vrch*.²⁵⁰

K. Jireček *comitatu Berez* ne tretira na lingvistički već na geografski način. Smatrao je da je to "oblast grada Borča (sada Vlasenica)(...)"²⁵¹. S tim u vezi, nužno je odmah naglasiti da ne poistovjećuje *Borač* i *Berez*, iz razloga što je utvrdio da se u latinskim listinama *Borač* piše kao *Boraç*, *Borazio*, *Subtus Boraz*, *Sotto Boraz*,²⁵² a ne kao *Berez*. Iz integralnog Jirečekovog teksta, sadržanog u radu o trgovačkim putevima i rudnicima Bosne i Srbije, posebno iz navoda "Pod imenom 'B e r e z' spominje se ovaj grad već 1244. godine kao glavno mjesto jednog 'comitatus-a'"²⁵³, vidi se da je *Berez* ime nekog grada, o kojem nema drugih podataka. Za ime tog grada Jireček ne navodi iz kojeg jezika potječe i kojem jeziku pripada, iako se na osnovu latinskih ekscipija Borča indirektno može zaključiti da se ne radi o latinskom jeziku. Očito, naziv *Berez* Jirečku je bio i ostao nejasan, kao i ubikacija Borča. Na osnovu izvora iz Beline povelje, Jireček je zaključio da je *Borač* oblast oko Vlasenice, ali i oko Prače, pošto se, po istom autoru, i Prača, u periodu od XIII do XV vijeka, nalazila "u 'comitatus' Borač, u zemlji Pavlovića"²⁵⁴. Kao što je poznato, Jirečkova ubikacija Borča u oblast oko Vlasenice bila je pogrešna.²⁵⁵

Srednovjekovno latinsko *Berez* u Belinoj povelji, složen je historijski i onomastički problem. S lingvističkog aspekta, u smislu pouzdane i prihvatljive

²⁴⁷ O tome vidjeti u: D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978, str. 39 i d.

²⁴⁸ K. Draganović, *Povijest Bosne i Hercegovine*, I, Sarajevo 1942, str. 751. H. Šabanović, n. dj., str. 131. M. Hadžijahić, *O nekim lokalitetima iz povelje Bele IV od 20. jula 1244. godine*, ANUBiH, Radovi, knj. XXXV, Sarajevo 1970, str. 293.

²⁴⁹ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982, str. 131.

²⁵⁰ D. Kovačević-Kojić, n. dj., str. 22.

²⁵¹ K. Jireček, *Trgovački putevi i rudnici...*, Zbornik Konstantina Jirečeka..., str. 242, 250.

²⁵² Isto, str. 295.

²⁵³ Isto.

²⁵⁴ Isto, str. 300.

²⁵⁵ O tome vidjeti u: Đ. Mazalić, *Borač – bosanski dvor srednjeg vijeka*, GZM LIII, Sarajevo 1941, str. 31-94.

etimologije riječi, leksika bosanskog i latinskog jezika ne nude rješenje. Riječ ne pripada bosanskom i latinskom jeziku. Iz tih razloga, *Berez* je neminovno tretirati kao posuđenicu i dovesti u vezu sa starogrčkim βάρος, εος, τό "važnost, ugled, moć"²⁵⁶. U prvom slogu latinskog *Berez* vokal *e* vjerovatno je nastao slabljenjem grčkog vokala *a*. Vokal *e* u drugom slogu mogao je nastati od ojačanog grčkog *o*, a latinsko *z* od grčkog *s*. Ono što je posebno važno i što pretpostavljenoj etimologiji grčkog porijekla daje povijesni smisao jeste: grčko βάρος, εος, τό besprijeekorna je povijesna atribucija Prače, o kojoj je već bilo riječi.

Riječ *berez* nije jedina nepoznanica u navodima iz Beline povelje *in comitatus Berez Pracha Byscupina vocata*. Naime, u dosadašnjim razmatranjima spornih navoda, u potpunosti je ignorirana lingvistička suština oblika *Byscupina*. K. Draganović, bez ikakve argumentacije, taj oblik doveo je u vezu sa sjedištem srednjovjekovnog bosanskog biskupa²⁵⁷ i njegovim crkvenim posjedima.²⁵⁸ Pritom, Draganović primjećuje da među svim biskupskim imanjima "samo jedno, Prača-Biskupina, nosi ime, izvedeno od riječi 'biskup'"²⁵⁹. S tim u vezi, Draganović se pita: "Nije li razlog imenu u tomu, što je biskup tamo neko vrijeme stolovao, naravno prije bana Ninoslava, kad se već u Ninoslavljevo doba Prača naziva Biskupinom?"²⁶⁰ D. Kovačević-Kojić samo konstatira da "od svih imanja iz povelje Bele IV samo Prača nosi ime izvedeno od 'biskup' ili 'biskupsko imanje'"²⁶¹.

Najslabiju stranu Draganovićevog obrazloženja, "Prača-Biskupina", pokazuje njegovo pitanje: "da li je u Prači postojala i crkva, koje inače darovnica ne spominje"²⁶². Pritom, nužno je konstatirati da Draganovićevu crkvu ne potvrđuje ne samo Belina darovnica: katoličku crkvu u Prači ne potvrđuje ni jedan do sada poznati historijski izvor. Katoličku crkvu niti Draganović, niti bilo koji drugi istraživač prije i poslije njega, nije pronašao u Prači, i ona se u naselju Prača ne može dokazati. O toj crkvi ne svjedoči ni pračanska tradicija, koja višestruko potvrđuje srednjovjekovni trg, niti toponimija. U Prači nema toponima na os-

²⁵⁶ Ostala značenja riječi su: "težina, teret, breme", u prenesenom značenju "tegoba, muka, trud, tuga, žalost, jad"; 2) "množina, izobilje". F. Petračić, n. dj., str. 152.

²⁵⁷ K. Draganović, *Katolička crkva u sredovjечноj Bosni...*, str. 741.

²⁵⁸ Isto, str. 751.

²⁵⁹ Isto, str. 741.

²⁶⁰ Isto.

²⁶¹ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja...*, str. 23.

²⁶² K. Draganović..., str. 741.

novu kojeg bi se moglo zaključiti da se tu nalazila srednjovjekovna katolička crkva. Iz tih razloga, Draganović i njegove pristalice pretpostavljenu pračansku katoličku crkvu "ubiciraju" u dalju pračansku okolinu, na lokalitet *Crkvina* koji se nalazi na sastavku Grabovice i Prače,²⁶³ 6 km zapadno od Prače. Svakako, da se radi o o nategnutoj i apsurdnoj "ubikaciji" Prače-Biskupine, potvrđuje još jedna činjenica iz pračanske crkvene povijesti: kod Prače je bila pravoslavna "Parokija koja se spominje 1550. god (Starine X, 206)"²⁶⁴.

Riječ *Byscupina* iz povelje Bele IV do sada nije tretirana na lingvistički način, premda je kod nekih istraživača povelje zasigurno izazvala određene dileme. U latinskom i južnoslavenskim jezicima riječ je nepoznata. M. Vego riječ *Byscupina* preveo je neologizmom *Biskupnija*, uz pretpostavku da je to "valjda biskupski posjed 'precarium' (crkveni posjed)".²⁶⁵ Na ovaj način indirektno je ukazao na lingvistički problem *Byscupina*, čije rješenje ima historijski značaj.

P. Skok u svom poznatom *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, informira o riječi "biskup m (13. v., *archi-*, *arhi-* = /rh>rlari = arki, prevedeno u danas u *nad-*, *pra-* kod Kavanjina, Šuleka i Pavlinovića), (...)"²⁶⁶. U vezi s *biskup* Skok navodi toponimska poimeničenja *Biskupija* (Knin, Škaljari, Stoliv), *Piskupova glava*, *Piskupo n* (selo, Srbija), uz napomenu da je riječ izvedena "od gr. ἐπίσκοπος (prefiks ἐπι, σκοπος od gr. σκοπεῖν 'gledati', upravo 'nadglednik, nadzornik, nadziratelj, inspektor') > lat *episcopus*, *episcopatus*."²⁶⁷ Kao što se vidi, Skok u navedenim toponimskim poimeničenjima ne spominje pračansko *Byscupina*, premda je taj lik znatno stariji od XIII stoljeća.²⁶⁸

U starogrčkom jeziku, imenica ἐπίσκοπος je homerska riječ i ima više značenja: "a) nadgledatelj, vladar, branitelj, zaštitnik, čuvar (...)"²⁶⁹. Od posebne važnosti je što su u starogrčkoj povijesti episkopi najčešće i "osbt. nadzornici, koje bi Athenjani šiljali u podložene države radi unuternje uprave (...)"²⁷⁰.

Prema tome, s velikom vjerovatnošću može se pretpostaviti da je pračanska riječ *Byscupina* utemeljena u starogrčki jezik. U hronološkom smislu, kao i svi ostali pračanski onimi koji se objašnjavaju starogrčkim jezikom, riječ pripada pračanskoj prethistoriji i antici. Istog je porijekla kao i riječ *biskup*, izvedena

²⁶³ K. Draganović, isto. Iznenaduje da D. Kovačević-Kojić (n. dj., str. 23) toponim *Crkvina* navodi kao **Biskupina*!?

²⁶⁴ M. Vego, *Naselja...*, str. 96.

²⁶⁵ Isto.

²⁶⁶ P. Skok, I, str. 157.

²⁶⁷ Isto.

²⁶⁸ U vezi s Prača-Biskupina K. Draganović primjećuje: "Da se neko mjesto prozove u javnim ispravama novim imenom, treba vremena, bar u trajanju jednog ljudskog vijeka." K. Draganović, str. 741.

²⁶⁹ F. Petračić, *Grčko-hrvatski rečnik za škole*, Zagreb 1875, str. 316. Ostala značenja su: "motritelj, uhoda".

²⁷⁰ Isto.

poimeničenjem od starogrčkog ἐπισκοπος (ἐπισκοπος > *Piskup* > *Piskupina* > *Biskupina*). Ohridski toponimski lik *Piskupija* pokazuje slijed glasovnih promjena koje je starogrčka riječ istog porijekla pretrpjela u makedonskom jeziku: "ὁ ἐπισκοπεῖα со апокопа на е и промена на о во у пред лабијал (...)"²⁷¹. Slično se dogodilo i u bosanskom jeziku, u kojem je općepoznato da glas *b*, između ostalog, nastaje od *p*.²⁷²

Byscupina je drugo ime za Praču, najvjerojatnije izvedeno iz grčkog naziva za nadzornika pračanskog grčkog trga i pračanske grčke kolonije koji se u pret-povijesnoj i antičkoj Prači zvao ἐπισκοπος. U vrijeme slavenizacije Prače, od grčkog ἐπισκοπος nastalo je *piskup* > *biskup* > *Byscupina*.

Grčka kolonija u Prači morala je imati svoju upravnu i političku strukturu i svoje "nadzornike". Oni su na grčkom trgu u Prači imali političke i upravne funkcije. Atička riječ ἐπισκοπος posve je izvjesna ne samo u Ateni već i na cjelokupnom grčkom prostoru gdje se govorilo tim dijalektom, posebno na tlu Haonije gdje se govorio atički dijalekt i odakle, najvjerojatnije, potječu etnički Grci koji su se doselili u Praču i njenu okolinu.

Sufiks *-ina* u *Byscupina* baca novo svjetlo na etimologiju riječi. Pokazuje da od grčkog ἐπισκοπος nije nastalo ἐπισκοπεῖα, jer bi u tom slučaju umjesto sufiksa *-ina* stajalo *-ija*, kao u ohridskom *Piskupija*. Sufiks *-ina* u *Byscupina* sa sigurnošću pokazuje da u Prači nije bilo kršćanske biskupije, tim prije što latinski jezik ne poznaje lik *Biskupina*.²⁷³ Prema tome, *-ina* u *Byscupina* je baltoslavenski, sveslavenski i praslavenski augmentativni sufiks.²⁷⁴ Uz riječ *biskup*, može podrazumijevati krupnu osobu koja je mogla nositi zvanje biskupa što se, pak, ne može dovesti u vezu s *Pracha Byscupina vocata*. Drugi naziv za Praču nije mogao biti imenovan po nekom fizički krupnom biskupu, iz razloga što se opća veličina jednog biskupa ne označava njegovom fizičkom veličinom. Svaka značajnija osoba, prije svega, determinira se ličnim insignijama, odnosno, njenim imenom i prezimenom. U crkvenom smislu, "veliki" biskup može podrazumijevati zaslužnu i veliku crkvenu ličnost koja samo po svojim velikim crkvenim zaslugama može ponijeti augmentativno *-ina*. Međutim, u Prači ni ova mogućnost ne dolazi u obzir. Da je neki veliki i čuveni katolički bosanski biskup stolovao u Prači ne samo da bi bilo poznato njegovo ime i prezime već bi to ostavilo traga i u arheološkim i pisanim izvorima.²⁷⁵ U pravilu, "veliki" biskupi podižu samostane i crkve – kojih u Prači nema.

²⁷¹ П. Хр. Илиевски, *Антички елементи во охридската топонимија*, Živa antika XXVIII, Skoplje 1978, str. 95.

²⁷² B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice...*, str. 79.

²⁷³ O tome vidjeti u enciklopedijskom latinsko-hrvatskom rječniku J. Marevića, i d.

²⁷⁴ P. Skok, I, str. 722. O primjerima iz hrvatske antroponimije vidjeti u: P. Šimunović, *Hrvatska prezimena*, Zagreb 2006, str. 110, 484 i d.

²⁷⁵ V. Paškvalin u svojoj studiji o kršćanstvu u zaleđu Salone i Narone uopće ne spominje Praču. V. Paškvalin, *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone*, Sarajevo 2003.

Historijski, arheološki, numizmatički i lingvistički fakti već su pokazali da je pretpovijesna i antička Prača veliki trg, odnosno trgovište i sajmište koje je okupljalo trgovce sa šireg prostora Mediterana. Trg i sajmište u Prači imali su međunarodni značaj. Ta višestruka i neosporna povijesna megaveličina, u grčkom i u bosanskom jeziku tražila je načina da se adekvatno iskaže. U grčkom jeziku ona je najvjerojatnije iskazana grčkim βᾱρος, εος, τό "važnost, ugled, moć". U bosanskom jeziku nije se mogla iskazati augmentativnom tvorbom na *-ina* u **Pračina*, iz razloga što tōm tvorbom nije moguće izbjeći homonimiju s posesivnom *Pračina*. Augmentativni izričaj u bosanskom jeziku ipak je postignut – augmentativnom tvorbom na *-ina* u drugom nazivu za Praču: *Byscupina*. Na taj način Prača je dobila još jednu jezičku značajnu atribuciju koja je i augmentativna atribucija. Augmentativ *Byscupina* u čvrstoj je semantičkoj vezi s grčkim βᾱρος, εος, τό "važnost, ugled, moć".

Navode *in comitatus Berez Pracha Byscupina vocata*, iz Beline povelje, u duhu bosanskog jezika moguće je razumjeti kao "u župi ugledna (čuvana, moćna) Prača zvana Biskupina".

Veliki značaj trgovačke Prače zasigurno je bio poznat i doseljenim Slavenima. Slavenskom prilagodbom grčke riječi, čini se da su slavenski doseljenici imenom *Prača*, kao sinonimom za trg, imenovali još neka mjesta na kojima se trgovalo. Na takvu mogućnost ukazuje deminutivni lik *Pračica*, kako se naziva istoimeno selo, koje se nalazi na antičkoj komunikaciji *Sopotnica – Municipium S...* (*Komini*), u današnjem Polimlju.²⁷⁶ Selo se nalazi u neposrednoj blizini pretpovijesnog i antičkog naselja *Gradac* u kojem su nađeni brojni arheološki nalazi iz antike. S obzirom da je riječ o dominantnom mjestu na antičkoj komunikaciji i "centralnim naseljem na srednjoj Čehotini",²⁷⁷ posve je izvjesno da se u njemu nalazio manji antički trg, koji su doseljeni Slaveni vremenom imenovali imenom *Pračica*.

ARHEOLOŠKE POTVRDE TRGOVINE IZMEĐU GLASINAČKIH ILIRA I GRKA

U povijesnom mozaiku složenih povijesnih događanja u Prači, *Grci i trgovina* dvije su ključne riječi kojima još nedostaju konkretni trgovački artikli kojima se trgovalo, pa da slika o grčkoj Prači bude potpuna. Arheologija je precizno utvrdila čime su trgovali glasinački Iliri i Grci.

²⁷⁶ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, V, Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXV, Sarajevo 1987, str.103.

²⁷⁷ Isto.

O brojnim arheološkim glasinačkim nalazima za koja je M. Parović-Pešikan utvrdila grčko porijeklo već je bilo riječi u uvodnom dijelu ovog poglavlja, pa to nije potrebno ponavljati. Neovisno od M. Parović-Pešikan, i A. Benac i B. Čović također su konstatirali više glasinačkih trgovačkih artefakata tipičnih za grčki svijet, čime su znatno proširili glasinački inventar grčkog porijekla. Sav taj materijal mogao je biti predmetom trgovačke razmjene Grka i Ilira, bez obzira da li je trgovačkim putevima iz Grčke dolazio na Glasinac ili je, od strane koloniziranih Grka, proizveden na Glasincu.

Jedan od predmeta grčke provenijencije "koji se u glasinačkoj kulturi pojavljuje krajem osmog stoljeća stare ere i ostaje veoma omiljen gotovo 200 godina jeste tzv. pločasta ili kolutasta fibula"²⁷⁸. U skoro istovjetnom obliku, s jedinom razlikom u tome što su pločice grčkih fibula ovog tipa izrađivane od slonovače ili od obične kosti, ove fibule bile su veoma omiljene u grčkom svijetu, od maloazijske obale do Peloponeza. Kako je primijetio B. Čović, "tipološka bliskost glasinačkih i grčkih primjeraka ovog nakita ide i do veoma sitnih detalja"²⁷⁹. U isto vrijeme kad i pločaste fibule, na Glasincu se pojavljuje još jedan specifičan tip bronzanih narukvica za koje Čović pretpostavlja da su nastale pod utjecajem grčke bronzane narukvice kasnog geometrijskog stila.²⁸⁰ U istu kategoriju, Čović je uvrstio i bronzane privjeske u obliku grčkog pehara za vino, sa stilizovanim pticama koje se tipološki, također, oslanjaju na grčke uzore, "što je slučaj i sa sitnim ukrasima u formi dvojne sjekire, veoma omiljenim na Glasincu u šestom stoljeću (...)"²⁸¹. Također, glasinačka lučna fibula s nesimetričnom četvrtastom nogom pokazuje "očiglednu zavisnost od poznatog grčkog tipa lučnih fibula s bogato ukrašenom nogom, koji pripada dobu 'kasnog geometrijskog stila'"²⁸². Za tu vrstu fibula A. Benac i B. Čović pretpostavljaju da je na Glasinac dospjela posrednim putem.²⁸³ Glasinačke fibule "štrbačkog tipa", pronađene u tumulima u Rusanovićima i Rudinama i datirane u Glasinac V b²⁸⁴, većina autora smatra grčkim tipom ili barbariziranim oblikom jednog grčkog (odnosno maloazijsko-grčkog) tipa.²⁸⁵ Pored tih fibula, u istom razdoblju, na Glasincu su posebno česti

²⁷⁸ B. Čović, *Od Butmira do Ilira...*, str. 294. A. Benac i B. Čović najstarije primjerke fibula datiraju u VIII vijek. A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, 2, str. 29.

²⁷⁹ "Tako se u Grčkoj pojavljuju fibule ovog tipa koje se sastoje od samo jednog diska (sl. 161), ili, pak, od više diskova jednake veličine (sl. 162); u isto vrijeme nastaju i u glasinačkoj kulturi te varijante, samo izlivenne u bronzi (sl. 163, 164). U ponekim grčkim radionicama nastajali su oblici ovih fibula ukrašeni nizom latica na obodu (sl. 165 a i b); isti taj detalj pojavljuje se i na nekim glasinačkim bronzanim primjercima ovog tipa nakita (sl. 163, 166, 180)." Isto, str. 295.

²⁸⁰ Isto, str. 296.

²⁸¹ Isto, str. 297.

²⁸² A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, 2, str. 43.

²⁸³ Isto.

²⁸⁴ 350–250 g. pr. n. e. Isto, str. 59.

²⁸⁵ Isto, str. 52.

tzv. 'grčki oblici' koje čine 'filigranska' zrna i naušnice, prstenovi sa figuralnim predstavama i najzad – keramika rađena na lončarskom kolu.²⁸⁶

Za sve navedene kulturne korelacije B. Čović zaključio je da nisu slučajne, i objasnio ih je pretpostavkom o čestim i raznovrsnim kontaktima između nosilaca glasinačke kulture starijeg željeznog doba i grčkog svijeta.²⁸⁷ Na isti način, objasnio je i porijeklo glasinačkih predmeta u riznicama starih grčkih svetišta, kao "jedan od dokumenata koji potvrđuju višestruku povezanost glasinačke kulture s pretklasičnom Grčkom, povezanost koja je postojala ne samo na čisto materijalnom nego, bar djelomično, i na duhovnom planu".²⁸⁸

Kao što se vidi, brojnim predmetima grčke provenijencije arheološka znanost odavno ukazuje na konkretne predmete trgovačke razmjene. U razmatranju ove problematike "čestim i raznovrsnim kontaktima" glasinačkih Ilira i Grka nedostajao je trgovački centar, koji je morao postojati i gdje su ostvarivani najneposredniji kontakti. Trgovina, posebno u značajnijem obimu, ne može bez trga. Nema nikave sumnje da je taj trg *Prača*.

O dataciji glasinačkog materijala grčkog porijekla već je bilo riječi u uvodnom dijelu ovog poglavlja. Taj materijal datira se od kraja VIII stoljeća prije naše ere. U odnosu na dataciju arheološkog materijala koji se može smatrati trgovačkim, posebno pločaste ili kolutaste fibule, datacija trga u Prači pada u nešto kasnije vrijeme.

U hronološkom smislu, haonski Grci najvjerojatnije su, krajem VIII stoljeća prije naše ere, osnovali kolonijalni centar na prostoru arheoloških lokaliteta *Ilijak* i *Rajno brdo*, odnosno, na međuprostoru *Konovići*. Oni čine početni trgovački nukleus trga *Prača*, na koji će kasnije dolaziti grčki trgovci iz kontinentalne Grčke i grčkih kolonija.

ORONIM *SARHON* I PITANJE METATEZE LIKVIDA U PRAČANSKOJ ONIMIJI

Pračanska onimija starogrčkog porijekla sadrži još jedan jedinstven naziv, ne samo u Bosni i Hercegovini već i na cjelokupnom južnoslavenskom prostoru. Na svim specijalnim kartama, istočno od Prače, sjeverno od glasinačkih sela *Mahala* i *Vrlazje*, za jedan planinski vis ucrtan je naziv: *Sarhon* (kota 1045).²⁸⁹ Kako

²⁸⁶ *Glasinac*, 2, str. 59.

²⁸⁷ B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, isto.

²⁸⁸ Isto.

²⁸⁹ Specijalna karta bivše JNA iz 1972. g. 1:25000, Prača. Istovjetan naziv oronima upisan je i u sve ostale specijalne karte. U specijalnoj karti bivše JNA, koja nosi šifrirani naziv "Zeta 91", (Vojna tajna, Strogo povjerljivo, čuvati do 1995), za visinu oronima *Sarhon* navodi se 1065 m.

su pokazala istraživanja provedena za potrebe ove studije, u glasinačkoj narodnoj tradiciji naziv je malo poznat. Prilikom provjere naziva, putem iskaza koji su uzimani od stanovnika okolnih bošnjačkih sela, u prvi mah stekao se dojam da je naziv – falsifikat.²⁹⁰ Dugo vremena nije bilo moguće naći informatora koji bi ga potvrdio.²⁹¹ Na pitanje, kako se zove navedeni planinski masiv, stanovnici koji žive sjeverno od planine, pastiri koji na planini napasaju stada, šumari i lovci koji poznaju svaki planinski kutak itd., skoro svi, su odgovarali: *Grêda*.²⁹² Stanovnici sela koja se nalaze južno od planine, oronim nazivaju drugim imenima: *Šipovica*²⁹³ i *Sârhon*. Dileme u vezi s nazivom otklonjene su tek 2005. godine, kada se u selu *Kovačica*, koje se nalazi sjeveroistočno od oronima, došlo do novih ispitanika. Bošnjaci iz Kovačice,²⁹⁴ bez izuzetka, isti oronim zovu: *Sôhran*.

Za oronim *Sarhon*, kako je i upisan u geografske karte, očito je da je naziv grčkog porijekla. Osnova naziva je u starogrčkom ἄρχων, οὐτος "vladar, gospodar, zapovijednik"²⁹⁵. Za početno *s* može se s velikom vjerovatnoćom zaključiti da je imenički prefiks *s*, za koji P. Skok navodi da "znači blizinu, (jedan uz drugoga): *susjed*; zajednicu: *zbor*, *sabor*, *združiti*, *sudjelovati*, *zbivati*... Kao u tal. *ex* > *s* što znači pojačanje značenja, npr. *sporco* "vrlo zamazano", *sporcheza*, događa se nešto slično i s našim prefiksom.²⁹⁶ To se značenje razvilo iz značenja zajednice."²⁹⁷

Naziv je, najvjerovatnije, izveden iz starogrčkog antroponima *Arhin*²⁹⁸ (*s* oslabljenim *i* > *u*). Moguće je da se tim imenom nazivao vođa Grka koji ih je doveo u Praču i okolinu. Kao i kod imena *Osovo*, čiji naziv je najvjerovatnije izveden od antroponima *Asoq*, motivacija u imenovanju slijedi imena najznačajnijih

²⁹⁰ U doktorskoj disertaciji, iz razloga što se u vrijeme njene izrade nije mogla naći potvrda naziva, naziv je tretiran kao falsifikat.

²⁹¹ Istraživanje je bilo otežano činjenicom da se, zbog agresije na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine, znatan broj Bošnjaka nastanjenih u okolnim selima iselio u druga mjesta. Iz tih razloga, nije se odmah mogao obuhvatiti veći broj ispitanika.

²⁹² Ovaj naziv uobičajen je "u džematu Sočice", kako se tradicionalno naziva više bošnjačkih sela koja su za vrijeme osmanske i austrougarske vlasti, u administrativno-teritorijalnom smislu, pripadala selu Sočice. To su sela *Brezje*, *Budaci*, *Bunati*, *Dobrače*, *Draguljevići*, *Gazije*, *Golubovići*, *Grivci*, *Jarovići*, *Kovačica*, *Kramer selo*, *Mahala*, *Maravići*, *Obrtići*, *Planje*, *Rudine*, *Rusanovići*, *Sočice*, *Vrlazje*, *Zagajevi*. O administrativno-teritorijalnoj pripadnosti ovih sela vidjeti u: *Rječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1910, str. 263.

²⁹³ U provjeri ovog naziva posebno su bili angažirani lovac Ibrahim Komarica (1963) i Atif Komarica (1933) iz sela Gornja Vinča. Koristim priliku da im se posebno zahvalim.

²⁹⁴ Dipl. ing. Omer Salihagić, Evlija Salihagić, penzionisano vojno lice i d.

²⁹⁵ F. Petračić, *Gërko-hërvatski recnik za škole*, Zagreb 1875, str. 128.

²⁹⁶ Analogan primjer s početnim *s* vjerovatno je u nazivu rta *Skriževa* na otoku Lastovu. P. Skok, *Slavenstvo i Romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950, str. 106.

²⁹⁷ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, Zagreb 1971, str. 179.

²⁹⁸ *Arhin* je prvi muž Timonase, Pizistratove žene. U vrijeme Peloponeskog rata ime je zastupljeno i u Ateni. M. N. Đurić, *Istorijski izvori, istorija i filozofija*, Beograd 1997, str. 40, 162, 167.

ličnosti. Ime *Arhin* vjerovatno je nosio neki od grčkih izgnanika ili pustolova, koje je sudbina dovela na Glasinac.

Grčke riječi ἀρχον, οντος, kao i antroponim *Arhin*, podložne su slaven-skoj metatezi likvida, za koju se smatra da je trajala do sredine X stoljeća. Da metateza u glasinačkom oronimu nije provedena, naziv *Sarhon* nužno bi se datirao u bizantijsko doba.²⁹⁹ Grčko *arhi-* (ἀρχι-), u srpskom i hrvatskom jeziku tretira se u kontekstu novogrčkih i srednjogrčkih pozajmljenica.³⁰⁰ Međutim, naziv *Sohran*, potvrđen u Kovačici,³⁰¹ pokazuje da je kod glasinačkog stanovništva nastanjenog sjeveroistočno od oronima, u nazivu koji se također izvodi od ἀρχον, οντος, ili *Arhin*, izvršena metateza likvida, što znači da je taj naziv stariji od X vijeka. Međutim, kako objasniti činjenicu da se isti oronim zove i *Sarhon* i *Sohran*, te da u oficijelnom *Sarhon* metateza nije izvršena. Drugim riječima, kako objasniti činjenicu da metateza u nazivu *Sarhon*, na relativno bliskom prostoru, jeste i nije izvršena? Indirektno objašnjenje za ovu pojavu nudi M. Pavlović.

Kako navodi Milivoje Pavlović, metateza likvida nije karakteristična isključivo za slavenske jezike, "ali s obzirom na balkanske jezike, koji su ulazili u simbiozu sa slovenskim jezicima iste teritorije, - ona u punoj meri zadržava karakter praslovenskoga procesa, podstaknuta osnovnim uzrokom iz prve epohe praslovenske jezičke zajednice".³⁰² S tim u vezi, na području rimske provincije Dalmacije, Pavlović je utvrdio da se granice izvršene metateze uglavnom poklapaju s njenim granicama.³⁰³ Južno od dalmatske oblasti i prema sjeveroistoku od Binačke Morave zapažaju se izvjesni tipični primjeri bez metateze.³⁰⁴ Posebnu "malu zonu" čini epirska oblast, gdje su se događala slavensko-grčko-albanska jezička previranja i gdje su zabilježeni brojni primjeri bez metateze,³⁰⁵ ali i s izvršenom metatezom.³⁰⁶ Nešto slično događalo se i na Glasincu.

²⁹⁹ O tome vidjeti u: I. Popović, *Grčko-srpske lingvističke studije*, Zbornik radova SAN XLIV, Vizantološki institut, knj. 3, Beograd 1955, str. 145.

³⁰⁰ I. Popović, *Novogrčke i srednjegrčke pozajmice u srpskohrvatskom jeziku*, Zbornik radova SAN XXXVI, Vizantološki institut SAN, knj. 2, Beograd 1953, str. 231.

³⁰¹ Vjerovatno je da se istovjetan naziv sačuvao u još nekom od susjednih sela koja su sada nenaseљena i gdje nije bilo moguće provesti lingvistička istraživanja.

³⁰² M. Pavlović, *Perspektive i zone balkanističkih jezičkih procesa*, Južnoslovenski filolog, Povremeni spis za slovensku filologiju, XXII, knj. 1-4, Beograd 1957-1958, str.

³⁰³ M. Pavlović navodi karakteristične primjere metateze: *Vratolomije* (*Bartholomeus*), *Mrata* (*Martinus*), *Mnatinji dni*, *Rača* (arcein, v. lat. *arē*), *Skradin* (*Scordona*), *Gradus* (zapadno od Trsta), *Labin* (*Albona*), *Rab* (*Arbe* 1070), *Bnač* (*Bruttia* a *Barzo* IX v.), *Mljet* (*Meleta*). Za područje Bosne i Hercegovine Pavlović navodi: *Vlašić*, *Lašva*, *Vlasina* (*Valchau*), *Prača* (*Parthines*), *Ustiprača*, *Pliva* (**Pelva*), *Kričići*. M. Pavlović, n. dj., str. 210-211. Karakteristični primjeri metateze u pozajmljenicama iz grčkog jezika su *mramor* < μάρμαρον i starosrpsko *mrat* < sr. grč. μάρτι(ο)ς.

³⁰⁴ *Olcinium* (*Ulcinj*), *Shkodra*, *Durmitor*, *Pirlitor*, *Šar Planina*, *Balkan*, *Mirditi*, *Malësor*, *Malča*, *baltë*, *Baltaberilovica*. Isto, str. 212.

³⁰⁵ *Mal-i-bardhë*, *Arbër*, *Arbëresh*, *Arbënor*, *Arbërhë*, *Arbëri*. Isto, str. 213.

³⁰⁶ *Lab*, *Labi*, *Labër*, *Lebër*, *Labëshë*, *Labëreshe*, *Radika*. Isto.

S lingvističkog aspekta glasovnih promjena, "(...) utvrđeno je da promjena na nekom području pogađa sve riječi obuhvaćene pravilom – mijenja se samo to da se pri širenju glasovne promjene sužava formulacija pravila – a nedosljednosti postoje samo na prijelaznim područjima između dijalekata koji su jasno definirani i u kojima promjena pogađa svaku riječ".³⁰⁷ Prema tome, nedosljednost metateze likvida u *Sarhon* > *Sohran* u oblasti Prače i okoline, uzrokovana je prelaznim područjem grčkog i slavensko-bosanskog jezika i njihovih dijalekata, koji su se na tom prostoru doticali i uzajamno prožimali.

Oblast Prače čini grčku "mikro zonu" u kojoj je grčki jezik stoljećima bio dominantan i gdje nije bilo izrazite potrebe za metatezom. Iz tih razloga, autohtono neslavensko stanovništvo, koje su činili ilirizirani potomci nekadašnjih Grka, sve do najnovijih vremena sačuvalo je naziv *Sarhon*, bez izvršene metateze. I ne samo *Sarhon*. U istoj zoni, u neposrednoj blizini Prače, nalazi se oronim *Bergalje* i hidronim *Bergajski potok*. U tim nazivima, također, nije izvršena metateza i o njima smo govorili u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla. Prema tome, u skladu s etničkom strukturom stanovništva antičke i ranosrednjovjekovne Prače, u Prači su dugo vremena grčki i ilirski jezik bili dominantni. Slavenizacija tog područja prodirala je sa sjevera i prelamala se upravo na području oronima *Sarhon* (s metatezom *Sohran*).

Slavenizirani lik *Sohran* sadrži još jedan lingvistički element koji ga datira u epohu najstarijih južnoslavenskih pozajmljenica. Promjena grčkog α u o (*Sarhon* > *Sohran*) pripada onim glasovnim promjenama koje se datiraju u najdublju starinu grčko-slavenskih dodira i jezičkih prožimanja.³⁰⁸ Prema tome, oblik *Sohran* pripada najstarijim slaveniziranim riječima Glasinca, i Bosne i Hercegovine uopće. Sačuvao se u selu *Kovačica* gdje su slavenske tradicije vrlo stare, možda i najstarije na Glasincu. To se posebno vidi iz dvojnog naziva sela, *Batočeva drugim imenom Kovačica*. Dvojni naziv potvrđen je u osmanskome defteru iz 1604. godine.³⁰⁹ Zahvaljujući snažnim slavenskim tradicijama, koje mogu potjecati i od potomaka najstarijeg slavenskog naselja na Glasincu, naziv *Kovačica* kasnije je potisnuo *Batočeva*, premda je posljednji naziv jedno vrijeme bio primaran i dominantan.

Da se naziv *Sarhon* datira u prethistoriju i antiku – i da se dugo vremena održao na području Prače, odakle je dospio i na geografsku kartu – pokazuje i grčko χ. Grčko αρχ (άρχ) u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku mijenjalo se jedino u glasu χ, što se može potvrditi na više srednjogrčkih i mladih posuđenica

³⁰⁷ M. Mihaljević, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb 2002, str. 12.

³⁰⁸ M. Fazmer dopušta i promjenu naglašenoga α u srpsko a. I. Popović, *Grčko-srpske lingvističke studije*, III, str. 130, 131.

³⁰⁹ O jezičkoj problematici glasinačkih dvojnih naziva vidjeti u posljednjem poglavlju.

grčkog porijekla.³¹⁰ Blaž Jurišić utvrdio je da "u grčkim pozajmljenicama Romani izgovaraju - χ sa zatvorom, dakle kao *k*, na osnovu čega se u ovakvim riječima nalazi kod Hrvata *k* (prema romanskom), a kod Srba *h* (prema grčkom)"³¹¹. S obzirom da u *Sarhon* nije izvršena metateza likvida, fonem *h* nužno je tretirati izvornim grčkim fonemom grčkih trgovaca i koloniziranih Grka.

Složena jezička previranja u grčkoj kulturnoj zoni u Prači evidentna su u još jednom nazivu, najvjerovatnije starogrčkog porijekla, u kojem je izvršena metateza likvida. Taj naziv je *Rajno brdo*.

RAJNO BRDO

Rājnō brdo je jedan od najpoznatijih i najznačajnijih arheoloških lokaliteta na Glasincu. Oronim i arheološki lokalitet nalaze se na jugu Glasinca, na prostoru kojem gravitira desetak glasinačkih sela. Naziv oronima i arheološkog lokaliteta jedinstven je na tlu Bosne i Hercegovine. Na *Rajnom brdu* nalazi se veća ilirska nekropola u kojoj su pronađeni vrlo vrijedni nalazi glasinačke kulture, od kojih su neki grčkog porijekla. U najvećem tumulu bila je pokopana vrlo značajna ličnost koju su A. Benac i B. Čović imenovali titulom *knez*. Uz grobne ostatke pronađene su dvije knemide grčke provenijencije ukrašene trakama i koncentričnim krugovima u tehnici iskucavanja. Knemide su ukrašene predstavama jelena. U grobu je pronađen i dvosjekli mač, veoma dugačko koplje, ostaci još dva ili tri koplja i jednog noža, zdjelica od bronzе (import), valjkast predmet napravljen od bijelog krečnjaka veoma dobro uglačan i usađen u fino ukrašen bronzani okvir (žezlo?). U susjednom tumulu sahranjen je još jedan *knez*. Grob ovog pokojnika sadrži brojnije priloge. U grobu su pronađeni ostaci bronzanih toka, dvije bronzane knemide, željezni mač s bronzanim balčakom, više šiljaka od koplja, kameno žezlo istovjetnog oblika kao u prvom tumulu, više stotina zrna ogrlice od jantara, brojni ulomci zemljanog posuđa i četiri bronzane posude grčkog porijekla, po mišljenju B. Čovića, "najvjerovatnije uvezene iz južne Italije". Ovi "kneževski"³¹² grobovi datiraju se u VI stoljeće pr. n. e.³¹³

Oronim i arheološko nalazište nalaze se u arei prethistorijske i antičke Prače. Prema tome, iz historijsko-arheoloških i onomastičkih razloga, naziv

³¹⁰ Αρχ- αγγελος – arkandeo (arhandeo), αρχαιος – arkaizam (arhaizam). Pridjevom αρχο tvori se *arhijerej*, *arhimandrit*, *arhiepiškop*, *arhipelag* itd.

³¹¹ *Krist-brist* < Χριστος ; *kaos-haos* < χαιος itd. B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Glasovi i oblici u povijesnom razvoju, Zagreb 1944, str. 92.

³¹² Termin "kneževski" u razmatranju navedene problematike uveli su A. Benac i B. Čović.

³¹³ B. Čović, isto. Upor.: F. Fiala, *Uspjeh pretraživanja prehistorijskih gromila na Glasincu godine 1893*, GZM za 1893, V, Sarajevo 1893, str. 718.

oronima nužno je dovesti u vezu s glasinačkim nazivima starogrčkog porijekla, s grčkim trgom u Prači i s grčkim kolonijalnim centrom. U odnosu na arheološki materijal s Rajnog brda, koji se datira u period od VII do VI st. pr. n. e., naziv oronima neophodno je dovesti u vezu s drugim valom doseljavanja etničkih Grka na Glasinac, koje se može približno datirati u period VII–VI st. pr. n. e. Šta je moglo motivirati Grke da imenuju brdo na kojem su sahranjene vrlo značajne osobe, za koje se na osnovu arheološkog materijala ne može isključiti da nisu bili etnički Grci, ili bar, neki od njih? Ratničke knemide i druga ratna oprema ukazuju na ratničke attribute s kojima su Grci došli na Glasinac i koji su skriveni u kompozitu *Rajno*.

U kompozitu *Rājno* s velikom vjerovatnoćom može se ustvrditi da se krije metateza likvida i grčki eponim Ἄρης, bog rata. Glasinački lik izveden je od prisvojnog lika Ἄρειος "Aresu posvećen"³¹⁴, što je vrlo star teonimski lik koji se u obliku *A-re-i-jo*, *Arēios* susreće još u mikenskim tekstovima, i koji ima kontinuitet u starogrčkom.³¹⁵ Tvorba prisvojnog oblika izvedena je uz pomoć starogrčkog prisvojnog sufiksa -ιος,³¹⁶ koji je karakterističan za eolski dijalekat, i u potpunosti odgovara prvom kompozitu *Rajno*, koji je također posesivni lik. *Rajno* brdo je *Aresovo brdo*.

U arheološkom, lingvističkom i hronološkom smislu, povezivanje Ἄρης > Ἄρειος > *Rajno* posve je izvjesno. Ratnički atributi koji proizlaze iz grčke teonimske riječi u skladu su s brojnom ratničkom opremom koja je iskopana na Rajnom brdu. Znatan dio te opreme grčkog je porijekla. Datacija arheološkog materijala, u period od VII do VI stoljeća prije naše ere, hronološki je podudarna s vremenom kada je božanstvo rata *Ares* u Grčkoj imalo značajniju ulogu.³¹⁷

Teoretski, naziv *Rajno brdo* moguće je dovesti u vezu i sa sveslavenskim i praslavenskim *rāj*, gen. *rāja* "paradis, dženet". Kako informira P. Skok, pridjev na -ън, *rājnī* u Sarajevu je u značenju "pokojni, rahmetli".³¹⁸ Skok, također, informira da je, prema etimolozima (Brückner, Kalima), pretkršćansko (praslav.) značenje riječi možda bilo "kraj bez zime", te da su "slavenski prevodioci adaptirali grčko značenje gr. παράδεισος (kod Ksenofonta) parc, u Septuaginti 'raj' s praslavenskim apelativom, koji je morao značiti 'ugodno boravište, otok blaženih' (...)"³¹⁹. Navodi i primjere iz ruske toponomastike (*Raj-grady*, *Raj-*

³¹⁴ F. Petračić, *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1875, str. 121.

³¹⁵ П. Хр. Илиевски, *Континуитет меѓу микенската грчка и класичногрчката антропонимија*, *Živa antika* XXX, Skoplje 1980, str. 83.

³¹⁶ Isto, str. 84.

³¹⁷ O tome vidjeti u: D. Srejšević, A. Cermanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd 1989, str. 49, 50.

³¹⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 100.

³¹⁹ "(...) kao što su gr. ὄδης prema narodnim predstavama adaptirali riječi *pakao* 'smola.'" Isto.

gorodki "naselje u lijepim mjestima"), kao i toponim *Rajna Prodo* u Krivošijama u Dalmaciji.³²⁰

Skokove etimologije vrlo je teško dovesti u vezu s *Rajnim brdom* na Glasincu. Glasinačko brdo nije "kraj bez zime", niti ga je moguće tretirati "ugodnim boravištem, otokom blaženih", ili "naseljem u lijepom mjestu". Po svojim geološkim karakteristikama i po svom izgledu, brdo se ne razlikuje ni po čemu od ostalih susjednih brda. Također, više je nego sigurno da je P. Skok, u svom toponomastičkom znanstvenom radu, koristio najstarije austrougarske karte u koje je glasinački naziv ucrtan pod svojim autentičnim nazivom. Ostaje nejasno zbog čega ne navodi glasinačko *Rajno brdo* kao potvrdu svoje etimologije. Da li zbog toga što je glasinačko *Rajno brdo* izvedeno iz druge osnove?

V. Šmilauer, u elaboraciji sveslavenske i praslavenske toponimske baze *rajъ* u slavenskoj toponimiji, pokazao je da na ovu bazu dolaze sufiksi *-ovci*, *-ac*, *-ec*, *-ov*, *-sko*. Kao toponimski primjer, zastupljen na srpskohrvatskom jezičkom području, navodi toponim *Rajac*.³²¹ Kao što se vidi, sufiks *-no*, zastupljen u glasinačkom nazivu, u toponimiji ne dolazi na slavensku toponimsku bazu *rajъ*. Na ovu bazu, da je ona u glasinačkom nazivu slavenskog porijekla, vjerovatno bi došao sufiks *-sko* (**Rajsko*).

P. Šimunović informira o hidronimskoj bazi *rajъ* "kal".³²² U odnosu na terensku situaciju Rajnog brda, u glasinačkom nazivu hidronimska baza nema nikakvog uporišta. Brdo nema odlike kalovitog tla, čime otpada hidronimska motivacija u njegovom imenovanju. Svakako, značaj arheoloških nalaza iskopanih na lokalitetu ima znatno veću motivacionu vrijednost od *rajъ* "kal".

U relativnoj blizini Rajnog brda, na Palama kod Sarajeva, jedan dio naselja naziva se *Kalovita brda*. Posljednji naziv, zastupljen na istovjetnom geografskom prostoru kao i *Rajno brdo*, pokazuje terensku leksičku i dijalekatsku situaciju glasinačkog kraja u kojem je nepoznat hidronim *rajъ* u značenju "kal".

Neki od predmeta iskopanih u humkama I i II na Rajnom brdu, čini se da su u vezi s njegovim nazivom. U "kneževskim" grobovima iz navedenih humki, između ostalog, pronađena su dva predmeta čija suština nije u potpunosti definirana. Riječ je o valjkastim predmetima napravljenim od bijelog krečnjaka, veoma dobro uglačanim i usađenim u fino ukrašene bronzane okvire. Izgled predmeta istraživače je upućivao na brus, čemu nije odgovarala vrsta kamena od kojih su izrađeni i nedostatak bilo kakvih tragova upotrebe.³²³ Stoga, B. Čović pretpostavio je da je riječ o nekoj vrsti žezla, oznake dostojanstva i vlasti.³²⁴

³²⁰ Isto.

³²¹ V. Šmilauer, *Příručka slovanské toponomastiky*, Praha 1970, str. 151.

³²² P. Šimunović, *Hidronimijski apelativi u hidronimima*, Istočnojadranska toponimija, Split 1986, str. 241.

³²³ B. Čović, *Od Butmira do Ilira...*, str. 279.

³²⁴ Isto.

Žezlo je jedna od bitnih insignija kraljevskog dostojanstva. U grčkom jeziku se označava riječju *skēptron* (σκη'πτρον) > lat. *sceptrum*, što je kod Homera atribut kralja, glasnikâ, sudija, "svih onih osoba koje su, po prirodi svoga položaja ili samo u pojedinim prilikama, nosioci određenog autoriteta"³²⁵. Sam po sebi, *skēptron* je štap, putnički, prosjački, i on postaje znak dostojanstva kada se nađe u vladarskim rukama, kao što je slučaj s Agamemnonovim žezlom, povodom kojeg pjesnik nabraja sve one koji su ga jedan drugom prosljeđivali, počev od Zeusa. Po Pauzaniji (IX 40, 11), to božansko žezlo bilo je pod nadzorom posebnog svećenika. Čuvalo se u Heroneji, gdje se zvalo *dóry* "drvo".³²⁶ U Rimu se kraljevsko žezlo nazivalo *hasta* ("po Justinu 43, 3: *hastas quas Graeci sceptrā dicere(...)*"). Kod Germana, latinski pisci nazivaju ga *contus* (dugo koplje), stvnem. *chunin-gerta* "palica", "štapić".³²⁷

U analizi riječi *skēptron* E. Benvenist objasnio je da je prvobitno značenje navedene riječi bilo "glasnički štap", što je atribut putnika koji dolazi s vlašću i koji je ovlašćen "ne da dela, već da govori."³²⁸ Skeptron je neka vrsta simbola njegove funkcije i mistični znamen ovlašćenja posvećene ličnosti poslate da prenese službenu poruku: "od Zeusa do Agamemnona." Zeus ga daje kao znak vlasti onima koje ovlašćuje da govore u njegovo ime.³²⁹

Ono što je potrebno posebno naglasiti, s aspekta znanstvenih pravilnosti iz kojih se izvode naučni sudovi i zakoni, jeste: tri glasinačka žezla pronađena su i s k l j u č i v o na onim glasinačkim lokalitetima na kojima su iskopani brojni arheološki artefakti grčke provenijencije i čiji se nazivi objašnjavaju uz pomoć starogrčkog jezika. Pored *Rajnog brda* i *Ilijaka* (koje povezuje međuprostor *Konovići*) kameno žezlo s bogato izrađenim usadnikom iskopano je i na *Osovu*.³³⁰

Glasinačka kamena žezla najvjerojatnije su grčkog porijekla. Vrlo je vjerovatno da se radi o vladarskim simbolima Grka, odnosno, onih Grka koji su predvodili grčke koloniste na njihovom putu za Glasinac. Glasinačko kameno žezlo najvjerojatnije je *skēptron* "glasnički štap", što je atribut predvodnika grčkih kolonista koji su, najvjerojatnije, iz Haonije došli na Ilijak, Rajno Brdo i Osovo. Žezla simboliziraju njihov put i dolazak "s vlašću" iz Grčke na Glasinac, kao i kasniju lokalnu vlast nad njihovim podanicima, pripadnicima nekadašnjih kolonijalnih centara. Svakako, pošto su tri kneževska groba sa žezlom na Ilijaku, Rajnom brdu i Osovu različito datirana, u VII i VI vijek, i ukoliko je ta datacija valjana, moguće je da su žezla imala istovjetnu funkciju kod pripadnika nekoliko

³²⁵ E. Benvenist, isto, str. 269.

³²⁶ Bila je to, dakle, dugačka motka, kopljište.

³²⁷ Isto, str. 269.

³²⁸ Isto, str. 270.

³²⁹ Isto.

³³⁰ A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, 2, str. 47.

generacija. Da li su za to vrijeme iz Haonije na Glasinac pristizali novi kolonisti i "glasnici" sa žezlom, koji su mogli biti značajniji politički izgnanici ili avanturisti, ili se žezlo na Glasincu jedno vrijeme možda nasljeđivalo kao znak vladarskog dostojanstva, vjerovatno nikad nećemo saznati.

MANIPULACIJE S NAZIVOM *RAJNO BRDO*

Bošnjaci i Srbi nastanjeni u selima sjeverno od Prače, bez izuzetka, oronim nazivaju *Rājnō brdo*, što je autentičan i tradicionalan naziv upisan i u najstarije austrougarske geografske karte. Isti naziv, *Rajno brdo* (991), upisan je i u specijalnu topografsku kartu bivše JNA.³³¹

Naziv *Rājnō brdo*, od strane Franje Fiale, 1893. godine promijenjen je u *Rajino brdo*.³³² Ako se ima u vidu da je autentični naziv prvog kompozita *Rajno* prethodno unesen u austrougarsku kartu iz 1888. godine,³³³ što slijedi i austrougarska vojna karta³³⁴, nužno je zaključiti da je promjena očita i namjerna. Ovo je jedan od zornih primjera politički motiviranih promjena glasinačke geografske nomenklature na Glasincu za vrijeme austrougarske vlasti. U odnosu na okolnosti pod kojima je došlo do promjene, i na posljedice koje proizlaze iz promjene, nužno je zaključiti da se radi o grubom falsifikatu za kojeg nema opravdanja. Falsifikat kasnije dosljedno slijedi B. Čović.³³⁵ Također, u studiji *Glasinac*, I i II, autora B. Čovića i A. Benca, naziv se ne mijenja, ali se zato – u cijelosti ignorira. Arheološki nalazi koji su iskopani na Rajnom brdu čudnovato se pripisuju susjednom arheološkom lokalitetu *Ilijak*. Naime, u Benčevoj i Čovićеvoj studiji *Glasinac*, I i II, koja se u arheološkoj literaturi o Glasincu još uvijek smatra najpouzdanijom, na više mjesta spominju se nalazi iz gromila XIII–XXV.³³⁶ Međutim, *Rajno brdo*, gdje se gromile nalaze i kojem pripadaju, uopće se ne spominje, premda je riječ o posebnom lokalitetu udaljenom oko 1 km vazdušne linije od Ilijaka.

³³¹ Karta 1:25 000, br. evidencije 009054, Goražde2-3 (Prača), štampano 1974.

³³² "Pogješ li poljem od prilike 1 km u sjeverozapadnom pravcu (od Ilijaka), stići ćeš na glavici Rajino brdo do jedne guste hrpe od 13 gromila (XIII–XXV)" F. Fiala, *Uspjeh priskopavanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1893*, GZM V, Sarajevo 1893, str. 719.

³³³ M. Marković, *Descriptio Bosnae & Hercegovinae*, Zagreb 1998, str. 363.

³³⁴ K. u. K. Militärgeographisches Institut, nach Zeichenschlüssel 1894. mit folgenden Anderungen, ZONE 30 COL.XIX.

³³⁵ B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo 1976, str. 156, 157. Isti: *Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja*, GZM, n. s. XVIII, Sarajevo 1963, str. 56. A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, I i II, Sarajevo 1954.

³³⁶ A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, II, str. 36, 37, 48.

Benčeva i Čovićeva interpretacija nalaza s Rajnog brda, kao nalaza koji su iskopani na Ilijaku, nikako se ne može prihvatiti. Riječ je o dva različita arheološka lokaliteta i geografska naziva, koji se pod različitim imenima posebno tretiraju i u svim geografskim kartama ovog kraja, kao i u svijesti i jeziku domicilnog stanovništva. Radi se o potpuno jasnim faktičkim razlikama koje se uvijek mogu provjeriti na terenu. Razlike posebno dokazuje geografski međuprostor između Ilijaka i Rajnog brda, koji se zove *Konovići* i o kojem je već bilo riječi.

Razlika između naziva *Rājnō brdo* i *Rājino brdo* vrlo je bitna. Krivotvoreni naziv, posebno sufiks *-ino*, asocira i indicira na nastanak naziva izvedenog od antroponima srpskog porijekla *Raj*, *Raja*, *Rajak*, *Rajan*. Ova imena, koja M. Grković razmatra u kontekstu elaboracije imena iz *Dečanskih hrisovulja*,³³⁷ uvrštena su u *Rečnik ličnih imena kod Srba*.³³⁸ Prema tome, promjena autentičnog naziva *Rājnō brdo* u *Rājino brdo* očita je i gruba srbizacija glasinackog naziva.

Zbog čega se u studiji *Glasinac*, I i II autentični arheološki lokalitet i oronimski naziv *Rajno brdo* dosljedno ignorira? Najvjerovatnije, iz razloga što je zabudom doveden u pogrešnu vezu sa staroindijskim *rāj-*, *rājan-* "König, Fürst",³³⁹ na osnovu čega je izveden zaključak da se radi o nazivu koji, zajedno s još nekim nazivima predslavenskog porijekla, otkriva etnički kontinuitet Glasinca. Kao što se na više mjesta pokazuje u ovoj disertaciji, taj kontinuitet mnogima nije bio u političkom interesu.

Staroindijsko *rāj-*, *rājan-* "König, Fürst" u ilirollogiji poznato je od 1954. godine i potječe od najvećeg poznavaoaca ilirskog jezika H. Krahea.³⁴⁰ Posve je izvjesno da su ovu etimologiju svojevremeno upoznali A. Benac i B. Čović, koji su nešto kasnije, 1957. godine, napisali studiju *Glasinac*, I i II. Vjerovatno iz razloga da se naziv oronima ne bi mogao dovesti u vezu s *rāj-*, *rājan*, naziv *Rajno brdo* u studiji potpuno je izostavljen. Benac i Čović kasnije su postali stručni urednici *Praistorije jugoslavenskih zemalja u bronzanom i željeznom dobu* i *Arheološkog leksikona BiH*. U tim studijama, autori se vraćaju krivotvorenom nazivu, u čemu je posebno dosljedan B. Čović. U *Praistoriji jugoslavenskih zemalja*³⁴¹ i *Arheološkom leksikonu*³⁴², B. Čović dosljedno slijedi falsificirani naziv.

Apsurdno je i pomisliti da se A. Benac i B. Čović, kao uvaženi ilirollozi, nisu koristili stručnom literaturom jednog od najvećih ilirolloga H. Krahea. U

³³⁷ M. Grković, *Imena u Dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad 1983, str. 202.

³³⁸ M. Grković, *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd 1974, str. 168.

³³⁹ H. Krahe navedenu staroindijsku bazu tretira u kontekstu elaboracije got. *reiks*, ags. *rica*, ahd. *rihhi*, as. *riki*, ags. *rice* usw. "mächtig" > "reich". H. Krahe, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg 1954, str. 137.

³⁴⁰ Isto.

³⁴¹ *Praistorija jugoslovenskih zemalja...*, željezno doba, str. 601, 997.

³⁴² *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 55.

Kraheovom djelu *Sprache und Vorzeit* Benac i Čović zasigurno su pročitali *rāj-*, *rājan-* "König, Fürst", što je ispisano bez zvjezdice kojom se inače označavaju rekonstruirane lingvističke baze koje nisu potvrđene. U Kraheovoj studiji, baza *rāj-*, *rājan-* ispisana je bez zvjezdice, iz čega se vidi da je potvrđena. Uvidom u Kraheovo djelo, vrlo je vjerovatno da su Benac, ili Čović, *Rajno brdo* doveli u pogrešnu vezu sa staroindijskim *rāj-*, *rājan-*. Ovo lingvističko povezivanje, za koje se vjerovatno mislilo da je validno, iz određenih razloga nije odgovaralo Bencu ili Čoviću (ili obadvojici), zbog čega je u studiji *Glasinac*, I i II, naziv izostavljen. Čiji je udio u ignoriranju Rajnog brda veći, Benčev ili Čovićev?

Iz Čovićevih radova proizlazi da se znatno više od A. Benca bavio glasinačkom kulturom i da je, u vezi s etničkom pripadnošću te kulture, promijenio svoje prvobitno mišljenje o Desitijatima, njenim nosiocima. Kao što je već rečeno u poglavlju o glasinačkom hijatusu, Čović se kasnije priklonio M. Garašaninu u njegovom mišljenju da je *Glasinac* nazapadniji ogranak kulture Autarijata, za čije je jezgreno područje smatrao da se nalazi na tlu današnje zapadne Srbije. Na taj način, B. Čović se po tom pitanju razišao s Alojzom Bencom – koji je ostao dosljedan svom prvobitnom mišljenju da su nosioci glasinačke kulture bili Desitijati. U odnosu na kontinuirano zanimanje za *Glasinac*, u vezi s manipulacijama koje se odnose na *Rajno brdo*, vrlo je vjerovatno da B. Čović snosi znatno veću odgovornost. Moguće je da su pseudoznanstvene manipulacije isključivo Čovićevo autorsko djelo koje je Benac, neoprezno i nekritički, potpisao kao koautor studije *Glasinac*, I i II.

PITANJE KONTINUITETA SREDNJOVJEKOVNOG TRGA PRAČA

Dijahroni induktivno-deduktivni pristup u razumijevanje onimije Prače i okoline, zahtijeva da se pitanje grčke kolonizacije, ubicirane u Praču i okolinu, razmotri i u povijesnoj vertikali. Naime, grčka kolonizacija *Glasinca* sve više se otkriva kao kapitalno pitanje ove studije. Kao i svako drugo značajno povijesno pitanje, posebno ono koje ruši stereotipe, pitanje grčke kolonizacije *Glasinca* od historičara zahtijeva da mu se stalno vraća, da ga iznova razmatra, dokazuje i valorizuje, te da ga ne smatra "tvrdom činjenicom" sve dok postoji mogućnost da se ta "činjenica" još više dokaže ili ospori. Dosadašnjom elaboracijom grčke kolonizacije *Glasinca*, činjenicama koje su prethodno prezentirane, široko su otvorena vrata u problematiku koja postoji i koja se sve više otkriva. Međutim, argumentacijom koja je do sada izložena, potpuno utemeljen znanstveni sud o ovom problemu još uvijek nije cjelovit. Neosporan i definitivan odgovor na pi-

tanje: da li su Grci kolonizirali Praču i okolinu ili nisu, zahtijeva historiografski i lingvistički konsenzus koji nije lahko postići, tim prije što u dosadašnjem razumijevanju ovog problema, ma koliko da je on u dosadašnjoj elaboraciji više ili manje riješen, još uvijek ostaju određene dileme. Osnovna je: da li je validna i dovoljna do sada izložena argumentacija o grčkoj kolonizaciji Glasinca. Arheološka argumentacija o tome je neosporna, što je, u pravilu, za lingvističku uvijek upitno. S tim u vezi, više ili manje, još uvijek stoji nedoumica da li je dosadašnja argumentacija o koloniziranim Grcima na Glasincu i o predslavenskom trgu u Prači valjana i pouzdana.

U lingvističkoj argumentaciji znanstvenih dokazivanja, učestalost onomastičkih pojava i njihov sveukupni broj, imaju odlučujuću ulogu. Veliki broj glasinačkih naziva koji se mogu objasniti uz pomoć starogrčkog jezika, među kojima je utvrđena i konkretna veza između naziva *Prača* i Teopompovih i Ptolemejevih vijesti o grčkom προμήριον "trg, trgovišće, sajmište", onomastičke su činjenice koje je nužno razmotriti i s aspekta znanstvenih predviđanja koja je iz perioda antike moguće projicirati u slijedeću društveno-ekonomsku formaciju, a to je srednji vijek. Frekventnost pračanskih naziva starogrčkog porijekla indicira sličnu ili približnu učestalost imenskih likova istog porijekla i na tlu srednjovjekovne Prače. Predslavenski trg u Prači nije mogao nestati preko noći. Drugim riječima, problem koji je pred nama nužno je razmatrati i rješavati i na polihistorijski način.

Veću ili manju dilemu o koloniziranim Grcima na Glasincu, bitno i odlučujuće, otklanja bosansko i glasinačko srednjovjekovlje. To su historijski izvori o srednjovjekovnoj Prači i okolini. Kao i povelja Bele IV iz 1244. godine, o kojoj je već bilo riječi, izuzetno su upečatljivi. Analiza tih izvora otkriva dijahronu dimenziju glasinačke onimije grčkog porijekla sadržanu u povijesnoj vertikali složenih historijskih i jezičkih zbivanja koja su se događala na području srednjovjekovne Prače.

U prvim decenijama XV vijeka, jedan od najpoznatijih trgovaca olovom u Dubrovniku je *Brajko Hvaonić* iz Prače.³⁴³ Iz dubrovačkih izvora u kojima

³⁴³ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978, str. 63, 76. U prethodnom radu o trgovini u srednjovjekovnoj Bosni, D. Kovačević-Kojić ime i prezime trgovca čitala je kao *Quaouich Braichus*, odnosno, *Brajko Hvaović* / D. K. Kojić, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knj. XVIII, Sarajevo 1961, str. 54, 61, 120, 127, 137. / Ime *Hvao*, od kojeg je u prvobitnoj pogrešno pročitanoj i pretpostavljenoj imenskoj varijanti moguće izvesti prezime *Hvaović* – nije nigdje potvrđeno i ono je rezultat pogrešnog čitanja historijskog izvora.

je više puta zapisano navedeno ime i prezime, insignije zapisane osobe D. Kovačević-Kojić čita i kao *Brajko Kvaonić*.³⁴⁴ Za naše razmatranje, bitno je prezime.³⁴⁵ Zapisano prezime, bilo kao *Hvaonić* ili *Kvaonić*, nema nikakvog uporišta u južnoslavenskim jezicima. Posve je moguće da se radi o srednjovjekovnoj varijanti izvedenice od etnikona *Χάονες*. Glas *v*, u prezimenu *Hvaonić* ili *Kvaonić*, može biti protetičko *v* za koje je poznato da se dodaje ispred velarnih "a kadšto i ispred drugih vokala(...)"³⁴⁶.

U kreditnoj trgovini srednjovjekovnog Dubrovnika, oko 1470. godine, jedan od najznačajnijih bosanskih trgovaca olovom bio je *Vuk Bionić* iz Prače.³⁴⁷ U prezimenu trgovca, sadržana je "именката βίος (*-gwei-) 'живот'", što je u klasičnogrčkom periodu dalo dosta imena,³⁴⁸ među njima i ime "Βίον 'Живко'".³⁴⁹ Ime je potvrđeno u graničnoj ilirsko-grčkoj zoni. Βίον, sin Kleignov, bio je pritan kod Balaićana, pripadnika ilirskog saveza za koji se pretpostavlja da je osnovan početkom II stoljeća pr. n. e.³⁵⁰

Uz prezime *Bionić*, u srednjovjekovnoj Prači potvrđeno je i prezime *Bienešanin*. Godine 1418, *Radoslav Bienešanin* bio je ortak poznatog pračanskog trgovca Ostoje Božičkovića.³⁵¹ U slaveniziranom prezimenu nastalom od grčkog *Bion* posebno je prepoznatljiv sveslavenski sufiks *-anin*.

³⁴⁴ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja...*, str. 175. Upor.: D. Kovačević-Kojić, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, ANU-BiH, posebna izdanja, knj. LXXIX, Sarajevo 1987, str. 163.

³⁴⁵ Posve je vjerovatno da od grčkog etnika vodi porijeklo bošnjački rod *Honić*. Kontrakcijom ili stezanjem iz *Hvaon-* moguće je izvesti *Ho-* (*Hvaonić* > *Honić*). Za potvrdu o bošnjačkom rodu *Honić* vidjeti u: "Oslobođenje" od 22. 11. 2006, str. 27. (Tribina).

³⁴⁶ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Zagreb 1944, str. 82. Kako navodi Jurišić, "proteza *v* razvila se na slavenskom tlu".

³⁴⁷ I. Voje, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, ANUBiH, Djela, knj. 29, Sarajevo 1976, str. 253, 360. Po informacijama Pave Živkovića, *Vuk Božidara Bionića* olovski je trgovac i spominje se 1478. i 1488. godine. P. Živković, *Ekonomsko socijalne promjene u bosanskom društvu XIV i XV vijeka*, Tuzla 1986, str. 38, 39, bilješka 13. Nije jasno da li se radi o Vuku Bioniću kojeg D. Kovačević-Kojić i I. Voje tretiraju pračanskim trgovcem.

³⁴⁸ Δεινό-βιος, Εὖ-βιος, Πολύ-βιος, Βι-οῖτος.

³⁴⁹ П. Хр. Илиевски, *Континуитет међу микенската грчка и класичногрчката антропонимија*, *Živa antika*, Akta drugog naučnog skupa "Antiquitas ac tempora nostra", Novi Sad 6-9. okt. 1980, Skoplje 1980, str. 75, 76.

³⁵⁰ Balaićani su bili nepoznati sve do 1987. godine. Tada je N. Ceka pronašao u području Fiera, u blizini Apolonije, bronzanu ploču s natpisom u kojem se spominju Balaićani i njihov pritan *Bion*. O tome vidjeti u: *Iliria*, 1987. Upor.: P. Cabanes, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Zagreb 2002, str. 151.

³⁵¹ Ortaci su podigli zajam u iznosu od 80 dukata i 5 perpera od Mihovila Sorkočevića iz Dubrovnika. P. Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu XIV i XV vijeka...*, str. 62.

Na tlu srednjovjekovne Prače višestruko je potvrđeno još jedno posebno zanimljivo prezime. To je prezime *Tezalović*. Sadržano je u insignijama Braila Tezalovića, poznatog srednjovjekovnog trgovca iz Prače koji je živio u prvoj polovini XV stoljeća. Bio je komornik na dvoru oblasnih gospodara Pavlovića. U službi Pavla Radenovića i njegovih sinova Petra i Radoslava bavio se i diplomatskom službom.³⁵² U listini od 10. januara 1427. godine, u kojoj Dubrovčani potvrđuju primitak Brailova novca na dobit, oni ga nazivaju knezom.³⁵³ Njegovo ime u srednjovjekovnoj latinskoj grafiji više puta zapisano je kao *Tesalovich*,³⁵⁴ u bosančici – *Tezalović*.³⁵⁵ U pismu Dubrovčana Sandalju Hraniću, iz 1412. godine, prezime je zapisano kao *Tezalo*.³⁵⁶

Desanka Kovačević-Kojić u studiji o gradskim naseljima srednjovjekovne bosanske države informira o trgovcima olovom iz Prače: "Među njima se naročito ističe Mikoje Radanović, nazvan Tezalo, otac Bogiše i docnije čuvenog trgovca olovom Braila Tezalovića."³⁵⁷ Na ovom mjestu poziva se na izvor iz dubrovačkog arhiva.³⁵⁸

Iz interpretacije D. Kovačević-Kojić proizlazi da je *Mikoje Radanović* otac Braila Tezalovića. Slavensko ime i prezime Brailovog oca, u prvi mah, upućuje na slavenski etnicitet oca i sina. Međutim, osoba istog prezimena, *Frančiško Radanović*, Dubrovčanin, ima romansko ime³⁵⁹ i po tom kriteriju može biti Roman, što znači da nosilac prezimena Radanović, bez obzira na njegov slavenski lik, može biti neslavenskog porijekla. Ovo je samo jedan od primjera iz kojih se vidi da se pouzdan sud o etničkoj pripadnosti određene osobe ne može donositi isključivo na osnovu imena i prezimena, posebno ako je ime usamljeno. Pouzdanije zaključke moguće je izvoditi tamo gdje je potvrđeno više imena istovjetnog porijekla, što je slučaj s imenima grčkog porijekla u arei srednjovjekovne Prače.

Iz dubrovačkog izvora, u interpretaciji D. Kovačević-Kojić, *Tezalo* je moguće razumjeti i protumačiti i kao nadimak. Izvor ne nudi objašnjenje: zašto i po čemu je Brailov otac "nazvan" Tezalom i kako je nastao navedeni imenski lik.

³⁵² Historijskim likom Braila Tezalovića najviše se bavio Pavo Živković. P. Živković, *Genealogija porodice Tezalović iz Prače*, Pregled, 6, Sarajevo 1975, str. 755-759. Isti: *Baštinići zaostavštine Braila Tezalovića*, Prilozi instituta za istoriju broj 9/1, Sarajevo 1973, str. 319-322. Isti: *Kreditnotrgovinske veze Braila Tezalovića*, Zgodovinski časopis, 2, Ljubljana 1980, str. 299-311. Isti: *Ekonomsko socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV stoljeću*, Tuzla 1986, str. 43-71.

³⁵³ Lj. Stojanović, n. dj., str. 535.

³⁵⁴ P. Živković, ..., str. 322-323.

³⁵⁵ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I, str. 535.

³⁵⁶ "Razumjesmo, kako ste prodali carinu Brajlu Tezalu." Lj. Stojanović, I, str. 110.

³⁵⁷ D. Kovačević-Kojić, n. dj., str. 39.

³⁵⁸ Deb. Not. 10, fol. 151, 27. VII 1392.

³⁵⁹ Dubrovčanin Frančesko Radanović zajedno s Bartolom Crijevićem 23. VIII 1481. godine sklopio je ugovor o trgovačkom društvu. I. Voje, n. dj., str. 334.

Ukoliko su historijski izvor i lik autentični i u skladu s interpretacijom, nadimak se teško može objasniti južnoslavenskim jezicima: kao *zatezalo > Tezalo, što nije potvrđeno i što je malo vjerovatno. Na drugoj strani, *Tezalo* se bez poteškoća izvodi iz grčkog Θεσσαλος.

Θεσσαλος je grčki eponim i etnonim. Tim imenom zvao se sin Herakla i po njemu je nastao naziv grčke pokrajine Θεσσαλία (*Thessalia*). Ime pripada najstarijim tzv. homerskim imenima Grčke. Kao lično ime izvedeno od eponima i etnonima, u historijskim izvorima potvrđeno je u III st. pr. n. e.³⁶⁰

Brailo Tezalović, u svom testamentu iz 1470. godine, ostavio je na korištenje 400 dukata svojoj ženi Vitosavi, a poslije njenog života kćerki Jelači, poslije Jelače njenim sinovima, a ako nasljednika ne bude imala, nasljednicima njegove braće: *mei fradelli de Chiau et de Bogissa*.³⁶¹ Neobičan imenski lik *Chiau* doveo je Pavu Živkovića u dilemu, tako da je u svom radu, pod naslovom *Baštinici zaostavštine Braila Tezalovića*, iza imena u posebnu zagradu upisao upitnik: *Chiau (?)*³⁶² Upitnik nije na mjestu. U džematu vojvode Petra, drugim imenom Hrabrena i njegovog brata Vukića, 1477. godine, između ostalog, popisan je i *Miloš sin Kije*.³⁶³ Isto ime, u varijanti *Kijat*, potvrđeno je u XV vijeku u Grblju, i do sada je tretirano kao antroponomastička nepoznanica.³⁶⁴ Radi se o još jednom imenu grčkog porijekla koje je nastalo od antičkog kognomena grčkog porijekla *Chia*,³⁶⁵ za koji G. Alföldy informira da je bio raširen u Italiji i zapadnom dijelu Rimskog carstva i da su ga, prije svega, nosili rimski oslobođenici.³⁶⁶

Godine 1382, u Dubrovniku, trgovac iz Prače, *Milić Perfanić*, zadužio se u zajednici s Mikojem Radanovićem, ocem Braila Tezalovića, na sumu od 99 dukata.³⁶⁷ Prezime *Perfanić*, izvedeno od *Perfan*, također se ne može objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava. Oblik *Perfan*, zasigurno, nije slavenskog porijekla i njega je nužno dovesti u vezu s grčkim homerskim imenom Περίψας.³⁶⁸ Iz grčkog oblika Περίψας vremenom je sinkopom nestalo grčko í (Περίψας > *Perfan*).

³⁶⁰ H. von Kamptz, *Homerische Personennamen*, Göttingen 1982, str. 326.

³⁶¹ Historijski arhiv u Dubrovniku, *Testamenta Notariae*, 14, 24 - 24, 20. l. 1470.

³⁶² P. Živković, *Baštinici zaostavštine Braila Tezalovića*, Prilozi instituta za Historiju 9/1, Sarajevo 1973, str. 324.

³⁶³ Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1985, str. 130.

³⁶⁴ *Kijat Vučević. J. Subotić, Prilog poznavanju antroponimije Grblja prema zapisima iz 15. vijeka*, SANU, Onomatološki prilozi VIII, Beograd 1987. Ime se tretira u poglavlju o imenima nejasnog porijekla.

³⁶⁵ W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigenamen*, Braunschweig 1884, str. 1683-1684.

³⁶⁶ G. Alföldy, *Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, str. 176.

³⁶⁷ P. Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene...*, str. 43. Navedeno prema: Dubrovački arhiv, Deb. Not. 9, fol. 125', I, 1382.

³⁶⁸ Poblje o tom imenu vidjeti u: H. von Kamptz, n. dj., str. 386.

Slijedeći onim iz srednjovjekovne Prače koji ima uporište u homerskim imenima Grčke, je prvi imenski kompozit složenog imena *Tikoslav*. Pračanski trgovac *Tikoslav Radinčić* sa sinom Grubojem podigao je kod Mihovila Lukarevića, 1381. godine, zajam u iznosu od 112 dukata.³⁶⁹

Za ime *Tikoslav* M. Grković tvrdi da je srpsko ime, istovjetno s imenom *Tihoslav*, "samo je h > k"³⁷⁰. Povezivanje je dosta sumnjivo i protivrječi mu historijat glasa *k*. Glas *h* mijenja se u *k* jedino u skupini *ht* > *kt*,³⁷¹ koje nema u srpskom imenu *Tihoslav*.

Prvi imenski kompozit *Tik-* u imenu *Tikoslav* znatno je izvjesnije dovesti u vezu s bazom homerskog imena Τυχίος.³⁷² U grčkim pozajmljenicama, Romani su izgovarali χ sa zatvorom, kao *k*, zbog čega se u tim riječima kod Hrvata i Bošnjaka nalazi *k* (prema romanskom), a kod Srba *h* (prema grčkom).³⁷³ Pošto se u ovoj studiji na više primjera otkriva da je prostor današnje Dalmacije i Bosne, ukuljučujući i oblast Polimlja, još u antici činio jedinstveno kulturno područje, na tlu Prače i u vrijeme kada je Prača slavenizirana, grčko χ moglo je dati isključivo *k*.³⁷⁴ Glasovna promjena χ > *k* i drugi imenski kompozit *-slav* u *Tikoslav*, pokazuju da je oblik slavenska tvorevina koju čini grčko Τυχ- i slavensko *-slav*.³⁷⁵

U vezi sa srednjovjekovnim trgovačkim djelatnostima i trgovinom bosanskim olovom, Pavo Živković konstatirao je vrlo važnu činjenicu: "Unatoč činjenici da je olovna ruda bila veoma tražena, rijetko nailazimo na domaće ljude iz Olova tijekom 14. stoljeća da trguju njome"³⁷⁶, a "to se ne bi moglo reći i za trgovce iz Prače."³⁷⁷ Naprotiv, već u drugoj polovini XIV stoljeća, Prača je, uz Srebrenicu i Drijeva, jedan od najpoznatijih trgova u srednjovjekovnoj Bosni, a domaći trgovci iz Prače svoje "trgovinsko-kreditne poslove koje najviše obavljaju sa Dubrovčanima najviše su bazirali na prodaji olova"³⁷⁸. Živković nije objasnio fenomen: iz kojih razloga trgovci iz Prače dominiraju u srednjovjekovnoj trgovini olovom, premda nisu iz Olova? Iz kojih je razloga Prača jedan od najčuvanijih (*Berez?*) bosanskih srednjovjekovnih trgova, premda njena bliža okolina ne posjeduje rudu olova? Svakako, odgovori su sadržani u vrlo snažnoj

³⁶⁹ P. Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene...*, str. 43.

³⁷⁰ M. Grković, *Rečnik ličnih imena kod Srba...*, str. 193.

³⁷¹ *Baktati, baktēm; daktati, dakēm; drktati drkēm*. B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, str. 92.

³⁷² O imenu vidjeti u navedenom djelu H. von Kamprza, str. 387.

³⁷³ B. Jurišić, isto.

³⁷⁴ Grčko χ u *Tikosav* znatno je mlađe od istog fonema u *Sarhon/Sohran*.

³⁷⁵ Imenski elemenat *slav-* nastao je iz indoevropske osnove **klew*, **klu*, grčki *klewos* i u značenju je "slava". P. I. Ilievski, *Grčko-slovenski paraleli vo antroponimijata*, (Iminja na *-slav*), Literaturen zbor 1-2. Skopje 1991, str. 25.

³⁷⁶ P. Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene...*, str. 38.

³⁷⁷ Isto, str. 42.

³⁷⁸ Isto.

trgovačkoj tradiciji Prače. Baštinici i nosioci tradicije potomci su nekadašnjih grčkih kolonista i trgovaca. Stanovnici Prače, čija su zanimanja tradicionalno trgovačka, tu tradiciju u povijesnom kontinuitetu sačuvali su sve do XIV–XV vijeka. Prema tome, nema nikakve sumnje da je najčuveniji antički trg na tlu današnje Bosne i Hercegovine trg s kontinuitetom, od antike do srednjeg vijeka i razvijenog feudalizma. Daleki eho nekadašnjeg ugleda i ekonomske moći vjerovatno je sadržan i u orijentaliziranoj i još uvijek živoj izreci koja se može čuti u Prači: “Šeher Prača, kasaba Saraj’vo”.

Srednjovjekovna trgovina olovom samo je jedna od brojnih trgovačkih djelatnosti pračanskih trgovaca grčkog porijekla. Olovo je najvažniji srednjovjekovni trgovački artikal s kojim se trgovalo u to vrijeme. Trgovina olovom moguća je i u ranijim periodima, u antici i ranom srednjem vijeku, iako o tome nema konkretnih potvrda. Pored olova, primjenom historijskog i lingvističkog metoda otkriva se još jedan znatno stariji i izrazito mediteranski trgovački artikal tipičan za Grčku i grčke trgovce: maslinovo ulje. Pračanski trgovci grčkog porijekla trgovali su i maslinovim uljem.

Među istaknute predstavnike srednjovjekovnog trgovačkog sloja iz Prače, Pavo Živković ubrojao je i rod *Muržić-Pribjenović*. Istaknuti članovi tog trgovačkog roda, u periodu od 1398. do 1452. godine, bila su braća Radoslav, Pribisav i Bogdan.³⁷⁹ Za njihovo drugo prezime *Pribjenović*, P. Živković pretpostavio je da je nastalo “po principu patronimika”, te da im se otac zvao Pribjen.³⁸⁰ Suština prvog prezimena, Živkoviću je ostala nepoznata.

Srednjovjekovni pračanski rod *Muržić*³⁸¹ nosi prezime koje je u neposrednoj vezi s njihovom trgovačkom tradicijom. Rodonačelnik roda, najvjerovatnije, nekad je trgovao maslinovim uljem, po čemu je dobio nadimak koji se kasnije ustalio kao prezime. Prezime *Muržić* izvedeno je od grčke riječi *μύρον* > *murga* čije je osnovno značenje u starogrčkom jeziku “талог и пена од маслинов зejтин”.³⁸² U antroponimiji riječ je ostavila traga u prezimenima *Murgić*, *Murgaš*, *Murgulović* (od rum. *murgul* s postpozitivnim članom).³⁸³

Koliko je u antroponomastici do sada poznato, glasovna promjena *murg-* > *murž-* jedinstvena je glasovna promjena. Ukazuje na veliku starinu i datira se u najstariju slavensku povijest na Balkanu. Za glas *ž*, B. Jurišić navodi da je na slaven-

³⁷⁹ Isto, str. 53.

³⁸⁰ Isto.

³⁸¹ Iz dubrovačkih izvora, D. Kovačević-Kojić prezime navedenog pračanskog roda također čita kao *Muržić*. D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja...*, str. 392 i d.

³⁸² Ѓ. Шонтрајанов, *Amurca, Murga, Murk eo pomaukite u balkaukite jasiu*, Godišnjak Naučnog društva Bosne i Hercegovine, knj. I, Balkanološki institut, knj. 1, Sarajevo 1957, str. 105–179. Upor.: P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 486.

³⁸³ P. Skok, isto.

skom tlu postao u vrijeme prve palatalizacije: "od *g* ispred palat. vokala(...)"³⁸⁴. To znači da je *ž* u *Murž-* nastalo u vrijeme najranijih dodira Slavena i pračanskih Grka, vjerovatno još u VI stoljeću. Posebno i iz razloga što su u starijim tudicama "guturali dali *č ž š*, u mlađim *c z s*"³⁸⁵.

Glasovna promjena *g > ž* u *murg-* > *Murž-* na Glasincu, hronološki i lingvistički analogna je s glasovnom promjenom koja se dogodila tokom nastanka oronimskog, hidronimskog i oblasnog imena *Žepa*. Po mišljenju M. Pavlovića, naziv sadrži varijantnu oronimsku bazu **gal*, **gel*, **gab*, **geb*, **gep* sa značenjem "sjenovito brdo, kamenjar", i pokazuje dvojnu vremensku orijentaciju: a) s oblicima kakvi su prethodno navedeni, tj. s oblicima prije romanske palatalizacije, i b) poslije toga procesa – s oblicima **žab*, **žeb*, **žep* (s prelazom *g* u *ž*).³⁸⁶

Pošto je u novogrčkom jeziku starogrčka riječ *αμόρυνη* dala dva osnovna značenja: a) pjena i tečan talog od maslinovog ulja, ostaci od presovanih i iscijeđenih maslina, i b) sve što ima tamnu, zatvorenu (maslinastu) boju,³⁸⁷ rodonačelnik roda *Muržić* svoje prezime nije mogao dobiti po maslinastoj boji. Tu boju ne karakteriše boja ljudske puti i zastupljena je u boji stoke. Iz tog razloga, *Murgonja* je ime volu na Glasincu.³⁸⁸ Navedena motivacija u imenovanju stoke dogodila se poslije doseljavanja Slavena na Balkan. Slavenko stanovništvo promijenilo je prvobitno značenje riječi, i u novim socijalno-ekonomskim uvjetima u kojima je stočarstvo imalo glavnu ulogu, počelo je upotrebljavati "најпрвен за означување темна боја кај домашните животни (овца, јагн, куче, коњ и с.л.)"³⁸⁹.

Dubrovački izvori u kojima je zapisivan pračanski rod *Muržić* otkrivaju tragove predslavenske onomastičke formule. U ispravi od 16. 12. 1420. godine, kojom Bogdan Pribienović-Muržić kreditira Radišu Radanovića u iznosu od 600 dukata, pračanski trgovac navodi se u kontekstu *Bogdan Pribienovich qui dicitur Mursich de Praza*.³⁹⁰ Onomastička formula u kojoj je navedeno ime, sadrži elemente ilirske onomastičke formule. Iliri su s prihvatanjem rimskog građanstva postepeno mijenjali i romanizirali svoja imena, što pokazuju slijedeći primjeri: *L. Ialli Valentis qui et Licae Bardi f (...)*,³⁹¹ *C. Ravonius Celer qui et Bato Scenobardi*,

³⁸⁴ "g + e, ē (od ē), i (od i i ei), b, f, j = ž", B. Jurišić, n. dj., str. 113.

³⁸⁵ Isto, str. 100.

³⁸⁶ M. Pavlović, *Les coïncidences toponymiques en France et en Illyricum*, Gjurmime albanologjike, Instituti albanologjik i Prishtinës 1, Prishtinë 1968, str. 24. Upor.: Isti, *Onomastica illyrica – Onomastička studijska situacija, problemi i metodi*, Onomastica jugoslavica 1, Ljubljana 1969, str. 36 i 37.

³⁸⁷ Ѓ. Шонтрајанов, isto.

³⁸⁸ O tom zoonimu vidjeti u poglavlju o glasinačkim zoonimima predslavenskog porijekla.

³⁸⁹ Ѓ. Шонтрајанов, ..., str. 119.

³⁹⁰ D. Kovačević-Kojić, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, str. 119, bilješka 44. Navedeno prema: Deb. Not, 13, fol. 252', 16. XII 1420.

³⁹¹ CIL X 3468

natione Dalm(ata),³⁹² *L. Virridio Celeri qui et Temans (...) filio, Delmat(ae)*.³⁹³ Primjeri pokazuju da je *qui et* u oznaci ilirskog imena. To je osobit onomastički elemenat ilirskog porijekla, tzv. *signum* (*qui et* i *signo*) koji se tokom III stoljeća raširio po Rimskom carstvu.³⁹⁴ U dubrovačkom izvoru u kojem se spominje pračanski rod, na ostatke nekadašnje ilirske onomastike ukazuje latinsko *qui*, dok je *et* supstituirano s *dicitur*. Slični onomastički tragovi očuvali su se i u srednjovjekovnoj Hrvatskoj,³⁹⁵ što ih čini posve izvjesnim i u srednjovjekovnoj Bosni.

Srednjovjekovna onomastička formula iz Dubrovnika pokazuje da je *Mur-sich* starije prezime roda od prezimena *Pribienovich*. Ostaci ilirske onomastike u formuli vjerovatno su posljedica nekadašnje ilirizacije pračanskih Grka koji su se nalazili u ilirskom okruženju.

Srednjovjekovna prezimena potvrđena u arei Prače, *Hvaonić* (*Kvaonić*), *Bionić*, *Bienešanin*, *Tezalović*, *Perfanić*, *Muržić*, ne pripadaju vlaškom onomastikonu razvijenog feudalizma. U vlaškom onomastikonu koji sadrže dečanske hrisovulje i brojni drugi srednjovjekovni i osmanski izvori, nema imena od kojih su izvedena navedena prezimena. Očito je da pračanska prezimena imaju znatno dublju starinu, posebno etnonim *Hvaonić* (*Kvaonić*) u vjerovatnoj vezi s *Χάονες*, iz razloga što se ime predslavenske Haonije, od prethistorije i antike do razvijenog feudalizma, u potpunosti izgubilo, tako da ga u Bosnu nisu mogli donijeti srednjovjekovni Vlasi. Tome se u znatnoj mjeri protive i osnovni pravci vlaških seoba.

Godine 986. Vlasi iz Larise sele se u unutrašnjost Bugarske, što je prva seoba Vlaha na sjever.³⁹⁶ Godine 1066. Vlasi i Bugari podigli su zajednički ustanak protiv Grka. Kako navodi P. Skok, "vlaški vođe imaju - kao i kasnije - slavenska imena"³⁹⁷. Tesalija se u to vrijeme zove Velika Vlaška. Grk Kekaumenos pripovijeda da tesalski Vlasi tjeraju stoku u bugarske planine, što čine sve do druge polovine XIX stoljeća.³⁹⁸ To znači da historijski izvori o najstarijim migracijama

³⁹² CIL X 3618

³⁹³ CIL X 3666

³⁹⁴ D. Rendić-Miočević, *Prilog proučavanju naše ranosrednjovjekovne onomastike*, Starohrvatska prosvjeta, III serija, svezak 1, Zagreb 1949, str. 18.

³⁹⁵ "Ego Demetrius *qui et* Suinimir nuncupor(...)." Rački, Docum. 87, "(...) Demetrius *qui et* Suinimir (...) rex" ibid (...). "Ego Suinimir *qui et* Demetrius (...) rex totius Chroacie simulque Dalmacie (...)", ibid 99. "Petrus Cerni *qui et* Gumati filius(...)." D. Rendić - Miočević, isto. Navedeno prema: Rački, Docum 117, str. 144.

³⁹⁶ P. Skok, *Četka knjiga o vlaškom pravu*, GZM XXX, Sarajevo 1918, str. 313.

³⁹⁷ Zovu se Slavota i Berivoj. Isto. U brojnim vlaškim imenima koja navodi Skok, nema imena *Bion*, *K(h)vaon*, *Tezal*.

³⁹⁸ Isto.

tesalskih Vlaha ne pokazuju da se oni sele u pravcu Bosne. Pa ipak, taj migracioni pravac u potpunosti se ne može isključiti.

U vrijeme najvećih migracija koje su pokrenuli Turci, vlaške migracije na područje Epira i nekadašnje Haonije vode sa sjevera i datiraju se u period od 1335. do 1341. godine.³⁹⁹ Na drugoj strani, vlaška doseljavanja na bosanskohercegovačko tlo intenzivirana su poslije pada Bosne pod osmansku vlast, 1463. godine, što je vremenski kasnije u odnosu na vrijeme u kojem su živjeli navedeni trgovci iz Prače. Prema toj hronologiji prezimena *Hvaonić* (*Kvaonić*), *Bionić*, *Bienešanin*, *Tezalović*, *Perfanić*, *Muržić* nisu dospjela na područje Prače u XIV vijeku.

U čisto lingvističkom smislu, nazivi *Köstür* i *Podköstür*, u hipotetičkoj vezi s prezimenom *Tezalović*, otvaraju mogućnost da su ove nazive na Glasinac ipak mogli donijeti grecizirani Vlasi. Pritom, prezime *Tezalović*, kao i ojkonomi *Köstür* i *Podköstür*, ukazuju na Tesaliju kao moguću matičnu oblast pračanskih Vlaha, što se ne može reći za naziv obližnjeg zaseoka *Perivoj*,⁴⁰⁰ koji je balkanski grecizam i čije je toponomastičko geografsko uporište u Epiru, gdje se nalazi cincarski toponim *Pirivole*.⁴⁰¹ Iz svega je moguće izvesti zaključak: pračanska toponimija grčkog porijekla je slojevita. Jedan mlađi dio pračanske onimije najvjerovatnije je srednjogrčkog porijekla – što je posljedica srednjovjekovnih vlaških migracija. Kao što se na više mjesta pokazuje u ovoj studiji, na području glasinačke ilirske kulture prisustvo srednjovjekovnih Vlaha višestruko je potvrđeno. Neki od njih mogli su potjecati s prostora jugoistočnog Balkana gdje je posvjedočeno njihovo miješanje s Grcima. Lingvistički, nekim od pračanskih onima, više ili manje, moguće je osporiti starogrčko porijeklo na račun srednjogrčkog (bizantskog), i ako su ti nazivi pouzdano srednjogrčki oni su posljedica nekih nama nedokučivih veza Glasinca s Bizantijom. Ove posve moguće pretpostavke ne mogu se ignorirati i moraju se uzeti u obzir. Međutim, one ne isključuju antičke Grke iz Prače.

Ako su neki pračanski grecizmi nastali u bizantsko doba, zbog čega su situirani u rejonu Prače? Iz kojih razloga je Prača domicilni izbor greciziranih Vlaha? Zbog čega se grecizirani Vlasi nisu naseljavali u neko drugo mjesto u Bosni?

Mogući izbor Prače, kao srednjovjekovnog migracionog centra greciziranih Vlaha, jedino se može objasniti dotadašnjim tradicionalnim vezama između grčkog svijeta i Prače. U srednjem vijeku, ta veza vjerovatno ima tradicijske korijene, prije svega jezičke i kulturne, i u vezi je s prethistorijom i antikom.

³⁹⁹ N. G. L. Hammond, *Migrations and invasion in Greece and adjacent areas*, Park Ridge, New Jersey 1976, map. 11. Na područje nekadašnje Haonije Turci prodiru 1385. godine /mapa 15, isto/.

⁴⁰⁰ Topografska karta 1:25 000, br. evidencije 00081, Prača 1975.

⁴⁰¹ Od grčkog περιβολος "ograda". P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 640. Od navedene grčke riječi nastali su srednjovjekovni makedonski toponimi *Perivol*, *Pelivor*, *Pelior*, *Peljor*. П. Хр. Илиевски, *Антички елементи во охридската топонимија*, str. 94.

Djelimično ili potpuno grecizirani Vlasi, koji su se, u vrijeme od nekoliko stoljeća, na tlu Epira i Haonije miješali s etničkim Grcima, vremenom su prihvatili i grčku tradiciju koju su na tom prostoru zatekli. Svakako, vlaško zanimanje za tuđom tradicijom, prije svega, motivirano je potrebama vlaške srednjovjekovne zbilje. Zasigurno, Vlasi su se posebno zanimali za onaj dio grčke tradicije koji je ekonomska tradicija i od kojeg su mogli imati koristi, a to su opće povijesne magistrale grčke ekonomske povijesti. Jedna od tih magistrala, još od prethistorije i antike, vodi na Glasinac. Motivi da se upute na tu magistralu i da krenu ka Glasincu istovjetni su s migracionim motivima nekadašnjih haonskih Grka. Kao i u prethistoriji i antici, i u srednjem vijeku Glasinac je nudio isto, idealne prirodne uvjete za život.

Vrlo vjerovatne vlaške migracije u Praču, za grecizirane Vlahe nisu značile migraciju u nepoznato. U Prači su ih čekali potomci nekadašnjih pretpovijesnih i antičkih Grka sa svojom glasinačko-grčkom kulturnom tradicijom koja se ukrštala s matičnom grčkom i susjednom slavenskom. Prije svega, u Prači ih je čekao greciziran jezik pračanskog srednjovjekovnog stanovništva, jezik pračanske trgovine i trgovačkog sporazumijevanja koji nisu morali posebno učiti. To je isti jezik kojim je imenovana Prača, Sarhon, Konovići, Rajno brdo itd.

U arheološkoj znanosti, odavno je poznat broj glasinački materijal u grčkim svetišlima i proročistima: u Delfima, Olimpiji, Dodoni, zatim u hramovima Here Akraje i Here Limenije kraj Korinta, Artemide Ortije u Sparti itd.⁴⁰² Uglavnom, riječ je o nakitu i metalnim dijelovima nošnje: fibule, igle, pojasne kopče, toke, privjesci. Na osnovu činjenice da je u grčkim ostavama vrlo malo oružja⁴⁰³ s Glasinca, B. Čović zaključio je da glasinački materijal nije ratni plijen zarobljen u sukobima s ilirskim plemenima već da se radi o darovima koji su "mnogo vjerovatnije, rezultat miroljubivih odnosa, nastojanja predstavnika ilirskih plemena da odaju počast grčkim božanstvima"⁴⁰⁴.

Glasinački arheološki materijal u grčkim svetišlima i proročistima, poslužio je V. Milojeviću da decidirano tvrdi kako su Iliri nosioci trećeg vala egejske seobe,⁴⁰⁵ koju U. Wilcken⁴⁰⁶ datira najkasnije u XIII v. pr. n. e. U ovom

⁴⁰² B. Čović, *Svetilišta bronzanog i željeznog doba u Bosni i Hercegovini*, Radio Sarajevo, Treći program, 50, Sarajevo 1985, str. 409.

⁴⁰³ Glasinački mač iz Delfa, glasinačka knemida iz Olimpije. Isto.

⁴⁰⁴ Isto.

⁴⁰⁵ O ovoj seobi vidjeti u: A. Benac, *O učešću Ilira u egejskoj seobi*, Arheološki radovi i rasprave JAZU IV-V, Zagreb 1967, str. 332-334. U ovom radu Benac negira neko ozbiljnije učešće Ilira u velikoj egejskoj seobi.

⁴⁰⁶ U. Wilcken, *Griechische Geschichte*, München 1962, str. 52.

zaključivanju Milojčiću su, kao dokaz, poslužili glasinački mač u Delfima i primjeri naočarastih, kolutastih i dvopetljastih glasinačkih fibula u Grčkoj.⁴⁰⁷ Teoretski, brojni grecizmi koji se u ovoj disertaciji razmatraju idu u prilog Milojčićeve hipoteze.

Jedno od važnih pitanja grčke kolonizacije Glasinca je pitanje grčkih gradskih naselja, koja su tipična za mnoge grčke kolonijalne centre i kojih na Glasincu nema. Prve grčke nukleuse na Glasincu, vjerovatno je osnivao manji broj ljudi, izgnanici i pustolovi, a za njima su dolazili trgovci itd. Vremenom, za pretpostaviti je da se broj doseljenih Grka umnožavao, i to značajno. Arheološki i lingvistički izvori, s onim što je do sada poznato, ukazuju na značajnije prisustvo etničkih Grka, što otvara neka analogna pitanja koja su u vezi s grčkim gradskim naseljima u nekim drugim grčkim kolonijalnim centrima. Iz kojih razloga na Glasincu nema ostataka grčke arhitekture? I s tog aspekta, Glasinac je bio poseban. Za gradskom arhitekturom grčkog porijekla, kakvu posebno srećemo na Siciliji itd., na Glasincu nije bilo naročite potrebe. Sa svojim geografskim položajem duboko u jadranskom zaleđu, daleko od najvažnijih pomorskih i kopnenih komunikacija kojima su prolazili brojni osvajači, glasinačko stanovništvo nije bilo ugrožavano od inorodnih i neprijateljskih naroda, bar u nekoj većoj mjeri. Stoga, ilirsko stanovništvo Glasinca, i kolonizirani Grci, nisu imali potrebe za podizanjem većih gradova, čija je osnovna svrha u debljini i visini gradskih bedema koji štite od neprijatelja. Na drugoj strani, uže područje Glasinca, sa svih strana okruženo ilirskim gradinama, samo za sebe, činilo je jedan poseban "grad".⁴⁰⁸

Na kraju, politološki razlozi na svoj način idu u prilog grčkoj kolonizaciji Glasinca. Političko organiziranje glasinačkih Ilira datira se u najstarija politička organiziranja ilirskog svijeta uopće. Kako navodi D. Srejšević, integracioni procesi među ilirskim plemenima su, tokom VII–V vijeka pr. n. e., "počeli najpre u

⁴⁰⁷ V. Milojčić, *Die dorische Wanderung im Lichte der vorgeschichtliche Funde*, Archäol. Anzeiger 63/64, Berlin 1948/49, str. 83.

⁴⁰⁸ Na svom putovanju kroz Bosnu i Hercegovinu 1896. godine, H. Renner zabilježio je da na Glasincu "kruže glasine o nekom velikom nestalom gradu, koji se nekada ovdje nalazio". H. Renner, *Bosnom i Hercegovinom uzduž i poprijeko 1896*, (s njemačkog preveo I. Dizdar), Sarajevo 2007, str. 183. "Na gotovo svim iole praktičnim pristupima uzvisine su krasile ove gospodareće gradine, tako da je s vremenom od svih tih gradina nastala jedna ogromna tvrđava koja je svome stanovništvu pružala gotovo apsolutnu sigurnost od neprijateljskih upada." Isto, str. 185.

oblasti gde se najranije pojavljuju bogati ratnički grobovi, a to je oblast kulture Glasinac⁴⁰⁹. Posebno je važno što se ti politički počeci vezuju za Ilijak i Rajno brdo,⁴¹⁰ za arheološke lokalitete koji se na arheološki i lingvistički način dovode u vezu s Grcima. Pritom, od posebne važnosti je činjenica što su Grci, ne samo na Glasincu, odlučujuće utjecali na političko organiziranje barbarskih plemena u njihovom susjedstvu uopće, čemu su zoran primjer Skiti. U dodiru s Grcima, do kojeg je došlo osnivanjem grčkih kolonija na Crnom moru, Skiti počinju stvarati prve političke zajednice "svjesne sebe".⁴¹¹ "Tek u odnosu prema Grcima ove zajednice definiraju svoj teritorij, grupnu pripadnost i ističu jednog vođu ili 'kralja' i elitu kao svoje predvodnike."⁴¹² Slično se dogodilo i na Glasincu. Osnivanjem grčkog kolonijalnog centra na prostoru Prače, stvoreni su politički uvjeti za nastanak glasinačkih "kneževa" s Ilijaka i Rajnog brda.⁴¹³

⁴⁰⁹ "Oružje i nakit nosilaca ove kulture (Glasinca) prihvatile su sve susedne zajednice, tj. nosioci kultura Lisijevo polje, Mati i Kukes-Drilon." D. Srejšević, *Iliri i Tračani*, Beograd 2002, str. 32.

⁴¹⁰ Navedeni zaključak B. Čović izveo je iz činjenice da su u kneževskom grobu na Ilijaku pronađena dva skupocjena bronzana oklopa za prsa, veoma fino ukrašena urezanim geometrijskim ornamentima. Ovi oklopi bili su u barbarskim zemljama dosta rijetko defanzivno oružje. Uz oklope, pronađene su i dvije knemide itd. U kneževskom grobu na Rajnom brdu, pronađene su dvije bronzane knemide, dvosjekli željezni mač, jedno veoma dugačko koplje i jedna zdjelica od bronzne, tip poznat na širokom prostoru antičkog svijeta, od Male Azije do Italije, po mišljenju Čovića, "na glasinačko područje svakako uvezen". Prvi kneževski grob datiran je u kraj VIII ili početak VII stoljeća stare ere. Drugi kneževski grob približno je datiran u početak VI stoljeća stare ere. B. Čović, *Od Butmira do Ilira*, str. 278, 279.

⁴¹¹ O tome vidjeti u: M. Milićević-Bradač, str. 23.

⁴¹² Isto.

⁴¹³ O političkom organiziranju glasinačkih Ilira vidjeti u posebnom poglavlju.

Glava sedma

GLASINAČKI NAZIVI LATINSKOG PORIJEKLA

Prvi rat s Ilirima vodili su Rimljani 229–228. g. pr. n. e., a drugi 219. godine. Rimski konzul Gaj Kasije Longin upao je 171. godine u Dalmaciju s namjerom da se umiješa u Makedonski rat, ali bez uspjeha. Nekoliko godina kasnije, 168. g. pr. n. e., u trećem ratu između Ilira i Rimljana, Rimljani su potpuno uništili Ilirsku državu. Rimska osvajanja Ilirika uspješno su nastavljena i, nešto kasnije, 155. g. pr. n. e. zauzeta je teritorija Dalmata zajedno s njihovim najvažnijim gradom Delminijumom. Godine 78. Dalmati su podigli ustanak koji je ugušen. Od 58. g. pr. n. e. i Gaj Julije Cezar ratuje s Ilirima. Njegovog vojskovođu Gabinija, Dalmati su potukli 48. g. pr. n. e. i oteli mu vojnička signa. Najzad, od 35. do 33. g. pr. n. e., protiv Ilira ratovao je i Oktavijan, bilo sam, bilo preko svojih vojskovođa (partim ductu, partim auspiciis suis). Njegovo ratovanje završeno je pokoravanjem Ilira i uspostavom rimske vlasti na širokom prostoru od Jadranskog mora do rijeke Drave, a uskoro i do Dunava.¹

O tome kako je i kada unutrašnjost Ilirije pala pod rimsku vlast, nema jedinstvenog stanovišta. Znanstvena mišljenja o ovom problemu podijeljena su o tome je li Bosnu i unutrašnjost Hercegovine zauzeo već Oktavijan, ili kasniji car August u svom ilirskom ratu, ili je to učinio njegov pastorak i nasljednik Tiberije u Panonskom ratu (*Bellum Pannonicum*), od 12. do 9. g. st. e. Po shvaćanju Th. Mommsena, J. Kromayera, O. Secka, V. Gardthausena, G. Veitha, J. Dobijaša, smatra se da je Oktavijan 35. g. dopro do Siska (*Siscia*) i tu osnovao jako uporište za dalja osvajanja jugoistočne Ilirije i Panonije. Po tim shvaćanjima, Oktavijan je zauzeo samo zemlje Japoda, i to ne sve, i Segestana u zapadnoj Hrvatskoj, dok je krajeve istočno od Siska, pa tako i Bosnu, pokorio tek Tiberije.² Po mišljenju N. Vulića, J. Kromayera, A. Domaszewskog, O. Hirshfelda, G. Ferera, S. Josifovića, Oktavijan je u svom ratu pokorio i Bosnu i zapadnu Srbiju.³ Konačno su svi ovi

¹ Najvažniji izvori za ratove između Ilira i Rimljana su: Strab. VII 317; Appian. *Illyr. pass.*, nar. 15–27; Cass. Dio XLIX 35–38; Mon. Anc. 5, 44; Flor. IV 12; Liv. epit. 131–132; Vell. II 70. 115; Plin N. H. VII 45; Suet. *Aug.* 14, 17, 20–21, 24; Oros. VI 19.

² O ovoj problematici vidjeti u: I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANUBiH, Djela, knj. LXVI/6, Sarajevo 1988, str. 42–55.

³ S. Josifović, *Oktavijanovo ratovanje u Iliriku*, Živa antika, god. VI, Skoplje 1956, str. 140–144.

prostori okupirani ugušenjem velikog ilirskog ustanka koji je trajao 6–9. g. n. e. (*Bellum Batonianum*).⁴

I. Bojanovski smatrao je da su istočnu Bosnu Rimljani prvi put osvojili negdje na prijelomu era, za vrijeme vladavine cara Augusta i njegovog nasljednika Tiberija. Konačno pokorenje pobunjenih ilirskih plemena uslijedilo je nakon sloma velikog ilirskog ustanka koji su predvodili Desitijati. Mada se ne zna pouzdano koja su sve plemena živjela na ovom prostoru u to vrijeme, s velikom vjerojatnošću može se prihvatiti mišljenje K. Patscha, H. Kieperta,⁵ W. Tomascheka,⁶ A. Mayera i M. Mandića,⁷ A. Benca i B. Čovića,⁸ i Đ. Baslera,⁹ koji su smatrali da su navedeni prostor naseljavali Desitijati. Na ovakav zaključak upućuju i istraživanja provedena za potrebe ove disertacije, posebno ona koja se odnose na predslavenske ilirske kultove koji su kasnije supstituirani kultom Svetog Ilije.¹⁰

O osnivanju rimskog naselja na tlu današnje Rogatice, za koje neki znanstvenici smatraju da se zvalo *colonia Ris*, već je bilo riječi u uvodnim poglavljima. S aspekta rimskih osvajanja, od posebnog je značaja datacija arheoloških nalaza iz rimskog doba, za koje smo pokazali da se datiraju od I do IV vijeka n. e. Prema tome, Rogatica je osnovana poslije Batonovog ustanka, s ciljem da se iz jednog centra, koji se nalazio u središtu najbrojnije ilirske populacije na tlu današnje Bosne i Hercegovine, efikasno spriječe mogući nemiri i novi ustanci. Kako pretpostavlja I. Bojanovski, iz nekadašnjeg desitijatskog saveza izgleda da su nastale tri župe, od kojih su se vremenom razvila tri municipalna centra: “-col Ris... u Rogatici, *res publica Aqu. S...*, na Ilidži kod Sarajeva i *mun. Bist...* u Bugojnu”¹¹.

Pored Rogatice, ostaci rimskih naselja arheološki su potvrđeni i u njenoj okolini, u Plješivici¹² i Starom Brodu na Drini. Prilikom datacije ovih naselja, dosadašnji istraživači oslanjali su se na pronađene arheološke nalaze, među kojima prvorazredni značaj ima epigrafski spomenik iz ranog Principata, pronađen

⁴ Izvori za Batonov ustanak su: Dio LIV, 34, 3; 36, 2-3; LV, 2, 3-4. Vell. II, 96, 2-3. Suet. Tib. 9. Oros. VI, 21. Aur. Vict. Caes. I, Epit. 1. Analizu uzroka i tok ustanka dao je E. Pašalić. E. Pašalić, *Quaestiones de bello dalmatico pannonicoque* (a. 6-9. n. ac.), Sabrana djela, Sarajevo 1975, str. 376-421.

⁵ H. Kiepert, *Formae orbis antiqui*, XVIII, Berlin 1903.

⁶ W. Tomaschek, *Mitteilungen der geographischen Gesellschaft*, Wien 1880, str. 565.

⁷ A. Mayer, M. Mandić, *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1942, str. 118, 119, 122.

⁸ A. Benac, B. Čović, *Glasinač*, II, Sarajevo 1957, str. 26.

⁹ Đ. Basler, *Rogatica*, Praistorijsko i rimsko doba, Sarajevo 1966, str. 29.

¹⁰ O tome vidjeti u poglavlju o predslavenskim kultovima na području Glasinca.

¹¹ I. Bojanovski, n. dj., str. 63.

¹² Na ovom lokalitetu pronađeni su ostaci rimske građevine, rimska stela i fragmenat nadgrobnog cipusa. I. Bojanovski, *Rimski kameni spomenici u Rogatici*, Naše starine XI, Sarajevo 1967, str. 157, 158.

u Starom Brodu, na kojem se spominje romanizirani domorodac s imenom *Bato*. Ova činjenica nikada nije razmatrana s aspekta strateškog značaja Starog Broda, koji je ovo mjesto na rijeci Drini imalo u prethistorijsko i antičko doba, posebno, poslije rimskih osvajanja istočne Bosne. Svakako, riječ je o historijskim činjenicama koje imaju poseban i prvorazredan značaj i u pitanju glasinačkog hijatusa.

Za Rimsku imperiju počesto se kaže da je bila "država puteva". Za Rimljane putevi su imali, prije svega, vojni i strateški značaj.¹³ Prilikom razmatranja ovih pitanja, kada je riječ o putevima koji su s Glasinca vodili u pravcu istoka i preko rijeke Drine, nužno je imati na umu da su oni, u znatno primitivnijoj formi, postojali i prije Rimljana. Vodili su preko jedne od najdivljijih i najbržih planinskih rijeka na Balkanu, na kojoj je prvi kameni most podignut tek 1571. godine. Od prethistorije do XVI vijeka, prijelaz preko Drine bio je moguć samo na rijetkim mjestima, gdje riječna bujica poprima miran tok i gdje se rijeka može prebroditi skelom. Jedno od tih mjesta, gdje nije vrebala vodena opasnost sadržana i u imenu vodene vile zvane *Vitora*,¹⁴ bio je Stari Brod, sjeveroistočno od Rogatice.¹⁵

Riječni tok Drine, u svom gornjem i srednjem dijelu, omogućavao je veoma mali broj prijelaza, na kojima se u prošlosti prelazilo preko rijeke. Od sastavaka Pive i Tare i nastanka Drine, prvi prelaz nalazio se na njenom 19. kilometru, u mjestu Brod sjeverno od Foče.¹⁶ Slijedeći prelaz nalazio se na 32. kilometru, na skeli kod Ustikoline.¹⁷ Od Ustikoline do Goražda prelaz preko Drine nije bio najpovoljniji iz razloga što se na toj dionici nalazi petnaest opasnih bukova.¹⁸ Poslije Goražda, rijeka se kreće sporo. Međutim, u ovom dijelu riječnog toka prelaz preko rijeke bio je otežan zbog mnogobrojnih poprečnih stijena u riječnom ko-

¹³ Kao što je općepoznato, u izgradnji puteva naročito se istakao P. Kornelije Dolabela, namjesnik provincije Dalmacije 14–20. g. n. e.

¹⁴ "Ima niz Drinu vodena vila zvana *Vitora*. I imaju mjesta niz Drinu gdje vile dave utopljenike, gdje voda vrije, a takvo mjesto zove se *vrijes*. I ima tačno mjesto u Drini što se zove *Vitorin vrijes*." Po kazivanju Osmana Vrebe, drinskog prognanika, zabilježio Dževad Jahić. *Vitorin vrijes* motivirao je Dž. Jahića za istoimeni naslov knjige lirske proze. Dž. Jahić, *Vitorin vrijes*, Mostar 2004, str. 96.

¹⁵ I. Bojanovski je pretpostavio da je jedan put vodio iz Rogatice u pravcu Gračanice i Sjemeća, za Žepu i Stari Brod na Drini. Kako je na osnovu terenskih istraživanja utvrdio Bojanovski, "većina putova u ovom kraju prethistorijskog je porijekla i pitanje je koliko su oni u rimsko doba bili adaptirani u putove višeg reda". I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji - Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIX/17, Sarajevo 1981, str. 187.

¹⁶ D. J. Deroko, *Kajakom i splavom niz Drinu*, Beograd 1952.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Modran, Mrdelići, Greben, Osanica, Slapivac, Perjani, Dervent-kamen, Vranića Buk, Džindića Buk, Velika Potrkuša, Mala Potrkuša, Đerdak, Buk pod Mašalinim Vijerom. Isto.

ritu.¹⁹ Iza 62. kilometra, Drina ponovo ulazi u stjenovitu klisuru. Na opasnost prelaza u ovom dijelu vodotoka ukazuje riječni toponim *Strašni kamen*.²⁰ Iza Ustiprača Drina ulazi u još užu "nekoliko desetina metara široku divlju klisuru sa strmim krševitim sasvim uspravnim i djelimično dole podlokanim a gore pošumljenim stjenovitim stranama"²¹. Od Ustiprača do mosta na Drini, kod ušća Lima "nema ni puta ni ikakve staze; od same obale dižu se visoki uspravni kameni zidovi klanca"²². Kod Višegrada riječne obale se djelimično proširuju stvarajući župne, djelimično ravne, djelimično talasaste predjele pogodne za zemljoradnju. Nizvodno od Višegrada, između sela Miloševca s lijeve, i Resnika s desne strane, Drina ponovo ulazi u klisuru. Na 106. kilometru, nepun kilometar niže od Suhog Dola, riječna dolina se naglo širi. Rijeka ovdje teče mirno "i glatka je kao ogledalo"²³. Upravo zbog mirnog toka rijeke pogodnog za prelaz skelom, na ovom mjestu nastalo je naselje Stari Brod - "selo splavara".²⁴ "Tu je od davnina skela za prijevoz na desnu obalu, na kojoj se diže jedna visoka, šiljasta i kupasta stena 'Grad', na kojoj su ostaci zidina od gradića Hrtara."²⁵ Već na 107. kilometru nalazi se Krešin Buk i Drina ponovo postaje brza. Iza 112. kilometra Drina ulazi u novu klisuru. Iza Donjeg Buka, nizvodno od ušća Žepe, klisura je duga 25 km što je najduži kanjon Drine.²⁶

Poslije zauzimanja istočne Bosne i pokoravanja glasinačkih Ilira, Rimljani su uspostavili kontrolu nad prelazom preko Drine u Starom Brodu. Na ovaj način oni su mogli nadzirati sve pokrete ilirskih plemena nastanjenih na njenim obalama. Ovaj prelaz sastavni je dio vrlo važne komunikacije između glasinačkih Desitijata, Pirusta i ostalih plemena koja su živjela s desne strane Drine. Prelaz preko rijeke najvjerojatnije se plaćao, što je bio izvor značajnih prihoda rimskih i romaniziranih stanovnika Starog Broda, za koje je D. Sergejevski zaključio da su bili prilično bogati.²⁷

Uz brojne arheološke nalaze iz Rogatice i Starog Broda, teorijske pretpostavke za nastanak glasinačke onimije latinskog porijekla u uskoj su vezi sa svim ostalim arheološkim nalazima iz rimskog doba koji su pronađeni na glasinačkom području. Kao što je elaborirano u trećem poglavlju ove studije, i što nije potrebno ponavljati, tih nalaza je mnogo i oni su, više ili manje, ravnomjerno raspoređeni na cjelokupnom prostoru Glasinca. U skladu s tim, na istom prostoru, u geografskoj nomenkulturi glasinačkog kraja mogu se predvidjeti brojni latinski nazivi.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto, str. 61.

²⁶ Isto, str.

²⁷ D. Sergejevski, *Rimska groblja na Drini*, GZM, Sarajevo 1934, str. 23.

Brojna glasinačka imenovanja latinskog porijekla nastala su u periodu romanizacije Ilira, koja je trajala za sve vrijeme rimske vlasti. Posljedice romanizacije naročito su vidljive iz epigrafskih spomenika pronađenih u Rogatici. Spomenici se najvećim dijelom datiraju u drugu polovinu II i prvu polovinu III st. Votivni žrtvenici Jupiteru Olimpijskom i njegovoj paredri Junoni, zatim prikazi Erota i Arisa na sepikularnim spomenicima itd., pokazuju jak prodor rimskih i grčkih ideja. Imena na votivnim i nadgrobnim spomenicima čisto su rimska, ustrojena u imenske formule po sistemu *tria nomina* (praenomen, nomen i cognomen), što je karakteristika rimske onomastičke formule koja se razvila u doba ranog carstva. Svi gradski magistrati koji se spominju u natpisima nose gentilno ime *Aelius* i oni su romanizirani domoroci. Iz dva natpisa pronađena u Živaljevićima, pored Rogatice, vidi se da su u Rogaticu dovođeni i veterani.²⁸

BIKIN BUNAR

Bîkin bûnâr nalazi se na manjoj zaravni iznad zaseoka *Kopreni Do*, u rogatičkom selu Rakitnica.

Još jedan *Bikin bunar* ucrtan je u austrougarsku kartu Rogatice, južno od Višegrada, na desnoj strani Drine.²⁹

*Bîkin bunâr*³⁰ poznat je i u selu Ljubomišlje u Žepi.

Zaselak Rakitnice u kojem se nalazi bunar zove se *Kopreni Do*. Pošto se naziv zaseoka izvodi od lat. *căpra*, ae, f "koza" i lat. deminutivnog sufiksa *-inus*,³¹ ime hidronima također je nužno potražiti u latinskom jeziku. Naziv hidronima najvjerojatnije pripada vulgarnolatinskom jeziku kasne antike i tzv. betacizmu. U vulgarnolatinskom jeziku "b i v se neprestano zamjenjuju"³², posebno početno v za koje ima više primjera.³³ Po mišljenju Petra Šimunovića, zamjena

²⁸ O romanizaciji na području rimskog autonomnog grada u Rogatici vidjeti u: I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba...*, str. 169-175.

²⁹ K. u. K. Militärgeographisches Institut, Nach Aufnahme 1885, ZONE 30 COL. XX, ROGATICA.

³⁰ Prema informaciji Mustafe Balaša iz Ljubomišlja.

³¹ O tome vidjeti u elaboraciji naziva *Kopreni do*.

³² P. Skok, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, JAZU, Zagreb 1915, str. 50.

³³ "Baleriano BD XXIII 254 = 14904 = XXIV, *Bibbius* (dva puta) Cat. 181 (228) = 8952, *belis* Cat. 283 (129) = 9623, *Balentes* Cat. 478 (1707) = 13124 i god. 430., *bibi* 9927 (Knin) = *vivi*, *birginiam* 9567 (nesigurno), *Bocontius* 2616 (Sućurac), *botum* 3156 b, 13902, BD XXXI 165 (Gardun), Cat. 563 (2012), *bixit* (2004, 2044, 6422, (Korčula, nesigurno), 9887, Cat. 265 (17) = 9551, 267 (25) = 9585, *bixxit* 14332 (Islam Grčki), *bos* Cat. (248 (74) = 2509)." Isto, str. 51, 52.

međuvokalnog *-v-* sa *b* jedna je od karakteristika dalmatskog jezika i služi za razgraničavanje starijih romanizama.³⁴

Patronimik *Bikin* moguće je izvesti iz latinske imenice *vīcus*, i, m "selo" (*-us* > *-in*). Prema tome, s velikom vjerovatnoćom može se smatrati da je *Bikin bunar* "seoski bunar".

Vīcus, i, m "selo" jedan je od najbrojnijih ojkonimskih apelativa, što u potpunosti objašnjava višestruke potvrde hidronima *Bīkīn bunār*.

Poznato je i muslimansko muško bošnjačko ime *Bīka*. Po mišljenju A. Smajlovića, pripada muslimanskim bosanskim imenima čije postanje je tamno.³⁵

Srednjovjekovno vlaško ime *Biko*³⁶, više puta zapisano je u osmanskim defterima, posebno u Poimeničnom popisu sandžaka vilajeta Hercegovina iz 1477. godine. Višestruke potvrde imena u najstarijim osmanskim defterima indiciraju na njegovo predslavensko porijeklo. S obzirom da vlaški onomastikon sadrži brojna predslavenska imena, nema nikakve sumnje da je ime *Biko* latinskog porijekla, u značenju "seljak".

P. Skok informira o riječi *bīka* f (Vuk, bosanske varoši) "majka", uz napomenu da je akcenat hipokoristički; "u rumunjskom s vokalom jery *bīcā* istog značenja. Daničić označuje postanje tamnim, što je ispravno, ali pomišlja bez potrebe na tur. *bik* "gospodar."³⁷

Bikatina kosa je srednjovjekovni arheološki lokalitet u selu Rosulje kod Pala.³⁸ *Bikoši* su zaselak u seoskoj općini Jezerce kod Travnika.³⁹ *Bikovići* su zaselak Lukavca.⁴⁰ *Bīkavac* je poznato brdo u blizini Višegrada.

BORAČ

Naziv *Borač* u Bosni i Hercegovini ima višestruko značenje. Tim imenom naziva se poznata srednjovjekovna župa u istočnoj Bosni i njen središnji grad *Borač*. Ostaci grada još uvijek su vidljivi na lokalitetu Varošište, kod Mesića,

³⁴ Između ostalog, Šimunović navodi primjer *Brgūnje nīvīce* (? virgultu). Isto, str. 173.

³⁵ Kako informira A. Smajlović, imenu se ne može utvrditi pravi izvorni oblik. A. Smajlović, *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977, str. 14.

³⁶ *Stepko* sin *Bike* u carskom hasu Čajniče i *Biko* sin *Vukca* u selu Kašice, Mileševo itd. Poimenični popis Sandžaka Vilajeta Hercegovina (priredio Ahmed S. Aličić), Sarajevo 1985, str. 4, 51, 128, 143, 592.

³⁷ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 149.

³⁸ Na lokalitetu se nalazi pet stećaka. *Arheološki leksikon...*, III, str. 39.

³⁹ Riječnik naseljenih mjesta..., str. 16.

⁴⁰ Isto.

općina Rogatica.⁴¹ Imenom *Borač* naziva se još jedna srednjovjekovna bosanska župa koja se nalazila u gornjem toku rijeke Neretve, od Uloga do njenog izvora. Imenom *Borač* naziva se i selo *Borač*, južno od Rogatice.

U osmanskim izvorima, naziv *Borač* zabilježen je više puta: u nahiji Vratar 1540. godine i krajem XVI vijeka,⁴² u nahiji Brod 1485. godine.⁴³ U nahiji Uskoplje, 1468/1469. godine, zabilježen je u varijanti *Boroč*.⁴⁴ U Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, u nahiji *Borač* popisano je selo *Borač*, drugim imenom *Bila Rika*.⁴⁵ Kao čifluk *Borač* zabilježen je u rogatičkom džematu Careva mahala 1835. godine.⁴⁶

U prvoj knjizi *Rječnika JAZU* iz Zagreba, iz 1880–1882. godine, čiji autor je Đuro Daničić, etimologija naziva nije elaborirana.⁴⁷ Porijeklom naziva kasnije se bavio Vladislav Skarić. Problem je postavio u kontekst razmatranja onih bosanskih naziva koji su apelativi za utvrđenja. Naziv je doveo u vezu sa slavenskom riječju *bor*, za koju je pretpostavio da ima veze s borenjem, borbom.⁴⁸ Pretpostavku je izveo pozivajući se na Đ. Daničića, iako porijeklo riječi *borba* nije bilo jasno ni Daničiću.⁴⁹ Za naziv *Borač*, Skarić je pretpostavio da ima istu jezičku osnovu kao i apelativ *Samobor*, kako se nazivaju dva bosanska ojkonima, kod Gacka i Čajniča. Naziv *Samobor* izveo je od poljske riječi *samoborza* u značenju "kula ili mašina koja se upotrebljavala pri opsadi gradova", što je u potpunosti pogrešno.⁵⁰ Na osnovu toga, izveo je zaključak da je *Borač* riječ slavenskog porijekla koja spada u grupu "tvrđavskih imena".⁵¹

Mišljenje V. Skarića o slavenskom porijeklu naziva *Borač* ne može se prihvatiti. Naziv nema nikakve veze s borenjem i borbom, stoga što srednjovjek-

⁴¹ O župi i gradu Boraču kod Rogatice pisali su: V. Skarić, *Župa i grad Borač*, Prilozi II, 1922, str. 184–187. K. Jireček, *Istorija Srba*, I, Beograd 1952, str. 329. Đ. Mazalić, *Borač, bosanski dvor u srednjem vijeku*, GZM za 1941. g., Sarajevo 1941, str. 31–94. D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978, str. 22–350.

⁴² N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik* (period 1301–1599), rukopis ANUBiH, Sarajevo 1980, str. 6.

⁴³ Isto, str. 13.

⁴⁴ Isto, str. 10.

⁴⁵ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, str. 86.

⁴⁶ A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku 1835. godine*, POF, XIV–XV, 1964–1965, Sarajevo 1969, str. 267.

⁴⁷ *Rječnik JAZU*, I, (1880–1882), str. 552.

⁴⁸ V. Skarić, *O geografskoj nomenklaturi Bosne i Hercegovine*, Izabrana djela, knj. III, Sarajevo 1985, str. 177.

⁴⁹ Skarić se pozvao na Daničićeve *Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika*, str. 260, bez navođenja godine i mjesta izdanja. Naveo je da (Daničić) "veli da je riječ *borba* postala od osnove koja nije u običaju". Isto.

⁵⁰ *Samobor* je fitonimski naziv, "bor na osami". P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 188.

⁵¹ Isto, str. 179.

ovni toponimi nastali od riječi *borba* nose naziv *Borište*.⁵² Etimologija naziva *Samobor* ne može se po kriteriju najobičnije sazvučnosti prihvatiti za etimologiju naziva *Borač*, tim prije što su *Samobor* i *Borač* bitno različite riječi. *Samobor* nema nikakve veze s poljskom riječi *samborza*. Značenje riječi *Samobor* je "bor na osami".⁵³

Borač nije riječ slavenskog porijekla, što se posebno vidi iz dvojnog naziva *Borač drugim imenom Bila Rika* iz 1604. godine. Analiza sličnih naziva, koji se posebno elaboriraju u posljednjem poglavlju ove knjige, pokazuje da su dvojni nazivi na prostoru glasinačke kulture, uglavnom, bili uzrokovani različitim jezicima starosjedilačkog i doseljeničkog stanovništva.

Naglasak u nazivu *Bōrač* i sufiks *-ač* pokazuju da naziv nije izveden iz fitonima *bor*. Na fitonimsku osnovu dolazi sufiks *-ak*, s naglaskom na samoglasniku *o* koje je dugouzlazno *o*: *bórak*, gen. *bórka*, ili sufiks *-ik*, *bòrik*.⁵⁴ Sufiks *-ač* nije potvrđen na fitonimskoj osnovi.

Putokaz ka razrješenju etimologije naziva *Borāč* indirektno nude Vojmir Vinja i Petar Šimunović. U svojim *Jadranskim etimologijama*, V. Vinja riječ *bòrak*, *bórka* m izvodi "iz ven. *borgo* s obezvučenjem dočetsnog suglasnika < kslat. BUR-GUS < germ. BURGS, REV 1407.", uz naznaku da taj termin označava "sav grad izvan zidina".⁵⁵ U bračkoj toponimiji, *Borāk* je lokalitet blizu naselja Bola, Sutivana i Selaca. Po mišljenju Šimunovića, "romanska je posuđenica, preko tal. *borgo*, s oslanjanjem na domaći apelativ *bor* 'pinus' (Usp. Vinja, *ZFF II*, Zagreb 1954., 201)".⁵⁶

Glasinački *Borāč* nije mogao nastati preko tal. *borgo*, tome se na Glasincu protive historijski razlozi. Naziv je moguće neposredno izvesti iz latinskog *burgus*, i m "zamak, utvrda, utvrđeno mjeso, kaštel".⁵⁷ Ostaci utvrđenog srednjovjekovnog grada Borča historijski i semantički u potpunosti opravdavaju povezivanje *burgus*, i m > *Borāč*.

Na prostoru rogatičkog sela *Borāč*, osmanski historijski izvori potvrđuju antroponomastičku nomenklaturu latinskog porijekla. U *Popisu čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, u džematu Rogatica (Careva mahala), jedan čifluk popisan je kao *Borač zvani Paskovići*.⁵⁸ U drugom dijelu ovog složenog na-

⁵² U nahiji Visoko 1485. i 1540. godine potvrđen je toponim *Borište*. N. Filipović, n. dj., str. 18, 47.

⁵³ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 188.

⁵⁴ Isto

⁵⁵ V. Vinja, *Jadranske etimologije*, Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, knj. I, Zagreb 1998, str. 59.

⁵⁶ P. Šimunović, *Bračka toponimija*, Zagreb 2004, str. 177, 179, 182.

⁵⁷ Jačanjem vokala *u* i njegovom promjenom u *o*, kao i asimilacijom *g* > *k*, fonetski je moguće objasniti glasovnu promjenu *burgus*, i m > *Borāč*.

⁵⁸ A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, POF XIV–XV 1964/65, Sarajevo 1969, str. 253.

ziva, očito je da se krije nekadašnji latinski kognomen *Paschalis*,⁵⁹ u mladoj srednjovjekovnoj varijanti *Pasqualis*. Od tih latinskih imena vodi porijeklo hipokoristik *Pasko*.⁶⁰

Latinskog porijekla, od lat. *burgus*, i m, je i naziv zaseoka *Borāk* u selu Gođenje, na sjevernoj granici Glasinca. Selo se nalazi oko 15 km zračne linije jugoistočno od Han-Pijeska.⁶¹ Također, *Borāk* je zaselak sela Purtići, u Žepi. Još jedan *Borāč* je ime zaseoka u selu Surovi, u općini Rogatica.⁶²

Borak je selo u općini Kotor-Varoš.⁶³ *Borak* je zaselak sela Bukovik, Breza.⁶⁴ *Borak* je zaselak sela Đakovići, kotar Čajniče. *Borak* je zaselak u seoskoj općini Hadžići, Crna Rijeka,⁶⁵ i poznati arheološki lokalitet iz prethistorije i srednjeg vijeka.⁶⁶ *Borak* je ime mahale u Kladnju.⁶⁷ *Borak* je zaselak sela Lug, k. Prozor.⁶⁸ *Borak* je selo u seoskoj općini Miletkovići, u kotaru Čajniče.⁶⁹ *Borak* je zaselak sela Rudine, k. Glamoč.⁷⁰ *Borak* je zaselak sela Staronići, k. Čajniče.⁷¹ *Borak* je ime zaseoka u Tarčinu.⁷² *Borak-Brdo* je zaselak sela Brdo, Sijerčići, k. Goražde.⁷³ *Borakocići* su zaselak sela Bunčići, Presjenica, k. Trnovo.⁷⁴ *Borak* je srednjovjekovni arheološki lokalitet u Sarajevu.⁷⁵

S obzirom na brojnost navedenih naziva i njihov nepoznat naglasak, vjerovatno je, da je određeni dio ovih naziva nastao u kontaminaciji s fitonimom *bor*.

Borač je selo u Gatačkom kotaru.⁷⁶ *Borač* je oblasno ime u Popovu u Hercegovini.⁷⁷ *Borač* je ime šumske (lovačke) kuće u zaseoku Zurovići, selo Luka, s.

⁵⁹ I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 135.

⁶⁰ "Paschalis, Pasqualis, deminutiv Pasqua, Pascha, Pascho, Pasco, Pasche, itd." O tome vidjeti u: K. Jireček, *Die Romanen in der Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Wien 1903, str. 50.

⁶¹ Na širem prostoru sela nalaze se brojne gromile. Srednjovjekovnu naseljenost mjesta potvrđuje stećak u obliku sanduka, situiran na zemljištu Rukije Kulić. Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 234.

⁶² Riječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1910, str. 23.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto, str. 39.

⁶⁵ Isto, str. 98.

⁶⁶ *Arheološki leksikon...*, III, str. 39.

⁶⁷ Rječnik naseljenih mjesta..., str. 125.

⁶⁸ Isto, str. 156.

⁶⁹ Isto, str. 23.

⁷⁰ Isto, str. 249.

⁷¹ Isto, str. 268.

⁷² Isto.

⁷³ Isto, str. 30.

⁷⁴ Isto, str. 40.

⁷⁵ *Arheološki leksikon...*, III, str. 39.

⁷⁶ J. Dedijer, *Hercegovina*, (reprint), Gacko 2004, str. 493.

⁷⁷ Isto, str. 626, 648.

opć. Borač, k. Gacko.⁷⁸ Množina od *Borač* je *Borci*, i tim imenom naziva se selo u Konjičkom kotaru.⁷⁹

BRČIGOVO

Brčigovo je jedinstven naziv na tlu Bosne i Hercegovine. Tim imenom naziva se poznato rogatičko bošnjačko selo.⁸⁰ Na veliku starost naselja, najvjerojatnije prethistorijsku ili antičku, upućuju seoski lokaliteti *Gradina* i *Podgrade*, kao i znatan broj seoskih gromila. Selo nije arheološki istraživano. Kontinuitet naselja u srednjem vijeku potvrđuju dvije nekropole stećaka, jedna uz seosku školu i druga u središtu naselja. Nekropole nisu zastupljene u kataloško-topografskom pregledu stećaka Bosne i Hercegovine. Pod imenom *Brčigova* selo je prvi put popisano u osmanskome defteru iz 1468. godine.⁸¹ U osmanskome popisu nahije Borač, iz 1485. godine, popisano je kao *Brčigovo*.⁸² Redovno se pojavljuje u popisima za sve vrijeme osmanske vlasti.⁸³

Pridjevski sufiks *-ovo* na koji je došlo protetsko *g-* (*-govo*), u *Brčigovo*, pokazuje da je naziv naselja izveden od antroponima *Brči*. Tog antroponima u južnoslavenskoj antroponimiji nema, niti je slavenskog porijekla.

Korijenski morfem *Brči-*, u riječi *Brčigovo*, latinskog je porijekla. Vjerovatno potječe od oblika *Braetius*, nastalog od gentilicija *Braecius*, koji je potvrđen među imenima dalmatskih vojnika u rimskoj floti u Raveni.⁸⁴ Za oblik *Braetius*, G. Alföldy navodi da je potvrđen u Rimu.⁸⁵

Glasovna promjena *Braetius* > *Brči* vrlo je vjerovatna. U riječima romanskog porijekla općepoznato je da se predslavenska glasovna grupa *br-* ne mijenja, dok romansko *t* ispred *i* daje *č* (analogno *Brattia* > *Brač*, *palatia* > *polača*). Na sličan način M. Pavlović tumačio je *Partini* > *Prača*.⁸⁶ Promjena je vjerovatno te-

⁷⁸ Isto, str. 156.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Prema austrougarskom popisu iz 1879. godine selo je imalo dvadeset kuća. U selu je tada živjelo 110 muslimanskih stanovnika. *Ortschafts und Bevölkerung-Statistik von Bosnien und Herzegovina*, Sarajevo 1880, str. 21. Godine 1910. u selu je živjelo 244 muslimana i 8 pravoslavniha. Riječnik naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine..., str. 28.

⁸¹ Bilo je nastanjeno krstjanima, pripadnicima Crkve bosanske, i imalo je 34 doma i 4 neoženjena. Sumarni popis iz 1468, XVI v.

⁸² N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 9.

⁸³ Isto.

⁸⁴ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 67.

⁸⁵ In der Form *Braetius* in Rom belegt. Isto.

⁸⁶ O tome se govori u poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla: *Prača*.

kla po obrascu *Braetius* > *Breči* > *Brči*, s tim da je u njenoj srednjoj fazi sinkopom nestalo vokala *e*.

W. Schulze informira o latinskom gentiliciju *Brittius*,⁸⁷ iz kojeg je, sinkopom *i* u prvom slogu, također moguće izvesti *Brči*.

Naziv sela *Brčigovo* najvjerojatnije je nastao od gentilnog imena rimskog veterana, koji se zvao *Braetius* i koji je u Brčigovu mogao posjedovati predium. Vjerojatno se radi o romaniziranom domorocu.

U etimološkom smislu, naziv *Brčigovo* nije usamljen. Nalazi se u najgušćoj arei glasinačkih naziva latinskog porijekla. Dva zaseoka Brčigova također nose imena latinskog porijekla: *Probičelje* i *Prosine*. Iste provenijencije su i nazivi za susjedna sela *Borač* i *Otricevo*.

BRGULJE

Imenom *Brgulje* naziva se zaselak u selu *Plan*, u *Žepi*.

Brgulja je starosjedilački bošnjački rod u *Žepi*.⁸⁸

Naziv zaseoka i prezime bošnjačkog roda nije moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava.

Za porijeklo naziva zaseoka i prezimena, s velikom vjerojatnošću može se pretpostaviti da se podudara s latinskim porijeklom naziva sela *Plan*.⁸⁹

Etimologijom naziva istovjetne osnove, toponimom *Brgudi* situiranom u riječkoj toponimiji, bavio se Petar Skok. Naziv toponima izveo je od latinskog *virgultus*, *a*, *um* "žbunast, grmovit".⁹⁰

U bračkoj toponimiji, toponim *Brgünje njivice* Petar Šimunović izvodi na isti način, od latinskog *virgultus*, *a*, *um*.⁹¹ Po mišljenju Šimunovića, zamjena međuvokalnog *-v-* sa *b* jedna je od karakteristika dalmatskog jezika i služi za razgraničavanje starijih romanizama.⁹²

Glasinački naziv *Brgulje* također je nastao od latinskog *virgultus*, *a*, *um* "žbunast, grmovit".⁹³ Vjerojatno je taj dio sela *Plan* svojevremeno bio grmovit, žbunast.

⁸⁷ W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904, str. 423.

⁸⁸ Prema informaciji Mustafe Balaša i d.

⁸⁹ Naziv *Plan* elaborira se u ovom poglavlju.

⁹⁰ P. Skok, *Toponomastički problemi...*, Istoriski časopis SAN, knj. III, 1951–1952, Beograd 1952, str. 8.

⁹¹ P. Šimunović, *Bračka toponimija*, Zagreb 2004, str. 177.

⁹² Između ostalog, Šimunović navodi primjer *Brgünje njivice* (← *virgultu*). Isto, str. 173.

⁹³ P. Skok, *Toponomastički problemi...*, str. 8.

Glasinačko *Brgulje* pripada najstarijim glasinačkim nazivima latinskog porijekla.

Za razliku od riječkog i bračkog toponima koji ne sadrže povijesni južnoslavenski refleks za latinsko *l*, sadržano u *virgultus*, *a*, *um*, glasinački naziv pokazuje da je njegovo utemeljenje u navedenoj latinskoj riječi znatno izvjesnije. U skladu s povijesnim razvojem glasa *lj*, taj glas u glasinačkom nazivu nastao je asimilacijom od *l*. Slična glasovna promjena na Glasincu također je potvrđena na primjeru *Siljan* < *Silvan*.

BRONJIĆI

Brônjići su selo u Gornjoj Prači.⁹⁴ Riječ je o jedinstvenom nazivu na tlu Bosne i Hercegovine.

U popisu naselja Bosne i Hercegovine iz 1880. g. selo je popisano kao *Bronić*.⁹⁵

U historijskim izvorima selo se ne spominje.

Naziv sela moguće je dovesti u vezu s "brûn (16. v., Nalješković, Banovac, Dubrovnik, također slov.), pridjev = (sa *û* > *o* kao u *Lacroma* < *acrumine*), značajka dubrovačko-romanska *brôn* (15. v., *berita*, *brona*, Perast) "mrk, crnkast".⁹⁶ Izvođenje seoskog naziva od tal. pridjeva *bruno*, s kojim Skok povezuje *brûn*, iz historijskih razloga, na Glasincu ne dolazi u obzir. Dalje Skokovo izvođenje vodi ka kasnolatinskom *brûnus* preko franačkog (stvnjem.) *brûn*, nvnjem. *braun*.⁹⁷

Glasinački naziv vjerovatno vodi porijeklo od latinskog *brunneus*, *a*, *um* "smeđ".

BUČ

Búč f je manja planina (1064 m) istočno od rogatičkog sela Šetići.⁹⁸

Naziv oronima nužno je dovesti u vezu s "böca f (17. v., Vuk, Dubrovnik, Perast, Božava, bug., slov.) "1° staklenka, flaša, 2° lopta" = *bůča*

⁹⁴ U selu je 1910. g. živjelo 76 pravoslavni i 32 muslimana. Rječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1910, str. 35.

⁹⁵ Ortschafts und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und Hercegovina, Sarajevo 1880, str. 21.

⁹⁶ P. Skok, *Etimologijski rječnik*..., I, str. 220.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Karta JNA 1:25 000, br. evidencije 00067, Sjeversko, štampano 1975.

= *būća* (Dalmacija) "1° lopta, zrno (Lika), 2° drveni kegel u igri na buće, odatle *būćati se* (Lika), "kotrškatati se bućama".⁹⁹

Za riječ *bōca* f, a prema tome i za njene izvedenice, Skok navodi da je "balkanska riječ mletačkog porijekla".¹⁰⁰

Iz povijesnih razloga, rogatička *Búč* ne može biti mletačkog porijekla, tim prije što i Skok navodi da "oblici sa *u < o* i *č* mjesto *c* mogu biti i starije riječi."

Naziv rogatičkog oronima vjerovatno je stariji od oblika *bōca*. Iz tih razloga, nužno ga je dovesti u vezu s najstarijim značenjem riječi, s lat. *butta* (i *butte*), ae, f "bačva".

Naziv je motiviran izgledom planinskog vrha, koji je obal.

Glasinački naziv najvjerovatnije je nastao za vrijeme rimske vlasti u Rogatici i okolini, vjerovatno u kasnoj antici.

Naziv sarajevskog naselja *Būća pòtok* istog je porijekla kao i rogatička *Búč*.

BUČKI POTOK

Búčki pòtok desna je pritoka Prače. Čine ga vodotoci dvaju manjih potočića koji nastaju od dva izvora, od kojih jedan izvire ispod brda *Omrke*, a drugi ipod brda *Čolopek* u rejonu sela *Prljače* i *Brdarići*. Od izvora do rijeke Prače protječe kroz mjesta *Ćumurane*, *Dragosin*, *Pribeta* i *Švapsko groblje*.

D. Vujičić u svojoj disertaciji o hidronimima u lijevom slivu Drine, posebno elaborira vodotok rijeke Prače i njene pritoke. Međutim, *Búčki pòtok* ignorira.

Naziv hidronima nije moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava.

Hidronimski naziv najvjerovatnije je istog porijekla kao i naziv oronima *Búč*.

Motivacija u imenovanju hidronima nije najjasnija. U širem smislu, *butta* (i *butte*), ae, f "bačva" i *bōca* = *būća*, *būća* u vezi su s vodom.

BULKAN

Imenom *Bulkān* naziva se brdo koje se nalazi istočno od rogatičkog sela Vragolovi. Iz nepoznatog razloga oronim nije ucrtan u novije geografske karte.

⁹⁹ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, str. 177.

¹⁰⁰ Isto.

Međutim, naziv je zastupljen u najstarijim austrougarskim geografskim kartama rogatičkog kraja.¹⁰¹

Rogatički naziv *Bùlkān* istovjetan je s antroponimom *Bùlkān*. Latinskog je porijekla, od lat. *Vulcanus*.¹⁰²

U rimskoj mitologiji Vulkan (*Vulcanus*, *Volcanus*) je Venerin muž, kovač i bog vatre, prvenstveno vulkanske.¹⁰³ Od najstarijih vremena imao je u Rimu svog svećenika i poseban praznik Volkanalije (Volcanalia, 23. augusta). U historijsko doba Vulkan je prvenstveno bog koji štiti od požara.¹⁰⁴

Po mišljenju P. Skoka, dalmatsko-romanski leksički ostatak od lat. *vulcanus*, u obliku *bulikān* "nered i buka, svada, vika, graja, darmar" poznat je u Dubrovniku, Cavtatu i Čilipima.¹⁰⁵ Posljednjim oblikom kasnije se bavio V. Vinja.¹⁰⁶ Premda priznaje da je Skokova etimologija *vulcanus* > *bulikān* "s fonetskog gledišta čvrsto utemeljena i teško joj je upraviti bilo kakav prigovor", iz semantičkih razloga, Vinja dovodi u sumnju Skokovu etimologiju. U lat. *vulcanus* Vinja nije našao semantičke veze s dalmatsko-romanskim *bulikān*. Predlaže povezivanje s tal. *bulicare*, *bulicame* < lat. *bullicare* "sieden", "ključati, vreti".¹⁰⁷

Rogatički naziv *Bùlkān*, najvjerovatnije, nastao je nakon uspostave rimske vlasti nad ovim krajem, poslije sloma Batonovog ustanka 6–9. g. n. e.

ČAPULJA

Čapulja je glasinačka planina. Nalazi se zapadno od Sokoca, sjeverno od magistralnog puta Sarajevo – Sokolac.¹⁰⁸

U kontekstu elaboracije riječi *kapūla* f "crveni luk" "(Rab, Božava, Cres, Veli Otok, Molat, Liburnija) = *kāpula* (Lika K i pravoslavni, Mikalja, Bella Stulić) = *kāpula* (Vuk, neobičan akcenat, Hercegovina, Konavli, Dubrovnik, Lastva, 17. v. šibenski otoci)", što izvodi kao dalmatsko-romanski refleks od latinske riječi *cēpulla* (*Thesaurus* 3 849) – što je izvedenica od riječi *cēpa* za koju Battisti smatra da je mediteranska – Petar Skok također informira o biljci *čapuljka* (naš deminutiv na *-ka*) u značenju "asphodellus".¹⁰⁹

¹⁰¹ K. u. K. Militärgeographisches Institut, ZONE 30 KOL. XX, Zeichenschlüssel 1894. Terrain: Rittmeister Mirilović. Upor.: K. u. K. 1885, Nachträge 5. V 1898.

¹⁰² P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 234.

¹⁰³ M. Barnett, *Bogovi i mitovi staroga svijeta*, Rijeka 2000, str. 236.

¹⁰⁴ A. Cermanović, D. Srejšević, *Leksikon religija i mitova drevne Evrope*, Beograd 1996, str. 561.

¹⁰⁵ P. Skok, isto.

¹⁰⁶ V. Vinja, *Jadranske etimologije*, Djela HAZU, Zagreb, knj. 74, Zagreb 1998, str. 84, 85.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Naziv je upisan u sve geografske karte Glasinca.

¹⁰⁹ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 44.

Naziv glasinačkog oronima fitonimska je izvedenica od latinskog *caepa*, *ae*, *f*, u vezi s *asphodellus* "asfodel, cvijet smrti (U Homera biljka na poljima podzemnog svijeta), zlatoglav, čepljez, kraljevo koplje, nanuška, čapljan: rod biljaka iz porodice ljiljana"¹¹⁰. Skok također informira o varijantama *čeprlja*, *f* pored *čeprlj m*, *čeprijez*, *čepriš*, *čepliš*, *čepljēz*, *čapljiz*.¹¹¹

Naziv glasinačke planine motiviran je biljkom *čapulja* koja raste na njenim padinama.

ČATRnja

Imenom *Čatrnja*¹¹² naziva se jedan od zaseoka glasinačkog sela *Smrtići*. Naziv je nastao po staroj zatrpnoj čatrnji koja se nalazila u zaseoku. Kako informira M. Filipović, u istom selu nalazi se hidronim *Hankini bunari*, koji čine tri čatrnje "koje je gradila neka Hanka kao 'hair' (zadužbinu)"¹¹³.

U selu *Bjelosalići*, na lokalitetu *Crkvina*, nalazi se "jedna starinska čatrnja".¹¹⁴

Glasinački naziv *čatrnja* znatno je stariji od osmanskog doba i bosanskog muslimanskog imena *Hanka*, kako se zvala žena kojoj se pripisuju tri čatrnje u selu *Smrtići*. Povezivanje naziva hidronima i navedenog ženskog imena, najvjerojatnije je rezultat neke legende. Na tlu Bosne i Hercegovine, i na Glasincu, termin *čatrnja* znatno je stariji od imena *Hanka*.

Kako informira P. Skok, naziv *čatrnja* nastao je "od lat. *cisterna* (*i* > *b* > *e*, *a*); *t* mjesto *st* nastao je po zakonu disimilacije *ts-st* > *ts-t* koja se nalazi i u talijanskim narječjima.

"Posuđenica je stara, kako pokazuje poluglas za nenaglašeno *i* i što je vezana samo za kopno."¹¹⁵

ČUBRIĆI

*Čubrići*¹¹⁶ su rogatičko selo. Udaljeno je od Rogatice oko 7 km na jugoistočnu stranu. Nije arheološki istraživano, tako da je najstarije naselje na tlu

¹¹⁰ J. Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, I, Zagreb 2000, str. 239.

¹¹¹ P. Skok, isto.

¹¹² M. Filipović, *Glasinac...*, str. 225.

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ Isto, str. 243.

¹¹⁵ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 318.

¹¹⁶ *Ortschafts und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und Hercegovina*, Sarajevo 1880, str. 21.

današnjeg sela moguće datirati tek u srednji vijek. U selu je evidentiran usamljen stećak u obliku sanduka.¹¹⁷ Za vrijeme osmanske vlasti selo nije popisivano.

Naziv je jedinstven na tlu Bosne i Hercegovine i ne može se objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava.

Naziv se u potpunosti izvodi od latinskog kognomena *Cubrenus*¹¹⁸, za koji W. Schulze smatra da je etrurskog porijekla.¹¹⁹ Kognomen je, najvjerovatnije, bio zastupljen u onomastikonu pripadnika rimske kolonije u Rogatici. Moguće je da se u Čubrićima nalazio predium istoimenog rimskog veterana, po čijem imenu je selo imenovano.

Izvođenje *Čubrići* < *Cubrenus* lingvistički je utemeljenije nego *Čubre*, *Čubretovo* < *Cyprianu*, kako u bračkoj toponimiji izvodi Petar Šimunović.¹²⁰ Svakako, naziv latinskog porijekla na tlu Rogatice nije mogao biti sačuvan romanskim posredstvom. Iz historijskih razloga, ne može se pouzdano izvoditi od romanskog imena *Cyprianus*.¹²¹

Čubren je zaselak i istoimena planina u okolici Kreševa, u srednjoj Bosni.

DRETULJ

*Drètulj*¹²² je manja zaravan koja se nalazi sjeverno od rogatičkog sela Vjetrenik.

Iz topografske karte, istočno od Dretulja, očitava se susjedni toponim *Ravni dolovi*¹²³, koji se, po konfiguraciji terena, bitno ne razlikuje od toponima *Drètulj*. Iz tih razloga, topografske odlike dvaju susjednih toponima indiciraju zajedničko semantičko značenje njihovih naziva.

Naziv je latinskog porijekla, izveden od latinskog pridjeva *directus* "prav, uspravan", što je part. perf. od lat. *dirigere*. Od iste latinske riječi nastao je pridjev *drèt* "ravan, uspravan", koji je potvrđen na širem prostoru Dalmacije.¹²⁴

¹¹⁷ Š. Bešlić, *Stećci*, Kataloško-topografski pregled, Sarajevo 1971, str. 254.

¹¹⁸ CIL XI 5854 (Iguvium).

¹¹⁹ Od etr. *cuprna*. W. Schulze, *Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904, str. 157.

¹²⁰ Brački toponim *Čubre* Šimunović tretira u kontekstu toponima antroponomastičkog postanka i romanskog porijekla, čiji je latinizirani oblik prilagođen hrvatskom jeziku. P. Šimunović, *Bračka toponimija*, Zagreb 2004, str. 180.

¹²¹ O navedenom romanskom imenu i njegovoj rasprostranjenosti na tlu romanske Dalmacije vidi u: K. Jireček, *Die Romanen in den Städten dalmatiens während des Mittelalters*, Wien 1903, str. 32.

¹²² Topografska karta 1:25000, br. evidencije 00067, Žljebovi.

¹²³ Isto.

¹²⁴ "(Perast, Dubrovnik, Božava, Molat, Brusje, Hvar, Korčula)". P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 433.

Sufiks *-ulj* u *Drètulj* nastao je od deminutivnog latinskog sufiksa *-ellus*.

U Opširnom popisu Sandžaka Bosna iz 1604. godine, u nahiji Borač, popisana su danas nepoznata sela *Mali i Gornji Dretun*¹²⁵ i *Dolnji Dretun* drugim imenom *Crnica*.¹²⁶

DUMANJIĆI (DUMONJIĆI)

Dūmanjići su jedinstven naziv na tlu Bosne i Hercegovine. Tim imenom naziva se rogatičko seoce koje se nalazi sjeverno od Rogatice. Za naziv sela u jeziku Bošnjaka Glasinca i Rogatice počesto se čuje i – *Dūmonjići*.¹²⁷ U blizini sela ima više ilirskih gromila koje nisu arheološki istraživane. Na predslavensku i antičku naseljenost seoskog prostora upućuje toponim *Podgradina*.¹²⁸ Srednjovjekovnu naseljenost potvrđuje seoska nekropola na lokalitetu Brdo, gdje se nalazi osamdeset stećaka.¹²⁹ Vjerovatno zbog malog broja stanovnika, seoce nije popisivano u osmansko doba.

Jedno od čestih romanskih imena Dalmacije bilo je *Domnio*, *Domnius*, *Dompnius*.¹³⁰ Slavenska varijanta tog imena je *Dumonja*, *Dumunja*.¹³¹ Naziv *Dumanjići* (*Dumonjići*), u osnovi *Dumanj-* (*Dumonj-*) sadrži romansko *Domn-*. Prema tome, selo je nazvano po antroponimu latinskog porijekla.

Za rogatički naziv *Dumanjići* (*Dumonjići*) nije moguće precizno utvrditi vrijeme nastanka. Naziv je mogao nastati u antici, ali i kasnije. U prilog antičke datacije naziva idu arheološki spomenici iskopani na prostoru sela, oronim *Podgradina* i latinski kognomen *Domnio*¹³², koji je za vrijeme rimske provincije Dalmacije višestruko potvrđen u Saloni.¹³³ Za isti kognomen može se postaviti da je za vrijeme rimske vlasti bio zastupljen i u Rogatici, i da je u periodu romanizacije prodro u ilirski onomastikon.

Vrlo je mala mogućnost da je selo imenovano u srednjem vijeku. Ime *Domnio* nije poznato kao srednjovjekovno ime.¹³⁴

¹²⁵ Opširni popis sandžaka Bosna iz 1604. godine, SV. III, str. 110.

¹²⁶ Isto, str. 146.

¹²⁷ Pod imenom *Dumonjići* selo je zastupljeno u kataloškom registru stećaka Bosne i Hercegovine. Š. Bešlić, *Steći...*, str. 247.

¹²⁸ Riječnik naseljenih mjesta BiH..., str. 72.

¹²⁹ Š. Bešlić, n. dj., str. 247.

¹³⁰ Jedan od svetaca i zaštitnika grada Splita. K. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, I, Wien 1903, str. 34.

¹³¹ Isto.

¹³² I. Kajanto, n. dj., str. 362.

¹³³ G. Alföldy, n. dj., str. 190.

¹³⁴ Imena *Dumic* i *Dumica*, zastupljena u žičkim hrisovuljama, ne mogu se dovesti u vezu s imenom *Domnio*. Imena *Dom*, *Doman*, *Domanović* tretiraju se kao slavenska.

U Zbirnom katastarskom popisu krajišta Isa-bega Ishakovića iz 1445. godine, u Vilajetu Hodidide (Hodidjed), popisana je mezra *Dumonić Dol*, ne-naseljena.¹³⁵

U selu i na području Rogatice i Žepe poznato je bošnjačko prezime *Dumonjić*.¹³⁶

FURUNE

Imenom *Furune* naziva se stjenoviti dio brda Zlovrh, južno od sela Ribioc, u Žepi.

Furuna je jedna od onih bosanskih riječi za koju se općenito smatra da je iz antike dospjela u srednji vijek.¹³⁷ Održala se do savremenog doba. Uglavnom, imenom *furuna* danas se naziva limena peć koja služi za zagrijavanje prostorija.

Po mišljenju P. Skoka, riječ potječe od vlat. **furnu* > ngr. *φούρνο* > *furnja* > *viurna* > *vuriuna* (Vuk) > *furuna* (BiH).¹³⁸

U latinskom jeziku *furnus*, i, m je "krušna peć, pekara".¹³⁹

U albanskom jeziku *furrë* -a, f¹⁴⁰ je "krušna peć".

Godine 1963. u organizaciji Zemaljskog muzeja iz Sarajeva, provedena su etnološka istraživanja Žepe.¹⁴¹ U studiji koja je tim povodom napisana, oronim uopće nije spomenut, kao i još neki toponimi koji ukazuju na predslavenske etničke elemente Žepe.¹⁴²

GALETA

Gàleta je manja planina (1103 m) koja se nalazi između rogatičkih sela Kalimanići i Točionik.¹⁴³

¹³⁵ H. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine, Sarajevo 1964, str. 14.

¹³⁶ U selu Borovac, u Žepi, rod *Dumanjić* 1992. godine nastanjivao je jednu kuću.

¹³⁷ S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd 1964, str. 35.

¹³⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 538.

¹³⁹ M. Divković, n. dj., str. 441.

¹⁴⁰ *Fjalor...*, str. 524.

¹⁴¹ Sveska XIX, n. s., *Etnologija Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu za godinu 1964*, posvećena je etnološko-folklorističkim istraživanjima Žepe.

¹⁴² Npr. u selu Čavčići uopće nisu navedeni vrlo značajni toponimi: *Batušnica*, *Kopila* itd.

¹⁴³ Karta JNA 1:25 000, br. evidencije 00067, Sjeversko, štampano 1975.

P. Skok informira o riječi *gàleta* f 1° "šiška, 2° lagan predmet," uz napomenu da potječe od "tal. *galleta*, mlet. *galeta* 'isto', deminutiv na vlat. *-itta* > tal. *-etta* od lat. > tal. *galla*."¹⁴⁴ Iz Skokove elaboracije nije poznato gdje je riječ potvrđena.

Istovjetan naglasak u riječi *gàleta* f, i u oronimu *Gàleta*, nedvosmisleno ukazuje da se radi o riječima istog porijekla. Međutim, iz historijskih razloga, rogatički naziv nikako nije mogao nastati talijanskim ili mletačkim posredstvom. Naprotiv, historijski razlozi nalažu da se povijesno imenovanje glasinačkog naziva datira u predslavensko doba i rimsku vlast na području Rogatice, ili u vulgarnolatinski period, između kasne antike i ranog srednjeg vijeka. Svakako, vulgarnolatinski period na području Rogatice i Glasinca nastao je na latinskim tradicijama rimske vlasti.

Naziv *Gàleta* nastao je od latinskog *galla*, *ae* f "šiška, šišarika".

Šišarika je atribut grčkog božanstva Ασκληπιός.¹⁴⁵ Oko 3 km vazdušne linije, južno od Galete, nalazi se rogatičko selo *Oškoplje*, koje smo u poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla već doveli u vezu s imenom grčkog božanstva. Da li ovoj vezi pripada i naziv oronima *Galeta* "šišarika", ostaje u domenu više ili manje mogućih pretpostavki.

GIRE

Jedinstvenim imenom *Gire* naziva se selo koje se nalazi na sjeverozapadnoj granici Glasinca, na obroncima Romanije. Naselje je 1910. godine popisano kao *Donje Gire* i *Gornje Gire*.¹⁴⁶ Riječ je o vrlo starom naselju i njegovom imenu, što potvrđuje *Girski Grad*, prethistorijska gradina i srednjovjekovni grad.¹⁴⁷ Lokalitet se nalazi na dominantnom grebenu iznad rijeke Kaljine. Ostaci prethistorijske gradine uništeni su gradnjom srednjovjekovnih kula. Ostaci prethistorijskog naselja od strane B. Govedarice datirani su u "vjerovatno bronzano ili željezno doba"¹⁴⁸. Tokom osmanskog perioda selo je prvi put popisano 1468. godine.¹⁴⁹

Naziv *Gire* nije moguće objasniti južnoslavenskim jezičkim sredstvima.

Po P. Skoku *gîra*, *girica*, (Muio, sjeverna Dalmacija, Senj, Cres, Rab, Božava, Vrbnik, picatores girum, Tivat 1069) je "ihtiološki termin, sitna morska

¹⁴⁴ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 547.

¹⁴⁵ D. Srećević, A. Cermanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd 1989, str. 58.

¹⁴⁶ Riječnik naseljenih mjesta u BiH 1910, str. 258.

¹⁴⁷ *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 95.

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ Selo je tada imalo 7 domova i 3 neoženjena. Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468, 30 r.

ribica smaridis vulgaris, slična gavunu, menuli"¹⁵⁰. Dalmatsko-romanski je leksički ostatak "od lat. *gerres*"¹⁵¹.

U dopunama Skokovu *Etimologijskom rječniku*, V. Vinja informira o *gār m* "korijen u makije, donji tvrdi dio česvine, smreke, itd." i o izvedenici *gīra f*, kako se po korčulanskim selima naziva "podzemni dio stabla", Smokvica, "korijen".¹⁵² Vinja navodi da je riječ "nejasna postanja", uz napomenu da za romanske likove sa *gar-/kar-* J. Hubschmid pretpostavlja jedno predindoevropsko **karba*, a "der wechsell von *k* und *g* erklärt sich aus dem voridg. Substrat."¹⁵³

Toponimska situacija na terenu, a posebno Girska rijeka, upućuju na ihtiološku motivaciju u imenovanju ojkonima. Prilikom imenovanja naziva *Gire* moguća je motivacija po nekoj vrsti sitne riječne ribe koja je živjela u Girskoj rijeci.

Gragir je srednjovjekovni arheološki lokalitet u Karačićima kod Srebrenice.¹⁵⁴ Naziv je, najvjerovatnije, nastao od **Grad Gir*.

GULIJE

Prigradsko istočno naselje Rogatice zove se *Gùlije*,¹⁵⁵ što je jedinstven naziv na tlu Bosne i Hercegovine. Iznad naselja nalazi se prethistorijska gradina smještena na istaknutom vrhu, tako da s istočne strane dominira dolinom Rakitnice. Na zapadnom rubu gradine vidljiv je dio snažnog kamenog bedema. Ovi arheološki ostaci datirani su u, vjerovatno, bronzano i (ili) željezno doba.¹⁵⁶ Ojkonimska situacija na geografskoj karti i na terenu pokazuje da se naziv *Gùlije* odnosi na ulaz u strmi kanjon rijeke Sutjeske, koji je za antičke stanovnike grada imao izgled ždrijela: lat. *gūla*, *ae*, *f* "jednjak, ždrijelo, grkljan."¹⁵⁷

P. Skok informira o dalmatskoromanskom leksičkom ostatku ili talijanizmu *gula*, *f*. (XVI v., Marin Držić) "grlo", što je nastalo od lat. *gūla* > tal. *gola*.¹⁵⁸ S obzirom da je u Rogatici nužno isključiti bilo kakav italijanizam, rogatički naziv najvjerovatnije je latinskog porijekla.

¹⁵⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik*..., I, str. 551.

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² V. Vinja, *Jadranske etimologije*, Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, Djela HAZU, knj. 74, Zagreb 1998, str. 170.

¹⁵³ Isto.

¹⁵⁴ *Arheološki leksikon*..., III, str. 71.

¹⁵⁵ Topografska karta bivše JNA iz 1975, razmjer 1:25 000, Rogatica.

¹⁵⁶ *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, III, str. 97.

¹⁵⁷ M. Divković, n. dj., str. 460.

¹⁵⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik*..., I, str. 631.

GURDEŠ

Imenom *Gurdeš* naziva se brdo (kota 996) koje se nalazi južno od glasinačkog sela Zagajevi.¹⁵⁹

Porijeklo naziva *Gurdeš* nužno je povezati s porijeklom hidronima *Gurdić*, koji se nalazi pred južnim vratima grada Kotora. Etimologijom posljednjeg naziva bavio se A. Mayer. Po mišljenju Mayera, naziv potječe od lat. *gurgēs* u značenju "vir". U Mayerovoj lingvističkoj elaboraciji stoji da je disimilacijom dvaju *g* nastao prelazni oblik **Gurdes*, iz kojeg se razvilo *Gurdić*.¹⁶⁰ Prema tome, glasinački naziv ostao je na prelaznom obliku **Gurdes* (*s > š*).

Motivacija nastanka glasinačkog oronima *Gurdeš* nije u potpunosti jasna. Po svom latinskom značenju naziv je primjereniji hidronimu i mogao je nastati od naziva izvora koji se nalazi na brdu. Terenska istraživanja toponimske situacije na terenu vjerovatno će potvrditi njegovo postojanje. Pritom, ostaje još jedna mogućnost: da je naziv izveden od antroponima *Gurdeš*. Jedno od vlaških imena u dečanskoj povelji bilo je *Gurdeš*.¹⁶¹ Po mišljenju M. Grković ime *Gurdeša* nije slavensko ime.¹⁶²

Istočno od Olova, oko 10 km vazdušne linije, nalazi se selo *Gurdići*. Njegov geografski položaj, pored rječice Jablanice, u potpunom je skladu s hidronimskim značenjem naziva.

GUTA

Gūta je selo u Gornjoj Prači. Na tlu Bosne i Hercegovine naziv je jedinstven. Godine 1880. u selu je popisano šest kuća sa 18 muslimanskih i 38 pravoslavnih stanovnika.¹⁶³

U historijskim izvorima selo se ne spominje.

Naziv sela najvjerovatnije je nastao od latinskog *gutta*, *ae*, *f*, "kap", "suza", što je u južnoslavenskim jezicima dalo **gūta* *f* (15. v., Vuk, Marulić, Perast, Dubrovnik, Božava, ŽK) "1° (medicinski termin) kostobolja (upor. *guty* ili *kseropony*), ulози, Gicht, podagra, chiragra, 2° kap, gen -i, damla (prevedenica,

¹⁵⁹ Topografska karta bivše JNA iz 1957. g. razmjera 1:25 000, Prača.

¹⁶⁰ A. Mayer, *Catarensia*, Zbornik historijskog instituta JAZU, Zagreb 1954, str. 100.

¹⁶¹ S. Stanojević, *Lična imena i narodnost u Srbiji srednjega veka*, Južnoslovenski filolog, knj. VIII, Beograd 1928–1929, str. 153.

¹⁶² M. Grković, *Imena u dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad 1983, str. 170.

¹⁶³ *Ortschafts und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und Hercegovina*, Sarajevo 1880, str. 21.

calque), 3° svaka guka na ljudskom tijelu".¹⁶⁴ Po mišljenju Skoka, "kako je *gutta* > rum *gută*, arb. *gutē* pripadalo balkanskom latinitetu, hrv.-srp. *gūta* može biti dalmatskoromanski leksički ostatak".

Naglasak u rumunskom *gută*, različit od ojkonomskog *Gūta*, pokazuje da naziv sela nije vlaškog, aromunskog porijekla.

KALJINA

Kāljinā je jedinstven naziv na tlu Bosne i Hercegovine. Tim imenom naziva se zaselak sela Sirovine,¹⁶⁵ koje se nalazi sjeverozapadno od Sokoca.

Naziv *Kaljina* vjerovatno je nekad glasio *Kalina*, što se može pretpostaviti po nazivu seoske nekropole stećaka, koja se zove *Kalen greblje*.¹⁶⁶

Sufiks *-ina* u *Kaljina*, kao i *-en* u *Kalen*, ukazuje na složen toponomastički problem. Kako navodi Petar Skok, u južnoslavenskoj onomastici, a posebno u toponomastici, nazivi sa sufiksom *-in* su rijetki, a "njihove osnove nisu posvema jasne"¹⁶⁷. Naglasak u glasinačkom nazivu znatno pojašnjava problem. Naglasak u *Kāljinā*, na prvom slogu i samoglasniku *a*, koje je kratkouzlazno *a*, pokazuje da *-ina* nikako ne može biti adjektivni slavenski sufiks *-ino/a*, jer bi u tom slučaju naziv glasio **Kāljinā*.

Za ilirski sufiks *-ona* općepoznato je da on daje hrvatsko ili bosansko *-in*.¹⁶⁸ Ilirsko *-in* nalazi se u više ilirskih naziva, kao što su *Corini* > *Karin*, *Nedinum* > *Nadin*, *Pisino* > *Pazin* itd.¹⁶⁹ Sufiks *-in/a* u *Kaljina* mogao je nastati i od ilirskog *-ōn* koje prelazi u slavensko *-yn*, što je na kraju dalo *-in/a*.¹⁷⁰ Prema tome, s aspekta jezičke pripadnosti sufiksa, za glasinački naziv moguće je pretpostaviti ilirsko porijeklo, posebno iz razloga što je *-on* tipičan ilirski sufiks. Ako bi se zanemarile glasovne promjene, problem bi se riješio vrlo lahko i u tom slučaju naziv bi se mogao izvesti iz ilirskog hipokoristika *Calloni*.¹⁷¹ Pa ipak, kako kažu mladogramatičari, "glasovni zakoni ne trpe izuzetka". Iz tog razloga, nužno je uzeti u obzir drugačije i pouzdanije onomastičko-historijsko rješenje.

¹⁶⁴ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 639.

¹⁶⁵ U osmanskim defterima selo je prvi put popisano 1516. godine. N. Filipović, n. dj., str. 40.

¹⁶⁶ Na nekropoli se nalazi osam stećaka. Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 241.

¹⁶⁷ P. Skok, *Romanstvo i slavenstvo na jadranskim otocima*, JAZU, Zagreb 1950, str. 28.

¹⁶⁸ *Albona* > *Labin*, *Flanona* > *Plomin*, *Salona* > *Solin*, *Narona* > *Norin* itd.

¹⁶⁹ Dočetak *-in* na ovim i sličnim primjerima elaborira P. Skok. P. Skok, *Studije iz ilirske toponomastike*, Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etimologiju, knj. I, sv. 1-2, Beograd 1923, str. 22, 23. Upor.: A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, Wien 1958, str. 140.

¹⁷⁰ "...illyr.-ūn aus -ōn ging ins Slawische als -yn- über, das dann zu -in- wurde. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, Wien 1959, str. 140.

¹⁷¹ A. Mayer, *Die Sprache...*, I, str. 177.

Rimski termin *colonus* "kolon", kako piše Sveti Augustin, nastao je iz latinskog glagola *colo* "obrađivati zemlju"¹⁷² i ima veoma složenu historiju. Često se koristi kao sinonim za *agricola*, prvenstveno u oznaci "malog poljoprivrednika", ali se može koristiti i za imenovanje senatorske i konjičke aristokratije.¹⁷³ Termin se, također, upotrebljava u oznaci stanovnika neke kolonije koji dobija komad zemlje da bi je obrađivao. U I st. pr. n. e. označava seljaka najamnika, onog koji unajmljuje zemlju uz uvjet da vlasniku zemlje daje naturalnu ili radnu rentu. Posljednje značenje je najraširenije i češće je u upotrebi u ranom, a posebno u kasnom Carstvu.¹⁷⁴

Glasinački naziv *Kaljina* najvjerovatnije je izveden iz latinskog termina *colonus*. Glasovna promjena *ko(l)- > ka(lj)-* oslanja se na analogiju *Corinium > Karin*. U teoretskom smislu, naziv je moguće izvesti i od latinskog kognomena *Colonus*¹⁷⁵, čije ime potječe od latinske riječi *colonus* "kolon". Ime je na tlu rimske provincije Dalmacije potvrđeno u Varvariji i Saloni.¹⁷⁶

Dubrovački izvori potvrđuju slavenske antroponimske izvedenice nastale od latinskog *colonus* (*Colonus*). Riječ je o vlaškim imenima XV vijeka. U zbirkama dubrovačkih izvora,¹⁷⁷ u *Diversa cancellarie*, iz 1404. godine, spominje se *Chagleta Copillouich* (Kaljeta Kopilović),¹⁷⁸ u zbirci *Lamenta de foris*, iz 1413. *Kaglinam Cranetich* (Kaljin Kranetić),¹⁷⁹ u istoj zbirci iz 1420. *Stiepanum Chaglieuich* (Stjepan Kaljević),¹⁸⁰ sve u vezi s trgovačkim poslovima i prenosom

¹⁷² S. Augustin, *De Civitates Dei*, 10, 1.

¹⁷³ Ciceron, naprimjer, određuje jednog konjanika kao *optimus colonus*. Ciceron, *De Oratore*, 2, str. 287.

¹⁷⁴ J. Kolendo, *Seljaci*, Likovi starog Rima (priredio A. Đardina), Beograd 2006, str. 243.

¹⁷⁵ I. Kajanto..., str. 321.

¹⁷⁶ G. Alföldy, *Die Personennamen...*, str. 179.

¹⁷⁷ Izvore koji se ovdje citiraju ljubazno mi je ustupio kolega doc. dr. Esad Kurtović, na čemu mu zahvaljujem.

¹⁷⁸ "Volchotta Nenčich vlah facit manifestum quod... promixit et se obligavit Pripcho Radoslaglich dare et aportare hic in Ragusio viginti salmas lignaminis schotani bonas et suficientes et boni scotani saraçati et necti quod asportavit ragusium. Pro qualibet salma grossos sex usque ad viginti dies proxime futuros ... Vlaccotta et ačiquis de infrascriptis ... Bogran Stoichouis II salmas, Miltin Brathoyeuich II salmas, Chagleta Copillouich V salmas, Vlatchus Chalfathouich II salmas, Pribislauus Bugloyeuich VII salmas, Petro Dabisinouich II salmas." (10. 11. 1404) *Diversa cancellariae*, XXXV, 125 v.

¹⁷⁹ "Pribislauus Bogdagnich ... supra Vochaç Sachonouich et supra radoe Craysalglich et supra Radounam Cranetich et supra Caglinam Cranetich fratres. Eo quia prescripti furtim acceperunt sex apiaria siue examina apium. Et fuit in carnispuio elapso in Bitugni. Et dixit dedisse pro soçbina perperis tres." (18. 8. 1413), *Lamenta de foris*, III, 90 v.

¹⁸⁰ "Xuor Miloseuich ... supra Stiepanum Chaglieuich, Seracinum Pliescich, Volchaç Vigneuich. Eo quia his diebus propelapsis in plano Ghaçche." (24. 8. 1419), *Lamenta de foris*, IV, 60 v. "supra Stiepanum Chaglieuich ex vlahis de Pliesche." (20. 7. 1420). Isto, 29 v.

trgovačke robe. Antroponimska osnova *Kalj*-¹⁸¹ i njena vlaška pripadnost, indiciraju na neslavensko porijeklo imenâ koja su iz te osnove izvedena.

Kolonatski odnosi na tlu Bosne i Hercegovine u antičko doba pripadaju agrarnim odnosima, o kojima se vrlo malo zna. Da je ta vrsta agrarnih odnosa bila prisutna i na bosanskohercegovačkom tlu, nema nikakve sumnje. Najvjerojatnije, na tlu današnjeg sela Kaljina, u vremenu od I do VII vijeka, svoj posjed imao je rimski kolon. Seoski naziv ukazuje na jedninu, na jednog zakupnika zemlje. Vjerovatno je riječ o romaniziranom Iliru koji je od rimskih careva dobio civitet. Njegovi potomci, u srednjem vijeku sljedbenici su tradicije sahranjivanja ispod stećaka i sahranjivani su u *Kalen greblje*.

Naglasak u nazivu pračanskog sela *Kaljāni*, što je, također, jedinstven bosanskohercegovački naziv, pokazuje da njegova osnova nije u slavenskom fitonimu *kalina*¹⁸² koji je, kao vrsta drveta, pod tim imenom na Glasincu nepoznat. Posve je moguće da se u Kaljanima nalazila brojnija skupina rimskih kolona.

U srednjem vijeku poznato je ime *Kalin*.¹⁸³ T. Maretić bio je u dilemi oko porijekla tog imena. Pretpostavljao je da je možda "pomaskulinjeno prema fem. *Kalina*, ali može biti i od kojega grčkog imena, što se počinje s καλ-"¹⁸⁴. Najvažnije grčko ime s tom osnovom je ime Καλλινικός, što je Heraklov kultni epitet.¹⁸⁵ U varijanti *Callinicus* potvrđeno je na tlu Mezije superior¹⁸⁶, a tim se imenom, krajem VI stoljeća, nazivao i ravenki egzarh.¹⁸⁷ Navedeno ime, u slavenskim jezicima moralo je pretrpjeti znatne glasovne promjene i nije se moglo sačuvati u izvornom obliku. Sva grčka antička imena s osnovom καλ-¹⁸⁸, u bosanskom jeziku dala bi *Kol*-.¹⁸⁹

¹⁸¹ Za glas / u starijoj hrvatskoj literaturi ima devet znakova. Najrašireniji je znak *gl* potvrđen kod 45 pisaca. T. Maretić, *Istorija hrvatskog pravopisa latinskijem slovima*, JAZU, Zagreb 1889, str. 358.

¹⁸² Iz naziva fitonima, P. Šimunović izvodi naziv za istočnojadranski toponim *Kalinovik*. P. Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Split 1986, str. 22.

¹⁸³ U povelji Berislava Skočića knezu Beroju Dobrkoviću iz 1323. godine, kao svjedok, naveden je i (Pr)ibislav Kalinić. Lj. Thalloczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine...*, str. 405.

¹⁸⁴ T. Maretić, n. dj., str. 134.

¹⁸⁵ Posvjedočen je u više natpisa. I. Pudić, *Staromakedonski jezik*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. V, Sarajevo 1967, str. 148.

¹⁸⁶ V: J 6,57 (griechisch) A. Mócsy, *Vorarbeiten zu einem Onomasticon von Moesia superior*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 6, ANUBiH, Sarajevo 1970, str. 153.

¹⁸⁷ Godine 596. umro je ravenki egzarh Roman i naslijedio ga je Kalinik. S. Antoljak, *Problematika najranijeg doseljavanja i nastanjenja Slavena-Hrvata u Istri*, Starine JAZU, knj. 48, Zagreb 1958, str. 48. Ime nasljednika ravenkog egzarha Romana u latinskoj grafiji je *Gallinice exarcho Italiae*, kako ga u jednom pismu iz 598. godine naziva papa Gregur I. Isto, bilješka broj 26.

¹⁸⁸ Po mišljenju Lj. Crepajac, starogrčka riječ καλός imala je prvobitno značenje "blistav, sjajan, blistavo-crven, crven". Lj. Crepajac, *Leksička grupa καλός*, Živa antika, 34, Skoplje 1984, str. 36.

¹⁸⁹ Istarski toponim *Koludrovica* izveden je od grčkog καλόγερος. P. Skok, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*, Split 1933.

U nahiji Vrač, 1604. godine, popisana su sela *Kalinac*¹⁹⁰ i *Dolnji Kalin*.¹⁹¹ Imenom *Kalin*(?), 1604. godine, nazivalo se ispasište između sela Sinana i Crnovanje u nahiji Višegrad.¹⁹² U isto vrijeme, u nahiji Visoko zabilježeno je selo *Kalin*(?).¹⁹³ U nahiji Saraj, 1604. godine, zabilježeno je selo *Kalinovac*.¹⁹⁴ Iste godine, jedan od vakufa Tekije Isa-bega Ishakovića u Sarajevu, njiva u okolini Sarajeva, zvala se *Kalin*.¹⁹⁵ Jedan otlak u selu Žrnova, u nahiji Olovo, 1604. godine zvao se *Kalinovac*.¹⁹⁶

U selu *Sirovine*, u kojem se nalazi Kaljina, jedan zaselak nosi jedinstveno bosanskohercegovačko ime *Hrijčča*.¹⁹⁷ Naziv je tamnog postanja. Vjerovatno je u semantičkoj vezi s lat. *colonus*.

KOPRENI DO

Imenom *Kōpreni dô* naziva se udolina, dô koji se nalazi u rogatičkom selu Rakitnica. Iznad dola, na strmoj kosi, smješten je i istoimeni zaselak sela Rakitnica, koji su do 1957. godine činile dvije kuće starinačkog bošnjačkog roda *Pāšić*.¹⁹⁸ Između Koprenog dola i Rakitnice, nalazi se nekropola od oko desetak stećaka, od kojih je jedan ukrašen predstavom lova na jelena. Nije zastupljena u kataloško-topografskom leksikonu stećaka Bosne i Hercegovine.

Imenom *Kōpreni dô* naziva se i veća udolina u selu Borovac, u Žepi.

*Koprine*¹⁹⁹ su arheološki lokalitet u Zenici, koji potječe iz rimskog doba. Hronologija i porijeklo arheoloških nalaza ukazuju na predslavensko porijeklo zeničkog naziva. Najvjerovatnije, naziv je izveden od lat. *căpra*, ae, f "koza" i lat. deminutivnog sufiksa *-inus*. Na isti način moguće je izvesti i glasilačke nazive *Kopreni do*. Izvođenje iz lat. *căpra*, ae, f ima svoje uporište u oskudnoj ispaši zaseoka. Ispaša u Koprenom dolu nije dostatna za uzgoj većeg broja krupne stoke i ovaca.²⁰⁰ Iz tih razloga, koza²⁰¹ je osnovna domaća životinja zaseoka.

¹⁹⁰ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1606. godine. (obradila Snježana Buzov), SV. II, Sarajevo 2000, str. 223.

¹⁹¹ Isto, str. 258.

¹⁹² Isto, str. 458.

¹⁹³ Isto, SV I/I, str. 633.

¹⁹⁴ Isto, str. 167.

¹⁹⁵ Isto, SV I/2, str. 482.

¹⁹⁶ Isto, SV III, str. 219.

¹⁹⁷ U zaseoku je 1910. godine živjelo 8 muslimana i 78 pravoslavaca. Riječnik naseljenih mjesta..., str. 258.

¹⁹⁸ U ovom zaseoku rođen je autor ovog rada.

¹⁹⁹ Na lokalitetu su pronađeni ostaci rimskog naselja, zidova i fragmenata rimske cigle. *Arheološki leksikon*..., 2, str. 201.

²⁰⁰ Susjedno *Borovsko polje* (*Borosko polje*) ispaša je susjednog sela *Borosko* (*Borovsko*).

²⁰¹ Uzgoju koza pogoduje nisko i žbunasto rastinje oko zaseoka.

Nazivi izvedeni iz lat. *căpra*, ae, f zastupljeni su i u istočnojadranskoj toponimiji. U Istri, to je grad *Kopar*, gen. *Kopra*, u rogozničkom zalivu otočić *Kopara* < *Capraria*, u historijskim izvorima od XIV stoljeća u okolini Zadra *Kopralj* ili *Kopranj*.²⁰²

Nazive *Kòpreni dô* moguće je izvesti i iz riječi *kòprena*, f “tanko tkanje”, “prozirna marama za pokrivanje ženske glave”.²⁰³ Riječ je o pridjevskoj izvedenici na -*ньнъ* > *n kopren*, određeno *kòpreni*. Pridjev *kòpreni* potvrđen je u XV vijeku.²⁰⁴ Međutim, tom izvođenju nedostaje motivacija. Kako navodi Tukidid, u Ateni, *koprena* je jedna vrsta lahke pokrivke.²⁰⁵ Za riječ *koprena* nema utvrđene etimologije. Miklošič i Berneker izvode riječ iz istog korijena iz kojeg su izvedene riječi *kopriva* i *kopar*, pretpostavljajući da se od vlakana ovih biljki dobija *koprena* (vrsta svile). Miklošič spominje još iz Nestora *kropijnyja větrila*. Iljinski je riječ doveo u vezu s *kop-kep*, kao u *kopòran*, sufixs -*én* kao u *kamen*. P. Skok smatrao je da riječ potječe od latinskog apstrakuma na -*imen* (upor.: rum. -*ime*, arb. -*im*), *cooperimen*, upor.: *cooperimentum*, od *cooperire* iz balkanskog latinizata.²⁰⁶

U hercegovačkom selu Veličani, *Kopreni Do* je “radna zemlja” i naseljeno mjesto u Drapićima.²⁰⁷

U Sumarnom popisu bosanskog sandžaka iz 1468/69, u nahiji Prača, popisano je danas nepoznato selo *Koprena Luka*.²⁰⁸

Kopreno, n. je ime sela u Dalmaciji, u Kotaru kninskom.²⁰⁹ *Koprijan* m. je ime nekadašnjeg grada u Srbiji, iz XV vijeka.²¹⁰ *Koprine* f (ili *Koprini* m. pl.?) je ime mjesta u Dalmaciji.²¹¹

Koza je najzastupljenija domaća životinja u zoonimskim imenovanjima uopće. Slavenske bosanske paralele nazivima izvedenim od lat. *căpra*, ae, f su *Kozao* (*Kozograd*), što je ime srednjovjekovnog bosanskog grada kod Fojnice, iz 1444. godine, *kastum Kozara* u župi Sani, iz 1334, *Kozica* kod Vrgorca, iz 1434,²¹² grad *Koznik* u Polimlju, iz XV vijeka.²¹³ U Riječniku naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini iz 1910. godine, čak 61 bosanskohercegovačko naselje u svom na-

²⁰² P. Skok, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*, Split 1933, str. 14.

²⁰³ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 149.

²⁰⁴ Isto.

²⁰⁵ Tukidid, *Istorija peloponeskog rata*, II, str. 47.

²⁰⁶ Isto, str. 150.

²⁰⁷ Lj. Miletić, *Popovo u Hercegovini*, Hercegovina, antropogeografske studije, Gacko 2004, str. 638, 666.

²⁰⁸ Sumarni popis bosanskog sandžaka iz 1468/69, 18 r.

²⁰⁹ *Rječnik JAZU*, V, str. 311.

²¹⁰ Isto.

²¹¹ Isto.

²¹² M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, str. 62.

²¹³ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja...*, str. 104.

zivu sadrži zoonimsku bazu *koz(a, o,)*.²¹⁴ Za neke od tih bosanskohercegovačkih naziva može se pretpostaviti da su semantički kalkovi.

KOMIN

Imenom *Kòmin* naziva se jedan vrlo dubok otvor na stijeni, koja se nalazi na seoskom lokalitetu *Iza Gaja*, u rogatičkom selu Sočice.

P. Skok bio je mišljenja da riječ *kòmin*, m "1° kuhinja cijela (Dubrovnik), 2° ognjište, 3° peć (slov.)" potječe "od balkansko-lat. *caminus* > gr. κάμινος, možda mediteranskog podrijetla."²¹⁵

U imenovanju glasinačkog naziva posebno je zanimljiva njegova motivacija. Duboki otvor na stijeni, u suštini, vodi u utrobu zemlje, za koju su Rimljani, na osnovu vulkana Vezuv itd., pouzdano znali da je užarena. To saznanje nisu mogli imati glasinački Iliri, iz razloga što na Glasincu, kao i na Balkanu uopće, vulkana nema.

Kako navodi J. Marević u svom *Latinsko-hrvatskom enciklopedijskom rječniku*, pored općepoznatih značenja, *camin/us*, i *um*, 1. "peć, ognjište, kamin", 2. "peć za lijevanje, talionica, ljevaonica", pozivajući se na Plinija i Vergilija, on daje još jedno: "otvor, odušak podzemne vatre".²¹⁶

Glasinački naziv zasigurno je imenovan od strane Rimljana, za vrijeme rimske vlasti.

KOMINA

Kòmina je jedna od najvećih glasinačkih gradina. Nalazi se iznad glasinačkog sela Šenkovići. Kako informira F. Fiala, 1892. godine: "Na jugoistočnom ogranku gore Mlagja, prema Šenkovačkom polju, na zaravanku Komini, nalaze se ostaci rasute gradine."²¹⁷ Dimenzije gradine su 338 x 75 m. Arheološki ostaci s Komine datirani su u, vjerovatno, kasno bronzano i starije željezno doba.²¹⁸

O istom nazivu *Kòmina* ukratko je elaborirano i u trećem poglavlju disertacije, gdje se razmatraju politički motivirani falsifikati u glasinačkoj onimiji.

²¹⁴ Rječnik naseljenih mjesta..., str. 136, 137.

²¹⁵ P. Skok, II, str. 133. Upor.: V. Vinja, II str. 53.

²¹⁶ J. Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, I, Zagreb 2000, str. 379.

²¹⁷ F. Fiala, *Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892*, GZM za 1892, IV, Sarajevo 1892, str. 414.

²¹⁸ *Arheološki leksikon...*, III, str. 97.

Po jezičkim zakonomjernostima slavenskih glasova u stranim riječima, s aspekta historije jezika,²¹⁹ naziv *Komina* u potpunosti se izvodi od grčko-latinske riječi *caminus*, *i*, *m*, gr. κῆμινος "peč, ognjište, talionica".²²⁰

P. Skok bio je mišljenja da riječ *kòmin*, m "1° kuhinja cijela (Dubrovnik), 2° ognjište, 3° peč (slov.)" potječe "od balkansko-lat. *caminus* > gr. κῆμινος, možda mediteranskog podrijetla."²²¹

Riječ se održala i u albanskom jeziku kao *kaminë -a* f,²²² u značenju "peč, kamin".

Na navedenoj ilirskoj glasinačkoj gradini, zasigurno se nekad topio metal i izrađivalo oruđe i oružje. Glasinački Iliri, još u prethistoriji, poznavali su metalotehničku radinost i svoje izrađevine mijenjali su za proizvode drugih krajeva.²²³

Na planini *Zec* kod Konjica jedna gradina također se zove *Komin*. Nalazi troske na mjestu gradine, koji upućuju na rudarske djelatnosti,²²⁴ potvrđuju etimologiju glasinačke *Komine*.

KOPITO

Kòpito je jedno od najpoznatijih glasinačkih brda. Sa sjeveroistočne strane zatvara uže područje klasičnog Glasinca.

S. Georgijević smatrao je da je riječ, kao i osnova *kopil-*, "romanskog porekla i da joj je koren *kop-* koji je mogao u latinskom glasiti *cap-*", (upor.: gl. *capiō* "zauzeti, osvojiti prostor, širiti se"), te da *kopito* "nije zadržalo svoje značenje rodnog mesta, kolenke, mesta gde se životinje množe, već je shvaćeno od naroda u značenju nem. *Huf*."²²⁵ Georgijević pretpostavlja da je narod "u prvo vreme dobro razumevao značenje termina *kopito*, kao termina posebnog značenja, vezanog sa glagolom *kopititi se*"²²⁶.

²¹⁹ "(...) a kratko različitih stranih jezika daje o u našem jeziku." A. Belić, *Fonetika*, Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika, str. 146.

²²⁰ M. Divković, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb 1900, str. 160.

²²¹ P. Skok, II, str. 133. Upor.: V. Vinja, II, str. 53.

²²² *Fjalor...*, str. 282.

²²³ E. Pašalić, *Problemi ekonomskog razvitka u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967, str. 122.

²²⁴ P. Andelić, *Historijski spomenici Konjica i okoline*, Konjic 1975, str. 276.

²²⁵ S. Georgijević, *Narodna etimologija u našoj toponomastici*, Pitanja književnosti i jezika, knj. III, sv. I i II, Sarajevo 1956, str. 124.

²²⁶ "Kako je ovaj glagol posebna, isključiva značenja, imenica *kopito* postala je nemotivisana i prava imenica (po Beliću) kao što je i imenica *kopito*, nem. *Huf*." Isto.

U semantičkoj klasifikaciji bračkih toponima P. Šimunović *Kopitlje brdo* tretira etimološki nejasnim toponimom.²²⁷

KITOG

Imenom *Kitog*²²⁸ naziva se brdo (1192 m) koje se nalazi zapadno od rogatičkog sela Točionik.

Naziv je složen: *Kit-og*.

Prilikom utvrđivanja porijekla ovog naziva nužno je osloniti se na analogiju i potražiti slične nazive na jugozapadnom Balkanu. Takvi nazivi postoje, i njihovim etimologijama bavio se Petar Skok. Pripadaju mlađem sloju romanske toponimije.

Mlađi sloj romanske toponimije "u slavenskom glasovnom liku čuva se u imenima gora *Mutogras* od *Monte(m) grassu(m)* 'Debelo brdo' u Poljicama i *Matokit*²²⁹ u Hercegovini i kod Vrgorca, selo *Podmatokit* kod Makarske, brdo *Motokit* na Hvaru, sve to od *Monte(m) acūtu(m)* 'Oštrc', po značenju dobro zastupljeni i u hrvatskoj oronimiji slavenskog podrijetla."²³⁰

Znanstvena elaboracija P. Skoka, koju prihvata i R. Katičić, jednim dijelom može se aplicirati kao etimologija rogatičkog oronima. Osnova naziva, *Kit-*, može se izvesti iz latinskog pridjeva *acūtu(m)*, tim prije što se iz geografske karte vidi da je vrh oronima vrlo male površine, iz čega se može zaključiti da je oštar.²³¹ Sufiks *-og* može biti sveslavenski i praslavenski neproduktivni sufiks *-og* koji je došao na romansku osnovu.²³² Prema tome, naziv bi pripadao glasinačkim toponimima nastalim u vrijeme romansko-slavenske simbioze.

²²⁷ P. Šimunović, *Bračka toponimija*, str. 51.

²²⁸ Specijalna karta bivše JNA razmjera 1:25000, br. evidencije 00067, Žljebovi 1975.

²²⁹ Čini se da je riječ o Katičićevom pogrešnom nazivu. *Mantokit* je gradina u selu Mirilovići čiji je naziv, po mišljenju I. Bojanovskog "očito ilirski toponomastički prežetak (sirvival), ispod koje je prolazio i predrimski i rimski put". I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, V, Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXV, Sarajevo 1987, str. 84.

²³⁰ R. Katičić, *Značenje Skokovih toponomastičkih etimologija za sliku najstarijih jezičnih i etničkih odnosa na hrvatskoj strani Jadrana*, Folia onomastica Croatica, knj. 7, Zagreb 1998, str. 134. Navedeno prema: P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo*, I, str. 183, 210, 260; *Etimologijski rječnik...*, I, str. 721-722, s. v. *Matokit*; str. 482-483, s. v. **munt-*.

²³¹ Toponimska situacija na terenu isključuje mogućnost da je naziv nastao od sveslavenske i praslavenske riječi *kīta*.

²³² P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 546.

U austrougarsko doba, kada su na području Rogatice prikupljani kartografski podaci, rogatički oronim zapisan je kao *Kitak*.²³³ Naziv nema uporišta u narodnoj tradiciji. Vjerovatno je riječ o grešci nastaloj na osnovu pogrešne informacije, ili o štamparskoj grešci.

KITAZE

Imenom *Kitôze* naziva se izvor koji se nalazi oko 1 km sjeverno od rogatičkog sela Surovići.²³⁴ Premda izvor pripada hidronimima lijevog sliva Drine, što je predmet doktorske disertacije D. Vujičića,²³⁵ od strane ovog autora ignoriran je u potpunosti.

Naziv hidronima nikako se ne može obrazložiti jezičkim sredstvima bosanskog jezika.

Naziv hidronima je složen: *Kit-oze*.

Prvi imenski element, najvjerovatnije, motiviran je osobinom izvorske vode koja je hladna (oštra). Prema tome, *Kit-* je moguće izvesti iz nominativa latinskog pridjeva *acūta*, f. "oštra". Manja mogućnost je da je *Kit-* nastalo od latinskog kognomena *Acutio*,²³⁶ *Acutus*.²³⁷

U rogatičkom kraju, hidronimski nazivi počesto su motivirani osobinama vode: *Studenac*, *Smrdivoda*,²³⁸ itd.

Kompozit *-oze*, u skladu s fonetskim zakonima, moguće je izvesti od imena ilirskog hidronima Ἀσων, pod kojim je zabilježena jedna rijeka u Albaniji.²³⁹ Kao što je općepoznato, strano kratko *a* u južnoslavenskim jezicima daje *o*, dok je glas *z* u riječima stranog porijekla nastao od intervokalnog *s*.²⁴⁰

Kompozit *-oze*, u očitoj vezi s glasinačkim hidronimima *Bolozan* i *Ozan*, ima poseban značaj pri proučavanju odnosa između mesapskog i ilirskog jezika, za koje neki autori u novije vrijeme smatraju da nemaju nikakvih uzajamnih ve-

²³³ K. u. K. Militärgeographisches Institut, ZONE 30 KOL. XX, Zeichenschlüssel 1894, Terrain: Rittmeister Mirilović.

²³⁴ Specijalna karta, br. evidencije 00051, Rogatica 1975.

²³⁵ D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, knj. LVIII, Sarajevo 1982.

²³⁶ I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 121, 122, 163, 249.

²³⁷ Isto, str. 69, 93, 249.

²³⁸ Specijalna karta 1:25000, br. evidencije 00049, Sjemeč 1975.

²³⁹ "εἰς καρβαλίωνα ἀντικρὺ τοῦ Ἀσωνος, ἐξ οὗπερ ἐξεληλύθει τὸν μέγαν Ἰκεῖσε στόλον καταλιπών." Anna Komn. 10, 8.

"Fluß in Albanien." A. Mayer, *Die Sprache*, I, str. 64. Upor.: H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, str. 16, 81.

²⁴⁰ *Azija, Cezar, konzul, kriza, muzika, verzija, rezultat*. B. Jurišić, str. 106.

za.²⁴¹ Glasinački hidronimi dokazuju suprotno. Na mesapskom novcu iz Ugenta ispisana je epihorska legenda: *aosen*, *aoze*, *ozan*, za koju je H. Krahe smatrao da je izvedena kraćenjem od *Uzentum*.²⁴² Nema nikakve sumnje da su navedene mesapske riječi u vezi s glasinačkim hidronimima, čime se još jednom H. Krahe potvrđuje kao vrstan znalac mesapskog i ilirskog jezika.

U lingvističkoj elaboraciji najstarije evropske hidronimije, koju elaborira H. Krahe, nudi se posve izvjesna mogućnost po kojoj se kompozit *-oze* bez poteškoća izvodi iz hidronimske baze **al(a)*; *Alsa* > *Ausa*,²⁴³ *Aslantia* > *Auzance*.²⁴⁴

D. Vujičić, u elaboraciji hidronima *Osanica*, na osnovu velikih kamenih gromada u koritu rijeke, doveo je naziv u vezu s korijenom *as-* "kamen"²⁴⁵, koji je izveo iz staroiranskog *asman*, lit. *ašmuō* (pored *akmuō*) "kamen". Na osnovu više hidronimskih naziva s tim korijenom²⁴⁶ Vujičić je supponirao hidronimski korijen za *Osanicu*: *osan-*.²⁴⁷

Hidronim *Kitoze* hibridni je naziv ilirsko-latinskog porijekla.

KUNDINA GLAVA

Kündina gláva je oronim koji se nalazi na planini Gosinji. U novijim topografskim kartama naziv je pogrešno upisan, kao *Kondina glava* (1046 m).²⁴⁸ Nije poznato da li je riječ o namjernoj promjeni, ili se radi o topografskoj pogreški.

Pitanje etimologije oronimskog naziva olakšano je njegovim izgledom. Toponimska situacija na terenu pokazuje da je planinski vrh kamenit i da ga čini krečnjak bijele boje.

Naziv *Kündina gláva* najvjerovatnije je nastao od latinskog pridjeva *candidus* "bijel, sjajno bijel", "bijel kao snijeg".

U stranim riječima poznato je da "*an* i *am* ispred suglasnika daje *o* a odatle u hrvatskom *u...*"²⁴⁹ (*cand-* > *cund-*).

²⁴¹ E. G. Polome, *The Position of Illyrian and Venetic*, Ancient Indo-European Dialect, Berkeley, Calif. 1996, str. 111.

²⁴² H. Krahe, *Die Sprache Illyrier...*, str. 35.

²⁴³ Fl. in Venetien. H. Krahe, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg 1954, str. 49, 57.

²⁴⁴ Nfl. Des Clain nördl. Von oitiers. Isto, str. 52.

²⁴⁵ D. Vujičić, *Hidronimi u lijevom slivu Drine...*, str. 73.

²⁴⁶ *Asanka* na Šljonsku u Poljskoj, *Asinkon* na Korzici, Ἀσινῆ u Lakoniji, *Asamum* u Dalmaciji, Ἀσάμος –potok u Trakiji. Isto, str. 73. Navedeno prema: Lehr-Splawiński, *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*, Poznań 1946, str. 87.

²⁴⁷ Isto.

²⁴⁸ Topografska karta 1:25 000, br. evidencije 00081, Praha 1975.

²⁴⁹ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Glasovi i oblici u poviestnom razvoju, Zagreb 1944, str. 56.

U keltskom onomastikonu poznat je kognomen *Candinus*.²⁵⁰

MARTANOVCA

Martanovca je brdo koje se nalazi pored sela Gučevo, u Rogatici. Tim imenom brdo nazivaju Bošnjaci nastanjeni u okolnim selima.

U arheološkoj literaturi, brdo se navodi kao *Martinovica*, što je učeni termin. Na brdu se nalazi gradina *Gradac*, za koju se pretpostavlja da je iz prethistorije,²⁵¹ što bi moglo indicirati na stariji naziv.

Naziv oronima izveden je od svetačkog imena *Martinus*, *Martianus*, *Martinianus*.²⁵² Navedene imenske varijante višestruko su potvrđene na prostoru rimske provincije Dalmacije.²⁵³

Sveti Martin slavio se kao zaštitnik stoke i njegov kult u Dalmaciji bio je vrlo razvijen.²⁵⁴ Na Glasincu, gdje je stočarska privreda dominantna, naziv *Martanovca* potvrđuje postojanje istog kulta. S tim u vezi, nije jasno da li je naziv složen: *Martan-ovca* i da li je njegov drugi dio zoonimskog porijekla.

U nazivu nije izvršena metateza likvida²⁵⁵ što bi moglo značiti da naziv nije stariji od X stoljeća. Međutim, s obzirom na činjenicu da je stočarstvo najvažnija privredna grana Glasinca, i da još neki glasinački nazivi nisu pretrpjeli istu glasovnu promjenu,²⁵⁶ naziv oronima mogao se očuvati i bez izvršene metateze, posredništvom autohtonog glasinačkog vlašskog stanovništva.

MILJECI

Seoski naziv primjer je glasinačkog naziva predslavenskog porijekla koji se, iz povijesnih razloga, u jeziku glasinačkih Bošnjaka i pravoslavaca različito izgovara. *Miljeci* je bošnjački naziv za selo koje se nalazi u nekadašnjoj seoskoj općini Sokolovići, kotar Rogatica. Pod tim nazivom selo je upisano u Riječnik naseljenih

²⁵⁰ *Candinus* M. (Vichy) CIL XIII 10010, 2865 CANDINVS, A. Holder, *Alt-celtischer Sprach-katcz*, I-III, Leipzig 1894–1916, str. 1072.

²⁵¹ *Arheološki leksikon...*, III, str. 96.

²⁵² O tome vidjeti u: I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965.

²⁵³ Salona, Pharia, Ribić, Golubić. G. Alföldy, str. 239, 240.

²⁵⁴ P. Šimunović, *Bračka toponimija*, str. 84 i d.

²⁵⁵ Kao *Mratinje* između Foče i Gacka itd.

²⁵⁶ Baltići, Skorlin, Sarhon itd.

mjesta Bosne i Hercegovine 1910. godine.²⁵⁷ Bošnjačko *Miljeci* ima oslonca u osmanskome *Miljetci*.²⁵⁸ Za isto naselje, pravoslavci kažu *Mileci* i to je današnji službeni naziv sela. U vrijeme prvog austrougarskog popisa naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini, austrougarski popisivač naselje je popisao kao *Miljetke*,²⁵⁹ što slijedi i austrougarska vojna karta.²⁶⁰ Posljedni oblik vjerovatno je zapisan na osnovu informacije pravoslavnih informatora, koji krajem XIX vijeka u selu čine veliku većinu.²⁶¹ Istovremeno, oblik *Miljetke* otkriva prve etimološke nepoznanice koje se javljaju u vezi s porijeklom naziva. Austrougarski popisivači zasigurno su bili u dilemi kako da popišu naselje, kao *Miljetke* ili *Miljeci*. Oblik *Miljeci*, iz 1910. godine, vjerovatno potječe od informatora muslimana (Bošnjaka). Kao što se vidi, austrougarski popisivači iza sebe ostavili su dva različita naziva, jedan bošnjački i drugi srpski, dok na kraju nije nastao savremeni oblik *Mileci*. Posljednji naziv vjerovatno je nastao na osnovu pučke etimologije i motiviran je srpskim imenom *Mile*. Međutim, u službenom nazivu ne može se isključiti ni srpska politička motivacija, proizašla iz nastojanja da se Glasinac srbizira.

Naziv *Miljeci*, kao i njegove alternacije *Miljetke* i *Mileci*, jedinstven je na tlu Bosne i Hercegovine.

Na prostoru sela nalaze se brojni historijski spomenici koji potvrđuju historijski kontinuitet naselja i povijesnu utemeljenost bošnjačkog naziva. Na lokalitetu Ovrče – Mileci su prehistorijski tumuli i srednjovjekovna nekropola. Na dva tumula smješteno je oko 62 stećka u obliku sanduka i sarkofaga.²⁶²

Etimološko izvođenje seoskog naziva ima čvrsto uporište u *mīlj*, m “prema lat. pl. *milia* (pl. od *mille*, sc. *passuum*) = *mīlja* f (Vuk, Vetranić, slov.) ‘nvnjem *meile* = stvnjem. *mīle* (s kojim je istog latinskog podrijetla)”²⁶³. Isključivo lingvistički metod i etimologija latinskog porijekla, postavljaju pitanje motivacije naziva, koju je moguće utvrditi na osnovu terenske situacije.

Kako je svojevremeno za Ovrče – Ovrče zabilježio M. Filipović: “Tu ima tragova od nekakva starinskog puta, pored kog ima mnogo zidina. Po predanju, tu je nekada bio trg.”²⁶⁴

Starinski put, koji spominje Filipović, prehistorijski je i kasniji rimski put koji je iz Rogatice, dolinom Rakitnice, preko Sokolovića vodio u Žljebove, gdje se uključivao u rimsku komunikaciju Ilidža (Aquae S...) – Romanija – dolina

²⁵⁷ Riječnik naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1910, str. 175.

²⁵⁸ A. Sućeska, *Popis župljaka u rogatičkom kadiluku...*, str. 263.

²⁵⁹ Ortschafts und Bevölkerung-Statistik von Bosnien und Hercegovina, Sarajevo 1880, str. 22.

²⁶⁰ K. u K. Militärgeographisches Institut, ROGATICA, Zeischenschlüssel 1894.

²⁶¹ Godine 1879. u selu je živjelo 132 pravoslavaca i 46 muslimana, čiji broj se vremenom smanjuje. Godine 1910. u selu je živjelo samo 5 muslimana.

²⁶² *Arheološki leksikon...*, III, str. 104.

²⁶³ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 424.

²⁶⁴ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 220, bilješka 444.

Drinjače.²⁶⁵ Uz rimske trase puta, kao što je općepoznato, redovno su se nalazili miljokazi, pa tako i na putu Rogatica – Žljebovi. Naziv naselja, za koje je moguće da se oformilo u blizini miljokaza, može se izvesti iz latinskog *miliarium*, *ii*, n “miljokaz.” U prilog ovakvom objašnjenju išla bi i činjenica da se naselje nalazi na raskrsnici puteva. Put Rogatica – Žljebovi, u Miletcima presijeca lokalni put koji vodi u pravcu sjever – jug.²⁶⁶ Dočetno *-i*, u *Miljeci*, moglo je nastati u kontaminaciji s latinskim *ii*. Svakako, rimski miljokazi klesani su u posebnim radionicama, a jedna od njih mogla se nalaziti u Miljecima.

Drugo objašnjenje nastanka naziva ipak je vjerovatnije. Trg, koji spominje glasinačka tradicija, mogao je imati dimenzije jedne rimske milje. To bi značilo da je naziv naselja, koje je nastalo uz trg, izveden od latinskog *mille* (*mille pl. milia*) “hiljada”, i da se odnosio na prostor od 370 metara kvadratnih. S obzirom da se Miljeci nalaze na raskrsnici puteva, trg na mjestu naselja posve je logičan i vjerovatan. Budući da je stočarstvo najvažnija povijesna privredna grana Glasinca, vjerovatno je to bio stočni trg. Stočna trgovišta, po prirodi stvari, zahtijevaju veći prostor, što bi odgovaralo latinskom *mille*.

Naziv *Miljeci* najvjerovatnije je u vezi s drugim kompozitom glasinačkog naziva gotskog porijekla *Godomilje*²⁶⁷, i grčkim –μύλη, koje sadrži “homersko καρδαμύλη odnosno Σκαρδαμύλη na ostrvu Hiosu i u Meseniji”²⁶⁸ i lakonsko Σκαρδαμύλη.²⁶⁹

MRČE

Mrče su zaselak sela Kalimanići.²⁷⁰ Na seoskom prostoru nalaze se brojni ilirski tumuli. Za vrijeme austrougarskih arheoloških istraživanja iskopano ih je sedam. Srednjovjekovnu naseljenost potvrđuju dvije nekropole stećaka u predjelu *Hočimer*.²⁷¹ Uz nekropolu, nalazi se muslimansko groblje sa dva stara nišana koji

²⁶⁵ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni)*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, XIX, Sarajevo 1981, str. 187.

²⁶⁶ Topografska karta 1:25000, br. evidencije 00067, Žljebovi.

²⁶⁷ O tom nazivu vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla.

²⁶⁸ M. Budimir, *Mesto arbananskoga u krugu indoevropskih jezika*, Gjurmime albanologjike, 2, Prishtinë 1965, str. 12.

²⁶⁹ A. Mayer, *Die sprache...*, II, str. 107.

²⁷⁰ U ovom zaseoku, 1910. godine živjelo je 8 muslimana i 197 pravoslavnih stanovnika. Riječnik naseljenih mjesta BiH, str. 119.

²⁷¹ Jedna od nekropola u predjelu *Hočimer*, koja broji 24 stećka, nalazi se uz savremeno muslimansko groblje. Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 244.

pripadaju prvim nišanima na tlu Bosne i Hercegovine.²⁷² Pod nazivom *Mrčeva* selo je prvi put popisano u osmanskome defteru iz 1468/69. godine.²⁷³

Naziv je jedinstven na tlu Bosne i Hercegovine.

U nahiji Vrtar, 1516. godine, selo je popisano kao *Mrče drugim imenom Pločnik*.²⁷⁴ Zapis je dragocjen, jer se iz njega vidi da je *Mrče* (*Mrčevo*) službeni naziv, najvjerojatnije mlađi od *Pločnik*.²⁷⁵

Riječ *mrča* P. Skok izvodi iz dalmatsko-romanskog leksičkog ostatka *mřta*, nastalog od gr.-lat. *myrta* < gr. μύρτος, "lenticus", mediteranskog porijekla.²⁷⁶ Pošto je P. Skoku glasinački otkonim ostao nepoznat, pogrešno je smatrao da je *mrča*, u obliku toponima *Pod mrče*, *Mrčev dô*, *Mřčevac* (Škaljari), isključivo zastupljena "samo kod nas na Jadranu."²⁷⁷

M. G. Bartoli riječ *mrča* pripisuje raguzejskoj varijanti dalmatskog jezika.²⁷⁸

U antici, cvijet mirte pripadao je Veneri.²⁷⁹

OTRICEVO

Ōtricevo je jedinstven bosanski naziv za poznato rogatičko selo u nekadašnjoj seoskoj općini Osječani.

Selo se nalazi na širem prostoru brojnih prethistorijskih gromila koje nisu arheološki istraživane.

Srednjovjekovnu naseljenost sela potvrđuje nekropola *Kaursko groblje* na kojoj se nalazi oko pedeset stećaka u obliku sanduka. Iz nepoznatog razloga, nekropola nije zastupljena u stručnoj literaturi o stećcima.

²⁷² Ukrašeni su motivima križa, polumjeseca i ptice. Š. Bešlić, *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, ANUBiH, Djela, knj. LIII, Sarajevo 1978, str. 31.

²⁷³ Imalo je 14 domova i dva neoženjena. Sumarni popis bosanskog sandžaka iz 1468/69, 114 r.

²⁷⁴ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 36.

²⁷⁵ *Pločnik* je poimeničena inačica od grčkog apelativa πλάκx, πλακος "plosnat kamen za kojim se pravi stupica za ptice".

²⁷⁶ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 471.

²⁷⁷ Isto.

²⁷⁸ M. G. Bartoli, *Das Dalmatische*, Wien 1906, str. 296.

²⁷⁹ T. Ladan, *Etymologicon*, Zagreb 2006, str. 493.

U osmanskim defterima iz 1485, 1489, s kraja XV vijeka, iz 1516, 1540. i s kraja XVI vijeka, selo je popisivano kao *Otrićevo*.²⁸⁰ U popisu iz 1604. godine, selo je dva puta zapisano kao *Otricevo*.²⁸¹

Sufiks *-evo* je sveslavenski pridjevski sufiks i znači pripadanje, pripadnost naselja osobi čije ime sadrži osnovu *Otrić(c)-*.

Imenska osnova *Otrić(c)-* ne može se objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava. Ne pripada antroponimiji slavenskog porijekla.

Osnova *Otrić(c)-* fonetski se u potpunosti izvodi iz rimske antroponimske baze *Atric-* zastupljene u rimskom kognomenu *Atricus*.²⁸² Kognomen nije šire rasprostranjen. Na prostoru rimske provincije Dalmacije poznata je samo jedna potvrda..²⁸³

Na prostoru sela najvjerovatnije se nalazio predium rimskog veterana iz susjedne Rogatice.

Seoski prostor sadrži više naziva neslavenskog porijekla.²⁸⁴

PAŠIĆ KULA

Pašić Kula je rogatičko selo. Nalazi se u rejonu nekadašnje općine Vratisalići.²⁸⁵

Naziv ojkonima nastao je po prezimenu poznate bošnjačke rogatičke porodice *Pašić*, čiji pripadnici su nekad nastanjivali selo. Danas žive u rogatičkom selu *Rakitnica*,²⁸⁶ Sarajevu itd.

U Pašić Kuli, na lokalitetu *Podpeč* nalaze se ostaci temeljnih zidova antičke monumentalne zgrade.²⁸⁷ Na seoskom lokalitetu *Drijenjke*, na putu za Čadovinu, nalaze se "zidine, vremenski neodređene".

²⁸⁰ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik, period 1301-1599. g.*, rukopis ANUBiH, Sarajevo 1980, str. 29.

²⁸¹ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, str. 109.

²⁸² I. Kajanto nije siguran u porijeklo kognomena koji je zastupljen i kod Holdera. "... from *Ater* (?)". I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 227.

²⁸³ CIL 3183, b P. Livius. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 159.

²⁸⁴ *Olja voda, Olji laz, Špilice, Hrid*.

²⁸⁵ Riječnik naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1910, str. 203.

²⁸⁶ U tom selu, u zaseoku *Kopreni Do*, rođen je Ibrahim Pašić, autor knjige.

²⁸⁷ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji - Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIX/17, Sarajevo 1981, str. 162.

Etimologija ojkonima u uskoj vezi je s antroponimom od kojeg je nastalo prezime *Pášić*. Etimologija naziva *Pášić Kúla* objašnjava se etimologijom navedenog bošnjačkog roda.

Rogatičko prezime sadrži upečatljiv i karakterističan naglasak na prvom slogu i na samoglasniku *a* koje je dugouzlazno *a*: *Pášić*. Od rogatičkih *Pášića* znatno su brojniji hercegovački Bošnjaci *Pāšići*, čije prezime se akcenatski bitno razlikuje po naglasku na prvom slogu i samoglasniku *a* koje je kratkosilazno *a*. Ove akcenatske razlike vrlo su bitne, i ukazuju na posve različite etimologije navedenih bošnjačkih prezimena. Rogatički rod, u svom maternjem jeziku, ostao je vjeran tradicionalnom naglasku, iako je on izložen kontaminaciji s drugačijim naglaskom hercegovačkog roda. Također, izvorni naglasak tradicionalno se opire svakodnevnom pogrešnom izgovoru prezimena, što se čini od strane onih koji nisu iz Rogatice i koji prvi put stupaju u kontakt s pripadnicima rogatičkih *Pašića*. Neupućeni, uglavnom, prezime izgovaraju pogrešno, s naglaskom na kratkosilaznom *a*, kao *Pāšić*. Kod učenog svijeta, na istovjetan pogrešni naglasak, posebno utječe naglasak prezimena poznate srpske historijske ličnosti, *Nikole Pāšića*,²⁸⁸ srpskog državnika i predsjednika srpske vlade u vrijeme Prvog svjetskog rata.

Naglasak na prvom slogu i dugom *a*, u nazivu rogatičkog roda, ne dozvoljava da se naziv izvede iz turcizma *paša*, m, pod kojim se podrazumijeva titula visokih dostojanstvenika i vojnih lica u Osmanskom carstvu. Ovom povezivanju protivi se i narodna tradicija. Pripadnici rogatičkih *Pašića*, u svojoj tradiciji, ne poznaju nikakvog pašu.

Prezime bi se moglo izvesti od muslimanskog ženskog imena *Pāša*, što je hipokoristik od *Pašana*, kao i od hipokoristika *Pāšo* (od *Pašan*). Međutim, tradicija roda također ne poznaje nikakvu *Pāšu*, niti mušku osobu s imenom *Pāšo*, kao svog rodonačelnika.

Prezime *Pášić*, kao i prvi kompozit u *Pášić Kúla*, izvode se iz latinskog kognomena grčkog porijekla *Paschasius*.²⁸⁹ Kognomen u svojoj osnovi sadrži grčku riječ *πάσχα* "uskrš" čije je "značenje prema gr. *πάσχα ἀναστάσιμον* "uskršna pasha" < hebr. *pesah*, aram. *pasah* "transitus (sc. Hebreja preko Crvenog mora) > svetkovina koja se slavila beskvasnim hljebom, kristijanizirana na uspostavu isusove osude na križ (*πάσχα σταυρόσιμον*) i njegova uskršnuća". Riječ je balkanski grecizam: rum *paști* pl., arb. *pāshk* (Ulcinj) "uskrš", na lat. pridjevski sufiks *-alis* u ličnom imenu *Pashalis* = gr. Ἀναστάσιος.²⁹⁰

²⁸⁸ M. Grković ime *Paša* izvodi od imena *Spasoje*, ime *Paško* od *Paš(a)* + *ko*. M. Grković, *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd 1974, str. 155. Izvođenje nema znanstvenog uporišta.

²⁸⁹ I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 135.

²⁹⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 612.

Za vrijeme rimske vlasti na tlu rimske provincije Dalmacije grčko πάσχα sadržano je u latinskom kognomenu *Pascasius*, potvrđenom u Saloni.²⁹¹ Moguće je da je kognomen bio zastupljen i u vojničkom onomastikonu rimske Rogatice, ili ga je nosio romanizirani Ilir. U mlađoj fazi, na području romanske Dalmacije, od *Pascasius* nastali su imenski likovi *Paschalis* i *Pasqualis* i hipokorističke forme *Pasqa*, *Pascha*, *Pascho*, *Pasco*, *Passche*.²⁹² Sličan proces imenskih transformacija, od *Paschasius* > *Pascasius* > *Paschalis* > *Pasqualis* > *Pasqa*, *Pascha*, *Pascho*, *Pasco*, *Passche* do prezimena *Pašić*, vjerovatno se događao i na području Rogatice i okoline.

U *Popisu čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, u džematu Rogatica (Careva mahala), jedan čifluk popisan je kao *Borač zvani Paskovići*.²⁹³ Vjerovatno je to selo *Pašković* popisano u nahiji Pale 1468/69. godine.²⁹⁴ U *Paskovići* i *Pašković* očito je da se krije nekadašnji latinski kognomen *Paschalis*,²⁹⁵ u mlađoj srednjovjekovnoj varijanti *Pasqualis* > *Pasqualis* > *Pasqa*, *Pascha*, *Pascho*, *Pasco*, *Passche*. Na osnovu navedenih izvora, antroponimski lik *Pašić* moguće je datirati (*post quem*) u srednji vijek. Na antičko utemeljenje lika možda indicira prehistorijski lokalitet *Gradina*, u džematu Sočice, popisan 1835. godine kao posjed *Pašić Hasan-bega*.²⁹⁶

U Olovu, u selu *Žúnova*, također živi autohtoni bošnjački rod s istovjetnim naglaskom: *Pášić*. Lingvistička veza između *Žúnova* i *Pášić* neposredno upućuje na antiku. Antroponim *Žun* izvodi se od latinskog gentilicija *Iunius*. Posljednji kognomen u antičko doba na tlu Bosne i Hercegovine višestruko je potvrđen.²⁹⁷

U austrougarskim popisima naseljenih mjesta, jedan zaselak *Pašić Kule* dva puta je popisan kao *Gavronići*.²⁹⁸ Ime zaseoka, ukoliko je zapisano pravilno,²⁹⁹ ne može se povezati s hipokoristikom *Gávro*, iz razloga što bi ta veza dala **Gávrići*.

²⁹¹ CIL 9542, CIL 14305. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 260.

²⁹² "Paschalis, Pasqualis. Diminutive *Pasqa*, *Pascha* (Antivari), *Pascho*, *Pasco*, *Passche*, sl. in Raguza *Paskoje*, in Cattaro im XIV. Jahrhundert auch *Pacho*... - Im VI. Jahrhundert nur *Paschasius*, *Paschasinus*." K. Jireček, *Die Romanen in der Städten dalmatiens wahred des Mittelalters*, I, Wien 1903, str. 50. Dubrovački lik *Paško* M. Pavlović tretira "dragocjenim elementom" miksoglotske mikroanalize u balkanističkoj onomastici. M. Pavlović, *Miksoglotske mikroanalize i balkanistička onomastika*, Južnoslovenski filolog XXIX, sv. 1-2, Beograd 1972, str. 14.

²⁹³ A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, POF XIV-XV, 1964-1965, Sarajevo 1969, str. 253.

²⁹⁴ Selo je tada imalo 25 domova i 5 neoženjenih. Sumarni defter bosanskog sandžaka iz 1468/69, 19 r.

²⁹⁵ I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 135.

²⁹⁶ A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku...*, str. 265.

²⁹⁷ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 90.

²⁹⁸ U zaseoku se nalazila jedna muslimanska i dvije srpske kuće. Riječnik naseljenih mjesta BiH, isto, str. 81, 203.

²⁹⁹ Prema informacijama Otajagić Nizije i Otajagić Mehmedalije iz *Pašić Kule*, riječ je o zaseoku koji je u novije vrijeme poznat kao *Gárovići*.

Naziv popisanog zaseoka također je latinskog porijekla i indirektno potvrđuje etimologiju *Paschasius* > *Pášić*.

Naziv *Gavroniči* izvodi se iz latinskog kognomena *Gaurana*³⁰⁰ na koji je došao slavenski sufiks *-ići*. Kognomen je oronimskog porijekla, nastao od imena vulkanskog brda *Gaurus*, u Kampaniji,³⁰¹ danas *Monte Gauro*.

Drugi imenski kompozit u nazivu *Pášić Kúla* ukazuje na neku seosku utvrdu, kulu. O toj kuli rod *Pašića* nema nikakvih tradicionalnih spoznaja, što ukazuje na tradiciju čiji korijeni su zasigurno stariji od osmanskog doba. U znanstvenim radovima o Rogatici, kao i u radovima o gradovima, kulama i odžacima u Bosni i Hercegovini iz osmanskog doba, Hamdija Kreševljaković ne nudi nikakva konkretnija obavještenja o toj kuli, premda u elaboraciji gradskog naselja u Rogatici spominje rod *Pašić*.³⁰² Kula u *Pašić kula* osmanskoj historiji Bosne ne pripada.. U skladu s etimologijom prezimena *Pašić*, najvjerovatnije, u riječi *kula* krije se monumentalna antička građevina nepoznate namjene, čiji su arheološki ostaci posvjedočeni na lokalitetu Podpeč, ili je riječ o vremenski neodređenim pretpovijesnim ili antičkim zidinama s lokaliteta Drijenke.

PETRE POLJE

Pètre pòlje je drugi naziv za rogatičko selo *Bèheći*. Ovaj dvojni naziv, još uvijek sačuvan kod bošnjačkog stanovništva Rogatice i okoline, potvrđuju i historijski izvori. U Opširnom popisu sandžaka Bosna iz 1604. godine, popisano je *Selo Beheći drugim imenom Petre polje*.³⁰³

Naziv je nastao po odlici poljskog tla, koje je kamenito. Slični nazivi, nastali po istoj motivaciji, poznati su iz Dalmacije. Izvode se od lat. *petra* "kamen".³⁰⁴

U Poimeničnom popisu sandžaka Hercegovina iz 1477. godine, u dijelu sela Bzenica, kao poreski obaveznik popisan je *Vukas sin Petrija*.³⁰⁵

³⁰⁰ I. Kajanto, n. dj., str. 50, 192.

³⁰¹ Isto.

³⁰² Rogatičke Pašiće Kreševljaković je uvrstio u najuglednije begovske rogatičke porodice, potomke bosanske vlastele. H. Kreševljaković, *Rogatica*, Novi behar, godina VI, br. 8-9, Sarajevo 1933, str. 118. *Izabrana djela*, II, Sarajevo 1991, str. 683.

³⁰³ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV III, Bošnjački institut Zürich, odjel Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2000, str. 29.

³⁰⁴ *Petrara* (vrh, Mljet), *Petrada* (konfin, Brač). N. Vajs, *Geografske oznake romanskog podrijetla u našoj otočkoj toponimiji*, Onomastica jugoslavica, knj. 10, Zagreb 1982, str. 362.

³⁰⁵ Poimenični popis sandžaka Hercegovina iz 1477, str. 355.

PLAN

Imenom *Plân* naziva se zaselak sela Borovac, u Žepi. U ovom zaseoku, do 1992. g., nalazilo se sedam bošnjačkih kuća.

U glasináčkom selu Šenkovići, *Plâna*³⁰⁶ je ravno i obradivo zemljište.

Plane je zaselak u Kosovu, Vratialići, Rogatica.³⁰⁷

U Sumarnom popisu bosanskog sandžaka iz 1468/69. godine, u nahiji Borač popisano je selo *Plana*.³⁰⁸

Za nazive *Plân(a, e)* s velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da su nastali od latinskog pridjeva *plānus* "ravan". Terenska situacija u zaseoku sela Borovac u skladu je s tom etimologijom. Zaselak se nalazi na ravnom tlu.

F. Bezljaj o bazi *plan-* informira iscrpno i na slijedeći način: "*plân* (adj.), f. *plâna* 'neporašćen, odprt (o svetu)'; na *plâno* 'na svetlo, ven'; k temu *plân* (f.) g. *plani* 'neporašćen svet, ravan', *plânja*, *planica*, *planjânjava*, nknjiž. *plânota* 'isto', *planišće* 'raven prostor', *planina* 'gora brez drevja, gorski pašnik'; od tod *planinec*, *planinar*, *planinišćak*, *plânc* (m.), *plâninka*, *plâninarica*, *plânka* (f.) 'prebivalec ali prebilavka (nojveše tudi obiskovalec ali obiskovalka) planin', *plânšar* (m.), -ja, f. *plânšarica* 'Senne, Sennin'; fit. *Plânika* 'Gnaphalium leontopodium'; v. *planiniti*, *planinđriti*, *planiđriti*, *planovâti* (impf.) 'prebivati v planinah, hoditi po planinah'; v 18. st. *plagnina* 'Alpe' (Gutsmann), *planine* 'montes ardui', *planinez* 'montanus' (Kastelec-Vorenc); or. *Plânjava*, I. 1499 *Planava*, tpn. *Plânica*, *Planinica*; cgn. *Planinc*, *Planišek*."³⁰⁹

Po mišljenju M. Pavlovića, oronimska baza *plan-* zamijenila je stariju ilirsku bazu *mal-*, što je posljedica izražene romanizacije na Balkanu. Osamos-taljena, odvojena od oronimske zavisnosti, baza *plan-* postala je produktivna u toponimiji "- tip *Plana*, *Velika Plana*, *Mala Plana* i dr."³¹⁰

P. Šimunović informira o slavenskom *plana* u značenju "neplodan, jalov".³¹¹

Terenska situacija na prostoru glasináčkih naziva s bazom *plan-* pokazuje da njihovi nazivi nisu izvedeni iz osnove slavenskog porijekla.

³⁰⁶ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 233.

³⁰⁷ Riječnik naseljenih mjesta..., str. 134.

³⁰⁸ Sumarni popis bosanskog sandžaka iz 1468/69, 22 r.

³⁰⁹ F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, str. 145. a, III, SAZIU, Ljubljana 1995, str. 47.

³¹⁰ M. Pavlović, *ONOMASTICA ILLYRICA*, Onomastička studijska situacija, problemi i metodi, *Onomastica Jugoslavica*, I, Ljubljana 1969, str. 34-36.

³¹¹ P. Šimunović, *Toponimija nerežiške općine*, ANUBiH, Radovi, knj. XXXVIII, Sarajevo 1970, str. 120.

Plán je zaselak sela Kukavice u općini Čajniče.³¹² *Plana* je seoska općina u kotaru Bileća.³¹³ *Plana* je zaselak u Kokošćićima kod Vareša.³¹⁴ *Plana* je zaselak u selu Sopot, Bjelimići.³¹⁵ *Plane* je ime zaseocima u selu Bistarac kod Tuzle;³¹⁶ u selu Gornja Brda kod Goražda;³¹⁷ u Čečavi kod Tešnja;³¹⁸ u Dobriljevu kod Zenice;³¹⁹ u Godušu kod Zvornika;³²⁰ u Misoči kod Visokog;³²¹ u Poniru kod Banja Luke;³²² u Slapašnici kod Srebrenice;³²³ u Suhoj kod Srebrenice;³²⁴ u Tješilu kod Fojnice;³²⁵ u Zagoricama kod Visokog;³²⁶ u Zelinju kod Srebrenice.³²⁷

POSČEN POLJE

Imenom *Pòsčen pòlje*³²⁸ naziva se istoimeno polje koje se nalazi na istočnom dijelu romanijskog platoa, na granici s glasinačkom visoravni.

Naziv nije moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava.

Ime polja u vezi je sa zemljoradnjom. Fonetski se u potpunosti izvodi iz latinskog *pastinus* (i *pastēnus*), i, m "svježe obrađena zemlja".

Glasovna promjena *pastinus* (ili *pastēnus*) > *Posčen*, posebno promjena fonema *č* koji se razvio kao refleks za palatalizirano *t*, analogna je primjerima *Sontius* > *Soča*, *Parentium* > *Poreč*, *Brattia* > *Brač*, *Palatia* > *Polača*, *Partini*, itd. To je, po mišljenju Petra Skoka, najstariji južnoslavenski nadomjestak za jedan vulgarnolatinski fonem preuzet od V do VII stoljeća.³²⁹

Naziv je nastao u periodu od V do VII vijeka n. e. U vezi je s obrađenom zemljom čiji prihodi su mogli služiti za potrebe stanovnika rimske putne stanice

³¹² Riječnik naseljenih mjesta..., str. 209.

³¹³ Isto.

³¹⁴ Isto, str. 129.

³¹⁵ Isto, str. 264.

³¹⁶ Isto, str. 209.

³¹⁷ Isto, str. 29.

³¹⁸ Isto, str. 51.

³¹⁹ Isto, str. 60.

³²⁰ Isto, str. 85.

³²¹ Isto, str. 209.

³²² Isto, str. 220.

³²³ Isto, str. 260.

³²⁴ Isto, str. 273.

³²⁵ Isto, str. 210.

³²⁶ Isto, str. 319.

³²⁷ Isto, str. 324.

³²⁸ Austrougarska karta 1:75 000, SARAJEVO, K. u. K. Militärgeographisches Institut, 1914.

³²⁹ P. Skok, *Prilog metodi proučavanja romanizama u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta, I, Zagreb 1951, str. 456.

na kolskom putu preko planine Romanije. Antički put upravo je prolazio sjevernim obodom polja.

PROBIČELJE

*Pröbičelje*³³⁰ je zaselak poznatog rogatičkog sela Brčigovo. Nalazi se između dva brda, Borča i Gradine. Ovakav položaj zaseoka, između ojkonima koji sami po sebi ukazuju na veliku starinu, indicira na pretpostavku da bi ime zaseoka moglo biti veoma staro.

Naziv je jedinstven na tlu Bosne i Hercegovine.

Etimologiju seoskog naziva moguće je otkriti analogijom. U bračkoj toponimiji, među toponimima nastalim od antroponima i geografskog termina, P. Šimunović evidentirao je toponim predslavenskog porijekla *Pröba dolac*.³³¹ Očito je da se u bračkom nazivu krije latinsko ime *Probus*.

Glasinački naziv nastao je od latinskog kognomena *Probatolus*.³³² Ime je potvrđeno u *Lugudunumu*.³³³ Najvjerovatnije, bilo je zastupljeno i u rimskoj naseobini u Rogatici. Osnovna imenska varijanta *Probus* višestruko je potvrđena na tlu rimske provincije Dalmacije.³³⁴

Supstituiranje latinskog fonema *t* bosanskim *č* (*Probatolus* > *Probičelje*), analogno istovjetnoj glasovnoj promjeni u hrvatskom jeziku, služi za razgraničenje starijih romanizama na jugozapadnom Balkanu.³³⁵ Latinsko *-iolus* u bosanskom jeziku dalo je *-elje*. Ovim se u potpunosti objašnjava nastanak glasinačkog ojkonima od antroponima (*Probatolus* > *Probičelje*).

Pröbičelje pripada najstarijim glasinačkim nazivima latinskog porijekla.

Naziv je nastao poslije uspostave rimske vlasti nad glasinačkim Ilirima, poslije sloma Batonovog ustanka, i vjerovatno ima veze s rimskim naseljem u susjednoj Rogatici. Najvjerovatnije, rimski veteran s imenom *Probatolus* na području Brčigova posjedovao je predium.

³³⁰ Topografska karta JNA, br. evidencije 00055, Ustiprača, štampano 1975. Riječ je o bošnjačkom zaseoku koji broji šest kuća i u kojem žive bošnjački rodovi Alić, Muslić, Ferizović i Halilović.

³³¹ P. Šimunović, *Bračka toponimija*, Zagreb 2004, str. 221.

³³² I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 277.

³³³ CIL XIII 2279.

³³⁴ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römisch Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 273, 274.

³³⁵ P. Šimunović, isto, str. 173.

PROSINE

Imenom *Pròsine* naziva se jedan od zaseoka sela Brčigovo, u općini Rogatica. U zaseoku se prije 1992. godine nalazilo sedam bošnjačkih kuća. Zaselak je smješten na većem kompleksu obradive zemlje, livadâ i njiva.

Naziv *Pròsine* izvodi se od latinskog pridjeva *prasīn/us, a, um*, "lučast, zelen kao luk".

Za predslavensku glasovnu grupu *pr-* poznato je da se u južnoslavenskim jezicima ne mijenja (kao u *Promona* > *Promin*). Nenaglašeno *a* u *prasīn/us, a, um* dalo je *o*, latinsko *-sīn-* > *-sin(e)*. Dočetno *-e* u *Pròsine* tvori *pluraliu tantum*.

Nasiv zaseoka vjerovatno je motiviran lučastim poljoprivrednim kulturama koje su uzgajane za vrijeme rimske vlasti.

Zaselak se nalazi u arei naziva latinskog porijekla čije središte čini matično naselje *Brčigovo*. Latinskog porijekla je i zaselak *Probičelje*. Iznad Brčigova je selo *Borač*.

Prosine su zaselak u Miljevini.³³⁶ *Prosinja* je selo kod Bosanske Krupe.³³⁷

RABAR

*Rábar*³³⁸ je glasinačko brdo koje se nalazi južno od sela Pariževići. Isto ime *Rabar*, jedinstveno na tlu Bosne i Hercegovine, 1910. godine nosilo je i manje naselje na brdu.³³⁹

F. Fiala, 1892. godine, od informatora Uzeira Arnautovića iz Rusanovića, za naziv brda zabilježio je lik *Hrabar*.³⁴⁰ Lik je s protetskim *h*, što je jedna od karakteristika bosanskog jezika. Od naziva koji nije moguće objasniti slavenskim jezičkim sredstvima, uz pomoć protetskog *h*, pučka etimologija napravila je općepoznati pridjevski lik.

Lingvistički i fitogeografski razlozi upućuju na fitogeno porijeklo naziva. Naziv je nastao od latinske imenice *roboretum* "hrastik". Vokalna promjena prvog sloga u latinskoj riječi dogodila se kao i u *Corinium* > *Karin*. U drugom slogu, latinsko *-or*, s kratkim *o*, dalo je u bosanskom jeziku *-ar*, dok se latinsko *-etum* izgubilo (*roboretum* > *Rabar*).

³³⁶ Rječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini..., str. 175.

³³⁷ Na veliku starost seoskog naziva ukazuje naziv zaseoka *Mali Grad*. Isto, str. 231.

³³⁸ K. u. K. Militärgeographisches Institut, ZONE 30 KOL. XX, Zeichenschlüssel 1894. Terrain: Rittmeister Mirilović. Upor.: Topografska karta bivše JNA 1:25000, br. evidencije 008688, Go-ražde 2-4, 1972.

³³⁹ U zaseoku su popisana 4 muslimana i 33 pravoslavca. Rječnik naseljenih mjesta..., str. 94.

³⁴⁰ F. Fiala, *Crtice sa Glasinca*, GZM 1892, IV, str. 336.

Latinska riječ *roboretum*, u Dalmaciji, potvrđena je na prostoru koji je, u privrednom smislu, vrlo sličan Glasincu. Spominje se na jednom epigrafskom natpisu, u vezi sa sporovima do kojih je dolazilo između različitih peregrinskih zajednica. Ti sporovi, na tlu današnje Dalmacije, "pojavljuju se naprotiv u regionima gdje je dominirao ager pašnjaka i šuma (na jednom natpisu spominje se *roboretum* 'hrastik'), dakle između autohtonih zajednica koje su se pretežno bavile šumarstvom, stočarstvom i k tome sitnom poljoprivredom"³⁴¹.

Izvođenje *roboretum* > *Rábar* potvrđuje i situacija na terenu. Glasinačko brdo, skoro u potpunosti, još uvijek je obraslo hrastovom šumom. Biljna vegetacija hrasta uslovljena je mikroregionalnim pedološkim i klimatskim faktorima, koji se u periodu od dva milenija nisu bitnije promijenili.

U nahiji Osad, krajem XVI vijeka, zabilježen je danas nepoznat toponim *Hrabor* (*Cerabor*).³⁴²

ROMANIJA

Ròmanija je naziv za jednu od najvećih i najpoznatijih bosanskih planina. Nalazi se na udaljenosti od oko 40 km vazdušne linije istočno od Sarajeva. Planina čini prirodnu zapadnu granicu Glasinca.

Naziv *Romanija*, P. Skok tretira u svom poznatom *Etimologijskom rječniku* u kontekstu odrednice *Rím*, i kaže: "U našoj toponomastici je *Romanija* (Vuk, narodna pjesma) gora u Bosni blizu Sarajeva, dvije mahale u sarajevskom kotaru. Ne zna se pravo šta znači taj toponim. Upor. još lično ime *Roman* (13. v.), m pl. *Romani* (Foča, selo), prezimena *Romanić* (Hrvatska, Srbija), *Romanović* (Srbija, 1666. Koprivnica), koje može biti od ličnog imena *Roman*."³⁴³ Svakako, naziv oronima je u vezi s *Romanima*, odnosno *Rimljanima*.

Pod *Romanima*, po kojima je Romanija³⁴⁴ i dobila ime, neminovno je podrazumijevati romanizirano domorodačko stanovništvo ilirskog porijekla.

Naziv Romanija nužno je sagledati u kontekstu sličnih naziva u Dalmaciji, u X vijeku. Konstantin Porfirogenit neslavensko stanovništvo dalmatinskih otoka i gradova zove *Ρομῆνοι* (Romanoi), što je etnografski naziv.³⁴⁵ Ovaj etnografski podatak je dragocjen, i on pokazuje "da se pučanstvo, koje je latinski govorilo u njegovo doba, ovdje jednako nazivalo kao, recimo, u Galiji, gdje još

³⁴¹ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, str. 62.

³⁴² N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 55.

³⁴³ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 143.

³⁴⁴ Slične nazive, *Podromanija*, *Romani*, M. Vego vezuje za stare Rome. M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957, str. 93.

³⁴⁵ P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, JAZU, Zagreb 1950, str. 12.

u 13 vijeku starofrancuska imenica *romanz* (od latinskog priloga *romanice*) znači 'prostonarodni jezik francuski' za razliku od crkvenoga latinskoga³⁴⁶.

Nazivi, planine Romanije i vrela *Ramanovci*³⁴⁷ u selu Klečkovac, potvrđuju prisustvo ilirsko-romanskog stanovništva na tim prostorima. O tome svjedoče i ostali bosanski ojkonomi s korijenom *Roman-*, a njih je na tlu Bosne i Hercegovine, 1910. godine, bilo ukupno šest.³⁴⁸

ROTA

Imenom *Rōta* naziva se jedan planinski vrh (681 m) u rejonu sela Vratialići.³⁴⁹

Naziv oronima vjerovatno je izveden od lat. *rota*, *ae*, *f* "točak, kotač".

U Dubrovniku, Cavtatu i Korčuli *rōta*, *f* je leksički ostatak iz dalmatsko-romanskoga od lat. *rota*, *ae*, *f* u značenju: 1) "kolo, korač", 2) "vrhovno crkveno sudište".³⁵⁰

Naziv planinskog vrha motiviran je tlom okruglog oblika. Planinski vrh na geografskoj karti čine kružne izohipse.

Malo je vjerovatno da se naziv oronima može dovesti u vezu sa sveslavenskim i praslavenskim *rot*, *m*, *rōta*, pored *rōta* (Kosovo, Crna Gora, Riječka nahija) "juramentum", "svađa, prepirka, porodična nesloga".³⁵¹ Povezivanju slavenske riječi s oronimom protivi se motivacija i semantički razlozi.

Rotilj je selo u seoskoj općini Podstinje kod Kiseljaka.³⁵²

RVAC

Rvac je "zirat" u glasinačkom selu Baltići.³⁵³

³⁴⁶ Isto.

³⁴⁷ Izvor *Ramanovci* nalazi se u selu Klečkovac, kod Sokoca. U selu se nalazi nekropola s 52 stećka. Među stećcima je i "rimski spomenik sa reljefom konjanika koji je prenesen u Osnovnu školu u selu". Š. Bešliagić, *Stećci...*, str. 243.

³⁴⁸ Romani, mj. s. opć. Kuta, k. i. Kalinovik, Romani, v. Rastočnica, Romanići v. Niševići, Romanija s. opć. K. Sarajevo: Bogovići, Hotićina, Zečići, Romanija, v. Mokro, Romanjka, v. Grab. Riječnik naseljenih mjesta BiH 1910, str. 248.

³⁴⁹ Karta JNA 1:25 000, br. evidencije 00051, Rogatica, štampano 1975.

³⁵⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 160.

³⁵¹ O tome vidjeti u: P. Skok, isto, III, str. 160.

³⁵² Riječnik naseljenih mjesta..., str. 248.

³⁵³ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 204.

Naziv glasinačkog mikrotoponima pripada brojnim balkanskim toponimima čiji nazivi su izvedeni iz latinskih osnova tipa *aro-*, *arvus*, *arvatus* u značenju "orati, obrađivati zemlju, argatovati".³⁵⁴

Glasinački naziv razvio se iz latinskog oblika *arvatus*. Zatvoreni latinski slog *ar-* otvoren je gubljenjem početnog *a-*, dok je završno *é* supstitucija za latinsko *t*.

Iz latinskih osnova *aro-*, *arvus*, *arvatus* nastala su latinska imena *Arvandius*, *Arverni*, *Arvenius*, *Arventus-ius*, *Arvianius*, *Arvius*.³⁵⁵ Na tlu rimske provincije Dalmacije, kognomen *Arvius* potvrđen je u Pljevljima.³⁵⁶

Osnova *arv-* sadržana je i u imenu ilirskog plemena *Arvates* koje spominje Plinije u svojoj *Historia Naturalis*.³⁵⁷ Kao i kod ilirskog *Kotor* što je u vezi s ilirskim plemenom *Catari*, o čemu je već bilo riječi, na osnovu činjenice da je granica rimske provincije Dalmacije obuhvatala ravničarske predjele današnje sjeverne Bosne, oko 30 km južno od Save, prisutnost tog plemena na savremenom bosanskohercegovačkom tlu također je posve izvjesna. Prisutnost je i posve logična, posebno ako se uzme u obzir da svojim najvećim dijelom provincija Panonija ulazi u teritorij današnje Bosne i Hercegovine, na tlo Hrvatske i Srbije – neznatno. U kontaminaciji s latinskim osnovama *aro-*, *arvus*, *arvatus*, na tlu Bosne i Hercegovine nastali su brojni toponimi i antroponimi s tom osnovom, dok su na tlu susjedne Hrvatske i Srbije – neznatni.

Iz Žepe su poznati bošnjački starinački rodovi *Hrvačić* i *Hrvo*.³⁵⁸ Prezimeni rodova mogu biti latinskog porijekla kao i mikrotoponim *Rvač*,³⁵⁹ ili su ilirskog porijekla. Moguće je da su prezimena u vezi s danas nepoznatim selom *Hrvačani*, koje je popisano kao zijamet Borča, Čataldže i Olova 1468/1469. godine.³⁶⁰ Nešto kasnije, u popisu iz 1489. godine, u nahiji Borač, popisano je selo *Hrvčani* drugim imenom *Hrnči*.³⁶¹

³⁵⁴ Po mišljenju M. Pavlovića, to su toponimi *Rvati* na Ibru (Raška), *Arvati* na Prespanskom jezeru, srednjovjekovna srpska sela *Rvati* u Kruševačkom, Rudničkom i Valjevskom okrugu, *Rvato-vić* u Osiku kod Gospića, *Rvatska rjelica* u selu Bučje, Brodski kotar, *Rvatsko selo* pod Avalom, kao i naziv albanskog sela *Harvati* blizu Atene. Istog porijekla je apelativ *rvaština* "vino koje nije dobro kao primorsko", a njegovo prvobitno značenje je klasifikaciono i odnosi se na vino "koje piju prosti ljudi", kao i srpski neprelazni glagol *rvati*, neovisno od *rvati se*, itd. M. Pavlović, *Miksoglotske mikroanalize i balkanistička onomastika*, Južnoslovenski filolog, knj. XXIX, sv. 1-2, Beograd 1972, str. 40, 41.

³⁵⁵ W. Schulze, *Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904, str. 600.

³⁵⁶ G. Alföldy, *Die personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, str. 156.

³⁵⁷ Plinius Secundus, *Historia Naturalis*, III, 147.

³⁵⁸ M. Petrić, *Žepa, porijeklo stanovništva*, GZM, sveska XIX, NS, Etnologija, Sarajevo 1964, str. 25.

³⁵⁹ Starješinu crnogorskih Špićana, koji su u Carigradu radili kao "obični radnici, argati, fizički radnici", Turci nazivaju "Hrvat-baša". M. Pavlović, isto, str. 40.

³⁶⁰ Sumarni popis bosanskog sandžaka iz 1468/1469. godine, 15 r.

³⁶¹ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 21.

*Hrvat*in je, 1301. godine, knez i rodonačelnik poznate bosanske vlastele Hrvatinića, koja je vladala Donjim Krajima.³⁶² *Hrvat*in *Mrenović* je sluga bosanskog kralja Ostoje.³⁶³ *Hrvat*in *Vučković* spominje se u Uskoplju 1322. godine.³⁶⁴ *Hrvat*in *Stjepanić* ključki je vlastelin na početku XIV vijeka.³⁶⁵ Na tlu Bosne i Hercegovine, i za vrijeme osmanske vlasti, ime slijedi povijesni kontinuitet. *Hrvat*in je 1477. godine vlaški knez i višestruki zemljišni posjednik: u selu Melene,³⁶⁶ u selu Vilovija Glava,³⁶⁷ u selu Jcka³⁶⁸ i u selu Dubštici,³⁶⁹ sve u sandžaku vilajeta Hercegovina. Poznato je i vlaško lično ime *Hrvat*.³⁷⁰

Hrva *Njiva*³⁷¹, 1477. godine, vlaško je zimovalište u nahiji Gračanica.³⁷² *Hruće* *Polje* čifluk je u tvrđavi Todevac.³⁷³ Na području Zvorničkog sandžaka 1519-1533. godine popisana su sela *Hrvastin*, *Hrvat*, *Hrvati*.³⁷⁴ *Hrvat*in je, 1604. godine, selo u Tešnju.³⁷⁵ *Hrvatice* su, 1604. g., banjalučka kasaba.³⁷⁶

*Hrvat*in je naziv sela i sarajevske mahale.³⁷⁷ *Hrvaćani* su trostruko potvrđen seoski naziv: sela kod Prnjavora,³⁷⁸ sela kod Kotor-Varoši³⁷⁹ i zaseoka u Hadži-Mehtićima kod Kozarca.³⁸⁰ *Hrvačići* su ime sela u Kalesiji.³⁸¹ *Hrvati* su ime zaseoka u selu Babunović kod Gračanice;³⁸² ime zaseoka u Brnjićanima kod Tuzle;³⁸³

³⁶² L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914, 325. Upor.: M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, str. 34.

³⁶³ M. Vego, isto, str. 172.

³⁶⁴ Isto, str. 121.

³⁶⁵ L. Thallóczy, 7, 8, 11.

³⁶⁶ Isto, str. 323.

³⁶⁷ Isto, str. 334.

³⁶⁸ Isto, str. 372.

³⁶⁹ Isto, str. 571.

³⁷⁰ *Hrvat* je popisano ime u Biogradu kod Nevesinja 1477. godine itd. Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, Sarajevo 1985, str. 446.

³⁷¹ Po mišljenju A. S. Aličića, može se čitati i kao *Hrvaćevo*.

³⁷² Isto, str. 66.

³⁷³ Isto, str. 362.

³⁷⁴ *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka* (iz 1519. i 1533. godine), ANUBiH-SKA, Sarajevo 1968, str. 217.

³⁷⁵ Po mišljenju A. Kupusović, vjerovatno današnja periferna tešanjaska mahala *Hrvatinići*. Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV. III, str. 369.

³⁷⁶ Isto, str. 431.

³⁷⁷ Prije nastanka Sarajeva, *Hrvat*in je ime sela koje se nalazilo na istom mjestu. A. Šabanović, *Postanak i razvoj Sarajeva*, Naučno društvo NR BiH, Radovi XIII, knj. 5, Sarajevo 1960, str. 8-9.

³⁷⁸ Rječnik naseljenih mjesta (1910), str. 104.

³⁷⁹ Isto.

³⁸⁰ Isto, str. 98.

³⁸¹ Isto, str. 104.

³⁸² Isto, str. 5.

³⁸³ Isto, str. 35.

ime zaseoka u Lukavcu kod Tuzle;³⁸⁴ ime zaseoka u selu Repnik kod Tuzle;³⁸⁵ ime zaseoka u selu Sladna kod Gračanice.³⁸⁶ *Hrvenica* je zaselak u Prebilovcima kod Čapljine.³⁸⁷

Veliki broj bosanskohercegovačkih onima nastalih iz latinskih osnova *aro-*, *arvus*, *arvatus*, ili iz ilirske osnove *arv-*, posebno srednjovjekovnih, potvrđuje navedene osnove najraširenijim predslavenskim osnovama na tlu Bosne i Hercegovine uopće.

Bosanski onimi s bazom *Hrvat-*, koji se spominju u vrijeme srednjovjekovne bosanske države, nastali su na latinskoj i ilirskoj osnovi i ne mogu se smatrati hrvatskim etnonimskim imenom. Etnonim *Hrvati* na tlu srednjovjekovne bosanske države i na području kasnijeg Bosanskog pašaluka nije poznat, niti ga potvrđuju historijski izvori. Osmanlije u srednjovjekovnoj Bosni nisu zatekli ni Srbe ni Hrvate. Srednjovjekovno stanovništvo Bosne činili su Dobri Bošnjani. U konfesionalnom smislu, srednjovjekovno stanovništvo dijelilo se na bosanske katolike, bosanske pravoslavce i "krstjane", pripadnike Crkve Bosanske koja nije bila ni katolička ni pravoslavna. Bosanski katolici, sve do druge polovine XIX stoljeća sebe nazivaju katolicima i Bošnjacima,³⁸⁸ o čemu svjedoči i bosansko katoličko prezime *Bošnjak*, itd.

U Hrvatskoj, prvi spomen hrvatskog imena je iz X stoljeća, u obliku *Hrovatia*, etnik *Hrovatoi*.³⁸⁹ Najranija latinizirana potvrda hrvatskog etnonima je u zapisu kneza Trpimira: *Trepimirus dux Croatorum* iz 825. godine. Krajem IX stoljeća, na Branimirovom natpisu spominje se *dux Crvatorum*. Latinizirani oblici *Croata* (i *Croatia*), najčešće zastupljeni u srednjovjekovnim izvorima, nastali su prema izgovoru dalmatskih Romana.

Od posebne važnosti je činjenica da etnonime nadijevaju oni koji ne pripadaju tom etnonimu: "Etnonime, po pravilu, nadijevaju drugi, pa ih stoga i prilagođuju svojim glasovnim sustavima: $\chi\rho\omega\acute{\alpha}\tau\omicron\varsigma$, *Croata*, *Horváth*, itd."³⁹⁰ Ti "drugi", u Bosni i Hercegovini, i poslije 1463. godine, su Osmanlije, i oni na bosanskohercegovačkom tlu precizno bilježe zatečeno stanje i zatečena imena. Osmanlije na bosanskohercegovačkom tlu ne zatječu etnonim *Hrvat*, što je razlog da ga osmanski izvori Bosne i Hercegovine ne poznaju. Taj etnonim u Bosnu i Hercegovinu došao je kroatizacijom bosanskih katolika, sredinom i poslije XIX stoljeća. Prema tome, za srednjovjekovna bosanska imena *Hrvat*, *Hrvati*, *Hvatin*, *Hrvaćani* itd., nema povijesnog osnova po kojem bi se mogla smatrati

³⁸⁴ Lukavac turski, mj. s. opć. Lukavac, s. k. Tuzla. Isto, str. 157.

³⁸⁵ Isto, str. 244.

³⁸⁶ Isto, str. 260.

³⁸⁷ Isto, str. 226.

³⁸⁸ O tome vidjeti u: M. Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta*, Sarajevo 1971.

³⁸⁹ *De administrando imperio*, Bonac 1840.

³⁹⁰ P. Šimunović, *Hrvatska prezimena*, Zagreb 2006, str. 382, bilješka 4.

etnonimskim imenima, posebno iz razloga što su na povijesnom tlu Hrvatske neznatna. Na tlu Bosne i Hercegovine, imena su latinskog ili ilirskog porijekla i ne pripadaju hrvatskom etnosu Republike Hrvatske.³⁹¹

*Hrvat*in Vučković, svjedok na povelji bana Stjepana II knezu Vukoslavu Hrvatiniću³⁹² nikako ne može biti Hrvat iz razloga što je Dobri Bošnjaniin.³⁹³ Knez *Stipoje Hrvatinić* svjedok na Tvrtkovoju povelji Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću (1380. g.) također ne može biti Hrvat iz razloga što je pripadnik bosanskog "kraljevstva mi vlastele".³⁹⁴ Etnički Hrvat nije ni *Hrvat*in, *dijak* bosanskog kralja Ostoje.³⁹⁵ U srednjovjekovnoj Bosni napisano je vladarskih povelja više nego u Hrvatskoj i Srbiji zajedno, i srednjovjekovna Bosna nije imala potrebe da uvozi dijake iz Hrvatske. U vezi s Glasincem, posebno historijski razlozi ne dozvoljavaju da se glasinački onimi s bazom (*h*)*rv*- tretiraju imenima hrvatskog porijekla. Bošnjački rodovi iz *Žepe*, *Hrvačić* i *Hrvo*, sačuvani su u jednom od najzabačenijih mjesta Bosne, u isključivoj bošnjačkoj sredini, i ne mogu se smatrati hrvatskim rodovima.

Srednjovjekovni izvori i onimija, koji se odnose na centralni, južni i jugoistočni Balkan, indirektno negiraju etnonim *Hrvat* i njegove izvedenice na bosanskohercegovačkom tlu. Ime *Hrvat*in sadržano je i u dečanskim hrisovuljama.³⁹⁶ Starješinu crnogorskih fizičkih radnika, koji su radili u Carigradu, Turci su nazivali "Hrvat-baša"³⁹⁷. *Harvati* je naziv za albansko selo blizu Atene i selo na Prespanskom jezeru,³⁹⁸ itd.

Na Glasincu se još uvijek može čuti glagol *hřvati* koji se odnosi na obradu zemlje, najčešće njive. Znatno je rašireniji u Hercegovini. Zastupljen je i kod Srba.³⁹⁹

³⁹¹ Iznenaduje da P. Šimunović, u svojim *Hrvatskim prezimenima*, ne dozvoljava, čak ni kao mogućnost, da prezimena *Hrvat*, *Hrvati*, *Hvatin*, *Hrvaćani* itd., mogu biti latinskog porijekla. Krucijalna znanstvena činjenica u vezi s porijeklom navedenih prezimena čudnovato se ignorira! Iznenadenje je tim veće što Šimunović ime *Hrvat* navodi i u dečanskim hrisovuljama. Posebno iznenaduje Šimunovićeva hronološki neprecizirana tvrdnja da se etnonim *Hrvati* potvrđuje kontinuirano, na tlu "Bosne do Pive" / P. Šimunović, *Hrvatska prezimena*, str. 382./, iako je sasvim jasno da se radi o nepotpunom preuzimanju navoda iz Skokovog *Rječnika*, u kojima se kaže: "Do 10. v. etnik se pojavljuje na vrlo ograničenom teritoriju: Lika, Bosna do Plive, kraj oko Zadra (...)" P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 691.

³⁹² Lj. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig, 1914, str. 7-10.

³⁹³ U navedenoj povelji među Dobrim Bošnjanima "od Uskoplja" naveden je Hrvatⁱⁿ Vučković s braćom. Isto.

³⁹⁴ Lj. Thallóczy, *Kako i kada je Hrvoje postao veliki vojvoda bosanski*, GZM, Sarajevo 1897, str. 183-191.

³⁹⁵ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/1, Beograd-Sremski Karlovci 1929, str. 424-426.

³⁹⁶ M. Grković, *Imena u dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad 1983, str. 121.

³⁹⁷ M. Pavlović, *Miksoglotske mikroanalize i balkanistička onomastika*, str. 40.

³⁹⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 691.

³⁹⁹ M. Pavlović, isto.

RUSANOVIĆI

Imenom *Rusanovići* naziva se poznato glasinačko selo. U Popisu naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini 1910. godine popisano je kao *Rusenovići*⁴⁰⁰. Riječ je o jednom od najpoznatijih arheoloških lokaliteta glasinačke kulture. Ukupan broj iskopanih gromila na području sela, kreće se od 169⁴⁰¹ do 176, s preko 300 grobova.⁴⁰² Najstariji nalazi pripadaju ranom bronzanom dobu. Nekoliko grobova pripada srednjem bronzanom dobu, dok je najveći broj grobova datiran u željezno doba. "Pored praistorijskih, nađeno je i nekoliko naknadnih ukopa iz rimskog doba, iz ranog srednjeg vijeka (grobovi pod stećcima u praistorijskim tumulima)."⁴⁰³

Naziv je jedinstven na tlu Bosne i Hercegovine.

Naziv glasinačkog sela najvjerovatnije je nastao od latinskog imena *Ursinius*, metatezom likvida *urs* > *rus*, *-in-* > *-an-*, i slavenskog posessivuma *-ovići*. Nastanak naziva moguće je izvesti i iz latinskog kognomena *Ursicinus*, koji je potvrđen u Saloni.⁴⁰⁴

S obzirom da su *Rusan* i *Rusko* česta srednjovjekovna imena u Bosni, moguće je da je seoski naziv nastao i u srednjem vijeku, od imena *Rusan*. Antroponime *Rusan*, *Rusko* P. Skok izvodi iz latinskog *russus* "crven".⁴⁰⁵ Pa ipak, s obzirom na brojne arheološke nalaze u Rusanovićima, koji se datiraju u prehistoriju i antiku, lokalitet je i u prethodnom periodu zasigurno imao neko ime. Iz tih razloga, seoski naziv najvjerovatnije je predslavenskog i latinskog porijekla, nastao po imenu rimskog veterana koji je u selu imao predium.

SJEVERSKO

Sjēverskō je rogatičko selo koje se nalazi na južnim padinama planine Bokšanice. Naselje je vrlo staro. O pretpovijesnoj i antičkoj naseljenosti ojkonima, svjedoče seoske ilirske gromile⁴⁰⁶, naziv brda i gradine *Ilijak*,⁴⁰⁷ kao i drugi

⁴⁰⁰ Riječnik naseljenih mjesta BiH 1910, str. 250.

⁴⁰¹ Č. Truhelka, *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba*, Sarajevo 1914, str. 105.

⁴⁰² *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 106.

⁴⁰³ Isto.

⁴⁰⁴ CIL 2623. G. Alföldy, *Personnenamen...*, 317.

⁴⁰⁵ P. Skok, *O simbiozi i nestanku starih Romana u Dalmaciji i na primorju u svjetlu onomastike*, Rasprave, IV, Ljubljana 1928, str. 18.

⁴⁰⁶ Tokom arheoloških istraživanja 1896. godine, na području sela iskopano je sedam ilirskih gromila. Pronađeni nalazi imaju opće odlike glasinačke kulture. Jedan grob pripada ranoj fazi kasnog bronzanog doba (kraj XIII ili XII v. st. e.). F. Fiala, *Rezultati prekopavanja...*, str. 450. 451. Upor.: *Arheološki rječnik BiH*, III, str. 106.

⁴⁰⁷ O glasinačkim nazivima *Ilijak* vidjeti u poglavlju o predslavenskim kultovima Glasinca.

arheološki nalazi iz okoline, od kojih je najpoznatiji žrtvenik posvećen rimskoj boginji Junoni, pronađen u susjednim Živaljevićima.⁴⁰⁸ Na srednjovjekovnu naseljenost ukazuju tri nekropole stećaka: na prijevoju puta za Godomilje, na lokalitetu *Podilijak*, u samom selu, i na lokalitetu *Čavke*, između Sjeverskog i Mrkonjića.⁴⁰⁹ Osmanski pisani izvori ne svjedoče o prethodnom kontinuitetu, što ukazuje na to da seoski naziv zasigurno nije nastao u tursko doba i da je stariji. Vjerovatno, najveći dio srednjovjekovnog stanovništva naselja, iz nekog nepoznatog razloga, prešao je u susjedno *Godomilje*, oko 2 km sjeverno od Sjeverskog, što se može zaključiti po činjenici da je Godomilje, 1604. godine, na drugom mjestu po naseljenosti u nahiji Vratar.⁴¹⁰

Prva asocijacija koja se nameće u vezi s etimologijom naziva *Sjēverskō*, upućuje na baltoslavensko, sveslavensko i praslavensko *sjēvēr* "vjetar, bura, strana svijeta". Na ovu etimologiju izravno upućuje P. Skok. Prema mišljenju P. Skoka, riječ je o pridjevu "na *-ski sjeverski* (Stara Srbija), poimeničen u toponimu *Sjeversko* (Bosna)"⁴¹¹.

Iz lingvističkih razloga, koji su Petru Skoku ostali nepoznati, Skokovo mišljenje o poimeničenju toponima *Sjeversko* u Bosni, od baltoslavenskog, sveslavenskog i praslavenskog *sjēvēr* "vjetar, bura, strana svijeta", nikako se ne može prihvatiti. Prvi lingvistički razlog, koji je protiv Skokovog izvođenja, je naglasak. U *Sjeversko*, naglasak je istovjetan s naglaskom u osnovi *Sjever-* i on se bitno razlikuje od naglaska u slavenskom *sjēvēr-*. Kako navodi Tomo Maretić, što prihvata i Antun Mayer, kod izvedenica na *-sko* naglasak je, uglavnom, isti kao i u osnovnim imenicama.⁴¹² Prema tome, da je *Sjēverskō* nastalo od sveslavenskog *sjēvēr*, naziv sela izgovarao bi se kao **Sjēvērsko*. Međutim, naziv sela izgovara se kao *Sjēverskō*, s naglaskom na vokalu *e*, koji je kratkosilazno *e*, i postakcenatskom dužinom na dočetnom *o*. Drugi razlog koji je protiv Skokovog mišljenja je sufix *-sko* koji može biti predslavenski. P. Skoku bilo je poznato da se geografski nazivi koji završavaju na *-sko* (*-ask*) mogu izvoditi iz "starih imena",⁴¹³ što je

⁴⁰⁸ F. Fiala, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, VI, Wien – Sarajevo 1899, str. 44. C. Patsch, *Wissenschaftliche...*, VIII, str. 113.

⁴⁰⁹ Š. Bešlić, *Steti...*, str. 250.

⁴¹⁰ Prema Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine samo je selo Podžeplje u nahiji Vratar imalo više poreskih obaveznika. U selu Godomilj bilo ih je devedeset. U selu je tada popisano čak trideset porodičnih baština. Među baštenicima su popisani i Husejn Vukmanov, Ferhad Tvrdkov, Alija Radojev, Vukić Pirijin, što svjedoči o prelasku na islam i etničkom kontinuitetu seoskog stanovništva. Pošto nazivi baština nisu uneseni u popis, vjerovatno je da su se neke od njih odnosile na Sjeversko. N. dj., SV II, str. 565-566.

⁴¹¹ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 252.

⁴¹² T. Maretić, *Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb 1899, str. 369. Upor.: A. Mayer, *Doprinosi poznavanju rimskih cesta u Dalmaciji*, Vjesnik za arheologiju hrvatsku i dalmatinsku, 51/1930-1934, Zagreb 1934, str. 129.

⁴¹³ P. Skok, *Studije iz ilirske toponomastike...*, str. 32.

obrazložio primjerima τὸ Δοβρίσκι κ(άστρον) τὸ Μοκρισκι κ(άστρον) za *Dabar* i *Mokro*.⁴¹⁴ Međutim, ostali su mu nepoznati rezultati istraživanja ilirskog i keltskog jezika J. Pokornog, koji je otkrio ilirsko i keltsko *-sko*.⁴¹⁵ Sufiks je zastupljen u "apulischen PN Δαξίσκος (Krahe, *Lekikon* S. 40)", u Βερτίσκον ὄρος (Ptol. 3, 13, 19; Strabo 7, 329, fr. 10), u ličnim imenima *Laiscus* i *Loiscus*, hidronimima Τιβίσκος, Τραμάρισκα, oikonimima Μουρυγίσκη, Δορίσκος.⁴¹⁶ Prema tome, *-sko* u *Sjeversko*, može biti sufiks ilirskog porijekla koji je došao na latinsku osnovu.

Naziv sela *Sjeversko* potječe od latinskog kognomena *Severus*.⁴¹⁷ Riječ je o jednom od najraširenijih latinskih kognomena koji je na tlu današnje Bosne i Hercegovine višestruko potvrđen: u Čitluku, Naroni, Kleku, Skelanima i Duvnu.⁴¹⁸ Zbog svoje opće popularnosti u Rimskom carstvu, prihvatili su ga i Iliri.⁴¹⁹

Na svojevremenu opću popularnost antičkog kognomena *Sever* u Rogatici i okolini, ukazuju historijski izvori koji se odnose na istočnu Bosnu u II i III vijeku naše ere. Pored kognomena, *Severus* je i rimski carski gentilicij koji nosi više rimskih careva. Nosili su ga i domoroci koji su od rimskih careva Septimija Severa i Aleksandra Severa dobijali pravo građanstva. U Domaviji (Srebrenici), pronađen je natpis cara Septimija Severa (193–211. g. n. e.)⁴²⁰ Iz 230. godine n.e. potječe počasna baza iz Srebrenice posvećena caru Aleksandru Severu.⁴²¹ Za Septimija Severa pretpostavlja se da je sa svojom pratnjom posjetio Srebrenicu i da je uzdigao u rang municipija.⁴²²

Opće toponomastičko pravilo nalaže da se, prilikom utvrđivanja etimologijā za slične nazive, provjeri pridjevska motivacija naziva. Kada su u pitanju izvedenice motivirane po stranama svijeta, nužno je provjeriti sve markantne i značajne zemljopisne objekte prema kojima bi toponim, u odnosu na neki značajniji objekat, mogao biti u apoziciji *sjeverno*, *južno* itd. Za rogatički ojkonom, sigurni smo da na jugu sela takvog objekta nema. Naziv sela ne može se izvesti ni od sjevernog vjetrova, sjeverca, koji se u selu posebno ne osjeti. Selo je sa sjevera zaklonjeno planinom Bokševicom, i nalazi se u jednoj udolini okruženoj s više planinskih visova visokih preko 1000 m. U vezi s najvažnijim geografskim

⁴¹⁴ Primjeri su iz djela *De administrando imperio* K. Porfirogenita. P. Skok, *Studije iz ilirske toponomastike*, Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, knj. 1-2, Beograd 1923, str. 6.

⁴¹⁵ J. Pokorny, *Zur urgeschichte der Kelten und Illyrier*, Halle 1938, str. 46.

⁴¹⁶ Isto.

⁴¹⁷ I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 256.

⁴¹⁸ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1965, str. 295.

⁴¹⁹ CIL 15033 Trosia Severa. A. Mayer, I, str. 345. Upor.: D. Rendić-Miočević, *Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije*, Split 1948, str. 63.

⁴²⁰ CIL III 12726

⁴²¹ CIL III 8359, cf. 12720.

⁴²² I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba...*, str. 196.

odlikama sela, F. Fiala svojevremeno je zapisao: "To mjesto leži 15½ kilometara sjeveroistočno od Rogatice u zavali izmegju 1230 m. visoke Zečice i 1152 m. visokog Ilijaka."⁴²³ Prema tome, pored lingvističkih razloga, terenska situacija u selu, a posebno zavala o kojoj piše Fiala, također dovodi u sumnju Skokovu etimologiju i upućuje na etimologiju latinskog porijekla.

U Akademijinom *Rječniku*, čiji su podaci znatnim dijelom zastarjeli, stoji da je *Sjever* (*Piper*) lično ime, poznato isključivo iz narodne pjesme. Ne navodi se domicilno porijeklo imena, ali se ono ipak može geografski locirati na prostor Crne Gore.⁴²⁴ Historijski izvori pokazuju da je *Sjever Piper*, iz narodne pjesme, pripadnik crnogorskog plemena Pipera koje je nastalo albansko-crnogorskom simbiozom. Prema predanju, Vasojevići, Piperi, Ozrinići, i albanski Krasnići i Hoti, potječu od petero braće.⁴²⁵ S obzirom na vrlo snažne tradicije ilirsko-romanskog porijekla u antroponimiji Albanaca, Akademijin izvor indirektno ukazuje na neslavensko ime.

M. Žepić u svom *Rječniku latinskoga i hrvatskoga jezika*, Zagreb 1913, navodi da je *Sever* južnoslavensko ime latinskog porijekla, nastalo od latinskog imena *Severus*.⁴²⁶ Kako je od *Severus* moglo nastati *Sjeversko*, indirektno je pokazao A. Bejtić na primjeru *Severus* > *Sjeverin*.

Severin je jedan od povijesnih gradova Polimlja koje se nalazilo u posjedu hercega Stjepana Vukčića-Kosače. Srednjovjekovni grad s podgrađem, čiji ostaci su još vidljivi, spominje se od 1444. do 1454. godine.⁴²⁷ Za savremeni naziv *Sjeverin*, koji se nalazi u ijekavskom jezičnom području, A. Bejtić zaključio je da je izveden "podsvjesno" od naziva jedne strane svijeta, od *sjever*, odnosno u ekavskom *sever*, te da naziv naselja nema veze s imenicom *sever*, odnosno *sjever*.⁴²⁸ Bejtić je naziv doveo u vezu s rimskim carskim imenom *Severus*, pretpostavljajući da je "gradina iznad sela Sjeverina vrlo vjerovatno dobila ime upravo po jednom od rimskih careva Severa, koji ga je iz temelja osnovao ili preuredio kao zatečeno ilirsko utvrđenje."⁴²⁹

⁴²³ F. Fiala, *Rezultati prekopavanja prehistoričkih gromila na Glasincu 1896*, GZM VIII, Sarajevo 1896, str. 449.

⁴²⁴ "Opet Petar pali geferdara, te pogodi Sjevra Pipera, posjekoše Sjever i Gavrana", nar. pjesma, Vuk. Navedeno prema: AR, XV, str. 49.

⁴²⁵ M. Šufflay, *Srbi i Arbanasi*, str. 60.

⁴²⁶ Upor.: A. Walde, *Laetinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 906, str. 562.

⁴²⁷ *Seransche* (1444), *Severin* (1448), *Seuerino* (1449), *Severino* (1454). Dmitar Vukošić "qui stat Severino in Polimie, homo domini cherchech Striepani, dana 30. 1. 1449. godine opljačkao je i ubio jednog Dubrovčanina. M. Dinić, *Zemlje hercega od Svetoga Save*, Glas SAN CLXXXII, Beograd 1940, str. 173, 174, 175, 224.

⁴²⁸ A. Bejtić, *Rudo i rudski kraj*, Sarajevo 1978, str. 183.

⁴²⁹ Isto.

Tradicionalnu narodnu igru "Sever-kobile", očuvanu na Durmitoru, N. Vuković doveo je u vezu s latinskim imenom *Severus*.⁴³⁰

Na tlu Bosne i Hercegovine poznata su četiri ojkonima s korijenom *Sjev-*: selo *Sjeverovići* kod Bosanske Dubice,⁴³¹ zaselak *Sjeverovići* u selu Delijaš, Trnovo,⁴³² selo *Sjeverovići* kod Foče,⁴³³ i *Sjeversko* kod Rogatice. Naziva s osnovom *Sjev-* koliko je do sada poznato, u Hrvatskoj nema. U Srbiji, uz državnu granicu Srbije i Bosne i Hercegovine, poznato je selo *Sjeverin*⁴³⁴ o kojem je već bilo riječi.

SIJERCI

Sijerci su selo smješteno na istočnim obroncima Glasinačkog polja, na prostoru gdje se nalazi veliki broj ilirskih gromila. Srednjovjekovnu naseljenost sela potvrđuje seoska nekropola stećaka na lokalitetu Krst.⁴³⁵ Premda naselje nije popisivano za vrijeme osmanske vlasti, na naseljenost u tom periodu ukazuju dva velika seoska muslimanska groblja, na Nišanima, i pod Vranjevićima.⁴³⁶ Po tradiciji, iz ovog sela vodi porijeklo starinački glasinački bošnjački rod *Sijerčić*, u novije vrijeme nastanjen u Goraždu i okolini.

M. Filipović zabilježio je dva narodna tumačenja imena *Sijerci*: "Jedni vele da se je selo prozvalo po sijerku, vočki sličnoj šljivi, koje da je nekada bilo u selu, a drugi vele da se selo prozvalo po begovima Sijerčićima, koji su se iselili iz ovog sela."⁴³⁷ S tim u vezi, Filipović informira da je izraz *sijerak* poznat u Bosni u dva značenja, kao ime za jednu vrstu žita i kao ime jedne vrste gljiva. Za bošnjačko prezime *Sijerčić* smatrao je da je izvedeno "od ličnog imena Sijerča, koje je poznato kod Arbanasa u Crnogorskom primorju"⁴³⁸.

⁴³⁰ Igra se igrala na taj način što se neka od starijih viđenijih žena preruši u muškarca. Ona povede uglavnom udate žene – "kobile" na pazar. Pojavi se i "trgovac", pregleda "kobile", i svakoj nalazi po neku manu" "Ova svadljiva, ova bagljiva, ova sipljiva, ova samo za tovara, ova za jahanje, ova suviše stara," itd. N. Vuković, *Igra "Sever-kobile"*, Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. XXXIV/6, Sarajevo 1977, str. 466.

⁴³¹ Riječnik naseljenih mjesta..., 1910, str. 14.

⁴³² Isto, str. 57.

⁴³³ Isto, str. 258.

⁴³⁴ U ovom naselju i na istoimenoj željezničkoj stanici, 1992. godine, iz voza koji saobraća na liniji Beograd–Bar, izvedeno je 17 Bošnjaka i ubijeno. *Oslobođenje* od 24. 10. 2001, članak "Osvetnici".

⁴³⁵ Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 241.

⁴³⁶ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 222, 223.

⁴³⁷ Isto.

⁴³⁸ M. Filipović, n. dj., str. 118. Navedeno prema: SEZb. XXIII, str. 70.

U novijim rječnicima albanskih imena, u kojima se nalaze i brojna tradicionalna imena, ime *Sijerča* nije zastupljeno. Zbog toga, za porijeklo glasinačkog ojkonima vjerovatnije je tumačenje koje nudi P. Skok, a u vezi je s riječju *sijerak*, gen. *-rka* (Vuk, Hrvatska) "metlaš, *sorghum saccharatum* vulgare, *milium indicum*", na *-ina*, *sijerčina* (Dubrovnik) "strnjina od sijerka", toponim *Sijerkovina* (Bosna).⁴³⁹ Po mišljenju Skoka, *sijerak* je pseudojekavizam od hrvatsko-kajkavskog *širek* gen. *sirkā*. Skok ovoj riječi pribraja dubrovačko prezime nastalo od tal. *Sorgo*, kroatizirano u *Sorkočević*, *Serković* (vojvoda), uz pretpostavku da "može potjecati iz balkanskog latiniteta kao pridjev na *-icus* od *Syrus* > *Surus* (tako vrlo često na natpisima) > *syricus* s *y* > *i*, o tal. *sorgo*, *širēkē* (Abruzzi), španj. i port. *ciglo*, *sirgo*"⁴⁴⁰.

Za glasinački naziv *Sijerci* nije moguće iznaći pouzdanu etimologiju. Priпада onim nazivima zbog kojih se posao etimologa smatra najtežim i najteže dokazivim.

Sijerci su zaseoci u selima Govzi i Kamenici.⁴⁴¹ *Sijerča* je selo u općini Kalinovik.⁴⁴² *Sijerčići* su selo u općini Goražde.⁴⁴³

TROJAN

Tròjan je mikrotoponim u žepskom selu Stop. Tim imenom naziva se jedna seoska njiva.⁴⁴⁴

Ime seoskog mikrotoponima M. Petrić vezao je za Vukov poljoprivredni termin *trojačenje* – kada se, prilikom obrade zemlje, treći put preore njiva.⁴⁴⁵ Petrićevo povezivanje *Tròjan* – *trojačenje* nikako se ne može prihvatiti.

Povezivanje mikrotoponimskog naziva s terminom *trojačenje*, u semantičkom smislu, nema čvršćeg i logičnog osnova. Obradiva i plodna njiva, kao što je žepski *Tròjan*, ne ore se samo tri godine.

U lingvističkom smislu, ukoliko se naziv mikrotoponima *Tròjan* izvodi od termina *trojačenje*, Petrić nije objasnio nestanak suglasnika *č* i promjenu *nj* > *n*. Na pogrešno Petrićevo izvođenje posebno ukazuje nemogućnost glasovne promjene *nj* > *n*, koja se u njegovom tumačenju podrazumijeva. U južnoslavenskim jezici-

⁴³⁹ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 232.

⁴⁴⁰ Isto.

⁴⁴¹ Rječnik naseljenih mjesta..., str. 257.

⁴⁴² Isto.

⁴⁴³ Isto.

⁴⁴⁴ M. Petrić, *Etnološko-folkloristička istraživanja u Žepi*, GZM, sveska XIX, NS, Etnologija, Sarajevo 1964, str. 23, 31.

⁴⁴⁵ Isto, str. 23.

ma dogodila se promjena $n > nj$, ali ona nije moguća obrnutim redoslijedom. U ovoj studiji potvrđena je na nekoliko primjera.

Mikrotoponim *Tròjan* u potpunosti se izvodi iz lat. imena *Trajanus*. Od navedene riječi, P. Skok izvodi istoimeno lično ime *Tròjan* potvrđeno na Kosovu, folklorni termin *U cara Trojana kozije uši*, naziv toponima *Tròjanov Grad*, na Ceru više Dvorišta, prezime *Trojanović* i hipokoristik *Trôja*, gen. *Trôjê*, "u Dubrovniku *Troja Červa* (1660)".⁴⁴⁶

Traianus/na je carski latinski kognomen, potvrđen i u Pannonii superior, Lugudunumu, i kao kršćansko ime.⁴⁴⁷

Prema mišljenju P. Skoka, u imenu *Tròjan* "suglasnik *j* nije zamjenjen sa *ž* kao u *maž*, *raža*, zacijelo zbog toga što znanje o tom caru potječe iz učenih vrela"⁴⁴⁸. S tim u vezi, nastanak žepškog mikrotoponima teško je vezati s "učnim vrelima".

Čini se da je naziv žepškog mikrotoponima do nas dospio aromunskim posredstvom. U interpretaciji P. Skoka, u rumunskom jeziku *troian*, pl. *troiene* je opća riječ u značenju "Römerwall-schanze", "Fähre, Spur".⁴⁴⁹ M. Tomici dopunjuje Skokova značenja s "gramada, kup, prespa, namet (*sneg*)", uz potvrdu "Römerwall-schanze" kao "prvobitna utvrda kaj starite narodi, dolg okop so nasip".⁴⁵⁰

Uvid u terensku situaciju donijet će konačan sud o žepškom mikrotoponimu. Moguće je da se na mikrotoponimskom tlu nalaze neke zemljane ili kamene gromade, a možda i tragovi nekadašnje utvrde iz predslavenskih vremena.

Danas nepoznat toponim *Trojan*⁴⁵¹ popisan je u nahiji Visoko, krajem XVI vijeka.

VELEŠ

Imenom *Velēš* naziva se brdo (kota 1025) koje se nalazi sjeverno od glasinačkog sela Ozerkovići.

Za nazivski sufiks *-eš* može se pretpostaviti da je nekada glasio *-es*. Iz historije glasova i glasovnih oblika poznato je da u starijim tudicama *s* ostaje nepromijenjeno, dok se u mlađim rado pretvara u *š* (*spila* > *špilja*, *castellum* > *kaštel* itd.).

⁴⁴⁶ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 505.

⁴⁴⁷ I. Kajanto, *The Latin Cognomina...*, 157.

⁴⁴⁸ P. Skok, n. dj., str. 505.

⁴⁴⁹ Isto.

⁴⁵⁰ M. Tomici, *Dictionar român-macedonean – Romansko-makedonski rečnik*, Skopje 1986, str. 1054.

⁴⁵¹ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 58.

Glas *š* asimilacijom postaje *ž*, ispred zvučnih suglasnika, na osnovu čega se može zaključiti da glasinački *Veleš* i planina *Velež*,⁴⁵² sjeverno od Mostara, imaju istu semantičku vrijednost.

V. Ćorović bosanske nazive *Velež* smatrao je starim predslavenskim nazivima.⁴⁵³

Nazivi *Veleš* i *Velež* predstavljaju složen onomastički problem koji nije moguće riješiti bez bojazni da se ne učini pogreška. S obzirom da u velikom broju stranih riječi *e* ostaje bez promjene, moguće ih je dovesti u vezu sa široko rasprostranjenim latinskim kognomenom *Velox*.⁴⁵⁴ Na tlu rimske provincije Dalmacije, kognomen je potvrđen u Apsorusu, Naroni i Saloni.⁴⁵⁵ Zasigurno je prodro i u ilirski onomastikon.⁴⁵⁶ Najslabija strana ovog povezivanja proizlazi iz činjenice da je hercegovački *Velež* veća planina, koja je i prije dolaska Rimljana imala svoje ime. Pa ipak, u nedostatku drugih mogućnosti, posebno za glasinački oronim, ostaje nesigurna pretpostavka da je latinskog porijekla.

Naziv *Veleš* nosi jedna uzvisina na otoku Zlarinu u Dalmaciji. Naziv otočkog oronima P. Skok je doveo u vezu s planinom *Velež* kod Mostara i nazivom *Kurveleš* u albanskom Epiru.⁴⁵⁷

A. Loma informira o staroruskom teonimu *Velesъ*, što izvodi od suponiranog prasl. **Velesъ*, uz slijedeću pretpostavku: „..formalno uzevši, može biti u osnovi južnoslovenskih toponima i oronima koji glase *Veles*, *Velež*“.⁴⁵⁸ Međutim, P. Skok informira da „Tome božanstvu nema traga kod južnih Slovena.“⁴⁵⁹ Hronologija rusizama⁴⁶⁰ na Balkanu i u Bosni i Hercegovini ne ide u prilog formalnoj mogućnosti o kojoj informira Loma, posebno iz razloga što je ime hercegovačke planine vrlo staro.

⁴⁵² Porijeklo naziva *Velež* nije poznato. O tome vidjeti u: A. Peco, *Mikrotoponimija Podveležja*, ANUBiH, Sarajevo 1990, str. 161.

⁴⁵³ V. Ćorović, *Historija Bosne*, Beograd 1940, str. 102-104.

⁴⁵⁴ I. Kajanto, *The latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 248.

⁴⁵⁵ G. Alföldy, n. dj., str. 322.

⁴⁵⁶ Kao rimski vojnik, kognomen *Velox* nosio je Epicadus Scenutis f. V: Dalmat. Mil. Coh. Lig. Isto.

⁴⁵⁷ P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo...*, str. 155.

⁴⁵⁸ A. Loma informira o još nekim nazivima: *Veles* na Verderu, dragačevsko *Veles*, *Velesnica* na Dunavu, *Velesovo* u Crnoj Gori, *Velešići* u Sarajevu, i oronimima: *Velež* u valjevskoj Podgorini i u selu Uzovnici u Podrinju. A. Loma, *Vezana mitološka nazivanja u toponimiji*, SANU, Onomastološki prilozi VIII, Beograd 1987, str. 41-48.

⁴⁵⁹ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 573.

⁴⁶⁰ O tome vidjeti u elaboraciji ojkonima *Obre*.

VITANJ

Imenom *Vitanj* naziva se prehistorijska nekropola na kojoj je F. Fiala iskopao 14 tumula s ukupno više od 20 grobova. Nalazi se na južnom obodu Glasinačkog polja. Arheološki nalazi nekropole datirani su u kraj starijeg željeznog doba.⁴⁶¹ Istim imenom, *Vitanj*, naziva se i obližnja ilirska gradina. Novija arheološka istraživanja gradine pokazala su da je podignuta tek u kasnoj antici, kao zapor na putu koji je iz Podromanije vodio u doline Rakitnice i Prače.⁴⁶²

Naziv *Vitanj*, najvjerovatnije, slavizirana je varijanta široko rasprostranjenog latinskog kognomena *Vitalis*.⁴⁶³ Kognomen je za vrijeme rimske vlasti bio zastupljen u Podrinju.⁴⁶⁴ Kao i mnoga druga rimska imena koja su u vrijeme romanizacije prihvaćena kod Ilira, ime *Vitalis* mogao je nositi romanizirani Ilir.

Naziv *Vitanj* mogao je nastati i u srednjem vijeku. Na ovu mogućnost ukazuje srednjovjekovna antroponimija Bosne.

Vitanj Tihoradić je jedan od poznatih bosanskih velikaša srednjovjekovne Bosne. Živio je u prvoj polovini XIV stoljeća. U povelji Stjepana II Kotromanića knezu Vukoslavu, izdatoj u Milama oko 1322. godine, Vitanj Tihoradić je "pristav ot dvora"⁴⁶⁵, iz čega se vidi da je na bosanskom dvoru imao vrlo važnu ulogu. Njegovo ime spominje se i u Stjepanovoj povelji Grguru Stipaniću Velikom, izdatoj poslije 1323. godine, gdje je zapisan kao "knez Vitan Tihortić s braćom"⁴⁶⁶. U Stjepanovoj povelji od 15. februara 1333. godine, izdatoj u Srebreniku, navedena osoba je "nobilis viris Vitano Thehoradich"⁴⁶⁷. Po mišljenju P. Anđelića, Tihoradići pripadaju "baronskoj" bosanskoj porodici iz Usore.⁴⁶⁸

Autori *Riječnika JAZU* smatrali su da je muško ime Vitanj "postalo od osnove koja je u Vitomir"⁴⁶⁹. Sud o ovom imenu nije zasnovan na principu znanstvene dosljednosti, što u istom *Rječniku* pokazuje obrazloženje imena *Vitača*. Za ovo ime se kaže da je nastalo "možda od osnove što je u romanskoj riječi *vita* a može biti i od osnove što je u našim imenima Vitomir, Vitoje"⁴⁷⁰.

⁴⁶¹ *Arheološki leksikon BiH*, III, str. 108.

⁴⁶² I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, str. 169.

⁴⁶³ I. Kajanto, n. dj., str. 274.

⁴⁶⁴ CIL 14219

⁴⁶⁵ Lj. Thalloczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kormendskog arhiva*, GZM XVIII, Sarajevo 1906, str. 403.

⁴⁶⁶ Isto, str. 406.

⁴⁶⁷ T. Smitčiklas, *Cod. Dipl. X*, 77-79.

⁴⁶⁸ P. Anđelić, *Barones regni i državno vijeće srednjovjekovne Bosne*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, godina XI-XII, broj 11-12, Sarajevo 1975-1976, str. 37.

⁴⁶⁹ AR, XXII, str. 30.

⁴⁷⁰ AR, isto.

Srednjovjekovno bosansko ime *Vitanj* izuzetno je rijetko ime, što ukazuje na onomastički survival. U srednjovjekovnoj Dalmaciji, čiji su izvori u odnosu na izvore srednjovjekovne Bosne znatno brojniji i bogatiji romanskim i slavenskim imenima, ime nije nijedanput zabilježeno. Međutim, više puta je zabilježeno romansko ime *Vitalis*,⁴⁷¹ iz čega se može zaključiti da je ime *Vitanj*, najvjerovatnije, njegova srednjovjekovna bosanska varijanta.

Srednjovjekovno ime *Vitanj*, kao i istovjetni glasilački toponimski nazivi, najvjerovatnije je nastalo na antičkoj onomastičkoj baštini Bosne. K. Jireček u svojim istraživanjima srednjovjekovnih imena Dalmacije, navodi i romanska imena *Vitus*, *Vita*,⁴⁷² iz kojih je, također, moguće izvesti ime *Vitanj*.

ŽUNJEVO BRDO

Žúnjevo brdo (1275 m)⁴⁷³, jedno je od brda rogatičke planine Sjemeć.

Žúnovi su selo i istoimeni srednjovjekovni arheološki lokalitet u općini Sokolac.⁴⁷⁴ Naselje je vrlo staro. U sumarnom popisu bosanskog sandžaka, u nahiji Glasinac, 1468/69. godine, selo je popisano kao nenaseljeno, pod nazivom *Žuničić*.⁴⁷⁵ U osnovi deminutivnog naziva je antroponim *Žun*.

Nazivi su nastali od antroponima čija osnova je u lat. *jūnius* (od *Juno*, gen. -*ōnis*, "Junonin mjesec").⁴⁷⁶

S obzirom na to, nazivi vjerovatno potječu od latinskog gentilicija *Iunius* koji je višestruko potvrđen na tlu rimske provincije Dalmacije.⁴⁷⁷ Gentilicij je, najvjerovatnije, bio zastupljen i u latinskom onomastikonu rimske naseobine u Rogatici.

Gentilicij je, u vrijeme romanizacije Ilira, prodro i u ilirski onomastikon.⁴⁷⁸

Ime *Žún* potvrđeno je u srednjovjekovnim izvorima koji se odnose na Glasinac. U notarski registriranoj zadužnici od 4. VII ? 1402. godine, u Dubrovniku, navedeno je ime dužnika: *Žun Kranisalić iz Prače*.⁴⁷⁹

⁴⁷¹ K. Jireček, n. dj., I, str. 63.

⁴⁷² Isto.

⁴⁷³ Karta JNA 1 : 25 000, br. evidencije 00059, Žepa, štampano 1975.

⁴⁷⁴ *Arheološki leksikon*, III, str. 109.

⁴⁷⁵ Sumarni popis bosanskog sandžaka iz 1468/69, 173 r.

⁴⁷⁶ O tome vidjeti u: P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 786.

⁴⁷⁷ G. Alföldy, *Die Personenamen in der römisch Provinz Dalmatia...*, str. 90.

⁴⁷⁸ CIL XI 68, *Iunius T. Verecundus nati(ōne) Del(mata)* (miles classis Ravenn.).

⁴⁷⁹ I. Voje, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, ANUBiH, Djela, knj. 29, Sarajevo 1976, str. 55.

Imenska varijanta *Žúnj*, bez obzira na njeno antičko porijeklo, ne može se datirati u antiku. Imenski lik je slavizirana, najvjerovatnije srednjovjekovna, varijanta imena nastalog na predslavenskoj etničkoj baštini.

Od imena *Žún* vodi porijeklo poznati rogatički bošnjački rod *Žunić*. Posve je moguće da rodonačelnik roda upravo potječe sa Sjemeća.

Jažunjača je danas nepoznato selo Bosanskog sandžaka, popisano u defteru iz 1468. g.⁴⁸⁰ Za ovaj imenski lik posve je izvjesno da potječe od *Iunius* > *Jažunjača*. *Žunovina* je danas nepoznato selo u oblasti Prijepolja ili Pljevalja, popisano 1468. g.⁴⁸¹ *Žunovi* su selo u seoskoj općini Kruševci kod Vlasenice.⁴⁸² *Žunovići* su zaselak sela Dubrave Gornje u okolini Tuzle.⁴⁸³ *Žunovina* je zaselak u selu Grabovica kod Nevesinja.⁴⁸⁴ *Žunovnica* je selo u općini Hadžići.⁴⁸⁵ *Žunić* je zaselak sela Pojezna u općini Tešanj.⁴⁸⁶ *Žunjići* su zaselak sela Brezova Kosa kod Cazina.⁴⁸⁷ *Žunova* je zaselak sela Bukov Do kod Kladnja.⁴⁸⁸ Za neke od ovih naziva postoji mogućnost zoonimske motivacije, po ptici *žuni*.

Imajući u vidu općepoznatu relevantnost lingvističkog metoda kojim se došlo do glasinačkih naziva latinskog porijekla, moguće je da će za neke od ovih naziva naučna kritika osporiti njihovo latinsko porijeklo. Pa ipak, broj od 47 naziva, koliko ih se tretira u ovom poglavlju – uz potpuno izvjesnu činjenicu da je među njima nemoguće sve osporiti već samo njihov manji broj – neosporno pokazuje da ovi nazivi nisu izolovana i slučajna jezička pojava. Glasinački nazivi latinskog porijekla brojne su historijske činjenice. Glasinačka onimija latinskog porijekla posljedica je rimske vlasti na Glasincu. Nastala je za vrijeme romanizacije glasinačkih Ilira. Na romanizaciju na širem prostoru zapadnog Glasinca posebno ukazuje naziv *Romanija*.

Za razliku od glasinačkih naziva ilirskog porijekla, među kojima smo utvrdili znatan broj jedinstvenih naziva na tlu Bosne i Hercegovine, sličnih naziva u glasinačkim latinizmima je manje. Jedinstveni nazivi su *Brćigovo*, *Bronjići*, *Čubrići*, *Dretulj*, *Dumonjići*, *Gire*, *Gulije*, *Guta*, *Kaljina*, *Kitoze*, *Miljeci*, *Mrče*,

⁴⁸⁰ Sumarni defter iz 1468, 18 v.

⁴⁸¹ Isto, 152 r.

⁴⁸² Riječnik naseljenih mjesta..., str. 330.

⁴⁸³ Isto, str. 71.

⁴⁸⁴ Isto, str. 230.

⁴⁸⁵ Isto.

⁴⁸⁶ Isto, str. 217.

⁴⁸⁷ Isto, str. 33.

⁴⁸⁸ Isto, str. 38.

Otricevo, Pošćen polje, Probičelje, Rabar, Rusanovići. Zbog činjenice da se nije mogao izvršiti uvid u cjelokupnu toponimiju Bosne i Hercegovine, što izlazi i iz okvira ovog rada, neki od glasinačkih oronimskih naziva, kao što su *Bulkan* ili *Kundina glava*, samo se mogu pretpostaviti kao jedinstveni, ili rijetki.

Glasinački nazivi latinskog porijekla negiraju glasinački hijatus. Pokazuju kontinuitet glasinačke ilirske kulture koja se nije ugasila s uspostavom rimske vlasti. Ovu činjenicu posebno potvrđuju latinsko-ilirski nazivi *Kitoze* i *Bolozan*, od kojih smo posljednji uvrstili u nazive ilirskog porijekla. Na osnovu latinskog *vallum* > *bol*, hidronim se mogao uvrstiti i u ovo poglavlje.

Porijeklo glasinačkih naziva latinskog porijekla nužno je razmotriti i s etnološkog aspekta. U tom smislu, glasinačka tradicija sadrži neka narodna predanja koja se, s više ili manje vjerovatnoće, mogu dovesti u vezu s Rimljanima i rimskom vlašću na Glasincu.

Prilikom istraživanja stećaka u Žepi, 1961–1962. godine, Mario Petrić i Vlado Palavestra zabilježili su narodna predanja i vjerovanja u vezi s tim nadgrob-nim spomenicima. Navedeni autori pišu: "Narod u Žepi smatra da su spomeni-ke, 'mramorove', postavljali Lutorani, narod koji je ranije živio u ovim krajevima. O njima i njihovom nestanku kruže i danas, iako prilično osiromašena, predanja među muslimanskim stanovništvom čitavog područja. Tako se priča da su Lutorani nekada davno izbjegli u ove krajeve iz Italije, bježeći od svog kralja koji se zvao Lucer (Lucifer?)."⁴⁸⁹

Iz legende proizlazi da su stećci rimskog porijekla, odnosno, da su ih podizali Lutorani, narod koji je u Žepu došao (izbjegao) iz Italije. Ovo narodno predanje nužno je dovesti u vezu s onim znanstvenim mišljenjima koja, neovisno od žepske tradicije, porijeklo bosanskog stećka vide u rimskom sarkofagu. O onome što je već rečeno o glasinačkim stećcima, zorno svjedoči i epigrafski natpis koji je u prvom broju Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1889. godine, objavio Ć. Truhelka. Natpis potječe sa stećka koji se nalazio "kraj Orahovca pokraj Drine putem iz Višegrada u Samobor"⁴⁹⁰. Na tom stećku najstarijom varijantom bosančice nevješto je zapisan rimski kognomen *Lupulus*.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ M. Petrić, V. Palavestra, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u Žepi*, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Radovi, knj. XXIV, Sarajevo 1964, str.176.

⁴⁹⁰ Ć. Truhelka, *Bosančica*, Prilog bosanskoj paleografiji, GZM za 1889, I, Sarajevo 1889, str. 74.

⁴⁹¹ O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkom hijatusu.

Na stećku iz Kovanja, kod Rogatice, nalazi se natpis iz 1463. godine u kojem se spominje *Trtiš Banović*.⁴⁹² Ime *Trtiš* nastalo je od lat. kognomena *Tertius*.⁴⁹³ Na prostoru rimske provincije Dalmacije kognomen je višestruko potvrđen.⁴⁹⁴ Posljednjim imenom, najvjerovatnije, zvao se daleki predak Trtiše Banovića, rimski veteran ili romanizirani Ilir iz susjedne Rogatice, koji je u Kovanju imao predium. U natpisu stoji da *Trtiš Banović* leži "na svojoj plemenitoj", što znači da je sahranjen na svojoj zemlji i baštini. Iz posljednjih navoda očito je da je riječ o autohtonoj osobi čiji nadgrobni spomenik, svojim natpisom, zorno svjedoči o onomastičkom i etničkom kontinuitetu glasinačkog stanovništva, i o njegovim antičkim tradicijama.

O predanju o Lutoranima i njihovom kralju koji se zvao Lucer, moguće je suditi isključivo na osnovu više ili manje mogućih pretpostavki. Ono što se u razmatranju ovog problema može smatrati posve vjerovatnim je pretpostavka da se predanje oslanja na neku vrlo staru legendu. U općem smislu, *Lutorani* su, vjerovatno, sljedbenici Lutera, a *Lucer* je *Luter*. Riječ *lutor*, u značenju "1° čovjek zakona Luerova, 2° nevaljao čovjek, bezvjernik", potvrđena je u oblasti Piva-Drobnjak u Crnoj Gori, u XVIII vijeku.⁴⁹⁵ Međutim, u žepskom predanju koje govori o doseljavanju Lutorana iz Italije, koja nije protestantska zemlja, ime *Lutorani* moguće je dovesti u vezu s Marsovim atributom *Ultor*⁴⁹⁶ (*Ultor* > *Lutor*).⁴⁹⁷ Posve je moguće da se u tom imenu, u žepskom predanju, kriju sljedbenici rimskog boga Marsa, odnosno Rimljani.

Rimsko stanovništvo na području antičke Rogatice, koje su u prvo vrijeme činili rimski vojnici, a kasnije i rimski veterani koji su u rogatičkoj okolini uživali prediume, živjelo je uporedo s ilirskim stanovništvom koje se postepeno romaniziralo. Taj nekadašnji suživot dvaju različitih naroda i kultura kao da potvrđuje predanje iz Žepe. Kako je zabilježio V. Palavestra u Žepi: "Ti Lutorani su ovdje živjeli sa još jednim narodom. Kako sam čuo od starije, oni lopovi što krađu, ubijaju, ne valjaju – njih su zvali 'lutorani', a oni drugi su valjali."⁴⁹⁸ Ovaj dio

⁴⁹² "[Vb] ime božije a se leži Trtiš Banović, dobri vitez, na svojoj plemenitoj" M. Šimundić, *Nepoznata osobna imena na srednjovjekovnim nadgrobnicima i drugim kamenim spomenicima u Bosni i Hercegovini*, Radovi ANUBiH, knj. LXX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21, Sarajevo 1981, str. 228.

⁴⁹³ "Trtiš je od lat. Tertius – treći." Isto.

⁴⁹⁴ G. Alföldy, *Die personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 307, 308.

⁴⁹⁵ U Dubrovniku *luter* u XVII v. P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 333.

⁴⁹⁶ Kult Marsa Ultora (Osvetnika) naročito je promicao August. Druge godine pr. n. e. posvetio je hram Marsu Ultoru "izražavajući nadu kako će svaki mladi Rimljanin doći na štovanje u taj hram na početku svoje vojne karijere, a svaki zapovjednik prije polaska na vojni pohod". M. Barnett, *Bogovi i mitovi staroga svijeta*, Rijeka 2000, str. 291.

⁴⁹⁷ Lingvističko izvođenje *Ultor* > *Lutor*, po zakonu metateze likvida, posve je izvjesno.

⁴⁹⁸ V. Palavestra, *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo – Zemun 2004, str. 141.

tradicije najvjerojatnije se odnosi na Rimljane i Ilire. I što je od posebnog značaja, i što je potpuno logično kada se radi o domorocima i osvajačima, jedni (Iliri) su "valjali", za razliku od drugih (Rimljana) koji su ubijali, itd., i koji "ne valjaju".

Bošnjačko tradicijsko predanje, najvjerojatnije, potvrđuje arheološke činjenice o Rimljanima na tlu Glasinca. Na Glasincu su iskopani brojni rimski tumuli ovalnog oblika u kojima su pronađeni rimski grobovi i grobni prilozi.⁴⁹⁹ O tome tradicija svjedoči na slijedeći način: "Lutorani su ženskinju stavljali u grob neke kô šertice, zlatni neki nakit".⁵⁰⁰ Iz historijskih razloga, ovaj dio predanja, nikako se ne može vezati za Luterane, odnosno protestante, koje glasinačka historija uopće ne poznaje. Protestanti u svoje grobove ne stavljaju grobne priloge.

Od posebnog je značaja činjenica da je predanje o Lutoranima,⁵⁰¹ Lutorima ili Ljutorima, na tlu Bosne i Hercegovine i s l j u č i v a baština Bošnjaka.⁵⁰² Na području glasinačke ilirske kulture, predanje na svoj način pokazuje da su Bošnjaci na tom prostoru isključivo starinačko stanovništvo.

Mišljenje V. Palavestre da je tradicijsko predanje o Lutoranima nastalo "tek u vrijeme poslije austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine"⁵⁰³ ne može se prihvatiti iz više razloga: 1) Da je predanje nastalo u austrougarskom periodu, pod utjecajem "obrazovanih pojedinaca (austrougarskih činovnika) u Bosni i drugih doseljenika u manje seoske sredine za vrijeme austrougarske okupacije"⁵⁰⁴, ono bi se sačuvalo i u bosanskohercegovačkim gradovima gdje je doseljavanje najintenzivnije. Sačuvalo bi se ne samo kao tradicija bošnjačkog već i srpskog i hrvatskog gradskog stanovništva. 2) Narodno predanje o Lutoranima u Žepi seže u znatno dublju starinu od austrougarskog perioda, i u nekim svojim dijelovima oslonjeno je na neku vrlo staru predaju. Historijski izvori ne potvrđuju doseljavanje austrougarskih činovnika u Žepu. Žepa je bila i ostala – tipična enklava.

⁴⁹⁹ O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkom hijatusu.

⁵⁰⁰ V. Palavestra, *Historijska usmena predanja...*, str. 141.

⁵⁰¹ Predanje je zabilježeno i na užem području Glasinca: "Od nekih muslimana sam slušao da je sneg padao sedam godina, dok nije isterao 'lutorane'". M. Filipović, *Glasinac...*, str. 266.

⁵⁰² V. Palavestra, *Historijska usmena predanja...*, str. 141.

⁵⁰³ Isto.

⁵⁰⁴ Isto.

Glava osma

GLASINAČKI NAZIVI GOTSKOG PORIJEKLA

Prisustvo Gota na tlu današnje Bosne i Hercegovine datira se u poznu antiku. O ovom historijskom problemu, više ili manje, čitalac se može informirati u svim važnijim historijama Bosne i Hercegovine. Tako V. Klaić, pisac prve na historijskim izvorima kritički napisane historije Bosne, razmatra "gospodstvo" Istočnih Gota na prostoru današnje Bosne i Hercegovine u periodu od 493. do 555. godine.¹ Istu problematiku tretira i S. Ćorović u svojim historijama Bosne i Hercegovine,² grupa autora Napretkove *Povijesti Bosne i Hercegovine*,³ M. Šunjić,⁴ itd.

Istraživanja starogermanskih tragova u jezicima Balkanskog poluostrva započeta su početkom XX vijeka. Ovom problematikom bavili su se S. Stanojević,⁵ R. Loewe,⁶ C. Disculescu,⁷ G. Giuglea,⁸ E. Gamillscheg,⁹ V. Kiparski,¹⁰ A. Stender-

¹ V. Klaić, *Povijest Bosne*, Zagreb 1882, str. 40, 41.

² V. Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925, str. 31. Isti: *Historija Bosne*, Beograd 1940, str. 87-181.

³ Grupa autora: *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, Sarajevo 1942, str. 66-237.

⁴ M. Šunjić, *Narodi i države ranog srednjeg vijeka*, Sarajevo 2003.

⁵ Stanojević je autor teze o postojanju balkansko-gotskih elemenata u starocrkvenom jeziku. Kod slavista, teza nije naišla na širi odziv. С. Станоевичъ, Гипотеза о славянскихъ заимствованныхъ словахъ изъ германскаго, *Русский филологический Вѣстникъ* XLVIII, Варшава 1902.

⁶ R. Loewe, *Altgermanische Reste in der Balkansprachen*, KZ XXXIX (1903).

⁷ C. Disculescu, *Die Gepiden, Forschungen zur Geschichte daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, band I, Halle 1922. Isti: *Altgermanische Bestandteile im Rumanischen*: Zfr. Phil. II (1929), i d.

⁸ G. Giuglea, *Cuvinte și lucruri. Elemente vechi germane în Orientul. Romanic, Dacorom. II*.

⁹ E. Gamillscheg, *Die ältesten Berührungen zwischen Rumänen und Germanen*, Politik und Gesellschaft VI (1932); *Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreichs*, Berlin-Leipzig 1935.

¹⁰ V. Kiparski, *Die gemeinславischen Lehnwörter aus Germanischen*, *Anales Academiae scientiarum Fennicae*, B XXXII, 2, Helsinki 1934.

Petersen,¹¹ A. Thumb,¹² P. Kretschmer,¹³ K. Sanfeld,¹⁴ J. Kelemina,¹⁵ H. Barić,¹⁶ itd. Značajnije historijske radove o Gotima na jugozapadnom Balkanu napisali su M. Abramić,¹⁷ S. Antoljak,¹⁸ G. Čremošnik i D. Sergejevski,¹⁹ Đ. Basler,²⁰ A. Uglešić,²¹ R. Tafra.²² Na starogermanske tragove u zapadnobalkanskim mjesnim imenima prvi je ukazao K. Jireček kada je u svojoj *Geschichte der Serben*, I, str. 36, mjesno ime *Onogošt* (naziv tvrđave u Nikšiću, Crna Gora) doveo u vezu s ličnim gotskim imenom *Anagasts*. U nauci se smatra da su Goti ostavili traga u imenima nekih bosanskohercegovačkih naziva: *Gaćani* kod Prijedora, *Hrgud* kod Stoca, *Otolež* kod Gacka.²³

Pitanje prisustva Gota na Glasincu jedno je od rijetkih pitanja u čijem razmatranju nije moguće primijeniti multidisciplinarni metod. Otežano je činjenicom da pisani historijski izvori kasne antike ne nude nikakva konkretna obavještenja koja bi se mogla aplicirati na Glasinac. Isto je i u arheološkoj znanosti. Arheološka istraživanja Glasinca nisu otkrila nikakav arheološki materijal gotskog porijekla. Pa ipak, kada je riječ o arheologiji i Gotima, nužan je znanstveni oprez, iz razloga što se, s aspekta najsavremenijih arheoloških metoda i spoznaja, o postojanju istočnogotskih nekropola na području rimske provin-

¹¹ A. Stender-Petersen, *Slavisch-Germanische Lehnwortkunde*, Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles Handlingar, IV följden, XXXI, N° 47, Göteborg 1927.

¹² A. Thumb, *Die germanischen Elemente im Neugriechischen*, Germanische Abhandlungen Hermann Paul zum 17. März 1902. dargebracht, Strassburg 1902.

¹³ P. Kretschmer, *Nordische Lehnwörter im Altgriechischen*, Glotta XXII (1934).

¹⁴ K. Sanfeld, *Linguistique balkanique, Problèmes et résultats*, Paris 1930.

¹⁵ J. Kelemina, *Goti na Balkanu*, Časopis za zgodovino in narodnopravo, 27/1932, br. 3-4, Maribor 1932.

¹⁶ H. Barić, *Lingvističke studije*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knj. I, Sarajevo 1954.

¹⁷ M. Abramić, *Gli Ostrogoti nell'antica Dalmazia*, Spoleto 1956.

¹⁸ S. Antoljak, *Zadar pod vlašću Istočnih Gota*, Zadarska revija 20/1971. Isti: *Zadar unter ostgotischer Herrschaft*, Diadora, 6/1973.

¹⁹ G. Čremošnik, D. Sergejevski, *Gotisches und römisches aus Breza bei Sarajevo*, Gedruckt als manuscript, Sarajevo 1930.

²⁰ Đ. Basler, *Die "basilika II" in Breza bei Sarajevo*, Živa antika, 25/1975. Isti: *Bazilika u Obrovcima*, Naše starine 7/1960. Isti: *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972.

²¹ A. Uglešić, *Tipološko-stilska analiza istočnogotskog nakita na području rimske provincije Dalmacije*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 29(16). Isti: *Rimska provincija Dalmacija pod vlašću Istočnih Gota*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar 1991. Isti: *Nakit Istočnih Gota na području rimske provincije Dalmacije* (posljednji rad objavljen je u: R. Tafra, *Hrvati i Goti*, Split 2003).

²² Studija sadrži više značajnijih integralnih radova o Gotima. R. Tafra, *Hrvati i Goti*, Split 2003. U ovom djelu, na stranama 205-245, N. Anzulović donosi bibliografiju o Gotima u Hrvatskoj i susjednim zemljama.

²³ N. Miletić, *Rani srednji vijek*, Kulturna istorija Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1966, str. 378.

cije Dalmacije "zasada ne može govoriti"²⁴. Problem je u tome što mogućnost arheološkog utvrđivanja istočnogotskog etnika "postoji samo kod ženskih grobova, uglavnom višeg društvenog statusa, koji se prepoznaju po karakterističnom ženskom nakitu(...)"²⁵. "Muške grobove teško je prepoznati jer Istočni Goti nisu običavali polagati oružje u grobove, kao što su to radili drugi, njima srodni barbarski narodi (Gepidi, Sarmati, Skiri, Alamani i dr.)."²⁶ Prema tome, s aspekta arheološke znanosti u odnosu na Glasinac i identifikacije Gota na Glasincu, nužno je zaključiti da su arheološki metodi, na sadašnjem stupnju razvijenosti, još uvijek znanstveno ograničenih mogućnosti. Neki glasinački grobovi, za koje se smatra da su ilirski, mogu biti gotskog porijekla.

U situaciji kada se u identifikaciji glasinačkih naziva gotskog porijekla ne možemo osloniti na arheološke metode, isključivo lingvistička argumentacija nalaže veliki oprez. Usamljeni nazivi mogu biti slučajne jezičke podudarnosti koje mogu navesti na krivi put. Na drugoj strani, ozbiljniju onomastičku argumentaciju može ponuditi area naziva koji se mogu objasniti uz pomoć gotskog jezika i koji su situirani jedan do drugog, na prostoru koji u lingvističkom smislu čini jedinstven prostor zgusnutih i učestalih onomastičkih likova za koje se može pretpostaviti da su imenovani od strane etničkih Gota koji su na Glasincu boravili u posebnom naselju. Onomastička analiza potvrđuje postojanje slične aree u današnjem glasinačkom selu Brezje. Na području ovog sela iskopani su značajniji nalazi glasinačke ilirske kulture,²⁷ što posebno ukazuje na njegov širi povijesni značaj.

GUDOV DO

Imenom *Gúdiv dô* naziva se jedna udolina obradive zemlje u glasinačkom selu Brezje. Selo je jedan od najpoznatijih glasinačkih arheoloških lokaliteta. U ovom selu, u okolini Gradine, F. Fiala je, 1896. godine, istražio pet prethistorijskih tumula s ukupno 32 groba. Dio grobova pripada kasnom bronzanom dobu (pretežno X i IX v. st. e.).²⁸

Naziv, posebno sufiks *-ov* koji označava pripadanje, ukazuje na mogućnost da je toponim nastao od antroponima *Gud*. Međutim, u stručnoj literaturi u kojoj su pobrojani svi antroponimi južnoslavenskog porijekla, ovog antroponima

²⁴ A. Uglešić, *Nakit Istočnih Gota...*, str. 100.

²⁵ Isto, str. 101.

²⁶ Isto.

²⁷ *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, III, Sarajevo 1988, str. 92.

²⁸ *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, III, Sarajevo 1988, str. 92. Praistorija jugoslovenskih zemalja (bronzano doba), Sarajevo 1983, str. 414, 415, 426, 430, 432.

nema. Sveslavensko pridjevsko *-ov* ukazuje na još jednu mogućnost: da se u osnovi naziva krije etnik.

J. Kelemina prvi je ukazao na zapadnobalkanske nazive gotskog porijekla: *Gacko*, mjesto u istočnoj Hercegovini, *Gacka*, rijeka kod Otočca, *Gacko*, oblasno ime kojem odgovara kod Porfirogenita Γουξηκα i u Franačkim analima *Guduscani*.²⁹ Keleminin sud o gotskom porijeklu navedenih naziva uglavnom je prihvaćen.³⁰ Kelemina je mišljenja da je praoblik tih naziva **gād-*, uz obrazloženje da je *gād-* bilo ime odomaćeno kod Slavena u doba kada se u germanskom jeziku još nije bila izvršila promjena *d* u *t*.³¹ S tim u vezi, Kelemina se poziva na F. Miklošičča³² i naziv *Gudi*, što je litavski naziv za Bjeloruske nastanjene na nekadašnjem gotskom teritoriju.³³

Osim na Balkanu, etnik *Gud* višestruko je potvrđen i na tlu Italije.³⁴

Na osnovu široko prihvaćenog lingvističkog mišljenja o etnicima *Gudas*, *Gudi*, *Guduscani*, što su nekadašnji nazivi za Gote, za *Gúdov dô* se argumentirano može ustvrditi da je naziv gotskog porijekla. Podrazumijeva zemljoposjed čovjeka čije etničko ime je *Gud*.

Kao što je općepoznato, gotski kralj Odoakar (476–493) dao je Gotima trećinu plodnog zemljišta, čime su oni postali i zemljoposjednici. Zemljoposjed *Gudov do* najvjerojatnije je pripadao gotskoj agrarnoj trećini u Brezju.

GUDOVA GLAVICA

Gúdova gläivica blago je uzvišenje koje se nalazi na sjevernim planinskim obroncima glasinačkog sela Brezje. Oronim je udaljen oko 1,5–2 km vazdušne linije od *Gudovog dola*.

Naziv je istovjetnog gotskog porijekla, kao i *Gudov do*. Imenovan je po etniku *Gud*. Zajedno s ostalim nazivima gotskog porijekla, potvrđuje snažnu interferenciju gotskih riječi u arei glasinačkog sela Brezje.

²⁹ J. Kelemina, n. dj., str. 21.

³⁰ O tome vidjeti u: H. Barić, n. dj., str. 76–77.

³¹ "Vrh tega ni isključeno, da je obstajala od pradavnine slovanska oblika *gād-*, ki se je razvila še pred germanskim premikom *d > t*." J. Kelemina, n. dj., str. 21.

³² "Litvanski *Gudas* pomeni na Pruskem poljske Litavce, pri Žemaitih pa južneje Beloruse, na dalje pomeni let. *Gudi* Beloruse, narod ki sedaj sedi na nekdanjem ozemlju Gotov." (Mikl. Et. Wb. 75 Karsten, Germanen 73.)" J. Kelemina, n. dj., str. 21.

³³ Isto.

³⁴ "Dem galloromanischen und iberoromanischen *Gothos* entspricht im Italienischen die Nominativform *Gothi*, die in Oberitalien in Weitem Umpfang zu *Gudi* umgelautet wurde. Da in der endung der Namen *-o* und *-i* oft wechseln im westlichen Oberitalien ferner die auslantenden vokale in der Mundart in weitem umfang verstummen, kann ein solches älteres *Gudi* heute in der Form *Gudo* erscheinen." E. Gamillscheg, *Romania Germanica*, Berlin-Leipzig 1935, str. 5.

Gudelj je brdo zapadno od sela Vrutci u općini Ilijaš. Na brdu se nalaze arheološki ostaci suhozida (kuća?) i stara popločana lokva kakve su poznate na prostoru glasinačke ilirske kulture.³⁵ *Gudelj* je zaselak u selu Jošanica kod Foče.³⁶ *Gudeljevina* je zaselak u selu Pijesci kod Mostara.³⁷ *Gudevo Brdo* je zaselak u selu Krivaja kod Prijedora.³⁸ *Gudin Do* je zaselak u selu Zabukovica kod Srebrenice.³⁹ *Gudinoge* je ime zaseocima u selu Ratkovići kod Foče⁴⁰ i Svinjcima kod Foče.⁴¹

GAČICE

U selu Brezje, na Glasincu, jedan kompleks obradivog zemljišta, koji čine livade i njive, naziva se imenom *Gačice*. Naziv se nalazi jugoistočno i u blizini Gudova dola, u arei više naziva koji se mogu dovesti u vezu s Gotima.

Naziv *Gačice* nužno je dovesti u vezu s nazivom *Gačani*, kako se nazivaju dva sela u Okrugu banjalučkom i koje H. Barić dovodi u vezu s nazivima *Gacko*, *Gacka*,⁴² *Guduskani*.⁴³

Naziv *Gačice* femininum je od *Gačani*.

Mogućnost da se u nazivu *Gačice* krije deminutivni humoristički naziv, motiviran sveslavenskim i praslavenskim *gāce*, f "platneno donje odijelo", vrlo je mala. Naziv je, prije svega, nužno dovesti u vezu sa susjednim nazivima gotskog porijekla i tretirati ga kao povijesnu posljedicu zajedničkih imenovanja. Na drugoj strani, kako informira P. Skok, sveslavensko i praslavensko *gāce* nema šire toponimske potvrde. U hrvatskoj toponimiji poznat je samo jedan toponim: "1250. U Gaće = u gaćicah (17. st.). (Brač)"⁴⁴

³⁵ Lokalitet zavređuje arheološka istraživanja. Podaci po zapažanju autora.

³⁶ *Riječnik naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine* (1910), str. 96.

³⁷ Isto, str. 210.

³⁸ Isto, str. 141.

³⁹ Isto, str. 318.

⁴⁰ Isto, str. 241.

⁴¹ Isto.

⁴² U vezi s nazivom hidronima *Gacka*, u Lici, R. Katičić smatra da je naziv izveden iz praslavenskog korijena *god-* te da bi *Godaska* značilo "šumska rijeka". R. Katičić, *Die Anfänge des kroatischen Staates, Die Bayern und ihre Nachbarn*, Teil I, Wien 1985, str. 187.

⁴³ "Ovamo najzad spada i *Gačani*, ime „dva sela u okrugu Banjalučkom." H. Barić, n. dj., str. 76.

⁴⁴ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 542.

Gaćani je ime dva zaseoka u općini Prijedor.⁴⁵ *Gaćice* je ime zaseokâ u selu Kruščica kod Foče,⁴⁶ Večeriska kod Travnika.⁴⁷ *Gaće* je šuma u Bićeru, *Gaćale* njiva u Mahali, *Gaćica* šuma u Popima, sve u okolini Visokog.⁴⁸

Naziv zaseokâ *Gudelj* u selu Jošanica kod Foče, nazivi dva zaseoka *Gudinoge* u selima Ratkovići i Svinjci kod Foče, i naziv zaseoka *Gaćice* iz Kruščice kod Foče, otkrivaju Foču vrlo vjerovatnim područjem snažnije gotske penetracije na tlu Bosne i Hercegovine.

P. Šimunović u svojim *Hrvatskim prezimenima* spominje hrvatska prezimena *Gudac*, *Gude*, *Güdelj*,⁴⁹ ali ne navodi njihovu etimologiju.

KONOGOVO

Jedinstvenim imenom *Könogovo* naziva se veća parcela obradive zemlje u selu Brezje. Na ovom lokalitetu F. Fiala, 1896. godine, istražio je dva tumula s dva groba koji pripadaju kraju starijeg željeznog doba (kraj VI ili početak V v. st. e.).⁵⁰

Naziv nije moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezika.

Sveslavenski pridjevski sufiks *-ovo* ukazuje na poimeničenje osnove *Konog-*.

Osnova *Konog-* u potpunosti se izvodi od gotskog vladarskog naziva **Kuniggs* "knez".⁵¹ Najvjerovatnije, *Konogovo* je u vezi s gotskim vojskovođom (knezom) koji je pokorio glasinačke Ilire i oduzeo im jednu trećinu obradivog zemljišta. Oduzeto zemljište najvjerovatnije je pripadalo onim Gotima koji su, poslije pokorenja glasinačkih Ilira, izvjesno vrijeme ostali na Glasincu. Moguće je povezivanje i s gotskim imenom *König*.⁵²

Zemljišnu parcelu *Konogovo* danas čini zemljišni kompleks od oko 100 duluma najplodnije glasinačke zemlje.

Konogovo je posve izvjestan glasinački naziv gotskog porijekla.

⁴⁵ *Riječnik naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine* (1910), str. 78.

⁴⁶ Isto, str. 143.

⁴⁷ Isto, str. 78.

⁴⁸ M. Filipović, *Visolka nahija*, Naselja i poreklo stanovništva, SKA, Srpski etnografski zbornik, knjiga 25, Beograd 1928, str. 695.

⁴⁹ P. Šimunović, *Hrvatska prezimena*, Zagreb 2006, str. 562.

⁵⁰ *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, III, str. 100.

⁵¹ P. Skok, *Etimologijski rječnik*., IV, 693.

⁵² R. Kleinpaul, *Die deutschen Personenamen*, Berlin und Leipzig 1916, str. 81. Gotsko *ō* odgovara kratkom prajezičnom *ō* koje u slavenskim jezicima ostaje bez promjene, kao u *oculus* > „oko“, *octo* > „osam“, *ovis* > „ovca“, *domus* > „dom“. Glas *o* u drugom slogu nastao je jačanjem vokala *i*.

GODOMILJE

Najznačajnija gotska naseobina na Glasincu bila je u naselju koje se danas zove *Godōmilje*.

Godōmilje je poznato rogatičko selo i jedan od poznatijih arheoloških lokaliteta glasinačke ilirske kulture. Na području sela, F. Fiala 1896. godine istražio je sedam tumula s ukupno 14 grobova, koji uglavnom pripadaju starijem željeznom dobu.⁵³ Naseljenost sela u srednjem vijeku potvrđuje nekropola stećaka na prijevoju puta koji iz Godomilja vodi u susjedno selo Sjeversko.⁵⁴ Za vrijeme osmanske vlasti selo je prvi put popisano 1468. godine i tada je pripadalo nahiji Vrtar. Imalo je 22 naseljena doma i dva neoženjena.⁵⁵ Redovno se popisuje za sve vrijeme osmanske vlasti i u nahiji Vrtar jedno je od najnaseljenijih bošnjačkih sela.⁵⁶ Selo je imalo oblasni značaj seoske općine,⁵⁷ iz čega je moguće izvesti zaključak o značajnijem onomastičkom subjektu.

Selo se nalazi u središtu najgušće aree glasinačkih naziva predslavenskog porijekla.⁵⁸

Na tlu Bosne i Hercegovine naziv je jedinstven. Nije ga moguće objasniti uz pomoć bosanskog jezika.

Naziv je složen: *God-(o)milje*. Vokal *o* između *d* i *m* umetnut je da olakša tešku suglasničku grupu *dm*.

S ilirolološkog aspekta, prvi dio naziva teoretski je moguće izvesti iz ilirskog **ged* čije porijeklo je u indoevropskom **ghed* u značenju "tor", njem. "Höhle, Verschlag", što je dovedeno u vezu s drvenim bedemom, palisadom i ilirskim ojkonomima *Bi-geste* i *Gedate*.⁵⁹ Pa ipak, u vezi s ovim izvođenjem, A. Mayer iskazao je određenu rezervu.⁶⁰ U etimološkom smislu, drugi dio naziva *-milje* posve je jasan. Iz tog razloga, razmatranje etimologije seoskog naziva *Godōmilje* nužno je početi od drugog imenskog kompozita.

Kompozit *-milje* istovjetan je s riječi *miļe* čijom etimologijom se bezuspješno bavio T. Maretić. Za navedenu riječ Maretić piše: "*Riječ tamna značenja u ovijem*

⁵³ *Arheološki leksikon...*, III, str. 95.

⁵⁴ Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 248.

⁵⁵ Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468. g., 114 r.

⁵⁶ Godine 1604. selo je imalo 83 muslimana i 6 neoženjenih. Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV II, Sarajevo 2000, str. 565, 566.

⁵⁷ Godine 1910. seoskoj općini Godomilje pripadala su sela Arnautovići, Babljak, Beheći, Donje Godomilje, Donje Osovo, Dumanjići, Gornje Godomilje, Jasenice, Kusturice, Mrkonjići, Oškoplje, Rađevići, Sjeversko, Šetići, Zabrežje. Riječnik naseljenih mjesta..., str. 85.

⁵⁸ Hidronimi *Udaša*, *Ozan*, *Bolozan*, ojkonomi *Sjeversko*, *Babljak*, *Kutuzero*.

⁵⁹ A. Mayer, II, str. 49.

⁶⁰ "Die Etymologie ist somit unsicher." Isto.

primjerima staroga dubrovačkog govora: Sada veće piši miļe. M. Držić 221. Diže hiļe miļe na Kobiļe, - Kamo ti hiļe, kamo ti miļe, o milolaž? – Piše mu miļe. Poslov. Daničić. *Ni toj se riječi ne razabira ni rod ni broj.*⁶¹

Kompozit *-miļe* u *Godomilje*, kao i Maretićeva riječ *miļe*, nastali su od latinskog *mille* (*mille pl. milia*) "hiljada", što je u vezi s grčkim μίλιον, τό, "rimska milja".⁶²

U dubrovačkim izvorima u kojima je zapisano: "Sada veće piši miļe. M. Držić 221" i "Piše mu miļe", T. Maretiću ostala je nepoznata i skrivena očita metafora. Dubrovačko *miļe*, metafora je za opširno pisanje (pismo), koje je dugo hiljadu riječi. Također, u: "Diže hiļe miļe na Kobiļe i Kamo ti hiļe"⁶³, kamo ti miļe, o milolaž", *miļe* je još jedna metafora: za veliku laž (od 1000 riječi).

Kompozit *-miļe* u *Godomilje* označava naselje veličine jedne rimske milje, koja ima 8 stadija⁶⁴ ili oko 1480 metara. To znači da je naselje zapremalo prostor od oko 370 metara kvadratnih.

Vrlo važna jezička paralela drugom dijelu složenog naziva *Godomilje* je "homersko καρδαμύλη odnosno Σκαρδαμύλη na ostrvu Hiosu i u Meseniji"⁶⁵. A. Mayer informira o istovjetnom lakonskom Σκαρδαμύλη.⁶⁶ Grčki kompozit -μύλη (*myle*) identičan je glasináčkom *-miļe*.

Najstariji nazivi s osnovom *mil-* vode u mikensko-grčku starinu, što ne iznenađuje: znatan broj latinskih riječi preuzet je iz grčkog jezika. Vjerovatno najstarije ime s tom osnovom je mikensko-grčko ime Μίλατος, Μίλετος,⁶⁷ u mladoj fazi *Milo* od čega će, po mišljenju I. Kajanta, u Rimu nastati kognomen *Milionianus*.⁶⁸ Potom slijede rimska imena. *Miles*,⁶⁹ *Militio*,⁷⁰ *Militaris*⁷¹ koja su izvedena od lat. *miles*. Od iste riječi, u vezi s *milia*, u rimskoj Numidiji izveden je naziv za ojkonom *Mileum*.⁷² *Miliarensis* je poznati trijem u Rimu "dug tisuću koraka."⁷³ *Milionia* je rimski grad kod Albe.⁷⁴

⁶¹ Rječnik JAZU, VI, str. 45.

⁶² F. Petračić, n. dj., str. 544.

⁶³ HIŁE n. u dvije dubrovačke poslovice stoji uz *miļe*, i kao da znači: laž, prijevara ili što slično. Rječnik JAZU, III, str. 599.

⁶⁴ Jedan stadij imao je 625 stopa ili 125 koraka, a to je oko 185 m.

⁶⁵ M. Budimir, *Mesto arbananskoga u krugu indoevropskih jezika*, Gjurmime albanologjike 2, Prishtinë 1965, str. 12.

⁶⁶ A. Mayer, *Die sprache...*, II, str. 107.

⁶⁷ O. Landau, *Mikenisch-griechische Personennamen*, Göteborg 1958, str. 163.

⁶⁸ I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 150.

⁶⁹ CIL V 5843, IX, XI 4539.

⁷⁰ CIL III 5955 (son *Militaris*), I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, str. 320.

⁷¹ CIL III 1189, (Dacia) 5955, (Raetia, father *Militio*), CIL XIII 2070 (Lugdunum). Isto.

⁷² I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, str. 207.

⁷³ J. Marević, *Lationsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, II, str. 1917.

⁷⁴ W. Schulze, *Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904, str. 361.

U osmanskome popisu sela iz 1604. godine, u selu je popisana mezra *Mirač*,⁷⁵ što je bez sumnje nastalo od latinskog *mīrus*, i, m "zid" (*mīrus* > *Mir* + *ač*). Latinsko porijeklo riječi *Mirač* < *mīrus* pokazuje da je ta riječ preuzeta izravno, iz klasičnog latiniteta koji su na područje Glasinca sa sobom donijeli rimski osvajači. Glasovna promjena *mīrus* > *mīr* datira se u razdoblje prvih romanizama na jugozapadnom Balkanu,⁷⁶ iz čega se može izvesti zaključak da se *-milje* u *Godomilje*, kao i naziv uopće, može datirati u antiku. Porijeklo naziva mezre *Mirač* otklanja mogućnost da je kompozit *-milje* izveden iz latinskog *mutulus* "Kragstein", "Sparenkopf", "Grenzsten", čime N. Gošić, "preko nekog romanskog dijalekta" objašnjava naziv poznatog arheološkog lokaliteta *Mili*, *Mile*, u Visokom.⁷⁷ Da je naziv *Godomilje* u semantičkoj vezi sa nekim zidinama, za istojezičnim udvajanjem lat. *mīrus* – *mutulus* ne bi bilo potrebe.

Prvi dio naziva *God-* izvodi se iz gotskih osnova na dva načina. Odgovara italijanskim topomimskim nazivima ostrogotskog porijekla *Gadesco*, *Gadhari*, *Gadsinda*, u vezi s langobardskim imenom "Gado, zu agls. *Gada* "comes, socius,"⁷⁸ s tim što je glasovna promjena *Gad-* > *God-* analogna brojnim primjerima glasovnih promjena u kojim je kratko *a* promijenjeno u *o*.⁷⁹ Ukoliko se radi o glasovnoj promjeni *Gad-* > *God-*, *Godomilje* je gotško naselje vojničkog tipa u kojem je boravio gotški vojni garnizon kojim je komandovao *comes*. U gotškoj upravnoj i vojničkoj nomenklaturi latinski termin *comes* višestruko je potvrđen⁸⁰ a njegova gotška jezička paralela je *Gado/Gada*. Fonetsko izvođenje *Gad-* > *God* lingvistički je pouzdano.

Druga mogućnost zasniva se na činjenici da je još u vulgarsnom latinitetu rimske provincije Dalmacije došlo do zamjenjivanja *t* i *d*,⁸¹ što se nastavilo i u romanskoj Dalmaciji.⁸² Za razumijevanje glasinackog *God-* od posebnog značaja je što se, kako pokazuje više vulgarnolatinjskih primjera od kojih neki potječu i s bosanskohercegovačkog tla, u vulgarsnom latinitetu završno *t* mijenja u *d*⁸³ što

⁷⁵ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV II, str. 566.

⁷⁶ P. Šimunović, *Bračka toponimija...*, str. 173. P. Šimunović *Gomilje*, što je brački lokalitet "bogat rimskim nalazištima" izvodi od *gomila*, što je upitno. Isto, str. 183.

⁷⁷ O tome vidjeti u: N. Gošić, *Srednjovjekovni toponim Mile ili Mili*, Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine, 2, Beograd 1997, 113-117.

⁷⁸ E. Gamillscheg, n. dj., 12, 91, 92.

⁷⁹ *Tragurion* > *Trogir*, *Salona* > *Solin*, *palatia* > *polaća*, itd.

⁸⁰ *Comes gothorum civitatis, comes/rei militaris/ et dux, comes provinciae*. S. Antoljak, *Zadar pod vlašću istočnih Gota*. Objavljeno u: R. Tafra, *Goti i Hrvati*, Split 2003, str. 76.

⁸¹ P. Skok, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, JAZU, Zagreb 1915, 40.

⁸² U Dubrovniku *mitat* (*medietas*), *maridar* pored *maritar*, itd. K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije*, str. 95.

⁸³ Br. 4574 A. BD XXXI 32 (3866 A), 8385 (Runici kod Travnika) *adque restituid* 2969 (Nin), 14237 (Podstrana) *ed* 8376 b (Sarajevo) Glasnik XXVI 168 (Usora), *ud* BD XXVI 41 (403 B), *cumparabid* Cat. 246 (812) = 9567. Isto, 41.

u potpunosti odgovara promjeni završnog etnonimskog *t* u *Got* u *d* u *God-*. To znači da je *Godomilje* "Gotsko milje," što je etnonimski naziv. Radi se o gotskom naselju veličine jedne rimske milje. S obzirom na vrijeme kada su se događale vulgarnolatinske glasovne promjene *t > d*, naziv bi se mogao datirati u prelazni period kasne antike i ranog srednjeg vijeka.

Nema nikakve sumnje: *Godomilje* je naziv gotskog porijekla. S obzirom da je još u doba Rima Varon predložio etimologiju po kojoj je riječ "vojnik" *miles* izvedena iz broja *mille*⁸⁴ vjerovatno je to bilo vojno gotsko naselje, neka vrsta *castrum-a*. Njegov geografski položaj, u blizini rimske Rogatice, vjerovatno je imao ulogu vojne kontrole i nadzora nad Rogaticom, kao i nad Glasincem uopće.

Etimologije zapadnobalkanskih složenih naziva čiji je drugi kompozit *-milje* sadržavaju značajnu znanstvenu pravilnost: prvi kompoziti redovito vode u gotski jezik. Pored glasinačkog *Godomilja*, ti nazivi su dalmatinsko *Radomilje* i hercegovačko *Hardomilje*.

Radomilje je važan glagoljaški vjerski centar u Dalmaciji.⁸⁵ Naziv naselja i njegove povijesne vjerske odlike u čvrstoj su uzajamnoj vezi. Za prvi dio naziva moguće je da je u vezi s gotskoim imenom *Rada-gaisu-s*,⁸⁶ koje odgovara langobardskom imenu *Rādo*.⁸⁷ Naglasak u langobardskom *Rādo*, na samoglasniku *a* koje je dugo silazno *a*, otkriva vrlo vjerovatan i istovjeran naglasak u gotskom *Rada-gaisu-s*. Prvi dio naziva, s glasovnom promjenom *o > a*, također je mogao nastati od prvog dijela gotskog složenog imena *Rōdoaldus*,⁸⁸ po analogiji promjene prvog sloga u *Corinium > Karin*. Na drugoj strani, u vezi s glagoljašima F. Šišić informira kako "so zvali dalmatinski Romani one Hrvate za "Gote" 'koji su se borili za slovensku liturgiju u crkvi.'"⁸⁹

Hardomilje je naselje u zapadnoj Hercegovini u kojem su pronađeni brojni prethistorijski i antički nalazi.⁹⁰ U odnosu na hronologiju arheoloških nalaza, kao i iz historijskih razloga, prvi dio naziva teško je dovesti u vezu s balkanizmom mađarskog porijekla (*h*)*ardov*, gen *-ova*.⁹¹ Naziv mađarskog porijekla,

⁸⁴ Ž. M. Karije, *Vojnik*, Likovi starog Rima (priredio A. Đardina, prevod s francuskog J. Vidić), Beograd 2006, 126.

⁸⁵ P. Babić Poljica i Radomilje tretira jakim glagoljaškim centrima Dalmacije. P. Babić, *Crkvene prilike u srednjovjekovnoj Bosni*, Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne, radovi Simpozija povodom 9 stoljeća spominjanja Bosanske biskupije / 1089-1989/, Sarajevo 1991, str. 105.

⁸⁶ F. Holthausen ime izvodi iz gotskog *raþs* "leichht". F. Holthausen, *Gotisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1934, 79.

⁸⁷ Langobardsko *Rādo*, po mišljenju Gamillschega od gotskog *rēþs*, višestruko je potvrđeno u toponimiji sjeverne Italije. O tome vidjeti u: E. Gamillscheg, str. 101.

⁸⁸ J. Kelemina, *Goti na Balkanu*, Časopis za zgodovino in narodopisje, god. XXVII/ 1932, Maribor 1932, str. 127.

⁸⁹ Isto, 135.

⁹⁰ O tome vidjeti u: I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, str. 122 i d. Upor.: *Arheološki leksikon...*, III, str. 314, 315.

⁹¹ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 657.

pak, u potpunosti isključuje etnonim *Hardomilići*, što je naziv srednjovjekovnih hercegovačkih Vlaha čije jezgreno područje je Hardomilje.⁹² Po mišljenju M. Vege, ime Vlaha Hardomilića nastalo je po imenu njihovog naselja.⁹³

Prvi dio naziva *Hardomilje* moguće je dovesti u vezu s langobardskim imenom *Hardu* potvrđenom 1022. godine u povijesnom langobardskom toponimu *Hardvig*.⁹⁴ S obzirom da u prvom slogu naziva *Hardomilje* nije provedena metateza likvida, naziv bi se mogao datirati poslije druge polovine X stoljeća. Lingvističko povezivanje ima arheološku potporu, iz razloga što je na tlu zapadne Hercegovine prisustvo Gota i arheološki potvrđeno. U bližoj okolini Hardomilja, u Runovićima kod Imotskog pronađeni su ostaci gotske crkve.⁹⁵ Također, "iz okolice Imotskog ili s Imotskog polja" potječe dvije Alarikove silikve.⁹⁶ Iz Duvanjskog polja potječe jedan primjerak istočnogotskog zlatnog novca.⁹⁷

Godimlje je danas nepoznat toponim popisan u nahiji Visoko 1485. godine.⁹⁸ Naziv toponima moguće je čitati i kao *Godimilje*.⁹⁹ Naziv je, najvjerovatnije, u vezi sa srednjovjekovnim visočkim naseljem *Mile (Milje)*.

Gadimlja je poznati arheološki lokalitet na Kosovu na kojem su pronađeni značajni arheološki nalazi iz željeznog doba.¹⁰⁰

Na gotsko porijeklo glasinačkog naziva po svoj prilici ukazuju i neka lična imena u glasinačkom selu Godomilje popisana 1604. godine. Popisana imena *Radomil*¹⁰¹ i *Radmil(o?)*¹⁰² mogu biti gotskog porijekla,¹⁰³ kao i drugi kompozit u imenu *Vukman*.¹⁰⁴

Bosanska naseljena mjesta koja u svom nazivu sadrže *-milje (-mile)*¹⁰⁵, na osnovu opće veličine latinskog *millia*, u antici su bila veća naselja. Na Glasincu, naselje *Miljenci* najvjerovatnije je nastalo uz veći stočni trg.¹⁰⁶

⁹² M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957, str. 119, 127.

⁹³ M. Vego smatrao je da su Hardomilići dobili ime po svom naselju Hardomilje. Isto, str. 119.

⁹⁴ E. Gamillscheg, n. dj., 95.

⁹⁵ I. Pudić, *Alt(ost)germanische Ortsnamen in den Balkansprachen, Südosteuropa-Schriften*, 6. Band. Wiesbaden 1964, 233.

⁹⁶ Ž. Demo, *Istočnogotski novci Dalmacije*, objavljeno u zborniku; R. Tafra, *Hrvati i Goti*, str. 142.

⁹⁷ Isto, str. 139.

⁹⁸ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 19.

⁹⁹ Po usmenom saopćenju osmaniste Ahmeda S. Aličića.

¹⁰⁰ M. Garašanin, *Nastanak i poreklo Ilira*, Iliri i Albanci, SANU, Beograd 1988, str. 68.

¹⁰¹ *Zemin Radomila, u posjedu Vukalja (...). Pojedinačni popis...*, isto.

¹⁰² *Baština Radmila, u posjedu Jahje*. Isto.

¹⁰³ *Rado-* kao u *Radomilje*, *-mil* kao u gotskim imenima *Roso-mil*, *Ses-mil*, *Trastemil*, *Framila*. O tome vidjeti u: F. Holthausen, *Gotisches etymologisches Wörterbuch*.

¹⁰⁴ *Baština Husejna Vukmanovog. Pojedinačni popis...*, 565.

¹⁰⁵ To su još dva istoimena naselja *Mile*, kod Jajca i Kaknja. O tome vidjeti u: P. Anđelić, *Visoko i okolina*, 1, Visoko 1984, str. 193.

¹⁰⁶ O tome vidjeti u glasinačkim nazivima latinskog porijekla.

U razdoblju gotske prevlasti na Balkanu, politički i vojni odnosi Ilira i Gota nisu mogli mimoći Glasinac. Arheološka znanost neosporno je dokazala da je Glasinac najgušće naseljeni ilirski teritorij na tlu Bosne i Hercegovine. Iz tog razloga, u vrijeme gotske prevlasti na Balkanu, Glasinac je jedan od najvažnijih balkanskih centara ilirske vojne i političke moći koji nije mogao ostati po strani. I prije gotske prevlasti, u skladu s općim karakteristikama rimske vlasti, Iliri su na Glasincu imali izgrađen sistem vlastitog političkog organiziranja.¹⁰⁷ Iz tih razloga, politički odnosi Gota i Ilira i na Glasincu, kao odnosi pobjednika i potčinjenih, posve su izvjesni. Glasinačka geografska nomenklatura gotskog porijekla logična je posljedica tih odnosa.

Kao što je općepoznato, Goti nisu dirali u zatečenu političku strukturu. Gotska vladavina bila je koncentrirana uglavnom na vojničku upravu, dok su u administrativnom smislu bile zadržane stare institucije i prava. Opći gotski upravni centar za provinciju Dalmaciju nalazio se u Saloni. Lokalni upravni centri nisu poznati i oni se mogu samo logički pretpostaviti. Zsigurno je da su se nalazili na onom ilirskom teritoriju koji je bio gušće naseljen, i gdje su bili smješteni najznačajniji ilirski vojni potencijali koje je trebalo nadzirati i kontrolirati, a to je Glasinac. Stoga, glasinački nazivi gotskog porijekla, *Gudov do*, *Gudova glavica*, *Gačice*, *Konogovo*, *Godimilje*, logički su i historijski utemeljeni u Glasinac. Najvjerovatnije, u vrijeme ostrogotske vojne prevlasti na Balkanu (490-535.)¹⁰⁸ njihov upravni centar na Glasincu, zajedno s gotskim vojnim garnizonom na čijem čelu se nalazio vojni komes, nalazio se u Godomilju. Area gotskih naziva iz Brezja, pak, s velikom vjerovatnoćom posebno ukazuje na one Istočne Gote koji su ostali živjeti na Glasincu¹⁰⁹ i koji su od strane domorodačkog stanovništva kasnije asimilirani.

Nazivi *Konogovo* i *Godimilje* ne isključuju mogućnost boravka značajnijih gotskih ličnosti na Glasincu, posebno gotskog komesa.

Moguće je da su se ostaci nekadašnje gotske onimije sačuvali i u prezimenu bošnjačkog roda iz Prače koje M. Mujezinović navodi u nominativu plurala: *Gacke*.¹¹⁰ Na osnovu pračanskih muslimanskih nadgrobnih spomenika s natpisima iz XIX stoljeća, očito je da je u to vrijeme rod *Gacka* nastanjivao Praču.

¹⁰⁷ Ova problematika razmatra se u posebnom poglavlju knjige.

¹⁰⁸ Autor navedene datacije je G. Čremošnik. G. Čremošnik, *Oko bogumilstva u srednjovjekovnoj Bosni*, Prosveta, XXI, Sarajevo 1937, str. 12.

¹⁰⁹ Velika većina autora koji se bave historijom Gota saglasna je u tome da su gotske etničke skupine živjele na tlu Bosne i Hercegovine i Balkana sve do X - XII stoljeća, kada su od strane Slavena asimilirane.

¹¹⁰ M. Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, II, Sarajevo 1977, str. 90.

Rod je mogao biti doseljen u Praču iz Gacka, ili s prostora sela Brezje. Druga mogućnost je izvjesnija, iz razloga što u bošnjačkoj tradiciji nisu poznata bilo kakva doseljavanja Bošnjaka iz Gacka i Hercegovine na Glasinac.

Glava deveta

GLASINAČKI NAZIVI ČIJA ETIMOLOGIJA SE MOŽE OBJASNITI UZ POMOĆ ALBANSKOG JEZIKA

O porijeklu albanskih etničkih elemenata na tlu Bosne i Hercegovine nema posebne studije, tako da se o tom znanstvenom problemu može tek ponešto saznati u kontekstu općih historiografskih radova koji se odnose na bosanski srednji vijek. Uglavnom, to je u stolačkom kraju "pastirska albanska opština Burmaza" koja se datira u početak XIV vijeka.¹ U dosadašnjoj znanosti za stolačke Burmaze može se reći da su bili i ostali paradigma albanskih etničkih elemenata na tlu Bosne i Hercegovine. Problem Burmaza u znatnoj mjeri je i opći problem albanskih etničkih elemenata na tlu Bosne i Hercegovine.

Milan Sufflay prisustvo albanskog elementa u Burmazima objašnjava "granama arbanaskog debla" odsječenog slavenskom kolonizacijom drevnih župa između Ulcinja, Budve i Skadarskog blata kojima "potkraj 13 vijeka pritječe, usljed ekspanzije Arbanaca, prema sjeveru i nov arbanaski živalj."²

Milenko Filipović smatrao je da je vrlo jednostavno odgovoriti otkud ta arbanaška primjesa u hercegovačkim katunima i zašto se njihovi stanovnici u srednjovjekovnim izvorima zovu Vlasima. Smatrao je da su ovi Arbanasi, iz vlaškog katuna Burmazi, "dospeli ili u Hercegovinu ili u nemanjičku državu kao etnički Albanci koji su stupili u službu, obaveze i red vlaha, a onda vremenom, zajedno s onima koji su bili Vlasi ili pravog vlaškog porekla, posrbljeni i pohrvaćeni".³ Pa ipak, problem nije tako jednostavan kako se činilo Filipoviću, posebno stoga što,

¹ V. Čorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925, str. 3. Pitanjem albanskih tragova u Hercegovini V. Čorović bavio se i u svojoj kratkoj studiji *O arbanaskim tragovima u Hercegovini*. U albanske tragove Čorović ubraja i riječ *zot* "gospodin", nastalu od alb. *zot-ni*, što se održalo u nazivu starog bratstva Zotovića, itd. V. Čorović, *O arbanaskim tragovima u Hercegovini*, Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, knj. I, sv. 1-2, Beograd 1923, str. 201-202.

² M. Sufflay, *Srbi i Arbanasi*, Beograd 1925, str. 76.

³ M. Filipović, *Struktura i organizacija srednjovjekovnog katuna*, Simpozijum o srednjovjekovnom katunu održan 24. i 25. novembra 1961. g., Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 1, Sarajevo 1963, str. 56.

iz više razloga, ne možemo prihvatiti njegovo mišljenje. Protivrječi mu i različito mišljenje Marka Vege o tom problemu.

U svojoj studiji o naseljima srednjovjekovne bosanske države Marko Vego piše: "BURMAZI. Selo Burmazi postoji i danas kod Stoca. Tu su živjeli Vlasi Burmazi koji se spominju prvi put 1305. godine (Lib-Reformationum, V, 86). Korijen riječi Burmas nije slovenskog porijekla nego ilirskog kao što su mnogi stočarski nazivi iz Hercegovine i Zete. Ilirska riječ Buri-math znači golemi čovjek (Ante Figurić, Trebinje nekad i danas, 9)."⁴

Kao što se vidi, Vego je problem Vlaha Burmaza postavio u sasvim drugi kontekst i po njihovom imenu, prihvaćajući mišljenje A. Figurića, doveo ih je u vezu s Ilirima. Ovako tretiran problem, postavljen još krajem 50-tih godina XX vijeka, ostao je sve do danas jedan od davno postavljenih problema na koji znanost nije ponudila potpun i zadovoljavajući odgovor. On nije samo lokalnog karaktera i ne odnosi se samo na Burmaze⁵ već i na desetine ostalih u nauci nepoznatih naziva u Bosni i Hercegovini koji su istog porijekla i koji se ne mogu objasniti južnoslavenskim jezičkim sredstvima, već uz pomoć albanskog jezika. Znatan broj tih naziva zastupljen je na području Glasinca i Rogatice, u središtu nekadašnje glasinačke ilirske kulture. Pritom, neophodno je posebno naglasiti da je u pitanju složen i veoma zamršen problem u čijem rješavanju je stalno prisutna dilema: da li je naziv autohtonog ilirskog porijekla ili su ga na Glasinac u srednjem vijeku donijeli aromunski Vlasi koji su preuzeli neke albanske riječi, ili su ga, pak, sa sobom donijeli albanski stočari.

U dosadašnjem rješavanju sličnih etno-lingvističkih problema, kao što je primjer s nazivom za fočansko selo *Paraun* čiji naziv P. Skok izводи od albanskog *përrua* "potok",⁶ lingvistička argumentacija nije u dovoljnoj mjeri pratila historijsku argumentaciju. Petar Skok i Henrik Barić⁷ u elaboraciji ovih problema nisu uzeli ni kao najmanju mogućnost da slični nazivi na tlu Bosne i Hercegovine mogu potjecati iz ilirsko-romanskih vremena, što je posve izvjesno. Svakako, problem je u općoj konfuziji koju su kad je riječ o porijeklu Albanaca svojevremeno stvorili lingvisti. Kao što je općepoznato, H. Barić bio je jedan od najvećih

⁴ M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957, str. 24.

⁵ Toponim *Burmazi* krajem XVII stoljeća potvrđen je i u oblasti Novog Pazara i Bajne Bašte. I. Rexa, *Onomastike mesjetare arbane në arealin e Dardanisë*, Prishtinë 2005, str. 31.

⁶ O tome vidjeti u: P. Skok, *A propos du nasalisme et rhotacisme roumain-albanais*, Arhiv za arbanasku starinu 2, Beograd 1924, str. 328. Upor.: M. Sufflay, n. dj., str. 81.

⁷ Po mišljenju H. Barića, "presudan za vrlo pozno datiranje prekida arbanasko-rumunskih doticaja bio bi glasovni odnos rum. *pārāu* 'potok' prema arb. *perrua* 'id.' (od ievr. *per-rōn-), kada bi se moralo poći od arban. prethodne faze, nazalnog diftonga -ōu, jer se on javlja i u slovenskim elementima arbanaskog jezika koji ne pripadaju najstarijem slovu". H. Barić, *Lingvističke studije*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, knj. I, Sarajevo 1954, str. 46. Na osnovu ovog i sličnih primjera Barić albansko-sjevernorumunske doticaje, za razliku od Friedwagnera, datira u vrijeme iza IX i X vijeka. Isto.

protivnika teze po kojoj su Albanci potomci Ilira, što dovodi u pitanje ilirsko porijeklo albanskog jezika. Na sličnim tezama dugo je istrajavao i P. Skok.⁸

I u novijim radovima koji tretiraju predslavensko stanovništvo zapadnog Balkana, koje su Slaveni nazivali zajedničkim imenom Vlasi, pitanju starosjedilačkog ilirskog stanovništva još uvijek se počesto pristupa bez uvažavanja krucijalne činjenice: da su Albanci izravni potomci Ilira i da su ilirskog porijekla. Tako Bogumil Hrabak na zapadnom Balkanu posebno nabroja "romanizovane Ilire" i "pretke Arbanasa".⁹ Za navedenog autora "romanizovani Iliri" i "preci Arbanasa" nisu jedno te isto. S tim u vezi, tretirajući pitanje Vlaha i njihovog imena, Hrabak navodi da "nema izvora koji se odnose na zemlje koje su naseljavali preci Arbanasa, da bi se videlo da li su i oni tako nazivani; kad su se u životnoj sredini Slovena javili, dosta kasno Arbanasi, oni se nisu nazivali Vlasima, mada su bili izraziti stočari i po teoriji da je Vlah ime stočara morali bi i oni tu biti pribrojani".¹⁰ Ovim Hrabak decidno razdvaja Vlahe i Arbanase, premda se u dubrovačkim izvorima hercegovački Burmazi, koji imaju neosporno albansko ime, redovno nazivaju Vlasima.¹¹ Jedan od razloga za razdvajanje Albanaca i Vlaha, po mišljenju istog autora, "pored različitog jezika, bila je i različita vera, jer su Arbanasi, pomešani sa Slovenima od sredine XIII veka bili katolici".¹² Ne ulazeći u sva pitanja koja, kad se govori o Vlasima postavlja B. Hrabak, nužno je fokusirati pažnju na najvažnije: Hrabak ne prihvata fakat da su Albanci potomci Ilira, na osnovu čega njihove pretke eksterminira u imaginaran i nedefiniran prostor. Ovakav u potpunosti promašen pristup "albanskim precima" više nije pitanje isključivo albanske povijesti.

Desetina naziva (ilirsko)-albanskog porijekla u srcu čuvene glasinačke ilirske kulture, od kojih se većina prvi put znanstveno elaboira i prezentira, pokazuje da je problem znatno širi i ozbiljniji nego što se misli. U pitanju su brojni nazivi imenovani istim jezikom kao i ojkonom *Burmazi*. Više od dvije desetine tih naziva, koji slijede, odmah isključuje mogućnost da su ih na Glasinac u tolikom broju mogli donijeti "Albanci koji su stupali u službu", kako je za Burmaze ustvrdio Filipović. Na drugoj strani, isključivo lingvistička argumentacija o vlaškom posredovanju u imenovanju bosanskih naziva albanskog porijekla, kojom su se u dosadašnjoj znanosti uglavnom objašnjavali slični bosanski nazivi,

⁸ P. Skok zadugo nije prihvatao činjenicu s kojom su saglasni mnogi lingvisti: da je albanski jezik u manje ili više izmijenjenom obliku završio u albanskom jeziku. P. Skok, *Studije iz ilirske toponomastike*, GZM, Sarajevo 1918, str. 117-143.

⁹ B. Hrabak, *Naseljavanje hercegovačkih i bosanskih Vlaha u dalmatinsku Zagoru u XIV, XV i XVI veku*, Naučni skup "Migracije i Bosna i Hercegovina", Sarajevo 1990, str. 69.

¹⁰ Isto.

¹¹ D. Kovačević-Kojić, *Srednjovjekovni katuni po dubrovačkim izvorima*, Simpozijum o srednjovjekovnom katunu održan 24. i 25. novembra 1961, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, knj. 1, Sarajevo 1963, str. 121-140.

¹² Isto.

u brojnim glasinačkim nazivima prvi put dobija historijsku protuargumentaciju koja pokazuje da se na osnovu jednog jezičkog primjera, premda on bio naučno neosporan, ipak ne mogu izvoditi generalni zaključci.

Pitanjem porijekla Albanaca u Bosni bavio se i albanolog Idriz Ajeti. U geografskom smislu, on je problem postavio na širi geografski prostor uključujući u njega ne samo područje Bosne i Hercegovine već i Hrvatske i Crne Gore. Ovakav metodološki pristup u potpunosti je opravdan, tim prije što granice u srednjem vijeku, i još ranije, nisu imale onu ulogu koju imaju danas. Ovako postavljen problem ima svoj antro-po-geografski smisao, prije svega u činjenici da su sav navedeni prostor nekada nastanjivala ilirska plemena.¹³

U nastojanju da odgovori na pitanje: otkud tragovi albanskog jezika u Bosni i Hercegovini, Ajeti preuzima Jirečekova obrazloženja po kojima su se u XIV vijeku dogodila brojna stočarska kretanja koja su pokrenuli Turci.¹⁴ Prihvata i mogućnost da su neki Arbanasi i ranije dolazili na hercegovačko područje kao ratni najamnici, u konavoskom ratu 1430–1433, itd. Novije utjecaje objašnjava stočarskim sezonskim kretanjima Arbanasa iz Plava i Gusinja, koji su išli na zimovanje u Bosnu.¹⁵ Istovremeno, lingvističkom analizom bosanskih riječi *šulina* (od arb. *šeline*, odr. *šelina*, od lat. *salina*) i *kećurati* "gledati", u kojima je sačuvan vokal *u* nastao od albanskog muklog vokala *ë*, a posebno u kontekstu elabracije riječi *klenište* (od arb. *klumešt* "mlijeko") koja u tajnom jeziku osačanskih zidara znači "mlijeko", Ajeti s pravom pretpostavlja da bi albanski elemenat u Bosni mogao biti vrlo star, stariji od vremena turskih osvajanja.¹⁶ Područje Osata upravo se nalazi na sjevernom graničnom području glasinačke ilirske kulture i obuhvata prostor između Žepe i Srebrenice.

Prihvatanjem činjenice da se albanski jezik razvio iz ilirskog jezika, nužno je prihvatiti i činjenicu da su se tragovi ilirskog jezika, više ili manje, sačuvali na cjelokupnom geografskom prostoru koji su nekad naseljavali Iliri. Pritom, pod

¹³ S tim u vezi, Ajeti navodi crnogorski otkonim *Šindjon*, pleme *Goljemade* (arb. Golemađi) koje se spominje još 1444, plemena *Mataguža*, *Mahine* u Primorju, *Malončite* u dolini Zete i pleme *Mataruga*. Na tlu Bosne i Hercegovine navodi pastirsku općinu Burmaza ili Burmazovića u stolačkom kraju. Kao albanolog i lingvista, elaborira hercegovačke stočarske termine albanskog porijekla: *balja* "bijela ovca koja ima crne mrlje po glavi", ili "crna koza sa bijelim mrljama", što je nastalo od arbanaškog *balë* "konj ili ovca s bijelom mrljom na glavi"; *čeno* = "mlado pseto", što je nastalo od arbanaškog *kën* = "pseto" < lat. *canis*: stočarski termin (uzvik) *keć*, *keća*, *kić* nastao od albanskog *keć*, *kec* (*keđ*, *eđ*) u značenju jareta. Ajeti, također, informira o tajnom jeziku osačanskih zanatlija u kojem je sačuvan znatan broj riječi albanskog porijekla: *kalfjac*, *kalfje* "konj", od arban. *kale*, lat. *caballus*, *miš* "meso", *čen* "pas", *buke* "hljeb", *ruša* "vino", *vaiza* = "djevojka", *šulina*, itd. I. Ajeti, *Istorijski razvitak gegijskog govora Arbanasa kod Zadra*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Balkanološki institut, Sarajevo 1961, str. 36–37.

¹⁴ Ovdje se Ajeti poziva na Jirečekovo djelo *Staat and Gesellschaft*, II, 23. Isto, str. 37.

¹⁵ Isto, str. 37.

¹⁶ Isto, str. 38.

tim geografskim prostorom na zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka nužno je podrazumijevati etnički prostor nekadašnjih Histra i Veneta, na kojem se traži zapadna granica Ilira.¹⁷ Dosadašnja lingvistička nastojanja za rješanjem ovog problema nisu ponudila neku perspektivu i svodila su se, uglavnom, na jalove rasprave o tome da li je jezik balkanskih Ilira pripadao kentum-skupini ili satem-skupini,¹⁸ da li su ilirska plemena govorila jednim, srodnim ili različitim jezicima,¹⁹ da li se albanski jezik razvio iz ilirskog ili tračkog,²⁰ da li je, ili nije, imao išta zajedničko s venetskim²¹ i mesapskim²², itd. Ovim se problem nastojao riješiti globalno i unisono, što je u metodološkom smislu potpuno pogrešno. Rješavanje pojedinačnih problema, kao što je onimija Glasinca, ostavljano je postrani, zasigurno i zbog toga što se robovalo predrasudama nastalim iz političkih interesa.

Najveći problem glasinačkih naziva koji se mogu objasniti uz pomoć albanskog jezika jeste problem njihove datacije. Uglavnom, najveći broj tih naziva, koji su mlađeg porijekla, moguće je odvojiti od onih koji su stariji i čije porijeklo je tamno. Historijski izvori iz osmanskog doba, posebno Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine, ukazuju na novija albanska stočarska kretanja koja su vodila na Glasinac. Kako navodi prevodilac Popisa A. Sućeska,

¹⁷ M. Suić, *Zapadne granice Ilira u svijetlu historijskih izvora*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. V, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967, str. 33-51.

¹⁸ Po mišljenju D. Brozovića, ovo pitanje definitivno je riječeno u korist kentumskog karaktera. D. Brozović, *Doseljenje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svijetlu lingvističkih istraživanja*, Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. XII/4, Sarajevo 1969, str. 133. O suprotnom mišljenju vidjeti: A. Mayer, *Der Satem-Charakter des Illyrischen*, Glotta 24 (1936), str. 161-203. M. Mihaljević ilirski jezik uvrstio je u neodređene indoevropske jezike. M. Mihaljević, *Slavenska poredbeni gramatika*, 1. dio, Zagreb 2002, str. 79. N. Malkom smatra da podjela indoevropskih jezika, po sistemu centum/satem, ne odgovara fundamentalnim razlikama indoevropskih jezika. Smatra da je ilirski jezik vjerovatno spadao u satemske jezike. N. Malkom, *Kosovo, kratka povijest*, Sarajevo 2000, str. 80. Na kruto držanje lingvista, kada je riječ o podjeli indoevropskih jezika na *satem* i *centum*, odavno je ukazao I. Ajeti u svojoj diskusiji na Simpozijumu o Ilirima u antičko doba. Simpozijum o ilirima u antičko doba, (diskusija), ANUBiH, Posebna izdanja, knj. V/2, Sarajevo 1967, str. 170.

¹⁹ O ovoj problematici vidjeti u: A. Stipčević, *Iliri*, str. 192, 193.

²⁰ Ospravljanje porijekla albanskog jezika, iz ilirskog, zastupali su: K. Pauli, H. Hirt, H. Barić, G. Weigand, S. Sladenov, A. Philpide, J. Pokorny, D. Dečev, V. Georgijev. O ovoj problematici raspravlja V. Pisani. V. Pisani, *Les origines de la langue albanaise: questions de principes et de methode*, Studia albanica (1964), str. 41-45. V. Cimochoowski, *Prejardhja e gjuhës shqipe*, Bulcetin i Universitetit shtetëror të Tiranës, seria shkencat shoqërore, 12, Tiranë 1958, str. 37-53.

²¹ Prema mišljenju R. Katičića, venetski jezik nije imao ništa zajedničkog s ilirskim. R. Katičić, *Ancient Languages of the Balkans*, I, Pariz 1976, str. 163. Upor.: A. Rosseti, *Thrace, daco-mesien, illyrien, roumanien et albanais: quelques precision*, Balkansko ezikoznanie, tom 20, Sofija 1977, str. 81.

²² E. G. Polome u novije vrijeme negira vezu mesapskog i ilirskog jezika. E. G. Polome, *The Position of Illyrian and Venetic*, Ancient Indo-European Dialects, Berkeley 1996, str. 111.

albanski doseljenici popisani su kao *Arnauti* i oni se "spominju u gotovo svim džematima rogatičkog kadiluka, o čijem postojanju svjedoči i danas tradicija, jer se, takoreći, u svim krajevima rogatičke opštine nalaze i danas njihovi potpuno slavizirani potomci".²³ Doseljenici Albanci na Glasinac bili su većinom muslimani.²⁴

Povijesni problem glasinačkih i rogatičkih Arnauta ipak je znatno stariji od vremena kada je nastao Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine. U tom Popisu, u mahali Husejin-beg u džematu Rogatica, čifluk pod imenom *Behramovina zvani Stijena* popisao je u posjedu (u ruci) Arnautović Muhamed-bega.²⁵ Muhamed-begu je pripadao i čifluk *Drugi č. Brda* u mahali Brda u džematu Dub.²⁶ U isto vrijeme, Mustafa-begu Arnautoviću, u džematu Godomilje, pripadao je čifluk *Mrkonjići*.²⁷ U Žepi, dva čifluka pripadala su Durmiš-begu Arnautoviću.²⁸ Očito, Arnautovići su begovi i pripadaju bosanskom plemstvu, što je činjenica od prvorazrednog značaja, posebno iz razloga što bosansko plemstvo uglavnom ima srednjovjekovne korijene.²⁹ Prema tome, naziv sela *Arnautovići* u seoskoj općini Godomilje³⁰ star je koliko i bosanski begovat.

Da statusna pripadnost Arnautovića bosanskom plemstvu nije slučajna, potvrđuju još neki glasinački rodovi istog statusa i porijekla. Na užem području Glasinca to je bošnjački begovski rod *Tanković*. Pripadnici roda su 1835. godine na Glasincu imali 17 čifluka i 12 porodičnih baština.³¹ Pored užeg područja Glasinca, koje se smatra njihovim domicilom, Tankovići su bili naseljeni i u džematima Živaljevići, Osječani i Donja Prača.³² Prezime roda slavizirani je hipokorististik od latinskog imena *Tanusius*.³³ S obzirom da je ime, kao *Tana*,³⁴

²³ A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, POF XIV-XV, 1964–65, Sarajevo 1969, str. 201.

²⁴ Jedan Arnaut kršćanin popisao je na Glasincu, drugi u džematu Sokolovići. Isto.

²⁵ Isto, str. 255.

²⁶ Isto, str. 260.

²⁷ Isto, str. 262.

²⁸ Jedan dio zemlje u samoj Žepi i čifluk Krnjići. Isto, str. 262.

²⁹ Najstariji spomen bosanskog plemstva, kao *magnates Bosnae*, je u Ljetopisu popa Dukljanina iz XII stoljeća. *Ljetopis popa Dukljanina*, izd. F. Šišić, Posebna izdanja SAN, knj. LXVII, Beograd 1928, XIX, 312.

³⁰ Na albansko porijeklo naziva posebno ukazuje zaseok *Pelja*. Riječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1910, str. 3.

³¹ Isto, str. 198.

³² Isto.

³³ Isto ime nosio je rimski historičar Tanusius Geminus, itd. K. Jireček, *Die Romanen in den Städten dalmatiens während des Mittelalters*, str. 59. U romanskoj Dalmaciji Petrus de Tanusio subdiaconus iz Bara (1247), Tanusius archipresbyter (Theiner, Mon. Slav. I, 109), itd. Isto.

³⁴ Hasan Tana, Biba Tana, Deda Tana. I. Rexa, n. dj., str. 101, 102, 208.

Tanush, *Thanush*³⁵ kod Albanaca još u srednjem vijeku vrlo često,³⁶ vjerovatno se i prezime glasinačkog roda može dovesti u vezu s albanskom antroponimijom. Također, naglasak u bošnjačkom starinačkom begovskom rodu *Branković*³⁷ – koji je na prvom slogu i samoglasniku *a* koje je kratkouzlazno *a* – pokazuje da baza prezimena nije u antroponimu *Branko* već, najvjerovatnije, u albanskom *brank* “burg, hekura”.³⁸ Begovskim bošnjačkim rodovima čija se prezimena izvode iz albanskog jezika nužno je pridodati glasinački bošnjački rod *Perendija*, potvrđen u selima Burati i Pediše, čije prezime se izvodi iz albanskog *perëndi*, *a*, *f* pl. “Bog, Gospod”. Istog porijekla je i prezime starinačkog bošnjačkog roda *Šender* iz Parževića. *Shendor* je izvorno albansko ime.³⁹ U selu Novoseoci na albansko porijeklo ukazuje prezime bošnjačkog roda *Kabaš*⁴⁰, u Nepravdićima prezime roda *Dedić*⁴¹, u Žepi prezimena rodova *Balaš*,⁴² *Palić*,⁴³ *Česko*,⁴⁴ *Ujković*⁴⁵. U historijskim izvorima, i glasinačkoj tradiciji, za navedene rodove nema nikakvog traga da su albanskog porijekla. Bez obzira na pitanje njihovog povijesnog utemeljenja na Glasinac, bez obzira na njihovo moguće doseljeničko albansko porijeklo, nave-

³⁵ A. Kostallari, M. Domi, S. Mansaku, *Fjalor me emra njerezish*, Tiranë 2000, str. 61, 62. U su-
marnom popisu bosanskog sandžaka iz 1468/69. godine, u nahiji Ras, popisano je selo *Gorna*
Tankova. N. dj., 6 v.

³⁶ Ταννούσης, sin Γ'ιόνη-a, arhont u Debru oko 1220. Isto

³⁷ Za bošnjački rod *Branković* smatra se da su potomci srednjovjekovne bosanske vlastele. V. Ču-
brilović, *Poreklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini*, Jugoslovenski historijski časopis,
godina I, sv. 3 i 4, Beograd 1964, str. 374, 388.

³⁸ E. Čabej, *Studime gjuhësore*, I, Prishtinë 1976, str. 75. *Branchus*, *Branho*, *Branko* je Apolonov
sin, Apolonov štićenik, utemeljitelj svećenika Apolonova hrama i grčko muško ime /J. Marević,
Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik, I, Marka, Velika Gorica 2000, str. 343/.

³⁹ Isto, str. 54.

⁴⁰ Za porijeklo prezimena navedenog roda M. Filipović zabilježio je: “Kabaši vele da je to ime,
koje potseća na arbanaški fis Kabaše, dobili po pretku koji je brijao Begefendiju i okretao ga, pa
mu beg dao to ime”. Podatak je nepouzdan. U rodu *Kabaš* nema navedene tradicije. O toponi-
mima albanskog porijekla *kabash* vidjeti u: I. Rexa, 155-157.

⁴¹ Rogatičko bošnjačko prezime *Djedović*, izvedeno od *djed*, pokazuje da je u prezimenu *Dedić*
najvjerovatnija osnova u albanskom antroponimu *Deda*, *Dedui*.

⁴² Vjerovatno od albanskog antroponima *Bala*, *Ballush*. Po mišljenju F. Nopce, povijesna paralela
albanskom imenu je ilirski antroponim *Balanos*. F. Nopcsa, *Prinosi starijoj povijesti sjeverne*
Albanije, GZM, XXII, Sarajevo 1910, str. 361.

⁴³ Vjerovatno od albanskog antroponima *Pali*, *Palok*, *Palui*. Također, moguća je veza i s grčkim
Πάλλας, Πάλλακη. O tome vidjeti u: B. Čop, *Gr. Παλλας, Παλλακη*, *Živa antika* II, sv. 2,
Skoplje 1952. Isti: *Nochmals griech Παλλας, Παλλακη*, *Živa antika* VIII, sv. 1, Skoplje 1958.

⁴⁴ Bošnjački rod *Česko* u Žepi je starinački. Kako je zapisao M. Petrić, “ne znaju ništa o porijeklu
svog prezimena”. M. Petrić, *Žepa, porijeklo stanovništva*, GZM, sv. XIX, NS, Etnologija, Saraje-
vo 1964, str. 30. Porijeklo prezimena zasigurno je u starom albanskom “paganskom” antroponi-
mu *Qesk* / *S. Gashi*, *Nga leksiku i pasivizuar i shqipes ne mikrotoponimi*, *Onomastica Jugoslavica*
5, Zagreb 1975, str. 101/. Bošnjački rod *Česko* poznat je iz okoline Ljubuškog, katolički rod
Českić u Mokrom kod Širokog Brijega. M. Petrić, isto.

⁴⁵ A. Sućeska, *Popis ličluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, str. 226. Prezime je izvedeno iz
albanskog “paganskog” antroponima *Ujk*.

dene rodove nužno je tretirati sastavnim dijelom općih predslavenskih (neslavenskih) etničkih elemenata glasinačkih Bošnjaka. Bošnjački rodovi čija se prezimena mogu objasniti uz pomoć albanskog jezika, mada su vremenom slavenizirani, ne pripadaju glasinačkom stanovništvu slavenskog porijekla. U širem etničkom smislu, kao i najstariji korijeni autohtonih glasinačkih Bošnjaka, i njihovi korijeni su ilirski.

Poseban zadatak historijske nauke je da objasni u kojoj mjeri su zajednički ilirski korijeni utjecali na višestoljetne ekonomske i kulturne veze glasinačkih Bošnjaka i Albanaca, koji su s prostora Plava, Gusinja i Kolašina, kao stočari, sve do kraja XIX stoljeća, redovno dolazili na Glasinac.⁴⁶ U tim kontinuiranim stočarskim kretanjima, prije svega, Glasinac se potvrđuje i kao zajednički ekonomsko-geografski prostor glasinačkih Bošnjaka i albanskih stočara. Od kada datiraju te veze, teško je reći. Da su vrlo stare, indirektno potvrđuju brojni dvojni nazivi glasinačkih mjesta popisani u osmanskim defterima. Znatno broj tih naziva moguće je objasniti uz pomoć rumunskog jezika, što otkriva srednjovjekovnu aromunsku etničku infiltraciju na Glasinac.⁴⁷ U tim dvojnim nazivima nema geografske nomenklature albanskog porijekla. Geografski glasinački nazivi albanskog porijekla jezički su unilateralni nazivi i na Glasincu nemaju svoje bilingvne paralele, iz čega je nužno izvesti vrlo važne zaključke: 1) glasinački nazivi albanskog porijekla stariji su od srednjovjekovnih vlaških naziva; 2) odsustvo dvojnih slavensko-albanskih naziva indicira da, u dalekoj prošlosti, albanski jezik na Glasincu vjerovatno nije tretiran posve stranim i nepoznatim jezikom,⁴⁸ kao što je to kasnije bio aromunski. Pored brojne glasinačke geografske nomenklature albanskog (ilirskog?) porijekla, čini se da posljednji zaključak potvrđuju neke još uvijek žive riječi u bosanskom jeziku, koje su posuđenice iz albanskog.

Minuciozna analiza svih albanskih riječi koje su zastupljene na tlu Bosne i Hercegovine, a posebno povijest glasova i glasovnih promjena u albanskom jeziku što su se događale u Bosni i Hercegovini, još uvijek čeka svog albanologa. Ovaj složeni zadatak, u kojem će biti najteže odvojiti šta je u svemu ilirsko, a šta novije albansko, znatno prevazilazi domete ove studije. Pa ipak, uglavnom s pozicija najvećih poznavalaca ilirskog jezika H. Krahe i A. Mayera – u komparaciji sa samo jednim dijelom albanske leksike – već sada se sa sigurnošću može reći: znatan broj onih riječi koje su se na tlu Bosne i Hercegovine u dosadašnjoj znanosti smatrale isključivo albanskim riječima, istovremeno su i ilirske riječi. Njihov najveći broj još uvijek je nepoznat.

⁴⁶ O tim stočarskim kretanjima vidjeti u: M. Filipović, *Glasinac...*, str. 30, 131.

⁴⁷ O ovoj problematiki vidjeti u posljednjem poglavlju studije.

⁴⁸ To se posebno odnosi na oblast Osata, na granici između Žepe i Srebrenice. U tajnom jeziku osatskih zidara već su odranije utvrđene brojne riječi albanskog porijekla. Za stanovnike Osata na Glasincu se sačuvao naziv *Bure* što je, najvjerovatnije, nastalo od albanskog *burre* "čovjek".

ARAREVA GROMILA

Arareva grōmila je domicilni bošnjački naziv za poznatu ilirsku glasinačku gromilu u kojoj su nađeni, po mišljenju Ć. Truhelke, najbogatiji arheološki nalazi glasinačke kulture.⁴⁹ Gromila je bila duga 22 metra, visoka 1,80 metara i nalazila se pored glasinačkog sela Kusače.

Po mišljenju Ć. Truhelke, ime *Arareva gromila* na Glasincu izvodi se od riječi *arar*, "koja se očuvala u albanaškom i još uvek označava gromilu kamenja, humku".⁵⁰ Riječ se sačuvala i u albanskoj toponimiji. *Ara e melit* (Grashticë) i *Arat e logut* (në Dubofc) kosovski su mikrotoponimi.⁵¹

Norveški lingvist Alf Torp ukazao je na na mesapsko-arbanašku analogiju između mesapskih riječi *veinam aran* i albanskog *arë, arën*.⁵² Ove riječi, zastupljene i na području južne Italije i Sicilije, tretiraju se u radovima E. Čabeja, G. Meyera i V. Pisanija.⁵³ Albanolozi smatraju da pripadaju onim albanskim riječima koje nalaze svoju paralelu u ilirskom jeziku.⁵⁴

Po mišljenju I. Ajetija, naziv je mlađeg postanja.⁵⁵

⁴⁹ Ć. Truhelka, n. dj., str. 119. U gromili je pronađen vrlo lijep pās koji se sastoji od bronzanih astragalnih šipki, okovi kaiša, masivne grivne i narukvice od bronz, 8 fibula, niz jantarevih zrna, dva pehara s ručicom, i, po Truhelki, najljepši nalaz gromile, "krasan korintski šljem". Ć. Truhelka, n. dj., str. 120.

⁵⁰ Ć. Truhelka, *Iskopine na predistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890*, GZM, I, Sarajevo 1890, str. 393. Upor.: V. Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925, str. 24. Ć. Truhelka, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, Wien 1893, str. 110. Iz navedenih saopćenja vidi se da je porijeklo naziva *Arareva gromila* Truhelka preuzeo po usmenom saopćenju L. Thalóczyja.

⁵¹ S. Gashi, *Nga leksiku i pasivizuar i shqipes ne mikrotoponimi*, Onomastica Jugoslavica 5, Zagreb 1975, str. 91-99.

⁵² A. Torp, *Indogermanische Forschungen*, 5, 201 (1895). I. Ajeti, *Studije iz istorije albanskog jezika*, Akademija nauka i umjetnosti Kosova, Priština 1982, str. 23.

⁵³ "I pari Gustav Meyeri fjalën *arë* te shqipes e pat lidhur me ἄρουα: τὰ ἡρακλεωτικά κάρουα të Hezikut, të cilën V. Pisani (te vepre e cituar, f. 127) është i prirur ta shohë si një element ilir në dorishten." E. Čabej, *Mbi disa elemente ballkanike të lashta në Italinë Jugore e në Sicili*, Studime gjuhësore IV, Prishtinë 1987, str. 398.

⁵⁴ Tragajući za mogućim elementima podudaranja između ilirskog i albanskog jezika na morfološkom planu, I. Ajeti navodi slaganje postpozitivnog člana *a, i* u riječima *ara, mali* arbanaskog sa sufikslnim morfemima *a, i* u toponimima *Scopdri, Scupi* ilirskog jezika, što bi bilo slaganje na polju nominalne fleksije ilirskog i arbanaskog, "iako je to, mora se reći, zbog vremenskih teškoća, krajnje sumnjivo". I. Ajeti, *Studije...*, str. 20.

⁵⁵ U recenziji ove studije I. Ajeti navodi da riječ *arar* Kamarda upoređuje s grčkim *arori*, Miklošič je smatra posuđenicom iz latinskog *area*, G. Meyer povezuje s latinskim *arvum*. Po Ajetijevom mišljenju, pitanje je da li *Arareva gromila* znači gromilu kamenja ili se radi o *arar* "zemljoradnik, ratar, orač". "Arar < arë + ar, gdje je arë 'njiva', a ar je sufikslni dometak." I. Ajeti, Recenzija rukopisa *Predslavenski korijeni Bošnjaka* (u arhivi I. Pašića).

Srednjovjekovna bosanska potvrda toponima istog porijekla je s početka XVI vijeka. U nahiji Olovo 1540–1542. godine zabilježen je danas nepoznat toponim *Aran*.⁵⁶ Osnova *Ara-*, kao i kod glasinačkog toponima, vjerovatno je stara indoevropska riječ zastupljena u više jezika indoevropskog porijekla. U latinskom jeziku označava svako uzvišeno mjesto.⁵⁷ Često uz riječ *sepulchri* označava mrtvački odar, lomaču.⁵⁸ Upravo je pokojnik, sahranjen u Ararevu gromilu, kao i znatan broj glasinačkih Ilira u čijim su grobovima pronađeni najvredniji prilozi, prethodno spaljen na lomači.⁵⁹

U poimeničnom popisu sandžaka vilajeta Hercegovina iz 1475–1477. godine, u nahiji Gacko, popisano je danas nepoznato selo *Ararine*.⁶⁰

Naziv *Arareva gromila* najvjerovatnije je semantički kalk.

BARIMO

Bärimo je jedinstven naziv na tlu Bosne i Hercegovine. Tim imenom naziva se selo koje se nalazi oko 20 km istočno od Rogatice, uz rijeku Drinu. Najstariji spomen naselja, pod imenom *Barimo*, je u osmanskome defteru iz 1469. godine.⁶¹ Selo se tada nalazilo u sastavu nahije Brodar. U popisu iz 1468. godine selo je popisano kao *Barino*.⁶² U istoj nahiji 1604. godine naselje je popisano kao selo *Barinovo*.⁶³ Razlike u nazivima, u odnosu na suglasnike *m* i *n* (*Barimo* – *Barino*), ipak ne ostavljaju veće dileme u odnosu na autentičan naziv i njegovo porijeklo.

Porijeklo savremenog naziva *Barimo* nije moguće objasniti uz pomoć bosanskog jezika. Naziv je moguće objasniti uz pomoć albanske riječi *bari-u*, *m*, pl. *barinj* u značenju "pastir, pastiri".⁶⁴ Riječ *bari* I. Ajeti tretira kao izvorno

⁵⁶ N. Filipović, n. dj., str. 44. S obzirom na štokavsko područje u kojem je toponim potvrđen, izvođenje toponima nije moguće iz novogrčke pozajmice *áran*, *háran* (od grč. χάρης "dobar"), potvrđene u južnoj Srbiji i na Kosovu. /I. Popović, *Novogrčke i srednjegrčke pozajmice u srpsko-hrvatskom jeziku*, Zbornik radova SAN XXXVI, Vizantološki institut SAN, knj. 2, Beograd 1953, str. 203./ Ova posuđenica u bosanskom jeziku poznata je u obliku *háran*. A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1985, str. 313/

⁵⁷ M. Divković, n. dj., str. 101.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ V. Ćorović, n. dj., str. 17.

⁶⁰ Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina (priredio A. S. Aličić), Sarajevo 1985, str. 602.

⁶¹ N. Filipović, n. dj., str. 2.

⁶² Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468, 20 v.

⁶³ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine..., sv. II, str. 507.

⁶⁴ A. Zajmi, M. Bardhi, S. Drini, L. Mulaku, G. Luboteni, S. Imami, *Fjalor serbokroatisht shqip*, Prishtinë 1989, str. 521.

albansku,⁶⁵ što je posve izvjesno s obzirom na to da joj je u albanskom jeziku jedina paralela u perzijskoj riječi *čoban*⁶⁶. Riječ je vrlo značajna i smatra se ilirizmom u albanskom jeziku. Albansko *baro-baronis* "neotesan, glupak, glup", kod Buzukua *bēruo* "pastir", kod Budija *bruvo* arb. *bēruo* svodi se na *bari* "pastir". Riječ je ilirski pastirski izraz u južnoj Italiji i na Balkanu, i preuzeta je u dijalekte latinskog jezika.⁶⁷ U Hercegovini "bar znači sijeno, trava".⁶⁸

Uz naziv *Bārimo* još uvijek se za isti ojkonom očuvao i naziv *Bārino*, što potvrđuje naziv hidronima *Barinski potok*⁶⁹. Kako od osnove *barin(nj)*-može postati *barim-*, pokazuje povijest glasova i glasovnih oblika. Iz historije južnoslavenskih jezika poznato je da je južnoslavenski glas *m* postao, između ostalog, i od glasa *n*, što je posebno karakteristično u "tuđim riječima".⁷⁰ Navedenu glasovnu zakonitost na predmetnom ojkonomu potvrđuje i naziv seoskog potoka koji se zove *Barinski potok* i za koji je D. Vujičić smatrao da je hidronim romanskog porijekla.⁷¹ Da je sadašnji naziv *Barimo* nekad glasio *Barino*, potvrđuje sumarni popis iz 1468. i danas nepoznat toponim *Barinić* popisan u istoj nahiji Vrtar 1516. godine.⁷²

Naziv *Barimo* je pastirsko naselje. Za seoski naziv moguće je da je motiviran antroponimom *Barin*⁷³.

Porijeklo naziva *Barimo* na tlu Bosne i Hercegovine, s manjom dozom opreza, neophodno je tretirati u svjetlu najstarijih korijena albanskog jezika, a oni su u ilirskom jeziku. Za naziv *Barimo*, potvrđen u najstarijim osmanskim izvorima Bosne, nema nikakvih dokaza da su ga na tlo Bosne i Hercegovine donijeli aromunski Vlasi, tim prije što na bosanskohercegovačkom tlu nije jedini s albanskom osnovom *bari*. Naziv *Barine* nosi jedno selo u blizini Varcar-Vakufa. *Barinac* je ime zaseoka u selu Petrinja kod Bosanske Kostajnice.⁷⁴

⁶⁵ I. Ajeti, *Albansko-srpskohrvatske jezičke studije*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 6, ANUBiH, Sarajevo 1970, str. 187.

⁶⁶ Riječ *čoban* u albanski jezik došla je posredstvom Turaka, poslije turskog zauzimanja Albanije u XV stoljeću.

⁶⁷ I. Ajeti, *Studije...*, str. 23, 24.

⁶⁸ J. Dedijer, *Hercegovina* (reprint), Gacko 2004, str. 78.

⁶⁹ Vidi slijedeći podnaslov, gdje slijedi elaboracija ovog hidronima.

⁷⁰ B. Jurišić navodi primjere: grč. Νικόλαος, lat. *Nicolaus*, polj. *Mikolaj*, češ. *Mikulaš*, rus. *Nikolaj*, stsl. *Nikola*, hrv. dial. *Mikula*. B. Jurišić, n. dj., str. 77.

⁷¹ Za naziv hidronima D. Vujičić je, na osnovu sufiksa *-ino* < *inus* koji mu se učinio romanskim, pretpostavio neodređeno romansko porijeklo. D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 33, Sarajevo 1982, str. 107.

⁷² N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 36.

⁷³ Antroponim je zabilježen u džematu Krne, sina Bogavca, u nahiji Mileševa, kao *Barino sin Pitomija*? Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina iz 1477. godine, Sarajevo 1985, str. 40.

⁷⁴ Rječnik naseljenih mjesta..., str. 10.

Mogućnost da su naziv *Barimo* u Podrinje sa sobom donijeli aromunski Vlasi nije mnogo vjerovatna, posebno stoga što joj protivrječi glasovna promjena $n > m$, koja je znatno starijeg datuma od vremena doseljavanja aromunskih Vlaha u Bosnu. Promjena $n > m$, u hronološkom smislu, dogodila se u ranom srednjem vijeku, tokom slavenizacije Podrinja.

Srednjovjekovno bosansko žensko ime *Zoja* nužno je dovesti u vezu sa srednjovjekovnim stanovništvom Barima. Ovo vrlo rijetko ime zastupljeno je među maloljetnim bosanskim robinjama (*in pupilari aetate, puellae*) koje su se prodavale u srednjovjekovnom Dubrovniku. Godine 1377. prodana je desetogodišnja djevojčica iz Bosne, čije ime je *Zoja*.⁷⁵ Iz jednog kasnijeg dubrovačkog izvora, koji se, također, odnosi na prodaju bosanskog roblja, vidi se da je navedeno ime bilo zastupljeno u Podrinju. Denovski trgovac robljem Meliausio Palauesino 5. februara 1393. godine u Dubrovniku kupio je za 13 dukata "*Zoiam de Isdrina*".⁷⁶ Ime *Zoja* potvrđeno je i u osmanskome popisu posadnika tvrđave Mileševo iz 1477. godine.⁷⁷

Porijeklo srednjovjekovnog bosanskog imena *Zoja* moguće je utvrditi na osnovu albansko-srpskohrvatskih jezičkih studija. U analizi izvornih albanskih riječi koje su ostavile traga u antroponimiji Hercegovine I. Ajeti navodi prezime *Zonjić*, nastalo od starijeg albanskog oblika *zonjë* u značenju "žena, gospođa", "koji se u gegijskim oblastima pogranične zone upotrebljava u asimilovanoj formi *zojë*".⁷⁸

U srednjovjekovnom Dubrovniku bilo je zabranjeno prodavati robove i robinje koji su bili katolici. Uglavnom, prodavalo se bosansko roblje Crkve bosanske, koja nije bila ni katolička ni pravoslavna. Za srednjovjekovne stanovnike Barima s velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da su bili heretici, što se vidi iz Opširnog popisa bosanskog sandžaka iz 1604. godine. U tom popisu, u selu *Barinovo* – što je bez sumnje današnji Barimo – popisan je jedan čifluk koji

⁷⁵ V. Vinaver navodi da je neki trgovac robljem, porijeklom Firentinac, 1377. godine prodavao robinje starosti "između 10 i 30 godina". Među tim robinjama navedeno je ime maloljetne robinje: *Zoja*. V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem u Dubrovniku*, Anali Historijskog instituta Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, godina II, Dubrovnik 1953, str. 139.

⁷⁶ M. Dinić, *Iz dubrovačkog arhiva*, III, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knj. XXII, Beograd 1967, str. 62.

⁷⁷ *Radosav sin Zoje*. Pojedinačni popis sandžaka Vilajeta Hercegovina, Sarajevo 1984, str. 576.

⁷⁸ I. Ajeti, *Albansko-srpskohrvatske jezičke studije*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 6, ANUBiH, Sarajevo 1970, str. 190. U Rječniku JAZU zastupljena je riječ *zoja* u općem značenju za dragulje i dragocjenosti, uz napomenu da je nastala od talijanskog *gioia*. /AR, XXI-II, str. 76/ Prema tome, od ove riječi, koja je relativno mlađeg postanja, teško je izvesti ime bosanskih robinja iz Podrinja. U Rječniku se navode i srednjovjekovna imena *Zoja*, *Zojka* i *Zojo*, uz napomenu da su poznata iz srednjovjekovne Srbije. Svakako, srednjovjekovna geografska potvrda nije istovjetna etničkoj. Imena potječu iz srpsko-arbanaških i arbanaških katuna srednjovjekovne Srbije.

je nekad uživao "Vukosav zvani krstjan".⁷⁹ Kao što je općepoznato, pripadnici Crkve bosanske zvali su se između sebe "krstjanima". Ovim se otvara posve izvjesna mogućnost da je neka od podrinskih *Zoja*, što su se prodavale u srednjovjekovnom Dubrovniku, potjecala iz Barima.

BARINSKI POTOK

Barinski pòtok lijeva je pritoka Drine. Kako je zabilježio D. Vujičić, "Izvirē ispod brda C̆rni vř" (tako se zove i selo), a uliva se u Drinu kod sela B̆rino, po kome je i nazvan."⁸⁰ Ovaj zapis, nastao na terenu, po kazivanju neimenovanog kazivača, pokazuje da se za selo *B̆rimo* još uvijek sačuvao i stariji naziv: *B̆rino*.

D. Vujičić pokušao je protumačiti possessivum *Barinski* bazom *bar-* (praslov. **bara* / **bar̥*); arb. *b̆rak* (< **bar̥n̥* + slov. sufiks *-ak*).⁸¹ Naveo je više vodnih imena sa slavenskom osnovom *bar-*; međutim, sufiks *-ino* onemogućio mu je da ime izvede iz slavenske baze. Stoga, ukazao je na romanizam *barina*, "što odgovara bazi **bar* u značenju 'granica'". Na kraju, zaključio je da i sam sufiks *-ino* < *inus* upućuje na romansko porijeklo.⁸²

Porijeklo hidronima *Barinski pòtok* istovjetno je s porijeklom ojkonima *Barimo*, koji je prethodno elaboriran.

BOKLJEN

Bòkljen je lijeva pritoka Drine. Ulijeva se u Drinu između Barina i Miloševića.

Nazivom hidronima bavio se D. Vujičić. Po njegovom mišljenju, "teško je ime ovog potoka objasniti i, bez bojazni da se ne učini greška, ustanoviti njegovu etimologiju".⁸³

D. Vujičić naziv *Bokljen* doveo je u vezu s osnovom *bòkla* "jama, luknja"⁸⁴, rom. *boccale*, ital. *bocca* "Schlund"; *boccale* < lat. *bucca* "ponor, ždrijelo".⁸⁵ Naj-

⁷⁹ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604, SV II (obradila Snježana Buzov), Sarajevo – Zürich 2000, str. 508.

⁸⁰ D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, knj. LVIII/33, Sarajevo 1982, str. 107.

⁸¹ Isto.

⁸² Isto.

⁸³ D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, str. 109.

⁸⁴ F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskoga jezika*, I, Ljubljana 1977, str. 31.

⁸⁵ D. Vujičić..., isto.

labija strana ovog rješenja jeste što se iz njega ne vidi nikakva motivacija u imenovanju koja bi se mogla dovesti u vezu s lat. *bucca*.

Imajući u vidu to da je naziv obližnjeg ojkonima *Barimo* moguće objasniti uz pomoć albanskog jezika, postoji određena mogućnost da su i potok imenovli isti imenitelji. U albanskom jeziku *bokolín*, -i je apelativ u značenju "kržlja, kržljavac", s nastavkom -e pridjev u značenju "sitan, majušan, mršav". Ovim se dolazi do logične i vrlo vjerovatne motivacije koja je dovela do naziva. Značenje albanskog pridjeva u skladu je s oskudnim vodotokom potoka koji, vjerovatno zbog toga, nije zastupljen u specijalnim kartama.

Etimologijom albanskog pridjeva *bokolín* bavio se jedan od najvećih albanskih lingvista E. Čabej, od kojeg saznajemo osnovno značenje riječi: "njeri i dobēt, ligac mistrec". To je riječ iz gegijskog dijalekta koja je ostala nedostupna G. Meyeru.⁸⁶ Gegijsko dijalektološko porijeklo riječi, uz ostale glasinačke nazive koji se mogu objasniti istim dijalektom, važan je razlog zbog kojeg je *Bokljen* uvršten u nazive albanskog porijekla.

BURATI

Jedinstvenim bosanskim imenom *Burati* naziva se selo koje se nalazi oko 10 km vazdušne linije zapadno od Rogatice. Kao i ostala rogatička sela, situirano je na prostoru glasinačke ilirske kulture. Najstariji pisani izvor u kojem se spominje selo najvjerovatnije je osmanski defter iz 1485. godine u kojem je u nahiji Borač popisan danas nepoznat toponim *Burjetić*.⁸⁷ Vjerovatno je u pitanju greška osmanskog popisivača, što se može pretpostaviti za još jedan također nepoznat naziv iz popisa s kraja XVI vijeka: *Burjadić*.⁸⁸ U Popisu čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine, u džematu Sočice, popisan je čifluk *Burati*, u posjedu Marava Osman-bega.⁸⁹ Inače, na Stublenom brdu, pored sela, svake godine na *alidun*, sredinom ljeta, tradicionalno se održava veliki narodni teferić na kojem se okupljaju Bošnjaci svih glasinačkih sela.

⁸⁶ Uz osnovno značenje, Čabej također navodi: "Bashkimi "njeri i dobē për dukë e i hatëm" edhe Manni, Logorcci, *bugolím* " "kërthi i njomë, por i shëndoshët si dume, si dymlek", në Pukë *bakalímth*; në Kosovë *bogolinë* "njeri i ngratë, i gjorë, i urtë, i lanun". A. Maloku Përparimi VII VII 645. Huazim dialektor prej ven. *Bagolina* "baccetta o mazza per lo più di canna d'india, da portare in mano" (te Bocrio), pra kuptimi i parë "shkop i hollë, karthje". E. Çabej, *Studime etimologjike...*, IV, str. 281.

⁸⁷ N. Filipović, n. dj., str. 12.

⁸⁸ *Burjadić drugim imenom Kaluči Koci*. S obzirom na to da je *Koci* staro albansko ime /F. Nopcha..., 361/, dvojni naziv ne može se smatrati bilingvnim nazivom. Isto, str. 49.

⁸⁹ A. Sućeska, *Popis...*, str. 237.

Teoretski, naziv *Burati* moguće je izvesti iz albanskog *burr-i*, pl. *burra-t* u značenju "čovjek"⁹⁰ i rumunskih riječi *burát, e*, n. "sito" i *burátik, ci*, m. "zelena žaba". Ovim se otvara ključni problem: da li je naziv rumunskog ili albanskog porijekla. Dilemu razrješava etnologija. Po višestruko potvrđenoj tradiciji koja se očuvala u seoskom rodu *Katica*, i u okolnim bošnjačkim selima, u Buratima su nekad živjeli bošnjački rodovi *Prkos*, *Perendija* i *Herenda*. Za prezime *Perendija* očito je da je nastalo od albanske riječi *perëndi*, - a f pl. u značenju "bog; Gospod".⁹¹ Etnologiju slijedi albanska onomastika. Jedna od seoskih šuma zove se *Nakaljak*. U ovom nazivu prepoznamo albansko *kállë*, m. "konj" na koje su došli baltoslavenski, sveslavenski i praslavenski prijedlog *na* i sveslavenski deminutivni sufiks *-ak*, koji su, po mišljenju P. Skoka, posudili Albanci.⁹² Semantički, nazivu *Nakaljak* u potpunosti odgovara bosansko *nàkonjče*. Tim imenom, u bošnjačkim svatovima naziva se dijete koje se bošnjačkoj nevjesti, prilikom njenog dolaska u mladoženjin dom i dok je nevjesta još na svatovskom konju, stavi u krilo.

Bošnjačko prezime *Perendija* i oronim *Nakaljak* nedvosmisleno ukazuju na albansko porijeklo naziva *Burati*. Međutim, ono što je vrlo važno istaći jeste činjenica da glasinački Bošnjaci nikada nisu smatrali da je navedeni rod albanskog porijekla. Rod *Perendija*, čije pripadnike srećemo i u glasinačkom selu *Pediše*,⁹³ na Glasincu se nikada nije tretirao albanskim, što ukazuje na davnašnju rodovsku utemeljenost na Glasinac.

U selu *Burati*, u kojem od pamtivijeka žive Bošnjaci,⁹⁴ nije poznato da su bilo kad živjeli Albanci. Općepoznato je da pojedinačna naseljavanja Albanaca na Glasinac, tokom stočarskih kretanja, datiraju tek u početak XIX stoljeća i ona su sačuvana u bošnjačkoj tradiciji.⁹⁵ Međutim, naziv *Burati* po svom značenju ne podrazumijeva naselje jednog čovjeka već množinu.

Naziv *Burati*, koji nije moguće objasniti jezičkim sredstvima slavenskog porijekla, jedan je od onih bosanskih naziva za koje se može s velikom vjerovatnoćom pretpostaviti da potvrđuju veze ilirskog i albanskog jezika. Naziv *Burati* albanskog je porijekla i neophodno ga je historijski i lingvistički tretirati is-

⁹⁰ D. Vujičić, *Mikrotoponimija hercegovačkih Burmaza*, Radovi ANUBiH, knj. XXXVIII, Sarajevo 1970, str. 213.

⁹¹ Fjalor shqip-serbokroat..., str. 696. "Dieu", mot d'origine très discuté. Pour une provenance latine (imperantem, élargi en-í) sont Bopp et G. Meyer, pour une parente indo-européenne (anc slave Perunъ, lit. perkūnas, gr. κεραυνός "foudre", anc. ind. Parjanya-, etc.) E. Çabej, *Studime gjubësore*, II, str. 433.

⁹² U elaboraciji P. Skoka, sufiks Albancima služi za izvođenje muškoga u mociji i kod etnika, a ponekad ima i deminutivnu vrijednost kao u burrák "čovuljak". P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 19.

⁹³ Smrtovnica u dnevnom listu "Avaz" od 13. jula 2004. Šefika Perendija, preselila na ahiret 11. 7. 2004. g. u 74. godini. Sahranjena je u groblju *Pediše* – Sokolac.

⁹⁴ Starinački bošnjački rod u selu preziva se *Prkos*.

⁹⁵ A. Sućeska, n. dj., str. 201.

točnije kao i hercegovački naziv *Burmazi*. Ovim nazivima zajednička je osnova *bur-*. Činjenicu da je nazive moguće objasniti uz pomoć albanskog jezika neminovno je, prije svega, cijeniti u smislu najstarijih korijena albanskog jezika, a ne kao nazive koje su aromunski Vlasi donijeli na Glasinac.⁹⁶ Posljedicom stočarskih kretanja aromunskih Vlaha, koji su preuzeli neke albanske riječi, odavno se nastoji obrazložiti porijeklo albanskih naziva u Bosni.⁹⁷ Međutim, naziv *Burati* ne može se tretirati na takav način. Albanski korijen *Bur-* sadržan u nazivu hercegovačkog plemena *Burmaza* koje "ima jasno arbanaško ime"⁹⁸ niko nikad nije ni pokušao obrazložiti aromunskim posredništvom. Naziv *Burati*, po svom čvrstom utemeljenju u albanski jezik, analogan je nazivu *Burmazi*, i ne može se obrazložiti aromunskim posredstvom, a, najvjerovatnije, ima ilirske korijene.

DIKALJI

Jedinstvenim bosanskim imenom *Dikālji* naziva se istočna strana planine Romanije, niz koju vodi trasa savremenog puta Sarajevo – Sokolac. Iz Podromanije na Glasincu (oko 850 m), preko Dikalja, vodio je kolski antički put koji se uspinjao na Ravnu Romaniju (1246 m).⁹⁹ Najstarija potvrda oronima je u narodnoj bošnjačkoj pjesmi "Husrev beg vodi svatove u Stambol"¹⁰⁰ i može se najranije datirati u period iza druge polovine XVI vijeka. Oronim se spominje i 1872. godine, u vezi s pljačkom turske pošte.¹⁰¹

Naziv *Dikālji* nije moguće objasniti južnoslavenskim jezičkim sredstvima. Naziv je kompozitan: *Di-kalji*.

⁹⁶ P. Skok je osporio Meyerovo mišljenje, po kojem su pridjev i imenicu *Kofutica* Slavenima donijeli isključivo aromunski pastiri. Isto.

⁹⁷ Jedan od primjera nekritičkog pristupa bosanskoj onomastici je obrazloženje o postanku naziva sela *Paraun* kod Foče. P. Skok je smatrao da naziv potječe od Rumuna koji su u fočanski kraj došli sa juga gdje su živjeli u uskom dodiru s Arbanasima, od kojih su preuzeli riječ *përrua* = "potočić". M. Sufflay ne samo da je prihvatio Skokovo obrazloženje nego je i porijeklo (svih) stočarskih termina na Balkanu, među kojima ima i onih koji su ilirskog porijekla, obrazložio na isti način kao i postanak naziva *Paraun*. M. Sufflay, *Srbi i Arbanasi*, Beograd 1925, str. 81.

⁹⁸ D. Vujičić, n. dj., str. 213.

⁹⁹ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIX/17, Sarajevo 1981, str. 133, 134, 172.

¹⁰⁰ "(...)Malo vrijeme al' dugo ne bilo, niz Dikalje puške zapucaše, (...)". K. Hörmann, *Narodne pjesme Bošnjaka* (reprint), I, Sarajevo 1996, str. 270.

¹⁰¹ Dana 23. 7. 1872. u Javoru (Dikalji) hajduci su napali poštu i opljačkali hurče s pismima i novcem, a potom su pobjegli u Srbiju. Predvodio ih je Golub Babić, jedan od ustaničkih vođa u kršćanskom ustanku 1875–1878. g. H. Kreševljaković, *Hanovi i karavansaraji*, Izabrana djela, knj. III, Sarajevo 1991, str. 333.

Prvi imenski kompozit najvjerojatnije je nekadašnje ilirsko *di-* "der Zweite".¹⁰² J. G. von Hahn, otac albanologije, u odsustvu historijskih izvora posvetio je značajnu pažnju toponimiji Albanije i na osnovu brojnih toponima nalazio potvrdu da Albanci naseljavaju današnju domovinu još od antičkih vremena. Jedan od važnijih toponima u Hanovom dokazivanju je antički *Dimallum* > albansko *di* + *mal*.¹⁰³

Drugi imenski kompozit moguće je objasniti s albanskim *kállë, -i* m "konj".

Istovjetan bosansko-albanski refleks za lat. *caballus*, kao *kalj, -i*, nužno je tretirati kao zajedničku albansko-bosansku izoglosu koja je odranije poznata. U tajnom jeziku osačanskih zanatlija *kaljac, kaljče* je "konj", što je nastalo od albanskog *kalë*.¹⁰⁴

Moguće je da je naziv u vezi s antičkim kolskim putem i s putnim usponom uz koji su izvožena kola uz pomoć dodatne konjske zaprege od dva konja. Vjerojatno je da se na mjestu toponima nalazila putna stanica i štala s konjima koji su služili za dodatnu vuču. Za neke rimske poštanske stanice zna se da su stalno imale i po 40 konja.¹⁰⁵ Tradiciju ilirske i rimske putne stanice, u kasnija vremena, najvjerojatnije baštini han iz osmanskog doba za koji je poznato da se nalazio na Dikaljima.¹⁰⁶

U glasinačkom selu Baltići M. Filipović zabilježio je hidronim "*Motika* (u dolu *Motikalj*)".¹⁰⁷ U istom selu, "mesta na kojima su zirati (njive i livade) zovu se: '(...)Motikalj ili Motikalje'".¹⁰⁸ Posve je moguće da je riječ o danas nepoznatom selu *Motikal* koje je, kao dio sela (zaselak?), popisano u sumarnom defteru bosanskog sandžaka iz 1468/69. godine.¹⁰⁹

Dikalji i *Motikalj* (*Motikalje*) nalaze se na području jedne mikroaree, u krugu od 3 do 4 km.

¹⁰² *Ditus* heißt "der Zweite", *Di-mallum*, Δι-μᾶλλον in Illyrien = "Zwei-Bergen". H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, Wiesbaden 1955, str. 71, 101.

¹⁰³ J. G. v Hahn, *Albanesische Studien*, I-III, Jena 1854. Upor.: I. Ajeti, *Studije iz istorije albanskog jezika...*, str. 28.

¹⁰⁴ I. Ajeti, *Istorijski razvitak gegijskog govora Arbanasa kod Zadra...*, str. 37.

¹⁰⁵ Pomoću tih zaprega bilo je lako prevaliti rimskim putevima i stotinu milja nadan. E. D. Gibon, *Opadanje i propast rimskog carstva*, Beograd 2003, str. 22.

¹⁰⁶ Na Dikaljima za vrijeme osmanske vlasti nalazio se *Šahinpašića han*, nazvan po jednoj od najstarijih glasinačkih begovskih porodica. H. Kreševljaković, *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, sabrana djela, III, Sarajevo 1991, str. 333, 335

¹⁰⁷ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 204.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Sumarni popis Bosanskog sandžaka iz 1468/69, 15 v.

KOPILA

Imenom *Kòpila* naziva se jedna njiva u selu Čavčići, u Žepi. Mikrotoponim se sačuvao u jednom od najzabačenijih predjela istočne Bosne.

Istovjetan naziv *Kòpila*¹¹⁰ nosi još jedna veća njiva u selu Stop, sjeverno od Žepe.

Naziv *Kopila* je femininum od osnove *kòpil*, m., o kojoj je napisana brojna literatura.¹¹¹ Po mišljenju P. Skoka, to je balkanska riječ čije porijeklo Oštir i Jokl tumače iz albanskog jezika. "Osnovica je arb. glagol *pjell* 'rađam', s prefiksom *ko-* = sanskrt. *ka-* 'miss, rdavo'. Prema tome **ko + *pelnos* znači 'Missgeburt'.¹¹² Ishodište riječi bilo bi "iliro-tračka riječ" indoevropskog porijekla, koja se očuvala u originalnom obliku u arbanaškom, odakle je prenesena u doba rumunsko-arbanaškog nomadiziranja u ostale balkanske jezike".¹¹³

Kòpila u selu Čavčići je "mršava" njiva, koja nije posebno plodna, čime potvrđuje prethodna značenja. Istoimena njiva u selu Stop, također, nije posebno plodna.

Starost brojnih izvedenica iz osnove *kòpil* P. Skok odredio je pomoću akcenta. Po mišljenju Skoka, "hrv-srp. *kòpile* predstavlja stariji arb. akcenat, dok rum. *copîl* = arb. *copîl* mlađi".¹¹⁴ U arealu žepskog mikrotoponima, među mikrotoponimima iliro-romanskog porijekla *Batušnica* i *Kitog*, dugosilazno *i* u nazivu *Kòpila* nužno je tretirati autohtonim naglaskom mlađeg porijekla koji se, na istom geografskom prostoru, razvio iz starijeg. Ilirsko ime *Žepa*, kao i ostali iliro-romanski nazivi u ovoj arei, ukazuje na autohtonost mikrotoponimskog naziva.

Nazivi s osnovom *kopil-* u toponimiji su: *Kopilje* (Crna Gora), *Kopiljak* "i možda *Kopelnik* /*Kup-* > *Koplik* (arb.)".¹¹⁵ Jedno selo na Korčuli, na području općine Blato, zove se *Kòpila*. U zeničkoj kotlini *Kòpilo* je gradinsko prethistorijsko naselje.¹¹⁶ P. Šimunović informira o toponimu *Kopila* na otoku Braču, koji

¹¹⁰ Vlasnici zemljišnih parcela njive su Hamdija Hodžić, Juso Hrvačić, Osman Hodžić, Nezir Hodžić, Mustafa Hodžić, svi iz Žepe.

¹¹¹ P. Skok, *Etimologijski rječnik*, II, str. 147, 148. Etimologija riječi *kopil* u albanskom i rumunskom jeziku tretira se i u: G. Reichenkon, *Vorrömische Elemente in Rumanischen*, Die Kultur Südosteuropas: ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen, Wiesbaden 1964, str. 242-243. I. Ajeti, *Arritjet kryesore të studimeve etimologjike të shqipëse*, Vepra 3, Akademia e shkencave dhe e arteve Kosovës, Prishtinë 1998, str. 177.

¹¹² Isto, str. 148.

¹¹³ Isto. Upor.: I. Ajeti, *Studije iz istorije albanskog jezika*, Akademija nauka i umjetnosti Kosova, Priština 1982, str. 41.

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ R. Djedović, *Historijsko-geografski činioci izgleda župe Brod i teritorija Zenice i okolice u srednjem vijeku*, Radovi sa naučne konferencije "Osam stotina godina Bilinopoljske izjave, Zenica 17. aprila 2003, Radovi Pedagoškog fakulteta u Zenici I/2003, Zenica 2003, str. 54. Akcen-

označava strmu ulicu što spaja dvije najstarije crkve u Nerežišću. U vezi s porijeklom, Šimunović oprezno pretpostavlja: *Kopila* (< lat. *capella*?).¹¹⁷ Toponimi *Kopilišće* i *Kopila* navode se u Povaljskoj listini.¹¹⁸

*Kopilo – Gradina*¹¹⁹ u Zenici prehistorijski je arheološki lokalitet iz željeznog doba.

U Poimeničnom popisu sandžaka Hercegovina iz 1477. godine, potvrđen je antroponim *Kopil*.¹²⁰

U Istri *Kopila* i *Kopilišće* znače "stog trave, zemlje ili kamenja blizu kuće".¹²¹

KOŠUTICA

Košutica je staro glasinačko selo. Na osnovu znatnog broja ilirskih gromila koje su na arheološkoj karti Glasinca ucrtane u neposrednoj seoskoj blizini,¹²² za najstarije stanovnike Koštice je neosporno da su bili Iliri. Naselje je locirano između tri ilirske gradine koje ga okružuju: između *Kotorišta*, *Hrastovače* i *Gradine* sjeverozapadno od sela. Na mjestu naselja u arheološku kartu su ucrtani ostaci neke pretpovijesne ili antičke utvrde u obliku nepravilnog slova S.¹²³ Srednjovjekovni kontinuitet naseljenosti potvrđuje više nekropola s ukupno 225 stećaka lociranih u neposrednoj seoskoj blizini, u Luburić-polju i lokalitetu Bare.¹²⁴ Najstariji spomen naselja u pisanim izvorima je iz 1469. godine kao – *Košutica*.¹²⁵ Imenom *Koštica*, bez samoglasnika *u*, naziva se i jedna planina sjeverno od Rogatice, u rejonu sela Osovo.¹²⁶ *Košutica* je i jedan zaselak sela Sebinje kod Visokog.¹²⁷

Bošnjaci Glasinca za svoje selo kažu – *Koštica*. Nazivaju ga upravo onako kako se zove istoimena rogatička planina.

U Košutici od pamtivijeka žive starinački bošnjački rodovi Junuzović, Ramić, Demirović i Husejinović.

tuacija naziva zapisana je na osnovu akcenta kojim je je autor izgovorio naziv gradine, u toku izlaganja svog referata.

¹¹⁷ P. Šimunović, *Toponimija nerežiške općine*, ANUBiH, Radovi, knj. XXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 13, Sarajevo 1970, str. 115.

¹¹⁸ P. Šimunović, *Bračka toponimija*, Zagreb 2004, str. 226.

¹¹⁹ Arheološki leksikon 2, str. 198.

¹²⁰ Opširni popis sandžaka Hercegovina..., str. 424, 441.

¹²¹ Rječnik JAZU, V, str. 298.

¹²² Č. Truhelka, *Kulturne prilike...*, str. 106.

¹²³ Isto.

¹²⁴ Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 242.

¹²⁵ N. Filipović, n. dj., str. 19.

¹²⁶ Specijalna karta..., Višegrad 1.

¹²⁷ Riječnik naseljenih mjesta..., str. 135.

Po mišljenju M. Filipovića, Košutica je dobila naziv po starim bunarima koji su "daleko iznad sela".¹²⁸ Filipović nije dao nikakvo obrazloženje na čemu zasniva svoju tvrdnju: na narodnoj tradiciji ili na ličnom uvjerenju.

Naziv *Koštica* najvjerojatnije je slavensko-albanskog porijekla. Po P. Skoku, naziv *Koštica* je nastao od slavenskog prefiksa *ko-* i pridjeva *-šut* koji je nastao od albanskog *shutë* = šukav.¹²⁹ Na Balkanu to je balkanska riječ za koju neki misle da je albanskog porijekla.¹³⁰ Može pripadati i predindoevropskom supstratu.¹³¹ Pridjev *šut* i danas je čest kod Albanaca, i njime se imenuje koza ili ovca bez rogova.

Skok je osporio Meyerovo mišljenje, po kojem su pridjev i imenicu *Košutica* Slavenima donijeli isključivo aromunski pastiri.¹³² Za glasilački ojkonom to je više nego sigurno, s obzirom na to da je naziv *Košutica* postojao na Glasincu znatno prije masovnih aromunskih stočarskih kretanja koja su pokrenuli Turci.

Ne stoji Filipovićeva tvrdnja, po kojoj je seoski naziv nastao od bunara. Nazivi naselja ne nastaju od naziva objekata koji su daleko od ojkonima, a seoski bunari kod Košutice dosta su daleko od sela. Također, nastanak seoskog naziva, od bunara, vrlo je teško dovesti u vezu s nastankom naziva rogatičke planine.

Prilikom utvrđivanja porijekla ojkonima *Košutica* ne može se ignorirati vrlo rijetko srednjovjekovno ime s otoka Raba: *Costiça*. U ispravi od 1. veljače 1242. godine zabilježen je *Stefano de Costiça* "testis testificationis Arbi".¹³³ Godine 1268. u jednoj ispravi zabilježen je *Gregorius de Costiça* "Arbensis episcopi".¹³⁴ U ovim imenima humorističke motivacije, koja imaju istu semantičku vrijednost kao i glasilačko-rogački nazivi *Košutica*, sinkopom je nestalo samoglasnika *u*.

Na Kosovu, u općini Mitrovicë, jedno albansko naselje zove se *Koshutove*. U općini Pejë još jedno albansko naselje zove se *Koshutan*.

KREŠNICA

Krešnica je dvostruki glasilački naziv. Tim imenom naziva se šuma i pećina u toj šumi. Nazivi su sačuvani u rogatičkom selu Otricevo, u arei brojnih naziva predslavenskog porijekla.¹³⁵ Premda su nazivi *Krešnica* slavenskog porijekla, nji-

¹²⁸ M. Filipović, n. dj., str. 216.

¹²⁹ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 167.

¹³⁰ Isto.

¹³¹ Isto, str. 168.

¹³² Albanski pridjev *shutë*, pored *sutë*, u rumunskom je poznat kao *ciuta*. P. Skok, n. dj., str. 167-168.

¹³³ T. Smičiklas, *Supplementa I*, str. 114.

¹³⁴ Isto, str. 290. (CD V, 921, str. 456).

¹³⁵ *Otricevo, Olja voda, Olji laz, Špilice, Hrid, Potkonjica (Podkunjica)*.

hov značaj je u tome što nam pomažu u objašnjenju porijekla ostalih glasinačkih naziva koji su predslavenski i koji se mogu objasniti uz pomoć albanskog jezika.

P. Skok riječ *krěšnica* izvodi od sveslavenskog i praslavenskog *krāj*, preko izvedenice "*krājina* (1110), s pridjevom *krājinski* (1597) kao teritorijalni termin "1° zemlja na granicama (Bosne, Crne Gore), 2° ratovanje u toj zemlji". Odatle denominal *krājiniti* (Srbija, Vuk) "ratovati, vojevati". Mjesto *-ina* stoji *-ište krājīšte* (14. v.), s pridjevom na *-bn krājīstan*, f. *-šna*, na *-ski krājīški* (17 v.), na *-nik krājīšnik* "stanovnik u Krajini" = *krājīčnik* (16. v.) *krājīšnički* pored *krajičanin*, *krajinik* (18. v.), *krajištanin* (Martić), *krājīnjanin* (13. v.) i na *-jak krajišnjak*".¹³⁶

S aspekta porijekla glasinačkih naziva koji se mogu objasniti uz pomoć albanskog jezika, od prvorazredne važnosti su slijedeće Skokove informacije: "Važna je semantička i fonetska (*ai > ae*) promjena u Kosmetu *krěšnik* "junak", sa pridjevom *krěšnička pesma* 'junačka narodna pesma', jer nam pomaže objasniti arbanasku terminologiju *kreshnik-u* 'junak, junačka pjesma' (*këngë kreshnikë = cantica heroica*). Taj izraz posudiše od Arbanasa i Srbi u Kosmetu *krěšnica* < **krajišnica* 'junačka narodna pjesma'".¹³⁷

Nema nikakve sumnje da je porijeklo glasinačkih naziva u albanskoj riječi *kreshnik-u*. Svakako, najvažnije pitanje je: otkuda potječe navedena albanska riječ. Malo je vjerovatno da je u jezik glasinačkih Bošnjaka mogla dospjeti kao posuđenica, u vrijeme nekih nama nepoznatih stočarskih kretanja Albanaca, i da je imala tako snažno utemeljenje koje je našlo odraza u glasinačkoj toponimiji. Stočari nomadi na jednom mjestu ne borave dugo i ne imenuju predjele na kojima se privremeno nalaze. Na drugoj strani, nije poznato da su bilo kada u Otricevu živjeli Albanci,¹³⁸ tako da je imenovanje glasinačkih toponima od strane etničkih Albanaca isključeno.

Glasinačke nazive *Krěšnica* moguće je objasniti kao posuđenice iz sveslavenskog i praslavenskog, vjerovatno preuzete u vrijeme slavenizacije istorodnog neslavenskog stanovništva Glasinca i Kosova. Pritom, od posebne važnosti je što su nazivi sačuvani u arei brojnih naziva predslavenskog porijekla koje nisu mogli sačuvati albanski doseljenici, što ukazuje na ilirske korijene seoskog stanovništva koje je vremenom slavizirano.

¹³⁶ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 176.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ U selu od pamtivijeka žive bošnjački rodovi *Pločo* i *Halimić*. U popisu iz 1604. godine u selu je popisano 11 zemljišnih korisnika. Njihova imena, kao i imena njihovih očeva, nisu albanska. Opširni popis..., SV 3, str. 109.

KUTUZERO

Kutuzerō je manji zaselak koji se nalazi sjeveroistočno od grada Rogatice, u istočnoj Bosni. U geografskom smislu, naselje pripada najzačajnijem arheološkom području Glasinca. Udaljeno je oko 500 m od poznatog arheološkog lokaliteta *Ilijak* na kojem su iskopani brojni predmeti iz bronzanog i željeznog doba.¹³⁹ U neposrednoj blizini je i arheološko nalazište *Sjeversko* gdje su 1896. godine pronađeni nalazi istovjetne provenijencije. Datirani su u bronzano i željezno doba.¹⁴⁰ Naselje se nalazi na jugoistočnoj granici oblasti Žepa, gdje su potvrđeni brojni nazivi predslavenskog porijekla.¹⁴¹

Kutuzero je situirano na manjem brežuljku na kojem se nalaze arheološki ostaci u obliku kamenih suhozidina.¹⁴² Zbog svog položaja u arei ostalih arheoloških lokaliteta koji su se arheolozima učinili značajnijim, arheološki ostaci u zaseoku ostali su na marigini znanstvenog interesa. Zaselak nije arheološki istraživani.

Srednjovjekovnu naseljenost naselja potvrđuje srednjovjekovna nekropola stećaka zvana *Mramorovi*.¹⁴³ Udaljena je od zaseoka oko 150 m. U stručnoj literaturi o stećcima nije zastupljena. Značaj ove nekropole je, prije svega, u tome što ona naselje pouzdano datira u predosmansko doba.

Lingvista Petar Budmani u V knjizi Rječnika JAZU u Zagrebu informira o bosanskom mjesnom imenu *Kutuzero* potvrđenom u Tuzli i u sarajevskom okrugu.¹⁴⁴ Pod mjesnim imenom u sarajevskom okrugu vjerovatno se podrazumijeva glasinačko *Kutuzero*. Etimologija naziva Budmaniju je ostala nepoznata i ne interpretira se u Rječniku. Iznenaduje da naziv nije akcentiran.

Budmaniju je ostao nepoznat još jedan istovjetan bosanski naziv: selo *Kutuzero* koje se nalazi na području Srebrenice. Riječ je o poznatom lokalitetu stećaka. Iznad sela, na prevoju i putu za Bučje, nalazi se nekropola s 23 stećka, od kojih je jedan sljemenjak ukrašen.¹⁴⁵

Srednjovjekovne nekropole stećaka, situirane uz srebreničko i glasinačko *Kutuzero*, najstarije početke tih naselja pouzdano datiraju u predosmansku Bos-

¹³⁹ O tome vidjeti u Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine, tom 3, str. 95. Upor.: Praistorija jugoslovenskih zemalja, željezno doba, str. 997.

¹⁴⁰ F. Fiala, *Rezultati prekopavanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1896*, GZM, Sarajevo 1896, str. 449.

¹⁴¹ *Žepa, Žep, Korana, Radava, Furune, Kopila, Tatinica*, itd. Ovi nazivi razmatraju se u posebnim poglavljima studije.

¹⁴² Prema informacijama profesora Mustafe Balaša iz Žepe, na čemu mu se zahvaljujem.

¹⁴³ Prema istraživanju i usmenom saopćenju Mustafe Balaša.

¹⁴⁴ "Kutuzero, n. mjesno ime u Bosni. a) selo u okrugu Tuzle Doñe. statist. bosn. 95. b) zaselak u okrugu sarajevskome. 20." Rječnik JAZU, knj. V, Zagreb 1898–1903, str. 840.

¹⁴⁵ Njegov ukrasni motiv je ruka s mačem. Š. Bešliagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971, str. 236.

nu, što otvara posve izvjesnu pretpostavku da su i njihovi nazivi predosmanjskog porijekla. Općepoznato je da poslije pada Bosne pod osmansku vlast Turci ne mijenjaju zatečenu geografsku nomenklaturu. Ove činjenice od posebne su važnosti zato što, iz arheološko-historijskih razloga, dovode u pitanje izvođenje naziva od turskog antroponima *Kutuz*.¹⁴⁶ Povezivanju bosanskih naziva s turskim antroponimom protivi se i lingvistika i dočeto -*rō* u *Kutuzero*, a posebno njegova postakcenatska dužina na samoglasniku *o* koji je dugo *ō*. Istovremeno, dočeto -*rō* pokazuje da naziv nije posessivum i da se pod nazivom *Kutuzero* nikako ne može podrazumijevati naselje čiji je osnivač, ili vlasnik, Turčin s imenom *Kutuz*. Također, bosansku geografsku nomenklaturu iz perioda osmanske vlasti ne karakteriziraju ojkonimske izvedenice antroponimijskog orijentalnog porijekla. Da su bosanski ojkonimi *Kutuz* orijentalnog porijekla, vjerovatno bi to bio najzastupljeniji turski antroponim u cjelokupnoj bosanskoj onimiji, a čemu se protivi i njegovo pogrdno značenje. Iz ovih razloga nužno je konstantirati da su bosanski nazivi zasigurno znatno stariji od uspostave osmanske vlasti u Bosni, što indirektno potvrđuje i datacija osmanskih izvora u kojima se spominje glasinačko naselje.

Hazim Šabanović u osmanskom defteru iz 1468/69. godine naziv zaseoka pročitao je kao *Kutezero*.¹⁴⁷ U istom defteru Ahmed S. Aličić seoski naziv čita kao *Kutizero* (*Kutjezero*).¹⁴⁸ U istom popisu, Nedim Filipović pročitao je *Kutuzero*.¹⁴⁹ Razlike u čitanjima uzrokovane su činjenicom da arapski jezik ima samo tri vokala s kratkim i dugim kvantitetom, a turski jezik osam, odnosno, u svojoj srednjovjekovnoj fazi, deset vokala, tako da je *u* u *Kutuzero*, u defteru iz 1468/69. godine, moguće čitati i kao *e*. U Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine zaselak je popisan kao *Kutuzer*.¹⁵⁰ U Popisu čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine selo je popisano različito, kao *Kutuzevo*¹⁵¹ i kao *Kutuzero*.¹⁵² Austrougarski popisi donose naziv *Kutuzero* i tretiraju ga kao zaselak obližnjeg sela *Sjeversko*.

¹⁴⁶ "Kutuz, m. tursko ime muško ili nadimak (tur. Qutuz, mahnit)..." Rječnik JAZU, V, str. 840. Budmani iz nepoznatog razloga naziv antroponima nije akcentirao.

¹⁴⁷ H. Šabanović, V. Palavestra, *Žepa i njena okolina u prvim decenijama turske vlasti*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sv. XIX, NS, Etnologija, Sarajevo 1964, str. 40.

¹⁴⁸ Sumarni defter bosanskog sandžaka iz 1468/69. (rukopis, u prevodu A. S. Aličića), 22 r.

¹⁴⁹ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik, period 1301–1599. g.*, Rukopis ANUBiH, Sarajevo 1980, str. 22.

¹⁵⁰ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV II (obradila Snježana Buzov), Bošnjački institut Zürich – odjel Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2000, str. 558.

¹⁵¹ Sa sufiksom -*vo* zapis je dragocjen, zato što pokazuje etimološke nedoumice osmanskog popisivača koji je povjerovao da je naziv posessivum. Svakako, da je popisivač smatrao kako je naziv turskog porijekla, u nazivu ojkonima izostao bi slavenski sufiks -*vo*. A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju XIV/XV, 1964/65, Sarajevo 1969, str. 261.

¹⁵² Isto, str. 262.

Naziv sela ne može se objasniti uz pomoć bosanskog jezika. Iz lingvističkih i historijskih razloga orijentalno porijeklo naziva nije vjerovatno, posebno zbog činjenice što je naziv u osmanskome defteru potvrđen pet godina poslije pada Bosne pod osmansku vlast. Nazivu naselja s turskom jezičkom osnovom protivi se i logika. U odnosu na ljudska zanimanja, naselje nema nikakvih posebnih prirodnih pogodnosti koje bi mogle privući turskog doseljenika da se u njemu nastani. Naprotiv, znatno povoljniji prirodni uvjeti za život su u susjednoj Rogatici i u brojnim okolnim selima za koja je općepoznato da su znatno bogatija i pogodnija za život od Kutuzera.

U potrazi za etimologijom naziva, put vodi u albanski jezik. Bazu naziva moguće je izvesti iz albanske riječi *qytezë* f. "gradić" što je deminutiv od *qutët* m. "grad". O ovoj riječi napisana je brojna literatura. Poznati lingvisti, među njima E. Çabej, G. Meyer, S. Pušcariu, M. Bartoli, P. Skok, saglasni su da je riječ latinizam u albanskom jeziku i da potječe od latinskog *civitātem*.¹⁵³

Historijat riječi *qytezë* pokazuje veliku starinu. Riječ je zastupljena u najstarijim izvorima albanskog jezika.¹⁵⁴ U albanski jezik najvjerovatnije je ušla u vrijeme romanizacije Ilira. U novijoj literaturi o ovom problemu Gj. Shkurtaj informira da je *qytezë* sinonim za slavensko *gradinë / gradec*.¹⁵⁵

Nazivi *Qyteza*, s početnim Q, tipični su za srednju i južnu Albaniju. U sjevernim dijelovima, a posebno na Kosovu, glas *q* supstituiran je glasom *gj* (*Gjiteza*, *Gjutedza*, *Gjyteti* i *Baicës*, itd.).¹⁵⁶ Naziva s početnim Q znatno je više nego onih koji počinju sa *Gj*. Navedene razlike dijalekatske su prirode i uzrokovane su dijalekatskim odlikama albanskog jezika.

U historiji albanskog jezika važno mjesto zazuzima pitanje prajezičkih guturala. Ovim pitanjem bavili su se poznati albanolozi, G. Meyer,¹⁵⁷ H.

¹⁵³ E. Çabej, *Studime gjuhësorë*, II, Prishtinë 1976, str. 65, 66.

¹⁵⁴ Tretira je Buzuku, Bogdani, Kristofordi, itd. Isto.

¹⁵⁵ Gj. Shkurtaj informira o brojnim toponimima na tlu Albanije i Kosova. U Albaniji: *Qyteza* (Kolonjë), *Qyteza* (Bastar-Tiranë), *Qyteza* (Korçë), *Qyteza* (Fier), *Qyteza* (Tepelenë), *Gjiteza* (Lumë), *Gjutedza*, (Marshej-Mbishkodër), *Gjutedza* (Mokset-Kastrat), *Gjytedza* (Domgjon-Kukës), *Gyutedza* (Geghysen e Shoshan-Tropojë), *Gjutedza* (Rrjoll-Mbishkodër), *Kepi i Gjitetzës* (Shëngjin-Kukës), *Maja e Gjitetit* (Kalivare-Pukë), *Gjyteti*, *Kodra e Gjytetit*, *Kryqi i Gjytetit*, *Bira e Gjytet* (Gimaj-Shalë), *Shqutet* (Mat), *Qafa Qutet* (Çamëri), *Suka Gjytet* (Ndërfanë), *Maja e Gjytetit* (Zall-Xhuxhë-Kukës), *Masqyteza* (Toplanë), *Kodra e Gjyteds* (Tamarë-Kelemend), *Qyeni i Gjyteds* (Tamarë-Kelemend). Na Kosovu: *Gjyteti* i *Baicës*, *Gjyteti* i *Madh*, *Gjyteti* i *Vogël* (në Kasmaç), *Gjyteti* i *Dobrashevcit*, *Gjyteti* i *Majës së Zezë*, *Gjyteti* i *Dubovcit*, *Gjyteti* i *Tushiles*, itd. Gj. Shkurtaj, *Onomastike dhe etnolinguistikë*, Tiranë 2001, str. 78.

¹⁵⁶ Isto.

¹⁵⁷ G. Meyer, *Albanesische Studien*, II, Sitzungberichte der kais. Akad. d. Wissenschaften in Wien. Phil.-hist., Wien 1894, str. 16. Isti: *Etimologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*, Strassburg 1891, str. 473.

Pedersen,¹⁵⁸ E. Çabej,¹⁵⁹ I. Ajeti.¹⁶⁰ Ka njegovom rješenju naročit doprinos dali su H. Pedersen¹⁶¹ i E. Çabej.¹⁶² U elaboraciji ovog problema Çabej navodi primjer u kojem je, djelovanjem metafonije i palatalizacijom, dobijeno od *kall* – *gell* ("umetnuti, uvlačiti, natjerati, nagoditi, kasniti, zakasniti").¹⁶³ Na još jednom primjeru metafonije – albanskog *keq* što je, po mišljenju Çabeja, nastalo od grčke riječi *kakos*¹⁶⁴ – u potpunosti se objašnjava promjena početnog *K* > *Q* u *Kutuzero* > *Qyteza*, tim prije što je albanski jezik očuvao palatalni karakter latinskog okulziva *c* ispred palatalnih vokala.¹⁶⁵

Bosanski naziv *Kutuzero* složen je naziv. Pošto historijski razlozi povijesnog razvoja albanskog jezika dozvoljavaju povezivanje bosanskog *Kutuz*- s albanskim *Qyteza*, to znači da je prvi imenski u glasinačkom nazivu *Kutuz*-. Drugi kompozit je *-rô*, koji je nužno tretirati u skladu sa sistemom tvorbe složenih naziva u albanskom jeziku. Taj sistem čine: imenica + atribut.¹⁶⁶ Prema tome, s velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da je *-rô* atribut u bosanskom nazivu, sadržan u albanskom pridjevu *rôjës, rôjë*, "stražarski".

Bitan razlog povezivanja bosanske i albanske riječi jeste istovjetan naglasak¹⁶⁷ u albanskom *rôjës, rôjë* i bosanskom *rô*, koji je na glasu *o* koji je dugo *o*. Ovim se dolazi do zadovoljavajuće etimologije glasinačkog naziva u značenju "stražarski gradac (gradić)". Etimološko rješenje u potpunosti zadovoljava i semantičku vezu između tvorbenih kompozita naziva.

Nestanak glasa *j*, svojevremeno najvjerovatnije sadržanog u glasinačkom nazivu **Kutuzerojë*, nužno je razmotriti u svjetlu historijata južnoslavenskog i bosan-

¹⁵⁸ H. Pedersen, *Die Gutturale im albanesischen*, KZ. 36.

¹⁵⁹ E. Çabej, Buletin për shkencat shqencore, III, Tirana 1952., str. 37-79. Isti: *Über einige mit z-anlautende wörter des Albanischen*, Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft, Band 9, Heft 3, Berlin 1956, str. 203-229.

¹⁶⁰ I. Ajeti, *Studije iz istorije albanskog jezika*, Akademija nauka i umetnosti Kosova, osebna izdanja, knj. 4, Priština 1982, str. 16-19. i d.

¹⁶¹ Pedersen je utvrdio da su indoevropski labiovelari u albanskom, suprotno drugim satem-jezicima, u položaju ispred palatalnih vokala *e, i*, zamjenjeni sibilantima *s, z*: *darsmë; darkë; vdes; vdekur; ndez; djeg; dogja; zjarm; zjarr*; gr. θερμός. I. Ajeti, n. dj., str. 17.

¹⁶² E. Çabej, *Mbi disa rregulla të fonetikës historike të shqipes*, Studime Filologjike, Tirana 1970, str. 77-95. Isti: *Über einige lautegehn des Albanischen*, Die Sprache, XVIII, Band 2, Wien 1970, str. 132-154.

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ "qiqër, qepë, qimkë..." I. Ajeti, n. dj., str. 43.

¹⁶⁶ Ova karakteristika albanskog jezika suprotna je tvorbi složenica u tračkom jeziku, gdje imamo atribut + supstantiv (imenicu). O tome vidjeti u: I. Ajeti, *Studije iz istorije albanskog jezika...*, str. 26.

¹⁶⁷ Značaj naglasaka u toponomastičkim istraživanjima posebno razmatra Petar Šimunović. P. Šimunović, *Toponomastika i istraživanje jezičnih prežitaka na Balkanu*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 9, Sarajevo 1972, str. 194.

skog dočetnog *-j* i analognih kontaminacija. Proučavajući historijat hrvatskog¹⁶⁸ glasa *j*, B. Jurišić navodi primjere izostavljanja dočetnog *-j*, u riječima *ta* mjesto *taj* (Boka i Crna Gora) i *pi* mjesto *pij*.¹⁶⁹ U srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku dočetno *-j* je i baltoslavenski, sveslavenski i praslavenski pridjevski sufiks, "danas potpuno mrtav, u starijem hrv.-srp. produktivan"¹⁷⁰. Na bosanskom govornom području, koje je u vrijeme slavenizacije glasinačkih Ilira preslojilo starije ilirsko govorno područje, pod utjecajem navedenih kontaminacija i analogno sa sudbinom slavenskog dočetnog *-j* i pridjesvskog sufiksa *-j*, nestalo je i albanskog (ilirskog) *j*.

Nestanak dočetnog neslavenskog *-j* čini se da potvrđuju historijski toponimi Glasinca. U nahiji Vrtar 1485. godine potvrđen je danas nepoznat toponim *Konježaro*.¹⁷¹ Etimologiju naziva teško je odgonetnuti bez bojazni da se ne učini pogreška. Za dočetno *-ro*, koje je, najvjerovatnije, također nastalo od albanskog formanta *-rôjë*, može se pretpostaviti da je istovjetne provenijencije kao i u nazivu **Kutuzerojë*.

Dovođenjem bosanskog *Kutuzero* u vezu s albanskim *Qyteza*, posebno s aspekta prajezičkih guturala i metafonije i palatalizacije u albanskom jeziku, može se pretpostaviti da je bosanski lik *Kutuzero* stariji od albanskih likova *Qyteza*, *Gjiteza*, *Gjutedza*, *Gjyteti* i *Baicës*, itd. U odnosu na recentnost albanskog jezika, pretpostavka je posve moguća, tim prije što su najstarije fonetske prilike u albanskom jeziku nepoznate. Na drugoj strani, bosanski lik nije moguće objasniti južnoslavenskim jezičkim sredstvima. Situiran na bilingvnom području¹⁷² brojnih predslavenskih naziva koji imaju vrlo složen lik,¹⁷³ u najzabačenijem području Bosne, vjerovatno da nije pretrpio najvažnije glasovne promjene koje su pretrpjeli neki drugi predslavenski nazivi u bosanskom jeziku. Naziv pripada onim predslavenskim nazivima koji ne dozvoljavaju apriornu i šablonsku primjenu južnoslavenskih glasovnih promjena u njihovom razumijevanju i tumačenju. Na području glasinačke ilirske kulture *Kutuzero* je nužno dovesti u vezu s romanizacijom Ilira, kada je latinsko *civitates* u ilirskom jeziku promjenjeno u *Kutuz-*.

¹⁶⁸ Godine 1944. bosanski jezik u Nezavisnoj državi Hrvatskoj tretiran je kao hrvatski jezik.

¹⁶⁹ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Zagreb 1944, str. 111.

¹⁷⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb 1971, str. 741.

¹⁷¹ N. Filipović, n. dj., str. 20.

¹⁷² O bilingvitetu glasinačkog stanovništva svjedoče osmanski izvori koji se odnose na nahije Borač i Vrtar. Znatno broj bilingvnih naziva održao se sve do XVII vijeka, o čemu svjedoči Opširni popis bosanskog sandžaka iz 1604. godine (*Batočeva drugim imenom Kovačica, Ponor drugim imenom Brest, Dolnji Dretun drugim imenom Crnica*, itd.). Opširni popis Bosanskog sandžaka, SV III, Sarajevo 2000, str. 3-6. O ovoj problematici vidjeti u posljednjem poglavlju knjige.

¹⁷³ Na Glasincu su potvrđeni predslavenski nazivi mediteranskog, ilirskog, grčkog, latinskog, gotskog i albansko-ilirskog porijekla.

Bosanski nazivi *Kutuzero* vjerovatno su imali povijesni značaj manjih utvrđenih gradinskih naselja u kojima su boravile naoružane straže što su čuvale određeni teritorij. Glasinačko *Kutuzero* upravo se nalazi na planinskom prevoju pogodnom za osmatranje¹⁷⁴ geografskog prostora koji iz pravca Žepe vodi na zapad, u središte glasinačke ilirske kulture, i obratno. Značaj sličnih stražarskih utvrda dolazio je posebno do izražaja u kriznim vremenima, za vrijeme prodora inorodnih etničkih skupina na ilirski teritorij.

Uloga stražarskih bosanskih *gradaca*, kao što je *Kutuzero*, bila je posebno važna u vrijeme seobe naroda te avarskih i slavenskih vojnih pohoda na Balkan. U vrijeme provala u Bosnu, a vjerovatno i na Glasinac, ova fortifikaciona naselja zasigurno su bila naseljena ilirskim vojnim elementom koji se oružjem odupirao Avarima i Slavenima. O tim vremenima, o kojim se vrlo malo zna, predslavenski naziv *Kutuzero*, svojim imenom, pouzdano svjedoči da na Glasincu Slaveni nisu potisli Ilire.

LJUN

Ljún je brdo koje sa sjeverozapadne strane zatvara rogatičku kotlinu. Naziv *Ljún* je autentičan naziv i tako ga tradicionalno izgovaraju Bošnjaci, starosjedioci Rogatice. Pod tim imenom korektno ga interpretira I. Bojanovski u svom znanstvenom radu o antičkoj Rogatici¹⁷⁵ i antičkim komunikacijama u rogatičkom kraju.¹⁷⁶ Međutim, naziv je promijenjen u *Lunj*. Istina, kako informira P. Skok, praslavensko *lunj*, m "grabežljiva ptica, piljug, piljužina" u 16. vijeku u Hercegovini, Gnojnici i Dubrovniku, dalo je *ljūna*,¹⁷⁷ iz čega bi se moglo zaključiti da je naziv *Lunj* naučnog porijekla. Međutim, iz stratigrafskih razloga u razvoju bosanskog jezika praslavensko *lunj* teško je moglo ostati bez glasovne promjene i sačuvati se do savremenog doba, posebno iz razloga što je riječ *ljūna*, za oznaku ptice grabljivice, na Glasincu nepoznata. Rogatički *Ljún* od *ljūna* razlikuje se po rodu, naglasku i značenju.

¹⁷⁴ Istovjetan položaj je i srebreničkog Kutuzera.

¹⁷⁵ I. Bojanovski, *Naše starine*, XI, str. 143-165.

¹⁷⁶ "U Rogaticu je cesta ulazila kroz klanac između Ljuna i Matova Brda." I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji – Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIX/17, Sarajevo 1981, str. 186.

¹⁷⁷ P. Skok, *Etimologijski rječnik*, II, str. 331.

Najstarija promjena toponima potječe još iz austrougarskog doba. Njen autor je F. Fiala i ona datira iz 1895. godine.¹⁷⁸ S promjenom naziva, koju je nužno definirati falsifikatom, nastavilo se i u doba Kraljevine Jugoslavije i Socijalističke federativne republike Jugoslavije. Godine 1966. nastala je monografija "Rogatica" u kojoj je oronim zapisan kao – *Lunj*.¹⁷⁹ Falsifikat su komplementarno pratile sve geografske karte.¹⁸⁰ Na drugoj strani stajala je, i stoji, snaga bošnjačke tradicije: ni danas niti jedan Bošnjak iz Rogatice neće reći *Lunj*, već – *Ljun*. Iako se u bošnjačkoj svijesti odavno izgubilo značenje naziva, oni su mu ostali vjerni.

Naziv oronima *Ljun* razlikuje se od dalmatinskih naziva *Lun* samo po tome što je *l* u glasilačkom nazivu palatalizirano. Za *Lun* je poznato da je vrlo star naziv. Po P. Skoku, izvodi se od lat. *leo, leonis*, = "lav", uz pretpostavku da je moguće predrimsko porijeklo riječi.¹⁸¹ P. Šimunović mišljenja je da je Skokovo obrazloženje neuvjerljivo jer "motiviranih imena po lavu nema u istočnojadranskoj toponimiji a niti je u slavenskoj toponimiji uobičajeno zoonimsko ime bez sufiksnihi dodataka". Šimunović je naziv ojkonima *Lun*, na otoku Pagu, obrazložio romanskim augmentativom (*punte*)*lone* "od kojeg se izdvojio zadnji naglašeni dio".¹⁸²

Obrazloženje P. Skoka o nazivu *Lun*, od latinskog *leo, leonis*, naučno je uvjerljivo i u potpunosti prihvatljivo. To je vrlo stara riječ, koju su Iliri poznavali kao Λέων = "lav".¹⁸³ U suštini, to je još uvijek živa riječ koja je iz ilirskog prešla u albanski jezik kao: *luan* (*ljuan*) = "lav".¹⁸⁴ Uposljednoj fazi glasovnih promjena stezanjem (kontrakcijom) iz *Ljuan* nastalo je *Ljùn* (*Leon* > *Ljuan* > *Ljùn*).

Kako informira E. Çabej, u albanskom jeziku *luán, luà* m "lion" je posuđenica iz latinskog jezika potvrđena kod Gj. Buzukua: "*L'origine latine, de leonem, pour des raisons d'ordre historique et culturel aussi, est plus vraisemblable qu'une derivation du sl. lъve*".¹⁸⁵

Refleks latinskog *leonem* > *luan* > *Ljùn* na području glasilačke ilirske kulture u historiji albanskog i ilirskog jezika ima prvorazredan značaj. S obzirom na to da se oronim *Ljun* nalazi odmah iznad antičke Rogatice, nema nikakve

¹⁷⁸ "Od Rogatice je vodio stari jahaći put kroz prijetmet između Lunja i Matovog brda..." F. Fiala, *Rimski grobovi i paljevinom kod Rogatice*, GZM, Sarajevo 1895, str. 199.

¹⁷⁹ Monografija Rogatica..., str. 7.

¹⁸⁰ Sve turističke i geografske karte za naziv brda donose: *Lunj*. Npr. Specijalna karta..., Goražde 2 - 2

¹⁸¹ P. Skok, *Slovenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, JAZU, Zagreb 1950, str. 68.

¹⁸² P. Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Split 1986, str. 85.

¹⁸³ A. Mayer, n. dj., I, str. 207. Poznato je i kompozitno ilirsko ime *Leonnatos*, potvrđeno na tlu antičke Makedonije, i mesapsko ime *Leonaibi*. Upot.: H. Krahe, *Lexikon*..., str. 64. A. Mayer..., str. 207.

¹⁸⁴ Fjalor..., str. 331.

¹⁸⁵ "On peut s'imaginer qu'un *luo *loni, le reflet régulier du lat. leonem, fut muni du suffixe augmentatif -à -ani qui désigne le mâle des animaux, type pâta 'jars', rikà 'canard mâle'." E. Çabej, *Studime Gjuhësore*, II, Prishtinë 1986, str. 416.

sumnje da je u pitanju pozajmljenica koju su Iliri preuzeli neposredno od Rimljana, osnivača i stanovnika antičke Rogatice. Refleks *Ljun* iz bosanskog jezika, istovjetan s refleksom *luan* u albanskom jeziku, otkriva neke zajedničke jezičke crte ilirskog jezika onih ilirskih plemena koja su nastanjivala prostor glasinačke ilirske kulture i današnje Albanije.

MALUŠ

Mâlûš je manja glasinačka planina koja se proteže u pravcu sjeveroistoka, duž lijeve strane puta Sokolac – Knežina. Duga je oko 3 km. Prema informacijama koje pružaju novije geografske karte, planinske visove planine čine tri markantna brda: *Mršten*, *Studenačko brdo* i *Srednje brdo*.¹⁸⁶ Naziv *Mršten* zasigurno je noviji, a autentičan naziv je *Mrstenj*.¹⁸⁷

Naziv planine ilirskog je porijekla. U osnovi naziva je ilirsko *malum*, μάλη "in Ilirien" = "Berg".¹⁸⁸ Između više historijskih ilirskih toponima s korijenom *mal-*, ilirsko *mons Malusinus* u Noriku¹⁸⁹ najbliže je glasinačkom nazivu *Maluš*.

U albanskom jeziku *malesh* je pridjev u značenju "planinski".¹⁹⁰

U jugoistočnoj Bosni, u rejonu rijeke Sutjeske, nalazi se još jedna planina s nazivom ilirskog porijekla: *Maluša*.¹⁹¹

U nahiji Osat 1489. godine popisan je danas nepoznat toponim: *Malgušta*.¹⁹²

U jednoj dubrovačkoj ispravi datiranoj 8. listopada 1258. godine zabilježen je *Maluso (de) Iacobus filius Vrsacii, "clericus Ragusinus"*.¹⁹³

¹⁸⁶ Specijalna karta bivše JNA, Goražde 2-1 (Sokolac).

¹⁸⁷ Topografska karta Bosne i Hercegovine iz 1888. godine, sekcija Sarajevo. M. Marković, *Descriptio Bosnae & Hercegovinae*, Zagreb 1998, str. 363. Autentičan naziv *Mrstenj* upisan je i u austrougarsku vojnu kartu nastalu na osnovu kartografskog izvještaja iz 1894. godine. Naziv nije u potpunosti jasan. Moguće je da je kompozitan: *Mrs-tenj*. U tom slučaju, prvi kompozit mogao bi se dovesti u vezu s poznatom glasovnom promjenom *Marsonia* > *Mrsunja*. S aspekta glasova i glasovnih promjena, promjena *Mrstenj* > *Mršten* dogodila se u novije slavensko vrijeme. Stara konsonantska grupa *stj* dala je *šć*, koje rado prelazi u *st* / B. Jurišić..., str. 88/.

¹⁸⁸ Na ilirskoj osnovi *Mal-* nastali su brojni toponimi: *Malontum* i *Malontina* u južnoj Iliriji, *Malavico* u Dalmaciji, *Maletum* u Veneciji, *Malata* u Panoniji, itd. H. Krahe, *Die Sprache...*, I, str. 101. *Maluntum* (Molunat) u Dalmaciji, selo *Malutin* u Crnoj Gori. A. Mayer, n. dj., I, str. 218-219. O srednjovjekovnim historijskim toponimima s korijenom *mal-* na tlu Dardanije vidjeti u: I. Rexa..., str. 173-185.

¹⁸⁹ H. Krahe, n. dj., bilješka br. 259.

¹⁹⁰ Fjalor..., str. 536.

¹⁹¹ Iz jame Piljak na planini Maluši izvađeno je 61 tijelo ubijenih Bošnjaka civila, žrtava četničkog genocida 1992. godine. "Ljiljan" od 25. juna do 2. jula, Sarajevo 2001, str. 12.

¹⁹² N. Filipović, n. dj., str. 25.

¹⁹³ T. Smičiklas, *Supplementa I*, str. 235, 236.

Po mišljenju M. Pavlovića, baza **mal* značajna je za ilirska kretanja, "naročito za veliki deo Balkanskog poluostrva, pretpostavljajući u nekim pravcima ilirske inkrustacije, u drugim pravcima eventualne paralelne formacije ili stil-ske devijacije (lat. 'malus')".¹⁹⁴ Sinhronična analiza oronima s ovom bazom pokazuje opću karakteristiku apelativnih vrijednosti na teritoriji Albanije i graničnim oblastima, što je postalo vidljivo još iz opisa putovanja kroz Albaniju A. Baldačija 1917. godine.¹⁹⁵ Baza je višestruko potvrđena na tlu Makedonije,¹⁹⁶ Srbije,¹⁹⁷ Bosne i Hercegovine,¹⁹⁸ Hrvatske,¹⁹⁹ Rumunije,²⁰⁰ Italije.²⁰¹ Daleko najbrojnija zastupljenost baze je na tlu Albanije.²⁰²

MATINO BRDO

Mātino bŕdo je glasinački oronim koji se nalazi u centru glasinačke ilirske kulture. Brdo se nalazi sjeverno od glasinačkog sela Pariževići. Naziv je upisan u sve specijalne karte.

¹⁹⁴ M. Pavlović, *Terenske situacije i etnonimske perspektive u Ilirikumu*, Južnoslovenski filolog, knj. XXX, sv. 1-2, Beograd 1973, str. 494.

¹⁹⁵ *Mala, Malu i Hotit, Mali Scemiri, Mali Radopnisi, Mali i Dajtit, Mali Mikulić, Mali Renzit, Mali Scignit, Mali Dervenit, Mali i Gajpërit (Bofnia), Mali Focut, Mali i Privalit, Mali Scebenicut, Mali Bicerit, Mali i Polizit, Mali i Shpatit, Mali i Ogranit, Mali Barbalucit, Mali Grerucit, Mali Lazarit, Mali Labeit, Mali Prosgolit, Malsita Shkodrena, Malsita Djakoves, Malesija, Malisori, Malibarth*. Isto, str. 495. Navedeno prema: A. Baldacci, *Itinerari albanesi*, Roma 1917.

¹⁹⁶ *Maleš, Malelevac, Malovište Malo, Malovo*. Isto.

¹⁹⁷ *Malëa, Malošište, Maltia, Malovan, Maleševa*. Isto, str. 496.

¹⁹⁸ U Sumarnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1468/69. s osnovom *mal-* popisani su: *Malevica, Malpovača, Malovčić, Malin potok, Malešići, Malovarica, Malevica, Malković*. U Riječniku naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine iz 1910. godine popisani su: *Malenčići* (Lomovita), *Malenčino brdo* (Agići Gornji), *Malenica* (Draževlje gornje), *Malenice* (Zavelim), *Malenići* (Ferići), *Maleš* (Lađevići), *Maleševci* (Grahovo), *Maleševci* (Zvornik), *Maleševići* (Krcina), *Maleševići* (Račić), *Maleševići* (Stražice), *Maleševići* (Šljivno), *Maleševići* (Vagan), *Maleševina* (Vlasenica), *Malešići* (Donja Vogošća), *Malešići* (Gračanica), *Maletić* (Vrelo), *Maletići* (Hadžići – Mehtići), *Maletići* (Obrovac), *Maletići* (Šnjegotina srednja), *Malotina* (Binješevo), *Malovan* (Kupres), *Malovan* (Elkasova Rijeka), *Malovan* (Kljevci), *Malovan* (Maslovare turske), *Malovan* (Svinjašnica), *Malovčići* (Gojakovići), *Malovina* (Jemanlići). Riječnik naseljenih mjesta..., str. 165, 166.

¹⁹⁹ *Mole*, s intarzijama *Moljević* i suprotno *Maljković, Moljkovac, Moljane, Molvan, Malunat, Malunska*. Isto, str. 497.

²⁰⁰ *Molea, Molnita, Molid, Moldova, Moldovita, Moldovişul, Moldişul, Moldoveni, Moldovanul, Molnicioara*. Isto, bilješka br. 15. Navedeno prema: I. Iordan, *Toponimia Rominească*, 1967.

²⁰¹ *Molizi, Molëze, Mulat*. Isto, str. 497.

²⁰² Na tlu Albanije evidentirano je čak 157 naziva sa bazom *Mál-* (*Mal-*). *Fjalor i emrave gjeografike të Republikës së Shqipërisë*, Akademia e shkencave e Shqipërisë, Tiranë 2002.

Prva asocijacija koja se nameće u vezi s ovim nazivom sugerira izvođenje imena od antroponima *Mathijas*, *Matija*, i njegovog hipokoristika *Mato*. Međutim, onaj ko makar malo poznaje historiju i dijalektologiju glasinačkog kraja, odmah će posumnjati u tu etimologiju. Hipokoristik *Mato* povijesno ne pripada Glasincu. Karakterističan je za hercegovačka i dalmatinska imenovanja ličnih imena stanovništva koje je katoličke vjeroispovijesti, koju historijski izvori o Glasincu uopće ne poznaju. Ovo je samo jedan od razloga zašto se ova etimologija dovodi u sumnju. Drugi, vrlo važan razlog, leži u akcentu naziva.

Akcentat u nazivu *Mātino brdo* tipičan je primjer važnosti akcenta prilikom onomastičkih istraživanja.²⁰³

Akcentat u nazivu *Matino brdo*, zastupljen kod domicilnog glasinačkog stanovništva, je na prvom slogu i samoglasniku *a* koje je kratkosilazno *a*: *Mātino brdo*. Ovaj akcentat tradicionalno izgovaraju Bošnjaci koji žive na Glasincu i koji su, na bilo koji način, u tradicionalnoj vezi s ovim brdom, kao stočari koji napasaju stada na njegovim padinama, itd.²⁰⁴ Mlađi Bošnjaci, koji su samo rođeni na Glasincu i koji žive u Sarajevu, itd., koji nisu u posebnoj vezi s oronimom, gube vezu s tradicionalnim naglaskom i naziv oronima izgovaraju asocijativno, prema akcentu u hipokoristiku *Māto*: *Mātino brdo*. Istovjetan naglasak preovladava i kod glasinačkih pravoslavaca koji su se u novije vrijeme doselili na Glasinac.

Naziv brda nastao je po albanskom antroponimu *Māti*. U srednjovjekovnim izvorima antroponim je višestruko posvjedočen.²⁰⁵ U albanskoj antroponimiji tretira se domorodačkim i starinačkim imenom.²⁰⁶

Za porijeklo antroponima *Mati* stoji nekoliko mogućnosti. Ime je moguće izvesti iz rimskih imena *Matinus*, *Matta*, *Mattan*, *Mattio*,²⁰⁷ ili iz kršćanskog imena *Matheus*. Albansku riječ *mat* Paul-Wisova tretira iliskom u značenju "buzë lumi a deti" ("pijesak pored rijeke"), "buzë lumi, breg deti" ("brijeg pored rijeke").²⁰⁸ E. Çabej riječ tretira kao keltsko-albansku izoglosu *math* "rërë, kum" i dovodi u vezu s poznatom albanskom rijekom *Mati*.²⁰⁹

²⁰³ Na važnost akcenta u toponomastici i istraživanju jezičkih prežitaka na Balkanu posebno ukazuje P. Šimunović. P. Šimunović, *Toponomastika i istraživanje jezičkih prežitaka na Balkanu*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. LX/7, Sarajevo 1972, str. 194.

²⁰⁴ Akcentat je zabilježen prema informacijama Ejuba Šendera (1903) iz Pariževića i njegove supruge Emine (1912). Prema njihovom kazivanju, istovjetan naglasak bio je zastupljen kod Bošnjaka koji su do Drugog svjetskog rata živjeli u selu Mrvići, ispod Matinog brda.

²⁰⁵ U Janjevu u XV stoljeću popisani su *Raja Mati*, *Nenada Mati*, *Peja Mati*, *Mati Boja*, *Mati Stepa*, *Mati Petro*, *Mati Dimitr*; u Prokuplju *Toma Mati*, *Jovan Mati*, *Petri Mati*, itd. I. Rexa..., str. 72, 132 i d.

²⁰⁶ O tome vidjeti u: A. Kostallari, M. Domi, S. Mansaku, *Fjalor me emra njerezish*, Tiranë 2000, str. 47.

²⁰⁷ I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, str. 399.

²⁰⁸ E. Çabej, *Ilirishja dhe Shqipja*, Studime gjuhësore IV, Prishtinë 1987, str. 202.

²⁰⁹ E. Çabej, *Disa izoglosa kelto-shqiptare*, Studime gjuhësore IV, Prishtinë 1987, str. 378.

Neposredna veza antroponima *Mati* s ilirskom onomastikom najvjerojatnije je sadržana na terminacijskom natpisu *inter Sapuates et [Ae]matinos*. Natpis potječe iz Vaganaca (Janj).²¹⁰

S obzirom na to da su novija albanska stočarenja na Glasinac uglavnom stočarenja Albanaca muslimana,²¹¹ najvjerojatnija datacija *Matinog brda, ante quem*, je predosmanska Bosna. Na vrlo staro imenovanje ukazuje i činjenica da se radi o nazivu brda, važnog onomastičkog objekta čije imenovanje je, po prirodi stvari, vrlo staro. Da li se glasinačko imenovanje može datirati u rani srednji vijek, ili još ranije, teško je reći.

Paralele *Matinom brdu* su nazivi *Matina*, "emri i njē lokaliteti nē krahinë të Lecces" u Italiji, i Horacijev *Matinus* (mons).²¹²

PODKUNJICA

Mikrotoponimski naziv *Pòdkunjica* široko je rasprostranjen na području nekadašnje glasinačke ilirske kulture. Potvrđen je u glasinačkim selima Pariževići,²¹³ Čavarine,²¹⁴ Kula,²¹⁵ Nepravdići,²¹⁶ u rogatičkom selu Brčigovo,²¹⁷ u Žepi,²¹⁸ itd.

Naziv je nužno razlikovati od također čestih glasinačkih mikrotoponima *Podkućnica*,²¹⁹ iz razloga što je riječ o potpuno različitim nazivima.

Naziv *Pòdkunjica* je složen: *Pod-kunj-ica*.

Prvi imenski elemenat je prefiks u značenju sveslavenskog i praslavenskog prijedloga *pod*.

²¹⁰ CIL III 9864, usp. 10159. Natpis je postavljen između 37. i 41. g. n. e. "Th. Mommsen u CIL III 9864 a, ima dopunu *La]ematinos* prema Ravenatu (*Lamatis*), dok F. Bulić dopunjuje [*Ae]matinos* prema Itin. Anton. (*Aemate*)."¹ I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, str. 267. Upor.: I. Bojanovski, *Dolabelin sistem komunikacija u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela ANUBiH, knj. XLVII, Sarajevo 1974, str. 114 i d.

²¹¹ U Popisu čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine samo dva Arnauta su kršćani. Jedan je popisan u džematu Glasinac, drugi u džematu Sokolovići. A. Sućeska, *Popis čifluka...*, str. 201.

²¹² E. Çabej, *Mbi disa elemente ballkanike të lashta në Italinë Jugore e në Sicili*, Studime gjuhësore IV, Prishtinë 1987, str. 399, 400.

²¹³ Mikrotoponim se nalazi ispod seoskih kuća. Nije evidentiran u stručnoj literaturi.

²¹⁴ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 229.

²¹⁵ Isto, str. 234.

²¹⁶ Isto, str. 239.

²¹⁷ Mikrotoponim se nalazi u selu.

²¹⁸ U selu Slap.

²¹⁹ M. Filipović, n. dj., str. 230, 241, 242, 243.

Kompozit *-kunj-*, u glasinačkim nazivima, moguće je objasniti uz pomoć albanskog jezika. U albanskom jeziku *kunj* je apelativ po kojem su dobili nazive mnogi geografski nazivi.²²⁰ Jedan od tih naziva, pod imenom *Kunja*,²²¹ sačuvao se sjeverno od naselja Metaljka, na području općine Čajniče.

Sufiks *-ica* u nazivima *Potkunjica* je sveslavenski i praslavenski sufiks i ima deminutivnu funkciju.²²²

I. Ajeti albansku riječ *kunj* tretira u kontekstu posuđenica albanskog porijekla u južnoslavenskim jezicima.²²³

P. Skok riječ *kunj* pripisuje vulgarnom latinitetu. Porijeklo riječi izvodi od lat. *cuneus*, i, m. "klin", "zaglavak", što je, po Skoku, u vulgarnom latinitetu dalo kasnolatinsko *cuneus* > arb. *kun*.²²⁴ V. Vinja protivi se Skokovom mišljenju i riječ *kunj* izvodi iz venecijanskog *cugno*.²²⁵ Za glasinačko *kunj* Vinjino mišljenje nema veće vrijednosti iz razloga što su venecijanizmi na Glasincu historijski isključeni. Vinjin sud o porijeklu riječi *kunj* je i kontradiktoran, zato što u svojoj drugoj knjizi iznosi drugačije mišljenje: *kunj* < *cuneus* "klin".²²⁶

U vezi s porijeklom riječi, za toponimsku bazu *kunj*, S. Georgijević bio je mišljenja da je nastala na romanskom korijenu *con-*, *cun* < lat. *conus* "kupa, kupasti vrh".²²⁷ Po njegovom mišljenju, narodna etimologija napola je preinačila ovaj romanski oronim i termin, tako da je pored oronima *Kunj*, i slično, stvorila i oronime *Kunja Glava* i *Kunja Glavica*, čime je nastala čisto tautološka tvorevina: "kunj sam po sebi znači kao termin 'glava', 'glavica', 'vrh brda', a dodavanjem onog drugog 'glava', 'glavica' dobili smo doslovno 'Glava Glava', 'Glava Glavica'".²²⁸ S aspekta naših razmatranja baze *kunj* u glasinačkoj toponimiji, posebno je zanimljivo Georgijevićevo mišljenje po kojem su "Kunje Glave delovale da se u jeziku

²²⁰ "Pored naziva jednog sela između Bara i Ulcinja, *Kunje* je ime mnogih planina, visoravni, gora i brežuljaka; u Dugom Dolu, 460- *Kunje* se zove vrh planine na granici Lješanske nahije." I. Ajeti, *Albansko-srpskohrvatske jezičke studije*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 8, Sarajevo 1970, str. 188.

²²¹ Topografska karta 1:25000, br. ev. 00031, Metaljka, 1975.

²²² O tome vidjeti u: P. Skok, *Etimol. rječnik...*, I, str. 704.

²²³ Isto, str. 185-200.

²²⁴ P. Skok, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, JAZU, Zagreb 1915, str. 16.

²²⁵ "*Cunj* i *kunj* su dvije etimološki oštro odvojene riječi. Prva (sa svim navedenim varijantama) potječe iz ven. *zoni* 'rulli, rocchetti, birilli coi quali si giuoca' (Boerio 820) kao uostalom i n. grč. τὸ τσοῦνι, a samo je druga preuzeta iz ven. *cugno*(...)" V. Vinja, *Jadranske etimologije*, Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, knj. I, Djela HAZU, knj. 74, Zagreb 1998, str. 104, 105.

²²⁶ Isto, knj. II, Zagreb 2003, str. 114.

²²⁷ S. Georgijević, *Narodna etimologija u našoj toponomastici*, Poseban otisak iz Pitanja književnosti i jezika, knjiga treća, sveska prva i druga, Sarajevo 1956, str. 132.

²²⁸ Isto.

jave i 'Konjske glave', a možda i drugi oronimi koje danas nalazimo sa osnovom *konj-*.²²⁹

U selu Novoseoci na Glasincu, ispod seoskih kuća, nalazi se njiva *Pòd-konjica*. Ovaj naziv rezultat je pučke etimologije koja je iz apelativa *kunj* izvela zoonim *konj*. Brdo iznad glasilačkog sela danas se zove *Gúnj* i za njega je moguće pretpostaviti da se nekad zvalo *Kúnj*.²³⁰

Naziv *Potkunjica* moguće je obrazložiti i na drugi, znatno uvjerljiviji način. Prvi imenski kompozit *Pot-* mogao je nastati od baltoslavenškog i praslavenškog *pōd* "pod", "patos". Hrvatski i bosanski glas *d* odgovara glasu *t*.²³¹ U objašnjenju lat. *cuneus*, i, m., pored "klin", "zaglavak", navodi se još jedno objašnjenje koje pod tim pojmom podrazumijeva: "klinovi, gledalište u kazalištu na klinove razdijeljeno, ozgo široko, a što niže to užje"²³². Ovim se dolazi do ravne njive u obliku poda, patosa, koja je u svom gornjem dijelu šira, a u nižem uža. U selu Pariževići jedna seoska njiva upravo se zove *Pod*.²³³ Svakako, ovo obrazloženje, koje je uvjerljivije, ne mijenja porijeklo kompozita *kunj*.

ŠENA KRENA

Šēnā Krēna jedinstven je rogatički naziv koji je odavno izazvao pažnju lingvista i historičara. Tim imenom naziva se jedan zaselak u kanjonu rijeke Rakitnice, desetak kilometara sjeverno od Rogatice. Prema do sada poznatim izvorima, naziv je poznat od 1604. godine kao – *Pšena Krina*.²³⁴

Imenom *Šena Krena* bavili su se V. Skarić, E. Berneker,²³⁵ i Đ. Mazalić. Skarić prvi dio naziva uopće nije komentirao jer mu je ostao nepoznat. Drugi dio naziva doveo je u vezu s *krina*, *krinica*, *krinka*, uz obrazloženje da navedena riječ u staroslavenskom i drugim slavenskim jezicima označava žitnu mjeru i suđe raznoga oblika i upotrebe.²³⁶ Svakako, pod navedenim suđem valja podrazumijevati ono suđe koje služi kao žitna mjera, kojim se količinski mjeri žito.

²²⁹ Isto.

²³⁰ Za ovaj naziv postoji mogućnost da je mediteranskog porijekla.

²³¹ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Glasovi i oblici u povijesnom razvoju, Zagreb 1944, str. 85.

²³² M. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1900, str. 267.

²³³ M. Filipović, n. dj., str. 231.

²³⁴ Opširni popis..., SV. III, str. 47.

²³⁵ V. Skarić, n. dj., str. 185. Skarić navodi da je E. Berneker (*Slavische etymolog. Wörterbuch*) pomišljao i na latinsku riječ *scrinium*, te da je ipak zaključio da "nije odatle pozajmljena". N. dj., str. 185.

²³⁶ V. Skarić, n. dj., str. 185. Pored navedenog značenja, Skarić navodi da date riječi označavaju i izvor, bunar, čatrnju i jamu.

Đ. Mazalić u elaboraciji rogatičkog naziva *Šena Krena* navodi pogrešan naziv: *Šenakrina*, iz čega se vidi da naziv nije preuzeo izvorno, onako kako se on tada nazivao i još uvijek u jeziku rogatičkih Bošnjaka naziva. Đ. Mazalić je naziv *Šenakrina* doveo u vezu sa širim feudalnim pojmom iz srednjovjekovne Srbije pod nazivom "provodna krina", kako se "zvalo obavezno davanje stočne hrane i soli na kraljevu prolazu ili obavezna pratnja, putovođe i sl."²³⁷ Shodno tome, Mazalić je smatrao da su "okolna sela imala vladaru, u ovom slučaju gospodarima kraja, Pavlovićima, kad su na putu, izdavati samo sijeno".²³⁸

Mazalićeva etimologija naziva *Šena Krena* zasniva se na pogrešnoj lingvističkoj i historijskoj argumentaciji. Izvođenje prvog imenskog kompozita iz riječi "sijeno", promjenom *s > š*, u jeziku domicilnog stanovništva nema nikakvog lingvističkog osnova. U imenici *sijeno* refleks *jata* je *ije*, i on je povijesno potvrđen na području Rogatice još u najstarijim osmanskim izvorima u kojima je *sijeno* obavezna stavka feudalnih davanja. Bez ikakvog obrazloženja, Mazalić poistovjećuje refleks *jata* – *ije* i *e*, na osnovu čega proizlazi da se u oblasti Rogatice govorilo i kaže *seno*, što nema povijesnog i dijalekatskog osnova. Isto tako, bez ikakvog obrazloženja, u drugom dijelu naziva Mazalić mijenja izvorno *e* u *i* (Krena – Krina). U historijskom smislu, "provodna krina" iz srpske povijesti u srednjovjekovnim izvorima Bosne nema nikakve potvrde.

Naziv *Šēnā Krēna* moguće je objasniti uz pomoć albanskog jezika. Prvi kompozit moguće je izvesti iz albanskog pridjeva *shenjtë* "sveti".²³⁹ Drugi kompozit ima osnovu u albanskoj riječi *krye*, *kren* "glava, početak, pročelje, glavno mjesto; osnova; grlo stoke; poglavar, prvak"²⁴⁰. Riječ je zastupljena u Rossijevom Vocabolario italiano-epirotico (1866); *superbia*, *orgolio* = *mallshtia*, *krenia*, *madhshtia* (ponos, dika, oholost). Kristofordijev rječnik iz 1604. godine donosi riječ *krenajë* "gornji, prednji dio jednog mjesta". Bashkimijev rječnik donosi puno izvedenica: *krenia* "ponos, oholost, dika"; *krenajë* = la parte superiore della testa; *krenar-e* = superbo, altiero; *krenohem* "ponosim se, dičim se"; *krenari* isto što i *kreni*.²⁴¹

Vrlo je vjerovatno da je u Šenoj Kreni rođena, živjela, ili sahranjena značajna svetačka ličnost, neka "sveta glava" (poglavar, prvak). Imajući u vidu činjenicu da je dolaskom Slavena na ove prostore zaživio bilingvizam, moguće je da je dočeto *a* u *Šēnā Krēna* nastalo kontaminacijom sa "sveta glava". Na ovu

²³⁷ Đ. Mazalić, *Visoki, bosanski grad srednjeg vijeka*, Zavičajni muzej Visoko, str. 25. (Separat iz GZM, IX, n. s., Sarajevo 1954, str. 227-253).

²³⁸ "(...) napominjem da naš svijet izgovara riječi: sijeno, sjutra, sjesti i sl. S početnim mekim š (kao sljevano šj). Šenokrina i danas Šenakrina." Isto, str. 25.

²³⁹ Isto, str. 840.

²⁴⁰ I. Ajeti, *Albansko-srpskohrvatske jezičke studije*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. VIII/6, Sarajevo 1970, str. 198.

²⁴¹ Isto.

mogućnost posebno ukazuje dugo *a* u prvom imenskom kompozitu i dočeto *a* u riječi "sveta".

U selu Brčigovo kod Rogatice nalazi se toponim *Krènica*. Toponim je veća stijena podijeljena u dvije zaobljene cjeline koje se zovu *Velika Krènica* i *Mala Krènica*.²⁴² Izgled tih stijena pokazuje da su u obliku dvije manje oronimske glavice, što je deminutivni lik u vezi s albanskim *krye*, *kren* "glava".

Na veliku starost naziva *Šena Krena* ukazuje i seoski mikrotoponim i hidronim *Radava* čiji naziv je zasigurno predslavenskog, najvjerovatnije ilirskog porijekla.²⁴³

U poimeničnom popisu sandžaka vilajeta Hercegovina iz 1477. godine, u nahiji Rudine u džematu Ivana, sina Vladka, popisan je vlaški poreski obaveznik *Radoje sin Šene(?)*.²⁴⁴

U jadranskim dopunama Skokovu etimologijskom rječniku V. Vinja informira o *krèna* f. 1. "bijela u moru nevidljiva nit za krajnji dio tunje na kojem su vezane udice; prethodnik današnjeg najlona"; 2. "struna od konjskog repa za tunju"; 3. "morska trava za madrace (*Seegras*)".²⁴⁵ Naziv je potvrđen na Korčuli i Vinja ga izvodi iz venecijanskog *crena* "pelo lungo che pende al cavallo dal filo del collo", što je nastalo iz latinskog *crinis*, is m. "kosa" (osobito u čovjeka).²⁴⁶ Ovim se dolazi do semantičke veze s albanskim značenjem "glava" (sijede kose).

ŠENKOVIĆI

Selo *Šenkovići* nalazi se na istočnom obodu glasinačke visoravni. Naziv sela jedinstven je u Bosni i Hercegovini. Najstarije naselje na prostoru sela vrlo je staro, što se može zaključiti po seoskim ilirskim gromilama u kojima su pronađeni arheološki nalazi iz ranije faze kasnog bronzanog doba.²⁴⁷ Okolina sela također obiluje brojnim ilirskim gromilama, za koje je Ć. Truhelka naveo da "zapremaju više od četvornog kilometra".²⁴⁸ Veliku starost potvrđuju i dvije obližnje prahistorijske gradine.²⁴⁹ Na seoskom lokalitetu *Grobļje*, gdje se nalazi

²⁴² Podaci su na osnovu vlastitih istraživanja toponimije Brčigova.

²⁴³ O glasinačkim nazivima *Radava* vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla.

²⁴⁴ A. Aličić nije u potpunosti siguran u navedeno čitanje. Poimenični popis sandžaka Vilajeta Hercegovina..., str. 121.

²⁴⁵ V. Vinja, n. dj., II, str. 107.

²⁴⁶ Isto.

²⁴⁷ F. Fiala u Šenkovićima je istražio 10 tumula. Arheološki leksikon BiH, III, str. 107.

²⁴⁸ "Da ih pobilježiš, valjalo bi možda poviše mjeseci boraviti ovdje..." Ć. Truhelka, *Gromile na Glasincu*, GZM, I, Sarajevo 1899, str. 29.

²⁴⁹ U stručnoj literaturi dvije gradine u Šenkovićima označene su rimskim brojevima I i II. B. Čović, *Die Befestigungen und befestigte Siedlungen des Glasinacer Gebietes*, Međunarodni kolokvij

jedna od gradina, evidentirani su ostaci srednjovjekovne nekropole stećaka²⁵⁰ i oni potvrđuju antičko-srednjovjekovni kontinuitet naselja i grobnog mjesta. M. Filipović je 1933. godine na seoskom putu evidentirao dobro očuvanu seosku kaldrmu,²⁵¹ za koju nije naveo iz kojeg je vremena. Iako se naselje tokom osmanskog doba u defterima ne popisuje, seoski lokalitet *Han Šenkovići* i staro muslimansko groblje, koje se nalazi odmah pored antičke gradine,²⁵² ukazuju da je naselje u nekom manjem obimu postojalo i za vrijeme osmanske vlasti.

M. Filipović je zabilježio da je na Šenkovićima živio neki *Duka Šenković* "o kom se pevaju pesme".²⁵³ Iz ovih šturih podataka, iz kojih se ne može ništa pobliže saznati, ipak se može zaključiti da je naziv sela patronimskog značenja. Ime osnivača ili značajnije ličnosti po kojoj je selo dobilo ime višestruko je potvrđeno u albanskoj srednjovjekovnoj onomastici u varijanti *Duch*.²⁵⁴ M. Pavlović lingvistički je dokazao da je *duk*, *duč* pastoralni onomastički termin koji "imamo u alb. *Dukë* (cf. *Dukagin*)".²⁵⁵ Areal rasprostranjenosti riječi obuhvata prostor od Makedonije do Omiša u Hrvatskoj. Oblik *duk* javlja se kao apelativ i kao patronim, *duč* samo kao patronim.²⁵⁶ Po mišljenju Pavlovića, termin ima osnovno značenje u latinskom *duco-ducere* i njim se označava vođa pastirske grupe, odnosno, rodovski starješina.²⁵⁷ U savremenom albanskom jeziku *dukë* je "vojvoda".²⁵⁸

Naziv Šenkovići izveden je od antroponima *Šenk*. Etimologiju ovog imena, u kontekstu glasovnih promjena *gn* > *nk*, indirektno nudi H. Barić. Po njegovom mišljenju, albansko *šenk* nastalo je od latinskog *signum*.²⁵⁹ Pritom, ne

"Utvrđena ilirska naselja", Mostar 24–26. oktobra 1974, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 6, str. 101.

²⁵⁰ "Za Grobljem je preistorijski grad. U samom groblju je jedan mramor." M. Filipović, n. dj., str. 233.

²⁵¹ M. Filipović..., isto.

²⁵² Isto.

²⁵³ Isto.

²⁵⁴ "Ginus nepos Duche Gini de Scutaro 1335, Vita filius Duche de Scutaro 1370, Petrus filius Ducka Michaelis de Leporibus, Drivasto 1337. K. Jireček, *Die Romanen...*, I, str. 35.

²⁵⁵ M. Pavlović, *Pastoralni onomastički termini tipa duč i bač*, Naš jezik, Nova serija, knj. XVI, sv. 3, Beograd 1967, str. 116–118.

²⁵⁶ Toponimi *Dučići* u Nikšiću i donjoj Zeti, *Dučovci* u istočnoj Srbiji, *Dučalovići* (Srbija, Dragačvo), *Dučeli* kod Foče, *Dučle* u Dalmaciji kod Omiša, itd. S tim u vezi, Pavlović navodi porodicu *Dučić* u Hercegovini. Isto, str. 116. U istočnoj Bosni poznata je i bošnjačka porodica *Dučić*.

²⁵⁷ Isto.

²⁵⁸ Fjalor..., str. 954.

²⁵⁹ "Die albanoromanische Vertetung der Gruppe *gn* ist *nk*, vgl. alb. *penk* aus *pingus*, kal.-alb. *lenk* < lat. *signum*, alb. *pungi* < lat. *pungus*." H. Barić, *Albanisch, Romanisch und Rumanisch*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Godišnjak, knj. I, Balkaniološki institut, knj. 2, Sarajevo 1957, str. 5. U Istoriji arbanaškog jezika, str. 38, Barić navodi: "Meyer-Lübke-ovo mišljenje da je lat. -s bilo očuvano u doba kada su u arbanaški jezik ušli najstariji njegovi latinski elementi sasvim je neodrživo-. Ono se zasniva na pretpostavci da je *b* u arban. *rremb* od lat. *ram(u)s* pre-

treba isključiti još jednu znatno vjerovatniju mogućnost: da je *šen-* nastalo od lat. *sanctus*. U albanskom jeziku *shenjtë* je "sveti",²⁶⁰ iz čega je moguće izvesti bazu *šen-*. Za dočetno *k* postoji mogućnost da je tim suglasnikom napravljena hipokoristička tvorba, te da je *Šenk* hipokoristik od albanskog *Shen Kola*, "sveti Nikola". Da se ova mogućnost ne može ignorirati, pokazuje primjer *šen* < *sanctus* (*Šen Grgur* = "Sveti Grgur") evidentiran u pastirskoj terminologiji otoka Raba.²⁶¹ Ovim bi se naziv Šenkovići mogao dovesti u vezu s razdobljem ranog kršćanstva na Glasincu. S tim u vezi, u obližnjem selu Pariževići stoljećima živi bošnjački rod s jedinstvenim bosanskim prezimenom *Šender* koje je nužno dovesti u vezu s albanskim *shëndërtat* u značenju kršćanskog termina "Trojčin dan", "Vrhovno božanstvo u tri lica".²⁶²

Bošnjačko prezime *Šender*, iz sela Pariževići, narodna tradicija dovodi u vezu sa susjednim selom Šenkovići. Kako je je 1933. godine zabilježio M. Filipović, "celi Šenkovići su bili nekada svojina spahije Šenderage".²⁶³ Spahijski status vlasnika ukazuje na nekadašnji odžakluk-timar. Ustanovom odžakluk-timara, za koju su se kod osmanskih vlasti Bošnjaci izborili krajem XVI vijeka, Bošnjacima je uspjelo da svoje tradicionalne baštine učine nasljednim, čime su kao turski vojnici ostajali u Bosni.

U jednom dubrovačkom izvoru od 6. marta 1392. godine spominje se *Radoslav Šemković*, čovjek bosanskog kralja Stjepana Dabiše.²⁶⁴ Imajući u vidu da je južnoslavensko *m* nastalo od *n*, što je posebno karakteristično "u tuđim riječima",²⁶⁵ vjerovatno je da se radi o antroponimima istovjetnog porijekla.

ŠIPAT

Šipat je jedan od izvora Barinskog potoka,²⁶⁶ o kojem je već bilo riječi. Koliko je do sada poznato, naziv je jedinstven na tlu Bosne i Hercegovine.

lazni glas između *m* i *s*, a *g* u arban. *peng* umetanjem *g* između *n* (lat. *pinnus* od *pignus*) i *s* posle ispadanja *-u-*, što je nemoguće, kako pokazuje arban. (dijal.) *sheng* od lat. *n e u t r u m a s i g n u m*, gdje ne može biti govora o krajnjem *-s*."

²⁶⁰ Isto, str. 840.

²⁶¹ P. Skok pridjev *šen* ili *lan* jednostrano je tretirao talijanskim pridjevom. P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Jadranski institut JAZU, Zagreb 1950, str. 67.

²⁶² I. Ajeti *shëndërtat* navodi kao metafonijski primjer u albanskom jeziku (*a* > *e* preko singulara *sa a*), koji je nastao od latinske posuđenice *sanctam trinitatem* u značenju "Trojčin dan", po kršćanskom vjerovanju "Vrhovno božanstvo u tri lica". I. Ajeti, *Albanistika u radovima jugoslovenskih naučnika i neki njeni problemi*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XV, Sarajevo 1978, str. 141.

²⁶³ M. Filipović, n. dj., str. 232.

²⁶⁴ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I, Beograd 1926, str. 170.

²⁶⁵ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice...*, str. 77.

²⁶⁶ D. Vujičić, n. dj., str. 109.

D. Vujičić smatrao je da je ovaj naziv znatno teže protumačiti i etimološki situirati. Pomišljao je na fitonimsku bazu i deformirano *šiprag*, ili pak, adjektiv *šipast* "bodljiv, oštar", uz pretpostavku konsonantske grupe *st > t*, ili da je naziv izvora sekundaran.²⁶⁷

Etimologiju izvora *Šipat* nužno je potražiti u istom jeziku kojim je imenovan Barinski potok. S velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da je baza *šip-* izvedena od albanskog *ship* adv. "puno, prepuno". Ovim se dolazi do logične motivacije kojom je hidronim imenovan. Nazivom *Šipat* imenovano je izvorsko vrelo puno vode, obilno vodom.

VARAGA

Jedinstvenim bosanskohercegovačkim imenom *Varaga* naziva se crnogorična šuma koja se nalazi iznad glasinačkih sela Primčiči²⁶⁸ i Mrviči.²⁶⁹ U suštini, to je jedan pošumljeni planinski vijenac koji se proteže u pravcu sjever – jug, između navedenih sela i planine Romanije.

Oronim *Varaga* najvjerovatnije je ilirskog porijekla. Prvobitni naziv oronima vjerovatno je glasio **Varg*, što se još uvijek sačuvalo u albanskom jeziku kao *varg*, -u, m = (planinski) "vijenac".²⁷⁰ Vremenom, riječ muškog roda, najvjerovatnije u kontaminaciji s femininumom *šuma*, dobila je nastavak *a* koji tvori imenicu ženskog roda.

U albanskoj nomenklaturi *varg malesh*²⁷¹ je "planinski vijenac".

Na Kosovu, između Zubinog potoka i Mitrovice, nalazi se ojkonom *Varage*.

RIJEČI ALBANSKOG PORIJEKLA U JEZIKU GLASINAČKIH BOŠNJAKA

Kao i kod riječi iz geografske nomenklature, najveća poteškoća prisutna prilikom utvrđivanja riječi albanskog porijekla u jeziku glasinačkih Bošnjaka jeste njihova datacija. Teoretski, porijeklo riječi moguće je datirati u tri osnovna razdoblja: a) razdoblje antike i ranog srednjeg vijeka, b) vrijeme vlaških i al-

²⁶⁷ Isto.

²⁶⁸ M. Filipović, n. dj., str. 242.

²⁶⁹ Isto, str. 244.

²⁷⁰ Fjalor..., str. 944.

²⁷¹ Isto, str. 536.

banskih stočarskih kretanja u razvijenom feudalizmu i c) razdoblje novijih albanskih stočarskih kretanja.

gambati Glagol *gāmbati* u jeziku Bošnjaka Glasinca i Rogatice znači "gaziti visoki snijeg", "teško se kretati po visokom snijegu". Radi se o riječi koja je u obliku *gāmbat impf* "brzo ići" zastupljena na Korčuli i Pelješcu. V. Vinja dalmatinsku riječ izvodi iz mletačkog *gamba* "noga" Boerio 298 (< kslat. *gamba* < grč. κομμή).²⁷²

Glasinačko *gāmbati* zasigurno se ne može dovesti u vezu s mletačkim *gamba* jer se tome protive historijski razlozi. Naprotiv, znatno logičnija veza je s albanskim *kēmbē* u značenju "noga, stopalo".²⁷³ Promjena početnog *k > g* zakonomjerna je posljedica povijesnog razvoja bosanskog glasa *g* za koji je poznato da u pozajmljenim riječima nastaje od stranog *k*.²⁷⁴

kanda Ime *Kānda* životinjsko je ime koje se nadijeva kravama u Žepi.²⁷⁵ C. Popović je za ovo ime utvrdio da se nadijeva "od milja".²⁷⁶ Međutim, nije utvrdio porijeklo imena i njegovo značenje. Ime nije moguće obrazložiti južnoslavenskim jezičkim sredstvima. U albanskom jeziku *kānda* (*mē*) je glagol u značenju "voljeti, sviđati se, goditi, militi se".²⁷⁷ Značenje ovog glagola u potpunom je skladu s općom motivacijom po kojoj se domaćim životinjama nadijevaju imena od milja.

Po mišljenju I. Ajetija, riječ *kanda* u albanskom jeziku mlađeg je postanja.²⁷⁸

kuvendisati Glagol *kuvendisati* u jeziku Bošnjaka Rogatice i Glasinca je u značenju "razgovarati, besjediti, dogovarati se". Poznat je i u obliku *iskuvendisati* u značenju "(dobro) se ispričati".²⁷⁹ *Kuvendisati* i *iskuvendisati* je analogno *pričati* i *ispričati*.

Glagoli *kuvendisati* i *iskuvendisati* spadaju u reliktnu riječi bosanskog jezika. Njihovo porijeklo je istovjetno s albanskim *kuvend* "govor", *cuvint* starodalmatski, *kuvenda* novogrčki, od latinskog *conventum*.²⁸⁰ Riječ pripada ilirskoj povijesnoj i političkoj nomenklaturi, i posebno se razmatra u poglavlju o političkom i teritorijalnom organiziranju glasinačkih Ilira.

²⁷² V. Vinja, I, str. 166.

²⁷³ Fjalor..., str. 451.

²⁷⁴ *Jastog* < ἀστᾰκός, *astacus*. B. Jurišić..., str. 94.

²⁷⁵ C. Popović, *Privreda Žepe*, GZM, Etnologija, n. s., Sarajevo 1967, str. 105.

²⁷⁶ Isto.

²⁷⁷ Fjalor shq.-serb..., str. 405.

²⁷⁸ I. Ajeti, Recenzija rukopisa *Predslavenski korijeni Bošnjaka*.

²⁷⁹ "Što se sa efendijom Karićem iskuvendisah i eglenisasmu svašta." Prema kazivanju Salke Suljagića iz Sočica, koji je 1953. godine, na jednoj džhenazi u glasinačkom selu Novoseoci, čuo navedenu rečenicu.

²⁸⁰ I. Ajeti, *Albanistika u radovima jugoslovenskih naučnika i neki njeni problemi*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XV, ANUBiH, Sarajevo 1978, str. 145.

ljesa Pod *ljedom*, nom. ljesa, na Glasincu se podrazumijeva "pleter od pruća" na kojem se suši kukuruz, itd. Riječ se počesto koristi u izrazu "baciti ko ljesu na zemlju", što je sportski narodni izričaj pod kojim se u hrvanju podrazumijeva bacanje protivnika na zemlju. U Žepi se za ljesu kaže – *ljesva*.²⁸¹ U Akademijinom Rječniku *ljesa* je predslavenska riječ "nepoznata postanja".²⁸² Najvjerovatnije, to je nekadašnja ilirska i savremena albanska riječ *lese* (*ljese*) = pleter.²⁸³

maja Jedna od riječi Rogatice i Glasinca, čije je porijeklo lingvistima i etnolozima ostalo nepoznato, jeste *māja*, kako se naziva žena koja se na planini, gdje se ljeti izgoni stoka, stara o mlijeku.²⁸⁴ *Maja* je najvjerovatnije ilirska riječ koja se očuvala u albanskom jeziku kao *majeës -i m*, = "tovljač -ača".²⁸⁵ U suštini, maja tovi stoku i stara se o mlijeku, što je opća karakteristika katunskog stočarenja.

kec Kad Bošnjaci Rogatice i Glasinca vabe mladu jarad oni im tepaju riječima *kēc*, *kēc*.²⁸⁶ Danas niko iz navedenog kraja ne zna šta znači ta riječ. To je jezički survival koji se očuvao i u albanskom jeziku kao *kec* = "jarčić, jare".²⁸⁷ Etnolozima koji su istraživali Glasinac i Žepu riječ je ostala nepoznata.

šiljeze *Šiljeze* je na Glasincu mlado jagnje. Ovu riječ, u varijanti *šilježe*, P. Skok tretira kao deminutiv od *šiljeg* "mlad ovan".²⁸⁸ Na Kosmetu je riječ poznata u varijanti *šilēže* (u proljeće jagnje, u jesen *šiljēže*),²⁸⁹ u bug. *šile*, pl. *šileta* n. U južnoj Dalmaciji Zore je zabilježio riječ bez dočetnog *g*, kao u bug. *šlje* = *šiljevica* "ovca što se nije ojagnjila".²⁹⁰

Riječ je južnoslavensko-arbanaski leksem, bez paralele u ostalim balkanskim jezicima. Južnoslavenski pastirski termin "je zacijelo predslavenska riječ arbanaskog porijekla" za koju je Skok ustvrdio da je "nastala u srednjovjekovnim arbanaskim katunima".²⁹¹ Nije jasno na koji način je Skok utvrdio navedenu

²⁸¹ C. Đ. Popović, *Privreda Žepe*, GZM, Etnologija, n. s., sv. XXII, Sarajevo 1967, str. 115.

²⁸² AR, VI, str. 248. P. Šimunović je u Poljicama kod Splita evidentirao naziv *ljēsa* (lisa) "šuma, opletena vrata". P. Šimunović, n. dj., str. 232.

²⁸³ Fjalor..., str. 539.

²⁸⁴ C. Đ. Popović, *Privreda Žepe...*, str. 104.

²⁸⁵ Fjalor..., str. 878.

²⁸⁶ "Na Trebeviću ima kamen, koji je nalik na čovjeka, a oko toga kamena dosta omanjih kamenova, koji su dosta nalik na koze i jarad. Za veliki kamen vele, da je to bila baba koja je u proljeće gonila koze i jarad na Trebević, pa kad je bila navrh Trebevića, zavikala je kozama: 'Kec koze kec, Bogu na sramotu.' Na to puhne velika oluja, te se na onom mjestu skameni i baba i koze sa jaradi." E. Lilek, *Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine*, GZM, VI, Sarajevo 1894, str. 275.

²⁸⁷ Isto, str. 268.

²⁸⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik*, III, str. 392.

²⁸⁹ K. Oštir albansku riječ izvodi iz predalbanskog **selleng-* > *šilēg-* "jagnjič". K. Oštir, *K predslavenski etnologiji Zakarpatja*, Etnolog, Glasnik Kr. etnografskega muzeja v Ljubljani, Leto I-III, Ljubljana 1926/1927, str. 22.

²⁹⁰ Isto.

²⁹¹ Isto.

hronologiju riječi. Ako se albanski jezik razvio iz ilirskog jezika, riječ može biti znatno starija od srednjeg vijeka, što je posve vjerovatno.

baljača U Žepi *baljača* je ime kruške čija je kora svijetle, bijele boje i koja se koristi za sušenje.²⁹²

Đ. Daničić u prvom tomu Rječnika JAZU donosi pridjeve *bāľast* i *baļav* u značenju "crne glave" (vo, koza), "postańa tamna".²⁹³

P. Skok bio je mišljenja da area imena s osnovom *balj-* upućuje na zajednički izvor, "na balkansko pastirstvo ilirotračkoga podrijetla".²⁹⁴

Baza *balj-*, u značenju "bijel, bijeli", široko je zastupljena u albanskoj zoonimiji²⁹⁵ i albanskoj toponimiji.²⁹⁶

I. Ajeti informira da je mesapska riječ *balias* identična sa šiptarskim izrazom *balosh* "konj s bijelom pjegom na čelu".²⁹⁷

E. Çabej dovodi u vezu mesapsko lično ime *Balakrahiaihi* s albanskim *balósh*.²⁹⁸

Sveukupan broj glasinačka naziva, čija etimologija se može objasniti uz pomoć albanskog jezika, znatno je veći od 18 posebno elaboriranih naziva i uvrštenih u ovo poglavlje. Naziv *Potkunjica* na Glasincu ukupno je potvrđen šest puta, tako da nije bilo potrebe za pojedinačnom elaboracijom svakog naziva. Također, posebno nisu elaborirani nazivi *Nakaljak* i *Motikalj* iz razloga

²⁹² M. S. Lilić, *Godenje, jučer danas sutra*, Godenje 2006, str. 13.

²⁹³ Rječnik JAZU, I, str. 168.

²⁹⁴ Isto.

²⁹⁵ *Bal* – "pas sa bijelim pjegama na glavi", *balash*, *balosh* – "konj sa bijelim pjegama na obrazu", *dosēbalē* – "jazavac", *balēdosē* – "konj ili ovca sa bijelom pjegom na čelu", *balik-u* – "pas sa bijelim pjegama", *baliskē* – "bijela koza", *balukē* – "vođena ptica iz porodice divljih gusaka", *bajzē-balzē* – "fulica, atra", *balo* – "bijeli vo", *balok* – "pas sa bijelim pjegama na obrazu i nogama", itd. I. Ajeti, *Prilog proučavanju davnaišnjih arbanasko-južnoslavenskih jezičkih odnosa*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XI/9, Sarajevo 1973, str. 209, 210. Upor.: I. Ajeti, *Fjala shqipe nëfjalorin e Gl. Elezovićit*, Vepra 4, Prishtinë 2001, str. 52, 53.

²⁹⁶ *Bālaj* m. fshat, Lushnjë; *Bālçin/ē*,-a, bjeshkë, Tropojë; *Baldishk*,-u, fshat, Elbasan; *Bāl/e*,-ja, mal, Pukë; *Bāles*, gafa e, Pukë, itd. *Fjalor i emrave gjeografikë të Republikës së Shqipërisë*, Akademia shkencave e Shqipërisë, Instituti i gjuhësise dhe i letërsisë, Tiranë 2002, str. 19, 20.

²⁹⁷ Simpozijum o ilirima u antičko doba, ANUBiH, Djela, knj. V, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967, (Diskusija), str. 172.

²⁹⁸ E. Çabej, *Mbi disa elemente ballkanike të lashta në Italinë Jugore e në Sicili*, Studime Gjuhësore IV, Prishtinë 1978, str. 397.

što se preklapaju s nazivom *Dikalji*. Prema tome, ovih naziva ima 25. Nazivi nisu slučajne i izolovane jezičke pojave. Njihovo imenovanje zakonomjerna je posljedica složenog historijskog procesa iz čijih se najstarijih početaka ne mogu isključiti glasinački Iliri i njihov jezik.

Nazivi se mogu podijeliti u dvije skupine: 1) nazivi izvedeni iz albanskog jezika i 2) nazivi koji su jezičke pozajmice iz latinskog jezika.

Prvoj grupi pripadaju nazivi: *Arareva gromila*, *Barimo*, *Barinski potok*, *Bokljen*, *Burati*, *Kopila*, *Košutica*, *Maluš*, *Matino brdo*, *Potkunjica*, *Šipat*, *Varaga*. Ovi nazivi, više ili manje, mogu se dovesti u vezu s ilirskim jezikom i glasinačkim Ilirima. To se posebno odnosi na *Ararevu gromilu*, *Barimo*, *Barinski potok*, *Maluš*, čije se osnove uglavnom smatraju ilirskim.

Historijsko i lingvističko utemeljenje glasinačkih naziva, na Glasinac i u albanski jezik, ima poseban značaj za historiju ilirskog i albanskog jezika. Ovim se potvrđuje ono što se do sada više ili manje znalo: da su osnove *ara-*, *barin-*, *mal-* ilirskog porijekla. Svakako, u ovoj studiji problem glasinačkih naziva albanskog porijekla, prije svega, nužno je tretirati novim znanstvenim problemom koji je tek otvoren i kojim će se albanolozi morati posebno pozabaviti.

Nazivi iz druge skupine pozajmljenice su iz latinskog jezika: *Dikalji*, *Ljun*, *Šena Krena*, *Šenkovići*, *Potkunjica*. Pozajmljenice imaju istovjetan refleks u albanskom i u bosanskom jeziku. Ono što je posebno zanimljivo, istovjetan refleks u tim jezicima pokazuje slavenska riječ *Krešnica*. Ukoliko ta riječ nije donesena na Glasinac, ona bi mogla ukazivati na najstarije i zajedničke jezičke korijene Albanaca i Bošnjaka Glasinca, koji su u ilirskom jeziku, kao i na proces slavenizacije glasinačkih Ilira. U prilog tezi ide i glagol *kuvendisati* i glasinačko prezime *Šender*. Ovim se dovode u pitanje znanstvena mišljenja o potpuno različitim jezicima kojim su govorila pojedina ilirska plemena.

Areal refleksa *šen-*, za latinsko *sanctus*, na zapadu doseže do otoka Raba,²⁹⁹ odakle se postepeno širi na jugoistok, ka području današnje Albanije i Kosova. Između Dalmacije i Albanije, Glasinac čini prelaznu zonu gdje se riječ značajno širi. Slično je i s arealom za riječ *Lun* (*Ljun*). Na zapadu je potvrđena na otoku Pagu,³⁰⁰ na Glasincu pored grada Rogatice, a na tlu današnje Albanije u čak 20 geografskih naziva.³⁰¹

Glasinačke nazive (ilirsko)-albanskog porijekla nužno je sagledati i u kontekstu romanizacije glasinačkih Ilira i brojnom glasinačkom geografskom nomenklaturom latinskog porijekla. Proces romanizacije glasinačkih Ilira trajao je istovremeno s procesom romanizacije na cjelokupnom ilirskom prostoru: u Dal-

²⁹⁹ "Kod pastira i baba na Loparu čuo sam i sa tal. pridjevom Šen ili Šan Grgür." P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo...*, str. 67, bilješka 35. Rabsko *šen-*, koje Skok dovodi u pogrešnu vezu s talijanskim *šen-*, pokazuje naziv toponima *Lopar* koji je iste provenijencije kao i albansko *šen-*.

³⁰⁰ Isto, str. 68.

³⁰¹ O tome vidjeti u: *Fjalor i emrave gjeografikë të Republikës së Shqipërisë...*, str. 164.

maciji, Crnoj Gori, Albaniji, Kosovu. Svakako, intenzitet i rezultati romanizacije nisu svuda jednaki. Čini se da je romanizacija bila znatno intenzivnija na prostoru rimske provincije Dalmacije nego na istoku, na tlu Mezije, itd. Pritom, Glasinac, koji u geografskom smislu čini centralni dio nekadašnjeg ilirskog prostora, jezičko je područje na kojem se prelamaju izvorni ilirizmi i brojni romanizmi čiji refleksi su različiti, od dalmatsko-romanskih do ilirsko-albanskih.

Kao što se vidi, neke pozajmice iz latinskog jezika na Glasincu i u Albaniji i Kosovu imaju istovjetan lik. To svakako ne znači da su se glasinački Iliri ispred Slavena povukli na prostor današnje Albanije. U tom slučaju, glasinački nazivi predslavenskog porijekla ne bi bili sačuvani. Bilo kakvu seobu glasinačkih Ilira na prostor današnje Albanije isključuju i svi ostatali predslavenski elementi u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka, koji nisu sačuvani samo u glasinačkoj predslavenskoj geografskoj nomenklaturi: kontinuitet u sahranjivanju u ilirske gromile, tradicija koja se odnosi na ilirskog boga Binda, etnološki survivali, itd. Seobu isključuju i znanstvene pravilnosti koje se odnose na ilirska kulturna mjesta preimenovana po kršćanskom svecu Iliji,³⁰² iz kojih se vidi da glasinački Iliri i ilirska plemena koja su živjela na tlu današnje Albanije, i pored nekih zajedničkih riječi u njihovom jeziku, ne pripadaju istoj skupini ilirskih plemena. Između sebe ta plemena razlikovala su se i po stepenu romanizacije, na koju je posebno utjecao reljef. Dometi romanizacije na prostoru visokih albanskih planina, Prokletija, Šar-planine, itd., bili su manji nego na prostoru rimske provincije Dalmacije. Istina, geografski prostor Bosne i Hercegovine, također, karakterizira velegorje, ali ono je ipak manje u odnosu na albansko. Glasinački Iliri pripadali su dalmatskoj skupini – čiji teritorij je na istoku obuhvatao desni sliv pritoka Drine, a vjerovatno i prostor zapadne Srbije oko današnjeg Užica. Granica između tih plemena istočna je granica rimske provincije Dalmacije.

Glasinački nazivi albanskog porijekla, uz brojne nazive ilirskog i latinskog porijekla, ukazuju na kontinuitet glasinačke ilirske kulture i negiraju dosta rašireno mišljenje po kojem su domorodačko stanovništvo Balkana Avari, Srbi i Hrvati protjerali ka jugu.³⁰³ Nasuprot ovom mišljenju – koje ima osnova kada je riječ o migracijama na komunikacijama koje vode duž velikih rijeka Morave i Vardara – stoje brojni, obično neprimijećeni i neimenovani, migracioni pravci koji postaju aktuelni u bilo koje vrijeme nemira i opće nesigurnosti. Njihovo osnovno obilježje, i osnovni migracioni pravac je: nizija → planina. Prije svega, riječ je o Panonskoj niziji i nizijama uz veće balkanske rijeke kuda su vodili osnovni pravci avarskih, srpskih i hrvatskih pohoda na Balkan. Planinski reljef Bosne, u vrijeme

³⁰² Ova problematika razmatra se u poglavlju koje se odnosi na predslavenske kultove Glasinca.

³⁰³ F. Nopcsa, *Beiträge zur Vorgeschichte und Ethnologie Nordalbanien*, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina, 12, Wien 1912, str. 238. Upor.: Z. Mirdita, *Balkanski Vlasi u svijetlu podataka Bizantijskih autora*, Povijesni prilozi 14, Zagreb 1995, str. 75, 76.

seobe naroda, bosanskom ilirskom stanovništvu pružao je sigurnije utočište i od dalmatinskih otoka. Teško prohodne bosanske planine u vrijeme nemira, ratova i opće nesigurnosti, redovno su bile sigurno domorodačko pribježište i na njih se može primjeniti općepoznato historijsko pravilo: nekadašnje kulture i njihove narode najbolje čuva velegorje.³⁰⁴

Historijski i arheološki izvori, koji se odnose na seobu naroda, na tlu Bosne i Hercegovine ne potvrđuju veća pomjeranja domorodačkog stanovništva. Slaveni ne zauzimaju i ne naseljavaju ravnomjerno Balkan.³⁰⁵ O prodorima Slavena u Bosnu u ranom srednjem vijeku postoje samo tri maglovita historijska izvora. Godine 567. spominje Menandar prodor Kurtigura u oblast Sirmija, koji je vodio u Dalmaciju, a godine 597. izvještava Theofilakt Simokatta o prodoru Avara u Dalmaciju na područje "takozvanih Vonke" (εἰς τὰς λεγομένους Βόνκεις) gdje su osvojili grad i srušili oko 40 utvrda. Ovi događaji prouzrokovali su u Saloni strahovanje za sudbinu grada, izraženo u pismu pape Grgura Maximu godine 600. Sve ostalo, kako duhovito primjećuje Grafenauer – a to je gotovo sve – nije nam poznato.³⁰⁶ Na osnovu ovih oskudnih izvora N. Klaić konstatira "da o avarskoj Bosni ništa ne znamo".³⁰⁷ S tim u vezi, na osnovu arheološkog materijala iz Bosne koji se odnosi na prijelazni period između kasne antike i ranog srednjeg vijeka, D. Sergejevski izveo je komplementaran zaključak: "Kao da avarska najezda, a zajedno s njom slovensko doseljenje nisu odjednom uništili svu antičku kulturu, tj. antičke gradove unutar zemlje, nego kao da su tu i tamo u unutrašnjosti zemlje ostale još antičke varošice sa romanizovanim stanovništvom, koje su se tek tokom vremena polako slavizirale i propadale. Ovome procesu morala je pomagati i ta okolnost što Sloveni nisu poznavali gradskog uređenja. Za Avere, pak, u njihovim pljačkaškim pohodima, svakako su bogati gradovi na moru predstavljali veći mamac nego sitni gradići u unutrašnjosti."³⁰⁸

Proučavanje glasinacko-albanskih veza, po svojoj suštini i u najstarijim počecima, svodi se na proučavanje Ilira na cjelokupnom ilirskom prostoru, posebno od Glasinca do Albanije i Kosova. Taj prostor se u nekim znanstvenim radovima prenaplašeno parcelira i dijeli, prije svega onim mišljenjima u kojima se tvrdi da su ilirska plemena govorila potpuno različitim jezicima. Ovo se nikako ne može prihvatiti. Malo je vjerovatno da su sve ilirsko-albanske riječi,

³⁰⁴ I pored najsavremenije ratne tehnike koja je korištena u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine, u neka bošnjačka sela na planini Bjelašnici nije stupila agresorska noga.

³⁰⁵ Da su Slaveni ravnomjerno zaposjeli i naselili Balkan, pa prema tome i Bosnu i Hercegovinu, bilo bi nemoguće objasniti zašto je došlo do tako jake lingvističke podijeljenosti između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika i bugarsko-makedonskog.

³⁰⁶ B. Grafenauer, *Proces doseljavanja Slovena na zapadni Balkan i u istočne Alpe*, Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena, Sarajevo 1969, str. 51.

³⁰⁷ N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb 1994, str. 22.

³⁰⁸ A. Benac, D. Sergejevski, Đ. Mazalić, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1955, str. 110.

zastupljene na tlu Bosne i Hercegovine, na bosanskohercegovačko tlo sa sobom donijeli albanski stočari. Naprotiv, protiv tog zaključka stoji brojna glasinačka geografska nomenklatura za koju nije moguće dokazati da je donesena, bar u onom dijelu u kojem se ona prelama s ilirizmima za koje se smatra da su znanstveno utemeljeni. Na ilirske jezičke veze Glasinca i Dardanije posebno ukazuju još neki predslavenski geografski nazivi za koje je posve očito da su istog porijekla. To je naziv za Kosovsko naselje *Talinoc*, u općini Ferizaj, koje se može dovesti u vezu s glasinačkim arheološkim lokalitetom *Taline*, itd.

Glava deseta

GLASINAČKI ZONIMI
PREDSLAVENSKOG PORIJEKLA

Proučavanje naziva bosanskih zoonima skoro u potpunosti je nepoznata bosansko-hercegovačka naučno-istraživačka tema.¹ Za historiju Bosne i Hercegovine, posebno najstariju, koja se datira u prethistoriju i antiku, ona ima veliki značaj. Imena domaćih životinja, uglavnom stoke, stoljećima sedimentirana u bosanskom jeziku, ukoliko se pravilno utvrdi njihovo značenje i nastanak, mogu imati značaj prvorazrednih historijskih izvora. Pritom, ne smije se izgubiti iz vida da je u nastarije doba stoka imala značaj novca. Ova činjenica ima posebnu vrijednost kada je u pitanju Glasinac. Vjerovatno nigdje u Bosni, kao na Glasincu, stoka nije imala svoje prapovijesno značenje u smislu latinske riječi *pēcūnia*, *ae*, *f* ("novac"), što je nastalo od *pēcus*, *ūdis f* "ovca".² Svakako, za taj paleobalkanski ilirski "novac", koji je ostavio traga i na najstarijem kovanom novcu Ilira,³ s aspekta naučnih predviđanja, posve je moguće pretpostaviti da je ostavio svoje tragove i na Glasincu.

Klima i odlike tla na glasinačkoj visoravni stoljećima pogoduju uzgoju brojne i zdrave stoke, čemu su stari narodi poklanjali osobitu pažnju. Kako pripovijeda Vitruvije, prilikom odabira zdravih mjesta za podizanje naselja, Rimljani su prvo gledali da li je stoka, koja se uzgaja na tim mjestima, zdrava. U odabiru lokacije za novo naselje oni su "žrtvovali stoku koja je pasla na tim mjestima gdje bi podizali grad ili vojni logor, i pregledali joj jetru. Ako je ona u prvih bila siva ili bolesna, klali bi drugu i ispitivali je li zaražena kakvom bolešću ili je to od loše

¹ O dosadašnjim inicijativama k istraživanju stočarskih terminologija na području bivše Jugoslavije vidi: *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. XXXI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 5, Sarajevo 1977, str. 7-139.

² U knjizi *Rječnik indoevropskih ustanova*, u poglavlju "Stoka i novac", E. Benvenist pokazuje da za sve komparativiste ie. **peku* označava "stoku" ili, u užem smislu, "ovcu", iz čega je kasnije nastalo sekundarno značenje "bogatstvo". Na osnovu vlastitih istraživanja, Benvenist je utvrdio da ta riječ izvorno znači "ličnu pokretnu imovinu". E. Benvenist, *Rečnik indoevropskih ustanova*, (prijevod A. Loma), Novi Sad 2002, str. 31-41.

³ Na osam različitih aversa dirahijskog statera ilirskog "kralja Monunija" predstavljena je krava s teletom. D. Rendić-Miočević, *O tipologiji novca "kralja Monunija" i pitanju njegova identiteta*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIX, Sarajevo 1981, str. 103, 104.

paše. Kad bi na više primjera to oprobali pa se uvjerali da je jetra nepovrijeđena i zdrava, s obzirom na vodu i pašu, tad bi ondje gradili utvrde. Ako bi pak našli da je jetra bolesna, zaključivali bi dalje od toga kako će voda i hrana s tih mjesta biti nezdrava i za ljude, pa su se selili i mijenjali krajeve, pazeći uvijek na zdravlje.”⁴ Slična vjerovanja zasigurno su postojala i kod Ilira. Svakako, zdrava i brojna stoka hranila je jedan ogroman “grad”, koji je zauzimao uže područje Glasinca okruženo brojnim gradinama, o čemu je već bilo riječi.

U izrazito stočarskom kraju kao što je Glasinac, stoka je bila i ostala najveće blago. Riječ je o sitnoj i krupnoj stoci: ovcama, kozama, govedima, konjima. Stočni primjerci oduvijek su dobijali svoja imena. Kao i antroponimi i toponimi, i imena stoke mogu da ukažu na povijesni kontinuitet. Na Glasincu je to očigledno.

Proces imenovanja stoke sastavni je i vrlo važan proces općih imenovanja. Imena stoke, kao i sva druga imena, nastaju u kontekstu povijesnog kontinuiteta, uporedo s imenovanjem hidronima, oronima, toponima, antroponima itd. Prema tome, glasinački zoonimi sastavni su dio općih glasinačkih imenovanja i oni u sebi nose opća i zajednička obilježja glasinačke onimije. Jedno od tih obilježja, komplementarno glasinačkoj općoj onimiji, čine brojna stočna imena koja se ne mogu objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava i koja su predslavenskog porijekla. Sa znanstvenog aspekta, posebno s aspekta naučnih predviđanja, ova imena mogu se pretpostaviti u srazmjeri s ostalom glasinačkom predslavenskom onimijom.

BANDA

Na prstenu iz gromile 5, iz Brankovića, nalaze se likovi krave koja kleči na prednjim nogama i dječaka koji svira na dvojnoj flauti.⁵ U toj prethistorijskoj minijaturi iskazan je samo jedan dio povijesne glasinačke ljubavi prema najpametnijoj, najljepšoj i najdražoj kravi. S tom motivacijom, na Glasincu se i danas nadijeva kravlje ime *Bánda* f. Zoonim je tradicionalan i posvjedočen u glasinačkim selima Novoseoci, Pavičići i Pariževići. Areal rasprostranjenosti zoonima iznosi oko desetak kvadratnih kilometara. Ime nije zabilježeno u ostalim glasinačkim selima, što ukazuje na to da se u ovom arealu nalazi osnovni povijesno-geografski imenitelj koji je imenovao ime, oko kojeg je rasprostranjeno.

⁴ Vitruvius, *De architectura libri decem*, (Preveli na hrvatski jezik M. Lošpac i V. Bedenko), Zagreb 1999, str. 19.

⁵ Po mišljenju M. Parović-Pešikan, grčkog je porijekla. M. Parović-Pešikan, *O karakteru grčkog materijala na Glasincu i putevima njegovog prodiranja*, Starinar, n. s., knj. XI, Beograd 1960, str. 28.

Kravlje ime *Bānda* nastalo je po imenu ilirskog božanstva izvora *Bindus*.⁶ Sadrži osnovu *band-* za koju se s velikom vjerovatnoćom može pretpostaviti da je nastala prijevojem, od *Bind-*. A. Mayer je ime *Bindus* izveo iz staroindijskog *bindū-h*, *binduka-h* u značenju "kapi", "acorn. *bane*, mcor. *banna*, bret. *banne*", od **bṇdiā*, ir. *buinne* "struja, talas", što je povezao s Horacijem, carm. 3, 13 i izvorom *Bandusia*. Pritom, Mayer je bio mišljenja da je *Bandusia* prijevojni o-stupanj naspram stupnju *e-*, ili reduciranom stupnju *Bindus*.⁷

Na osnovu arheoloških nalaza u Privilici, gdje su na mjestu svetišta boga Binda pronađene kosti jarca i goveda, K. Patsch utvrdio je da su tom ilirskom božanstvu prinošene krvne žrtve i to najčešće jarac, ali i goveda.⁸

Vrlo je vjerovatno da je kravlje ime *Bānda* nadijevano od milja onim kravama koje su prinošene kao krvne žrtve ilirskom božanstvu *Bindus*, čije svetište se nalazilo na *Bandinom Konaku* pored izvora *Banduša*,⁹ i da su za ovu kultnu namjenu odabirani najljepši životinjski primjerci. Arheološke ostatke njihovih kosti Ć. Truhelka definirao je kao "ostatke jela".¹⁰

BANDULJA

Kravlje ime *Bāndulja* f rasprostranjeno je na istom arealu kao i ime *Bānda*: u glasinačkim selima Novoseoci, Pavičići, Pariževići.

Ime je nastalo od imena *Bānda*, na čiju osnovu je dodan sufix *-ulja*, vrlo čest kod kravljih imena.¹¹

Ime *Bāndulja* mlađeg je postanja od imena *Bānda*.

JUNDA

Kravlje ime *Jūnda* f potvrđeno je u glasinačkim selima Kaljina i Pusto selo.

⁶ O tome vidjeti u poglavlju o kultu ilirskog boga Binda u glasinačkoj tradiciji i onimiji.

⁷ A. Mayer, *O fons Bandusiae*, Glotta 25, str. 173, 179. Upor.: Isti: *Die Sprache der alten Illyrier*, knj. II, Wien 1959, str. 27; R. Katičić, *Drei altbalkanische nomina sacra*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. IX/7, Sarajevo 1972, str. 126, bilješka 51.

⁸ K. Patsch, *Japodi*, GZM VIII, Sarajevo 1896, str. 114. Upor.: A. Stipčević, *Kulni simboli kod Ilira*, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 10, Sarajevo 1981, str. 171.

⁹ O tome vidjeti u poglavlju o kultu boga Binda u glasinačkoj onimiji.

¹⁰ Isto.

¹¹ *Šarulja*, *Marulja*, *Kitulja* itd.

Ime nije moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava.

Vrlo je teško obrazložiti porijeklo zoonima, zbog bojazni da se ne učini pogreška.

Ime je, najvjerovatnije, složeno: *Jun-da*.

Ukoliko je prvi imenski kompozit *jun-* njega je moguće izvesti iz latinskog *Io, ūs*, ili *ōnis*, "*Iona*, kći agrivskoga kralja Inaha, koju je ljubio Jupiter". Ljubomorna Junona pretvori je u kravu, koju je čuvao stooki Arg (Argus) *Plaut, Prop. Ovid*.¹²

Kao što je poznato, južnoslavensko *u* u pozajmicama iz stranih jezika došlo je Južnim Slavenima prema izvornome *ō*.¹³

Ukoliko je naše etimologiziranje tačno, zoonim *Junda* nastao je pod utjecajem rimske književnosti.

U ilirskoj onimiji "Grundelemente" *ion(n)*-¹⁴ poznat je iz ilirskog toponima *Ionnaria*.¹⁵

Ako je zoonim tvoren od osnove *jund-* i dočetnog *-a*, njegovo porijeklo ostaje tamno.

DILBAVA

Dilbava f je kravlje ime zabilježeno na zapadnom obodu glasinacke visoravni, u selu Šahbegovići.

Ime je složeno: *Dilb-ava*.

Ime nije moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezika.

Prvi imenski kompozit je nejasna postanja. Možda je turskog porijekla,¹⁶ ili je riječ o bazi istog porijekla kao u riječi *dilbâgija* "srebrna kutija", čije postanje je, po mišljenju P. Skoka, nejasno.¹⁷

¹² M. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1900, str. 560.

¹³ Antun < Antonius, barbun < barbone itd. B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Zagreb 1944, str. 57.

¹⁴ H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, str. 89.

¹⁵ "Ort an der Straße Salona-Servitium, etwa bei Vaganj oder im Polje von Livno." A. Mayer, *Die Sprache den alten Illyrier*, I, Wien 1957, str. 172.

¹⁶ Bazu *dil-* sadrže turska imena *Dilaver, Dilek, Dilhan, Dilsah*. H. M. Ajdin, *Çocuk isimleri ansiklopedisi*, Istanbul 2002, str. 126.

¹⁷ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 404.

KANDA

Kánda f je ime koje se nadijeva kravama u Žepi.¹⁸ C. Popović je za ovo ime utvrdio da se nadijeva "od milja".¹⁹ Međutim, samo porijeklo imena Popoviću je ostalo nepoznato.

Ime nije moguće obrazložiti južnoslavenskim jezičkim sredstvima.

U albanskom jeziku *kánda* (*më*) je glagol u značenju "voljeti, svidati se, goditi, militi se."²⁰ Značenje ovog glagola u potpunom je skladu s općom motivacijom po kojoj se domaćim životinjama nadijevaju imena od milja. Ovo životinjsko ime, sačuvano u Žepi, koja nosi ilirsko ime, također može biti ilirskog porijekla. Uvjet za ovu pretpostavku je ilirsko porijeklo riječi *kanda*.

Jedna od mogućnosti je da je ime posljedica stočarskih kretanja nekog nama nepoznatog migracionog vala Albanaca na područje Žepe i okoline, o čemu nema nikakvih izvora.

MALDAVA

Maldava f je kravlje ime višestruko potvrđeno u centru Glasinca, u selu Pariževići²¹ i Novoseoci.²²

Ime je kompozitno: *Mal-dava*.

Porijeklo prvog imenskog elementa od arapskog *māl*, *-ála* m. "imovina, imetak, stoka, blago", nužno je isključiti iz dva razloga: zbog naglaska, i zbog imenskog kompozita *-dava*. Kravlje ime ne završava se sufiksom *-ulja* karakterističnim za kravlja imena. Kompozit *-dava* čini se da otkriva predslavensko porijeklo imena.

Prvi imenski element *Mal-* najvjerovatnije je ilirsko *mal-* koje smo već elaborirali u vezi s glasinačkim oronimom *Maluš*, pa nije potrebno isto ponavljati.

Imenski kompozit *-dava* postavlja novi problem koji je svojevremeno prvi postavio Karl Patsch, a odnosi se na prisustvo tračkog etničkog elementa na jugozapadnom Balkanu.²³ Naime, u tračkom jeziku *-δαυα* je rasprostranjena i

¹⁸ C. Popović, *Privreda Žepe*, GZM, Etnologija, n. s., Sarajevo 1967, str. 105.

¹⁹ Isto.

²⁰ *Fjalor shq.-serb...*, str. 405.

²¹ Navedeno kravlje ime višestruko je potvrđeno u porodicama Konaković Sulejmana (1902), Asima Konakovića itd.

²² U stočnom fondu Selmanović Osmana (1926), Selmanović Šaćira (1930) itd.

²³ C. Patsch autor je teze o Tračanima kao stanovnicima zapadnog Balkana. C. Patsch, *Trakische Spuren an der Adria*, Jahreshefte der österr. Archäologischen Institutes, X, Wien 1907, str. 169-174. Upor.: G. Kazarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Traker*, Schiften zur Kunde der

višestruko potvrđena riječ u značenju "naseobina".²⁴ Može li se ova riječ dovesti u vezu s toponimom *Thermidava*, za koji Ptolomej (2, 16, 7) navodi da se nalazio negdje na jugu provincije Dalmacije.

Imajući u vidu da je teza o Tračanima na jugozapadnom Balkanu u nauci skoro u potpunosti odbačena, prisustvo tračke riječi *-dava* na Glasincu ne može se tumačiti tračkim etničkim prisustvom, posebno zbog toga što je Glasinac najveći ilirski centar na jugozapadnom Balkanu. Međutim, iz elaboracije predslavenske baze *murg*, koja je razmatrana u vezi sa zoonimom *Murgonja*, očito je da je baza bila rasprostranjena na čitavom Balkanu, u Rumuniji, južnoj Italiji i na Siciliji. Svakako, u odnosu na njeno grčko porijeklo, nije moguće izvesti zaključak da su Grci nastanjivali sav taj prostor. Kao kulturnu riječ, od Grka su je preuzeli mnogi narodi. Slično, iako u znatno manjoj mjeri, može se pretpostaviti i za trački kompozit *-dava*. Ova tračka riječ mogla je, u izvjesnoj mjeri, trgovinom prodrijeti i u zoonimsku nomenklaturu glasilačkih Ilira.

H. Barić svojevremeno je ponudio svoje tumačenje riječi *-dava*. Po mišljenju Barića, "reč *-dava* u hibridnom ilirskom imenu *Thermi-dava* (Ptolom. II 16, 7), koja je bez sumnje identična s *-dava* – *deva* u tračkim toponimima kao *Seti-dava*, *Pulpul-deva*, zbog koje bi J O K L RLV VI 48b, XIII 284 dozvolio mestimičan prodor Tračana na ilirsko tlo u predistorijsko doba, nesumnjivo je takođe jedan od onih mediteranskih relikata, kakvim je protkana stara toponomastika celokupnog trupa Balkanskog Poluostrva, jer se ne da odvajati od kariske reči za 'pećinu' *τάβρα*, ni predgrčkog toponima *Θήβραι*."²⁵

Barićeva etimologija riječi *-dava* dovodi u pitanje tračko porijeklo istovjetnog kompozita u glasilačkom zoonimu. Iz tog razloga, ostaje dilema: kompozit je tračkog ili mediteranskog porijekla.

U vezi s porijeklom zoonima *Maldava* nužna je izvjesna rezerva. Zoonimsko ime može biti znatno mlađe i potjecati od posebne stočne vrste i krave koje se zove *Moldovanka* (> *Maldava*). Riječ je o vrsti krave čije je porijeklo Moldavija. Mogućnost umanjuje činjenica da se na Glasincu tradicionalno uzgaja *Buša*.

Balkanhalbinsel, II, Quellen und Forschungen, vol. 5. Sarajevo 1914, str. 2. i d. F. Nopsca, *Beiträge zur Vorgeschichte und Ethnologie Nordalbaniens*, WMBH, XII, (1912), str. 223. H. Jokl, *Albanisch Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft*, II, Strassburg 1917, str. 122. itd. Protivnici teze su: I. Županić, *Tragom za Pelazgima*, Narodna starina, I, Zagreb 1922, str. 211-226. A. Mayer, *Bosna u ilirsko doba*, Povijest Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942, str. 108. i dr. Teza je "malo verovatna" i za V. Ćorovića, autora *Historije Bosne* (str. 51). Tezu u potpunosti ignorišu autori kulturnih historija Bosne i Hercegovine A. Benac, D. Sergejevski itd. O novijim radovima iz ove problematike vidi: I. Ilirsko-trački simpozijum, *Paleobalkanska plemena između Jadranskog i Crnog mora od eneolita do helenskog doba*, ANUBiH, SANU, Sarajevo-Beograd 1991, str. 7-227.

²⁴ *-δᾶυα, δᾶυον, -dava*. D. Detschew, *Die trakische Sprachreste*, Wien 1957, str. 121.

²⁵ H. Barić, *Linguističke studije*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knj. 1, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 1, Sarajevo 1954, str. 24.

MALAVA

Màlava f je široko rasprostranjeno kravlje ime. Višestruko je potvrđeno na području Glasinca i Rogatice, kao i na širem prostoru istočne Bosne.

Ime je kompozitno: *Mal-ava*.

Prvi imenski kompozit teoretski je mogao nastati od arapskog *mâl,-ála* "imovina, imetak, stoka, blago", što je ipak malo vjerovatno. Poslije osmanskog osvajanja Bosne, tokom procesa prelaska bosanskog stanovništva na islam, turska nomenklatura prodrla je jedino u lična imena, koja postaju muslimanska. Sva ostala zatečena nomenklatura se ne mijenja.

Prvi imenski kompozit, najvjerovatnije, ilirskog je porijekla, istovjetan s ilirskim *Mal-*, koje smo razmatrali u elaboraciji glasinačkog oronima *Maluš*.²⁶

MURGONJA

Murgonja m je ime volu. Na Glasincu, ime je višestruko potvrđeno.²⁷ Nadijeva se volu čija boja kože je maslinasta.

Ime je kompozitno: *Murg-onja*. Za porijeklo imena bitan je prvi kompozit, dok je *-onja* općepoznati sufiks koji dolazi na još neka volovska imena: *Kitonja*, *Šaronja*, *Bikonja*, *Krilonja* itd.

O kompozitu *murg-*, koji je široko rasprostranjen i zastupljen u balkanskoj onimiji - u Rumuniji, u južnoj Italiji, na Siciliji, Sardiniji i Španjolskoj - napisana je obimna literatura.²⁸ Nesporno je da je riječ predslavenskog porijekla. U radovima u kojima se razmatra ovaj problem, *murga* se izvodi od grčke riječi *μύρρη* čije je osnovno značenje u starogrčkom jeziku "талог и пена од маслинов зејтин".²⁹ Riječ je, kao *amurca*, dospjela i u latinski jezik, iz kojeg je preuzeta u albanski. G. Meyer bavio se etimologijom albanskog oblika *murk* i formanta *murge*³⁰ "Bodenstanz des Oels" < lat. *amurca*.³¹ U novogrčkom jeziku, starogrčka riječ dala je dva osnovna značenja: a) pjena i tečan talog od maslino-

²⁶ O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima koje je moguće objasniti uz pomoć albanskog jezika.

²⁷ U selima Šahbegovići, Pediše, Novoseoci itd.

²⁸ O tome vidjeti u: P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 486. Ѓ. Шонтрајанов, *Amurca, Murga, Murk во романските и балканските јазичи*, Godišnjak Naučnog društva Bosne i Hercegovine, knj. I, Balkanološki institut, knj. I, Sarajevo 1957, str. 105-179.

²⁹ Ѓ. Шонтрајанов, n. dj., str. 109.

³⁰ U savremenom albanskom jeziku *murg* je u značenju "црнкав, тесно-сив, тесно црвен", figurativno, "беден, несрекен." Isto.

³¹ Navedeno prema: G. Meyer, *Etym. Wört. d. alb. Spr.*, str. 292. Isto.

vog ulja, ostaci od presovanih i iscijedenih maslina, i b) sve što ima tamnu, zatvorenu (maslinastu) boju.³²

Za ime makedonskog naselja *Murgaš*, u okolini Kumanova, G. Balačev smatrao je da je iliro-romanska forma, zastupljena u ohridskoj topografskoj nomenklaturi.³³ Slično mišljenje imao je i V. Mikov.³⁴ G. Šoptrajanov riječ *murga* tretira u povijesnom kontinuitetu starosjedilačkog iliro-tračkog stanovništva, koje je, poslije slavenskih naseljavanja na Balkan, promijenilo prvobitno značenje riječi, i u novim socijalno-ekonomskim uvjetima, u kojima je stočarstvo imalo glavnu ulogu, počelo da je upotrebljava "најпрвен за означување темна боја кај домашните животни (овца, јагн, куче, коњ и сл.)"³⁵.

Sa semantičkog gledišta, u primorskoj jezičkoj oblasti Jadrana riječ *murga* ima svoje primarno, osnovno značenje, u unutrašnjosti – sekundarno i donekle, figurativno. Pa ipak, i u jednoj i u drugoj oblasti ima izvjesnog odstupanja. U primorju su rijetki toponimi s bazom *murg-*, dok su u unutrašnjosti Balkana mnogobrojni.³⁶

DIVULJA

Divulja f je kravlje ime zabilježeno u rogatičkom selu Vragolovi.³⁷

Ime je složeno: *Div-ulja*.

Ako se pretpostavi da je ime nastalo od milja, prvi imenski kompozit mogao je nastati od lat. *diva*, ae f (većinom pjesn.) "boginja", na koji je potom pridodat tipičan kravlji sufiks *-ulja*. Ime s ovim značenjem, za vrijeme rimske vlasti, mogao je da ponese samo odabrani stočni primjerak krave koji se žrtvovao bogovima.

OHME

Ohme n na Glasincu je zbirna imenica kojom se imenuje svaki konjić u dobi između jedne i dvije godine. *Ohmica* je svaka kobilica od jedne do dvije

³² Isto.

³³ Г. Д. Баласчевъ, *Най-старата словенска гържава на Балканския Полуостровъ презъ VII и VIII векъ и неиния етнически съставъ*, София, 1924, str. 17.

³⁴ Navedeno prema: Г. Шоптрајанов, str. 161.

³⁵ Isto, str. 119.

³⁶ Isto, str. 166.

³⁷ U stočnom fondu Feride Džafo-Bukva.

godine starosti. Ovi nazivi rasprostranjeni su na širem prostoru Bosne i Hercegovine.³⁸

Konjska imena: *Omače* (Šabac), *Ohmad* (samo u Stulićevu rječniku), *Ohmak* (u Vukovom rječniku), *Ohmakiña* (samo u Vukovu rječniku), *Ohmće* (Dalmacija (Poljice)), *Ohme* (u Belinu rječniku) zastupljena su u *Rječniku JAZU*.³⁹ U vezi s ovim imenima, uz *Ohmak*, T. Maretić informira: "*Postaće tamno kao i u rječima ohme, ohmica. U drugim slav. jezicima ne nalazi se riječi, koje bi glasovima i značenjem tima našim odgovarale.*"⁴⁰

Zoonim *Ohme* gotskog je porijekla. Pouzdano se izvodi iz gotskog *ahma* m "geist", od čega je nastalo *ahmateins* f "eingebung."⁴¹ To znači da je zoonim *Ohme* u značenju "duša", odnosno da se radi o imenu nadjevenom od milja.

Malo je vjerovatno da je ime izvedeno od ilirskog **am(m)* ā "Mutter".⁴²

Prve dvije godine u životu konja predstavljaju period njegovog "djetinjstva" i mladosti, čemu odgovara njegovo zbirno ime. U tom periodu ta inteligentna životinja formira osnovne karakterne crte kao što su poslušnost ili neposlušnost, brzina, ustrajnost itd. U periodu od dvije godine, po osobinama koje životinja stječe i ispoljava, stvaraju se onomastički motivacioni faktori koji na kraju dovode do novog imenovanja i do "ličnog" konjskog imena.

JAGREZ

U selu Dumanjići *Jagrez* je ime konju.⁴³

P. Budmani u IV tomu *Rječnika JAZU* informira da je *Jagrz* "bijeli konj s ridastijem pjegama, *tur. jaghyz, mrk*"⁴⁴.

Budmanijeva etimologija nije najpouzdanija. Iz Budmanijevog objašnjenja nije jasno kako bijeli konj, "s ridastijem pjegama", može biti – crni konj!? Također, lingvistički razlozi na svoj način dovode u sumnju Budmanijevu etimologiju. U povijesti glasova i oblika u bosanskom i hrvatskom jeziku, suglasnik *r* ne dovodi se u vezu sa suglasnikom *h(y)*.

³⁸ T. Kanaet, *Podveležje i Podvelešci*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knj. VI, Sarajevo 1955, str. 270.

³⁹ *Rječnik JAZU*, VIII, Zagreb 1917–1922, str. 791.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ S. Feist, *Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*, Halle 1909, str. 9.

⁴² A. Mayer, *Die Sprache...*, II, str. 5.

⁴³ Vlasnik Ibrahim Karaman iz Dumonjića.

⁴⁴ *Rječnik JAZU*, IV, str. 416.

U nahiji Vrtar, 1468. godine, popisan je danas nepoznat toponim *Koj-na Rezo, Konja-Rezo*.⁴⁵ U popisu iz 1485. godine, u istoj nahiji, zabilježen je također nepoznat toponim *Konježaro*.⁴⁶ U opširnom popisu iz 1604. godine, u selu *Mioča, drugim imenom Sokolović*, popisan je čifluk *Konje*,⁴⁷ za koji se može pretpostaviti da je skraćena forma prethodno zapisanih toponima. Iz popisanih naziva moguće je izvesti konjska imena *Rezo* i *Žaro*. Proizlazi da je *Jag-rez* složeni zoonim, što je također u suprotnosti s tumačenjem P. Budmanija.

Konjsko ime *Jagrez* moglo bi biti predslavenskog porijekla.

JANJOTA

Jānjota m je volovsko ime višestruko potvrđeno u glasinačkim selima Žulj⁴⁸ i Imamovići⁴⁹.

Petar Budmani nepotpuno informira o *janjota* f "ime kravi", bez obavještenja gdje je ime zastupljeno.⁵⁰

Ime je kompozitno: *Janj-ota*.

Prvi imenski kompozit *Janj-* sadržan je i u nazivu poznatog bosanskog hidronima *Jānja*, u sjeveroistočnoj Bosni, tako da se u elaboraciji zoonimskog kompozita ne mogu isključiti etimološke veze s hidronimskom bazom.⁵¹ Na osnovu uvida u brojnu literaturu koja je napisana u vezi s hidronimima i ojkonomima s bazom *Jan-* (*Janj-*), D. Vujičić prihvatio je mišljenje F. Bezlaja koji je smatrao da se njihov nastanak ne može vezati za istu bazu.⁵² S tim u vezi, Vujičić je zaključio da je tu bazu sa sobom donio na Balkan "nekakav ide. narod koji je znatno prije Slovena došao u te krajeve i nastanjivao ih, a to su mogli biti Iliri ili čak i neki od pedilirskih naroda koji su u predilirsko doba svojim seobama potresli čitavu mediteransku Evropu(...)"⁵³.

Kao što je dobro primijetio J. Rozwadowski, forma *Jania*, odnosno *Janja*, može biti tek slavenska tvorevina od *Jana*.⁵⁴

⁴⁵ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 11.

⁴⁶ Isto, str. 20.

⁴⁷ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604, SV II, str. 528.

⁴⁸ U stočnom fondu Mustafe Kutlovca (1926).

⁴⁹ U stočnom fondu Rasima Imamovića (1930).

⁵⁰ *Janjota*, f ime kravi. F. Kurelac, dom. živ. 24. *Rječnik JAZU*, IV, str. 458.

⁵¹ D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, knj. LVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 33, Sarajevo 1982, str. 178-181.

⁵² "V obširni skupini imen na -jan je brez dvoma sovpadalo več različnih osnov, ki bi jih bilo mogoče vsaj deloma razlikovati s podrobnejšim lokalnim studijem". F. Bezljaj, *Slovenska vodna imena*, I. del, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1956, str. 240.

⁵³ D. Vujičić, n. dj., str. 180.

⁵⁴ J. Rozwadowski, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948, str. 1. c.

Zoonim *Janjota*, najvjerojatnije, nastao je na antroponimskoj bazi i u vezi je s antroponimom *Jana* > *Janja*. Po mišljenju M. Pavlovića, etimologija imena *Jana* je od lat. *Diana* > alb. *Zanë*, serb. *Jana*.⁵⁵ U istraživanju porijekla tradicionalnog narodnog izraza ... *pa da mu je majka Jana (Janja)*, u ekskluzivnom smislu: *Ne može on to znati (imati, dobiti, uraditi, učiniti) pa da mu je majka Jana*⁵⁶, M. Pavlović zaključio je da *Majka Janja* treba biti neko veoma značajan i moćan, neko ko može u punoj mjeri štititi drugoga. Polazeći od semantičke vrijednosti izraza, *Majku Janu (Janju)* doveo je u vezu s ilirskom boginjom Dijanom.⁵⁷

Zoonim *Janjota*, najvjerojatnije, u vezi je s ilirskom boginjom Dijanom⁵⁸ za koju se općenito smatra da je vladala šumom, divljom prirodom i divljim životinjama.⁵⁹ Strabon (V, 215) informira da su Dijani i Artemidi bili posvećeni posebni gajevi. Stoga, uzimajući u obzir činjenicu da se glasinačka krupna stoka tradicionalno pušta da slobodno pase po livadama i šumi, ime *Janjota* mogao je da dobije vo koji se napasao u Dijaninom gaju, ili vo koji je kao žrtva prinošen ilirskom božanstvu.

Sufiks *-ota* sveslavenski je i praslavenski sufiks. U antroponimiji je zastupljen u hipokoristicima nastalim od dvočlanih praslavenskih ličnih muških imena.⁶⁰

BALJAVA

Bäljava f je vrlo često i višestruko potvrđeno kravlje ime na Glasincu.

P. Skok informira o *balja* f (Danilovgrad, Goransko, Crna Gora) "macula frontalis, balja od perja", sa sufiksom *-av*, *baljav* "nigriceps".⁶¹ U Grblju je potvrđeno ime volu *bäljota* s našim sufiksom *-ota*, a u Kosmetu *baljōš* m. "baljast vo, vo s pjegom na čelu" što je, po P. Skoku, "očita posuđenica iz arb. *balosh*."⁶²

⁵⁵ O radovima M. Pavlovića koji tretiraju ime vidjeti u: V. Putanec, P. Šimunović, *Retrospektivna onomastička bibliografija*, Zagreb 1987, str. 215.

⁵⁶ M. Pavlović, Arb. *ZANË: ZANA I S. MAJKA JANJA* – Jedna leksoglosa ilirsko-romanske zone, *Južnoslovenski filolog* XXIII, knj. 1-4, SANU, Institut za srpski jezik, Beograd 1958, str. 220.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Dijana je ilirsko božanstvo koje se na području Bosne i Hercegovine u antičko doba štivalo u najvećoj mjeri. Na tlu Bosne i Hercegovine, sa predstavom Dijane, pronađeno je ukupno 19 epigrafskih spomenika. E. Imamović, *Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1977, str. 91.

⁵⁹ N. Turchi, *La religione di Roma antica*, Bologna 1896, str. 169.

⁶⁰ *Radota* od *Radomir* itd. P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, JAZU, Zagreb 1972, str. 576.

⁶¹ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 103.

⁶² Isto.

P. Skok bio je mišljenja da area imena s osnovom *balj-* upućuje na zajednički izvor, "na balkansko pastirstvo ilirotračkoga podrijetla"⁶³.

Baza *balj-*, u značenju "bijel, bijeli", široko je zastupljena u albanskoj zoonimiji⁶⁴ i albanskoj toponimiji.⁶⁵

I. Ajeti informira da je mesapska riječ *balias* identična sa šiptarskim izrazom *balosh* "konj s bijelom pjegom na čelu."⁶⁶

E. Čabej dovodi u vezu mesapsko lično ime *Balakrahiabi* s albanskim *balósh*.⁶⁷

Zoonimsko ime *Baljos* zastupljeno je i u Galiji, gdje je u značenju "s bijelom pjegom (konji)", odatle strg. *baille*, a danas *cheval baillet*, "konj bjelaš, crvenkasto bijel". U strg. Βαλιός je "šaren", odatle ime konju Βαλιος.⁶⁸ Ove činjenice navele su P. Skoka pa je dao za pravo Daničiću koji je *baljast* vezao s ie. korijenom *bhā-*, "sjati".⁶⁹

U Žepi *Bàljača* je ime kruški koja se koristi za sušenje.⁷⁰

BALJOTA

Bàljota m je muška paralela kravljem imenu *Baljava*. Ovo volovsko ime na Glasincu je široko rasprostranjeno.

Volovsko ime *Baljota* istog je porijekla kao i kravlje ime *Baljava*.

U rogatičkom selu Starčići⁷¹ i selu Mankovići kod Rudog, potvrđena je i hipokoristična varijanta *Bàlja*.

⁶³ Isto.

⁶⁴ *Bal-* "Pas sa bijelim pjegama na glavi", *balash*, *balosh* – "konj sa bijelim pjegama na obrazu", *do-sēbalē* – "jazavac", *balēdosē* – "konj ili ovca sa bijelom pjegom na čelu", *balik-u* – "pas sa bijelim pjegama", *baliskē* – "bijela koza", *balukē* – "vođena prica iz porodice divljih gusaka", *bajzē-balzē* – "fulica, atra", *balo* – "bijeli vo", *balok* – "pas sa bijelim pjegama na obrazu i nogama" itd. I. Ajeti, *Prilog proučavanju davnajšnjih arbanasko-južnoslavenskih jezičkih odnosa*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XI/9, Sarajevo 1973, str. 209, 210. Upor.: I. Ajeti, *Fjala shqipe nëfjalorin e Gl. Elezovićit*, Vepra 4, Prishtinë 2001, str. 52, 53.

⁶⁵ *Bàlaj* m. fshat, Lushnjë; *Bàlçin/ē*,-a, bjeshkë, Tropojë; *Baldúshk*,-u, fshat, Elbasan; *Bàl/e*,-ja, mal, Pukë; *Bàles*, gafa e, Pukë, itd. *Fjalor i emrave gjeografikë të Republikës së Shqipërisë*, Akademia shkencave e Shqipërisë, Instituti i gjuhësise dhe i letërsisë, Tiranë 2002, str. 19, 20.

⁶⁶ Simpozijum o ilirima u antičko doba, ANUBiH, Djela, knj. V, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967, (Diskusija), str. 172.

⁶⁷ E. Čabej, *Mbi disa elemente ballkanike të lashta në Italinë Jugore e në Sicili*, Studime Gjuhësore IV, Prishtinë 1978, str. 397.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto, str. 104.

⁷⁰ M. S. Lilić, *Gođenje, jučer danas sutra*, Gođenje 2006, str. 13.

⁷¹ Prema kazivanju Medise Džanko i Hadžire Džananović iz Starčića.

SAGONJA

Sagonja m je volovsko ime potvrđeno u glasinačkom selu Šahbegovići. Nadijeva se šarenom volu.

Ime je kompozitno: *Sag-onja*. Za porijeklo imena bitan je prvi kompozit, dok je *-onja* općepoznati slavenski sufiks zastupljen kod više volovskih imena.

Pretpostavci da je prvi imenski kompozit izveden od indeklinabilnog pridjeva turskog porijekla *sāg* "stalan", protivi se različit naglasak i area riječi.

Volovsko ime *Sagonja* izvedeno je od latinske riječi *sāgum*, i, n. "sāg, struka od debela sukna", za koju je općepoznato da je keltskog porijekla.⁷²

P. Skok riječ *sāg*, pl. *sāgovi* pored *sāzi*, "Griobe Decke, ćilim, krpeta, tepih, stonjak, (preneseno, sinegdoha) prijestolje", slov. *sāg* "der Teppich", steslav *sagō* "cilicium", također izvodi od lat. *sagum* "Kurzer Mantel" i potvrđuje da se radi o galskoj riječi, "upor *sau* (Logudoro) "Decke aus groben Wollstoff".⁷³ Skok je bio mišljenja da je riječ dospjela u naše krajeve preko lat. i gr. *σάγος*.⁷⁴

KALUŠA

Kaluša f je vrlo često ime ovci. Nadijeva se primjercima bijelog i mehkog runa s izrazito crnom bojom glave. Ime je višestruko potvrđeno na Glasincu.

Po P. Skoku riječ *kaluša* pastirski je balkanizam i "ide zacijelo kao *stopanin*, *bač* itd. u predslavenski supstrat tračko-ilirski: **(v)acālu*"⁷⁵.

GROŠA

Groša je vrlo često ime koje se nadijeva ovcima na Glasincu. Nadijeva se ovci koja ima manje pjege po glavi.

Ime nije moguće objasniti uz pomoć bosanskog jezika.

Ime *Groša* nužno je dovesti u vezu s albanskim *groshë* "fasule; thjerrë", srpskohrvatski *graša*.

⁷² "[σάγος keltska riječ]" M. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1900, str. 942.

⁷³ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 186.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto, II, str. 23, 24.

MATORAC

Matórac m je ime jarcu u Žepi.⁷⁶

U vezi s etimologijom zoonima postoje dvije mogućnosti: da je zoonimski naziv izveden od praslavenskog pridjeva *mātor* "star, vremenit"⁷⁷, ili od latinskog pridjeva *mātūrus* "zreo, dospio, savršen, sposoban, stariji"⁷⁸.

U *Istoriji srednjovjekovne bosanske države* S. Ćirkovića, stoji da je *mator* (*maturus*) slavenska pozajmica romanskog porijekla, nastala poslije doseljenja Slavena na tlo Bosne i Hercegovine.⁷⁹

Prilikom utvrđivanja porijekla zoonima *matorac* nužno je uzeti u obzir činjenicu da slavenski pridjev *mātor* na području Glasinca i Žepe nije frekventan. Navedeni pridjev u jeziku stanovnika Glasinca i Žepe je rijedak, i vjerovatno je u bosanski jezik glasinačkog stanovništva dospio u novije vrijeme. Stoga, latinsko porijeklo zoonima vjerovatnije je od slavenskog

U Žepi je poznato i kozije ime *Mătorka*.

BRNJO

Brnjo m je vrlo često pasje ime na Glasincu i u Bosni i Hercegovini. Na Glasincu je višestruko potvrđeno.

Navedeno pasje ime P. Skok izvodi od *brnjica*, f s pridjevom na *-ast*, od čije osnove su hipokoristici *brnjo* m (Vuk, Grbalj) "brnjasto živinče", *brnja* f "brnjasta koza" i izvedenica na *-aš* *brnjāš* "equus maculam albam habens in naso", *brnješa* f. "ime kozi."⁸⁰

Skok ostavlja otvorenom etimologiju osnove *brnj-*, uz mogućnost da se radi o "leksikologijskom reliktu iz iliro-tračkog pastirskog jezika, odakle je bez sumnje rum. *brīu* 'pâs' = arb. *bres*, *-zi* 'idem' < **brenu*, *brentiu*. Tada bi *brnja* bio rezultat od **brinia*."⁸¹

BINGO

⁷⁶ U stočnom fondu porodice Vatreš Šemse (1956), Ribijoci, Žepa.

⁷⁷ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 390.

⁷⁸ M. Divković, str. 635.

⁷⁹ S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd 1964, str. 35.

⁸⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 215.

⁸¹ Isto.

Bingo m je tradicionalno pasje ime na Glasincu.

Ime je složeno i sadrži dva kompozita: *bin-go*. Za porijeklo imena bitan je prvi kompozit, dok je *-go* sufiks karakterističan za još neka pasja imena, kao što je *Šargo* itd.

Imenska osnova nije slavenskog porijekla.

Prvi imenski kompozit *bin-*, najvjerovatnije, nastao je od latinskog *bīni*, *ae*, a. "po dva". Kod imena tipa *pluralie tantum*, "koja se hrvatski prevode singularom, ili uz supstantive, koji u pluralu drugo znače, prevodi se sa: *dva*, *dvije*"⁸².

Iz Dalmacije, poznato je veljotsko vulgarnolatinsko *bin*, što odgovara rumunskom *bine*.⁸³

Za pasje ime *Bingo* moguće je da u svom nazivu sadrži metaforu na dvoglavog psa Kerbera poznatog iz grčke mitologije.⁸⁴

ŠTENE

Štène n na Glasincu je "mlado pseto".

Naziv je nastao od albanskog *kēn* "pseto".

U Hercegovini *éno* je "mlado pseto". Za ovaj naziv smatra se da je, također, nastao od albanskog *kēn* "pseto" < lat. *canis*.⁸⁵

S aspekta povijesne dijalektologije glasinačkog kraja, naziv je posebno zanimljiv. On pokazuje razlike između hercegovačkog *é* koje se na Glasincu prvo reflektiralo kao *st*, što je u mladoj fazi dalo *št*. Promjena *st* > *št* karakteristična je u mladim posuđenicama hrvatskog i bosanskog jezika.⁸⁶

⁸² M. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1900, str. 146.

⁸³ P. Skok, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, Zagreb 1915, str. 14.

⁸⁴ Najrasprostranjenije predanje je da je Kerber imao tri glave, iako se ovaj broj ponekad povećava na 50 i 100 glava. U likovnoj umjetnosti najpre je prikazivan s jednom glavom (na korintskim vazama), a zatim s dvije (antičke crnofiguralne vaze) i tri glave (ceretanske vaze), i to najčešće u sceni Heraklovog silaska u Podzemlje. D. Srejić, A. Cermanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd 1989, str. 200, 201.

⁸⁵ I. Ajeti, *Istorijski razvitak gegijskog govora Arbanasa kod Zadra*, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Balkanološki institut, Sarajevo 1961, str. 36.

⁸⁶ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice...*, str. 113.

Glasinačka zoonimija predslavenskog porijekla u potpunom je skladu s glasinačkom predslavenskom geografskom nomenklaturom. Pritom, manji broj glasinačkih zoonima, u odnosu na brojniju geografsku nomenklaturu predslavenskog porijekla, ima svoje objašnjenje. Motivacija u imenovanju zoonima znatno je siromašnija u odnosu na opću geografsku motivaciju koja je predslavenskom stanovništvu Glasinca bila na raspolaganju prilikom imenovanja hidronima, oronima, ojkonima i makro i mikrotoponima. Imena stoke nadijevaju se uglavnom prema osobinama imenovanog životinjskog primjerka, ili prema boji, što ne daje mogućnost većeg izbora stočnih imena. Iz tih razloga, broj od 20 zoonima predslavenskog porijekla na Glasincu, izuzetno je značajan i broj. Može se reći da je komplementaran broju ostalih geografskih naziva.

Imena glasinačkih zoonima potvrđuju značajan dio predslavenskih etničkih elemenata u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka. Također, ukazuju na kontinuitet glasinačke ilirske kulture i negiraju glasinački hijatus.

Glava jedanaesta

PREDSLAVENSKI KULTOVI GLASINCA I KONTINUITET ISTOČNIH GRANICA RIMSKE PRO- VINCIJE DALMACIJE I SREDNJOVJEKOVNE BOSNE

Predslavenski kultovi Glasinca predstavljaju složen i zamršen problem o kojem se u dosadašnjoj znanosti vrlo malo zna. Brojne sastavnice ovog problema mogu se samo djelimično razabrati u mozaiku većih ili manjih historijskih, arheoloških, etnoloških i lingvističkih podataka što ih sadrže opći i pojedinačni radovi napisani o ovoj temi. Kulturna problematika Glasinca prelama se u svjetlu historijske, arheološke, etnološke i lingvističke znanosti.

Dosadašnji radovi o ilirskim sakralnim imenima, posebno rad R. Katičića koji se odnosi na imena *Bato*, *Kandalos*, *Kandaulas* i *Bindus*, *Bindho*,¹ pokazali su dvije vrlo važne činjenice: 1) ova imena imala su univerzalan karakter za najveći broj ilirskih plemena; 2) sakralna ilirska imena raširena su na cjelokupnom ilirskom prostoru. Tako se otkriva posve izvjesna pretpostavka da su se neka od ilirskih kulturnih imena sačuvala u geografskoj nomenklaturi Glasinca. Pretpostavku čine izvjesnim brojna druga "obična" ilirska imena koja potvrđuje glasinačka onimija. Iz tih razloga, na Glasincu je nužno pretpostaviti i sakralna imena, tim prije što su opstojnija od običnih.

Složenost postavljenog problema, u koncepcijskom smislu, nalaže da se on obradi i valorizira u kontekstu slijedećih tematskih cjelina: *Dosadašnja istraživanja predslavenskih kultova Glasinca*, *Kult Vidasusa*, *Kult Silvana*, *Kult Thane*, *Kult Dijane*, *Keltski kultovi*, *Ostali kultovi*. Tematski, ovom poglavlju, također, pripada poglavlje pod naslovom *Kult ilirskog boga Binda u tradiciji i onimiji Glasinca*. Posljednji znanstveni problem izdvojen je u posebnu cjelinu iz razloga što je isprepleten i složen, posebno s aspekta politički motiviranih falsifikata koji su

¹ R. Katičić, *Drei altbalkanische Nomina sacra*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. IX/7, Sarajevo 1972, str. 105-129. Upor.: Isti, *Illyricum mythologicum*, Zagreb 1995, str. 125-160. Istovjetni zaključci proizlaze i iz rada: Z. Mirdita, *Teoforična imena u onomastici Dardanije u rimsko doba*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Osma jugoslovenska onomastička konferencija i drugi lingvistički skup "Boškovićevi dani", Titograd 1994, str. 79-93.

nastali u vezi s ilirskim božanstvom, tako da ga je vrlo teško valorizirati i interpretirati u kontekstu ovog poglavlja.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA PREDSLAVENSKIH KULTOVA GLASINCA

Predslavenski kultovi Glasinca do sada nisu bili predmet posebnih naučnih istraživanja. O ovom naučnom problemu čitalac se može djelimično informirati iz radova koji tretiraju bosansku i glasinačku arheologiju, historiju i etnologiju.

Karl Patsch je prvi i najznačajniji istraživač kultne problematike na tlu Bosne i Hercegovine uopće. Bio je dugogodišnji suradnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Od 1890. godine počinju izlaziti njegovi radovi različitog karaktera, u kojima tretira antičku topografiju, izvještava o arheološkim radovima na antičkim lokalitetima na tlu Bosne i Hercegovine, raspravlja o etničkim problemima ilirskih plemena, opisuje nađene spomenike, itd. Najveći broj njegovih radova objavljen je u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu u vremenu od 1890. do 1919. godine.² Pored Patscha, o kultnoj problematici pisali su V. Radimski³, Ć. Truhelka⁴, V. Tomašek⁵, R. Šnajder⁶, D. Sergejevski⁷, V. Skarić⁸, B. Gabričević⁹,

² O najvažnijim radovima K. Patscha koji se odnose na kultnu problematiku na tlu Bosne i Hercegovine čitalac se može informirati u djelu: E. Imamović, *Antički kulni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1977, str. 14.

³ Većinu svojih radova Radimski je objavio u GZM u Sarajevu (GZM, III, 1891, str. 1-19; IV, 1892, str. 117-127; V, 1893, str. 37-92).

⁴ GZM, I, 1889, str. 91; II, 1890, str. 98-99; III, 1891, str. 239-246, itd.

⁵ V. Tomašek, *Die voroslavische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete*, Wien 1880.

⁶ R. Šnajder, *Bericht über eine Reise in Dalmatien*, I, Ueber die bildlichen Denkmäler Dalmatiens, Arch. Epigr. Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn, Band IX, Wien 1885.

⁷ D. Sergejevski, *Dijana i Silvan*, GZM, II, Sarajevo 1929. Isti: *Das Miträum von Jajce*, GZM, Sarajevo 1937, Isti: *Duhovna kultura Ilira*, Razvitak V, Banja Luka 1938. Isti: *Rimski spomenici iz Bosne*, Spomenik SKA LXXVII, 1934; LXXVIII, 1938; XCIII, 1940.

⁸ V. Skarić, *Apollo Tadenus*, GZM, XXXVIII, Sarajevo 1926. Isti: *Römische Ansiedlung in Mala Rujiška: Jupiter mit dem Adler*, GZM, XL, sv. 2, Sarajevo 1928.

⁹ B. Gabričević, *Liturgijsko značenje na reversu Mitrine kultne zajednice*, GZM, n. s., VII, Sarajevo 1952. Isti: *O nekim mitričnim natpisima Sarajevskog muzeja*, GZM, n. s., VIII, Sarajevo 1953.

D. Rendić-Miočević¹⁰, I. Čremošnik¹¹, V. Paškvalin¹², I. Bojanovski¹³, R. Marić¹⁴, M. Abramić¹⁵, Lj. Zotović¹⁶, itd. Radovi navedenih autora čine polaznu osnovu u razmatranju paleobalkanske i antičke kultne problematike na tlu Bosne i Hercegovine i Glasinca.

Arheološka istraživanja Glasinca nisu iznijela neposrednih saznanja o ilirskim kultovima na Glasincu. Razlog tome je činjenica da glasinački Iliri, kao i Iliri uopće, iza sebe nisu ostavili pisanih tragova na osnovu kojih bi se moglo detaljnije saznati o njihovim vjerovanjima i religiji. Pa ipak, na osnovu velikog broja glasinačkih tumula i gradina S. Reinach pretpostavio je da je Glasinac bio neki panilirski *campus sacer* u kojem su gradine bile *temenosi*, tj. ograđena svetišta u kojim se obavljao samrtni obred.¹⁷ Mada je Reinachova hipoteza u nauci odbačena,¹⁸ njen značaj je u tome što je otvorila problem glasinačkih kultova.

Na području današnje Rogatice nalazilo se antičko naselje za koje se pretpostavlja da je osnovano poslije sloma Batonovog ustanka 6–9. godine naše ere. U gradskom arealu iskopano je oko 15 antičkih spomenika, od kojih je šest s natpisom. O tim spomenicima pisali su M. Hoernes,¹⁹ J. von Asboth,²⁰

¹⁰ D. Rendić-Miočević, *Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama sa područja Dalmata*, GZM, n. s., X, Sarajevo 1955. Isti: *Problemi romanizacije Ilira s osobitim obzirom na kultove i onomastiku*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967.

¹¹ I. Čremošnik, *Reljef Silvana i Nimfa*, GZM, n. s., XI, Sarajevo 1956.

¹² V. Paškvalin, *Kultovi u antičko doba na području Bosne i Hercegovine*, GZM, n. s., XVIII, Sarajevo 1963. Isti: *Brončana votivna ruka iz Sasa*, GZM, n. s., XV–XVI, Sarajevo 1961. Isti: *Reljef Silvana i nimfe*, GZM, n. s., XIX, Sarajevo 1964. Isti: *Rimski žrtvenici iz Starog Majdana*, GZM, n. s. XXIV, Sarajevo 1969. Isti: *Dolihen i panonsko božanstvo Sedat na području Japre u antičko doba*, GZM, n. s., XXV, Sarajevo 1970.

¹³ O radovima Bojanovskog vidi: I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 6, Sarajevo 1988.

¹⁴ R. Marić, *Antički kultovi u našoj zemlji*, Beograd 1933.

¹⁵ M. Abramić, *Novi votivni reljefi okonjenih božanstava iz Dalmacije*, Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940.

¹⁶ Starinar, N. S., knj. IX–X, 1958–1959; XVII, 1966; XIX, 1968; XX, 1969.

¹⁷ Navedeno prema: Č. Truhelka, *Bosna u doba prehistoričko*, Povijest Bosne I, Sarajevo 1942, str. 90.

¹⁸ Isto.

¹⁹ M. Hoernes, *Dinarische Wanderungen*, Wien 1888, passim; Isti: *Römische Altherthümer in Bosnien und der Hercegovina*, AEM IV, Wien 1880, str. 45–47.

²⁰ J. Von Asboth, *Bosnien und die Hercegowina*, Reisbilder und Studien, Wien 1888, str. 229.

V. Vuletić-Vukasović,²¹ T. Mommsen,²² K. Patsch²³ i I. Bojanovski.²⁴ Svi antički spomenici predstavljaju slučajne nalaze.

Na antičkim spomenicima s natpisima pronađenim u Rogatici zapisana su imena božanstava koja su štovali domorodci i Rimljani. Spomenike uglavnom čine žrtvenici: žrtvenik posvećen Jupiteru, najboljem i najvećem, od Publija Elija Klemens, duumvira,²⁵ žrtvenik posvećen Jupiteru, najboljem i najvećem, od Elija Albanusa duumvira quinquennalis,²⁶ dvostruki žrtvenik, posvećen Liberu Baku i Jupiteru, od Publija Elija Klemensa, veterana,²⁷ žrtvenik posvećen Jupiteru, najboljem i najvećem, od Marka Ulpia (Apolodora?).²⁸ Iz Rogatice je i nadgrobni cipus koji su Luciju Eliju (?) predragom sinu, podigli roditelji (na oba uža polja cipusa uklesana je figura "tužnog Atisa").²⁹ Na jednoj nadgrobnoj ploči, čiji su dijelovi uzidani u pravoslavnu crkvu, prikazana je krilata figura Erosa kao genija smrti.³⁰

Kao što je već rečeno, arheološki antički ostaci na tlu Rogatice nikad nisu arheološki istraživani, mada se u vrijeme arheoloških istraživanja Glasinca za Rogaticu znalo da je bila antičko naselje.³¹ Iznenađuje da nalazi iz Rogatice nisu pobudili skoro nikakav znanstveni interes. Izuzetak je Č. Truhelka. U radu *Gromile na Glasincu*³² ilirske gromile i antičke spomenike u Rogatici Truhelka tretira u njihovoj povijesnoj vezi. Ističe njihov opći značaj i potrebu komplementarnih arheoloških iskopavanja antičkih i pretpovijesnih spomenika.³³

²¹ Vjestnik Hrvatskog arheološkog društva X, Zagreb 1888, str. 99-100.

²² CIL III 2766 b.

²³ K. Patsch, *Bericht über eine Reise in Bosnien*, AEM XVI, Wien 1893, str. 88-90. Isti: *Položaj rimskih naselja u Sopotnici i Rogatici*, GZM, 1907, str. 467-469. = WM XI, p. 181-183. Isti: *Bilješke iz dnevnika*, 1. Rogatica, GZM, 1910, str. 201, 203. = WM XII, p. 159-161. Isti: *Novi kameni spomenici iz Ustikoline i Rogatice*, GZM, Sarajevo 1936, str. 9-14.

²⁴ I. Bojanovski, *Rimski kameni spomenici iz Rogatice*, Naše starine XI, Sarajevo 1967, str. 143-165.

²⁵ Isto, str. 146.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto, str. 148.

²⁸ Isto, str. 152.

²⁹ Isto, str. 149.

³⁰ Isto, str. 156.

³¹ Njive u dijelu grada koji se zove *Mahala*, njive *Maslulovine* i *Gromionice* na padini Ljuna, na kojima su slučajno iskopani antički nalazi, spominje K. Patsch. K. Patsch, *Bilješke...*, str. 202-206. Isti: *Položaj rimskih naselja...*, str. 467-469.

³² Č. Truhelka, *Gromile na Glasincu*, GZM, Sarajevo 1899, str. 29.

³³ "Gromile oko Rogatice mogle bi s toga postati znamenite, što je tu nekoć bila rimska naseobina, kojom je prolazila znamenita cesta, što je spajala dalmantinsko primorje s Risinijem (današnjim Pljevljem), te je njome dopirao uticaj rimskih osvajača i u ove krajeve. Na temelju iskapanja, što bi se ovdje poduzelo, bilo bi možda moguće komparativnim putem konstatovati u koliko je rastavljeno u Bosni prethistoričko doba od rimskog." Isto.

Iz Truhelkine elaboracije ilirskih gromila oko Rogatice i ostataka rimske naseobine u Rogatici očito je njegovo zalaganje da se rimski spomenici istražuju uporedo s ilirskim. Vrlo je vjerovatno da se Truhelka i zvanično zalagao za komparativna istraživanja Rogatice i Glasinca i da ih je predlagao M. Hoernesu. Međutim, prethodna poglavlja pokazala su austrougarske političke motive zbog kojih je Truhelka smijenjen s položaja rukovodioca arheoloških istraživanja Glasinca. Pored isključivo znanstvenog pristupa glasinačkoj historiji i tradiciji, najvjerovatnije, smjeni su doprinijeli i Truhelkine prijedlozi da se Rogatica arheološki istraži. Da je pretpostavka više nego osnovana, pokazuje nevjerovatan znanstveni apsurd: arheološki spomenici, koji su slučajno pronađeni u Rogatici, nikad nisu datirani.³⁴

Iz uvida u dosadašnja istraživanja kultova Glasinca i Rogatice moguće je izvesti nekoliko zaključaka. 1) Kultovi glasinačkih Ilira u prethistoriji nisu poznati. 2) Kultovi glasinačkih Ilira za vrijeme rimske vlasti poznati su iz nekoliko epigrafskih spomenika iz Rogatice na osnovu kojih se može zaključiti da je u sistemu ilirskog vjerovanja istaknuto mjesto zauzimalo rimsko božanstvo Jupiter. Svakako, imenom rimskog božanstva supstituirano je epihorsko božanstvo čiji naziv nam nije poznat.

KULT VIDASUSA

Kao što je poznato iz nekoliko ara što su otkrivene u Topuskom, *Vidasus*³⁵ je ime za ilirsko božanstvo šuma i pašnjaka. Mada A. Stipčević misli da ovo božanstvo nije i u drugim ilirskim krajevima nosilo isto ime,³⁶ istraživanje R. Katičića, koji je utvrdio netipičnu imensku zastupljenost ilirskih sakralnih imena,³⁷ relativizira Stipčevićev zaključak. Stoga, posve je izvjesno da je božanstvo *Vidasus* bilo šire rasprostranjeno, a ne samo u oblasti Topuskog. Kult ilirskog božanstva posebno se ne može isključiti na prostoru glasinačke ilirske kulture. Istraživanje kulta *Vidasusa* na Glasincu nužno vodi ka najznačajnijim arheološkim lokalitetima, među kojim istaknuto mjesto zauzimaju tri glasinačka naziva: *Ilijak*.

³⁴ "Broj antičkih spomenika iz Rogatice nije velik, ima ih svega oko petnaest. Pogotovo je malo epigrafskih (naši brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6), no ni oni nisu datirani." I. Bojanovski, n. dj., str. 143.

³⁵ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Wien 1957, str. 330. Isti: *Vidasus, der illyrische Vidasus*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n. s., str. 22-23, Zagreb 1941-1942, str. 175-185. Isti: *Die illyrische Götter Vidasus und Thana*, Glotta, 31, 1951, str. 235-243.

³⁶ Zaključak nije potkrijepljen znanstvenom argumentacijom. A. Stipčević, *Kulni simboli kod Ilira*, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LIV, Sarajevo 1981, str. 172.

³⁷ Bato, Bateia; Candalos, Kandauly; Bindho, Bindus. R. Katičić, *Drei altbalkanische Nomina cakra*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. VII, Sarajevo 1972. Isti: *Illyricum mythologicum*, Zagreb 1995, str. 125-160.

Iljāk je naziv za izdvojeno brdo koje se nalazi na južnoj strani glasinačke visoravni. Strmih je padina koje prelaze u ravan plato na kojem se nalaze ostaci prethistorijske gradine, jedne od najvećih u ovom kraju.³⁸ Po mišljenju B. Čovića, vrlo je vjerovatno da je gradina bila sjedište i utvrda jednog snažnijeg roda ili bratstva, čija su groblja bila smještena u dvije skupine tumula: u jednoj neposredno ispod gradine, a drugoj na susjednom *Rajnom brdu*. Po svojim dimenzijama i grobnim priložima posebno se izdvajaju dva tzv. "kneževska groba". Prvi, stariji, nalazi se ispod brda Ilijak. "Iz tog soja potekla je, po svoj prilici, čitava serija istaknutih knezova, gotovo bismo mogli reći jedna mala dinastija koja je ovdje vladala približno od sredine osmog pa do kraja sedmog stoljeća stare ere."³⁹

Oronimski naziv *Iljāk* najvjerovatnije je nastao po imenu svetog Ilije,⁴⁰ tako što je na imensku osnovu dodat morfem *-jak*. Sufiks *-jak* u mociji označuje muško lice.⁴¹ U istočnojadranskoj toponimiji čest je i u funkciji supstantiviranja pridjeva,⁴² i ovu ulogu najvjerovatnije ima i u glasinačkom nazivu. Također, u na-

³⁸ Dužina bedema iznosi 640 m, a površina oko 17.000 m. Isto, str. 275. Upor.: *Die Befestigungen und befestigte Siedlungen des Glasinac-Gebietes*, Međunarodni kolokvij "Utvrdjena ilirska naselja" održan u Mostaru 24–26. oktobra 1974, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 6, Sarajevo 1975, str. 95.

³⁹ Navedeni zaključak B. Čović izveo je iz činjenice da su u kneževskom grobu ispod Ilijaka pronađena dva skupocjena bronzana oklopa za prsa, veoma fino ukrašena urezanim geometrijskim ornamentima. Ovi oklopi bili su u barbarskim zemljama veoma rijetko defanzivno oružje. Uz oklope, pronađene su i dvije knemide, itd. U kneževskom grobu na Rajnom brdu pronađene su dvije bronzane knemide, dvosjekli željezni mač, jedno veoma dugačko koplje i jedna zdjelica od bronzne, tip poznat na širokom prostoru antičkog svijeta, od Male Azije do Italije, "na glasinačko područje svakako uvezen", itd. Prvi kneževski grob datiran je u kraj VIII ili početak VII stoljeća stare ere. Drugi kneževski grob približno je datiran u početak VI stoljeća stare ere. Isto, str. 278, 279.

⁴⁰ Pored svetačkog imena, ime *Ilija* poznato je i kao rašireno pučko ime o čijem porijeklu na tlu Hrvatske i Bosne nema naučne saglasnosti. Osnovno je pitanje u vezi s ovim i ostalim imenima grčkog porijekla: da li su ona u Hrvatsku i Bosnu došla izravno, u vrijeme bizantijske vlasti, ili posrednim putem. P. Skok je smatrao da se, u krupnim crtama, o nekom neposrednom utjecaju Bizantinaca na južnoslavenske primorce ne može govoriti, pošto se u nizu slučajeva može dokazati lingvistički trag romanskog posredstva. I. Popović je bio drugačijeg mišljenja, smatrajući da su se u kršćanskoj grčkoj onomastici kod Hrvata sačuvali dokazi neposrednog grčkog porijekla. Jedan od tih dokaza u imenu *Ἡλίας*, po mišljenju Popovića, bilo bi slovensko *i* za grčko *η*. Za oblik *Eliaš* Popović je pretpostavio da je došao "sa zapada" (s mađarskim *ŕ*). Na tlu Bosne i Hercegovine Popović navodi ojkonom *Ilijaš*, katoličko prezime *Ilijašević*, i savremena imena *Ilija*, *Ilan*, *Ile*, *Ilkan*. Glasinačkim oronimima s nazivom *Ilijak*, i o antroponimu *Ilijak* koji nije izravno potvrđen na južnoslavenskom prostoru, ali koji je neminovno pretpostaviti, u Popovićevom radu nema spomena. O tome vidjeti u: I. Popović, *Hrišćanska grčka onomastika u Hrvata*, SANU, Zbornik radova Vizantološkog instituta, knj. 5, Beograd 1958, str. 77-91.

⁴¹ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, str. 749.

⁴² P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, JAZU, Zagreb 1950, str. 263.

zivu oronima ne može se isključiti grčko porijeklo,⁴³ kontaminacija ili oslanjanje na starogrčko ὀλήκοοι kojim se u vrijeme ilirske države označavaju potčinjeni plemenski podanici,⁴⁴ tim prije što se u ranom periodu južnoslavenske povijesti ne pravi velika razlika "između *ja* i diftonške vrijednosti glasa *ě*".⁴⁵

Ukoliko je povijesno imenovanje oronima u vezi sa svetačkim imenom *Ilija*, ono se datira iza VII stoljeća, u vrijeme kada je papa Grgur Veliki izdao upute protiv paganstva. Po tim uputama, papa nalaže da se na dotadašnjim paganskim kulturnim mjestima, koja se nalaze na vrhuncima, sagrade kršćanske crkve i da se nazivi paganskih kulturnih mjesta preimenuju u imena kršćanskih svetaca sličnih ritualnih obilježja, kao što je sveti Ilija,⁴⁶ itd.

✓ Po uputama Grgura Velikog (papa u razdoblju 590–604), paganska kulturna mjesta treba pošćropiti benediktinskom svetom vodom, sagraditi oltare, izložiti relikvije kršćanskih svetaca, što treba činiti korak po korak, stopu po stopu, s ciljem da pagansko pleme srcem grešku otkloni i pravog Boga spozna.⁴⁷ Za one koji mnoge volove, kao žrtve demonima, imaju običaj ubijati, papa upućuje da ovu svečanost treba promijeniti u dan posvećenja ili rođenja svetih, tako da ona postane religiozna kršćanska svečanost,⁴⁸ itd.

⁴³ O tome posebno vidjeti u poglavlju o političkom i teritorijalnom organiziranju glasinčanih Ili-
ra.

⁴⁴ F. Papazoglu, *Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba održan 10. do 12. maja 1966, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967, str. 19.

⁴⁵ Prilikom sastavljanja prve slavenske azbuke, glagoljice, Ćirilo nije primjećivao veliku razliku između *ja* i diftonške vrijednosti glasa *ě*, pa je isti znak u glagoljici i uopće u starijim staroslovenskim spomenicima služio i za *ja* i za *ě*. J. Vuković, *Glas *ě* (*ja*) u istorijskom razvoju i u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Radovi ANUBiH, knj. XLI, Sarajevo 1971, str. 92.

⁴⁶ A. Škobaľ, *Obredne gomile*, Zagreb 1970, str. 515. Upor.: P. Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Split 1986, str. 119.

⁴⁷ Sancti Gregorii Magni epistolarum liber XI, epistola LXXVI ad Melitum abatem, Migne, Patrologia series latina, Parisiis 1896, tom 77, stupac 1215.

⁴⁸ "Cum vero vos Deus omnipotens ad reverendissimus virum fratrem nostrum Augustinum episcopum perduxerit, dicite ei quid diu mecum de causa Anglorum cogitans tractavi, videlicet quia fana idolorum destrui in eadem gente minime debeant, sed ipsa quae in eis sunt idola destruantur. Aqua benedicta fiat, in eisdem fanis aspergatur, altaria contruantur, reliquiae ponantur, quia si fana eadem bene constructa sunt, neesse est ut a cultu daemonum in obsequium veri Dei debeant commutari, ut dum gens ipsa eadem fana non videt destrui, corde errorem deponat, et Deum verum cognoscens ac adorans ad loca quae consuevit familiariter concurrat. Et quia boves solent. In sacrificio daemonum multos occidere, debet his etiam hac de re aliqua solemnitatis immutari, ut die dedicationis vel natalis sanctorum martyrum, quorum illic reliquiae ponuntur, tabernacula sibi circa easdem ecclesias quae fanis commutatae sunt de ramis arborum faciant et religiosi convivii solemet donatori omnium de satietate sua gratias referant, ut dum eis aliqua exterius gaudia reservantur, ad interiora gaudia consentire facilius valeant. Nam duris mentibus simul omnia abscidere impossibile esse non dubium est. quia is qui locum summum ascendere nititur necesse est ut gradibus vel passibus, non autem saltibus elevetur." Isto.

Iako arheološki nalazi na Ilijaku nisu potvrdili postojanje crkve, s velikom vjerojatnošću može se pretpostaviti da se na toj gradini, u pretkršćansko vrijeme, nalazilo ilirsko kultno mjesto.⁴⁹ Za vrijeme rimske vlasti nema dokaza da je ilirski kult supstituiran kultom Jupitera. Arheoloških nalaza rimskog porijekla na Ilijaku nema. Lokalna toponimija, također, ne potvrđuje prisustvo rimskog kulta. Prema tome, može se zaključiti da poslije uspostave rimske vlasti na Ilijaku nije bilo potrebe za kultnom supstitucijom.

U doba najvećeg uspona kršćanstva, u skladu s uputama Grgura Velikog, ilirsko kultno mjesto najvjerojatnije je preimenovano u *Ilijak*. Tako je na ovom paganskom kultnom mjestu zaživio kršćanski kult Svetog Ilije. Arheološka istraživanja Ilijaka nisu potvrdila podizanje crkve. Crkvice na sličnim visovima naročito su poznate u Dalmaciji i one nastavljaju paganski kult vrhunaca.⁵⁰ Ti vrhunci, ili visovi, kultna su odredišta sa višestoljetnim kontinuitetom. Poslije slavenskih doseljavanja, na neke od tih kultnih visova dolaze slavenski kultovi, kao što je kult boga Peruna.⁵¹ Onimija Ilijaka i okoline isključuje posljednju mogućnost. Na Ilijaku i u njegovoj okolini nema nikakvih dokaza da je na istom vrhuncu štovan Perunov kult. Na Glasincu i Ilijaku slavenske arheologije nema.

Oronimski naziv *Ilijak* tipičan je za glasinački kraj. Isključivo je gradinski i njime su imenovane još dvije prethistorijske ilirske gradine, koje se također zovu *Ilijak*. Osim Ilijaka sjeverno od sela Vinča, druga gradina *Ilijak*⁵² nalazi se pored rogatičkog sela Sjeversko, treća u selu Zagrađe⁵³ kod Sokoca. Arheološki materijal s tih gradina isključivo je ilirski. Gradinska stratigrafija kulturnih slojeva glasinačkih Ilijaka pokazuje da u njihovoj strukturi nema kulturnih slojeva koji bi ukazivali na ranosrednjovjekovne etničke elemente slavenskog porijekla. Onimija Ilijaka, na svoj način, također isključuje slavensku penetraciju na Ilijak. Prema tome, lingvistika i arheologija ne pokazuju da je ilirsko paganstvo na Ilijaku supstituirano slavenskim.

⁴⁹ Na brojnim ilirskim gradinama utvrđeno je postojanje kultnih mjesta. O tome vidjeti u: B. Čović, *Svetište bronzanog i željeznog doba u Bosni i Hercegovini*, Radio Sarajevo, Treći program, Sarajevo 1985, str. 405-412.

⁵⁰ V. Putanec, *Refleksi starodalmatskog pridjeva sanctus u onomastici obalne Hrvatske*, Slovo XIII, Zagreb 1963, str. 137-175.

⁵¹ Po mišljenju P. Skoka, *Ilija Gromovnik* supstituira kult boga Peruna. P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb 1971, str. 643-644.

⁵² Gradina je locirana na izduženom brdu brda Ilijak kao i na njegovim vještački terasiranim južnim padinama. Po mišljenju B. Čovića i B. Govedarice, pripada bronzanom i željeznom dobu. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom III, Sarajevo 1988, str. 95. Upor.: B. Čović, *Die Befestigungen und befestigte Siedlungen des Glasinacer Gebietes*, Međunarodni kolokvij "Utvrdena ilirska naselja", ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 6, Sarajevo 1975, str. 101.

⁵³ Gradinu čini polukružni kameni bedem koji štiti plato sa sjeverne, zapadne i južne strane, zatvarajući površinu od oko 1.600 m². Po mišljenju Govedarice, vjerojatno pripada željeznom dobu. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1988, str. 95. Upor.: F. Fiala, *Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gradina u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897*, GZM, Sarajevo 1897, str. 605.

Opći nedostatak glasinačkog arheološkog materijala ranoslavenskog porijekla na Glasincu protivi se hronološkom shematizmu kulturnog supstituiranja u relaciji *Jupiter – Perun – Ilija Gromovnik*. Suptilni tokovi kulturne povijesti ne teku po nekoj strogo propisanoj shemi. Stoga, ilirski kultovi na tlu Glasinca, poslije VII st. n. e., u svome glasinačkom susjedstvu i na novoosnovanim slavenkim svetištima, mogli su prihvatiti i neke slavenske kultove, što je vjerovatno.⁵⁴ Međutim, lingvistika i arheologija, u vezi s glasinačkim Ilijacima, isključuju bilo kakvo prisustvo slavenskog kulta.

Tri glasinačke pretpovijesne gradine s istoimenim nazivima *Ilijak*, najvjerojatnije preimenovane po uputama pape Grgura Velikog s ciljem da se na paganskim kulturnim mjestima uspostave kršćanska obilježja oličena u imenu kršćanskog sveca Svetog Ilije, uvode nas u značajnu bosanskohercegovačku kultnu posebnost. Istovjetnu nominaciju diljem Bosne i Hercegovine višestruko potvrđuje bosanskohercegovačka toponimija i brojne druge gradine čiji su nazivi motivirani svetačkim imenom *Ilija*. Značajan je broj tih gradina. To je *Gradac Ilinjača*⁵⁵, pretpovijesna gradina koja zatvara prolaz iz Sarajevskog polja prema jugu. Arheološki nalazi iskopani na gradini datiraju se u prethistoriju, rimsko doba i srednji vijek.⁵⁶ *Ilini brdo* kod sela Gornja Bijenja kod Nevesinja arheološki je lokalitet iz rimskog doba i kasnog srednjeg vijeka.⁵⁷ *Ilina glavica* u mjestu Pješivac, kod Stoca, prethistorijska je gradina iz eneolita, bronzanog i kasnoantičkog doba.⁵⁸ *Ilijina greda* u Bogojević selu, kod Trebinja, prethistorijska je gradina iz bronzanog i željeznog doba.⁵⁹ *Ilijino brdo* na lokalitetu Bihovo – Crnač, kod Trebinja, prethistorijska je gradina iz željeznog i rimskog doba. Na gradini je srednjovjekovna crkva Svetog Ilije.⁶⁰ *Ilijino brdo* u selu Mesari, Trebinje, prethistorijska je gradina, rimsko utvrđenje i srednjovjekovna nekropola.⁶¹ *Ilijina glavica* je arheološki neistražena ilirska gradina koja se nalazi u hercegovačkom selu Poljice, uz antičku komunikaciju Epidaurum – Foča.⁶² Na gradini se nalazila crkva Svetog Ilije,

⁵⁴ U toponimiji, na ovu mogućnost u glasinačko-rogatičkom kraju upućuju nazivi rogatičkih sela *Vragolovi* i *Vražalice*. U nahiji Vratar, na području današnje Žepe, u osmanskom defteru iz 1489. godine popisan je danas nepoznat toponim *Donja Živna drugim imenom Vračanice*. N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik*, ANUBiH, Sarajevo 1980, str. 28.

⁵⁵ A. Benac, *Gradac Ilinjača kod Kotorca*, Muzej grada Sarajeva, Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva, knj. I, Sarajevo 1963, str. 25-31.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Na brdu se nalazi više rimskih spolija i srednjovjekovna nekropola sa 50 stećaka. *Arheološki leksikon...*, tom III, str. 147.

⁵⁸ Na gradini je ubicirana rimska osmatračnica. Isto, str. 182.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ *Arheološki leksikon...*, III, str. 182.

⁶² I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, V, Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, knj. XXV, Sarajevo 1987, str. 74.

“a oko nje ima ulomaka rimske opeke i crijepa”.⁶³ *Ilijin krsnik* u Skrobučanima, kod Prozora, prethistorijska je gradina iz bronzanog ili željeznog doba.⁶⁴ *Ilina* u Goranima, kod Konjica, prethistorijska je gradina iz bronzanog ili željeznog doba. Vrh gradine nosi naziv *Crkvica*.⁶⁵ *Ilčinova Lazina*, kod Posušja, prethistorijsko je i srednjovjekovno naselje iz starijeg neolita, bronzanog doba i razvijenog srednjeg vijeka.⁶⁶ *Ilino brdo* u Rasovači, kod Posušja, antički je lokalitet na kojem je pronađen rimski epigrafski spomenik.⁶⁷ U naselju *Ilijaš* kod Sarajeva, u muslimanskom groblju na lijevoj obali Misoče, nađen je fragment reljefa s predstavom Atisa.⁶⁸ *Ilina* kod Gorana, u dolini rijeke Neretvice, prethistorijska je gradina na kojoj su pronađeni ostaci prethistorijske keramike. Vrh brda zove se *Crkvice*.⁶⁹ Pored puta iz Prisoja u Duvno, na jednoj gradini, nalazi se crkvica *Svetog Ilije*.⁷⁰ Gradina nije arheološki istraživana i može se pretpostaviti da je iz pretpovijesnog doba.

Pojavu svetačkog imena na ilirskim gradinama samo neupućeni mogu dovesti u vezu s Ilijom Gromovnikom i gromovima koji tuku po planinskim i brdskim visovima. Ako bi se brdski i planinski visovi doveli u isključivu vezu s munjama i gromovima, a njihovi nazivi hipotetički motivirali Ilijom Gromovnikom, ostaje nerazjašnjeno iz kojeg razloga su navedeni oronimi na tlu Bosne i Hercegovine znatnim dijelom pretpovijesne gradine. U tom čisto teoretskom pretpostavljanju, na osnovu tonitruualno-fulgorne motivacije u imenovanju planinskih i brdskih visova koji su izloženi gromovima, logički je za očekivati da se približan broj pretpovijesnih gradina i na tlu današnje Srbije, koja je u antici pripadala provinciji Meziji, također nazove po imenu Svetog Ilije. Kao što se dalje otkriva, tih naziva za pretpovijesne gradine na tlu današnje Srbije nema.

Znatan broj drugih bosanskohercegovačkih brda također je imenovan ili preimenovan po kršćanskom svecu Sveti Ilija. Ti visovi nisu arheološki istraživani. Moguće je da će arheološka istraživanja i na tim lokalitetima potvrditi prethistorijske ili antičke nalaze, odnosno korijene bosanskohercegovačkog paganstva. Prema informaciji J. Dedijera, na tlu Hercegovine to su: *Ilija*, planina i istoimeni

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto, str. 217.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto, str. 267.

⁶⁷ Na lokalitetu je i srednjovjekovna nekropola sa 15. stećaka. Isto.

⁶⁸ Isto, str. 48. U Poimeničnom popisu sandžaka vilajeta Hercegovina iz 1477. godine, u nahiji Goražde, popisano je danas nepoznato selo *Ilijaš*. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Orijentalni institut, Sarajevo 1985, str. 370. U istom popisu u nahiji Kukanj popisano je još jedno danas nepoznato selo pod nazivom *Ilijaš*. Isto, str. 22.

⁶⁹ P. Andelić, *Prethistorijske gradine u dolini Neretvice*, GZM, XI, n. s., Arheologija, Sarajevo 1956, str. 256.

⁷⁰ A. Škobalj, *Obredne gomile*, Sveti Križ na Čiovu 1970, str. 252, 255.

vrh u Popovu,⁷¹ *Ilijina glavica*, brdo u Sedlarima,⁷² *Ilino brdo* nad Orahovim Dolom.⁷³ U sjeveroistočnoj Bosni to je tuzlanski oronim *Ilinčica*⁷⁴, tradicionalno tuzlansko izletište čiji izletnički (teferički) korijeni vjerovatno potječu iz prehistorije i antike, u srednjoj Bosni visočko *Ilino*, itd.

Jedno od najvažnijih pitanja koje proizlazi iz brojnih bosanskih gradina koje su preimenovane po uputama pape Grgura Velikog, glasi: Kojem ilirskom božanstvu su pripadala kulturna mjesta na tim gradinama? Gradine su preimenovane po općem principu koji proizlazi iz papinih uputa: da se paganska kulturna mjesta preimenuju u imena kršćanskih svetaca sličnih ritualnih obilježja. Prema tome, u kršćanskim svetačkim obilježjima Svetog Ilije kriju se zajednička obilježja ilirskog kulta, čiji će preimenovani naziv ponijeti kršćansko svetačko ime.

Sveti Ilija, starozavjetni prorok, živio je u IX vijeku pr. n. e.⁷⁵ Za vladavine kraljeva Ahaba i Ahazije borio se u sjevernim područjima Izraela protiv kulta kanaanskog boga vegetacije Baala.⁷⁶ Prema tome, na glasinačkim Ilijacima, i ostalim bosanskim pretpovijesnim gradinama koje u svom nazivu sadrže ovo svetačko ime, nalazila su se ilirska kulturna mjesta posvećena božanstvu vegetacije. Nema nikakve sumnje da je to ilirsko božanstvo *Vidasus*. Poslije rimskog osvajanja Ilirika, ilirsko božanstvo izjednačeno je sa Silvanom, rimskim bogom šuma.⁷⁷ Od atributa koji karakteriziraju božanstvo vegetacije i šume, "redoviti prikaz na Silvanovim reljefima je stablo ili samo grana".⁷⁸

⁷¹ Na južnim obroncima planine, iznad sela Drijenjani, nalazi se neka gradina. J. Dedijer, *Hercegovina*, str. 320, 635, 636, 653.

⁷² Isto, str. 604.

⁷³ Isto, str. 615, 630.

⁷⁴ I. Pašić, *Ilinčica*, Saznanja, Časopis za historiju, 1, Tuzla 2005, str. 187-200.

⁷⁵ O njegovu životu i djelovanju izvješćuje Biblija, posebno njena Prva knjiga kraljeva 17 glava, i Druga knjiga kraljeva 2. glava.

⁷⁶ G. Denzler, *Religijski leksikon*, Zagreb 1999, str. 116. Upor.: *Opći religijski leksikon*, Leksikografski zavod M. Krleža, Zagreb 2002, str. 357.

⁷⁷ E. Pašalić, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine...*, str. 291.

⁷⁸ "Koji put stablo, odnosno grana prikazana je samo s jedne strane, kao na reljefu iz Graca kod Halapića (br. 13) i Trusine (br. 21), dok je na reljefu iz Gradine Kamen kod Glamoča (br. 14) drvo prikazano s obje strane Silvana. Na jednom spomeniku iz Graca kod Halapića (br. 13), Silvan je lijevom rukom obuhvatio stablo, kao da se pridržava. Kult drveta bio je raširen kod svih naroda, i grane su upotrebljavane u mnogim sakralnim radnjama." O kultu grane kod paleobalkanskih plemena vidjeti u: F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Posebna izdanja ANUBiH, knj. XXX, Sarajevo 1969, str. 394.

Narodna tradicija sačuvana u selu Ilijak⁷⁹ i okolnim selima potvrđuje održavanje teferića,⁸⁰ survivala nekadašnjih paganskih kulturnih svetkovina. Sve do tridesetih godina XIX vijeka teferić se redovno održavao u selu Ilijak, na lokalitetu *Gugića česma* između brda Ilijaka i Rajnog brda. Zbog čega na ovom lokalitetu? Iz uputa Grgura Velikog saznajemo da su se za vrijeme sličnih paganskih svetkovina klali i pekli volovi, a posjetioci uživali u gozbi, jelu i piću. Ovi gurmanski sadržaji nisu se mogli zamisliti bez pitke vode. Zbog toga, najveći broj posjetilaca okupljao se oko izvora, današnje *Gugića česme*. Prema sačuvanom i višestruko potvrđenom narodnom predanju, teferić se održavao na *Spasovdan*, sredinom mjeseca maja, u dan koji je obavezno bio četvrtak.⁸¹ Na ovom teferiću svetkovali su zajedno i Bošnjaci i Srbi. Kako potvrđuje bošnjačka tradicija, na *Spasovdan*⁸² se istovremeno održavao teferić i u selu *Mahala*, na planini Gosini, i u selu *Kovačica*, južno od Batova polja.

M. Filipović 1930–1933. godine zabilježio je da je Spasovdan velik i značajan praznik i za glasinačke muslimane i pravoslavce. "Tog dana, pre sunca, kite žita i bašte leskovim ili kakvim drugim lišćem, a neki, takođe pre sunca, obnose ralo oko svojih njiva. Pre Prvog svetskog rata bio je opšti običaj, i kod muslimana i kod pravoslavnih, da se iznosi 'spasovnica' na brdo. Spasovnicu su iznosili i muslimani iz Preljubovića i Knežine, pa i oni iz varoši Rogatice. Sada se običaj već gubi i kod samih pravoslavnih. Svako selo ima svoje mesto za iznošenje spasovnice."⁸³ "Spasovnica" je svećarska hrana, "pite spasovnjače, mleko, kajmak" i na tradicionalno odredište iznosila se od "poludana do icađine". Običaj je bio da se na svećarskom odredištu ruča. Poslije ručka slijedio je tradicionalni obred prskanja. Kako navodi Filipović, "sve što od tečnih jela (mleko i dr.) preostane od ručka, upotrebi se za međusobno prskanje".⁸⁴

U glasinačkom selu Ilijak, ispod istoimenog visa *Ilijak*, za očekivati je da se slavi kult svetog Ilije. Međutim, slavio se sasvim drugi svetac i u posve drugo vrijeme. Iz kojih razloga potječe ova nelogičnost? Da li je glasinački naziv *Ilijak*

⁷⁹ U popisu iz 1910. godine *Ilijak* je zaselak sela *Vinograd*. Riječnik naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1910, str. 304.

⁸⁰ Poslije uspostave osmanske vlasti u Bosni, iza 1463. godine, slične svetkovine imenovane su turcizmom *teferić*, m (ar.), 1. zabavljanje; provod; uživanje u prirodi; izlet u prirodu u svrhu provoda i razonode. 2. mjesto u prirodi odakle je lijep pogled, gdje se može uživati promatrajući prirodu. A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom - hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo 1985, str. 605.

⁸¹ U selu *Gornja Vinča* još uvijek živi znatan broj svjedoka rođenih prije 1930. godine, koji se sjećaju teferića na kojem su uzimali učešća.

⁸² Praznuje se i kao krsna slava. Prema Truhelkinim istraživanjima, krsna slava svetkuje se samo u onim dijelovima Balkana u kojima su živjeli Iliri. Č. Truhelka, *Larizam i krsna slava*, Glasnik škopskog naučnog društva, 7–8 / 1929–1930, str. 22.

⁸³ M. Filipović, *Beleške o narodnom životu i običajima na Glasincu*, GZM, n. s., Istorija i etnologija, sv. X, Sarajevo 1955, str. 127.

⁸⁴ Isto.

ipak u potpunosti izveden od grčkog *ύλήκοοι* i nema nikakve veze sa svetačkim imenom Ilija, ili se radi o vrlo snažnoj paganskoj tradiciji koja, i pored preimenovanja ilirskog kulturnog mjesta u *Ilijak*, ipak nije trajno prihvatila kršćanskog sveca i svećarski dan Svetog Ilije koji pada 2. augusta, teško je reći. U prilog vrlo snažnim ilijačkim paganskim tradicijama ide činjenica da na glasinačkim Ilijacima nisu podizane crkvice. To bi moglo značiti da je na glasinačke visove kršćanstvo stiglo više nominalno nego stvarno i da se na njima nije trajno održalo, tako da je od nekadašnjeg kršćanski motiviranog preimenovanja tadašnjeg ilirskog kulturnog mjesta ostalo samo njegovo svetačko kršćansko ime. Moguće je da se jedno vrijeme teferić na Ilijaku održavao 2. augusta i da se, pod utjecajem paganskih tradicija, kasnije ipak vratio tradicionalnom terminu, u mjesec maj, u vrijeme buđenja prirode i vegetacije, i u skladu s nekadašnjim paganskim tradicijama. Moguće je da je teferić survival nekadašnjeg ilirskog kulta i božanstva *Vidasus*.

U srednjem vijeku Glasinac⁸⁵ je jedan od centara Crkve bosanske,⁸⁶ koja nije bila ni katolička ni pravoslavna. Utjecaj Crkve bio je posebno snažan u južnom dijelu Glasinca i na području planine koju danas poznajemo pod promijenjenim nazivom *Gosina*, na čijim obroncima se nalazi Ilijak. Najstariji naziv planine je *Gostina*.⁸⁷ U mladoj fazi, ispadanjem suglasnika *t* i jotacijom *n*, nastalo je *Gosinja*, kako stoji u najstarijoj arheološkoj literaturi o Glasincu.⁸⁸ Kao i mnoge druge nazive iz prethistorije i antike, ovaj vrlo važan naziv iz bosanskog srednjovjekovlja srpski akademik M. Filipović kasnije je falsificirao u - *Kosinja*⁸⁹ i *Gosina*.⁹⁰ Planina je dobila naziv po svećenicima Crkve bosanske koji su se zvali *gosti*.⁹¹ Iz organizacije svećeničkog reda Crkve poznato je da su njeni svećenici živjeli u vjerskim zajednicama i zajedničkim kućama, *hižama* i *gostinjcima*. Nave-

⁸⁵ U kartu najvažnijih centara Crkve bosanske F. Šanjek upisao je i Glasinac i godinu 1441. F. Šanjek, *Bosansko-humski (hercegovački) krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb 1975, str. 125.

⁸⁶ O novijoj literaturi koja tretira ovaj problem vidjeti u: S. Jalimam, *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla 2002, str. 5-237.

⁸⁷ U pojedinačnom popisu sela *Ponor*, koje se nalazi na sjeverozapadnim obroncima Gosine, jedan čifluk popisan je pod nazivom *Gostina*. Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV III, str. 130.

⁸⁸ Isto. Upor.: F. Fiala, *Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1895*, GZM, Sarajevo 1895, str. 553.

⁸⁹ Specijalna karta JNA iz 1953-1959. godine urađena na osnovu reambulacije iz 1930. g. (Praća).

⁹⁰ O ovom falsifikatu vidjeti u: I. Pašić, *Toponimska srbizacija Glasinca*, Vojna biblioteka, Sarajevo 1996, str. 27-33.

⁹¹ Crkva bosanska imala je istovremeno po nekoliko *gosta*. Godine 1323. ban Stjepan II Kotromanić spominje "velikog gosta". Duhovna služba *strojnika*, *gosta* i *staraca* još uvijek je predmet istraživanja medijavelista. F. Šanjek, n. dj., str. 99.

dene kuće na planini Gostinji zasigurno su imali i glasinački *gosti*⁹², po kojima je planina dobila ime.⁹³ Ilijak se nalazi na planini Gostinji tako da je vjerovatno da su se neke od tih kuća nalazile u istoimenom selu. Svakako, u skladu s učenjem Crkve bosanske u ovom dijelu Glasinca održavane su i narodne svečanosti u kojima nije bilo mjesta za *Svetog Iliju*.

Kao što je općepoznato, pripadnici Crkve bosanske nisu priznavali Stari zavjet. U skladu sa svojim vjerskim učenjem,⁹⁴ zasigurno je da nisu priznavali ni starozavjetnog proroka i sveca Svetog Iliju.⁹⁵ Sve ovo išlo je naruku paganskim tradicijama za koje je moguće, i pored preimenovanja kulturnog mjesta u *Ilijak*, da su se održavale teferičem koji je priređivan sredinom maja i u vrijeme buđenja prirode, kad pada svečarski dan *Spasovdan*.

Bošnjacki teferiči, nastali na paganskim tradicijama, vremenom su se potpuno ugasili. Između dva svjetska rata, sve do tridesetih godina do kada je u Ilijaku i okolini živjelo više Bošnjaka, teferič na Gugića česmi u tom selu redovno se održavao i posjećali su ga, uglavnom, Bošnjaci Ilijaka i susjednih glasinačkih sela. Preseljenjem autohtonog bošnjačkog roda *Sijerčić* s Ilijaka u Goražde znatno je promijenjena demografska struktura Ilijaka. Preseljenjem roda *Sijerčić*, naselje Ilijak sve više postajalo je jednonacionalno i srpsko selo. Demografske promjene, koje su završene iza tridesetih godina XX vijeka, dovele su do gašenja teferiča.

U Ilijaku 1910. godine živjela su 4 pravoslavca i 33 muslimana.⁹⁶ Iz navedene činjenice vidi se da je teferič na Gugića česmi – bez obzira na to što su na njemu uzimali učešća i Srbi doseljeni na ove prostore uglavnom u XIX vijeku – kulturna baština Bošnjaka. Ovaj fakat posebno je vidljiv iz činjenice da se teferič ugasio kada su selo Ilijak napustili njegovi starinci, utemeljitelji i štovaoci teferiča, bezi *Sijerčići*. U vezi s njihovim prezimenom, nužno je posebno naglasiti da je prezime *Sijerčić*, najvjerovatnije, predslavenskog porijekla.⁹⁷

⁹² Za riječ *gost* smatra se da je praslavenska, nastala od od indoevropske osnove **ghost*, lat. *hostis*, got. *gasts*, stsl. *gostъ*. U albanskom jeziku, u kojem su u više ili manje izmijenjenom obliku sačuvane neke ilirske riječi, *gostitës* -i označava gozbenika, što se može dovesti u vezu s važnim bogumilskim obredom lomljenja kruha koji je predstavljao izvjesnu analogiju službe božije, liturgije ili mise. Kao što je poznato, ovaj obred vršio se u vidu zajedničkog objedovanja. Počinjao je zajedničkim izgovaranjem molitve očenaša, a zatim bi jedan od starijih članova zajednice izlomio kruh i podijelio ga prisutnim vjernicima. Vjerovatno je da je obred predvodio *gost*, te da je njegov svećenički naziv nastao na osnovu njegove uloge "gozbenika".

⁹³ I. Pašić, isto.

⁹⁴ Još uvijek najbolji rad koji tretira vjersko učenje Crkve bosanske je: A. Solovjev, *Vjersko učenje bosanske crkve*, Poseban otisak iz 270. knjige, Rad JAZU, Zagreb 1948, str. 5-46.

⁹⁵ "6) Također osuđuju Stari zavjet, izuzevši psaltir. 7) Također za sve proroke Staroga zavjeta, patrijarhe i proroke i koliko ih je god bilo prije Krista, kažu da su prokleti. 8) Također kažu da je Mojsijev zakon dan od đavola i da se đavo prikazao Mojsiju u obliku ognja." D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, Rad JAZU, 280, Zagreb 1949, str. 58.

⁹⁶ Rječnik..., 304.

⁹⁷ O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkim imenima latinskog porijekla: *Sijerci*.

Pored glasinačkih Ilijaka, vrlo vjerovatnih predslavenskih kulturnih mjesta za koja stoji vjerovatnoća da se na njima štovalo ilirsko božanstvo Vidasus, glasinačka toponimija otkriva još jedan lokalitet koji se može dovesti u vezu s tim božanstvom. Na istočnom području glasinačke ilirske kulture, na prostoru današnje Žepe koja je u administrativno-teritorijalnom smislu pripadala nahiji Vrtar, od 1468/69. godine popisuje se danas nepoznat ojkonom *Podvidova gora*.⁹⁸ Prilikom razmatranja etimološkog porijekla ovog naziva nužan je veliki oprez, stoga što se u tom smislu nudi više različitih mogućnosti. Jedna od njih je da se radi o kršćanskom kultu koji je poslije pokršćavanja Slavena supstituirao neki nama nepoznati paganski kult⁹⁹ što je, pak, malo vjerovatno s obzirom da na tom prostoru nisu potvrđeni ostaci bilo kakve kršćanske crkve. Po jednoj od njih naziv se može dovesti u vezu s ilirskim božanstvom *Vidasus*, tim prije što je od lat. *Vitus* nastalo lično ime *Vid* "koji je zamjenio poganskog Svetovida"¹⁰⁰

Za oronimsku bazu *vid-* "Baum, Wald" M. Pavlović smatrao je da je "karakteristična za naročito keltske jezike".¹⁰¹ A. Mayer istu bazu smatrao je ilirskom i izvodio iz idg. **uidhu-* dovodeći je u vezu s "air. *fīd*, Gen *fēda*, gall. *Vidu-casses*, an, *vidr*, Gen. *vidar*, ahd. *witu*, noch fortlebend in Flurnamen, in *Wiede-hopf* und *Krammestsvogel*, mhd. *Krane-wit-vogel* ("Kranichholz-" d. i. Wachholdervogel"); ähnlich benannt ist der lit. *Medeinis: mēdis*, "Wald". Verf., Vhad. N. S. 22/23, 187 ff".¹⁰² Na području klasičnog Glasinca, gdje keltski elementi nisu potvrđeni, bazu *vid-* nužno je smatrati ilirskom. Keltska onimija zastupljena je na zapadnom graničnom području Glasinca, na zapadnim prilazima na glasinačku visoravan.

Podvidova gora u Žepi teoretski je mogla dobiti naziv po antroponimu slavenskog porijekla *Vid* ili slavenskom božanstvu *Svetovid* koje neki autori smatraju aplikacijom tuđih bogova.¹⁰³ U Žepi, pod slavenskim božanstvom ili antro-

⁹⁸ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik...*, str. 11. Ojkonom se popisuje i 1516. i 1604. godine. Isto, str. 36. Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine..., SV. II, str. 539.

⁹⁹ Na kršćanski kult Svetovida, u vezi s crkvama posvećenim svetom Vidu, vidjeti u: D. Brozović-Rončević, *Tragovi paganskih, kršćanskih i islamskih kultova u toponimiji*, Zbornik šeste jugoslovenske onomastičke konferencije, Beograd 1987, str. 119.

¹⁰⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 585.

¹⁰¹ M. Pavlović, *ONOMASTICA ILLYRICA*, Onomastička studijska situacija, problemi i metodi, Ljubljana 1969, str. 37.

¹⁰² A. Mayer, *Die Sprache den alten Illyrier*, II, str. 125.

¹⁰³ "I danas se možemo potpuno složiti sa Niederlovom ocjenom da navodna južnoslovenska božanstva, kako su ih prikazivali Nodilo i Gržetić, predstavljaju 'golu izmišljotinu ili pak neosnovanu aplikaciju tuđih bogova'. Međutim, u nekim slučajevima slično je postupio i Čajkanović. Slijedeći mišljenje nekih starijih naučnika (Hanuš, Krek, Nodilo), koje je još Niderle odbacio, Čajkanović je zaključio da je 'Svetovid' bio vrhovni bog svih Slovena, iako je mogao imati i 'druga kulturna imena i epikleze'. Preuzimajući zatim Nodilovo tumačenje i Čajkanović je sa bal-

ponimom bilo bi nužno podrazumijevati neku značajnu ličnost i njenu određenu vezu s gorom. Slične ličnosti u žepskoj tradiciji nema. Na drugoj strani, stoji oronimska množina glasinačkih naziva s bazom *Vid-*. Jedna manja planina sjeverno od Rogatice, pored sela *Bebeći*, također se zove *Vidova gora*,¹⁰⁴ a specijalne geografske karte Glasinca otkrivaju još jedan istovjetan naziv: *Vidova gora* je manja planina koja se nalazi sjeverno od Starog Broda na rijeci Drini. Posljednji naziv, najvjerovatnije, u vezi je s Podvidovom gorom iz 1468/69. godine. Prema tome, riječ je o tri glasinačka naziva u kojima se antroponim *Vid* otkriva i kao posjednik gore, šume, što ipak ukazuje na kult ilirskog šumskog božanstva.

KULT SILVANA

Na tlu Bosne i Hercegovine do danas je pronađeno ukupno 36 epigrafskih spomenika posvećenih Silvanu; 24 spomenika posvećena su njegovom samostalnom kultu, 7 spomenika kulturnoj zajednici s Dijanom, 1 spomenik posvećen je kulturnoj zajednici Silvan – Dijana – nimfe i 4 spomenika posvećena su kulturnoj zajednici Silvana i nimfi.¹⁰⁵ Božanstvo je prikazano, uglavnom, s kozijim nogama i rogovima, sa svojim uobičajenim atributima, a to su siringa i pedum. Od životinja koje se prikazuju na Silvanovim reljefima najčešće se javljaju koza (jare) i pas.¹⁰⁶ Simboli grane i lista potvrđuju Silvana kao šumsko božanstvo.¹⁰⁷

Kult ilirskog božanstva Silvan u glasinačkoj toponimiji vodi ka glasinačkom selu Nepravdići. Zapadno od sela nalazi se *Siljevo polje*. Na istočnoj strani polja nalazi se brdo koje nosi naziv *Siljeva gláva*.¹⁰⁸ U kulturnoj problematici Glasinca ovi nazivi imaju prvorazredan značaj. Prilikom utvrđivanja njihovog porijekla, prije svega, nužno je razmotriti mogućnost po kojoj bi oni mogli potjecati od biljke *silj*, pod kojom se podrazumijeva žitarica zob.¹⁰⁹

M. Stanišić u toponimiji Uskoka, jugoistočno od Durmitora, evidentirao je toponim pod nazivom *Siljevā strána*.¹¹⁰ Kao što se vidi, naglasak u prvom imenskom kompozitu ovog naziva, kratkouzlazno *i*, razlikuje se od naglasaka u

tičkim Svantevitom, 'Sventovidom' izjednačio 'belog Vida' iz jedne koledske pjesme. A zatim bez ikakve stvarne osnove on je na kraju ovog Vida izjednačio sa Dabogom, navodno vrhovnim srpskim bogom." Š. Kulšić, *Stara slovenska religija u svjetlu novijih istraživanja posebno balkanoloških*, ANUBiH, Djela, knj. LVI, Sarajevo 1979, str. 240.

¹⁰⁴ Specijalna karta 1:50000, Višegrad 1, 1967.

¹⁰⁵ E. Imamović, n. dj., str. 55.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ Isto, str. 58. Istovremeno, Silvan je imao zaštitničku ulogu stada i pastira.

¹⁰⁸ *Siljevo polje* i *Siljeva gláva* nalaze se na svim specijalnim kartama Glasinca.

¹⁰⁹ D. Simonović, *Botanički rečnik*, Beograd 1959, str. 658.

¹¹⁰ M. Stanišić, *Uskočka toponomastika*, Onomastica Jugoslavica, 1, Ljubljana 1969, str. 67.

glasinačkim nazivima gdje je dugosilazno *i*. Uskočki toponim u prvom imenskom elementu ima postakcenatsku dužinu na dočetnom *a*, dok je glasinački toponimi nemaju. Ove činjenice ukazuju da bi ovi nazivi mogli potjecati od različite imenske osnove, što potvrđuju i najstarije geografske karte Glasinca nastale krajem XIX i početkom XX stoljeća.

U prvu austrougarsku kartu glasinačkog kraja polje koje se nalazi jugozapadno od glasinačkog sela Nepravdići upisano je kao *Siljansko polje*.¹¹¹ Istovjetan naziv upisan je i u austrougarsku specijalnu vojnu kartu razmjera 1:75000, iscrtanu na osnovu kartografskog izvještaja iz 1894. godine.¹¹² Isti naziv i na istom prostoru, *Siljansko polje*, upisan je i u arheološku kartu Glasinca iz 1914. godine.¹¹³ Riječ je o povijesnom nazivu koji ne potvrđuju samo najstarije austrougarske karte. Istovjetan naziv poznat je i u glasinačkoj narodnoj tradiciji.¹¹⁴ Ove činjenice pokazuju da je na Glasincu *Silj* antroponim¹¹⁵ i hipokoristik od *Siljan*. Na drugoj strani, bošnjačko stanovništvo Glasinca uopće ne poznaje riječ *silj* za naziv žitarice zob. Istina, prostor polja između dva svjetska rata služio je i kao obradivo zemljište¹¹⁶ na kojem su uzgajane različite poljoprivredne kulture, među njima i zob. Međutim, karsna *Siljeva glava*¹¹⁷ na istočnoj strani polja na svoj način pokazuje da njen naziv nije mogao biti imenovan po fitonimu. Kamenita je i u potpunosti nepodesna za bilo kakvu zemljoradnju. Obrasla je bjelogoričnom i crnogoričnom šumom.

Minuciozna analiza argumentacije "za" i "protiv", u odnosu na mogućnost da glasinački nazivi vode porijeklo od fitonimske ili od neke druge osnove, pokazuje slijedeće rezultate. U prilog mogućnosti da je naziv *Siljevo polje* fitonim stoji činjenica da se polje nekad obrađivalo i da su na njemu uzgajane različite poljoprivredne kulture, među njima i zob (*silj*). Ovo, ipak, nema veću dokaznu moć, prije svega što fitonimsko porijeklo na istovjetnom prostoru decidno negira *Siljeva glava*, kamenita i u potpunosti nepodesna za zemljoradnju, tako da terensku situaciju na oronimskom tlu, ipak, nije moguće dovesti u bilo kakvu vezu s fitonimom *silj*. Na drugoj strani, protiv biljke *silj* kao motiva po kojem su imenovani glasinački nazivi stoji lingvistička argumentacija. Riječ *silj*, za zob, nepoznata je glasinačkim Bošnjacima. Također, glasinački oronimski nazivi, u akcenatskom smislu, razlikuju se od durmitorskog naziva. Navedene razlike iz

¹¹¹ Topografska karta iz 1888. godine, sekcija Sarajevo. M. Marković, *Descriptio Bosnae & Hercegovinae*, Zagreb 1998, str. 363.

¹¹² K. u. K. Militärgeographisches Institut, ZONE 30 KOL. XIX, SARAJEVO.

¹¹³ Č. Truhelka, *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba*, Sarajevo 1914, str. 105.

¹¹⁴ Ovaj naziv potvrdio mi je Hajrudin Hodžić (1926), rođen u Nepravdićima.

¹¹⁵ Godine 1477. u nahiji Blagaj, u džematu kneza Heraka, sina Vladislava, popisan je vlaški poreški obaveznik *Vukač sin Silje*. Poimenični popis sandžaka Vilajeta Hercegovina..., str. 139.

¹¹⁶ Po informaciji pripadnika bošnjačkog roda *Mujagić* čiji pripadnici su se 60-tih godina XX vijeka iz zascoka Trohače doselili u Sarajevo.

¹¹⁷ U austrougarskim topografskim kartama, što slijedi i austrougarska arheološka karta, oronim je upisan pogrešno, kao *Siljava glava*.

najstarijih geografskih karata još više uvećavaju višestruko potvrđeni kartografski zapisi *Siljansko polje*. Iz navedenih činjenica nužno je zaključiti da glasinački nazivi nisu fitonimi i da je njihovo porijeklo potrebno potražiti na drugoj strani.

Ka razrješenju problema, u vezi s etimologijom glasinačkih naziva, dijelom vodi i lingvistička elaboracija P. Skoka koji je u vezi s biljkom *silj* zapisao slijedeće: "silj m. "biljka zob", slov. "peucedanum". Na -je slov. *silje* n "poljsko plodovito žito". Na -evina *siljevina* "peucedanum cervaria". Pridjev na -ev potvrđen samo u toponimu *Siljevo Brdo*, poimeničen na -*bc* > -*ac* i -*ica* *Siljevac*, *Siljevica* (toponimi)".¹¹⁸ Skok ne elaborira da li terenska situacija na njegovom *Siljevu Brdu* dopušta mogućnost da se na tom oronimu uzgaja zob, što je upitno. Za Skokov oronim, čije geografsko određenje nije poznato, velika vjerovatnoća je da nije imenovan po biljci *silj*. Pridjevski sufiks -*ev*, prije svega, karakterističan je za nazive izvedene od antroponima.

Historijski i tradicijski potvrđen naziv *Siljansko polje*, kao i **Siljanska* > *Siljeva glava*, izvedeni su od imena ilirskog božanstva *Silvan*. Glasovnu promjenu *Silvan* > *Siljan* > *Silj* potvrđuje povijest glasova i glasovnih oblika u bosanskom jeziku. Za glas *lj* poznato je, između ostalog, da nastaje asimilacijom od *l*,¹¹⁹ što u potpunosti obrazlaže promjenu *Sil-* > *Silj-*. Za glas *v*, u imenu *Silvan*, poznato je da se od svih suglasnika najčešće gubi, posebno ispred likvidnog suglasnika *l*.¹²⁰

Posljednji dokaz o božanstvu *Silvan*, koje se krije u savremenim glasinačkim nazivima *Siljevo polje* i *Siljeva glava*, proizlazi i iz historijata antroponima *Siljan*, varijante imena *Siloan*, grč. ΣΙΛΟΥΑΝΟΣ < lat. *Silvanus* – "rimski šumski bog".¹²¹ Iz *Siljan* je nastao hipokoristik *Siljo*. U Poimeničnom popisu sandžaka Vilajeta Hercegovina iz 1477. godine, u nahiji Blagaj i u džematu kneza Heraka, sina Vladisala, popisan je *Vukač sin Silje*.¹²² Ovim definitivno otpada etimologija P. Skoka koji je *Siljevo brdo* izvodio iz fitonima *silj*.

¹¹⁸ "U Vodicama (Istra) *stlj*, gen. *stlja* je biljka 1 m. visoka, neugodna mirisa, vrlo raširena po livadama. Plod joj je nalik na kim. Prema tom značenju odgovaralo bi fr. *sermontian* < lat. *sili montanum* "Rosskümmel". Ribarić upoređuje još *stlj*, gen. *stlja* "vrsta žita u Konjicu". P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, str. 235.

¹¹⁹ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Zagreb 1944, str. 115.

¹²⁰ Isto, str. 81.

¹²¹ Mada za imena *Siloan* i *Siljan* ima samo po jednu geografsko-historijsku potvrdu, na osnovu koje se ne može izvoditi etnicitet imena, posebno i zbog toga što imena nisu slavenskog porijekla, M. Grković ih je uvrstila u lična imena kod Srba. Očito, radi se o prisvajanju i srbiziranju tuđih imena što je istovjetno geopolitičko-nacionalnoj ideji Vuka Karadžića "Srbi svi i svuda". U odnosu na historiju Glasinca i činjenicu da se Srbi počinju naseljavati na Glasinac tek u XVII i XIX vijeku, kao i činjenicu da su imena bosanskim Srbima potpuno nepoznata, ova imena na Glasincu nikako se ne mogu smatrati srpskim glasinačkim imenima.

M. Grković, *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd 1974, str. 178, 179.

¹²² Poimenični popis sandžaka Vilajeta Hercegovina iz 1477. godine (Priredio Ahmed S. Aličić), Sarajevo 1985, str. 139.

Kao što je poznato, Silvan je bio omiljeno božanstvo domorodaca rimskih provincija, posebno na prostoru provincije Dalmacije.¹²³ Pošto se vjerovalo da svaki posjed čuvaju tri Silvana, savremeni glasinački naziv *Siljevo polje*, najvjerojatnije, potvrđuje ga kao božanstvo polja koje bdi nad stadima (*S. agrestis*).¹²⁴ U nazivu *Siljeva glava*, koji se nalazi uz samu zapadnu granicu Glasinca, koju čini strma litica zapadno ispod oronima, možda se krije Silvan koji čuva međe (*S. orientalis*). Zapadno od ove granice nalazi se područje s izraženom keltskom onimijom, što pretpostavlja nekadašnju etničku granicu između Ilira i Kelta.

*Siljevac*¹²⁵ je rimsko naselje u Hasić-Škarićima, Bosanski Šamac. Naziv arheološkog lokaliteta i nalazi iz rimskog doba ukazuju na kult Silvana.

KULT THANE

Ilirsko božanstvo *Thana* poznato je s natpisa u Topuskom.¹²⁶ Iz Skelana na Drini poznato je i istovjetno teoforno ime.¹²⁷ O ovom epihorskom božanstvu Ilira vrlo malo se zna. S uspostavom rimske vlasti nad Ilirima božanstvo je supstituirano rimskom boginjom *Dijana*.

U toponomastičkoj potrazi za božanstvom *Thana*, na Glasincu, put vodi do poznatog glasinačkog toponima: *Tōnice*. Ovim imenom naziva se južni dio Glasinačkog polja. Koliko je poznato, riječ je o jedinstvenom nazivu na tlu Bosne i Hercegovine.

Toponim se nalazi u centralnom dijelu glasinačke ilirske kulture. Zastupljen je u arheološkoj karti Glasinca. Na području Tonica ucrtane su ilirske gromile. Sjeverno od Tonica nalazi se *Velika Gradina*.¹²⁸ Ovaj dio Glasinačkog polja, brdom Gunj i Velikom gradinom, izdvojen je u posebnu geografsku cjelinu. Zapadno od Tonica uzdižu se obronci Romanije.

Glasinački naziv moguće je dovesti u vezu s antroponimom latinskog porijekla: *Tōnica*. Po obrazloženju što ga nudi Akademijin Rječnik, *Tonica* je de-

¹²³ Analitičke i kataloške podatke o kultu Silvana u Bosni i Hercegovini sadrži studija E. Imamovića. Imamović je na tlu Bosne i Hercegovine evidentirao ukupno 36 spomenika posvećenih Silvanu i njegovoj kulturnoj zajednici, od toga su 24 spomenika posvećena njegovom samostalnom kultu. E. Imamović, n. dj., str. 55-83.

¹²⁴ O atributima Silvana vidjeti u: A. Cermanović, D. Strojčić, n. dj., str. 385, 386.

¹²⁵ Na mjestu nekadašnjeg naselja izorava se rimska keramika. Arheološki leksikon 2, str. 79.

¹²⁶ Illyr Göttin auf vier Weihinschriften *Vidaso et Thanae* aus Topusko, vgl. *Vidasus Aur. Thana patrono* GMB. 19, 447, 24, Skelani a. d. Drina. A. Mayer, *Die Sprache...*, I, str. 336.

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Č. Truhelka, *Kulturne prilike...*, str. 106.

minutiv od *Tona*, a *Tona* je hipokoristik od *Antonija*.¹²⁹ Neospornom izvođenju glasinačkog naziva od lat. *Tonica* protivi se dočeto *e* u *Tonice*. Također, historijske činjenice posebno se protive vezi *Antonija* > *Tona* > *Tonice*. Poslije uspostave rimske vlasti, u nekim krajevima današnje Bosne i Hercegovine rimski veterani dobijaju zemljoposjede, što je u bosanskoj toponimiji ostavilo vidnog traga. Bosanski toponimi, kao rimski prediumi, imenuju se po muškim imenima rimskih vlasnika. Novi nazivi rimskog porijekla, u posjedu rimskih veterana, na tlu Bosne i Hercegovine dobijaju imena isključivo muškog roda, što osporava mogućnost da su *Tonice* rimski predium.

Naziv *Tonice* moguće je raščlaniti na *Ton-ice*. Imenski kompozit *Ton-* posve je moguće izvesti iz ilirskog *Than-*, posebno ako je ilirski vokal *a* nenaglašeno kratko *a*: *Than* > *Ton-*. Sufiks *-ice* slavenskog je porijekla i ima deminutivnu funkciju. Završno *-e* moglo je nastati u kontaminaciji s *njive*, *livade*, što je oronimska odlika *Tonica*.

Glasinački toponim *Tonice* jedini je glasinački toponim koji se može, s više ili manje vjerovatnoće, dovesti u vezu s ilirskim božanstvom *Thana*. Veza ipak nema odlike utemeljenih historijskih činjenica i neospornih glasovnih promjena, i ostaje u sferi mogućih pretpostavki.

KULT DIJANE

Za razliku od božanstva *Thana* koje je malo poznato, na osnovu arheoloških i lingvističkih otkrića, spoznaje o susstituciji *Dijana* znatno su veće. Na tlu Bosne i Hercegovine pronađeno je ukupno 19 epigrafskih spomenika s predstavom *Dijane*.¹³⁰ Slični epigrafski spomenici na Glasincu nisu pronađeni. Međutim, lingvistički argumenti pokazuju da je ovo božanstvo bilo zastupljeno i na Glasincu.

U svojim onomastičkim radovima M. Pavlović i E. Čabej pokazali su da je u balkanskoj antroponimiji i toponomastici ime rimskog božanstva *Dijana* ostavilo značajnog traga. Po mišljenju uvaženih lingvista, etimologija imena *Jana*, od čega je nastalo *Janja*, alb. *Zanë*,¹³¹ ima antičke korijene, od lat. *Diana* > alb. *Zanë*, serb. *Jana*.¹³² Po mišljenju Pavlovića, riječ je o miksoglotskom procesu na

¹²⁹ AR, XVIII, str. 461.

¹³⁰ E. Imamović, *Antički kulni i votivni spomenici...*, str. 83-92.

¹³¹ E. Čabej, *Kult und Fortleben der Göttin Diana auf dem Balkan*, Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa, 5/1941, Leipzig 1941, str. 229-241.

¹³² M. Pavlović, *Diana-alb. Zanë – serb. Jana*, Zeitschrift für Balkanologie, 1 (1962), str. 1-2, 73-74. Isti: ARB. ZANĚ I S. MAJKA JANJA, Južnoslovenski filolog, XXIII, knj. 1-4, SANU, Beograd 1958, str. 217-220.

Balkanu i njegovom mikroprocesu tokom kojeg je došlo do glasovne promjene *dj > z' > j*. Na ovaj način objašnjena je promjena *Diana > Zana > Janja*. Po Pavlovićevom mišljenju, "ovim se otkrivaju Dijanumi, svetišta Dijane u Epiru kao *Janjića*, a u Bosni kao naziv terena *Janj*, hydr. *Janja*, top. *Janja*".¹³³

Baza *janj-* na prostoru glasinačke ilirske kulture ima svoju povijesnu potvrdu. U Sumarnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1468/69. godine popisano je danas nepoznato selo *Gorna Janina*.¹³⁴ Na užem području Glasinca baza je još uvijek sačuvana u nazivu toponima *Janjina dola*.¹³⁵ Posljednjim imenom naziva se toponim u selu Mrvići, kojeg je M. Filipović zabilježio kao "zirat".¹³⁶ Analiza ovog naziva, u odnosu na ostale glasinačke nazive posesivnog značenja i ženskog roda, pokazuje da ga je nužno dovesti u vezu s ilirskom boginjom Dijanom.

U glasinačkoj geografskoj nomenklaturi, koju je 1930–1933. godine zabilježio M. Filipović, zapisane su desetine toponima koji imaju patronimski lik i čiji nazivi su nastajali po imenima njihovih vlasnika muškog roda.¹³⁷ Izuzetak je *Zlatin do*¹³⁸ u Kusačama čiji vlasnik može biti i muškog¹³⁹ i ženskog roda, i *Janjina dola* u Mrvićima koja je jedini glasinački matronim. Iz ove činjenice proizlazi vrlo važno pitanje: Zbog čega je *Janjina dola* jedinstven glasinački toponim ženskog roda, odnosno, zašto je ime *Janja* imalo privilegiju da se, kao jedini matronim, očuva u glasinačkoj toponimiji među desetinama toponimskih i patronimičnih naziva? Pitanje sa sobom nosi i sociološku dimenziju. U vrijeme kada su imenovani brojni glasinački toponimi, iz njihovih naziva, koji su isključivo muškog roda, očito je da je muškarac glava porodice i pravni vlasnik zemljišnog posjeda koji po njemu dobija ime muškog roda. Zbog čega je ime *Janja* izuzetak? Iz ovih pitanja, i mogućih odgovora, nedvojbeno proizlazi da toponim *Janjina dola* ima značajnu posebnost i važnost.

Za glasinački toponim *Janjina dola* s velikom vjerojatnošću može se pretpostaviti da je imenovan po ilirskoj boginji Dijani. Na mjestu toponima, u udolini ili doli koja čini neku vrstu prirodnog amfiteatra, vjerovatno se nalazio

¹³³ M. Pavlović, *Mikroglotske mikroanalize i balkanistička onomastika*, Južnoslovenski filolog, knj. XXIX, sv. 1-2, Beograd 1972, str. 11. Na liniji od Epira do Rumunije *Janjevo* se nalazi na razmeđu između rimske zone, na zapadu, i grčko-bizantijske na istoku u kojoj se javlja grčko božanstvo *Artemida*.

¹³⁴ Selo je pripadalo nahiji Olovo. Sumarni popis bosanskog sandžaka iz 1468/69. 17 v.

¹³⁵ M. Filipović, n. dj., str. 244.

¹³⁶ "Obradiva zemlja", od turskog *ziraat* < ar. *Zirāa*, "zemljoradnja". A. Škaljić, *Turcizmi u srpsko-hrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo 1985, str. 654.

¹³⁷ *Kovačev do, Bujakov do, Žižkov do, Grebenarov do, Rustenbegov do, Kutlov do, Baljačkov do, Grujićina bara, Mrdovića čair, Tomisljevo brdo, Čutajin do, Šabanov vrt, Milutinov do, Kovačev do, Šarenčev do*, itd. M. Filipović, n. dj., str. 7-287.

¹³⁸ Isto, str. 221.

¹³⁹ "Zlata, od Zlatimir, Zlatoslav, itd.". M. Grković, *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd 1974, str. 96.

Dijanium, svetište posvećeno Dijani.

Na prirodnu udolinu u kojoj su se nalazila svetišta ilirskog božanstva *Dijana* ukazuje još jedan sličan naziv potvrđen u okolini Trebinja. To je toponim *Janjile Doline*¹⁴⁰ u selu Bobovišta, Trebinje. Dočetno *-le* u *Janjile* vjerovatno je nastalo usljed pučke etimologije, u vezi sa stočarskim terminom *janjiti* (ovce) i apelativom *janjilo*.

Ime ilirskog božanstva *Dijana*, u nešto izmijenjenoj formi, na tlu Bosne i Hercegovine zasigurno je nadživjelo propast antičkog svijeta. U Dubrovniku 28. jula 1281. godine prodana je robinja "Iuana de Bosna".¹⁴¹ Istovjetno bosansko ime prodanih bosanskih robinja višestruko je potvrđeno u Dubrovniku i u XIV vijeku.¹⁴²

U vezi s imenom ilirskog božanstva M. Orbini navodi da je bosanski ban Stipan 1310. godine, zajedno sa sestrom Danicom i majkom, našao utočište u Dubrovniku. Sestra mu je radi pobožnosti otišla u Rim, gdje se razboljela od groznice i umrla. Pokopana je u Minervinu hramu, a na njezinu grobu je postavljen natpis: "Ovdje počiva Dijana ilirska".¹⁴³ Svakako, natpis na svoj način potvrđuje ilirske korijene bosanske srednjovjekovne vladarske dinastije i vladarska bosanska imena ilirskog porijekla *Kulin* i *Prijesda*.¹⁴⁴

Povijesni kontinuitet imena *Dijana* višestruko potvrđuju historijski izvori i bosanska onimija. U općini Šipovo *Janj*¹⁴⁵ je arheološki lokalitet iz rimskog doba. U prvom osmanskome popisu fojničkog rudarskog stanovništva iz 1489. godine popisano je i bračni par: Cvitoje i njegova žena *Jana*.¹⁴⁶ *Janjići* je ime poznatog sela istočno od Zenice u kojem je 1404. godine stanovao *did* Crkve bosanske.¹⁴⁷ Selo *Janjički Vrh*,¹⁴⁸ u nahiji *Brod*, popisano je 1468/69. godine. Istoimeni naziv *Janjići nose: selo* kod Ilidže, Sarajevo, zaselak sela Bančići¹⁴⁹ kod Ljubinja, zaselak

¹⁴⁰ J. Dedijer, *Hercegovina*, str. 544. Seoska onimija potvrđuje predslavenska imenovanja. Tipičan primjer tih imenovanja je seoski hidronim *Puč*, od lat. *puteus*. Isto.

¹⁴¹ G. Čremošnik, *Kancelarijski i notarski spisi 1278–1301*, SKA, Beograd 1932, str. 59.

¹⁴² Istražujući trgovinu bosanskim robljem u Dubrovniku tokom XIV vijeka, kao rjeđe žensko ime prodanih robinja, V. Vinaver u Dubrovačkom arhivu pronašao je ime: *Janja*. Nije prezentirao izvornu grafiju imena u historijskom izvoru. Vjerovatno je da je ime izveo na osnovu zapisanog imena *Iuana*. V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem tokom XV veka u Dubrovniku*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, godina II, Dubrovnik 1953, str. 138.

¹⁴³ M. Dragić, *Srednjovjekovni bosanski vladari*, Bosna Franciscana 14, Sarajevo 2001, str. 199.

¹⁴⁴ I. Pašić, *Kulin & Prijesda, dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 2006.

¹⁴⁵ Na lokalitetu su pronađena dva rimska zlatnika iz IV v. n. e. Arheološki leksikon BiH, 2, str. 180.

¹⁴⁶ A. Handžić, *Monografija Fojnica (osmanski period)*, Sarajevo 1987, str. 69.

¹⁴⁷ V. Čorović, *Historija Bosne*, Beograd 1941, str. 187.

¹⁴⁸ Sumarni defter bosanskog sandžaka iz 1468/69. g., 48 v.

¹⁴⁹ Riječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini (1910), str. 7.

u selu Lomovita,¹⁵⁰ Kozarac, zaselak sela Mokronoge,¹⁵¹ Višegrad, i zaselak sela Vidovice,¹⁵² Brčko. *Janjevac*¹⁵³ je ime pašnjaka u selu Klikovići, Trebinje. *Janja* je lijeva pritoka Drine.¹⁵⁴ *Janjica*¹⁵⁵ je hidronim koji povezuje Glogovački i Bijeljinski kanal i ime istoimene bijeljinske mahale.¹⁵⁶ *Janja* je poznato i veće naselje u sjeveroistočnoj Bosni.

Savremeno srpsko i hrvatsko žensko osobno ime *Janja* mlađeg je postanja i nastalo je od imena *Jana*. Po mišljenju J. Rozwadowskog, forma *Jania*, odnosno *Janja* može biti tek slavenska tvorevina od *Jana*.¹⁵⁷

KULT ZMIJE

Glasinačka toponimija sadrži znatan broj naziva koji se, s više ili manje vjerojatnoće, mogu dovesti u vezu s još nekim ilirskim kultovima, kao što je kult zmije. Kultnu problematiku Ilira tretira studija A. Stipčevića.¹⁵⁸ O ovoj studiji A. Cermanović i D. Srejšević izražavaju se strogo kritički, kao o studiji u kojoj se raspoloživa građa iz prethistorijskog razdoblja najčešće sasvim slobodno interpretira.¹⁵⁹ Studija ne zaslužuje tako strogu kritiku. U nedostatku općih studija o ilirskoj religiji, studija A. Stipčevića ipak je značajan putokaz i smjernica ka rasvjetljavanju složenih i zamršenih pitanja ilirskih kultova i simbolizma. Svakako, prilikom razmatranja ovih nedovoljno poznatih pitanja treba stalno imati na umu da se nalazimo na nesigurnom i skliskom terenu. Pa ipak, moguće je napraviti određeni izbor, i na području glasinačke kulture znanstvenu pažnju fokusirati na one ilirske kultove koji se smatraju utemeljenim. Jedan od njih je kult zmije.¹⁶⁰

Na kult zmije u glasinačkoj onimiji upućuju mlađi toponimski nazivi slavenskog porijekla. Razlozi za njihovo imenovanje mogu biti dvojaki. Mogli su nastati kao rezultat kulturnog naslijeđa ilirskog porijekla ili kao odraz slaven-

¹⁵⁰ Isto, str. 153.

¹⁵¹ Isto, str. 178.

¹⁵² Isto, str. 302.

¹⁵³ J. Dedijer, *Hercegovina*, str. 126.

¹⁵⁴ D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, knj. LVIII, Sarajevo 1982, str. 42 itd.

¹⁵⁵ Isto, str. 184.

¹⁵⁶ Riječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini, 1910, str. 15.

¹⁵⁷ J. Rozwadowski, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948, str. 1. c.

¹⁵⁸ A. Stipčević, *Kulni simboli kod Ilira*, ANUBiH, knj. LIV, Sarajevo 1981, str. 9-204.

¹⁵⁹ A. Cermanović, D. Srejšević..., str. 255.

¹⁶⁰ A. Stipčević, *Zmija kao čuvarica groba*, Prilog proučavanju ilirskih ostataka u suvremenim narodnim vjerovanjima, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, knj. 49, Zagreb 1983, str. 625-629.

skih vjerovanja u odnosu na zmiju. U hronološkom smislu, nazivi toponima mogli su nastati u periodu slavenizacije Glasinca, na ilirskoj kultnoj podlozi. Na ovu mogućnost posebno ukazuje naziv gradine *Gújin grādac*¹⁶¹ kod sela Kusače, gdje se, najvjerovatnije, nalazilo ilirsko kultno mjesto posvećeno zmiji. Inače, glasinački Bošnjaci za zmiju, uglavnom, kažu: *gúja*¹⁶².

Na ilirski kult zmije najvjerovatnije ukazuju još neki nazivi: oronim *Zmijnica*¹⁶³ pored sela Kozadre i oronim *Guždelji*, istočno od sela *Šena Krena*.¹⁶⁴ Ovi različiti nazivi, situirani na bliskom prostoru, na svoj način potvrđuju svu složenost povijesnih jezičkih prilika na Glasincu. Na kult zmije također upućuju: danas nepoznat toponim *Kače*¹⁶⁵ popisan 1516. godine u nahiji Borač,¹⁶⁶ naziv sela *Prekača* koje se nalazi južno od Ilijaka,¹⁶⁷ kao i naziv *Gújina vřtača* u selu Košutica.¹⁶⁸ Na ovaj način u glasinačkoj toponimiji potvrđuju se ukupno četiri naziva za zmiju. Jezička prožimanja i različita jezička imenovanja potvrđuju povijesni kontinuitet kulta. Ovim se glasinačka toponimija otkriva kao tipično kultno područje na kojem se nalaze najbrojniji nazivi na Balkanu motivirani po zmiji.

Brojni arheološki nalazi s Glasinca potvrđuju kult zmije.¹⁶⁹ Zmijjski lik vrlo je čest na glasinačkom ilirskom nakitu, kao završeci na narukvicama, ogrlicama, fibulama, ukrasnim iglama, itd. U gromili broj III u *Rusanovićima* pronađena je fibula u obliku sklopčane zmije, s uzdignutom glavom.¹⁷⁰ U gromili u *Kosovu*,

¹⁶¹ Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, III, Sarajevo 1988, str.

¹⁶² Po P. Skoku, riječ je srpsko-hrvatska i regionalno bugarska, hipokoristik od *guž*. Za ovu riječ Skok ne navodi porijeklo. P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, str. 631, 640.

¹⁶³ A. Stipčević slične nazive, kao što je *Zmijarnik* kod sela Orman u Skopskoj dolini, tretira kao ostatke ilirskog simbolizma u kasnijim kulturama na Balkanu. A. Stipčević, *Kulturni simboli kod Ilira*, Grada i prilozi sistematizaciji, ANUBiH, posebna izdanja, knj. LIV/16, Sarajevo 1981, str. 180.

¹⁶⁴ Specijalna karta bivše JNA, 1:25000, Br. evidencije 008688, Goražde 2-4 (Kovanj), 1974.

¹⁶⁵ Naziv *kača* P. Skok izvodi od *gād* preko **gačka* od *gadec* + *e*. P. Skok, *Etudes de vocabulaire yugoslave basées sur le folklore et la géographie*, Etnolog, Glasnik etnografskega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1933, str. 46-63. F. Bezljaj za apelativ *kača* navodi: "Beseda je temna in spada v poglavja jezikovnega tabuja". F. Bezljaj, *Slovenska vodna imena*, I, str. 245. K. Oštir rekonstruirao je praslavensko **kakja* i povezoao s imenima predgrčkog izvora. K. Oštir, *Rasprave znanst. društva za humanist. Vede*, 6, str. 196. Po mišljenju V. Vinje, "kako se radi o izrazito tabuiziranoj životinji, postanje je ipak dokraja nejasno". V. Vinja, *Jadranske etimologije*, Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, I, Djela, HAZU, knj. 74, Zagreb 1998, str. 72.

¹⁶⁶ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik, period 1301-1599*, (Rukopis), ANUBiH, Sarajevo 1980, str. 32.

¹⁶⁷ Selo je upisano u sve specijalne karte.

¹⁶⁸ M. Filipović, *Glasinac*, str. 215.

¹⁶⁹ O bibliografiji radova napisanih o ovom ilirskom kultu vidjeti u: A. Stipčević, n. dj., str. 47-59.

¹⁷⁰ A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, II, Sarajevo 1957, tabla VIII.

kod Rogatice, pronađeno je 11 ogrlica u obliku zmije,¹⁷¹ itd. Tokom srednjeg vijeka zmija je i dalje imala značajnu ulogu, a njen lik, kao ukras, dospio je i na stećke. Š. Bešliagić na stećcima je evidentirao ukupno 38 motiva zmije.¹⁷² U istočnoj Bosni takav nalaz potječe iz sela *Pijevčići*, kod Rogatice.¹⁷³ U povijesnoj vertikali etničkog kontinuiteta Bošnjaka zmija sa stećaka kasnije je dospjela i na najstarije bošnjačke muslimanske nišane.¹⁷⁴

Ostaci nekadašnjeg kulta zmije još uvijek su prisutni kod bošnjačkog stanovništva Glasinca i Rogatice. U tradiciji glasinačkog starinačkih rodova zmiji se oduvijek pridavao izuzetan značaj. Još uvijek ima živih svjedoka koji mogu potvrditi da je u neke bošnjačke starinske kuće u selu *Novoseoci*, koje su imale veliku prostoriju gdje se nalazilo ognjište, zmija počesto ulazila iz dvorišta u kuću, bez straha da će je neko ubiti. Zmija je smatrana "čuvarkućom". U nekim kućama tretirana je poput kućnih ljubimaca, pasa i mački, itd.¹⁷⁵ U bošnjačkim selima oko Goražda za sličnu "kućnu" zmiyu poznat je naziv: *temeljnača*.

Glasinačku tradiciju vezanu za zmiyu nije moguće eksplicitno podvesti pod tradiciju ilirskog porijekla, iz razloga što se slavenski kult zmije manifestirao na sličan način. Međutim, na Glasincu, u centru čuvene ilirske kulture, u kontekstu svih ostalih etničkih elemenata predslavenskog porijekla, vjerovanja u vezi sa zmijom nužno je tretirati kao ostatak ilirskog kulta.

KELTSKI KULTOVI

Pitanje Kelta u ilirskoj glasinačkoj kulturi jedno je od najsloženijih pitanja ove studije. Posebno je razmatrano u trećem poglavlju. Kao što je već bilo riječi, u srpskoj historiografskoj školi pretpostavlja se da je najezda Kelta na Balkan 310–309. g. pr. n. e. potisnula Autarijate s Glasinca i da su se oni povukli na jugoistok, na prostore današnje Srbije. Ovim se tumači glasinački hijatus za koji

¹⁷¹ Isto, tabla XL.

¹⁷² Š. Bešliagić predstave zmije na stećku jednostrano je doveo u vezu s ostacima staroslovenskog kulta zmije i kulta predaka. Š. Bešliagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo 1982.

¹⁷³ Š. Bešliagić, *Stećci, katal. topogr. pregled...*, str. 254.

¹⁷⁴ Predstava zmije nalazi se na dva nišana koji pripadaju najstarijim bosanskim nišanima. Jedan se nalazi kod Turova, u neposrednoj blizini Trnova, drugi u Hrasnici kod Sarajeva. Riječ je o naturalističkim predstavama zmije. Š. Bešliagić, *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, ANUBiH, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 30, Sarajevo 1978, str. 46–49.

¹⁷⁵ Po kazivanju Fatime (1928) i Ibire Selmanović (1932) iz Novoseoca, njihova kuća u Novoseocima nalazila se na krševitom tlu, gdje su se počesto mogle vidjeti zmije. Kada bi zmija ušla u njihovu kuću, njihov otac Ramo uzeo bi krpu, košulju, i slično, čime bi prekrrio zmiyu. Potom je podizao sa zemlje i, tepajući joj kao mezimcu, iznosio je iz kuće da ne smeta ukućanima. Istovjetan odnos prema zmiiji "čuvarkući" bio je i kod ostalih stanovnika Novoseoca.

se smatra da je trajao u razdoblju od srednjeg lätena do II stoljeća naše ere. S tim u vezi stoji glasinačka onimija keltskog porijekla koja nije uzimana u obzir prilikom razmatranja ovog pitanja i ona može odgovoriti na pitanje da li su Kelti zauzeli glasinačku visoravan i potisli glasinačke Ilire ili su zadržani na prilazima glasinačkoj visoravni. Visoravan slična naopako izvrnutom štitu, posebno s njegove jugozapadne strane koju zatvaraju strmi obronci Romanije izuzetno pogodni za odbranu.

Onimija keltskog porijekla zastupljena je na zapadnim prilazima Glasinca. Taj prostor prema glasinačkom središtu zatvaraju strme planinske litice istočno od sela Bogovići, visoke preko 1200 metara nadmorske visine, a na sjeveru još strmiye litice planine Romanije s vrhom *Mjedenik* visokim 1523 metra.¹⁷⁶ Na ovom prostoru nalazi se nekoliko onima za koje se, s većom ili manjom vjerovatnoćom, može smatrati da su keltskog porijekla. Jedan od tih naziva je *Kõsmaj*.

Imenom *Kõsmaj* naziva se manje selo koje se nalazi na južnim obroncima planine Romanije.¹⁷⁷ Na prethistorijsku naseljenost naselja ukazuju gromile kojih ima oko sela. Na srednjovjekovnu naseljenost ukazuje više stećaka u okolini, od kojih se dva nalaze u selu.¹⁷⁸ Za vrijeme osmanske vlasti ovaj zaselak, najvjerojatnije, popisivan je u okviru susjednog sela *Bogovići* koje je prvi put popisano 1469. godine.¹⁷⁹ U Popisu čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine *Kosmaj* je popisao kao čifluk u posjedu Mehmeda Fazli-bega Šerifovića.¹⁸⁰

Istovjetan naziv *Kõsmaj* nosi planina u zapadnoj Srbiji. Ovaj naziv odavno je izazvao naučnu pozornost srpskog lingviste Milivoja Pavlovića, koji se smatra stručnjakom za onimiju keltskog porijekla. Pavlovićevo mišljenje o nazivu *Kosmaj*, u Srbiji, nužno je tretirati u analognoj vezi s bosanskim nazivom, posebno iz razloga što je u srpskom i bosanskom nazivu istovjetan naglasak na prvom slogu i samoglasniku *o*, koji je kratkosilazno *o*.

Po mišljenju M. Pavlovića, "keltskog je porijekla oronimska složenica *Kosmaj*, s velikim brojem identifikovanih oronimskih elemenata: *Kos* (Yugoslavia Index gazetter Showing Place-names. Vol. III A). Ovi su se primeri razvili iz

¹⁷⁶ Specijalna karta bivše JNA razmjera 1:25000, broj evidencije 000076, Romanija-jug, 1974.

¹⁷⁷ Isto. Prema tradicijskom predanju, zabilježenom prema kazivanju Milanka Jankovića rođenog na Kosmaju, selo je nekad bilo begovski posjed koji su obrađivale pravoslavne čifčije s prezimenom Kosmajac. Beg ih je protjerao na Hrešu kod Sarajeva. Iz Drobnjaka u Crnoj Gori na Kosmaj 1767. godine naselio se predak današnjih Jankovića, koji u posljednje vrijeme žive na Kosmaju.

¹⁷⁸ Podatke o gromilama i stećcima uopćeno je iskazao Milanko Janković, nastanjen na Kosmaju.

¹⁷⁹ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik*, period 1301–1599. g., Rukopis ANUBiH, Sarajevo 1980, str. 2.

¹⁸⁰ Kao obrađivač čifluka popisao je *zimija* Jovan Kosmajac. A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV–XV/ 1964–65., Sarajevo 1969, str. 244. Imajući u vidu da se pravoslavno stanovništvo Glasinca i okoline doseljavalo isključivo iz istočne Hercegovine i Crne Gore, očito je da je prezime Kosmajac nastalo od oikonima.

tipa *cassano*, *cassino* "chêne, "bois (Dottin, 243)".¹⁸¹ S tim u vezi, Pavlović dalje informira: "Baza *cas* > *cos*- razvijena kod Skordiska Singidunuma i hercegovačkih grupa, primila je na sebe značenje 'šuma, šumovito brdo', 'pošumljena planina', a to je korelativno sa iščezavanjem baze *vid* 'Baum, Wald', cf. A. Mayer (op. cit. II, 125), a koju on smatra ilirskom, mada je ona karakteristična za naročito keltske jezike".¹⁸²

Po mišljenju Pavlovića, "or. *Kosmaj* je srasla složenica, u kojoj prvi deo čini keltsku bazu *cassino* (*a* : *o*, Dottin, 86) "hrast, šuma", *mai* "planina", "vrh planinski".¹⁸³ Istovremeno, na osnovu zapažanja po kojem oronim *Maj* skreće ka divonimu *Maja* (po stilizovanoj grčkoj mitologiji Merkurova mati), Pavlović pretpostavlja i ovo skretanje dovodi u vezu sa semantičkom vrijednosti oronima *Kosmaj*: "casa maie", stanište boginje Maje."¹⁸⁴

U vezi s Pavlovićevim mišljenjem o porijeklu oronimskog naziva *Kosmaj* stoji oprečno mišljenje P. Skoka. Premda naziv *Kosmaj* nije zastupljen na dalmatinskim otocima i istočnoj obali Jadrana, P. Skok je smatrao da je u njegovoj osnovi "stari pridjev *kosmъ*", iz čega je istovremeno izvodio dalmatinske nazive *Kosmača* i *Kosmač*.¹⁸⁵ Po mišljenju Skoka, značenje toponima *Kosmaj* istovjetno je s romanskim toponima *Barbatus*, *Mons Pillatus*, "teren obrastao sitnim granjem".¹⁸⁶ Pritom, ključna riječ iz koje Skok izvodi naziv za toponim *Kosmaj* je praslavensko *kosmъ*, "*kòsa*". Po Skokovom mišljenju, poimeničenjem na -*ač* nastalo je *Kosmač*, na -*aj* *Kosmaj*.¹⁸⁷

Toponimska situacija na području bosanskog *Kosmaja* ne ide u prilog Skokovoj etimologiji. Kao i na prostoru srbijanskog *Kosmaja*, tlo na području bosanskog toponima čine pašnjaci i krupna bjelogorična i crnogorična šuma. Fitonimske prilike na prostoru bosanskog toponima ni u kom slučaju ne mogu se podvesti pod "teren obrastao sitnim granjem", što se, također, odnosi i na srbijansku istoimenu planinu. Ove činjenice bitno dovode pod sumnju Skokov znanstveni sud o porijeklu naziva.

Imajući u vidu neosporan znanstveni kredibilitet M. Pavlovića u razmatranju keltske onimije i njegov široko prihvaćen znanstveni sud o keltskom porijeklu naziva za srpsku planinu *Kosmaj*, moguće je prihvatiti Pavlovićevo znanstveno mišljenje o tom problemu. Prema tome, bosanski ojkonom *Kosmaj*, si-

¹⁸¹ M. Pavlović, *ONOMASTICA ILLYRICA*, Onomastička studijska situacija, problemi i metodi, Ljubljana 1969, str. 37. Na ovom mjestu, Pavlović informira da o ovom oronimskom tipu u jezicima keltske grupe priprema rad Mme Jean-Palou. Nažalost, ovaj rad ostao je nedostupan.

¹⁸² Isto.

¹⁸³ Isto, str. 42.

¹⁸⁴ Isto. O boginji Maji vidjeti u: D. Srejšević, A. Cermanović, *Leksikon religija i mitova drevne Evrope*, Beograd 1996, str. 331.

¹⁸⁵ P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo...*, str. 167, bilj. 14.

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Isto.

tuiran na prilazima Glasincu s njegove zapadne strane, može se smatrati nazivom keltskog porijekla.

Povremeni prodori Kelta iz Podunavlja na prostor Bosne i Hercegovine vodili su dolinom Drine, o čemu je već bilo riječi u prethodnim poglavljima. Čini se da prisustvo Kelta u gornjem toku Drine potvrđuju dva toponima koja se nalaze u jedinstvenoj arei. Jedan od njih je selo *Beleni*¹⁸⁸, čiji je naziv najvjerovatnije izveden od keltskog božanstva *Belenus*¹⁸⁹. U istoj arei je selo *Kosman*¹⁹⁰ čija je imenska baza istovjetna s bazom glasinačkog Kosmaja. Vrlo vjerovatno keltsko porijeklo naziva fočanskih sela, posebno naziv sela *Kosman*, u vezi je s nazivom *Kosmaj*.

Oko 3 km sjeveroistočno od Kosmaja nalazi se selo *Bogovići*¹⁹¹. Naglasak u nazivu sela pokazuje da naziv nije izveden iz antroponima *Bôgo*. Vjerovatno je da je osnova tog naziva izvedena iz keltskog **bāgo*- "Buche",¹⁹² u vezi s frigijskim βᾱγοῦτος **bhagos*, ferner griech φᾱγος = Eiche, althochdeutschen buchha, neuhochdeutsch Buche".¹⁹³ Fitonimska situacija u okolini sela, koje je okruženo bukovim i crnogoričnim šumama, ne protivrječi etimologiji keltskog porijekla, tim prije što se u istom selu nalazi još jedan naziv za koji je vrlo vjerovatno da je istog, keltskog porijekla. Ispod Spahića kuća nalazi se manja nekropola od desetak stećaka koju mještani nazivaju *Kāskō gróblje*.¹⁹⁴ U stručnoj literaturi o stećcima Bosne i Hercegovine nekropola nije zastupljena. Naziv groblja nije moguće objasniti južnoslavenskim jezičkim sredstvima, tako da se može pretpostaviti da je predslavenski. Na ovu mogućnost ukazuje i dugo *a* u osnovi *kas*-, za koje se može pretpostaviti da nije pretrpjelo nikakvih glasovnih promjena.

Naziv *Kasko groblje* moguće je dovesti u vezu s keltskom široko rasprostranjenom antroponimskom i toponimskom bazom *kas*-¹⁹⁵.

¹⁸⁸ Selo se nalazi 11 km zračne linije južno od Foče.

¹⁸⁹ "U galo-rimskom Apolonu sjedinjena su mnoga domorodačka solarna božanstva i bogovi lekovitih izvora, od kojih su najznačajniji Belenus, Granus i Borvo..." A. Cermanović, D. Srećević, *Leksikon religija i mitova drevne Evrope*, Beograd 1996, str. 284.

¹⁹⁰ Selo se nalazi na ušću Sutjeske u Drinu, 14 km zračne linije južno od Foče. *Beleni i Kosman* arheološki su lokaliteti stećaka. Š. Bešliagić, *Stećci*, str. 276.

¹⁹¹ Selo je prvi put popisano u osmanskome defteru iz 1468/69. godine. N. Filipović, n. dj., str. 2.

¹⁹² J. Pokorný, *Zur urgeschichte der Kelten und Illyrier*, Halle 1938, str. 72. Povezivanje s keltskim **bāgo* zasniva se na mogućnosti da u keltskoj riječi vokalno *a* nije bilo naglašeno, kao u frigijskom βᾱγοῦτος.

¹⁹³ G. Šamšalović, *Etymologisches*, Živa antika VIII, sv. 2, Skoplje 1957, str. 231.

¹⁹⁴ Prema kazivanju Munire Džaferagić (1947) i Pašana Spahića (1930) iz Bogovića.

¹⁹⁵ *Cas-abus*, m. (carquers) CIL II 5577 Sunua Casabi, f.; *Cas-a-tus*, m. *Casata*, f.; *Cas-illus*, m. CIL III 4743; *K(C)as-ios*, *Casius*, m. *Casia*, f.; *Cass-āco-s*, m. CIL IV 2268; *Casi-ācu-s* "mon. J. Chézy-l' Abbaye der sur-Marne depart. Aisne arrond. Châtean-Thierry, canton Neuilly-Sant-Front"; *Casc-antum*, municipium. "O der Vascones in Hispania Tarraconensis, nach Hübner iberisch, cf. Sag-antum, Ptol. 2. 6. 66: Κάσκοντον." A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, I, Leipzig 1894, str. 821-823.

Srednjovjekovni stećci na *Kaskom groblju* nisu jedini relevantan element u dataciji naziva groblja. Jedna od višestruko potvrđenih pravilnosti na tlu Bosne i Hercegovine je: "svuda gdje je to bilo moguće, stećci su prekrili praistorijske tumule"¹⁹⁶. Izuzetno često stećci su locirani pod prethistorijskim ilirskim gradinama, "često i s nazivom koji je za njih vezan".¹⁹⁷

U rejonu Bogovića nalazi se *Zmajevo vrlo*. Moguće je da je naziv u vezi s nekim kultom keltskog porijekla.

Slijedeći naziv situiran na zapadnim granicama Glasinca jeste *Stajna*. Tim imenom naziva se zaselak koji se nalazi oko 2,5 km sjeveroistočno od Kosmaja. Nekadašnju prethistorijsku naseljenost ovog prostora potvrđuju gromile u okolini sela i oronim *Gradac*, zapadno od sela. Na lokalitetu *Mramorje* kod Igrišta nalazi se nekropola od 105 stećaka, kao i 6 stećaka u selu.¹⁹⁸

U odnosu na jezik kojim je imenovan, jedna od mogućnosti jeste da je naziv *Stajna* slavenskog porijekla, izveden od slavenskog apelativa *staja*¹⁹⁹. Prilikom elaboracije seoskog hidronima *Stajnički potok*, koji je pritočica Gračanice, D. Vujičić imao je slično mišljenje. S tim u vezi, za ime sela *Stajna* smatrao je da je ovaj naziv "nešto preuređeni" raniji naziv *Stajnica*, jer je prema takvom obliku jedino mogao biti napravljen *posses. stajnički* (< **stajnic-ski*).²⁰⁰ Međutim, za pretpostavljeni hidronimski naziv *Stajnica* nije izvjesno da se potok nekad zaista tako zvao.

Vujičićeva elaboracija naziva *Stajnički potok* nema znanstveni karakter. Primjer je tendenciozne valorizacije lingvističkog materijala. Naime, osnovno pravilo prilikom sličnih znanstvenih razmatranja nalaže da se naziv akcentira. Vujičić to s imenom *Stajna* nije učinio, čak ni u kontekstu onih akcentiranih navoda kojim, jezikom domicilnog stanovništva, Vujičić redovno otvara etimološku problematiku pojedinih hidronimskih naziva u njegovoj studiji.²⁰¹ *Stajna* je izuzetak, očito motiviran Vujičićevom tendencijom da dokaže da je naziv slavenskog porijekla.

Naglasak u nazivu *Stajna* je na prvom slogu i samoglasniku *a* koji je kratkosilazno *a*, s postakcenatskom dužinom na dočetnom *a*: *Stajna*. Ovu akcentuaciju ne potvrđuje samo živi jezik Bošnjaka nastanjenih na južnim obroncima Ro-

¹⁹⁶ N. Miletić, *Stećci*, Beograd 1982, str. 22.

¹⁹⁷ Isto.

¹⁹⁸ Š. Bešlić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971, str. 262.

¹⁹⁹ Ovim apelativom F. Bezlaj tumači porijeklo potoka *Stajnik* i *Stajnički potok* u hidronimiji Slovenije. "Bez dvoma k sloven *staja* 'Platz des Viehes auf der Weide' (Miklošič, *O Nappel*. 611); sbh. *Staja*, *Stajnica*, (Im.- Reg. II 983). Nideerle, *Život* III 88 omenja apel *staj*, *staje*, *stajenie* v pomenu '125 ali 220 korakov', vender se zdi, da ti pomeni ne prideju v poštev za južnoslovanska imena." F. Bezlaj, *Slovenska vodna imena*, II, Ljubljana 1961, str. 217.

²⁰⁰ D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, knj. LVIII, Sarajevo 1982, str. 87, 88.

²⁰¹ "Dolazi" iz sela *Stajna*. Isto, str. 87.

manije. Istovjetan naglasak, naslijeđen od domicilnog bošnjačkog stanovništva, u svom jeziku imaju i bosanski Srbi, u novije vrijeme doseljeni u okolinu Stajne.

Na osnovu naglaska u nazivu *Stâjnâ* Vujičićovo mišljenje o slavenskom porijeklu ovog naziva nužno je dovesti pod sumnju, tim prije što dugo *a* u južnoslavenskim jezicima može potjecati od predslavenskog *a*.

Da se glasilački naziv *Stâjnâ* ne izvodi isključivo od apelativa *stâja*, i da je Vujičićovo izvođenje pogrešno, pokazuju osmanski izvori i Poimenični popis sandžaka Hercegovina iz 1477. godine. U tom popisu, u selu *Didovo* u nahiji Sokol, popisan je poreski obaveznik *Milivoj sin Stajne*.²⁰² Radi se o rijetkom antroponimu iz osmanskih deftera za koji je vrlo vjerovatno da ima neposredno uporište u keltskoj antroponimiji.

Hidronimski naziv *Stajna* može biti keltskog porijekla. Moguće ga je dovesti u vezu s keltskim kultom voda. Kako informira E. Imamović, imenom *Stauna* zvalo se jedno od keltskih božanstava izvora.²⁰³

Za glasovnu grupu *st* poznato je da se u posuđenicama ne mijenja (*Stagnum* > *Ston*). Promjenu *u* > *j* (*Stauna* > *Stajna*) moguće je obrazložiti asimilacijom.

Hidrografska situacija u Stajni dosta je neuobičajena. Iznad sela nalazi se jači izvor koji stvara manje jezero veličine 50 x 20 m. Voda iz jezera uvire i tajanstveno nestaje u tlu. Ovakva hidrografska situacija prethistorijskom čovjeku bila je nejasna i mistična. Iz tih razloga, najvjerovatnije, je dovedena u vezu s keltskim božanstvom izvora.

Na južnim obroncima Romanije, sjeverno od sela Ćemanovići, nalazi se oronim *Siljevski krš*. I ovaj naziv moguće je dovesti u vezu s božanstvom Silvan (*Silvan* > *Siljan* > *Silj*). Međutim, s obzirom na to da se *Siljevski krš* nalazi u arei keltske onimije, na jugoistočnim prilazima Glasincu, možda je u pitanju keltsko-rimski Silvan s funkcijama i atributima keltskog Sucela.²⁰⁴ Prema tome, ovaj kult mogao bi se datirati iza I st. n. e., u vrijeme poslije rimskog osvajanja rimske provincije Dalmacije. Njegov nastanak mogao bi biti jedna od posljedica romanizacije predrimskog stanovništva Bosne i Hercegovine.

Na južnim obroncima Romanije, sjeverno od Stajne, nalazi se bošnjačko selo *Zétić*.²⁰⁵ Na naseljenost seoskog tla u prethistoriji ukazuju ilirske gromile kojih ima u okolini. Srednjovjekovnu naseljenost potvrđuju dvije nekropole stećaka u susjednom zaseoku *Podmjedenik*.²⁰⁶ U administrativno-teritorijalnom

²⁰² Poimenični popis sandžaka Hercegovina, Sarajevo 1985, str. 177.

²⁰³ Epigrafski natpis u kojem se potvrđuje ovo božanstvo pronađen je kod grada Vezina. E. Imamović, n. dj., str. 101. CIL XIII, 948, 950.

²⁰⁴ A. Cermanović, D. Srećević, n. dj., str. 284.

²⁰⁵ Specijalna karta..., Romanija-jug. U ovom selu od pamtlivijeka živi starinački bošnjački rod s prezimenom *Zec*.

²⁰⁶ Š. Bešlić, *Stećci...*, str. 262.

smislu, sela *Kosmaj* i *Stajna* pripadaju seoskoj općini *Zečići*.²⁰⁷ Imajući u vidu da je ova administrativno-teritorijalna povezanost historijskog karaktera i da je vrlo stara, možda se svi ovi nazivi mogu dovesti u neku bližu vezu s nekadašnjim keltskim kultovima.

Na ostatak nekadašnjeg keltskog totemizma ukazuju keltska plemenska i lična imena kao *Tarbeli* (bikovi), *Bodugnatus* (sin gavrana), *Bronogenos* (sin vrane).²⁰⁸ Njihovi heroji *Kuholin* i *Dirmid* nisu smjeli ubiti pticu, psa, vepra. Kod tabuiziranih životinja koje nisu ubijali posebno mjesto zauzimaju zečevi. U keltskoj religiji zec je posebno štovan. Zečiji lik zastupljen je i na statuama keltskih božanstava.²⁰⁹

Prilikom nastanka određenih naziva odlučujuću ulogu u imenovanju ima motivacija. Imajući u vidu da se Zečići nalaze u arealu keltske onimije, posve je moguće da je ovaj naziv nastao poslije VII stoljeća, u vrijeme slavenizacije tog kraja. Može se vjerovati da su ostaci keltskog totemizma, koji se manifestirao u štovanju zeca, dobili adekvatnu potvrdu u slavenskom imenovanju značajnijeg keltskog naselja u ovom kraju. Moguće je da je naziv *Zečići* semantički kalk.

Keltska onimija²¹⁰ na zapadnim prilazima Glasincu, više ili manje očuvana u geografskoj nomenklaturi keltskog porijekla i u vezi s keltskim kultovima, u geološkoj strukturi tog kraja ima svoje historijsko uporište. Kao što je općepoznato, Kelti su bili vrsni rudari i metalurzi. Rudna nalazišta na zapadnim prilazima Glasincu upravo su pružala mogućnost rudarskih i metalurških djelatnosti. Na Kosmaju je općepoznato da je na seoskom tlu pronađena ruda bakra.²¹¹ Nazivima *Mjedenik*, kako se naziva najviši vrh Romanije koji se izdiže iznad Bogovića, Kosmaja, Stajne i Zečića, i *Pòdmjedenik*, što je ime za zaselak Zečića, lokalna toponimija ovu činjenicu potvrđuje na poseban način. Od izuzetne važnosti je fakat da se na planinskom vrhu *Mjedenik* nalazi pretopovijesna gradina.²¹² Na-

²⁰⁷ Riječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1910, str. 323.

²⁰⁸ A. Cermanović, D. Srejšević, str. 277.

²⁰⁹ A. Cermanović i D. Srejšević donose fotografiju keltskog božanstva iz III st. pr. n. e. koja se čuva u Sen Žermenu an Le, u Muzeju nacionalnih starina. Plastična predstava zeca nalazi se na poprsju božanstva. N. dj., str. 283.

²¹⁰ Postoji mogućnost da oronim *Tolini*, također, pripada onimiji keltskog porijekla. U geografskom smislu, nalazi se ispod glasinačkog platoa, u blizini i na jugoistoku keltske aree. O Tolini-ma vidjeti u Glasinačkim nazivima ilirskog porijekla.

²¹¹ Prema kazivanju Milanka Jankovića.

²¹² B. Čović, *Die Befestigungen und befestigte Siedlungen des Glasinacer Gebietes*, Međunarodni kolokvij Utvrđena ilirska naselja, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. XXIV, Sarajevo 1975, str. 101.

zivi su izvedeni od svesl. i praslav. *Mjēd*, "ruda uopće", "bakar", "bronz".²¹³ Moguće je da su Slaveni zatekli nešto od ovih djelatnosti, ili je riječ o kalkiranom nazivu.

Na mogućnost političkog organiziranja ilirsko-keltskog stanovništva na zapadnim prilazima Glasincu, za vrijeme rimske vlasti, ukazuje naziv ojkonima *Prinčići*.²¹⁴

ZNAČAJ GLASINAČKIH KULTOVA U ETNOGRAFIJI ILIRA BOSNE I HERCEGOVINE I POLIMLJA

Predslavenski kultovi Glasinca, kao sastavni dio predslavenskih etničkih elemenata u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka, neosporna su historijska činjenica. To se posebno odnosi na kult Silvana i Dijane. Posve je izvjesno da su se tragovi ovih kultova sačuvali u glasinačkim nazivima *Siljevo polje*, *Siljeva glava* i *Janjina dola*. S više ili manje vjerovatnoće, isto se odnosi i na ilirska božanstva *Vidasus*, *Thana* i neke keltske kultove prisutne na zapadnim prilazima Glasincu.

U Garašaninovoj *Praistoriji Srbije*,²¹⁵ gdje su pobrojani i imenovani svi prethistorijski lokaliteti na tlu Srbije, niti jedan nije imenovan po Svetom Iliji ili pučkom imenu Ilija.²¹⁶ Srpski prethistorijski lokaliteti u svojim nazivima ne sadrže navedeno ime. Nazivi motivirani po Svetom Iliji tipična su odlika bosanske onimije i prethistorije. Iz Bosne i Hercegovine dosežu do Polimlja i pljevaljskog sela *Grev*. Iznad ovog sela je brdo *Sveti Ilija* na kojem se nalazi crkva u čijim temeljima je ugrađen Jupiterov žrtvenik.²¹⁷ U rejonu pljevaljskog sela *Dužice* nalazi se još jedan oronim sličnog imena: *Ilijina stijena*.²¹⁸ Ovim se zaokružuje teritorij jedinstvenog ilirskog kulta i geografskog prostora srodnih plemena koja su štovala kult, a to je područje Bosne i Hercegovine i Polimlja. Od posebne važnosti je to što se istočne granice tog kulta poklapaju s istočnim granicama rimske provincije Dalmacije, kojoj je pripadao riječni sliv desnih pritoka Drine.

²¹³ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, II, str. 436.

²¹⁴ Ova problematika se tretira u poglavlju o političkom i teritorijalnom organiziranju glasinačkih Ilira.

²¹⁵ M. Garašanin, *Praistorija Srbije*, I, II, Beograd 1973.

²¹⁶ Iz perioda antike posvjedočen je samo jedan lokalitet, *Ilinjača* kod Svetozareva gdje su pronađeni ostaci kulta Mitre. S. Svetić, *Ilinjača, Dragovo, Svetozarevo*, Arheološki pregled 9, Beograd 1967, str. 116.

²¹⁷ A. Loma, *Toponomastika i arheologija*, Onomatološki prilozi X, SANU, Beograd 1989, str. 18. Pored *Svetog Ilije* kod Pljevlja, na tlu Srbije jedini "sličan primer kontinuiteta od rimskih do slovenskih vremena imamo možda u dragačevskom selu Prilipcu, gde je u crkvu uzidan rimski spomenik sa retkim zavetnim natpisom Jupiteru Fulfuratoru, a lokalitet sa rimskom nekropolom zove se *Munjsko Brdo*". Isto.

²¹⁸ Prema informaciji pripadnika bošnjačkog roda *Bungur* iz Dužice.

Analiza rasprostranjenosti bosanskih pretpovijesnih gradina, preimenovanih po imenu Svetog Ilije, pokazuje da su one uglavnom rasprostranjene na onom dijelu Bosne i Hercegovine koji su naseljavala ilirska plemena Dalmati i Desitijati. Tri glasinacke gradine s imenom *Ilijak* povezuju istočnu Bosnu i Glasinac s dalmatskim i Ddesitijatskim područjem. Brdo *Sveti Ilija* iznad pljevaljskog sela *Grev*, i *Ilijina stijena* iznad sela Dužice proširuju taj prostor na Polimlje, za koje se smatra da je u predrimsko doba bilo naseljeno ilirskim plemenom Pirusta.²¹⁹ Sjeverno od ovog prostora nalazio se teritorij ilirskog plemena Dindara, čiji se municipalni centar u antičko doba nalazio u Skelanima, južno od današnje Srebrenice.²²⁰ Za dindarski teritorij poznato je da se prostirao s obje strane Drine, od Lima na jugu do Ljubovije i Bratunca na sjeveru. Teritorija Pirusta i Dindara, znatnim dijelom na području Bosne i Hercegovine, obuhvatala je i prostor istočno od Drine, na današnjem tlu Srbije i Crne Gore, što znači da Drina u antici nije bila administrativno-politička granica.²²¹ Na ovom jedinstvenom prostoru živjeli su i Partini. S obzirom na to da se u teritoriju Partina općenito uključuje i oblast oko Požege i Užica,²²² do kojeg doseže Dindarski teritorij,²²³ vjerovatno su i ove oblasti današnje zapadne Srbije ulazile u zajedničku teritoriju brojnih ilirskih plemena čije je jezgreno područje na tlu današnje Bosne i Hercegovine.

Jedinstven prostor srodnih ilirskih plemena koja su nastanjivala najveći dio današnje Bosne i Hercegovine, oblast Polimlja i Užica, ne samo da potvrđuje njihov zajednički kult na prethistorijskim gradinama supstituiran kultom Svetog Ilije nego ga indirektno potvrđuju i rimska osvajanja Ilirika. U Oktavijanovom ratu protiv Ilira 35–33. g. pr. n. e., po mišljenju N. Vulića, Kromayera, Domaszewskog, Hirshfelda, G. Ferera, S. Josifovića, i drugih, Oktavijan je pokorio i Bosnu i zapadnu Srbiju.²²⁴ Ustvari, ovim je Oktavijan pokorio srodna i saveznička ilirska plemena koja su se zajednički suprotstavila Rimu. Teritorij ovih plemena, koji je osvojen, upravo je današnji teritorij Bosne i zapadne Srbije. Na ovom prostoru moguće je pretpostaviti topografsku ubikaciju još nekih plemena

²¹⁹ Na ovom prostoru u antičko doba pretpostavlja se da se nalazio *Municipium S....* I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANUBiH, posebna izdanja, knj. LXVI, Sarajevo 1987, str. 204–214.

²²⁰ Isto, str. 176.

²²¹ I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, str. 176.

²²² Identifikacija Partina u oblasti Užica temelji se na dva natpisa pronađena u tom kraju. *I[ovi] O[ptimo] M[aximo] Partino C. Iul[ius] Rufus trib[unus] coh[ortis] I mil[liarie] Delm[atarum] pro salute....* *l[ibens] p[osuit]*. CIL III 8353, Spom. SKA XXXIX 83. *I[ovi] O[ptimo] Par[tino] Aem[ilius] Dasius duumvir v[otum] solvit* *l[ibens] m[erito]*, Spom SKA XXXVIII 58, 6.

²²³ Na osnovu tipološke analize arheološkog materijala iz Skelana i okolice, prvenstveno nadrob-nih spomenika i njihovog sadržaja, utvrđeno je da područje oko Skelana sačinjava jedinstvenu kulturnu i etničku cjelinu sa srbijanskim Podrinjem u regionu Požege i Užica. Isto, str. 180.

²²⁴ S. Josifović, *Oktavijanovo ratovanje u Iliriku*, Živa antika, god. VI, Skoplje 1956, str. 140–144.

koja su pripadala Naronitanskom konventu i za koja Plinije Stariji navodi da ih je pokorio Oktavijan.²²⁵

Iz činjenice da na teritoriji Srbije nema ilirskih pretpovijesnih gradina s nazivom koji sadrži svetačko ime *Ilija* očito je da se geografski prostor današnje Srbije još u prethistoriji i antici bitno razlikovao od prostora današnje Bosne i Hercegovine. Očigledno, još u ilirsko (pagansko) doba na prostoru savremene Bosne i Hercegovine i Srbije egzistirale su dvije posebne etno-kulturne zajednice. Granica između njih višestoljetna je granica s povijesnim kontinuitetom. Historija je redovno aktualizira, potvrđuje i obnavlja. U općem smislu, granica ne samo da dijeli Balkan na istočni i zapadni nego je i njen etno-kulturni i vjerski karakter posebno naglašen podjelom kršćanstva na pravoslavlje i katoličanstvo 1054. godine. Kao što je općepoznato, u grubim crtama, granica podjele kršćanstva na istočno i zapadno išla je od Beograda do Boke kotorske. U XI vijeku linija granice nije povučena geometrijskim linijarom, s ciljem da se mehanički podijeli prazan prostor. Naprotiv, linija granice dijeli dvije različite skupine stanovništva koje su se od prethistorije pa do XI stoljeća između sebe razlikovale po svojim vjerovanjima i religiji. Do 1054. godine to stanovništvo imalo je različite vjerske tradicije, a jedna od njih upravo je paganska tradicija pretpovijesnog i antičkog kulta koji je supstituiran kultom Svetog Ilije. Široka rasprostranjenost kulta na teritoriji Bosne i Hercegovine potvrđuje Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu i zapadni dio Sandžaka kao jedinstven kršćanski prostor pod crkvenom jurisdikcijom pape, u kojem su striktno provedene upute pape Grgura Velikog.

Činjenica da na prostoru Srbije nema pretpovijesnih gradina koje u svom nazivu sadrže svetačko ime *Ilija* negira dosadašnje historiografske sudove o Autarijatima, nosiocima glasinačke kulture.²²⁶ Glasinački Iliri nisu bili Autarijati.

²²⁵ *Ouzaei, Partheni, Cavi, Haemasi, Masthiae, Arimistae*. Isto.

²²⁶ Č. Truhelka, *Poblize odregjivanje prehistoričkih nahogjaja u Bosni i Hercegovini iz željeznog doba*, GZM, V, Sarajevo 1893, str. 116. Etničku identifikaciju glasinačkih Ilira, kao Autarijata, Truhelka je interpretirao u jednom od svojih posljednjih radova: *Povijest Bosne i Hercegovine (Bosna u doba prehistoričko)*, HKD "Napredak", Zagreb 1942, str. 96. Po mišljenju Truhelke, Kelti su 310. g. pr. n. e. na svom putu kroz Bosnu potukli Autarijate i potisnuli ih na jugoistok, "a kasnije se na opustjelom glasinačkom teritoriju naseliše Daesidijati". M. Garašanin, *Praistorija Srbije*, I, Beograd 1973, str. 470-508. Upor.: D. i M. Garašanin, *Istorija Crne Gore*, I, Titograd 1967. Pretpostavku po kojoj su glasinački Iliri bili Autarijati F. Papazoglu prvi put iznijela je u radu *O teritoriji ilirskog plemena Ardijeja*, Zbornik Filozofskog fakulteta, VII, Beograd 1963, str. 79. Ista pretpostavka ponovljena je u studiji F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo 1969, str. 84. B. Čović promjenu svog mišljenja obrazlaže na slijedeći način: "Eventualnu pripadnost 'glasinačke kulture' starijeg željeznog doba Desitijatima bili smo pretpostavili A. Benac i ja (Glasinac II, str. 26). Nakon kasnijih istraživanja uvjerio sam se da za ovakvu pretpostavku nema osnova ni u metodološkom pogledu ni u samom arheološkom materijalu." B. Čović, *O izvorima za istoriju Autarijata*, str. 114. Isti: *Od Butmira do Ilira...*, str. 284. Zajedno sa Ž. Mikićem, Čović smatra da je "glasinačko područje", u stvari, samo zapadni dio jedne šire oblasti koju karakterišu

Brojni bosanski i glasinački Ilijaci pokazuju da su glasinački Iliri imali istovjetne kultove s Dalmatima i Desitijatima centralne Bosne, što ih etnički i kulturno identificira i definira zajedničkom skupinom ilirskih plemena. Izoglosa *Sveti Ilija*, utemeljena u prostor prethistorijske gradine i s dosegom do pljevaljskih sela Grev i Dužica, potvrđuje ranije iznijeta mišljenja H. Kiperta,²²⁷ W. Tomascheka,²²⁸ A. Benca i B. Čovića,²²⁹ D. Baslera²³⁰ o Desitijatima, nosiocima glasinačke ilirske kulture čiji teritorij je na istoku, po mišljenju W. Tomascheka, K. Patscha, A. Mayera i M. Mandića, obuhvatao i jedan dio Sandžaka.²³¹

Nazivi motivirani po kršćanskom svecu Svetom Iliji također su potvrđeni u Dalmaciji u znatnom broju.²³² Oni pokazuju da je Dalmacija, zajedno s Bosnom i Hercegovinom, od pretpovijesnog doba do slavenkog naseljavanja u VII vijeku n. e., činila jedinstveno kulturno i etničko područje naseljeno istorodnim ilirskim plemenima. Na isti zaključak upućuju i antropološka istraživanja: nosioci kulture bronzanog i željeznog doba na Glasincu – čija kultura, pored Glasinca, obuhvata i Polimlje – pripadaju mediteranskoj rasi.²³³ Prema tome, glasinačka ilirska kultura istočni je ogranak jedinstvenog etničkog i kulturnog prostora istorodnih ilirskih plemena koja su živjela od Polimlja, na istoku, do Jadranskog mora, na zapadu. Pored zajedničkog kulta, zajednički prostor sadrži zajedničku i istovjetnu onomastiku.

sahranjivanje pod tumulima i određene druge, specifične forme materijalne kulture". B. Čović, Ž. Mikić, *Praistorijske lubanje iz grobova glasinačkog područja*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XI, Sarajevo 1973, str. 29, bilješka 1. M. Zotović, *Problem mladog gvozdenog doba u zapadnoj Srbiji u svetlu otkrića u Krajčinovićima kod Priboja*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXV, Sarajevo 1987, str. 54.

²²⁷ H. Kiepert, *Formae orbis antiqui*, XVIII, Berlin 1903.

²²⁸ W. Tomaschek smatrao je da se oblast Desitijata prostirala preko Rogatice, Višegrada i Goražda, sve do Pljevlja. W. Tomaschek, *Mitteilungen der geographischen Gesellschaft*, Wien 1880, str. 565.

²²⁹ A. Benac, B. Čović, n. dj., II, str. 26.

²³⁰ D. Bazler, *Rogatica*, Praistorijsko i rimsko doba, Sarajevo 1966, str. 29.

²³¹ A. Mayer, M. Mandić, *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1942, str. 118, 119, 122.

²³² Pored brojnih oronima *Sveti Ilija*, kao što je najviši vrh Pelješca, u Dalmaciji je potvrđeno i 5 toponima sa starodalmatskim pridjevom *San(c)tu(s)* (Ilija). Nastali su za vrijeme romansko-hrvatske jezičke simbioze, do kraja X stoljeća. Dva toponima evidentirana su na području Dubrovnika, a po jedan u Boki, Splitu i na Braču. P. Šimunović, *Toponimi sa starodalmatskim pridjevom san(c)tu(s)*, Istočnojadranska toponimija, Split 1986, str. 118.

²³³ B. Čović, Ž. Mikić, *Praistorijske lubanje iz grobova glasinačkog područja*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, ANUBiH, XI, Sarajevo 1973, str. 73.

ILIRSKA ANTROPONIMIJA POLIMLJA – SASTAVNI DIO OPĆE ANTROPONIMIJE RIMSKE PROVINCIJE DALMACIJE

Na prostoru Polimlja u rimsko doba potvrđeno je više ilirskih imena.²³⁴ O tim imenima R. Katičić kaže: "Kraj oko Pljevalja, nesumljivo, pripada sred-njodalmatskom imenskom području. Antroponimija s epigrafskih nalaza kod Pljevalja ne samo da je srednjodalmatska nego se i po čistoći pojedinih imena slaže s dobro poznatom starosjedilačkom antroponimijom u Rideru."²³⁵ Ista dalmatska imena iz okoline Pljevlja G. Alföldy izdvojio je u sedmo imensko područje rimske provincije Dalmacije.²³⁶ Za ovu pojavu Alföldy misli da je treba datirati u rano doba rimskog carstva kada su, kako pretpostavlja, stanovnici s područja Salone, Garduna i kasnije kolonije Aequuma (*Siculi*, *Siculotae*?) preseljeni u okolinu Pljevalja i Prijepolja.²³⁷

Preseljenje Dalmata u oblast Polimlja nikako se ne može dokazati. G. Alföldi i R. Katičić²³⁸, koji se priklonio Alföldijevom mišljenju o preseljenju Delmata u oblast Polimlja, nisu ponudili konkretne dokaze o dalmatskoj seobi. Protiv njihovog mišljenja stoje suprotni i uvjerljivi dokazi koji ih čine tipičnom znanstvenom zabudom. Prije svega, to je izoglosa *Sveti Ilija* i još neki dokazi o kojima će biti riječi i koji, sami za sebe i u međusobnoj vezi, pokazuju jedinstveno etničko i kulturno područje srodnih ilirskih plemena Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Polimlja i Užica u zapadnoj Srbiji.

Imenskim područjima Veneta na tlu Italije i Istre bavio se J. Unterman.²³⁹ Isti metod u istraživanju ilirske antroponimije od Untermana su kasnije preuzeli

²³⁴ *Cato, Lavo, Panto, Trito, Turo, Pladomenus, Statavia, Vendo*, itd. M. Mirković, *Iz istorije Polimlja u rimsko doba*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIV, Sarajevo 1975, str. 103. Sud o ovim dalmatskim imenima izveden je na osnovu radova R. Katičića: R. Katičić, *Das mitteldalmatische Namensgebiet*, *Živa antika*, god. XII, sv. 2, Skoplje 1963, str. 255-291. Isti: *Die illyrischen Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet*, *Živa antika*, god. XII, sv. 1, Skoplje 1962, str. 95-120. Prisutnost ovih imena u Polimlju G. Alföldy objašnjava pretpostavljenim prinudnim preseljenjem koje su izvršili Rimljani poslije Batonovog ustanka 9. g. n. e. G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, str. 29.

²³⁵ R. Katičić, *Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija*, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo 1964, str. 21.

²³⁶ "7. In der Umgebung von Plevlje lebte in der römischen Kaiserzeit eine Gruppe der Delmaten. Die Namensgebung dieser Gruppe ist in erster Linie delmatischen Charakters und sie zeigt auch liburnische Einflüsse." G. Alföldy, *Die Namensgebung der Urbewölkerung in der römischen Provinz Dalmatia*, Beiträge zur Namenforschung 15, Budapest 1964, str. 102.

²³⁷ Isto, str. 101.

²³⁸ R. Katičić smatra da se pojava može objasniti na razne načine, "a najbolje kolonizacijom". R. Katičić, isto.

²³⁹ J. Unterman, *Die venetischen Personennamen*, Wiesbaden 1961.

R. Katičić i G. Alföldy. Katičićeva ilirska imenska područja²⁴⁰ još uvijek se ubrajaju u njegova najznačajnija znanstvena djela. Mada se o znanstvenim rezultatima Katičićevih istraživanja imenskih područja ilirolazi uglavnom izražavaju pozitivno,²⁴¹ rezultati njegovih istraživanja nemaju značaj potpuno utemeljenih i neospornih znanstvenih činjenica, kako se to počesto smatra. To se posebno odnosi na ilirska imena potvrđena uz istočnu granicu rimske provincije Dalmacije i oblast Pljevlja. U odnosu na ostala ilirska imena Provincije, istočno-granična ilirska imena otkrivaju – jedinstveno ilirsko imensko područje rimske provincije Dalmacije. Naime, Katičić, Alföldy i svi ostali znanstvenici koji zastupaju dalmatsku seobu iz Dalmacije u istočne oblasti Provincije²⁴² u potpunosti previđaju i ignoriraju osnovno i opće kulturno imensko područje rimske provincije Dalmacije. Svaka kulturna i društvenopolitička zajednica u povijesti, posebno ona čija je povijest višestoljetna, stječe i ima svoja karakteristična imena, i njih je nužno istraživati ne samo na induktivan već i na deduktivan način. Međutim, Alföldyjeva i Katičićeva istraživanja ilirskih imenskih područja nisu najdosljednija i uglavnom imaju induktivan karakter.

Pojava dalmatskih imena na natpisima iz okoline Pljevlja ima sasvim drukčije razloge od onih koje navode Alföldy i Katičić. Zahvaljujući činjenici što su se u Kolovratu, kod Pljevalja, nalazili antički rudnici, domoroci koji su u njima radili bili su plaćeni rudari, znatno bogatiji od svojih sunarodnika nastanjenih na ostalom prostoru desnog sliva pritoka Drine koji je također pripadao rimskoj provinciji Dalmaciji. Zahvaljujući povoljnijem ekonomskom položaju od svojih sunarodnika u susjedstvu, i koji nisu radili u rudnicima, Iliri iz okoline Pljevlja mogli su sebi podići epigrafske spomenike na osnovu kojih smo u mogućnosti da proučavamo njihova imena. Naime, Alföldy i Katičić nisu uzeli u obzir vrlo važno pitanje: šta je s ostalim ilirskim imenima s cjelokupnog prostora desnog sliva pritoka Drine? Taj prostor zasigurno nije bio pust, što potvrđuju brojni tumuli, i na njemu su, također, živjeli Iliri, sa svojim imenima koja nam nisu poznata. Za ta nepoznata imena s područja desnog sliva Drine nikako se ne može dokazati da su se razlikovala od poznatih pljevaljskih i polimskih ilirskih imena. Tvrdnja da se druga ilirska imena na prostoru istočne granice rimske provincije Dalmacije razlikuju od onih koja su epigrafski potvrđena u rudnoj oblasti Pljevlja – i da epigrafski potvrđena ilirska imena pljevaljske oblasti čine posebno ilirsko imensko područje nastalo preseljavanjem Ilira iz Salone i okoline u oblast Pljevlja – u najmanju ruku je više nego problematična. Imenska područja ne

²⁴⁰ R. Katičić, *Die illyrischen Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet*, *Živa antika*, god. XII, sv. 1, Skopje 1962. Isti: *Das mitteldalmatische Namensgebiet*, *Živa antika*, god. XII, sv. 2, Skopje 1963. Isti: *Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. I, Sarajevo 1964.

²⁴¹ O tiome vidjeti u: A. Stipčević, *Iliri*, str. 12.

²⁴² J. J. Wilkes, *Dalmatia*, str. 282.

nastaju na način kako su Alföldy i Katičić razumjeli taj problem, a razumjeli su ga pogrešno.²⁴³ Naime, može li se, na bilo kojem groblju u svijetu, ustvrditi da se imena s nadgrobnih spomenika razlikuju od imena pripadnika istog naroda koji su, iz ekonomskih razloga, na istom prostoru sahranjeni bez tih spomenika?

Analiza Katičićevih ilirskih imena koja je uvrstio u srednjodalmatsko imensko područje, u odnosu na ilirska imena potvrđena na prostoru uz istočnu granicu rimske provincije Dalmacije – a tom prostoru pripada širi prostor istočnih oblasti Podrinja zajedno s desnim pritokama Drine – na svoj način dovodi u sumnju mišljenja o posebnom "imenskom području srednjodalmatskog porijekla u oblasti Pljevlja". Srednjodalmatska ilirska imena, kako ih je razlučio i definirao R. Katičić, nisu zastupljena samo u oblasti Pljevlja. Zastupljena su na širem prostoru istočne granice rimske provincije Dalmacije i Podrinja, i na onom prostoru na kojem nisu potvrđene rudarske djelatnosti. Među tim imenima, neka od njih Katičiću su ostala nepoznata, a također pripadaju "srednjodalmatskim" imenima: *Varra*²⁴⁴, *Dasa(s)*²⁴⁵, *Dasius*²⁴⁶, *Aplis*²⁴⁷ i *Belzeius*²⁴⁸. U novije vrijeme, s nekropole u Radoinji kod Nove Varoši, poznato je još jedno "srednjodalmatsko" ilirsko žensko ime *Celemio*,²⁴⁹ što znatno proširuje oblast Katičićevog i Alföldyevog "srednjodalmatskog" imenskog područja u oblasti Pljevlja, i na svoj način pokazuje da se ne radi ni o kakvom posebnom pljevaljskom imenskom području. Sva navedena imena, uz ona koja su pronađena u okolini Pljevlja i koja tretiraju Katičić i Alföldy, pripadaju općem imenskom repertoaru (imenskom području) rimske provincije Dalmacije.

²⁴³ O slabostima tog metoda na tlu rimske provincije Dalmacije pripremam poseban rad.

²⁴⁴ CIL III, 8339. Upor.: I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, str. 186. Ime je potvrđeno u Visibabi kod Požege. U svojim radovima o ilirskim imenskim područjima R. Katičić je previdio navedeno ime /R. Katičić, *Das mitteldalmatische...*, 278, 279/.

²⁴⁵ *Can(ius) Dasas*. Ime je potvrđeno u Skelanima, GZM NS 38 (1983), 103 dd. n. 4. Upor.: I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, str. 188.

²⁴⁶ CIL III 14613, Bioska. Upor.: I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, str. 189.

²⁴⁷ Ime je potvrđeno na epigrafskom spomeniku oz Komina. D. Rendić-Miočević, *Ilirske onomastičke studije*, Živa antika XXI, sv. I, Skoplje, 1971, str. 171.

²⁴⁸ Cipus s likom Atisa što ga je sebi i supruzi *Aur(eliae) Fuscae* postavio *T. Aur(elius) Rufus Belzeius* (Spom. 77, 1934, str. 17, br. 21, sl. 21). I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, V, Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija*, 103.

²⁴⁹ Pojavu ilirskih imena na prostoru Radoinje (*Pla[d]omen[us]*, *Celemio*) S. Loma objašnjava "sukcesivnim deportacijama Delmata do u 2 vijek", iako se bilo koje deportacije Delmata, a posebno "sukcesivne deportacije", ničim ne mogu dokazati. Posebno je neprihvatljiva analogija s preseljenjem dijela plemena Numidana u "drugu provinciju Mauretaniju" u vrijeme Hadrijana. "Druga provincija" podrazumijeva druge i posve nove političke i kulturne prilike i sadržaje, kao i nove političke obaveze koje se u novoj političkoj i kulturnoj sredini nužno nameću preseljenom plemenu. Politička i kulturna domovina Delmata je rimska provincija Dalmacija (i u oblasti Polimlja, Nove Varoši, itd.!) i oni nisu kažnjavani kolektivnijim preseljavanjem u druge provincije. O ilirskim imenima iz Radoinje i "preseljenju Delmata" vidjeti u: S. Loma, *Princeps i peregrini incolae u municipiju S(plonistarum?)*, Živa antika 52, Skoplje 2002, str. 158, 159.

Po mišljenju Katičića, "srednjodalmatskim imenima", također, pripadaju imena *Baezus*, potvrđeno u "Alburnus Dakien", i *Baezo*, dvaput potvrđeno u Rideru.²⁵⁰ U vezi s tim imenima, Katičiću je u potpunosti promaklo ilirsko ime *Belzeius*, potvrđeno u selu *Rosulje* (Bukovica, SO Pljevlja).²⁵¹ S lingvističkog aspekta, imena *Baezus*, *Baezo* i *Belzeius*, prije svega, povezuje element z rijedak u ilirskom onomastikonu.

S historijskog aspekta, Katičiću je bilo poznato da je "srednjedalmatsko" ime *Baezus* potvrđeno u ilirskoj koloniji u Dakiji, u selu *Pirusta*.²⁵² I pored toga, smatrao je da je riječ o usamljenom imenu i izrazio je sumnju da to ime pripada *Pirustima*.²⁵³ Dvije riderske potvrde imena *Baezo* Katičiću su bile dovoljne da imena s osnovom *Baez-* uvrsti u srednjedalmatsko imensko područje. Pritom, u potpunosti je ignorirao mogućnost da su riderska imena mogla biti donesena u Rider i s istoka, iz oblasti *Pirusta*. Za dva *pirustska* imena i dva *riderska* imena s bazom *Baez-* (*Belz-*) samo u podjednakoj mjeri može se pretpostavljati dvostruki smjer kretanja: da su iz Ridera dospjela u Pljevlje, ili iz Pljevlja u Rider. Međutim, šta reći za Katičićevo "srednjedalmatsko" ime *Panto* koje u Rideru ima osam potvrda, a u oblasti Pljevlja devet?²⁵⁴ Svakako, radi se o imenima koja nisu "putovala" sa zapada na istok ili sa istoka na zapad. Ona pripadaju jednom i jedinstvenom etnokulturnom imenskom području rimske provincije Dalmacije.

Ilirska imena s osnovom *Baez-* ne pripadaju srednjodalmatskom imenskom području. Katičiću nepoznato ilirsko ime *Belzeius* upravo je potvrđeno u središtu plemenskog teritorija *Pirusta*.²⁵⁵ Za imenske baze *Baez-* i *Belz-* s velikom vjerovatnoćom može se smatrati da su istovjetnog porijekla, izvedene iz neke nama nepoznate ilirske riječi. Razlike između *Baez-* i *Belz-* najvjerovatnije su dijalekatske prirode. Ilirska imena *Baezus*, *Baezo* i *Belzeius* pripadaju općem imenskom području rimske provincije Dalmacije i ona se, kao i sva druga Katičićeva imena zastupljena u njegovim imenskim područjima na prostoru rimske provincije Dalmacije, na tom prostoru ne mogu pouzdano razvrstavati i izdvajati u posebna imenska područja. Sav taj prostor bio je naseljen hiljadama ljudi, o čemu svjedoče hiljade ilirskih tumula, samo na Glasincu od 20 000 do 100 000. Hiljade tumula podrazumijevaju hiljade ilirskih imena, od kojih nam je poznato tek nekoliko stotina. S tako malobrojnim imenskim materijalom nije moguće izvoditi onomastičke konkluzije, posebno ne u oblasti Pljevlja.

²⁵⁰ R. Katičić, *Das mitteldalmatische Namensgebiet*, str. 263.

²⁵¹ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju...*, str. 103, Spom. 77, 1934, 17.

²⁵² *vicus Pirustarum*, CIL III, C VIII.

²⁵³ "Es kann also kein Zweife bestehen, daß der männliche Individualname *Baezus* der miteldalmatischen namengebung der Pirusten angehört."

²⁵⁴ Prema analizi S. Loma. O tome vidjeti u: S. Loma, n. dj., str. 157, bilješka 55.

²⁵⁵ Piruste u rudarsku oblast oko Pljevlja lociraju: A. Evans, ARI III, 1885, 38. d., E. Polaschek, RE XX col. 1729, G. Alföldy, Dalmatien, 56 d., J. J. Wilkes, Dalmatia 173. dd. Isto mišljenje ima i I. Bojanovski. I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, str. 91.

Katičićevom i Alföldyevom posebnom "srednjodalmatskom" imenskom području u oblasti Pljevlja posebno protivrječe imena pripadnika ilirskog plemena Partina, potvrđena u oblasti Užica. Među tim imenima su *Aur(elius) Dasius Ilvir* (ara IOPar(thino), CIL III 14613 = SP. 98, 239, br. 473) potvrđeno u Bioski kod Užica,²⁵⁶ *Vett Daza* (Spomenik 71, 597)²⁵⁷ i *Dazieri vil(ico)* potvrđena u Užicu.²⁵⁸ Imena su potvrđena uz istočnu granicu rimske provincije Dalmacije i, prema mišljenju R. Katičića, također pripadaju srednjodalmatskom imenskom području.²⁵⁹ Prilikom razmatranja navedenih imena Katičiću je promaklo da se "srednjodalmatska" ilirska imena s bazom *Das-* (*Daz-*), a nabrojao ih je ukupno 21, uopće ne javljaju na prostoru rimske provincije Mezije, istočno od istočne granice rimske provincije Dalmacije. Imena s bazom *Das-* (*Daz-*), kao i imena iz oblasti Pljevlja, Nove Varoši, itd., pripadaju općem imenskom području rimske provincije Dalmacije. Pritom, pripadnost Partina Naronitanskom konventu i njihovo učešće u otporu Rimljanima 35–33. g. pr. n. e., zajedno s ostalim ilirskim plemenima Ilirika koji će kasnije ući u područje rimske provincije Dalmacije, na vojni i politički način potvrđuju posebno etnokulturno i političko područje – rimske provincije Dalmacije.

Uspostava rimske provincije Dalmacije i njenih granica, u vrijeme Batonovog ustanka (6–9. g. n. e.), ne podrazumijeva puko iscrtavanje granica na etnički i kulturno praznom prostoru. Kao što je općepoznato, na nastanak granica utječu mnogi faktori, oronimski, hidronimski, kulturni, itd. Da su se u određivanju istočne granice rimske provincije Dalmacije Rimljani rukovodili isključivo geografskim faktorima, nema nikakve sumnje da bi istočna granica rimske provincije Dalmacije bila na najvećoj prirodnoj prepreci na tom prostoru, na rijeci Drini, jednoj od najdivljijih rijeka na kojoj je prvi most izgrađen tek u XVI stoljeću.²⁶⁰ Pitanje iz kojeg razloga je ta granica pomaknuta dalje na istok i zbog čega u granice rimske provincije Dalmacije ulazi desni skliv pritoka Drine, jedno je od krucijalnih povijesnih pitanja koje nije postavio ne samo R. Katičić već i svi ostali znanstvenici prije i poslije njega. Odgovor se krije u rimskim geopolitičkim razlozima iz kojih su 8. g. n. e. podijelili Ilirik i stvorili rimske provincije Dalmaciju i Panoniju, a stvorili su ih "radi lakšeg vođenja rata protiv Delmata i njihovih saveznika koji se nastavio u područjima južno od dinarskih Alpa (*Alpes Delmaticae* Plin. XI 240, *Albion oros* (Strab. IV 6, 1), odnosno radi lakšeg nadzora pokorenog neprijatelja i lakše organizacije uprave (Vell. II 114, 4)".²⁶¹ Taj rimski "neprijatelj" na istoku su Pirusti i Partini, koji nastanjivaju prostor desnog

²⁵⁶ Ovo ime Katičiću je ostalo nepoznato i nije ga uvrstio u srednjodalmatsko imensko područje.

²⁵⁷ R. Katičić, n. dj., str. 268.

²⁵⁸ CIL III 8350.

²⁵⁹ R. Katičić, n. dj., str. 268, 269.

²⁶⁰ O tome se posebno govori u poglavlju o glasinačkim nazivima latinskog porijekla.

²⁶¹ I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina...*, 56.

sliva rijeke Drine, i Dindari, koji su nastanjivali i lijevu i desnu obalu Drine, o čemu je već bilo riječi. Rimljani ih nisu mogli izostaviti ispod svoje kontrole i podijeliti granicom na Drini, što se posebno odnosi na Dindare. Prethodno, isti "neprijatelj", odnosno saveznička ilirska plemena među kojima su bili Pirusti, Partini i Dindari, zajednički se odupro rimskoj okupaciji u Oktavijanovom ratu, o čemu je, također, bilo riječi. U kulturnom smislu, isti "neprijatelj" imao je i posebna etnokulturna obilježja i svoje kulturne posebnosti u kojim je posebno očit ilirski kult prirode, kasnije preimenovan u ime kršćanskog sveca – *Sveti Ilija*. Pripadnici Pirusta, Partina i Dindara, kao i još nekih manjih ilirskih plemena koja su živjela na tom prostoru, u Kolovratu, Pljevlju, Novoj Varoši, Užicu, itd., imali su svoja imena za koja se ne može dokazati da su se bitno razlikovala od ostalih savezničkih ilirskih imena s ostalog prostora rimske provincije Dalmacije. Podizali su nadgrobne spomenike koji po svojim stilskim odlikama pripadaju istočnom području rimske provincije Dalmacije.²⁶²

Nema nikave sumnje: ilirska imena na tlu rimske provincije Dalmacije, posebno njen središnji dio na kojem se danas nalaze država Bosna i Hercegovina i Dalmacija, čine jedinstveno i nedjeljivo imensko područje. Na tom području, kao rezultat prethodnih onomastičkih tradicija, kasnije je nastao dalmatinsko-bosanski srednjovjekovni imenski kompozit *sal-*, o kojem je, također, bilo riječi. Na istom etnokulturnom prostoru u osmansko doba, na tradicijama prethodne etnokulturne i političke posebnosti rimske provincije Dalmacije i Tvrtkove srednjovjekovne Bosne, nastat će nova zajednička onomastička crta istog prostora, koju će u osmanskoj Bosni zabilježiti Evlija Čelebija: "*Imena bosanskih ljudi*. – Narod u ovoj zemlji svoja imena izgovara skraćeno, pa mjesto Mehmed kaže Měho, mjesto Ahmed – Ahmo, Šaban – Šābo, Ibrahim – Ibro, Zulfikar – Zuko, Hasan – Hāko, Husejn – Hūso, Sulejman Suljo, Ramadan – Rāmo, Alija – Āljo".²⁶³

Geminacija, odnosno udvajanje suglasničkih grupa u bosanskom jeziku *dn*, *dnj*, *dl*, koje se izgovaraju sa *nn*, *njnj*, *ll*, u primjerima *pónnē*, *glánna*, *zānjnji*, *měnjnjik*, *ollēti*, itd., spada u nedovoljno istražene i slabo poznate pojave bo-

²⁶² Specifične stilske odlike rimsko-ilirskih spomenika u Kominima "izdvajaju ih u jednu cjelinu i povezuju sa spomenicima na jednom širem području (zapadna Srbija, istočna Bosna) koje su naseljavala razna ilirska plemena". A. Cermanović-Kuzmanović, *Rimsko-ilirska plastika u Kominima*, Živa antika, god. XXVIII, Skoplje 1978, str. 325.

²⁶³ E. Čelebi, *Putopis*, odlomci o jugoslovenskim zemljama (preveo H. Šabanović), Sarajevo 1973, str. 116, 117.

sanskog jezika.²⁶⁴ Dž. Jahić utvrdio je da je ova posebnost bosanskog jezika autohtona jezička pojava koja se na istoku u potpunosti poklapa s izoglosom *Sveti Ilija*. Geminacija je rasprostranjena u govoru zeničkih i visočkih Bošnjaka i nešto šire srednjobosanske ijekavskošćakavske zone kreševsko-lepeničkog kraja, Krivaje i Sarajeva. Ijekavskoštakavski i istočnobosanski govori Bošnjaka, istočno od Sarajeva do Drine pa i nešto dublje na njezinoj desnoj obali, u donjim tokovima Rzava, Lima i Čehotine, sonantnu geminaciju imaju kao sistemsku osobinu.²⁶⁵ Ovim je od strane Jahića, na lingvistički način i putem geminacije, zaokružen najveći dio zajedničkog etno-kulturnog teritorija Dalmata, Desitijata, Pirusta, Dindara i Partina, odnosno onih ilirskih plemena koja su se zajednički suprotstavila Oktavijanu i koja imaju zajedničku antroponimiju. Na etničkom prostoru navedenih plemena, na supstratnoj podlozi na kojoj su nastale najvažnije dijalekatske razlike kod Južnih Slavena, nastala je i geminacija za koju je Jahić intuitivno zaključio da se "začela unutar jedne konfesije – nacije (Bošnjaci) i ostala je, kao sistemska odlika, unutar nje".²⁶⁶

Geminaciju u bosanskom jeziku nužno je sagledati u kontekstu povijesnog naslijeđa i sličnog jezičkog procesa koji se u vrijeme kasne antike događao na tlu rimske provincije Dalmacije.²⁶⁷ O toj višestruko potvrđenoj jezičkoj pojavi u kasnoj antici još uvijek nema posebne studije. Ono što se s aspekta današnjeg znanja o geminaciji kasne antike može zaključiti jeste: nema nikakve sumnje da se geminacija u bosanskom jeziku oslanja na vulgarni latinitet rimske provincije Dalmacije. Pojava je u srednjem vijeku posvjedočena i na tlu Dalmacije.²⁶⁸

Na istom prostoru tzv. slavenske geminacije, kao jedna od najbitnijih pojava u bosanskom jeziku, prisutno je nerazlikovanje afrikatskih parova *č*, *ć*, *dž*, *đ*, i njihovo svođenje na jedan par: *č* i *đ*.²⁶⁹ "Izgovor jednog afrikatskog para karakterističan je prije svega za srednju Bosnu, za govore Bošnjaka na liniji Zenica – Travnik – Gornji Vakuf – Sarajevo, a javlja se i u dijelovima istočne Bosne i Sandžaka, centralne i zapadne Hercegovine, pa i u međuriječju Une i Vrbasa."²⁷⁰ I ova pojava, također, zaokružuje geografski prostor istorodnih ilir-

²⁶⁴ Dž. Jahić, *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Zenica 2000, str. 224.

²⁶⁵ Isto, str. 224.

²⁶⁶ Isto, str. 226.

²⁶⁷ P. Skok, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, JAZU, Zagreb 1915, str. 53-56.

²⁶⁸ O. Perić, *Neke jezičke osobitosti djela "Historia salonitana"*, Živa antika 32, Skoplje 1982, str. 99. Dvostruki konsonant P. Skok objašnjava potrebom da se označi naglašeni slog. V. Novak – P. Skok, *Supetarski katular*, Djela, JAZU, 43, Zagreb 1952, str. 237. V. Jakić-Cesarić geminatu u imenu Raddam (akuzativ) tumači na slijedeći način: "U hipokoristicima s nastavkom -c geminate ispred tog nastavka redovita su pojava i označuju njihov kratak naglasak koji se u pismu nije mogao drugačije označiti jer nije bilo suglasnika iza njega." V. Jakić-Cesarić, *Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 19, Zadar 1972, str. 12.

²⁶⁹ Isto, str. 103.

²⁷⁰ Dž. Jahić, *Jezik bosanskih Muslimana*, Sarajevo 1991, str. 15.

skih plemena koja su se suprotstavila Oktavijanu, ilirske srednjodalmatske antroponimije i izoglose *Sveti Ilija*. U dosadašnjoj znanosti pojava se pokušavala objasniti unutarlingvističkim procesima i utjecajem turskog jezika.²⁷¹ Istovjetna pojava prisutna je i u albanskom jeziku Kosova.

U albanskim govorima Kosova izgovor afrikatskih parova *ç-q*, *xh-gj*, što odgovara bosanskom *č, ć, dž, đ*, sveden je na po jedan par *č, đ*, s tendencijom umekšavanja. Pavle Ivić i Danilo Bajraktarević pokušali su ovu pojavu objasniti na dva načina: utjecajem srpskohrvatskih govora na albanski jezik Kosova i bilingvizmom, odnosno, utjecajem turskog jezika na albanski.²⁷² Kao što se vidi, u obrazloženju srpskih lingvista, utjecaj turskog jezika, u ovoj jezičkoj pojavi, zajednički je pripisan bosanskom i albanskom jeziku.

I. Ajeti argumentirano je opovrgao mišljenje P. Ivića i D. Bajraktarevića. Lucidnim pitanjem: "Zbog čega uticaj turskog jezika nije ostavio vidnog traga u pomeranju pominjanih glasova u makedonskom jeziku, i u srpskohrvatskim govorima Južnomoravskog bazena?", mišljenje Ivića i Bajraktarevića postalo je suvislo i bespredmetno. Prihvatajući mišljenje H. Aganija o ovom problemu, Ajeti je zaključio da narušavanje pravilnog izgovora dvaju afrikata nije izazvano djelovanjem stranog utjecaja, "već je to rezultat unutrašnjeg razvitka albanskih govora u vrijeme kada su mediopalatali *q, gj*, albanskih kosovskih govora pod određenim društveno-istorijskim okolnostima već izgubili svoju fonološku vrijednost".²⁷³ Svakako, Ajetijevom mišljenju, na osnovu uzroka koji su djelovali na istovjetnu pojavu u bosanskom jeziku, nužno je pridodati ilirske korijene iz onog ilirskog jezika, ili prije dijalekta, ilirskih plemena nastanjenih na tlu današnje Bosne i Hercegovine i Sandžaka.

²⁷¹ Po mišljenju serbokroatista Jovana Vukovića i Pavla Ivića dva afrikatska para izgovarala su se na cijelom prostoru Bosne, ali do promjene dolazi kad Turci (odnosno "Turkuše") u Bosni počinju izgovarati naše riječi svodeći dva afrikatska para na jedan jer su u svom jezičkom osjećaju imali samo jedan afrikatski par. Kako s pravom primjećuje Dž. Jahić, "vrlo je teško povjerovati da je izgovor domaćih, bosanskih riječi bio tako raširen kod Turaka u Bosni i da su oni, kao jedna manjina (makar i vladajuća) mogli nametnuti taj svoj uprošćeni izgovor većini, pa da on postane uzor-izgovorom". Dž. Jahić, *Bosanski jezik u 100 pitanja...*, str. 228. Jahićevoj argumentaciji treba pridodati historijsku činjenicu da je u Bosni pravih Turaka uvijek bilo vrlo malo, o čemu postoji brojna literatura /M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Sarajevo 1991, str. 127-179/. S tim u vezi, I. Franjo Jukić u svome *Zemljopisu i poviestnici Bosne* piše: "Osmanlija ako koi okući se u Travniku to ti druge godine već bosanski govori. Bosna jedina je turska država koja je čista ostala sasvim od turskog jezika, kako po selima tako i po varošima, drugi se jezik osim bosanskog ne govori, najveća turska gospoda samo onda turski govore, kad su kod Vezira." I. F. Jukić, *Zemljopis i poviestnica Bosne*, Zagreb 1851, str. 16.

²⁷² I. Ajeti, *O uzajamnim odnosima između albanskog i drugih balkanskih jezika*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXIV/22, Sarajevo 1986, str. 101, 102.

²⁷³ Isto, str. 102.

Jedinstven etno-kulturni prostor Dalmacije,²⁷⁴ Bosne i Hercegovine te Polimlja potvrđuje i teritorijalna rasprostranjenost stećaka, tipičnih srednjovjekovnih bosanskih nadgrobnih spomenika. Brojne nekropole stećaka nalaze se na području današnje zapadne Srbije i Sandžaka.²⁷⁵ Njihov krajnji doseg na istoku je do mjesta Bostane kod Prištine.²⁷⁶ Prema antropološkim istraživanjima provedenim u institutu "J. Gutenberg" u Mainzu, ispod stećaka se nije sahranjivalo slavensko stanovništvo, o čemu je već bilo riječi.

Geografska karta Klaudija Ptolemeja, iz II stoljeća n. e., zorno pokazuje antičku granicu koja dijeli dvije etnokulturne i geografske cjeline.²⁷⁷ Na geografskoj karti u izdanju G. Ruscelia iz 1562. godine ucrtana je rijeka Drina, a istočno od rijeke, u njejoj zaleđini koju čini sliv desnih pritoka Drine, planinski vijenac koji razdvaja provinciju Dalmaciju od Mezije superior.²⁷⁸ Brda, kojima je iscrtan vijenac, predstavljena su u jednom predimenzioniranom i zgusnutom nizu, tako da se doimaju kao jedna vrsta prirodnog bedema.²⁷⁹ Istovjetnu sliku pruža interpretacija iste karte u izdanju G. Molettija.²⁸⁰ Na karti u izdanju G. Mercatora iz 1578. godine, na istom prostoru kao i na prethodnoj karti, ponovo je upadljivo naglašena granica između Dalmacije i Mezije. Ovaj put, granica je prikazana žutom trakom.²⁸¹

Iz svih prepisa Ptolemejeve karte proizlazi da je Ptolemej imao posebne razloge da zorno naglasi granicu između rimske provincije Dalmacije i Mezije. U II stoljeću, kada je karta nastala, opće i brojne posebnosti te granice antičkom svijetu zasigurno su bile dobro poznate. Očito je da su Ptolemej, i kasniji izdavači Ptolemejeve karte, bili dobro upoznati sa sveukupnom etno-kulturnom suštinom i svim historijskim različitostima između današnjeg prostora Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Sandžaka, s jedne strane, i prostora današnje Srbije na drugoj strani. Slično i prenaplašeno predstavljanje granica između ostalih rimskih provincija u Ptolemejevoj V karti Evrope nije poznato. Od posebne je važnosti što Ptolemejeva karta, i njeni prepisi, u suštini označavaju istočnu granicu jedinst-

²⁷⁴ Pored rijeke Cetine, u Dalmaciji, nalazi se najveća nekropola stećaka koja broji preko 1000 primjeraka.

²⁷⁵ Š. Bešlić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, str. 42.

²⁷⁶ Isto.

²⁷⁷ Jedan od najstarijih prijepisa karte je "Urbina 82". O tome vidjeti u: L. Jelić, *Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji*, GZM, X, Sarajevo 1898, str. 227-246. i 531-560.

²⁷⁸ M. Marković, *Descriptio Bosnae & Hercegovinae*, Zagreb 1998, str. 22.

²⁷⁹ Planinski vijenac koji čini granicu ucrtan je u prostor od ušća Save u Dunav, istočno i u pravcu toka rijeke Drine, do planinskog vijenca današnjih Prokletija na crnogorsko-albanskoj granici. Južni dio planinskog vijenca naveden je kao *Mons Scardus*. Isto.

²⁸⁰ M. Kozlić, *Regiones flumina Unae et Sanae in veteribus tabulis geographicis*, Unsko-sansko područje na starim geografskim kartama, Bihać 2002, str. 1, 66.

²⁸¹ Isto.

venog etno-kulturnog prostora ilirskih plemena koja su živjela na prostoru od Jadranskog mora do današnjeg Sandžaka.

Granicom Ptolemejeve karte između rimskih provincija Dalmacije i Mezije, koja na zapadu obuhvata prostor današnje Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Sandžaka, obuhvaćen je zajednički ilirski kult supstituiran Svetim Ilijom, zajednička ilirska antroponimija tog prostora, više ilirskih plemena koja su zajednički ratovala protiv Oktavijana i njihov etnički teritorij, prostor slavenske geminacije u bosanskom jeziku i tendencije izjednačavanja afrikata, kao i teritorijalni opseg bosanskog stečka. Poslije doseljavanja Slavena na Balkan, na ovom prostoru započeo je složen i skoro u potpunosti nepoznat proces slavenizacije domorodačkog stanovništva. Područje Sandžaka istočno od današnjeg Polimlja, do današnje Albanije i Kosova, činilo je prelaznu zonu prema onim ilirskim plemenima koja su uspjela oduprijeti se slavenizaciji. Njihovi potomci su etnički Albanci.

Istočna granica rimske provincije Dalmacije ima povijesni kontinuitet. Granicu baštini srednjovjekovna Bosna. U osnovnim crtama, nekadašnja antička granica slijedi istočne granice srednjovjekovne Bosne iz vremena Tvrtka I (1353–1391). Tvrtkovo proširenje bosanske države na istok, 1370–1376. godine, znatno je više od pukog vojnog pohoda i teritorijalnih osvajanja. Motivacija za vojni pohod na Podrinje zasigurno nije bila isključivo vojna, s ciljem "osvajanja zapadnog dela nekadašnjih srpskih državnih teritorija"²⁸², kako se u srpskoj historiografiji tendenciozno tvrdi. "Historija" u kojoj, po prirodi stvari, srednjovjekovni vladar ratuje i osvaja tuđi teritorij "instiktom feudalca u usponu"²⁸³ nije mnogo odmakla od dječijeg stripa. Tvrtkovo teritorijalno proširenje srednjovjekovne bosanske države na istok ima znatno dublje korijene. Prije svega, ne može se dokazati da se radi o pukoj želji feudalnog vladara da osvaja strano i tuđe, i da se dokazuje kao ratnik i vitez. U XIV vijeku, bosanski vladar baštini je kulturne i političke tradicije svojih, vjerovatno, ne samo nominalnih već i etničkih ilirskih predaka, bana Kulina i bana Prijesde. Riječ je o religijskim tradicijama nekadašnjeg ilirskog kulta i kasnijeg zapadnog kršćanstva, o etničkim tradicijama srodnih ilirskih plemena koja su se zajednički suprotstavila rimskoj okupaciji, o tradicijama jedinstvene ilirske i srednjovjekovne antroponimije s formantom *sal-*, geminacije u bosanskom jeziku i izgovoru afrikata, o povijesnom teritoriju bosanskog stečka, odnosno o tradicijama *istočne granice* rimske provincije Dalmacije, itd. U suštini, Tvrtkov cilj bio je da povrati istočne granice jedinstvenog etnokulturnog prostora koji je nastajao stoljećima, odnosno da izađe na istočne granice *svog* etnokulturnog prostora. Bosanska riječ *vatra*, čija je istočna izoglosa

²⁸² S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd 1964, str. 135.

²⁸³ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, str. 61.

na toj granici,²⁸⁴ paradigma je povijesnog domovinskog žara čija je toplina prema Bosni u srcu svakog Bošnjaka iz Sandžaka. Nema nikakve dileme: istočne granice Tvrtkove srednjovjekovne bosanske države, posebno u njihovom središnjem dijelu, potpuno su identične granicama rimske provincije Dalmacije.²⁸⁵

²⁸⁴ Po mišljenju I. Ajetija, riječ je nužno ograničiti na albansko jezičko područje i povezati s oblikom toskijskog dijalekta *vatër* koji spada u nominalnu kategoriju albanskog tipa: *varr: vorr; vaj-voj (oleum) i varfër- i, vorfër (orphanus)*. I. Ajeti, *Prilog proučavanju davnajšnjih arbanasko-južnoslovenskih jezičkih odnosa*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XI, Sarajevo 1973, str. 203. Na istoku, riječ *vatra* dopire do linije Risan – Nikšić – Bijelo Polje. Istočno od te linije je riječ *oganj*. Š. Kulišić, *O nekim problemima etničkog razvitka...*, str. 208.

²⁸⁵ Najpoznatiju kartu srednjovjekovne bosanske države uradio je Marko Vego. Sadržana je u skoro svim novijim historijama Bosne i Hercegovine. O srednjovjekovnim bosanskim granicama vidjeti u: M. Vego, *Gradska naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957.

Glava dvanaesta

KULT ILIRSKOG BOGA BINDA U BOŠNJAČKOJ
TRADICIJI I ONIMIJI GLASINCA

Epigrafski natpisi u kojima se spominje ilirsko božanstvo izvora *Bindho*, *Bindus*, do sada su pronađeni u Noriku i na prostoru rimske provincije Dalmacije. Kod jednog noričkog ljekovitog izvora, pronađen je latinski natpis iz rimskog doba na kojem je zapisano osobno žensko ime *Bindho*:

Bindho coniux, CIL 3, 5483 Bad Gleichenberg FPZ.¹

Kod, također, jako ljekovitog izvora *Privilica* kod Bihaća, u istočnom području ilirskog plemena Japoda, pronađen je niz epigrafskih ara u kojima je domaće božanstvo *Bindo* izjednačeno s rimskim bogom Neptunom:

Bindo Neptuno sacrum, CIL 3, 14325 Privilica.

B[i]ndo Nepruno sacr[um], CIL 3, 14326 Privilica.

(Bindo Nep)tuno, CIL 3, 14327 Privilica.

Bindo N[e]ptuno sa[c]r(um), CIL 3, 14323 Privilica.

Bindo N(eptuno) s(acrum), CIL 3, 15062 Privilica.

[Bi]ndi, CIL 3, 14327, 1 Privilica.

Bi[ndo], Patsh, Wissenschaftliche Mitteliungen aus Bosnien 6, 154, ff; 7, 33 ff. Privilica.²

Za noričko žensko ime *Bindho* R. Katičić pretpostavlja da je vjerovatno teoforično, te da je žena s tim imenom nazvana po božanstvu koje je štovano kod ljekovitog izvora u Bad Gleichenbergu.³

¹ R. Katičić, *Drei altbalkanische Nomina sacra*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 7, Sarajevo 1972, str. 126. Isti: *Illyricum mythologicum*, Zagreb 1995, str. 157.

² Isto. Upor.: C. Patsch, *Japodi*, GZM VIII, Sarajevo 1896, str. 131; VMBH, VI (1899), p. 154-155. R. Marić, *Antički kultovi u našoj zemlji*, Beograd 1933, str. 9-11. E. Imamović, *Kulni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1977, str. 95-102, 311-481.

³ R. Katičić, n. dj., str. 126.

Po višestruko potvrđenoj pretpostavci,⁴ teoforično ime *Bindus* vjerovatno je, u nešto promijenjenom obliku i opet u vezi s jednim izvorom, potvrđeno u poznatoj Horacijevoj odi *O fons Bandusiae*. Izvor *Bandusia* je u Apuliji za koju je općepoznato da su je nekad naseljavali Iliri.⁵

OSNOVNE TEORIJSKE PRETPOSTAVKE ILIRSKOG KULTA BINDA U GLASINAČKOJ TRADICIJI I ONIMIJI

Jedno od prvih i osnovnih pitanja koje je neophodno postaviti i razmotriti u vezi s ostacima ilirskih kultova u glasinačkoj bošnjačkoj tradiciji i toponimiji je: postoje li, uopće, tragovi ilirske religije i mitologije u vjerovanjima današnjeg stanovništva jugozapadnog Balkana. U metodološkom smislu, odgovor na ovo pitanje anticipira smisao i opravdanost postavljanja ovog znanstvenog problema. Svakako, izvjesni ilirski ostaci u tradiciji i vjerovanjima stanovništva jugozapadnog Balkana pretpostavljaju opću mogućnost da su njihovi tragovi prepoznatljivi i na Glasincu i da su sačuvani u tradiciji glasinačkih Bošnjaka.⁶ Na drugoj strani, odsustvo tradicija predslavenskog porijekla u tradicijama savremenog stanovništva jugozapadnog Balkana, znatno bi relativiziralo osnovno pitanje koje se razmatra u ovom poglavlju.

Ostaci ilirske religije i mitologije u tradicijama stanovništva jugozapadnog Balkana, višestruko su potvrđeni.⁷ O njima se može govoriti s aspekta više znanstvenih disciplina, kao što su etnologija, lingvistika itd. Pošto je u pitanju relativno široka tema, iz ove oblasti izabrano je nekoliko karakterističnih znanstvenih primjera.

⁴ "Vielleicht begegnet uns der Götternamens *Bindus* noch einmal in etwas abgewandelter Gestalt und wieder in Verbindung mit einer Quelle. Es ist die Berühmte *fons Bandusiae* bei Horaz, Carmen 3, 13." R. Katičić, n. dj., str. 126. Upor.: A. Mayer, *O fons Bandusiae*, Glotta 25 (1936), str. 179. Isti: *Nochmals illyr. Bindus, Bandusia*, Glotta 29 (1942), str. 70. "*Bandusia* i *Bindus* su vrlo slična imena - različit fonem osnove po svoj prilici je rezultat različite evolucije jednog istog vokala u ilirskim jezicima Balkanskog Poluostrva i Italije, tako da su po svoj prilici i jedno i drugo obrazovani od iste osnove." R. Marić, *Bind, ilirski bog izvora*, Godišnjica Nikole Čupića, knj. XLVIII, Beograd 1939, str. 149.

⁵ O Ilirima u Apuliji napisano je više radova. Iscrpnu bibliografiju o tom problemu nudi: A. Benac, *Iliri u Apuliji*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 24, Sarajevo 1988, str. 43-67.

⁶ Pošto je starinačko stanovništvo Glasinca isključivo bošnjačko, i tradicija je isključivo bošnjačka.

⁷ O tome vidjeti u: A. Stipčević, *Kulturni simboli kod Ilira - građa i prilozi sistematizaciji*, ANU-BiH, Posebna izdanja, knj. LIV, Sarajevo 1981.

U pretpovijesno i antičko doba, na bosanskohercegovačkom tlu egzistirala su mnoga ilirsko-romanska i druga imena.⁸ Znatan broj tih imena, izravno, ili indirektno u vezi s općom glasinačkom onimijom predslavenskog porijekla, posebno se potvrđuje i u ovoj studiji. Lična ilirska imena egzistirala su zajedno s imenima ilirskih božanstava. I dok su lična imena počesto imala regionalan karakter, za veći broj ilirskih plemena kulturna imena bila su zajednička i univerzalna. Imena bogova znatno su postojanija od ličnih imena. Prema tome, po logici stvari, zasigurno je da su pretslavenska kulturna imena iza sebe morala ostaviti značajnijeg traga. Ovim je neminovno konstatirati najbitniju činjenicu na osnovu koje je moguće, s aspekta naučnih predviđanja i s vrlo velikom vjerovatnoćom, pretpostaviti da su kulturna imena na Glasincu nadživjela stari vijek, uz lična za koja je to neosporno.

Upravo zbog znatno šire rasprostranjenosti kulturnih imena kod više ilirskih plemena, kojima pripada i kulturno ime *Bindho*, *Bindus*, R. Katičić utvrdio je netipičnu prostornu zastupljenost ovog imena u odnosu na imenska područja ličnih ilirskih imena.⁹

Na primjerima nekih osobnih ilirskih imena, koja su nastala od kulturnih, onomastički kontinuitet posve je izvjestan. U prethodnom poglavlju, u kojem se razmatraju ostali kultovi Glasinca, već smo konstatirali da je jedno od tih imena srednjovjekovno bosansko ime *Jana*.¹⁰ U mlađoj, slavenskoj fazi, ime je slavenizirano kao *Janja*. Ime je nastalo od antičkog imena *Dijana*, kako se zvala ilirska boginja lova. Posebno je zanimljivo što je, uz vladarsko ime *Kulin*, i ovo ime ostavilo traga i u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne. Ime *Diana Ilirica* drugo je ime za Danicu, sestru bosanskog bana Stjepana II Kotromanića.¹¹ Također, balkanska narodna tradicija potvrđuje motiv o Dedalovom i Ikarovom letu.¹² Slične potvrde zabilježene su i po pitanju Binda, ilirskog boga izvora.

Svojom doktorskom disertacijom iz 1933. godine, pod naslovom *Antički kultovi u našoj zemlji*,¹³ R. Marić svrstao se u najbolje poznavaoce antičke kulturne problematike na prostoru nekadašnje Jugoslavije. Istom problematikom, samo na području Bosne i Hercegovine, kasnije se bavio E. Imamović.¹⁴ Imamovićeva

⁸ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.

⁹ R. Katičić, n. dj., str. 126-128.

¹⁰ U Dubrovniku, 28. jula 1281. godine, prodana je robinja "Iuana de Bosna" itd. G. Čremošnik, *Kancelarijski i notarski spisi 1278-1301*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Beograd 1932, str. 59.

¹¹ Na njenom grobu, u Minervi u Rimu, stoji: HIC IACET DIANA ILLIRICA. M. Orbini, *Il regno degli Slavi*, Pesaro 1601. *Kraljevstvo Slovena*, SKZ, Beograd 1968, str. 423.

¹² M. Filipović, *Motiv o Dedalovom i Ikarovom letu u savremenom narodnom predanju*, Živa antika, god IV, SV 1 tom, Skoplje 1954, str. 136-143.

¹³ R. Marić, *Antički kultovi u našoj zemlji*, Beograd 1933.

¹⁴ E. Imamović, *Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1977.

doktorska teza, uglavnom analitička i leksikonsko-statistička kompilacija dotadašnjih radova iz kultne i votivne problematike, nije donijela neke značajnije naučne pomake.¹⁵ Stoga, za ovu problematiku od znatno većeg značaja su radovi R. Marića, tim prije što se Marić u svom naučnom opusu kontinuirano zanimao za antičke kultove. Od posebnog je značaja njegov kraći rad pod naslovom *Bind, ilirski bog izvora*.¹⁶

U navedenom radu, R. Marić posebnu pažnju obratio je proučavanju ilirskih ostataka u vjerovanjima i običajima naroda nastanjenih na prostoru nekadašnjih ilirskih plemena. Uvjeren u mogućnost da se tragovi stare ilirske religije i mitologije mogu naći u današnjim vjerovanjima i umotvorinama stanovništva Crne Gore i Hercegovine (npr. u predstavama i pričama o demonima voda u konjskom obliku, o uročnicama itd),¹⁷ Marić je otkrio značajan dio narodne tradicije koji se odnosi na boga Bindu. Navedena tradicija, koju je prvi zapisao Rovinski,¹⁸ odnosi se na narodni običaj u Crnoj Gori po kojem se, kada se kopa bunar, ili izvodi voda od nekog izvora, kada se nađe izvor, ili uopće, kada se želi postati sopstvenikom kakve vode – prinosе krvne žrtve. U svim tim slučajevima kolje se životinja na žrtvu, ili se krvlju iz palca okrvavi voda.¹⁹

Prije elaboracije ostalih historiografskih činjenica iz rada R. Marića, koje se odnose na ilirsko božanstvo voda Bindus, nužno je vratiti se Glasincu i izvršiti znatstveni uvid u hidrografske prilike na Glasincu, i onaj dio glasinačke bošnjačke tradicije koji se odnosi na vodu. U metodološkom smislu, neophodna je sukcesivna elaboracija i uporedna interpretacija crnogorske i glasinačke tradicije.

Veliki nedostatak vode na Arabijskom poluotoku uzrokovao je nastanak kulta vode, čime je voda postala jedini arapski kult predislamskog doba koji je nastavio svoj kontinuitet i u islamu. Iz ove općepoznate povijesne činjenice, koju uzimamo kao opću paradigmu u odnosu čovjeka prema vodi, izvoru života, neizbježno je izvući vrlo važan zaključak: nedostatak vode stvorio je kult vode. Nešto slično događalo se i na Glasincu. Nedostatak vode kod glasinačkih Ilira rezultirao je kultom vode personificiranim u imenu boga Bindu.

Oskudnost u vodi životni je problem Glasinca, što će i danas potvrditi svaki stanovnik tog dijela istočne Bosne. Nedostatak vode najveći je nedostatak glasinačke visoravni uopće. U elaboraciji glasinačkog hidronima *Bolozan*, poka-

¹⁵ Na osnovu kasnijih radova E. Imamovića, koji ne tretiraju kultnu i votivnu problematiku Bosne i Hercegovine, očito je da je autorov interes za tom temom bio karijeristički motiviran, podređen interesu stjecanja doktorskog zvanja. Najveći broj objavljenih radova E. Imamovića nastao u periodu od 1992. do 2002. godine uopće ne pripada prethistoriji i antici.

¹⁶ R. Marić, n. dj., str. 146-149.

¹⁷ Isto, str. 147.

¹⁸ П. Робинский, *Черногория въ ея прошломъ и настоящемъ*, томъ II часть I № 1, Санктпетербург 1901, str. 536.

¹⁹ Marić pretpostavlja da je puštanje krvi iz palca supstitucija za ljudsku žrtvu, a što se tiče životinje "mi znamo da to treba da bude jarac". Isto.

zali smo kako je taj izvor bio utvrđen i kako su se zbog vode, oko tog izvora, vodili sukobi između pojedinih ilirskih rodova. Nedostatak vode, kao povijesnu činjenicu, višestruko su potvrdili geografi, historičari i etnolozi koji su se bavili Glasincem. Kako je zaključio M. Filipović, "glavna odlika Glasinca, i ujedno najznačajnija po život naselja, je da Glasinac uopšte oskudeva vodom (vrelima i rekama), što je u tesnoj vezi i posledica skaršćivanja"²⁰. Iz ovog neospornog zaključka, koji potvrđuje i Y. Chataignau,²¹ proizlazi izuzetno zanimljiva glasinačka tradicija utkana u vjerovanja o vodi.

E. Lilek, krajem XIX stoljeća, posredno je prikupio jedan dio bošnjačke glasinačke tradicije koja se odnosi na vodu.²² Lilekovi podaci nisu iz prve ruke. Prikupljeni su po kazivanju informatora M. Begovića, koji je Lileka informirao o toj vrsti tradicije u Rogatičkom kotaru. U Lilekovo etnografskoj građi, na nekoliko mjesta, eksplicitno se spominje Glasinac i glasinačka tradicija.

Lilek informira da "na Glasincu, kad svatovi povedu djevojku, onda ona, kad naljeze na prvu vodu, baci kaki dar od svoga ruha. Kad dođe u kuću, u koju se udala, pa kad ide prvi put na vodu, odaklen njeni novi ukućani vodu nose, onda i tu ostavi kakav dar."²³ Lilek, također, kao vjerovanje s Glasinca navodi da djevojka, kad dođe na izvor na koji prije nije dolazila, "pljusne najprvo tri puta preko sebe vode, pa tek onda se umije u ovoj vodi"²⁴. Po vjerovanju, za koje Lilek navodi da je iz Rogatičkog kotara, voda s izvora, ili s česme, ne smije se donijeti ni piti poslije zalaska Sunca "jer se misli da noćni duhovi izlaze odmah poslije zahoda sunca". Ako se, ipak, voda poslije zalaska Sunca donese u kuću, onda se mora malo te vode prosuti na vatru, ili barem dodirnuti vatrom do vode.²⁵

Iz uvida u historijsku i etnološku literaturu o Glasincu, nedvojbeno proizlazi da neposredna istraživanja glasinačke tradicije, u odnosu na vodu, za vrijeme austrougarske vlasti nikada nisu u potpunosti provedena. Pa ipak, ono što je ostalo iza E. Lileka ima veliki značaj. Međutim, iz radova koji su nastali kasnije i čiji autori se posebno zanimaju za srpsku etnologiju i tradiciju na Glasincu, vidi se da se taj dio autohtone glasinačke tradicije čudnovato ignorira. U radovima Đ. Stratimirovića u potpunosti izostaje tradicija koja se odnosi na vodu,²⁶ što kasnije dosljedno slijedi i M. Filipović.²⁷ U etnološkim radovima o Glasincu,

²⁰ M. Filipović, n. dj., str. 21. O hidrografskim prilikama na Glasincu čitalac se može informirati u navedenom djelu, u poglavlju *Hidrografija i snabdevanje vodom*, str. 20-24.

²¹ Isti zaključak izveo je i Yves Chataignau. Yves Chataignau, *La region karstique de la Romanija*, Glasnik Geografskog društva, VI, Beograd 1922, str. 97, 101.

²² E. Lilek, *Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine*, GZM, VI, Sarajevo 1894, str. 259-270.

²³ Isto, str. 260.

²⁴ Isto, str. 268.

²⁵ Isto.

²⁶ Đ. Stratimirović, *Opis polja Glasinca*, GZM, IV, Sarajevo 1891. Isti: *Sa Glasinca*, GZM, IV, Sarajevo 1891.

²⁷ M. Filipović, n. dj. Isti: *Beleške o narodnom životu i običajima na Glasincu*, GZM, n. s. Sv.X, Sarajevo 1955.

M. Filipović uopće ne tretira glasinačku hidrološku tradiciju. Iznenađenje je tim veće što, u svojim radovima, Filipović informira o prethodnim etnološkim radovima E. Lileka²⁸ u kojima je opisan dio te tradicije.

U vrijeme prvih etnoloških istraživanja, provedenih u austrougarsko doba, austrougarskoj politici integralnog bošnjaštva nije odgovarala historijska istina o bilo kakvoj glasinačkoj tradiciji predslavenskog porijekla, prvenstveno zbog toga što je riječ o isključivo bošnjačkoj tradiciji koja je mogla indicirati da u svojim najstarijim korijenima Bošnjaci, Srbi i Hrvati nisu istog porijekla. Iz tog razloga, kao što se na više mjesta otkriva u ovoj studiji,²⁹ u interesu austrougarske politike integralnog bošnjaštva, mnoge povijesne istine Glasinca, kao dio kulturne baštine Bošnjaka, ignorirane su ili falsificirane. Nestankom austrougarske monarhije 1918. godine i nastankom Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije, u krivotvorenju glasinačke povijesti, jedna politička motivacija zamijenjena je drugom. Integralno bošnjaštvo, kao nacionalno-politički austrougarski program, u sukobu s velikosrpskom nacionalnom i političkom idejom, nije odnijelo pobjedu. Srpska, izrazito mononacionalna velikodržavna ideja – u odnosu na austrougarsko integralno bošnjaštvo koje je, s aspekta civilizacijske multikulturalnosti, ipak znatno naprednije³⁰ – posebno se odrazila u srbiziranju Bošnjaka.

Za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije došlo je do opće srbizacije Bosne i Hercegovine i Glasinca, posebno u vrijeme i poslije šestojanuarske diktature 1929. godine. U tom cilju angažirana je Srpska akademija nauka u Beogradu i srpski akademik Milenko Filipović. Posljedica srbizacije nastanak je Filipovićeve studije *Glasinac*, koja se u ovoj studiji multidisciplinarno i kritički razmatra, uglavnom u vezi s utvrđivanjem politički motiviranih falsifikata koji se odnose na geografske nazive. U svemu tome, falsificiranje tradicije o ilirskom bogu Bindu zauzima posebno mjesto.

Prije konkretne elaboracije velikosrpskih falsifikata, koji se odnose na glasinačko ilirsko božanstvo, neophodno je vratiti se glasinačkoj i crnogorskoj tradiciji koja se može dovesti u vezu s ilirskim božanstvom. Na ovaj način, mogu se uporedno pratiti iste tradicijske pojave. Njihovom usporedbom moguće je tematski valorizirati narodnu tradiciju u Crnoj Gori i na Glasincu. Na osnovu istih javnih oblika može se utvrditi do kada te pojave traju, gdje prestaju i gdje počinju dobijati prve kvalitativne razlike u korist crnogorske ili glasinačke tradicije. Također, u hronološkom smislu, može se utvrditi slijed i način falsi-

²⁸ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 3. *Beleške...*, str. 121, 125.

²⁹ O tome se govori u uvodnim poglavljima u kojima se tretira politička motivacija bošnjačke povijesti i elaboracija glasinačkog hijatusa.

³⁰ Pozitivne tekovine austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini motivirale su M. Imamovića da u svojoj *Historiji Bošnjaka* jedno poglavlje studije naslovi sa: "Za i protiv Austrije". M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997, str. 384-389.

ficiranja glasinačke tradicije. Na ovaj način, moguće je komplementarno sagledati i valorizirati problem i izvesti valjane naučne sudove.

Kako je već ranije rečeno, kao ostatak ilirske religije, koji se odnosi na boga Binda, na tlu Crne Gore sačuvao se običaj da se, kada se kopa bunar ili nade izvor, prinose krvne žrtve. Tom prilikom, žrtvuje se jarac. Ispitivanja sličnih pojava na Glasincu, tokom dosadašnjih etnoloških istraživanja, nisu provedena, tako da se nužno osloniti na vlastiti rad. Za razliku od terenskih istraživanja koja je S. Marić proveo 1939. godine, istraživanja provedena za potrebe ove studije datiraju u poslijeratno vrijeme, iza 1995. godine i, iz sigurnosnih razloga, nisu imala terenski karakter. U ovom slučaju to i nije toliko bitno, stoga što su uslijed genocida i brojnih ratnih zločina, u periodu od 1992. do 1995. godine na Glasincu izvršene velike demografske promjene na štetu Bošnjaka, tako da terenska istraživanja ne bi obuhvatila starinačko stanovništvo Glasinca. Najveći broj glasinačkih Bošnjaka 1992. godine izbjegao je s Glasinca i nalazi se u Sarajevu i drugim gradovima. Etnološkim metodom, o okolnostima hidrografskih prilika i prinošenja žrtvi, od glasinačkih izbjeglica, od kojih se najveći broj nalazi u Sarajevu, prikupljeno je više iskaza.³¹ Iskazima, koji se odnose na okolnosti tradicije, uglavnom je obuhvaćen vremenski period sjećanja najstarije glasinačke generacije. U tradicijskom smislu, primjetno je da još uvijek znatan broj glasinačkih Bošnjaka pouzdano svjedoči o svojoj tradiciji, posebno mlađoj koja se datira u period između dva svjetska rata.

Istraživanja provedena za potrebe ove studije fokusirana su na bošnjačku tradiciju u glasinačkom selu Novoseoci. Ovo selo izabrano je iz više razloga: 1) Bošnjačko selo Novoseoci najnaseljenije je glasinačko selo u kojem žive starinački bošnjački rodovi Selmanović³², Očuz³³ i Kabaš³⁴, tako da se u tom selu, u tradiciji

³¹ Iskaze je prikupio autor disertacije i čuvaju se u njegovoj historijskoj zbirci. Kao osoba rođena u Rakitnici kod Rogatice, sin Fatime rođene u glasinačkom selu Novoseoci, autor je znatnim dijelom i lični svjedok glasinačke tradicije.

³² Po tradiciji koju potvrđuju historijski izvori, ovaj bošnjački rod nekad se prezivao *Drpa*. Najvjerovatnije, riječ je o nekadašnjem istoimenom vlaškom rodu *Drpa*, koji se spominje u dubrovačkim izvorima iz 1347. i 1470. godine. /B. Hrabak, *Razgranavanje katuna i stvaranje grupe katuna odnosno plemena u istočnoj Hercegovini (XIII-XV vek)*, CANU, Titograd 1981, str. 189. M. Dinić, *Iz dubrovačkog arhiva*, knj. III, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Beograd 1967, str. 155/ Prezime je ostavilo traga u glasinačkoj toponimiji. Južno od sela Novoseoci nalazi se *Drpino brdo*.

³³ U hrvatskim srednjovjekovnim izvorima, u periodu od 1203. do 1232. godine, u današnjem Zagrebu više puta spominje se *comes Ochuz Albensi*, *Ochuz vesprimiensis comitatus tenetibus*, *Ochoz comite Worostiensi*, *Ochuz comes pater bani Ochuz*. J. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, vol. III, JAZU, Zagreb 1905, str. 69, 71, 129, 183, 199. Ovo ime, koje Smičiklas čita kao *Obuz*, može se čitati i kao *Očuz*. Bošnjačko prezime *Očuz*, kao starinačko, potvrđeno je i u Visokom.

³⁴ Po navodima M. Filipovića, "Kabaši vele da su to ime, koje potseća na arbanaški fis Kabaše, dobili po pretku koji je brijao Befegendiju i okretao ga, pa mu beg dao to ime". M. Filipović, *Glasinac...*, str. 242. U odnosu na brojne falsifikate koje je počinio na Glasincu, Filipovićeve navode treba tretirati s rezervom.

navedenih rodova, mogu očekivati ostaci najstarije glasinačke tradicije hidrološkog karaktera. 2) Savremeno selo Bandin Odžak, gdje se u geografskom smislu locira glasinačka tradicija koja se može dovesti u vezu s ilirskim božanstvom Bindus, nema dugu povijesnu tradiciju kao ostala bošnjačka sela, iz prostog razloga što je novijeg datuma. Selo je nastalo poslije 1835. godine, doseljavanjem pravoslavnog stanovništva na istoimeni lokalitet. Pod sadašnjim nazivom *Bandin Odžak* uopće ga ne poznaju brojni osmanski izvori u kojima su višestruko popisana ostala bošnjačka glasinačka sela. 3) Bošnjačko selo Novoseoci, udaljeno oko 5–6 km zapadno od Bandinog Odžaka, posebno oskudijeva vodom,³⁵ tako da se, u smislu naučnih predviđanja, u narodnoj tradiciji stanovnika Novoseoca, mogu očekivati značajniji tradicijski ostaci koje je moguće dovesti u vezu s ilirskim božanstvom Bindus.

HIDROGRAFSKE PRILIKE I TRADICIJA BOŠNJAKA IZ NOVOSEOCA

Za stanovnike Novoseoca voda je bila i ostala *san*. Stanovnici sela svjedoče o mnogim sušama. Za vrijeme sušâ, seoska lokva na Drpinom brdu i nekoliko starih seoskih bunara u potpunosti bi presušili. Nestašica vode posebno je pogađala stoku. U vrijeme suše, sa stokom je valjalo pješačiti oko 3 km i napajati je na ponornici Rešetnici. Voda za piće donosila se s izvora *Banduša* na Bandinom Odžaku ili s izvora u Brezjaku, niže Sokoca.

Po višestruko potvrđenom predanju, Nazija Očuz sanjala je da se voda nalazi na oko 200 m južno od njene kuće.³⁶ Unajmila je nadničare koji su iskopali bunar dubok 2 m. Godinu dana u bunaru uopće nije bilo vode. Poslije godinu dana, njen suprug Ahmet jedne noći sanjao je da se bunar napunio vodom i da iz njega piju dva konja bijele boje, koji su kleknuli na prednje noge.³⁷ Odisti, bunar se napunio vodom i Ahmet Očuz se s ovog manjeg bunara, po kojem je lokalitet dobio naziv *Bunarić*, dugo vremena snabdijevao pitkom vodom. Prema sličnom predanju, Mahmut Selmanović sanjao je da se voda nalazi u *Tonicama*, u jednoj vrtači. Na tom lokalitetu ukupno je iskopao tri lokve, ali nije našao vodu.³⁸ Očuz Avdija i Očuz Omer iskopali su lokvu u *Šiševoj guvnu*, ali ona, zbog karsne podloge, u prvo vrijeme nije držala vodu. Po dnu lokve razasuli su pljevu

³⁵ M. Filipović, n. dj., str. 242.

³⁶ Događaj se datira poslije Prvog svjetskog rata. Potvrđuju ga svi stariji stanovnici Novoseoca. U pismenoj formi, predanje sam zabilježio od Fatime Selmanović (1928) i Ibire Selmanovića (1930), rođenih u Novoseocima.

³⁷ Po predanju, konji su kleknuli na prednje noge i pili vodu.

³⁸ Isto.

i ugazili je konjskim kopitima, tako da je poslije držala vodu.³⁹ Đulija Kabaš na seoskom lokalitetu *Stojovina* počesto se molila Bogu, klanjajući ispod jedne zukve. Jedne noći sanjala je da se na tom mjestu, ispod zemlje, nalazi voda. Naredila je suprugu Dervi da se na tom mjestu iskopa lokva, u čemu je bila uporna i istrajna. Po tradiciji, zbog sna koji joj je postao opsesija, jedno vrijeme smatrana je ludom. Njena upornost se isplatila, lokva je iskopana i – san se obistinio. U zemlji ispod zukve pronađena je voda. Iskopana lokva na tom lokalitetu i danas drži vodu.⁴⁰ Selim Karić također je iskopao jednu lokvu usred sela, ispod svoje kuće, i ona i danas drži vodu.⁴¹ Alija Selmanović zvani "Zec" sanjao je vodu u *Ahmetovom dolu* gdje je iskopao bunar. San se nije obistinio, od svega je ostao *Suhi bunar*. Hasanko Očuz u *Kamentom brdu* iskopao je bunar dubok 2 m i u njemu uglavnom ima vode.⁴²

Ono što je posebno važno, poslije svakog pronalaska vode u Novoseocima, kao i u Crnoj Gori, redovno su prinošene krvne žrtve. Uglavnom, klao se ovan ili ovca. Pronalazak vode obilježavan je kao najveći praznik.⁴³

Ovim se glasinačka tradicija dijelom razlikuje od crnogorske u kojoj se, po Mariću, žrtvovao jarac. Razlika je, najvjerovatnije, uzrokovana činjenicom da su se u Novoseocima, od sitne stoke, između dva svjetska rata, uglavnom, uzgajale ovce. Inače, antički historijski izvori, koji se odnose na slična žrtvovanja, pokazuju da je u tome i u antici bilo izuzetaka.

Iz historije rimskih *Fontanalija*, povodom kojih se rimskim propisima predviđaju beskrvne žrtve, a žrtvovane su ovca i krmača,⁴⁴ može se zaključiti da jarac nije jedina životinja koja se žrtvovala. Na drugoj strani, iz Horacijeve ode posvećene izvoru *Bandusiae* u Apuliji, saznajemo da se povodom istih *Fontanalija* na tom izvoru žrtvovao jarac, što se objašnjava lokalnim običajima ilirskog porijekla.⁴⁵

U dosadašnjoj elaboraciji crnogorske i glasinačke tradicije, utvrđene su izvjesne sličnosti koje se na Glasincu još uvijek ne mogu podvesti pod ostatke tradicije vezane za ilirskog boga Binda. Prinošenje žrtve, poslije otkrića vode, može se tretirati i kao sastavni dio bošnjačkih muslimanskih običaja po kojima se prilikom svakog važnijeg posla prinosi krvne žrtve. Međutim, u onom dijelu glasinačke tradicije u kojem se kaže da je A. Očuz sanjao konje bijele boje, koji su kleknuli na prve noge i pili vodu koja je otkrivena, možda se tradicija oslanja

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

⁴⁴ R. Marić, isto. Navedeno prema: Var. I. I. 6, 22; Ovidije, *Fast.* 3. 300.

⁴⁵ Isto.

na ilirska vjerovanja o demonima voda u konjskom obliku.⁴⁶ Na ostatke neke stare tradicije može ukazivati i višestruko potvrđena pravilnost: *san*, putem kojeg, nekom tajanstvenom (božanskom?) obznanom, ljudima stiže saznanje o tačnoj lokaciji podzemnih voda. Da li se u toj mističnoj obznani krije ilirsko božanstvo Bindus, ili je *san* paradigma velike želje za onim što nedostaje, a to je u ovom slučaju voda, vjerovatno nikad nećemo saznati.

Ovim je iscrpljeno sve ono što je moguće, više ili manje, komparirati s crnogorskom tradicijom o bogu Bindu. U daljem izlaganju slijedi glasinačka hidrološka tradicija koja se kvalitativno razlikuje od crnogorske.

TRADICIJA O GLASINAČKOM BANDI U INTERPRETACIJI ĆIRE TRUHELKE

Hronološki, onaj dio glasinačke tradicije za koji je posve izvjesno da se odnosi na ilirsko božanstvo *Bindus*, prvi put zapisan je u vrijeme austrougarskih istraživanja Glasinca. Autor zapisa je Ćiro Truhelka. Istovremeno, kao rukovodilac arheoloških istraživanja Glasinca, Truhelka se susreo s glasinačkim nazivima *Bandin Odžak*, *Bandin Konak*, *Bandino Brdo*. Međutim, nije uvidio značaj dva lokalna hidronima koji se nalaze u blizini. To su izvor *Banduša*, u selu Bandin Odžak, i *Bandin potok*, koji nastaje od izvora *Banduša*.⁴⁷

U vezi s mikrotoponomom *Bandin Konak*, koji se nalazi u selu *Bandin Odžak*, Ć. Truhelka, 1891. godine, zapisao je: "Narod veli da je tu po tradiciji stolica nekog starodrevnog junaka Bande. Tog Bandu narod crta nejasno i mračno, pa je po pričanju mučno odrediti izvjesnu epoku, u kojoj je Bando živio, pa bi već iz toga slijedilo da se i to pričanje oslanja na kaku prastaru tradiciju iz ilirskog doba, a za ime će se valjda još naći da je ilirskog podrijetla. Izvjesno je glede Bande, da su one razvaline što ih narod nazivlje Bandinim konakom, iz prehistoričkog doba. Te razvaline sastoje od nasipa, nasutog od sitnog kamenja, a obuhvataju u četvoro ogragjen, duguljasti prostor od 12 i 24 metra."⁴⁸

Rezultati Truhelkinih arheoloških istraživanja lokaliteta *Bandin Konak* objavljeni su 1893. godine, u radu pod naslovom *Hügelgräber und Ringwälle auf Glasinac*.⁴⁹ Na osnovu oglednog iskopavanja (Stichprobe), na Bandinom Konaku

⁴⁶ R. Marić, n. dj., str. 147.

⁴⁷ Izvor *Banduša* upisan je u skoro sve specijalne karte Glasinca. Karta 1:25 000 bivše JNA iz 1974, br. evidencije 02861, Goražde 2-1 (Sokolac), itd.

⁴⁸ Ć. Truhelka, *Iskopine na prehistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890*, GZM, Sarajevo 1890, str. 393.

⁴⁹ Ć. Truhelka, *Hügelgräber und Ringwälle auf Glasinac*, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, Wien 1893, str. 111.

pronađeni su ostaci iz bronzanog doba: ostaci jela (Speisereste) i ulomci posuda (Gefäßfragmente). Nalazište *Bandin Konak* precizno je datirano u prehistoriju.⁵⁰ Za ime *Bando*, Truhelka je ustvrdio da je neosporno ilirsko ime.⁵¹

Iz Truhelkinog zapisa glasinačke tradicije o glasinačkom Bandi, nužno je skrenuti pažnju na jedan vrlo bitan detalj. Na osnovu bošnjačke narodne tradicije o kojoj je informiran, Truhelka je zapisao da se na *Bandinom Odžaku*, na lokalitetu *Bandin Konak*, nalazila *stolica* starodrevnog Bande. Pod pojmom *stolica*⁵² nužno je podrazumijevati vladarsku stolicu ili prijesto. Na ovaj način, glasinačka narodna tradicija izjednačava legendarnog Bandu s vladarom, carem, kraljem, ili nekim drugim dostojanstvenikom koji vlada i koji ima prijesto. U svakom slučaju, ovaj dio tradicije pokazuje da je Bando neko kome se poklanjala posebna pažnja.

KOMPARACIJA ARHEOLOŠKIH OSTATAKA U PRIVILICI KOD BIHAĆA I NA BANDINOM KONAKU

U Privilici kod Bihaća nađeno je ukupno jedanaest ara votivnog karaktera koje su posvećene bogu Bindu.⁵³ Iz sedam epigrafskih posveta, u kojima se spominje *Bindo Neptuno*, vidi se da je ilirsko božanstvo⁵⁴ bilo izjednačeno s rimskim bogom Neptunom. Iz nomenklature dedikanata proizlazi da su većinu ovih spomenika podizali domaći ljudi.⁵⁵ Ne ulazeći posebno u sva znanstvena pitanja koja iz arheoloških nalaza proizlaze, o čemu se čitalac može informirati u stručnoj literaturi, nužno se ograničiti na analizu onih arheoloških sadržaja iz Privilice i s Bandinog Konaka koji su slični ili identični. Pritom, neophodno je odmah naglasiti da je usporedba, koja slijedi, znanstveno nepotpuna, iz razloga

⁵⁰ "Das prähistorische Alter derselben bewisen die bei einer Stichprobe vorgefundenen Bronzen, Speisereste und Gefäßfragmente." Isto.

⁵¹ "Der zweite, unstreitig illyriche Name B a n d o findet sich in der Benennung der Ortschaft B a n d i n o d ž a k, des Berges B a n d i n o b r d o und in B a n d i n k o n a k." Isto.

⁵² Na tlu Bosne i Hercegovine pronađene su 42 kamene stolice. Uglavnom se nalaze u utvrđenim srednjovjekovnim gradovima. U najvećem broju slučajeva pripadale su najvišim i najmoćnijim vlastelinskim porodicama, i one su "simbol vlasti i ugleda". Š. Bešlić, *Kamene stolice srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, ANUBiH, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 34, Sarajevo 1985, str. 108, 109.

⁵³ C. Patsch, *Japodi*, GZM, Sarajevo 1896, str. 154-155. A. Mayer, *Bosna u ilirsko doba*, Povijest Bosne i Hercegovine, knj. I, Sarajevo 1942. Isti: *O fons Bandusiae*, Glotta 25, Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache (1937), str. 173-182. F. Ribezzo, *Fons Bandusiae*, Rivista Indo-Greco-Italica di Filologia-lingua-Antichità 21 (1-2), Roma 1937, str. 63-64, 93-94. R. Marić, *Antički kultovi...*, str. 9-10. E. Imamović, n. dj., str. 94-101.

⁵⁴ Autori koji su navedeni u prethodnoj bilješci smatraju da je Bind domaće ilirsko božanstvo.

⁵⁵ *Licinius Teuda*, *Proculus Parmenicus* itd.

što je arheološki lokalitet na Privilici u potpunosti arheološki istražen,⁵⁶ što se ne može reći i za glasinački lokalitet. Bandin Konak samo je djelimično istražen, primjenom arheološkog postupka koji se u metodologiji arheoloških iskopavanja naziva sondažnim iskopavanjem.

U Privilici kod Bihaća, arheološki ostaci zauzimali su površinu od 50 m². U tom prostoru otkriven je temeljni zid unutar kojeg se nalazila jama dimenzija 0,50 x 0,50 m. U jami su pronađene kosti koze i govečeta i ulomci amfora.⁵⁷

Na Bandinom konaku, arheološki ostaci prethistorijske građevine zapremaju prostor od 128–288 m².⁵⁸ Za taj prostor Truhelka je smatrao da odgovara temeljima drvene kuće (*Unterbau eines Holzhauses*).⁵⁹ U tom prostoru, sondažnim iskopavanjem, iskopani su ostaci jela (*Speisereste*)⁶⁰ i ulomci keramike (*Gefäßfragmente*).⁶¹ Mada, u ovom slučaju, Truhelka ne precizira “ostatke jela”, zasigurno je da su to životinjske kosti. U arheološkoj praksi “ostaci jela” su, prije svega, ostaci životinjskih kostiju. Iskopani na prostorima ljudskih nastambi, ti ostaci otkrivaju vrste životinja kojima su se hranili njihovi stanovnici. Svi drugi ostaci prehrambenih proizvoda koji potječu iz prethistorije, osim životinjskih i ribljih kostiju, nisu se sačuvali. Svakako, ostaci životinjskih kostiju na Bandinom Konaku, kao i u Privilici, ne mogu se tretirati isključivo kao “ostaci jela”. Oni mogu potjecati od kostiju životinja (koze i govečeta) koje su *žrtvovane* u čast boga Binda.

Ulomcima amfora iz Privilice, na Bandinom Konaku odgovaraju slični ulomci keramike pronađeni na glasinačkom lokalitetu, koji su također datirani u prethistoriju. I jedni i drugi mogu potjecati od ostataka jedinstvenog kultnog obreda po kojem se, na kultnom mjestu, tokom kultne procesije razbijaju keramičke posude.

Iz usporedbe arheoloških ostataka na Privilici i Bandinom Konaku proizlaze slijedeći zaključci: Koncentracija arheoloških spomenika u Privilici, na prostoru od 50 m², “govori da se tu nalazilo veliko, a vjerovatno i glavno svetište boga Binda”⁶². Na osnovu sličnih arheoloških ostataka na Bandinom Konaku, analogno se može pretpostaviti da se na ovom lokalitetu nalazilo još veće svetište posvećeno istom božanstvu. Pretpostavka ima posve logično utemeljenje: geografski prostor Glasinca najnaseljeniji je ilirski prostor na tlu Bosne i Hercegovine u prethistoriji i antici, što je potvrđeno brojem od oko 20.000 do 100.000 ilirskih

⁵⁶ C. Patsch, n. dj.

⁵⁷ Isto. Upor.: E. Imamović, str. 98.

⁵⁸ U radu *Hügelgräber und Ringwälle...* Truhelka navodi manje dimenzije građevinskog objekta (8:16 m.). N. dj., str. 111.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto.

⁶² E. Imamović, n. dj., str. 98.

gromila.⁶³ Na tom prenapućenom prostoru za očekivati je znatno veće svetište nego u Privilici kod Bihaća.

VAZETA S BANDINOŠ ODŽAKA

Arheološka istraživanja na Bandinom Odžaku prekrivena su velom tajne i samo djelimično su poznata. Započeli su ih austrougarski oficiri Brudl i Glo-sauer 1886. godine. Kako se može zaključiti iz rada *Grabhügelfunde von Glasinac in Bosnien*, autora M. Hoernes, oni su na Bandinom Odžaku iskopavali ukupno šest tumula, a vjerovatno i arheološki prostor Bandinog Konaka, o čemu su napisali izvještaj⁶⁴ koji je danas nedostupan. Svi arheološki nalazi su popisani. Spisak nalaza također je nedostupan. Međutim, neki od arheoloških artefakata koji su se nalazili "na mjestu skupljanja prethistorijskih predmeta", kasnije su misteriozno nestali.⁶⁵ Drugim riječima, neki od arheoloških predmeta su, najvjerovatnije – pokradeni. O okolnostima pod kojima su nestali ovi nalazi, i o tome gdje su čuvani, ne može se ništa pobliže saznati. Ovim se otvara nekoliko vrlo važnih pitanja: 1) Šta je iskopano i nestalo s arheoloških lokaliteta Bandin Odžak i Bandin konak? 2) Da li je materijalni interes i raritetna vrijednost arheoloških nalaza jedini motiv njihovog nestanka (otuđenja)? 3) Zašto se, usljed nestanka arheoloških nalaza, nije sprovela odgovarajuća istraga? 4) Kako se nestali arheološki artefakti mogu razdijeliti na pojedine tumule, a vjerovatno i na lokalitet Bandin Konak? Ovo posljednje pitanje postavlja i Hoernes. Mada je, teoretski, postojala mogućnost da se neki od otuđenih predmeta kasnije pronađu – a ona postoji i danas ukoliko su predmeti završili u privatnim zbirkama – iznenađuje da ovo pitanje Hoernes tretira "zauvijek otvorenim pitanjem"⁶⁶.

Jedan od otuđenih predmeta s Bandinog Odžaka ipak nam je poznat i on, u razmatranjima o ilirskom bogu Bindu, ima prvorazredan značaj. Riječ je o vazeti, čiji oblik je poznat na osnovu crteža koji je nacrtao nepoznati autor,

⁶³ B. Čović, *Pogrebni običaji preistorijskih stanovnika glasinackog područja*, GZM, n. s. XVIII, Sarajevo 1963, str. 42.

⁶⁴ "(...)eine alte lagerähnliche Befestigung (oblonge Umwallung)". Isto, str. 5.

⁶⁵ "Da es nach den vorliegenden Berichten nicht möglich war, die Identität der angeführten Objecte mit den aus diesen Grabungen stammenden, derzeit in der prähistorischen Hofsammlung aufbewahrten Fundstücken durchgehends festzustellen, muss ein Verzeichniss der letzteren folgen, woraus sich zunächst ergeben wird, dass in den citirten Fundberichten nicht alle vorhandenen Gegenstände aufgezählt erscheinen. Wie sich dieser Rest auf die einzelnen Tumuli vertheilt, und welche Objecte unter den oft unbestimmten (auch wohl irrthümlichen) Bezeichnungen unserer Berichterstatter zu verstehen sind, wird wohl für immer fraglich bleiben." Isto.

⁶⁶ Isto.

vjerovatno Brudl ili Glosauer. M. Hoernes, na dvanaestoj stranici svoga rada, pod brojem fig. 199, donosi crtež vazete. Iz pratećeg teksta doznajemo nekoliko šturih podataka: riječ je o predmetu u obliku uske vaze ispod koje se nalaze po dva prstena i na svakom prstenu po četiri prstena.⁶⁷ Nedostaju dimenzije predmeta i obavještenje o vrsti materijala od kojeg je napravljen. S obzirom da je prstenove vrlo teško napraviti od keramike, može se smatrati da je vazeta bronzana. Vazeta s Bandinog Odžaka sigurno nije služila kao upotrební sud za vodu, ili neku drugu tečnost. Oblik crteža ukazuje na posudu manjih dimenzija. U svom donjem dijelu sadrži dva polukružna šuplja produžetka na koja se nastavlja po jedan prsten, a na njih po četiri druga prstena. Posuda ovog oblika nije mogla stajati samostalno i u uspravnom položaju, na stolu i sl., na osnovu čega se nameće zaključak da se držala u ruci ili kačila za dršku.

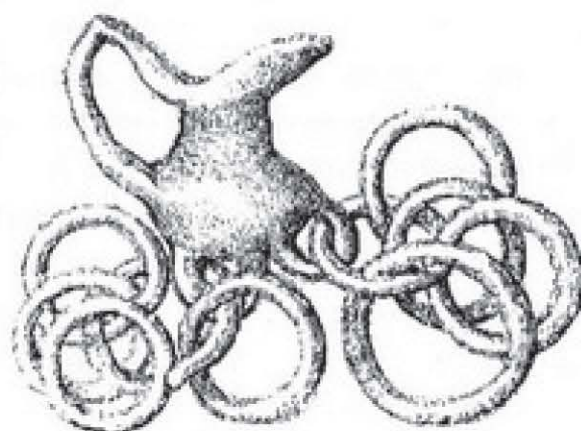

Fig. 199.

Nestala vazeta, koja potječe s nepoznatog lokaliteta na Bandinom Odžaku, vjerovatno je služila u kultne svrhe posvećene bogu Bindu. U vazeti se, vjerovatno, držala posvećena voda. Svrha vazete može se usporediti s kršćanskim kandelom koje se nosi u ruci i kojim svećenik razmahuje ispred sebe. Nešto slično vjerovatno je sadržavao i ilirski obred. Vazetu je u ruci držao svećenik i staratelj svetilišta. Pokretima ruke, u kojoj se nalazila vazeta s vodom, prstenovi okačeni za posudu zasigurno su udarali jedan u drugi i proizvodili mistične zvuke.

Prstenove s glasinačke vazete nužno je usporediti sa sličnim detaljima koji se nalaze na epigrafskim spomenicima iz Privilice. Zavjetni žrtvenik japodskog glavara T. Loancija, u svom gornjem dijelu, sadrži dva isklesana kruga. Istovjetan krug nalazi se na još jednom oštećenom epigrafskom spomeniku iz Privilice.⁶⁸ Krugovi na japodskim žrtvenicima mogu biti ukrasni detalji u obliku kruga, ali i kulturni prstenovi (krugovi), kakve nalazimo i na glasinačkoj vazeti.

⁶⁷ "2 vasenformig: 2 Stücke, Fig. 199 und 200; das erstere, in Gestalt einer schlanken Schnabelkanne, hat unten zwei Ringöhre, an welchen je 4 geschlossene Ringeln durch je einen Sammelring angehängt sind(...)" Isto.

⁶⁸ A. Mayer, *Bosna u ilirsko doba...*, Povijest Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942, str. 111.

U kulturnoj simbolici kod Ilira, krug je simbol Sunca.⁶⁹ Ovaj kult u dijalektičkoj je vezi s kultom vode personificiranim u imenu boga Binda. Sunce, svojom aktivnošću i toplotom, dovodi do suše na zemlji i do nedostatka vode. Suše posebno pogađaju ona područja koja i inače oskudijevaju vodom, kao što je Glasinac. Iz tog razloga, u vrijeme velikih suša, u glasinačkom kraju stoljećima se održavaju molitve za kišu, počesto na srednjovjekovnim grobištima, za koja smo na Glasincu pokazali da su vrlo često situirana na ilirskim tumulima. U suštini, u svom praiskonskom značenju, od prethistorije do danas, ove molitve upućene su Suncu i Vodi: Suncu da prestane pržiti zemlju i Vodi da, u obliku kiše, daruje zemlju.

U svijesti pretpovijesnog čovjeka, veći poremećaji klimatskih prilika manifestirali su se uvjerenjem o poremećaju prirodnih odnosa, u ovom slučaju poremećajem odnosa između božanstava Sunca i Vode. Čini se da glasinačka kulturna vazeta, u kojoj se držala Voda koja je iznad Sunca, sadržava simboliku njihovog pomirenja. Pritom, ne može se izgubiti iz vida činjenica da su odnosi između antičkih božanstava istovjetni međusobnim odnosima ljudi, u kojima su mir ili rat najveće krajnosti. Iz tih razloga, vjerovatno je da je kulturna vazeta s Bandinog Odžaka korištena u religijskom obredu čiji cilj je bio da se božanstvo voda pomiri s božanstvom sunca i da, poslije uspostavljenog primirja, daruje vodom (kišom) glasinačke Ilire.

Crtež glasinačke kulturne vazete pokazuje da je riječ o unikatnom predmetu. Osim u navedenom radu M. Hoernesa, sličan predmet nije moguće naći ni u jednom djelu koje se odnosi na glasinačke Ilire i ilirsku umjetnost. Iz tih razloga, prosto je nevjerovatno da u arheološkoj literaturi vazeta nije našla svoje mjesto. Na drugoj strani, u brojnim studijama koje se odnose na Ilire, daleko veća pažnja posvećena je brojnim artefaktima mnogo manjeg značaja. Vazeta, čiji izgled govori dovoljno sâm za sebe, u naučnoj javnosti ignorirala se duže od jednog stoljeća, što nije slučajnost. Razumije se, na ovaj način ignorirao se i kult ilirskog boga Binda na Glasincu, bošnjačka tradicija o ilirskom božanstvu i – bošnjački ilirski korijeni. Vjerovatno ni sam Hoernes, 1886. godine, u prvi mah, nije bio svjestan općeg značaja vazete što će postati kasnije – posebno poslije dolaska Č. Truhelke na Glasinac i na Bandin Odžak, 1890. godine, kada se, na arheološki i etnološki način, počinju otkrivati prvi predslavenski korijeni Bošnjaka.

⁶⁹ Kolut se općenito smatrao Sunčevim simbolom. U antičko doba niz pisaca i pjesnika povezuje kolut sa Suncem. Maksim Tirski (II st. n. e.) kaže da Peonci obožavaju Sunce u obliku malog diska pričvršćenog na visoku motku. U ilirskim nekropolama, na cjelokupnom prostoru koji su naseljavali Iliri, od najstarijih vremena pa sve do rimskog doba, "susrećemo u velikim količinama privjeske u obliku običnog koluta, koluta sa četiri, sa šest ili više žbica..., kolute sa zrakama, kolute sa koncentričnim kružnicama u njima.... - sve to u bezbroj varijanata". A. Stipčević, *Kulturni simboli kod Ilira*, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LIV/10, Sarajevo 1981, str. 16, 17.

Među nestalim arheološkim nalazima s Bandinog Odžaka moguće je da se nalazio još neki artefakt koji je ukazivao na kult ilirskog boga Binda, te da je slične arheološke nalaze uklonio sam Hoernes, na što indicira njegovo definitivno mišljenje o otuđenim nalazima. Moguće je da je tada pronađen i neki epigrafski spomenik sličan nalazima iz Privilice i da je uklonjen, uz obrazloženje da je ukraden itd. Nažalost, o svemu tome može se suditi samo u okviru nepouzdanih pretpostavki.

Kategoričan zaključak o svetištu na Bandinom Konaku, na osnovu činjenica koje su do sada u ovom poglavlju izložene, još uvijek se ne može donijeti. Prije nego što se prezentiraju nove činjenice o tome, u cilju sveobuhvatnog razmatranja problema, nužan je politološko-metodološki diskurs. Neophodno je razmotriti posve izvjesne političke implikacije austrougarskih znanstvenih otkrića na Bandinom Odžaku. U hronološkom smislu, otkrića se datiraju u početak austrougarske politike integralnog bošnjaštva. Ova politika, na tlu Bosne i Hercegovine i na Glasincu, provođena je u razdoblju od 1882. do 1903. godine.

Arheološki nalazi na Bandinom Odžaku, o kojima je Truhelka sudio i pisao bez ikakvih predrasuda, zasigurno nisu odgovarali tadašnjoj austrougarskoj politici integralnog bošnjaštva. Naime, tradicija o glasinačkom Bandi isključivo je bošnjačka tradicija, a njene arheološke potvrde komplementarno su ukazivale na ilirske korijene glasinačke tradicije, što je moglo indicirati na zaključak o ilirskim korijenima glasinačkog bošnjačkog stanovništva. Isti zaključak, još više, mogla je osnažiti istovremeno otkrivena i višestruko potvrđena činjenica o povijesnom kontinuitetu sahranjivanja glasinačkih Bošnjaka u ilirske gromile, sve do 1878. godine.⁷⁰ Na drugoj strani, austrougarska politika integralnog bošnjaštva, sa slavenstvom⁷¹ kao osnovnim činiocem tog bošnjaštva, našla se u koliziji između znanosti i politike.

⁷⁰ Pitanje povijesnog kontinuiteta grobnog mjesta glasinačkih Bošnjaka razmatra se u trećem poglavlju disertacije.

⁷¹ U austrougarskom udžbeniku *Povijest Bosne i Hercegovine za osnovne škole*, Sarajevo 1893, stoji: "Prije nego što su naši pradjedovi naselili Bosnu, stanovahu daleko na sjevero-zapadu, iza visokih brda, što se zovu Karpati."

KULT ILIRSKOG BOGA BINDA NA GLASINCU I AUSTROUGARSKA NACIONALNA POLITIKA

Kao što je elaborirano u prethodnim poglavljima – i što je, u cilju potpunijeg sagledavanja problema koji je pred nama, nužno u osnovnim crtama ponoviti – u vrijeme arheoloških istraživanja Glasinca, Austro-Ugarska monarhija uveliko je provodila nacionalnu politiku "integralnog bošnjaštva". Cilj ove politike bio je: pridobiti bosanske Srbe i Hrvate i na taj način ih odvratiti od njihove nacionalne srpske i hrvatske politike okrenute Beogradu i Zagrebu.⁷² Integralno bošnjaštvo podrazumijevalo je zajedničku etničku matricu: slavenski etnicitet Bošnjaka i bosanskih Srba i Hrvata. Austrougarskom politikom integralnog bošnjaštva nastojala se onemogućiti velikodržavna srpska i hrvatska politika prema Bosni i Hercegovini, kao i teritorijalne aspiracije Srba i Hrvata koje bi dovele do podjele Bosne i Hercegovine između Srbije i Hrvatske. Na drugoj strani, bosanska cjelovitost i njen teritorijalni i politički integritet, u okviru Austro-Ugarske monarhije bili su, prije svega, imperijalni politički interesi Monarhije. Stoga, neosporno je da su austrougarski historičari instrumentalizirani u političke svrhe, s ciljem da "naučno" dokažu bošnjaštvo i učine ga elementom austrougarske zvanične političke ideologije, kako je to utvrdio M. Imamović u svojoj doktorskoj disertaciji.⁷³ Prema tome, austrougarsko "bošnjaštvo" trebalo je dokazivati i na Glasincu.

Moris Hoernes siva je eminencija austrougarskih režimskih historičara u Bosni i Hercegovini. U Zemaljskom muzeju u Sarajevu, koji je ubrzo postao najpoznatija naučna ustanova na jugozapadnom Balkanu, kontrolirao je najvažnije rezultate austrougarske znanstvene misije u Bosni i Hercegovini. U njegovo vrijeme, politika je bila iznad znanosti, a znanost u službi politike. Gubitnik u svemu tome bila je historijska znanost i Ćiro Truhelka. Valorizacijom i interpretacijom legende o glasinačkom Bandi, koja je u potpunom skladu s glasinačkom tradicijom i arheološkim ostacima na Bandinom Konaku, Truhelka je ustao protiv oficijelne austrougarske nacionalne politike u Bosni i Hercegovini, zbog čega je, 1891. godine, smijenjen s položaja rukovodioca arheoloških istraživanja Glasinca.⁷⁴

⁷² Bibliografiju starijih radova o integralnom bošnjaštvu sadrži studija: M. Imamović, *Pravni i politički položaj i unutrašnja-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878–1914*, Sarajevo 1976, str. 69–80. Na istu temu je i studija: T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*, Sarajevo 1987.

⁷³ M. Imamović, n. dj., str. 71.

⁷⁴ Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888–1988, Sarajevo 1988, str. 40. Autor priloga o Ć. Truhelki je Nada Miletić.

Smjenom Ć. Truhelke, za rukovodioca arheoloških istraživanja na Glasincu postavljen je bečki inženjer Đorđe Stratimirović, "čovjek bez iskustva u iskopavanju tumula"⁷⁵, odnosno, arheolog amater.⁷⁶ Sa Stratimirovićem, koji će na Glasincu ostati jednu godinu, otpočinje grubo falsificiranje glasinačke historije, što se u ovoj studiji, i na drugim primjerima ne samo na Bandinom Odžaku, posebno otkriva.⁷⁷

FALSIFICIRANJE LEGENDE O GLASINAČKOM BANDI U INTERPRETACIJI ĐORĐA STRATIMIROVIĆA

Poslije smjene Ć. Truhelke, za rukovodioca arheoloških istraživanja na Glasincu M. Hoernes, 1891. godine, postavio je Đorđa Stratimirovića. U to vrijeme na Glasincu su bila u toku velika arheološka iskopavanja, koja će potrajati sve do 1897. godine. Kao rukovodilac arheoloških istraživanja, Stratimirović je na Glasincu ostao jednu godinu. Zamijenio ga je Franjo Fiala.

Stratimirovićeve naučni radovi nastali u vezi s njegovim istraživanjima Glasinca, pod naslovima: *Opis polja Glasinca*⁷⁸ i *Sa Glasinca*⁷⁹, objavljeni su u IV godišnjaku Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Premda je, u odnosu na dotadašnju znanstvenu valorizaciju Ć. Truhelke, posve očito da su Stratimirovićeve radovi u vezi s Glasincem višestruko problematični i sporni, o tim radovima nije napisana niti jedna naučna kritika. Naprotiv, u općoj literaturi o Glasincu, Stratimirovićeva istraživanja smatraju se validnim znanstvenim istraživanjima. Jedan od najpoznatijih znanstvenika koji su se kasnije bavili Glasincem, B. Čović, ističe Stratimirovićevu pedantnost.⁸⁰ Da li se ovim negira stručna kompetencija jednog od najpoznatijih južnoslavenskih arheologa, na račun laika i inženjera, i opravdava Truhelkina smjena?

U svom radu *Sa Glasinca*, Đ. Stratimirović grubo je falsificirao arheološku suštinu na lokalitetu *Bandin Konak*. Arheološke ostatke, koje je Ć. Truhelka prethodno datirao u prethistoriju, datirao je – u osmansko doba.⁸¹ Istovremeno, tradiciju o glasinačkom Bandi, Đorđe Stratimirović također je datirao u osmansko doba. Učinio je to tako što je na Truhelkine navode dodao još jedan dio "narodne tradicije", o kojoj u radovima Ć. Truhelke nema ni riječi.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ P. Anđelić, *Visoko i okolina kroz Historiju*, 1, Visoko 1984, str. 166.

⁷⁷ Toponim *Misa* itd.

⁷⁸ Đ. Stratimirović, *Opis polja Glasinca*, GZM IV, Sarajevo 1891.

⁷⁹ Đ. Stratimirović, *Sa Glasinca*, GZM za 1891. godinu, IV, Sarajevo 1891.

⁸⁰ Spomenica..., str. 73.

⁸¹ Đ. Stratimirović, n. dj., str. 333.

Kao što je naprijed istaknuto, u vezi s ojkonomom *Bandin Odžak*, gdje se nalazi mikrotoponim *Bandin Konak*, Truhelka je naveo da "narod veli da je tu po tradiciji stolica nekog starodrevnog junaka Bande"⁸². Ovi navodi odnose se na onaj dio narodne tradicije koji je posve izvjestan i koga čine dva osnovna subjekta, *Bandin Konak* i starodrevni junak *Bando*. "Tog Bandu narod crta nejasno i mračno"⁸³, odnosno, "tako nejasnim slikama" (in so verschwommenen Umrissen)⁸⁴. Truhelka je zaključio da bi "iz toga slijedilo da se i to pričanje oslanja na kaku prastaru tradiciju iz ilirskog doba"⁸⁵, odnosno, da iz toga naslućuje prastaru tradiciju (dass ich schon deshalb eine uralte Tradition vermuten würde)⁸⁶. Ovim je narodna tradicija o legendarnom Bandi, u interpretaciji Ć. Truhelke, predstavljena u njenim najvažnijim sadržajima. Istovjetna tradicija, po svom sadržaju nejasna i vrlo štura, još uvijek se sačuvala kod glasinačkih Bošnjaka,⁸⁷ i ona potvrđuje objektivnost Truhelkine interpretacije. Stratimirović je autentičnoj tradiciji dodao nove i potpuno izmišljene sadržaje.

Đ. Stratimirović nazivima *Bandin Odžak* i *Bandin Konak* pridodao je još jedan potpuno izmišljen naziv: *Bandino groblje*.⁸⁸ Taj sasvim neutemeljen naziv ne poznaje bošnjačka narodna tradicija. Međutim, izmišljeno *Bandino groblje* poslužilo je Stratimiroviću kao prvi "dokaz" da je Bando živio u osmansko doba i da je poslije smrti sahranjen u muslimansko *Bandino groblje*. Ovim je u interpretaciji Stratimirovića, ime *Bando* koje nije muslimansko,⁸⁹ pseudoznanstveno involvirano u nepostojeće groblje.

U pseudoznanstvenoj interpretaciji Stratimirovića, narod tradiciju o glasinačkom Bandi "dovodi u svezu s porodicom Šahinpašić"⁹⁰. Po Stratimiroviću, "narod priča da je Bando kupio po Glasincu vojsku za sultana. Uzimao je sve mlade momke, a među njima Srpče, jedinca u majke. Kukavna se mati molila Bandi da joj ostavi uzdanicu, no bijesni Bando je posiječe(...)".⁹¹ U svom daljem izlaganju Stratimirović ističe da je navedeno Srpče (srpsko dijete) napredovalo i postalo bosanski paša. Po Stratimirovićevoj interpretaciji, Srpče je postalo bosanski paša. Taj paša, "srpskog porijekla", kasnije se vratio na Glasinac i posjekao

⁸² Ć. Truhelka, *Iskopine...*, str. 393.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Ć. Truhelka, *Hügelgräber...*, str. 111.

⁸⁵ Ć. Truhelka, *Iskopine...*, str. 393.

⁸⁶ Ć. Truhelka, *Hügelgräber...*, str. 111.

⁸⁷ Za legendu, identičnu onoj koju je zapisao Truhelka, autor ovih redova više puta je čuo od svojih roditelja i rodbine iz Novoseoca.

⁸⁸ Đ. Stratimirović, n. dj., str. 328, 333.

⁸⁹ Ime nije sadržano u onomastikonu orijentalnih imena. O muslimanskim imenima kod Bošnjaka vidjeti u: M. Smajlović, *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977, str. 7-558.

⁹⁰ Šahinpašići su jedna od najstarijih glasinačkih begovskih porodica.

⁹¹ Đ. Stratimirović, n. dj., str. 333.

“buljukbašu Bandu”. “Od ovog paše”, navodi dalje Stratimirović, “veli narod, vode porijeklo bezi Šahinpašići.”⁹²

Tradicija o glasinačkom Bandi, u interpretaciji Đ. Stratimirovića, zanimljiva je ne samo zbog perfidne tendencije da jednu legendarnu ličnost pseudoznanstveno datira u osmanski period. Interpretacija sadrži opću srpsku tendenciju srbiziranja Bošnjaka. Ona je posljedica geopolitičko-nacionalne teze Vuka Karadžića “Srbi svi i svuda” i njene kasnije velikosrpske etnološke modifikacije, autora Jovana Cvijića, po kojoj su Bošnjaci “najstariji Srbi”⁹³.

Đ. Stratimirović se nije dugo zadržao na Glasincu. Razlog tome nije sama njegova nestručnost koliko je to, najvjerojatnije, njegovo brutalno i više nego očito falsificiranje arheološke i etnološke suštine koju je zatekao na Glasincu. O tome je već bilo riječi u kontekstu razmatranja falsifikata u glasinačkoj onimiji.⁹⁴

INTERPRETACIJA FRANJE FIALE O ARHEOLOŠKIM OSTACIMA NA BANDINOM KONAKU I “BANDIN HAN”

František Franjo Fiala (1861–1898), po zanimanju arheolog, uz historičara Konstantina Jirečka, jedno je od najpoznatijih čeških imena u južnoslavenskoj znanosti. Godine 1892., postavljen je za rukovodioca arheoloških istraživanja Glasinca i na tom položaju ostao je do 1897. godine, kada su istraživanja završena.⁹⁵ U šest velikih arheoloških kampanja, Fiala je do 1897. godine na Glasincu ukupno istražio 870 tumula. Na osnovu Fialinih znanstvenih izvještaja, izveden je opći sud o glasinačkoj ilirskoj kulturi. Ovim je u arheološkoj znanosti F. Fiala stekao glas stručnjaka i cijenjenog naučnika. Kako se o njegovom stručnom radu izrazio jedan od mlađih i poznatijih stručnjaka za glasinačku kulturu B. Čović, “Fialini podaci najvećim dijelom su pouzdani”⁹⁶. Međutim, Čovićovo mišljenje je upitno. Znanstvenik koji tendenciozno interpretira nedvosmislene historijske izvore, nije pouzdan. Kao što se u ovoj studiji na više primjera otkriva i pokazuje, ne samo na primjeru glasinačkog Bande, osnovni razlog Fialine znanstvene nedosljednosti je austrougarska politika integralnog bošnjaštva.

Kada je kao arheolog i rukovodilac arheoloških iskopavanja došao na Glasinac, 1892. godine, iako se na Glasincu nalazila desetina netaknutih arheoloških

⁹² Isto.

⁹³ J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje*, III, Beograd 1931, str. 74.

⁹⁴ U poglavlju o glasinačkoj onimiji, kao nepoznatom historijskom izvoru i politički motiviranim falsifikatima, već je bilo riječi o falsificiranju košutičke Gradine u “Marinkov grad”.

⁹⁵ Spomenica... Autor priloga o F. Fiali je Borivoj Čović.

⁹⁶ Isto, str. 52.

lokaliteta koje je trebalo istraživati, jedan od prvih arheoloških lokaliteta Franje Fiale na Glasincu bio je (ponovno) *Bandin Odžak*. Iz onoga što je napisao o arheološkim ostacima u tom naselju i njegovoj okolini, jasno je da je na taj arheološki lokalitet došao s razlozima koji nisu znanstvene prirode. Naime, analizom svih Fialinih arheoloških izvještaja s Glasinca, i znanstvenih radova koji će iz tih izvještaja nastati, vidi se da Fiala, u smislu naučne kritike i sl., niti jednom ne dovodi u sumnju znanstvene prosudbe svog prethodnika Ćire Truhelke, što je i razumljivo: Ćiro Truhelka bio je ne samo arheolog već i historičar i značajnije je znanstveno ime od F. Fiale. Međutim, Bandin Odžak, a posebno Bandin Konak, su izuzeci. O arheološkim ostacima na Bandinom Odžaku i Bandinom Konaku F. Fiala je zapisao:

"Naselište je vrlo staro, blizu sela ima sredovjekog nadgrobnoг kamenja i podor nekakog kapeli sličnog zdanja. Zapadno su odondud u kotlini razvaline Bandinog konaka, koje valjda potječu od kakvog sredovječnog hana, a na Dautovom brdu je nekoliko turskih nišana."⁹⁷ Nešto kasnije, u istom radu, Fiala za Bandin Konak navodi još jedan naziv: "Pri ulazu u dolinu vide se ostaci primitivne utvrde koju narod zove Bandin han, duga 28. m. x 10."⁹⁸

Ako usporedimo Truhelkin i Fialin naučni sud o datiranju arheoloških nalaza na Bandinom Konaku, odmah se vidi da su oni dijametralno različiti. Truhelkin naučni sud o tim nalazima, izveden poslije sondažnog arheološkog iskopavanja (*Stichprobe*) i dobijenih rezultata (*Bronzen, Speisereste und Gefäßfragmente*), nedvosmisleno kaže da se oni datiraju u prehistoriju.⁹⁹ Fialin sud o tome je hipotetičan, i on, samo pretpostavkom i terminom "valjda" pretpostavlja da razvaline Bandinog Konaka potječu od nekog srednjovjekovnog hana.¹⁰⁰ Iskazano jezikom savremene metodologije, na osnovu vlastitih istraživanja, Truhelka je o arheološkim ostacima na Bandinom Konaku izveo argumentiran znanstveni sud. Fialina prosudba o istim ostacima nije izvedena na osnovu novih arheoloških istraživanja lokaliteta, ili nekih drugih dokaza. Izrazito je hipotetična i, što je od posebne važnosti, znanstveno nekritična. Fiala uopće ne komentira Truhelkino drugačije mišljenje o Bandinom Konaku, iako mu je ono bilo zasigurno poznato.

Prilikom valorizacije znanstvenih činjenica o određenom problemu, nužno je uvažavati i suprotna znanstvena mišljenja. Ako su izvjesna, ona se ne mogu ig-

⁹⁷ F. Fiala, *Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892*, GZM IV, Sarajevo 1892, str. 425.

⁹⁸ Isto, str. 430.

⁹⁹ "Das prähistorische Alter derselben beweisen die bei einer Stichprobe vorgefundenen Bronzen, Speisereste und Gefäßfragmente." Ć. Truhelka, *Hügelgräber...*, str. 111. "Izvjeseo je glede Bande, da su one razvaline što ih narod nazivlje Bandinim konakom, iz prehistoričkog doba." Ć. Truhelka, *Iskopine...*, str. 393.

¹⁰⁰ "Zapadno su odondud u kotlini razvaline Bandinog konaka, koje valjda potječu od kakvog sredovječnog hana..." F. Fiala, o. c., str. 425.

norirati kao da ne postoje. Neophodno ih je kritički razmatrati i tretirati isključivo s aspekta predmetne znanosti. Svakako, Fialino je pravo da iznese vlastiti i suprotan sud o arheološkim ostacima na Bandinom Konaku. Međutim, ukoliko se novi znanstveni sud zasniva na izmišljenoj argumentaciji, znanstvenik koji ga izvodi dobija atribuciju falsifikatora. Upravo je F. Fiala posegao za izmišljenom argumentacijom.

Arheološko nalazište *Bandin Konak* F. Fiala imenovao je nazivom *Bandin Han*, pripisujući posljednji naziv narodnoj tradiciji. Međutim, narodna tradicija Glasinca ne poznaje nikakav *Bandin Han*, niti se tom "hanu" može pronaći bilo kakvo povijesno utemeljenje. Prije nego što se, s tim u vezi, prezentiraju sve relevantne znanstvene činjenice, s aspekta nauke i naučne kritike, problem posebno razotkriva hronologija nastanka Truhelkinih i Fijalinih različitih mišljenja o ovom problemu.

Prvi i stariji sud o arheološkim ostacima na *Bandinom Konaku* je Truhelkin, nastao 1890. godine, i u njemu se kaže da su "razvaline što ih narod nazivlje Bandinim konakom, iz prehistoričkog doba". Ovaj prvi Truhelkin sud nije posebno naučno argumentiran. Potom slijedi Fialin., potpuno neargumentiran sud iz 1892. godine, u kojem on pretpostavlja da razvaline Bandinog Konaka "valjda potječu od kakvog sredovječnog hana". Kao što se vidi, dijametralno različitim mišljenjima stečeni su osnovni preduvjeti za naučna razjašnjenja, polemiku i naučnu kritiku. Prvi naučni sud, kategoričan ali neargumentiran, izrekao je Truhelka. Potom je Fiala iznio hipotetičan i, također, neargumentiran sud koji osporava Truhelkin. Razumije se, Fialino mišljenje bilo je izazov za Truhelku i, kako i dolikuje svakom istinskom naučniku, Truhelka ga je prihvatio. U *Wissenschaftliche Mittheilungen*, iz 1893. godine, dosljednim naučnim postupkom i metodom, argumentiranom i preciznom znanstvenom datacijom arheoloških ostataka u prethistoriju, Truhelka je osporio Fialu i – stavio tačku na ovaj problem. S tim u vezi, Fiala se nije dalje oglašavao, što je i razumljivo: nema nikakvih znanstvenih argumenata po kojima bi se razvaline Bandinog Konaka mogle podvesti pod arheološke ostatke srednjovjekovnog hana.

Historijski podaci o glasinačkim hanovima su višestruki. Najstariji se datiraju u osmansko doba. U svojoj *Sejāhatnāmi* iz šezdesetih godina XVII stoljeća, Evlija Čelebija tretira i Glasinac i njegove hanove. Na proputovanju preko Glasinca, 1660. godine, na tom lokalitetu zabilježio je *Šahin-pašin odžak*¹⁰¹, *Odžak hadži Baltā-bega*¹⁰² i han *Mačkovac*¹⁰³. Nešto prije Evlije (krajem marta 1658. g.)

¹⁰¹ Čelebija navodi da ovaj odžak (hāndān) može ukonačiti po hiljadu konjanika. E. Čelebija, *Pu-topis*, Sarajevo 1973, str. 100.

¹⁰² Isto, str. 101.

¹⁰³ Isto.

u ovom posljednjem hanu prenoćio je Francuz Quiclet.¹⁰⁴ O glasinačkim hanovima, sredinom XIX vijeka, pisao je i ruski konzul Giljferding, i on spominje han u Podromaniji.¹⁰⁵ U ovom hanu, 1842. godine, boravio je Matija Mažuranić.¹⁰⁶ Glasinačke hanove tretira i historijska studija H. Kreševljakovića.¹⁰⁷ Najmlađe glasinačke hanove, uglavnom iz XIX stoljeća, elaborira i M. Filipović.¹⁰⁸ Iz minuciozne analize svih ovih izvora i literature, proizlazi nedvojben zaključak: han u selu Bandin Odžak nije poznat. Kao historijski fakat i problem, taj han nije znanstveno utemeljen i on je Fialina izmišljotina.

Fialini navodi o "sredovjekom hanu" na lokalitetu Bandin Odžak, u odnosu na poznate trase srednjovjekovnih puteva na Glasincu uz koje se, po pravilu, podižu hanovi, posebno nemaju svog logičkog utemeljenja. Od četiri najvažnija srednjovjekovna puta Glasinca, nijedan nije vodio preko Bandinog Odžaka, niti kroz njegovu neposrednu blizinu. Najbliži put na jug vodio je ispod sela Pariževići. Na zapadu, glavni putevi ukrštali su se u selu Bjelosalići.¹⁰⁹

Fialin hipotetički sud o arheološkim ostacima na mjestu Bandinog Konaka, a arheološki je obradio i precizno datirao čak 870 različitih arheoloških subjekata na Glasincu, jedini je njegov naučni sud u kojem postoji riječ "valjda",¹¹⁰ što na svoj način ukazuje na nenaučne tendencije. Iz kojih razloga i jedino za Bandin Konak – *valjda*? S tim u vezi, u istom kontekstu, indikativni su Fialini navodi u kojima piše da blizu sela Bandin Odžak "ima nadgrobno kamenja i podor nekakog kapeli sličnog zdanja"¹¹¹. Kao što je općepoznato, arheološki ostaci kapele uglavnom se identificiraju po temeljnom poluluku apside u kojoj se nalazio oltar itd., o čemu kod Fiale nema ni riječi. Uz "nadgrobno kamenje" (stećke) i "kapeli slično zdanje", bez potrebne argumentacije za sličnu tvrdnju, vjerovatno je da je Fiala na taj način stvarao pseudoznanstvenu podlogu za lokalni srednjovjekovni milje u koji je trebalo interpolirati "Bandin konak" i glasinačkog Bandu.

¹⁰⁴ Isto. Upor.: M. Šamić, *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća*, Sarajevo 1966, str. 37-45.

¹⁰⁵ A. Giljferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji*, Sarajevo 1972, str. 94, 97.

¹⁰⁶ Isto, str. 97.

¹⁰⁷ Na širem području Glasinca Kreševljaković navodi han *Mate Marjanovića Rajka* na Romaniji, dva *Sulejmanpašića* hana ispod planine Romanije, *Šahinpašića han* u Dikaljima, han u *Podromaniji*, han u *Jezeru*, han u *Stupnom dolu*, han na *Stjenicama*, *Šahinpašića han* u Sokocu, han *Mačkovac* kod Košutice, *Fadilpašića han* u Žljebovima. H. Kreševljaković, *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, Sabrana djela, III, Sarajevo 1991, str. 333, 335.

¹⁰⁸ Filipović spominje *Šahinpašića*, *Tankovića* i *Malitevića han* u Sokocu, *Han Šenkovići*, *Han u Podromaniji* u kojem je prenoćio Giljferding, *Han Gromile* u Podromaniji, *Han Košutica* u Košutici, *Han Šarenac* u Kuli, *Batinića* i *Mušanov han* u Bjelosalićima, *Han Radulić* u Pavičićima. M. Filipović, *Glasinac...*, str. 61, 201, 207, 215, 234, 241, 244.

¹⁰⁹ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 15, 16.

¹¹⁰ Analizom svih Fialinih radova nastalih tokom arheoloških istraživanja Glasinca, koji se na više mjesta spominju u ovoj disertaciji i koji su navedeni u bibliografskoj literaturi, došlo se do navedene činjenice.

¹¹¹ F. Fiala, o. c., str. 425.

Na osnovu do sada izloženog, posebno u kontekstu Fialinih falsifikata glasinačke geografske nomenklature, o čemu je već bilo riječi, očito je da je F. Fiala tendenciozno valorizirao arheološku suštinu na lokalitetu Bandin Konak. Pritom, u falsifikatorskom maniru, izmislio je naziv *Bandin han* pri čemu se pozvao na narodnu tradiciju koja taj naziv uopće ne poznaje. U skladu s tradicijom su i svi do sada poznati historijski izvori o Glasincu u kojima o tom hanu nema spomena.

FALSIFIKATI O GLASINAČKOM BANDI SANU I MILENKA FILIPOVIĆA

Godine 1930, pod patronatom Beogradskog univerziteta i Srpske akademije nauka i umetnosti, na Glasinac je došao srpski akademik Milenko Filipović. Riječ je o najvećem falsifikatoru glasinačke historije. Kao antropogeograf i etnolog, Filipović je istraživao Glasinac do 1933. godine. Rezultati istraživanja objavljeni su u studiji *Glasinac* tek 1950. godine,¹¹² punih 17 godina poslije istraživanja, što je jedinstven primjer, koji ima svoje razloge. Filipović je na Glasincu vrlo brzo uvidio povijesni značaj legende. Pošto je legenda, po svojoj suštini, jedna od povijesnih prepreka srbizaciji Glasinca, Filipović je nastojao da je ospori na taj način što je izmislio nove pojedinosti i interpolirao ih u legendu. Falsifikati Đ. Stratimirovića u vezi s legendom, poslužili su Filipoviću kao baza i polazište za nove i još veće falsifikate.

U studiji *Glasinac*, u elaboraciji porijekla glasinačkog bošnjačkog roda Šahinpašić, M. Filipović reinterpreterirao je Stratimirovićevu ranije izmišljenu legendu i pridodao joj posve nove sadržaje. S ciljem da glasinačkog Bandu datira u novije doba i predstavi kao osmanskog nasilnika, izmislio je da je Bando majci "Srpčeta", prije nego što će je ubiti, izvadio oči.¹¹³ Također, legenda je "proširena" na još neke sadržaje. Tako, Filipović dodaje da je odvedeni dječak u Carigradu odmah pokazao inteligenciju i bistrinu, "jer se je brzo dosjetio kako će jesti, kad su im date duge kašike s kojima se jelo nije moglo prinositi u usta"¹¹⁴. Posljednji "dodatak" imao je za cilj da glasinačku legendu poveže sa sličnom crnogorskom legendom u Pivi koja se, po Filipoviću, odnosi na velikog vezira Mehmed-pašu Sokolovića. Iz svega, Filipović izvodi "zaključak" da su glasinački Šahinpašići srpskog porijekla, odnosno, da je "sasvim moguće da su i Šahinpašići jedan od sporednih ogranaka Sokolovića, koji je docnije, tek u početku 17. veka, primio islam"¹¹⁵.

¹¹² M. Filipović, n. dj., str. 5.

¹¹³ M. Filipović, n. dj., str. 292.

¹¹⁴ Isto, str. 293.

¹¹⁵ Isto.

Prilikom sličnih etnoloških istraživanja, osnovno metodološko pravilo nalaže da se prvo utvrdi i zapiše tradicijsko predanje roda čije porijeklo se istražuje, u ovom slučaju to je rod Šahinpašić. Filipović je to učinio nedosljedno i fragmentarno, po mjeri njemu znanih interesa. Od Hasan-bega Šahinpašića, koji je 1934. godine živio u Rogatici, Filipović je dobio neke podatke "o prošlosti roda"¹¹⁶. Dobijeni podaci negiraju srpsko porijeklo Šahinpašića.¹¹⁷ Naime, u tradicijskom predanju Šahinpašića nema nikakvih sadržaja koji bi ukazivali na srpsko porijeklo roda. Iz tog razloga, da bi falsificiranim sadržajima osigurao bilo kakvu "argumentaciju", izmišljeni dio rodovske "tradicije" pripisan je tradiciji neimenovanog "naroda": od paše srpskog porijekla "veli narod, vode porijeklo bezi Šahinpašići". Zasigurno je da to "ne veli" bošnjački narod Glasinca. U tradiciji glasinačkog stanovništva, a posebno u rodu Šahinpašić, nema nikakvih tradicijskih spoznaja da su srpskog porijekla, te da su u bilo kakvoj vezi s glasinačkim Bandom. Pripadnici roda još uvijek žive u Sarajevu, zajedno s tradicijom o svom autentičnom bosanskom porijeklu.

Pišući o najstarijim glasinačkim bošnjačkim rodovima, Filipović je zapisao: "Opšte je predanje kod pravoslavnog sveta da je među muslimanima bilo najstarije **Bandino (Bandovo) koljeno**. Bande su izumrle i iselile se u toku 19. veka. Stogodišnji Milovan Renovica iz Gazivoda pamti (1934.) kad ih je još bilo u selu. Jedna njihova porodica je u Sarajevu."¹¹⁸ Ovim je legenda o glasinačkom Bandi, u interpretaciji M. Filipovića, povezana s istoimenim (i posebno boldiranim) bošnjačkim rodом o kojem na Glasincu svjedoči svjedok stogodišnjak.

Filipovićevo krivotvorenje narodne tradicije na Glasincu razotkriva više činjenica. U razotkrivanju falsifikata po kojem je među Bošnjacima Glasinca najstarije "Bandino (Bandovo) koljeno", u skladu s hronološkim principom interpretacije i principom postupnosti u ovoj studiji, nužno je primijeniti historijski, etnološki i lingvistički metod. Primjenom navedenih metoda i na multidisciplinarn način Filipovićev falsifikat se otkriva i dokazuje sam po sebi.

Navodi M. Filipovića, u kojima za "Bandino koljeno" tvrdi da stogodišnji M. Renovica "pamti (1934.) kada ih je još bilo u selu", protivrječe Popisu čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine. U tom Popisu popisani su svi glasinački čifluci i njihovi korisnici.¹¹⁹ Godine 1835, u džematu *Glasinac*, popisana su ukupno 32 pravoslavna obrađivača ili 32 pravoslavne porodice (roda). Među popisanim nema roda Renovica,¹²⁰ što znači da taj pravoslavni rod tada nije živio

¹¹⁶ M. Filipović, n. dj., str. 117.

¹¹⁷ Na ovom mjestu Filipović interpretira predanje Šahinpašića o Hajdar-begu, sinu Šahin-paše. Isto.

¹¹⁸ Isto, str. 116.

¹¹⁹ A. Sućeska, n. dj., str. 189-271.

¹²⁰ Jovan Sičević, Arnaut Jovan, Joko Zoranić, Milovan Hamović, knez Maksim (obrađivač u selu Kula), Sava Malović, Risto Trapno, Ilija Kosorić, Pop Sava (obrađivač u selu Kula), Savo Bjeļjanin, Marko Sličević, Staniša Stanković, Simo Ćurković, Milić Davejić(?), Ilija Đokić, Obren

na Glasincu i da se na Glasinac doselio tek iza 1835. godine. U Popisu nije zastupljeno selo *Bandin Odžak*, iz čega proizlazi da se pod tradicijskim terminima *Bandin Odžak*, *Bandin Konak* ne mogu podrazumijevati naselja ili ojkonomi, već nenaseljeni toponimi. U potpunom skladu s tim je i bošnjačka tradicija, koja ne samo da ne poznaje bošnjački rod *Bando* već na navedenim lokalitetima nije poznato stanište nijednog bošnjačkog roda. Tradicija je u skladu i s ostalim osmanskim historijskim izvorima i brojnim defterima u kojima su više puta popisana sva glasinačka sela. Osmanski izvori ne poznaju selo *Bandin Odžak*.¹²¹

U interpretaciji M. Filipovića, sjećanje M. Renovice, kao stogodišnjaka, moguće je precizno datirati. Ako je 1934. godine imao stotinu godina, znači da je 1835. godine, kada je *Bandin Odžak* zasigurno bio nenaseljen, bio dijete u dobi od jedne godine starosti. U toj dobi nije mogao ništa zapamtiti, i počeci njegovih sjećanja mogu se datirati tek oko 1840. godine, kada je imao sedam godina. Pritom, neophodno je skrenuti pažnju na to da se "sjećanje" ovog "informatora" odnosi na više pripadnika roda *Bando*, na nepreciziranu množinu koja podrazumijeva više od jednog rodovskog pripadnika ("pamti kada ih je bilo u selu"). Imajući u vidu činjenicu da je *Bandin Odžak*, 1835. godine, bio u potpunosti nenaseljen – i pored najbolje volje da povjerujemo Filipoviću i njegovom informatoru – nije jasno kako je oko 1840. godine selo postalo ponovo naseljeno i to od strane više pripadnika istog roda za čije pripadnike informator tvrdi da su "najstarije koljeno". Prema tome, povijesna rekonstrukcija Filipovićeve interpretacije ima veliku logičku prazninu koju nije moguće premostiti i valjano objasniti: pripadnici autohtonog seoskog roda ne žive u selu od 1835. do 1840. godine, što znači da su, ako su "najstarije glasinačko koljeno", u tom vremenskom periodu živjeli na nekom drugom mjestu! Međutim, povijest glasinačkih Bošnjaka ne počinje s 1840. godinom. Prema tome, ili je imenovani svjedok M. Filipovića iznio netačne i neutemeljene podatke o rodu *Bando*, ili je Filipović tendenciozno izmislio ovo svjedočenje.

Kao što je više nego očito, najstariji osmanski defteri, Popis bosanskih spahija iz 1711. godine i Popis čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835. godine pokazuju:

Podinić, Milutin Čizmić, Toša Tošić, Nikola Gavričić, Marko Konjokrad, Đoko Đukanović, Jovan Đurđević, Tripko Batinić, Vukota Jeftović, Pero Mirvić, Joksir Vuksanović, Đoko Golijanin, Janko Konjokrad, Jovan Batinić, Stevan Vitomirović, Stanoje (bez prezimena, obrađivač u selu Nepravdići) i Ostroja Abazović. A. Sućeska, n. dj., str. 200.

¹²¹ Glasinačka sela u osmanskim izvorima popisuju se 1468/69. g., 1485. g., 1489. g., krajem XV vijeka, 1516. g., 1528–30, 1540–42, krajem XVI vijeka, 1604. g. itd. N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik, period 1301–1599. g.*, Rukopis ANUBiH, Arhiv BiH, Sarajevo 1980, str. 1–60. U svim popisima nema nikakvog spomena selu *Bandin Odžak*. U Popisu bosanskih spahija iz 1711. godine, popisano je više glasinačkih sela. V. Skarić, *Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711) godine*, GZM XLII, sv. 2, Sarajevo 1930, str. 22–34. U popisu nema nikakvog spomena selu *Bandin Odžak* niti njegovom timarniku, što znači da se pod imenom naselja ne može podrazumijevati nasljedni *odžakluk timar*.

1) U periodu od 1468. do 1835. godine selo *Bandin Odžak* nije postojalo na Glasincu.

2) Selo *Bandin Odžak*, kao naseljeno mjesto ili ojkonom, nastalo je tek iza 1835. godine, na taj način što se na navedenom lokalitetu naselio srpski rod Renovica.

3) Bošnjački rod *Bando* nije živio na Bandinom Odžaku 1835. godine, niti ikada prije: rod *Bando* ne poznaju ni historijski izvori ni glasinačka bošnjačka tradicija.

4) M. Filipović 1933. godine nije znao za osmanski historijski izvor koji nedvosmisleno osporava M. Renovicu i njegovo "sjećanje", a to je Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine koji je 1969. godine znanstveno objavio A. Sućeska. U vrijeme pisanja studije *Glasinac* M. Filipović vjerovatno je bio ubjeđen da se historijskim izvorima ne može osporiti "svjedočenje" M. Renovice o glasinačkom rodu *Bando*.

5) Navodi M. Filipovića o *Bandinom koljenu* na Glasincu neosporan su falsifikat.

U svom nastojanju da "uvjeri" kako je na Glasincu živio bošnjački rod *Bando*, Filipović ističe da u Sarajevu, od roda *Bando*, živi jedna istoimena porodica. U Sarajevu zaista živi rod *Banda* pod koji je, najvjerovatnije, Filipović nastojao podvesti svoj izmišljeni rod *Bando*. Riječ je o lukavoj konstrukciji koju u potpunosti razotkriva etnološka i lingvistička argumentacija.

Prezimeni *Bando* i *Banda* ne mogu se tek tako poistovjetiti, stoga što *Banda* nije isto što i *Bando*. Sarajevski rod *Banda* porijeklom je iz Bijelog Polja¹²² i u njegovoj tradiciji nema nikakvog traga da vode porijeklo s Glasinca. Lingvistika samo potvrđuje prethodnu činjenicu. Naglasak u prezimenu *Banda* je na prvom slogu i samoglasniku *a*, koje je kratkouzlazno *a*: *Bànda*.¹²³ Naglasak na imenu *Bando* je na prvom slogu i samoglasniku *a*, koje je dugosilazno *a*: *Bāndo*. Ovu akcentuaciju, bez izuzetka, potvrđuje živi jezik glasinačkih Bošnjaka. Osim toga, dočeto *o* u imenu *Bāndo*, u prezimenu *Bànda* je *a*.

Kao što je već rečeno, u svojoj "argumentaciji" koja se odnosi na neutemeljenu tvrdnju po kojoj je među muslimanima Glasinca najstarije "Bandino (Bandovo) koljeno", Filipović se pozvao na iskaz stogodišnjeg informatora Milovana Renovicu iz sela Gazivode. Pošto je studija *Glasinac* objavljena punih sedamnaest godina od vremena na koje se Filipović poziva (1934), malo je vjerovatno da je njegov informator živio stotinu i četrnaest godina i potvrdio bilo

¹²² Pored bošnjačkog prezimena *Bànda*, u Bijelom Polju poznato je i bošnjačko prezime *Bāndić*. Iz Crne Gore poznato je crnogorsko prezime *Bāndović*.

¹²³ Ovom bošnjačkom prezimenu, najvjerovatnije, odgovara dubrovačko prezime *Banda* zabilježeno u jednom ugovoru o iznajmljivanju broda, od 5. augusta 1301. godine. J. Lučić, *Spisi dubrovačke kancelarije*, knj. IV, Zagreb 1993, str. 141. U *Riječniku JAZU* stoji da je *band* osuda koja može biti i u novcu, potom i globa, i da dolazi od talijanske riječi *bando*. Po istom izvoru, *banda* je u italijanskom jeziku "strana" i javlja se od XV vijeka. *Riječnik JAZU*, I, str. 171.

kome Filipovićeve navode. Ovim se otkriva samo jedan primjer iz kojeg se vidi zbog čega je Filipovićeve studija *Glasinac* objavljena s velikim zakašnjenjem. Kao što se na više mjesta otkriva u ovom radu, nije samo Milovan Renovica razlog. Osnovni razlog je Ćiro Truhelka, koji je umro u Zagrebu 1942. godine. Truhelka je do 1942. godine bio jedini znanstvenik koji je imao znanja da pronikne u Filipovićeve falsifikate. SANU u Beogradu i Filipović čekali su da Truhelka umre, pa da tek tada štampaju studiju i učine je dostupnom najširoj javnosti. Završetkom rata i konsolidacijom velikosrpskih elemenata u SANU u Beogradu, u periodu od 1945. do 1950. godine, stekli su se osnovni uvjeti da se studija štampa i falsifikati objave.

U predgovoru studije *Glasinac* M. Filipović navodi: "Skrećem pažnju čitaocima i molim ih da stalno imaju u vidu da je ovaj rad bio spremljen za štampu još aprila 1935. i da posle toga nisu u njemu činjene nikakve izmene: uneo sam samo nekoliko naknadno pribavljenih podataka. Nije bila krivica do mene što ovaj rad nije ranije objavljen".¹²⁴ Ne daje odgovor na kome je "krivica" i zbog čega se sa štampanjem studije čekalo toliko dugo. Međutim, studija *Glasinac*, nastala pod patronatom Beogradskog univerziteta i SANU u Beogradu, kao znanstveno djelo Akademije, primljena je na V skupu Odjeljenja društvenih nauka SANU u Beogradu, 23 oktobra 1948. godine,¹²⁵ što znači da je SANU u Beogradu "kriva" što se Filipovićeve studija nije štampala ranije. Svakako, osnovni "krivac" je Ćiro Truhelka.

Filipović, također, ne daje odgovor na istu sudbinu još jednog njegovog rada kojeg najavljuje u predgovoru studije *Glasinac*.¹²⁶ *Beleške o narodnom životu i običajima na Glasincu*.¹²⁷ To je rad čiji obim obuhvata sedamnaest strana znanstvenog teksta. Nastao je na osnovu istovjetnih antropogeografsko-etnoloških istraživanja Glasinca u periodu od 1930. do 1933. godine, i objavljen u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu tek 1955. godine.¹²⁸ Ovaj relativno kraći rad, za koji Filipović tvrdi da je bio pripremljen još 1933. godine,¹²⁹ mogao je biti objavljen u razumnom roku u bilo kojem stručnom časopisu, a ne samo u SANU, kao što je i objavljen u GZM – sa zakašnjenjem od dvadeset i tri godine.

U SANU u Beogradu, postojali su vrlo važni razlozi zbog kojih antropogeografsko-etnološki radovi Milenka Filipovića o Glasincu nisu objavljivani u razumnom roku. Prvo, to su Filipovićeve falsifikate o Glasincu i

¹²⁴ M. Filipović, n. dj., str. 5.

¹²⁵ Isto, str. 1.

¹²⁶ "Pored toga, pripremio sam spis *Beleške o narodnom životu i običajima na Glasincu*." Isto, str. 4.

¹²⁷ M. Filipović, *Beleške o narodnom životu i običajima na Glasincu*, GZM, n. s. istorija i etnologija, sv. X, Sarajevo 1955, str. 117-136.

¹²⁸ Isto.

¹²⁹ Isto, str. 4.

drugo, to je Ćiro Truhelka koji je bio u stanju proniknuti u njih i naučno ih osporiti. Tokom Drugog svjetskog rata, kada je uslijedilo genocidno istrebljenje glasinačkih Bošnjaka od strane četnika Draže Mihajlovića, u SANU u Beogradu se očekivalo da će se znanstvena pitanja bošnjačke etnogeneze, zbog kojih su počinjeni falsifikati, riješiti definitivnim bošnjačkim istrebljenjem – čime bi se objavljivanje Filipovićevih falsifikata učinilo bespredmetnim. Poslije Truhelkine smrti, od 1942. do 1945. godine, slijedile su još dvije godine Drugog svjetskog rata. U periodu do 23. oktobra 1948. godine, kada je na V skupu Odjeljenja društvenih nauka SANU u Beogradu primljenja Filipovićeve studija, trajala je konsolidacija velikosrpskih elemenata u SANU, u koju je M. Filipović ušao na misteriozan način, premda je bio jedan od najistaknutijih četničkih intelektualaca i stručnjaka za nacionalno pitanje Civilnog štaba Draže Mihajlovića.

NEPOZNATI DIO BOŠNJAČKE GLASINAČKE TRADICIJE O BANDINOM KONAKU

Glasinačka tradicija o glasinačkom Bandi i Bandinom Odžaku, koju je zapisao Ćiro Truhelka, razmatrana je u prethodnim podnaslovima ovog poglavlja. Preostao je još jedan izuzetno važan dio iste tradicije koji se sačuvao u selu Novoseoci, i koji je znanstveno nepoznat.

U tradiciji Bošnjaka iz sela Novoseoci sačuvano je predanje koje se prenosi s koljena na koljeno i koje govori o tome da se u Bandinom Odžaku, u neko davno doba, održavao nekakav teferič.¹³⁰ Tradicija je višestruko potvrđena u Novoseocima. O kakvom se teferiču radi, u koje vrijeme se održavao i u koju svrhu, nije poznato.

Vrlo je vjerovatno da je ovaj dio bošnjačke tradicije, koji govori o teferiču na Bandinom Odžaku, bio poznat M. Filipoviću, tim prije što je 1933. godine istraživao narodne običaje Glasinca. U to vrijeme glasinačka narodna tradicija bila je znatno jača. Moguće je da je Filipović saznao za teferič i da je namjerno ignorirao navedenu tradiciju što je, vjerovatno, bio još jedan razlog da studiju *Glasinac* objavi tek 1955. godine. Naime, nema razumnog objašnjenja zbog čega Filipović u svojim etnološkim radovima o Glasincu, skoro u potpunosti, ignorira narodne svetkovine Glasinca.

Narodne svečanosti na visovima i ilirskim gradinama, kao dio predkršćanske paganske tradicije na jugozapadnom Balkanu, poznate su iz Dalmacije i Hrvatske. Radi se o kulturnim i obrednim paganskim običajima koji su vremenom, po upu-

¹³⁰ Predanje sam zabilježio od Hazima (Šaćira) Selmanović (1956) i Ibri (Rame) Selmanović (1938) iz Novoseoca, nastanjenih u Sarajevu.

tama pape Grgura Velikog, dobili kršćanska obilježja.¹³¹ Posve je vjerovatno da se pod "teferičem" na Bandinom Odžaku podrazumijevala slična svetkovina čiji se počeci mogu dovesti u vezu s ilirskim bogom Bindom.

Bošnjaci Glasinca, premda su u razdoblju od XV do XVI stoljeća prihvatili islam, još uvijek slave neke predislamske svetkovine. U prethodnom poglavlju pokazali smo da je jedan od tih teferiča bio *Spasovdan*, drugi, koji se još uvijek slavi, je *Alidun* (Ilindan).¹³² Vrlo je vjerovatno da se slična svetkovina ("teferič") održavala i na Bandinom Odžaku i da se ona može dovesti u vezu s tradicijom o "glasinačkom Bandi".

Najbitniji razlog zbog kojeg se prekinulo s održavanjem bošnjačkih svetkovina na Bandinom Odžaku istovjetan je razlogu koji smo naveli u vezi s gašenjem teferiča na Ilijaku. Na Bandin Odžak iza 1835. godine počinju se naseljavati Srbi,¹³³ čime novo naselje počinje dobijati obilježja jednonacionalnog srpskog sela. Bošnjački teferič, s muslimanskim obilježjima, nije imao nikakvog izgleda da se održi u srpskom selu.

LINGVISTIČKA SUŠTINA IMENA *BANDO* I IZVORA *BANDUŠA*

Prvi koji je ustvrdio da je ime Bando "bez sumnje ilirskog porijekla" bio je Ćiro Truhelka.¹³⁴ Ilirsku pripadnost imena, između ostalog, utvrdio je po nastavku -o, kojim se završava čitav niz ilirskih imena evidentiranih na tlu Bosne i Hercegovine i Dalmacije u antičko doba.¹³⁵ Mada je nastavak -o jedna od bitnih karakteristika ilirskih imena, za neospornu identifikaciju imena sufiksalni nastavak ipak nije dovoljan.

Uz Truhelkin sud o ilirskom imenu *Bando*, u dosadašnjoj znanosti bilo je još nekoliko pokušaja da se lingvistički obrazloži ovo ime. M. Vidović tumačio

¹³¹ Takve svečanosti, zvane *brgulje*, poznate su u Poljicama i održavane su na dan Svetog Juru Novog. Slavlja i gozbe na vrhuncima, počesto i na ilirskim gradinama, ostatak su starih paganskih žrtava za koje je papa Grgur Veliki naredio da se ne ukidaju, nego da se pretvore u religijske gozbe "(...) religiosi convivii solemnitate celebrant." A. Škobaľ, *Obredne gomile*, Sveti Križ na Čiovu 1970, str. 442.

¹³² O ovim praznicima detaljno se govori u poglavlju koje tretira ostale ilirske kultove Glasinca.

¹³³ Po navodima M. Filipovića, Srbi iz roda Koprivica, starinom iz Pive i Banjana u Crnoj Gori, naselili su se na Bandin Odžak "pre nekih sto godina". M. Filipović, *Glasinac...*, str. 405.

¹³⁴ "Wir haben hier nur folgende drei Benennungen zweifellos illyrischen Ursprunges hervor: Arareva gromila, Bato und Bando." Ć. Truhelka, *Hügelgräber...*, str. 110.

¹³⁵ *Aplo, Vendo, Baio*. Truhelka istovremeno informira o nastavku -o u imenima iz grčke legende o porijeklu Ilira, gdje se spominju "praroditelji Ilira" *Parto, Darto* i *Dassaro*. Isto.

ga je kao *BAN-DO* i izvodio iz ilirskog imena *Baton*.¹³⁶ Ime je smatrao jednim od vladarskih imena, u značenju *banov namjesnik, pomoćnik /dolglavnik, povjerenik neke oblasti*.¹³⁷ M. Grković u svom *Rečniku ličnih imena kod Srba*¹³⁸ za ovo ime navodi da je izvedeno od *Ban(a) + do*. Po njenom mišljenju, ime *Ban* moguće je izvesti od avarskog *bajan*, "ili hipokoristik od *Branimir, Branislav, itd.*"¹³⁹

U etimološkom razmatranju imena *Bando* jedno od osnovnih pitanja je: Može li se iz ilirskog kultnog imena *Bindus*, odnosno *Bindo*, kako je ono čak osam puta zapisano na epigrafskim arama iz Privilice i prema tome višestruko potvrđeno, izvesti ime *Bāndo*? Pritom, glasinački hidronim *Banduša*, u historijskom i lingvističkom smislu, nužno je tretirati na istovjetan način kao i izvor *Bandusiae* u Apuliji, o kojem je dosta pisano.¹⁴⁰

A. Mayer ime *Bindus* izveo je iz staroindijskog *bindú-h, binduka-h* u značenju "kapi", "acorn. *bane*, mcor. *banna*, bret. *banne*, od **bndiā*, ir. *buinne* 'struja, talas'", što je povezao s Horacijem, carm. 3, 13 i apulijskim izvorom *Bandusia*. Pritom, Mayer je bio mišljenja da je *Bandusia* prijevodni o- stupanj naspram stupnju e-, ili reduciranom stupnju *Bindus*.¹⁴¹

V. Pisani nije prihvatio Mayerovo povezivanje *Bandusije* s *Bindus*. Predložio je povezivanje imena izvora s apulijskim *Bantia-ius*,¹⁴² što je bio povod A. Mayeru da još jednom razmotri ovo pitanje. Mayer je u svom novom radu pod naslovom *Nochmals illyr. Bindus, Bandusia*, u kojem je izložio nove lingvističke činjenice, ostao dosljedan svom ranijem mišljenju.¹⁴³

U vezi s etimologijom ilirskog *Bindo* i hidronima *Bandusia*, R. Katičić prihvatio je Mayerovo obrazloženje. Mayerovo izvođenje *Bindo* > *Bandusia* smatrao je vrlo uvjerljivim, budući da se radi o izvoru.¹⁴⁴ Za etimologiju kultnog imena *Bindus* naveo je da se ona nudi sama od sebe, u jednakosti sa staroindijskom riječju *bindús* "kapi", uz koju ide keltska porodica riječi: staronoričko *banne*, srednjonoričko *banna*, bretonsko *banne*, sve u značenju "kapi", povezano s irskim *buine* "struja, talas".¹⁴⁵

¹³⁶ M. Vidović, *Kulin ban i krstjanska Bosna*, Sarajevo 2001, str. 155.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ M. Grković, *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd 1973, str. 33.

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ A. Mayer, *O fons Bandusiae*, Glotta 25 (1937), Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, str. 173-182. F. Ribezzo, *Fons Bandusiae*, Rivista Indo-Greco-Italica di Filologia-lingua-Antichità 21 (1-2), str. 63-64, 93-94. O. Tescari, *Fons Bandusiae*, Athenaeum, Studii periodici letteratura e storia, 3 (3), str. 319-333. W. B. Stanford, *On a Place Name in Horace*, Hermathena 49, str. 99-100, itd.

¹⁴¹ A. Mayer, *O fons Bandusiae*, Glotta 25, str. 173, 179. Upor.: isti, *Die Sprache der alten Illyrier*, knj. II, Wien 1959, str. 27. R. Katičić, n. dj., str. 126, bilješka 51.

¹⁴² V. Pisani, Glotta 26 (1938), str. 277.

¹⁴³ O tome vidjeti u: A. Mayer, *Nochmals illyr. Bindus, Bandusia*, Glotta 29 (1942), str. 69.

¹⁴⁴ R. Katičić, n. dj., str. 126, 127.

¹⁴⁵ Pritom, po mišljenju Katičića, glasovni odnosi, posebno podjela gramatičkih prijevornih stepen-

R. Marić, također, doveo je u lingvističku vezu imena *Bandusia* i *Bindus*, smatrajući da je različit fonem osnove po svoj prilici rezultat različite evolucije jednog istog vokala u ilirskim jezicima Balkanskog poluotoka i Italije, "tako da su po svoj prilici i jedno i drugo obrazovani od iste osnove"¹⁴⁶. Iz lingvističkih razloga, R. Marić pretpostavio je da je na svetom izvoru Bandusiji "postojao kult onog istog božanstva koje je bilo poštovano i pored izvora Privilice"¹⁴⁷.

U lingvističkom razmatranju glasinačkih naziva *Bāndin Odžak*, *Bāndin Kōnak*, *Bānduša* i *Bāndin pòtok*, za koje je očito da su nastali od iste, očito neslavenske osnove, od posebnog značaja su glasovne promjene koje je osnova *bind-* mogla pretrpjeti u bosanskom jeziku. U tom smislu, Mayerova i Katičićeva lingvistička istraživanja ne dotiču izravno ovaj problem.

Promjena *Bindo* > *Bando* spada u domen najstarijih glasovnih promjena zabilježenih još u staroindijskom ili indoevropskom jeziku. Riječ je o glasovnoj promjeni koju poznajemo kao *p r i j e v o j*, njem. Ablaut.¹⁴⁸ U svojoj historiji glasova i glasovnih oblika hrvatskog jezika, B. Jurišić ističe da su prijevoini zakoni bili završeni već u indoevropskom prajeziku, pa u pojedinim jezicima "djeluju kasnije samo analogije prema gotovim prijevojnima uzorcima"¹⁴⁹. Stoga se prijevoinne pojave mogu proučavati jedino u poredbenoj indoevropskoj gramatici. U hrvatskom jeziku, a prema tome i u bosanskom koji se u vrijeme nastanka Jurišićeve studije tretirao hrvatskim, teško ih je pratiti. Inače, prijevoj se obično naziva stupnjevanjem i u toj glasovnoj promjeni razlikuju se tri stepena: prijevojna sredina, koju čine vokali *e, i*; visina *o, a*; i nizina *u, v, b, d*.¹⁵⁰ S tim u vezi, Jurišić navodi slijedeće primjere prijevoja:

na, još nisu jasni. Prvo je Mayer smatrao da je u irskom *buinne* i u južnoitalijanskom *Bandusia* o-stepen, a u ostalim oblicima da je stepen s oslabljenim vokalom "Reduktionsvokal" (Glotta 25 (1936) str. 175). Nasuprot tome, Pisani je smatrao da treba razdvojiti indogermansko *bindu* od keltske porodice riječi. Kasnije je smatrao da je *i* u riječi *Bindus* nastalo od prvobitnog *e* ispred *nd*, zalažući se da se *i* shvati kao puni stepen gramatičkog prijevoja. Zbog toga staroindijsko *bindús* ostaje izolirano. R. Katičić, n. dj., str. 126, 127, bilješka 51.

¹⁴⁶ Po Mariću, "kakav bi bio oblik te osnove i šta bi ona značila, ne može se reći". Isto.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Glasovi i oblici u povijesnom razvoju, Zagreb 1944, str. 39-40. Kvalitativnu i kvantitativnu glasovnu promjenu u obliku korijena etimološki srodnih formi još su zapazili indijski gramatičari i artikulirali u trostepeni sistem, prema kojem se osnovni stepen (kao *-r-*) može jednokratnim "stupnjevanjem", tj. uvećanjem za kratko *-a-*, podići na gornji stepen (otpr. "preimućstvo, (visok) stupanj": *-a-r-*); daljim stupnjevanjem, koje znači uvećanje za dugo *-ā-*, dostiže se vrddhi ("uvećanje, porast": *-ā-r-*). M. Majrhofer, *Sanskritska gramatika*, (prijevod A. Loma), Novi Sad 2002, str. 35.

¹⁴⁹ B. Jurišić, n. dj., str. 40.

¹⁵⁰ Isto.

	sredina (e, i)	visina (o, a)	nizina (u, v, b, d)
njem.	<i>binden</i>	<i>band</i>	<i>gebunden</i>
grč.	λέγω	λόγος	
hrv.	<i>plesti</i>	<i>plot</i> ¹⁵¹	

Prema tome, u prvom primjeru, očita je glasovna promjena *bind-* > *band*. Ovim se, putem istovjetne glasovne promjene, također, potvrđuje znanstveno utemeljenje Mayerovih i Katičićevih povezivanja *Bindo* > *Bandusiae*.

Glasovna promjena njemačke riječi *binden* > *band* nije ograničena samo na njemački jezik, naprotiv. Posve je izvjesno da se ista glasovna promjena dogodila i na Glasincu. "Glasovni zakoni djeluju slijepo (mehanički) ne obazirajući se na značenje i morfološki sustav jezika."¹⁵² Glasovne promjene se "obično zbivaju mehanički, neovisno o značenju pogođenog morfema ili riječi, već ovise o njihovom glasovnom sastavu"¹⁵³.

A sad o hidronimu *Bänduša*.

Kao što se može vidjeti u svim specijalnim kartama Glasinca, u selu Bandin Odžak nalazi se izvor *Banduša*. Dosadašnji istraživači starina u tom selu i njegovoj okolini uopće ga ne spominju, jer nisu uvidjeli njegov značaj. Faktička situacija na terenu, što potvrđuju i specijalne karte, pokazuje da se izvor nalazi u neposrednoj blizini Bandinog Konaka. Od izvora nastaje *Bandin potok* i teče u pravcu zapada i ponornice Rešetnice.

Etimologija naziva glasinačkog izvora *Banduša* istovjetna je etimologiji hidronimskog naziva *Bandusia* u Apuliji. U lingvističkom povezivanju *Bindus* > *Bandusia*, Mayerova i Katičićeva znanstvena argumentacija u potpunosti vrijedi i za Glasinac, čime se znanstveno utemeljuje posve izvjestan prijevoj *Bindus* > *Banduša*. Porijeklo osnove *band-* u staroindijskom *bindús*, u značenju "kapi", naziv glasinačkog izvora neosporno povezuje s imenom ilirskog božanstva voda. Inače, sufiks *-uša* odavno je ušao u bosansku povijest i kao neslavenski.¹⁵⁴ Po mišljenju P. Skoka, u južnoslavenskim jezicima i u albanskom jeziku, gdje je čest u deminutivnoj funkciji, potječe iz "iliro-tračkog **-usius*"¹⁵⁵.

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² M. Mihaljević, *Slavenska poredbena gramatika*, I. dio, Zagreb 2002, str. 25.

¹⁵³ Isto.

¹⁵⁴ U razmatranju bosanskih naziva za koje je smatrao da su nastali po imenu Batona, vode ilirskog ustanka koji je trajao od 6. do 9. g. n. e., V. Čorović, između ostalog, navodi: "Batua u Gornjem Vakufu sa tim starim i neslovenskim nastavkom -uša". V. Čorović, *Historija Bosne*, SKA, Beograd 1940, str. 60.

¹⁵⁵ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. III, JAZU, Zagreb 1971, s. -uša.

POTVRDA ILIRSKOG BOGA BINDA U FOJNICI

U bosanskoj toponimiji, u oblasti sela *Prokos* u Fojnici kod Sarajeva, nalazi se toponim čiji je naziv V. Palavestra pronašao u katastarskim knjigama općine Fojnica i zapisao kao *Bandina ravan*, oranica, č. 292/2.¹⁵⁶ Palavestrinom zapisu nedostaje akcentuacija. Akcenat u prvom imenskom elementu, koji je utvrđen u fojničkom selu Turkovići ispod kojeg se nalazi toponim, pokazuje da je naglasak na prvom slogu i samoglasniku *a*, koje je dugosilazno *a*: *Bândina rãvan*. Ovim je stečena prva pretpostavka da naziv može potjecati od imena ilirskog boga Binda. Istraživanjem na terenu utvrdili smo nove činjenice: na *Bândinoj ravni* nalaze se dva manja izvora. Njihovi nazivi su *Bândina vrëla*.¹⁵⁷

Tradicija koja se vezuje za *Bandinu ravan*, sačuvana u bošnjačkom selu Turkovići, vezuje toponim za legendarnu ličnost po imenu *Bândo*.¹⁵⁸ Legenda je kratka i oskudijeva s konkretnijim činjenicama. U fojničkoj tradiciji, *Bando* je "kao neki vladar koji je vladao ovim krajem"¹⁵⁹. Vrijeme u kojem je živjela ova ličnost u tradiciji je nejasno, što je identično glasinačkoj tradiciji.

Po kazivanju Bošnjaka iz Turkovića, na *Bandinoj ravni* nekada su se održavali teferiči i sijela. Tradicija kaže da se teferič održavao na *Jurjev*.¹⁶⁰ S tim u vezi, u tradiciji stoji da je riječ o ustaljenim teferičima koji su redovno održavani, i u vrijeme velike studeni. Na *Bandinoj ravni* igralo se kolo, čak i po ledu koji se po travi *Bandine ravni*, u vrijeme održavanja teferiča, znao uhvatiti.¹⁶¹

Legendu o teferiču koji se održavao na *Bandinoj ravni* kod Fojnice nužno je dovesti u vezu s glasinačkom tradicijom u kojoj se govori o teferiču na *Bandinom Odžaku*, za koji se nije moglo utvrditi vrijeme održavanja. Na osnovu datacije fojničkog teferiča, u dan svetkovanja Svetog Juraja, za glasinački teferič može se pretpostaviti da se održavao u isto vrijeme.

¹⁵⁶ V. Palavestra, *Historijska narodna predanja i toponomastika u Fojnici i okolini*, GZM, Etnologija, n. s., Sarajevo 1972/73, str. 130.

¹⁵⁷ Izvori se nalaze na udaljenosti od oko desetak metara jedan od drugog. Jedan je na zaravni, drugi u strani. Lokalitet sam obišao zajedno sa Zilkom Kujundžić, arheologom Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

¹⁵⁸ Legendu sam zabilježio na osnovu kazivanja vlasnika zemljišne parcele *Bandina ravan*, Bureković Ibrahima (1961) i Bureković Salema, kao i Softić Naima (1959), nastanjenih u Turkovićima.

¹⁵⁹ Isto. (Bureković Salem)

¹⁶⁰ Informatori iz Turkovića navode 6. maj kao dan održavanja teferiča. U odnosu na svetkovinu posvećenu Svetom Juraju, koja se datira u 23. travanj /A. Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog krćanstva*, Zagreb 1979, str. 308/ nije jasna razlika u ovim svećarskim datumima.

¹⁶¹ "Od amide Muamera, koji je živio 100 godina, slušao sam da su na *Bandinoj ravni* cure igrale i po ledu, 6. maja." Kazivanje Bureković Salema, potvrđeno je i od ostalih informatora. O teferičima na *Bandinoj ravni* slušali su od svojih djedova i očeva.

Poseban pečat fojničkoj tradiciji, vezanoj za *Bandinu ravan*, daje višestruko potvrđeno sjećanje po kojem se na tom lokalitetu sve do osamdesetih godina XX stoljeća, nalazilo više obrađenih kamenih spomenika koji su mještanima sličili na muslimanske nišane i koje vlasnici zemljišne parcele nazivaju imenima "pomoljci" i "kresovi" (okresani, otesani kamenovi).¹⁶² Iako su "povađeni iz zemlje i bačeni u obližnju jarugu", ili okolne gromile, možda upotrijebljeni i kao građevinski materijal, vjerovatno je da nisu u potpunosti uništeni i da se još uvijek mogu arheološki potvrditi. Najvjerovatnije, riječ je o zavjetnim arama posvećenim Bindusu, sličnim arama pronađenim u Privlici kod Bihaća.

TURCIZMI ODŽAKI I KONAKI "TURSKA GROBLJA" NA BANDINOM ODŽAKU

Odžak je višeznačni bosanski turcizam. Osnovno značenje riječi je "kuća, dom"; "porodica, koljeno, rod".¹⁶³ Može značiti i "begovska kuća čija su vrata uvijek otvorena za putnike-namjernike i u kojoj se, zbog toga, vatra na ognjištu (na odžaku) ne trne; dobra, bogata kuća"¹⁶⁴. Svakako, osnovno pitanje u vezi s ovim turcizmom zastupljenim u onimiji Glasinca je: Šta podrazumijevati pod glasinačkim nazivom *Bandin Odžak*, da li samo savremeno istoimeno selo?

Kao što je već rečeno, brojni osmanski izvori iz XV–XVIII vijeka u kojima su popisana sva glasinačka sela koja su Osmanlije zatekle na Glasincu i koja su bila naseljena za vrijeme osmanske vlasti, ne poznaju selo *Bandin Odžak*. Popis bosanskih spahija na rijeci Prutu iz 1711. godine, u kojem su popisani brojni glasinački timarnici i njihova sela i u kojem nema Bandinog Odžaka, pokazuje da se seoski naziv ne može izvesti ni od nasljednog bosanskog *odžakluk timara*, što je jedna od posebnosti Bosne za vrijeme osmanske vlasti. Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine, također, ne poznaje selo *Bandin Odžak*. Prema tome, iz osmanskih izvora proizlazi neosporan zaključak: današnje glasinačko selo *Bandin Odžak* do 1835. godine nije postojalo i ono je mlađeg postanja.

Turcizam *konak*, u nazivu *Bandin Konak*, nužno je razlikovati od turcizma *han*, pod koji je F. Fiala pokušao podvesti arheološke ostatke na Bandinom Konaku. *Konak* i *han* nisu sinonimi. Razlikuju se i po svojoj svrsi. *Konak* je "prenočište, noćište, bolja kuća kakvog uglednog domaćina"¹⁶⁵, i taj objekat

¹⁶² "Pomoljci su bili istesani od posebnog kamena, koji se razlikovao od okolnog stijena." (Bureković Ibrahim) "Oko izvora bilo je tu više kresova kojih se dobro sjećam. Povađeni su i pobacani u jarugu ispod Mušića bare. Neki od njih možda su u tri gromile kod izvora." (Bureković Salem)

¹⁶³ A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1985, str. 499.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Isto, str. 414.

podizan je u privatne svrhe. *Han* je posuđenica perzijskog porijekla, u turskom jeziku u značenju "zgrada (kuća) koja služi za svratište i prenočište putnika"¹⁶⁶. Za razliku od konaka, han služi za javne svrhe. Na drugoj strani, turcizmi *odžak* i *konak*, po svojoj suštini, znatno su bliži jedan drugom: i jedan i drugi naziv podrazumijevaju uglednu kuću kakvog uglednog domaćina.

Turcizmi u složenim glasinačkim nazivima *Bandin Konak* i *Bandin Odžak* otvaraju pitanje njihove datacije. Pošto prvi kompoziti ovih toponima zasigurno nisu orijentalnog porijekla,¹⁶⁷ njihov nastanak ne može se apriorno datirati u osmansko doba. Tome se, u arheološkom smislu, protive i arheološki ostaci na *Bandin*om *Konaku* koji su od strane Ć. Truhelke precizno datirani u prethistoriju. Pošto smo za ime *Bando* utvrdili da se u njemu krije ime ilirskog boga *Binda*, pod nazivima *Bandin Odžak* i *Bandin Konak* nužno je podrazumijevati novija glasinačka bošnjačka imenovanja ilirskog svetišta nastala u osmanskom dobu, u vrijeme kada su se u bosanskom jeziku udomaćile brojne posuđenice turskog porijekla. Lokalitete čiji nazivi su u čvrstoj vezi s ilirskim božanstvom *Bindus*, Osmanlije su zatekle na Glasincu i oni su ih razumijevali i zvali u duhu svoga jezika, u skladu sa značenjima osmanskog *odžak* i *konak*. Prema tome, nema nikave sumnje da su *odžak* i *konak* kalkirana imenovanja. U skladu s postepenom turcizacijom bosanskog jezika, *odžak* i *konak* vremenom su prodrli i u bošnjačku glasinačku geografsku nomenkalturu.

Nazive *Bandin Odžak* i *Bandin Konak* neophodno je tretirati i na toponomastički način, kao makro i mikro toponime. *Bandin Odžak* je makro-toponim pod kojim je nužno podrazumijevati sveukupne sadržaje koji su pripadali ilirskom svetištu. *Odžak* je nekadašnji *temenos*. Kao što je poznato iz grčke religije, *temenos* (τέμενος) je zemljište koje pripada svetištu. Činio ga je ograđen prostor oko hrama ili grupe hramova, svetog gaja ili drveta (hrast u Dodoni), božanskih statua, votivnih darova, riznicâ, čemu odgovaraju rimski termini *fanum* i *templum*.¹⁶⁸ U semantičkom smislu, antičkom *temenosu* u potpunosti odgovara termin *odžak*. Prema tome, u nazivu *Bandin Odžak* kriju se sveukupni sadržaji nekadašnjeg ilirskog svetišta.

Terminu *konak*, najvjerovatnije, adekvatan je samo kultni hram, odnosno, građevina kultnog hrama. Na osnovu arheoloških ostataka temeljnih zidova koji su pronađeni na lokalitetu *Bandin Konak*, očito je da se na tom mjestu nalazila građevina kultnog hrama.

Povijesno glasinačko značenje riječi *odžak* na poseban način pokazuje da *Bandin Odžak* nije stanište osmanskog *Bande* i istoimenog roda *Bando*, i da je

¹⁶⁶ A. Škaljić, ..., str. 309.

¹⁶⁷ Uporište imenu *Bando* nije moguće iznaći u orijentalnim jezicima i u arapskom, perzijskom i turskom onomastikonu ličnih imena.

¹⁶⁸ D. Srećević, A. Cermanović, *Leksikon religija i mitova drevne Evrope*, Beograd 1996, str. 522.

riječ o falsifikatima srpskih historičara Đ. Stratimirovića i M. Filipovića. U narodnoj pjesmi *Gazi Husrev-beg vodi svatove u Stambol* stoji:

"Nigdje zore ni sabaha nema,
podranila Šahin-pašinica,
na Glasincu, na odžaku svome(...)"¹⁶⁹

Iz ovih navoda je više nego očito da se na Glasincu pod turcizmom *odžak* podrazumijevala begovska kuća.

Potvrdu činjenice da se na Glasincu pod pojmom *odžak* podrazumijevala begovska kuća nudi i Filipović. U opisu sela Baltići, u kojem su živjeli begovi Tankovići, Filipović navodi: "I u gornjim i u Donjim Baltićima bio je po jedan begovski odžak, a u Gornjim Baltićima se to mjesto i sada zove Odžak."¹⁷⁰ Za staništa begova Šahinpašića navodi: "Donji Odžak (a isto i Gornji, koji je u sastavu Pediša) prozvan je po odžacima Šahinpašića(...)"¹⁷¹

Turcizmi *odžak* i *konak* u nazivima *Bandin Odžak* i *Bandin Konak* posljedica su jezičkih promjena koje su se dogodile u bosanskom jeziku poslije osman-skog osvajanja Bosne. Kao i mnogi drugi turcizmi, prodrli su u bosanski jezik i u jezičku interpretaciju bošnjačke tradicije o ilirskom bogu Bindu. U novim jezičkim prilikama, u kojima se pod pojmom *odžak* podrazumijevala najuglednija kuća, potpuno je shvatljivo da se tim novim terminom, u makrotoponimskom smislu, razumije i imenuje nekadašnje svetište najpoznatijeg (najuglednijeg) svetišta. Također, terminom *Bandin Konak* obuhvaćeno je "boravište" ilirskog božanstva, odnosno hram u kojem se vjerovatno nalazila statua kulta i *tezaur* u kojem su se čuvali mnogi skupocjeni predmeti darovani božanstvu.¹⁷²

Prodor orijentalne nomenklature u bosanske tradicije antičkog porijekla posve je izvjestan. Arheološki ostaci antičkih puteva na tlu Bosne i Hercegovine supstituiraju se turcizmom *kāldrma*.¹⁷³ *Jerinina kaldrma* vrlo čest je naziv za arheološke ostatke rimskih puteva i upravo je na Glasincu višestruko potvrđen.¹⁷⁴

¹⁶⁹ K. Hörmann, *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sabrao Kosta Hörmann 1888–1889, Sarajevo 1976, str. 3.

¹⁷⁰ M. Filipović, n. dj., str. 205.

¹⁷¹ Isto.

¹⁷² "U stražnjem, pregrađenom dijelu naosa, ili, pak, u posebnoj prostoriji iza naosa, u starim grčkim i italjskim hramovima nalazila se riznica, tezaur u kojoj su se čuvali darovi poklonjeni hramu, odnosno njegovom božanstvu." B. Čović, *Svetilišta bronzanog i željeznog doba u Bosni i Hercegovini*, Radio Sarajevo – treći program, 50, Sarajevo 1985, str. 411.

¹⁷³ Riječ je turska posuđenica iz grčkog jezika, *Kalós drómos* "lijep put" > *kaldirum*, tur. > *kāldrma*. A. Škaljić, n. dj., str. 387.

¹⁷⁴ Na lokalitetu Dolovi u selu Žljebovi, općina Sokolac, ostatke rimskog puta mještani nazivaju *Kaldrma proklete Jerine*. I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, III – *Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 17, Sarajevo 1981, str.

U pravilu, falsificirano interpoliranje nepostojećih osoba u prostor i vrijeme nužno zahtijeva "potvrdu" da su te izmišljene osobe, poslije svoje smrti, sahranjene u isti prostor. Iz tog razloga, u osporavanju ilirskih korijena glasinačkog Bande, Đ. Stratimirović učinio je prvi korak. U kontekstu falsifikata o glasinačkom Bandi, Stratimirović iznosi konkretan falsifikat: *Bandino groblje*, za koje kaže da se nalazi u selu Bandin Odžak i da ima nekoliko "turskih grobova".¹⁷⁵ Iz Stratimirovićeve interpretacije može se zaključiti da on u Bandinom Odžaku, u kojem su prethodno boravili Ć. Truhelka i F. Fiala, "otkriva" ono što je Truhelki i Fiali promaklo. Istu pseudoznanstvenu metodologiju "novih otkrića" kasnije dosljedno slijedi i M. Filipović. U selu Bandin Odžak, M. Filipović "otkriva" još jedno "tursko" groblje i njihov broj povećava za dva: "jedno kraj kuća Odovića a drugo na Drumu."¹⁷⁶ U tom drugom groblju, po tvđenju Filipovića, "sahranjivale su se Bande."¹⁷⁷

Od svih grobalja koja Stratimirović i Filipović spominju u selu *Bandin Odžak*, jedino je izvjesno bošnjačko groblje na Dautovom brdu. Međutim, u teritorijalnom i faktičkom smislu, groblje na Dautovom brdu ne pripada selu Bandin Odžak. Ostaci muslimanskog groblja na Dautovom brdu pripadaju obližnjem selu *Gazivode*.¹⁷⁸ Bošnjačka tradicija pamti da su u Gazivodama živjeli bošnjački rodovi *Ćutahije* i *Nesireni* i da su se kopali u mezarje na Dautovom brdu. Ista tradicija, o rodovima Nesiren i Ćutahija koji su nekad živjeli u Gazivodama, kasnije je ušla u tradiciju pravoslavnog stanovništva koje se u novije vrijeme naselilo u Gazivode.¹⁷⁹

Bošnjačka mezarja u selu Bandin Odžak: "Bandino groblje" Đ. Stratimirovića i "dva" muslimanska groblja koja navodi Filipović, grubi su falsifikati. Umnožavani su i nadograđivani u skladu s općom progresijom falsificiranja glasinačke povijesti. U selu Bandin Odžak bošnjačka groblja nisu moguća, ne samo iz razloga što ih uopće ne poznaje bošnjačka tradicija već što ni brojni osmanski defteri ne poznaju selo Bandin Odžak. Prema tome, navedena groblja, kao i "Bandino groblje", grubi su falsifikati nastali s ciljem da se falsificira i pseudoznanstveno ospori bošnjačka tradicija o ilirskom božanstvu *Bindus* > *Bando*.

145. O istovjetnoj tradiciji u ostalim mjestima istočne Bosne, vidi str. 132, 146, 164.

¹⁷⁵ Đ. Stratimirović, n. dj., str. 333.

¹⁷⁶ M. Filipović, n. dj., str. 228.

¹⁷⁷ Isto.

¹⁷⁸ Za groblje na lokalitetu *Dautovo brdo* Filipović navodi da pripada selu Gazivode. Na Dautovom brdu nalazi se groblje pravoslavnog roda Ćurkovića. Isto, str. 226.

¹⁷⁹ Isto, str. 227.

ETNOLOŠKA POTVRDA KULTA BINDA U GLASINAČKOJ STOČARSKOJ TERMINOLOGIJU

Jedno od općih pravila prilikom etnoloških istraživanja jeste da se, u kraju koji se istražuje, utvrde i zapišu imena stoke. Životinjska imena ponekad mogu biti dragocjena, posebno u proučavanju jezičke baštine stanovništva. U najstarijoj povijesti čovječanstva, stoka je imala značaj najvećeg blaga, novca. Kao i u današnje vrijeme, prilikom imenovanja stoke prisutne su različite motivacije: izgled, osobine itd. Pravilo je da se najljepšim, najkorisnijim i najpametnijim primjercima, koji ponekad stječu status kućnih ljubimaca, daju najljepša i najznakovitija imena.

Kada je riječ o Glasincu, iz nepoznatog razloga M. Filipović u svojoj studiji *Glasinac* ne navodi stočna imena. S aspekta ilirskog božanstva *Bindus*, od značaja su kravlja imena. Na području Žepe¹⁸⁰ poznata su: *Gālava*, *Dūnava*, *Jātulja*, *Mārulja*, *Milava*, *Sumba* i *Kānda*.¹⁸¹

U glasinačkoj stočarskoj terminologiji postoje dva lokalna kravlja imena koja su u Žepi i ostalom dijelu Glasinca nepoznata. To su zoonimi *Bānda* i *Bāndulja*. Ova kravlja imena na Glasincu su tradicionalna. Višestruko su potvrđena u selima Novoseoci, Pavičići¹⁸² i Pariževići¹⁸³. Tradicija govori da su se ova imena nadijevala najljepšim stočnim primjercima.

Kravlje ime *Bānda* sadrži osnovu *bānd-* za koju se s velikom vjerojatnošću može pretpostaviti da je istog porijekla kao i osnova *band-* u *Bāndo*. Mletačko *bānda* "strana (tijela, broda, svijeta)", potvrđeno na Korčuli,¹⁸⁴ iz čega je teoretski moguće izvesti naziv glasinačkog zoonima, iz historijskih razloga nužno je u potpunosti isključiti. Također, semantički razlozi se protive povezivanju venecijanskog *bānda* s glasinačkim *Bānda*.

Na osnovu arheoloških nalaza u Privlici, gdje su na mjestu svetišta boga Binda pronađene kosti jarca i goveda, K. Patsch utvrdio je da su tom ilirskom božanstvu prinošene krvne žrtve, i to najčešće jarac, ali i goveda.¹⁸⁵ Slične

¹⁸⁰ C. Popović, *Privreda Žepe*, GZM XXII, Etnologija, n. s., Sarajevo 1969, str. 105. Akcentuacija imena utvrđena je na osnovu naknadnih provjera.

¹⁸¹ Isto. Posljednje ime može se objasniti albanskim jezikom. U albanskom jeziku glagol *kānda* (*mē*) u značenju "voljeti, svidati se, goditi, militi se", u potpunom je skadu s općom motivacijom po kojoj se životinjama daju imena od milja. Ovo ime, najvjerojatnije, ilirskog je porijekla.

¹⁸² Autor ovih navoda, njegovi roditelji i sva rodbina iz Novoseoca, svjedoci su ovih stočnih imena u Novoseocima i Pavičićima.

¹⁸³ Po kazivanju stogodišnjaka Ejuba Šender i njegove supruge Emine Šender (1912) iz Pariževića.

¹⁸⁴ V. Vinja, *Jadranske etimologije*, Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, Djela, HAZU, knj. 74, Zagreb 1998, str. 37.

¹⁸⁵ K. Patsch, n. dj., str. 114. Upor.: A. Stipčević, *Kulturni simboli kod Ilira*, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 10, Sarajevo 1981, str. 171.

životinjske kosti, kao "ostaci" jela, zasigurno su pronađene i na Bandinom Konaku. Kao što je već rečeno, Ć. Truhelka nije ih precizno definirao. Međutim, s velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da se radi o kostima goveda.

Vrlo je vjerovatno da je kravlje ime *Bānda* nadijevano od milja onim kravama koje su prinošene kao krvne žrtve u ilirskom svetištu boga Binda, koje se nalazilo na Bandinom Konaku, pored izvora *Banduša*, i da su za tu kultnu namjenu odabirani najljepši životinjski primjerci.¹⁸⁶ I u savremenim religijskim žrtvovanjima postoje propisi koje žrtvovana životinja mora zadovoljiti¹⁸⁷ i oni su relikviji višestoljetnog običajnog prava. Arheološke ostatke kostiju žrtvovanih krava, a vjerovatno i još nekih domaćih životinja, Ć. Truhelka općenito je definirao kao "ostatke jela".

U vremenu i prostoru, arheološki ostaci domaćih životinjskih kostiju otkrivaju zastupljenost stočnih vrsta. U strukturi stočarstva na sjeverozapadnom Balkanu, u bronzanom i željeznom dobu, u rano bronzano doba dominira uzgoj goveda s preko 50 posto ukupnog broja životinja.¹⁸⁸ Iako taj omjer krajem bronzanog doba postepeno opada u korist koza, ovaca i svinja, koje krajem II i početkom I milenija u strukturi stočarstva zauzimaju preko polovine ukupnog broja,¹⁸⁹ proizlazi da je govedo jedna od najznačajnijih domaćih životinja Ilira. Žrtvovanje najljepših primjeraka ilirskom božanstvu *Bindus* ovim postaje posve izvjesnim.

U blizini i nejasnim ostacima tradicije o glasinačkom Bandi, za kojeg je Truhelka 1890. godine naveo da ga narod crta nejasno i mračno, u glasinačkoj tradiciji sačuvalo se predanje o velikom broju goveda koje je Bando posjedovao i volovima koje je naučio da vuku.¹⁹⁰ Moguće je da je tradicija u vezi s brojem

¹⁸⁶ "Žrtvene životinje morale su uvek biti *teleoi*, zdrave i besprekorne. Boginjama su obično žrtvovane ženke, nebesnicima bele ili svetle životinje, a bogovima podzemlja crne ili tamne." M. Delkur, *Delfijsko proročište*, Novi Sad 1992, str. 273.

¹⁸⁷ Po islamskim propisima, kurban koji se žrtvuje ne smije biti toliko mršav da se zavaljuje i posrće kad hoda, ne smije biti slijep niti ćorav, ne smije imati prebijenu kičmu ili neki drugi dio tijela pa da ne može samostalno hodati, niti smije imati drugu očitu mahanu koja bi bitno umanjivala njegovu vrijednost. "Preporod", islamske informativne novine, broj 4/749, od 15. februara 2003, Sarajevo 2003, str. 16.

¹⁸⁸ B. Čović, *Über die Struktur der Viehzucht im nordwestlichen Balkan während der Bronze- und Eisenzeit*, Peti poljsko-jugoslavenski okrugli sto, Godišnjak CBI, knj. XXVIII, Sarajevo 1990, str. 72. Arheološke analize govedih životinjskih kostiju pokazale su četiri pasmine koje su se uzgajale na tlu Bosne i Hercegovine: *Bos primigenius*, *Bos brachyceros*, *Bos trochoceros*, *Bos taurus*. Ć. Truhelka, *Bosna u doba prehistoričko*, Povijest Bosne i Hercegovine, I, Sarajevo 1942, str. 90.

¹⁸⁹ Isto.

¹⁹⁰ Po kazivanju Ejuba Šendera i njegove supruge Emine, Bando je imao veliki broj goveda. "Po rupama na Bandinu Odžaku koje se i sad vide, ležali su Bandini volovi. Dva vola nisu šćeli u jarmu vući, pa him on nije dao jesti. Svez'o hi je a ispred njih stavijo s'jeno da ga ne mogu dofatiti. Volovi se slomili vukući da dofate sijeno."

goveda koja su kao krvne žrtve nekada prinošena bogu Bindu, te da je u kasnijim vremenima dobila nova obilježja. U odnosu na značajnu ilirsku populaciju, višestruko potvrđenu na Glasincu velikim brojem ilirskih gromila,¹⁹¹ za pretpostaviti je i veći broj stočnih primjeraka koji su prinošeni kao krvne žrtve. Moguće je da su, tom prilikom, kao i kod Grka, božanstvu pripadale kosti, a meso onima koji prinosе žrtvu, te da je poslije prinošenja žrtve slijedila gozba.

Kravlje ime *Bāndulja* razlikuje se od imena *Bānda* po svom drugačijem naglasku i po morfemu *-ulja* karakterističnom za još neka kravlja imena. Najvjerojatnije, ono je mlađeg porijekla od prethodnog imena.

U ovom poglavlju razmotreni su najveći falsifikati glasinačke bošnjačke povijesti, kojima se, u suštini, prikrivala potvrda ilirskog boga Binda u glasinačkoj tradiciji i toponimiji. Falsifikati su multipleksni, počinjeni od strane Đ. Stratimirovića i M. Filipovića. Tendencioznom valorizacijom arheoloških ostataka na Bandinom Konaku i izmišljenom interpretacijom neutemeljene glasinačke "tradicije" o "Bandinom hanu", na F. Fialu, također, pada sumnja da je učestvovao u ovoj nečasnoj djelatnosti. Falsifikati su zasnovani na dvostrukoj političkoj motivaciji. U vrijeme austrougarske vlasti, politička motivacija falsifikata je austrougarska politika integralnog bošnjaštva, koje je u razdoblju od 1882. do 1903. godine postalo austrougarskom nacionalnom ideologijom. U skladu s tom nacionalnom politikom, koja je provedena u Bosni i Hercegovini, bosanski Srbi i Hrvati i Bošnjaci tretirani su kao jedinstven bošnjački narod slavenskog porijekla, čiji pripadnici se razlikuju isključivo po vjeri. Stoga, bošnjačka glasinačka tradicija o glasinačkom Bandi, u radovima Ć. Truhelke tretirana korektno i bez predrasuda, nije bila u interesu austrougarske nacionalne politike. Naime, tradicija je ukazivala na njene ilirske korijene, što je moglo indicirati ilirsko-romanske korijene glasinačkih Bošnjaka. Ovo je omogućeno tim prije što su, uporedo s tradicijom, austrougarski znanstvenici na Glasincu spoznali još neke znanstvene činjenice: glasinačke ilirske gromile kao bošnjačka sveta mjesta na kojima su locirani stećci, a na njihovim okrajcima najstariji muslimanski nišani, i u koje se Bošnjaci kontinuirano sahranjuju sve do 1878. godine, itd. Ova otkrića, najvjerojatnije, postala su veliki politički problem. Riješen je tako što je legenda falsificirana, a Ćiro Truhelka, smijenjen s položaja rukovodioca arheoloških istraživanja Glasinca.

¹⁹¹ Istražujući ilirske pogrebne običaje, B. Čović utvrdio je kako se broj ilirskih grobova na Glasincu od mlađeg bronzanog doba do sredine lätena kontinuirano povećava, što ukazuje na značajan porast ilirske populacije. B. Čović, *Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja...*, str. 41-62.

U razumijevanju austrougarske politike integralnog bošnjaštva i falsifikata F. Fiale i Đ. Stratimirovića, stoje vrlo važne znanstvene činjenice i spoznaje evropske znanosti s kraja XIX i početka XX stoljeća. To je vrijeme znanstvenih početaka balkanistike, kad se nije znalo da predslavenski etnički elementi u etnogenezi Bošnjaka nisu nikakav bošnjački ekskluzivitet, i da su zastupljeni i kod bosanskih katolika¹⁹² i pravoslavaca¹⁹³. Tada se nije znalo da su, u razdoblju rimske vladavine, sva ilirska naselja u Dalmaciji nastavila život iz ranijih vremena i predrimskog doba, a neka od njih, kao Bribir (Varvaria), Nin (Aenona), Zadar (Jader), Osor (Apsorus), i sve do danas. Nije se znalo da su gradinska naselja Nadin (Nedinum), Karin (Corinium) i Bribir (Varvaria) bila kontinuirano naseljena Ilirima do XVII stoljeća, kada su pod istim imenom, pokraj njih, osnovana nova naselja,¹⁹⁴ itd. Krajem XIX i početkom XX stoljeća, u južnoslavenskim jezicima nisu bili poznati brojni tragovi balkanskog supstrata, kao ni predslavenski etnički elementi u etnogenezi stanovništva Crne Gore i Hercegovine,¹⁹⁵ itd. Nije bilo poznato, što pokazuju rezultati ove studije, da je prostor današnje Bosne i Hercegovine u prethistoriji i antici multinacionalan prostor na kojem su, pored Ilira, u većem ili manjem broju, živjeli i Grci, Rimljani, Kelti, Goti itd.

U vezi s ilirološkim otkrićima *Bindho* > *Bandusija* A. Mayera, objavljenim u najpoznatijem lingvističkom časopisu "Glotta 25" (1936), zasigurno je da su Mayerova otkrića Filipoviću bila poznata. Iz doktorske disertacije M. Filipovića, pod nazivom *Visočka nahija*, vidi se da se Filipović zanimao za lingvističke probleme i bavio njima, i da se u svom znanstvenom radu koristio njemačkim jezikom, jezikom Glotte. U odnosu na tradicije predslavenskog porijekla s Glasinca, koje su mu na osnovu ličnih istraživanja postale poznate, vrlo je vjerovatno da je Filipović zloupotrijebio tadašnja znanstvena saznanja – da još više falsificira legendu o glasinačkom Bandi. Politička motivacija u ovom falsificiranju bila je podređena velikosrpskom cilju, srbiziranju Glasinca i njegovog bošnjačkog stanovništva.

¹⁹² Porijeklo tetoviranja hrvatskog stanovništva na području srednje Bosne, koje se po narodnom shvaćanju smatra simbolom katolicizma u Bosni, Ć. Truhelka doveo je u vezu s Tračanima i Ilirima. Prema Truhelkinim informacijama, tetoviranje je zastupljeno i kod Albanaca katolika, a prema jednoj informaciji koju nije uspio provjeriti – i kod Albanaca muslimana. Ć. Truhelka, *Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini*, separadni otisak GZM VI, Sarajevo 1894, str. 16, 17.

Bosanski katolici, zajedno s Bošnjacima i pravoslavicima s prostora nekadašnjeg Huma, baštine mnoga ilirsko-romanska imena koja su se očuvala u srednjovjekovnom onomastikonu Bosne.

¹⁹³ Tragovi supstrata ilirsko-romanskog porijekla naročito su brojni kod srpskog stanovništva nekadašnjeg Huma.

¹⁹⁴ O ovoj problematici vidjeti u: Š. Batović, O. Oštrić, *Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja*, Simpozijum "Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena", Centar za balkanološka ispitivanja, Posebna izdanja, knj. XII, Sarajevo 1969, str. 248.

¹⁹⁵ O tome vidjeti u: Š. Kulišić, *Nekoliki tragovi balkanskog supstrata u etnogenezi stanovništva Crne Gore i Hercegovine*, GZM, n. s. XXXIV, Etnologija, Sarajevo 1980, str. 7-26.

Falsifikati u legendi o glasinačkom Bandi, kao i njegovo opće mjesto u glasinačkoj povijesti, znatnim dijelom su otkriveni zahvaljujući visokoj znanstvenoj etici Ćire Truhelke. O Truhelkinjoj znanstvenoj hrabrosti, zasnovanoj na povijesnoj istini i bez kalkuliranja da li će mu ona donijeti profesionalne i druge probleme, svjedoči i kapitalna studija o historijskom pitanju agrarnih odnosa u Bosni. Bez obzira što je pripadao oficijelnoj znanosti jedne izrazito katoličke monarhije, u toj studiji Truhelka je hrabro razbio stereotip o "tamnom vilajetu u Bosni u kojem kršćani nemaju nikakvih prava" i pokazao da bosanski kršćanin, za vrijeme osmanske vlasti u Bosni, nije kmet u smislu evropskog feudalizma, te da je njegov feudalni položaj znatno povoljniji od općeg feudalnog položaja evropskog kmeta.¹⁹⁶ Spoznaje o Truhelkinjoj ulozi iz vremena austrougarskih falsifikata legende o glasinačkom Bandi, u kojima nije učestvovao, iznova potvrđuju njegove znanstvene vrline. One su onemogućile M. Filipovića i SANU u Beogradu da studiju *Glasinac i Beleške o narodnom životu i običajima na Glasincu* štampaju za Truhelkina života, tako da su ovi radovi objavljeni sa zakašnjenjem od sedamnaest i dvadeset i tri godine od njihovog nastanka.

¹⁹⁶ Ć. Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, GZM, Sarajevo 1915, str. 110-180.

Glava trinaesta

PREDSLAVENSKI ETNIČKI ELEMENTI U TOPONIMIJI GLASINCA KOJI UKAZUJU NA POLITIČKO I TERITORIJALNO ORGANIZIRANJE GLASINAČKIH ILIRA

U skladu s općim metodološkim pristupom predslavenskim etničkim elementima u etnogenezi Bošnjaka i njihovom historijskom valorizacijom, u ovom poglavlju elaborira se onaj dio glasinačke toponimije koji ukazuje na političko i teritorijalno organiziranje glasinačkih Ilira. Glasinački nazivi koji ukazuju na ovo organiziranje tretiraju se na onomastički i historijski način. Onomastičkim metodom, u kojem je lingvistička analiza u funkciji jezičke determinacije naziva predslavenskog porijekla, otkrivaju se glasinački nazivi koji imaju značaj prvorazrednih historijskih izvora za političku historiju glasinačkih Ilira. Isti nazivi tretiraju se i historiografski, s ciljem da se ukaže na njihov povijesni značaj.

Pošto je neosporna činjenica da su neki glasinački nazivi koji se elaboriraju u ovom poglavlju, kao što su *Prinčići*, *Karatića brdo*, *Banj stijena*, namjerno promijenjeni, uz lingvistički i historijski metod bilo je nužno primijeniti i politološki, s ciljem da se pokaže politička motivacija određenih promjena.

Prirodni uvjeti za život na Glasincu u povijesnoj i dijalektičkoj su vezi s brojem ilirskog stanovništva na tom prostoru u antičko doba. Brojni pašnjaci pružali su idealne uvjete za stočarstvo, veliki broj stoke osiguravao je egzistenciju velikom broju ljudi. O broju nekadašnjih stanovnika Glasinca zorno svjedoči broj njihovih grobova koje su ostavljali iza sebe. Nekadašnja ilirska populacija na Glasincu ostavila je toliko prepoznatljivih i nedvosmislenih tragova svoje množine u obliku svojih zemnih ostataka u tumulima ili gromilama, koje ponekad, i na

malom prostoru, nije lahko prebrojati.¹ Stoga, nema nikakve sumnje da je Glasinac u prethistoriji i antici velikom broju ljudi pružao utočište i stanište. Kontinuitet guste naseljenosti, uvjetovan istim prirodnim uvjetima, nastavljen je i u srednjem vijeku.² Na glasinačkim pašnjacima bilo je mjesta i za dubrovačku stoku.³

Osnovni povijesni parametri političke i vojne moći jesu čovjek i novac. Snaga tih moći oduvijek se mjerila brojem vojnika i zlatnika. Veliki broj glasinačkih gromila iz bronzanog i željeznog doba nedvosmisleno otkriva značajan ljudski potencijal glasinačkih Ilira, čime je bio ispunjen prvi uvjet političkog organiziranja. Novac nisu kovali, što ne znači da im je bio nepoznat. Novac je činila stoka. Svakako, taj paleobalkanski ilirski "novac" bio je srazmjeran broju njegovih glasinačkih vlasnika. Da je tog "novca" bilo mnogo, odnosno da su glasinački Iliri bili vrlo bogati, pokazuju skupocjeni predmeti pronađeni u gromilama.

U poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla pokazali smo posve izvjesno prisustvo Grka na Glasincu. U odnosu na veliko bogatstvo Glasinca u pretpovijesno doba, ovo prisustvo uopće ne iznenađuje. Kao najnapredniji narod Mediterana, koji se prije VIII stoljeća suočio s nestašicom metala, kasnije i s velikom gospodarskom krizom, Grci su krenuli u kolonizaciju i naselili ona mjesta koja, prije svega, pružaju povoljne uvjete za život i gdje zatečena i brojna domorodačka populacija omogućava značajniju kupovinu grčke zanatlijske i trgovačke robe. Glasinac je imao i jedno i drugo. Bogato i vrlo brojno glasinačko ilirsko stanovništvo moglo je kupiti svu robu koju su Grci donosili na Glasinac ili koju su izrađivali na Glasincu, vjerovatno u kolonijalnim centrima u Osovu i

¹ O tome su posebno upečatljivi utisci Ć. Truhelke, koji je 1888. godine zapisao: "U polju, što se oko Kusača prostrlo, pruži mi se čudan vidik: kud god okom krenuh, ugledah sred smreka nebrojene gromile jednu do druge, a sam po sebi rodni kraj postao se silnog nasutog kamenja napola pustim." Truhelka je u svom vidokrugu pokušao izbrojati gromile. Zbog njihovog velikog broja ubrzo je odustao od brojanja. Ć. Truhelka, *Gromile na Glasincu*, GZM za 1888. g., I, Sarajevo 1888, str. 25.

² Srednjovjekovnu naseljenost Glasinca moguće je utvrditi na osnovu broja stećaka. Na Glasinačkom polju, i pored mnogih uništavanja, još uvijek ih je sačuvano 516, što iznosi 20,6 stećaka na jedan kvadratni kilometar. Na sveukupnom tlu Bosne i Hercegovine na jednom kvadratnom kilometru nalazi se 1,145 stećaka. Na osnovu ovih pokazatelja očito je da je Glasinac i u srednjem vijeku spadao u najnaseljnija područja Bosne i Hercegovine. I. Pašić, *Od hajduka do četnika*, Sarajevo 2000, str. 29.

³ Glasinac je i u srednjem vijeku bio poznat po idealnim uvjetima za stočarstvo. Godine 1404, 24. oktobra, jedan Vlah iz katuna Prvotinjića u Dubrovniku obavezao se "da će donijeti stoku dubrovačkog trgovca Lukca Ostrovića "usque ad Glasiinaca a Obra". Prijenos dubrovačke stoke na Glasinac zabilježen je i 10. oktobra 1406, 14. augusta 1425, 12. januara 1428, 25. maja 1428, 27. juna 1428, 25. augusta 1428. i 12. novembra 1429. godine. K. Jireček, *Glasinac u srednjem vijeku*, GZM, knj. 2, god. IV, Sarajevo 1892, str. 99-101.

Sve do vremena između dva svjetska rata Konavljani su dolazili na Glasinac da kupuju volove. "Stalno se održavaju iste veze, i seljaci znaju po imenu dubrovačke trgovce koji ovamo dolaze." M. Filipović, n. dj., str. 29.

južna Italija”.⁸ Ovaj novi razvoj “ne odražava se možda nigdje tako reljefno kao na području Ilijaka, u selu Gornja Vinča, južno od Glasinca”⁹.

Ovim se ponovo vraćamo jednom od najznačajnijih glasinačkih naziva, a to je *Ilijak*, koji smo razmatrali u poglavlju o predslavenskim kultovima. Navedeni arheološki lokalitet, koji se nalazi na jugu Glasinca i u arealu Prače, ima poseban značaj u političkoj historiji glasinačkih Ilira. Kako navodi B. Čović, s Ilijaka “potekla je, po svoj prilici, čitava serija istaknutih knezova, gotovo bismo mogli reći jedna mala dinastija koja je ovdje vladala približno od sredine osmog pa do kraja sedmog stoljeća stare ere”¹⁰.

Arheološki nalazi iskopani na Ilijaku, kod sela Gornja Vinča, pokazuju da su glasinački Iliri krajem VIII ili na početku VII stoljeća pr. n. e. imali najvažnije pretpostavke političkog organiziranja: brojnu i relativno bogatu populaciju iz koje je izrasla rodovska i plemenska aristokracija. Do IV stoljeća prije naše ere, kada nastaje ilirska država, oni su prošli kroz razdoblje kontinuiranog društvenog i političkog razvoja te društveno-ekonomskog uspona koji karakterizira “kvantitativni razvoj od srednje bronzе do srednjeg La Tène”.¹¹ Arheološki nalazi s Glasinca, koji se datiraju u taj period, pokazuju sve odlike čuvene glasinačke ilirske kulture. Znatan broj gromila iz tog perioda pokazuje kontinuitet i stalni kvantitativan porast ljudske populacije¹² za koju je neminovno pretpostaviti da je nastavila kontinuiran politički razvoj. U tom kontinuiranom razvoju i usponu, glasinački Iliri dočekali su osnivanje Ilirske države. I ono što je, u vezi s ilirskom državom, posebno važno još jednom ponoviti i istaći, jeste činjenica da osnivanje Ilirske države na Glasincu nije moglo ostati nezapaženo i bez odjeka. Protiv toga

⁸ Isto, str. 274.

⁹ Isto, str. 275.

¹⁰ Navedeni zaključak B. Čović izveo je iz činjenice da su u kneževskom grobu na Ilijaku pronađena dva skupocjena bronzana oklopa za prsa, veoma fino ukrašena urezanim geometrijskim ornamentima. Ovi oklopi bili su u barbarskim zemljama dosta rijetko defanzivno oružje. Uz oklope, pronađene su i dvije knemide itd. U kneževskom grobu na Rajnom brdu pronađene su dvije bronzane knemide, dvosjekli željezni mač, jedno veoma dugačko koplje i jedna zdjelica od bronzе, tip poznat na širokom prostoru antičkog svijeta, od male Azije do Italije, po mišljenju Čovića, “na glasinačko područje svakako uvezen”. Prvi kneževski grob datiran je u kraj VIII ili početak VII stoljeća stare ere. Drugi kneževski grob približno je datiran u početak VI stoljeća stare ere. Isto, str. 278, 279.

¹¹ A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, II, str. 55.

¹² U radu *Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja* B. Čović je pokazao kako se broj ilirskih grobova na Glasincu od mlađeg bronzanog doba do sredine La Tène kontinuirano povećava. Iz perioda ranog bronzanog doba “kataloški je objavljeno 6 tumula”, iz srednjeg bronzanog doba “moguće je izdvojiti 20 tumula sa 23 groba”, tumuli kasnog bronzanog doba “otkriveni su u znatno većem broju nego što je sa prethodnim periodima bio slučaj”, za analizu starijeg željeznog doba “bilo je moguće upotrebiti 269 tumula sa ukupno 461 grobom”. Broj ispitanih tumula i grobova iz mlađeg željeznog doba “nije malen”. B. Čović, *Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja*, GZM, n. s., XVIII, Sarajevo 1963, str. 41-62.

govori brojni arheološki materijal grčkog porijekla s Glasinca koji je datiran u IV vijek pr. n. e., i onimija grčkog porijekla. I u IV vijeku pr. n. e. na Glasincu je posve izvjesno prisustvo etničkih Grka. Arheološki kontinuitet grčkih proizvoda, koji se datiraju u razdoblje od VIII do IV stoljeća prije naše ere, ukazuje na kontinuiranu postojanost onih koji izrađuju te proizvode i koji njima trguju. Poslije četiri stoljeća, u IV stoljeću pr. n. e., na Glasincu to nije zajednica potpuno istovjetna prvoj grčkoj glasinačkoj zajednici nekadašnjeg *Osoga, ili zajednici drugog grčkog kolonijalnog centra u Prači. U to vrijeme nekadašnje etničke Grke na Glasincu čine njihovi ilirizirani potomci. Osnovna zakonomjernost akulturacije spriječila ih je da se u potpunosti asimiliraju i da postanu Iliri. Na znatno većem kulturnom stupnju, glasinački Grci uspjeli su se oduprijeti potpunoj ilirskoj asimilaciji, čemu su zasigurno doprinosile i njihove stalne veze sa matičnom zemljom. Povijest Balkana u periodu od VIII do IV stoljeća pr. n. e. ide naruku kontinuitetu tih veza. U tom razdoblju na Balkanu nisu poznati nikakvi veći potresi koji bi doveli do njihovog prekida.

Ilirska država nastala je u IV stoljeću pr. n. e. Kako se u dosadašnjoj znanosti smatra, obuhvatala je prostor od Neretve do Vojuše u Albaniji. Godine 168. stare ere pala je pod rimsku vlast.¹³ O genezi, razvitku i karakteru ove ilirske države, te o uzrocima i glavnim faktorima njezina postanka, malo se zna. Ono što je poznato jeste činjenica da je državu činio sklop gradova i većih ili manjih plemenskih zajednica. Na čelu države nalazio se kralj. Ilirskom kraljevskom titulom βασιλεὺς τῶν Ἰλλυριῶν, *rex Illyriorum*, izražava se natplemenski karakter njebove vlasti. Izrazima ὑλήκοι οἰκεῖτοι, ἀρχόμενοι obilježavaju se potčinjeni plemenski podanici.¹⁴ Ovakva politička nomenklatura grčkog porijekla kod Ilira historijski je potpuno razumljiva, posebno ako se ima u vidu da je država nastala pod vrlo snažnim političkim utjecajima koji su dolazili s juga.

O mjestu i ulozi Glasinca u Ilirskoj državi ništa se ne zna. Oskudni historijski izvori ne dozvoljavaju da se ovo pitanje razmotri na potpuno zadovoljavajući

¹³ O tome vidjeti u: F. Papazoglu, *Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967, str. 11-33. Ista: *Poreklo i razvoj ilirske države*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. V, Sarajevo 1967, str. 123-145. S. Islami, *L'Etat illyrien, sa place et son role dans le monde méditerranéen*, I Colloque international des études illyriennes, I, Tirana 1972, str. 11-42. A. Buda, *Les illyriens du Sud, un problème de l'historiographie*, Ibid., str. 1-43. M. Garašanin, *Istorijska i arheološka razmatranja o ilirskoj državi*, Glas CCLXL, SANU, Odeljenje istorijskih nauka, knj. I, Beograd 1974, str. 1-32. Isti: *L'historiographie yougoslave sur L'etat illyrien*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, XVIII, knj. 16, Sarajevo 1980, str. 207-210. D. Rendić-Miočević, *Ilirski vladari u svjetlu epigrafskih i numizmatičkih izvora*, Historijski zbornik, 10-20, 1966/1967, Zagreb 1967, str. 253-310. Isti: *Prolegomena ilirskoj numografiji*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, III/1, Sarajevo 1965, str. 75-93.

¹⁴ F. Papazoglu, *Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba održan 10. do 12. maja 1966, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967, str. 19.

način. Pa ipak, nedostatak izvora ne znači da njih uopće nema, posebno iz razloga što je riječ o događanjima iz IV stoljeća pr. n. e. Stoga, ovom pitanju nužno je pristupiti s velikim oprezom. U sličnim nedovoljno jasnim pitanjima neka rješenja daju se znanstveno predvidjeti i ponuditi u vidu manje ili više uvjerljivih hipoteza. I pored toga, B. Čović iznosi decidan sud: "Jasno je, naime, da ovo područje nije nikada ulazilo u sastav ilirske države..."¹⁵.

Nešto više svjetla na opću političku problematiku kod Ilira pružaju glasinački arheološki izvori, posebno nalazi iz "kneževskih grobova". S tim u vezi, na osnovu arheološke argumentacije, D. Srećević došao je do vrlo važnog zaključka: da su integracioni procesi među ilirskim plemenima tokom VII – V vijeka pr. n. e. "počeli najpre u oblasti gde se najranije pojavljuju bogati ratnički grobovi, a to je oblast kulture Glasinac"¹⁶.

Tri glasinačke prethistorijske gradine koje se zovu *Ilijak* sadrže trostruku pravilnost jedinstvenog onomastičkog lika, što ima svoje razloge. Druge i brojne bosanske gradine koje u svom nazivu sadrže svetačko ime *Ilija*, u čemu smo govorili u poglavlju o glasinačkim kultovima, ne poznaju navedeni lik. *Ilijak* je tipičan za Glasinac. Zbog čega? S velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da je taj lik nastao u kontaminaciji s grčkim terminom ὀλήκοι (*ylekoi*) kojim se u periodu ilirske države označavaju kraljevi podanici, ili da se oslanja na ὀλήκοι, posebno iz razloga što se u ranom periodu južnoslavenske povijesti ne pravi velika razlika "između *ja* i diftonške vrijednosti glasa *ě*"¹⁷. Predslavensko dugo *u* u slavenskim jezicima daje *i* (*u > y > i*). Promjena grčkog *u* u slavensko *i* poznata je iz primjera μῦς, "miš", θυμός, "dim"¹⁸. Prema tome, lingvistički razlozi na svoj način otvaraju mogućnost da su u periodu ilirske države glasinački "kneževi", čija su sjedišta na glasinačkim Ilijacima, bili podanici ilirskog kralja.

Historičari koji su se bavili društveno-ekonomskim odnosima na Balkanu u vrijeme Ilirske države ukazuju na značajne balkanske etnokulturne i ekonomske veze iz tog doba. U razmatranju društveno-ekonomskih odnosa na području gornjeg toka rijeke Neretve u prethistoriji i antici, gdje je između 370. i 360. g. pr. n. e. došlo do prodora jednog keltskog plemena,¹⁹ K. Kurz u III/II vijeku pr.

¹⁵ B. Čović – Ž. Mikić, *Preistorijske lubanje iz grobova glasinačkog područja*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XI/9, Sarajevo 1973, str. 32.

¹⁶ "Oružje i nakit nosilaca ove kulture (Glasinac) prihvatile su sve susedne zajednice, tj. nosioci kultura Lisijevo polje, Mati i Kukes-Drilon." D. Srećević, *Iliri i Tračani*, Beograd 2002, str. 32.

¹⁷ Prilikom sastavljanja prve slavenske azbuke, glagoljice, Ćirilo nije primjećivao veliku razliku između *ja* i diftonške vrijednosti glasa *ě*, pa je isti znak u glagoljici i uopće u starijim staroslovenskim spomenicima služio i za *ja* i za *ě*. J. Vuković, *Glas ě (jat) u istorijskom razvoju i u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Radovi ANUBiH, knj. XLI, Sarajevo 1971, str. 92.

¹⁸ B. Jurišić, str. 52.

¹⁹ Navodno je taj upad Kelta potisnuo niz Neretvu dio starosjedilaca Ardičejaca na donju Neretvu, a onaj dio plemena koji je ostao u starom zavičaju bio je keltiziran (Strabon, VII, 5, 11). I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANUBiH, Djela, knj. LXVI/6, Sarajevo 1988, str. 137.

n. e. ne isključuje utjecaj ilirske države na ovo područje.²⁰ Pretpostavka o ilirskom utjecaju izvedena je na osnovu sasvim konkretnih činjenica: nalazima grčkog novca gradova Apolonije i Dirahija u okolini Konjica.²¹ Naime, pošto Iliri dugo vremena nisu imali svoj novac, oni koriste grčki.²² Slične veze numizmatički se potvrđuju i na Glasincu.

U bližoj okolini Glasinca, južno od Pala, pronađena je jedna dragma koja potječe iz Dirahija.²³ Također, kao što je već rečeno u poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla, početkom XX stoljeća u Prači je pronađen veći depo grčkog novca.²⁴ Riječ je o velikoj količini novca, oko 2000 primjeraka (Neapolis, Thasos, Croton, Agrigentum, Macedonia, Massilia, Abdera, Istros, tetradrahme Filipa II Makedonskog, itd.). Za ovaj novac jednostrano se pretpostavljalo da je *viaticum* nekog grčkog trgovca iz II st. pr. n. e.²⁵ Međutim, trgovina je samo jedan od oblika novčanih transakcija. Izrazito veliki broj moneta iz Prače, pravo malo bogatstvo, indirektno pokazuje da metalni glasinački novac nije bio isključivo grčka svojina. Ako su taj novac posjedovali pračanski Grci, nema nikakve sumnje da su ga, u izvjesnoj mjeri, posjedovali i oni koji su istim novcem trgovali s tim Grcima, a to su bili glasinački Iliri. U vrijeme kad pračanski grčki trgovci posjeduju novac, u skladu s osnovnim zakonomjernostima ekonomske i monetarne znanosti, istovjetan novac posjeduju i Iliri, na što indirektno ukazuju i historijski izvori. Već od najranijih vremena Iliri sklapaju vojničke saveze za novac, za novac nude svoje vojničke usluge, itd.²⁶ Ilirski kraljevi, koji se dugo vremena koriste grčkim novcem, svoj novac kuju po uzoru na grčki.²⁷ Prema tome, novac grčkog porijekla, kakav je pronađen u Prači, pripadao je ne samo grčkim trgovcima već i glasinačkim Ilirima.

S politološkog aspekta, učestće glasinačkih Ilira u ilirskoj državi posve je moguće i izvjesno. Akteri bilo kojeg političkog organiziranja, od njegovih prvih povijesnih početaka pa do savremenog doba, uvijek nastoje pridobiti i politički organizirati što veći broj ljudi. Iz tog razloga, snaga nekog političkog pokreta

²⁰ K. Kurz, *Die sog. illyro-keltische Renaissance*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. III, Sarajevo 1967, str. 184-186.

²¹ Isto.

²² Progresivna ilirizacija Apolonije i Dirahija, osobito u III i II st. pr. n. e., i pojava sve većeg broja ilirskih imena na tom novcu daju mu karakter iliro-grčkog novca. A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb 1991, str. 123.

²³ K. Patcs, *Nabogjaji novaca*, GZM, XIV, Sarajevo 1902, str. 401. Upor.: GZM, 1894, str. 172, br. 31.

²⁴ A. Makanec, *Nalaz grčkih novaca u Prači*, GZM za 1906, Sarajevo 1906, str. 109.

²⁵ Isto.

²⁶ F. Papazoglu, *Politička organizacija Ilira...*, str. 17.

²⁷ F. Papazoglu pretpostavlja da su ilirski kraljevi prije Monunija i Mitilija kovali svoj novac. F. Papazoglu, n. dj., str. 17. Bibliografiju važnijih radova o ilirskom novcu sadrži studija *Iliri* A. Stipčevića, str. 123-127.

oduvijek se mjeri brojem njegovih političkih pristalica. Pošto je antičkom dobu umjesto pojma "pristalica" primjereniji termin "podanik", činjenica je da su ilirski kraljevi na Glasincu imali potrebe i za jednim i za drugim. Brojna ilirska glasinačka populacija činila je značajnu vojnu i savezničku snagu.²⁸ Također, izgrađeni sistem poreza u ilirskoj državi,²⁹ logikom ekonomskog interesa, nije mogao ignorirati veliko bogatstvo Glasinca, posebno u stoci. Stoga, ilirski kraljevi imali su višestruk interes da u svoju državu uključe glasinačke Ilire.

Historijski razlozi ne dozvoljavaju da se učešće glasinačkih Ilira u Ilirskoj državi u potpunosti ignorira. Ekonomski i politološki razlozi, također, ne dozvoljavaju da se oblast Glasinca u periodu od IV do II vijeka pr. n. e. i Ilirske države jednostrano isključi iz općih društveno-ekonomskih odnosa na jugozapadnom Balkanu. Opća povijest svih značajnijih regionalno-političkih pokreta, posebno u davnoj prošlosti kad ne postoje administrativno-političke granice kao savremene političke barijere, pokazuje da se oni neminovno, više ili manje, odražavaju na cjelokupnu regiju na kojoj se događaju. Međutim, u nedostatku relevantnih historijskih izvora historičari su počesto skloni redukcionizmu,³⁰ ili ovim događanjima pristupaju s aspekta nacionalne povijesti i nacionalnih granica u koje se nastoji smjestiti određena pojava ili događaj. Nešto slično prisutno je i kad se govori o Ilirskoj državi.

Mada raspoloživi historijski izvori pokazuju da je jezgro Ilirske države na tlu današnje Albanije, njene prethistorijske granice nisu identične savremenim albanskim granicama. Istina, od ranije se smatra da je sjeverozapadna granica Ilirske države određena rijekom Neretvom. Granica u unutrašnjosti, sjeveroistočno od Neretve, nije poznata. Međutim, kao što smo naprijed pokazali, značajni razlozi zahtijevaju da se glasinački Iliri, u najmanju ruku, politički tretiraju u vezi s tom državom. Pa ipak, učešće glasinačkih Ilira u Ilirskoj državi, na osnovu do sada poznatih izvora, ne može se dokazati, ali se ne može ni odbaciti. S tim u vezi, glasinačka onimija sadrži do sada nepoznate lingvističko-historijske činjenice.

²⁸ Arheološki ostaci ilirskih kultura Kuči, Zi, Mati, Kukës-Drilon, Lisijevo polje i Glasinac pokazuju različite nalaze. Samo Kukës-Drilon i Glasinac sadrže oružje i ratničku opremu. D. Srećević, n. dj., str. 32.

²⁹ U ilirskoj državi postojao je sistem poreza s nametima koji su "čak toliki da Lucije Anicije, posle pobjede nad Gencijem, kao jednu od novih, svakako demagošku meru, preuzima smanjivanje ovih poreza". D. Garašanin, *Istorijska i arheološka razmatranja...*, str. 2. Upor.: F. Papazoglu, *Poreklo i razvoj ilirske države...*, str. 143.

³⁰ Primjer tog redukcionizma je djelo P. Cabanesa. Ovaj autor ilirsku državu tretira izdvojeno od dotadašnje društveno-ekonomske povijesti jugozapadnog Balkana. "Bit će dakle odloženi ustranu teški problemi prapovijesti i protohistorije tih područja južne Ilirije koja su istodobno obilježena glasinačkom civilizacijom što dolazi sa sjevera i egejskim prinosima iz Tesalijske, Makedonije i Epira. Prostorno će se naše proučavanje također ograničiti na južni dio Ilirije, onaj koji je najizravnije u dodiru sa zemljama juga i grčke civilizacije." P. Cabanes, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Zagreb 2002, str. 5.

i Hercegovine iz 1910. godine zaselak je posljednji put upisan pod autentičnim nazivom *Prinčići*.³⁸ Pored sela, na lokalitetu *Jabin do*, nalazi se više ilirskih gromila, što upućuje na veliku starost naselja. Na nomenklaturu predslavenskog porijekla ukazuju susjedni zaseoci *Četori*³⁹ i *Dranjevac*.⁴⁰

U popisu čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835. godine, u džematu Donja Prača, četiri puta upisan je naziv *Prinče*: jednom kao baština, dva puta kao *čair* i jedanput kao selo.⁴¹ Četverostruki istovjetan zapis pokazuje autentično *Prinče*. A. Sućeska nije uspio ubicirati ovo selo.⁴² Riječ je o današnjem selu *Brnjica*⁴³, sjeverno od Prače. Tradicija o nazivu *Prinče*, pod kojim se podrazumijeva selo *Brnjica*, još uvijek se očuvala kod nekih bošnjačkih rodova u Prači.⁴⁴ Iz oštećenog natpisa na jednom sanduku s nekropole stećaka u zaseoku *Suha Česma*, iz kojeg se može pročitati "leži Milosao Prin...",⁴⁵ da se pretpostavi da je od imena sela nastalo i srednjovjekovno bosansko prezime **Prin(čić)*.

Nazive *Prinčići* i *Prinče* nije moguće obrazložiti južnoslavenskim jezičkim sredstvima. Dosadašnja etimološka obrazloženja naziva s osnovom *Prinč-*, u pravilu, vode u latinski jezik.⁴⁶

Nazivi *Prinčići* i *Prinče* latinskog su porijekla. Nastali su od latinskog *princeps*, "prvi, glavni, najugledniji".⁴⁷ Od toga je nastalo osobno muško ime *Prinč*, potvrđeno kao *Princh, filius Renoldi comitis* 5. svibnja 1257. godine u Stolnom Biogradu.⁴⁸ Ime je, najvjerojatnije, zapisano i na stečku iz zaseoka *Suha Česma*.

Hronologiju nastanka naziva *Prinčići* i *Prinče* nije moguće precizno utvrditi. Nazivi se mogu datirati u dva perioda: a) u razdoblje ilirske države i b) u rimsko doba, a mogli su nastati u dosta velikom vremenskom rasponu, od IV stoljeća pr. n. e. do II stoljeća n. e.

³⁸ Rječnik naseljenih mjesta..., str. 229.

³⁹ Sufiks *-tor* višestruko je potvrđen kao ilirski. H. Krahe, *Die Sprache der Ilyrier*, I, Wiesbaden 1955, str. 71.

⁴⁰ Ilirsku osnovu **dra-*, "laufen", A. Majer izvodi iz indoevropskog *der-eu,-ā*. A. Mayer, *Die Sprache der alten Ilyrier*, II, Wien 1959, str. 42. Od 1910. do 2003. godine pučka etimologija promijenila je naziv zaseoka u *Dranjevac*.

⁴¹ A. Sućeska, n. dj., str. 265.

⁴² Sućeska je svoju dilemu u vezi s ubikacijom sela izrazio tako što je uz autentični naziv upisao u posebnu zagradu: (Vinča?). Isto.

⁴³ Godine 1910. u selu je popisano 116 Srba i 8 muslimana. Rječnik naseljenih mjesta..., str. 35.

⁴⁴ U rodu Osmanović, Muminović, itd.

⁴⁵ Š. Bešlić je za oštećeni dio natpisa, u kojem se krije prezime, utvrdio da je "prezime neizvjesno". Pretpostavio je da bi ono moglo glasiti *Primilović*. Š. Bešlić, *Nekoliko novopronađenih natpisa na stećcima*, Naše starine, XI, Sarajevo 1967.

⁴⁶ "*Princip*, isto što i poglavar... U nekoliko dalmatinskih knjiga zapisano je *prinčip* po talijanskom izgovoru, ali i gdje dalmatinski stari pisci pišu 'princip' moguće je da su izgovarali 'prinčip'. AR, II, str. 71,72.

⁴⁷ M. Divković, n. dj., str. 835.

⁴⁸ T. Smičiklas, *Supplementa I*, str. 232, 233.

Principes gentis, principes Illyrorum je povijesni naziv za ilirske plemenske starješine iz vremena ilirske države.⁴⁹ Pod tim nazivima F. Papazoglu pretpostavlja i istaknute gradske funkcionere, male dinaste i općinske funkcionere.⁵⁰ Naziv je prisutan i kod onih Ilira koje je rimska vlast naselila u Dakiju.⁵¹

Poslije uspostave rimske vlasti Iliri su bili organizirani u plemenske općine (*civitates*) na čelu s domaćim rukovodiocima (*principes*) "koji su njima upravljali na stari, tradicionalni način, što ih je prividno moglo vezati uz novi politički sistem, koji se izgrađivao na širem njihovom etničkom području"⁵². Iz dosadašnjih istraživanja ovog problema poznati su *princeps Delmatarum*, *princeps Desitiatum*, *princeps Iapodum*, *princeps civitatis*, *princeps castelli*, *princeps municipii*, *princeps coloniae*(?),⁵³ *princeps peregrini incolae*.⁵⁴

Imajući u vidu dosadašnje arheološke potvrde o intenzivnom političkom organiziranju glasinačkih Ilira u periodu od starijeg željeznog doba do srednjeg lätena, posebno tzv. "kneževske grobove", posve je izvjesno da su glasinački Iliri i u kasnijim vremenima nastavili kontinuiran politički razvoj. Naime, kod većine naroda prethistorije i antike općepoznato je da njihov politički razvoj, kako se oni iz prethistorije primiču antici, dobija na intenzitetu. Stoga, sigurno je da su glasinački Iliri na Glasinačkom polju imali svoje plemenske *civitates* i svoje *princeps*e, bilo u vrijeme ilirske države ili poslije uspostave rimske vlasti. Lokalna sjedišta glasinačkih ilirskih *princepsa* zasigurno su bila u *Prinčićima* na Glasinačkom polju, *Prinčićima* u rejonu sela Hotičina na južnim obroncima Romanije, i u selu *Prinče* sjeverno od Prače.

Oblik *Prinče* lingvistički je posebno zanimljiv. Posve je moguće da je nastavak *-e* reducirani morfem nekadašnjeg ablativa *princeps*e, "s prvakom". Čini se da ovi jezički oblici ne pokazuju samo podanički odnos ilirskog puka prema njihovim vođama. Riječ je o društvenom odnosu koji je u potpunom skladu s općim društveno-političkim karakteristikama Ilira što su nam poznate od anonimnog autora, tzv. Pseudo Skimnosa, s kraja prvog stoljeća pr. n. e., o čemu je već bilo riječi. Nazivi koji imaju značenje "s vladarom" i "s prvakom" vjerovatno sadrže određenu dozu rodovske odanosti i vjernosti prema vladaru roda ili plemena.

⁴⁹ F. Papazoglu, *Politička organizacija Ilira...*, str. 19.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Riječ je o Ilirima koji su naseljeni kao rudari. M. Garašanin, *Razmatranja o nekropolama tipa Mala Kopalnica – Sase*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. VI, Sarajevo 1968, str. 25.

⁵² D. Rendić-Miočević, *Problemi romanizacije Ilira s osobitim obzirom na kultove i onomastiku*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967, str. 142.

⁵³ D. Rendić-Miočević, "Princeps municipii Riditarum", *Arheološki radovi i rasprave*, II, Zagreb 1962, str. 325, 326, 327.

⁵⁴ O tome vidjeti u: S. Loma, *Princeps i peregrini incolae u municipiju S(plonistarum?)*, *Živa antička* 52, (2002), 143-179.

Slavenski patronimski sufiks *-ići*, u nazivu *Prinčići*, može se datirati poslije VII vijeka naše ere. Nastao je u vrijeme slavenizacije Glasinca. Slavenskim patronimičkim sufiksom, koji znači pripadanje, stanovnici sela imenovani su kao potomci *princepsa* ili *Prinča*, kako se u mladoj fazi mogao lično imenovati jedan od njegovih rodovskih suplemenika i nasljednika.

Areal rasprostranjenosti bosanskih naziva s korijenom *Prin-* pokazuje da su oni zastupljeni isključivo na Glasincu i u njegovoj neposrednoj blizini. Ova činjenica ima poseban značaj i ona glasinačke Prinčice dovodi u očiglednu vezu s glasinačkim Ilirima. U odnosu na jezičku suštinu naziva, nema nikakve sumnje da su nazivi u vezi s političkim organiziranjem glasinačkih Ilira koje se može datirati u jednom širem vremenskom rasponu: od vremena osnutka ilirske države do drugog stoljeća nove ere.

Areal rasprostranjenosti naziva *Prinčići* i *Prinče* na ilirskoj teritoriji Glasinca pokazuje tri manje geografske oblasti za koje je posve izvjesno da su bile rodovski ili plemenski teritorij tri ilirska roda ili bratstva. Ojkonimi s tim nazivima između sebe su udaljeni oko 5–6 km vazdušne linije. Međuprostor između naziva čini trokut približno jednakih stranica. *Prinče* sjeverno od Prače i glasinački *Prinčići* su u pravcu jug – sjever, dok su *Prinčići* u rejonu Hotičine – zapadno. Ovakav raspored znatnim dijelom poklapa se s regionalnim geografskim odlikama tla koje ovaj prostor dijele na tri manje geografske cjeline, i arheološkim nalazima glasinačkih “kneževskih grobova”. Teritorij *Prinčića* na Glasinačkom polju od sela *Prinče* na jugu odvojen je jugozapadnim obodom planine Gosine i strmim planinskim vijencem koji se nalazi istočno od sela Bogovići. Teritorij *Prinčića* iz Hotičine na istoku je, također, ograničen jugozapadnim obroncima Gosine i istim planinskim vijencem, dok ga na sjeveru ograničava planina Romanija. U vezi s areom naziva koji su keltskog porijekla, moguće je da se *princeps* iz Hotičine nalazio na čelu tamošnje keltsko-ilirske zajednice.

U Bjelosalićima, u neposrednoj blizini Prinčića na Glasinačkom polju, iskopani su prvi kneževski grobovi na Glasincu. Na Rajnom brdu i Ilijaku, oko 1,5 km istočno od današnje Brnjice i nekadašnjeg sela *Prinče*, također su iskopani “kneževski grobovi”. U oblasti zaseoka *Prinčići*, u rejonu sela Hotičina, do sada nisu vršena nikakva arheološka istraživanja. Međutim, na osnovu naziva naselja i znatnog broja gromila koje se u Hotičini nalaze,⁵⁵ više je nego sigurno da se i na tom prostoru, također, mogu predvidjeti “kneževski grobovi”.

Rimska uprava u Bosni i Hercegovini bila je podijeljena u tri okružja, “conventus”, sa sjedištem u Saloni, Naroni i Skardonu (Skradinu). Po mišljenju V. Čorovića, namjesnik provincije Dalmacije rješavao je samostalno, ili preko svog zastupnika, sudske parnice na konventima. Rimske konvente Čorović je doveo u vezu s albanskom riječi *kuvént-di* u značenju “dogovor”, a “u širem smislu znači

⁵⁵ Po informacijama Bošnjaka iz Hotičine, na području sela nalazi se više gromila.

još i govor, riječ".⁵⁶ S tim u vezi, nekadašnji rimski konventi u jeziku glasinačkih Bošnjaka ostavili su značajnog traga. U bosanskom jeziku Glasinca očuvao se glagol *kuvendisati* u značenju "razgovarati", "dogovarati se".⁵⁷

Kàratīća brdo je oronim koji se nalazi pored glasinačkog sela Novoseoci, zapadno od polja Tonice. Tim imenom Bošnjaci Glasinca nazivaju ga od pamti-vijeka. Na brdu se nalazi *Kàratīća lōkva*. M. Filipović u studiji *Glasinac* autentični naziv brda promijenio je u – *Karatića brdo*.⁵⁸ Da je naziv oronima posebno zavrijedio da se još više promijeni, pokazuju kasnije geografske karte bivše JNA u kojim je naziv brda definitivno promijenjen i falsificiran u: *Karadžića brdo*,⁵⁹ u čemu ima i izvjesne simbolike. Višestoljetni bošnjački glasinački naziv krivotvorenjem je ponio prezime Radovana Karadžića, najpoznatijeg ratnog zločinca na tlu Bosne i Hercegovine, čovjeka čije su četničke horde 1992–1995. godine na Glasincu pobile više stotina Bošnjaka.

Bošnjački naziv *Karatića brdo* ima svoje povijesno utemeljenje. U Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine u nahiji Borač upisano je selo *Karatić*.⁶⁰ Selo se zasigurno nalazilo na Karatića brdu, gdje se još uvijek mogu vidjeti ostaci suhozidina od seoskih kuća i dva suha bunara. Iz činjenice da su u popisu popisane četiri seoske porodične baštine koje su njihovi vlasnici "od davnina uživali",⁶¹ nužno je zaključiti da je selo znatno starije od 1604. godine.

S lingvističkog aspekta, u elaboraciji P. Skoka, *kàrat* m. (Vuk, Crna Gora, Boka, Hercegovina) je turcizam u značenju "plata kmetovima ili sucima od onih kojima sude", "ar. *girat* > tur. *kirat* sa *i* > *a* < gr. *κεράτιον* > srlat. *carratum*".⁶² Dalja analiza vodi u arapsko *girat*, "24 dio dinara" što kasnije nastavlja grčko *κεράτιον*, "sjemenka rogača" koja je služila za fina mjerenja, sa krajnjom etimologijom koja je ista kao i za *karat*, "jedinica mjere za čistotu zlata".⁶³ Prema tome, na osnovu čisto lingvističke argumentacije, glasinački naziv imao bi se smatrati turcizmom, uz napomenu da njegova semantika nije u potpunosti jasna.

⁵⁶ V. Ćorović, *Historija Bosne*, Beograd 1940, str. 81.

⁵⁷ O ovoj riječi vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima čija etimologija se može obrazložiti uz pomoć albanskog jezika.

⁵⁸ M. Filipović, n. dj., str. 242.

⁵⁹ Specijalna karta bivše JNA, 1972. g. Goražde 2-1, (Sokolac). Naziv *Karadžića brdo* vjerovatno je unesen u vojne karte i prije 1972. g.

⁶⁰ Opširni popis..., SV. III, str. 167.

⁶¹ Isto.

⁶² P. Skok, II, str. 49.

⁶³ V. Vinja, II, str. 64. Upor.: AR, IV, str. 858.

Međutim, historijska argumentacija koju je moguće dovesti u vezu s glasinačkim nazivom baca novo svjetlo na njegovu povijesnu suštinu.

U romanskom jeziku srednjovjekovne Dalmacije *carattus* su dijelovi zemljoposjeda.⁶⁴ Župa Grbalj u XIV vijeku bila je izdijeljena na *sdrebi* (sl. ždréb, dio, udio) "a ovi opet na "carattos siue carubbas". Karati se također spominju na Pelješcu, kod Stona i na dubrovačkom zemljištu.⁶⁵ K. Jireček nije objasnio ovaj agrarni fenomen. Navedena podjela zemljišta zasigurno ima svoje historijske korigijene koji se mogu dovesti u vezu s Ilirima, i dijelom su je objasnili M. Budimir i M. Suić.

Prema Strabonu (VII, 315), Dalmati su u Cezarovo i Augustovo doba svake osme godine, "nakon svakog oktenija"⁶⁶, dijelili obradivo zemljište. Iz podjele zemlje može se zaključiti da je zemlja smatrana društvenim vlasništvom, zajedničkom rodovskom svojinom.⁶⁷ Najvjerovatnije, podjela se prvenstveno odnosila na pašnjake.⁶⁸ Kao relikat običajnog prava, sačuvala se i u srednjem vijeku. U statutu grada Paga postoje razrađene odredbe o podjeli pašnjaka svake osme godine. Podjela se vršila žrijebom.⁶⁹ Shodno tome, u glasinačkom nazivu posve je moguće da se krije relikat nekadašnjeg ilirskog običajnog prava i da je naziv u vezi s agrarno-teritorijalnim organiziranjem glasinačkih Ilira.

U osmanskome popisu iz 1604. godine jedan čifluk sela Karatić bio je "u posjedu Džafera Raguševog, u spomenutom selu".⁷⁰ Iz ovog zapisa očito je da se Džaferov otac zvao *Raguš*. Riječ je o jedinstvenom imenu koje nije zastupljeno u onomastikonu južnoslavenskih srednjovjekovnih imena. S obzirom na to da je, metatezom likvida, *ra* moglo nastati od *or*, ime *Raguš* moguće je supponirati iz višestruko potvrđene ilirske osnove *Org*.⁷¹ Imajući u vidu da se u riječima stranog porijekla suglasnik *s* često mijenja u *š* (*s* > *š*), u mlađoj fazi moguće je da je *Raguš* nastalo od *Ragus*. Iz tih razloga, za ime *Raguš* može se pretpostaviti da je ilirskog porijekla.

⁶⁴ K. Jireček, *Die Romanen...*, I, str. 79.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ M. Budimir, *Iliri i Prailiri*, Vjesnik dalmatinski, LIII, Split 1952, str. 12.

⁶⁷ E. Pašalić, *Problemi ekonomskog razvitka u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967, str. 115.

⁶⁸ M. Suić, *Nekoliko etnoloških podataka o antičkim Ilirima u djelima grčkih i rimskih pisaca*, Simpozijum o Ilirima..., Sarajevo 1967, str. 103.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Opširni popis..., III, str. 167.

⁷¹ Ὀργησσόν Akk. Polyb. V 108, 8. *Orgesso* Abl. Liv. 31. 27. 2 zum J. 200, Ὀργομεναί, πόλις Ἰλλυρίας Hekat. bei Steph. Byz. s. Ὀργάνη F. Gr. H. 1, 172. A. Mayer, *Die Sprache...*, str. 249.

Primjer kasnog prelaska na islam Džafera Raguševog, čiji otac ne posjeduje orijentalno ime, istovremeno ukazuje i na snažnu predislamsku tradiciju u selu Karatić i na snažan etnički kontinuitet njegovih stanovnika. Ime Džaferovog oca upućuje na neke vrlo stare onomastičke tradicije ilirsko-romanskog porijekla.

Jedan zaselak sela *Gornje Kruševo*, jugoistočno od Olova, zove se *Karetić*⁷². Godine 1516. zabilježen je kao *Kartić* i *Karetić*.⁷³ Kruševo je poznati bosanski srednjovjekovni rudnik.

Lukavo falsificiranje naziva *Karatića brdo*, u *Karačića brdo*, čiji autor je M. Filipović, učinjeno je iz razloga što je navedeni srpski akademik 1930–1933. godine, u vrijeme svog boravka na Glasincu, spoznao povijesni značaj naziva. Historijska i onomastička literatura nastala u to vrijeme opravdava pretpostavku. K. Jireček svoje kapitalno djelo o Romanima u gradovima Dalmacije tokom srednjeg vijeka, u kojem je elaborirana romanska riječ *carattus*, napisao je još 1903. godine. Filipoviću je Jireččkova studija bila poznata, posebno iz razloga što nije vjerovatno da jedan akademik, poput Filipovića, ne izvrši uvid u tako važno i za ono vrijeme aktuelno i naučno popularno djelo. Međutim, znatan broj sličnih primjera u falsificiranju ostalih glasinačkih naziva ili ro-romanskog porijekla, kao što je falsificiranje *Komina* u *Komini* itd., pokazuje da nije u pitanju Filipovićeva neobaviještenost, ili odnos između znanja ili neznanja. Radi se o očitoj zloupotrebi naučnog znanja čija je posljedica falsifikat. Ovaj očigledan primjer pokazuje u kojoj mjeri neki srpski znanstvenici poštuju princip javnosti naučnog znanja: kod znatnog broja srpskih akademika on se poštuje isključivo u mjeri srpskih i velikosrpskih političkih interesa.

M. Filipović je u periodu od 1930. do 1933. godine više puta boravio u selu Novoseocima pored Karatića brda, što znamo po tome što se u studiji *Glasinac* nalaze crteži nekih seoskih kuća.⁷⁴ Pošto se, u pravilu, zanimao i za starine, zasigurno je informiran o suhozidinama na Karatića brdu, o istoimenoj lokvi i suhim bunarima. O tome u studiji nema ni riječi. Zato ima – falsifikat: “Karačića brdo” i “Karadžića brdo”.

Ignoriranje naziva *Karatića brdo* otpočelo je u austrougarsko doba. To se može zaključiti iz reljefne arheološke karte Glasinca, u koju nije upisan naziv brda. Iznenaduje da je u karti ispisan naziv znatno manjeg susjednog brda *Kicelj* na kojem nema nikakvih historijskih spomenika i koje je, na osnovu novijih geografskih karata, niže za 75 metara.⁷⁵

⁷² Opširni popis..., SV. III, str. 54.

⁷³ N. Filipović, n. dj., str. 34.

⁷⁴ M. Filipović, n. dj., str. 55.

⁷⁵ Specijalna karta bivše JNA, Goražde 2-1 (Sokolac).

Na teritorijalno organiziranje glasinačkih Ilira i na granice između pojedinih ilirskih rodova možda ukazuje toponim *Pògranica*⁷⁶. Nalazi se između sela Novoseoci i Bjelosalići, ispod Male Gradine. Za ovaj naziv moguće je da je kalk nastao u vrijeme slavenizacije Glasinca.

Bânj stijena je glasinački toponim za koji se danas općenito smatra da se nalazi južno od Batova polja i sela Sočice, u kanjonu rijeke Prače. Ovaj autentični naziv očuvala je snaga bošnjačke tradicije. U svim starijim i novijim geografskim kartama toponim je upisan kao *Banja stijena*, a isti naziv je i u svoj historijskoj literaturi. I pored toga, niti jedan Bošnjak iz rogatičko-glasinačkog kraja neće reći *Banja stijena*. Bošnjaci toponim stoljećima nazivaju *Banj stijena*, onako kako su ga nazivali njihovi preci. Naziv *Banja stijena* nametnut je oficijelno, početkom XX vijeka i očiti je falsifikat.⁷⁷

U novijoj literaturi o srednjovjekovnoj Bosni hrvatska historičarka Nada Klaić ukazala je na veliki značaj svih bosanskih toponima koji sadrže riječ *ban*.⁷⁸ Njihov značaj u historiji srednjovjekovne Bosne je u tome što pokazuju najstarije političko i državno organiziranje i nastanak bosanske države. Nasuprot tome, neki srpski i hrvatski historičari pod Bosnom tendenciozno podrazumijevaju "službeni vizantijski geografski pojam, a ne državnu celinu"⁷⁹. U skladu s tim, toponim *Banj stijena* odavno je postao predmetom značajne naučne pažnje i – zloupotrebe.

F. Fiala 1892. godine od jednog Bošnjaka iz sela Rusanovići zapisao je: "Čuo sam iz ustiju rusanovačkog žitelja Uzeira Arnautovića, kako slijedi – 'Na stijeni Banji, što se uzdiže kod sela Jazovića (Jarovića) i na kojoj se još vide zidine,

⁷⁶ Toponim je u sastavu sela Novoseoci. Na mjestu toponima nalazi se najistočnija kuća ovog sela. Tradicionalno pripada bošnjačkom rodu Karić.

⁷⁷ Naziv "Banja stijena" nema nikakvog naučnog niti logičkog uporišta na osnovu kojeg bi se mogao podržati kao takav. Na mjestu toponima nema nikakve banje, niti je ikada bilo. B. Kuripešić na svom proputovanju iz Ljubljane u Carigrad 1530. godine prošao je u dva navrata pored toponima. Iako je na svom putu bilježio termalne i mineralne banje pored kojih je prolazio, kao što je Kiseljak kod Sarajeva (Saurer prunnen), u njegovom putopisu nema spomena Banji stijeni. B. Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Rumuniju i Bugarsku 1530.* (Preveo Đ. Pejanović), Sarajevo 1950, str. 18-24.

⁷⁸ U vezi sa značajem bosanskih naziva koji sadrže riječ "ban", Nada Klaić navodi: "Na filolozima je da pomnim ispitivanjem bosanskog banskog područja utvrde da li se i u Dinaridima događalo isto kao i u Alpama, gdje su također vladali župani i banovi". Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb 1997, str. 27.

⁷⁹ S. Ćirković, n. dj., str. 11. Od hrvatskih historičara slične stavove zastupao je F. Šišić, itd. O tome vidjeti u navedenom djelu Nade Klaić, str. 5-50.

što su preostale od goleme stare gradine, živio je mogućan ban. Kralj Kraljevog polja na Glasincu zaprosio je za svog sina lijepu kćer banovu; ali ona nije marila za kraljevog sina. Iz osвете naredi kralj, da se zazida vrelo na Hrabru iz koga potok, što teče kroz rusanovački kraj, dobiva vodu. Onaj se kraj onda osuši, i nastade velika nestašica vode. Onda banova kći proda svoj dragocjeni nakit i sav svoj miraz, te novcem što ga je time dobila, najmi vješte majstore, koji su iskopali tri bunara i to "Vrbovik" kod džamije, što je danas u polju, "Leskovik" i "Seferovac" kod mjesta Dobrače. Ona umre, ranjena strijelom. Još se danas na koritu kraj bunara kod džamije vidi njezino znamenje, i to vreteno i strijela usječena u kamen".⁸⁰

Zapis F. Fiale iz 1892. godine otkriva očito falsificiranje bošnjačke tradicije i naziva *Banj stijena* u *Banja stijena*. Fialin informator svoje kazivanje zasigurno nije mogao početi riječima "Na stijeni Banji..." već "Na Banj stijeni...", kako bez izuzetka kaže svaki Bošnjak ne samo iz Rusanovića već i iz svih ostalih glasinačkih i rogatičkih sela. Ovdje se Fiala potvrđuje kao nekorektan interpretator a možda i kao falsifikator, iako je moguće da je falsifikat počinjen i prije Fiale.⁸¹

Iz zapisa F. Fiale vidi se da je Banj stijena – ilirska gradina. Do kasnijeg dislociranja naziva na novu terensku situaciju i u kanjon rijeke Prače došlo je izgradnjom željezničke pruge. Dolinom rijeke Prače austrougarska vlast izgradila je uskotračnu prugu i južno od sela Sočice, u riječnom kanjonu, 1906. godine sagradila je željezničku stanicu koja je dobila naziv: "Banja stijena". Svakako, stanica se mogla nazvati i drugačije, imenom Sočice, itd., ali nije. I kako to obično biva, natpis na zgradi željezničke stanice ili svakodnevna najava konduktera da voz stiže u stanicu "Banja stijena" činili su svoje i postepeno mijenjali spoznaju o autentičnoj lokaciji jednog od najvažnijih bosanskih toponima uopće. Tako je s ilirske gradine Banj stijena premještena u kanjon obližnje rijeke. U studiji *Glasinac* M. Filipovića *Banja stijena* je – u kanjonu rijeke Prače.⁸² Bošnjaci tada nisu imali evropski obrazovani ljudi koji bi mogli znanstveno proniknuti u suštinu podvale. Vjerovatno, neki od evropskih putnika koji je prvi put putovao tim krajem, kroz kanjon između ogromnih kamenih blokova od kojih se skoro ne vidi nebo, možda se zapitao: gdje je tu banja, a gdje stijena.

⁸⁰ F. Fiala, *Crtice...*, str. 336. Fiala navodi da je prekopao gromilu "banove kćeri" u kojoj je našao dva kostura bez priloga, na osnovu čega je zaključio da bi to mogao biti "grob kakvog ciganskog glavara"? Isto. Legenda, u obliku kako se ona interpretirala 1994. godine, je u djelu: I. Pašić, *Toponimska srbizacija...*, str. 28.

⁸¹ Na ovu mogućnost ukazuje austrougarska vojna karta ZONE 30 COL. XX, Rogatica, na kojoj je upisan naziv *Banja stiena*. Karta je po stanju iz 1885, dopunjena 1912. godine.

⁸² M. Filipović, n. dj., str. 22.

Naziv *Banj stijena* nastao je od starobosanskog pridjeva *banj* = "banov".⁸³ *Banj stijena* je – banova stijena. Na osnovu povelje Kulina bana, koju je napisao "Radoje dijak banj", nastanak naziva, u tom obliku, može se datirati najkasnije u XII stoljeće. Međutim, za kompozit *banj-* s velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da je još stariji.

U dosadašnjoj južnoslavenskoj lingvističkoj znanosti pitanjem porijekla titule *ban*, od čega je nastalo glasinačko *banj-*, bavio se jedan od najpoznatijih hrvatskih i južnoslavenskih lingvista P. Skok. U interpretaciji Skoka, titula *ban* potječe od "avarske časti *bajan*; odatle nastade *bojan*, danas *bân* s istim stezanjem kao pojas > *pâs*"⁸⁴. Skok informira da je naziv *ban* sačuvan u rumunskom jeziku samo u nazivu novca, a u starije doba i kao naziv časti. Rumunsko *bani* ne pokazuje u početku karakterističan rumunski vokal *i*. Zbog toga, Skok je pretpostavio da je rumunsko *banî* ušlo u rumunski jezik slavenskim posredništvom i to iz balkanskog slavenskog.⁸⁵ Skok također informira da *bana* ne poznaju Bugari, "premda se i ova čast dađe potvrditi na protobugarskim natpisima u obliku βαγανος"⁸⁶ U lingvističkom smislu, uglavnom u okvirima Skokove elaboracije, pitanjem titule *ban* bavili su se također i A. Šimčik⁸⁷ i S. Sakač.⁸⁸ Sakač je o tituli pisao u kontekstu teze o kavkasko-iranskom porijeklu Hrvata.⁸⁹ U novije doba ovim pitanjem bavio se i M. Vidović.⁹⁰

Analiza ilirskog jezičkog materijala u ilirskom jeziku višestruko potvrđuje zastupljenost riječi *ban*. U ilirskim složenim imenima kompozit *ban-*, u antičkoj

⁸³ M. Dizdar, n. dj., str. 383. Upor.: P. Anđelić, *Visoko i okolina*, Visoko 1984, str. 260. Povelju Kulina bana iz 1189. g. napisao je "Radoje, dijak banj".

⁸⁴ P. Skok, *Južni Sloveni i turski narodi*, Jugoslovenski istorijski časopis, godina 2, sv. 1-4, Beograd 1936, str. 4.

⁸⁵ Isto, str. 5.

⁸⁶ Potvrda s protobugarskih natpisa poslužila je Skoku da zaključi da je avarski jezik, makar u leksičkom pogledu, bio identičan s tursko-bugarskim jezikom s Volge. Isto.

⁸⁷ A. Šimčik, *Jezičke biljetke*, 90, Hrvatska straža, Zagreb 1938.

⁸⁸ S. Sakač, *Otkud Hrvatima ban*, *Život*, 20, Sarajevo 1939, str. 388-400.

⁸⁹ Isto. Upor.: S. Sakač, *O kavkasko-iranskom podrijetlu Hrvata*, *Život*, 19, Sarajevo 1937, str. 1-25.

⁹⁰ M. Vidović, *Ban Kulin i krstjanska Bosna*, Sarajevo 2000.

varijanti – *banus*, tvori imena *Acra-banus*⁹¹, *Acra-banis*⁹² i *Mala-banus*⁹³. Posljednje ime H. Krahe doveo je u vezu s mesapskim *mala-ganetas*.⁹⁴ Uz navedena imena ide i žensko ime *Curbania*, za koje je A. Mayer pretpostavio da je kompozitno: *Cur-ban-ia*.⁹⁵ Pošto su imenski kompoziti najčešće i posebna imena, vjerovatno je postojalo i ilirsko ime **Banus (Banius)*. Na ovakvu mogućnost ukazuje ime ispisano na jednom epigrafskom spomeniku iz Mezije superior: *Bani...*⁹⁶

Ilirski kompozit *banus* dolazio je na različite osnove. Sasvim je vjerovatno da je na taj kompozit dolazio vrlo čest prefiksni diftong *au-*, kao u imenima **Audarus*, [*Audasius*], *Audata*, *Audoleôn*, *Autoscuttus*, *Autus*,⁹⁷ što znači da je postojalo ilirsko ime **Aubanus*. Slavenskom glasovnom promjenom poznatom pod nazivom kontrakcija ili stezanje, što se dogodilo u vrijeme slavenizacije Bosne i Hercegovine, diftong *au-* dao je *u*, čime je nastao lik *Ubanus*, što je jedno od imena bana Prijesde, rodonačelnika srednjovjekovne bosanske vladarske dinastije Kotromanića.⁹⁸ Od lika *Ubanus* nastala su bošnjačka prezimena *Hubana*⁹⁹ i *Hubanić*¹⁰⁰, i pravoslavno mostarsko prezime *Ubana*¹⁰¹.

Korijen *ban-* bio je višestruko zastupljen u ilirskoj toponimiji. Prema Prokopiju, jedan ilirski kastel u *Dacia mediterranea* zvao se Βάνες (Banes).¹⁰² Polibije potvrđuje sličan naziv: χώρας Βαντίων (Bantian).¹⁰³ H. Krahe informi-

⁹¹ H. Krahe, *Lexikon...*, str. 153. Upor.: A. Mayer, *Die sprache der alten Illyrier*, I, Wien 1957, str. 35. Ime je potvrđeno u Saloni, na istom imenskom području kojem, po mišljenju R. Katičića, pripada i centralni prostor nekadašnje rimske provincije Dalmacije i Panonija. Ovo imensko područje Katičić je nazvao dalmatsko-panonskim. R. Katičić, *Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija*, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u prahistorijsko doba, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1964, str. 9-58. Isti: *Zur Frage der keltischen und pannonischen Namengebietet in römischen Dalmatien*, ANUBiH, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. I, Sarajevo 1965, str. 69-74. Za kognomen *Acrabanus* G. Alföldy smatrao je da je semitskog porijekla. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 141.

⁹² Ime je potvrđeno u Arraboni, na tlu Panonije. H. Krahe, n. dj., str. 3. Imenski sufiks *-is* vjerovatno je vulgarno-latinska varijanta sufiksa *-us*.

⁹³ Ime je potvrđeno u Puli. H. Krahe, n. dj., str. 71.

⁹⁴ H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, Wiesbaden 1955, str. 35.

⁹⁵ *Aplo Curbania Kabaleti*, f, CIL III 13244, Rider.

"Geschlecht unicher. Vielleicht Kompositum aus *Cur-* (vgl. W. 2 *gori-*) und *ban-* (G. 72)." A. Mayer, n. dj., str. 200.

⁹⁶ N. J 13,220 Aurelius. A. Mocsy, *Vorarbeiten zu einem Onomasticon von Moesia superior*, ANUBiH, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. VI, Sarajevo 1970, str. 153.

⁹⁷ H. Krahe, *Lexikon...*, str. 12, 13.

⁹⁸ O tome vidjeti u: I. Pašić, *Kulin & Prijesda, dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 2006, str. 17-51.

⁹⁹ Rod potječe iz sela Humilišani kod Mostara.

¹⁰⁰ Rod je poznat u Sjenici, selu Milanovići kod Goražda i Dubravskoj visoravni.

¹⁰¹ R. Miličević, *Hercegovačka prezimena*, Beograd 2005, str. 697.

¹⁰² A. Mayer, n. dj., str. 75. Navedeno prema: Prok., aed. IV 4 (121,49)

¹⁰³ Isto. Navedeno prema: Polib., V. 108,8.

ra o *Scar(a)-bantia* u Panoniji superior (Ptol. 2, 13) i' Αρρι-βάντιον u Dardaniji.¹⁰⁴ Slični nazivi potječu i iz onih područja Italije koja su nekad naseljavali Iliri: *Bantia* u Apuliji, *S. Maria di Banzi*, etnikon Βαντιῶται.¹⁰⁵

U keltskom onomastikonu *ban* je ime ili tvorbeni kompozit više složenih imena: *Banas*¹⁰⁶, *Banio(n)*¹⁰⁷, *Ban-iu-s*¹⁰⁸, *Banna*¹⁰⁹, *Bannuu-s*¹¹⁰, *Ban-ona*¹¹¹, *Bant-ius*¹¹², *Ban-ūca*¹¹³, itd. H. Krahe za keltsko *ban-* nudi slijedeću etimologiju: "air. *Bann* "Gesetz" – adh *ban*, Pl. *banna* "Gebot unter Strafandrohung" (vgl. nhd. *bann*, *bannwald*), ags. *ge-ban*, anord. *bann* "Verbot, Bann" mit dem Verbum ahd. *bannan* (usw.) "unter Strafandrohung befehlen, bannen, verbannen".¹¹⁴

E. Čabej informira o gotskom *bauan* što dovodi u vezu s albanskim glagolom *banoj*, "stanovati".¹¹⁵ Za albansko *ban* m, *banë banesë* f izvodi etimologiju "habitation, demeure".¹¹⁶

Akcentat u riječi *ban*, na prvom slogu i samoglasniku *a*, koje je dugosilazno *a* za koje je poznato da u južnoslavenskim jezicima nije pretrpjelo nikave glasovne promjene, daje mogućnost istovjetnog naglaska u ilirskom i keltskom *ban-*.

M. Vidović, proučavajući riječ *ban*, zaključio je da je to jedna od najstarijih ikad zapisanih riječi koju srećemo u sumerskoj poemi posvećenoj vjenčanju kralja Shu-Sin-a. Po mišljenju Vidovića, "ta prastara sumerska riječ, preuzeta od Elamita, zatim Meda, u značenju 'glavni, poglavnik', dospjela je u Hrvatsku i tu ostala apsolutno neizmijenjena".¹¹⁷ Mada Vidovićeva promišljanja dijelom koincidiraju s elementima odbačene teze o kavkasko-iranskom porijeklu Hrvata, intuicija na osnovu koje je zaključio da su titule *ban* i *župan* bile u upotrebi u Hrvatskoj i Bosni i u doba rimske vlasti itekako ima osnova.¹¹⁸ Najslabija strana

¹⁰⁴ H. Krahe, *Die balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, str. 82.

¹⁰⁵ A. Mayer, isto.

¹⁰⁶ O. j. Banes, hamean commune de Beaumont, Dordogne. Brevier von Sarlet. Propidium s. Aviti, saec 6: Vicus de Banas. A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, I-III, Leipzig 1894–1916, str. 340.

¹⁰⁷ M. fig. (Trier) Sch. 727: Banio. CIL V 5227. Isto, str. 341.

¹⁰⁸ M. (Globasnitz in Kärnten) CIL III 5076: Banio Verecundo, Vgl. Italisch gentilnamen Ban(n) ius. Isto.

¹⁰⁹ Cogn. (Bregenz) CIL III 6017, 8 I Banna f(ecit). Isto.

¹¹⁰ M. cogn. (Aldbrough) CIL VII 1336: Bannui m(anu). Dep. de l. Alier. Sch. 730: Bannui. S. Banvos. Isto.

¹¹¹ F. cogn. CIL III 4724 Antestia c. x. Bannona. Isto, str. 342.

¹¹² Gentile M. Bantia F. (Rom) Orelli 6812 = EE 4 p 351; Bantio draconarius. Isto.

¹¹³ Gallarete, prov. Mailand, CIL V 5567. Bannuca Magiaci f(ilia) uxor. Isto, str. 343.

¹¹⁴ H. Krahe, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg 1954, str. 135.

¹¹⁵ E. Čabej, *Mbi disa izoglosa të shqipes me sllavishten*, Studime Gjuhësore IV, Prishtinë 1987, str. 362.

¹¹⁶ E. Čabej, *Studime Gjuhësore II*, Prishtinë 1986, str. 350.

¹¹⁷ Vidović smatra da se to dogodilo u vrijeme svekralja Darija I. M. Vidović, n. dj., str. 155.

¹¹⁸ Do indicije o zastupljenosti titule *ban* na tlu Bosne u rimsko doba Vidović je došao na osnovu naziva sela *Batun* i *Batino selo*. Naziv *Batun*, po mišljenju Vidovića, je varijanta ilirskog imena *Baton*. Isto, str. 154.

Vidovićevog dokazivanja je njegova lingvistička argumentacija.¹¹⁹ On je ilirsko ime *Baton*, ispisano na epigrafskom spomeniku iskopanom sredinom XIX vijeka na *Banovom greblju* kod sela Lištani u livanjskom Donjem polju, pogrešno doveo u vezu s titulom *ban*, "bez obzira iz kojih je jezičkih razloga došlo do specifične modifikacije ove titule, a ne osobnog imena"¹²⁰. Pritom, Vidoviću nije bio poznat ilirsko-keltski imenski kompozit *-banus* i njegova široka zastupljenost u ilirskoj i keltskoj onimiji. Nije mogao pretpostaviti da je *Baton*, čije ime se našlo na epigrafskom spomeniku pronađenom na *Banovom greblju*, nosio titulu bana, što je posve vjerovatno.

M. Vidović informira o legendi koja ima neke zajedničke sadržaje s glasinačkom legendom o banu s Banj stijene. To je *Legenda o banu i banici*, koja se vezuje za ostatke rimske utvrde u mjestu Poganac kod Malovana.¹²¹ Kao i legenda s Glasinca, i ona malovanskog bana hronološki utemeljuje u antiku, na tlo Bosne i Hercegovine u antičko doba. S tim u vezi, u prethodnom poglavlju konstatirali smo da slična narodna predanja mogu dosezati do antičkog doba, što legendama daje karakter historijskih izvora. Ovi izvori nisu najpouzdaniji i njihova vrijednost može doći do izražaja u komparaciji s drugim izvorima, u ovom slučaju s lingvističkim.

Avarska pripadnost riječi *ban* nije sporna. Sporna je hronologija riječi. Avari su ovu riječ baštinili u svojoj postojbini Aziji i ponijeli sa sobom u Evropu kamo su se uputili kao osvajači. Međutim, očito je da su istu riječ u Evropi, znatno prije Avara, baštinili Iliri i Kelti. To znači da su Avari riječ *ban* donijeli u Bosnu u VI vijeku, ali i – zatekli u Bosni. Stoga, u tipičnoj ilirskoj sredini Glasinca s velikom vjerovatnošću može se pretpostaviti da je riječ *ban* > *banj* ilirskog porijekla.

U nahiji Glasinac 1468/69. godine popisao je jedan danas nepoznat toponim: *Banjača*.¹²²

Slijedeći glasinački naziv kojeg je nužno dovesti u vezu s ilirskim *banus* je *Banja Lučica*, kako se naziva bošnjačko selo koje se nalazi na putu od Knežine prema Čevljanovićima. Udaljeno je od Sokoca oko 18 km zračne linije na sjeverozapadnu stranu. U okolini sela nalaze se brojne ilirske gromile koje nisu arheološki istraživane. Srednjovjekovni kontinuitet naselja i njegovog stanovništva dokazuju seoske nekropole s ukupno 52 stećka. Jedna seoska nekropola zove se *Kiler*.¹²³ Kontinuitet naselja u osmansko doba potvrđuje osmanski popis iz 1469. godine, u kojem je selo popisano pod nazivom *Banja Lučica*.¹²⁴

¹¹⁹ Ime *Bando* Vidović shvata kao složeno BAN-DO "što se izgovaralo kao BAN-TO, a što je strano uho, grčko, zabilježilo kao BATO, a latinsko kao BATVN". Isto.

¹²⁰ Isto.

¹²¹ Isto. Navedeno prema: S. Manderlo, *Ložićev ilirski san*, Split – Livno 1992, str. 82-84.

¹²² N. Filipović, n. dj., str. 5.

¹²³ Š. Bešlić, n. dj., str. 239

¹²⁴ N. Filipović, n. dj., str. 3.

Naziv *Banja Lučica* dijeli sudbinu naziva *Banj stijena*. Riječ je o nazivu koji nema nikakve veze s bilo kakvim termalnim ili mineralnim izvorima. Geološki sastav seoskog tla i bošnjačka tradicija iz naziva sela isključuju bilo kakvu banju na osnovu koje bi se mogao podržati naziv nastao po motivaciji termalnih ili mineralnih vrela. Nikakve banje u selu i njegovoj okolini nema, niti je ikada bilo. Međutim, domicilni Bošnjaci svoje naselje nazivaju *Banja Lučica*, s istim naglaskom kao u *banja Ilidža*, *banja Guber*, *banja Fojnica*, itd.

U prvom kompozitu *Banja-*, kao i u toponimu pod nazivom *Banj stijena*, osnova je najvjerovatnije ilirsko *ban-*,¹²⁵ od kojeg je nastalo starobosansko *banj*, u značenju "banov". Vrlo je vjerovatno da je u ovom nazivu pravljen stari possessivum na *-jv*, *-ja*, dakle *ban + ja > banja*. Također, lik *bajna* umjesto *banja* čest je u bosanskim govorima, na što, po mišljenju D. Vujičića, utječe i pučka etimologija "jer se u svijesti čovjeka odrednica u sintagmatskom nazivu povezuje s *bajna*, 'očaravajuće lijepa'".¹²⁶

Kompozit *Lučica* nejasna je postanja. Može biti slavenskog porijekla i deminutiv od *luka*, pod kojom se podrazumijeva ravno i plodno zemljište, obično uz rijeku. Međutim, B. Jurišić *Luka* u *Banja Luka* izvodi iz **lougio* (*leug*), sti. *rōcās* svjetleći; gr. λευκος *svietao*; lat *lux*, *luceo*; lit. *lāukas* (bljedolik; polje; uzpor. lat *lucus*, hrv. *Banja Luka*); stsl. *lučь*.¹²⁷

Seoski toponim *Kiler* sadrži ilirski sufiks *-er* poznat iz ilirskog ojkona *Rider*.¹²⁸ Ilirsko porijeklo toponima ipak nije izvjesno. Pored ilirskog, moguće je i germansko (gotško?) porijeklo.

Refleks *banj-* višestruko potvrđen na prostoru Glasinca u nazivima *Banj stijena*, *Banja Lučica* i historijskom toponimu *Banjača*, istovjetan s potvrdom iz Povelje bana Kulina iz 1189. godine, vjerovatno je nastao od ilirskog *banus*.

Opstojnost glasinačkih naziva predslavenskog porijekla u uskoj je vezi s njihovim značajem koji su imali kod predslavenskog stanovništva Glasinca. Kao što smo pokazali u prethodnim poglavljima, u značajnije nazive spadaju hidronimi, ojkoni, oronimi, kulturna imena. Zahvaljujući svom nekadašnjem značaju ova imena sačuvala su se sve do danas, kao značajan dio predslavenskih etničkih elemenata u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka. Među tim imenima poseban značaj imala su ona imena koja su bila zastupljena u političkoj nomenklaturi Ilira.

¹²⁵ O tome vidjeti u elaboraciji naziva *Banj stijena*.

¹²⁶ D. Vujičić, *Hidronimi u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 33, Sarajevo 1982, str.153.

¹²⁷ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Zagreb 1944, str. 55.

¹²⁸ Isto, str. 284.

Dva glasinačka naziva *Prinčići*, jedinstveni na tlu Bosne i Hercegovine, zasigurno ukazuju na nekadašnje političko organiziranje glasinačkih Ilira i na njihove princepe koji su ih mogli politički i vojno predvoditi još u vrijeme ilirske države, ili, pak, predstavljati u rimskim konventima za vrijeme rimske vlasti. S tim u vezi je i glagol *kuvendisati*, koji se očuvao u jeziku glasinačkih Bošnjaka.

Nazivi *Banj stijena* i *Banja Lučica*, najvjerovatnije, pripadaju nekadašnjoj ilirskoj političkoj nomenklaturi. S obzirom na to da je riječ *ban*, kao vladarski termin, svoj vrhunac doživjela u bosanskom srednjovjekovlju, nju je moguće datirati u najmlađu, predslavensku fazu ilirskog političkog organiziranja.

Naziv oronima *Karatića brdo*, pak, najvjerovatnije ukazuje na ilirsko teritorijalno organiziranje i podjelu pašnjaka koja se vršila svake osme godine. Na granice nekadašnjih karatusa možda ukazuje toponim *Pogranica*. Nalazi se između Novoseoca i Bjelosalića.

Na kraju, nužno je postaviti vrlo važno pitanje: Postoji li određeni kontinuitet između predslavenskog političkog organiziranja ilirskih plemena, koja su nastanjivala prostor današnje Bosne i Hercegovine i Glasinca, i srednjovjekovne bosanske države? Isto pitanje postavljaju ilirsko *ban* i vladarska bosanska imena ilirskog porijekla *Kulin* i *Prijesda*. Da se postavljena pitanja više ne mogu ignorirati, kao što ih grubo ignoriraju bosanski historičari države i prava,¹²⁹ pokazuje opći onomastički kontinuitet na području glasinačke ilirske kulture, a posebno višestruko potvrđeni nazivi *Prinčići*. Na politički nastanak bosanske države, znatno prije sredine X stoljeća, ukazuju još neki historijski izvori.

U jednoj srednjovjekovnoj dubrovačkoj hronici spominju se "Duchagini d" Arbania" koji su, po mišljenju N. G. L. Hammonda, ratovali protiv nekog bosanskog kralja u sedmom stoljeću.¹³⁰ M. Hadžijahić ove događaje datira u X stoljeće.¹³¹ O ovom historijskom izvoru mišljenja su podijeljena. Hammond ga smatra autentičnim.¹³² Makushev, pak, misli da je hronika napisana u XIV vi-

¹²⁹ Ovdje je neophodno još jedanput spomenuti bosanskog historičara države i prava Mustafu Imamovića, najvećeg protivnika bilo kakvog povijesnog kontinuiteta na tlu Bosne i Hercegovine u relaciji antika – srednji vijek. Za navedenog autora političko organiziranje na tlu Bosne i Hercegovine počinje doseljavanjem Južnih Slavena i slavenskog ili antskog plemena *Bosna*. M. Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1999, str. 79-126.

¹³⁰ N. G. L. Hammond, *Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas*, Park Ridge 1876.

¹³¹ "Zanimljiv je i podatak da je Bosnom zavladao neki Duka iz Albanije. U arapskim izvorima sačuvan je podatak prema kojem je nekako u isto vrijeme u Kordobi kod kralja Abdurahmana III (912–961) boravilo poslanstvo iz zemlje Slavena, u kojoj je tada vladao Duka. Za podatak se ima zahvaliti povjesničaru Ibn Haldunu (1332–1406.). U isto vrijeme, prema svjedočanstvu dubrovačkih hronika, zavladao je u Bosni "neki Duka", pa ta podudarnost upućuje da se vijest o "kralju Slavena" odnosi na najstariju povijest Bosne. S obzirom na saglasnost različitih izvora, mislim da se može prihvatiti da je u "zagorskoj sklavini" vladao "neki Duka", porijeklom iz Albanije". M. Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, Sarajevo 2004, str. 184, 185.

¹³² Isto, str. 56, 57.

jeku i da opisuje mnogo skorije događaje.¹³³ Svakako, dosadašnja mišljenja o ragužanskoj hronici izvedena su u skladu s vremenom kada su nastala i znanstvenim dometima historiografije iz sredine XIX vijeka. Novija istraživanja, posebno ona koja su provedena za potrebe ove studije, potpora su Hammondovom mišljenju. Naravno, pitanje hronologije izvora ostaje otvoreno.

Snažan onomastički kontinuitet, precizno potvrđen i kao onomastičko-politički, istovremeno je i politički kontinuitet glasinačkog i bosanskog stanovništva. Predslavensko stanovništvo Bosne, do slavenskih doseljavanja na Balkan u VII vijeku, baštinilo je punih deset stoljeća intenzivnog političkog života i organiziranja – kako u prethistoriji, tako i za vrijeme rimske vlasti. Od posebnog su značaja politička iskustva romaniziranih Ilira koji su od rimskih careva dobivali civitet i učestvovali u političkom životu, u upravnoj i administrativnoj strukturi brojnih rimskih municipija i kolonija na bosanskohercegovačkom tlu. Pritom, neophodno je napomenuti da su šesterica rimskih kraljeva bili Iliri.¹³⁴ Prema tome, državna organizacija na tlu današnje Bosne i Hercegovine, znatno prije X stoljeća, sa svojim bosanskim kraljem, posve je moguća i vrlo vjerovatna. Na drugoj strani, Slaveni VI i VII vijeka bili su bez bilo kakvih državnih tradicija, na daleko nižem civilizacijskom i kulturnom stupnju od Ilira. U situaciji gdje Slaveni nisu uništili i potisnuli starosjedioce, što uvjerljivo potvrđuju do sada nepoznati onomastički kontinuitet na području Glasinca i arheološka znanost, može li se vjerovati da su starosjedioci – koje seobe Slavena na Balkan zasigurno nisu potrle – punih deset stoljeća živjeli bez bilo kakvog političkog organiziranja, čekajući Slavene da im oni organiziraju političku zajednicu, srednjovjekovnu bosansku državu.

Kao što se otkriva u poglavlju koje slijedi, Slaveni prilikom dolaska u Bosnu nisu znali napraviti ni čestite kuće, a ne države. Najranija južnoslavenska povijest na tlu Bosne i Hercegovine povijest je tribalnih slavenskih zajednica i osvajačkih hordi koje su tumarale prostranstvima bosanskih livada i šuma. Njihova jedina prednost u odnosu na zatečeno stanovništvo je njihova brojnost, što je i brojnost jezičkih nosilaca koja im je omogućila da, u dosta dugom vremenskom periodu, starosjediocima postepeno nametnu svoj slavenski jezik. "Slavenska" srednjovjekovna Bosna svoju atribuciju južnoslavenske države zasniva prvenstveno na jezičkoj determinaciji zasnovanoj na slavenskoj većini i jezičkoj supremaciji. Na kulturno praznom prostoru ne nastaje država niti može nastati, kako hoće

¹³³ V. Makushev, *Issledovania ob istoricheskikh pamiatnikakh i bytopisateiakh Dubrovnika*, Zapiski Imperatorskoi Akademii nauk, tom 11 (1867), prilozhenia, br. 5, str. 1-446.

¹³⁴ Decije (248. g. n. e.), Klaudije II (262–264. g. n. e.), Aurelijan (270–275. g. n. e.), Probus (276–282. g. n. e.), Dioklecijan (284–305), Konstantin I Veliki (306–337). U Stridonu, na granici Panonije i Dalmacije, rođen je Sveti Jeronim (340–420. g.). Jedan je od najučenijih ljudi svoga vremena, prevoditelj Starog zavjeta s hebrejskoga i Novog zavjeta s grčkog na latinski. Taj prijevod, poznat kao Vulgata, i danas je u upotrebi u katoličkoj crkvi. O tome vidjeti u: A. Stipčević, *Iliri*, str. 55-57.

južnoslavenski panslavisti kojima je u Bosni sve slavensko. Naprotiv, država nastaje na zasadima urbane civilizacije i kulture, tamo gdje su gradovi i gradski život što ih je na bosanskohercegovačkom tlu stvorila antika i antička civilizacija čiji nosioci su romanizirani Iliri. Stoga, nema nikakve sumnje da najstarija bosanska država ima antičke korijene, u kontekstu povijesnog i posve izvjesnog kulturnog i političkog naslijeđa antike na bosanskohercegovačkom tlu. O tome svjedoče i srednjovjekovna bosanska vladarska imena *Kulin* i *Prijesda*, koja su ilirskog porijekla, *Dijana ilirska* koja je sestra Stjepana II Kotromanića, itd.

Glava četrnaesta

PREDSLAVENSKA ETNOGRAFIJA GLASINCA

Osnovni pečat dosadašnjem etnološkom istraživanju glasinačkog stanovništva dala je srpska etnološka škola Jovana Cvijića. Njegov učenik, antropogeograf i etnolog Milenko Filipović, pod patronatom Beogradskog univerziteta i SANU, u periodu od 1930. do 1933. godine, istraživao je Glasinac. Riječ je o politički motiviranom znanstveniku koji je svoja politička opredjeljenja svojevremeno iskazao kroz aktivno članstvo u četničkom pokretu Draže Mihajlovića i u nekoliko najznačajnijih četničkih institucija, koje su pri štabu Draže Mihajlovića djelovale tokom Drugog svjetskog rata.¹

Kao što je već rečeno, i što je potrebno više puta posebno naglasiti iz razloga što se u srpskoj znanosti bošnjačka povijest kontinuirano falsificira ili ignorira, za neke radove Milenka Filipovića i u novijoj beogradskoj literaturi tvrdi se da su "izrazit primjer korišćenja etnološke nauke u genocidne svrhe". Navedena definicija posebno je primjenjiva na Filipovićevu antropogeografsko-etnološku studiju *Glasinac*, koja se u ovoj disertaciji spominje na više mjesta. Studija obiluje brojnim proizvoljnostima i falsifikatima. Svakako, najveći falsifikat Jovana Cvijića je da su Bošnjaci "najstariji Srbi", što perfidno slijedi i M. Filipović u svojoj studiji, konstatacijom da glasinački Bošnjaci s glasinačkim Srbima čine "homogeno stanovništvo", itd. U tom smislu, u prethodnim poglavljima na više mjesta govorili smo o Filipovićevim namjernim promjenama glasinačke geografske nomenklature predslavenskog porijekla, o glasinačkim etnokulturnim hijatusima, o "argumentaciji" tipa "priča se(...)" kojom je "dokazivao" srpsko ili "tursko" porijeklo pojedinih bošnjačkih rodova, sve s ciljem da se Glasinac prisvoji Srbiji ili srbizira. Iako je znatan dio svoje naučne karijere proveo u Bosni i Hercegovini, a njegove znanstvene djelatnosti najvećim dijelom plaćane su bošnjačkim novcem, perfidno je koristio svaku priliku koja mu se ukazivala da bi osporio povijesni etnicitet bošnjačkog naroda. Tako je 1959. godine u štutgartskom "Tribusu" objavio rad pod naslovom *Die Serbokroatische Mohammedaner* u kojem je ustvrdio da srpskohrvatski "muhamedanci" ne čine homogenu grupu, da ne posjeduju

¹ O tome vidjeti u: M. Stanišić, *Projekti "Velika Srbija"*, Beograd 2000.

jedinstveni narodni karakter, da nemaju nikakve vlastite nacionalne svijesti, da su nacionalno neopredijeljeni i da se jedan njihov dio priznaje Srbima i Hrvatima.² U to vrijeme, kada su Bošnjaci bili na marigini društvenih i kulturnih zbivanja, Filipovićevim neistinama hrabro je protivrječio etnolog Špiro Kulišić.³

Tokom posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu, od strane srpske pravoslavne crkve čulo se više puta da je Glasinac "srpsko Kosovo" i u tim izjavama sadržana je paradigma srpske povijesne nacionalističke politike, posebno politike Slobodana Miloševića zarad koje su definitivno izgubili Kosovo. Zbog politički motivirane i genocidne srpske politike, a posebno srpske "znanosti" u odnosu na Bošnjake, što je bio poseban motiv da se, kao otpor srpskoj pseudoznanosti, napiše ova studija, pred srpskom naukom je novi izbor: da nastavi putevima Milenka Filipovića ili da se okrene istinskoj znanosti i prihvati da se bošnjačka povijest, prije svega, više ne može pseudoznanstveno srbizirati na način kako su to svojevremeno srbizirali SANU i Milenko Filipović.

U prethodnim poglavljima studije, primjenom etnološkog, lingvističkog, onomastičkog, arheološkog i historijskog metoda, došlo se do saznanja o bošnjačkoj tradiciji sahranjivanja u ilirske gromile, o vjerovanjima u vezi s vodom i legendom o glasinačkom Bandi, o vjerovanjima u vezi sa zmijom, o brojnim zoonimima predslavenskog porijekla itd. Riječ je o etnološkim sadržajima koji se, u kombinaciji s drugim znanstvenim metodama, ipak nisu mogli obraditi zajedno sa sadržajima ovog poglavlja. Multidisciplinarnom kombinacijom istih metoda, kultura Glasinca otkriva još neke vrlo važne tipično etnološke sadržaje.

GRAD

Na svom putovanju kroz Bosnu i Hercegovinu, 1896. godine, H. Renner proputovao je i preko Glasinca, gdje su bila u toku velika arheološka istraživanja. Tom prilikom, zabilježio je da na Glasincu "kruže glasine o nekom velikom nestalom gradu, koji se nekada ovdje nalazio"⁴. Taj veliki "grad" uže je područje

² M. S. Filipović, *Die Serbokroatischen Mohammedaner*, Tribus 9, Stuttgart 1959, 55-56.

³ "Izdvojeno religijom i posebnim opštim položajem u odnosu na ostalo stanovništvo Bosne i Hercegovine pod Turcima, muslimansko se stanovništvo u cjelini, pored nekada znatnih etničkih i klasnih razlika, formiralo u zasebnu i pretežno ujednačenu etničku grupu." Š. Kulišić, *Razmatranja o porijeklu Muslimana u Bosni i Hercegovini*, GZM, NS, VIII, Sarajevo 1953, str. 157 i d. O tome također vidjeti u: A. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo 1972, str. 15. Upor.: M. Niškanović, *Pregled etnoloških istraživanja Bosne i Hercegovine*, Međunarodni naučni skup "Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena", Istorijski institut SANU, Beograd 1995, str. 142.

⁴ H. Renner, *Bosnom i Hercegovinom uzduž i poprijeko 1896*, (s njemačkog preveo I. Dizdar), Sarajevo 2007, str. 183.

Glasinca. Sa svih strana okruženo je ilirskim gradinama. Gradine su bedemi tog velikog "grada", i upravo tako ih je shvatio i protumačio H. Renner: "Na gotovo svim iole praktičnim pristupima uzvisine su krasile ove gospodareće gradine, tako da je s vremenom od svih tih gradina nastala jedna ogromna tvrđava koja je svome stanovništvu pružala gotovo apsolutnu sigurnost od neprijateljskih upada."⁵ Takvo stanje vjerovatno je potrajalo sve do završetka Batonovog ustanka (6–9. g. pr. n. e.), poslije kojeg su glasinčki Iliri morali priznati rimsku vlast. Dolaskom Rimljana, na Glasinac dolazi i rimska arhitektura. Rimski grad na Glasincu antička je Rogatica.

Na području današnje Rogatice nalazilo se značajno rimsko naselje urbanog karaktera. Nastalo je u središtu prirodno zaokruženog geografskog prostora gdje, po pravilu, obično nastaju predrimske plemenske župe. Zbog izgrađenosti gradskog areala, Rogatica nikada nije stručno i arheološki istraživana. I pored toga, kao slučajni nalazi, u Rogatici su pronađeni znatni ostaci antičkog grada i desetak epigrafskih i anepigrafskih nadgrobnih i votivnih spomenika. Od posebnog značaja je epitaf: *T. Cl(audio) Maximo dec(urioni) c(oloniae) Ris...*, koji je pronađen još 1866. godine. Natpis je među stručnjacima izazvao živu diskusiju o gradskom rangu antičke Rogatice i o njenom imenu, koja nije završena ni danas. Osnovna pitanja koja proizlaze iz natpisa tiču se ranga naselja: da li je ono municipij ili kolonija, i da li se ime *col Ris...* odnosi na samu Rogaticu. Po ovom natpisu, T. Klaudije Maxim bio je vijećnik (*decurio*) u gradu zvanom *c(olonia) Ris(...)*, što nije sporno, ali je sporno na koji se grad odnosi taj podatak. K. Patsch *col Ris...* identificirao je s Rogaticom, gradom u kojem je spomenik i nađen.⁶ Međutim, T. Mommsen, jedan od najvećih autoriteta antičke povijesti uopće, kao i D. Sergejevski, nisu prihvatili Patschovu identifikaciju Rogatice s *col. Ris...* smatrajući da je epitaf iz Rogatice postavljen dekurionu kolonije *Risini* u Boki kotorskoj – koji je umro u Rogatici, vjerovatno na putovanju.⁷ Mommsenovo mišljenje u novije vrijeme prihvatilo je više autora.⁸

Rogatica je, najvjerovatnije, osnovana poslije Batonovog ustanka,⁹ carskim dekretom. Više činjenica ukazuje na takvu mogućnost. Najbrojnija i najgušća

⁵ Isto, str. 185.

⁶ K. Patsch, *Položaj rimskih naselja u Sopotnici i Rogatici*, GZM, Sarajevo 1907, str. 467–469. Isti: *Bilješke iz dnevnika*, GZM, Sarajevo 1910, str. 201–203.

Epigrafske natpise iz Rogatice objavio je i I. Bojanovski, *Rimski kameni spomenici iz Rogatice*, Naše starine XI, Sarajevo 1967, str. 143–145.

⁷ T. Mommsen, *Corpus inscriptionum latinarum*, Academiae litterarum regiae Borussicae, Berolini apud Georgium Reimerum MDCCXCIX, III 8369. U daljem tekstu skraćeno: CIL i broj.

⁸ Među autorima koji su prihvatili Mommsenovo mišljenje su: E. Pašalić, G. Alföldy, J. Wilkes, A. Pavan i M. Garašanin. I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, JAZU, Sarajevo 1988, str. 172.

⁹ Đ. Basler nastanak Rogatice također datira u vrijeme poslije Batonovog ustanka. Đ. Basler, *Rogatica (antički period)*, Sarajevo 1966, str. 30.

ilirska populacija u Bosni, koja je uzela učešća u ustanku od 6. do 9. godine naše ere, zasigurno se nalazila na širem području Glasinca.¹⁰ Brojnost populacije, po pravilu, u prošlosti mjerio se brojem grobova njenih pripadnika, a koncentracija ilirskih grobova na Glasincu najgušća je u Bosni i Hercegovini. Poslije sloma Batonovog ustanka, Ilire Glasinca valjalo je kontrolirati iz nekog bližeg rimskog centra koji tada nije postojao. Činjenica je da je ustanak ozbiljno uzdrmao Rimsko carstvo i da je ugušen uz velike napore, iz čega su Rimljani izvukli pouku. S obzirom na to, moguće je da je rimsko naselje u Rogatici osnovano carskim *lex rogata*, s ciljem da se iz naselja na vrijeme spriječi neki novi ustanak Ilira. Drugi, također važan razlog za osnivanje Rogatice, proizlazi iz potrebe da se pokoreni Iliri što prije romaniziraju i konstruktivno uključe u Rimsko carstvo. Romanizacija glasinačkih Ilira mogla se provesti u razumnom vremenskom roku osnivanjem rimskog urbanog centra u neposrednoj ilirskoj sredini. Inače, Rogatica nema nikakvih rudnih bogatstava niti termalnih izvora koji bi se mogli smatrati nekim drugim valjanim razlogom za osnivanje grada. Nije ni važna raskrsnica puteva. Stoga, može se reći da je Rogatica osnovana, prije svega, radi političkog interesa Rima da drži u pokornosti Ilire tog dijela istočne Bosne.

U radu u kojem prezentira istraživanja antičkog urbanog centra u Rogatici I. Bojanovski navodi da je današnja Rogatica "turska aglomeracija".¹¹ Smatrao je da je njen orijentalni dio počeo nastajati na lijevoj obali Rakitnice, na mjestu srednjovjekovnog trga, dok je istovremeno nekadašnja rimska aglomeracija na desnoj obali Rakitnice "ležala u ruševinama".¹² Da je rimska aglomeracija "ležala u ruševinama", Bojanovski je naveo kao historijski fakat, iako za takvu tvrdnju nisu ponuđeni nikakvi dokazi, tim prije što novija mišljenja odbacuju tezu po kojoj su Slaveni i Avari razorili antičke gradove na jugozapadnom Balkanu.¹³ Potom, I Bojanovski nastavlja: "U tursko doba, ali ne prije XVI stoljeća, grad se proširio i na d e s n u obalu Rakitnice na areal nekadašnjeg rimskog naselja, koje je još tada moralo ležati u ruševinama. Novo naselje uklopilo se u raster rimske centurijacije, koja je izvršila jak utjecaj na njegov razvitak i oblikovanje urbanih cjelina. Stambeni objekti i druge zgrade plasirani su u pojedine centurijske i izgrađeni od materijala iz ruševina, dok su ulice slijedile pravce limesa antičkog grada."¹⁴ "Neke ulice moderne Rogatice nisu, dakle, ništa drugo nego kardi i

¹⁰ Toponim *Batovo polje* kod sela Sočice, u općini Rogatica, neki historičari vezuju za ilirskog kralja Batona. V. Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1928, str. 24.

¹¹ I. Bojanovski, *Naše starine* XI, str. 159.

¹² Isto.

¹³ "Novija mišljenja odbacuju tezu o razaranju i propasti Salone i drugih antičkih gradova. Propadanje pojedinih gradova imalo je različite uzroke i trajalo je dugo, tako da se nipošto ne može datirati određenom godinom." M. Hadžijahić, *Bosna i Hercegovina u IX i X stoljeću*, Sarajevo 2002, str. 97, bilješka 7. Upor.: N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994, str. 13. I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, str. 86-87.

¹⁴ Isto, str. 161.

dekumani koji su u antičkom naselju služili kao saobraćajnice. Glavnom kardu odgovara današnja glavna ulica, a osnovnom dekumanusu (pravac zapad - istok) ulica uz Toplik."¹⁵

Konstatacije o urbanom jezgru Rogatice, I. Bojanovski izveo je i na osnovu arheoloških činjenica koje su poznate skoro svakom starijem Rogatičaninu: duž svih rogatičkih ulica na dubini od 0,80 do 1,20 m nalaze se rimske vodovodne keramičke cijevi dužine 54 cm i promjera 10 cm. To su cijevi glavnog gradskog rimskog vodovoda. Od njih se odvajaju kraće i tanje cijevi užeg profila koje "dolaze sa strane, valjda iz pojedinih kuća"¹⁶. Od radnika koji su duž nekadašnje ulice Muhidina Šahinpašića u to vrijeme kopali drenažni kanal i otkopali cijevi, I. Bojanovski otkupio je jedan *dupondius* iz 161. godine n. e., nastao u doba vladavine Lucija Aurelija Vera (161–169. g. pr. n. e.). Od radnika, Bojanovski je saznao da se iste takve cijevi nalaze i u drugim ulicama Rogatice ("niz Toplik, u mahali Ljun, i drugim"). Na osnovu svega, Bojanovski je zaključio: "Očito je, dakle, da se današnje ulice najvećim dijelom poklapaju sa rasterom antičkih komunikacija u gradu, kroz koje je bio razveden vodovod, vjerovatno baš u vrijeme cara Marka (161 – 180.)."¹⁷

Urbani plan Rogatice bošnjačka je urbana antička baština koju imaju oni evropski gradovi koji su, više ili manje, sagrađeni i dograđivani od strane istorodnog stanovništva. Stoga, Bojanovski je savremeni urbani plan Rogatice, koji je kopija rimskog urbanog plana, analogno obrazložio sačuvanim rimskim urbanizmima Pariza, Liona, Bordoa, Tuluza, Torina, Firence, Verone. Na prostoru tadašnje Jugoslavije, kao primjer gradova s urbanim kontinuitetom antika – srednji vijek, naveo je Stari Grad na Hvaru, Poreč, Pulu, Split i Cavtat.¹⁸ U odnosu na Bosnu i Hercegovinu, istakao je da se i Sarajevo, također, razvilo uz stare (djelimično antičke) komunikacije.¹⁹ Uz konstataciju da se po svojoj pravilnoj kvadratnoj mreži saobraćajnica s isto tako pravilnim stambenim blokovima, Rogatica odvaja od svih ostalih naselja "turskog orijenta", Bojanovski je uz rad priložio i fotografiju Rogatice. Na fotografiji je iscrtao glavne konture rimskog urbanog rastera.

¹⁵ I. Bojanovski, isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto. "Marko" kojeg Bojanovski nepotpuno navodi, rimski je car Marcus Aurelius Antoninus (161-180. g. n. e.). Bio je suvladar Lucija Aurelija Vera.

¹⁸ Isto, str. 159. Bojanovski se poziva na djela: P. Grimal, *Les viuelles romaines*, Paris 1961, str. 12, M. Suić, *Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj obali jadranskoj*, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru, Zadar 1955, str. 1-31.

¹⁹ Isto. Navedeno prema: D. Sergejevski, *Arheološki nalazi u Sarajevu i okolini*, GZM, Sarajevo 1947, str. 14. H. Šabanović, *Postanak i razvoj Sarajeva*, Radovi Naučnog društva SR BiH, XIII, passim (str. 10, 16, 18, bilj. 31, 20).

Kao što je već rečeno, po obavještenju K. Patscha, rimski nadgrobni spomenici u Rogatici krajem XIX i početkom XX stoljeća nalazili su se na lokacijama bošnjačkih džamija, "in situ" i u sekundarnoj upotrebi. Na groblju Huseinbegove ili Arnautovića džamije, nalazio se "zidani pravokutnik, za koji vele, da je od starine muslimanski veliki zajednički grob, ali po našem mnijenju prijeće to biti antikna gragja".²⁰ U predvorju džamije, kao ezantaš, nalazila se ara posvećena Jupiteru.²¹ Na istom džamijskom prostoru, koji se zbog muslimanskog groblja koje ga je pokrivalo nije mogao istraživati, "pod zemljom nalazi se šuplji prostor, pokriven tesanom sedrom".²² Još jedna ara od vapnenca, s natpisom u kojem se spominje *P. Ael(ius) Clemens*, nalazila se u avliji Muftine džamije i služila je kao ezantaš mujezinu.²³ Na osnovu ovih spomenika Patsch je zaključio da se u Rogatici, za vrijeme rimske vlasti, nalazilo veliko svetište posvećeno Jupiteru "kojemu valjda pripadaše i veliki četverac kome je prorez 0,52:0,55 m. što uz br. 2 leži u predvorju Arnautovićeve džamije"²⁴. Posljednji Patschevi zaključci, u ovoj studiji provjeravaju se i na onomastički način.

Na kult Jupitera u antičkoj Rogatici na svoj način svjedoči još jedan arheološki lokalitet. To je kompleks njiva koje se zovu *Gromionica*, na kojima je K. Patsch otkrio ostatke rimskog naselja.²⁵ Osnova naziva je baltoslavensko, sveslavensko i praslavensko *grom-*, iz čega je izveden glagol *gřmjeti*.²⁶ Naziv toponima *Gromionica* nastao je poimeničenjem imenice *grom*, s tim što je feminizirano *-ica* nastalo u kontaminaciji s *njiva*. Naziv je slavenski kalk motiviran najvažnijim Jupiterovim atributom. Kao što je općepoznato, Jupiter je bio "gromovnik".

U periodu slavenizacije antičke Rogatice, nekadašnje veliko rogatičko svetište posvećeno Jupiteru odlučujuće je utjecalo na nastanak novog slavenskog naziva za naselje: *Vrača*. Taj naziv nam je poznat iz jednog od prvih osmanskih deftera u kojima se popisuje Rogatica. U Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1489. godine, naselje na mjestu današnje Rogatice popisano je kao *Vrača ili Rogatica*.²⁷ Naselje je tada bilo u okvirima zijameta Mehmed-bega Čelebije, po kojem će se uskoro prozvati *Čelebi Pazar*.²⁸

²⁰ K. Patsch, *Bilješke iz dnevnika...*, str. 202.

²¹ I(ovi) o(ptimo) m(aximo) [?T] Fl(avius) Alba(n)us (duo)vir [guin] g(uennalis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). CIL III 8368=12747.

²² Isto. Moguće je da se u džamijskom haremu nalazila rimska kasnoantička grobnica na svod, kakve su pronađene u Starom Brodu.

²³ K. Patsch, *Položaj rimskih naselja u Sopotnici i Rogatici...*, str. 468.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto, str. 467.

²⁶ P. Skok, I, str. 623.

²⁷ A. Handžić, *O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV vijeku*, Studije o Bosni, Istanbul 1994, str. 94. Upor.: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1998, str. 186.

²⁸ Isto.

Naziv *Vrač* slavenskog je porijekla. Nastao je poimeničenjem riječi *vráč* "gatar, pogađač, divinus, magnus"²⁹, Prema značenjima koja nudi Petar Skok, *Vrač* je veliko (magnus) proročište ili svetište u kojem se proriče i gata. Očito, K. Patsch, i ne znajući za podatak iz osmanskog deftera iz 1485. godine, bio je u pravu: u Rogatici se zaista nalazilo veliko Jupiterovo svetište koje je u periodu slavenizacije Rogatice imenovano nazivom *Vrač*. Na ovaj način, po najvažnijem gradskom sadržaju preimenovano je i samo naselje.

Najvjerovatnije, u periodu slavenizacije Rogatice Jupiterovo svetište nije ugašeno naprečac i u njemu su se neko vrijeme obavljale određene religijske i proročanske radnje. Na taj način, moguće je razumjeti slavensku motivaciju prilikom imenovanja naselja. Naziv je očit dokaz povijesnog kontinuiteta bosanskohercegovačke duhovnosti, o čemu u svojoj studiji piše akademik Muhamed Filipović.³⁰ Moguće je da se na istom mjestu, poslije slavenizacije Rogatice, uspostavio sličan slavenski kult koji će, u religijskom smislu, poslije uspostave osmanske vlasti, na isto mjesto dovesti islam i islamsku bogomolju.

U dvojnom nazivu *Vrač ili Rogatica* očito je da je prvi naziv primaran, a drugi sekundaran, i da je *Vrač* mlađe od *Rogatica*. Ovo dovodi u sumnju dosadašnje mišljenje A. Bejtića i Đ. Mazalića koji su smatrali da je naziv *Rogatica* slavenskog porijekla.

Za ime grada *Rogatica* A. Bejtić smatrao je da je "domaćeg, slovenskog porijekla"³¹. Kao i njegov prethodnik Đ. Mazalić, naziv je doveo u vezu s pretpostavljenim rogatičkim srednjovjekovnim gradom **Rogatac* ili **Rogatica* i rodnom *Rogačić*³², koji nisu potvrđeni u historijskim izvorima.³³ Ukoliko je pretpostavka osnovana, naziv roda *Rogatić* (*Rogačić*) može biti kalk od rimskog *Cornelius*, tim prije što je teško pretpostaviti da su riječi *Vrač* i *Rogatica* istog porijekla. Izvođenje naziva možda je moguće i iz latinskog adi. partic. *erogatus, a, um*³⁴ "razdijeljen, podijeljen", u vezi s dodjelom municipalnih ili kolonijalnih prava rimskom naselju, ili zemlje koja je dodjeljivana rimskim doseljenicima i veteranima. U svakom slučaju, pitanje naziva ostaje otvoreno.

Posebno je važno istaći da su Bošnjaci brojne rimske spomenike Rogatice, kao što je naprijed navedeni zidani pravokutnik, smatrali svojim spomenicima i svojom kulturnom baštinom. Rimski spomenici stoljećima su činili uobičajeni dekor džamija i kuća. Sepikularni cipus dekuriona T. Klaudija Maksima nalazio se pred kućom Avdibega Holučlića.³⁵ Kada su pruski konzul Oto Blau i tajnik

²⁹ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, Zagreb 1973, str. 616.

³⁰ O toj studiji govori se u pristupnom poglavlju.

³¹ A. Bejtić, *Rogatica*, (srednji vijek), Sarajevo 1966, str. 34.

³² Isto. Upor.: Đ. Mazalić, GZM, Sarajevo 1941, str. 42.

³³ I. Bojanovski, n. dj., str. 161, bilješka 41.

³⁴ Latinsko početno *er-* u *erogatus* daje bosansko sonantno *r*.

³⁵ Riječ je o begovskoj bošnjačkoj porodici.

francuskog konzulata u Sarajevu i E. Pricot de Ste. Marie 1866. godine pokušali da pomaknu spomenik i pročitaju natpis, i pored činjenice što su bili pod zaštitom oficijelne turske pratnje, na njih je s vikom i oružjem u ruci nasrnuo Avdibeg, te se oni okaniše toga posla.³⁶ Na opću negostoljubivost rogatičkih Bošnjaka prema strancima koji su se zanimali za antičke spomenike i kojima je Rogatica bila "pravi muzej antike"³⁷, kasnije su ukazali i K. Patsch³⁸ i S. Lerchenfeld³⁹. Na drugoj strani, oficijelne vlasti nisu poduzimale ništa da se spomenici zaštite. Očuvanje predslavenskih tradicija Rogatice i njenog bošnjačkog stanovništva nije bilo u političkom interesu. Kako navodi I. Bojanovski, tokom Drugog svjetskog rata "Bombe su porušile sve džamije (osim jedne). Stradale su i mnoge privatne kuće pred kojim su spomenici stajali. Stradalo je i nekoliko antičkih spomenika, dok su drugi ostali pred porušenim kućama i džamijama bez stalnog nadzora."⁴⁰

Još veća razaranja Rogatice i njenih historijskih spomenika dogodila su se u vrijeme srpsko-crnogorske agresije na Bosnu i Hercegovinu od 1992 do 1995. godine. Tada su ponovo porušene obnovljene rogatičke džamije. Bošnjačko stanovništvo iseljeno je i protjerano. Sudbina antičkih spomenika nije poznata.

Pored Rogatice, izuzetno važno gradsko naselje glasinačkih Bošnjaka jeste *Prača*, nekadašnji grčki *práterion*. Kao ni Rogatica, ni Prača nije arheološki istraživana. U prethodnim poglavljima pokazali smo da se radi o najznačajnijem predslavenskom trgu glasinačkih Ilira i Grka, u kojem su Grci osnovali manji kolonijalni centar. U predslavensku Praču svojevremeno su dolazili skoro svi grčki trgovci, ne samo s područja kontinentalne Grčke već i iz grčkih mediteranskih kolonija, što će kasnije slijediti i srednjovjekovni grecizirani Vlasi. Svjedočanstva o sebi, taj daleki svijet posebno je ostavio u pračanskoj onimiji i arheologiji.⁴¹ Kao što je već rečeno, na tlu Prače, 1852. godine, iskopano je čak 2.000 starogrčkih moneta. Kontinuitet trgovačkih djelatnosti, čiji su nosioci bili etnički Grci i njihovi potomci, Prača je nastavila i u srednjem vijeku, kada je bila jedan od najvažnijih srednjovjekovnih trgova Bosne, o čemu svjedoči još uvijek živa izreka *Šeher Prača – kasaba Saraj'vo*. Međutim, bila je i ostala na znanstvenoj

³⁶ O. Blau, *Reisen in Bosnien und der Hercegowina*, Berlin 1887, str. 91.

³⁷ J. Asbot, *Bosnien und die Hercegowina*, Reisbilder und Studien, Wien 1888, str. 229.

³⁸ K. Patsch, *Bilješke iz dnevnika...*, str. 201-203.

³⁹ A. Freichher, S. Lerchenfeld, *Bosnien das Land und seine Bewohner*, Wien 1878, str. 73-74.

⁴⁰ I. Bojanovski, n. dj., str. 144.

⁴¹ O tome se posebno govori u poglavlju o glasinačkim nazivima grčkog porijekla i grčkoj kolonizaciji Glasinca.

margini. U novijoj povijesti teško je stradala, posebno u vrijeme Drugog svjetskog rata kada je do temelja porušena i spaljena.

S aspekta etnološke znanosti, o Prači nije napisan nijedan ozbiljan znanstveni rad. S tim u vezi, ono što se za Praču može uopćeno reći, historijska je činjenica da se radi o jednom od najvažnijih bosanskohercegovačkih mjesta u prethistoriji i antici. Prača još uvijek čeka svog etnologa i antropogeografa.

SELO

Bošnjačko selo na području glasinačke ilirske kulture, od planine Romani-je do rijeke Drine, znatnim dijelom razlikuje se od tzv. starovlaškog tipa sela koji karakterizira razbijeni tip naselja. Bošnjačka sela Glasinca uglavnom su zbijenog tipa. Na ovakav tip naselja u novije vrijeme imala je utjecaja i orijentalna kultura, sadržana u težnji za kolektivnim zbližavanjem i kolektivnim načinom života. Međutim, zasigurno je da tip zbijenih bošnjačkih naselja koja u svom nazivu baštine antiku, u svojoj aglomeraciji baštine i određene antičke tradicije. Počeci tih tradicija vrlo su stari. Analogni su jezičkim tradicijama i starosti pojedinih seoskih naziva. Premda se taj svijet stoljećima gradio i razgrađivao, rušio, uništavao i zatirao, on nije u potpunosti nestao, niti je izbrisan s glasinačkog tla. Naprotiv, tragove o sebi ostavio je ne samo u hiljadama ilirskih i rimskih tumula nego i u brojnim grobnim priložima, o kojima je već bilo riječi. Tragovi tog svijeta ostali su i na zemlji, i to na najdominantnijim seoskim visovima i gradinama u čijim su sjenama nastajala brojna glasinačka sela.

Prethistorijske i antičke gradine daju najstariji povijesni pečat glasinačkom selu. Bitna odlika i pravilnost za koju se može reći da je bez izuzetka, jeste činjenica da najstarija glasinačka sela nastaju ispod ilirskih gradina. Ponekad je taj odnos upečatljivo iskazan kroz seosku toponimiju: iznad sela Brčigova je *Gradina*, ispod sela je *Podgrade*. Nema niti jednog glasinačkog sela čiji naziv je, više ili manje, utemeljen u prethistoriju i antiku, a da nema svoje gradine kojoj gravitira i koja se vrlo često nalazi u samom selu, ili u njegovoj najbližoj okolini. Pojedina sela, kao što je Borač, Osovo, Novoseoci, Šenkovići itd., u seoskoj arei imaju i po dvije gradine, a selo Košutica čak tri.

Između glasinačkog sela i seoske gradine situirani su najbitniji povijesni sadržaji. Prije svega, to su seoska groblja: ilirski tumuli, srednjovjekovni stećci i najstariji muslimanski nišani. Svi sakralni sadržaji nalaze se na jednom mjestu. Ilirski tumuli čine najstariju podlogu na koju su vremenom dospjeli stećci i nišani. U ilirske tumule Bošnjaci se izravno ukapaju sve do 1878. godine, posebno u vrijeme kada je dolazilo do masovnih stradanja i kad nije bilo vremena za

podizanje nadgrobnih nišana, o čemu je već bilo riječi. Tumule i grobne priloge u njima, čuvaju natprirodne sile.⁴² Na okrajcima tumula smještena su najstarija muslimanska groblja s tzv. "šehidskim nišanima". Tu, najčešće na istom mjestu, su i nova muslimanska groblja. Nije rijetkost da se prilikom kopanja rake na istom mjestu pronađu i prethistorijski ili antički predmeti.⁴³ Sve čini povijesni slijed koji traje hiljadama godina.

Etnološka istraživanja Balkana otkrila su brojne preislavenske utjecaje na balkansko selo. U planinskoj balkanskoj zoni to su, uglavnom, naselja stočara. Odlike i način stočarenja na Balkanu, kao i stočarsko selo *katun*, dovedeni su u vezu s Ilirima i Tračanima.⁴⁴ Glasinac pripada ilirskoj kulturnoj zoni i katunskom stočarenju.⁴⁵ U seoskoj arhitekturi, ovu kulturnu zonu karakteriše tzv. dinarska brvnara ilirskog porijekla.⁴⁶ Dinarsku oblast odlikuje pretežno razbijeni tip sela.⁴⁷

Najstarija glasinačka sela imaju jednu tipičnu odliku koja ih razlikuje od mnogih drugih pretežno razbijenih dinarskih sela. Izrazito stočarski kraj u kojem nije bilo potrebe za sezonskim stočarenjima doveo je do nastanka posebnog tipa zbijenog naselja. Glasinac je područje nepreglednih pašnjaka i najidealnijih uvjeta za stočarstvo. Na tom području sezonska stočarenja su neznatna. Glasinac je planinska visoravan gdje se stoljećima živi i stočari na jednom mjestu. Kako je, u periodu od 1930. do 1933. godine, zabilježio M. Filipović: "Nema stočarskih kretanja kao opšte pojave niti ima zajedničkog izlaska na planinu."⁴⁸ Istina, stočarski stanovi, gdje pojedinci ljeti izgone stoku, poznati su na Romaniji i u

⁴² O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkom hijatusu.

⁴³ "Pri kraju da ovde još spomenem jedan predmet, što ga je borovski muktar našao prigodom otkopavanja jedne rake; a to je u slici naslikana ovnova glava od bronce. Čini se, da je to bio držak ili ručica oveće bronzane posude; po slogu spada taj komad u kasnije rimsko doba, ako ne čak u vizantijsko. Poblje ispitivanje na samom mjestu nije bilo moguće, pošto je ondje uregjeno tursko groblje." F. Fiala, *Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892*, GZM IV, Sarajevo 1892, str. 440.

⁴⁴ J. Cvijić, *Antropogeografski problemi Balkanskog poluostrva*, Sabrana djela, knj. IV, Beograd 1987, str. 63.

⁴⁵ "Tradicijska bačijanja dopire na zapad do Velike Morave, ide na Goč i Kopaonik, zatim prema južnom Pomoravlju i zapadnoj Makedoniji." Š. Kulišić, *O nekim problemima etničkog razvika našeg dinarskog stanovništva i njegovih odnosa sa balkanskim starincima*, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. V, Sarajevo 1967, str. 193. U bačijskom stočarenju stoku muzu muškarci, u katunskom žene.

⁴⁶ "I pored toga što su preci Južnih Slovena sigurno poznavali makar i jednočelijsku drvenu kuću, u nauci je već pouzdano utvrđen uticaj ilirske drvene kuće na razvitak naše brvnare, a isto se tako smatra da je i jednočelijska kamena kuća dinarskog karsta ilirskog porijekla." Isto.

⁴⁷ Isto, str. 194.

⁴⁸ "I u prošlosti i u današnje vreme, najveći broj domaćina ne tjera stoku na ispašu izvan sela, ni leti ni zimi. Ako su smanjene ispaše, smanjio se i broj stoke, i ta se stoka obično napasa oko sela." M. Filipović, *Glasinac*, Antropogeografsko-etnološka studija, Beograd 1950, str. 29.

Žepi, što potvrđuje i toponim *Žepske kolibe*. Izlazak sa stokom u ta povremena stočarska naselja, u geografskom smislu, izlazak je u najbližu seosku okolicu koja se redovito obilazi i mimo stočarenja; u koju se ide na izlet, u lov, gdje se beru jagode, borovnice i šumsko bilje, sijeku drva za ogrjev itd. Ta vrsta stočarenja može se nazvati nekom vrstom "izletničkog stočarenja", koje se upražnjava s ciljem da se u ljetnim mjesecima spoji "ugodno s korisnim" i da se razbije uobičajena stočarska svakodnevnica. U toj vrsti stočarenja učestvuju malobrojni: pojedinci koji imaju pašnjake na planini, ili pripadnici rijetkih glasinačkih sela čiji pašnjaci su oskudniji, za vrijeme sušnih godina itd.

Sezonska stočarenja na Romaniji, najvećoj planini u glasinačkom kraju, nikad nisu imala masovan karakter. U toj vrsti stočarenja nije poznato da su učestvovali stočari iz Bjelosalića, Novoseoca, Pavičića itd., iako se njihova sela nalaze neposredno ispod obronaka Romanije. U tim selima, na seoskim pašnjacima, ispaša je stoljećima dostatna. Iz tog razloga ta navedena sela, kao i mnoga druga bošnjačka sela u glasinačkom kraju,⁴⁹ nastala su kao naselja zbijenog tipa. Stanovnici bošnjačkih naselja najveći dio vremena tokom godine provodili su na jednom mjestu, u svojim naseljima i neposrednoj okolini, za razliku od nomada koji nemaju stalnog staništa i čija naselja su razbijenog tipa.

Zbijeni tip bošnjačkih naselja znatno je stariji od naselja razbijenog tipa koji su na Glasinac, u XVIII i XIX vijeku, donijeli doseljeni pravoslavci. M. Filipović još 1930–1933. godine konstatirao je: "(...) u starijem dijelu naselja kuće su uvek zbijenije nego u mlađim dijelovima."⁵⁰ Uzroke nastanka naselja razbijenog tipa M. Filipović povezao je s novim doseljenim stanovništvom koje ih je stvaralo krčenjem šume, kao i s povijesnim agrarnim odnosima i mogućim etničkim predispozicijama i odlikama reljefa.

Sjedjelačko stočarenje i zbijeni tip naselja uvjetovali su i poseban tip glasinačke bošnjačke kuće. Ona se razlikuje od dinarske brvnare po tome što je znatno trajnija. Prizemlje joj je uglavnom od kamena, a gornji dio od drveća. Obilježja ove kuće su da ima kat, bilo čitava ili s jedne strane, na strmom terenu, i strm krov od šindre. Ovaj tip kuće općepoznat je i kao *bosanska kuća*. Po mišljenju etnologa Haberlanda, što je prihvatio i J. Erdeljanović, bosanska kuća iz željeznog doba utjecala je na razvitak kuće doseljenih Slavena.⁵¹ Ovo etnološko mišljenje dobilo je i arheološku potvrdu. Detaljnim proučavanjem kuća iz Donje Doline na Savi, koje potječu iz starijeg željeznog doba, A. Benac utvrdio je da

⁴⁹ Za razliku od srpskih naselja na Glasincu koja su razbijenog tipa, skoro sva bošnjačka naselja su zbijenog tipa.

⁵⁰ M. Filipović, n. dj., str. 48.

⁵¹ J. Erdeljanović, *Etnološka razmatranja povodom Haberlandovih ispitivanja*, Glasnik Geografskog društva, Beograd 1921, str. 127–128.

se njihov tip i unutrašnji raspored "malo razlikuje od današnjih seoskih kuća u nekim krajevima"⁵².

U arhitekturi glasinačke kuće očuvali su se određeni sadržaji koji upućuju na veliku starinu. Jedan od njih je *kāvala*, f. U studiji *Glasinac*, M. Filipović ucrtao je tlocrt jedne bošnjačke kuće u selu Novoseoci i dvije kavele što su se nalazile uz dva ulaza u kuću.⁵³ Porijeklo naziva nije elaborirano.

Kāvala je tipična za Glasinac. Tim imenom naziva se premošteni ulaz u bosansku glasinačku kuću podignutu u strani. Ulazna vrata takvih kuća, zbog strmine terena na kojem su podignute, redovno su iznad nivoa tla. Zbog toga, *kavala* sličí nagnutom mostiću koji ima veći ili manji nagib i koji svojim uzdignutim dijelom vodi do ulaznih vrata. Uglavnom je izgrađena od kamena, ili drveta podzidanog kamenom. Preko kavele ulazi se i izlazi iz kuće.

Riječ *kavala* latinskog je porijekla. Kako informira Petar Skok, tim imenom naziva se "riba corvina nigra, vranac"⁵⁴. Istoj riječi Vojmir Vinja posvetio je znatno više pažnje. Iz Vinjine elaboracije vidi se da je *kavala* f nastalo od lat. *caballus* "konj".⁵⁵

Motivacija u imenovanju glasinačkog naziva proizlazi iz činjenice da se u kuće koje su podignute u strani, i čiji je ulaz znatno uzdignut iznad zemlje, moglo ući s konja (kobile).

Na ulazu u bosansku glasinačku kuću, na kavali i pored kućnog praga, vrlo često mogu se naći *kālavare*. Tim imenom nazivaju se stare cipele koje su izgubile svoju nekadašnju upotrebnu vrijednost, ali koje još uvijek mogu poslužiti za kraće izlaske iz kuće. Kako informira P. Skok, *kālavre*, gen., *kālavarā* "ratke nogavice, "stare cipele", balkanska je riječ neutvrđenog porijekla.⁵⁶ Riječ je u vezi s lat. *clavarium*, što je rimski vojni dodatak uz platu, za eksere na cipelama rimskom legionaru.⁵⁷

⁵² A. Benac, *Način stanovanja u prehistoriskim periodima Bosne i Hercegovine*, GZM, Sarajevo 1952, str. 132.

⁵³ Plan kuće Mehe Selmanovića, sagrađene 1930. godine u Novoseocima. M. Filipović, n. dj., str. 55.

⁵⁴ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb 1972, str. 66.

⁵⁵ V. Vinja, *Jadranske etimologije*, Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, knj. II, Zagreb 2003, str. 78.

⁵⁶ Miklošić je riječ izvodio iz turskog *kalaura* "alter Schuh", Elezović iz tur. *kalavra* "stare cipele", Korsch iz gr. χαλαύρα "Ruine". P. Skok, *Etimologijski rječnik*..., II, str. 20.

⁵⁷ Vjerovatno u kontaminaciji s tur. *kalavra*. Ž. M. Karije, *Likovi starog Rima* (Priredio A. Đardi-na), vojnik, Beograd 2006, str. 149.

Centralni prostor glasinačke kuće činila je prostorija u kojoj se nalazilo ognjište na kojem je stalno gorjela vatra.⁵⁸ U starije doba, u prostoriju s ognjištem uvlačilo se cijelo deblo graba ili bukve i jednim krajem uzdizalo iznad vatre, da bi lakše sagorijevalo. Kako je dogorjevalo, tako je i pomicano u pravcu vatre.⁵⁹ Deblo se uzdizalo na kamenu *prieklad*, za koji M. Gavazzi navodi da se "u Bosni i Hercegovini nalazi na prostim ognjištima za prislanjanje glavnja", te da se pripisuje "ilirskom ili iliro-keltskom kulturnom sloju."⁶⁰

U starije doba, žarom i pepelom s ognjišta zapretala se *pekva* ispod koje se pekao hljeb.⁶¹ U novije vrijeme pekvu je zamijenio sač. Porijeklo pekve M. Gavazzi vezao je za Ilire.⁶²

Dim s ognjišta izlazio je kroz otvor na krovu koji se zvao *kòmin*. Naziv je latinskog porijekla, od grčko-latinskog *caminus*, i, m "peč, ognjište, kamin, talionica".⁶³ Iznad ognjišta obično su se nalazila tri ili četiri komina, "prema svakom vetru po jedan"⁶⁴.

M. Filipović u svojoj studiji o Glasincu nije utvrdio niti jedan glasinački geografski naziv predslavenskog porijekla, o čemu je već bilo riječi. Sličnu sudbinu doživjeli su i svi drugi predslavenski nazivi iz domena etnološke znanosti. Jedan od njih je *kòmin*. Na osnovu uvida u Filipovićeve prethodne radove, posebno u studiju *Visočka nahija*, koja je nastala prije studije *Glasinac*, može se zaključiti da je Filipović u cijelosti znao i za *komin*⁶⁵ i za njegovo predslavensko porijeklo. U studiji *Glasinac*, Filipović o tome šuti. Na Glasincu, antičko porijeklo iste riječi osporio je hronološki. Antička riječ datirana je u "skorašnje" vrijeme: "Komini su otkora, a ranije su bile badže."⁶⁶

⁵⁸ Po mišljenju I. Ajetija, riječ je nužno ograničiti na albansko jezičko područje i povezati s oblikom toskijskog dijalekta *vatër* koji spada u nominalnu kategoriju albanskog tipa: *varr* : *vorr*; *vaj*-*vaj* (oleum) i *varfër*-i, *vorfër* (orphanus). I. Ajeti, *Prilog proučavanju davnajšnjih arbanasko-južnoslovenskih jezičkih odnosa*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XI, Sarajevo 1973, str. 203. Na istoku, riječ *vatra* dopire do linije Risan – Nikšić – Bijelo Polje. Istočno od te linije u upotrebi je termin *oganj*. Š. Kulišić, *O nekim problemima etničkog razvitka...*, str. 208.

⁵⁹ "(...) na volovima učeraj u kuću vlaku (stablo), stavi na vatru, pa pomiči." M. Filipović, n. dj., str. 58.

⁶⁰ M. Gavazzi, *Kulturna analiza etnografije Hrvata*, Narodna starina, knj. VII, Zagreb 1928, str. 117.

⁶¹ Prema informacijama starijih Bošnjaka iz Novoseoca, pekve su se na Glasincu koristile sve do Drugog svjetskog rata, djelimično i kasnije. Sač se uglavnom koristio za pečenje pita.

⁶² Isto, str. 117.

⁶³ M. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1900, str. 160.

⁶⁴ "Ako vjetar ne da dimu na jednu stranu, otvara se onda drugi komin." M. Filipović, n. dj., str. 57.

⁶⁵ M. Filipović, *Visočka nahija...*, str. 217.

⁶⁶ M. Filipović, *Glasinac...*, str. 57. "Badža" je naziv koji su u XIX vijeku na Glasinac donijeli pravoslavni Srbi i Crnogorci.

Za sobu u glasinačkoj bošnjačkoj kući još uvijek se može čuti naziv *kāmarija*. Obično je to djevojačka soba. Naziv je nastao od grčko-latinske riječi *cāmēra* (camara), *ae*, *f* "svod, strop od sobe".⁶⁷ Riječ *kamara* M. Nezirović potvrdio je i u bošnjačkoj muslimanskoj epskoj pjesmi.⁶⁸

Stočarska kupasta koliba na Glasincu zove se *savardak*. U prošlosti ta vrsta kolibe bila je česta. Pored Glasinca, rasprostranjena je i u Polimlju, Potarju, crnogorskim Brdima i sjeničkom kraju. Za ovaj tip kolibe i za njen naziv smatra se da vode porijeklo od predslavenskog stanovništva.⁶⁹

Glasinački toponim *Dikalji* – koji je u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla objašnjen uz pomoć ilirsko-albanskog *Di-* "dva" i *-kalji* "konja"⁷⁰ – uvodi nas u etnološke sadržaje vezane za tu domaću životinju. Glasinačka visoravan čuvena je po uzgoju konja. U kulturi glasinačkih Bošnjaka navedena domaća životinja oduvijek je imala vrlo značajnu ulogu, od jahanja do obavljanja vuče u brojnim seoskim poslovima, prijenosa raznih vrsta tereta itd. Pored glasinačke toponimije, jezička terminologija vezana za ovu omiljenu životinju, kao i neki sadržaji konjske opreme, također ukazuju na daleke tradicije. To je opći naziv za konjsku opremu: *horma*. Čine je ham, sedlo, uzde, žvalje itd. Riječ nije slavenskog porijekla. Izvedena je od grčkog ἄρμα, lat. *arma*, *orum*, *n. pl.* "oruđe, sprava, oprema".⁷¹ Iznenaduje da ova još uvijek frekventna riječ, zastupljena u znatnom dijelu Bosne i Hercegovine, nije našla mjesta u Skokovom *Etimologijskom rječniku srpskog ili hrvatskog jezika*.

Brz i snažan konj vrijedio je pravo bogatstvo, posebno jahaći konj na kojem se išlo u rat, u svatove itd. Njegovan je i ukrašavan. Imao je radnu, ali i svečanu hormu na koju je vješan brojan platneni, kožni i metalni nakit, ukrasi i hamajlije. Jedan od tih etnografskih predmeta velike starine mogao se doskora vidjeti na glasinačkoj hormi. To je manji koštani predmet u obliku roga, koji se vješao na hormu kao hamajlija. Istovjetan predmet arheološki je iskopan u gromili broj 2 u Osovu.⁷²

⁶⁷ M. Divković, n. dj., str. 160.

⁶⁸ M. Nezirović, *Neki romanizmi i njihovi etimoni u muslimanskoj epskoj poeziji*, Etimologija, Razred za filološke znanosti HAZU, Zagreb 1993, str. 106. Navedeno prema: M. Nezirović, *Romanizmi u bosanskom jeziku*, Simpozij o bosanskom jeziku (zbornik radova), Sarajevo 1999, str. 137.

⁶⁹ J. Erdeljanović, n. dj., str. 125.

⁷⁰ *Di-* kao u *Dimalum* "der Zweite", *-kalji* < alb. *kál/ë*, ~i m., < lat. *caballus* "konj".

⁷¹ Početno *h* u *horma* protetsko je *h*, što je jedna od općih odlika bosanskog jezika.

⁷² "Izdjelane kosti i komadi rogovlja kao slika 28 još se danas u mnogim krajevima Bosne kojima kao neke vrste hamajlije vješaju na kaiš oko prsa ili na ormu." F. Fiala, *Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897. godine*, GZM, Sarajevo 1897, str. 597.

Glasinačka zoonimska imena volova *Mirgonja*, *Bàljota*, *Ságonja*, *Jànjota*, koja su predslavenskog porijekla,⁷³ pokazala su da je i vo imao značajnu ulogu, posebno u zemljoradnji. Znatno jači od konja, naročito se koristio za oranje zemlje, kada se uprezao u jaram. Oblik volovskog jarma otkriva njegovo porijeklo, te je iz tog razloga još davno izazvao pažnju etnologa. Jaram s teljizima u obliku slova U, koji se bitno razlikuje od slavenskog tipa podbradničkog jarma, općenito se smatra starobalkanskim ili mediteranskim.⁷⁴ Na Glasincu, slavenski tip podbradničkog jarma u potpunosti je nepoznat. U upotrebi je isključivo jaram s teljizima u obliku slova U.

Kako je u periodu od 1930. do 1933. g. zabilježio M. Filipović, naziv za tikvu na Glasincu je *krg*.⁷⁵ To je posebna vrsta tikve koja svojim izgledom podsjeća na ibrik.⁷⁶ Istim imenom *krg* m naziva se posuda napravljena od te vrste tikve, koja služi za razlijevanje mlijeka iz bakrača u manje posude u kojima se mlijeko siri.⁷⁷ Kod pravoslavaca, ime *krg* dobila je posuda koja služi za vađenje rakije iz bureta.⁷⁸ Posljednji naziv za rakijsku posudu je najmlađi. Na Glasincu, vjerovatno su doseljeni pravoslavci riječ *krg* zatekli i njome imenovali rakijsku posudu.

Kako tvrdi P. Skok, riječ *hrg* i njena varijanta *krg* predslavenskog su i predindoevropskog porijekla.⁷⁹

Neizostavna alatka za pređenje vune u bošnjačkoj kući je *préla*, što je naziv za preslicu. Služi za ručno pređenje vune. Na njen gornji dio čvrsto se pričvrsti vuna, konopom itd., iz koje se predu niti. Naziv potječe od latinskog *prélum*, i, n "pritisak, presa".⁸⁰ Dočetno *a* u *préla*, koje tvori imenicu ženskog roda, nastalo je od dočetnog *a* u *preslica*. U dosadašnjim etnološkim istraživanjima Glasinca i Rogatice, riječ *préla* u potpunosti je ignorirana.

⁷³ O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkim zoonimima.

⁷⁴ M. Gavazzi, *Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slovena*, Beograd 1959, str. 9.

⁷⁵ M. Filipović, GZM, n. s., Istorija i Etnografija, sv. X, Sarajevo 1955, str. 118.

⁷⁶ U starije vrijeme, prilikom učenja plivanja, djeci su se na nadlaktice vezivale dvije tikvice koje su ih održavale na vodi.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ "*hrg* m (Slavonija, Reljković, Sisak) 1* posuda u kojoj opančari kožu moče, 2* (Srijem) cucurbita lagenaria", *hrga* f (Dalmacija) "kameni sud pri dnu tijesan, a k rubu izveden, u kojem se ječam ljušti" = *hæg* m (Smokvica, Korčula) "drveno korito u kojem se poje svinje", *rg*, gen *rga* (Orahovica, Šaptinovac, Vinkovci, Srbija). Odatle na *-ača*, *rgača* (osječka okolina), na *-anj*, *rgānj*, gen. *-ánja* m (Gornja Krajina) "uzduž prepolovljena tikva koja se kao kutlača uzima za grabljenje vode". (...) "Sa k mjesto *h*: *krga* "haustrum e cucurbita". U vezi s porijeklom riječi, Skok navodi: "Bit će predslavenskog i pred-ie. postanja u vezi sa lat. *orca*, *urceus* = gr. ὄρχη, etruščanski *urx*, *urna*." P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, str. 687.

⁸⁰ M. Divković, n.dj., str. 833.

Na predslavenske tradicije stanovništva Glasinca posebno ukazuje vertikalni stan za tkanje. M. Gavazzi tkalački stan smatrao je najmarkantnijom predslavenskom tradicionalnom spravom.⁸¹ Stan koji je postavljen uspravno, uza zid ili "duvar", općenito se smatra predslavenskim.⁸² Od kasnog bronzanog doba, u ilirskim kućama na tlu Bosne i Hercegovine bio je "gotovo obavezan dio namještaja"⁸³. Takav tip stana još uvijek preovladava na Glasincu. Na tom stanu tkaju se ćilimi i serdžade. Manji, horizontalni stan također je zastupljen i on služi za tkanje manjih predmeta, strukâ i sl.

B. Vladić-Krstić tvrdi da se vertikalni tip stana u Žepi počinje koristiti tek iza 1950. godine, i da do tada u Žepi isključivo preovladava horizontalni, slaven-ski stan,⁸⁴ što nije tačno. Stan za tkanje, bez obzira da li se radi o predslavenskom ili slavenskom, pripada najstarijoj balkanskoj povijesti i on se ne može tretirati poput televizora ili neke druge novije tehničke sprave za koju se može tačno utvrditi kada se počela koristiti. Upotreba vertikalnog i horizontalnog stana na Glasincu zastupljena je stoljećima i uvjetovana je, prije svega, veličinom predmeta koji se tkaju. Predslavenski vertikalni stan u Žepi koristio se od pamtivijeka,⁸⁵ kao i horizontalni stan – za tkanje manjih predmeta. Kao tipičan ostatak prada-vne tradicije, po kojoj i muškarci tkaju,⁸⁶ na Glasincu se sačuvao običaj da i muškarci povremeno učestvuju u tkanju.⁸⁷

Za razbrojavanje žica na tkalačkom stanu, u Žepi su se sačuvale neke riječi iz balkanskog latiniteta. Kako je zabilježila B. Vladić-Krstić, "30 žica daju 'pasma'"⁸⁸. Porijeklo posljednje riječi nije objašnjeno. *Pasma* je mjera za dužinu.

⁸¹ M. Gavazzi, *Kulturna analiza etnografije Hrvata*, str. 136.

⁸² M. Gavazzi daje opis stana: "(...) oba su vratila mjesto 'glava' omanji točkovi sa nazubljenim žljebom, pa se u te zubce (udubine) zabada pomičan drveni jezik, koji ne pušta da se vratilo u obrnutom smjeru okreće, nego samo u onom u kojem se tkivo napinje." Isto, str. 125. Upor.: B. Vladić-Krstić, *Hercegovački pokrivači - "gunji"*, GZM, NS, Etnologija, sveska XXII, Sarajevo 1967, str. 53.

⁸³ B. Čović, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine* (Bronzano doba), II dopunjeno izdanje, Sarajevo 1984, str. 114.

⁸⁴ Navodno, predslavenski stan koji se postavlja uza zid donesen je u Žepu iz susjedne oblasti Borike i donijela ga je u selo Kulu Hadžira Kulovac.

⁸⁵ Na osnovu vlastitih istraživanja utvrdio sam da je na vertikalnom stanu "na duvaru", u Žepi i Godijenju, između dva svjetska rata tkalo više osoba (Džulka Halimanović, rođena 1910. godine u Žepi itd). Vertikalni stan od pamtivijeka se koristio i u selu Ljubomišlje.

⁸⁶ Predslavenski sjeverozapadni tip stana karakterizirao je običaj da "muškarci tku, dok tkalje pretežu dalje prema istoku i jugu". M. Gavazzi..., str. 125.

⁸⁷ Tkanje na stanu "uz duvar" učilo je svako bošnjačko dijete, kao dio svakodnevne igre, naročito zimi. U selu Novoseoci i ostalim glasinačkim selima, bio je običaj da momci na sijelu pomažu djevojkama u tkanju, i usput ašikuju. /Informacija je višestruko potvrđena, od Fatime Pašić (1926) i Ibire Selmanović (1930) itd./

⁸⁸ B. Vladić-Krstić, *Etnološko-folkloristička istraživanja u Žepi, Tehnologija i tehnika tkanja*, GZM, Sveska XIX, NS, Etnologija, Sarajevo 1964, str. 125.

Osnova naziva je u aromunskom *pa/s f*, "stopa", "mjera za dužinu, stopa", "trag od stopala".⁸⁹ Trideset vunenih žica daju dužinu od jednog stopala.

Predslavenske tradicije glasinačkog vertikalnog stana za tkanje u uskoj vezi su s glasinačkom ilirskom strukturom tkanja. Okamenjeni ostaci tkanine, iskopane u ilirskoj gromili na Glasincu, pokazuju istu strukturu tkanja kakva se sačuvala u nekim bosanskim nošnjama.⁹⁰ Slični ostaci ilirskih tkanina pronađeni su i u jednom tumulu na Kupreškom polju.

M. Filipović svojevremeno je zabilježio da se na Glasincu motka za prebacivanje (odlaganje) haljina zove *lijenka*. Za ovaj naziv je utvrdio da je nastao tako što je dugo *e* zamijenjeno refleksom dugog jata (*ije*), te da se ista motka u Kućima zove *lenga*.⁹¹ Po mišljenju P. Skoka, *lenga* "po svoj prilici dolazi od nelatinske riječi, koja se govorila u galskom, a po svoj prilici i u ilirskom jeziku u obliku lanca"⁹². Vjerovatno, glasinački naziv metafora je za lanac ili užu na koje se odlažu haljine.

Jedna od složenijih alatki u seoskom glasinačkom domaćinstvu je *torkulja*. Tim imenom naziva se sprava za cijedenje voća, presa. Naziv je rasprostranjen u Bosni i u gornjem toku rijeke Neretve.⁹³ Naziv sprave latinskog je porijekla. Imenom *torkular* u antici se nazivala sprava za cijedenje maslina i grožđa.⁹⁴ Neki dijelovi torkulje također su latinski. *Prelama* ili *preslicama* nazivaju se dva osnovna drvena zavrtnja na torkulji, što je nastalo od latinskog *prælum*.⁹⁵ Porijeklo naziva *lenka*,⁹⁶ kako se naziva jedno elastično drvo na koje se vrši pritisak, Ž. Iliću, koji se bavio istraživanjem sprave, historijata ostalo je nepoznato. Osnova riječi je u galsko-ilirskom *lenga* "lanac".⁹⁷

Za onaj predmet bošnjačkog pokućstva koji je izgubio svoju upotrebnu vrijednost još uvijek se može čuti naziv *skūla*, mn. *skūle*. U vezi s porijeklom riječi, mišljenja su podijeljena. C. Disculescu smatrao je da naziv potječe od eolskog *σκῦλλον, σκῦλον (*skulon*) "ratni plijen, dragocjenost."⁹⁸ Po mišljenju H. Barića, riječ je gotška, od gotskog *skubla* "lopata".⁹⁹ U rumunskom jeziku *sculă* je "pribor". Ovu riječ na Glasinac mogli su donijeti aromunski Vlasi.

⁸⁹ M. Tomić, *Dictuionar Roman Macedonean*, București-Skopje 1986, str. 730.

⁹⁰ Z. Čulić, *Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1963, str. 23. Navedeno prema: Š. Kušić, *Neke kavkasko-balkanske kulturne podudarnosti...*, str. 124.

⁹¹ M. Filipović, n. dj., str. 188.

⁹² P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, JAZU, Zagreb 1950, str. 212.

⁹³ Naziv je rasprostranjen u Bosni i gornjem toku rijeke Neretve, s pritokama. Ž. Ilić, *Torkulja ili žečka*, GZM 1972/73, Etnologija, NS, Sarajevo 1973, str. 201-230.

⁹⁴ Isto, str. 224.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Isto, str. 209.

⁹⁷ P. Skok, isto. *Lenka* je istovjetno s glasinačkim *lijenka*.

⁹⁸ H. Barić, *Lingvističke studije*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, knj. 1, Sarajevo 1954, str. 101.

⁹⁹ Isto.

Istraživači ilirskih ostataka u glazbi južnoslavenskih naroda, toj vrsti tradicije pripisuju i pastirsku frulu.¹⁰⁰ Na Glasincu, frula je omiljeni pastirski instrument. Ilirskim muzičkim tradicijama također je nužno pripisati polifone oblike bošnjačke seoske pjesme koja se izvodi u dvoglasu ili troglasu.¹⁰¹ Pjesma se pjeva na sijelima, na teferičima, u svatovima itd.

Neizostavan dio bošnjačke nošnje na Glasincu bile su muške suknene čakšire. Kako informira Š. Kulišić, "na jednom ilirskom spomeniku kod Glasinca prikazana je figura s uskim čakširama, a Erdeljanović smatra da brdanske duge čakšire, kao i kratke čakšire sa dokoljenicama, vode porijeklo od predslovenskog stanovništva Balkana."¹⁰² Po Erdeljanovićevom mišljenju, i naziv *pelengiri* "govori za to da su i praslovenski stanovnici ovih predela nosili takve čakšire."¹⁰³ Od naziva *pelengiri*, na Glasincu kao i u znatnom dijelu Bosne i Hercegovine, izveden je još uvijek frekventan naziv za duge gaće: *pelengaće* (*pelen* + *gaće*).

Za razliku od stare slavenske nošnje, čiji ostaci su se očuvali u nekim nošnjama Slovenije, središnje Hrvatske, Vojvodine, istočne Srbije i Vardarske Makedonije, Glasinac pripada tipu dinarske nošnje koju je nosilo dinarsko stanovništvo za čiji se antropološki tip općenito smatra da je ilirskog porijekla.¹⁰⁴ Između ostalog, dinarskoj vrsti nošnje pripada kratak gornji haljetak, čakšire, crvena kapica, crvena kabanica i neke druge kabanice s kapuljačom (*cucullus*).¹⁰⁵

Ilirska kabanica s kapuljačom ilirskog je porijekla. Poznata je i kod antičkih pisaca, kao *cucullus liburnicus*, "po imenu ilirskog plemena Liburna, i *cucullus bardaicus*."¹⁰⁶ Stariji naziv za kapuljaču na Glasincu je *kukuljača*.¹⁰⁷ Najstarije glasinačke kukuljače, zajedno s kabanicom, pletene su od vune. Naziv se besprije korno izvodi iz latinskog *cucullus*, i, m "pokrivalo za glavu, kapa pričvršćena za odjeću."¹⁰⁸ Latinsko porijeklo naziva pokazuje da su glasinački Iliri, u periodu romanizacije i poslije I st. n. e., navedenu riječ preuzeli od Rimljana.

¹⁰⁰ A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb 1991, str. 188.

¹⁰¹ O tome posebno vidjeti u: C. Rihtman, *O ilirskom porijeklu polifonih oblika narodne muzike Bosne i Hercegovine*, Rad Kongresa folklorista Jugoslavije na Bjelašnici 1955. i u Puli 1952, Zagreb 1958, str. 99-104.

¹⁰² Isto.

¹⁰³ J. Erdeljanović, *Etnološka razmatranja...*, str. 128-129.

¹⁰⁴ "Sumirano, pokazalo se da su Iliri, odnosno ilirska plemena autohtonog porekla i da je za njih na centralnobalkanskom prostoru vezan postanak i razvoj dinarskog antropološkog tipa." Ž. Mikić, *O fizičkoj antropologiji u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja, knj. XXXII, Sarajevo 2002, str. 533.

¹⁰⁵ Š. Kulišić, *O nekim problemima etničkog razvitka...*, str. 195.

¹⁰⁶ A. Stipčević, *Iliri*, III izdanje, Zagreb 1991, str. 75.

¹⁰⁷ U Podveležju *kukulja* je "pastirski pokrivač za glavu". T. Kanaet, *Podveležje i Podveleži*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knj. VI, Sarajevo 1955, str. 269.

¹⁰⁸ *cucull-* > *kukulj* + *ača*.

Sastavni dio bošnjačke dinarske nošnje je muška i ženska dinarska košulja od grubog konopljinog i lanenog platna. Krojena je "izjedno, pravo, i po svom obliku odgovara tunici dalmatici, poznatoj na ovoj teritoriji još pre dolaska Slovena"¹⁰⁹. Riječ je o tunici ilirskog porijekla koja je "ušla u upotrebu u Rimu i u drugim dijelovima carstva (posebno na Istoku i u Africi) već u II st. posl. Kr. i koja je kasnije postala omiljena odjeća rimskih visokodostojanstvenika, pa i careva, da bi naposljetku postala liturgijskom odjećom u kršćanskoj crkvi i sačuvala se sve do danas"¹¹⁰.

Dinarska nošnja ilirskog porijekla sastavni je dio seoske nošnje i bosanskih katolika i pravoslavaca koji se od druge polovine XIX stoljeća, pod utjecajem političke propagande iz susjedne Srbije i Hrvatske, počinju izjašnjavati kao Srbi i Hrvati.¹¹¹ Njihova seoska dinarska nošnja znatnim dijelom otkriva njihovo predslavenko porijeklo. Proučavajući osnovne odlike bosanskih dinarskih nošnji Muslimana (Bošnjaka), Hrvata i Srba, za razliku od srpskih i hrvatskih dinarskih nošnji, Z. Čulić izvela je vrlo važan zaključak: "Muslimanske nošnje u dinarskim nošnjama su ujednačene."¹¹² Očito, riječ je o odjevnim razlikama za koje je ostalo nejasno u čemu se konkretno ogledaju. Te razlike u nošnji, prije svega, uzrokovane su konfesionalnim razlikama bosanskohercegovačkog stanovništva, što je samo jedan dio objašnjenja. Nema nikakve sumnje da su odjevene razlike u dinarskoj nošnji uzrokovane još jednom važnom činjenicom: znatan dio srpskog,¹¹³ dijelom i hrvatskog stanovništva, aromunskog je porijekla, i u dinarskoj nošnji tog stanovništva izrazitiji su aromunski elementi. Aromunski etnički elementi ne mogu se u potpunosti isključiti ni u bošnjačkoj dinarskoj nošnji.¹¹⁴

Glasinačkoj kulturi, posebno području Osata i Žepe, pripada jedna osobita ženska kapa poznata pod imenom "rôga". Njen gornji dio savijen je u obliku roga. O toj vrsti kape Ć. Truhelka napisao je poseban rad, uz koji je priložio nekoliko crteža.¹¹⁵ Kapu je pronašao na području Osatice, između Srebrenice i Žepe. To je ženska kapa opletena od osušenih lanenih peteljki, "dok je savinuti vršak

¹⁰⁹ Z. Čulić, *Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1965, str. 7.

¹¹⁰ A. Stipčević, *Iliri*, str. 73.

¹¹¹ O tome vidjeti u: V. Skarić, *Iz prošlosti Bosne i Hercegovine*, Izabrana djela, knj. III, Sarajevo 1985, str. 67. i d.

¹¹² Z. Čulić, n. dj., str. 8.

¹¹³ Ivo Pilar, u tvrdnji po kojoj su bosanski Srbi "zacielo romansko pučanstvo tamnog kompleksa", indirektno ukazuje na aromunske Vlahe koji se, zbog svoje tamne puti, ponekad nazivaju i Karavlasima. L. v. Südland [Ivo Pilar], *Južnoslavensko pitanje*, Prikaz cjelokupnog pitanja, Zagreb 1943, str. 107, 113.

¹¹⁴ Konstatacija Z. Čulić, po kojoj se dinarska muslimanska nošnja na planini Bjelašnici malo razlikuje od srpskih i hrvatskih dinarskih nošnji / Z. Čulić, 8./, indicira na aromunske etničke elemente.

¹¹⁵ Ć. Truhelka, *Frigijska kapa, komad bosanske ženske nošnje*, GZM VI, Sarajevo 1894, str. 89-94.

od gužve osušenog struka bosioka¹¹⁶. Preko kape nosila se izvezena, a ponekad i novcem ukrašena mahrama, koja se pribadala bašlijama, da se vidi oblik kape. Prema Truhelkinoj informaciji, tu staru kapu u Osatici, u novije doba, "preudesili" su tako što su "od lana spletnu frigijsku kapu zamijenili crven-kapom, za koju je s prijeda pri vrhu pridjevena uska, novcem opšivena gužva"¹¹⁷.

Osatsku kapu Ć. Truhelka datirao je u prethistoriju. Doveo je u vezu s frigijskom kapom koja je bila rasprostranjena i višestruko potvrđena u Grčkoj, Troji, Trakiji i Persiji.¹¹⁸ U rimsko doba, kapa se nosila i na tlu Dakije.¹¹⁹ Po mišljenju Truhelke, osatskoj kapi, također, odgovara grčka kapa *kidaris*, čiji lik se sačuvao na grčkim vazama. U rimsko doba, kapa slična osatskoj nosila se na širem području Bosne i Hercegovine. U "rimskim razvalinama kod Stoca", 1892. godine, iskopana je olovna lijevana glavica "pokrivena kapom po frigijskom načinu, a s tim da na čelu ima polukružnu gužvu od vlasi, kako je poznajemo iz Osatice".¹²⁰ Iz činjenice da se ne radi o rimskoj kapi, Truhelka je zaključio da je ta vrsta kape bila "uobičajena narodna nošnja starosjedioca"¹²¹.

Ć. Truhelka u radu o frigijskoj kapi iz Osatice nije naveo da li su kapu nosili pravoslavci ili muslimani. Prema popisu iz 1879. godine, u Osatici su u to vrijeme živjeli isključivo muslimani.¹²² To su isti oni osatski zidari koji su imali svoj tajni jezik, u kojem su sačuvane i neke albanske riječi, o čemu je već bilo govora. Prema tome, vrlo je vjerovatno da je kapa, kao i najveći broj ostalih etnografskih predmeta koji se tretiraju u ovom poglavlju, kulturna baština Bošnjaka. Međutim, s obzirom na činjenicu da je početkom XX stoljeća u Osatici popisano i šest pravoslavaca, za kapu postoji manja mogućnost da je činila tradicionalnu nošnju autohtonih bosanskih pravoslavaca, koji u svojoj etnogenezi, također, baštine prethistoriju i antiku. U starinačkom smislu, njih na području glasinacke ilirske kulture ima vrlo malo. Kao što je već rečeno, na užem području Glasinca, od Romanije do rijeke Rakitnice, i od planine Kopito do rijeke Prače, Bošnjaci

¹¹⁶ Isto, str. 89.

¹¹⁷ "Resasti trak" skinut je s kape i umjesto njega mlade žene, prve godine iza svadbe, nosile su "golemu perjanicu od paunovih i obojenih kokotovih pera(...)". Isto, str. 94.

¹¹⁸ Isto, str. 91.

¹¹⁹ "Da je slična kapa bila u tome području u rimsko doba, to vidimo na figurama Dačana, koji su na Trajanovom stupu većinom prikazani s tom kapom." Isto, str. 93.

¹²⁰ Isto, str. 93.

¹²¹ Isto, str. 93.

¹²² Po rezultatima Popisa od 16. lipnja 1879. godine, u Osatici su živjeli isključivo muslimani. Tada je u Osatici bilo 26 kuća i 29 stanova, 83 muška i 63 ženska stanovnika; ukupno 146. *Ortschafts und Bevölkerung-Statistik von Bosnien und Hercegovina, Statistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1880, str. 95. Godine 1910. u središnjem naselju općinskog mjesta Osatica, popisano je 6 pravoslavaca i 25 muslimana. *Riječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini*, Zemaljska vlada, Sarajevo 1910, str. 196.

čine jedino i isključivo starinačko stanovništvo. Današnje srpsko stanovništvo glasinačke visoravni na ove prostore doselilo se tek u XVIII i XIX vijeku.¹²³

Tradicija bosanskog metalnog nakita vrlo je stara i ima predslavenske korijene. Kako se može pročitati u etnološkoj literaturi: "Metalni nakit nekih bosanskohercegovačkih nošnji također se dovodi u vezu sa sličnim nakitom iz praistorijskih nalazišta ilirskog doba."¹²⁴ Nema nikakve sumnje da je ta veza arheološki posvjedočena na Glasincu. Brojna bronzana dugmad, čak 15 primjeraka, iskopana su u Ararevoj gromili.¹²⁵ Dugmeta u obliku kalote iskopana su na Ilijaku¹²⁶ i Čitluku¹²⁷; okrugle ukrasne kopče sa zaponcom i trnom u Ilijaku i Podlazu;¹²⁸ kalotna "dugmad" s dugom krivom ušicom u Rudinama i Osovu;¹²⁹ prorezana kalotna dugmad (toke) u tumulima u Rudinama i Brezju.¹³⁰ Ova vrsta ilirskog nakita na Glasincu, datirana je u vremenski period od 750. do 400. g. pr. n. e.¹³¹ Na osnovu ovih nalaza, Š. Kulišić doveo je u neposrednu vezu tradicionalni bosanski metalni nakit, tzv. bosanske "toke", s glasinačkom ilirskom tradicijom.¹³² Glasinačke toke opjevala je i narodna pjesma.¹³³

Glasinačkom metalnom nakitu predslavenskih tradicija zasigurno pripada i ženski metalni nakit bošnjačke djevojke ili žene. Kako je 1891. godine zapisao Đ. Stratimirović, taj nakit čini "uvrh čela pokovica, dijadema od žutog tenečeta" i "na objema rukama poširoke duple grivne".¹³⁴ Nakita navedenog tipa,

¹²³ U razdoblju od 1930. do 1933. godine, M. Filipović na Glasincu je ukupno utvrdio 163 srpska roda, od kojih je jedino rod Čajić ili Ivančajić sebe smatrao starincima iz Bosne (planine Romanije). Svi ostali srpski rodovi doseljeni su na Glasinac iz istočne Hercegovine i Crne Gore u XVIII i XIX vijeku. Od 38 bošnjačkih rodova, za njih 12 utvrđeno je starinačko glasinačko porijeklo. U starince nisu ubrojani starinački bošnjački rodovi iz okoline Rogatice koji su se doselili na Glasinac, i koji čine veliku većinu ostalih bošnjačkih rodova Glasinca. M. Filipović, n. dj., str. 125-160. O doseljavanju Srba i Crnogoraca na Glasinac vidjeti u: E. Pelidija, *Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru od 1706.-1714. g.* Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, 17, Sarajevo 1980, str. 101-129. Isti: *Pokušaj Porte da raseli Crnogorce početkom XVIII. stoljeća*, (magistarski rad), Sarajevo 1979, biblioteka Centra za bošnjačke studije, Sarajevo, Inv. br. 347.

¹²⁴ Š. Kulišić, n. dj., str. 195.

¹²⁵ U Ararevoj gromili pronađeno je "15 prorezanih kalotnih dugmeta-toka". A. Benac, B. Čović, *Glasinac*, 2, Sarajevo 1957, str. 20.

¹²⁶ Isto, str. 34.

¹²⁷ Isto, str. 53.

¹²⁸ Isto, str. 34.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ Isto, str. 45.

¹³¹ Isto, tabela osnovnih tipova mladih faza Glasinca.

¹³² Š. Kulišić, *Neke kavkasko-bosanske kulturne podudarnosti...*, str. 124.

¹³³ U narodnoj pjesmi glasinački paša naređuje Gazi Husrev-begu: "Nek ne kupi rdavijeh svata, Ne ću ata, u kog nema rahta, ne ću momka, što on nema toka, ni junaka što čelenke nema." K. Hörmann, I, str. 6.

¹³⁴ Đ. Stratimirović, *Opis polja Glasinca*, GZM IV, Sarajevo 1891, str. 326.

na Glasincu je iskopano na desetine. Dijadema od "žutog tenećeta" ima paralelu u glasinačkim ilirskim dijademama od bronzanog lima.¹³⁵

U glasinačkoj ilirskoj kulturi posebno je velik broj narukvica. Njihovi tipovi su različiti. To su male spiralne narukvice od bronzane sa srednjim zavojem u obliku limene trake;¹³⁶ masivne narukvice s krajevima koji prelaze jedan preko drugog;¹³⁷ spiralne narukvice od uske bronzane trake s mnogo zavoja;¹³⁸ masivne bronzane narukvice s prebačenim krajevima;¹³⁹ narukvice od srebrne žice, raskovane na jednom kraju u trougaonu pločicu;¹⁴⁰ narukvice od kositra, izrađene u obliku trake, s jednim proširenim, ukrašenim krajem;¹⁴¹ narukvice od bronzanog lima s iskucanim ornamentom.¹⁴² Zasigurno je da je narukvica činila najpopularniji dio ženskog ilirskog nakita. Slična popularnost, krajem XIX vijeka, posvjedočena je i kod bošnjačke žene Glasinca. Po dvije narukvice na svakoj ruci pokazuju veliku i, vjerovatno, pradávnju tradiciju. Da ta tradicija znatnim dijelom ima ilirske korijene – nema nikakve sumnje.

Đ. Stratimirović na bošnjačkoj ženi Glasinca, krajem XIX vijeka, zapazio je dijademu i narukvice. Međutim, on nije mogao uočiti još jedan vrlo važan sadržaj u tadašnjem metalnom nakitu Bošnjakinje. To su brojne ukosnice koje su ostale skrivene ispod mahrame ili ispod zara, kojim se tada skrivalo lice od nepoznatog. Bošnjakinja Glasinca brižljivo je njegovala svoju kosu. Poslije pranja, koje se obavljalo nekoliko puta sedmično, posebno ljeti i u vrijeme poljskih radova kada se kosa češće prlja, slijedilo je češljanje i uvijanje pletenica. Da bi se kosa lakše češljala i uvila u određene forme, kao i protiv opadanja kose, te prevencije protiv parazita u kosi i odjeći, na kosu je nanošena manja količina petroleja. Također, petrolej je kosi davao poseban sjaj. Kada bi se kosa iščešljala i uvila u pletenice, stavljale su se ukosnice. Imale su ukrasnu i praktičnu svrhu: da zadrže željenu formu frizure i da ukrase kosu. U tu svrhu korištena su dva osnovna tipa: ukosnice za kosu koja se po sredini glave češljala u razdjeljak, i ukosnice kojima su se ukrašavale pletenice. Nosile su se svakodnevno, posebno u svečanim prilikama kada se povećavao njihov broj.

U glasinačkoj ilirskoj kulturi, arheolozi su utvrdili iznenađujuće velik broj primjeraka najrazličitijih tipova ukosnica. To su dvopetljaste bronzane ukosnice iz Kusača;¹⁴³ ukosnice od željezne žice iz Ilijaka i Gosine;¹⁴⁴ dvopetljaste ukos-

¹³⁵ A. Benac, B. Čović, *Glasinac 2*, str. 33.

¹³⁶ Isto, str. 29.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ Isto, str. 33.

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ Isto, str. 44.

¹⁴¹ Isto.

¹⁴² Isto, str. 48, 49.

¹⁴³ Isto, str. 30.

¹⁴⁴ Isto, str. 34.

nice iz Osova;¹⁴⁵ "omega" ukosnice iz Gosine i ukosnice s krstolikom glavom iz Hrastovače;¹⁴⁶ ukrasne igle-ukosnice iz Gosinje i Rudina.¹⁴⁷ Vrlo je vjerovatno da se i ovaj dio ilirskog metalnog nakita, u tradicijskom smislu, očuvao do najnovijih vremena.

Kako piše Š. Kulišić, "razvitak prvobitnih rodovskih odnosa i sam proces etničkog saživljavanja balkanskog i slovenskog stanovništva najneposrednije odražavaju svadbeni običaji."¹⁴⁸ Tom vidu svadbenih običaja pripadaju i glasi-nački svadbeni običaji i glasinački konjanički svatovi koji su sve do šezdesetih godina XX stoljeća bili obavezni. Kulišić ističe opći vojnički vid svadbene povorke, posebno konjaničkih svatova u oblasti najnovije štokavske akcentuacije, koji se bitno razlikuje od slovenačkih, hrvatskih kajkavskih i čakavskih običaja, s veoma jasnim korespondencijama u aromunskim, arbanaškim, kavkaskim i jermenskim običajima. "Ova podudarnost mnogih dinarskih svadbenih običaja s aromunskim, arbanaškim, kavkaskim i jermenskim običajima, a zatim znatna razlika ovih običaja od većine slovenačkih, hrvatskih kajkavskih i čakavskih običaja, kao i običaja drugih slovenskih naroda – može se objasniti jedino etničkim mješanjem našeg dinarskog i starinačkog balkanskog stanovništva."¹⁴⁹ Kao posljedicu tih miješanja, Kulišić vidi hibridnost vlaško-slavenskih imena u izvorima srednjeg vijeka, pretpostavljajući da su ta hibridna imena dobijala djeca iz mješovitih slavensko-vlaških brakova. Slične pojave konstatirane su u etničkim odnosima između Crnogoraca i Albanaca.¹⁵⁰

Svadbene običaje u Bosni i Hercegovini, za vrijeme austrougarske vlasti istraživao je Emilijan Lilek.¹⁵¹ Mnoge od tih običaja doveo je u vezu s Rimljanima i njihovim običajima. Jedan od običaja, na Glasincu i u Bosni i Hercegovini uopće, bio je da mlada stupa u kuću preko đuguma vode, ili da joj prospu času vode pred noge, ili da ona sama nogom prolije dva ibrika vode što su joj u tu svrhu postavljana pred vrata kuće u koju dolazi. Lilek je za ovaj običaj utvrdio da je imao značenje vjerskog čišćenja. "Moguće je da su ovi običaji stupili na mjesto starijeg običaja, što ga nalazimo kod starih Rimljana, a to je, da su se mladoj pri njezinu došašću u mladoženjinu kuću noge prale."¹⁵²

Veza bošnjačkih svadbenih običaja s rimskim, po mišljenju E. Lileka, također se ogleda u tome da izabrana djevojka, i kod Bošnjaka i kod Rimljana,

¹⁴⁵ Isto, str. 44.

¹⁴⁶ Isto.

¹⁴⁷ Isto, str. 53.

¹⁴⁸ Š. Kulišić, *O nekim problemima etničkog razvika...*, str. 199.

¹⁴⁹ Isto.

¹⁵⁰ Isto.

¹⁵¹ E. Lilek, *Ženidba i udaja u Bosni i Hercegovini*, Posebni otisak GZM u Sarajevu, X, 1898, Sarajevo 1898.

¹⁵² Isto, str. 80.

od budućeg muža prima kaparu u novcu ili prstenju.¹⁵³ Lilek navodi: "Rimski *panis farrens* odgovara svatovskoj pogači koju muhamedanski mladenci razlome pa zajedno pojedu."¹⁵⁴ Rimski *flammenum* odgovara "crvenom duvaku muhamedanske mlade", a rimska *pronuba* bosanskoj kumi ili djeveruši.¹⁵⁵ Rimska "*traditio, deductio* i *accepttio novae nuptae* imadu puno sličnosti s istim svadbenim činima u ovdašnjeg naroda. Osobito muhamedanska *deductio* naslanja se mal da ne sasvim na rimsku: žrtva i objed (cena) u mladinoj kući; odvedenje mlade u večer ili u noći; pred svatovima svirači i ljudi, koji nose baklje (ovdje fenjere); na mladu u Rimljana i ovdje dva djevera."¹⁵⁶ U mladoženjinoj kući vršilo se "*accipere aque et igni (novam nuptam)* u Rimljana slično kao ovdje."¹⁵⁷ "*Lectus genialis*"¹⁵⁸ bijaše u Rimljana pripremljen od pronube, a ovdje se spremi postelja od kume ili djeveruše (djevera ili čauša)."¹⁵⁹ "Kao i u Rimljana, mole se i ovdje mladenci u ložnici Bogu za sretan bračni život."¹⁶⁰

Glasinačke svadbene običaje koje je E. Lilek doveo u vezu s rimskim, nužno je povezati s brojnim glasinačkim nazivima latinskog porijekla koji su u ovoj studiji utvrđeni na prostoru glasinačke ilirske kulture. Ti nazivi su i prvorezredni historijski izvori koji, uz *survival*e rimskih svadbenih običaja u svadbenim običajima Bošnjaka, potvrđuju intenzivan život na Glasincu, prožet rimskom kulturom. Arheologija je, putem brojnih rimskih ostataka pronađenih u Rogatici i preko brojnih rimskih gromila ovalnog oblika, na svoj način potvrdila prisustvo Rimljana i rimske kulture na tom području. Iz svega je nužno izvesti zaključak: u periodu romanizacije Ilira, rimski svadbeni običaji prodrli su u ilirske svadbene običaje. Počeci tih običaja u vezi su sa svadbenim običajima Rimljana iz Rogatice, Starog Broda itd., koji su se ženili ilirskim djevojkama. Pošto ilirski korijeni čine najstarije korijene u etnogenezi Bošnjaka,¹⁶¹ ilirskim posredništvom rimski svadbeni običaji vremenom su preneseni u bošnjačku kulturu i postali su sastavni dio bošnjačkih svadbenih običaja.

Jedan od vrlo važnih zaključaka koji proizlazi iz bošnjačkih svadbenih običaja rimskog porijekla je: glasinački i bosanskohercegovački Iliri, čiji su Bošnjaci etnički sljedbenici, nisu bili "goli etnos", bez antičkih kulturnih sadržaja. Svadbeni običaji kod svih naroda svijeta smatraju se najvažnijim običajima. Na Glasincu, u Rogatici i Starom Brodu, uz te običaje posvjedočeni su još neki vrlo

¹⁵³ Isto, str. 86.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Isto.

¹⁵⁶ Isto.

¹⁵⁷ "Uzimanje vode i vatre." Isto.

¹⁵⁸ Svadbeno pripremanje kreveta.

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ Isto.

¹⁶¹ Svakako, u bošnjačkoj etnogenezi ne mogu se isključiti ni slavenski korijeni, koji su znatno mladi.

važni antički kulturni sadržaji, kao što je latinska pismenost, rimska urbana i seoska kultura, putevi i komunikacije, vodovod, duhovnost itd. Korijeni te kulture, kao i kod Rimljana, čini se da imaju još veću starinu. Glasinački naziv *Pariževići* možda je daleki eho *Ilijade* i *Odiseje* na Glasincu itd.

Najvjerovatnije, predslavenskih korijena je i jedna vrsta arhaične komunikacije koja se mogla čuti na Glasincu sve do pedesetih godina XX stoljeća. Bošnjaci iz sela Rakitnica, nastanjeni na prostoru dviju strmih riječnih padina, u posebnim prilikama međusobno su komunicirali na vrlo zanimljiv način. Naprimjer, kada bi se na nekoj od riječnih obala pojavio medvjed, što je bila zajednička opasnost za stoku, vijest o opasnosti odmah je dojavljivana na suprotnu stranu. Komunikacija se odvijala na neuobičajen način. Počinjala je međusobnim glasnim poimeničnim dozivanjem dvojice Bošnjaka nastanjenih na suprotnim riječnim obalama, udaljenim oko 1 km vazdušne linije. Dozivali su se prvo jednim dugim i glasnim *o...*, iza čega je slijedilo ime dozivanog. Kada bi se dozivani odazvao, slijedio je kratak "razgovor" bosanskim jezikom koji je bio prilagođen toj vrsti komunikacije. U toku komunikacije, pojedine riječi su kraćene i prilagođavane specifičnim akustičkim uvjetima, sve s ciljem da se što dalje čuju i prenesu na suprotnu stranu. Pojedini jezički sadržaji prenosili su se nekom vrstom kratkih jezičkih formula koje su naglašavane posebno intoniranim vokalima, i taj razgovor nije mogao razumjeti neko ko nije iz tog mjesta.¹⁶² Sadržaj komunikacije redovno je podrazumijevao posebne i dramatične vijesti, koje su ostali slušali s najvećom pažnjom.

JEZIČKE PRILIKE I PITANJE BILINGVIZMA

Brojni glasinački nazivi mediteranskog, ilirskog, grčkog, latinskog i gotskog porijekla, o kojima je bilo riječi u prethodnim poglavljima, pretpostavljaju etnička i jezička previranja koja su se u prošlosti događala na Glasincu. Porijeklo tih naziva nesumnjivo pokazuje da se na Glasincu u prethistoriji i antici govorilo više različitih jezika. I kao što smo pokazali u prethodnim poglavljima, etnički kontinuitet je jedna od najvažnijih povijesnih činjenica na Glasincu. Ta činjenica podrazumijeva osnovno jezičko stablo koje je nosilac jezičkog kontinuiteta i na koje se postepeno kaleme drugi izdanci ili jezici. U prethistoriji i antici to jezičko stablo bio je ilirski jezik, s većim ili manjim izdancima ili granama grčkog, latinskog i gotskog jezika. U ranom srednjem vijeku, bazično ilirsko jezičko stablo počinje se sušiti i postepeno ustupa mjesto slavenskom jeziku, koji kasnije do-

¹⁶² Autor disertacije, rođen u Koprenovom dolu na desnoj obali Rakitnice, kao dijete više puta slušao je navedenu komunikaciju u kojoj su učestvovali Medan Pašić i njegov amidža Mustafa Pašić.

što na Glasincu nije autohton, i koji je, miješajući se s Aromunima na prostoru jugozapadnog Balkana, na Glasinac mogao doći sa šireg prostora koji su nekad naseljavali južni Iliri i koji na jugu doseže do Epira i Makedonije. Iliri koji su živjeli na tlu današnje sjeveroistočne Albanije, Crne Gore i Kosova, s aromunskim Vlasima došli su u dodir u vrijeme seobe naroda.

U VI vijeku, romansko stanovništvo s područja nekadašnje Dakije ispred Slavena počinje se povlačiti na prostor današnje južne Srbije i Makedonije, gdje dolazi u dodir s Grcima i Albancima, potomcima nekadašnjih Ilira južnog Ilirika. Na tom prostoru, formirala se mješovita etnička skupina u nauci poznata kao Makedoromani ili Aromuni. Poslije nekoliko stoljeća suživota i etničkih miješanja što su se događala na tlu današnje južne Srbije i Makedonije nastao je i specifičan makedoromanski ili aromunski jezik u kojem su, pored riječi iz balkanskog latiniteta, zastupljene mnoge srednjogrčke i albanske riječi.¹⁶⁴ Krajem X stoljeća, počinju nove vlaške seobe aromunskih Vlaha k današnjoj Bugarskoj i sjeverozapadnom Balkanu.¹⁶⁵ Na sjeveru, dopiru do Istre. Ova vlaška stočarska kretanja nisu zaobišla Glasinac. Kao što je općepoznato, vlaške seobe u XV i XVI vijeku naročito su intenzivirali Turci.

U etničkom smislu, vlašku komponentu na području glasinačke ilirske kulture također je nužno tretirati u kontekstu predslavenskih etničkih elemenata u etnogenezi Bošnjaka. Ona po svojoj strukturi, svojim znatnim dijelom, pripada predslavenskom kontinentalnom romanstvu koje se, po mišljenju Petra Skoka, sastoji od romaniziranih Ilira i Tračana, te "importovanih Rimljana koji se s njima stopišu"¹⁶⁶. Stanovništvo uglavnom istorodnog porijekla stvorilo je dva tipa romanstva, kontinentalno balkansko i primorsko. Razlika između jednih i drugih ogledala se prvenstveno u načinu života. Primorski Romani živjeli su sjedjelačkim načinom života, kontinentalni nomadskim. Kontinentalni Romani na tlu Bosne i Hercegovine, od strane nekih historičara, ponekad se nazivaju terminom "pravi Vlasi", o čemu je već bilo riječi. Kontinentalni Romani, pored stočarstva, "obavljaju i prenose komordžijske službe"¹⁶⁷. Prema tome, osnovna razlika između domorodačkih glasinačkih Ilira, koji su vremenom absorbirali ostatke nekadašnjeg rimskog stanovništva iz Rogatice, Starog Broda itd., i koji su kasnije obuhvaćeni terminom "pravi Vlasi", i aromunskih Vlaha, prvenstveno je u tome što su prvi autohtoni na Glasincu, a dugi nisu. Među njima postoje manje etničke nijanse. U autohtonoj ilirsko-romanskoj glasinačkoj etničkoj komponenti, ili "pravim Vlasima", više je ilirstva, a u srednjovjekovnoj vlaškoj

¹⁶⁴ O tome vidjeti u: G. Weigand, *Albanesisch-deutsches und deutsch-albanesisches Wörterbuch*, Leipzig 1914.

¹⁶⁵ O tome vidjeti u: N. Jorga, *Istorija Rumuna*, Vršac 1935, str. 50.

¹⁶⁶ P. Skok, *O simbiozi i nestanku starih Romana u Dalmaciji i na primorju u svjetlu onomastike*, Rasprave, Ljubljana 1928, str. 1.

¹⁶⁷ Isto.

aromunstva, iako se ni u posljednjoj ne može isključiti ilirstvo. Ni jedni ni drugi nisu Slaveni. I u novijoj hrvatskoj historiografiji Vlasi se tretiraju na sličan način, prije svega kao predhrvatski starosjedioci i potomci nekadašnjih ili-romana.¹⁶⁸

Problem doseljenih Vlaha hronološki je najmlađi i najsloženiji. Iz historijskih vrela o istočnoj Bosni, a to su uglavnom osmanski defteri, otkriva se neosporno prisustvo aromunskih Vlaha na Glasincu. O tome svjedoče karakteristična aromunska imena sa sufiksom *-ul* koja se u defterima sreću sve do 1604. godine. Također, pouzdan trag vlaškog elementa u defterima očit je iz glasinačkih dvojnih naziva.

Na području glasinačke ilirske kulture, čiji znanstveni pojam, uglavnom, određuje geografski prostor obuhvaćen austrougarskim arheološkim istraživanjima i koji se u ovoj disertaciji tretira od planine Romanije do rijeke Drine, odnosno, od rijeke Prače na jugu do današnjih općina Han-Pijesak i Olovo na sjeveru, dvojnimi nazivima pripadaju: *Rakitnica drugim imenom Donja Viona*;¹⁶⁹ *Toplik drugim imenom Toplanova*;¹⁷⁰ *Hrvčani drugim imenom Hrnči*;¹⁷¹ *Istražnice drugim imenom Istrašković*;¹⁷² *Polaznica drugim imenom Lučinić*;¹⁷³ *Donja Živna drugim imenom Vračanice*;¹⁷⁴ *Behić drugim imenom Petrovo polje*;¹⁷⁵ *Miočinić drugim imenom Miočevine*;¹⁷⁶ *Černik drugim imenom Kutkovine*;¹⁷⁷ *Borjanić drugim imenom Katočević*;¹⁷⁸ *Donji Vrutok drugim imenom Čemernica*;¹⁷⁹ *Omrka drugim imenom Umir Kobila*;¹⁸⁰ *Cernik drugim imenom Ritašević*;¹⁸¹ *Mrče drugim imenom Pločnik*;¹⁸² *Žrnovnica drugim imenom Pesteš*;¹⁸³ *Ružić drugim imenom Deska*;¹⁸⁴

¹⁶⁸ "Kad su stigli do obale Jadrana, Hrvati nisu dolazili u bliži doticaj s romanskim stočarima. Hrvati nisu bili stočari nomadi i zato ih ništa nije vezivalo uz stočare Vlahe. Hrvati su znali da su ti vlaški stočari ovdašnji starosjedioci, ali nije bilo razloga da ih smatraju svojim neprijateljima. Zato su jedni pored drugih živjeli na svoj način." M. Marković, *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Zagreb 2004, str. 208 i d.

¹⁶⁹ Nahija Vrtar 1485. N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik, period 1301-1599.*, Rukopis ANUBiH, Sarajevo 1980, str. 20.

¹⁷⁰ Borač, 1485. Isto, str. 20.

¹⁷¹ Isto, str. 21.

¹⁷² Borač, 1489. Isto, str. 29.

¹⁷³ Isto.

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ Borač 1516. Isto, str. 32.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Isto.

¹⁷⁸ Isto.

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ Isto.

¹⁸² Nahija Vrtar 1516. Isto.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Borač 1540/42. Isto, str. 41.

*Brotnik drugim imenom Loznica;*¹⁸⁵ *Cernik drugim imenom Bosković;*¹⁸⁶ *Urbnik drugim imenom Popović;*¹⁸⁷ *Črnić drugim imenom Resanić;*¹⁸⁸ *Mirča drugim imenom Jelovčić;*¹⁸⁹ *Bioča drugim imenom Sokolović;*¹⁹⁰ *Burjadić drugim imenom Kaluči i Koci;*¹⁹¹ *Biočić drugim imenom Simovine;*¹⁹² *Bornice drugim imenom Brdić;*¹⁹³ *Vurenić, Drenić drugim imenom Brnovčić;*¹⁹⁴ *Cernik, drugim imenom Mojčević ili Risarnjačić;*¹⁹⁵ *Črnić drugim imenom Riborović;*¹⁹⁶ *Drenić, Vranić drugim imenom Prvić;*¹⁹⁷ *Misoča drugim imenom Kikulović;*¹⁹⁸ *Brčine drugim imenom Beločić;*¹⁹⁹ *Neorići drugim imenom Podgorina;*²⁰⁰ *Mirci drugim imenom Milovčić;*²⁰¹ *Bračin (Pračin) i Stop;*²⁰² *Štavnje drugim imenom Kovačevića jajlak;*²⁰³ *Bornanovići drugim imenom Crnovice;*²⁰⁴ *Borač drugim imenom Bila Rika;*²⁰⁵ *Batočeva drugim imenom Kovačica;*²⁰⁶ *Omrko drugim imenom Omrkovo selo;*²⁰⁷ *Crnici drugim imenom Ribasić;*²⁰⁸ *Dolnji Dretun drugim imenom Crnica;*²⁰⁹ *Miočić drugim imenom Šimunina;*²¹⁰ *Borač drugim imenom Zvonik;*²¹¹ itd.

¹⁸⁵ Isto.

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ Vrtar 1540/42. Isto str. 48.

¹⁹⁰ Isto.

¹⁹¹ Borač, kraj XVI vijeka. Isto, str. 49.

¹⁹² Isto.

¹⁹³ Isto.

¹⁹⁴ Isto, str. 51.

¹⁹⁵ Isto.

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ Isto.

¹⁹⁸ Vrtar, kraj XVI vijeka. Isto, str. 59.

¹⁹⁹ Isto.

²⁰⁰ Nahija Vrtar 1604. g. Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV II, Sarajevo 2000, str. 524.

²⁰¹ Isto, str. 531.

²⁰² Isto, str. 548.

²⁰³ Isto, str. 573.

²⁰⁴ Nahija Borač 1604. Isto, SV III, str. 14.

²⁰⁵ Isto, str. 86.

²⁰⁶ Isto, str. 117.

²⁰⁷ Isto, str. 123.

²⁰⁸ Isto, str. 142.

²⁰⁹ Isto, str. 146.

²¹⁰ Isto, str. 166.

²¹¹ Isto, str. 104.

U Popisu bosanskih spahija na rijeci Prutu, iz 1711. g., nalaze se još dva dvojna naziva. U tom popisu zapisano je: *Trubava ili Brajaković*²¹² i *Kanostrevci ili Pobratiji*.²¹³

U glasinačkim dvojnim nazivima iz osmanskih defterâ, imena su, najvjerojatnije, zapisana onim redoslijedom kojim ih je nepoznatom osmanskim popisivaču prenosio informator. Svakako, informatoru je od strane osmanskog popisivača, najvjerojatnije, sugerirano da prvo iskaže uobičajeniji, poznatiji, rašireniji ili službeni naziv, a potom nekadašnji i alternativni. Pravni karakter osmanskih deftera, zasigurno je zahtijevao prvo oficijelni i primarni naziv, pa tek onda sekundarni.

Manji broj dvojnih naziva pojavljuje se u različito vrijeme i u nekoliko različitih deftera. Ti dvojni nazivi popisani su na potpuno istovjetan način, istim redoslijedom.²¹⁴ To nesumnjivo znači da prvi nazivi u jednom dužem vremenskom periodu preovladavaju.

Iz postojećeg redoslijeda dvojnih glasinačkih naziva ne može se izvesti zaključak koji od naziva je stariji. Očito je da taj redoslijed nije nastao po nekom hronološkom obrascu, već po logici nekadašnje pragme i jezičkih prilika koje su vladale u svakom od popisanih naselja u vrijeme osmanskih popisa. A da su jezičke prilike u pojedinim popisanim naseljima bile različite – nema nikakve sumnje. Najstarija glasinačka sela, poput Boroska, Brčigova, Otriceva, Osova, Pariževića, Probičelja itd., za koja smo utvrdili predslavensko porijeklo, nemaju drugih naziva, iz razloga što se u tim selima, uglavnom, očuvao povijesni kontinuitet ilirsko-romanskog stanovništva.

Najveći broj glasinačkih dvojnih naziva zasigurno je imenovan od strane srednjovjekovnih aromunskih Vlaha. Na tu činjenicu nedvojbeno upućuje aromunski jezik iz kojeg neki nazivi vode porijeklo. *Beheći* je izvedeno poimeničenjem aromunskog glagola *behât* (*béhâi*) "blejati, meketati" (za ljude koji pjevaju loše i imaju kreštav ili otegnut glas); *Brotnik* od *brotân* m "zelena žaba"; *Borjanić*²¹⁵ od *burui/ână* f "burjan, (trava)"; *Bornanovići* od *born/ă* f "pogranični kamen, međaš"; *Urbnik* od *urbân*, *ă* adj. "gradski"; *Vrutok* od *vrút/ă* f "želja, stremljenje"; *Mirča* i *Kikul(ović)* su aromunski antroponimi. *Dretun Dolnji* drugim imenom *Crnica*, moguće je objasniti uz pomoć albanskog jezika čiji znatan dio tvori i aromunski jezik.²¹⁶

²¹² V. Skarić, *Popis bosanskih spahija iz 1123 (1718) godine*, GZM XLII. Rad je objavljen i u sabranim djelima V. Skarića, knj. III, Sarajevo 1985, str. 241. *Trubava* je danas zasclak glasinačkog sela *Brajakovići*.

²¹³ Isto, str. 241. V. Skarić, *Popis bosanskih spahija iz 1123 (1718) godine...*, str. 239.

²¹⁴ Dvojni naziv *Toplik* drugim imenom *Toplanova* popisao je 1489. g. i krajem XVI vijeka; *Istranica* drugim imenom *Istrašković* 1489, krajem XV vijeka kao i *Istražnice* drugim imenom *Istrašković*.

²¹⁵ Ovu riječ u defterima moguće je pročitati i kao *Burjanić*.

²¹⁶ Albanski *dreth* "jelenče, jelenak".

Na opustjela sela, usljed kuge itd., Osmanlije su naseljavali aromunsko vlaško stanovništvo koje je svojim jezikom imenovalo svoja nova naselja. Uporedo s tim novim imenima, starosjedilačko stanovništvo čuvalo je i svoje stare nazive. Ta aromunska vlaška naselja na Glasincu iz osmanskog doba, nastala u manjim glasinačkim naseljima koja su zbog kuge itd., prethodno ostala pusta, nisu značajna. Mnoga od njih danas su potpuno nepoznata. Veća i stanovništvom brojnija naselja imala su veću šansu da očuvaju etnički kontinuitet, dok je kod manjih naselja taj kontinuitet bio na većem iskušenju. Iz tih razloga, veća i značajnija glasinačka sela, kao što su Osovo, Borosko, Brčigovo, Bronjići, Čubrići, Mileci (Miljeci), Otricevo, Pariževići, Godomilje, Prača, Probičelje, Tatinica, Žepa, Dumanjići, Gire, Sjeversko itd., zajedno s oblasnim nazivima *Glasinac*, *Borač*, *Žepa*, pod svojim predslavenskim imenima sačuvala su se sve do danas. Na drugoj strani, velika većina manjih naselja koja se spominju u dvojnim nazivima, vremenom su u potpunosti zatrta i nestala, i nije ih moguće ubicirati na geografskim kartama. Iz svega navedenog proizlazi slijedeći zaključak: srednjovjekovni aromunski Vlasi nisu kolonizirali niti jedno značajnije glasinačko naselje, barem u nekoj značajnijoj mjeri. Ta starinačka naselja u vrijeme vlaških migracija bila su naseljena starosjedilačkim stanovništvom, tako da se Vlasi naseljavaju na pusta selišta i u manja i beznačajnija naselja.

Odmah po doseljavanju aromunskih Vlaha na Glasinac, nastao je problem vlašskog gospodarskog teritorija, vlaških pasišta i drugih gospodarskih resursa. Izvjesno je da stanovnici starih glasinačkih sela, u koja se nisu naselili Vlasi, nisu dozvoljavali Vlasima da na njihovim pašnjacima napasaju stoku itd. Da bi se izbjegli sukobi i nesporazumi između starosjedilaca i doseljenika, trebalo je povući jasne granice i utvrditi šta je starosjedilačko, a šta vlaško. Kako su uređeni ti odnosi i u kojoj su mjeri u uređenju tih odnosa učestvovala osmanske vlasti, teško je reći. Da je taj problem postojao, o tome govori dvojni naziv *Bornanovići drugim imenom Crnovice*. Kao što je već rečeno, *Bornanovići* su izvedeni od aromunskog *born/ă* f "pogranični kamen, međaš".

Iz današnje vremenske perspektive i perspektive savremenih glasinačkih naziva koji su sadržani u osmanskim dvojnim nazivima, proizlazi da su neki službeni nazivi iz osmanskih deftera vremenom definitivno potisnuli alternativne. *Rakitnica* je potisnula *Donju Vionu*, *Beheći – Petre Polje*, *Mrče – Pločnik*, *Štavnje* (Štavanj) – *Kovačevića jajlak*, *Borač – Bilu kiku* i *Zvonik*. Međutim, ovo nije pravilo. Naprotiv, neki od nekadašnjih alternativnih naziva vremenom su potisnuli prva i nekad službena imena iz dvojnih naziva. Alternativno i sekundarno *Sokolovići* potisnulo je primarno *Bioča*, *Cernica – Dolnji Dretun*, *Stop – Bračin* (Pračin), *Kovačica – Batočevu*.

Posebno je zanimljiva sudbina dva dvojna naziva iz 1711. godine. Nekadašnji naziv *Kanostrevci ili Pobratnici*, koji u to vrijeme označava jedno selo,

kasnije se podijelio zajedno s naseljem. *Kanostrevci* ili *Pobratići* i danas su dva posebna susjedna sela. Slično se dogodilo i s nekadašnjim nazivom *Trubava* ili *Brajković*. Danas su to dva zasebna naziva i naselja. *Brajković* su sokolačko selo, a *Trubava* njegov zaselak. Pošto nazive *Kanostrevci* i *Trubava* nije moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava, jezičko sučeljavanje u ovim dvojnim nazivima završeno je neriješenim ishodom.

U nekim glasinačkim dvojnim nazivima moguće je utvrditi zanimljivu jezičku stratigrafiju. U nazivu *Misoča drugim imenom Kikulović* malo je vjerovatno da su *Misoča* i *Kikul* riječi istog porijekla. S obzirom na to, moguće je zaključiti da je prva riječ starija i da je najvjerovatnije ilirskog porijekla.²¹⁷ Druga je neosporno aromunska. U historijskom smislu, to može značiti da je u nekadašnje ilirsko naselje kasnije doseljen Aromun pod imenom Kikul.²¹⁸ Ovakav slijed na području Žepe, gdje je naziv potvrđen, historijski i lingvistički potpuno je razumljiv. Naziv *Žepa* ilirskog je porijekla.²¹⁹ Kasnije, u periodu vlaških migracija, posve je izvjesno da je *Žepa* doživjela izvjestan prodor aromunskog etničkog elementa,²²⁰ što potvrđuje još jedan lingvistički primjer. U nazivu *Mirče drugim imenom Jelovčić*, u nahiji Vrtar 1540/42. godine, tipično aromunsko *Mirče* mlađe je od slavenskog *Jelovčić*.

U jednom dvojnomo nazivu nazire se utjecaj pučke etimologije. Prvi naziv u *Toplik drugim imenom Toplanova* najvjerovatnije je mlađi, izveden pučkom etimologijom od riječi *topal*, *topao*, iako je očito da *Toplanova* ima bazu *toplana*.

Dvojni naziv *Istražnice drugim imenom Istrašković*²²¹ jedan je od rijetkih za koji se sa sigurnošću može reći da nije nastao usljed bilingviteta. Naziv krije motivaciju nastalu po nekom događaju vezanom za stražarenje i strah. Naime, moguće je da se na navedenom mjestu neko prepao na neki poseban i upečatljiv način, što se moglo odraziti i u narodnoj epici i u motivaciji za imenovanje toponima.

Dvojni naziv *Omrko drugim imenom Omrkovo selo*, također, nije motiviran bilingvitetom. Primarni naziv nastao je kraćenjem, od *Omrkovo selo*. Isto je i s dvojnomo nazivom *Miočinić drugim imenom Miočevine*. Deminutivni lik *Miočinić* izveden je od poimeničenog lika *Miočevine*. Moguće je da još neki dvojni nazivi, izvedeni od antroponima, nisu nastali usljed bilingviteta. Do dvojnomo naziva moglo je doći i usljed vlasničkih promjena, pri čemu su novi vlasnici, ili značajniji stanovnici pojedinih naselja, svoje ime mogli nametnuti kao novo ime naselja.

²¹⁷ O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla, *Misa*.

²¹⁸ Za sufiks *-ul* (u *Kikulović*) općenito se smatra da je aromunskog porijekla.

²¹⁹ O tome vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla, *Žepa*.

²²⁰ Naziv žepskog sela *Purtići* aromunskog je porijekla, izveden od rum. *purt/ăre* f "nošenje, prenošenje".

²²¹ Početno *I* u nazivima protetsko je osmansko *I*.

Posebno je zanimljiva povijest naziva *Borač*²²² i njegovih slavenskih alternacija *Bila Rika* i *Zvonik*. Radi se o najznačajnijem oblasnom imenu i jednom od najznačajnijih ojkonomskih naziva. Primarno *Borač*, u odnosu na alternative *Bila Rika* i *Zvonik*, nije aromunskog porijekla. U ovom slučaju, riječ je o starijem ilirsko-romansko-slavenskom bilingvitetu koji je prethodio aromunsko-slavenskom. U vrijeme slavenizacije Glasinca, naziv latinskog porijekla dobio je dvije slavenske alternacije koje nisu uspjele da ga potisnu. Alternacija *Zvonik* ukazuje na semantičku vezu s latinskim *burgus*, i m., odakle se izvodi *Borač*. Imenom *Borač* još uvijek naziva se jedno selo u okolini Rogatice.

Starijoj fazi ilirsko-romansko-slavenskog bilingviteta, vjerovatno, pripada i dvojni naziv *Rakitnica drugim imenom Donja Viona*. Taj dvojni naziv popisan je u nahiji Vrtar 1485. godine.²²³ Iz naziva je očito da je *Rakitnica* mlađe od *Viona*. Za sekundarno *Viona*, koje se nikako ne može obrazložiti slavenskim jezičkim sredstvima, moguće je da je nastalo od latinskog *via* "put", te da je *-na* u *Viona* došlo postpozitivno, kao slavenski prijedlog.²²⁴ Iza 1485. godine, dvojni naziv se gubi i selo se od tada redovno popisuje kao Gornja i Donja Rakitnica. Nestanak dvojnog naziva upravo se datira u vrijeme intenzivnijeg nastanka dvojnih naziva aromunske provenijencije. Hidronimski i ojkonomski naziv *Rakitnica* slavenskog je porijekla i malo je vjerovatno da su ga imenovali slavenizirani Vlasi. Također, starijoj fazi bilingviteta čini se da pripadaju dvojni nazivi *Bračin* (*Pračin?*) i *Stop*²²⁵ i *Misoča drugim imenom Kikulović*, o čemu je već bilo riječi.

Dvojni nazivi na Glasincu očuvali su se vrlo dugo. U *Popisu čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine* nalazimo slijedeće nazive: *Šljedovići zvani Osječine*;²²⁶ *Brda zvana Kunovina*;²²⁷ *Miletići zvani Godomlje*;²²⁸ *Miljetci zvani Hladovići*;²²⁹ *Miljetci zvani Rajetići*;²³⁰ *Zakomo zvano Dehne*;²³¹ *Vrhlazje zvano*

²²² O nazivu latinskog porijekla *Borač* vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima latinskog porijekla.

²²³ N. Filipović, n. dj., str. 20.

²²⁴ Naselje *Donja Viona*, vjerovatno, treba tumačiti kao naselje na glavnom drumu, *na-via > viona*. Toponimska situacija na terenu u potpunosti je u skladu s ovim zaključkom. Donja i Gornja Rakitnica nalaze se na trasi rimskog puta koji je iz Rogatice vodio na Glasinac i u centralnu Bosnu. Donja Rakitnica stiješnjena je u uskoj kotlini, neposredno pored puta koji prolazi sredinom naselja. Istom trasom za vrijeme osmanske vlasti vodio je i Carigradski drum. U Donjoj Rakitnici nalazio se han.

²²⁵ O predslavenskom nazivu *Stop* vidjeti u poglavlju o glasinačkim nazivima ilirskog porijekla.

²²⁶ A. Sućeska, *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju XIV/XV 1964-65, Sarajevo 1969, str. 259.

²²⁷ Isto, str. 261.

²²⁸ Isto, str. 262.

²²⁹ Isto, str. 263.

²³⁰ Isto.

²³¹ Isto, str. 264.

Šadić,²³² *Maravić zvani Suljovići*.²³³ U ovom *Popisu*, prvo su iskazani oni nazivi koji su tada bili oficijelni i preovlađujući i koji su u kasnijem vremenu skoro potpuno potisnuli alternativne. Svi dvojni nazivi iz 1835. godine, u to vrijeme uglavnom nazivi naseljenih mjesta, s izuzetkom Godomilja, danas su poznati isključivo pod prvim nazivom.

Za rogatičko selo *Zakomo* još uvijek se može čuti dvojni naziv: *Zakomo zvano Dehne*. Prvi naziv je slavenski i označava selo koje se nalazi iza brda Kom. O značenju drugog naziva moguće je suditi samo u okvirima više ili manje vjerovatnih pretpostavki. *Dehna* je žensko ime zasnježeno kod prodavanih bosanskih robinja u srednjovjekovnom Dubrovniku.²³⁴ Da li je drugi dio naziva u vezi s imenom *Dehna*, koje nije južnoslavensko, teško je reći.

Od posebne važnosti je što brojni glasinački dvojni nazivi, imenovani od strane srednjovjekovnih aromunskih Vlaha, nedvojbeno potvrđuju prethodni kontinuitet glasinačkog stanovništva koje su aromunski Vlasi zatekli na Glasincu. Da nije bilo tog starinačkog stanovništva, aromunski Vlasi ne bi mogli saznati za nekadašnje nazive mjesta koja su naselili. Za te predvlaške nazive oni su jedino mogli čuti od starosjedilaca ili "pravih Vlaha". A da ti starosjedioci nisu izumrli i da Glasinac u vrijeme aromunskih seoba nije bio pust, nema nikakve sumnje.

Dvojni nazivi i, uglavnom, sekundarna starinačka imena naselja u tim nazivima zorno i uvjerljivo negiraju brojne hijatuse i "smene stanovništva" na Glasincu, o kojima piše M. Filipović. Pokazuju da je Filipovićev ranosrednjovjekovni "hijatus", po kojem "izgleda da je srednjovekovnog glasinačkog stanovništva nestalo ili da se proredilo naglo i iznenada"²³⁵, politički motiviran mit koji nema nikakvog historijskog uporišta.

U stratigrafskom smislu, najstariju fazu glasinačkog bilingviteta karakterizira ilirsko-romanski, a potom ilirsko-slavenski bilingvitet. U prvoj fazi, koja se može datirati u vrijeme od početka naše ere i romanizacije Ilira do ranog srednjeg vijeka, postepeno je došlo do jezičke simbioze ilirskog i latinskog, usljed čega je, najvjerovatnije, na Glasincu nastao zajednički "hibridni" jezik u kojem je bilo i ilirskih i latinskih riječi. Sličan jezik u nauci odavno se pretpostavlja.²³⁶ Taj jezik vjerovatno je imao značajnih sličnosti s dalmatskim jezikom Dalmacije, s kojom

²³² Isto, str. 265.

²³³ Isto.

²³⁴ Nikola Trebinjanin, trgovac robljem, 1310. godine u Dubrovniku je nekom Mlečaninu prodao bosansku robinju Dehnu. V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem tokom XV veka u Dubrovniku*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, godina II, Dubrovnik 1953, str. 134.

²³⁵ M. Filipović, n. dj., str. 93.

²³⁶ Razmatrajući problem supstrata u razvitku južnoslavenskih središnjih govora, Dalibor Brozović pretpostavlja i poseban romanski jezik, kao "most" između dalmatinskih i dako-romanskih dijalekata. D. Brozović, *Doseljavanje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja*, Posebna izdanja, ANUBiH, knj. IV, Sarajevo 1966, str. 134.

Bošnjaci Glasinca imaju dosta zajedničkog. U glasinačkom vokabularu još uvijek su zastupljene mnoge dalmatske riječi, kao što su: *micina, cimina, cimati, ketiti, kinta, londra, pengati, piljak, štacija, kebara, rondati* itd.,²³⁷ što ne iznenađuje: u prethistoriji i antici, Bosna i Hercegovina, zajedno s Polimljem i Dalmacijom, sve do osmanskog osvajanja Bosne činila je jedinstveno etnokulturno područje.

U mlađoj fazi, jezičke prilike usložnjene su prodorom novih jezika, slaven-skog i aromunskog. U glasinačkoj jezičkoj retorti, različiti jezici i njihovi ostaci ukrštali su se i međusobno preplitali, s tendencijom slavenskog preslojavanja. Mada je u konačnici slavenski jezik prevladao ostale, on nije bio apsolutni pobjednik. Svaki od jezika kojim se nekad govorilo na Glasincu, iza sebe ipak je ostavio brojne i prepoznatljive tragove: u geografskoj nomenklaturi, antroponimiji, etnologiji i savremenom jeziku Bošnjaka.

Proces postepenog zatiranja predslavenskih jezika slavenskim, zasigurno nije analogan etničkom zatiranju Ilira i ostataka rimskog i kasnijeg aromunskog stanovništva na Glasincu. U južnoslavenskoj historiografiji, pitanje jezika i naroda suviše je uprošćeno sintagmom "jedan narod – jedan jezik". Istovjetnom argumentacijom Vuk Karadžić "dokazivao" je Srbe od Srbije do Alpa. Da je u balkanskoj povijesti pitanje jezika diskutabilno, posebno kada je riječ o navedenoj sintagmi, očigledan primjer su Bugari koji su poslije 679. godine, za dva i po stoljeća, postepeno prihvatili slavenski jezik, premda nisu Slaveni. Nešto slično, u znatnoj mjeri, dogodilo se i s Bošnjacima Glasinca. Kao što smo pokazali u prethodnim poglavljima, ranoslavenskih grobova, osim jedne sumnjive datacije u selu Osovo, na Glasincu uopće nema, što znači da se ne može dokazati da su u ranom srednjem vijeku Slaveni kolonizirali Glasinac. Naprotiv, brojni predslavenski nazivi Glasinca, arheologija i etnologija, dokazuju suprotno. Kako pokazuju arheološka istraživanja Bosne i Hercegovine, Slaveni prodiru u nizije i dolinama rijeka; planine pouzdano čuvaju nekadašnje narode i njihove kulture.

Povremeni prodori inorodnog etničkog elementa, bilo gdje u svijetu, samo u svojim počecima imaju odlike brutalne kulturne eksterminacije, koja kasnije sve više i više slabi na intenzitetu i iza čega, uglavnom, slijedi period mira i suživota. Svjetska povijest, pa i glasinačka, svojim najvećim dijelom ipak je povijest mira i suživota. Posljednji rat, od 1992. do 1995., i pored upotrebe najsavremenijih ratnih sredstava, nije doveo do potpunog zatiranja i definitivnog nestanka bošnjačkog naroda na Glasincu. On ga je samo prorijedio, što se u prošlosti događalo mnogim narodima. Narod koji ima duboke korijene teško može u potpunosti nestati. Etnokulturno tlo nije školska tabla na kojoj je moguće jednostavno ispisati, a potom definitivno izbrisati određeni etnicitet. Tom "metodologijom" koriste se etnonacionalni znanstvenici, kao što se između dva svjetska rata koristio srpski akademik Milenko Filipović, s ciljem da pokaže da je Glasinac

²³⁷ O ovoj problematici vidjeti u: M. Bartoli, *Das Dalmatische*, I, II, Wien 1906.

srpski i da Bošnjaci na tom prostoru nemaju nikakvih dubljih korijena i kontinuiteta. Ignorirao je činjenicu da evropska povijest, posebno povijest Španije, Francuske, Njemačke, Koruške, Dalmacije, u odnosu na bosansku povijest, u smislu povijesnih procesa koji su djelovali protiv kontinuiteta, nema nekih bitnijih razlika. I kao što se na tlu tih zemalja, uglavnom, očuvao etnički kontinuitet, u metodološkom smislu potvrđen istovjetnim znanstvenim činjenicama koje su utvrđene i na Glasincu, neosporno je da se sličan kontinuitet očuvao i na Glasincu. Kontinuitet glasinačkog stanovništva historijska je činjenica.

Tragovi povijesnih jezičkih previranja na Glasincu bili su očiti sve do kraja XIX stoljeća. Đ. Stratimirović, 1891. godine, u jeziku domicilnog stanovništva na Glasincu primijetio je "konsekventnu upotrebu *od minje* i *dilje*, umjesto *manje* i *dalje*; *pet brata*; *kos* umjesto *kost*"²³⁸. Iako štura, zapažanja su dragocjena. Posebno je zanimljiva sintagma *pet brata*. U odnosu na očekivano *petero braće*, u glasinačkom arhaičnom liku posebno je bitno odsustvo afrikate *č*. Glas *č* u hrvatskom i bosanskom jeziku poznat je "od starine (prije XII v.)"²³⁹. Kao što se vidi, u nekim glasinačkim oblicima taj glas nije bio poznat sve do kraja XIX vijeka, vjerovatno iz razloga što ga nisu poznavali predslavenski i neslavenski glasinački govori. Činjenica je da glasa *č* nema u latinskom jeziku, a vjerovatno ga nije bilo ni u ilirskom.

Još neke jezičke odlike Glasinca neophodno je dovesti u vezu s predslavenskim tradicijama. To je refleks jata, koji je kod Bošnjaka na Glasincu, uglavnom, *ije*, rjeđe *i*.²⁴⁰ S tim u vezi, posebno je zanimljiva teza Lj. Stojanovića da je stari poluglas *ь* u južnim govorima zamijenjen diftongom *ije* pod utjecajem Vlaha.²⁴¹ Po mišljenju Stojanovića, do toga je došlo iz razloga što se, ispred "slovenske poplave," u planine sklonilo starosjedičko stanovništvo, "tako da je slovenski elemenat morao biti u tim krajevima slabiji nego po ravnijim i pitomijim mjestima, te je prirodno da je poslovenjivanje planinskih krajeva moralo sporije napredovati".²⁴² Stojanovićeva teza ima pristalica i protivnika.²⁴³ J. Erdeljanović, i pored izvjesnih ograda i pretpostavke da je jezik srednjovjekovnih Vlaha mogao

²³⁸ Đ. Stratimirović, *Opis polja Glasinca*, GZM IV, Sarajevo 1891, str. 352.

²³⁹ B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Zagreb 1944, str. 17.

²⁴⁰ "I muslimani govore ijekavski (*sijeno*, *srijeda*, *ponijeti*, *predjesti*), ali se kod njih često čuju i ikavski oblici: *sio*, *stio*, *srio*, *siroma*, *starosidioci* (ali: *starjenik*). Dugo *h* je, dakle, kod njih dalo *ije*, a kratko je dalo *i*, a to je glavna osobina i visočkih govora (kod katolika i muslimana)." M. Filipović, *Glasinac...*, str. 188.

²⁴¹ Lj. Stojanović, *Pristupna beseda u SKA*, Glas SKA, LII, drugi razred 34, Beograd 1896, str. 1-29.

²⁴² Isto, str. 24.

²⁴³ P. Ivić odbacio je Stojanovićovo "objašnjenje jekavizma uticajem vlaškog suptrata". S tim u vezi, Š. Kulišić ukazuje na Ivićevu nedosljednost, pošto Ivić i sam priznaje da je "prvi nosilac" novoshtokavskog dijalekatskog tipa bilo "snažno, izdržljivo i veoma pokretno stočarsko stanovništvo". O tome vidjeti u: Š. Kulišić, *O nekim problemima etničkog razvitka...*, str. 201.

imati utjecaja na razvitak srpskog jezika tek u poznije vrijeme, smatrao je da su Stojanovićevi dokazi "vrlo jaki"²⁴⁴. Š. Kulišić bio je mišljenja da o miješanju dinarskog stanovništva s balkanskim starincima i o Stojanovićevoj hipotezi "ima toliko dokaza da se teško može odbaciti, barem kao radna hipoteza".²⁴⁵ Svakako, opće povijesne jezičke prilike na Glasincu, ne samo refleks jata, snažna su potpora Stojanovićevoj hipotezi.

Ikavski oblici *sio*, *stio*, *srio*, *siroma*, *starosidioci*, koje je na Glasincu, od 1930 do 1933. godine, u jeziku Bošnjaka zabilježio M. Filipović, imaju višestruku povijesnu potvrdu u osmanskim defterima. Zastupljeni su do početka XVII stoljeća. U osmanskome popisu iz 1604. godine, u nahiji Borač popisani su: selo *Podstina*,²⁴⁶ selo *Bila Rika*,²⁴⁷ zemin²⁴⁸ *Bila Gora*,²⁴⁹ otlak²⁵⁰ *Bila Poljana*, selo *Bila Voda*,²⁵¹ njiva *Bila Voda*,²⁵² ime *Stipan*,²⁵³ ime *Cvitoje*,²⁵⁴ itd. Navedeni nazivi na svoj način govore o složenim jezičkim prilikama koje su se u prošlosti događale na Glasincu. O toj jezičkoj pojavi već postoji jedno znanstveno objašnjenje. Kako navodi Š. Kulišić, "po rezultatima najnovijih etnoloških istraživanja, u Bosni se mogu razlikovati dva sloja vlaško-slovenskog stanovništva: stariji ikavski, čije ostatke nalazimo u ikavskom stanovništvu jugozapadne Bosne, i mlađi ijekavski sloj, pretežno doseljen za vrijeme turske uprave".²⁵⁵

Etnografski elementi predslavenskog porijekla u kulturi glasinačkih Bošnjaka su brojni. Njihov broj posebno je značajan ako se ima u vidu činjenica da je etnologija Bošnjaka na prostoru glasinačke ilirske kulture u dosadašnjoj znanosti skoro u potpunosti ignorirana i politički tretirana. Krivica u ignoriranju

²⁴⁴ Po mišljenju Erdeljanovića, "verovatno je da su Srbi i Hrvati dugo sedeli u Karpatima i u njihovoj podgorini i da su tamo asimilovali neki stariji narod, te da je kao posledica toga mešanja nastao zaseban razvitak srpskohrvatskog jezika". J. Erdeljanović, *Nekoliko etnoloških problema kod južnih Slovena*, Zbornik posvećen 35. god. Jovana Cvijića, Beograd 1923, str. 369, 370.

²⁴⁵ Š. Kulišić, n. dj., str. 200.

²⁴⁶ Opširni popis..., SV III, *Podstina* je današnje selo Podstijena kod Goražda. N. dj., str. 52.

²⁴⁷ Isto, str. 86.

²⁴⁸ zemin, perz. *zemin* = "zemlja, zemljište", (agrarno-pravni termin kojim se u popisu označava veći kompleks obradivog zemljišta koji nema status mezre, čifluka ili baštine).

²⁴⁹ Isto, str. 34.

²⁵⁰ Tur. *otlak* = "pašnjak, ispaša".

²⁵¹ Isto, str. 220.

²⁵² Isto, str. 196.

²⁵³ Isto, str. 46, 62, 121, itd.

²⁵⁴ Isto, str. 66.

²⁵⁵ Š. Kulišić, n. dj., str. 206.

bošnjačke etnologije pripada i Bošnjacima. Kao što je već rečeno u pristupnom poglavlju i što je, također, neophodno više puta ponoviti, u smislu pouke koja se jednom mora naučiti, Bošnjake sve do četrdesetih godina XX vijeka nije zanimalo skoro ništa iz njihove predislamske povijesti.

Etnološki sadržaji predslavenskog porijekla u kulturi Bošnjaka, komplementarni su predslavenskoj nomenklaturi glasinačke onimije. Oni posebno podrazumijevaju glasinačku onimiju, odnosno brojne glasinačke predslavenske nazive mediteranskog, ilirskog, grčkog, latinskog i gotskog porijekla o kojima je već bilo riječi.

Etnografski predslavenski etnički elementi u etnogenezi Bošnjaka nastanjenih na području nekadašnje glasinačke ilirske kulture, kao ni ostali predslavenski elementi uopće, o kojima je već bilo riječi, nisu nikakav bošnjački povijesni ekskluzivitet. Sličnih predslavenskih etničkih elemenata na Balkanu, više ili manje, ima u etnogenezi svih naroda koji ga danas nastanjuju. Doseljeno pravoslavno stanovništvo, koje je na Glasinac naseljeno u XVIII i XIX stoljeću, sa sobom je u novi zavičaj, također, donijelo brojne predslavenske etničke elemente s prostora istočne Hercegovine i Crne Gore. Iz tog razloga, zasigurno je da su neki od predslavenskih etnografskih sadržaja u kulturi Bošnjaka, kao što je oblik jarma, konjanički svatovi itd., općenarodni na Glasincu.

Etnografski sadržaji iz ovog poglavlja nisu ograničeni isključivo na područje klasičnog Glasinca. Kako smatraju neki od znanstvenika, područje glasinačke ilirske kulture na istoku obuhvata i Polimlje, o čemu je već bilo riječi. Kako se pokazuje u ovoj studiji na više mjesta, Dalmacija, Bosna i Hercegovina i Polimlje, u prethistoriji, antici i srednjem vijeku, sve do osmanskih osvajanja, činili su jedinstveno etnokulturno područje. Preostali dio današnjeg Sandžaka činio je prelaznu zonu prema jednoj drugoj grupaciji ilirskih plemena čiji su potomci današnji Albanci. Prema tome, na tom cjelokupnom prostoru, slični ili istovjetni etnografski sadržaji posve su izvjesni.

S etnološkog aspekta, rezultati znanstvenih istraživanja na osnovu kojih je napisano ovo poglavlje, pokazuju da pojam "Vlah" ne zaslužuje uvredljive i banalne sadržaje koji se u konotaciji tog termina počesto mogu čuti. U kulturološkom smislu, uvredljivi i banalni sadržaji izrečeni na adresu drugog i drugačijeg, uvijek donose više štete nego koristi. U interesu historijske istine, prije svega, Bošnjaci moraju definitivno odbaciti perfidno podmetnut stereotip da je "Vlah" u Bosni i Hercegovini Srbin ili Hrvat, kako ih tretira Enver Imamović i kako žele svi oni kojima je stalo do definitivnih podjela bosanskohercegovačkog stanovništva. Kao što se pokazuje u ovom poglavlju, Vlasi nikako ne mogu biti Srbi ili Hrvati iz razloga što Vlasi po svom etničkom porijeklu nisu Slaveni, bilo da se radi o aro-munskim Vlasima ili "pravim Vlasima", za razliku od Srba i Hrvata koji to jesu. U historijskom smislu, posebno u srednjem vijeku, pojam "Vlah" nije razdvajao

bosanskohercegovačko stanovništvo, i nije bio u funkciji političkih i kulturnih eksterminacija. Naprotiv, u tom pojmu sadržan je znatan dio općenarodne balkanske zajedničke povijesti. Upravo iz tih razloga, onima kojima nije stalo do povijesne istine o bosanskohercegovačkom stanovništvu, u interesu je da taj pojam i dalje što više razdvaja, iako je on, po svojoj povijesnoj suštini, na tlu Bosne i Hercegovine imao sasvim drugačiju ulogu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Pitanje etničkog porijekla Bošnjaka, najbrojnijeg naroda na tlu Bosne i Hercegovine, odavno je izmaklo nauci i nije isključivo znanstveni problem. U kontekstu evropske politike istočnog pitanja, to pitanje, posebno od XVII stoljeća, postalo je veliki evropski politički i vjerski problem. Radi se o problemu evropskog kršćanskog identiteta. Evropa svoju civilizaciju i kulturu baštini na antici i Bibliji, a na tlu Bosne i Hercegovine Biblija odavno nije jedina vjerska knjiga. Od 1463. godine u Bosni je zaživio islam, a Bošnjaci su njegovi istinski pripadnici. Međutim, Evropa želi biti i ostati kršćanska i svoj dosadašnji odnos prema evropskim muslimanima uglavnom je rješavala ratom i silom. Španski muslimani poubijani su i protjerani 1492. godine. Na isti način, više puta, pokušavao se riješiti problem bosanskih muslimana. Pred austrijsko-osmanski rat 1737–1739. godine austrijski car uputio je ultimatum Bošnjacima u kojem je rekao da u Bosni nema mjesta za dvije vjere, već samo za katoličku, i da oni koji žele ostati u Bosni moraju preći na katoličku vjeru. Bošnjaci ga nisu poslušali i oružjem su odbranili svoju domovinu i vjeru, kao što ih brane i danas. Problem je posebno usložen iz 1844. godine, kada je u Kneževini Srbiji nastalo "Načertanije". To je zavjetni velikodržavni plan spoljne politike Srbije čiji cilj je priključenje Bosne i Hercegovine Srbiji i njeno pretvaranje u isključivo srpsku i pravoslavnu zemlju. U ostvarenju tog plana stradale su hiljade i hiljade Bošnjaka. Povijesna paradigma "Načertanija" je Srebrenica i genocid u Srebrenici počinjen 1995. godine. Međutim, Bošnjaci ne daju svoje domovine i vjere. Dosadašnja politički motivirana srpska i hrvatska znanost nije ih uspjela nacionalizirati u Srbe i Hrvate i uvjeriti da su "najčistiji Srbi", da su "cvijeće hrvatskog naroda", da su "najčišći i najhrvatskiji Hrvati" itd., iz prostog razloga što to nije istina i što ne odgovara povijesnoj istini. Na stranu što Bošnjaci u svojoj etnogenezi sadrže i slavensku etničku komponentu i sa Srbima i Hrvatima, njihovim susjedima, veže ih četrnaest stoljeća slavenske povijesti, posebno s Hrvatima s kojima stoljećima dijele zajednički etnokulturni i geografski prostor nekadašnje rimske provincije Dalmacije. I oni Bošnjaci koji nikada nisu razmišljali o svojim najstarijim korijenima, u vrijeme kada su od strane srpskih i hrvatskih zločinaca svirepo ubijani u Srebrenici, opkoljenom Sarajevu, Ahmićima, Stupnom Dolu itd., instinktivno su znali da nisu Srbi i Hrvati. Na drugoj strani, u vezi s njihovim najstarijim korijenima, dosadašnja historijska znanost nije im ponudila mnogo, čemu su i

sami krivi. U kontekstu islamskog shvaćanja po kojem su svi muslimani braća, Bošnjake je dugo i predugo zanimalo da budu i ostanu isključivo osvjedočeni muslimani, bez obzira na njihovu predislamsku prošlost. Pa ipak, vrijeme mijenja zablude i pogrešna shvaćanja. Danas, Bošnjaci dobro znaju da njihov brat nije Bin Laden i njegovi teroristički sljedbenici, zasigurno i zbog toga što iz svoje predislamske prošlosti baštine humane tradicije svojih predaka, Dobrih Bošnjana. U srednjovjekovnoj Evropi, bošnjački preci Dobri Bošnjani jedini su evropski narod koji u svom imenu sadrži atribut "dobar", što je za ponos i diku. Dobrota, umjerenost, razumijevanje i prihvatanje drugog i drugačijeg, suživot i tolerancija, povijesne su i civilizacijske odlike Bošnjaka. U otporu agresiji i genocidu 1993. godine oružjem su se izborili za svoje povijesno i etničko ime "Bošnjak" i pravo da slobodno istražuju svoju povijest. Dio te znanstvene slobode, koja do 1993. godine nije bila moguća iz prostog razloga što ni ime Bošnjak nije bilo moguće, je i naslov ove studije *Predslavenski korijeni Bošnjaka*.

Naslovna tema studije zasnovana je na doktorskoj disertacionoj hipotezi po kojoj su, na osnovu znanstvene intuicije, brojnih teorijsko-empirijskih praznina prisutnih u dosadašnjoj historiji Ilira jugozapadnog Balkana, u etnogenezi Bošnjaka nastanjenih na tlu čuvene glasinačke ilirske kulture, znanstveno predviđeni brojni predslavenski etnički elementi. Glasinac je povijesna paradigma predslavenske Bosne. Formulaciji teme i osnovne hipoteze znatno je doprinijela još jedna činjenica: na klasičnom području glasinačke ilirske kulture Bošnjaci čine veliku i ubjedljivu većinu starinačkog stanovništva.

Osnovni istraživački problem etnogeneze Bošnjaka, kao i kod svih drugih naroda čiji korijeni su pretpovijesni i antički, sastoji se u općem nedostatku historijskih izvora o tom problemu. U nedostatku antičkih pisanih izvora, glasinačka ilirska kultura uglavnom je arheološki istraživana i proučavana primjenom danas zastarjelog arheološkog komparativnog metoda. Pritom, u dosadašnjim istraživanjima Glasinca skoro u potpunosti izostao je onomastički metod, čime je na Glasincu pozitivno utemeljena evropska znanost iznevjerila samu sebe. Ignorirana je činjenica da su glasinački nazivi prvorazredni historijski izvori i da su, kao i svaki drugi pisani izvor, ispisani jezicima naroda koji su u prošlosti nastanjivali Glasinac i kojima Glasinac etnički pripada. Upravo radi svoje etničke i predslavenske pripadnosti, u skladu s izrekom *Nomen est omen*, jezičko znakovlje Glasinca u prvo vrijeme nije bilo u interesu austrougarske politike integralnog bošnjaštva, a potom u interesu velikosrpske genocidne politike prema glasinačkim Bošnjacima i Bošnjacima uopće. I dok je, uz pomoć onomastičkog metoda, evropska znanost pouzdano dokazivala prisustvo Gala i Germana na tlu današnje Francuske, Španije, Italije, Njemačke itd., još od antičkih dana i u vezi sa savremenim stanovništvom tih zemalja, glasinački i bosanski nazivi svjesno su prepuštani povijesnom zaboravu i austrougarskom i srpskom falsificiranju i zati-

ranju. Bosna i Hercegovina 1878. godine politički je pripala Evropi, za razliku od Bošnjaka muslimana koji to nisu i kojima je ta ista Evropa desetinu puta pokazala da ih, zbog njihove vjere islama, u Evropi ne želi. Bosanskohercegovačko tlo, kao evropski geopolitički prostor kojeg nastanjuju muslimani, za Evropu je dugo vremena imalo značaj praznog prostora kojeg je namjeravala etnički i kulturno očistiti i na njemu zasaditi kršćanske kulturne zasade. U svemu tome bilo je mjesta za Bošnjake katolike i pravoslavce, ali ne i za Bošnjake muslimane. Iz tih razloga bosanskim muslimanima Glasinca i Bosne i Hercegovine uskraćena je pozitivno utemeljena evropska znanost. I dok je, primjenom onomastičkog metoda, uglavnom u XIX stoljeću Evropa onomastički istraživana, a rezultati istraživanja sve više otkrivali povijesni razmještaj pretpovijesnih i antičkih naroda Evrope i evropski kontinuitet Gala, Germana, Rimljana itd., na Glasincu i u Bosni i Hercegovini uopće, vrijeme je stalo. Zaustavljeno je s ciljem da se antidatira, da se u svom pretpovijesnom i antičkom periodu zatamni i izbriše, da nestane ono znakovlje koje je i bošnjačko znakovlje i koje oni, u smislu antičke civilizacije i kulture, potpuno ravnopravno baštine s najstarijim narodima Evrope. Austro-Ugarska monarhija na tlu Bosne i Hercegovine započela je *damnatio memoriae*, zatiranje predslavenskih naziva u memoriji i njihov izgon iz sjećanja. U to vrijeme razrooke evropske oči u Bošnjaku su gledale Turčina ili arapskog beduina sa sabljom u jednoj i s Kur'anom u drugoj ruci. Slika se promijenila utoliko što su u posljednje vrijeme njeni glavni promotori srpski i hrvatski nacionalisti, s ciljem da zaplaše Evropu i svijet od "bijeke Al Kaide", i što je sablju zamijenio kalašnjikov. Pa ipak, poslije NATO bombardovanja Srbije i genocida u Srebrenici, na istom prostoru pojavljuju se novi negativci, Srbi. Tako historija, sporo ali dostižno, dolazi po svoje.

Ćiro Truhelka prvi je ukazao na predslavenske nazive Glasinca. Krajem XIX stoljeća, u svojim radovima o Glasincu, na onomastički način elaborirao je toponime *Arareva gromila*, *Batovo* i antroponim *Bando* i doveo ih u vezu s Ilirima. Međutim, pošto su arheološka istraživanja Glasinca odmah ukazala na značajne predslavenske elemente u etnogenezi glasinačkih Bošnjaka, a posebno naknadna sahranjivanja Bošnjaka u ilirske gromile koja se prakticiraju i traju sve do 1878. godine, prvi rezultati arheoloških i onomastičkih istraživanja nisu bili u interesu austrougarske politike integralnog bošnjaštva koja je imala suprotan cilj: stvoriti jedinstvenu bosansku naciju sa slavenstvom kao početnim i osnovnim faktorom u etnogenezi bosanskohercegovačkog stanovništva. Naprotiv, glasinački arheološki

nalazi ukazivali su na bošnjačko ilirstvo, posebno legenda o glasinačkom Bandi kojoj je Truhelka dao ilirske korijene. Truhelkin znanstveni pristup glasinačkoj historiji, bez političkih predrasuda, postao je smetnja austrougarskim političkim interesima. Zbog toga, Ćiro Truhelka, 1891. godine, smijenjen je s položaja rukovodioca arheoloških istraživanja Glasinca. Smjena se dogodila u vrijeme dok je ukazivao na ostale predslavenske nazive Glasinca i na potrebu komplementarnog istraživanja antičke Rogatice. Pod utjecajem austrougarske politike integralnog bošnjaštva, poslije Truhelkine smjene, istraživanja Glasinca krenula su u potpuno suprotnom pravcu.

Poslije Ćire Truhelke, za rukovodioca arheoloških istraživanja Glasinca postavljen je bečki Srbin, inženjer Đorđe Stratimirović. Njegova istraživanja Glasinca bila su politički motivirana, u skladu s politikom integralnog bošnjaštva. Karakterizira ih grubo falsificiranje i srbiziranje glasinačke historije. Između austrougarskog podanika i bečkog građanina s jedne, i etničkog Srbina s druge strane, Stratimiroviću je bilo važnije da bude i ostane dosljedan Srbin. Odmah je falsificirao legendu o glasinačkom Bandi i imputirao joj srpske korijene. Naziv glasinačke gradine kod sela Košutice, koja se zove *Gradina*, falsificirao je u *Marinkov grad*.

Godine 1892. za rukovodioca arheoloških istraživanja Glasinca postavljen je František Franjo Fiala. Fialina istraživanja, a posebno njihova valorizacija, slijedila su interese austrougarske nacionalne politike. Na Glasincu je ostao do 1897. godine, kada su istraživanja završena. Njegov odnos prema Bošnjacima i njihovoj povijesti posebno je karakterističan u selu Rusanovići, gdje je autentičnu bošnjačku legendu o banovoj kćeri, bez ikakvog znanstvenog osnova, povezao s Ciganima i ciganskom tradicijom. Političko-znanstvene ciljeve austrougarske politike ostvarivao je novim falsifikatima. U staro bošnjačko groblje u selu Vrlazju, situirano na ilirskim tumulima, involvirao je "staro srpsko groblje", sve s ciljem da politici integralnog bošnjaštva imputira "historijske" korijene. Arheološke ostatke na Bandinom Konaku tendenciozno je datirao u srednji vijek, što je protivrječilo Truhelkinom mišljenju o njihovom prethistorijskom porijeklu. To je bio povod Ćiri Truhelki da o arheološkim ostacima Bandinog Konaka napiše znanstveni rad pod naslovom *Hügelbräber und Ringwälle auf Glasinac*, u kojem je arheološke nalaze, u skladu s prvobitnom datacijom, iznova i argumentirano datirao u prethistoriju. U Fialino vrijeme u austrougarskim kartama Glasinca i arheološkoj literaturi *Prinčići* postaju *Primčići*, *Vukosalići* – *Vukosavljevići*, *Kotorište* – *Kotarište*, *Rajno brdo* – *Rajino brdo*, *Kondina glava* – *Kundina Glava*, *Ljun* – *Lunj*, *Banj stijena* – *Banja stijena*. Uglavnom je riječ o predslavenskim nazivima Glasinca koji su namjerno promijenjeni.

Arheološka istraživanja Glasinca završena su 1897. godine. Potom je uslijedila valorizacija glasinačkog arheološkog materijala. Autor valorizacije je M. Ho-

ernes. Kako se u arheološko-historijskoj literaturi može pročitati, proučavanjem tipova raznih predmeta i njihove hronologije, Hoernes je izračunao trajanje glasinačke kulture na nekih 600 godina, od oko 900. do oko 300. godine pr. n. e. Ovim se u historiju glasinačkih Ilira prvi put uvodi hijatus, za koji Hoernes i njegove pristalice tvrde da je trajao do II stoljeća naše ere. Srpska arheološko-historiografska škola, iz interesa denacionalizacije Bošnjaka i njihovog nacionaliziranja u etničke Srbe, prihvatila je hijatus. U radovima V. Ćorovića, M. Filipovića, A. Benca, B. Čovića, F. Papazoglu i M. Garašanina, suština hijatusa iskazana je na slijedeći način: "Glasinac nema nikakvog većeg značaja niti znaka nekog intenzivnijeg života" (V. Ćorović); "Najezdom Kelta izvršene krupne promjene na Glasincu: nestalo je prethistorijske kulture i njenih nosilaca" (M. Filipović); "Uslijedio je nagao prekid života" (Benac – Čović); "Ovi nekad dobro naseljeni krajevi (...) ostali praktično pusti, kao da je došlo do totalne depopulacije čitavog ovog područja" (B. Čović); "Došlo do potpunog izumiranja glasinačke kulture" (F. Papazoglu); "Život na Glasincu praktično prestaje" (M. Garašanić); "Kelti, na svom putu kroz Bosnu u pravcu Grčke, potukli Autarijate i potisli ih na jugoistok, a na opustjelom teritoriju Autarijata kasnije se naselili Desitijati" (Ć. Truhelka).

Međutim, po pitanju kontinuiteta glasinačke ilirske kulture, u historijskoj i arheološkoj literaturi o Ilirima i Glasincu stoje i drugačija mišljenja. Đ. Basler, E. Pašalić, Đ. Mano-Zisi i Lj. Popović decidirano negiraju hijatus. Ovo pitanje kod Ć. Truhelke i I. Bojanovskog nije u potpunosti razjašnjeno i u njihovim mišljenjima o tom problemu ima izvjesnih kolebanja. A. Benac jedno vrijeme negirao je hijatus, a potom je, bez ikakvog obrazloženja, najvjerovatnije iz karijerističkih razloga koji su se otvorili osnivanjem Centra za balkanološka ispitivanja u Sarajevu gdje je postavljen za direktora, priklonio se njegovim pristalicama.

Indirektno negiranje glasinačkog hijatusa i kulturnog vakuuma na Glasincu, u razdoblju od srednjeg latena do drugog stoljeća n. e., prisutno je u radovima N. Vulića i P. Cabanesa. Ovi autori negiraju pomjeranje Autarijata pred najezdom Kelta sredinom IV st. pr. n. e., iz razloga što pisani izvori ne potvrđuju tezu o pomjeranjima Autarijata pred keltskim pritiskom. Ovu tezu posebno relativiziraju različita znanstvena mišljenja o etničkoj pripadnosti glasinačkih Ilira, za koje H. Kipert, K. Patsch, W. Tomaschek, A. Mayer i M. Mandić smatraju da su bili Desitijati.

Tokom arheoloških istraživanja Glasinca iskopano je više rimskih gromila eliptičnog oblika. U tipično ilirskim gromilama također su iskopani brojni rimski predmeti. Po inerciji pseudoznanstvenog "dokazivanja" politički motiviranog glasinačkog hijatusa, u starijoj arheološkoj literaturi cjelokupan rimski materijal iskopan za vrijeme austrougarskih arheoloških istraživanja isključivo je datiran

u razdoblje poslije II stoljeća n. e., premda se u tom materijalu nalaze i oni predmeti koje je vrlo teško datirati i koji mogu biti stariji, kao što su spatula, narukvice, staklo, noževi, dlijeto, ključevi, keramika itd. Da se ovom problemu nije pristupalo na zadovoljavajući i znanstveni način pokazuje činjenica da rimski spomenici na deset glasinačkih arheoloških lokaliteta dugo vremena uopće nisu bili datirani. Tek u novije vrijeme, u kontekstu izrade *Arheološkog leksikona Bosne i Hercegovine* i kada je politički interes za glasinačkim hijatusom izgubio nekadašnju znanstvenu aktuelnost, rimski nalazi u Plješivici, Rogatici, Starom Brodu i Podžepnju datirani su u razdoblje od prvog do četvrtog stoljeća naše ere. Značaj posljednjih datacija je u tome što one eksplicitno negiraju glasinački hijatus. To se posebno odnosi na epigrafski spomenik s natpisom u kojem se spominje ilirsko ime *Bato*. Pronađen je u Starom Brodu i datiran u rani Principat.

Glasinački hijatus ne može se prihvatiti iz više razloga. Jedan od njih, i to vrlo bitan, je ekonomske prirode. Iliri su bili stočarski narod, što je višestruko dokazana činjenica koja u razmatranju hijatusa do sada nije uzimana u obzir. Iz ekonomskih razloga, u potrazi za ispašom, ilirsko stočarsko stanovništvo bilo je u stalnom pokretu. Na drugoj strani, idealni uvjeti za stočarstvo najvažnija su povijesna i ekonomska karakteristika Glasinca. Iz tih razloga, sve da je u određenom vremenskom periodu i došlo do određene depopulacije Glasinca – a do nje je moglo doći usljed neke epidemije, iz političkih razloga uzrokovanih učestćem glasinačkih Ilira u ilirskoj državi, ratovima protiv Rima i rimske odmazde itd. – depopulacija je mogla trajati vrlo kratko, samo toliko koliko je bilo potrebno da vijest o tome dopre do susjednih ilirskih plemena i da se ona, sa svojim stadima, upute na upražnjeni prostor. Prema tome, zaključci o depopulizaciji Glasinca od sredine latena do drugog vijeka naše ere, dakle četiri puna stoljeća, i iz ekonomskih razloga ne mogu se prihvatiti, posebno zbog toga što ilirska plemena koja su živjela u glasinačkom susjedstvu nisu imala tako bogate pašnjake kao što ih je imao Glasinac. Da susjedna ilirska plemena puna četiri stoljeća izbjegavaju Glasinac – nema nikakvih historijskih niti logičkih razloga. Naprotiv, historijski izvori i narodna tradicija sve do druge polovine XIX stoljeća potvrđuju kontinuirana stočarska kretanja na Glasinac, iz srednje Bosne, Polimlja, a posebno iz Kolašina i dalekih Plava i Gusinja. Tek je uspostava administrativnih granica 1878. godine ograničila ta višestoljetna kretanja. Prema tome, tvrdnja da je Glasinac četiri stoljeća bio pust politički je motivirani i pseudoznanstveni mit.

Tokom arheoloških istraživanja Glasinca višestruko je potvrđen kontinuitet sahranjivanja glasinačkog stanovništva u ilirske tumule. Sve do 1878. godine Bošnjaci Glasinca ukapaju se u gromile (tumule) i smatraju ih svojim svetim mjestima koja štite natprirodne sile. Etnička pripadnost osoba koje su sahranjivane u tumule posve je izvjesna: u ilirske gromile isključivo se sahranjivalo domorodačko bošnjačko stanovništvo. Nema nikakve sumnje da se radi o

etničkom i kulturnom kontinuitetu grobnog mjesta, što potvrđuje opća pravilnost u izboru grobnog mjesta: sva starija bošnjačka groblja na Glasincu nalaze se na ilirskim tumulima. Glasinački Bošnjaci stoljećima se sahranjuju u groblja svojih dalekih predaka. Najveći broj savremenih glasinačkih bošnjačkih grobalja i danas je situiran na ilirskim tumulima.

U srednjem vijeku, kontinuirano sahranjivanje glasinačkog stanovništva u ilirske gromile odlučujuće je utjecalo na lokacije brojnih nekropola stećaka koje su situirane na gromilama. Slijedom povijesne tradicije, srednjovjekovno stanovništvo Glasinca situiralo je stećak na mjesto koje mu sepulklarno i povijesno pripada: u ilirska groblja. Stećci locirani na ilirske tumule nalaze se u Kusačama, Okruglom, Brankovićima, Vrlazju, Živaljevićima, Lađevinama, Sjeverskom, Vragolovima, Zakomu, Luburić-polju, Seljanima, Miletcima, Plješivici, Mičivodama, Dolovima, Rudinama, Čadovini, Preljubovićima itd. Pojava, prije svega, potvrđuje srednjovjekovni kontinuitet glasinačkog stanovništva i njegove ilirske korijene.

Sahranjivanje u ilirske tumule, zbog opće masovnosti te pojave na tlu Bosne i Hercegovine, u arheologiji nije moglo ostati nezapaženo. Pojava je tražila znanstveno objašnjenje. Međutim, iz političkih razloga austrougarske politike integralnog bošnjaštva i nacionaliziranja bosanskog stanovništva u Srbe i Hrvate, koje je trajalo sve do 1992. godine, pojavi se nije pristupalo na znanstveni način. U dosadašnjoj znanosti, naknadna sahranjivanja tumačena su bizarno i pseudoznanstveno. Objašnjavana su općim kontinuitetom grobnog mjesta, bez bilo kakvog objašnjenja iz kojih razloga se radi o općoj pravilnosti, posebno u odnosu na stećke. B. Čović naknadna sahranjivanja karikirao je i tumačio slaven-skom ljubavi prema ilirskom grobnom mjestu. Istina, postojala su i protivrječna mišljenja – kao što je mišljenje A. Škobalja koji je smatrao da je teško vjerovati da bi Slaveni ili bilo koji drugi narodi, "pa i Cigani sami", tuđe grobove upotrijebili za svoje ukope, pošto se to nigdje na svijetu ne događa – ali ona nisu uzimana u obzir. Posebno svjetlo na ovu pojavu bacila su antropološka istraživanja Ž. Mikića koji je, istražujući skeletne ostatke ispod stećaka, antropološkom analizom provedenom u institutu "Johan Gutenberg" u Mainzu, utvrdio da se pod stećcima nije sahranjivala slavenska rasa. I pored toga, izostala je potpuna i znanstveno utemeljena valorizacija pojave.

Pretpovijesni i antičko-srednjovjekovni kontinuitet na prostoru glasinačke ilirske kulture potvrđuju i srednjovjekovna naselja Glasinca locirana na pretpovijesnim i antičkim gradinama. Povijesni antičko-srednjovjekovni slijed arheološki je utvrđen na gradini u Miševini (Rogatica), gradini u Šenkovićima, Girskom gradu, gradini u Preljubovićima, gradini Vitanj i na Hreljinom Gradu na Glasinačkom polju, kao i na obroncima gradina Gradić na Gosini i Ilijak kod Sjeverskog. Od posebnog značaja je Borač, srednjovjekovni grad i jedno od tri

najveća naselja srednjovjekovne Bosne. Podignut je na prostoru Velike gradine i Male gradine kod sela Varošište (Rogatica). Oglednim i manjim sondažnim iskopavanjem u temeljima srednjovjekovnog grada pronađena je ilirska keramika. Opsežnija arheološka istraživanja svih glasinačkih gradina, kao i ostalih bosanskohercegovačkih gradina koje nikad nisu posebno i sistematski istraživane, vjerovatno će donijeti nove spoznaje kontinuiteta.

Dosadašnja historiografija o Glasincu uglavnom je bila sluškinja austrougarske politike integralnog bošnjaštva i velikosrpske politike. Politika nije dozvoljavala historiografiji slobodu istraživanja, valorizacije i naučno utemeljene znanstvene interpretacije, posebno u odnosu na bošnjački narod koji je dugo vremena politički eksterminiran i marginaliziran. U skladu s jednom od najtežih kazni u rimskom pravu *nomen memoriae damnatum* "osuditi, iskorijeniti, zatrti nečije ime iz sjećanja", Bošnjaci muslimani, zajedno sa svim ostalim povijesnim imenima tog naroda, bili su osuđeni na nestanak. Politički motivirane promjene bošnjačkih nazivâ, *Bjelosalići* u *Bjelosavljevići*, *Vukosalići* – *Vukosavljevići*, *Ljun* – *Lunj*, *Prinčići* – *Primčići*, *Rajno brdo* – *Rajino brdo*, *Banj-stijena* – *Banja stijena*, *Kundina glava* – *Kondina glava*, *Komina* – *Kominium*, *Kotorište* – *Kotarište*, *Krašulj-polje* – *Kračulje-polje*, *Luborić-polje* – *Reljino polje*, možda i *Miljeci* – *Miletci* itd., politički su motivirane promjene bošnjačkog povijesnog identiteta. Njima treba pridodati promjene kojim je falsificirana bošnjačka narodna tradicija, posebno tradicija o glasinačkom *Bandi*.

Ovim smo, u formi osnovnih zaključaka, elaborirali osnovne teze i kontraverze iz glasinačke povijesti. Uzajamno suprotstavljene, one ukazuju na brojne probleme iz historije Glasinca koji nisu riješeni na zadovoljavajući način, odnosno koje politički motivirani historiografi nisu željeli riješiti na znanstveni način. Pa ipak, s dosadašnjim izvorima o Glasincu, u rješavanju ovih složenih problema vrlo je teško napraviti značajniji pomak. Mnoga pitanja ostaju otvorena. Moguće ih je razriješiti uvođenjem onomastičkog metoda koji je u dosadašnjim istraživanjima Glasinca u potpunosti ignoriran.

Rezultati onomastičkih istraživanja Glasinca u glasinačku povijest unose brojne i do sada nepoznate historijske izvore. Tih izvora, odnosno naziva predslavenskog porijekla, iznenađujuće je velik broj, tako da se njihov opći značaj, i zaključci koji iz njih proizlaze, ne mogu osporiti manjim brojem pogrešno elaboriranih onomastičkih problema koji mogu biti sporni, što je u onomastici neizbježno. Pa ipak, bez obzira na moguće suspekcije, ne može se osporiti

činjenica da je Glasinac jedno od najstarijih staništa evropskog stanovništva s kontinuiranom naseljenošću čiji je slijed od Ilira do Bošnjaka, Glasinačka onimija jedinstvena je ne samo na jugozapadnom Balkanu već i u Evropi što, samo po sebi, ukazuje na jedinstvenu povijest.

Onomastička istraživanja Glasinca, provedena za potrebe ove studije, na ovo klasično područje evropske arheologije bacaju sasvim novo svjetlo. Otkrivaju brojne nazive čiji je veliki broj uslovio da se tematski i posebno valoriziraju, kao predslavenski nazivi mediteranskog, ilirskog, grčkog, latinskog, gotskog i (ilirsko)-albanskog porijekla, i kao glasinački zoonimi koji su predslavenskog porijekla. Riječ je o najvažnijim povijesnim nazivima kod svih naroda svijeta: hidronimima, ojkonomima, oronomima, zoonimima.

U najstarije glasinačke nazive, za koje se s većom ili manjom vjerovatnoćom može ustvrditi da su mediteranskog porijekla, spadaju: *Kōrana*, *Kōran*, *Krāšulj pōlje*, *Mētlica*, *Gūnj*. Od svih glasinačkih naziva predslavenskog porijekla, za ove nazive najteže je izvesti potpuno izvjestan i neosporan sud. Među njima, ipak se čini da su *Kōrana* i *Krāšulj pōlje* najvjerovatniji mediteranski nazivi.

Glasinačkih naziva izvjesnog, vjerovatnog i najvjerovatnijeg ilirskog porijekla, kao i onih naziva koji su nastali u srednjem vijeku, a u svom nazivu sadrže određene jezičke elemente ilirskog porijekla, ima ukupno 51. Njihov znatan broj slaveniziran je slavenskim sufiksima, posebno sufiksima *-ić* i *-ići*. Ilirskog porijekla su: *Bāltiči*, *Bātovo* (dvostruki naziv), *Bātušnica*, *Bērgalje*, *Bīgalj*, *Bólōzan*, *Bōroskō*, *Brādva*, *Būljukovina*, *Čiza*, *Drānjevac*, *Hōmarić*, *Jāpaga*, *Kōtorište*, *Kūlin* (dvostruki naziv), *Kūli*, *Kūlinova kōsa*, *Lajānik*, *Lūborić-pōlje*, *Māra*, *Misa*, *Ōbre*, *Ōčimeri*, *Ōdska*, *Ōljā vōda*, *Ōlji lāz*, *Ōrski pōtok*, *Ōzan*, *Pāriževići*, *Pēšurići*, *Plānje*, *Rādava* (trostruki naziv), *Rādovān-Čēsme*, *Skōrlin*, *Stōp*, *Sūsike*, *Tājno*, *Tātinica*, *Tmōr* (trostruki naziv), *Tōlini*, *Tūlinići*, *Trūbava*, *Ūdaša*, *Vrsan*, *Žēpa*. Hidronimi *Ōdska*, *Ōljā vōda*, *Ūdaša*, *Māra*, sadrže hidronimske osnove potvrđene u najstarijoj indoevropskoj hidronimiji, do sada nepoznate na ilirskom prostoru. Hidronimske potvrde najstarijih hidronimskih indoevropskih osnova na Glasincu na svoj način uvode Glasinac u najstariju evropsku povijest.

Dvostruki oronimski naziv *Kūlin*, kao i nazivi *Kūli*, *Kūlinova kōsa* – uz bosansko vladarsko ime *Prijesda* koje također etimološki pripada tim imenima – na svoj način pokazuju da je riječ o imenima ilirskog porijekla koja će svoju srednjovjekovnu potvrdu imati u bosanskom vladarskom imenu *Kulin*. Na ovaj način otkrivaju se bosanski ilirsko-romanski politički počeci koji će, s postepenom akulturalizacijom Slavena, kasnije dovesti do osnivanja srednjovjekovne bosanske države za koju se do sada smatralo da je isključivo slavenska tvorevina. Da u najstarijim počecima te države slavensko-avarska komponenta nije imala najvažniju ulogu, koja joj se u historiografiji nekritički i predimenzionirano pridaje, na svoj način pokazuje etimologija naziva *Ōbre*, što je naziv glasinačkog sela. Naziv je u

činjenica da je Glasinac jedno od najstarijih staništa evropskog stanovništva s kontinuiranom naseljenošću čiji je slijed od Ilira do Bošnjaka. Glasinačka onimija jedinstvena je ne samo na jugozapadnom Balkanu već i u Evropi što, samo po sebi, ukazuje na jedinstvenu povijest.

Onomastička istraživanja Glasinca, provedena za potrebe ove studije, na ovo klasično područje evropske arheologije bacaju sasvim novo svjetlo. Otkrivaju brojne nazive čiji je veliki broj uslovio da se tematski i posebno valoriziraju, kao predslavenski nazivi mediteranskog, ilirskog, grčkog, latinskog, gotskog i (ilirsko)-albanskog porijekla, i kao glasinački zoonimi koji su predslavenskog porijekla. Riječ je o najvažnijim povijesnim nazivima kod svih naroda svijeta: hidronimima, ojkonomima, oronimima, zoonimima.

U najstarije glasinačke nazive, za koje se s većom ili manjom vjerovatnoćom može ustvrditi da su mediteranskog porijekla, spadaju: *Kōrana*, *Kōran*, *Krāšulj pōlje*, *Mētlīca*, *Gūnj*. Od svih glasinačkih naziva predslavenskog porijekla, za ove nazive najteže je izvesti potpuno izvjestan i neosporan sud. Među njima, ipak se čini da su *Kōrana* i *Krāšulj pōlje* najvjerovatniji mediteranski nazivi.

Glasinačkih naziva izvjesnog, vjerovatnog i najvjerovatnijeg ilirskog porijekla, kao i onih naziva koji su nastali u srednjem vijeku, a u svom nazivu sadrže određene jezičke elemente ilirskog porijekla, ima ukupno 51. Njihov znatan broj slaveniziran je slavenskim sufiksima, posebno sufiksima *-ić* i *-ići*. Ilirskog porijekla su: *Bāltići*, *Bātovo* (dvostruki naziv), *Bātuīnica*, *Bergalje*, *Bīgalj*, *Bōlōzan*, *Bōroskō*, *Brādva*, *Būljukovina*, *Čiza*, *Drānjevac*, *Hōmarić*, *Japaga*, *Kōtoriste*, *Kūlin* (dvostruki naziv), *Kūli*, *Kūlinova kōsa*, *Lajānīk*, *Lūborić-pōlje*, *Māra*, *Misa*, *Ōbre*, *Ōčimeri*, *Ōdska*, *Ōljā vōda*, *Ōljī lāz*, *Ōrski pōtok*, *Ōzan*, *Pāriževići*, *Pēšurići*, *Plānje*, *Rādava* (trostruki naziv), *Rādovān-Čēsme*, *Skōrlīn*, *Stōp*, *Sūsike*, *Tājno*, *Tātīnica*, *Tmōr* (trostruki naziv), *Tōlini*, *Tūlinići*, *Trūbava*, *Ūdaša*, *Vrsan*, *Žēpa*. Hidronimi *Ōdska*, *Ōljā vōda*, *Ūdaša*, *Māra*, sadrže hidronimske osnove potvrđene u najstarijoj indoevropskoj hidronimiji, do sada nepoznate na ilirskom prostoru. Hidronimske potvrde najstarijih hidronimskih indoevropskih osnova na Glasincu na svoj način uvode Glasinac u najstariju evropsku povijest.

Dvostruki oronimski naziv *Kūlin*, kao i nazivi *Kūli*, *Kūlinova kōsa* – uz bosansko vladarsko ime *Prijesda* koje također etimološki pripada tim imenima – na svoj način pokazuju da je riječ o imenima ilirskog porijekla koja će svoju srednjovjekovnu potvrdu imati u bosanskom vladarskom imenu *Kūlin*. Na ovaj način otkrivaju se bosanski ilirsko-romanski politički počeci koji će, s postepenom akulturalizacijom Slavena, kasnije dovesti do osnivanja srednjovjekovne bosanske države za koju se do sada smatralo da je isključivo slavenska tvorevina. Da u najstarijim počecima te države slavensko-avarska komponenta nije imala najvažniju ulogu, koja joj se u historiografiji nekritički i predimenzionirano pridaje, na svoj način pokazuje etimologija naziva *Ōbre*, što je naziv glasinačkog sela. Naziv je u

vezi s ilirskim etnikom *Abri* i izveden je iz fitonimske ilirske baze **abi*- "Tanne", lat. *ab-i-ēs* "jela". Ilirsko porijeklo naziva razbija u paramparčad politički motiviran mit o isključivo avarskom porijeklu petnaest bosanskohercegovačkih toponima tipa *Obri(e)*, čime se u dosadašnjoj historiografiji pseudoznanstveno avarizirala i slavenizirala ranosrednjovjekovna Bosna.

Glasinačkih naziva izvjesnog, vjerovatnog i najvjerovatnijeg starogrčkog porijekla na Glasincu ima ukupno deset. To su: *Vēlikā Ōra*, *Mālā Ōra*, *Ōsovo*, *Pīnskō vřelo*, *Glāsinac*, *Kānostrevci*, *Kōnovići*, *Prāča*, *Sārhon*, *Rājno břdo*. Svi ovi nazivi pripadaju najstarijem sloju grčkog jezika i na tlu Bosne i Hercegovine su jedinstveni. Nazivi su komplementarni brojnom glasinačkom arheološkom materijalu grčkog porijekla i kolonizaciji etničkih Grka na Glasinac koja se dogodila najvjerovatnije u VIII st. pr. n. e. Najznačajniji naziv je *Prāča*, izveden iz starogrčkog Πρατήριον "trgovište, sajmište". To je "trgovište" iz Teopompovog izvora za koje kaže da se nalazilo na pola puta između dva mora. Najvjerovatnije, Praču spominje i Klaudije Ptolemej u svojoj *Geografiji*, kao Πρατήριον. Povijesni kontinuitet nekadašnjeg antičkog trga, Prača je nastavila i u srednjem vijeku, kao jedan od najpoznatijih srednjovjekovnih bosanskih trgova. Pračanski srednjovjekovni trgovci, kao što su *Brailo Tezalović*, *Kija Tezalović*, *Vuk Bionić*, *Radoslav Bienešanin*, *Brajko Hvaonić* (*Kvaonić*), *Milić Perfanić*, *Tikosav Radinčić*, *braća Muržić*, svojim imenima i prezimenima potvrđuju da su potomci nekadašnjih Grka. Drugi kolonijalni centar etničkih Grka na Glasincu nalazio se u selu *Osovo*.

Glasinačkih naziva izvjesnog, vjerovatnog i najvjerovatnijeg latinskog porijekla ima ukupno 47. To su: *Bikin bñnar*, *Borāč*, *Břčigovo*, *Břgulje*, *Brōnjići*, *Būč*, *Būčki potok*, *Būlkān*, *Čāpulja*, *Čātrnja*, *Čūbrići*, *Dūmonjići* (*Dūmanjići*), *Fūrune*, *Gāleta*, *Gīre*, *Gūlije*, *Gūrdeš*, *Gūta*, *Kāljina*, *Kōpreni dō*, *Kōmīn*, *Kōmīna*, *Kītog*, *Kītōze*, *Kōpito*, *Kūndina glāva*, *Mārtanovca*, *Mřče*, *Ōtricevo*, *Pāšić kūla*, *Pētre pōlje*, *Plān*, *Pōsčen pōlje*, *Prōbičelje*, *Prōsine*, *Rābar*, *Rōmanija*, *Rōta*, *Řvač*, *Rusānovići*, *Sjēversko*, *Sijérci*, *Trōjan*, *Vēlēš*, *Vitanj*, *Žūnjevo břdo*. Najveći broj ovih naziva zasigurno je latinskog porijekla. Nazivi su nastali u procesu romanizacije glasinačkih Ilira.

Broj glasinačkih naziva gotskog porijekla srazmjeran je relativno kraćem vremenskom periodu gotskog vojnog i političkog prisustva na Glasincu. Glasinački nazivi izvjesnog, najvjerovatnijeg i vjerovatnog gotskog porijekla su: *Gūdov dō*, *Gūdova glāvica*, *Gāčice*, *Kōnogovo*, *Godimilje*. Uglavnom su situirani u je-dinstvenoj arei, u oblasti sela Brezje.

Glasinački nazivi čija etimologija se može objasniti albanskim jezikom su: *Arāreva gřomila*, *Bārimo*, *Barīnski pōtok*, *Bōkljen*, *Būrati*, *Dikālji*, *Kōpila*, *Kōšutica*, *Krēšnica*, *Kūtuzerō*, *Ljūn*, *Mālūš*, *Mātino břdo*, *Pōdkūnjica*, *Šēna Krēna*, *Šēnkovići*, *Šipat*, *Vārage*. S obzirom da se *Podkunjica* ponavlja čak šest puta,

naziva koji se mogu objasniti uz pomoć albanskog jezika ima ukupno 23. Datacija nastanka ovih naziva predstavlja veliki problem. S obzirom da navedenih naziva u osmanskim defterima nema u bilingvnoj formi, što je karakteristika za glasinačke dvojne nazive koji nastaju poslije aromunskih vlaških doseljavanja na Glasinac i da se u glasinačkoj antroponimiji potvrđuju bošnjački begovski rodovi *Arnautovići*, *Tankovići*, *Brankovići* čija prezimena su albanskog porijekla, vjerovatno je da su glasinački nazivi albanskog porijekla stariji od aromunskih. Odsustvo dvojnih albansko-bosanskih naziva u pisanim izvorima, pak, pokazuje da se u dalekoj starini, koja je čuvala ilirske jezičke tradicije sačuvane i u glasinačkoj nomenklaturi ilirskog porijekla, albanski jezik na Glasincu nije tretirao potpuno stranim jezikom, kao aromunski. Za neke od naziva, kao što je *Barimo*, *Maluš*, *Matino brdo*, *Kopila*, posve je izvjesno ilirsko-albansko porijeklo. *Krēšnica*, albanska posuđenica iz slavenskog i naziv za špilju u Otricevu, vjerovatno ukazuje na slavenizaciju glasinačkog ilirskog stanovništva. Posebno je zanimljiv istovjetan glasinačko-albanski refleks za posuđenice iz latinskog jezika: *Dikalji*, *Ljun*, *Šena Krena*, *Šenkovići*, *Potkunjica*. Posuđenice ukazuju na vjerovatnost po kojoj su ilirska plemena, od Glasinca do današnje Albanije, govorila srodnim jezikom u kojem je bilo mnogo zajedničkih riječi. Jezičke razlike na tom prostoru vjerovatno su bile samo dijalekatske prirode, za vrijeme rimske vlasti posebno uslovljene i intenzivirane različitim stepenom romanizacije. Čini se da je romanizacija na tlu rimske provincije Dalmacije i na Glasincu, gdje su potvrđene brojne rimske komunikacije, naselja itd., bila znatno intenzivnija od romanizacije na savremenom etničkom prostoru Albanaca, posebno na prostoru albanskog velegorja. Između tih plemena i prije Rima ima određenih razlika. Plemena koja su se nalazila na prostoru rimske provincije Dalmacije činila su srodnu grupu ilirskih plemena koja se po svojim kulturnim obilježjima, antroponimiji, zajedničkom otporu rimskoj okupaciji itd., i prije romanizacije ipak u određenoj mjeri razlikuju od ilirskih plemena koja su živjela istočnije.

Glasinački nazivi ilirsko-albanskog porijekla dokazuju da savremeni Albanci žive na tlu današnje Albanije i Kosova još od ilirskih vremena i da nisu doseljenici na taj prostor, kako se ponekad neopravdano smatra. Nazivi se ne bi sačuvali na Glasincu da su se glasinački Iliri odselili s Glasinca na tlo Albanije i Kosova, jer bi ih u tom slučaju migranti s Glasinca nepovratno odnijeli sa sobom. Glasinački nazivi koji se mogu objasniti albanskim jezikom, uz ostale glasinačke predslavenske nazive, sa sigurnošću ukazuju da je današnja Albanija pradomovina Albanaca.

Analizom glasinačke geografske nomenklature predslavenskog porijekla dolazi se do još jednog vrlo važnog zaključka: 69 glasinačkih naziva jedinstveni su na tlu Bosne i Hercegovine. To su: *Banduša*, *Bergalje*, *Borosko*, *Dranjevac*, *Godomiļje*, *Mara*, *Odska*, *Očimeri*, *Olja voda*, *Olji laz*, *Pešurići*, *Skorlin*, *Susike*,

Tatinica, Tolini, Trubava, Udaša, Žepa, Brčigovo, Bronjići, Čubrići, Dumonjići (Dumanjići), Gire, Gulije, Guta, Bolozan, Ozan, Kaljina, Kitoze, Miljeci, Mrče, Otricevo, Pašić kula, Petre polje, Pošćen polje, Probičelje, Rabar, Romanija, Rusanovići, Gudov do, Gudova glavica, Gačice, Konogovo, Barimo, Barinski potok, Bokljen, Burati, Dikalji, Krešnica, Ljun, Šena Krena, Šenkovići, Varage, Velika Ora, Mala Ora, Osovo, Pinsko vrelo, Glasinac, Kanostrevci, Konovići, Prača, Rajno brdo, Sarhon, Siljansko polje, Kosmaj, Tonice, Prinčiči (trostruki glasinački naziv). Sama po sebi, navedena jedinstvenost pokazuje: 1) Jedinstvo onomastičkih oblika koji nisu slavenskog porijekla. 2) Jedinstvenu glasinačku povijest utemeljenu u glasinačku prethistoriju i antiku. 3) Jedinstven etnički kontinuitet glasinačkog bošnjačkog stanovništva koje je, u kontekstu etničkog kontinuiteta, sačuvalo te nazive i čiji su korijeni predslavenskog porijekla.

Posebno su jedinstveni glasinački nazivi grčkog porijekla, čak 100%, što na svoj način potvrđuje da je Glasinac jedino i jedinstveno kontinentalno područje u jadranskom zaleđu koje su kolonizirali Grci. Grčka kolonizacija Glasinca datira se, najvjerovatnije, u VIII st. pr. n. e., u period iza raspada eubejske zajednice.

Glasinački zoonimi, kao najvažniji gospodarski i materijalno-ekonomski nazivi, samo potvrđuju opću onomastičku predslavensku sliku Glasinca. Ovih naziva ima ukupno 21. Oni su: *Bānda, Bāndulja, Jūnda, Dīlbava, Kānda, Māldava, Mālava, Mūrgonja, Divulja, Jānjota, Bāljava, Bāljota, Sāgonja, Kāluša, Ōhme, Jāgrez, Grōša, Matōrac, Brnjo, Bīngo, Štēne*. Neki od ovih naziva, kao što su *Kanda, Baljava, Baljota, Kaluša, Groša, Brnjo, Bingo, Štene* itd., komplementarni su glasinačkim nazivima koji se mogu objasniti uz pomoć albanskog jezika.

Osnovna onomastička pravilnost pokazuje da su znatno opstojnija i raširenija ona imena koja imaju poseban značaj. To su, prije svega, kulturna imena. Posve je izvjesno da su se neka od ilirskih kulturnih imena sačuvala i na Glasincu. Tri glasinačka naziva *Īlijāk*, situirana na pretpovijesnim gradinama – ukoliko njihovi nazivi nisu izvedeni od grčkog Ὑλήκοοι – moguće je da su paganska kulturna mjesta preimenovana po uputama pape Grgura Velikog u imena kršćanskog sveca sličnih ritualnih obilježja i da ukazuju na kult prirode i ilirskog boga Vidasusa. Areal rasprostranjenosti oronimskih naziva, čija osnova je u svetačkom imenu *Ilija*, obuhvata Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu. Na tlu Bosne i Hercegovine trinaest bosanskohercegovačkih prethistorijskih i antičkih gradina u svojim nazivima sadrže svetačko ime *Ilija*. Gradinski nazivi s imenom *Ilija*, i istoimeni prethistorijski i antički bosanskohercegovački arheološki lokaliteti, na istoku dosežu do pljevaljskog sela *Grav* u Polimlju. Istočno, tih naziva i sličnih arheoloških lokaliteta nema. U prethistoriji Srbije nije poznat niti jedan prethistorijski lokalitet preimenovan u Svetog Iliju, ili koji u svom nazivu sadrži svetačko ime *Ilija*. Ovim se prostor Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Polimlja izdvaja u zasebno ilirsko kulturno i etničko područje.

Poseban etno-kulturni prostor potvrđuje i jedinstvena ilirska antroponimi-ja, odnosno zajednička ilirska imena na prostoru od Dalmacije do Polimlja. Povijesne prilike na tom prostoru u jeziku su ostavile traga sve do danas. Na istom prostoru prisutna je geminacija, odnosno, udvajanje suglasničkih grupa u bosanskom jeziku *dn*, *dnj*, *dl*, koje se izgovaraju kao *nn*, *njnj*, *ll*, kao i nerazlikovanje afrikatskih parova *č*, *ć* *dž*, *đ* i njihovo svodenje na jedan par *ć* i *đ* što je, najvjerovatnije, utjecalo na sličnu pojavu u kosovskim albanskim govorima. Prostor Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Polimlja jedinstven je etno-kulturni prostor na kojem su rasprostranjeni stećci, tipični bosanski srednjovjekovni nadgrobni spomenici, najvjerovatnije nastali iz rimskog sarkofaga. Prema antropološkim istraživanjima skeleta ispod stećaka, provedenim u institutu "Johan Gutenberg" u Mainzu, ispod stećaka nije se sahranjivala slavenska rasa. Zajednički prostor srodnih ilirskih plemena dokazuje više različitih izdanja Ptolemejeve karte iz II stoljeća n. e. Na tim kartama, iz povijesnih razloga, predimenzionirano je naglašena istočna granica rimske provincije Dalmacije. Sve ovo snažno potvrđuje ranija mišljenja H. Kiperta, W. Tomascheka, A. Benca i B. Čovića, Đ. Baslera o Desitijatima (Desidijatima), nosiocima glasinačke ilirske kulture čiji je teritorij na istoku, po mišljenju W. Tomascheka, K. Patscha, A. Mayera i M. Mandića, obuhvatao i jedan dio Sandžaka.

U glasinačkim nazivima *Siljansko polje* > *Siljevo pölje*, *Siljeva gláva* krije se kult ilirskog Silvana. U nazivu *Tōnice* moguće je da se očuvao trag ilirskog božanstva *Thana*. Kult Dijane, za koji se općenito smatra da se očuvao u brojnim balkanskim nazivima s bazom *Janj-*, na Glasincu se očuvao u jedinstvenom matronimskom nazivu *Jānjina dōla*, što je mikrotoponim u selu Mrvići. Na mjestu mikrotoponima posve je izvjesno da se nalazio ilirski Dianium, svetište posvećeno ilirskoj boginji Dijani. Gradina *Gūjīn grādac*, oronimi *Gūždelji* i *Zmījnica*, kao i ojkonom *Prēkāča*, ukazuju na nekadašnji kult Zmije. U nazivu *Kōsmaj*, na zapadnim prilazima Glasincu, krije se kult keltskog božanstva *Maja*. U blizini Kosmaja nalazi se seoce *Stājnā*, čiji naziv je moguće dovesti u vezu s keltskim božanstvom izvora *Stauna*. Oko 3 km istočno od Kosmaja je selo *Bogōvići* čija osnova je, posebno zbog naglaska, najvjerovatnije izvedena iz keltskog *bāgo-* "bukva". U istom selu je *Kāsko grōblje*, s keltskom antroponimskom bazom *kas-*. Prema tome, na ovom prostoru nalazi se area naziva vrlo vjerovatnog keltskog porijekla, gdje je moguće pretpostaviti nekadašnju keltsku prisutnost. Nazivi *Kosmaj*, *Stajna*, *Bogovići*, *Kasko groblje*, možda i *Tolini*, kao i mogući kalk *Zečići*, nalaze se na zapadnim prilazima glasinačkoj visoravni, iz čega je moguće izvesti zaključak da Kelti nikada nisu prodrli na Glasinac. Na prostoru južno od planine Romanije, u susjedstvu glasinačkih Ilira, najvjerovatnije su se bavili rudarstvom, na što ukazuju nalazi bakra na Kosmaju, ojkonom *Pōdmjēdenik* i oronim *Mjēdenik*.

Kult ilirskog božanstva *Bindus* sačuvan je u bošnjačkoj legendi o glasi-načkom *Bandi*. Ovu legendu Č. Truhelka prvi je doveo u vezu s Ilirima, što

je potvrdio i arheološkim istraživanjima na lokalitetima Bandin Odžak i Bandin Konak. Nalazi na ovim lokalitetima, životinjske kosti i ulomci keramike, komplementarni su nalazima iskopanim na svetištu boga Binda u Privilici kod Bihaća. Arheološka istraživanja na tim glasinačkim lokalitetima prekrivena su velom tajne. Neutvrđen broj nalaza je nestao i najvjerovatnije je namjerno uklonjen s ciljem da se legendi presjeku njeni ilirski korijeni. Pa ipak, sačuvan je crtež kultne vazete s Bandinog Odžaka. Svojim oblikom i simbolikom vazeta snažno potvrđuje kult Binda. Zbog Truhelkinog objektivnog i znanstvenog pristupa ovom problemu, u interesu austrougarske politike integralnog bošnjaštva koja je preferirala bošnjačko slavenstvo, Ć. Truhelka smijenjen je s položaja rukovodioca arheoloških istraživanja Glasinca. Đ. Stratimirović, koji je zamijenio Truhelku, odmah je falsificirao legendu i datirao je u osmansko doba. Njegov nasljednik, F. Fiala, nastavio je u istom stilu i arheološke ostatke na Bandinom Konaku datirao u srednji vijek. Sve ovo bio je izazov Truhelki da se još jedanput znanstveno oglasi, premda je bio daleko od Glasinca, i da u "Naučnim saopćenjima", preciznom identifikacijom arheoloških ostataka, argumentirano ospori Stratimirovića i Fialu.

Ć. Truhelka nije uočio značaj hidronima *Banduša* na Bandinom Odžaku. Ime hidronima u vezi je s nazivom hidronima *Bandusia* u Apuliji, koju su također nastanjivali Iliri. Naziv apulijskog izvora *Bandusia* A. Mayer doveo je u vezu s božanstvom *Bindus*, čije povezivanje je podržao i R. Katičić. Apulijska *Bandusia* i glasinačka *Banduša* u suštini su istovjetni nazivi. Ovim se stječe ubjedljiva lingvistička argumentacija koja, uz etnološku i arheološku argumentaciju, neosporno potvrđuje kult Binda na Glasincu. Kult potvrđuje i zoonim *Banda*, kako se zvala krava koja se, najvjerovatnije, žrtvovala Bindu. Kult na području Fojnice indirektno potvrđuju toponim *Bandina ravan* na kojem se nalazi *Bandino vrelo*. Nalaze se u fojničkom selu Turkovići.

Glasinački Iliri živjeli su intenzivan politički život. Na glasinačko ilirsko političko organiziranje, više ili manje, ne samo da ukazuju glasinački ilirski "kneževski tumuli". Političke provenijencije su i nekoliko jedinstvenih glasinačkih naziva na tlu Bosne i Hercegovine. Prije svega, to su dva glasinačka naziva *Prinčići*, za istoimena sela. Nazivi su izvedeni iz latinskog *princeps*, kako su se za vrijeme rimske vlasti zvale ilirske plemenske starješine i mogu se datirati u širok vremenski period, od vremena uspostave ilirske države do rimske vlasti. Na ilirsku teritorijalnu organizaciju i podjelu pašnjaka svake osme godine vjerovatno ukazuje naziv *Karatića brdo*. Na najmlađu i posljednju pretslavensku fazu ilirskog političkog organiziranja vjerovatno ukazuju nazivi *Banj-stijena* i *Banja lučica*.

Procentualna zastupljenost glasinačkih naziva pretslavenskog porijekla u ukupnoj onimiji Glasinca jedno je od važnijih pitanja na koje je, u smislu statističkih podataka – iako se radi o komplikovanom i složenom pitanju, prije svega u metodološkom smislu – moguće dati približan odgovor. Na glasinačkom prostoru nalazi se više stotina naziva najrazličitijeg porijekla, imenovanih brojnim i različitim jezicima: hidronima, ojkonima, oronima, makro i mikro toponima. U tom onomastičkom mnoštvu vrlo teško je razabrati i pobrojati one onomastičke sadržaje koji su istog porijekla, koji čine povijesnu i onomastičku cjelinu i koji bi se mogli podvrgnuti statističkom metodu. Svakako, među najznačajnije glasinačke nazive spadaju nazivi naseljenih mjesta. Uglavnom, imenovani su jezicima njihovih nekadašnjih stanovnika. Sadrže ih i geografske karte glasinačkog kraja. Međutim, kao što se u ovoj studiji otkriva na više mjesta, geografske karte, posebno specijalne karte bivše Jugoslovenske narodne armije, s aspekta geografske nomenklature nisu najpouzdanije, tako da na osnovu dosadašnjih kartografskih sadržaja nije moguće napraviti valjanu statistiku. O glasinačkim naseljima i njihovim imenima znatno pouzdanije podatke pruža Statistika mjesta i pučanstva Bosne i Hercegovine nastala na osnovu prvog austrougarskog popisa Bosne i Hercegovine, od 16. lipnja 1879. godine. Austrougarski statistički podaci nude statističku osnovu i neku vrstu statističke matrice na osnovu koje je u glasinačkoj ojkonimiji moguće utvrditi procentualnu zastupljenost pretslavenskih etničkih elemenata na Glasincu.

U austrougarskoj Statistici mjesta i pučanstva Bosne i Hercegovine, od 16. lipnja 1879. godine objavljenoj 1880. godine, području političke ispostave Rogatica pripadale su općine Brda, Dub, Glasinac, Godomilje, Košutica, Medvjedja, Osječani, Podžeplje, Prača Donja, Prača Gornja, Rogatica trgovište, Rogatica vanjska (Tetima), Sočice, Sokolovići, Žepa i Živaljevići. Ukupno su popisana 242 naseljena mjesta. Značajan broj općinskih mjesta, kao nazivi pretslavenskog porijekla, tretiraju se u ovoj studiji i oni su podvrgnuti statističkoj obradi.

Pretslavenski procenat u općoj strukturi općinskih naziva iz 1879. godine utvrđen je na slijedeći način. Od općeg broja 242 oduzeti su općinski nazivi slavenskog porijekla (170), kao i oni nazivi koji nisu slavenskog, ali ni pretslavenskog porijekla. To su turcizmi *Zemegresi(?)*, *Solakovići*, *Čifluci*, *Kod Kule*, *Kazmerići*, *Saice*, *Arnautovići*, *Odžak*, *Hadrovići*, *Šainovići*, *Turkovići*, *Kozadre* (I. Duridanov, *Die Hidronimie des Vardarsystems...*, str. 271). Također, oduzeti su i oni nazivi čiji onomastički oblik pokazuje da su, najvjerovatnije, imenovani od strane srednjovjekovnih Vlaha: *Lubardići* (Skok, I, 187), *Pavičići*, *Pediše*, *Babjak*, *Beheć*, *Kusturice*, *Šetić*, *Margetići*, *Ilijino*, *Izgumanje*, *Kramer-selo*, *Kalimanić*,

Mandre (u općini Sokolović), *Bjelosalići*, *Mandre* (u općini Žepa), *Pavičina kula*, *Mielovo*, *Purtići*, *Vratisalići*, *Bursići*, *Pešurići*. S obzirom da je glasinačke nazive albanskog porijekla vrlo teško datirati, u statističkoj obradi, iz čisto hronoloških razloga i bez obzira na njihovo autogeno ilirsko porijeklo, oni se također ne tretiraju predslavenskim: *Šenkovići*, *Kutuzero*, *Košutica*, *Šenakrina*, *Burati*. Oduzeti su i nazivi onomatopejskog porijekla *Gučevo*, *Džipi*, *Pljesko*, kao i nazivi *Vinča gornja* i *Vinča donja*, čije porijeklo nije jasno. Prema tome, od ukupnog broja općinskih naziva (242) oduzeta su 43 naziva koji nisu slavenski, ali koji se, po hronologiji nastanka, ne mogu tretirati predslavenskim, tako da ih je preostalo 199. U posljednjem broju, sadržan je 31 naziv glasinačkih naselja čija imenovanja su se, više ili manje, dogodila u predslavensko doba: *Baltići*, *Bandin Odžak*, *Banja stijena*, *Borač*, *Borosko*, *Brčigovo*, *Bronić*, *Čubrići*, *Dumanići*, *Glasinac* (općina), *Godomilje* (popisano kao općina i naselje), *Guta*, *Kosmaji*, *Miljenci*, *Pariževići*, *Pašić kula*, *Pešurići*, *Plane*, *Planje*, *Primčevići*, *Osovo* (popisano dva puta, u općini Godomilje i u općini Živaljević), *Oškoplje*, *Otricevo*, *Sierci*, *Sjeversko*, *Podžeplje*, *Prača donja*, *Vrhprača*, *Rusenovići*, *Ustiprača*, *Žepa*. U zajedničkom broju 199 sadržan je 31 naziv predslavenskog porijekla, što je procenat od 15, 57 %. Prema tome, u odnosu na naseljena mjesta slavenskog i neslavenskog porijekla, neslavenskim nazivima pripada 15, 57 % procenata.

Kao i u svakoj statistici, procenat od 15, 57 % glasinačkih ojkona predslavenskog porijekla sadrži u sebi određenu relativnost dobijenih rezultata. Međutim, posve je izvjesno da značajan broj neslavenskih glasinačkih ojkona, koji nisu sadržani u broju 199 i čiji nazivi potječu od srednjovjekovnih Vlaha i Albanaca, u svojim nazivima također sadrže određene predslavenske elemente (kompozit *sal-* ilirsko (albansko) *mal-*, *bar-* itd.). Na drugoj strani, stoji vjerovatnoća da je manji broj naziva naseljenih mjesta u ovoj studiji pogrešno datiran i statistički tretiran, i da nije predslavenskog porijekla. Prema tome, ako se uzmu u obzir moguća odstupanja, procenat od 15, 57 % glasinačkih naziva naseljenih mjesta predslavenskog porijekla pokazuje se kao približan, ili vrlo vjerovatan.

U sveukupnoj glasinačkoj ojkonomiji moguće je utvrditi njen ukupan neslavenski udio. U tom smislu, 43 neslavenska i 31 predslavenski ojkonom Glasinca nužno je usporediti s ukupnim brojem glasinačkih ojkona kojih ima 242. Iz ovih pokazatelja proizlazi da je na Glasincu ukupno 30,57 % naziva naseljenih mjesta neslavenskog porijekla.

Ako se uzme u obzir da su glasinački ojkonomi skoro u potpunosti imenovani od strane etničkih Bošnjaka, procenat od 30, 57 % neslavenskih naziva naseljenih mjesta pokazuje njihove vrlo snažne neslavenske i predslavenske korijene.

Etnografija Glasinca na svoj način potvrđuje predslavenske korijene glasinačkih Bošnjaka. To je bošnjačka glasinačka kuća ilirskog porijekla; katunsko stočarenje ilirskog porijekla; kameni prijeklad na ognjištu ilirskog porijekla; *pekva* za pečenje hljeba ilirskog porijekla; vertikalni stan za tkanje ilirskog porijekla; *lijenka*, riječ keltsko-ilirskog porijekla kojom se naziva motka za odlaganje haljina; *savardak*, stočarska kupasta koliba predslavenskog porijekla; *pelengiri* > *pelengaće*, riječ predslavenskog porijekla; *krg*, riječ predslavenskog porijekla kojom se naziva posuda za izlijevanje mlijeka napravljena od tikve; *kavala* < lat. *caballus*, premošteni ulaz u bošnjačku kuću; *komin* < lat. *caminus*, otvor na krovu iznad ognjišta; *kamarija* < lat. *camera*, soba; *prela* < lat. *prelum*; *pasmo*, mjera za razbrojavanje žica na tkalačkom stanu (riječ iz balkanskog latinizata); *torkulja*, sprava za cijedenje voća < lat. *torcular*; *kukuljača* < lat. *cuculus*; osatska kapa od lanenih peteljki itd. Predslavenskog porijekla je i tradicija glasinačkog muškog i ženskog metalnog nakita (toke, ukrasna dugmad, narukvice, dijademe, ukosnice) itd.

Povijesne i višestoljetne kulturne veze Glasinca i Bosne i Hercegovine s Dalmacijom potvrđuju mnoge riječi iz dalmatskog jezika sačuvane u bosanskom jeziku Glasinca i Bosne: *micina*, *cimina*, *cimati*, *ketiti*, *kinta*, *londra*, *pengati*, *piljak*, *štacija*, *kebava*, *rondati*.

Poseban značaj pripada muslimanskim svadbenim običajima koji su, prema istraživanjima E. Lileka, kopija rimskih svadbenih običaja. U bošnjačku kulturu ti običaji dospjeli su ilirskim posredništvom.

Na kraju, nužno je izvesti najvažnije zaključke.

1) U glasinačkoj ilirskoj kulturi nema prekida u kontinuitetu. Glasinački hijatus je mit i pseudoznanstvena politički motivirana kreacija M. Hoernesa, nastala iz interesa politike integralnog bošnjaštva.

2) Iz interesa srpskog velikodržavlja i denacionalizacije Bošnjaka srpska historiografska škola podržava glasinački hijatus.

3) Na Glasincu se potvrđuju brojni nazivi koji pripadaju najstarijoj onimiji Balkana.

4) Glasinac je jedino kontinentalno područje na Balkanu koje su u VIII st. pr. n. e. kolonizirali Grci. Grčki kolonijalni centri na Glasincu nalazili su se u selu Osovo i Prači.

5) Prostor Dalmacije, srednje i istočne Bosne i Polimlja bio je naseljen istorodnim ilirskim plemenima. Istočno od Polimlja, prema Albaniji i Kosovu, nalazila se prelazna zona i područje onih ilirskih plemena čiji su potomci savremeni etnički Albanci.

6) Rimska provincija Dalmacija imala je jedinstvenu ilirsku antroponimiju.

7) Katičićevo i Alföldyjevo posebno ilirsko imensko područje u oblasti Pljevalja i Polimlja ne može se dokazati niti prihvatiti. Analitički i metodološki pogrešno, izdvojeno iz općeg antroponimijskog područja rimske provincije Dalmacije, a da prethodno nisu utvrđene osnovne antroponimijske karakteristike rimske provincije Dalmacije čija je povijest trajala oko pet stoljeća, primjer je nedosljednih i ishitrenih znanstvenih istraživanja istrgnutih iz bazičnog znanstvenog konteksta koji je preskočen i zanemaren. Jedinstvena provincijska antroponimija bila je uslovljena od prvih početaka Provincije iz razloga što su, osnivanjem provincije 8. g. n. e., u Provinciju ušla srodna i saveznička ilirska plemena koja su se zajednički suprotstavljala rimskoj vlasti, koja su do tada imala zajednički kult supstituiran kultom Svetog Ilije, itd. Zajednička petstoljetna provincijska povijest ilirskih plemena, koja su pripadala Provinciji, nužno je utjecala na još veću i izrazitiju provincijsku antroponimijsku posebnost.

8) Tradicije rimske provincije Dalmacije najstarije su, najbrojnije i najvažnije povijesne tradicije srednjovjekovne Bosne i današnje Bosne i Hercegovine uopće, zajedno s Dalmacijom i Polimljem. Na istoku Provincije i kasnije srednjovjekovne Bosne posebno su vidljive i karakteristične uz istočnu provincijsku i bosansku granicu koja je granica neospornog povijesnog kontinuiteta.

9) Teze o seobama i pomjeranju ilirskih plemena, u vrijeme seobe naroda, na jugoistok u pravcu Albanije, ne mogu se prihvatiti. Glasinačka onimija i ostali brojni predslavenski etnički elementi na Glasincu, ubjedljivo pokazuju ilirsku opstojnost na Glasincu. Osnovni migracioni pravci na jugozapadnom Balkanu, u vrijeme nemira, ratova itd., od najstarijih vremena do savremenog doba, vodili su u pravcu nizija – planina. Put iz nizije na planinu nema nikakvih geografskih pravilnosti i na planinu vodi najkraćom dionicom, sa sve četiri strane svijeta. Bosansko i albansko velegorje pružalo je domorodačkim Ilirima sigurno pribježište.

10) Oskudnost nalaza u glasinačkoj ilirskoj kulturi, u razdoblju od 168. g. pr. n. e. do rimskih osvajanja, najvjerovatnije je posljedica učešća glasinačkih Ilira u ilirskoj državi i represivnih mjera Rima poslije ilirskog državnog sloma, što je dovelo do gospodarske i ekonomske krize.

11) Bošnjaci su izravni baštinici glasinačke ilirske kulture.

12) Predslavenski etnički elementi u etnogenezi Bošnjaka, koji potječu s prostora istočne Bosne, znatno prevazilaze značaj supstrata. Došlo je vrijeme da

se tretiraju najstarijim korijenima bošnjačkog etnosa.

13) Znanstveni rezultati disertacije zahtijevaju da se definitivno odbace mišljenja da je sa slavenskim naseljavanjem na Balkan nestalo starosjedilačkog stanovništva.¹ Naprotiv, arheološki nalazi s Glasinca u potpunom su skladu s tri maglovita historijska izvora koja govore o slavenskim prodorima na tlo današnje Bosne i Hercegovine na osnovu kojih se ne mogu izvoditi dalekosežniji zaključci o slavenskom naseljavanju u Bosnu. Arheološki nalazi s Glasinca pokazuju da nije bilo slavenskih naseljavanja na Glasinac. Ovu činjenicu snažno potvrđuje predslavenska onimija Glasinca. Svakako, kasnije je došlo do slavenizacije glasinačkog domorodačkog stanovništva, kao što su na sličan način slavizirani Bugari itd.

14) Znanstveni rezultati studije razbijaju u paramparčad dosadašnje rezultate srpske nacionalno-političke historiografije o Glasincu koji su, pod patronatom najznačajnijih srpskih naučnih institucija, brižljivo građeni i nadograđivani duže od jednog stoljeća. Đorđe Stratimirović od 1891. godine, a SANU od 1933. godine srbiziraju Glasinac. Rezultati disertacije pogubni su i za velikohrvatsku političku ideju u kojoj je Bosna i Hercegovina "kolijevka hrvatske države" i hrvatstva, a Bošnjaci "cvijeće hrvatskog naroda", "najčistiji Hrvati" ili "najmanje natrunjeni Hrvati" kako se svojevremeno izrazio ustaški ministar Mile Budak.

Kada je riječ o glasinačkim Ilirima i ilirstvu, posebno se naglašava da studija ne preferira nikakav bošnjački etnički ekskluzivitet i bošnjačko ilirstvo suprotstavljeno savremenom bosanskom srpstvu ili hrvatstvu. Naprotiv – iz razloga što se u Bosni i Hercegovini mnoge stvari moraju više puta izreći i ponoviti da ne bi bile pogrešno protumačene i zloupotrijebljene – nužno je još jedanput naglasiti: autohtoni bosanski pravoslavci i katolici, koji se tek od druge polovine XIX stoljeća počinju izjašnjavati kao Srbi i Hrvati, zajedno s Bošnjacima podjednaki su baštinici predslavenskih etničkih elemenata na bosanskohercegovačkom tlu. Početni činilac u njihovoj etnogenezi također je ilirstvo, pa tek onda slavenstvo. To se znatnim dijelom odnosi i na glasinačke pravoslavce, u XVII i XIX vijeku doseljene na Glasinac s područja Crne Gore i istočne Hercegovine. Na Glasinac

¹ S tim u vezi, M. Garašanin piše: "Tek su burna i komplikovana zbivanja kasne antike i seobe naroda sa doseljnjem Slovena dovela najvećim delom do potpunog nestanka starosjedilačkog stanovništva, iako se i u kasnije vreme sigurno konstatuje njihov delimični dalji život." M. Garašanin, *Nastanak i poreklo Ilira...*, str. 75. Đ. Pejanović piše: "(...) kad su Slaveni došli u ove krajeve zatekli su ih opustošene i skoro bezljudne." Đ. Pejanović, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, SKA, Posebna izdanja, knj. CCXXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 12, Beograd 1955, str. 3.

su se doselili s područja snažnih predslavenskih tradicija. Istina, neka srpska prezimena s Glasinca, kao što su *Furtula*, *Furdilović*², i *Beatović*³ itd. više ukazuju na aromunske Vlahe nego na autohtone "prave Vlahe". Osnovne onomastičke karakteristike srednjovjekovnog vlašskog onomastikona također ukazuju da se, s velikom vjerovatnoćom, pravoslavni rodovi s Glasinca, *Batinić*, *Madžigalj*, *Forcan*, *Čivša*, *Cicmil*, *Kapović*, *Malović*, *Lalović*, po oblicima njihovih rodovskih prezimena, ne mogu tretirati rodovima slavenskog, odnosno srpskog porijekla.

Kako navodi Kevin Green u studiji *Archaeology*, London 1995, (objavljeno i u prijevodu M. Adamović-Kulenović, Klio, Beograd 2003, str. 53), znanstveno zanimanje za Egipat i Mezopotamiju početkom XIX vijeka, između ostalog, bilo je motivirano i vjerovanjem da će arheološka i historiografska otkrića na Bliskom istoku učvrstiti dva najsnažnija korijena evropske kulture – antiku i Bibliju. Antika i Biblija bile su i ostale dva najčvršća korijena evropske kulture. Kako pokazuje ova studija, Bošnjaci nesumnjivo baštine antiku i sve ono što antici pripada. Bošnjački najstariji korijeni neosporno su ukorijenjeni u antiku. U tom smislu, Nijemci, Francuzi, Španci, Italijani nisu nimalo veći Evropljani od Bošnjaka, što za sebe ne mogu reći Britanci čiji su preci od strane Rima djelimično pokoreni skoro čitavo stoljeće kasnije u odnosu na Ilire. Bošnjačke najstarije pretke – uglavnom Ilire, a manjim dijelom i Grke, Kelte i Gote – evropska znanost već dugo vremena tretira u kontekstu indoevropske zajednice naroda. U kojoj mjeri Evropa, poslije 11. septembra 2001. godine i terorističkih napada na Njujork sve više postaje biblijska i kršćanska, a sve manje antička, posebno u smislu Ciceronove izreke *Sua cuique civitati religio est*, ostaje da se vidi. Međutim, zbog bošnjačke pripadnosti islamu, Bošnjaci se ne mogu eksterminirati iz evropske zajednice naroda. Bošnjaci su pripadali, pripadaju, i pripadat će Evropi.

² Od rumunske riječi *furtul* "kradljivac".

³ Od rumunske riječi *beat* "pijan".

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

- Strabo, *Geographica*.
 Ptolemaeus, *Geographia*.
 Diodorus, *Bibliotheca historica*.
 Arryanus, *Aleksandri Anabasis*.
 Vitruvius, *De architectura libri decem* (preveli na hrvatski jezik M. Lošpac. i V. Bedenko), Zagreb 1999.
 Vergilije, P. M. *Eneida* (preveo i komentirao Bratoljub Klaić), Zagreb 1970.
 Ilirët dhe Iliria te autorët antikë, Tiranë 2002.
 Kapidžić, H. *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*, Grada, tom VI., Sarajevo 1973.
 Čremošnik, G. *Spisi dubrovačke kancelarije*, JAZU, Zagreb 1951.
 Čremošnik, G. *Kancelarijski i notarski spisi 1278–1301*, SKA, Beograd 1932.
 Čremošnik, G. *Izvori za istoriju roblja i servicijalnih odnosa u našim zemljama srednjeg veka*, Istorijsko-pravni zbornik, Sarajevo 1949.
 Dinić, M. *Iz dubrovačkog arhiva*, knj. I, II, III, SANU, Beograd 1957, 1963, 1967.
 Dizdar, M. *Antologija starih bosanskih tekstova*, Sarajevo 1997.
 Đurić, M. N. *Istorijski izvori*, Beograd 1997.
 Ferjančić, B. *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom I, II, SANU, Beograd 1959.
 Fermendžin, E. *Acta Bosnae*, Zagreb 1892.
 Filipović, N. *Historijsko-geografski rječnik 1301–1599*, ANUBiH, Arhiv BiH, Sarajevo 1980.
 Filipović, N. *Historijsko-geografski rječnik i atlas Bosne i Hercegovine za period 1301–1599. godine*, ANUBiH, Arhiv BiH, Sarajevo 1984.
 Kuripešić, B. *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Rumuniju i Bugarsku 1530*, (Preveo Đ. Pejanović), Sarajevo 1950.
 Lučić, J. *Spisi dubrovačke kancelarije*, knj. I, II, III, IV, Zagreb 1984–1993.
 Mikloschich, F. *Monumenta serbica spectanta historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Graz 1964.
 Orbini, M. *Il regno degli Sclavi*, Pesaro 1601. *Kraljevstvo Slovena*, SKZ, Beograd 1968.

Smičiklas, T. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, knj. III–XI, JAZU, Zagreb 1905–1913. Suplementa I, Zagreb 1998, II, Zagreb 2002.

Stojanović, Lj. *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I, SKA, Beograd 1929.

Šabanović, H. *Krajište Isa-bega Ishakovića*, Zbirni katastarski popis iz 1455, Sarajevo 1964.

Thalloczy, Lj. *Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kormendskog arkiva*, GZM 1906, Sarajevo 1906.

Truhelka, Č. *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*, GZM, Sarajevo 1911.

Vego, M. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, I, II, III, IV, Sarajevo 1964.

CORPVS INSCRIPTIONVM LATINARVM, Academiae litterarum regiae Borussicae, Berolini apud Georgium reimerum, MDCCCXCIX.

Sancti Gregorii Magni epistolarum liber XI, epistola LXXVI ad Melitum abatem, Migne, Patrologica series latina, Parisiis 1896.

Sumarni popis vilajeta Jeleč, cijelog i onoga što mu je pripojeno i vilajeta Bosna, cijelog i potpuno (1468/1469).

Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, sv. I, II, III, IV, Orijentalni institut u Sarajevu – Bošnjački institut Zürich, odjel Sarajevo.

Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, Sarajevo 1985.

Čelebija, E. *Putopis*, Sarajevo 1973.

(Internet) www.thelatinlibrary.com

(Internet) www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus:text

LITERATURA

Abramić, M. *Novi votivni reljefi okonjenih božanstava iz Dalmacije*, Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940. (Starinar, N. S., knj. IX–X, 1958–1959; XVII, 1966; XIX, 1968; XX, 1969).

Abramić, M. *Gli Ostrogoti nell'antica Dalmazia*, Spoleto 1956.

Ajduković, J. *Uvod u leksičku kontaktologiju*, Teorija adaptacije rusizama, Beograd 2004.

– Ajeti, I. *Albansko-srpskohrvatske jezičke studije*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 6, ANUBiH, Sarajevo 1970.

– Ajeti, I. *O uzajamnim odnosima između albanskog i drugih balkanskih jezika*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 22, ANUBiH, Sarajevo 1986.

- Ajeti, I. *Istorijski razvitak gegijskog govora Arbanasa kod Zadra*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Balkanološki institut, Sarajevo 1961.
- Ajeti, I. *Studije iz istorije albanskog jezika*, Akademija nauka i umjetnosti Kosova, Priština 1982.
- Ajeti, I. *Arritjet kryesore të studimeve etimologjike të shqipes*, Vepra 3, Akademia e shkencave dhe e arteve Kosovës, Prishtinë 1998.
- Ajeti, I. *Albanistika u radovima jugoslovenskih naučnika i neki njeni problemi*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 15, Sarajevo 1978.
- Ajeti, I. *Prilog proučavanju davnašnjih arbanasko-južnoslavenskih jezičkih odnosa*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XI/9, Sarajevo 1973.
- Ajeti, I. *Fjala shqipe në fjalorin e Gl. Elezovićit*, Vepra 4, Prishtinë 2001.
- Alföldy, G. *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- Alföldy, G. *Dalmatien-Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965.
- Andelić, P. *Barones regni i državno vijete srednjovjekovne Bosne*, Prilozi Instituta za historiju u Sarajevu, broj 11-12, Sarajevo 1975/1976.
- Andelić, P. *Historijski spomenici Konjica i okoline*, Konjic 1975.
- Andelić, P. *Prethistorijske gradine u dolini Neretvice*, GZM, XI, NS, Arheologija, Sarajevo 1956.
- Andelić, P. *Grobovi bosanskih kraljeva u Arnautovićima kod Visokog*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XVII, Sarajevo 1962.
- Antoljak, S. *Zadar pod vlašću Istočnih Gota*, Zadarska revija 20/1971. Isti: *Zadar unter ostgottischer Herrschaft*, Diadora 6/1973.
- Аргировски, М. *Кон етимологијата на името на град Костур*, Onomastica Jugoslavica 7, Zagreb 1978.
- Asboth, J. *Bosnien und die Hercegowina*, Reisbilder und Studien, Wien 1888.
- Babić, A. *Bosanski heretici*, Iz istorije srednjovjekovne Bosne, Sarajevo 1972.
- Babić, A. *O pitanju formiranja srednjovjekovne bosanske države*, Iz istorije srednjovjekovne Bosne, Sarajevo 1972, str. 59.
- Badurina, A. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1979.
- Bajraktarević, M. *O etničkoj strukturi balkanskog poluostrva*, Cvijićev zbornik u spomen 100. godišnjice njegovog rođenja, SANU, Beograd 1968.
- Barjaktarević, M. R. *Oko dva geografska imena*, SANU, Onomatološki prilozi IX, Beograd 1988.
- Баласчевъ, Г. Д. *Най-старата словенска гържава на Балканския Полуостровъ презъ VII и VIII векъ и нейния етнически съставъ*, Софія 1924.

- Baldacci, A. *Itinerari albanesi*, Roma 1917.
- Barnett, M. *Bogovi i mitovi staroga svijeta*, Rijeka 2000.
- Barić, H. *Istorija arbanaškog jezika*, Naučno društvo BiH, Balkanološki institut, knj. 1, Sarajevo 1959.
- Barić, H. *Lingvističke studije*, Naučno društvo BiH, knj. 1, Sarajevo 1954.
- Barić, H. *Albanisch, Romanisch und Rumanisch*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Godišnjak, knj. I, Balkanološki institut, knj. 2, Sarajevo 1957.
- Barić, H. *Ilirske jezičke studije*, JAZU, Zagreb MCMLVIII.
- Barišić, F. *Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, ANUBiH, Godišnjak, knj. XIII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 11, Sarajevo 1976.
- Bartoli, M. *Das Dalmatische*, I, II, Wien 1906.
- Basler, Đ. *Rogatica (antički period)*, Sarajevo 1966.
- Basler, Đ. *Die "bazilika II" in Breza bei Sarajevo*, Živa antika, 25/1975.
- Basler, Đ. *Bazilika u Obrovcima*, Naše starine 7/1960.
- Basler, Đ. *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972.
- Batović, Š. Oštrić, O. *Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja*, Simpozijum "Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena", ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4, Sarajevo 1969.
- Belić, A. *Fonetika*, Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika, Beograd 1969.
- Benac, A. *Način stanovanja u prehistoriskim periodima Bosne i Hercegovine*, GZM, Sarajevo 1952.
- Benac, A., Čović, B. *Glasinac*, I, II, Sarajevo 1957.
- Benac, A. *O učešću Ilira u egejskoj seobi*, Arheološki radovi i rasprave JAZU, IV–V, Zagreb 1967.
- Benac, A. *Iliri u Apuliji*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 24, Sarajevo 1988.
- Benac, A. Sergejevski D., Mazalić Đ. *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1955.
- Benac, A. Čović B., Miletić N., Basler Đ., Pašalić E., Anđelić P. *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1984.
- Benac, A. *O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji*, Praistorija jugoslovenskih zemalja, V, Sarajevo 1987.
- Benac, A. *O identifikaciji ilirskog etnosa*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XI, Sarajevo 1973.
- Benac, A. *Gradac Ilinjača kod Kotorca*, Muzej grada Sarajeva, Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva, knj. I, Sarajevo 1963.
- Bešlagić, Š. *Stelci i njihova umjetnost*, Sarajevo 1971.

- Bešlagić, Š. *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971.
- Bešlagić, Š. *Kultura i umjetnost stećaka*, Sarajevo 1986.
- Bešlagić, Š. *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, ANUBiH, knj. 30, Sarajevo 1978.
- Bešlagić, Š. *Kalinovik, srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, Sarajevo 1962.
- Bešlagić, Š. *Kamene stolice srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, ANUBiH, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 34, Sarajevo 1985.
- Bešlić, I. *Čuvari Jugoslavije*, Posušje 2003.
- Bezljaj, F. *Onomastika in leksikologija*, Onomastica Jugoslavica 1, Ljubljana 1969.
- Bezljaj, F. *Etimološki slovar slovenskoga jezika*, I, Ljubljana 1977.
- Bezljaj, F. *Slovenska vodna imena*, I, Ljubljana 1956, II, Ljubljana 1961.
- Bojanovski, I. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANUBiH, knj. LXVI, Sarajevo 1967.
- Bojanovski, I. *Rimski kameni spomenici u Rogatici*, Naše starine XI, Sarajevo 1967.
- Bojanovski, I. *Pavlovci na Prači*, Naše starine XIII, Sarajevo 1972.
- Bojanovski, I. *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIX/17, Sarajevo 1981.
- Bojanovski, I. *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji* (s posebnim obzirom na područje Bosne i Hercegovine), Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XIX, Sarajevo 1981.
- Bojanovski, I. *Pavlovci na Prači*, Naše starine XIII, Sarajevo 1972.
- Bojanovski, I. *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, IV, Rimska cesta Siscia – Sirmium (Tab. Peut.) i njena topografija, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. XXII, Sarajevo 1984.
- Bojanovski, I. *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, V, Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXV, Sarajevo 1987.
- Bordman, Dž., Griffin, Dž., Mari, O., *Oksfordska istorija Grčke i helenističkog svijeta*, Beograd 1999.
- Božić, D. *Izvori za istoriju Tauriska*, Praistorija jugoslavenskih zemalja (željezno doba), Sarajevo 1987.
- Blau, O. *Reisen in Bosnien und der Hercegowina*, Berlin 1887.
- Bloch, R. *Latinska epigrafika*, Beograd 1971.
- Brozović-Rončević, D. *Romansko-hrvatski dodiri u toponimiji Istre i kvarnerskih otoka*, Folia onomastica Croatica, 7, HAZU, Zagreb 1988.

- Budimir, M. *Iliri i Prailiri*, Vjesnik dalmatinski LIII, Split 1952.
- Budimir, M. *Mesto arbanaskog u krugu indoevropskih jezika*, Gjurmime albanologjike, 2, Prishtinë 1965.
- Buhvald V., Holveg A., Princ, O. *Rečnik grčkih i latinskih pisaca antike i srednjeg veka*, (Tuskulum leksikon), Beograd 1984.
- Cabanes, P. *Iliri od Bardileja do Gencija*, Zagreb 2002.
- Cermanović-Kuzmanović, A. *Rimsko-ilirska plastika u Kominima*, Živa antika, god. XXVIII, Skoplje 1978.
- Chataignau, Y. *La region karstique de la Romanija*, Glasnik Geografskog društva VI, Beograd 1922.
- Cermanović, A., Srejskić, D. *Leksikon religija i mitova drevne Evrope*, Beograd 1996.
- Cermanović-Kuzmanović, A. *Jugoslovenske zemlje na Ptolomejevoj karti*, Monumenta cartographica Jugoslaviae, Odabrao i priredio Gavro A. Škrivanić, Beograd 1975.
- Cimochowski, V. *Prejardhja e gjuhës shqipe*, Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës, seria shkencat shoqërore, 12, Tiranë 1958.
- Cuntz, O. *Die Geographie des Ptolemaios*, Berlin 1923.
- Cvijić, J. *Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje*, Beograd 1931.
- Cvijić, J. *Antropogeografski problemi Balkanskog poluostrva*, Sabrana djela, knj. IV, Beograd 1987.
- Čekić, S. *Genocid nad Bošnjacima u II svjetskom ratu*, Sarajevo 1999.
- Çabej, E. *Studime gjuhësore*, Prishtinë 1976.
- Çabej, E. *Mbi disa elemente ballkanike të lashta në Italinë Jugore e në Sicili*, Studime gjuhësore IV, Prishtinë 1987.
- Çabej, E. *Elementet latine të gjuhës Shqipe*, Studime gjuhësore, IV, Prishtinë 1987.
- Çabej, E. *Ilirishtja dhe Shqipja*, Studime gjuhësore, IV, Prishtinë 1987.
- Çabej, E. *Disa izoglosa kelto-shqitare*, Studime gjuhësore, IV, Prishtinë 1987.
- Çabej, E. *Studime etimologjike në fushë të Shqipes*, Tiranë 1982–1998.
- Çabej, E. *Kult und Fortleben der Göttin Diana auf dem Balkan*, Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa, 5/1941, Leipzig 1941.
- Čačić, S. *Promjene u nasebinskom sustavu kasnorimske Dalmacije: tragovi u toponimiji*, Folia onomastica Croatica, 7 (1998), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1998.
- Čović, B. *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo 1976.
- Čović, B. *O izvorima za istoriju Autarijata*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 3, ANUBiH, Sarajevo 1967.
- Čović, B. *Svetilišta bronzanog i željeznog doba u Bosni i Hercegovini*, Radio Sarajevo, Treći program, 50, Sarajevo 1985.

- Čović, B., Govedarica, B., Čremošnik, I., Miletić, N. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom 3, Sarajevo 1988.
- Čović, B. *Die Befestigungen und befestigte Siedlungen des Glasinacer Gebietes*, Međunarodni kolokvij "Utvrdena ilirska naselja", Mostar 24–26 oktobra 1974, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 6.
- Čović, B. *Pogrebni običaji preistorijskih stanovnika glasiinačkog područja*, GZM, NS, XVIII, Sarajevo 1963.
- Čović, B. *Über die Struktur der Viehzucht im nordwestlichen Balkan während der Bronze- und Eisenzeit*, Peti poljsko-jugoslovenski okrugli sto, Godišnjak CBI, knj. XXVIII, Sarajevo 1990.
- Čović, B. *Biografija Alojza Benca*, Alojz Benac, Sexagenario dictatvm, ANUBiH, Godišnjak, knj. XIII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 11, Sarajevo 1976.
- Čremošnik, G., Sergejevski, D. *Gotisches und römisches aus Breza bei Sarajevo*, Gedruckt als manuscript, Sarajevo 1930.
- Čremošnik, I. *Reljef Silvana i Nimfa*, GZM, n. s. XI, Sarajevo 1956.
- Čirković, S. *Stefan Vukčić i njegovo doba*, Beograd 1964.
- Čirković, S. *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd 1964.
- Čorović, V. *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925.
- Čorović, V. *Historija Bosne*, Beograd 1940.
- Čorović, V. *Jedan srpski natpis iz XII vijeka*, GZM za 1911. g., Sarajevo 1911.
- Čorović, V. *Ban Borić i njegovi potomci*, SKA, Beograd 1940.
- Dedijer, J. *Hercegovina* (reprint), Gacko 2004.
- Delkur, M. *Delfijsko proročište*, Novi Sad 2002.
- Detschew, D. *Die trakische Sprachreste*, Wien 1957.
- Delić, R. S. *Dva stara natpisa iz Hercegovine*, GZM za 1911, Sarajevo 1911.
- Denzler, G. *Religijski leksikon*, Zagreb 1999.
- Deroko, D. J. *Kajakom i splavom niz Drinu*, Beograd 1952.
- Dinić, M. *Humsko-trebinjska vlastela*, SANU, knj. 54, Beograd 1969.
- Dinić, M. *Zemlje hercega Svetoga Save*, SKA, Beograd 1940.
- Dinić, M. *Državni sabor srednjovjekovne Bosne*, SANU, Beograd 1955.
- Dinić, M. *Za istoriju rudarstva u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni*, Beograd 1955.
- Djedović, R. *Historijsko-geografski činioci izgleda župe Brod i teritorija Zenice i okolice u srednjem vijeku*, Radovi s naučne konferencije „Osam stotina godina Bilinopoljske izjave“, Zenica 17. aprila 2003, Radovi Pedagoškog fakulteta u Zenici I/2003, Zenica 2003.
- Disculescu, C. *Die Gepiden, Forschungen zur Geschichte daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, band I, Halle 1922.

- Disculescu, C. *Altgermanische Bestandteile im Rumanischen*: Zfr. Phil. IL (1929).
- Dobesch, G. *Die Kelten in Österreich nach den ältesten Berichhten der Antike*, Wien – Köln – Graz 1980.
- Dragić, M. *Srednjovjekovni bosanski vladari*, Bosna Franciscana 14, Sarajevo 2001.
- Duridanov, I. *Der Bergname Osogovo, Ein Beitrag zur alten Oronymie des Balkan*, Balkansko ezikoznanie – Linguistique Balkanique, Sofia 1967.
- Duridanov, I. *The Language of the Tracians*, Internet, http://members.tripod.com/~Grozniyat/thrac/thrac_4_a2.html.
- Duval, P. M. *Les Celtes*, Paris 1977.
- Đozić, A. *Bošnjačka nacija*, Sarajevo 2003.
- Erdeljanović, J. *Etnološka razmatranja povodom Haberlandovih ispitivanja*, Glasnik Geografskog društva, Beograd 1921.
- Erdeljanović, J. *Nekoliko etnoloških problema kod južnih Slovena*, Zbornik posvećen 35. god. Jovana Cvijića, Beograd 1923.
- Erdeljanović, J. *Makedonski Srbi*, Beograd 1925.
- Fasmer, M. *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*, Abhandl. der Preuss. Akad., Phil.-hist. Kl., 3.
- Fasmer, M. Греко-славянскиеэтимология, Академии наук, т. XI, кн. II, Санктпетербург 1906, 386-413; т. XII, кн. II, Санктпетербург 1908.
- Fasmer, M. *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941.
- Fiala, F. *Rezultati prahistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892*, GZM, IV, Sarajevo 1892.
- Fiala, F. *Uspjeh pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1893*, GZM, V, Sarajevo 1893.
- Fiala, F. *Crtice sa Glasinca*, GZM, IV, Sarajevo 1892.
- Fiala, F. *Rimski grobovi s paljevinom kod Rogatice*, GZM, Sarajevo 1895.
- Fiala, F. *Uspjesi prekopavanja prehistoričkih grobova na Glasincu godine 1894*, GZM, IV, Sarajevo 1894.
- Fiala, F. *Rezultati pretraživanja gromila na Glasincu godine 1895*, GZM, Sarajevo 1895.
- Fiala, F. *Rezultati prekopavanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1896*, GZM, Sarajevo 1896.
- Fiala, F. *Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) 1897*, GZM, Sarajevo 1897.
- Fick, A., Bechtel, F. *Die griecische Personennamen*, Göttingen 1894.
- Filipović, Milenko, *Glasinac*, SANU, Beograd 1950.
- Filipović, Milenko, *Lepenica*, Sarajevo 1963.

- Filipović, Milenko, *Visočka nahija*, Naselja i poreklo stanovništva, knj. 25, Beograd 1928.
- Filipović, Milenko, *Struktura i organizacija srednjovjekovnog katuna*, Simpozijum o srednjovjekovnom katunu, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 1, Sarajevo 1963.
- Filipović, Milenko, *Motiv o Dedalovom i Ikarovom letu u savremenom narodnom predanju*, Živa antika, god. IV, SV 1 tom, Skoplje 1954.
- Filipović, Milenko, *Beleške o narodnom životu i običajima na Glasincu*, GZM, n. s., sv. X, Sarajevo 1955.
- Filipović, Muhamed, *Historija bosanske duhovnosti*, Prahistorija, Sarajevo 2004.
- Franck, O. *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, Leipzig 1932.
- Freichher, A., Leichenfeld, S. *Bosnien das land und seine Bewohner*, Wien 1878.
- Gabričević, B. *Liturgijsko značenje na reversu Mitrine kultne zajednice*, GZM, n. s. VII, Sarajevo 1952.
- Gabričević, B. *O nekim mitričnim natpisima sarajevskog muzeja*, GZM, n. s. VIII, Sarajevo 1953.
- Gamillscheg, E. *Die ältesten Berührungen zwischen Rumänen und Germanen, Politik und Gesellschaft VI (1932); Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreichs*, Berlin – Leipzig 1935.
- Gamillscheg, E. *Romania Germanica*, Berlin – Leipzig 1935.
- Garašanin, M. *Nastanak i poreklo Ilira, Iliri i Albanci*, SAN, Beograd 1988.
- Garašanin, M. *Praistorija Srbije*, I, Beograd 1973.
- Garašanin, D. i M. *Istorija Crne Gore*, I, Titograd 1967.
- Garašanin, M. *Iz istorije Kelta u Srbiji*, Istoriski glasnik 3-4, Beograd 1953.
- Garde, P. *Naglasak* (prevoditelj Dragutin Raguž), Zagreb 1993.
- Gashi, S. *Nga leksiku i pasivizuar i shqipes ne mikrotoponimi*, Onomastica Jugoslavica 5, Zagreb 1975.
- Gavazzi, M. *Kulturna analiza etnografije Hrvata*, Narodna starina, knj. VII, Zagreb 1928.
- Gavazzi, M. *Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slovena*, Beograd 1959.
- Gavela, B. *Predanja i znanja o starom Balkanu*, Beograd 1978.
- Gavela, B. *Rois et états celtiques dans les balkans (Essai critique sur l'historiographie antique et moderne se rapportant aux Celtes balkaniques)*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, XIV/12, Sarajevo 1975.
- Gavela, B. *Epoha keltske kulture na Balkanu*, Zbornik FFB, XIII-1, Beograd 1976.
- Gavela, B. *Kada i zašto su Kelti došli u Srednje Podunavlje*, Živa antika, I, Skoplje 1951.

- Georgijev, V. *Albanisch, dakisch-mysich und rumanisch: die Herkunft der Albaner*, Balkansko ezikoznanie, II, Sofija 1960.
- Георгиев, В. *Българска етимология и ономастика*, София 1960.
- Georgijević, S. *Narodna etimologija u našoj toponomastici*, Poseban otisak iz Pitanja književnosti i jezika, knj. 3, sv. I i II, Sarajevo 1956.
- Gibon, E. D. *Opadanje i propast rimskog carstva*, Beograd 2003.
- Giljferding, A. *Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji*, Sarajevo 1972.
- Giuglea, G. *Cuvinte și lucruri. Elemente vechi germane în Orientul Romanic*, Dacorom. II.
- Glibo, R. *Ramsko-hrvatski toponimi*, Hrvatska misao 23-24, travanj – rujan 2002, Sarajevo 2002.
- Govedarica, B. *Novi arheološki prilozi istraživanju tumula na glasinčkom području*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XVII, Sarajevo 1978.
- Grafenauer, B. *Proces doseljavanja Slovena na zapadni Balkan i u istočne Alpe*, Simpozijum "Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena", ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4, Sarajevo 1969.
- Grković, M. *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd 1973.
- Grković, M. *Imena u Dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad 1983.
- Gruppe, O. *Mythologie und Religionswissenschaft*, München 1906
- Hadžihuseinović, Muvekit S. S. *Povijest Bosne*, Sarajevo 1999.
- Hadžijahić, M. *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Sarajevo 1990.
- Hadžijahić, M. *O jednom manje poznatom vrelu za proučavanje crkve bosanske*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu 10/12, Sarajevo 1974.
- Hadžijahić, M. *O nekim lokalitetima iz povelje Bele IV od 20. jula 1244. godine*, ANUBiH, Radovi, knj. XXXV, Sarajevo 1970.
- Halilović, S. *Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke Dubrovačke*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo 1996.
- Hahn, J. G. *Albanesische Studien*, I–III, Jena 1854.
- Hammond, N. G. L. *Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas*, Park Ridge 1876.
- Handžić, A., i dr. *Fojnica kroz vijekove*, Sarajevo 1987.
- Handžić, M. *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Bošnjaci i islam, Sarajevo 1998.
- Handžić, A. *O širenju islama u Bosni – s posebnim osvrtom na srednju Bosnu*, Studije o Bosni, Istanbul 1994.

- Handžić, A. *Rudarstvo i rudarski trgovi u Bosni u drugoj polovini XV vijeka*, Radovi sa simpozijuma "Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka", Zenica 1999.
- Has, O. *Lexikalische Anklänge an Slavisches in den Sprachresten Kleinasiens und Griechenlands*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. II, Sarajevo 1961.
- Hasandedić, H. *Muslimanska baština Bošnjaka*, I i II, Mostar 1999.
- Höcman, K. *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sabrao Kosta Höcman 1888 – 1889, Sarajevo 1976.
- Hoernes, M. *Arheološke studije u Bosni*, GZM, IV, Sarajevo 1891.
- Hoernes, M. *Grabhügelfunde von Glasinac in Bosnien*, Separatabdruck aus Band XIX [der neuen Folge Band IX] der Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien 1889.
- Hoernes, M. *Dinarische Wanderungen*, Wien 1888.
- Hoernes, M. *Römische Altherthümer in Bosnien und der Hercegovina*, AEM IV, Wien 1880. Hoernes, M. *Bosnien und Herzegovina*, Wien 1889.
- Hofer, A. *Dva odlomka iz povećeg rada o kršćanskoj crkvi u Bosni*, Spomen knjiga iz Bosne (biskupu Strossmayeru), Zagreb 1901.
- Holder, A. *Alt-celtischer Sprachschatz*, knj. I–III, Leipzig 1894–1916.
- Hrabak, B. *Razgranavanje katuna i stvaranje grupe katuna odnosno plemena u istočnoj Hercegovini (XIII–XV vek)*, Predmet i metod izučavanja patrijarhalnih zajednica u Jugoslaviji, CANU, Titograd 1981.
- Hrabak, B. *Naseljavanje hercegovačkih Vlaha u dalmatinsku Zagoru u XIV, XV i XVI veku*, Migracije i Bosna i Hercegovina (materijali s naučnog skupa), Sarajevo 1990.
- Hrabak, B. *Razgranavanje katuna i stvaranje grupe katuna odnosno plemena u istočnoj Hercegovini (XIII–XV vek)*, CANU, Titograd 1981.
- Hubert, H. *Les Celtes depuis l'époque de la Tène et la civilisation celtique*, Paris 1974.
- Jordan, I. *Toponimia Rominească*, Bukurešt 1967.
- Ilievski, P. Hr. *Illyrian Personal Names in The Mycenaean-Greek Onomasticon ?*, Živa antika, god. XXV, sv.1-2, Skoplje – Skopje 1975.
- Илиевски, П. Хр. *Податци за балканската ономастика од најстарите грчки писмени извори*, ANUBiH, Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije, Sarajevo 1985.
- Илиевски, П. Хр. *Антички елементи во охридската топонимија*, Živa antika XXVIII, Skoplje 1978, str. 95.

- Илиевски, П. Хр. *Континуитет међу микенската грчка и класичногрчката антропонимија*, *Živa antika*, akta II-og naučnog skupa „Antiquitas ac tempora nostra”, Novi Sad 6–9. oktobra 1980.
- Imamović, E. *Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1977.
- Imamović, E. *Korijeni Bosne i Bosanstva*, Sarajevo 1995.
- Imamović, E. *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1998.
- Imamović, E. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja II svjetskog rata*, Sarajevo 1994.
- Imamović, M. *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1999.
- Imamović, M. *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878–1914*, Sarajevo 1976.
- Imamović, M. *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1999.
- Isaković, A. *Rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo 1995.
- Ivić, P. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad 1956.
- Jahić, Dž. *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Sarajevo 1999.
- Jahić, Dž. *Jezik bosanskih Muslimana*, Sarajevo 1991.
- Jahić, Dž. *Vitorin vrijes*, Mostar 2004.
- Jakić-Cesarić, V. *Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena*, radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 19, Zadar 1972.
- Якубинский, Л. П. *История древнерусского языка*, Москва 1953, str. 331-337.
- Jalimam, S. *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla 1999.
- Jeremić, R. *Has Hoča*, Glasnik geografskog društva, Beograd 1928.
- Jireček, K. *Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne*, Zbornik Konstantina Jirečeka, SANU, Beograd 1959.
- Jireček, K. *Die Romanen in der Städten dalmatiens wahred des Mitelalters*, I, II, Wien 1903–1904.
- Jireček, K. *Hrišćanski elemenat u topografskoj nomenklaturi balkanskih zemalja*, Zbornik Konstantina Jirečeka, SANU, Beograd 1959.
- Jireček, K. *Vlasi i mavrovlasli u dubrovačkim spomenicima*, Prag 1879.
- Jireček, K. *Istorija Srba*, Beograd 1922.
- Jireček, K. *Glasinac u srednjem vijeku*, GZM za 1892, IV, Sarajevo 1892.
- Jorga, N. *Istorija Rumuna*, Vršac 1935.
- Jokl, H. *Albanisch Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft* II, Strassburg 1917.
- Josifović, S. *Nova mišljenja o indoevropskim jezičkim supstratima*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. IV, Novi Sad 1959.
- Josifovski, S. *Oktavijanovo ratovanje u Iliriku*, *Živa antika*, god. VI, Skoplje 1956.

- Jovanović, B. *Keltska kultura u Jugoslaviji* (uvod), Praistorija jugoslavenskih zemalja (željezno doba), Sarajevo 1987.
- Jovanović, B. *Izvori za istoriju Skordiska*, Praistorija jugoslavenskih zemalja (željezno doba), Sarajevo 1987.
- Jovičević, R. *Lična imena u staroslovenskom jeziku*, Beograd 1985.
- Jukić, I. F. *Zemljopis i povjestnica Bosne*, Zagreb 1951.
- Jurišić, B. *Nacrt hrvatske slovnice*, I, Glasovi i oblici u poviestnom razvoju, Zagreb 1944.
- Kajanto, I. *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965.
- Kasumović, A. *Zašto jezik bosanski*, Preporod, Tuzla 1995.
- Karić, E. Demirovic M. *Reis Džemaludin Čaušević*, Sarajevo 2002.
- Katičić, R. *Nindiaurfrage der keltischen und panonischen Namengebiete im romischen Dalmatien*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. III/I, Sarajevo 1965.
- Katičić, R. *Die einheimische Namengebung von Ig*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 4, Sarajevo 1968.
- Katičić, R. *Die illyrischen Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet*, Živa antika, god XII, sv. 1, Skoplje 1962.
- Katičić, R. *Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo 1964.
- Katičić, R. *Das mitteldalmatische Namengebiet*, Živa antika, god XII, sv. 2, Skoplje 1963.
- Katičić, R. *Ancient Languages of the Balkans*, I, Pariz 1976.
- Katičić, R. *O jeziku i narodnosti starih Makedonaca*, Alojz Benac, Sexagenario dictatvm, ANUBiH, Godišnjak XIII/11, Sarajevo 1976.
- Katičić, R. *Peonci i njihov jezik*, Živa antika XXVII, sv. 1, Skoplje 1977.
- Katičić, R. *Proučavanje staroga Balkana i nacionalna povijest današnjih balkanskih naroda*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XVIII/16, Sarajevo 1980.
- Katičić, R. *Značaj antroponomastike u našoj filologiji*, Onomastica Jugoslavica, knj. 10, Zagreb 1982.
- Katičić, R. *Drei altbalkanische Nomina sacra*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. IX/7, Sarajevo 1972.
- Katičić, R. *Illyricum mythologicum*, Zagreb 1995.
- Katičić, R. *Značenje Skokovih toponomastičkih etimologija za sliku najstarijih jezičnih i etničkih odnosa na hrvatskoj strani Jadrana*, Folia onomastica Croatica, knj. 7, Zagreb 1998.
- Katičić, R. *Značenje antroponomastike u našoj filologiji*, Novi jezikoslovni ogledi, Zagreb 1992.

- Katičić, R. *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rodanina*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. VII, Sarajevo 1970.
- Katičić, R. *Enhelejci*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XV, Sarajevo 1977.
- Katičić, R. *ILLYRO-APENNINICA*, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1976.
- Kazarov, G. *Beiträge zur Kulturgeschichte der Traker*, Schiften zur Kunde der Balkanhalbinsel, II Quellen und Forschungen, vol. 5. Sarajevo 1914.
- Kelemina, J. *Goti na Balkanu*, Časopis za zgodovino in narodnopolisje, 27/1932, br. 3-4, Maribor 1932.
- Kiepert, H. *Formae orbis antiqui*, XVIII, Berlin 1903.
- Kiparski, V. *Die gemeinislavischen Lehnwörter aus Germanischen*, Analecta Academiae scientiarum Fennicae, B XXXII, 2, Helsinki 1934.
- Klaić, N. *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb 1994.
- Klaić, V. *Povijest Bosne*, Zagreb 1882.
- Kleinpaul, R. *Die deutschen Personennamen*, Berlin und Leipzig 1916.
- Knez, T. *Situlska umjetnost u Jugoslaviji*, Simpozijum "Duhovna kultura Ilira" (Herceg-Novi 4-6. novembra 1982), Posebna izdanja, ANUBiH, knj. LXVII, Sarajevo 1984.
- Kniewald, D. *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, Rad JAZU, 280, Zagreb 1949.
- Kovačević-Kojić, D. *Gradovi i gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1974.
- Kosorić, V. *Rogatica* (Naselja i porijeklo stanovništva), Rogatica 1966.
- Kosorić, M. *Rezultati zaštitnog iskopavanja na lokalitetu Brdo*, Članci i građa za kulturnu historiju istočne Bosne, VIII, Tuzla 1970.
- Kosorić, M. *Rezultati istraživanja praistorijskih naselja na području Semberije*, ČGT XIV, Tuzla 1982.
- Kozlić, M. *Regiones flumina Unae et Sanae in veteribus tabulis geographicis*, Unsko-sansko područje na starim geografskim kartama, Bihać 2002.
- Kozlić, M. *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990.
- Krahe, H. *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925.
- Krahe, H. *Lexikon altillyrischen Personennamen*, Heidelberg 1929.
- Krahe, H. *Die Sprache der Illyrier*, I, II, Wiesbaden 1955-1960.
- Krahe, H. *Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie*, Wiesbaden 1962.
- Krahe, H. *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg 1954.
- Krahe, H. *Sprachliche Aufgliederung und Sprachbewegungen in Alteuropa*, Wiesbaden 1959.
- Krahe, H. *Illyrisches*, Glotta XX, Göttingen 1932.
- Kretschmer, P. *Nordische Lehnwörter im Altgriechischen*, Glotta XXII, (1934).

- Kraljačić, T. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*, Sarajevo 1987.
- Kreševljaković, H. *Hanovi i karavansaraji*, Izabrana djela, III, Sarajevo 1991.
- Kulišić, Š. *Razmatranja o porijeklu Muslimana u Bosni i Hercegovini*, GZM, NS, VIII, Sarajevo 1953.
- Kulišić, Š. *Nekoliki tragovi balkanskog supstrata u etnogenezi stanovništva Crne Gore i Hercegovine*, GZM, NS, Etnologija, Sarajevo 1980.
- Kulišić, Š. *Neki etnički problemi u predanjima o starom stanovništvu dinarske oblasti*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 3, Sarajevo 1967.
- Kulišić, Š. *Stara slovenska religija u svjetlu novijih istraživanja posebno balkanoloških*, ANUBiH, Djela, knj. LVI, Sarajevo 1979.
- Ladan, T. *Etymologicon*, Zagreb 2006.
- Landau, O. *Mikenisch-griechische Personennamen*, Göteborg 1958.
- Lehr-Splawiński, O. *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*, Poznań 1946.
- Loewe, R. *Altgermanische Reste in der Balkansprachen*, KZ XXXIX, (1903).
- Lilek, E. *Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine*, GZM, VI, Sarajevo 1894.
- Lilek, E. *Ženidba i udaja u Bosni i Hercegovini*, Posebni otisak GZM u Sarajevu, X, 1898.
- Linhart, A. T. *Versuch einer geschichte von Krain und den ubrigen Landern Der sudlichen Slaven Osterreich*, Laibach 1788.
- Lisičar, P. *Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu*, Skoplje 1951.
- Loma, A. *Toponomastika i arheologija*, Onomatološki prilozi X, SANU, Beograd 1989, str.18.
- Loma, A. *Vezana mitološka nazivanja u toponimiji*, SANU, Onomatološki prilozi VIII, Beograd 1987.
- Loma, S. *Princeps i peregrini incolae u municipiju S(plonistarum?)*, Živa antika 52, Skoplje 2002.
- Makanec, A. *Nekoliko numizmatičkih nalaza iz Bosne*, GZM, Sarajevo 1906.
- Makushev, V. *Issledovania ob istoricheskikh pamiatnikakh i bytopisateiakh Dubrovnika*, Zapiski Imperatorskoi Akademii nauk, tom 11, (1867).
- Mandić, D. *Bogumilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago 1962.
- Mayer, A. *Die Sprache der alten Illyrier*, I–II, Wien 1957–1958.
- Mayer, A. *Der Satem-Charakter des Illyrischen*, Glotta 24, (1936).
- Mayer, A. *O fons Bandusiae*, Glotta 25, (1936).
- Mayer, A. *Nochmals illyr. Bindus, Bandusia*, Glotta 29, (1942).
- Mayer, A. *Bosna u ilirsko doba*, Povijest Bosne i Hercegovine (reprint iz 1942. g.), Sarajevo 1991.
- Mayer, A. *Catarensia*, Zbornik Historijskog instituta JAZU, Zagreb 1954.
- Mayer, A. *Staroilirske studije*, Nastavni vjesnik, knj. XL, Zagreb 1930–1931.

- Mayer, A. *Doprinosi poznavanju rimskih cesta u Dalmaciji*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, 51/1930–1934, Zagreb 1934.
- Majrhofer, M. *Sanskritska gramatika*, (prijevod A. Loma), Novi Sad 2002.
- Malkom, N. *Kosovo, kratka povijest*, Sarajevo 2000.
- Mandić, M. *Bosna i Hercegovina u rimsko doba*, Povijest Bosne i Hercegovine (reprint iz 1942. g.), Sarajevo 1991.
- Mano-Zisi, Đ., Popović, Lj. *Iliri i Grci*, Beograd 1959.]
- Maretić, T. *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, JAZU, Zagreb 1889.
- Maretić, T. *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*, rad JAZU, broj LXXXI, Zagreb 1886.
- Maretić, T. *Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb 1899.
- Marić, R. *Bind, ilirski bog izvora*, Godišnjica Nikole Čupića, knj. XLVIII, Beograd 1939.
- Marić, Z. *Keltski elementi u mladem željeznom dobu Bosne i Hercegovine*, GZM (A), n. s. XVIII, Sarajevo 1963.
- Marić, Z. *Akademik Borivoj Čović*, ANUBiH, Godišnjak, knj. XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 28, Sarajevo 1992–1997.
- Marin, E. *Pristupno istraživanje ilirske onomastike na Apeninskom poluotoku*, Živa antika, god. XXVII, sv. 2, Skoplje – Skopje 1977.
- Marin, E. *Historijat i stanje istraživanja ilirske antroponimije s obzirom na njenu rasprostranjenost*, Onomastica Jugoslavica 7, Zagreb 1978.
- Marković, M. *Descriptio Bosnae & Hercegovinae*, Zagreb 1998.
- Marković, M. *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Zagreb 2004.
- Matz, F. *Altitalische und vorderasiatische Riefelschalen*, Klio, 30 (1937).
- Mazalić, Đ. *Visoki, bosanski grad srednjeg vijeka*, Zavičajni muzej Visoko (Separat iz GZM IX, NS, Sarajevo 1954).
- Mazalić, Đ. *Još jedno tumačenje naziva Čiza, jednog mjesta pod ruševinama Borča, nekadašnjeg dvora Pavlovića*, GZM XI, arheologija, Sarajevo 1956.
- Mazalić, Đ. *Borač – bosanski dvor srednjeg vieka*, GZM LIII, Sarajevo 1941.
- Merhart, von G. *Über blecherne Zierbuckel (Faleren)*, Jahrbuch des R. G. Zentralmuseums, Mainz, br. 3 (1956).
- Mihaljević, M. *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb 2002.
- Mihajlović, V. *Slavica na desetom međunarodnom onomastičkom kongresu*, Onomastica Jugoslavica 2, Ljubljana 1970.
- Mikić, Ž. *Prilog antropološkoj strukturi skeleta iz nekropola sa stećcima u Jugoslaviji*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXIII/21, Sarajevo 1985.

- Mikić, Ž. *Prilog antropologiji stanovništva Jugoslavije od kasnog rimskog doba do kasnog srednjeg vijeka*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXII, Sarajevo 1984.
- Mikić, Ž. *O fizičkoj antropologiji u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXXII, Sarajevo 2002.
- Miletić, N. *Stećci*, Beograd 1982.
- Milićević-Bradač, M. *Grci na Crnome moru*, Zagreb 2004.
- Milojčić, V. *Die dorische Wanderung im Lichte der vorgeschichtliche Funde*, Archäol. Anzeiger 63/64, Berlin 1948/49.
- Mirdita, Z. *Neki aspekti pitanja o ilirskoj osnovi albanskog etnosa*, Simpozijum "Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena", ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4, Sarajevo 1969.
- Mirdita, Z. *Teoforična imena u onomastici Dardanije u rimsko doba*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Osma jugoslovenska onomastička konferencija i drugi lingvistički skup „Boškovićevi dani“, Titograd 1994.
- Mirosavljević, V. *Materijalna kultura Skordiska*, Zbornik Filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu, I, Zagreb 1951.
- Младенов, С. *Арда, Марица и Тунџа*, Годишник на Народната библиотека в Пловдив, София (1925) 1927.
- Mócsy, A. *Vorarbeiten zu einem Onomasticon von Moesia superior*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 6, ANUBiH, Sarajevo 1970.
- Mujezinović, M. *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, II, Sarajevo 1977.
- Muljačić, Ž. *Etimologijske i leksikologijske bilješke*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. IV/2, Sarajevo 1966.
- Mužić, I. *Podrijetlo Hrvata* (Autohtonost u hrvatskoj etnogenezi na tlu rimske provincije Dalmacije), Zagreb 1989.
- Mužić, I. *Goti i Hrvati*, objavljeno u: R. Tafr. *Hrvati i Goti*, Split 2003.
- Murko, M. *Tragom srpsko-hrvatske epike*, Zagreb 1951.
- Narr, K. J. ..., *Povijest svijeta*, "Naprijed", Zagreb 1977.
- Невская, Л. Г. *Балтийская географическая терминология*, Москва 1977.
- Nezirević, M. *Romanizmi u bosanskom jeziku*, Simpozij o bosanskom jeziku (zbornik radova), Sarajevo 1999.
- Nezirović, M. *Neki romanizmi i njihovi etimoni u muslimanskoj epskoj poeziji*, Etimologija, Razred za filološke znanosti HAZU, Zagreb 1993.
- Nopcha, F. *Prinosi starijoj povijesti sjeverne Albanije*, GZM, Sarajevo 1910.
- Nopsca, F. *Beiträge zur Vorgeschichte und Ethnologie Nordalbanien*, WMBH, XII, (1912).

Nordeskliöld, A. E. *Facsimile-Atlas to Early History of the Cartography with Reproductions of the Most Important Maps Printed in the XV and XVI Centuries*, Stockholm 1889.

Oštir, K. *Beiträge zur alarodische Sprachwissenschaft*, Wien – Leipzig 1921.

Oštir, K. *K predslovanski etnologiji Zakarpatja*, Etnolog, Glasnik Kr. etnografskega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1926/1927.

Pajakovski, W. *Ilirowie*, Poznań 1981.

— Palavestra, V. *Etnološko-folkloristička istraživanja u Žepi*, GZM, NS, XIX, Etnologija. Sarajevo 1964.

Palavestra, V. *Historijska narodna predanja i toponomastika u Fojnici i okolini*, GZM, Etnologija, NS, Sarajevo 1972/73.

Palavestra, V. *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo – Zemun 2004.

— Papazoglu, F. *Poreklo i razvoj ilirske države*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 3, ANUBiH, Sarajevo 1967.

— Papazoglu, F. *Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967.

— Papazoglu, F. *O teritoriji plemena Ardijeja*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, VII, Beograd 1963.

— Papazoglu, F. *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, ANUBiH, Djela, knj. XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo 1969.

Pape, W. *Morterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig 1884.

Parović-Pešikan, M. *O karakteru grčkog materijala na Glasincu i putevima njegovog prodiranja*, Starinar, n. s., knj. XI, Beograd 1960.

— Pašalić, E. *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1960.

— Pašalić, E. *Problemi ekonomskog razvitka u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967.

Pašić, I. *Toponimska srbizacija Glasinca*, Vojna biblioteka, Sarajevo 1996.

Pašić, I. *Od hajduka do četnika*, Sarajevo 2000.

Pašić, I. *Politički motivi promjena antroponima i toponima u Bosni i Hercegovini*, magistarski rad, Biblioteka Fakulteta političkih nauka, Sarajevo.

Pašić, I. *O bosanskom vladarskom imenu Kulin*, Radovi s Naučne konferencije "Osam stotina godina Bilinopoljske izjave", Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici I/2003, Zenica 2003.

Pašić, I. *Ilirski korijeni hercegovačkih rodova Hubana, Ubana i Hubanić*, Istraživanja, Mostar 2005.

- Pašić, I. *On The Bosnian Ruler's Name Kulin*, Akademia e shkencave e Shqipërisë, Candavia 1– 2004, Tiranë 2004.
- Pašić, I. *Kulin i Prijesda*, Dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne, Sarajevo 2006.
- Patsch, C. *Položaj rimskih naselja u Sopotnici i Rogatici*, GZM za 1907, Sarajevo 1907.
- Patsch, C. *Japodi*, GZM za 1896. g., Sarajevo 1896.
- Patsch, C. *Arch.-epigr. Untersuchungen zur Gesch. der römischen Provinz Dalmatien*, WMBH, 9. (1904).
- Patsch, C. *Pojedini nalazi iz rimskog doba*, GZM za 1902. g., Sarajevo 1902.
- Patsch, C. *Bilješke iz dnevnika*, GZM za 1910. g., Sarajevo 1910.
- Patsch, C. *Bericht über eine Reise in Bosnien*, AEM XVI, Wien 1893,
- Pauler, J. *Wie und wann kam Bosnien an Ungarn*, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina II, Wien 1894.
- Pauli, C. *Altitalische Forschungen*, III, Die Veneter und ihre Schiftdenkmäler, Leipzig 1891.
- Pavlović, M. *Miksoglotske mikroanalize i balkanistička onomastika*, Južnoslovenski filolog, knj. XXIX, sv. 1-2, Beograd 1972.
- Pavlović, M. *La metatesi slava PART-PRAČA come criterio per la localizzazione dei Partini, stirpe ilirica della epoca Ottaviana*, Archivum Romanicum XXV, 1941.
- Pavlović, M. *Singidunum*, Zbornik za filologiju i lingvistiku X, Novi Sad 1967.
- Pavlović, M. *Les coïncidences toponymiques en France Gjurmime et en Illyricum*, Gjurmime albanologjike, Instituti albanologjik i Prishtinës I, Prishtinë 1968.
- Pavlović, M. *Onomastica illyrica – Onomastička studijska situacija, problemi i metodi*, Onomastica Jugoslavica 1, Ljubljana 1969.
- Pavlović, M. *Terenske situacije i etnonimske perspektive u Ilirikumu*, Južnoslovenski filolog, knj. XXX, sv. 1-2, Beograd 1973.
- Pavlović, M. *Pastoralni onomastički termini tipa duć i bač*, Naš jezik, n. s., knj. XVI, sv. 3, Beograd 1967.
- Pavlović, M. *Perspektive i zone balkanističkih jezičkih procesa*, Južnoslovenski filolog XXII knj. 1-4, SAN, Beograd 1957–1958.
- Pavlović, M. *Arb. ZANĖ: ZANA I S. MAJKA JANJA – Jedna leksoglosa ilirsko-romanske zone*, Južnoslovenski filolog XXIII, knj. 1-4, SANU, Institut za srpski jezik, Beograd 1958.
- Pavlović, Z. *Hidronimi Srbije*, Institut za srpski jezik SANU, n. s., knj. 13, Beograd 1996.
- Paškvalin, V. *Kultovi u antičko doba na području Bosne i Hercegovine*, GZM, NS, XVIII, Sarajevo 1963.

- Paškvalin, V. *Brončana votivna ruka iz Sasa*, GZM, n. s. XV–XVI, Sarajevo 1961.
- Paškvalin, V. *Reljef Silvana i nimfi*, GZM, NS, XIX, Sarajevo 1964.
- Paškvalčin, V. *Rimski žrtvenici iz Starog Majdana*, GZM, NS, XXIV, Sarajevo 1969.
- Paškvalin, V. *Dolihen i panonsko božanstvo Sedat na području Japre u antičko doba*, GZM, NS, XXV, Sarajevo 1970.
- Peco, A. *Mikrotoponimija Podveležja*, ANUBiH, Sarajevo 1990.
- Peco, A. DRAGOMIR VUJIČIĆ, Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine (ANUBiH, Djela, knj. LVIII/32, Sarajevo 1982). Južnoslovenski filolog XXXIX, Beograd 1983.
- Pejanović, Đ. *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, SKA, Posebna izdanja, knj. CCXXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 12, Beograd 1955.
- Pelidija, E. *Pohodi bosanskih paša na Crnu Goru od 1706–1714. g.*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, 17, Sarajevo 1980.
- Perić, O. *Neke jezičke osobitosti djela "Historia salonitana"*, Živa antika, 32, Skoplje 1982.
- Petrić, M. *Žepa, porijeklo stanovništva*, GZM, sv. XIX, NS, etnologija, Sarajevo 1964.
- Pirraaku, M. *Podudarnosti imena bratstava Albanaca s prezimenima kod Hrvata*, Zbornik referata s treće onomastičke konferencije, Dubrovnik 10–13 listopada 1979, Onomastica Jugoslavica, knj. 10, Zagreb 1982.
- Pisani, V. *Les origines de la langue albanaise: questions de principes et de methode*, Studia albanica (1964).
- Pokorny, J. *Zur urgeschichte der Kelten und Illyrier*, Halle 1938.
- Polome, E. G. *The Position of Illyrian and Venetic*, Ancient Indo-European Dialects, Berkeley 1996.
- Popović, I. *Novogrčke i srednjegrčke pozajmice u srpskohrvatskom jeziku*, Zbornik radova SAN, XXXVI, Vizantološki institut SAN, knj. 2, Beograd 1953.
- Popović, I. *Hrišćanska grčka onomastika kod Hrvata*, SANU, Zbornik radova Vizantološkog instituta, knj. 5, Beograd 1958.
- Popović, I. *Grčko-srpske lingvističke studije*, Zbornik radova SAN, XLVI, Vizantološki institut, knj. 3, Beograd 1955.
- Popović, I. *Pitanje hronologije grčkih pozajmica u istočnoslovenskim jezicima*, Zbornik radova SAN, LIX, Vizantološki institut, knj. 5, Beograd 1958.
- Prodan, I. *La seccia rapita ili Obračun između Srba i Hrvata*, Zadar 1889.
- Pudić, I. *Staromakedonski jezik*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. V, Sarajevo 1967.
- Putanec, V. *Refleksi starodalmatskog pridjeva sanctus u onomastici obalne Hrvatske*, Slovo XIII, Zagreb 1963.

- Putanec, V., Šimunović P. *Retrospektivna onomastička bibliografija*, Zagreb 1987.
- Ramović, M. *Nalazišta ruda zlata, bakra, kalaja, željeza, srebra, olova, žive, antimona i arsena u SR BiH*, Radovi sa simpozijuma „Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka”, Zenica 1999.
- Ranković, S. S. *Opis Rudoga i njegove okolice*, Bosansko-hercegovački istočnik, Mjesečni duhovni časopis za crkveno-prosvjetne potrebe srpsko-pravoslavnog sveštenstva, april – maj 1892, Sarajevo 1892.
- Regulier, C. *Velike civilizacije svijeta* (Grčka), Rijeka 2000.
- Rexa, I. *Onomastike mesjetare arbane në arealin e Dardanisë*, Prishtinë 2005.
- Reichenkon, G. *Vorrömische Elemente in Rumanischen*, Die Kultur Südosteuropas: ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen, Wiesbaden 1964.
- Rendić-Miočević, D. *Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije*, Split 1948.
- Rendić-Miočević, D. *Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba*, Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split 1949.
- Rendić-Miočević, D. *Novi epigrafički prilozi ilirskoj onomastici sa teritorije Dalmata*, Epigrafički vijesnik, Split 1953.
- Rendić-Miočević, D. *Onomastičke studije sa teritorije Liburna*, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru, Zadar 1955.
- Rendić-Miočević, D. *Onomastička pitanja sa teritorije ilirskih Dalmata*, GZM, Sarajevo 1951.
- Rendić-Miočević, D. *Prilog proučavanju naše ranosredovječne onomastike*, Staro-hrvatska Prosvjeta, Zagreb 1949.
- Rendić-Miočević, D. *Princeps municipii Riditarum*, Arheološki radovi i rasprave II, Zagreb 1962.
- Rendić-Miočević, D. *Problemi romanizacije Ilira s osobitim obzirom na kultove i onomastiku*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo-1967.
- Rendić-Miočević, D. *Ilirske onomastičke studije*, III, Živa antika, Skoplje 1971.
- Renner, H. *Bosnom i Hercegovinom uzduž i poprijeko 1896* (s njemačkog preveo I. Dizdar), Sarajevo 2007.
- Ribezzo, F. *Fons Bandusiae*, Rivista Indo-Greco-Italica di Filologia-lingua-Antichita 21 (1-2), Roma 1937.
- Rihtman, C. *O ilirskom porijeklu polifonih oblika narodne muzike Bosne i Hercegovine*, Rad Kongresa folklorista Jugoslavije na Bjelašnici 1955. i u Puli 1952, Zagreb 1958.
- Rosseti, A. *Thrace, daco-mesien, illyrien, roumanien et albanais: quelques precision*, Balkansko ezikoznanie, tom 20, Sofija 1977.

- Робинский, П. *Черногория въ ея прошломъ и настоящемъ*, томъ II, часть I № 1, Санктпетербург 1901.
- Rozwadowski, J. *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948.
- Rozwadowski, J. *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948.
- Rücker, A. *Salzquellen in Bosnien und Herzegovina*, WMBH, 1, (1893).
- Ruvarac, I. *Vlastela humska na natpisu u Veličanima*, GZM, IV, Sarajevo 1892.
- Sanfeld, K. *Linguistique balkanique, Problèmes et résultats*, Paris 1930.
- Schulze, W. *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904.
- Sergejevski, D. *Rimska groblja na Drini*, GZM, arheologija, Sarajevo 1934.
- Sergejevski, D. *Dijana i Silvan*, GZM, 2, Sarajevo 1929.
- Sergejevski, D. *Duhovna kultura Ilira*, Razvitak V, Banja Luka 1938.
- Sergejevski, D. *Rimski spomenici iz Bosne*, Spomenik SKA, LXXVII, 1934; LXXVIII, 1938; XCIII, 1940.
- Sergejevski, D. *Rimski kameni spomenici sa Glamočkog polja*, GZM XXXI/2, Sarajevo 1927.
- Simonović, D. *Botanički rečnik*, Beograd 1959.
- Skarić, V. *O geografskoj nomenklaturi Bosne i Hercegovine*, Izabrana djela, III, Sarajevo 1985.
- Skarić, V. *Apollo Tadenus*, GZM XXXVIII, Sarajevo 1926.
- Skarić, V. *Römische Ansiedlung in Mala Rujiška: Jupiter mit dem Adler*, GZM XL, sv. 2, Sarajevo 1928.
- Skarić, V. *Popis bosanskih spahija iz 1123(1711) godine*, Izabrana djela, III, Sarajevo 1985.
- Skok, P. *Romanstvo i slovenstvo na jadranskim otocima*, JAZU, Zagreb 1950.
- Skok, P. *Studije iz ilirske onomastike*, GZM za 1917, 1918, 1919, Sarajevo 1918–1920.
- Skok, P. *Prilozi k ispitivanju hrvatskih mjesta*, Nastavni vjesnik XXIV, Zagreb 1916.
- Skok, P. *Češka knjiga o vlaškom pravu*, GZM XXX, Sarajevo 1918.
- Skok, P. *Natpis Petra Crnoga*, GZM XXX, Sarajevo 1918.
- Skok, P. *Studije iz ilirske toponomastike*, Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, knj. I, sv. 1-2, Beograd 1923.
- Skok, P. *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*, Split 1933.
- Skok, P. *Ból*, Etnolog X–XI., Ljubljana 1937–1939.
- Skok, P. *A propos du nasalisme et rhotacisme roumain-albanais*, Arhiv za arbanašku starinu 2, Beograd 1924.
- Skok, P. *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, JAZU, Zagreb 1915.

- Skok, P. *Kako biozantiski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena*, Starohrvatska prosvjeta, n. s. I, Zagreb – Knin 1927.
- Skok, P. *O simbiozi i nestanku starih Romana u Dalmaciji i na primorju u svjetlu onomastike*, Rasprave, IV, Ljubljana 1928.
- Skok, P. *Estudes de vocabulaire yugoslave basées sur le folklore et la géographie*, Etnolog, Glasnik etnografskega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1933.
- Smajlović, A. *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977.
- Solovjev, A. *Nestanak bogumilstva i islamizacija Bosne*, Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine, I, Sarajevo 1949.
- Solovjev, A. *Vjersko učenje bosanske crkve*, Poseban otisak iz 270. knjige, Rad JAZU, Zagreb 1948.
- Solovjev, A. *Trgovanje bosanskim robljem do god. 1661*, GZM, Sarajevo 1946.
- Srejović, D., Čermanović A. *Leksikon religija i mitova drevne Evrope*, Beograd 1996.
- Stanford, W. B. *On a Place Name in Horace*, Hermathena 49.
- Stanišić, M. *Uskočka toponomastika*, Onomastica Jugoslavica, 1, Ljubljana 1969.
- Stanišić, M. *Projekti "Velika Srbija"*, Beograd 2000.
- Stanojević, S. *Lična imena i narodnost u Srbiji srednjega veka*, Južnoslovenski filolog, knj. VII, Beograd 1928–1929.
- Stipčević, A. *Iliri*, Zagreb 1991.
- Stipčević, A. *Kultni simboli kod Ilira*, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LIV/10, Sarajevo 1981.
- Stipčević, A. *Bibliografija antičke arheologije u Jugoslaviji*, tom I i II, Sarajevo 1977.
- Stipčević, A. *Bibliographia illyrica*, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 3, 5, 8, 12, Sarajevo 1967, 1974, 1978, 1984.
- Stipčević, A. *Zmija kao čuvarica groba*, Prilog proučavanju ilirskih ostataka u suvremenim narodnim vjerovanjima, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, knj. 49, Zagreb 1983.
- Stratimirović, Đ. *Opis polja Glasinca*, GZM za 1891, III, Sarajevo 1891.
- Stratimirović, Đ. *Sa Glasinca*, GZM IV, Sarajevo 1891.
- Stender-Petersen, A. *Slavisch-Germanische Lenhwortkunde*, Göteborgs Kungl. Vetenskapoch Vitterhetssamhälles Handlingar, IV földjen, XXXI, No 47, Göteborg 1927.
- Subotić, J. *Prilog poznavanju antroponimije Grblja prema zapisima iz 15. vijeka*, SANU, Onomatološki prilozi VIII, Beograd 1987.
- Sučeska, A. *Popis čifluka u rogatičkom kadiluku 1835. godine*, POF XIV–XV/1964–65, Sarajevo 1969.

- Suić, M. *Zapadne granice Ilira u svijetlu historijskih izvora*, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 1967.
- Suić, M. *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976.
- Suić, M. *Tato-ilirski Deus Patrius*, Starinar, n. s. 11/1960, Zagreb 1960.
- Suić, M. *O granicama Autarijata*, Istorijski zapisi XIII/1-2, Cetinje 1957.
- Suić, M. *Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma u starije željezno doba*, VAHD 55/1953.
- Šabanović, H. *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982.
- Šabanović, H. *Krajište Isa - bega Ishakovića*, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine, Sarajevo 1964.
- Šabanović, H., Palavestra, V. *Žepa i njena okolina u prvim decenijama turske vlasti*, GZM, NS, Etnologija, Sarajevo 1964.
- Šafarik, P. J. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur*, Prag 1869.
- Šamić, M. *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća*, Sarajevo 1966.
- Šanjek, F. *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb 1975.
- Šašel, J. *Akte des VI. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, Beč 1964.
- Šehić, N. *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*, ANUBiH, Djela, knj. XL, Sarajevo 1971.
- Šimundić, M. *Osobna imena i prezimena u historiji Brotnja od najstarijih vremena do 1878. godine*, ANUBiH, Radovi, knj. LXXXIV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 23, Komisija za lingvistička pitanja, Sarajevo 1989.
- Šimundić, M. *Nepoznata osobna imena na srednjovjekovnim nadgrobnicima i drugim kamenim spomenicima u Bosni i Hercegovini*, Radovi ANUBiH, knj. LXX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21, Sarajevo 1981.
- Šimunović, P. *Istočnojadranska toponimija*, Split 1986.
- Šimunović, P. *Toponimija nerežiške općine*, ANUBiH, Radovi, knj. XXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 13, Sarajevo 1970.
- Šimunović, P. *Toponomastika i istraživanje jezičkih prežitaka na Balkanu*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. IX/7, Sarajevo 1972.
- Šimunović, P. *Toponimi sa starodalmatskim pridjevom san(c)tu(s)*, Istočnojadranska toponimija, Split 1986.
- Šimunović, P. *Današnje stanje proučavanja jugoslavenske toponomastike*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. IV, Sarajevo 1966.
- Šimunović, P. *Bračka toponimija*, Zagreb 2004.
- Šimunović, P. *Hrvatska prezimena*, Zagreb 2006.
- Škaljić, A. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1985.

- Škegro, A. *Nekoliko pitanja iz najstarije povijesti Bosne i Hercegovine ili o najnovijim krivotvorinama u Bošnjačkoj historiografiji*, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. CXX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 36, Sarajevo 2003.
- Škobalj, A. *Obredne gomile*, Sveti Križ na Čiovu, 1970.
- Šmilauer, V. *Handbuch der slawischen Toponomastik*, Československá akademie věd, Praha 1970.
- Šnajder, R. *Bericht über eine Reise in Dalmatien*, I, Ueber die bildlichen Denkmäler Dalmatiens, Arch. Epigr. Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn, Band IX, Wien 1885.
- Шонтрајанов, Ѓ. *Amurca, Murga, Murk vo romanckite u balkanckite jaziču*, Godišnjak Naučnog društva Bosne i Hercegovine, knj. I, Balkanološki institut, knj. 1, Sarajevo 1957.
- Tafra, R. *Hrvati i Goti*, Split 2003.
- Thalloczy, L. *Tanulmányoka balkan felziget telepedesi torteneti korebol*, Budapest 1901.
- Tallóczy, L. *Über die Bedeutung des Namens Bosna*, WMBH, I, Wien 1893.
- Thalloczy, L. *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914.
- Tescari, O. *Fons Bandusiae*, Athenaeum, Studii periodici letteratura e storia, 3 (3).
- Thumb, A. *Die germanischen Elemente im Neugriechischen*, Germanische Abhandlungen Hermann Paul zum 17. März 1902 dargebracht, Strassburg 1902.
- Thunmann, J. E. *Untersuchung über die Geschichte der ostlichen europäischen Völker*, I, Teil. Leipzig 1774.
- Tomašek, W. *Die vorlawische Topographie der Bosna, Herzegovina, Crna Gora und der Angrenzenden Gebeite*, Wien 1880.
- Tomaschek, W. *Mitteilungen der geographischen Gesellschaft*, Wien 1880.
- Trask, R. L. *Temeljni lingvistički pojmovi*, Zagreb 2005, 256.
- Truhelka, Č. *Die nekropolen von Glasinac in Bosnien*, Bericht über die im Herbst 1888 vorgenommenen Ausgrabungen, Separatabdruck aus Band XIX [der neuen Folge band IX] der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien 1889.
- Truhelka, Č. *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, GZM za 1915, Sarajevo 1915.
- Truhelka, Č. *Studije o podrijetlu*, Zagreb 1941.
- Truhelka, Č. *Les restes Illyriens en Bosnie*, Paris 1900.
- Truhelka, Č. *Gromile na Glasincu*, Izvješće o iskopinama 1888, GZM I, I, Sarajevo 1888.

- Truhelka, Č. *Kopanje starina na Glasincu u godini 1889*, GZM, I, Sarajevo 1890.
- Truhelka, Č. *Prehistoričke gradine na Glasincu*, GZM, III, Sarajevo 1891.
- Truhelka, Č. *Iskopine na predistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890*. GZM, I, Sarajevo 1890.
- Truhelka, Č. *Jedan zanimljiv zapis pisan bosančicom*, GZM, Sarajevo 1906.
- Truhelka, Č. *Hügelbräber und Ringwälle auf Glasinac*, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, Wien 1893.
- Truhelka, Č. *Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini*, separadni otisak, GZM, VI, Sarajevo 1894.
- Truhelka, Č. *Pobliže odregjivanje prehistoričkih nahogjaja u Bosni i Hercegovini iz željeznog doba*, GZM, V, Sarajevo 1893.
- Truhelka, Č. *Bosna u doba prehistoričko*, Povijest Bosne i Hercegovine (reprint iz 1942. g.), Sarajevo 1991.
- Truhelka, Č. *Bosančica*, Prilog bosanskoj paleografiji, GZM, I, Sarajevo 1889.
- Truhelka, Č. *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba*, Sarajevo 1914.
- Truhelka, Č. *Deutsch-albanisches Wörterbuch*, Zagreb 1995.
- Truhelka, Č. *Larizam i krsna slava*, Glasnik skopskog naučnog društva, 7-8 / 1929–1930.
- Turchi, N. *La religione di Roma antica*, Bologna 1896.
- Uglešić, A. *Tipološko-stilska analiza istočnogotskog nakita na području rimske provincije Dalmacije*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 29 (16).
- Uglešić, A. *Rimska provincija Dalmacija pod vlašću Istočnih Gota*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar 1991.
- Uglešić, A. *Nakit Istočnih Gota na području rimske provincije Dalmacije*, Objavljeno u: R. Tafr, *Hrvati i Goti*, Split 2003.
- Vego, M. *Bekija kroz vijekove*, Sarajevo 1964.
- Vego, M. *Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1980.
- Vego, M. *Naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1957.
- Vego, M. *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1982.
- Vego, M. *Rudarstvo u Bosni i Hercegovini u srednjem vijeku*, Radovi sa simpozijuma „Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka”, Zenica 1999.
- Vidović, M. *Kulin ban i krstjanska Bosna*, Sarajevo 2001.
- Vinaver, V. *Trgovina bosanskim robljem tokom XV veka u Dubrovniku*, Anali historijskog Instituta JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik 1953.

- Vinski, Z. *Autochtone Kulturelemente zur Zeit der slawischen Landnahme des Balkanraums*, Simpozijum "Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena", ANUBiH, Posebna izdanja, knj. XII, Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. 4, Sarajevo 1969.
- Vinja, V. *Jadranske etimologije*, Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, knj. I, II, III, Zagreb 1998–2004.
- Voje, I. *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, ANUBiH, Djela, knj. 29, Sarajevo 1976.
- Vujičić, D. *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, ANUBiH, Djela, knj. LVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 33, Sarajevo 1982.
- Vulić, N. *Oktavijanov ilirski rat i izgnanje Skordiska iz Gornje Mezije*, Glas SKA, LXII, Beograd 1907.
- Vulić, N. *Kelti u našoj zemlji*, Glas SKA, CXI, Beograd 1926.
- Walde, A. *Laetinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1906.
- Weigand, G. *Sind die Albaner die Nachkommen der Illyrer oder der Thraker*, Balkan Archiv III, (1927).
- Weisbach, A. *Prehistoričke lubanje sa Glasinca*, GZM VII, Sarajevo 1895.
- Wilcken, U. *Griechische Geschichte*, München 1962.
- Wuthnov, H. *Die semitischen Menchennamen in griechischen Inschriften und Papyri des Vorderen Orients*, Leipzig 1930.
- Zadro, D. *Franjevačka crkva i samostan sv. Nikole u srednjovjekovnim Milima (Arnautovići kod Visokog)*, Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo 2004.
- Zaninović, M. *Delmatsko-grčki odnosi na Jadranu*, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1976.
- Zaninović, M. *Sol u antici naše obale*, ANUBiH, Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu, Sarajevo 1991.
- Zlatar, B. *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, broj XIV–XV, Sarajevo 1978.
- Zotović, M. *Problem mladog gvozdenog doba u zapadnoj Srbiji u svetlu otkrića u Krajčinovićima kod Priboja*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. XXV, Sarajevo 1987.
- Živković, P. *Genealogija porodice Tezalović iz Prače*, Pregled, 6, Sarajevo 1975.
- Živković, P. *Baštinici zaostavštine Braila Tezalovića*, Prilozi instituta za istoriju broj 9/1, Sarajevo 1973.
- Živković, P. *Kreditnotrgovinske veze Braila Tezalovića*, Zgodovinski časopis, 2, Ljubljana 1980.

- Živković, P. *Diplomatska aktivnost Braila Tezalovića iz Prače*, Prilozi Instituta za istoriju X-1/1973, Sarajevo 1973.
- Živković, P. *Ekonomsko socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV stoljeću*, Tuzla 1986.
- Županić, I. *Tragom za Pelazgima*, Narodna starina I, Zagreb 1922.

RJEČNICI

- Divković, M. *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1900.
- Fjalor i emrave gjeografikë të Republikës së Shqipërisë, Akademia shkencave e Shqipërisë, Instituti i gjuhësise dhe i letërsisë, Tiranë 2002.
- Karadžić, V. *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*, III izdanje, Beograd 1898.
- Klaić, B. *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1974.
- Petračić, F. *Gërëko-hërvatski rëčnik*, Zagreb 1875.
- Riječnik naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1910.
- Rečnik mesta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1927.
- Rječnik JAZU, Zagreb, knj. I-XXIII, Zagreb 1885-1976.
- Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, II, III, IV, Zagreb 1971-1974.
- Škaljić, A. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1985.
- Tomici, M. *Dicționar român-macedonean – Romansko-makedonski rečnik*, Skoplje 1986.
- Zajmi, A., M. Bardhi, S. Drini, L. Mulaku, G. Luboteni, S. Imami, *Fjalor shqip serbokroatisht*, Prishtinë 1981.
- Zaimi A., M. Bardhi, S. Drini, L. Mulaku, G. Luboteni, S. Imami, *Fjalor serbokroatish shqip*, Instituti albanologjik, Prishtinë 1989.

Registar ličnih imena

A

- Abazović, Ostoja 518
 Abdurahman 559
 Abri 188, 612, 632
 Abramić, M. 37, 372, 449, 646
 Abruzzi 361
 Acra-banis 555
 Acra-banus 555
 Aelius 311
 Ael(ius) Clemens, P. 119, 568
 Agamemnon 290
 Agani, H. 489
 Agatarhid 92
 Ahab 457
 Ahazija 457
 Ahmed 487
 Ahmet 116
 Ahmetaj, M. 184
 Ahmo 487
 Aioia 89
 Ajduković, J. 190, 646
 Ajdin, H.M. 434
 Ajeti, Idriz 13, 14, 16, 37, 69, 182, 251,
 388, 389, 393-396, 401, 402, 409, 417, 419,
 422, 424, 426, 442, 445, 489, 492, 575, 646,
 647
 Akraja, Hera 303
 Alamani 373
 Alarik 381
 Albanci 14, 17, 24, 27, 34, 45, 82, 83, 177,
 194, 200, 359, 381, 385-388, 390-392, 399,
 401, 404, 405, 416, 427, 435, 491, 534,
 585, 589, 600, 613, 618, 653, 664
 Albaner 671
 Albanians 634, 639, 641
 Albanus, Elije 450
 Alba(n)us, Fl(avius) 568
 Alföldy, G. 36, 89, 90, 171, 172, 187, 204,
 209, 214, 204, 209, 214, 226, 236, 297, 316,
 323, 329, 338, 342, 344, 348, 352, 356, 358,
 363, 365, 368, 482-486, 495, 555, 565, 620,
 641, 647
 Alić 348
 Aličić, A.S. 150, 151, 353, 381, 394
 Aličić, Ahmed S. 17, 74, 312, 407, 420, 464
 Alija 487
 Aljo 487
 Ammida 90
 Amurca 669
 Anagasts 372
 Andes 90
 Andetia 89
 Andreas 254
 Andrija 254
 Anđelić, Pavao 20, 44, 61, 123, 200, 334,
 364, 381, 456, 510, 554, 647, 648
 Anicije, Lucije 544
 Anna 170
 Annaius 170
 Annus 170
 Antoljak, S. 330, 372, 379, 647
 Antonija 465
 Antoninus Aurelius Marcus 567
 Antonius 434
 Antun 434
 Anzulović, N. 372
 Apijan 94
 Apls 484
 Aplius 170
 Aplo 522
 Aplus 170
 Apolon 391, 474
 Apo(llo)dorus, Ulp(ius) 242
 Apolodor Ulpije, Marko 450
 Aquincum 224
 Arbanasi 37, 83, 360, 385, 387, 388, 400,
 401, 405, 445, 647
 Arda 661
 Ardijejci 81, 91
 Ardijeji 28, 91, 480, 542, 662
 Ares 288
 Arg 434
 Argirovski, M. 263, 647
 Argus 434
 Arhin 284, 285
 Arēios 288
 Aris 311
 Arijan 93, 94
 Arimistae 480
 Arnaut 390
 Arnaut, Jovan 517
 Arnauti 390, 416
 Arnautović 568, 633
 Arnautovići 390, 613

- Bantia 556
 Bantian 555
 Bannuus 556
 Bantius 556
 Banto 557
 Banuca 556
 Banus 555
 Bala 391
 Balačev, G. D. 438, 647
 Balakrahiaihi 442
 Ballush 391
 Baljača 442
 Baljos 442
 Baljota (zoon.) 442, 577
 Bardi, Licae 302
 Bardhi, M. 394, 672
 Barić, Henrik 24, 37, 45, 63, 125, 126, 144, 153, 262, 268, 372, 374, 375, 386, 389, 421, 436, 579, 648
 Barin 395
 Barišić, F. 69, 648
 Barjaktarović, Abdo 545
 Barnett, M. 320, 368, 648
 Bartholomeus 285
 Basler, Đuro 20, 44, 85, 87, 91, 101, 166, 167, 308, 372, 481, 565, 607, 615, 627, 648
 Bašagić-Redžepašić, Safvet-beg 20
 Bašović 111
 Bateia 451
 Batević, Radoje 141
 Batinić 643
 Batinić, Jovan 518
 Batinić, Tripko 518
 Bato 48, 64, 101, 140, 141, 142, 143, 173, 231, 309, 447, 451, 522, 523, 608, 628
 Bato, Flavius 101
 Baton 64, 140, 173, 320, 348, 449, 482, 486, 525, 556, 557, 565, 566
 Batonianus 144
 Batvn 557
 Blanos 391
 Bassani 23
 Bashkini 419
 Batinić 515, 622
 Bardilej 544, 650
 Bartoli, M. G. 341, 408, 597, 648
 Batonius 144
 Batonovići 78
 Battisti 320
 Batović, Š. 105, 534, 648
 Batus 142, 144
 Beatović 622, 643
 Bechtel, F. 250, 652
 Bedenko, V. 255, 432, 645
 Begefendija 391, 499
 Begović, M. 497
 Bejtić, Alija 256, 359, 545, 569
 Bela 136, 439
 Bela IV 266-268, 277-279, 294, 654
 Belgrade 642
 Belenus 474
 Belić, Aleksandar 16, 334, 648
 Belosav 222
 Belzeius 484, 485
 Belzeius, Aur(elius) Rufus T. 484
 Benac, Alojz 13, 20, 22, 24, 31, 44, 69, 70, 71, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 90, 91, 92, 96, 97, 104, 129, 161, 165, 225, 239, 249, 257, 258, 282, 287, 290-293, 304, 308, 429, 436, 455, 470, 480, 481, 494, 540, 573, 574, 583, 584, 607, 615, 627, 636, 648, 651, 657, 671
 Benvenist, Emil 154, 255, 290, 431
 Bergalalei 144
 Bergidum 144
 Bergine 144
 Bergintrun 144
 Bergomum 144
 Berguim 144
 Bergula 144
 Bergusija 144
 Berisalić 229
 Berneker, E. 65, 418
 Besa 24
 Bešlagić, Šefik 58, 112, 114, 115, 116, 120, 123, 136, 143, 153, 159, 177, 192, 199, 205, 219, 227, 228, 244, 315, 322, 323, 328, 340, 341, 351, 357, 360, 377, 403, 406, 471, 474-476, 490, 503, 546, 557, 649
 Bešlić, I. 71, 649
 Bezljaj, F. 207, 346, 397, 440, 470, 475, 649
 Bidna 89
 Biko 312
 Bikonja 437
 Bienešanin 295
 Bienešanin, Vuk 295
 Bienešanin, Radoslav 295, 612, 633

- Bind 50, 57, 62, 67, 84, 428, 433, 447, 493-496, 498, 499, 501-509, 522, 526, 528, 529, 531-533, 616, 660
 Bindho 447, 451, 493, 495, 534
 Bindho coniux 493
 Bindi 493
 Bindo 493, 524, 525, 528, 637
 (Bindo Nep)tuno 493,
 Bindo Neptuno sacrum 493, 503
 Bindus 433, 447, 451, 493-496, 500, 502, 523-525, 527, 528, 530-532, 615, 616, 636, 637, 659
 Bingo (zoon.) 445, 614, 635
 Bin Laden 604, 624
 Bion 302
 Bionić 301-302
 Bionić, Božidar 295
 Bionić, Vuk 295, 612, 633
 Bizantinac, Stefan 95, 171, 262
 Bizantinac 452
 Bjelorusi 374
 Bjelosal 229
 Bjeljanin, Savo 517
 Blau, Otto 119, 569, 570, 649
 Bloch, R. 649
 Bobaljević 95
 Bobaljević, Vlah 95
 Bodugnatus 477
 Bodul, D. 73
 Bogavac 395
 Bogo 474
 Bogdan 190
 Bogdani 408
 Bogilović, Bajro 216
 Boio 89
 Bojanovski, Ivo 13, 20, 22, 45, 59, 77, 85, 86, 87, 96, 97, 98, 101, 102, 122, 123, 146, 163, 174, 190, 191, 199, 214, 216, 223, 242, 267, 269, 276, 281, 307, 309, 311, 335, 340, 342, 358, 364, 380, 400, 411, 416, 449-451, 455, 479, 484-486, 529, 542, 565-567, 569, 570, 607, 627, 649
 Bojsal 222
 Bojsalić 222
 Bolozan 231
 Bopp, Franc 399
 Bordman, Dž. 260, 649
 Bosna (pleme) 559
 Boro 151
 Borožan 148
 Borvo 474
 Bosanci 16, 23
 Boseni 23
 Bosna 28
 Bosniak 624, 630, 640
 Bosniaks 623-627, 629, 631, 639, 640, 642, 643
 Bošnjaci 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 37, 38, 39, 41, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 63, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 75, 79, 101, 107, 109, 111, 114, 116, 117, 118, 119, 121, 129, 135, 139, 143, 150, 162, 178, 180, 184, 186, 192, 194, 198, 203, 213, 216-18, 220, 228, 244, 245, 284, 289, 298, 338, 339, 343, 354, 360, 369, 383, 392, 393, 398, 399, 400, 403, 405, 411, 413, 415, 419, 423-425, 427, 428, 446, 458, 460, 463, 470, 471, 475, 478, 488, 491, 492, 494, 498-500, 507-509, 511, 512, 517-520, 522, 526, 533, 534, 537, 545, 548, 549, 552, 553, 558, 559, 563, 564, 568-571, 575, 576, 581 582, 585-587, 589, 597-600, 603-611, 618-622, 650, 654-656
 Bošnjak 20, 21, 49, 73, 118, 198, 412, 552, 553, 604, 605
 Bošnjak (prezime) 354
 Bošnjani 189
 Bošnjani 49
 Bošković, Radosav 447, 661
 Božić, D. 88, 649
 Božičković, Ostoja 296
 Bradua 231
 Brgulja 317
 Braecius 316
 Braetius 316-317
 Branchus 391
 Branho 391
 Branimir 354, 523
 Branislav 523
 Branko 391
 Branković 391, 633
 Brankovići 613
 Breuci 140
 Bricussa 89
 Brisia 175
 Brissinus 175

Britanci 622
 British 643
 Brittius 317
 Brizidia 175
 Brnjo 444, 614, 635
 Bronogenos 477
 Brozović, Dalibor 389, 596
 Brückner 288
 Brudl 505, 506
 Bradač-Milićević, M. 265, 273, 305, 661
 Brči 316
 Buda, A. 541
 Budak, Mile 621, 642
 Budak, N. 566
 Budi 394
 Budimir 158
 Budimir, Milan 34, 63, 126, 142, 173, 198, 205, 340, 378, 550, 650
 Budmani, Petar 406, 407, 439, 440
 Budisav sin Branka 176
 Budislav 158
 Budmani, P. 176
 Bugari 27, 235, 301, 554, 597, 621
 Buhvald, V. 88, 650
 Bukva-Džafo, Ferida 438
 Bul(i)us 156
 Bul sin Abejev 156
 Bula 158
 Bulat 157, 158
 Bulgarians 642
 Bulin 157, 158
 Bulić, F. 416
 Bulini 157
 Bulko 158
 Bullas 156
 Bulus 156
 Bulsn 157, 158
 Buljko 158
 Bungur 478
 Bure(etn.) 392
 Bureković, Ibrahim 526, 527
 Bureković, Muamer 526
 Bureković, Salem 526, 527
 Burmazi 385-387, 399, 400
 Bursijan, C. 262
 Buzuk, Anto 167
 Buzov, Snježana 208, 331, 397, 407
 Buzuku, Gj. 394, 408, 412

Byllinoi 157
 Byllioni 156, 157

C

Cabanes, P. 94, 96, 156, 264, 295, 544, 607, 628, 650
 Çabej, E. 212, 225, 391, 393, 399, 408, 409, 412, 415, 416, 426, 442, 466, 650
 Callinicus 330
 Calloni 328
 Cambi, N. 69
 Candalos 451
 Catari 164, 169, 352
 Cato 482
 Catta 89, 90
 Cavi 480
 Cerauni 128
 Cermanović- Kuzmanović A. 255, 276, 288, 320, 325, 445, 465, 469, 473, 474, 476, 477, 487, 528, 650, 667
 Ceka, N. 156, 295
 Celemio 484
 Celemio, Pla(d)omen(us) 484
 Celts 627, 636, 643
 Celtes 652, 653, 655
 Cesarić-Jakić, V. 488, 656
 Cezar 149, 336, 550
 Chaglieuich, Stiepanum 329
 Chataignau, Yives 497, 650
 Chimochoovski, V. 45
 Cicero 643
 Ciceron 40, 329, 622
 Cicmil 622, 643
 Cigani 110, 606, 609
 Cimochowski, V. 389, 650
 Cincari 137
 Cl(audio) Maximo T. 565
 Copillouich, Chagleta 329
 Colonus 329
 Colionius 173
 Constantinus 98
 Cornelius 569
 Corinium 380
 Cosmas 179
 Costiça 404
 Costiça, Gregorius de 404
 Costiça, Stefano de 404
 Crnogorci 30, 32, 56, 575, 583, 585

Cranetich, Kaglinan 329
 Crepajac, Lj. 330
 Croats 623, 624, 629, 642, 643
 Cubrenus 322
 Cuio 171, 173
 Culinus 231
 Culus 231
 Cul 176, 177
 Culcius 170
 Culeja 177
 Culici 171, 172
 Culin 173
 Culo 171, 172, 173, 176, 177, 231
 Culinius 173, 174, 175, 176
 Culinča 177
 Culio 176, 177
 Culus 170... 176, 178
 Cullonius 173, 174
 Culu (Culli) 177
 Culus 170, 171, 172, 175, 231
 Cuntz, O. 275, 650
 Curbania 555
 Cvijić 161
 Cvijić, Jovan 56, 512, 563, 572, 599, 647, 650, 652
 Cvitoje 468, 599
 Cyprianu 322

Č

Čabej, Ekrem 37, 160, 182, 393, 398, 442, 556
 Čače, Slobodan 29, 165, 166, 167, 168, 650
 Čajkanović 461
 Čaušević, Džemaludin 545, 657
 Čavčić, Ramiz 184
 Čekić, Smail 143, 650
 Čelebi, Evlija 487, 514, 646
 Čelebija, Mehmed-beg 568
 Červa, Troja 362
 Česko 220
 Češkić 391
 Češko 391
 Čivša 622, 643
 Čizmić, Milutin 518
 Čolić, Salih 127
 Čop, B. 391
 Čović, Borivoj 13, 20, 22, 31, 43, 44, 58, 69, 80, 81, 82, 90, 91, 92, 95, 97, 101, 105,

107, 109, 110, 163, 208, 232, 239, 249, 257, 258, 261, 282, 283, 287, 289-293, 303, 305, 308, 420, 452, 454, 470, 477, 480, 481, 505, 510, 512, 529, 532, 533, 539, 540, 542, 578, 583, 584, 607, 609, 615, 627, 630, 636, 648, 650, 651, 660
 Čremošnik, I. 31, 101, 449, 651
 Čremošnik, Gregor 177, 372, 382, 468, 495, 645, 651
 Čubrilović, V. 391
 Čulić, Z. 579, 581
 Čupić, Nikola 494, 660
 Čutajija 203

Ć

Ćajić 32, 583
 Česko 391
 Ćirković, Sima 29, 210, 221, 324, 444, 491, 552, 651
 Ćorović, S. 371
 Ćorović, Vladimir 20, 24, 29, 30, 60, 63, 64, 78, 80, 82, 140, 182, 188, 269, 363, 385, 393, 394, 436, 468, 525, 548, 549, 566, 607, 627, 651
 Ćurčić, Vejsil 52, 208
 Ćurković, Simo 517
 Ćurkovići 530
 Ćirilo, 235, 542
 Ćutahija 530
 Ćutahije 530

D

Dabiša, Stjepan 422
 Dabog 462
 Dačani 94, 582
 Daesidijati 480, 615
 Daetor 248
 Dalmati 36, 174, 479, 481, 482, 488, 550, 665
 Danica 468, 495
 Dančul 136
 Daničić, Đuro 127, 139, 148, 152, 207, 313, 378, 426, 442
 Danilović, Uglješa 71
 Dardanci 91, 92
 Dario I 556
 Darto 522
 Dasa 136

- Dasa(s) 484
 Dasas, Canius 484
 Dasareti 262
 Dasius 484
 Dasius, Aem(ilius) 479
 Dassaro 522
 Dashios 248
 Davejić, Milić 517
 Daza, Vett. 486
 Dazas 248
 Dazieri vil(ico) 486
 Décije 560
 Dečanski, Uroš III 181
 Dečev, D. 245, 246, 389
 Deda 391
 Dedal 495, 653
 Dedić 391
 Dedijer, J. 270, 315, 395, 456, 457, 468, 651
 Deduš 391
 Dehna 596
 Deksari 262
 Delić, R.S. 651
 Delmati 482, 484, 486
 Delkur, M. 532, 651
 Denzler, G. 457, 651
 Desicijati 78
 Desidijati 79, 140
 Desitijati 78, 83, 90, 91, 92, 140
 Despić 266
 Despić, Makso 265
 Desidiate 627, 628
 Desitijati 293, 307, 310, 479-481, 488, 607, 615
 Detlfsen, D. 169
 Detschew, D. 436, 651
 Di Banzi, Maria S. 556
 Deliradev, P. 245
 Delmatarum 547
 Delmati 254
 Demo, Ž. 381
 Demirović 403
 Demirović, M. 545, 657
 Deroko, D.J. 21, 309, 651
 Desisalić-Vuković, Ferhat beg 221
 Desitiatum 547
 Desitiat 636
 Deus Patrius 668
 Diana 441, 466, 636, 650
 Dickenmann, E. 127
 Dijana 441, 447, 448, 462, 465-468, 478, 495, 615, 666
 Dijana ilirska 561
 Dilaver 434
 Dilbava 434, 614, 635
 Dilek 434
 Dilhan 434
 Dilsah 434
 Dindar 479
 Dindari 487, 488
 Dinić, M. 29, 359, 396, 499, 645, 651
 Diodor 79, 93
 Diodorus 645
 Dioklecijan 560
 Diokletianus 97
 Dirmid 477
 Disculescu, C. 371, 579, 652
 Divković, Matija 324, 326, 334, 394, 418, 434, 443-445, 546, 575-577, 672
 Divulja 438, 614, 635
 Dizdar, I. 304, 564, 665
 Dizdar, Mehmedalija Mak 554, 645
 Djedović 391
 Djedović, R. 402, 651
 Dobrković, Beroje 330
 Dobesch, G. 88, 652
 Dobri Bošnjani 354, 604
 Dobri Bošnjani 355
 Dolabela, Kornelije, P. 309
 Dolihen 449, 664
 Domaszevski, A. 269
 Domi, M. 391, 415
 Domnio 323
 Doman 323
 Domanović 323
 Domaszewski 479
 Domnio 323
 Domnius 323
 Dompnius 323
 Dottin 473
 Dragić, M. 468, 652
 Drini, S. 394, 672
 Drpa 499
 Držić, Marin 326, 378
 Drançolli, Jahja 13, 14, 16
 Dubrovčani 298
 Duchagini d' Arbania 559

Dučić 421
 Duk 177
 Duka 559
 Dukat Zdeslav 269
 Dukljanin, Pop 390
 Dumanjić 324
 Dumonja 323
 Dumonjić 324
 Dumic 323
 Dumica 323
 Dumunja 323
 Dunava 531
 Duridanov, I. 144, 145, 245, 246 247, 617, 638, 652
 Dussona 89
 Dušan (car) 181
 Duval, P.M. 88, 652
 Draganović, Krunoslav 267, 277-279
 Dymus de Tulo 213

DŽ

Džafer 550, 551
 Džafer Ragušev 136, 550, 551
 Džaferagić, Munira 474
 Džaja, Srećko 22
 Džanko, Medisa 443
 Džananović, Hadžira 443

Đ

Đafo, Ferida 251
 Đardina, A. 380, 574
 Đokić, Ilija 517
 Đozić, Abid 28, 652
 Đukanović, Đoko 518
 Đurđević, Jovan 518
 Đurđev, Branislav 69
 Đurić, Miloš N. 255, 272, 284

E

Elamiti 556
 Elezović 574
 Elijaš 452
 Elije, Lucije 450
 Enena 89
 Enhelejci 262
 Erot 311
 EtilaFos 248

Erdeljanović, J. 573, 576, 580, 598, 599, 652
 Eros 450
 Etimede(h) 248
 Etleva 248
 Ettritius 248
 Europeans 643
 Evropljani 622
 Ewans, A. 191, 485

F

Fadilpašić 515
 Fasmer, M. 36, 183, 235, 236, 264, 286, 652
 Ferer, G. 479
 Ferizović 348
 Ferjannčić, B. 62, 235, 645
 Fermendžin, E. 267, 645
 Fiala, Franjo 47, 56, 57, 58, 59, 60, 65, 69, 76, 77, 80, 81, 84, 95, 96, 97, 98, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 118, 120, 147, 151, 153, 189, 191, 200, 208, 217, 239, 287, 289, 333, 349, 356, 357, 359, 364, 373, 376, 377, 406, 412, 420, 454, 459, 510, 512-516, 527, 530, 533, 534, 552, 553, 572, 576, 606, 616, 626, 627, 637, 652
 Fick, A. 250, 652
 Figurić, Ante 3686
 Filipović, Milenko S. 31, 32, 43, 56, 58, 64, 65, 66, 67, 68, 74, 77, 79, 80, 82, (95), 109, 111, 116, 117, (118), 120, 121, 136, 138, 139, 148, 155, 161, 163, 180, 181, 186, 187, 197, 202-204, 207, 228, 229, 231, 252, 256, 321, 339, 346, 351, 360, 369, 376, 385, 387, 391, 392, 401, 404, 416, 418, 421-423, 458, 459, 467, 470, 495, 497-500, 515-522 529-531, 533-535, 538, 549, 551, 553, 563, 564, 572, 575, 577, 579, 583, 588, 596, 597, 599, 607, 627, 653
 Filipović, Muhamed 16, 17, 39, 40, 41, 46, 69, 70, 74, 130, 569, 653
 Filipović, Nedim 66, 132, 143, 151, 155, 166, 178, 184, 187, 189, 200, 205, 208, 220, 227, 229, 244, 313, 316, 328, 341, 342, 350, 352, 362, 381, 394, 395, 398, 403, 407, 410, 413, 440, 455, 461, 470, 472, 474, 518, 545, 551, 557, 590, 595, 645
 Fischer, E. 142
 Fischer, J. 275

Fitz, J. 243
 Forcan 622, 643
 Forest, Dž. 259
 Forić, Melisa 72
 Framila 381
 Franci 27
 Francuzi 622
 Franck, O. 252, 653
 Freichher, A. 120, 570, 653
 Fried, Wagner 386
 French 643
 Frisk, H. 142
 Fulfurator, Jupiter 478
 Fuscae, Aur(eliae) 484
 Furdilović 622, 643
 Furtula 622, 643

G

Gabrovec, S. 69
 Gabričević, B. 171, 448, 653
 Gacke 382
 Gada 379
 Gado 379
 Galava 531
 Gali 220, 604, 605
 Gamillscheg, E. 371, 374, 379-381, 653
 Garde, P. 269, 653
 Garašanin, D. 91, 480, 544
 Garašanin, Milutin 34, 69, 82, 83, 91, 93, 293, 381, 478, 480, 541, 547, 565, 607, 621, 627, 642, 653
 Gashi, S. 391, 393, 653
 Gauls 625,
 Gavazzi, M. 575, 577, 578, 653
 Gavela, B. 88, 198, 653, 654
 Gavran 359
 Gavričić, Nikola 518
 Gavro 344
 Gazi Husrev-beg 529, 583
 Gebhard, Ludvig Albrecht 259
 Geminus, Tanusius 390
 Gencije 544, 650
 Georgii Magni 646
 Georgijev, V. 45, 201, 217, 248, 389, 654
 Georgijević, S. 132, 334, 417, 654
 Gepidi 198, 373
 Germanen 653
 Germani 290, 604, 605

Germans 643
 Germanic tribes 625
 Geti 92, 93
 Gibon, E. D. 401, 654
 Giljferding, Aleksandar 515, 654
 Giuglea, G. 371, 654
 Glasinović 252
 Glasnović 252
 Glibo, R. 654
 Glosauer 505, 506
 Gojsal 222
 Gojsalić 222
 Gojslavić 222
 Goldstein, Ivo 566
 Golijanin, Đoko 518
 Goljemade 388
 Good Bosnians 624
 Gorgoljatos 137
 Govedarica, Blagoje 31, 69, 71, 147, 163, 165, 170, 325, 454, 651, 654
 Goti 37, 45, 371-376, 379-382, 534, 588, 622, 658, 661, 669, 670
 Goths 643
 Gošić, N. 379
 Grad, A. 182
 Gradić, Dimitar 95
 Grafenauer, B. 167, 429, 654
 Granus 474
 Gregory the Great 635
 Griffin, Dž. 649
 Grimal, P. 567
 Grci 27, 36, 44, 85, 94, 125, 141
 Grgur I. 330
 Grgur, Papa 429
 Grgur Veliki 453-455, 457, 458, 480, 522, 614
 Grci 236, 237, 242, 249, 250, 253-55, 259, 260, 264-266, 273, 274, 280-284, 286-288, 290, 294, 300-305, 436, 533, 534, 538, 539, 541, 543, 570, 588, 589, 612, 614, 619, 622, 659-661
 Greeks 633, 635, 641, 643
 Green, Kevin 622, 643
 Griffin, Dž. 260
 Grković, Milica 157, 158, 170, 213, 222, 229, 292, 298, 327, 343, 355, 464, 467, 523, 654
 Gržetić 461

Groša (zoon.) 444, 614, 635
Gruppe, O. 654
Gučetić 95
Gud (antrp.) 373
Gud (etnik) 374
Gudac 376
Gudas 374
Gude 376
Gudelj 376
Gudi 374
Guduscani 374
Gulio 176
Guttenberg, Johan 121, 490, 609, 615, 630, 636
Gypsies 626, 630

H

Hadrijan 484
Haberland 573, 652
Hadžibegić, I. 109
Hadžihuseinović Muvekit, S. S. 20, 654
Hadžijahić, Muhamed 21, 28, 188, 251, 277, 354, 489, 559, 654
Haemasi 480
Hahn, J. G. 654
Hajdar-beg 517
Halilović 348
Halilović, Senahid 545, 654
Halimanović, Džulka 578
Halimić 405
Halkokondila, Kedrin 237
Hako 487
Hamilton, H. C. 156
Hamović, Milorad 517
Handžić, Adem 178, 221, 259, 468, 568, 654, 655
Handžić, Mehmed 20, 654
Hanuš 321, 461
Haon 258
Haonci 262, 264-265
Hamond, N. G. L. 262, 265, 302, 559, 560, 654
Haonjani 258
Hardomilić, Vlah 381
Hardu 381
Hasandedić, H. 655
Has, O. 179, 655
Hasan 116, 487

Haury 168
Heichelheim, F. 204, 214
Hebreji 343
Hečo 150
Hekatej 171
Helen 258
Herak 463, 464
Heraklo 297, 330, 445
Herenda 399
Herodot 251, 253
Heubeck, A. 142
Hilejci 157
Hirt, Herman 45, 63, 389
Hirshfeld 479
Histri 389
Hochstätter 105
Hodžić, Hajrudin 463
Hodžić, Hamdija 402
Hodžić, Mustafa 402
Hodžić, Nezir 402
Hoernes, Moric 50, 51, 52, 54, 55, 59, 60, 62, 63, 64, 77, 78, 82, 96, 103, 105, 136, 155, 163, 191, 449, 451, 505, 507-510, 606-607, 619, 627, 640, 655
Hoernes-Behn 77
Hoffer, Aleksandar 267, 655
Holder, A. 37, 338, 342, 474, 556, 655
Holthausen, F. 380, 381
Holučlić 119
Holučlić, Avdibeg 119, 569, 570
Holveg, A. 88, 650
Homer 125, 248, 251, 290, 321
Honić 295
Horacije 416, 433, 494, 501, 523
Hörman, Kosta 52, 400, 529, 583, 655
Hormnel, F. 125
Horvát 354
Hoti 359
Hrabak, Bogumil 387, 499, 655
Hranić, Sandalj 296
Hrasnica 130
Hrelja 181
Hrovatoi 354
Husein-beg 568
Husejn 487
Huso 487
Hvaonić 295, 301-302
Hvaonić, Brajko 295, 612, 633

Hvaović, Brajko 295
 Hrist 84
 Hrvaćani 354, 355
 Hrvačić 220, 352, 355
 Hrvačić, Juso 402
 Hrvat-baša 352, 355
 Hrvat (etn.) 354, 355, 600
 Hrvat (lično ime) 353-355
 Hrvati 15, 20, 22, 27, 30, 36, 41, 49, 50, 53, 63, 70, 71, 105, 129, 135, 137, 170, 177, 235, 237, 258, 287, 298, 354, 355, 372, 379-381, 428, 452, 498, 509, 533, 554, 556, 564, 575, 578, 581, 588, 590, 599, 600, 603, 609, 621, 653, 660, 661, 664, 669, 670
 Hrvatin 353, 355
 Hrvatinić 353
 Hrvatinić Vukčić, Hrvoje 355
 Hrvatinić, Stipoje 355
 Hrvatinić, Vukoslav 355
 Hrvo 352, 355
 Hubana 555, 662
 Hubanić 555, 662
 Hubert, H. 88, 655
 Hubschmid, J. 326
 Husrev beg 400
 Husejinović 403

I

Iaca 89, 90
 Iacus 89
 Iapodum 547
 Iaritus 90
 Ibn Haldun 559
 Ibrahimagić, Omer 16
 Ikar 653
 Ilan 452
 Ile 452
 Ilić, Ž. 579
 Ilievski, P. Hr. 209, 210, 248, 280, 288, 295, 302, 655, 656
 Ilija 452, 453, 455, 456, 459, 478, 480, 542, 614, 635
 Ilija Gromovnik 454-456
 Ilijašević 452
 Ilirowie 662
 Ilkan 452
 Illyrian tribes 629, 634, 636, 641

Illyrians 624, 626-628, 631, 636, 637, 641-643
 Ilirërt 645
 Ilievski, P. I. 223, 298
 Illyriens 669
 Illyrier 664, 671
 Ilijevski, P. 69
 Iljinski 332
 Ilir 173, 261, 344, 364, 368
 Iliri 14, 24, 30, 31, 34, 36, 40, 43, 44, 45, 47, 53, 55, 59, 63, 64, 68, 71, 76, 78, 80, 82, 84, 85, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 105, 106, 109, 119, 121, 125, 135, 141, 143, 151, 154, 156, 157, 159, 161, 171, 174, 175, 188, 189, 194, 196, 198, 202, 220, 225, 226, 229, 231, 232, 237, 254, 260, 261, 264-266, 281, 283, 289, 291, 295, 301, 304, 305, 310, 311, 333, 334, 348, 364-366, 369, 376, 381, 382, 386-389, 394, 403, 408, 410-413, 424, 426-429, 431, 432, 436, 440, 442, 448, 449, 451, 453, 458, 465, 469, 470, 472, 478-483, 494, 496, 507, 522, 531, 532, 534, 537-544, 547, 548, 550, 551, 555-561, 565, 566, 570, 572, 575, 580, 581, 586, 588, 589, 596, 597, 604, 605, 607, 608, 611-613, 615, 616, 620-622, 648, 650, 653, 660, 662, 665-668
 Ilirica, Diana 495
 Ilvir, Dasius Aur(elius) 486
 Imami, S. 394, 672
 Imamović, Enver 21, 22, 23, 28, 30, 236, 441, 462, 465, 476, 493, 495, 496, 503, 504, 588, 600, 656
 Imamović, Mustafa 21, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 49, 50, 51, 169, 491, 498, 509, 559, 568, 656
 Imamović, Rasim 440
 Inah 434
 Indoevropļjani 125
 Iona 434
 Ionnaria 434
 Iordan, I. 414, 655
 Isaković, Alija 656
 Isdrina, Zoiam de 396
 Ishaković, Isa-beg 166, 324, 331, 646, 668
 Islami, S. 273, 541
 Istočni Goti 45, 371-373, 379, 382, 647, 670
 Italijani 622

Italians 643
 Iuana 468
 Iuana de Bosna 495
 Iunius 344, 365, 366
 Ivan, sin Vladka 420
 Ivančajići 32
 Ivančajić 32, 583
 Ivić, Pavle 74, 489, 598, 656

J

Jagrez (zoon.) 439, 440, 614, 635
 Jahić, Dževad 16, 17, 74, 309, 488, 489, 656
 Jahja 381
 Jakubinski, L. P. 235, 656
 Jalimam, S. 108, 459, 656
 Jana, Majka 441
 Jana 441, 466, 468, 469, 495
 Jania 441, 469
 Jankovići 472
 Janković, Milanko 472, 477
 Janja 441, 466-469, 495
 Janja, Majka 441, 466, 663
 Janjota (zoon.) 440, 441, 577, 614, 635
 Japodi 85, 95, 161, 433, 493, 503, 663
 Jatulja (zoon.) 531
 Jeftović, Vukota 518
 Jelić, L. 275, 490
 Jeremić, R. 122, 136, 656
 Jerina 529
 Jireček, Konstantin 24, 26, 29, 95, 154, 169, 176, 177, 186, 187, 139, 213, 226, 227, 252, 267, 277, 313, 315, 322, 323, 344, 365, 372, 379, 388, 390, 421, 512, 538, 550, 551, 656
 Jokl, H. 24, 63, 204, 402, 436, 656
 Jorga, N. 237, 589, 656
 Josifović, S. 126, 479, 656
 Jovanović, B. 88, 89, 94, 657
 Jovanović, D. 29
 Josifovski, S. 269, 656
 Jovičević, Radojica 66, 228, 235, 253, 657
 Jovičići 32
 Jukić 164
 Jukić, Ivan Franjo 489, 657
 Junda 433, 434, 614, 635
 Junius 226
 Juno 365
 Junona 113, 114, 311, 434

Junuzović 403
 Jupiter 119, 248, 434, 448, 450, 451, 454, 455, 478, 569, 666
 Jurišić, Blaž 149, 156, 172, 182, 194, 216, 218, 228, 244, 246, 253, 258, 280, 287, 295, 298, 300, 336, 337, 395, 410, 413, 418, 422, 424, 434, 439, 445, 464, 524, 542, 558, 598, 657
 Justin 290
 Justinijan 264
 Juzbašić, Dževad 22, 72, 73
 Južni Slaveni 105, 110, 190, 232, 235, 236, 389, 434, 488, 559
 Južni Sloveni 45, 50, 105, 110, 167, 197, 429, 469, 534, 554, 572, 648, 652-654, 661, 667, 671

K

Kabaleti, Curbania Aplo 555
 Kabaš 391, 499
 Kabaš, Dervi 501
 Kabaš, Đulija 501
 Kabaši 391
 Kadlec 237
 Kajanto, I. 122, 173, 174, 315, 323, 329, 336, 338, 342-344, 348, 358, 362-364, 378, 415, 657
 Kalabov, K 245
 Kalaj, Benjamin 51, 52, 659
 Kalima 288
 Kaliman 241
 Kalin 330
 Kalina 330
 Kalinik 330
 Kalinić, (Pr)ibislav 330
 Kaluša (zoon.) 614, 635
 Kaljević, Stjepan 329
 Kamarda 393
 Kamptz, H. von 258, 297, 298
 Kanaet, T. 439, 580
 Kanda 424, 435, 531, 614, 635
 Kandalos 447
 Kandalas 447, 451
 Kanostrevac 32
 Kape 154
 Kapius 154
 Kapo 150, 154
 Kapović 622, 643

- Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg 50
 Kapidžić, Hamdija 49, 51, 52, 60, 78, 96, 103, 645
 Karadžić, Vuk 56, 207, 212, 318, 320, 324, 327, 339, 350, 359, 361, 405, 439, 444, 464, 512, 549, 597, 672
 Karadžić, Radovan 549
 Karaios, Zeus 254
 Karaman, Ibrahim 439
 Karavlas 581
 Karić 424, 525
 Karić, Enes 545, 657
 Karić, Selim 501
 Karije, Ž. M. 380, 574
 Karin 380
 Karišik 32
 Kasandar 92
 Kasumović, Ahmed 28, 657
 Kastor 263
 Katica 399
 Katičić, Radoslav 14, 19, 25, 26, 29, 32, 34, 36, 46, 69, 74, 89, 90, 101, 126, 129, 140, 141, 157, 161, 171, 172, 173, 177, 223, 253, 262, 265, 335, 375, 389, 433, 447, 451, 482-486, 493-495, 523-525, 555, 616, 620, 637, 641, 657, 658
 Kavanjin 279
 Kazarov, G. 24, 435, 658
 Kelemina, J. 372, 374, 380, 658
 Kelten 652
 Kelti 44, 68, 78, 79, 82, 83, 84, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 161, 201, 220, 465, 471, 472, 474, 477, 480, 534, 542, 557, 588, 607, 615, 622, 653, 654, 671
 Kekaumenos 302
 Keraios, Zeus 254
 Kerber 445
 K(h)vaon 302
 Kija 297
 Kijat 297
 Kikul 594
 Kimbri 93
 Kiparski, V. 371, 658
 Kipert, H. 90, 308, 481, 607, 615, 628, 636, 658
 Kitonja (zoon.) 437
 Kitulja (zoon.) 433
 Klaić, Bratoljub 645, 672
 Klaić, Nada 29, 190, 267, 429, 552, 658
 Klaić, V. 20, 170, 371
 Klaudije II 560
 Klaudije Maxim T. 565, 569
 Kleigen 295
 Kleinpaul, R. 376, 658
 Klemens, Publije Elije 450
 Knez, T. 171, 658
 Knežević, J. 191
 Kniewald, D. 460, 658
 Kola, Shen 422
 Kolendo, J. 329
 Komarica, Atif 284
 Komarica, Ibrahim 284
 Konaković, Asim 435
 Konaković, Sulejman 435
 Konavljani 95
 Konstantin 162, 164
 Konstantin I Veliki 560
 Konjokrad, Janko 518
 Konjokrad, Marko 518
 Koprivica 522
 Korkuti, M. 156
 Koroman 32
 Korsch 574
 Kosmajac 472
 Kosmajac, Jovan 472
 Kopil 403
 Kopilović, Kaljeta 329
 Kosača-Vukčić, Stjepan 359
 Kosorić, Ilija 517
 Kosorić, M. 89, 658
 Kosorić, V. 32, 66, 140, 658
 Kostallari, A. 391, 415
 Kotorani 164
 Kotorić 167
 Kotorić rođ.Omičević, Aziza 167
 Kotroman 168, 169
 Kotromanić 555
 Kotromanići 168
 Kotromanić, Stipan II 237
 Kotromanić, Stjepan II 220, 364, 459, 495, 561
 Kozličić, Mithad 13, 14, 16, 272-275, 490, 658
 Kozma 170
 Krahe, H. 29, 35, 127, 136, 137, 139, 142, 145, 149, 150, 152, 155, 156, 160, 174, 181,

183, 185, 187, 188, 192, 193, 195, 196, 197,
204, 209, 210, 211, 212, 214, 216, 217, 218,
223, 224, 225, 226, 247, 250, 265, 292, 293,
336, 337, 358, 392, 401, 412, 413, 434, 546,
555, 556, 658
Kraljačić, Tomislav 49, 50, 509, 659
Kraljević, Marko 181
Kranetić, Kaljin 329
Kranisalić, Žun 226, 365
Krek 461
Kristofordi 408, 419
Kromayer 479
Krstić-Vladić, B. 578
Kvaonić 295, 301-302
Ksenofont 288
Kovačević- Kojić, Desanka 267, 277-279,
295-297, 299, 300, 313, 332, 387, 658
Kranzmayer 131
Krasnići 359
Kreševljaković, Hamdija 147, 345, 400,
401, 515, 659
Kretschmer, Paul 63, 193, 198, 372, 658
Krilonja (zoon.) 437
Krilatica, Relja 181
Kulenović-Adamović, M. 622, 643
Krleža, Miroslav 457
Kul 176, 177
Kulduk 177
Kuli 214
Kulić, Rukija 315
Kulin 17, 73, 168, 170, 172, 173, 175, 176,
177, 179, 214, 231, 254, 468, 495, 555, 559,
561, 611, 632, 662, 663
Kulin (prezime) 176
Kulin ban 259, 491, 523, 554, 558, 670
Kulinić 176
Kulišić, Špiro 237, 462, 492, 534, 564, 572,
575, 580, 583, 585, 598, 599, 659
Kulo 171, 175, 176, 214
Kulinus 178
Kulovac 176
Кулѡдукъ 177
Kulovac, Hadžira 578
Kupusović, A. 136, 150, 151, 353, 545
Kurelac, F. 440
Kuripešić, B. 552, 645
Kurz, K. 542, 543
Kutlovac, Mustafa 440

Kutuz 407
Koci 398
König 376
Kosorić, M. 213
Kotor 352
Kuholin 477
Kunovac 220
Kurtiguri 429
Kušić, Š. 579
Kvaonić, Brajko 612, 633
Kvinar 98

L

Landau, O. 248, 378, 659
Lalović 643
Ladan, T. 341, 659
Laiscus 89, 152, 193, 358
Lalović 622
Lavo 482
Leda 263
Lehr-Splawiński, Tadeusz 150, 337, 659
Leković, V. 163, 165
Leonaihi 412
Leonnatos 412
Leichenfeld, S. 120, 570, 653
Liburni 36, 85, 580
Lilek, Emilijan 425, 497, 498, 585, 586,
619, 640, 659
Lilić, M.S. 426, 442
Limenija, Hera 303
Linhart, A. T. 45, 659
Lisičar, P. 236, 659
Livije 94, 181, 217, 250
Lochner-Hüttenbach, F. 126
Loancije, T. 506
Loewe, R. 153, 371, 659
Loiscus 152, 193, 358
Loma, Aleksandar 74, 154, 363, 431, 478,
524, 659, 660
Loma, S. 484, 485, 547, 659
Lošpac, M. 432, 645
Lot 225
Lovrenović, Dubravko 22
Lozić 557
Luboteni, G. 394, 672
Lubura, Relja 181
Luburić 180
Lucer 367, 368

Lucić 197
 Lucifer 367
 Lučić, J. 177, 519, 645
 Luer 368
 Lukarević, Mihovil 298
 Lupulus 367
 Luterani 369
 Luter 368
 Lutorani 367-369
 Lutori 369

LJ

Ljutori 369

M

Madusa 89
 Mađari 237
 Madžari 194
 Madžigalj 622, 643
 Mahine 388
 Maia 636
 Maja 473, 615
 Makedonci 129
 Maksim, knez 517
 Mala-banus 555
 Malović 622, 643
 Malović, Sava 517
 Malava (zoon.) 437, 614, 635
 Malićević 515
 Mallaius 89
 Malkom, Noel 389, 660
 Mahmud 137
 Makedonci 235, 657
 Makanec, A. 265-266, 543, 659
 Makushev, V. 559, 560, 659
 Maldava (zoon.) 133, 435, 436, 614, 635
 Malončići 388
 Mandić, D. 227, 659
 Mandić, M. 20, 90, 222, 308, 481, 607, 615, 628, 636, 660
 Mano-Zisi, Đ. 85, 87, 94, 96, 607, 627, 660
 Mansaku, S. 391, 415
 Mara 185
 Marcianus, Ulp(ius) M. 242
 Maretić, Tomo 127, 152, 168, 169, 170, 197, 199, 227, 244, 330, 357, 377, 378, 439, 660
 Marić, R. 449, 493-496, 501-503, 524, 660

Marić, S. 499
 Marić, Zdravko 72, 82, 89, 660
 Marie Ste Pricot de, E. 570
 Martić 405
 Martinus 285, 338
 Martianus 338
 Martinianus 338
 Marin, Emilio 36, 174, 660
 Marević, J. 280, 321, 333, 378, 391
 Mars 368
 Marulja 433, 531
 Mascelio 89
 Masthiae 480
 Maxim 429
 Müller, C. 275
 Makedoromani 589
 Makedonski, Aleksandar III 266
 Makedonski, Filip, II 543
 Majrhofer, M. 524, 660
 Manderalo, S. 557
 Marava, Osman-beg 398
 Marinko 55
 Mario 649
 Marjanović, Mato Rajko 515
 Marko 567
 Marković, Mirko 39, 41, 128, 182, 211, 243, 224, 275, 276, 291, 413, 463, 490, 590, 660
 Marulić, Marko 327
 Mataguža 388
 Mataruga 388
 Matheus 415
 Mathijas 415
 Matera 90
 Matija 415
 Mati 415, 416
 Mati, Boja 415
 Mati, Dimitr 415
 Mati, Jovan 415
 Mati, Nenada 415
 Mati, Peja 415
 Mati, Petri 415
 Mati, Petro 415
 Mati, Raja 415
 Mati, Stepa 415
 Mati, Toma 415
 Matisa 89
 Matinus 415

- Mato 415
Matorac 444, 614, 635
Matorka 444
Matta 415
Mattan 415
Mattio 415
Matzenauer 161
Marica 661
Martel, Karlo 142
Matz, F. 238, 660
Maximus, Catilius M. 242
Mayer, Antun 16, 20, 24, 27, 29, 35, 36, 59, 90, 131, 136, 139, 142, 145, 149, 152, 153, 156, 157, 159, 162, 164, 165, 166, 168, 170, 173, 181, 187, 188, 196, 198, 199, 200, 201, 204, 209, 211, 212, 218, 221, 223-225, 268, 308, 327, 328, 336, 340, 357, 358, 377, 378, 389, 392, 412, 413, 433, 434, 436, 439, 451, 461, 465, 473, 481, 494, 503, 506, 523-525, 534, 546, 550, 555, 607, 615, 616, 628, 636, 637, 659, 660
Mazalić, Đoko 20, 84, 158, 277, 313, 418, 419, 429, 569, 648, 660
Mažuranić, Matija 515
Maxa 90
Mede 556
Mehart, F. 239
Mehmed 487
Mehmedija 159
Meho 487
Meilet 131
Mellito 90
Menandar 429
Mentori 272
Menzana Jupiter 248
Mercator, G. 490
Merhart, von J. 660
Merkur 473
Metodije 235
Meyer, Gustav 146, 182, 393, 398 400, 404, 408, 437
Meyer-Lübke 146
Mičević, Lj. 158
Mićo (zimija) 32
Mihajil sin Kulina 176
Mihajlović, Draža 65, 67, 521, 563
Mihajlović, V. 660
Mihaljević, Milan 172, 286, 389, 525, 660
Mikalja, Jakov 320
Mikić, Ž. 69, 71, 91, 121, 122, 480, 481, 542, 580, 609, 630, 660, 661
Mikloschich, Franz 645
Miklošič 161
Miklošič, Franc 25, 223, 332, 374, 393, 475, 574
Mikolaj 395
Mikov, V. 264, 438
Mikula 395
Mikulaš 395
Milava 431
Miles 378
Miletić, Lj. 332
Miletić, Nada 20, 31, 44, 50, 101, 113, 114, 115, 116, 159, 188, 372, 475, 509, 648, 651, 661
Miličević, Dubravac 95
Miličević, R. 555
Militaris 378
Militio 378
Milionianus 378
Milo 378
Milojčić, V. 304, 661
Miloš 297
Milošević, Slobodan 564
Milovanović, Dušan 167
Миљсь Стѣпиць 177
Milivoj 476
Minerva 468, 495
Mirdita, Zef 14, 16, 45, 428, 447, 661
Mirković, M. 482
Miroslavljević, V. 88, 661
Mirvić, Pero 518
Misa 187
Misajlo 187
Misauc(i)us 187
Misaus 187
Mislen 187
Miso 187
Mitre 478, 653
Mitilije 543
Mituloš 137
Mladenov 153
Mlečanin 596
Mócsy, A. 330, 661
Mladenov, S. 153, 201, 661
Mme, Jean-Palou 473

Mocsy, A. 198, 555
 Mojsije 460
 Moletti, G. 490
 Moldovanka 436
 Molistom 93
 Monunije 431, 543
 Mile 339
 Milečanin, Hekatej 262
 Mommsen, T. 450, 565
 Moravljani 28
 Mrata 285
 Mrenović, Hrvatini 353
 Mufta 568
 Mujagić 463
 Mujezinović, Mehmed 382, 661
 Müller, Karl 157
 Muminović 546
 Muntanus 90
 Murga 299, 669
 Murgaš 299
 Murgić 299
 Murgulović 299
 Murgonja 300, 436, 437, 577, 614, 635
 Murk 669
 Murko, Matija 661
 Muržić 299, 300-302, 612
 Muslić 348
 Muslims 623-625
 Muslimani 21, 564, 581, 654, 656, 659
 Mustafa-beg, sin Argurov 150
 Mušan 515
 Mulaku, L. 394, 672
 Muljačić, Ž. 661
 Mužić, I. 661

N

Nantia 90
 Narr, K. J. 31, 661
 Nalješković 318
 Neptun 493, 503
 Nesiren 203
 Nesireni 530
 Nestor 332
 Невская, Л. Г. 193, 661
 Nezirović, Muhamed 16, 576, 661
 Nicolaus 395
 Niederle 461, 475
 Nijemci 622

Nikola 170, 395
 Nikolaj 395
 Nimanići 61
 Nimfa 449, 651
 Nindia 89
 Ninoslav 278
 Niškanović, M. 53, 564
 Nobbe, C. F. A. 275
 Nodilo 461
 Nonntio 90
 Nopcha, F. 213, 398, 661
 Nopsca, F. 24, 200, 391, 428, 436, 661
 Nordeskiöld, A. E. 275, 662
 Novak, V. 488
 Numićani 484

Nj

Njuton, R. R. 275

O

Obarčanin 191
 Obilić, Miloš 181
 Obrenović, Vlatko 189
 Obrinović, Vlatko 189
 Očuz 227, 499
 Očuz, Ahmet 500, 501
 Očuz, Avdija 500
 Očuz, Hasanko 501
 Očuz, Nazija 500
 Očuz, Omer 500
 Ochuz 499
 Ochuz, Albensi 499
 Odoakar 374
 Odovići 430
 Ohmad 439
 Ohmak (zoon.) 439
 Ohmće (zoon.) 439
 Ohme (zoon.) 438, 439, 614, 635
 Ohmica (zoon.) 439
 Ohuz 227, 499
 Oktavijan 131, 479, 480, 487-489, 491, 656, 671
 Olimpijski, Jupiter 311
 Omače 439
 Opeša 199
 Opešnica (bot.) 199
 Orbini, M. 468, 495, 645
 Orgesso 550

Ortija, Artemida 303
 Osmanlija 489
 Osmanlije 117, 354, 527, 593
 Osmanović 546
 Ostoja 210, 353, 355
 Ostrogoti 646
 Ostrović, Lukac 95, 187, 538
 Oštrić, O. 105, 534, 648
 Oštir, K. 125, 145, 402, 425, 470, 662
 Otajagić, Mehmedalija 344
 Otajagić, Nizija 344
 Otrębski, J. 183
 Ovidije 501
 Ozrinić 359

P

Paio 171
 Pajakovski, V. 188, 202, 662
 Palauesino, Meliausio 396
 Pali 391
 Palić 391
 Palok 391
 Paluš 391
 Palavestra, Vlajko 205, 208, 219, 367-369, 407, 426, 662, 668
 Panto 482, 485
 Pantis 248
 Panonci 94
 Papazoglu, F. 28, 69, 81, 82, 83, 91, 92, 93, 264, 453, 457, 480, 541, 543, 544, 547, 607, 627, 662
 Pape, W. 36, 297, 662
 Parmenicus, Proculus 503
 Partheni 480
 Partini 486, 488
 Paris 197, 198, 231
 Pariž 197
 Parović-Pešikan, Maja 238-241, 249, 253, 258-260, 282, 432, 662
 Parmanic(us) 90
 Parto 522
 Paskovići 314
 Pascha 344
 Pascho 344
 Pasco 344
 Pascasius 344
 Paschasius 344-345
 Passche 344
 Paschalis 315, 343-344
 Pasqualis 315, 344
 Pasko 315
 Pasqua 344
 Páša 343
 Pašan 343
 Pašalić, Esad 20, 85, 87, 308, 334, 457, 550, 565, 607, 627, 648, 662
 Pašana 343
 Pášo 343
 Pášić 331, 342-345
 Pašić 343-345
 Pašić, Fatima 499, 578
 Pašić, Hasan-beg 344
 Pašić, Medan 587
 Pašić, Mustafa 587
 Pašić, Nikola 343
 Pašić, Ibrahim 20, 22, 54, 59, 72, 73, 95, 96, 111, 112, 116, 118, 138, 168, 170, 175, 177, 186, 210, 227, 341, 393, 457, 459, 460, 468, 538, 553, 555, 662, 663
 Paškvalin, Veljko 72, 101, 280, 449, 663, 664
 Patsch, C. 24, 27, 28, 60, 61, 90, 101, 102, 103, 104, 119, 120, 123, 191, 307, 358, 481, 531, 543, 607, 636, 663
 Pauli, C. 45, 63, 125, 389, 663
 Patsch, Karl 433, 435, 448, 450, 493, 503, 504, 565, 568-570, 615, 628
 Pauler, J. 663
 Pauzanija 290
 Pavan, A. 565
 Pavlinović 147, 279
 Pavlović, Milivoje 16, 138, 201, 219, 220, 236, 268-270, 285, 316, 344, 346, 352, 414, 421, 441, 461, 466, 467, 472, 473, 663
 Pavlović, M. 154, 300, 355
 Pavlović, Radoslav 211
 Pavlović, Zvezdana 74, 75, 663
 Pareti, L. 261
 Pavlovići 123, 158, 159, 210, 277, 296, 419, 660
 Peco, Asim 34, 72, 363, 664
 Pedersen, H. 408-409
 Pejanović, Đorđe 552, 621, 642, 645, 664
 Peonci 92, 657
 Perendija 391, 399
 Perendija, Šefika 399

- Perfanić, Milić 297, 612, 633
 Perfanić 301-302
 Perić, O. 488, 664
 Perun 454, 455
 Pelidija, Enes 32, 583, 664
 Pelasgi 125, 126
 Pelazgi 24, 436, 672
 Pešur 199
 Petar 297, 359
 Petar Crni 666
 Petrić, Mario 101, 352, 361, 367, 391, 664
 Petrija 345
 Petračić, F. 212, 250, 251, 253, 255, 257, 274, 278, 279, 284, 288, 378, 672
 Philjpide, A. 389
 Pladomenus 482
 Planius 200
 Planus 200
 Planja 200
 Pilindavići 32
 Plinije 164, 171, 192, 223, 333, 352, 486
 Plinije Stariji 169, 480
 Plinius Secundus 169
 Pllanjam 200
 Pilar, Ivo 581
 Pisani, V. 45, 389, 393, 523, 524, 664
 Pitomio 395
 Peonci 157, 507
 Petersen-Stender, A. 371-372, 667
 Pineta 89
 Piper, Sjever 359
 Piperi 359
 Pirijin, Vukić 357
 Pirusti 310, 479, 485-488
 Pirraku, M. 177, 664
 Pisani, V. 182
 Pizistrat 284
 Plutarh 266
 Plaut 434
 Patron 248
 Plani 200
 Pločo 193, 405
 Plutarh 251, 255
 Poluks 263
 Popović, C. Đ. 424, 435
 Popović, D. 268
 Popović, C. 531
 Popović, V. 236
 Popović, Ivan 36, 235-237, 285, 286, 394, 452, 664
 Popović, Lj. 85, 87, 94, 96, 607, 627, 660
 Pokorny, J. 37, 152, 183, 185, 193, 198, 207, 214, 247, 358, 389, 474, 664
 Polaschek, E. 485
 Polibije 192, 555
 Polome, E. G. 149, 337, 389, 664
 Ptolemy, Claudius 633, 636
 Ptolomej 221, 247, 250, 358, 436, 555
 Pečenezi 237
 Podinić, Obren 518
 Podvelešci 580
 Poia 90
 Posaulio 89
 Poseni 23
 Prailiri 550, 650
 Pribienović-Muržić, Bogdan 300
 Pribienovich 301
 Pribijenović 299
 Pribijenović, Bogdan 299
 Pribijenović, Pribisav 299
 Pribijenović, Radoslav 299
 Pribisalić 229
 Pribjenović 299
 Prijam 197
 Prinča 458
 Prkos 399
 Probatolus 348
 Probus 560
 Prodan, I. 664
 Prokopije 236, 555
 Porfirogenit, Konstantin 162, 164, 166, 350, 374
 Pott, A. F. 125
 Pricot de St. Marie, E. 119
 Prijesda 17, 73, 74, 168, 170, 175, 468, 491, 555, 559, 561, 611, 632, 663
 Prijezda 74
 Primilović 546
 Prin, Milosao 546
 Princ, O. 88, 650
 Princh 546
 Prinč 546
 Pseudo-Aristotel 28, 272, 273
 Pseudo-Skimons 547
 Ptolemaeus 645
 Ptolemaios 650

Ptolemej 188, 650
Ptolemej, Klaudije 210, 272, 274-276, 294,
490, 491, 612, 615
Podžo 220
Prokopije 264
Pudić, I. 330, 381, 664
Purivatra, Atif 564
Pușcariu, S. 408
Putanec, V. 441, 454, 664, 665

Q

Quiclet 515

R

Rada-gaisu-s 380
Radanović, Mikoje, zv. Tezalo 296, 297
Radanović, Bogiša 296
Radanović, Frančiško 296
Radanović, Radiša 300
Radavac 202
Radenović, Pavle 296
Radenović, Petar 296
Radenović, Radoslav 296
Râdo 380
Radosal 222
Radosalj 222
Radosav 222, 396
Radota 441
Radilović 116
Raddam 488
Radinčić, Gruboje 298
Radinčić, Tikoslav 298
Radovići 58
Radul 136
Rađušić 515
Raguš 136
Raguž, Dragutin 269, 653
Ravenjanin 224
Radovan 203
Rajići 32
Ranke, Joch 49
Radojev, Alija 357
Radič sin Opeše 199
Radimski, V. 448
Radin 211
Radinčić, Tikosav 612, 633
Radoje, dijak 554
Radoje, sin Šene 420

Radomila, Zemin 381
Radomil 381
Radomila 381
Radomir 441
Radmil(o) 381
Radosalić, Vlaho 221
Radosalić 229
Ragus 550
Raguš 550
Ramadan 487
Ramić 403
Ramović, Mehmed 259, 665
Ramo 487
Ranković, S. S. 210, 665
Ranjina 197
Raunig, B. 95
Ravenat 416
Ravonius, Celer 301
Regulier, C. 665
Rôdoaldus 380
Rogatičanin 567
Romeji 232
Romani 232, 298, 379, 380
Relja 181
Relja-Lubura 67
Reljković, Matija Antun 577
Reichenkon, G. 402, 665
Reinach, S. 449
Rendić-Miočević, D. 36, 69, 170, 171, 172,
174, 175, 204, 214, 232, 301, 358, 431,
449, 484, 541, 547, 665
Rener, H. 304, 564, 565, 665
Renoldi 546
Renovica 517, 519
Renovica, Milovan 517-520
Rezo 440
Rexa, I. 386, 390, 391, 413, 415, 665
Ribarić 464
Ribezzo, F. 145, 156, 503, 523, 665
Rihtman, Cvjetko 580, 665
Roman 330, 350
Romanović 350
Romanić 350
Romani 24, 136, 194, 287, 350, 354, 356,
551, 589, 667
Romans 625
Rončević-Brozović, D. 461, 650
Roso-mil 381

Rosseti, A. 46, 389, 665
 Rossi 419
 Rovinski, P. 496, 666
 Rozwadowski, J. 441, 469, 666
 Rimljani 24, 78, 85, 93, 94, 140, 200, 223, 241, 255, 307, 309, 310, 333, 350, 363, 367-369, 413, 431, 450, 482, 486, 487, 534, 565, 566, 580, 585-589, 605
 Rimljanin 368
 Ribezzo 262
 Rođanin, Apolonije 171, 223, 253, 658
 Rogačić 569
 Rogatić 569
 Rogatičani 120
 Rücker, A. 28, 666
 Rufus, Iul(ius) 479
 Rumuni 194, 206, 400, 656
 Rusan 356
 Ruscelio, G. 490
 Rusi 190
 Rusko 356
 Ruvarac, I. 666
 Rygh, O. 193

S

Sagonja 443, 577, 614, 635
 Sakač, S. 554
 Salihagić, Janko 32
 Salihagić, Evlija 284
 Salihagić, Omer 284
 Sanfeld, K. 372, 666
 Saint Elias 635, 641
 Saračić, Žun 95
 Sarius 90
 Sarmati 373
 Sarnus 89
 Sasi 245, 246
 Sava, pop 517
 Savo 66, 228
 Scar(a)-bantia 556
 Schmid, W. P. 183
 Schulze, W. 142, 154, 173, 175, 317, 322, 352, 666
 Schnabel, P. 275
 Schwarz, E. 183
 Scenobardi, Bato 301
 Scenutis, Epicadus
 Sclavi 363, 645

Sedat 449, 664
 Seia 89
 Selmanović 499
 Selmanović, Alija 501
 Selmanović, Fatima 471, 500
 Selmanović, Ibro 471, 500, 521, 578
 Selmanović, Meho 574
 Selmanović, Osman 435
 Selmanović, Ramo 471, 521
 Selmanović, Šaćira 435
 Selmanović, Šaćir 521
 Seneca 90
 Serb 626
 Serbs 623-625, 627, 629, 643
 Sergejevski, Dimitrije 20, 24, 84, 101, 140, 310, 372, 429, 436, 448, 565, 567, 648, 651, 666
 Šerković 361
 Ses-mil 381
 Sever 359
 Sever, Aleksandar 358
 Sever, Septimije 358
 Severus 357, 359
 Shendor 391
 Shkurtaj, Gj. 408
 Shu-Sin-a 556
 Sicu 90
 Sičević, Jovan 517
 Sidran, Abdulah 16, 17, 74
 Sijerča 360, 361
 Sijerčić 360, 360
 Siloan 464
 Silus 90
 Silvan 318, 447-449, 457, 462, 464, 465, 476, 478, 615, 651, 664, 666
 Silvan-Dijana 462
 Silvanus 464
 Silj 464, 476
 Siljan 318, 463, 464, 476
 Siljo 463, 464
 Simokatta, Theofilakt 429
 Simonović, D. 666
 Sinti 273
 Sinus 90
 Sivac, Numan 143
 Skiti 305, 539
 Skočić, Berislav 330
 Skok, Petar 16, 26, 28, 34, 36, 37, 38, 63,

- 67, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 137, 139,
142, 143, 146, 148, 153, 154, 159, 160, 161,
162, 164, 166, 167, 172, 173, 178, 179, 180,
184, 186, 187, 188, 192, 194, 198, 202,
206-208, 210, 212, 215, 218, 225, 233, 237,
243, 246, 253, 254, 263, 269, 270, 279, 280,
284, 288, 289, 299, 301-302, 311, 313, 314,
317-322, 324-326, 328, 330, 332-335, 339,
341, 343, 347, 350, 351, 355-358, 361-363,
365, 368, 375, 376, 379, 380, 386, 387,
399-402, 404, 405, 408, 410-412, 417, 420,
422, 425-427, 434, 437, 441-445, 452, 454,
461, 464, 470, 473, 478, 488, 425, 549, 554,
568, 569, 574, 576, 577, 579, 589, 617,
639, 657, 666, 667, 672
Skordisci 88, 89, 93, 94
Skymnos 157
Sladenov, S. 389
Slaveni 22, 24, 28, 49, 51, 105, 110, 189,
194, 232, 235, 237, 270, 281, 300, 330, 363,
374, 382, 387, 389, 400, 404, 411, 419, 429,
444, 461, 478, 491, 559, 560, 566, 573, 588-
590, 596, 597, 600, 609, 611, 621
Slavs 632, 642
Sloveni 167, 429, 440, 461, 495, 581, 599,
621, 645, 654
Slovenci 63
Sloveni 85, 121, 122
Slovinci 129
Softić, Naim 426
Solovjev, Aleksandar 460, 667
Sorgo 361
Smailović, A. 312, 667
Smailović, M. 511
Smičiklas, J. 499
Smičiklas, T. 136, 227, 267, 364, 404, 413,
546, 646
Sokolović, Mehmed-paša 516
Sokolovići 516
Sorkočević 361
Sokorčević, Luka 95
Sorkočević, Mihovil 296
Spahić, Pašan 474
Spahići 32, 474
Spasoje 343
Spanish 643
Srbi 15, 20, 22, 27, 30, 32, 49, 50, 53, 56,
63, 68, 70, 71, 79, 116, 135, 137, 138
Srbini 55, 56
Srpce 56
Stanford, W. B. 667
Stanišić, M. 65, 462, 563, 667
Stajna 476
Stanoje 518
Stanojević, S. 371, 667
Stauna 476, 615, 636
Stepko 312
Sallasi 223, 224
Stjepan 223, 364
Salvitae 224
Stanković, Hlapac 95
Stanković, Staniša 517
Stanković, Strahinja 95
Stanojević, S. 327
Statara 482
Stipanić, Grgur Veliki 364
Stipčević, Aleksandar 14, 16, 31, 45, 53, 63,
171, 389, 433, 451, 469, 470, 483, 494, 507,
531, 543, 560, 580, 581, 667
Stjepanić, Hrvatini 353
Stjepan II 61, 355
Stojanović, Ljubomir 177, 296, 355, 422,
598, 599, 646
Strabon 28, 92, 93, 94, 95, 155, 156, 193,
441, 542, 550
Strab 204
Strabo 358
Stratimirović, Đorđe 47, 52, 53, 54, 55, 56,
57, 60, 66, 67, 76, 80, 81, 97, 98, 105, 163,
185, 186, 227, 497, 510-512, 516, 529, 530,
533, 534, 583, 584, 598, 606, 616, 621, 626,
637, 642, 667
Strossmayer, Josip Juraj 655
Subotić, J. 297, 667
Sućeska, Avdo 32, 66, 138, 143, 197, 220,
227, 246, 255, 313, 314, 339, 344, 389-391,
398, 399, 407, 416, 472, 517-519, 546, 595,
667
Sufflay, Milan 385, 386, 400
Suić, M. 69, 92, 209, 271, 350, 550, 668
Sulejman 487
Sulejmanpašić 515
Suljo 487
Suljagić, Salko 424
Sušnik 97
Stanford, W. B. 523

- Stipan 237, 468, 599
 Stulić, Bella 320, 439
 Stuić 152
 Sucel 476
 Suić, M. 265, 389, 567
 Schrerer, A. 248
 Sasaius 248
 Skarić, Vladislav 251, 313, 418, 448, 518, 581, 592, 666
 Sličević, Marko 517
 Suma 531
 Svantevid 461
 Sveti Augustin 329
 Sveti Grgur 422
 Sveti Juraj 526
 sv. Nikola 60, 671
 Sveti Nikola 422
 Sveti Ilija 221, 308, 428, 452-460, 478, 480-482, 487-489, 491, 614, 620, 635
 Sveti Jeronim 560
 Sveti Jure Novi 522
 Sveti Martin 338
 Sveti Sava 359, 651
 Sveti Vid 461
 Svetić, S. 478
 Sventovid 461
 Svetovid 461
 Skenderbeg 221
 Srbi 154, 157, 158, 170, 180, 190, 216, 235, 258, 287, 289, 292, 298, 313, 343, 354, 355, 359, 385, 400, 405, 428, 458, 460, 464, 466, 476, 498, 509, 512, 522, 523, 533, 546, 563, 564, 575, 581, 583, 588, 597, 599, 600, 603, 605, 607, 609, 652, 654, 656, 660, 664
 Srejović, D. 255, 288, 305, 320, 325, 445, 465, 469, 473, 474, 476, 477, 528, 542, 544, 650, 667
 Sribin 228, 600, 606
 Srpče 511, 516
 Strabo 645
 Sivica 220
 Schulze, W. 226, 250, 378
 Sylvan 636

 Š
 Šaban 487
 Šabanović, A. 353
 Šabanović, Hazim 166, 205, 208, 219, 267, 277, 324, 407, 487, 567, 646, 668
 Šabo 487
 Šafarik, Pavel Jozef 668
 Šamšalović, G. 474
 Šahin-paša 517
 Šahinpašić 55, 56, 401, 511, 515-517
 Šahinpašić, Hasan- beg 56, 517
 Šahinpašić, Muhidin 567
 Šahinpašići 511, 512, 516, 517, 529
 Šahin-pašinica 529
 Šamić, Midhat 515, 668
 Šanjek, F. 108, 186, 227, 459, 668
 Šaronja (zoon.) 437
 Šargo (zoon.) 445
 Šarulja (zoon.) 433
 Šašel, J. 141, 668
 Šehić, N. 64, 67, 668
 Šemaković, Radoslav 422
 Šender 391, 422, 427
 Šenderaga 422
 Šender, Čauš 197
 Šender, Ejub 415, 531, 532
 Šender, Emina 415, 531, 532
 Šenk 421, 422
 Šenković, Duka 421
 Šerifović, Mehmed Fazli-beg 472
 Šešelj, Vojislav 71
 Šimčik, A. 554
 Šimek, E. 276
 Šimundić, M. 177, 668
 Šimunović, Petar 16, 20, 25, 35, 69, 70, 125, 126, 176, 189, 196, 201, 269, 280, 289, 311, 314, 317, 322, 330, 335, 338, 346, 348, 354, 355, 376, 379, 402, 403, 409, 412, 415, 425, 441, 453, 481, 665, 668
 Šišić, Ferdo 380, 390, 552
 Škaljić, Abdulah 139, 155, 159, 394, 458, 467, 527-529, 668, 672
 Škegro, Ante 22, 23, 30, 31, 71, 669
 Škobalj, A. 110, 453, 456, 522, 609, 630, 669
 Škrivanić, Gavro A. 276, 650
 Šmilauer, Vl. 35, 289, 669
 Šnajder, R. 448, 669
 Špijuda 220
 Špićani 352
 Šimundić, Mate 222, 368
 Šoljić, Ante 177

Šoptrajanov, G. 299, 300, 437, 438, 669
 Španci 622
 Štrekelj 153
 Šufflay, M. 359
 Šulek, Bogoslav 199, 279
 Šunjić, M. 211, 371

T

Tacit 192
 Tadenus, Apollo 448, 666
 Tafrā, R. 372, 379, 381, 661, 669, 670
 Tana 390
 Tana, Biba 390
 Tana, Deda 390
 Tana, Hasan 390
 Tanković 390, 515, 633
 Tankovići 138, 139, 390, 529, 613
 Tanush 391
 Tanusio, Petrus de 390
 Tanusius 390
 Tarbeli 477
 Tasić, N. 69
 Tato 209, 230
 Taurisci 88, 89
 Teho 220
 Tescari, O. 523, 669
 Teuda, Licinius 503
 Teuta 248
 Teopomp 272-274, 294, 612
 Thanush 391
 Theutos 248
 Thraker 658, 671
 Thehoradich, Vitano 364
 Theiner 267
 Timonasa 284
 Tiro 250
 Tir 250
 Tirić 250
 Ташицкий, В. 25
 Tertius 368
 Tezalović 296, 301-302, 671
 Tezalo 296
 Tezal 302
 Tezalović, Brailo 296, 297, 612, 633, 671, 672
 Tezalović, Jelača 297
 Tezalović, Kija 612, 633
 Tezalović, Vitosava 297

Tiberije 307
 Tihoradić, Vitanj 364
 Tihortić, Vitanj 364
 Tihoradići 364
 Tihoslav 298
 Tirski, Maksim 507
 Thana 447, 465, 466, 478, 615, 636
 Thallóczy, Lajoš 27, 28, 47, 49, 64, 182, 189, 220, 330, 353, 355, 364, 393, 646, 669
 Theopomp 633
 Thunmann, J. E. 45, 669
 Thomson, J.O. 275
 Thumb, A. 372, 669
 Tiberije 45
 Tolenses 214
 Tomaschek, W. 90, 481, 607, 628, 669, 222, 251, 308, 448, 615, 636
 Tomici, M. 362, 579, 672
 Tona 465
 Tonica 465, 466
 Torp, Alf 182, 393
 Топоров, В. Н. 25
 Tošić, Toša 518
 Totia 89, 90
 Tracians 652
 Tračani 24, 68, 71, 93, 94, 125, 198, 305, 435, 436, 534, 542, 572, 589
 Traianus 362
 Trajan 242, 582
 Trajānus 362
 Traljić, Mahmud 215
 Trapno, Risto 517
 Trask, L. R. 254, 669
 Trastemil 381
 Trebinjanin, Nikola 596
 Trepimirus 354
 Tribali 92, 93
 Tripunov de Lampino, Kalenda 136
 Trita 482
 Tryphena, Catilia 242
 Trpimir 354
 Troja(hip.) 362
 Trojan 362
 Trojanović 362
 Truhelka, Ćiro 20, 47, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 66, 69, 75, 76, 79, 80, 81, 83, 84, 87, 90, 91, 95, 97, 98, 102, 103, 105, 106, 107, 111, 112, 118, 122, 138,

140, 142, 151, 153, 155, 162, 163, 165, 180,
181, 182, 202, 217, 218, 221, 227, 229, 244,
356, 367, 393, 403, 420, 433, 448-451, 458,
463, 465, 480, 502-504, 507-511, 513, 514,
520-522, 528, 530, 532-535, 538, 545, 581,
582, 605-607, 615, 616, 626, 627, 636, 637,
646, 669, 670

Trtiša 368

Trvko I. 61, 491, 492

Tvrtko 221, 355, 487

Tukidid 125, 253, 332

Tullinus 204, 214

Tullia 204, 214, 231

Tumar 211

Tumr'ko 211

Tindarej 263

Tulić, Muhamed Hazim 215

Tulić 213-215

Tullan 213, 214

Tulinići 213, 214

Tulin 214, 231

Tuli 214

Tulo 213, 214, 231

Tumarlić 210

Tumarlić, Vlatko 210, 211

Tumurist 211

Tumurlich, Vlatko 211

Tundža 661

Turci 139

Turci 225, 237, 302, 352, 355, 388, 395,
404, 407, 489, 564, 589

Turchi, N. 441, 670

Turčin 407, 605

Turk 625

Turo 482

Tvrđkov, Ferhad 357

Tyrseni 125

U

Ubana 555, 662

Uban 168

Ubanus 555

Uglešić, A. 372, 373, 670

Ujk 391

Ulpius Marcianus, Marcus 98

Ultor 368

Ultor, Mars

Unterman, J. 368, 482

Ursicinus 356

Ursinius 356

Ursulović 137

Uškopica, Suliman 115

Ujković 220, 391

V

Vajs, N. 149, 345

V. Südländ, L. 581

Vajzović, Hanka 152

Valentis, Ialli 301

Varra 484

Varon 380

Varo 174

Vasilije II 263

Vasojevići 359

Vatreš, Meho 216

Vatreš, Šemsa 444

Vego, Marko 28, 108, 136, 154, 172, 177,
259, 279, 332, 350, 353, 381, 386, 492,
646, 670

Vežzagić-Kujundžić, Zilka 526

Velox 363

Vendo 482, 522

Venera 220, 341

Veneti 389, 482

Vergilije 333, 645

Veselić, Ivo 177

Vero, Lucije Aurelije 567

Vetrančić 339

Vetter, E. 142

Vid 461, 462

Vidić, J. 380

Vidasus 447, 451, 457, 459, 461, 478, 614,
635

Vidović, M. 522, 523, 554, 556, 557, 670

Vinja, Vojmir 131, 142, 256, 314, 320, 326,
333, 417, 420, 424, 470, 531, 549, 574, 671

Vinaver, V. 396, 468, 596, 670

Vinski, Z. 105, 671

Vita 365

Vitača 364

Vitanj 364, 365

Vitoje 364

Vitomir 364

- Vitomirović, Stevan 518
 Vitalis 364, 365
 Vitoria 309
 Vitruvius 432, 645
 Vitus 365, 461
 Vitruvije 255, 431
 Vitruvius 255
 Vizantinci 237
 Vlachs 639, 643
 Vladisalić 229
 Vladislav 463, 464
 Vlah 95
 Vlah (ime) 387
 Vlah (etn) 187, 538, 600
 Vlasi 23, 67, 68, 121, 136, 137, 139, 141, 154, 179, 180, 215, 224, 225, 236, 237, 241, 301-303, 381, 385-387, 396, 400, 428, 570, 579, 581, 588-590, 592, 593, 595, 596, 598, 600, 617, 618, 622, 655, 656
 Von Hahn, J. G. 45, 401
 Voje, I. 295, 296, 365
 Vrabac 118
 Vreva, Osman 309
 Vučević, Kijat 297
 Vučković, Hrvatinić 353, 355
 Vukač 463, 464
 Vukčić, Stefan 651
 Vukić 297
 Vuković, Jovan 360, 453, 489, 542
 Vuković, N. 360
 Vujičić, Dragomir 25, 34, 72, 73, 144, 149, 150, 183, 192, 193, 195, 196, 201, 216, 220, 229, 243, 250, 251, 268, 319, 336, 337, 395, 397, 399, 400, 422, 423, 440, 469, 475, 476, 558, 664, 671
 Vuk 131, 148
 Vukac 312
 Vukalj 381
 Vukas 345
 Vukasović-Vuletić, Vid 450
 Vukašinovići 32
 Vukman 381
 Vukmanov, Husejn 357, 381
 Vuksanović, Joksim 518
 Vulić, N. 88, 93, 94, 96, 269, 479, 607, 628, 671
 Vulkan 320
 Vuklija 202
 Vukošić, Dmtar 359
 Vulpe, R. 175
 Vrsajko 218
 Vrsajković 218
 Vrsalović 218
 Vladislav 220, 222
 Vojsalić, Petar 221
 Vukosav 397
 Vukoslav 364
 Vuković 221
 Vojsalić 222
 Vojslavić 222
 Vojsal 222
 Voltu-paris 197
 Verecundus, Iunius, T. 226, 365
 Voje, I. 226, 671
 Vukoslavić, Vuk 220
 Vilić 220
 Vukosal 229
- W**
 Walde, A. 359, 671
 Weigand, G. 45, 389, 589, 671
 Weisbach, A. 109, 671
 Wenzel, Marian 61, 62
 Wilcken, U. 304, 671
 Wilkes, J. J. 156, 157, 265, 483, 485, 565
 Wisova- Paul 415
 Witt, F. 193
 Wuthnov, H. 671
- Z**
 Zadro, D. 60, 61, 103, 671
 Zaimi, A. 672
 Zajmi, A. 672
 Zana 441, 466, 663
 Zane 441, 466, 663
 Zaninović, Marin 14, 16, 225, 254, 671
 Zec 476
 Zeus 290
 Zlata 467
 Zlatar, B. 671
 Zlatimir 467
 Zlatoslav 467
 Zoja 396, 397
 Zojka 396
 Zojo 396
 Zonjić 396

Zoranić, Joko 517
Zore 425
Zotović 385
Zotović, Lj. 449
Zotović, M. 91, 92, 481, 671
Zulfikar 487
Zukan (Zukanović) 150
Zuko 487
Zulfikarpašić, Adil-beg 74
Zippel, G. 262
Zajmi, A. 394

Ž
Žaro 440
Žepić, M. 359
Živković, P. 295-299, 671, 672
Županić, I. 24, 436, 672
Žun 226, 344, 365, 366
Žunić 366
Žunj 366

Registar geografskih pojmova

- A**
 Albanija 24, 92, 147, 149
 Alpe 105
 Apulija 16
 Arareva gromila 47, 50, 59, 64, 75, 106, 138
 Arba 126
 Argentana 85
 Arnautovići 60, 61, 62, 103
 Asparos 126
 Asseria 105
 Azija 138, 149
- B**
 Badanj 143
 Balkan 17, 19, 20, 22, 24, 27, 32, 34, 35, 37, 44, 45, 46, 48, 49, 53, 79, 82, 85, 88, 89, 93, 94, 96, 105, 110, 112, 121, 125, 126, 139
 Balkanski poluotok 24, 89, 125
 Balkansko poluostrvo 49, 56
 Baltići 100, 116, 138, 139, 145
 Bandin han 57
 Bandin Konak 47, 50, 54, 57, 58
 Bandin Odžak 47, 54, 57, 58, 62, 65, 106, 109, 118
 Bandino groblje 54
 Banduša 16, 72, 75
 Bandusia 16
 Banj stijena 59, 62
 Banjani 58
 Bara 139
 Bardilej 94
 Bare 116, 143
 Bargulle 146
 Bargulleum 145
 Batići 64
 Batočeva 140, 141, 142
 Batotići 64
 Batovac 140, 141
 Batovo 59, 63, 64, 75, 101, 138, 140, 143
 Batovo polje 48, 50, 140, 141, 143
 Batuša 64
 Batušnica 101, 143, 144
 Beč 49, 63, 141
 Beheći 116
 Bekija 108
 Beograd 20, 21, 24, 26, 31, 34, 36, 37, 40, 43, 49, 53, 56, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 72, 74, 77, 78, 82, 85, 88, 91, 93, 94, 122, 136, 138
 Bergaje 144
 Bergajski potok 72, 144
 Bergalje 144, 145
 Berginio 146
 Berginium 146
 Berkeley 149
 Berlin 90, 119
 Beške 143
 Bigalj 146, 147
 Biganjina Bara 147
 Bigar 147
 Bigava 147
 Bige 146
 Bigrenaci 147
 BiH 24, 51, 52, 58, 69, 89, 103, 138, 140, 147
 Bijeljina 22, 72, 89
 Bileća 121
 Bilino polje 108
 Bilo Polje 121
 Bilosalić 66
 Birziminij 145
 Bizant 27
 Bjelasovići 66
 Bjelosalići 62, 65, 66, 118
 Bjelosavići 66
 Bjelosavljevići 66
 Blažijevići 32
 Bobovac 123, 130
 Bogušići 132
 Boka 142
 Bokšanica 143
 Bol 148, 149
 Bolozan 72, 75, 147, 148, 149, 150
 Boluča 150
 Bor 99, 113, 116
 Borač 123, 132, 136, 137
 Borak 143
 Borci 58, 106, 107
 Borosko 150
 Borovik 118, 138
 Borovsko 97, 99, 118, 131

Borozanska kosa 148
 Bosanska Dubica 132
 Bosanska Gradiška 53
 Bosanska Krajina 90, 95
 Bosanska Posavina 72
 Bosanski Novi 146
 Bosanski sandžak 128, 130, 132, 136, 141, 150
 Bosna 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 40, 41, 45, 48, 50, 51, 54, 55, 56, 59, 61, 64, 72, 73, 74, 78, 79, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 97, 103, 105, 107, 108, 120, 122, 123, 136, 140
 Bosna (rijeka) 49, 90
 Bosna i Hercegovina 13, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 77, 78, 79, 81, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 95, 97, 99, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 121, 123, 125, 129, 136, 137, 138, 140, 143, 146, 148
 Brač 146, 148
 Bradva 99, 106
 Bradve 97
 Brajakovići 118
 Brankovići 97, 98, 99, 112, 113
 Braunschweig 36
 Brdo 89, 113, 115
 Bregava 147
 Brestovsko 132
 Breza 78
 Brezje 113, 116, 140
 Bšgrenica 147
 Bučki potok 72
 Budapest 50, 89, 127
 Budim 142, 144
 Bugarska 147
 Bukovača 66
 Buljkovac 132
 Burnum 105
 Buško Blato 121
 Butmir 31, 43, 52, 80, 91, 95

C

Carstvo 99, 100
 Cerani 132
 Cetinje 92

Ciganska Sokolovina 99
 Cissa 126
 Corcyra 44, 126
 Corinium 127
 Crkvina 99, 106, 107, 112, 113, 116
 Crna Gora 32, 58, 67, 91, 92, 111, 117, 121
 Crni Vrh 66
 Crno brdo 138
 Crno more 24

Č

Čadovina 101, 114, 115
 Čajniče 130
 Čakovec 131
 Čavčići 143, 144
 Čavke 113
 Čekrčići 65
 Čepelj 143
 Čifluk 65
 Čiovo 110
 Čitluci 97, 98, 100, 101, 106, 107, 113, 116
 Čitluk 106, 118

Ć

Ćavarine 116

D

Dakija 141
 Dalmacija 28, 29, 36, 41, 45, 85, 97, 105, 121, 139, 141, 145
 Dardanija 87
 Dautovo brdo 57
 Debela Glava 146
 Debelo Brdo 66, 84
 Dečani 147
 Delfi 79, 88, 93
 Derkovići 116
 Derventa 132
 Desnek 26, 27
 Desnik 30
 Devetak 31, 43
 Djedovci 118
 Dobrače 140
 Dobričanj 143
 Dolovi 114
 Donja Dolina 52, 58, 84
 Donja dolina 53
 Donja Mahala 89

Donji Odžak 118
 Drijenjak 100, 101, 113, 115
 Drijenke 101
 Drina 21, 31, 34, 38, 43, 72, 73, 74, 75, 88,
 89, 90, 91, 96, 101, 122, 135, 140, 144
 Drlače 132
 Drobniči 32
 Drobnyačka voda 138
 Drpino brdo 130
 Dub 130
 Dubrovnik 95, 131, 136
 Dumanjići 115
 Dunav 88, 92
 Dvorovi 89

D

Đerdap 47

E

Epetion 44
 Europa 39, 46
 Evropa 14, 39, 63, 75, 81, 88

F

Filipovića Odžak 130
 Foča 33, 90, 109, 122, 132, 136
 Fojnica 81
 Fratrova Glavica 121

G

Gacko 121
 Gazivode 118
 Girska Grad 123
 Glamoč 130
 Glasinac 16, 19, 20, 30, 31, 32, 33, 34, 35,
 36, 38, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53,
 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65,
 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77,
 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90,
 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103,
 104, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 116, 117,
 118, 120, 121, 126, 127, 132, 133, 135, 136,
 138, 139, 140, 141, 145, 148, 149
 Glasinačko polje 43, 65, 95, 112, 123, 130
 Glavica 118
 Gluhovina 116
 Godomilje 147, 148, 149

Gorani 128
 Goražde 38, 75, 90, 130, 131, 141
 Gornja Mezija 88
 Gornja Rakitnica 118
 Gornji Vakuf 28, 64
 Gosina 66
 Gosinja 66
 Gostilj 89
 Gostinja 66, 95, 106, 140
 Göttingen 36, 37, 142
 Gradac 54, 117, 118
 Gradić 123
 Gradina 29, 55, 127, 143
 Grahovo 128
 Grahovsko polje 128
 Graz 88
 Grborezi 121
 Grčka 79, 83, 88, 90
 Grebnice 118
 Groblje 100, 113
 Gromionica 102
 Gučevo 32, 106, 107
 Guništa 132
 Gunj 131, 132
 Gunja 132
 Gunjača 132
 Gunjače 131, 132
 Gunjačići 132
 Gunjani 132
 Gunjavci 132
 Gunjevi 132
 Gunjevići 132
 Gunjice 132
 Gusinac 143

H

Haag 38, 71, 75
 Halle 37
 Han-Pijesak 38, 102
 Heidelberg 29, 36, 127, 136, 137k, 142,
 145, 149
 Helsinki 122
 Hercegovina 32, 105, 108, 111, 117
 Hlapčevići 132
 Hoča 122, 136
 Hrastovača 97, 100, 106
 Hreljin Grad 100, 123
 Hrid 120

Hrvatska 15, 41, 49, 73, 74, 105, 110, 121
Hvar 146

I

Ibar 21
Ibersko poluostrvo 144
Ilidža 52
Ilijak 123
Ilirik 20, 95
Ilirikum 40
Imotski 121
Issa 44, 126
Istra 105, 129
Italija 88, 94
Izborine 116

J

Jadran 44, 49, 125
Jadransko more 24
Jajce 123
Jakšin Dol 118
Jarevići 97
Jarovići 140
Jasika 143
Jasike 32
Jasikovac 54
Jelici 143
Jeminovac 143
Jena 45
Joefstal 131
Josipdol 131
Jugoslavija 13, 27, 31, 37, 47, 58, 68, 69,
70, 71, 88, 92, 121, 135

K

Kalauzovići 116
Kanostrevci 65
Karačića brdo 66
Karatić 136
Karatića brdo 65, 66
Karauzovići 130
Karpati 28, 50
Katera 26, 27, 30
Κάτερα 29
Katovsko vrelo 72
Kavkaz 125
Kijevo 52
Kiseljak 132

Kitog 143
Kitoze 72, 149
Klečkovac 99, 101, 113
Ključ 130
Knežina 32, 114, 143
Knid 92
Köln 88
Komin 65
Komina 65, 66, 133
Konjic 28, 136
Kopila 143
Kopito 31, 32, 43
Koran 128, 129, 131, 144
Korana 16, 72, 75, 127, 133
Korčula 142
Korita 113
Korlevići 130
Kosinja 66
Kostre 29
Kostur 29
Kosturun 29
Košutica 55, 59, 118, 133
Kotarište 59
Kotor 29, 136
Kotorac-Katera 29
Kotorište 59, 60, 62
Kovačev Do 107
Kovačica 140, 141, 142
Kovanj 131, 148
Krači polje 130
Kračulje polje 67, 129
Krajčinovići 89, 91
Kral 130
Kraljičin Nasip 121
Kramer-Selo 97, 99, 106, 115
Kranjska 130
Krasan-polje 130
Krašeni Do 130
Kraševac 130
Kraševo 130
Krašići 130
Krasinac 130
Krašje 130
Krasulje 130
Krašulj-polje 62, 67, 130
Krčevina 143
Kreševo 132
Krk 130

Krnica 130
 Krnjići 101
 Krst 116
 Krst-Širjevići 116
 Kruj 128
 Kudmer 143
 Kukavica 146
 Kula 100, 107
 Kupa 128
 Kusa 143
 Kusače 54, 69, 72, 83, 100, 101, 106, 111, 112, 118
 Kuti 118

L

Lađevine 113
 Laibah 45
 Ledenice 143
 Leipzig 37, 45, 48
 Lemnos 125
 Lepenica 115, 132
 Ligurija 144
 Lika 95
 Lisičići 136
 Livno 121, 136
 Luborić-polje 62, 65, 67
 Luburić-polje 67, 113, 114, 118

LJ

Ljubinja 130
 Ljubljana 37, 145, 148
 Ljubomišlje 127
 Ljun 58, 59, 62, 102

M

Mačva 89
 Mahala 78, 102
 Mahrevići 89
 Mainz 121
 Makedonija 88, 94, 147
 Mala Azija 94, 125
 Mala gradina 123, 131
 Mala Ora 144
 Mandra 116
 Mara 72, 75, 145
 Margetići 118
 Maribor 37
 Marinkov grad 55

Marinkovci 128
 Martanovca 145
 Maslulovina 102
 Matovo brdo 59
 Međurječ 130
 Meleta 126
 Metlica 130
 Metlika 131
 Mičivode 114
 Mile 60, 61, 103
 Milna 146
 Minhen 49
 Misa 54
 Mislovo 130
 Mistihalj 121
 Miševina 123
 Mlađ 66, 98, 107, 108
 Močarci 143
 Mogorjelo 103
 Morava 91
 Moskva 25
 Mostar 48, 110, 121
 Mötling 131
 Mramorje 100, 113, 115, 116, 138, 143
 Mratinići 132
 Mravinjska rijeka 75
 Mrče 133
 Mrdež 143

N

Napoli 145
 Naron 105
 Nazda 132
 Nepravdići 32
 Neretva 85, 89
 Novi Sad 126
 Novo Korito 132
 Novoseoci 19, 118, 130, 131, 132

O

Odska 75
 Okruglo 97, 98, 100, 112, 113, 115
 Olijački potok 75
 Olja voda 72, 75
 Olovo 135
 Orahovac 122, 123
 Orahovica 28
 Orbel (Bjelasica?) 92

Orski potok 75
 Osanica 75, 149, 150
 Osat 132
 Oso 101
 Osovo 97, 98, 100, 101, 106
 Osovo-Dolovi 116
 Ovlagija 114
 Ovrčje-Miletići 114
 Oxford 62
 Ozan 75, 148, 149

P

Pale 128
 Palež 143
 Panjak 143
 Panonija 41, 94
 Panonska nizija 88, 89
 Paris 63, 64, 88
 Pariz 36, 46, 63
 Pariževići 65, 66, 67, 118
 Parlovi 121
 Paunci 132
 Pavičići 118
 Pavlovac 121
 Pediše 118
 Pešurići 116
 Pharos 44, 126
 Pinsko vrelo 72
 Pirineji 125
 Piva 58
 Pjevčići 116
 Plandište 118
 Planje 95, 97, 98, 100, 101, 106
 Plješivica 99, 100, 102, 104, 107, 114, 116
 Pljevlja 90, 103
 Pobranci 118
 Podbrdaje 115
 Podgorica 145
 Podgradina 58
 Podiljak 107, 123, 147
 Podomar 114
 Podosoj 143
 Podpečine 97, 98
 Podrinje 89, 122
 Podstrane 116
 Podunavlje 88, 96, 105
 Podžeplje 102, 104
 Pogonj 143

Pohovac (Puhovac) 100
 Polican 146
 Poljice 110
 Pomoravlje 88, 89
 Pompejanska Vrata 146
 Ponor 143
 Popovac 114
 Popovo polje 136
 Posavina 88
 Posušje 71
 Pothranjenska rijeka 75
 Potkonjica 132
 Potkoran 128
 Potkunjica 132
 Potpećine 100, 101
 Prača 31, 32, 43, 75, 90, 94, 128, 129, 135, 138, 144, 148
 Praha 35
 Preljubovići 120, 123
 Prevoja 107, 118
 Prevoznice 143
 Priboj 91, 132
 Primčevići 59
 Prinčevići 59, 62
 Prishtinë 34, 37
 Priština 13, 14, 37
 Puhovac 138, 139

R

Radava 143, 144
 Rajino brdo 59
 Rajna 88
 Rajno brdo 59, 62
 Rakitnica 19, 31, 32, 43, 86, 146
 Rama 84
 Rančevići 116
 Rapanović-Polje 89
 Raška Gora 121
 Raskršće 114
 Ravna 150
 Ravna Romanija 85
 Ravne 118, 143
 Ražani 138
 Republika Hrvatska 41
 Republika Srpska 75
 Rešetnica 54, 94, 118
 Rijeka 130
 Rim 40, 88, 144

Rimsko carstvo 40, 88

Ripče 52, 84

Risinij 103

Rogatica 1 9, 31, 32, 43, 45, 56, 59, 66, 73, 85, 87, 90, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 138, 140, 146

Rogatički kadiluk 66

Romanija 31, 32, 38, 43, 67, 73, 85, 86, 108, 122, 135, 136

Romanija-jug 130

Rona 88

Rudine 114

Rumunija 121

Rusanovići 64, 97, 98, 100, 101, 106, 107, 112, 114, 140

Rvač 350

S

Sadavice 143

Sajice 118

Salina 29

Salona 85, 105

Samobor 122

Sandžak 21, 67, 90

Sankpeterburg 36

Sarajevo 13, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 128, 129, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 146, 147, 148

Sarajevsko polje 85

Sarhon 144, 145

Sava 88, 89, 96

Scadrona 105

Scardona 130

Seljani 114, 116

Semberija 89

Servitium 146

Sige 147

Sijerci 116, 118

Sirmium 85

Sjemeć 130

Sjenica 132

Sjetlina 32

Sjeversko 106, 107, 113, 123, 147

Skadarsko jezero 89, 92

Skoplje 36, 37, 88

Skorlin 145

Skradin 130

Slana voda 28

Slovenija 67

Smrtići 118

Sobunar 90

Sočice 116, 140

Sofija 37, 45, 46

Sohran 145

Sokolac 54, 67, 73, 97, 99, 100, 101, 106, 107, 113, 114, 116, 117, 120, 129, 138, 143

Sokolska nahija 132

Solna zemlja 27, 28

Sopotnica 104, 119

Split 25, 110, 126, 148

Spoletto 37

Srbija 15, 21, 29, 49, 65, 67, 73, 74, 75, 89, 91, 92, 94, 121, 147

Srbinje 33

Srebrenica 33, 75, 130

Srednje Podunavlje 88

Stara Gora 115, 116

Stari Brod 99, 100, 101, 102, 104, 113, 116, 119, 140

Stari Vlah 21

Stavnja 78

Stolac 147

Strassburg 24

Studenača 143

Suhača 136

Sutomore 131

Svinjačka 143

Š

Šabovina 143

Šćepan-Polje 72

Šenkovići 109, 116, 118, 123

Šipan 146

Širijevići-Sijerci 116

Šljivica 143

T

Taline 97, 98

Tara 92
Tesalija 125
Tešanj 130, 132
Tesla 143
Timok 132
Tiranë 37, 46, 139
Titograd 91
Tolić 144
Tolini 144
Torić 115
Torine 143
Tovarnica 143
Trakija 94
Trla 143
Trnovac 143
Trnovik 115
Troja 141
Trsta 143
Trubava 118
Tuk 143
Tulež 115
Tuzla 27, 28, 89, 108

U

Udaša 72
Ugent 149
Una 146
Usora 27, 28
Ustikolina 132

V

Varcar-Vakuf 136
Varošište 123, 148
Varvara 84
Veletovo Gornje 147
Velika gradina 123, 131
Velika Ora 144
Vidoški Grad 147
Vidovo Polje 147
Vidrići 116, 117, 118
Vihre 137
Vis 118
Višegrad 21, 90, 122, 147
Visočka nahija 65, 128, 136
Visoko 52, 60, 61, 81, 123, 128, 132
Vitanj 108, 123
Vjetrenik 32
Vlađevine 32

Vlasenica 31, 43, 135
Vlasulje 114, 115
Vragolovi 100, 101, 113, 115
Vrančići 132
Vranići 132
Vranjevići 118
Vratar 150
Vratnica 65
Vražalice 116
Vražići 97, 98, 116
Vrhbarje 114
Vrhlažje 58, 98
Vrhovina 32
Vrlazje 58, 106, 107, 112, 115, 118, 120
Vukosalići 59, 62
Vukosavljevići 59

W

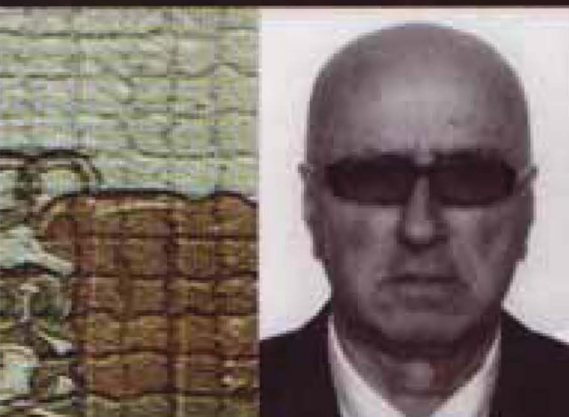
Wien 24, 25, 26, 28, 29, 36, 47, 50, 51, 57,
62, 88, 90, 119, 120, 126, 136, 139, 140,
142
Wiesbaden 36, 139

Z

Zaborak 143
Zadar 13, 36, 37
Zagaj 143
Zagreb 16, 20, 24, 26, 27, 29, 31, 34, 35, 36,
37, 39, 40, 41, 45, 47, 49, 53, 59, 62, 70, 88,
90, 94, 101, 108, 127, 128, 131, 136, 139,
140, 142, 144, 146, 149
Zagunjice 132
Zakomo 100, 113, 116
Zavodište 132
Zečići 130
Zgunja 132
Ziličina 32
Zlovrh 143
Zvornik 95, 132

Ž

Žabica 130
Žakovo 136
Žepa 32, 101, 115, 127, 138, 143, 144, 150
Živaljevići 32, 98, 112, 114, 115, 116
Žljebovi 116
Žunovi 114, 116
Župče 78

Doc. dr. Ibrahim Pašić rođen je 11.9.1948. Godine u Rakitnici, Rogatica, Bosna i Hercegovina. Živi u Sarajevu gdje je 1977. godine diplomirao historiju. Doktorat iz historije stekao je 2005. godine disertacijom iz oblasti starog vijeka i predslavenskih etničkih elemenata u etnogezi Bošnjaka. Njegov znanstveni rad karakteriziraju multidisciplinarna istraživanja zasnovana na klasičnom historijskom, arheološkom, etnološkom, politološkom, lingvističkom i onomastičkom metodu. S aspekta navedenih metoda, posebno lingvističkog i onomastičkog, u bošnjačkoj historiografiji nema prethodnika. Profesor je historije starog vijeka i arheologije na Univerzitetu "Džemal Bijedić" u Mostaru.

Objavio je više pojedinačnih rasprava, uglavnom iz prethistorije i antike, i četiri knjige: *Zločin u Ahatovićima*, Sarajevo 1993, *Toponimska srbizacija Glasinca*, Sarajevo 1996, *Od hajduka do četnika*, Sarajevo 2000, *Kulin & Prijesda, dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne / Kulin & Prijesda, Two names of Illyrian Origin in the Rulers Dynasty of Medieval Bosnia*, Zenica 2006.